42

TÖRÖLVE

TÖRÖLVE

MAGYARORSZÁG IDEIGLENES NEMZETI KORMÁNYA ÉS A FEGYVERSZÜNET (1944—1945)

TÖRÖLVE
KÖNYVTÁR

ISBN 963 05 2275 6

© Akadémiai Kiadó, Budapest 1981, Korom Mihály

Printed in Hungary

TARTALOM

Bevezető 7

I. A szövetséges hatalmak háborús célkitűzése és a fasiszta koalícióból való kilépés lehetőségeinek kialakulása 1944 végére 9

II. A magyar uralkodó körök rendszermentő kísérletei a szövetséges nyugati hatalmaknál 1944-ben 48

III. A kommunista párt és más antifasiszta erők elképzelése Magyarországnak a rablóháborúból való kivezetésére. A Magyar Front és az átálló kormány terve 78

IV. A felszabadulás megindulása. Horthy 1944. októberi kilépési kísérlete és a szövetséges hatalmak politikája 87

V. Magyar átállási lehetőségek és tervek 1944. október végén és novemberben 192

VI. A kommunista párt programszerű felkészülése a felszabadítást követő feladatokra 1944 őszén 235

VII. Új, demokratikus kormány feltételeinek kialakulása a felszabadított területeken 269

VIII. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés és Kormány létrehozásának előkészítése 1944. november végén és december elején 308

IX. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés Előkészítő Bizottsága és a nemzetgyűlési választások 351

X. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés debreceni ülése és az Ideiglenes Nemzeti Kormány megalakítása 403

XI. Szakítás a fasiszta blokkal és hadüzenet a hitlerista Németországnak. A fegyverszüneti egyezmény megkötése 1945. január 20-án . 454

Rövidítések jegyzéke 511

Névmutató 513

Helynévmutató 519

BEVEZETŐ

E munka fő feladatának tűzte ki, hogy feltárja és vizsgálja azokat az eseményeket és körülményeket, amelyek között Magyarország a második világháború utolsó szakaszában a német fasiszta szövetségből kilépett és átállt az antifasiszta koalíció oldalára. Ezt, az egész ország számára létfontosságú tettet, sikeresen végül is csak az 1944 végén megalakult Ideiglenes Nemzeti Kormány vitte véghez. Ezért szükséges elsődlegesen az átállás végrehajtására létrehozott ideiglenes kormány megalakításának nemzetközi és hazai lehetőségeivel és körülményeivel, valamint kialakított programjával foglalkozni.

Az ország életében ez a döntő jelentőségű fordulat azonban nem előzmények nélkül következett be. Történelmi irodalmunkban eddig annak főleg csak az ország jövőjével összefüggő jelentősége kapott hangsúlyt, s kissé háttérbe szorult azoknak a körülményeknek a kutatása és elemzése, amelyek az előző korszakkal is összekötötték. Az „összekötő kapcsok" azonban nem önmagukért érdekesek csak, hanem mindenekelőtt azért, mert Magyarország háborúból való kilépésének az előzményeit is alkotják. Nélkülük a magyar átállást csak a valóságos történelmi körülményeiből kiszakítottan lehetne tárgyalni. Ez indokolja, hogy főbb vonásaiban szemügyre vegyük az átállásnak mind nemzetközi politikai és katonapolitikai előzményeit, mind pedig belső előkészületi munkáit is.

Így mindenekelőtt a téma elszakíthatatlan részeként kell vizsgálni az antifasiszta nagyhatalmaknak a hitlerista szövetség kisebb országai irányában kialakított politikáját, az ország felszabadításának folyamatát és hatását, valamint a magyar antifasiszta, demokratikus és népi erők átállási terveit és tevékenységét. Ezek együttesen tették lehetővé, hogy létrejöhetett Debrecenben Magyarország Ideiglenes Nemzeti Kormánya, amely első, leglényegesebb intézkedéseként kivezette az országot a fasiszta koalícióból. A hitlerista Németországnak szóló hadüzenettel és a fegyverszüneti egyezmény megkötésével pedig döntő lépést tett az ország átállítására az antifasiszta szövetség oldalára.

Az értekezés témaköre történetírásunkban mindeddig feltáratlan és feldolgozatlan. Így kevés annak a közvetlen historiográfiai előzménye is. Ugyanakkor mégsem teljesen ismeretlen és előzmények nélküli a korszakot más oldalról vizsgáló tudományos irodalmunkban. Hiszen Magyarország háborúból történt kilépésének és átállásának a kérdését az összefoglaló művek, dokumentumkiadványok és memoárirodalom mellett valamennyi nagyobb és átfogóbb feldolgozás — amely az ország utolsó háborús évének eseményeit vizsgálja — kisebb vagy nagyobb mértékben érinti. Ugyancsak érintik e problémát azok a munkák is, amelyek a felszabadulást közvetlenül követő periódussal foglalkoznak. Ezért e munka a korszak más kérdéseit csak a témájához kapcsolódóan veszi szemügyre, és nem vállalkozhatott a szerző arra, hogy az értekezés által felölelt sokrétű és bonyolult időszak *valamennyi kérdésének* a feltárását s feldolgozását célul tűzze ki.

Arra szorítkozott, hogy Magyarország fasiszta koalícióból történt kilépésének eseményeit megvilágítsa, a közvetlenül hozzá kapcsolódó kérdéseket feltárja, és bemutassa az eseményekben szerepet játszó „külső" és „belső" erők, országok, osztályok, pártok, szervezetek és csoportok szerepét, mozgását és a legfontosabb kérdések körüli küzdelmét. S ezzel — úgy reméli — elősegíti az ország történelmében 1944—45-ben kezdődő sorsdöntő fordulat eseményeinek a feltárását, megismerését és teljesebb megítélését, s nem utolsósorban bizonyos történeti tapasztalatok, következtetések levonását is.

I. FEJEZET

A SZÖVETSÉGES HATALMAK HÁBORÚS CÉLKITŰZÉSE ÉS A FASISZTA KOALÍCIÓBÓL VALÓ KILÉPÉS LEHETŐSÉGEINEK KIALAKULÁSA 1944 VÉGÉRE

(Magyarország átállásának előzményeihez)

Az antifasiszta szövetség országainak háborús célkitűzéseiben a fasiszta hatalmak szétzúzásának és teljes megsemmisítésének követelménye fokozatosan alakult ki és vált közös programmá. E közös program kialakulása kapcsolódik azokhoz a körülményekhez, amelyek során egyrészt az antifasiszta szövetség létrejött, másrészt az emberiség többsége felsorakozott a fasiszta barbarizmus elleni küzdelemre. A hitleri fasizmus Szovjetunió elleni támadásával kezdődik el a különböző társadalmi rendszerű országokat egyesítő antifasiszta koalíció megteremtésének folyamata, amely 1942-re is áthúzódik, hiszen az USA háborúba lépése csak a japán agresszió ázsiai megindulása után következik be.

A Szovjetunió a támadást követően, a fasiszta blokk ideiglenes fölényének idején elsősorban a támadók megállításával, a védekezéssel volt elfoglalva. Mégis, e nehéz helyzetben, a nagyhatalmak közül elsőnek szögezte le világosan és egyértelműen, hogy a reákényszerített háborúban célja a német fasizmus leverése, szétzúzása, a szovjet népek szabadságának biztosítása és a leigázott Európa népei felszabadításának segítése.[1]

A kialakuló antifasiszta koalíció nyugati partnerei közös céljaikat először 1941 augusztusában, Churchill angol miniszterelnök és Roosevelt, az USA elnöke találkozásakor fogalmazták meg az „Atlanti Chartában", amelyhez az 1941. szeptember 24-i nyilatkozatával a Szovjetunió is csatlakozott.

Az Atlanti Chartában a szerzők kinyilvánították azt az álláspontjukat, hogy elvetik az idegen területek meghódításának a politikáját, és „tiszteletben tartják minden nép jogát, hogy maga válassza meg azt az államformát, amelyben élni akar, és azt óhajtják, hogy azok a népek, amelyeket megfosztottak szuverén jogaiktól és önkormányzatuktól, visszakapják azokat". A továbbiakban deklarálták, hogy a népek békéjének és biztonságának

1. Lásd J. V. Sztálinnak, a Szovjetunió miniszertanácsa elnökének 1941. július 3-i rádióbeszédét. Sztálin: A Szovjetunió Nagy Honvédő Háborújáról. Szikra. Budapest, 1949. 9—12. old. (A továbbiakban: Sztálin: I. m.)

megteremtésére csak „a nemzetiszocialista zsarnokság végleges megsemmisítése" után nyílik lehetőség.[2]

A Charta-nyilatkozat azonban ebben a formájában csak elősegítője volt az együttműködés kialakításának, egy olyan kompromisszum, amely magában foglalta azt a körülményt, hogy az USA még fegyveresen nem vesz részt a harcban, de a hitlerizmust elveti, és segíti az ellene folyó küzdelmet. Az Atlanti Charta nem államok közötti szerződés volt, amely jogilag is megkötötte volna létrehozói kezét, hanem ratifikálást nem igénylő nyilatkozat, melyet ugyan alá sem írtak, mégis nagy erkölcsi-politikai erővel bizonyította megalkotói és a benne lefektetett elvekhez csatlakozó államok kialakuló egységes céljait.

Annak gondolata, hogy a háborút a fasiszta ellenség teljes szétveréséig kell folytatni, a nyugati szövetségesek közül Roosevelt elnöknek két nappal Pearl Harbor után elmondott rádióbeszédében vetődött fel először. „... Ismétlem, hogy az Egyesült Államok nem fogadhat el más eredményt, mint a végleges és teljes győzelmet — mondotta többek között az elnök. Nemcsak a japán hitszegés gyalázatát kell lemosni, hanem teljesen és véglegesen szét kell zúzni a nemzetközi brutalitás bárhol fellelhető forrásait..."[3]

1942. január 6-i kongresszusi üzenetében Roosevelt megismételte ezeket a célkitűzéseket. „Ez a konfliktus nem végződik semmiféle kompromisszummal. Sohasem lehetséges kielégítő kompromisszum a Jó és Gonosz között. A türelem és tisztesség, a szabadság és a hűség védelmezőinek jutalma csak a teljes győzelem lehet."[4] A kompromisszum lehetőségének ez a kizárása az USA politikájából már előre vetítette a feltétel nélküli megadás követelését is. Roosevelt politikájának ezt az irányát erősítette meg az a megbeszélés is, amelyet 1942 májusában az USA külügyminisztériumában a haderő képviselőinek a bevonásával tartottak. E közös tanácskozás javasolta az elnöknek a feltétel nélküli megadás formulát mint háborús célkitűzést. Ezt Roosevelt magáévá is tette, de álláspontja nyilvánosságra hozatalával egyelőre várt egy kedvezőbb, egy nagyobb hatást biztosító alkalomra.[5]

A fasiszta koalícióból való kilépés nemzetközi kereteinek, lehetőségeinek a kialakításában — annak ellenére, hogy az a háborúban bekövetkezett fordulat előtt még nem lehetett időszerű — jelentős lépés volt az 1942 elejére létrejött Egyesült Nemzetek 1942. január 1-én kiadott Nyilatkozata. A terebélyesedő antifasiszta koalíciónak ezt a dokumentumát már 26 nemzet, köztük a Szovjetunió, az USA és Anglia írta alá, és 1942 márciusáig további 21 ország csatlakozott hozzá. E nyilatkozatot aláíró nemzetek magukévá tették az Atlanti Chartát, kinyilvánították a Háromhatalmi Egyezmény országai elleni

2. A Párisi magyar békeszerződés és magyarázata. Budapest, 1947. 1. Függelék. 69—70. old.
3. War messages of Franklin D. Roosevelt: December 8, 1941 to April 13, 1945 U. S. Government Printing Office. Washington, Az 1941. december 9-i rádióbeszéd. 14. old.
4. Uo. Az 1942. január 6-i kongresszusi üzenet. 27—30. old.
5. N. N. Jakovlev: Franklin Delano Roosevelt. Kossuth Könyvkiadó. Budapest, 1967. 488. old.

egységes küzdelmet, továbbá azt, hogy „mindegyik kormány kötelezi magát arra, hogy a többi aláíró kormánnyal együttműködik és nem köt külön fegyverszünetet vagy különbékét az ellenséggel"[6].

Ez az álláspont és annak következetes végrehajtása igen fontos volt az antifasiszta koalíció egységének fenntartásában, s azt eredményezte, hogy a fasiszta szövetség egyes kormányai minden különbéke-kísérletük ellenére sem tudták a nagyhatalmakat egymással szemben kijátszani, egységük megbontásával őket alapvető célkitűzéseiktől eltéríteni.

További lényeges lépést jelentett a szövetségesek egységes célkitűzésének megvalósítására a feltétel nélküli kapituláció elvének közös programmá emelése 1943 folyamán. Bár ennek az elvnek a tartalmi értelmezése és alkalmazása az eltérő felfogások miatt sok-sok vita forrásává vált az antifasiszta nagyhatalmak között, mégis nagy szerepe volt abban, hogy a háború teljes befejezéséig, a fasiszta blokk, a háborúban részt vevő fasiszta hadseregek és elnyomó államgépezetek teljes szétveréséig fennmaradt a különböző társadalmi rendszerű országokat magában foglaló antifasiszta koalíció.

A Szovjetunió felfogásában az agresszorok elleni harc végső célja kezdettől fogva a fasizmus fegyveres erőinek és elnyomó szervezeteinek teljes szétverése, ideológiai-politikai téren pedig a fasiszta eszmék és terjesztésük lehetetlenné tétele, megsemmisítése volt. Ez az értelmezés nem követelte meg az egyes népek és nemzetek teljes és feltétel nélküli kapitulációját, hanem elsősorban és mindenekelőtt a népek nyakára telepedett fasiszta rendszerek megsemmisítését jelentette. Vagyis a Szovjetunió katonai célkitűzései nemcsak a politika folytatását jelentették más eszközökkel, hanem — ahogyan Clausewitz erről is írta — a háborús tevékenység a politikai célkitűzés szolgálatában is állt, az általános politikai stratégia elérésének eszköze is volt.[7] Az általános, minden területre, nemcsak a katonaira kiterjedő antifasiszta célkitűzés volt a Szovjetunió fő politikai stratégiája. A fasiszták által a Szovjetunióra kényszerített háború következtében maga a háború is e stratégiai cél elérésének egyik, illetve legfőbb eszköze lett. Ez azonban a szovjet politikában nem azt jelentette, hogy a háború *katonai* célkitűzése elszakadt az általános politikai célkitűzéstől, hanem éppen azt, hogy ha a háború közepette akadt olyan terület, ahol a fő stratégiai célt el lehetett érni politikai, diplomáciai stb. eszközökkel is vagy hadászati támogatással kombináltan, akkor a Szovjetunió ezekkel a lehetőségekkel is élt. Így számára az ellenség feltétel nélküli kapitulációjának katonai célkitűzése nem jelenthetett elsőrendű és kizárólagos háborús célt, hiszen egyes területek, országok, esetleg kormányok defasizálá-

6. Halmossy Dénes. Nemzetközi szerződések 1918—1945 Közgazdasági és Jogi Kiadó Budapest, 1966. 524 old. (Továbbiakban: Nemzetközi szerződések. 1918—1945.)
7 Carl von Clausewitz: A háborúról. Zrínyi Kiadó. Budapest, 1961 I. köt. 55 -57 old.

sa, vagy a fasisztabarát politikát folytatók visszavezetése semleges vagy tényleges demokratikus útra — a katonai tevékenység mellett esetleg más eszközök segítségével is elérhető volt. Az általános cél megvalósításának ezt a több oldalról megközelített, kombinált változatát főleg a fasiszta koalíció kisebb országai esetében lehetett a háború utolsó szakaszában alkalmazni. A szovjet politikának ez a sajátossága lényegesen hozzájárult 1944-ben Magyarország háborúból való kedvezőbb kilépési lehetőségéhez is.

A szovjet kormány mindezek mellett az ellenség feltétel nélküli kapitulációját követelő politikát mint a szövetséges hatalmak közös célkitűzését 1943-ban magáévá tette. Elfogadta, hogy ezzel is erősítse, fokozza a különböző társadalmi rendszerű országok antifasiszta együttműködését, szövetségét. A háború sikeres előrehaladásával megváltozott helyzetben, 1944-ben viszont a politika merev alkalmazásának a kisebb fasiszta hatalmak vonatkozásában történő feloldását látta célszerűbbnek, sikeresebbnek a fasizmus felszámolásához.

Az antifasiszta koalíció nyugati partnereinek értelmezésében a fasiszta blokk szétzúzására való törekvés, saját erőiknek e cél, a teljes győzelem érdekében való felsorakoztatása — amely cél a Szovjetunióval többé-kevésbé egybeesett — megfért a feltétel nélküli megadáshoz kapcsolódó sajátos értelmezéssel is. Ebben az a „hagyományos" felfogás is helyet kapott, amely szerint a háborúban feltétlenül vesztes nemzeteknek, népeknek kell lenni, s azokat a győztesek kényük-kedvükre sarcolhatják meg vagy területileg oszthatják szét, illetve szüntethetik meg mint önálló államot. Vagyis a feltétel nélküli megadás követelésének politikájába a nyugati tőkés kormányok beleértették a kizsákmányoló osztályok háborús érdekeit is.

A háborút az ellenség feltétel nélküli megadásáig folytatandó politika nyilvánosságra hozatala 1943 januárjában történt meg Casablancában. Ekkor a Vörös Hadsereg győzelmes Sztálingrád környéki hadjárata, az angol—amerikai haderő észak-afrikai sikerei és ezek nyomán az 1943-as katonai tervek kialakítása szükségessé tette a nagyhatalmak vezetőinek találkozását. Mivel azonban a Szovjetunió vezetői a még tartó nagy téli hadjárat miatt nem hagyhatták el az országot, 1943. január 14-e és 24-e között Casablancában csak Churchill brit miniszterelnök és Roosevelt elnök találkoztak. Itt döntöttek abban a kérdésben, hogy az észak-afrikai hadjárat befejezése után az Olaszországban indítandó hadműveletet részesítik előnyben, nem pedig a Szovjetunió által szorgalmazott és a fasiszta blokk szétverését jobban szolgáló nyugat-európai második frontot. Ezen a konferencián Roosevelt javaslatára a feltétel nélküli kapituláció követelésének a kérdését is megtárgyalták, és a vezető fasiszta hatalmakra vonatkozóan egyet is értettek.[8]

8. Anne Armstrong: Uncoditional surrender. The Impact of the Casablanca Polity upon World War II. Rutgers University Press. New Brunswick, New Jersey, 1961. 10—12. old.

A feltétel nélküli megadás elve azonban az értekezletről kiadott hivatalos közleménybe nem került bele. A világ a konferenciát követő sajtóértekezleten elhangzott Roosevelt-nyilatkozatból értesült róla. Roosevelt többek között ezeket mondotta: „Egyesek Önök, angolok közül ismerik a régi történetet. Volt egy U. S. Grant nevű tábornokunk. Voltaképpen Ulysses Simpson Grantnek hívták, de a mi ifjúkorunkban — az enyémben meg a miniszterelnökében — „Unconditional Surrender (feltétel nélküli kapituláció) Grantnek, nevezték. Németország, Olaszország és Japán katonai erejének kiküszöbölése (amely kifejezés a hivatalos közleményben áll — K. M.) Németország, Olaszország és Japán feltétel nélküli kapitulációját jelenti."[9] Ekkor javasolta az elnök azt is, hogy az értekezletet a feltétel nélküli megadással foglalkozó tanácskozásnak nevezzék el.[10]

Nem érdektelen rámutatni arra, hogy a feltétel nélküli kapitulációt követelő politikának 1943 januárjában történt nyilvános meghirdetése nem egyszerűen csak a véletlen műve volt. Az antifasiszta nagyhatalmak katonai ténykedésében kissé ellentétes folyamat érvényesülése látszott 1942—1943 fordulóján. Az angol—amerikai hadműveletek Észak-Afrikában ekkor lelassultak, előrelátható befejezésük a tervezetthez képest kb. két hónappal eltolódott,[11] a nyugat-európai második front megnyitásának idejét az ígért 1943 tavasza helyett a Casablancában elhatározott olaszországi partraszállási terv miatt ismét elhalasztották. Ugyanekkor a Vörös Hadsereg a sztálingrádi ellentámadással és a déli front más megsemmisítő csapásaival a háború egész menetében döntő fordulatot eredményező, sikeres hadművelet-sorozatot folytatott.

Ebben a helyzetben a nyugati partnerek a Vörös Hadsereg téli offenzíváit legalább egy ilyen demonstratív, a háborút a teljes győzelemig folytatni kívánó nyilatkozattal igyekeztek támogatni. Emellett kétirányú propagandisztikus célja is volt. Egyrészt a második front újabb elhalasztása, a hadműveletek lelassulása és mellékfrontokon való folytatása miatt a demokratikus, antifasiszta közvélemény figyelmét volt hivatott elterelni és kételyeit eloszlatni a nyugati szövetségesek katonai szándékait illetően, másrészt ugyanezekben a kérdésekben a szövetséges Szovjetuniót is törekedtek megnyugtatni. E propagandisztikus célok elsőbbségét bizonyítja az a körülmény, hogy a feltétel nélküli kapitulációnak a háború céljaként való meghatározásáról és annak proklamálásáról a Szovjetunióval nem folytattak tanácskozásokat.[12]

9. Idézi N. N. Jakovlev: I. m. 488. old.
10. Uo. 488. old.
11. Sztálin üzenetváltása az Egyesült Államok és Nagy-Britannia kormányfőivel. 1941—1945. Kossuth Könyvkiadó. Budapest, 1958. I. köt. 111—112. old. (Churchill miniszterelnök 1943. február 9-i üzenete Sztálinnak), és 113—114. old. (Sztálin 1943. február 16-i válasza.) (A továbbiakban: Sztálin üzenetváltása.)
12. Lásd uo.

A feltétel nélküli megadást követelő politika kinyilatkoztatását még egyéb körülmények is motiválták. Az antifasiszta koalíció győzelme egy közeli időpontban még nem látszott reálisnak. Hiszen épp hogy megindult a háború számukra kedvező irányú alakulása. Ebben a helyzetben e jelszónak még serkentő hatása is volt, s a korábbi vereségek, a csüggedés, a félés és szenvedés még igen friss tapasztalataival szemben elősegítette mind az egyes országokon belül, mind pedig az antifasiszta szövetséges hatalmak között a háborús egység és morál növekedését. Vagyis, ahogyan Churchill kifejezte, a fenti jelszó hangnemét részben a dac is diktálta.[13]

A feltétel nélküli kapitulációt követő politika deklarálása ugyanakkor a más alapállású, ellentétes irányú és törekvésű szövetségesek háborús céljainak kompromisszumos kifejezését is jelentette. A közvetlen és távolabbi katonai-politikai célok 1943 elejére lassan kirajzolódtak. Kezdett világossá válni, hogy nemcsak a Szovjetunió és a nyugati hatalmak között van e célokat illetően ellentétes álláspont, hanem az utóbbiak, a brit-birodalom és USA között is, a kisebb szövetségesek soraiban ugyancsak, sőt az egyes országok belső erői között is. Így az eltérő, de még részleteiben ki nem fejtett és nem egyeztetett álláspontok összeütközés előtti kompromisszumos, általánosító célú, a résztörekvéseket nem tükröző jelszó kifejezője is lett a feltétel nélküli kapituláció formulája. Jellemző, hogy maga Roosevelt is ilyen, bizonyos fokig idealizált felfogásban szemlélte éppen a Szovjetunióval kapcsolatban is. Fia, Elliott Roosevelt, aki részt vett a casablancai tanácskozásokon, így írta le az elnöknek ezt a véleményét, amelyet egy nem hivatalos összejövetelen fejtett ki. „Az oroszoknak persze éppen megfelel. Jobbat már nem is kívánhatnak. ‚Feltétel nélküli kapituláció' — ismételte elgondolkozva, s fogát szívta. — Olyan, mintha Józsi bácsi (azaz Josif Sztálin — K. M.) maga csinálta volna."[14]

A szovjet politika azonban a feltétel nélküli kapitulációnak közös jelszóvá válása közepette is folytatta a teljesebb és pontosabb saját irányvonala érvényre juttatását is, és megpróbálta még Németország esetében is a fasizmust és a német népet, Németországot és a fasiszta rendszert szétválasztani. „Nekünk nem feladatunk, hogy Németországot megsemmisítsük — körvonalazta Sztálin a szovjet politikát 1942. november 6-i beszédében —, mert Németországot nem lehet megsemmisíteni... De a hitleri államot meg lehet és meg is kell semmisíteni. ... Nekünk nem feladatunk, hogy Németország minden szervezett katonai erejét megsemmisítsük, mert minden írástudó ember megérti, hogy ez nemcsak lehetetlen, ... de nem is célszerű a győző szempontjából. A hitleri hadsereget azonban meg lehet és meg is kell semmisíteni."[15] Ugyanilyen hangnemben beszélt Sztálin a casablancai

13. Anne Armstrong: I. m. 40. old.
14. Eliott Roosevelt: Apám így látta. Dante Kiadás. Budapest, (1947). 100. old.
15. Sztálin: I. m. 71. old.

konferencia után is. Szinte világszerte ismertté váltak a szovjet kormány álláspontját tükröző, 1943. február végi szavai is. „Némelykor a külföldi sajtó arról fecseg, hogy a Vörös Hadsereg célja kiirtani a német népet és megsemmisíteni a német államot. Ez természetesen ostoba hazugság és esztelen rágalom. ... Nevetséges volna Hitler klikkjét azonosítani a német néppel és a német állammal. A történelem azt bizonyítja, hogy hitlerek jönnek és hitlerek mennek, de a német nép és a német állam fennmarad."[16]

A háborúban bekövetkező döntő fordulat és a fasiszta koalíció felbomlásának 1943 nyarán meginduló folyamata elkerülhetetlenül szükségessé tette, hogy az antifasiszta nagyhatalmak egyeztessék háborús célkitűzéseiket és közös terveket dolgozzanak ki a fasiszta rendszerek szétverése időszakára. A koalíció nyugati vezetői, Churchill és Roosevelt, 1943 augusztusában Quebecben újra találkoztak, és az olasz megadási folyamat tapasztalatait is felhasználva megerősítették a feltétel nélküli megadás követelésének politikáját. Emellett először vetődik fel a két hatalom között a feltétel nélküli megadást követő időre vonatkozó elképzelés Németországot illetően. Ez az elképzelés mind angol, mind pedig amerikai részről Németország kis, apró államokra történő szétdarabolását feltételezi.[17]

Közben azonban, még mielőtt Moszkvában 1943 októberében a három nagyhatalom sokoldalú közös programot dolgozna ki, lezajlott Olaszország kapitulációja. E kapituláció módjának és formájának áttekintése témánk szempontjából is fontos, mert az példaként, illetve precedensként is szolgált igen sok kérdésben a többi hitlerista szövetséges, így Magyarország számára is.

Az olasz fasizmus 1943 nyári összeomlása és Mussolini július végi bukása után a Badoglio-kormány augusztus elejétől több irányban kezdett puhatolózni, hogy milyen feltételek mellett léphetne ki Olaszország a hitleri koalícióból. A nyugati szövetségesek az előzőekben kifejtett álláspontjuknak megfelelően a feltétel nélküli kapitulációt írták elő, amelyet az olasz kormány augusztus közepén kénytelen volt elfogadni, és megbízottja útján erről értesítette az angol—amerikai főparancsnokságot. Ezt követően nyújtották át az olasz fél képviselőjének azokat a „katonai fegyverszüneti feltételeket", amelyek alapján Olaszország feltétel nélküli kapitulációját a szövetségesek elfogadták, és amelyeket 1943. szeptember 3-án a szövetségesek nevében B. Smith tábornok, Olaszország nevében pedig Castellano tábornok írt alá Szicíliában.[18]

Ezek a katonai fegyverszüneti feltételek 12 pontból álltak, s ezért „rövid feltételeknek" nevezték, szemben a 44 pontból álló „részletes" feltételekkel,

16. Uo.
17. Cordell Hull: Memoirs. Macmillan. New York, 1948 II. köt 1233 old Idézi Anne Armstrong I m 63—64. old.
18. Lásd Sztálin üzenetváltása: Id. dok. 172—176. old., 180., 184 és 186. old., valamint R. Battaglia -G Garritano: Az olasz ellenállás története Kossuth Könyvkiadó. Budapest, 1965 45 old

amelyeket 1943. szeptember 29-én Málta szigetén írt alá Eisenhower szövetséges főparancsnok és Badoglio marsall, miniszterelnök.[19]

A „rövid feltételek" elsősorban katonai kérdéseket érintettek, a „részletesek" már a politikai, gazdasági és pénzügyi megadási feltételeket is magukban foglalták. Mindkét variáció a feltétel nélküli megadás alapján az angol és amerikai kormány nevében előírt kötelezettségeket tartalmazta. A „rövid", a katonai feltételekhez csatolt utolsó pontban kötelezték Olaszországot, hogy a később átnyújtandó politikai, gazdasági és pénzügyi előírásokat tartalmazó „részletes feltételeket" előre elfogadja. Így a „rövid" feltételekben már bennfoglaltattak a részletesek is, és ugyanígy a részletes feltételek főbb téziseiben tartalmazta a „rövid" feltételeket is.[20]

Az olasz megadási folyamat magán viselt néhány, a későbbiek szempontjából figyelemre méltó sajátosságot. Először is azt, hogy az átállási folyamat két fázisban előírt feltételek formájában ment végbe: „rövid", azaz alapvetően katonai feltételeket, illetve „részletes", azaz a politikai-gazdasági stb. feltételeket tartalmazóan. Ez 1944-ben az ún. előzetes fegyverszünet és a fegyverszünet formát jelentette. Az olasz feltételek mindkét variációját az angol és az amerikai kormány dolgozta ki.[21] Ebbe a szovjet kormányt nem vonták bele, csak tájékoztatták. Tehát a kezdeményezést és a kapitulációs tárgyalást a szóban forgó országot felszabadító csapatok kormányai tartották a kezükben. Ezt a gyakorlatot az angol és amerikai vezetés alakította ki a szovjet kormány rosszalló észrevételezése ellenére. A kapitulációs okmányokat is „az Egyesült Államok és Nagy-Britannia kormányai nevében, valamint az Egyesült Nemzetek érdekében eljárva" terjesztették az olaszok elé.[22]

A szovjet vezetés 1943. augusztus 22-én javasolta, hogy a Németországtól elszakadó kormányokkal folytatandó tárgyalások előkészítésére katonai-politikai bizottságot hozzanak létre a három nagyhatalom képviselőiből. „Eddig az volt a helyzet, hogy az Egyesült Államok és Anglia megállapodásokat kötöttek, a Szovjetuniót pedig úgy tájékoztatták a két ország megegyezéseinek eredményeiről, mint valami harmadik, passzív szemlélőt. Meg kell mondanom Önöknek, hogy ezt a helyzetet tovább tűrni lehetetlen."[23] A közös bizottságot azonban csak később hozták létre. Így Olaszország átállásának a módja — hogy a területét felszabadító csapatok kormányainak kezében volt a kezdeményezés — precedensül szolgált Németország többi szövetségese

19. Uo. (Sztálin üzenetváltása: Id. dok.)
20. Uo. 183—184. old. Az olasz „rövid" fegyverszüneti feltételek megtalálhatók magyarul: Nemzetközi szerződések. 1918—1945. Id. dok. 543—545. old.
21. Sztálin üzenetváltása: Id. dok. 172—177. old. Roosevelt és Churchill 1943. augusztus 19-i levele Sztálinnak.
22. Nemzetközi szerződések 1918—1945. Id. dok. 543. old.
23. Sztálin üzenetváltása: Id. dok. 179. old. Sztálin 1945. augusztus 22-i üzenete Rooseveltnek és Churchillnek

átállásához is. Vagyis a szovjet hadsereg által 1944-ben felszabadított országok esetében a szovjet kormányé volt az elsőrendű szerep a nyugati szövetségesek minden ellenkező mesterkedése és az olasz formát ekkor már elfelejtő magatartásuk ellenére is.

Ez az 1943-ban Olaszországban kialakított nyugati gyakorlat példaként szolgált úgy is, miszerint a közben kialakított közös általános álláspontok érvényre juttatásában lehetőséget adott a szovjet kormánynak, hogy ugyanúgy *tartalmi* kérdésekben is, tehát a kapituláció értelmezésében és az azt érvényesítő feltételek megszabásában, az általa felszabadított országoknál neki is döntő befolyása legyen.

A fegyverszüneti feltételek nem írták elő Olaszországnak, hogy részt vegyen a hitlerista Németország elleni harcban, de ugyanakkor nem is tiltották meg azt. Az olasz kormány szabad kezet kapott e kérdésben azzal a kikötéssel, hogy Olaszország esetleges hozzájárulását a Németország elleni harchoz pozitívumként fogják figyelembe venni a fegyverszüneti feltételek teljesítésénél és a békeszerződésnél. Az olasz kormány Németországnak szóló hadüzenetére azonban csak a Mussolini ellenkormány létrehozása és ezt követően a szövetségesek ismételt unszolására, 1943. október 13-ával került sor.[24] A fegyverszünet nem intézkedett az olasz kormány elismerésének, illetve összetételének ügyében sem. A nyugati hatalmak katonai szervei, az olasz területek felszabadítása után, ott szigorú katonai közigazgatást vezettek be,— neve: AMGOT (Allied Military Government of Territory — Megszállt Területek Szövetségi Katonai Közigazgatása), amely a polgári közigazgatást is irányította, és többek között az antifasiszta erők politikai tevékenységét is korlátozta.

Mindezek a megoldatlan vagy visszásan elindított kérdések Olaszország esetében és a szövetségesek között felmerült más nagy jelentőségű problémák is szükségessé tették, hogy a három nagyhatalom együttesen kidolgozza közös politikáját és tervezetét az európai háború befejező szakaszához. E célt szolgálta a három szövetséges nagyhatalom külügyminisztereinek 1943. október 19-e és 30-a között Moszkvában megtartott konferenciája. Ez a tanácskozás az első azoknak a nagy jelentőségű értekezleteknek a sorozatában, amelyeken a három antifasiszta nagyhatalom vezetői együtt alakították ki és hangolták össze közös háborús céljaikat.

A moszkvai értekezlet több nyilatkozatot adott ki és több határozatot hozott. Témánk szempontjából elsősorban a következőknek van lényeges szerepük:

a) Az általános biztonságról szóló deklarációnak, amely amerikai javaslatra[25] tartalmazta, hogy a három nagyhatalom és a hozzájuk csatlakozó

24. Uo. 196—197. old. és R. Battaglia—G. Garritano: I. m. 45. old.
25. Anne Armstrong: I. m. 64—66. old.

2 Korom M.
STUDIUM GENERALE
Zuglói Egyesület
1143 Budapest, Ilka u. 32.
943.9 / 275.

TÖRÖLVE

kínai kormány elhatározták: „...a hadműveleteket azon tengelyhatalmak ellen, amelyekkel az illető kormányok hadiállapotban vannak, mindaddig folytatják, amíg ezek a hatalmak feltétel nélküli kapituláció alapján le nem tették a fegyvert". Továbbá, hogy „...az ellenség kapitulációjával és lefegyverzésével kapcsolatos minden kérdésben együttesen járnak el".[26] A deklarációnak ezek a kitételei bizonyítják, hogy 1943 őszére valamennyi nagyhatalom elvben magáévá tette a feltétel nélküli megadás formuláját, és azt valamennyi fasiszta koalícióban lévő országra értelmezte. Ugyanakkor a nagyhatalmak abban is kinyilvánították, megerősítették közös céljukat, hogy az ellenséggel szemben együttesen járnak el, azok kapitulációja során is.

A fenti megállapodás végrehajtása érdekében a moszkvai külügyminiszteri értekezlet elhatározta, hogy Európai Tanácskozó Bizottságot hoz létre. A bizottság feladata, hogy „tanulmányozza azokat az európai háború befejezésével kapcsolatos kérdéseket, amelyek bizottsági megvitatását a három kormány célszerűnek tartja, és e kormányoknak ezekre vonatkozólag összehangolt tanácsokat adjon".[27] Az Európai Tanácskozó Bizottság rövidesen határozatot fogadott el „Irányelvek az ellenséges országok tapogatózó békeajánlatainak beérkezése esetén tanúsítandó magatartásra" címmel, amely leszögezte, hogy ilyen ajánlat beérkezése esetén a három hatalom azonnal tájékoztatja egymást és tanácskozik az „ilyen ajánlatokkal kapcsolatos lépések összehangolása céljából".[28] Ezek az egységes állásfoglalások a továbbiakban a minimálisra redukálták annak a lehetőségét, hogy a fasiszta koalíció egyes országai külön egyezményt köthessenek az antifasiszta koalíció egyes hatalmaival. E bizottságnak lett a feladata az is, hogy az ellenséges hatalmak, mindenekelőtt Németország fegyverletételi feltételeit kidolgozza.

b) A moszkvai külügyminiszteri értekezlet számunkra másik leglényegesebb állásfoglalása az Olaszországgal kapcsolatos nyilatkozat. Miután korábban közös álláspont nem volt Olaszország problémáinak megoldására, szovjet javaslatok alapján[29] a következő politikai vonalat határozták meg. „A szövetségesek Olaszországgal szemben követendő politikájának azon az elven kell alapulnia, hogy a fasizmus és annak minden káros befolyását és következményét teljesen megsemmisítsék, és hogy az olasz népnek minden lehetőséget megadjanak arra, hogy demokratikus elveken alapuló állami és egyéb intézményeket hozzon létre." .... E politika elősegítésére a három

26. Lásd Nemzetközi szerződések. 1918—1945. Id. dok. 546—548. old.
27. Foreign Relations of the United States. Diplomatic Papers. 1944. I. köt. United States Government Printing Office. Washington, 1966. 39. old. (A továbbiakban: Foreign Relations) és uo. 1943. I. köt. 756. old., az 1943. november 1-én aláírt jegyzőkönyv 2. melléklete.
28. Idézi A Nagy Honvédő Háború Története. 1941—1945. 3. köt. Zrínyi Kiadó. Budapest, 1965. 419. old. (A továbbiakban: A Nagy Honvédő.)
29. Lásd uo. 419. old. és The Eden Memoirs: The Reckoning. Cassel—London, 1965. 411—418. old.

külügyminiszter megegyezett, hogy „...az alábbi intézkedések fontosak és azokat végre kell hajtani:

1. Lényeges követelmény, hogy az olasz kormányt demokratikusabbá kell tenni az olasz nép azon rétegei képviselőinek bevonásával, akik »mindig szemben állottak a fasizmussal.

2. A szólásszabadságot, valamint a vallásgyakorlatot, a politikai véleménynyilvánítás szabadságát vissza kell adni az olasz népnek, amelynek joga kell, hogy legyen arra is, hogy antifasiszta politikai csoportokat alakítson.

3. A fasiszta rendszer által teremtett összes intézményeket és szervezeteket fel kell oszlatni.

4. Az összes fasiszta vagy félfasiszta-barát elemeket a közigazgatásból, a közintézményekből el kell távolítani.

5. A fasiszta rendszer összes politikai foglyait szabadon kell bocsátani és teljes amnesztiában kell részesíteni.

6. Meg kell teremteni a helyi önkormányzat demokratikus szerveit.

7. A fasiszta vezetőket és más háborús bűnösként ismert vagy gyanúsított személyeket le kell tartóztatni és az igazságszolgáltatásnak átadni...

Egyetértés áll fenn továbbá a tekintetben, hogy — fejeződik be a nyilatkozat — ennek a határozatnak egyetlen része sem csorbíthatja az olasz népnek azt a jogát, hogy végül is maga válassza meg kormányformáját."[30]

Fontos ilyen hosszan idézni e nagy jelentőségű állásfoglalást nemcsak Olaszország szempontjából, hanem mert a későbbiek folyamán a benne kifejtett elvek Magyarország vonatkozásában is érvényesültek. E határozat — amely megegyezett az olasz kereszténydemokratáktól az Olasz Kommunista Pártig terjedő ellenállási mozgalom 1943 júliusára kialakított követeléseinek leglényegesebb pontjaival[31] — alapján az olasz antifasiszta pártokra támaszkodva 1944 áprilisában nemzeti egységkormányt hoznak létre, amelyet 1944 júniusában, teljesen az antifasiszta frontra építve, tovább demokratizálnak.

30. Nemzetközi szerződések. 1918—1945. Id. dok. 548—549. old.

31. R. Battaglia—G. Garritano: I. m. 26., 76—77. old. (Fontosabb pontjai a következők:
„— a fasizmus és elnyomó gépezetének teljes megsemmisítéséért;
— a fegyverszünet, a tisztességes békekötés elérése végett;
— az összes állampolgári és politikai szabadságjogok, mindenekelőtt a sajtószabadság helyreállítása végett;
— valamennyi politikai fogoly azonnali szabadon bocsátásáért;
— olyan példás igazságszolgáltatás megteremtése — rendkívüli bíróságok nélkül —, amely kérlelhetetlen lesz mindazokkal szemben, akiknek felelősséget kell viselniök;
—a faji törvények megszüntetése;
— új kormány létrehozása azon pártok képviselőiből, amelyek kifejezésre juttatják, hogy a nemzet javára akarnak cselekedni."
Nyugat-Európa, az Egyesült Államok és a nemzetközi helyzet 1945—1955. Új- és Legújabbkori egyetemes történeti szöveggyűjtemény. 3. köt. Szerk.: Zsigmond László. Budapest, 1971. 92. old.)

Ez az Olaszországgal kapcsolatos állásfoglalás és a későbbi gyakorlat mintául is szolgált más átállt, volt német szövetséges ország számára is. Mégpedig, mint látni fogjuk, a fasiszta koalícióból kilépő országokban olyan széles alapokon nyugvó, koalíciós antifasiszta kormányokat igyekeztek létrehozni, amilyen széles bázisa csak volt az illető ország ellenállási mozgalmának. Vagyis, ha volt ilyen, az antifasiszta monopoltőkétől kezdve egészen a kommunista pártokig. Ez a nézőpont annyira központivá és természetessé vált még a nyugati vezetők többségében is, hogy nemcsak az ellenséges országokra vonatkozóan tartották lényegesnek megvalósítását, hanem szövetségeseik kormányainak összetételénél is javasolták. Pl. 1943 novemberében maga Roosevelt elnök tett lépéseket a kínai Csang Kai-sek-kormány demokratikusabbá tételére. „...Panaszt tettem Csang kormányának jellege miatt. Megmondtam neki — adja vissza Elliott Roosevelt apja szavait Csanggal folytatott tárgyalásáról —, hogy ez aligha az a modern demokrácia, amelynek elképzelésünk szerint lennie kellene. Megmondtam neki, hogy egységkormányt kell alakítani, még a háború tartama alatt, a yenai kommunistákkal együtt... Azzal a feltétellel egyezett bele a demokratikus kormány megalakításába, ha biztosítjuk, hogy a Szovjetunió tiszteletben tartja Mandzsúria határait.[32] Röviddel ezután Teheránban is hasonlóan volt szó e kérdésről.

A háború végére ez az elv annyira elfogadottá vált, hogy az egyes országok belső erőviszonyaitól függően más-más tartalommal és eltérő osztályerő vezetésével, de a háborúban részt vevő szinte valamennyi európai országban koalíciós kormányok jöttek létre mind a győztes, mind pedig a legyőzött országokban.

Az egyes országok antifasiszta koalíciós kormányainak kiindulási alapja kétségtelenül a világ demokratikus és szocialista nagyhatalmainak antifasiszta állami koalíciója volt. Ez az állami szinten szükségszerű történelmi antifasiszta koalíciós forma példaként szolgált az egyes országok belpolitikai élete újjászervezésénél is. Mégsem mondhatjuk azt, hogy ez a „külső forma" rákényszerített volt az egyes országok belpolitikájára. Hiszen a Komintern és az egyes kommunista pártok már a harmincas évek közepétől a különböző társadalmi osztályok és rétegek antifasiszta összefogásának a politikáját hirdették és kívánták megvalósítani. Talán éppen fordítottan áll a kérdés a valóságban. A Komintern politikája vált általánossá és elfogadottá az országok sorában, de az országok közötti antifasiszta együttműködés terén is. Vagyis az antifasiszta népfrontpolitika fejlődött a különböző társadalmi berendezkedésű országokat is felölelő világméretű államok közötti koalíciós antifasiszta politikává. Az utóbbi kialakulása és sikeres funkcionálása

32. Elliott Roosevelt. I. m. 136—137. old.

természetesen visszahatott az előbbire is. Azt nagymértékben erősítette, és különösen a nem kizsákmányolt osztályok és rétegek soraiban segített elfogadtatni.

Az olasz üggyel kapcsolatos fenti határozatban található antifasiszta, demokratikus feladatokat az antifasiszta koalíció nagyhatalmai, mindenekelőtt a Szovjetunió állhatatos követelésére, valamennyi átálló kormány számára — a fegyverszüneti egyezményekben is biztosítva végrehajtását — követelményként fogalmazták meg.

A fenti nyilatkozat alapján a három nagyhatalom képviselőiből, akikhez később Franciaország delegátusa is csatlakozott, létrehoznak egy Olaszországgal foglalkozó Konzultatív Tanácsot, amely felügyelt az olaszországi szövetségi ellenőrző bizottságok tevékenységére. E szerv működése és főleg a nyilatkozat második pontjának a végrehajtása „. . . .véget vetett az AMGOT tevékenységének, és hozzájárult ahhoz, hogy más népek elkerüljék ezt az antidemokratikus rendszert".[33]

Az antifasiszta hatalmak általános háborús céljait és ezzel együtt a fasiszta koalícióból kilépni szándékozó országok átállási feltételeit és lehetőségeit nagymértékben meghatározó különböző szintű tanácskozások közül 1943-ban az utolsó, de a három nagyhatalom vezetőjének részvétele szempontjából még csak az első tanácskozás a november végén és december elején tartott teheráni konferencia. A teheráni konferencia a három nagyhatalom eddig kialakított antifasiszta háborús politikáját megerősítette, és együttműködésüket megszilárdította. Ezenkívül a fasiszta uralom alatt levő népek, illetve országok részére is adott e tanácskozás jövendő politikájukat és gyakorlati tevékenységüket illetően általános iránymutatást és biztatást. A három hatalom nyilatkozatában ezzel kapcsolatban ez áll: „Arra törekszünk, hogy minden ország, legyen az akár nagy, akár kicsi, amelynek népei a mi népeinkhez hasonló szívvel és értelemmel hajlandó harcolni a zsarnokság, a rabság, az elnyomás és a türelmetlenség megszüntetéséért, együttműködjön velünk és tevékenyen részt vegyen munkánkban. Szívesen befogadjuk majd őket a világ demokratikus országainak nagy családjába, mihelyt csatlakozni kívánnak hozzá. . ."[34]

Az általános irány megszabása mellett e konferencián egyes német szövetségben levő országok létezésének jövőjéről is szó esik. Ezzel kapcsolatban nem érdektelen rámutatni arra, hogy a nyugati nagyhatalmak a quebeci és a moszkvai konferencián kifejtetteknek megfelelően itt is kiálltak Németország szétdarabolásának a terve mellett. Churchill kifejtette: e tervük megvalósítása során Ausztriából, Magyarországból és Bajorországból egy

33 A Nagy Honvedő I m III kot 419 old.

34. Teherán, Jalta, Potsdam Dokumentumgyűjtemény Kossuth Konyvkiadó Budapest, 1969 64 old

konföderációs államot kell létrehozni.[35] Ezzel az elképzeléssel Magyarország önálló államként való fennmaradása veszélybe került. A Szovjetunió képviseletében Sztálin határozottan elutasította ezt az elképzelést, állást foglalva amellett, hogy mind Ausztriának, mind pedig Magyarországnak önálló és független államnak kell maradnia.[36] Ezzel a Szovjetunió ismételten bizonyította, hogy háborús célja nem népek és nemzetek önállóságának a megszüntetése, eltiprása, hanem a fasizmus uralma alóli felszabadítása.

1943 végére az antifasiszta koalíció közös általános célkitűzése megfogalmazódott. Ennek tengelyében a fasizmus teljes szétverése, megsemmisítése állt, amely a szövetségesek közötti kompromisszumos megfogalmazásban a harcnak az ellenség feltétel nélküli megadásáig való folytatását jelentette általános elvi értelemben. A fasiszta koalíció szétesésének a folyamatában azonban ez az általános és elsősorban katonai célt tükröző megfogalmazás már nem volt elégséges. Az általános elv és az olasz kapituláció gyakorlata azt tükrözte, hogy a szövetségesek, elsősorban a nyugatiak, nem vállalnak semmiféle előzetes elkötelezettséget az ellenséges országgal szemben, sem a fegyverszünet, és még kevésbé nem a békemegállapodások tekintetében. Úgy tűnt, hogy teljesen szabad kezet kívánnak biztosítani maguknak a megadás feltételeinek formába öntésénél és a háború utáni világ kialakításánál. Ezeken túlmenően a feltétel nélküli megadás pontos jelentése, közvetlen és távolabbi kihatásai sem voltak világosak.

A feltétel nélküli megadás végrehajtása teendőinek közelebbi meghatározása vált volna szükségessé már az olasz kapitulációnál is, de főleg a válságba jutott hitlerista kisebb szövetséges kiugrási tapogatózásai idején. A részletes fegyverszüneti feltételek aláírása előtt az olasz küldött Olaszországnak a szövetségesekhez történő aktív csatlakozása elősegítéséhez kérte az okmányból a „feltétel nélküli" szavak törlését, amellyel egyben Olaszország és az olasz nép esetleges megaláztatását is elkerülnék. A nyugati hatalmak akkor ebbe nem egyeztek bele.[37] Pedig maga Eisenhower is elismerte ennek esetleges katonai és politikai előnyeit, amikor a kért változtatásokat támogatóan Roosevelthez továbbította. Az elnök 1943. október 1-i, Sztálinhoz írt üzenetében ezzel kapcsolatban a következőket írta: „. . . Szerintük (Eisenhower és tiszttársai — K. M.) igen előnyös az olaszországi német csapatok leverése, ezzel kapcsolatos sikereink szempontjából, mert elősegíti Olaszországban a hadseregnek, a flottának és a polgári lakosságnak a mi oldalunkra állítását." A maga véleményét is hozzátéve a kért változtatásokról ezt írta

35 Lasd uo es W Churchill Vtoraja mirovaja vojna V kot Voen Izd Moszkva, 1965 357 old

36 Teheran, Jalta, Potsdam Id dok 66 old es W Churchill I m 393 old

37 Anne Armstrong I m 84—85 old

„...ezek igen előnyösek háborús erőfeszítéseink szempontjából, és semmi hátránnyal nem járhatnak ránk nézve".[38] Ezek és a változtatásokhoz való szovjet hozzájárulás alapján 1943 november 9-én az olasz részletes fegyverszüneti egyezmény dokumentumában — valamit ugyan engedve, de formulához továbbra is ragaszkodva a feltétel nélküli megadás Olaszországra történő értelmezését átalakították csak Badoglio marsallra, ill. kormányára értelmezendővé.[39]

Az amerikai politikának ez a bizonyos merevsége azt a látszatot kelti, mintha számára az ellenség feltétel nélküli kapitulálása lenne a háború fő stratégiai célja. Mintha a katonai cél fölé helyeződne a háború általános politikai célkitűzésének. A háborús célkitűzésnek, vagy a feltétel nélküli kapitulációnak ilyen látszatú értelmezése nem elégítette ki sem a szovjet, sem pedig az angol vezetést. Bár Roosevelt úgy vélte, hogy különösen a Szovjetuniónak tetszeni fog az igen radikálisnak tűnő feltétel nélküli kapituláció politikája. Igen kifejező hasonlattal él ezzel kapcsolatban a korábban idézett egyik mű szerzője, amikor egy francia mondással hozza párhuzamba a fenti amerikai elképzelést. A franciák azt mondják a burgundi borról, hogy jó a nőknek, ha a férfiak azt isszák. Ugyanígy jártak az amerikaiak is. Azt hitték, jó a Szovjetuniónak a feltétel nélküli politikájuk, ha ők azt mondják.[40]

1943 végén 1944 elején a fentiek következtében felvetődött mind a szovjet, mind pedig az angol politikában a feltétel nélküli kapituláció konkrét értelmezése kidolgozásának szükségessége. Számukra e politika a háború általános új közös célkitűzései mielőbbi elérésének függvénye volt. Különösen az az egymás után jelentkező, átállási utat kereső kisebb fasiszta hatalmak vonatkozásában. Ezek esetében mind a Szovjetunió, mind pedig Anglia 1944 tavaszán a feltétel nélküli kapitulációs politika elejtésének a javaslatával is előállt.

Szovjet részről az első konkrétabb értelmezés-kidolgozási igényt Molotov külügyminiszter vetette fel Finnországgal kapcsolatban. Molotov 1943. december 31-én az USA moszkvai képviselőjével folytatott beszélgetése során „saját magától felvetette a ‚feltétel nélküli megadás' értelmének kérdését a különböző csatlós országokra alkalmazva — jelentette kormányának 1944. január 6-án Harriman nagykövet — és megkérdezte, vajon tájékoztatva vagyok-e a mi álláspontunkról".[41] A nagykövet a kérdésre nem tudott válaszolni Molotovnak, mire a külügyminiszter a Sztálin által Teheránban Finnországra vonatkozóan körvonalazott feltételekre utalva tartotta szüksé-

38. Sztálin üzenetváltása. Id. dok. II. köt. 103. old.
39. Uo.
40. Anne Armstrong: I. m. 58. old.
41. Foreign Relations: Id. dok. 1944. I. köt. 581. old.

gesnek foglalkozni a problémával, bár „még hozzáfűzte, hogy Románia és Magyarország kérdését is tanulmányozza".[42]

Hull külügyminiszter január 25-én küldte el Moszkvába Harrimannak az amerikai kormány álláspontját. „Az Elnökkel megtárgyaltam a ‚feltétel nélküli megadás' kifejezés meghatározása kívánatosságának kérdését, amelyet Molotov december 31-én vetett fel Önnek. Válaszmemorandumában az Elnök kifejtette, hogy nem híve annak a gondolatnak, hogy tárgyalásokat folytassunk abból a célból, hogy meghatározzuk a ‚feltétel nélküli megadás' kifejezés meghatározását, mivel úgy érzi, hogy bármilyen meghatározást, amelyre vonatkozóan most esetleg megállapodásra jutunk, valószínűleg meg kell majd másítani vagy változtatni, amint ellenségeink közül valamelyik jelét adja megadási óhajának." ... „Az Elnök véleménye szerint a ‚feltétel nélküli megadás' kifejezés értelmének legjobb meghatározása abban a beszámolóban található, amely ismerteti Lee megadását Grantnak..." Mindezek alapján vonja le a külügyminiszter a következtetést: „Ön tájékoztathatja Molotovot, hogy az amerikai kormány nem tartja okos dolognak megpróbálkozni ez idő szerint azzal, hogy általánosan és nyilvánosan meghatározzuk a ‚feltétel nélküli megadás' kifejezést és hogy jobb lenne minden egyes ellenséges ország kérdésével akkor foglalkozni, amikor az felmerül."[43]

Roosevelt elnök a fent említett, Grant tábornok szerint értelmezett megadást egy 1944. július 29-én tartott sajtókonferencián a következőképpen adta elő: „Az 1861—1865-ös polgárháború végén Lee, a déliek hadseregének főparancsnoka az appomattoxi csata után fegyverszünetet kért Granttól, az északiak hadsereg-főparancsnokától. Grant csupán ennyit mondott: Feltétel nélküli kapituláció'. Lee azt válaszolta, hogy ezt nem teheti meg, szüksége van egy s másra. Például, már csak egy étkezésre elegendő élelme van a hadsereg részére.

Grant: Ez bizony szomorú.

Lee: A lovak nem a mieink, hanem a tisztek tulajdonai, s szükségük van rájuk, hogy hazamenjenek.

Grant: Feltétel nélküli kapituláció.

Lee: Jó, megadom magam. — S átnyújtotta kardját Grantnak.

Grant: Bob, vedd vissza. Feltétel nélkül kapitulálsz?

Lee: Igen.

Grant: Most a foglyaim vagytok. Élelemre van szükségetek?

Lee: Igen. Már csak egy étkezésre valóm van.

Ekkor Grant azt mondta: S mi van a tisztjeitek lovaival? Szükségetek van rájuk?

Lee: Igen a tavaszi szántáshoz.

42. Uo. 581—582.
43. Uo. 582. old.

Grant: Mondd meg a tisztjeidnek, vigyék haza az állatokat és végezzék el a tavaszi szántást.

Ilyen a feltétel nélküli kapituláció."[44] — Fejezte be Roosevelt magyarázatát.

A háborús célnak ez a felfogása nem felelt meg a Szovjetunió antifasiszta céljainak. Ezért a szovjet kormány, ahol lehetősége volt rá, hogy kevesebb áldozattal és gyorsabban elérje a célokat, a katonai fellépés mellett a diplomáciai utat is, vagy a közvetlen tárgyalásokat is felhasználja annak érdekében. Ennek a módszernek az alkalmazására a Szovjetuniónak Finnország esetében a sajátos lehetősége is megvolt. Ugyanis Finnország nem volt tagja a berlini háromhatalmi egyezménynek, vele az Egyesült Államok nem volt hadiállapotban, így az 1943. októberi moszkvai négyhatalmi nyilatkozat közös előírásait a feltétel nélküli megadásról tőle formailag nem feltétlenül kellett megkövetelni. Anglia, amely hadiállapotban volt Finnországgal, már 1943 márciusában egyetértett egy kölcsönös tárgyalás lehetőségével.[45] Ilyen körülmények között a szovjet kormány nem helyezkedett Finnországgal kapcsolatban a feltétel nélküli kapituláció álláspontjára. Amikor 1944. február közepén svéd közvetítéssel a finn kormány az iránt érdeklődött, hogy a Szovjetunió hajlandó-e az akkori finn kormánnyal a fegyverszünetről tárgyalni, Moszkva válasza a következő volt: „A szovjet kormánynak nincs oka különös bizalmat táplálni a jelenlegi finn kormány iránt, de ha a finneknek nincsenek más lehetőségeik, akkor a szovjet kormány a béke érdekében hajlandó tárgyalásokat folytatni a jelenlegi finn kormánnyal a katonai tevékenységek beszüntetéséről."[46]

A szovjet kormánynak ez a válasza igen nagyfokú realitásérzékről tanúskodott. Egyrészt az antifasiszta békecélok elérésének ezúton való megkísérlését vállalta, másrészt pedig — s erre vonatkozhatott a válasznak az a része, hogy ha a finneknek nincs más lehetőségük, ti. mivel nincsen sem emigráns demokratikus kormányuk, sem az országban másik, illetve illegális kormány, vagy ezt fenntartani képes ellenállási erő — tárgyalási készségét nyilvánította a kilépésre gondoló és egyedüli reális lehetőséget kínáló, hatalmon levő kormánnyal.

A szovjet kormánynak erre a reális tárgyalási készségére, módszerére és formájára a későbbi magyar kilépési kísérletek szempontjából nyomatékosan fel szeretném hívni a figyelmet. Ezért az első szovjet—finn érintkezésfelvételt kissé részletesebben szükséges szemügyre venni.

44. Idézi N. N. Jakovlev: I. m. 488. old. (Roosevelt elnök itt alaposan összekavarta a dolgokat. Bármely, az amerikai polgárháborúval foglalkozó történeti feldolgozásból meg lehet állapítani, hogy Grant nem Lee, hanem Bruckner tábornokkal folytatta e beszélgetést, nem a háború végén, hanem 1862-ben, és nem az appomattoxi, hanem a Donelson-erődnél.)

45. Sztálin üzenetváltása. Id. dok. I. köt. 125., 127—128. old

46. Vnyesnyaja politika Szovjetszkovo Szojuza v period Otyecsesztvennoj vojni. 2. köt. Moszkva, 1946 89. old. (A továbbiakban: Vnyesnyaja politika.)

A szovjet kormány fenti válasza után 1944. február 19-én Stockholmban a szovjet követ átadta a felhatalmazással rendelkező finn képviselőknek a fegyverszüneti tárgyalások előzetes feltételeit. Ezek a következők:

„1. A kapcsolatok megszakítása Németországgal és a Finnországban levő német csapatok és hajók internálása. Amennyiben Finnország úgy látja, hogy ez utóbbi feladat teljesítéséhez nincsen elég ereje, akkor a Szovjetunió kész neki csapataival és légierejével a szükséges segítséget megadni.

2. Az 1940. évi szovjet—finn szerződés visszaállítása és a finn csapatok visszavonása az 1940-es határra.

3. A szovjet és szövetséges hadifoglyoknak és azoknak a szovjet és szövetséges személyeknek a haladéktalan visszaadása, akiket a koncentrációs táborokban tartanak, vagy dolgoztatnak a finnek." A finn hadsereg leszerelésének, a Szovjetuniónak okozott károk megtérítésének és Petsamó körzetének a kérdései a fegyverszüneti tárgyalásokra maradhatnak. A finn kormány képviselőjével ezeken kívül közölték, hogy „...ha a finn kormány hajlandó haladéktalanul elfogadni ezeket a feltételeket, akkor a szovjet kormány kész fogadni Moszkvában Finnország képviselőit konkrét fegyverszüneti egyezmény megkötése tárgyalásaihoz".[47]

A szovjet külügyi népbiztosság a finneknek átnyújtott fenti feltételeket 1944. március elsején nyilvánosságra is hozta. Ekkor nyomatékosan hangsúlyozta: „...a *híresztelések arról, hogy a szovjet kormány Finnországnak a feltétel nélküli kapituláció követelését nyújtotta át ... megalapozatlanok*".[48] Ezt bizonyítja Churchill miniszterelnöknek 1944. március 21-án Sztálinhoz küldött távirata is, amely az angol kormány álláspontját ismételten megerősítette Finnországgal kapcsolatban, vagyis hogy az előbbi sem követeli a finnektől a feltétel nélküli kapitulációt. „Először is — szólt Churchill távirata —, még egyszer gratulálnom kell Önöknek hadseregeik nagyszerű győzelmeihez, valamint a finnek tekintetében követett igen mérsékelt eljárásukhoz."[49]

A finn kormány mintegy egy hónapig húzta-halasztotta a válaszadást, míg végül március közepén, további felvilágosításokra számítva, az előzetes feltételek elfogadása nélkül kívánt tárgyalni Moszkvában. A szovjet kormány, hogy tárgyalási készségét bizonyítsa, lehetővé tette ezt az újabb finn kérést is. Ennek eredményeként 1944. március végén az előzetes feltételek szovjet „interpretációjának meghallgatására" Moszkvába érkezett egy kéttagú finn delegáció. A pontosított előzetes feltételek lényege a következő volt: 1. A fenti első pontot április végéig, 2. a másodikat fokozatokban szintén április végéig, 3. a harmadikat a fegyverszüneti szerződés aláírása után rögtön teljesíteni kell. E ponthoz kiegészítésként hozzátették, hogy a szovjetunióbeli finn hadifoglyo-

47 Uo 90 old
48 Uo
49 Sztálin uzenetvaltasa Id dok I kot 254 old

kat a békeszerződés után szállítják haza. 4. A finn hadsereg lefegyverzését májusban 50%-ra, júniusban békeszintre végre kell hajtani. 5600 millió dollár jóvátételt lesz köteles Finnország fizetni a Szovjetuniónak 5 éves részletben. Továbbá, 6. Petsamó körzetét, amelyet a Szovjetunió 1920-ban és 1940-ben önként adott át, vissza kell adni. Amennyiben a fenti 6 pontot a finn kormány előzetesként elfogadja, a Szovjetunió minden ellenszolgáltatás nélkül lemond a Hanko vidék szovjet haszonbérleti jogáról.[50]

Az így megtárgyalt és pontosított előzetes feltételeket azonban a finn vezetésben a fasisztabarát reakcióra és a német megszállókra támaszkodó, ideiglenesen újra felülkerekedett háborús szárny elutasította 1944. április 17-én. Ezért Finnország e nemzetellenes döntés eredményeként egy ideig még tovább folytatta a kilátástalan, gyilkos háborút.

A szovjet—finn érintkezésfelvétel az ideiglenes sikertelenség ellenére is hozzájárult a nyugati hatalmak politikájának ismételt megvitatásához a feltétel nélküli kapitulációt illetően a kisebb hitlerista szövetségesek vonatkozásában. Winant amerikai nagykövet 1944. március 12-én Londonból külügyminiszterének írt levelében panaszosan veti fel, hogy az Európai Tanácsadó Bizottságban folytatandó tárgyalásokhoz „ami a csatlós országokat illeti, nem kaptunk miheztartás végett anyagokat Magyarország, Románia és Bulgária megadási feltételeire vonatkozóan." A rendelkezésre álló anyagok ugyanazt az elvet írják elő ezen országok számára is, mint Németország számára, vagyis a feltétel nélküli kapitulációt, s ez megakadályozza, hogy az átállni szándékozó országok lényeges problémáira választ adjanak. „Ezen országok népei — folytatja a nagykövet — rendkívüli nagy érdeklődéssel nyugtázták, hogy a finnek és oroszok eszmecseréje azon realitások körül mozgott, amelyet a német csapatok finnországi jelenléte és az orosz csapatoknak a finn határhoz való közelsége határozott meg." Végezetül felhívja a figyelmet arra, hogy ha a helyzet tovább is így marad, fennáll az amerikai politika elszigetelődésének a veszélye, vagy legalábbis az említett országok vonatkozásában az USA háttérbe kerülhet még azoknak a kérdéseknek az eldöntésénél is, amelyben közvetlenül érdekelt.[51]

Az átértékelési igény még határozottabb kinyilvánításához jutott el az angol kormány 1944 márciusára. Churchill miniszterelnök már jó ideje nem lelkesedett egyértelműen a feltétel nélküli megadási politikáért. Minden valószínűség szerint Clausewitzhez hasonlóan ő is azt vallotta, hogy a katonai stratégiának a politika céljait kell szolgálnia. Csak így érthető meg, hogy újra és újra előjött kedvenc tervével, hogy Délkelet-Európát a nyugati hatalmaknak el kell özönleni, mielőtt a szovjet hadsereg odaérne, és erről kell Németországba betörni. Ezzel szerette volna Churchill a háború utáni

50. Vnyesnyaja politika: Id. dok. 2. köt. 111—113. old.
51. Foreign Relations: Id. köt. 1945. I. köt. 583—584. old.

esetleges szovjet hatást megakadályozni e területen, és ezzel együtt az angol befolyás döntő túlsúlyát is megőrizni, ill. a forradalmi erőkkel szemben megvédeni és fenntartani az ottani kizsákmányoló rendszereket. Ezekhez a távlati politikai célokhoz akart az angol vezetés elsősorban a feltétel nélküli megadás politikájának mellőzésével segítséget kapni Délkelet-Európában.

Az angol miniszterelnök már 1943 augusztusában felfigyelt a feltétel nélküli kapituláció politikájának esetleges negatívumaira. A fasiszta koalíció országaiban érlelődő kiugrási tapogatózásokra utalva közölte külügyminiszterével, hogy nincs szükség arra, miszerint „elbátortalanítsuk ezt a folyamatot a feltétel nélküli megadás jelszavának szüntelen hajtogatásával" — írja egyik könyvében, majd a következőket fejtette ki: „Mindaddig, amíg kötelezzük magunkat, hogy leülünk tárgyalni valamilyen új alakkal vagy kormánnyal, előnyünkhöz nem fér kétség. Minden bizonnyal nem akarhatjuk, hogyha segíthetünk ezen, hogy valamennyien összefogjanak valamilyen erős, elkeseredett tömbben, amelynek a számára nincs többé remény."[52]

Eden brit külügyminiszter a fentiekkel egybevágóan 1944. március 17-én a szovjet—finn tárgyalások kedvező hatására hivatkozva azt javasolta, „hogy a feltétel nélküli megadás elvéről, ahogyan azt Casablancában lefektették, le kell mondani a tengely csatlós államainak esetében avégett, hogy mind a béke, mind a béketapogatózások céljából a három kormány szabadon dönthessen tanácskozás útján, a körülményeknek megfelelően arról, vajon ragaszkodjanak-e a feltétel nélküli megadáshoz. Németország és Japán esetében a feltétel nélküli megadás elve továbbra is érvényben marad."

E javaslatot Hull USA külügyminiszter melegen támogatva memorandum formájában március 25-én Roosevelthez továbbította. „Azt ajánlom — írta többek között —, hogy csatlakozzunk e javaslathoz, hogy nagyobb rugalmasságra tehessünk szert a tengely csatlós államaival szemben." Az olvasott példány szélére az elnök a következő, kézzel írt megjegyzést tette: „Nem — a brit külügyminisztérium mindig emellett szállt síkra és ez nem helyes... F. D. R."[53] (Franklin Delano Roosevelt — K. M.) Pár nap múlva, április 1-én, az elnök írásban válaszolva is kifejtette álláspontját. „Úgy vélem, hogy hiba lenne kivételt tenni. Olaszország feltétel nélkül megadta magát, de ugyanakkor számos kiváltságban részesült. Ennek kell történnie Bulgária vagy Románia vagy Magyarország vagy Finnország megadása esetén is. Lee feltétel nélkül megadta magát Grantnak, de Grant nyomban közölte vele, hogy tisztjei hazavihetik a lovaikat a tavaszi szántáshoz. Ezzel a szellemmel szeretnék találkozni mindenfelé, kivéve Németország esetét. Németország csak egyetlen nyelven ért."[54]

52. Winston Churchill: The Hinge of Fate. Houghton Mifflin. Boston, 1950. 663. old. Idézi Anne Armstrong: I. m. 86. old.
53. Lásd az egész dokumentumot Foreign Relations: Id. dok. 1944. I. köt. 584—585. old.
54. Uo. 588—589. old.

Roosevelt fenti álláspontjának leírása idején érkezett meg Washingtonba a szovjet kormánynak Eden fenti javaslatára adott válasza. Ebben a szovjet fél nyomatékkal támogatva a javaslatot kifejtette, hogy „amint ez világosan kitűnt a Finnországnak átnyújtott szovjet békefeltételekből is, a Szovjet Kormány lehetségesnek tartja, bizonyos körülmények között, hogy a feltétel nélküli megadás elvét ne alkalmazzák Németország csatlósaira...". Annak alkalmazása „esetleg nem pozitív, hanem negatív eredményhez vezethet, nem a gyöngítését, hanem az erősítését segítené elő azoknak a kötelékeknek, amelyek a csatlós országokat Németországhoz fűzik...".[55]

Hull külügyminiszter a szovjet álláspontot azzal a kísérőszöveggel továbbította április 3-án Rooseveltnek, hogy a hasonló brit javaslatra már kialakított elutasító álláspont szerint jár el a szovjetnél is. „CH OK FDR" (Cordell Hull, rendben van, Franklin Delano Roosevelt) — volt az elnök saját kezű, rövid válasza.

Ezzel azonban a vita még nem ért véget. Újra akcióba léptek az amerikai külügyi vezetők is. Bohlen, a külügyminisztérium kelet-európai ügyek osztályának a vezetője a fenti sikertelen próbálkozások után április 3-án és 4-én még egy kísérletet tett az elnök véleményének megváltoztatására. Az angol és szovjet javaslatok indokain túl még azt is felhozta memorandumában, hogy „a szovjetek mindenképpen hajlamosak lennének ezt (a javaslatok amerikai elutasítását — K. M.) azon tény bizonyságának tekinteni, hogy mi azt kívánjuk, hogy seregeik maximális ellenállásba ütközzenek a csatlós országok részéről".[56] Erre, a külügyminiszter által is támogatott javaslatra Roosevelt elnök április 5-én elvileg ismételten elutasító választ adott, de az egyes országok konkrét esetében már engedményekre volt hajlandó.[57] Ennek az álláspontnak megfelelően adott választ április 11-én az amerikai külügyminiszter a szovjet és a brit kormánynak. „Miután az Egyesült Államok kormánya gondosan mérlegelte a brit kormány javaslatát és a szovjet kormány ezzel kapcsolatos nézetét, arra a következtetésre jutott, hogy elvben nem kívánatos az általános eltávolodás a feltétel nélküli megadás doktrínájától. Bármilyen elvi eltávolodás elkerülhetetlenül precedenst teremtene valamennyi jövőbeni esethez. Az amerikai kormány helyesebbnek tartaná a feltétel nélküli megadás általános elvének változatlanul hagyását és a sajátos esetek alapján módosítás fontolóra vételét. Az amerikai kormány... kész arra, hogy kedvezően ítélje meg ezen elv módosítását minden egyes csatlós ország sajátos esetében, amennyiben a brit vagy a szovjet kormány úgy véli, hogy az ilyen módosítás előnyös lenne a közös ügy szempontjából."[58]

55. Uo. 587—588. old.
56. Uo. 589—590. old.
57. Uo. 592. old.
58. Uo. 593. old.

Ezzel a feltétel nélküli megadás politikája alkalmazásának vagy nem alkalmazásának a vitája lekerült napirendről a szövetségesek között. Azonban az 1944. tavaszi román kilépési kísérletre adott szovjet válasz módja és a három nagyhatalomnak a csatlós országokhoz intézendő közös felhívása feletti vita újabb indítékot adott ahhoz, hogy más formában és céllal az eszmecsere ismételten megindúljon, és a kiugrási kereteket tovább módosítsa.

Románia kilépési puhatolózásai a nyugati hatalmaknál ugyanúgy, mint a többi német szövetséges országé, már 1943-ban elkezdődtek. Ezekkel nem célunk részletesen foglalkozni, mert döntő mértékben nem befolyásolták az események fő vonalának a kifejlődését. Valamennyinek az volt a célja, hogy a válságba került rendszereket a nyugati szövetségesekre, esetleg azok megszálló erőire is támaszkodva megmentsék, átmentsék. Ezért mindenképpen el szerették volna érni, hogy ne a Vörös Hadsereg szabadítsa fel országukat, hanem a nyugatiak hadseregei. A fasiszta koalíció kelet-európai országainak ezek a rendszermentő erői Anglia és az Egyesült Államok egyes vezető köreinek szovjetellenességére spekuláltak. E népek sorsának alakulásában azonban ez az út nem válhatott fő fejlődési folyamattá. Nem válhatott még akkor sem, ha Churchill különböző balkáni tervei ezt a megoldást segítették. *Az antifasiszta koalíció összetartó ereje erősebbnek bizonyult a fenti törekvéseknél.* Románia esetében ez különösen hamar kiderült, és 1944 elejétől már erős külső ösztönzést is jelentett a román uralkodó körök józanabb része számára ahhoz, hogy hamarabb felismerje az egyedül lehetséges reálpolitikát; fegyverszünetért a Szovjetunióhoz is kell fordulni, mivel ellene folytat háborút Románia, és az ő seregei fognak elsőnek az ország területére érni.

1943 novemberében az USA madridi nagykövete a román kiugrási puhatolózásra még a következőket válaszolta: „Románia csak úgy kerülhetné el a szovjet hadsereg által történő teljes megszállást, ha Mihai Antonescu (a román külügyminiszter —K. M.) hivatalosan nyilatkozatot küldene az Egyesült Államok kormányához a feltétel nélküli fegyverletételről."[59] 1944 januárjában már az angol és amerikai kormány kénytelen annak a ténynek a következményeit is elismerni, hogy Románia a vele hadiállapotban lévő országok közül csak a Szovjetunió ellen folytat hadműveleteket, és azok már határaihoz közel folynak. Egy 1944. január 16-i angol jegyzék a szovjet kormánnyal a következőket közli: Az angol kormány „teljes mértékben elismeri, hogy mivel Románia fő katonai csapásait a szovjet erők ellen irányítja, és mert a szövetséges erők között láthatólag ezek érik elsőnek Romániát, a szovjet kormány játssza majd a főszerepet annak eldöntésében, hogy milyen fegyverszüneti feltételeket kell szabni a románoknak."[60]

59. A. Cretzianu: The Lost Opportunity. London, 1957. 117. old. Magyarul idézi: A Nagy Honvédő. I. m. IV. köt. 15. old. és Iszrealjan—Kutakov: A diplomácia kulisszái mögött. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1969. 362. old.
60. Idézi Iszrealjan—Kutakov: I. m. 417. old.

Ez az álláspont véget vetett Románia nyugati kiugrási kísérleteinek. A nyugati szövetségesek — utasították is a román küldötteket a Szovjetunióval folytatandó tárgyalásokra. Így került sor arra, hogy 1944. március közepén Kairóban Románia képviselői a szovjet kormánnyal is felvették a kapcsolatot, kérve a fegyverszüneti feltételeket.

Közben a Vörös Hadsereg április elejére már román területen vívta harcát az egyesült fasiszta német és román erőkkel. A szovjet kormány abból az alkalomból, hogy a Vörös Hadsereg az ellenséget üldözve először lépett idegen, méghozzá ellenséges földre — nyilatkozatot adott ki a határain túli háborús céljait illetően. A szovjet csapatok, üldözve „a német hadsereget és a velük szövetséges román csapatokat ... román területre léptek. A Vörös Hadsereg főparancsnoksága — szól az 1944. április 2-i nyilatkozat — parancsot adott az előrenyomuló szovjet egységeknek — üldözzék az ellenséget annak szétveréséig és kapitulálásáig. A szovjet kormány ugyanakkor kijelenti, hogy nem célja semmilyen román terület megszerzése vagy a fennálló társadalmi rend megváltoztatása Romániában, és hogy a szovjet csapatok Románia területére lépését kizárólag a katonai szükségszerűség és az ellenséges csapatok folytatódó ellenállása diktálja."[61]

Ez a kormánynyilatkozat is igen biztató elemeket tartalmaz a további román politika lehetőségeit illetően. A feltétel nélküli kapituláció követelése helyett ugyanis kijelenti, hogy a Vörös Hadseregnek nem célja az adott román társadalmi rendszer megváltoztatása. A szovjet kormány emellett az egyértelmű, a román nép és nemzet számára kedvező megnyilatkozásán túl — noha „kevés reményt fűzött" az Antonescu-kormány tényleges kilépési szándékához —, mivel ki akarta használni a legkisebb lehetőségeket is a háborúnak és a további vérontásnak a befejezésére Romániával, kész volt a román kormánnyal is az érintkezést felvenni. Ezért 1944. április 12-én a szovjet fél az angol és amerikai kormánnyal egyeztetett 6 pontból álló feltételeit Kairóban átnyújtotta a román kormány küldötteinek. Ezek a feltételek a következők:

„1. Szakítás a németekkel és a román csapatok s a szövetséges csapatok — közte a Vörös Hadsereg is — együttes harca a németek ellen Románia függetlenségének és önállóságának a visszaállítása céljából.

2. Az 1940-es szerződés szerinti szovjet—román határ visszaállítása.

3. A Szovjetuniónak okozott azon károk megtérítése, amelyeket Románia katonai tevékenységgel és szovjet területek megszállásával idézett elő.

4. Valamennyi szovjet és szövetséges hadifogoly és internált hazaengedése.

5. A szovjet csapatoknak és ugyanígy a többi szövetséges csapatoknak is szabad mozgás lehetőségének biztosítása Románia területén minden irányban, ha ezt a katonai helyzet megköveteli, amikor is a román kormány köteles ehhez

61 Vnyesnyaja politykа Id dok 2. kot 105 old

saját közlekedési eszközeivel mindenoldalú együttműködésre mind szárazon és vízen, mind a levegőben is.

6. A szovjet kormány egyetértése az Erdélyről szóló döntőbírósági határozat érvénytelenítésével és segítségnyújtása Erdély felszabadítása ügyéhez."[62]

A szovjet kormány által összeállított feltételek az adott viszonyokat figyelembe véve elég kedvezőnek mondhatók Romániára nézve. Egyáltalán nem azt bizonyítják, hogy a Szovjetunió feltétel nélküli megadást kívánt. Ennek ellenére az Antonescu-kormány elutasította azokat, és kitartott továbbra is a német fasiszta szövetség mellett.

1944 májusában a hitlerista koalícióban levő országok kilépési lehetőségét tovább árnyalta és differenciálta a szövetséges nagyhatalmak ezen országokhoz intézett felhívása.

A finn fegyverszünet-kérés, a többi német szövetséges ország hasonló kísérletezése, és mindenekelőtt Magyarország német megszállása, indította a három nagyhatalmat arra, hogy nyilatkozatot intézzen hozzájuk „avégett, hogy a jelenlegi eseményeket ezekben az országokban a szövetségesek javára alakíthassuk". Így indokolja 1944. március 28-án kelt javaslatát az amerikai külügyminiszter: — „E nyilatkozat azt a célt szolgálná, hogy a kis tengelycsatlósokat arra serkentse, hogy kilépjenek a szövetségesek elleni háborúból, és amennyiben lehetséges, fegyveres erőiket a németek ellen fordítsák."[63]

Az első amerikai elképzelés a nyilatkozatról még az volt, hogy annak igen kemény hangúnak, a feltétel nélküli megadást is tartalmazónak kell lenni. Ebből azonban bizonyos, elfogadhatónak látszó források szerint éppen Sztálin közbelépésére álltak el.[64] Azonban még így is igen sok tétel maradt az amerikai tervezetben, amely a kemény politikát dokumentálta. Így pl. a tervezet a Hitlerrel e felszólításra nem szakító országok számára megkérdőjelezi az önálló állami lét és saját kormányaik szabad megválasztásának jogát, s „az őket megillető területek megtartásának... kilátásait" stb.[65]

Az amerikai nyilatkozat-tervezetnek ezek a jegyei formailag joggal váltották ki az angol kormány aggodalmát is. Az angol kabinet kérésére halasztották el április végén annak nyilvánosságra hozatalát is. A brit kormány 1944. április 27-én Molotovnak átadott jegyzékében az alábbi észrevételeket teszi az amerikai tervezethez: az angol kormány ellentmondást lát abban, hogy fenntartják a feltétel nélküli megadás elvét, és mégis

62 Uo 174—175 old

63 Foreign Relations Id dok 1944 I kot 585 old

64. Anne Armstrong I m 57 old (A szerző szerint erről a Daily Telegraph diplomaciai tudósítója számolt be a lap 1944. május 9-i és 13-i számában, és ugyancsak erről ir a Reported by Lord Hankey, Politics Trials and Errors Henry Regnery Chicago, 1950 c munka 32 old)

65 Foreign Relations Id dok 1944 I köt 586, 592 es 600 old

nyilatkozattal fordulnak a tengely kisebb országaihoz. A brit kabinet „nagyon szeretné, hogyha most már megkapná a szükséges fokú mozgásteret ahhoz, hogy kifejtse propagandáját ezekben az országokban. Ezért a washingtoni brit nagykövetet utasítottuk annak hangsúlyozására, hogy *kormányommal egyetértésben, a Szovjet Kormány nem alkalmazta Finnországra a feltétel nélküli megadás elvét és nem áll szándékában azt alkalmazni Romániára sem.* Kormányom mindkét esetben azon a véleményen van, hogy a propagandának a gyakorlathoz kell alkalmazkodnia. Magyarországgal és Bulgáriával kapcsolatban fontos, hogy a szövetségesek propagandája a németekkel szembeni aktív ellenállás bátorítására és a javasolt háromhatalmi nyilatkozat hatásának teljessé tételére irányuljon. Ezért kormányom reméli, hogy az amerikai kormány egyetért azzal, hogy a szövetségesek *ezen országok felé irányuló vagy körüli propagandájában nincs értelme tovább hivatkozni a feltétel nélküli megadás* elvére, noha kerülni kell annak nyilvános megtagadását".[66] (Kiemelés — K. M.)

Ennek a fontossága miatt hosszan idézett angol álláspontnak és a közben 1944. május elsején elhangzott szovjet álláspontnak[67] a hatására az USA vezetése beleegyezett a nyilatkozat kissé enyhébb és némi biztatást is tartalmazó szövegezésébe, melyet végül május 13-án nyilvánosságra is hoztak.[68] A nyilatkozat Magyarországhoz, Romániához, Bulgáriához és Finnországhoz szólóan utalt arra, hogy a fasiszta tömb teljes veresége elkerülhetetlen. Ezért felhívta ezen országokat, hogy szakítsanak Németországgal, és forduljanak szembe vele. Ezzel meggyorsíthatják a háború befejezését, csökkenthetik a népek szenvedéseit, áldozatait, valamint saját felelősségüket a háborúért. Így még hozzájárulhatnak a győzelemhez is. Ellenkező esetben csak súlyosbodhatnak azok a feltételek, amelyek alapján később kiléphetnek a háborúból.[69]

Ezzel a nyilatkozattal, ha elméletileg és nyilvánosan nem is, de a gyakorlati politika számára a feltétel nélküli megadás követelése az említett német szövetséges országoktól mindhárom nagyhatalom részéről lekerült napirendről. A nyilatkozat után a feltétel nélküli megadásnak a gyakorlatban történő teljes érvényesítése csak Németország és Japán vonatkozásában maradt fenn.

A fenti álláspontok hatására változott a németekkel szövetséges országok irányába folytatott propaganda is. Ezt bizonyítja az is, hogy Hull amerikai külügyminiszter, miután megkapta a fenti angol javaslatot, azonnal továbbította az elnöknek újabb döntés végett. „Az angol kormány fontosnak tartja,

66 Uo 603—604 old

67 Sztálin I m 139 old

68 Foreign Relations Id dok 1944 I kot 602 old Hull kulugyminiszter május 1-i surgonye a szovjetunioben amerikai ugyvivőnek es 605—606 old, szinten Hull surgonye az anglai nagykovetnek

69 Lasd Vnyesnyaja politvika Id dok 2 kot 132—133 old

hogy a csatlós államokba irányuló szövetséges propagandát most erősítsük, és különös tekintettel Magyarországra és Bulgáriára, hogy maximális katonai előnyre tehessünk szert a Németországgal szembeni ellenállás erősítésével, ezentúl mellőzni kell a feltétel nélküli megadás kifejezésre való hivatkozást, noha, természetesen, kerüljük az általános elvről való lemondást."[70] Az elnök válasza itt is az általa olvasott példányon található „CH OK FDR" (C. Hull, rendben van, F. D. Roosevelt) saját kezű feljegyzés.[71]

Nem érdektelen ezek után kissé részletesebben megnézni, hogy miért volt olyan fontos az angol vezetés számára a feltétel nélküli megadás követelésének gyakorlati feladása „különös tekintettel Magyarországra és Bulgáriára". Ugyanis a hasonló szovjet törekvéssel ez csak formailag egyezett meg, tartalmi célját tekintve azzal ellentétes volt.

1944. április közepére készült el „Az angol érdekek Délkelet-Európában" című dokumentum, amely memorandum formájában fejti ki a brit érdekek különböző rangú és fontossági sorrendű álláspontját. Abból indul ki ez az elemzés, hogy „Délkelet-Európának különös történelmi és földrajzi jelentősége van Anglia számára. Erre vezet az út Középkeletre. . . . Tehát hogyha egy riválisnagyhatalom (értsd Szovjetuniót — K. M.) ténylegesen uralkodna Délkelet-Európa fölött, ez közvetlen fenyegetést jelentene létérdekeinkre". Ez a szovjetellenes cél hatja át az egész összegezést. Elfogadva azt a már csaknem bekövetkező tényt, hogy Romániát a szovjet csapatok szabadítják fel teljesen, és figyelembe véve azt a szovjet javaslatot, hogy Ausztriát a három nagyhatalom közösen szállja meg — két részre osztja fel a brit „kötelezettségeket" Délkelet-Európában: „*Elkerülhetetlen kötelezettségek*" és „*Kívánatos kötelezettségek*." Az előzőkhöz sorolja ausztriai közös megszállásának feladatát, a Dodekanézosz szigetcsoport megszállását és a görögországi politikai s katonai feladatokat. Ez utóbbi bázisul szolgálna — a tervezet szerint — az esetleges bulgáriai katonai kötelezettségekhez és a Jugoszláviával való vasúti összeköttetés biztosításához.

A „kívánatos kötelezettségek"-hez tartoznának a következők:

Először: az északkeleti olasz határ körzetének ellenőrzése az ausztriai összeköttetés fenntartására és az esetleges olasz—jugoszláv határkonfliktus megakadályozására.

Másodszor: bulgáriai feladatok. Ha Bulgária kilépne a háborúból, mielőtt odaérne a front, elkerülhető lenne katonai megszállása, hiszen a Szovjetunió nincs hadiállapotban vele. Ellenkező esetben viszont elkerülhetetlennek látszik, hogy a szovjet csapatok ne lépnének Bulgária földjére és ne vennének részt az ottani feladatokban. „Érdekünk fűződik ahhoz, hogy megakadályozzuk a szovjet befolyás kiterjedését a Dardanellák és a Földközi-tenger

70. Foreign Relations: Id. dok. 1944. I. köt. 606—607. old.
71. Uo. 607. old.

irányában. Ezért javasoljuk, hogy a bulgáriai szövetséges ellenőrző mechanizmus brit tagsága mellett küldjenek angol erőket Bulgáriába avégett:

a) hogy ‚zászlónkat lobogtassuk' az ottani esetleges katonai megszállásban való részvétellel,

b) hogy a brit érdekeket demonstrálhassuk Európának ebben a részében, és

c) hogy biztosítsuk, amennyiben szükséges, hogy a bolgár fegyveres erők kiürítik és nem szállják meg újra azokat a görög és jugoszláv területeket, amelyeket jelenleg birtokukban tartanak."

Harmadszor: a független albán állam helyreállításának elősegítése esetleg szükségessé teszi angol csapatok ottani állomásoztatását.

Negyedszer: „*Magyarország.* Ugyanazok a meggondolások érvényesek, mint a fenti (Bulgáriáról szóló — K. M.) pontban. Politikai okok magyarázzák, hogy legalábbis ‚zászlónkat lobogtassuk' Magyarországon, bár gyakorlatilag ez ‚jelképes' erők küldésével is megvalósítható."[72]

Ez az angol érdekeknek megfelelő elképzelés és tervezet világosan mutatja, hogy az angol kormány, Bulgária és Magyarország tárgyalásokon kialakított feltételek alapján történő átállásával, saját birodalmi érdekeit kívánja biztosítani. Mindezt akkor, amikor már a reális számítások szerint látható és tervezhető volt, hogy Magyarországot a szovjet csapatok fogják felszabadítani. Anglia ezt a tervezetet is elismeri, hiszen elfogadta Ausztria közös megszállására az Európai Tanácskozó Bizottságban előterjesztett szovjet javaslatot, amelyben logikailag benne foglaltatott az a tény, hogy Magyarországra szovjet csapatok érkeznek, tehát az nem kerül közös ellenőrzés alá. Így értelmezte a helyzetet az USA külügyminisztere is, aki 1944. június 2-i sürgönyében a földközi-tengeri szövetséges főparancsnokság amerikai politikai tanácsadójának irányelveket küldött. Ezekben leszögezi, hogy az Egyesült Államok, miután nincsenek katonai kötelezettségei Romániában, Magyarországon és Bulgáriában, nem látja szükségesnek, hogy irányelveket adjanak ezen országok polgári ügyeivel vagy megszállásával kapcsolatban sem. „Ami Magyarországot és Romániát illeti — hangsúlyozza — az Egyesült Államok nem gondol arra, hogy összeköttetésre vagy katonai képviseletre tegyen szert a megszálló közigazgatásnál, amely feltehetően a szovjet csapatok kezében lesz."[73]

Az amerikai kormány álláspontja nemcsak azért tért el Angliáétól, mert érdektelen volt a Balkánon, hanem mert az egész brit balkáni politikát olyannak értékelte 1944. június 22-én kelt külügyminiszteri levelében, „amely nyilvánvalóan arra irányul, hogy befolyási övezetek kialakítását tegye lehetővé a Balkánon". Az amerikai külügyminiszter e levelében azt a

72. Lásd az egész dokumentumot uo. 596—599. old.
73 Uo. 607—608 old.

véleményét is megfogalmazza, hogy nem is ért egyet ezzel az angol politikával.[74]

Az angol balkáni felosztási elképzelések miatt bizonyos politikai jellegű konfliktus támadt a brit és a szovjet vezetés között.[75] Churchill ennek ellenére 1944. július 12-én írásban is javasolta Sztálinnak, hogy Romániában a Szovjetuniót, Görögországban pedig a brit kezdeményezést, irányítást ismerjék el. Arról is tájékoztatta szovjet kollégáját, hogy Roosevelt „némi vita után beleegyezett, hogy három hónapon át tartó kísérlet formájában megvalósítsuk elgondolásunkat".[76] Sztálin válasza Churchill javaslatára ismételten kitérő volt. „Romániát és Görögországot illetően nem szükséges itt megismételnem azt, amit Ön londoni nagykövetünk és Eden úr jegyzékváltásából már ismer. Egy világos előttem — írta Sztálin —, nevezetesen, hogy az Amerikai Kormánynak bizonyos aggályai vannak ebben a kérdésben, s ezért jobb, ha akkor térünk vissza rá, amikor megkeresésünkre megkaptuk az amerikai választ."[77]

Anglia délkelet-európai különálló politikai törekvése tehát nem került le a napirendről. Sőt, bizonyos diplomáciai próbálkozásokban Bulgária és Magyarország vonatkozásában felélénkült. A magyar kiugrás vonatkozásában — mint később részletesen látni fogjuk — az angolok ígérgetései, szovjetellenességet sugalló és a horthystákat biztató politikai lépései megnehezítették és késleltették a vereséget felismerő és az átállásra már gondoló körök teljesen reális helyzetfelismerését. Tudniillik azt, hogy a háborúból kilépni a Szovjetunió nélkül és ellenére nem lehet, az elsősorban csak a Szovjetunióra támaszkodva vihető keresztül. Az országnak ez a sajátos helyzete lényegesen különbözött Romániától, mivel annak kiugrásra gondoló uralkodó körei előtt már 1944 elejétől a nyugati hatalmak közlései szerint sem volt más reális lehetőség, mint a Szovjetunióhoz fordulni fegyverszünetért. Magyarország és Bulgária számára alakult úgy a nagyhatalmak közvetlen politikája, hogy a legkritikusabb időben, a háborúból való kilépésük érlelődésének idején az egyik nagyhatalom, Anglia bizonyos körei német- és szovjetellenes biztatást sugalltak egyszerre, az Egyesült Államok diplomatái pedig a feltétel nélküli megadást ajánlgatták. Mindez a magyar uralkodó körökben egy időben halvány reményt és iszonyú félelmet is ébresztett, s így tehetetlen szűk látókörűségükben még kevésbé voltak képesek az egyedül reális lehetőséget és az ország valóságos érdekét is szolgáló szovjet szándékot felismerni.

74. Uo. 610—611. old.
75. Uo.
76. Sztálin üzenetváltása: Id. dok. I. köt. 283—284. old.
77. Uo. 286. old. (A szóban forgó ügyre Churchill miniszterelnök tért vissza újra az 1944. október 9—18-a között Moszkvában Sztálinnal folytatott tanácskozásán.)

Az eddig elmondottakból következik, hogy *1944 nyarára és kora-őszére* az antifasiszta nagyhatalmak háborús célkitűzésein belül *kialakultak a fasiszta blokk kisebb országai számára a háborúból való kilépés*, ill. a szövetségesek oldalára történő *átállás általános politikai, társadalmi, állampolitikai és katonai keretei s követelményei.* Ugyanígy kezdtek kirajzolódni az átállás lehetséges módjai és formái is. A magyar átállás szempontjából azonban — miután Magyarország volt, a horvát és szlovák bábállamot nem számítva, az utolsó Németországtól elszakadt ország — az egymás után átálló volt szövetségesek kiugrási módja és formája jól vagy rosszul felhasználható példát is adott. Ezért röviden szemügyre kell vennünk ezeknek az országoknak az átállási sajátosságait is.

Az 1944-re még német szövetségben maradt Bulgária, Finnország, Magyarország és Románia közül (a hitlerista bábállam Horvátországot és Szlovákiát itt sem számítva) elsőnek Románia lépett ki és állt át az antifasiszta szövetségesek oldalára.

A szomszédos Romániában 1944 nyarán olyan politikai és katonai helyzet alakult ki, amely az antifasiszta koalíció, elsősorban a Szovjet Hadsereg győzelmei hatására megérett az antifasiszta fegyveres felkelésre. A Vörös Hadsereg román területeken folytatott felszabadító harcai során 1944 augusztusában szétzúzta az országban levő német fasiszta csapatok nagy részét, s ezzel lehetővé tette, hogy az erre az időszakra szintén megérett belső antifasiszta, demokratikus és forradalmi erők, támaszkodva a szovjet csapatok további előrenyomulására, végrehajtsák a fasiszta Antonescu-rezsim fegyveres felkeléssel való megdöntését.

1943 őszétől a román nép antifasiszta forradalmi erőinek egyre szélesebb köre tömörült a Román Kommunista Párt irányítása alatt. 1943 novemberében létrehozták a Hitler-ellenes Hazafias Frontot, amelyben részt vett az RKP, a Petru Groza vezette Ekésfront, a Hazafiak Szövetsége, a Szocialista Parasztpárt és a Magyar Dolgozók Szövetsége.[78] Ez a tömörülés 1944 áprilisában lényegesen megerősödött, mert a két munkáspárt, az RKP és Szociáldemokrata Párt létrehozta az antifasiszta Munkásegységfrontot, amely biztosította a munkásosztály vezető szerepét az antifasiszta demokratikus ellenállási mozgalomban.[79]

Közben az angolszász orientációs burzsoá pártok és udvari körök — amelyek korábban a nyugati szövetségesek balkáni partraszállására építették rendszermentő politikájukat — többek között a szövetségesek unszolására is kénytelenek voltak belátni, hogy Románia csak a Szovjetunióhoz fordulva léphet ki a vesztett háborúból. Tehát a nemzetközi helyzet, elsősorban a

78. România în anii revoluţiei democrat-populare. 1944—1947. Editura politică. Bucureşti, 1971. 35—36. old.
79. Uo. 38. old.

szovjet csapatok sikerei, valamint a válságos belpolitikai helyzet megérlelték a román uralkodó körök egy részét és a burzsoá pártokat is egyrészt arra, hogy a Szovjetunióval komolyan tárgyaljanak, másrészt pedig arra, hogy a kommunista pártot elismerjék, vele erős partnerként tárgyaljanak és számoljanak is. Az utóbbi eredményeként hosszú huzavona után 1944 júniusában a burzsoá Nemzeti Parasztpárt és a Nemzeti Liberális Párt az RKP-vel és az RSZDP-vel egyezményt kötött a Nemzeti Demokratikus Blokk megteremtésére. Ez a Blokk egy minimális antifasiszta demokratikus programot adott ki, amelynek főbb követelései a következők: haladéktalan fegyverszünet a szövetségesekkel és átállás az oldalukra, az ország felszabadítása a német megszállás alól, függetlenségének és önállóságának visszaállítása, a fasiszta rendszer felszámolása, s egy új, alkotmányos, demokratikus kormány megteremtése, amely támaszkodik az egész ország szabadságot és jogokat élvező valamennyi állampolgárára.[80]

A fegyveres felkelés előkészítése során nagy jelentőségű volt, hogy sikerült a hadsereg jelentős részét a hazafias erők oldalára állítani. Közülük és a királyi udvar katonai képviselőiből 1944 júniusában katonai bizottságot hoztak létre, amely megkezdte a hazafias alakulatok szervezését, és a katonai erő összpontosítását.

A fegyveres felkelést arra az időre tervezték, amikor a nyári előkészületeket követően a szovjet csapatok offenzívája újra megindul az országban. Másként a nagy erőt képviselő német hadsereggel szemben kevesebb reménnyel vehették volna fel a küzdelmet. Romániában a 2. és 3. Ukrán Fronttal szemben 556 ezer német katona állt, az ország többi területén pedig hátországi feladatokat 57 ezer látott el. Ezek közül Bukarestben és környékén mindössze 11 ezren tartózkodtak.[81] A fegyveres felkelés a román fővárosban megindulásakor a kétezres létszámú hazafias harci csoportra és 8185 fős katonai erőre támaszkodott.[82] A hátországi német erővel szemben (57 ezer) a 385 ezer főt kitevő szintén hátországi román hadsereg[83] szembefordulásával lehetett számolni abban az esetben — s ez főleg a tisztekre vonatkozott —, ha a fegyveres felkelés a királyi udvarral együtt, annak határozott intézkedéseivel történik.

A fenti adatokból következik, hogy a fegyveres felkelés és az átállás legalkalmasabb helye az ország fővárosa, Bukarest volt. A hátországi erőviszonyok pedig legalább hatszoros román fölényt mutatnak. A német parancsnokság egyáltalán nem számított Romániában ilyen jellegű fordulatra.

80. Contribuţia României la razboiul antihitlerist. Editura militară. Bucureşti, 1958. 32. old.
81. Uo. 14—15. old. és az 1. sz. táblázat.
82. Uo. 37. és 40. old.
83. Románia hozzájárulása a fasizmus felett aratott győzelemhez. Politikai Kiadó. Bukarest, 1965. 71. old.

A román felkelés számára kedvező erőelosztás a hátországban mindenképpen ezt mutatja.

A 2. és 3. Ukrán Front offenzívája 1944. augusztus 20-án indult meg, és gyors sikert hozott. A szovjet csapatok nemcsak teljesen lekötötték a szemben álló német hadsereget, hanem néhány nap alatt katasztrofális vereséget is mértek rá.[84] Ez a hadsereg így már a román fegyveres felkelés sikerét nem akadályozhatta. A sikeres szovjet támadást követően indult meg augusztus 23-án este a fegyveres felkelés, amely megdöntötte az Antonescu-kormányt és lehetővé tette, hogy az új kormány megtegye a német fasiszta koalícióból való kilépésre és a szövetségesekhez történő átállásra az intézkedéseket. Közben a királyi udvar és a kormány reakciós körei megkísérelték elérni a német csapatok szabad kivonulását, hogy ne kelljen ellenük fellépniök. A fasiszta német katonai vezetők tettek is erre félrevezető ígéretet, de nyomban fegyverrel léptek fel az átállás ellen.[85] Így a fegyveres harc kiterjedt az egész román hátországra, és augusztus 31-ig — amikor a szovjet csapatok az 556 ezres német hadsereg szétverése után bevonultak Bukarestbe — az átállt román erők fogságba ejtettek 53 ezer német katonát és tisztet, több mint 5000-et megsemmisítettek.[86] A fegyveres felkelés Romániában belső kezdeményezés volt, a szovjet kormánnyal, ill. a szovjet csapatokkal nem vették fel előre Bukarestből az érintkezést.[87] „Csak" támaszkodtak a Vörös Hadsereg előre látható offenzívájára. Ennek a „váratlannak" tűnő felkelésnek kirobbanását elősegítette az is, hogy Bukarestben, az áprilisi tárgyalások alapján, ismerték a szovjet kormány álláspontját, és azt figyelembe is vették.

Románia átállása ellen a horthysta Magyarország katonailag fellépett azzal az indokkal, hogy román csapatok Észak-Erdélybe betörtek. Ezt a Lakatos-kormány szeptember 7-én jelentette be, mire válaszul 8-án a román külügyminisztérium megállapította, hogy a hadiállapot Románia és Magyarország között beállott.[88]

A román fordulat első jeladása az a kormánynyilatkozat volt, amelyet az új kormány augusztus 23-án éjjel bocsátott ki. Ebben tájékoztat az Antonescu-diktatúra megdöntéséről és a Nemzeti Demokratikus Blokkra támaszkodó új kormány megteremtéséről, amelynek célja Románia kivezetése a német szövetségből, függetlenségének visszaállítása és harc az egész ország felszabadításáért. Közli továbbá: „a kormány külpolitikai síkon hozott első intézkedései közé tartozik az Egyesült Nemzetek fegyverszüneti feltételeinek

84. A Nagy Honvédő. I. m. IV. köt. 210—227. old.
85. Contribuţia României la razboiul antihitlerist. Editura miliatară. Bucureşti, 1958. 53. old.
86. Uo. 68. old.
87. Foreign Relations: Id. dok. 1944. IV. köt. Washington, 1966. 192. old.
88. Vnyesnyaja polityika: Id. dok. II. köt. 554—555. old.

elfogadása".[89] E nyilatkozatot a szovjet történeti munkák úgy értékelik, mint az áprilisi előzetes feltételek elfogadását.[90]

A szovjet kormány és a hadvezetőség augusztus 24—25-én éjjel ismertetett azonos tartalmú állásfoglalással támogatta a román nyilatkozatot. Állásfoglalásában megerősítette a Szovjetunió 1944. április 2-i, az előzőkben részletesen ismertetett — deklarációját Romániával kapcsolatos politikájáról. Leszögezte, hogy a Vörös Hadsereg folytatja támadását az ellenség ellen Romániában, ígéretet tett arra, hogy amennyiben a román csapatok beszüntetik a katonai akciót a Vörös Hadsereggel szemben és harcba indulnak Németország és szövetségesei ellen, akkor nem fegyverzik le őket. Végezetül a fegyverszünet megkötésének előzetes feltételeként is ezt szabja meg: „A román seregek által a Vörös Hadsereg egységeinek nyújtott segítség a német seregek felszámolásához az egyetlen eszköze annak, hogy az ellenségeskedéseknek gyorsan véget vessenek román területen, és hogy Románia megkötheesse a fegyverszünetet a szövetséges koalícióval."[91]

Az új román kormány közben diplomáciai úton is tájékoztatott a romániai fordulatról, és fegyverszünetért folyamodott a szövetséges nagyhatalmakhoz. A Romániával folytatott fegyverszüneti tárgyalások vezetése — olasz mintára — az országot felszabadító hadsereg kormányának kezébe került, és a tárgyalás helye Moszkva lett. A román fegyverszüneti egyezmény aláírására a szövetséges nagyhatalmak több mint kéthetes előkészítő munkálatai után — mialatt a román fegyverszüneti küldöttség türelmetlenül várakozott Moszkvában —, 1944. szeptember 13-án került sor, szeptember 12-i dátummal.[92]

Az egyezmény Románia későbbi antifasiszta nemzetközi szerepét is meghatározó, igen fontos alapdokumentum. Hangsúlyozta a fasiszta koalícióból való kilépés és az ellene folyó háború megindításának fontosságát, és előírta Románia számára, hogy nem kevesebb, mint 12 hadosztállyal köteles részt venni az antifasiszta harcban, hogy az ország teljes felszabadítását és függetlenségének visszaállítását minél előbb elérje. Elvi jelentőségű az egyezménynek az a kitétele, hogy az antifasiszta harchoz való hozzájárulás honorálása fejében a Szovjetuniónak okozott károkat nem teljes egészében kell megtérítenie. Az így fizetendő összeget az egyezmény 300 millió dollárban állapította meg, amely 6 év alatt árukban fizetendő.

A katonai előírások mellett elsősorban az egyezmény azon pontjainak van nagy szerepe az ország belpolitikai életében is, amelyek az antifasiszta feladatokat határozzák meg. Ilyenek: a német és román fasiszta és félfasiszta politikai, katonai vagy félkatonai szervezetek, pártok stb. betiltása, s ezek

89 Foreign Relations Id dok 1944 IV kot 191—192 old
90 A Nagy Honvédő I m IV kót 228 old
91 Foreign Relations Id dok 1944 IV kot 194 old Az USA moszkvai nagykovetének, Harrimannak 1944 augusztus 25-i sürgönye Hull külügyminiszternek
92 Uo 232 old

jövőbeni működésének megakadályozása, az antifasiszta koalíció elleni propaganda betiltása, a börtönben sínylődő antifasiszták szabadon engedése és rehabilitálása, a diszkriminációs törvények és rendeletek érvénytelenítése és a fasiszta háborús bűnösök bíróság elé állítása stb. stb.

Ezek az előírások az 1943. októberi moszkvai külügyminiszteri értekezleten az olasz kérdéssel kapcsolatos általános jelentőségű megállapodásoknak felelnek meg.

A román fegyverszüneti egyezmény előírta, hogy az arcvonal mögött 50—100 km-re levő területeken a román polgári közigazgatás helyreáll, bár köteles a béke, a biztonság és a fegyverszünet teljesítése érdekében tett szovjet utasításokat továbbra is végrehajtani. Ezzel az egyébként is csak a háború vitele és a katonaság érdekei szempontjából általánosságban irányító és ellenőrző szovjet katonai közigazgatás véget ért. Ez az intézkedés a román szuverenitás fokozatos visszaállításának és tiszteletben tartásának bizonyítéka.

A dokumentumban intézkednek arról is, hogy az egyezmény végrehajtásának szabályozása és ellenőrzése céljából Szövetséges Ellenőrző Bizottságot kell létrehozni. Nem érdektelen röviden megismerni e szerv létrehozása körüli vitát a szövetségesek között. Az angol—amerikai fél sem engedte beleszólni az Olaszországban működő ellenőrző bizottság munkájába a szovjet küldötteket. A román fegyverszüneti tárgyalások során mégis azt kívánták elérni, hogy az ellenőrző bizottságban a három nagyhatalom képviselőinek egyenlő joga legyen. A szovjet félnek az olasz gyakorlatot 1943 végén és 1944-ben el kellett fogadnia, mert ott elsősorban az angol, amerikai hadseregek érdekei domináltak. Romániában viszont ugyanezt a gyakorlatot kívánta érvényesíteni saját hadserege számára. A viták során az egyik, a szeptember 10-i ülésen Molotov külügyminiszter, az olasz gyakorlatra is utalva, a következőket szögezte le: „...az ellenőrző bizottság végrehajtó funkciói a szovjet megbízottakat illetik meg, akik kellő végrehajtó szervezettel rendelkeznek. Kijelentette — idézi tovább Harriman amerikai nagykövet a külügyminiszterének írt jelentésében —, az ellenőrző bizottságban működő többi megbízott feladata hasonló az olaszországi ellenőrző bizottságban működő szovjet megbízott helyzetéhez, és abból áll, hogy fenntartja a kapcsolatot az adott kormányok és a szövetséges ellenőrző bizottságok között."[93]

A vita a szovjet álláspont szerint dőlt el. Ennek elvi és később gyakorlati jelentősége is volt, mert legalábbis a háború idején hasonló feladatú és vezetésű volt mind a finn, mind a bolgár, mind pedig a magyar SZEB is.

A Romániával kötött fegyverszüneti egyezményt a három szövetséges nagyhatalom nevében a 2. Ukrán Front parancsnoka, az 1944. szeptember 10-

93. Uo. 230. old. Harriman 1944. szeptember 11-i sürgönye Hull külügyminiszternek.

én marsallá előléptetett R. Ja. Malinovszkij írta alá, aki később a romániai SZEB elnöke is lett.[94]

A román fegyverszüneti egyezménynek az általános elvi tételei, de a gyakorlati katonai, politikai és gazdasági előírásai is példaként szolgáltak a többi volt Hitler-szövetséges ország fegyverszünetéhez.[95]

Románia haladó erői e fegyverszüneti egyezmény elvi és gyakorlati jelentőségű demokratikus tételeire is támaszkodva szétzúzták a megrendült fasiszta és reakciós uralmat, és elindították országukat az antifasiszta harcon keresztül a népi demokratikus forradalom útján.

A Hitler Németországát elhagyó következő ország Finnország volt. Háborúból való kilépését azért kell röviden megvizsgálnunk, mert Horthyék ezt a példát, „a finn példát", szerették volna követni 1944 októberében.

A finnországi félfasiszta háborús rezsim 1944 nyarán, a szovjet csapatok győzelmes karéliai offenzívája és a belső háborús nehézségek hatására, mély válságba került. A háborúellenes hangulat mind a néptömegekben, mind pedig a kormánykörökben megerősödött. Mindez arra késztette a németbarát Ryti köztársasági elnököt, hogy július végén kormányával együtt lemondjon. Az augusztus elsején hivatalba lépett új köztársasági elnök, Mannerheim tábornok, a finn fegyveres erők főparancsnoka és új kormánya, bár elég vontatottan és határozatlanul, de mégis újra puhatolózásba kezdett, hogy felújítsa a fegyverszüneti tárgyalásokat a Szovjetunióval. Végül 1944. augusztus 25-én a svédországi szovjet követségen keresztül kéréssel fordult Moszkvához, hogy kezdjenek tárgyalást Finnország fegyverszüneti feltételeiről. Egyben közölte azt is, hogy az új finn vezetést nem köti a korábbi németbarát kormány politikája.[96]

A szovjet kormány augusztus 29-én küldött válaszában leszögezte, hogy csak az alábbi előzetes feltételek elfogadása és teljesítése után fogadhatja a finn képviselőket fegyverszüneti tárgyalásokra: „A finn kormánynak nyilvánosan ki kell jelentenie, hogy megszakítja kapcsolatait Németországgal, s követeli Németországtól, hogy vonja ki fegyveres erőit Finnországból két hét alatt, attól a naptól számítva, amikor a finn kormány a szovjet kormány jelen javaslatát elfogadja, mindenesetre nem később folyó év szeptember 15-énél, amennyiben pedig Németország nem vonja ki fegyveres erőit Finnországból a megadott idő alatt, akkor a német fegyveres erőket lefegyverzik és hadifogolyként átadják a szövetségeseknek."[97]

94. Vnyesnyaja politika: Id. dok. II. köt. 212., és 557. old.
95. Az egész román fegyverszüneti egyezményt lásd: Vnyesnyaja politika: Id. dok. II. köt. 205—212. old. és magyarul Orosz—román fegyverszüneti egyezmény. Józsa Béla Athenaeum kiadás. Kolozsvár, 1945.
96. Vnyesnyaja politika: Id. dok. II. köt. 177. old.
97. Uo. 177—178. old.

A finn vezetés szeptember 2-án még egy kísérletet tett, megpróbálkozott elérni a szovjet kormánynál, hogy a német csapatok kivonását előbb kérik a kilépés bejelentésénél, és ehhez a fronton a harcok leállítását kívánta. Moszkva azonban ragaszkodott az előzetes feltételek teljesítéséhez, de ígéretet tett, hogy segít a német csapatok lefegyverzésében.[98]

Végül szeptember 4-én kora hajnalban a finn kormány rádiónyilatkozatot tett, hogy elfogadja a szovjet előzetes feltételeket, szakított a fasiszta Németországgal, és reggel 8 órakor beszüntet minden harctevékenységet a Szovjetunióval szemben. A szovjet főparancsnokság elfogadta a bejelentést, és parancsot adott, hogy szovjet részről is szüntessék be a harctevékenységet a finn fronton.[99] Ezután rövidesen megindultak Moszkvában a tárgyalások, s a fegyverszünetet szeptember 19-én írták alá. A Szovjetunió és Anglia részéről az Egyesült Nemzetek nevében A. A. Zsdanov vezérezredes, a Leningrádi Front haditanácsának a tagja és a leningrádi terület pártbizottságának a titkára írta alá, aki a finnországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság elnöke is lett.[100]

A finn fegyverszüneti egyezmény alapelveiben nem tért el a romántól. Az antifasiszta feladatok itt is szerepeltek. Visszaállította az 1940-es finn—szovjet határokat és az akkori békeszerződést. Az egyezmény visszajuttatta a Szovjetuniónak az 1920-ban és 1940-ben Finnországnak önként átengedett Petsamót és környékét. A finneknek is 300 millió dollár jóvátételt írtak elő.

A finn háborúból való kilépés módja, valamint a fegyverszüneti egyezmény — hozzáértve az előzetes feltételeket is — eltért a romántól, majd a magyartól és bulgártól két vonatkozásban. Egyrészt abban, hogy nem követelte meg a finn hadseregtől és országtól, hogy hadat üzenjen és fegyveres harccal járuljon hozzá a hitlerista rendszer szétzúzásához. Megelégedett a kapcsolatok megszakításával. Ennek alapján Finnország szeptember 20-án Magyarországgal is megszakította a diplomáciai kapcsolatokat.[101] Sőt, a sajátos helyzetet figyelembe véve, Szovjetunió lehetővé tette Finnországnak, hogy onnan a német csapatok kivonulhassanak. A másik eltérés az, hogy nem szerepelt az egyezményben finn területek katonai megszállása, csak végszükség esetén egyes katonai bázisok, repülőtér stb. Az ország földrajzi és katonai-stratégiai helyzete nem tette szükségessé, hogy a Vörös Hadsereg a német fasiszta csapatok elleni hadműveleteit itt folytassa. Ez a körülmény az első sajátossággal nyilvánvalóan összefügg.[102]

A finn háborúból való kilépésnek és a fegyverszünetnek ezek az eltérő sajátosságai jelentették Horthyék számára a „finn példát", amelyet — mint

98. Uo. 178. old.
99. Uo. 184—185. old.
100. Uo. 215. és 239. old.
101. Uo. 263. old.
102. A finn fegyverszüneti egyezmény teljes szövegét lásd: uo. 214—220. old.

látni fogjuk — teljesen más körülmények között és gyökeresen eltérő katonai stratégiai helyzetben akartak mindenáron követni.

Bulgária kilépése a fasiszta koalícióból szintén figyelemreméltó sajátosságokat mutat. Már a küzdő felekhez való viszonya is eltért a többi német szövetséges országétól. Bár Finnországgal ellentétben, ugyanúgy mint Magyarország és Románia, csatlakozott a háromhatalmi egyezmény országaihoz, a Szovjetunió elleni hadjáratban mégsem vett részt. Azt gazdaságilag az ország területén berendezett német katonai bázisok útján támogatta. A német—szovjet háború kitörése előtt azonban részt vett a jugoszláviai és Görögország elleni akciókban Németország oldalán, és 1941 decemberében hadat üzen Angliának és az Amerikai Egyesült Államoknak. A diplomáciai kapcsolatok közte és a Szovjetunió között, ugyanúgy, mint Finnország és az USA között 1944 kora őszéig fennállottak.

E helyzetből következett, hogy amikor a hitlerista koalíció 1943-ban válságba került és felbomlása megindult, Bulgária kiugrási puhatolózásai csak a nyugati hatalmak irányában indulhattak meg. Ezekről a bolgár tapogatózásokról a nyugati hatalmak tájékoztatták a Szovjetuniót. Sőt, a bolgár fegyverszüneti feltételek első nyugati javaslatát, ellentétben a másik 3 ország fegyverszünetével, az Európai Tanácskozó Bizottságban 1944. augusztus végétől tárgyalták is.[103]

A nyugati nagyhatalmak számára 1944 elejétől fontossá vált — éppen a szovjet csapatok gyors előretörése következtében —, hogy a délkelet-európai német szövetséges országok átálljanak a Vörös Hadsereg földjükre érkezése előtt. Ez Churchill balkáni terveinek megfelelően nemcsak a háborút rövidítené meg, hanem és mindenekelőtt a Szovjetunió délkelet-európai hatását szűkítené. Amikor a nyugati szövetségesek tárgyalásokat folytattak a bolgár cári rendszer képviselőivel ez volt az alapvető cél.

Ugyanakkor e politikai cél és főleg az angol tervezetben körvonalazott fegyverszüneti feltételek között éles ellentét állott fenn. A nyugatiak az olaszországi feltétel nélkülihez hasonló, szigorú, az országot hosszú időre függő viszonyba juttató feltételeket kívántak megszabni. Pl. azt akarták elérni, hogy az átállás *után bármikor* joguk legyen katonai bevonulásra Bulgáriába, Bulgária költségén. Ezt a katonai helyzet esetleges későbbi szükségszerűségével vagy a fegyverszüneti egyezmény teljesítésének érdekeivel próbálták indokolni. Ugyanakkor nem tartották szükségesnek, hogy az ország az antifasiszta háborúban részt vegyen, ehelyett feltétel nélküli katonai leszerelést szabtak volna ki.[104]

A Szovjetunió által a finnek és a románok számára 1944 februárjában, illetve áprilisában átnyújtott reális fegyverszüneti tárgyalási feltételek hatására

103. Foreign Relations Id. dok. 1944. I. kot. 39—40. old és IV kot. 201—202. old.
104. Uo. 1944. III. kot. 341., és IV. köt. 201—202. old.

az átállni szándékozó országok érdeklődése a feltétel nélküliségtől fokozatosan eltolódott az antifasizmus, a háború befejezése és a nemzeti függetlenség biztosításának érdekeit szem előtt tartó szovjet koncepció irányába. Bár a kelet-európai országok kizsákmányoló körei elsősorban nyugati megszállást reméltek rendszerük megmentése érdekében, de ennek ára — nyugati feltételei — nem tették lehetővé a sima és gyors megegyezést. Ilyen körülmények között — a bolgár rendszermentők minden igyekezete és a nyugatiak törekvése ellenére — sem sikerült Bulgáriával 1944. szeptember elejéig — a Vörös Hadsereg Bulgária határaihoz érkezése előtt — fegyverszüneti megállapodást kötni.

A szovjet kormány 1944. szeptember 5-én — miután 1943 és 1944 folyamán a diplomáciai figyelmeztetések tucatjait juttatta el a bolgár kormányhoz, hogy ne működjön együtt a Szovjetunió ellen Németországgal — megszakította a diplomáciai kapcsolatokat Bulgáriával, és egyben hadat is üzent. „. . . amikor Hitler erős volt, akkor még el lehetett nézni, hogy nyomásra Bulgária engedett Németországnak — szólt a szovjet indok — most Románia, Finnország és Olaszország kiugrása után támogatni Németországot, az úgynevezett semlegesség örve alatt sem elfogadható a Szovjetuniónak."[105] Ezután rövidesen megindultak a 3. Ukrán Front csapatai a Bulgáriát felszabadító harcra.

Szeptember 6-án a bolgár kormány már fegyverszünetet is kért a Szovjetuniótól, de a szovjet kormány bizalmatlan volt, mivel Bulgária ígérete ellenére sem szakította meg kapcsolatait Németországgal, elszakadása nagyon vontatottan haladt. Közben azonban a kiterjedt ellenállási és partizánmozgalom a bolgár kommunisták vezetésével szeptember 9-én reggel, a 3. Ukrán Front megindult hadműveletére támaszkodva, összpontosított támadással fegyveres felkelést hajtott végre, és magához ragadta a hatalmat. Az új, forradalmi kormány most már egyértelműen szakított Németországgal, és hadat is üzent annak.

Ezt követően került csak sor arra, hogy a szövetségesek elfogadják a bolgár fegyverszünet-kérést, amellyel egyidőben a szovjet csapatok is beszüntették a Bulgária elleni hadműveleteket.[106] A fegyverszüneti tárgyalások megindításának előfeltételéül azonban azt szabták a szövetségesek, hogy Bulgáriának 15 nap alatt teljesen ki kell ürítenie a Jugoszláviától és Görögországtól elfoglalt területeket.[107] Csak ezután került sor a szövetségesek közötti hosszú előkészítő vita után október 28-án, Moszkvában, a fegyverszüneti szerződés aláírására. A három szövetséges hatalom nevében, az 1944. szeptember 12-én a szintén marsallá előléptetett F. I. Tolbuhin írta alá, aki később a bulgáriai SZEB elnöke is lett.[108]

105 Vnyesnyaja polityka Id dok II kot 181 old
106 A Nagy Honvédő I. m IV kot 249—253. old
107. Vnyesnyaja polityka. Id. dok II kot 261—262 old
108 Uo 558 old. és Foreign Relations· Id dok 1944 III kot 487—488 old

Az aláírt bolgár fegyverszüneti egyezmény alapelveiben követte a román és finn egyezményt. A katonai előírások mellett a leglényegesebb ebben is az antifasiszta feladatok elvégzésének feltétele volt. Bizonyos sajátosságokkal azonban ez is rendelkezett. Először azzal, hogy előírta Bulgária számára a területén lévő német erők lefegyverzését, de nem kötelezte feltétlenül a Németország elleni harcra, bár lehetővé tette azt a szovjet parancsnokság vezetése alatt. Ezt a lehetőséget a forradalmi bolgár nép és kormány ki is használta, és miután 1944. szeptember 26-án megszakította Magyarországgal a kapcsolatokat, 6 gyalogoshadosztállyal részt vett hazánk felszabadításában.[109]

A másik lényegesebb sajátossága, hogy a bulgáriai SZEB hatáskörét a romániaiéhoz és a finnországiéhoz hasonló szovjet jogkörrel — nem a békeszerződésig szabja meg, mint az előzőeknél, hanem csak az európai háború befejezéséig. Ezt a bolgár formát követte a későbbi magyar fegyverszünet is. Hiányzott a bolgár egyezményből a jóvátétel összegének pontos meghatározása is. Mindezek a sajátosságok a nyugati hatalmak nagyobb befolyásának megmaradását kívánták ilyen kompromisszumos formában is biztosítani.[110]

Végigkísérve az egyes volt német-szövetséges országok fasiszta koalícióból történt kilépésének főbb mozzanatait, szükségesnek látszik néhány lényeges különbségre is ráirányítani a figyelmet. Indokolja ezt az a körülmény, hogy miután mindezek megelőzték a horthysta kilépési kísérletet, így azt jelentősen befolyásolták. „Én előttem mindig a finn és nem a román példa lebegett...", írta memoárjában saját kiugrási próbálkozásáról Horthy Miklós volt kormányzó.[111] Tehát a magyar uralkodó körök jól ismerték és mérlegelték is az egyes országok átállási formáját, módját.

Az olaszországi átállás a fasizmus általános politikai, katonai válsága és a kezdődő tömeges antifasiszta megmozdulások közepette, főként a felső körökre kiterjedő, palotaforradalomhoz hasonló kormányváltozást követve folyt le. A Badoglio-kormány nem volt demokratikus összetételű, elsősorban a Mussolini vesztes politikájával elégedetlen, a rendszert átmenteni igyekvő felső körökre támaszkodó, katonai vezetésű kormány volt. Azonban Horthyéknak látni kellett, hogy ezt a kormányt a belső baloldali erők követelésére, a győztes nagyhatalmak politikai vonalának megfelelően, 1944 tavaszáranyarára valamennyi antifasiszta pártot magába foglaló — beleértve az olasz kommunista és szocialista pártokat is — koalíciós kormánnyá szélesítették ki. Csak a szűk osztályérdek és a nemzet ügyeivel való foglalkozásra való képtelenség és tehetségtelenség tette vakká Horthyékat, hogy ezt a fejlődési

109 Vnyesnyaja politika Id dok. II. kot 287. old es a Nagy Honvedő. I m. IV. kot. 254. old.

110. A teljes bolgár fegyverszüneti egyezményt lásd. Vnyesnyaja politika Id. dok. II. köt. 284—292. old.

111 Horthy Miklós Emlékiratai Buenos Aires. 1953. 273 old.

folyamatot nem a maga nagy jelentőségű realitásában nézték, hanem a magyar antifasiszta erők nélkül, sőt ellenükre igyekeztek tevékenykedni átállási kísérletüknél is.

A romániai rendszerválság 1944 nyarán az antifasiszta fegyveres felkelésig mélyült, amely a forradalom megindulásának a kezdetét is jelentette. Ez a fegyveres felkelés hozta létre az uralkodó körökkel együttesen azt az új kormányt, amely az átállás és a németellenes harc útjára vitte Romániát. A kormány összetétele és megadott programja azonban nem mutat demokratizmusra, jobban tükrözi a királyi udvar rendszermentő érdekeit, vezetése is ezen erők katonai szárnya kezében volt. A román antifasiszta, demokratikus erők hosszú küzdelme után sikerült csak 1945 március elején valóban demokratikussá tenni Románia kormányát.

Bulgáriában a végbement forradalom fegyveres felkelése söpörte el a korábbi rendszert, és nyomban a kommunisták vezette, valamennyi antifasiszta pártot magában foglaló népi demokratikus kormányt hozott létre, amely határozottan végrehajtotta mind az antifasiszta németellenes háború feladatait, mind pedig a demokratikus célkitűzéseket.

Finnországban a háborús politika szintén kiélezte a válságot, de azt nem kísérte a néptömegek, valamint a baloldali erők és pártok olyan erős ellenállási mozgalma, amely lényegesen befolyásolhatta volna a háborúból való kilépés módját és a hozzá kapcsolható célkitűzéseket. A kilépést végrehajtó finn kormányt, amely az uralkodó körök reálpolitikus szárnyára támaszkodott, nem nyomta, nem ösztönözte, ill. nem támadta alulról egy erős, kormányképes antifasiszta pártszövetség vagy mozgalom, mint ez Olaszországban, Romániában és később Magyarországon is történt.

A valóságérzettől távol állva, Horthyék a finnországi átállásnak ezt a hátterét is szerették volna Magyarországon, s azután ennek az óhajnak megfelelően folytatták politikájukat.

A fasiszta koalícióból való kilépésnek és a szövetségesekhez történő átállásnak az eddigiekben ismertetett általános elvei, keretei és lehetőségei Magyarország végleges átállásáig a lényeget érintően nem módosultak. Ezeket az előírásokat, elveket a szövetségesek későbbi nagy konferenciái is megerősítették, és a háború utánra vonatkozó állásfoglalásaiknál is figyelembe vették.

II. FEJEZET

A MAGYAR URALKODÓ KÖRÖK RENDSZERMENTŐ KÍSÉRLETEI A SZÖVETSÉGES NYUGATI HATALMAKNÁL 1944-BEN

A második világháborúban bekövetkező döntő fordulat időszakától a fasiszta tömb valamennyi kisebb állama egymás után kezdeményezte titkos tárgyalásait a nyugati hatalmaknál arról, hogy milyen feltételek mellett válhatna ki Németország teljes veresége előtt a hitleri szövetségből. A Kállay-kormány egy részét is magába foglaló angolszász orientációs magyar uralkodó körök ettől kezdve szintén megtették első ilyen külpolitikai lépésüket. A vereség elkerülhetetlenségét egyre jobban felismerve abban reménykedtek, hogy egyes nyugati hatalmak kelet-európai föderációs elképzeléseihez vagy balkáni partraszállási terveihez kapcsolódva átmenthetik majd reakciós társadalmi-gazdasági rendszerüket. A kormány hintapolitikus csoportja is — miután titkos érintkezések útján tisztázta, hogy bizonyos angol—amerikai vezető körök sem utasítanak vissza ilyen célú közeledést — egymás után próbálkozott kapcsolatkiépítésekkel és kedvező feltételekhez jutással elérni szándékát.[1]

Ezekre a kapcsolatkiépítési kísérletekre a különböző magyar megbízottak egész sora utazott Svédországba, Törökországba, Portugáliába, Rómába, a Vatikánhoz és más országokba. Azonban 1943 első felében ezek egyike sem hozott érdemleges eredményt. Az arra illetékes nyugati kormányszervek nem reagáltak érdemben a puhatolózásokra. Az olasz fasizmus összeomlásának, majd Olaszország átállásának a hatására 1943 nyarán lendült meg újra nagyobb erővel a hintapolitikus csoport külpolitikai rendszermentő tevékenysége.

1943 augusztus elején újabb magyar küldönmegbízottak utaztak Törökországba, és néhány napos tanácskozás után, augusztus 17-én közölhettek egy

1 Ezeket és az előpuhatolózásokat részletesebben lásd Nicholas Kállay. Hungarian Premier — a personal account of a nation's struggle in the second world war Columbia University Press New York, 1954 (A továbbiakban Kállay. i. m) 369 és következő oldalak, C A Macartney October Fifteenth a history of modern Hungary, 1929—1945, II kot (Edinburgh), 1956 (A tovabbiakban Macartney: i m) 160. es a kovetkező oldalak, Ullein-Reviczky Antal: Guerre allemande paix russe Párizs, 1947 , Korom M. Magyar rendszermentő kísérletek nyugaton és a szövetséges nagyhatalmak politikája a háború dontő fordulatától 1944 őszéig Történelmi Szemle, 1972 3—4 sz 497—525 old

angol megbízottal Kállay Miklósnak a nyugati hatalmakhoz intézett titkos álláspontját, amelyet nevezett emlékirataiban a következőképpen írt le: „Magyarország kész megadni magát a szövetségeseknek a múlt márciusban már átadott formula alapján (röviden kifejezve a feltételek nélküli megadás alapján), amely azonban csak akkor léphet hatályba, ha az angol—amerikai csapatok elérték Magyarország határait." A magyar küldötteknek kérni kellett az angol felet, „hogy közvetítse üzenetünket — folytatja tovább a volt miniszterelnök — az angol és az amerikai kormányhoz azzal a kéréssel: 1. hogy fogadják el ezt elvben, mint Magyarország kapitulációjának tudtul adását és 2. hogy közölhetik az előzetes feltételeket."[2]

Az angol kormány a Kállayék kapitulációjáról szóló felajánlkozást rövid időn belül közölte a szövetséges kormányokkal, és szeptember 9-én a magyar megbízottat, Veress László külügyminisztériumi beosztottat tájékoztatták az előzetes feltételekhez kötött további lehetőségekről. Mégpedig nevezett írásos beszámolója szerint:

„1. A magyar kormány igazolja Magyarország kapitulációjáról és a szövetségesek által közölt feltételek elfogadásáról szóló üzenetét.

2. Magyarország kapitulációja titokban marad. A szövetségesek és a magyar kormány ugyanazon időpontban teszik közhírré, olyan időpontban, amelyet mindkét fél megfelelőnek tart. A magyar szerződő fél kifejezett kívánságára megegyeznek abban, hogy a közhírré tétel semmi esetre sem történhet meg azelőtt, hogy a szövetségesek elérnék Magyarország határait.

3. Magyarország fokozatosan csökkenti együttműködését Németországgal, különösen pedig visszavonja csapatait Oroszországból és hozzájárul ahhoz, hogy a szövetséges légierő átrepüljön Magyarországon németországi bázisok megtámadása céljából.

4. Magyarország fokozatosan csökkenti a gazdasági együttműködést Németországgal és visszautasítja a Németország haditermelésében való részvételt.

5. Magyarország vállalja, hogy ellenáll Németország minden, a Magyarország területének megszállására irányuló kísérletének. E célból a magyar főparancsnokságot úgy kell átszervezni, hogy képes legyen visszarendelni a hadsereget a németektől, és meg tudja támadni azokat.

6. Magyarország az adott pillanatban a szövetségesek rendelkezésére bocsátja minden készletét, közlekedését és légi támaszpontjait, hogy a szövetségesek folytathassák a háborút Németország ellen.

7. Megfelelő időpontban egy szövetséges légügyi missziót dobnak le Magyarországon, hogy megtehesse a szükséges előzetes előkészületeket Magyarország megadásával kapcsolatban.

2. Kállay i m 374 old.

8. Rendszeres rádió-összeköttetés létesül a szövetségesek és a magyar kormány szervei között. A szövetségeseket rendszeresen tájékoztatják a német és a magyar helyzetről."[3]

A hintapolitikus kormánycsoport a Szovjetunióra nem értendően fogadta el a nyugati hatalmaknak a magyar kiugrásra vonatkozó előzetes feltételeit, és az erről szóló igazolást a feltételek első pontjának megfelelően a lisszaboni magyar követ útján az ottani angol nagykövetnek továbbítva megadta.[4] Ezután a Kállay—Ghiczy—Keresztes-Fischerből álló kormánycsoport, várva az angolszászok balkáni partraszállására, megkísérelte a feltételek egy részének a teljesítését.

A külügyminisztérium Szegedy-Maszák és Veress László közreműködésével az angolok által rendelkezésre bocsátott rövidhullámú rádióadó útján állandó titkos összeköttetést hozott létre Budapest és Isztambul között. Ezen az úton tájékoztattak rendszeresen a magyarországi helyzetről és előkészületekről. Ez a titkos rádió-összeköttetés 1944. március 19-ig, a német megszállásig fennmaradt.

A Kállay-kormány ezután többször tett kísérletet a német vezérkarnál és magánál Hitlernél is, hogy a magyar csapatokat engedjék vissza a keleti frontról, illetve a megszállt szovjet területekről. Ebből a célból járt Németországban a vezérkari főnök, a honvédelmi miniszter, majd 1944 februárjában Horthy személyesen írt levelet Hitlernek. A német fasiszták azonban, mivel egyre jobban gyanakodtak a Kállay-kormányra, és sejtették kiugrási szándékukat, nem járultak hozzá a magyar csapatok visszahozatalához.

Az 1943. szeptemberi előzetes megállapodás után Magyarország felett a nyugati hatalmak repülőgépeit nem zavarta, nem lőtte, vagy „sikertelenül lőtte" a magyar légvédelem. A nyugati hatalmak repülőgépei viszont a német megszállásig lényegében nem bombázták a magyar hadiipari gócokat és városokat.

Kállayék katonai vonalon sem teljesítették a német fasiszták újabb követeléseit. Így a kormány Hitlerék kérése ellenére sem küldött megszálló

3 Kállay i. m 373—374 old (Ezekről az előzetes feltetelekről irasbeli szerződés nem készult, de az érdekelt felek leírásai alapján, mivel azok a lényeget tekintve teljesen megegyeznek elfogadhatjuk a volt miniszterelnök emlékiratában szereplő szöveget Ezt annál is inkább kötelességünk tenni, mert e feltételi pontok elfogadásakor és teljesítésük megkísérlésénél Kállay értelmezése játszotta a dontő szerepet Egyébként Veress Lászlónak közvetlenül a háború befejezése utáni magyar nyelvű feljegyzése a tárgyalásokról (PI Arch. Bm. gyűjtemény. Ellenállási mozgalom), majd Veress és Újvári angol nyelven írt feljegyzése (Országos Levéltár — a továbbiakban OL — Békeelőkészítő anyag.) is és az utóbbi alapján Szatmári Jenőnek a „Haladás" hetilap 1946. augusztus 22-i számában „Kettős válasz Jan Masaryk csehszlovák külügyminiszternek" című cikke, továbbá J F Montgomery, a háború előtt Magyarországon szolgált, a háború alatt pedig magyar ugyekkel foglalkozó amerikai diplomatának emlékirata (Montgomery, F J . Hungary the Unwilling Satellite The Devin-Adair Company, New York, 1947) is foglalkozik a fenti kérdéssel, és a lényeget tekintve a Kállayéhoz hasonló tartalommal közli az előzetes feltételi pontokat)

csapatokat a Balkánra 1943. augusztus végén. A hintapolitikus csoport e kérdésben keresztülvitte az akaratát, mert az olaszországi partraszállást követően, de különösen az olasz kiugrás után biztosan számítottak a nyugati hatalmak balkáni partraszállására. „A balkáni területen az angolszász hatalmak előbb-utóbb meg fognak jelenni..." írta a külügyminiszter állandó helyettese augusztus 29-én kelt, s a vezérkari főnökhöz intézett levelében, amelyben ő is élesen ellenezte a Jugoszláviába megszálló feladattal küldendő magyar csapatok tervét.[5] Maga Kállay Miklós is a következőket írta a megállapodásról 1944. március elsejei tájékoztatójában: „Abból a feltevésből indultunk ki, hogy habár az angol—amerikai hatalmak messzi vannak Közép-Európától, politikájuk mégis elér hozzánk. Így feltételeztük, hogy az angol—amerikai csapatok elérik ezt a területet még az orosz katonák előtt, és hogy az angol—amerikai politika (az atlanti egyezmény) dönt Közép- és Kelet-Európa jövője felől."[6]

A rendszermentő politikusok ezen elképzelése egybeesett a nyugati uralkodó körök egy részének, elsősorban az angol konzervatívoknak balkáni partraszállási terveivel. Az előzetes feltételi pontok is e tervnek megfelelően voltak összeállítva. Ezt bizonyítja F. J. Montgomery amerikai diplomata emlékirata is, amelyben a következőket írja: „A nyugati szövetségesek abban az időben nem kérték a magyarok együttműködését az orosz hadsereggel és a magyar kormány abban az időben semmiféle ilyen kötelezettséget nem vállalhatott, mert a hadsereg az angol—amerikai haderővel hajlandó volt együttműködni, de az orosszal nem.

A haditervet (az angolszász csapatok és a Horthy-hadsereg együttműködése — K. M.) sohasem valósították meg — folytatja Montgomery —. A teheráni konferencián, 1943 decemberében, Sztálin kérésére elejtették a javasolt Balkánon keresztül tervezett szövetséges inváziót, minthogy a közelben nem volt angol—amerikai hadsereg ahhoz, hogy elfogadhassák a magyar hadsereg feltétel nélküli megadását, vagy katonai együttműködést fejtsenek ki."[7]

A hintapolitikusok azonban 1943 nyarán és őszén még nem tudhatták, hogy a Szovjetunió befolyásának, erejének és a nemzetközi életben betöltött szerepének megerősödése meg fogja akadályozni a nyugati konzervatív körök balkáni terveit, amelyek látszólag a fasiszta koalíció ellen irányultak, de hátsó és egyben fő célkitűzésük az volt, hogy megelőzzék a szovjet hadsereget Kelet- és Délkelet-Európában, s ezzel megvédjék ezen területek népellenes rendszereit.

4. Kállay: i. m. 374. old.
5. Nagybaczoni Nagy Vilmos: Végzetes esztendők. 1938—1945. Körmendy. (Emlékirat, Budapest, 1947.) 171. old.
6. Kállay: I. m. 397. old.
7. J. F. Montgomery: I. m. 163 old.

Az antifasiszta koalíció egysége az 1943-as moszkvai külügyminiszteri értekezlet és a teheráni konferencia hatására megszilárdult. Így a hintapolitikusoknak az 1943 szeptemberében a nyugati hatalmakkal elért előzetes megállapodása is csak gyenge homokvár, egyoldalú felajánlkozás volt, csak a rendszer megmentését célzó háborúból való kilépést akart.

Az átállási lehetőségek és a hintapolitikusok elképzelései közötti ellentmondás a moszkvai és teheráni értekezletek után még inkább megnövekedett, összeegyeztetése szinte lehetetlenné vált. A szabadságszerető népek és kormányaik eltökélték, hogy összefogva, harcukat a fasizmus teljes leveréséig vívják. A fasiszta koalíció egyes rendszermentő csoportjainak még ha voltak is bizonyos kapcsolataik a nyugati országokban, ezután még kevésbé remélhették komolyan, hogy a három nagyhatalom egységét megosztva, szovjetellenes elképzeléseiket valóra váltva és uralmukat fenntartva kiléphetnek a háborúból.

A Kállay-féle hintapolitikusok számára 1943—1944 fordulóján és 1944 elején úgy tette fel a történelem a kérdést, hogy képesek-e szűk osztályérdekeik fölé emelkedni? Képesek-e az egész antifasiszta koalícióra, azon belül is a katonai helyzet alakulása következtében mindenekelőtt közvetlenül a Szovjetunióra támaszkodva kivezetni az országot a háborúból, és ezzel megmenteni a háborús katasztrófától? Vagy pedig képtelenek erre, és folytatják tovább rendszerátmentő, mélységesen nép- és szovjetellenes politikájukat, ami az 1944 elejére kialakult körülményeket tekintve elkerülhetetlenül kudarcra volt ítélve.

A háborúból való kilépés lehetőségének arra a körülményére, hogy a SZOVJETUNIÓVAL IS TÁRGYALNI KELL, 1943 decembere után a *nyugati hatalmak diplomatái egymás után hívták fel a magyar megbízottak figyelmét.*

Ilyen figyelmeztetést kapott például a magyar kormány egyik megbízottja 1943. december 18-i, majd 1944. január 22-i isztambuli tárgyalásai során.[8] Továbbá hasonló felhívást tett Allen Dulles Svájcban, 1944. január 27-én, Bakách-Bessenyey Györgynek, a berni magyar követnek „azt tanácsolva, hogy a magyar kormány ne csak a nyugati kormányokkal, hanem a szovjetorosz kormánnyal is tárgyaljon"[9] stb. stb.

A *magyar külföldi megbízottak*, illetve diplomaták egy része szintén sürgette a *Szovjetunióval való kapcsolat felvételét* is. Így például Veress László Törökországból.[10] Ugyanilyen sürgetést kapott a kormány Ullein-Reviczkytől Stockholmból is. Sőt, *Ullein-Reviczky 1944 márciusára A. M. Kolontaj asszonnyal*, a Szovjetunió svédországi követével fel is vette az érintkezést.[11]

8. A Wilhelmstrasse és Magyarország. Kossuth Könyvkiadó. Budapest, 1968. 755—758. és 766. old.
9. Auer Pál: Fél évszázad. Események, emberek. Occidental Press. Washington, 1971. 237. old.
10. PI. Arch. BM Gyűjtemény. Ellenállási mozgalom. Veress L. és Dr. Váli Ferenc feljegyzése.
11. Foreign Relations, id. dok. 1944. III. köt 855—856. old.

Erről a kapcsolatfelvételről Kádár Gyula, a vezérkari főnökség kémelhárító osztályának volt vezetője, akivel Ullein a hazai bizalmas kapcsolatokat tartotta, a következőket írta 1961. február 28-án kelt tanulmányában. 1944. február végén Ullein közölte Kádárral, hogy „véleménye szerint a Nyugat felé való útkeresés céltalannak látszik", ezért ígérte, hogy Stockholmban felveszi az érintkezést Kolontaj szovjet követasszonnyal. Kérte, hogy chifre útján küldött tájékoztatóját Ghiczy külügyminiszternek is mutassa meg Kádár. „Március legelején kaptam meg az első közlést — írja Kádár Gyula. — Eszerint Kolontaj asszony a legnagyobb jóakarattal viseltetik a magyar ügy iránt. Ha a magyarok szembefordulnak a németekkel a Szovjetuniótól minden támogatást megkapnak, az ország fennálló társadalmi rendjébe nem kívánnak beavatkozni, az ország területi épségét esetleg a magyarlakta területekkel való kiegészítéssel is biztosítják." Az üzenethez Ghiczy a következőket fűzte hozzá: „Ez olyan szép, hogy erre még gondolni sem mertem. Most csak az a kérdés, hogy ez vajon a szovjet kormány álláspontja-e, vagy csupán Kolontaj asszony magánvéleménye? Ezt feltétlenül tudni kell." Kádár Gyula ezt is megkérdezte Ulleintől, de a német megszállás miatt a választ már nem kaphatta meg.[12] (Sajnos a nagyon fontos kapcsolat eredeti anyagai még hozzáférhetetlenek.)

A szovjet—finn tárgyalások 1944. februári megindulásának hatására a magyar uralkodó körök legfelső csoportjába is kezdett betörni az a gondolat, hogy Magyarországnak esetleg a Szovjetunióval is kell tárgyalnia. A felsőház honvédelmi bizottságának február közepi ülésén egy, a németeket bizalmasan informáló forrás szerint *gróf Bethlen István kifejtette, hogy „Magyarország pontosan kövesse Finnország magatartását*, mert hasonló helyzetbe kerülhet". Ugyanitt *Keresztes-Fischer belügyminiszterről* is olvashatjuk: „egy ideje azzal a gondolattal játszik, hogy ha a finn—szovjet megegyezés létrejönne, Magyarország lépjen a Szovjetunióval közvetlen kapcsolatba".[13]

Mindezek a figyelmeztetések és javaslatok azonban hatástalanok maradtak *Kállay Miklós* rendszermentő csoportjára. *Továbbra is szovjetellenes célú angolszász megszállást szerettek volna elérni.* Ezt bizonyítja az egyik „magas rangú magyar kormánytisztviselő" 1944. januári közlése a nyugati hatalmak vele tárgyaló képviselőjével: „véleménye szerint, vállalnák a Reichhel való szakítás kockázatát és megkísérelnék megvédeni határaikat, amennyiben biztosítékot kapnának az orosz invázió ellen. Úgy véli, hogy az angolszász megszállást Magyarország szívesen venné".[14]

Ez a javaslat azonban már a nyugatiaknak sem lehetett tárgyalási alap. A fenti magyar álláspontot ismertető amerikai memorandumra kialakult *1944.*

12 Hadtörténelmi Intézet Levéltára (Továbbiakban: HIL.) Tan. gy. 2556 Kádár Gyula.
13. A Wilhelmstrasse és Magyarország. Id. dok. 771. old
14 Foreign Relations Id dok. 1944 III köt. 847 old

február elején az USA külügyi hivatalának álláspontja, amely szerint „*nem foglalkozunk efféle kezdeményezésekkel, kivéve a feltétel nélküli megadás alapján*".[15] (Kiemelés – K. M.)

A hintapolitikus csoport politikája tehát 1944 elején is bizonyos nyugati körök kelet-európai szovjetellenes terveire épült. Ezek a tervek azonban közben megvalósíthatatlanokká váltak. A szövetséges hatalmak teheráni értekezlete elvetette Churchill balkáni inváziós tervét.

Ezután Kállayéknak alig volt reményük arra, hogy rendszermentő és szovjetellenes céljaikat végrehajthassák. Elsősorban ezzel magyarázható az a tény is, hogy a hintapolitikus vezetők 1943 végétől egyre kevesebbet tettek az angolszászokkal kialakított 1943. szeptemberi előzetes megállapodás végrehajtásáért. Az angolszászok balkáni partraszállásának az elvetését maga Kállay is a legfőbb okának tartotta, hogy nem hoztak „életbevágó döntéseket" az angolszászokhoz való csatlakozást illetően. „Sajnos — írja Kállay visszaemlékezésében, több más, másodrendű okot is említve közben — ...mindenekelőtt Teherán rontotta meg a légkört, különösen a mi itthoni életbevágó döntéseinket illetően."[16]

Az volt tehát az alapja a hintapolitikának és valamennyi 1943-as tapogatózásnak, hogy megmenteni, átmenteni a háború utáni időkre az egész Horthy-rendszert, a nagybirtokokat, a nagyipari monopóliumokat és a magyar dolgozó nép feletti reakciós uralmat. Olyan feltételeket szerettek volna elérni, amelyek esetleg nemcsak egy demokratizált tőkés rendszert tettek volna lehetővé, hanem az uralkodó nagytőkés, nagybirtokos horthysta klikk hatalmának fennmaradását is biztosították volna. Ezért nem mert Kállay sem belföldön, sem külföldön a demokratikus és haladó erőkre támaszkodni. A nyugati hatalmakhoz Kállayék 1943-ban megtették az első lépéseket, hogy biztosítsák céljaikat mind a német veszély, mind pedig a reakció számára elsőrangú, a „szovjet veszély" elhárítására. „Tagadhatatlan, hogy Magyarország nemcsak azzal a céllal tette meg ajánlatát — írta ezzel kapcsolatban Kallay memoárjában —, hogy kiszabaduljon Hitler markából és részt vegyen az ellene folyó harcban, hanem azért is, hogy biztosítsa függetlenségét minden agresszorral és elsősorban az oroszokkal szemben. Igaz, Németország hirtelen, bármely pillanatban szétmorzsolhatott bennünket. Időt és távolságot tekintve ez volt a legközelebbi veszély, amely függetlenségünket fenyegette... De a magyar kormány első kötelessége és célja az volt — folytatta tovább szovjetellenes rágalmakkal vegyített beismerését —, hogy elháríthassa a még nagyobb pusztulást, ami Oroszország részéről fenyegetett bennünket." (Értsd a burzsoá-földesúri Horthy-rendszert — K. M.)[17]

15 Uo 847 old 1 sz labjegyzet
16 Kállay: I m 388—389 old
17 Uo 378—379 old

Kállay tehát világosan beismerte, hogy ők az esetleges átállásnál is az alapvető feladatnak a szovjetellenességet tartották, még akkor is, mikor 1944 elején a német megszállás közvetlenül napirendre került. Ezért nem tett a Kállay-kormány semmilyen intézkedést ellene. Számukra inkább a kisebb rossz, a német megszállás, mint az ország megmentése az egész antifasiszta koalícióra támaszkodva. „A helyzet egyik alapvető és katasztrofális fonáksága az volt — ismerte be nyíltan Kállay Miklós —, hogy mi az angolok és az amerikaiak védelmét kerestük nemcsak ‚saját szövetségeseink', hanem az ő szövetségeseik ellen is."[18]

Emiatt az irreális, szűk és reakciós osztályérdekeket szolgáló célja miatt vált megvalósíthatatlanná a Kállay-féle tapogatózási kísérlet minden próbálkozása. Ezért vált döntő mértékben a német megszállás adta alkalom is kihasználatlan az ország és az egész nemzet függetlensége, szabadsága és jövője szempontjából. Sőt, inkább a német megszállás kényszerű elfogadása, mint a határozott átállási cselekvés, még azt is lehetetlenné tette, hogy néhány hónapig egyáltalán próbálkozzék az ország a háborúból való kilépéssel.

A titkos megbízottak és diplomáciai csatornák útján folytatott próbálkozások a német megszállás után, elsősorban annak hatására, 1944 augusztusáig szüneteltek. Ez az időszak azonban csak az országon belüli nemetellenes vezető körök passzivitását jelentette. A megszállás retorzióit elkerült németellenes felső körökben ugyanis a várakozás, a kedvező körülmények kivárásának hangulata uralkodott el, és csak gyenge kísérletek, illetve előmunkálatok történtek. Az antifasiszta koalíció országaiban, főleg a nyugati hatalmaknál viszont többirányú fejlődés indult meg Magyarország későbbi kilépését közvetlenül is befolyásolóan.

Az egyik ilyen fejlődés az angol és az amerikai kormányok álláspontjának kikristályosodása a megszállás előtt kísérleteket végző megbízottak és diplomáciai személyek által folytatott politikával kapcsolatban. A másik, hogy megindult az angol és az amerikai feltételeket előíró álláspont kidolgozása Magyarország számára későbbi átállásához.

A német megszállás után a semleges országokban levő magyar diplomaták többsége, köztük 9 követ és mintegy 50 beosztott tagadta meg a szolgálatot a németbérenc Sztójay-kormánynak.[19] Ezek a diplomaták és a külföldön maradt különböző megbízottak aktív politikai tevékenységbe kezdtek. Nagy részük ezt a tevékenységet a megbuktatott Kállay-kormány átállási elképzeléseinek megfelelően, vagy az akkor kapott megbízás szellemében próbálta végezni. Így a legkülönbözőbb irányokban fejtettek ki propagandát és építették tovább kapcsolataikat. *Volt csoport, amely Habsburg Ottó köré*

18 Uo. 379. old.
19 Pravda, 1944 április 10

próbált felsorakozni. Mások az „angol vonalba" álltak be, vagy az amerikaiakra építették elképzeléseiket. Megint másik csoport a Vatikán felé orientálódott. A sok irányzat azonban a megszállás után megkísérelt egy központi összehangoló bizottságot létrehozni, sőt még egy magyar emigráns kormány létrehozásának gondolata is felvetődött.[20]

A Kállay-kormány volt portugáliai követe, Wodianer, és Bethlen István 1943-as különmegbízottja, Radvánszky Béla lisszaboni csoportjának többsége a Habsburgokhoz kapcsolódva, a március 19-e utáni napokban a stockholmi, a berni és a madridi volt magyar követeknek, valamint az isztambuli főkonzulnak küldött körtáviratában javasolta egy *„Felszabadítási Bizottság"* létrehozását Eckhardt Tibor vezetésével. Ez a szerv, elképzelésük szerint, Habsburg Ottó trónörökös támogatásával maga köré gyűjthette volna a volt magyar diplomákat és megbízottakat, hogy összehangolt akciókat folytassanak a szövetséges nagyhatalmakkal. A javaslat támogatásához meg kívánták nyerni Barcza Györgyöt, aki 1941-ig angliai magyar követ volt, 1943-ban pedig Kállay svájci különmegbízottja, s abban az időben a „rangidős magyar diplomata" külföldön.

Ehhez hasonló kezdeményezés történt *Stockholmból is. Ullein-Reviczky* követ nyilatkozattal fordult a berni, lisszaboni, madridi, isztambuli és a vatikáni volt magyar missziókhoz, hogy hozzák létre a *„Szabad Magyarok Nemzeti Mozgalom"* nevű emigráns ellenállási szervezetet. A javaslattevő azonban ellenezte, hogy annak egyetlen személy legyen a vezetője. Azt indítványozta, hogy összehangolt akcióit végezze mindegyik volt misszió a saját területén, az amerikai diplomácia közvetítésével szorosan kapcsolódva a szövetségesekhez.[21]

A *harmadik kezdeményezés* egy összehangoló bizottság szervezésére *Svájcban indul el*, a volt magyar követ, *Bakách-Bessenyey György báró és Barcza György* szervezésében. E javaslat lényege az volt, hogy létrehoznak a disszidens magyarokból *egy „követek bizottságát"*, amelynek munkáját Európában a „rangidős" magyar diplomata, Barcza György, Amerikában pedig Pelényi János volt washingtoni magyar követ hangolná össze.[22]

A Kállay-kormány volt magyar diplomatáinak és megbízottainak felsorolt tevékenysége, és a tevékenységeknek a korábbihoz képest változatlan célja, igen gyorsan állásfoglalásra késztette mind az angol, mind pedig az amerikai kormányt. Először az *angolok nyilvánítottak véleményt.* 1944. március 28-án Stockholmban az angol ügyvivő, válaszul a magyar kezdeményezésre, közölte

20. Foreign Relations. Id. dok. 1944. III köt. Norweb portugáliai USA követ 1944. március 25-i jelentése a külügyminiszternek 853—854. old.
21. Uo. 854—855 old. Johson svédországi USA követ 1944 marcius 26-i jelentése a kulugyminiszternek.
22. Uo. Harrisonnak, USA svájci követének 1944. május 2-i jelentése a kulugyminiszternek. 871—872 old.

Ullein-Reviczkyvel, „hogy a Londonból kapott utasítások szerint az *angol kormány nem támogatja semmilyen szabad magyar kormány vagy bizottság megalakítását és de facto egyiket sem ismerné el.* Mindemellett az angol kormány örömmel látná a németellenes magyarok bármilyen együttműködési törekvését Magyarország határain kívül."[23] (Kiemelés — K. M.)

Röviddel ezután az amerikai álláspont is ismertté vált. A washingtoni külügyminisztérium 1944. március 31-én sürgönyben küldte meg az érdekelt követségeinek instrukcióját. Ebben nyomatékosan hangsúlyozta, hogy *a végleges álláspontot csak a három nagyhatalom együttesen adja meg.* Addig a követségek fenntarthatnak kapcsolatot az emigráns magyarokkal, sőt „adjon kifejezést azon óhajunknak, hogy minden lehetséges eszközzel bátorítani kívánjuk Magyarországon belül vagy kívül minden magyar erőfeszítését... a lehető legnagyobb fokú ellenállás kiépítésében...". Ugyanakkor, folytatódik az utasítás; „*Semmiképpen sem kívánatos annak a sugalmazása, hogy kormányunk támogatna bármilyen különálló magyar szervezetet külföldön, vagy elismerne vagy gyámolítana valamilyen speciális csoportot.*" (Kiemelés — K. M.) Az amerikai kormány álláspontjának indoklására is kitért, és ebben utalt arra a szomorú tényre, hogy a magyar diplomaták továbbra is milyen irreális álláspontról folytatják tevékenységüket. Mégpedig, „hogy továbbra is az egyetlen törvényes magyar kormányt képviselik, vagyis azt a kormányt, amely a német megszállás előtt volt hatalmon. Fontos szem előtt tartani, hogy amennyiben sikerült kitartaniok ezen álláspont mellett, miután az Egyesült Államok hadban áll Magyarországgal, technikailag is megmaradnak egy ‚ellenséges' állam képviselőinek".[24]

A három antifasiszta nagyhatalom egységének erősödéséből következett mind az angol, mind pedig az amerikai kormánynak ez az álláspontja, amely nem hagyta figyelmen kívül, hogy a Kállay-kormány harcolt a Szovjetunió ellen, és hogy kisebb szövetségesei, Jugoszlávia és Csehszlovákia érdekei is megkívánják a határozottabb kiállást a magyar háborús politika ellen. Az amerikai külügyminisztérium 1944. április 17-én összegezte a két nyugati fél álláspontját a jelzett magyar problémában, és azt a szovjet kormány tudomására hozta. Eszerint: sem kezdeményezést, sem felelősséget nem vállaltak semmilyen magyar mozgalommal szemben, de nem helytelenítik a németellenes külföldi magyar szervezkedéseket. Ugyanakkor fenntartással fogadnak minden megalakuló, volt magyar diplomatákból álló szervezetet. „Propagandánknak világosan rá kell mutatni, hogy *Magyarország jövője elsősorban a Magyarországon élő magyarok kezébe van letéve, akiknek, pártállásra való tekintet nélkül, minden* bátorítást meg kell adni, hogy aktív

23. Uo. A svédországi amerikai követ 1944. március 29-i jelentése Washingtonnak. 857. old.
24. Uo. 858—859. old.

ellenállásban fogjanak össze a németek és a jelenlegi magyar kormány ellen."[25]

A két kormánynak ezután az állásfoglalása után érthető, hogy az USA pl. nem támogatta tovább a — Rooseveltnek egyébként szimpatikus — habsburgisták terveit. Hull külügyminiszter az elnök kérésére véleményezte Habsburg Ottó 1944. március legvégén kelt, Magyarországgal kapcsolatos terveit. Az antifasiszta, németellenes küzdelem felhasználását a Habsburg-uralom restaurálására a külügyminiszter rövid magyarázattal elutasítja. Ennek egyik leglényegesebb indokát így fogalmazta meg: „A javaslat kizárólagos amerikai támogatást vesz fontolóra a magyar ellenállási mozgalom irányításához, holott kormányunk megállapodott abban, hogy magatartásunkat Magyarországgal, valamint a többi ellenséges európai állammal szemben a brit és a szovjet kormánnyal teljes összhangban döntjük el."[26]

Az amerikai külügyminisztérium elutasította az Eckhardt vezetésével megalakítandó, emigráns magyar diplomaták ellenállási bizottságának létrehozását célzó tervet is.[27] A magyar követek bizottságának létrehozását is csak az alábbi keretekben vette tudomásul. „Jóllehet a külügyminisztérium nem emel kifogást az ellen, hogy tájékoztatási és tanácsadási célból szervezzék meg a magyar diplomaták bizottságát, ahogyan ezt Bessenyey javasolja, jobbnak látja, hogyha nem tanúsít különös érdeklődést e tervek iránt, miután bizonyos jelek arra utalnak, hogy a szakadár magyarok főleg védnökséget remélnek kormányunktól."[28]

A magyar *„követek bizottsága" létre is jött Svájcban* Barcza és Bakách-Bessenyey irányításával, de valóban csak tanácsadási és információs feladatokat látott el. Csatlakozott ugyan hozzá valamennyi semleges országban maradt magyar követ, de tevékenységében nem történt olyan változás, amelynek alapján az amerikai kormány megváltoztathatta volna kialakított magatartását.[29] A disszidens diplomaták tevékenysége mégis bizonyos pozitív

25. Uo. 868—869. old. Az USA külügyminiszterének sürgönye Moszkvának és az érdekelt követségeinek.
26. Uo. 866—867 old. A külügyminiszter 1944. április 12-i emlékirata Rooseveltnek és ugyanoda május 25-i levele. 875. old.
27. Uo. 872. old A külügyminiszter 1944. május 5-i sürgönye az USA portugáliai követének.
28. Uo.
29. Uo. 881—882. old. Az USA külügyminisztere 1944. augusztus 7-én kelt memoranduma az angol követségnek, (Sőt, nem hogy változott volna az amerikai politika az adott kérdésben, amit az angolokra is el lehet mondani, hanem éppen e napokban (augusztus 5-én) hívta fel a külügyminisztérium ismételten külföldi missziói figyelmét a tovább folytatandó politikára. Ebben pontokba foglalva lényegét tekintve a következők vannak:
— 1. nem adni jóváhagyást és elismerést semmilyen ellenséges államból való emigráns csoportnak,
— 2 miután a magyar diplomaták tevékenysége értéke csak találgatás még, ezért értük vagy velük szemben semmilyen felelősséget nem kell vállalni,
— 3. a magyarok között egyenetlenség, csoportokra bomlás van, ezért egyiket sem látszik tanácsosnak külön támogatni
— 4. Az USA kormánya az angol és a szovjet kormány nélkül semmilyen kezdeményezést külön nem kíván a magyarok ügyében tenni. Uo. 879—880. old.)

eredménnyel is járt. Egyrészt tájékoztatták a szövetségeseket a hazai ellenállási mozgalom állapotáról, másrészt megpróbálták 1944. augusztus végén és szeptemberében reálisabb politikára rábírni a háborúból való kilépést újra próbálgató hazai horthysta köröket. Az előbbi alapján érkezett az amerikai külügyminisztériumba 1944. július 28-án a spanyolországi ügyvivőtől az a jelentés, amely a magyarországi ellenállási mozgalom szervezeti fejlődéséről, a különböző pártok és szervezetek összefogásáról nyújtott információt.[30]

A *nyugati szövetséges hatalmak* — mint erre már utalás történt — *1944 nyarán kialakították a leendő magyar fegyverszünettel kapcsolatos álláspontjukat*, elképzelt feltételeiket. Az angol kormány már 1944. augusztus 11-én memorandumban fordult az amerikai és a szovjet kormányhoz, hogy a bolgár fegyverszüneti feltételekhez hasonlóan a magyaroknak majdan átnyújtandó feltételek együttes kialakítását is meg kellene kezdeni az Európai Tanácskozó Bizottságban. Az angol kormány nyilván el kívánta kerülni azt, hogy a hadiesemények gyors előrehaladása következtében a magyarországi feltételek kialakítása is, a romániaiakhoz hasonlóan, döntő mértékben a Szovjetunió kezébe kerüljön. Ezért, noha javasolta, hogy a szovjet kormány által a románoknak átadott feltételeket vegyék tudomásul a magyarnál is, azokat mégis az ETB-ben akarta megvitatni.[31]

Az USA külügyminisztériuma négy nappal később, augusztus 15-én már nemcsak egyetértett az angol javaslattal, hanem egyben el is küldte angliai nagykövetének a „*Javasolt megadási feltételek Magyarországnak*" című, 1944. július 26-i keltezésű dokumentumot, hogy mihelyt lehet, terjessze az ETB elé.[32]

Az amerikaiak által elképzelt magyar megadási feltételeket tartalmazó dokumentum elvi magyarázatot tartalmazó első része *sem a feltétel nélküli megadás koncepciójából indul ki*, hanem abból a szándékból, hogy meggyorsítsák Magyarország kiugrását. Ez a bevezető végigkíséri azokat a figyelmeztetéseket, amelyeket az USA kormánya 1941. december 11-től Magyarországnak is, Romániához és Bulgáriához hasonlóan, tudtára adott. Ezekből, főleg a három nagyhatalom 1944. május 12-i nyilatkozatából, Magyarország is levonhatja a következtetést; „A dolog velejárója, hogy a mihamarabbi kapitulációnak esetleg az lenne a jutalma, hogy kevéssé súlyos feltételeket szabnának, mint abban az esetben, hogyha Magyarország nem adná meg magát Németország legyőzése előtt". Ez egyben a magyar feltételek mértékének megszabásához az amerikai elképzelés második általános elve.

A harmadik általános alapelv annak kialakítása, hogy a fenti cél miként érhető el az Egyesült Nemzetek háborús célkitűzéseinek a veszélyeztetése

30. Uo. 878—879. old.
31. Uo. 882. old.
32. Uo. 887. old. és 883—887. old.

nelkül. Vagyis úgy, hogy „a Magyarországnak felkínált túlságosan nagylelkű feltételek" ne vonják maguk után az Egyesült Nemzetek tagjainak, Jugoszláviának és Csehszlovákiának az elidegenedését, s elkerüljék azt a helyzetet is, hogy a feltételek „esetleg azt a látszatot is kelthetnék, hogy igazolják Magyarországon belül a reakciós és fasisztabarát csoportok politikáját, amelyek több mint két évtizeden át uralkodtak Magyarországon". Továbbá: „a túlzottan kemény feltételek valószínűleg azt vonnák maguk után, hogy nem sikerülne megnyerni a magyar közvélemény tekintélyes részének támogatását és esetleg megerősítenék a magyar kormányt abban az elhatározásában, hogy folytassa az ellenállást az Egyesült Nemzetekkel szemben."[33]

A dokumentum „a megadás feltételeit" tartalmazó részt két csoportra osztva tárgyalja: „*A Magyarország számára előírandó kötelezettségek*" és „*B. Esetleges előnyök Magyarország számára.*"

Az „előírandó kötelezettségek" 8 pontban vannak felsorolva. *Az első pont a megadási okmányt aláíró felekkel* foglalkozik. Eszerint, ugyanúgy, mint Olaszország esetében, egyrészről a szövetséges (nyugati) hadműveleti parancsnoknak, másrészről a magyar fegyveres erők parancsnoksága vezetőjének vagy képviselőjének, illetve, ha lehetséges, a polgári kormány felhatalmazott képviselőjének kell aláírni. Ez a tervezet, a bulgáriaihoz hasonlóan, nem számol még a szovjet parancsnokság esetleges szerepével. *A második pont* az 1937 után szerzett vagy *megszállt területek teljes katonai és adminisztratív kiürítését* írja elő. *A harmadik a szövetséges kormányok megszállási jogait* vázolja. Eszerint: „jogukban áll megszállni mindazokkal az erőkkel, amelyeket esetleg kijelölnek és minden módon, amit szükségesnek vélnek, és felhasználni az általuk alkalmasnak vélt bármilyen módon Magyarország területének bármely vagy valamennyi részét, . . . és jogukban áll az egész országban a megszálló hatalom törvényes jogait gyakorolni."[34] Az egyes területek felszabadítása utáni katonai jogoknak ez, az értelmezéshez is teljes szabadkezet adó, indokolása és előírása kifejezi a győztes tőkés hatalom szokásos, a legyőzöttet hosszú időre megbéklyózva, politikai, katonai és gazdasági értelemben alávetett helyzetben tartó gyakorlatát is.

A következő pont „A megszállás feltételeit" tartalmazza. Ez határozza meg Magyarország feladatait a felszabadító erőkkel szemben. Mégpedig: „Magyarország köteles a megszálló hatóságok rendelkezésére bocsátani olyan csapatokat, hadianyagokat, köz- és magánirattárakat, energia és közlekedési berendezéseket, amilyenekre a megszálló hatóságok esetleg igényt tartanak. Ezt a segítséget a szövetséges haderők Németország elleni hadműveleteikben használják fel. Mindazonáltal, Magyarországnak nem adják meg a hadviselő partner státusát." Ezek a feladatok indokolt antifasiszta, németellenes

33. Uo. 884. old.
34. Uo.

kötelezettséget jelentettek, de a jogos tartalom mellett a megfogalmazásban itt is érződik a győző és a legyőzött országok között elképzelt viszony, az általuk feltétlenül szükségesnek tartott megalázó helyzet állandó hangsúlyozása.

Az ötödik pont „a rend fenntartásáról" intézkedik. Eszerint, ha az országot nem szállják meg, vagy csak részben szállják meg a szövetséges csapatok, a szabadon maradt területeken a rend fenntartásának kötelezettsége a magyar kormányé. De ebben az esetben is kötelesek a magyar szervek a szövetségesek utasításait teljesíteni, és ki kell szolgáltatniok a háborús bűnösöket is. *Hatodik* helyen intézkedik az amerikai javaslat a Magyarországon levő *szövetséges hadifoglyok és állampolgárok* szabadon engedéséről, személyi, valamint vagyoni védelmük biztosításáról, továbbá arról, hogy szintén szabadon kell engedni minden személyt, akit politikai okból, származása vagy bőrszíne stb. miatt börtönben vagy internálótáborban tartanak.

A *hetedik pont* Magyarország *„jóvátételi és kártérítési"* kötelezettségeit tartalmazza. „Magyarországot kötelezni kell, hogy olyan jóvátételt és kártárítést fizessen, amilyet az Egyesült Nemzetek kérhetnek." Ezt az általános és szintén teljesen szabad kezet adó megfogalmazást is az a törekvés hatja át — s e forma mellett a nyugatiak sokáig igyekeztek kiállni —, hogy lehetőséget teremtsenek arra, hogy a konkrét összeg megjelölése hiányában alkalomadtán olyan összegeket kérjenek, amelyet mindenkori érdekük diktál. Tehát a függés újabb szálát is magában hordta ez a javaslat. Végül a *nyolcadik pont* Magyarországnak az *Egyesült Nemzetek újjáépítési programjában* való részvételét követeli meg a legkülönbözőbb, de csak később kialakítandó formákban.

A *„megadás feltételei" B. részében* a rövid elvi bevezető mellett négy pontban sorolják fel Magyarország *„esetleges előnyeit"*. Az elvi bevezető hangsúlyozza, hogy az itt felsoroltak esetleg pozitív ajánlatok lehetnek Magyarország számára, hogy minél hamarabb elszakadjon a tengelytől, s egyben aláhúzza: „az alábbiakban javasolt teljes feltételek a *teendő legnagyobb engedmények*nek tekinthetők abban az esetben, *hogyha Magyarország ellenáll a német fegyveres erőknek* saját területén belül és azokat kiszolgáltatja felszerelésükkel együtt az Egyesült Nemzetek erőinek. *Amennyiben* másrészt, *Magyarország a megadást egészen addig odázná el, amikor Németország veresége már küszöbön áll*, az Egyesült Nemzetek *nem tesznek engedményeket* Magyarországnak, kivéve függetlensége végső helyreállítása tekintetében."[35] (Kiemelés — K. M.)

Az elvi bevezetőnek ezekre a soraira különösen fel szeretném hívni a figyelmet, mivel egyrészt ezt a nézőpontot vallotta valamennyi nagyhatalom, másrészt világossá teszi azt a hatalmas kárt, amelyet a horthysta politikusok

35. Uo. 845—846. old.

az egész nemzetnek okoztak, amikor az átállást halogatták, és nem vállalták a német fasizmus elleni fellépést.

Az „esetleges előnyök" *első pontjában* — bizonyos magyar körök azon félelmével szemben, hogy az ország függetlensége elvész és szovjet alárendeltségbe kerül — hangsúlyozzák *Magyarország függetlenségének és szuverenitásának a biztosítását* az 1938-as határain belül, és a magyar népnek azt a jogát, hogy majd meghatározhassa saját kormányformáját és önálló nemzetközi kapcsolatokat is kiépíthessen. Itt feltétlenül szükséges utalni arra, hogy a valóságban nem a Szovjetunió részéről fenyegette veszély függetlenségünket, hanem a német bekebelezési veszélyen túl egy korábbi angol és amerikai álláspont kívánta Magyarországot egy délnémet államba vagy egy konföderációba beolvasztani. A teheráni konferencián éppen a Szovjetunió küldöttsége állt ki határozottan amellett, hogy Magyarországnak és Ausztriának független államnak kell maradnia.[36]

A második pont a megszállás során adható engedményeket érinti. Ezek szerint elképzelhető, hogy sem csehszlovák, sem jugoszláv csapatok ne vegyenek részt Magyarország megszállásában, nehogy „messzemenő zűrzavar" vagy „tartós neheztelés" jöjjön létre. Továbbá, *„amennyiben a magyar nép ellenáll a németeknek és demokratikusabb kormányt hoz létre*, amely barátságos az Egyesült Nemzetekkel szemben, a katonai megszállás és a katonai kormányzat esetleg nem lesz szükséges".[37] (Kiemelés — K. M.) Ebben az esetben a fegyverszünet ellenőrzését, a leszerelést, jóvátételt és a háborús bűnösök megbüntetését egy bizottság vagy más szerv is végezhetné.

A harmadik pont a lehetséges területi kedvezményeket öleli fel. Ebben a pontban azon kívül, hogy vissza kell vonulni az 1937-es határokra, megfogalmazódik az is csehszlovák és jugoszláv vonatkozásban, hogy ezt meg lehet tenni „olyan kiigazítások kikötésével, amelyekbe ez a két ország beleegyezne a közöttük és Magyarország között lévő vitás kérdések általános rendezéseként". Továbbá, az osztrák—magyar határ fenntartása mellett „Magyarországot biztosítani lehet arról, hogy kísérlet történik igazságosabb etnikai határ létrehozására Magyarország és Románia között..." bár nem engedhető meg, hogy a Romániától megkapott erdélyi területek egészét megtartsa.[38]

Végül a *negyedik pontban* ígéret van arra, hogy a jóvátételt esetleg úgy fogják megállapítani, hogy ne eredményezzen katasztrofális életszínvonalcsökkenést és ne veszélyeztesse az ország gazdasági függetlenségét.[39]

36. Teherán, Jalta, Potsdam, Dokumentumgyűjtemény, Kossuth Könyvkiadó. Budapest, 1969. 59—66. old.
37. Foreign Relations. Id. dok. 1944. III. köt. 886. old.
38. Uo. 886—887. old.
39 Uo. 887. old.

A fenti amerikai javaslatot benyújtották ugyan az Európai Tanácskozó Bizottságba, de ott sem ezt, sem a szeptember 25-én ugyanott elhangzott hasonló angol javaslatot nem tárgyalták meg.[40] A Szovjetunió ekkorra még nem készült fel a magyar megadásra, mivel mindeddig hivatalos magyar megkeresés nem érkezett a szovjet kormányhoz. A magyar kísérletezések célja éppen a Szovjetunió kizárása volt. Egyébként is mind a kelet-európai német szövetséges országoknak átnyújtandó feltételek megtárgyalásának a módja, mind pedig az aláírás kérdése a három szövetséges nagyhatalom közötti tartalmi kérdéseket is érintő vita tárgyává vált.

Emlékeztetni szeretnék arra, hogy az olasz fegyverszünet előkészítését tárgyalva az előző fejezetben tisztáztuk, hogy az olasz feltételeket csak a nyugati szövetséges hatalmak készítették és adták át a Badoglio-kormány küldötteinek. A szovjet kormány azt akkor kénytelen volt tudomásul venni mint olyant, amelyben elsősorban a felszabadítást ott végző angol és amerikai hadsereg érdekelt. Ezt a gyakorlatot viszont a nyugati partnerek a szovjet hadsereg, illetve kormány javára 1944 őszén már nem kívánták elismerni, ehelyett, hogy befolyásukat és beleszólási jogukat minél inkább megőrizzék, arra törekedtek, hogy a feltételek megszabásának elsősorban a szovjet hadsereget megillető jogát megszerezzék. Ezt úgy kívánták elérni, hogy erőltették az általuk javasolt feltételek megtárgyalását és véglegesítését az ETB-ben. A Szovjetunió viszont ezt a formát nem tartotta megfelelőnek, s így nem is törekedett a nevezett szervezetben való megvitatásra. E szovjet álláspont következtében a bolgár megadási feltételeken kívül egyik kelet-európai volt hitlerista szövetséges ország feltételeit sem tárgyalták meg az ETB-ben. A bolgár fegyverszüneti tárgyalások befejező szakaszára is Moszkvában került sor.

Ugyanilyen huzavona jellemezte az aláírásokat is. Az olasz fegyverszünetet csak a nyugati csapatok főparancsnoksága írta alá. Ezt kívánták követni keleten is, hogy súlyukat, befolyásukat ezzel is növeljék. Kompromisszum e téren csak a sajátos bolgár esetben volt, ahol a fegyverszünetet a szovjet csapatok főparancsnoksága nevében is és a nyugati szövetséges parancsnokság nevében is aláírták. Románia, Finnország és később Magyarország fegyverszüneti feltételeit a három nagyhatalom és az egész Egyesült Nemzetek nevében csak a szovjet főparancsnokság képviselője írta alá.

A *Magyarország számára készült* — s az előzőekben már jelzett — *angol fegyverszüneti tervezetet*, noha nem tárgyalták meg, mégis érdemes röviden elemezni. Szükségünk lesz erre a későbbi, a szovjet kormány döntő befolyásának eredményeként készült, végleges magyar fegyverszünettel való összehasonlításához.

40. Uo 1944. I. kot. 39—40. old

Az angol kormány javaslata vetette fel először magyar vonatkozásban a *„fegyverszüneti feltételek átnyújtásának előfeltételeként"* teljesítendő követelések formuláját. Ez valójában nem egészen új forma, hiszen az olaszok esetében, ha tartalmilag nem is teljesen, de formailag hasonló funkciót töltöttek be a „rövid feltételek", s még inkább hasonló a finneknek, a románoknak és a bolgároknak előírt előzetes feltételek funkciója. Ezeknek az előfeltételeknek értelmében Magyarországnak a fegyverszüneti tárgyalások megkezdése előtt vissza kell vonulnia katonai, közigazgatási s egyéb területen az 1937-es határai mögé a kézhezvételtől számított 14 napon belül, és segítenie kell a visszavonulás ellenőrzésére érkező szövetséges katonai bizottságok munkáját.

Az előzetes feltételek teljesítése után kerülhet sor a végleges feltételek átadására. *Az angol javaslat* ezt 13 pontban sorolja fel. Rövid tartalmuk a következő: *az első pont* az ellenségeskedés abbahagyásának idejét tüntetné fel, *a második* előírja azt a kötelezettséget, hogy Magyarország megszakítja valamennyi kapcsolatát Németországgal és a többi ellenséggel, lefegyverzi és internálja az ország területén lévő ellenséges erőket és állampolgárokat, hadianyagaikat és vagyontárgyaikat átadja a szövetségeseknek. *A harmadik pont* az 1937-es határok mögé való visszavonulási kötelezettséget ismétli meg. A *negyedik* a szövetséges csapatok szabad magyarországi be- és átvonulási jogát szögezi le a háború folytatása, illetve a fegyverszünet magyar teljesítése érdekében. Az *ötödik* előírja, hogy Magyarországnak végre kell hajtania a lefegyverzést, és hadianyagait a szövetségesek rendelkezésére kell bocsátania. A *hatodik*, az amerikaihoz hasonlóan, a szövetséges hadifoglyok és polgárok szabadon bocsátását és ellátását írja elő. A *hetedik* a szövetségesek szállítási és közlekedési jogait biztosítja, a *nyolcadik* a politikai vagy faji okokból elítélt, illetve internált személyek szabadon bocsátását és az ezekhez kapcsolódó törvények hatályon kívül helyezését, a *kilencedik* a háborús bűnösökkel szembeni, a *tizedik* a kártérítési kötelezettségeket írja elő. A *tizenegyedik* a szövetséges fegyveres erők és missziók ellátásának feladatait, fizetőeszközeik és az általuk kiadott valuták beváltását rendeli el. A *tizenkettedik* a szövetségesek berendezési igényeinek kielégítését célozza. A *tizenharmadik* kötelezővé teszi Magyarországnak, hogy minden további utasítást végrehajtson, és fenntartja a fegyverszünet értelmezésének jogát. Az utasításokat és értelmezést a Magyarországra kinevezendő szövetséges ellenőrző bizottság fogja megadni.[41]

Ennek az angol tervnek két lényegesebb sajátossága van. Egyrészt nem igényli Magyarország hadüzenetét Németország ellen, másrészt nem tervezi a fasiszta és félfasiszta szervezetek feloszlatását és propagandájuk betiltását. Ebben a vonatkozásban elmarad az amerikai elképzeléstől, mert az legalább

41 Uo. Lásd az egész dokumentumot. 1944. III. köt. 891—892. old.

nem ellenzi, hanem a magyarokra bízza az esetleges németellenes harcot. Bizonyos pontjaiban ugyanakkor ahhoz hasonlóan a győztes és legyőzött ország státusának hangsúlyozására, a tartós alávetettség szükségességének terve érzékelhető. (Pl. a tizenharmadik és a negyedik pontok.)

Sem az angol, sem az amerikai tervezet nem játszott ugyan döntő szerepet a végleges magyar fegyverszüneti feltételek kialakításánál, de a szövetségesek közötti együttműködés következtében a kompromisszumos alaphoz kiinduló hozzájárulást adtak. A szovjet kormánynak, noha bizonyos formai kérdéseket át is kellett vennie, sikerült elhárítania a felszabadult magyar népről e tervezetek antidemokratikus és közvetlenül az egész nép alapvető érdekei ellen irányuló, külső elnyomást célzó törekvéseit. A történeti igazság kedvéért meg kell állapítani azt is, hogy az amerikai elképzelés — miután az USA csak kismértékben volt közvetlenül érdekelt Délkelet-Európában —, az antifasiszta érdekeket és a magyarság általánosabb érdekeit kissé jobban szem előtt tartotta, mint az angol. Ez többek között abban is megnyilvánult, hogy az amerikai külügyminiszter ilyen vonatkozású észrevételeket is tett az angol tervezetre 1944. szeptember 28-i sürgönyében.[42]

Az említett tervezetek elkészítése közben, 1944 augusztus végén az újabb német vereségek, a második front, a nyugati invázió megnyitása és az első magyar hadsereget júliusban a Kárpátok előtt ért vereség után, különösen azonban az *augusztus 23-i román kiugrás hatására*, a horthysta Magyarország újra elkezdte kiugrási manőverezését a nyugati szövetséges hatalmak felé.

Közvetlenül a német megszállás utáni napokban idehaza is történt egy gyenge kísérlet arra, hogy a volt miniszterelnököt vagy Horthyt külföldre menekítsék, hogy ott törvényes, „jogfolytonosságú" alapon folytathassa az átállási tárgyalásokat. Március végén gróf *Zichy Nándor* nagybirtokos a felső körök egyik csoportja nevében titokban felkereste a török követségre menekült Kállay Miklóst, s kérte, hogy a már megszervezett repülőúton hagyja el az országot, Kállay hosszú vita után visszautasította az ajánlatot, mondván: „nincsenek külföldön olyan összeköttetései, amelyek ennek a kísérletnek a sikerét biztosítanák". Zichy Kállaytól Horthyhoz ment „és őt igyekezett a távozásra és különbékére, ill. a fegyverszünetre rábírni". Azonban Horthy is visszautasította az ajánlatot. Ekkor Zichy, Kállay javaslata alapján, azt ajánlotta, hogy Bethlen Istvánt küldjék azonnal külföldre tárgyalni, de Horthy ezt is elvetette, mondván, hogy nevezettre „Magyarországon van szükség a béke előkészítése céljából". Mindezek után Zichy kérdés formájában felhívta Horthy figyelmét, hogy esetleg akkor le kellene mondania a kormányzói tisztről. A válasz azonban erre is elutasító volt.[43]

42. Uo. 893—895. old.
43. Minisztertanács Titkársága Irattára. Miniszterelnökség. 1945. 29. köt. Dr. Auer Pál memoranduma Miklós Béla miniszterelnöknek Zichy Nándor tevékenységéről

Így Magyarország átállásának problémája Horthy kezében maradt, aki elsősorban Bethlen Istvánra kívánt támaszkodni.

Bethlen 1944 június végén memorandumban fejtette ki véleményét és fogalmazta meg tanácsait Horthynak, hogy majd adandó alkalommal ennek alapján az átállást végrehajtsa. Javaslata visszatükrözte szerzője reakciós és konzervatív politikai alapállását. Az átállást nem az ország németellenes erőire támaszkodva kívánta véghezvinni. Bethlen és csoportja még 1944 elején sem volt hajlandó nemhogy a kommunista párttal, hanem még a szociáldemokrata párttal sem összefogni. A magyar uralkodó körök nyugatbarát szárnya még ekkor is csak olyan politikai tömörülést kívánt létrehozni *Demokratikus Polgári Szövetség* néven, amelynek legbaloldalibb szárnyát a Kisgazdapárt alkotta. A Szociáldemokrata Pártnak nagylelkűen megengedték volna, hogy esetleg kívülről támogassa a fenti blokkot.[44] Bethlen István még mindig nem tanult eleget, de nem is felejtett. A húszas évek taktikáját próbálta alkalmazni a nagytőkés-nagybirtokos rendszer háború utáni újabb átmentéséhez is.

Bethlen javaslata, ha egy kedvező katonai helyzet kialakul, a Sztójay bábkormány gyors felváltását ajánlja egy erőskezű, katonákból és szakemberekből álló kormánnyal, amely nem politikai pártokra támaszkodna, hanem *a németekkel jól összehangolt* gyors cselekvésre. E kormány feladata lenne a háború likvidálása. Az akciót, javasolta Bethlen, „a németek tudomására kell hozni" ... „Közölni kell természetesen azt is, hogy a bolsevista orosz támadással szemben az új kormány is éppúgy tovább fogja folytatni a harcot, mint eddig és ebben addig, amíg az országra nézve a veszedelem fennáll, a német hadsereggel éppúgy kész kollaborálni, mint a lemondott kormány, de fenntartja magának, hogy természetesen mindenkor megbeszélve a dolgokat a német hadvezetőséggel, a magyar csapatok felett diszponáljon..."[45]

Bethlen javaslatai tehát ismételten csak az uralkodó osztályok rendszerátmentését szolgálták, a reális katonai, a külső-belső politikai valósághoz nagyon kevés közük volt. Újra csak a nyugati hatalmaktól akart fegyverszünetet kérni, és újra elsősorban a Szovjetunió ellen. Mindezt a német fasisztákkal kialakított összhangban. Az ilyen céllal és ennyi irrealitással készült terv csak szimpatikus lehetett Horthyéknak, akik maguk is hasonló gondolkodásúak voltak.

Horthy magáévá is tette Bethlen ajánlatát, és a román kiugrás után menesztette a Sztójay-kormányt, Lakatos vezérezredes irányításával kinevezte az új kormányt, amely „csak" annyiban tért el Bethlen elképzelésétől, hogy abban nemcsak „becsületes és erélyes férfiak ültek", hanem miniszterként benne maradt két német ügynök is. Ezzel a Lakatos-kormánnyal kezdődött meg ismét Magyarország újabb útkeresése a nyugati hatalmak felé.

44 Lásd részletesebben Pintér István: A magyar kommunisták a Hitler-ellenes nemzeti egységért. Kossuth Könyvkiadó Budapest, 1969. 309—312 old.

45 Horthy Miklós titkos iratai. Szerk. Szinai Miklós és Szucs László. Negyedik kiadás. Kossuth Könyvkiadó. Budapest. 1972. 457—466. old

A szövetséges nagyhatalmak délkelet-európai elképzeléseiről a magyar uralkodó köröknek pontos képe nem lehetett, de szinte valamennyi javaslat, terv fő vonalaiban eljutott hozzájuk. Ezt bizonyítja, hogy Románia kilépése után, 1944. augusztus 25-én tartott csonka minisztertanácsi ülésén a korábban tárgyalt angol, amerikai és szovjet elképzelések szinte mindegyike körvonalaiban felvetődik. Először is mind katonai, mind politikai oldalról hangsúlyozzák, hogy a nyugatiak szerint most kellene Magyarországnak határozottan cselekedni, átállni! Felmerül az a nyugati figyelmeztetés is, hogy Magyarország ne támadja meg Romániát, és hogy a magyar—román határ kérdése nem dőlt el véglegesen még a román kilépéssel stb. stb. „Híreink vannak egyrészt arról — jelenti a külügyminiszter állandó helyettese —, hogy Magyarországot és Ausztriát az amerikai és angol hadsereg fogja megszállni. Egy második hír azonban azt közli, hogy az oroszok Magyarországot egészen az ausztriai határig akarják megszállni."

Ezek mellett bizonyos szovjetellenes angolszász körök törekvéseinek híre is eljut Budapestre, amelyet a horthysták, saját igényüknek megfelelően, hivatalos nyugati felfogásnak gondolnak, pl.: „Az angolszászok azt szeretnék — számol be szintén a külügyminiszter helyettese —, hogy a magyarok addig tartsák vissza az oroszokat, amíg az angolszászok meg tudják szállni Magyarországot" stb. stb.[46]

Ezekből a megismert körülményekből Horthyék nem az ország számára legkedvezőbbeket vették figyelembe, hanem csak azokat, amelyek osztályérdekeiknek megfelelőek, a rendszer átmentését szolgálók voltak. A lehetőségek közül viszont éppen ezek a legbizonytalanabbak és a legirreálisabbak. Ilyen kiindulási alapon fogadta el Horthy *Bakách-Bessenyey* volt svájci követ *augusztus 26-i jelentkezését*, hogy Magyarország számára elérkezett a cselekvés ideje a kilépésre, és ha más út nincs, ő vállalja a fegyverszüneti tárgyalásokra a közvetítést.[47]

Horthy augusztus 28-án távirati úton, a vezérkari főnökön és a katonai attasén keresztül *megbízza Bakách-Bessenyeyt a kapcsolat újrafelvételével.* Közli, hogy „határon kívül magyar csapat nincs — (a tények elferdítése — K. M.), megszálló csapatok hazaszállítása Magyarországba folyamatban. Területi kérdések egyelőre ne szerepeljenek. Fontos függetlenség demokratikus irányzattal". A volt követ 29-én „minden félreértés elkerülése végett jelenti, hogy tárgyalásoknak angolszászokra való korlátozása lehetetlen. *Minden kísérlet oroszok kizárására tárgyalások azonnali csődjét jelentené*".[48]

46 OL. Min. tan. jkv. 1944. augusztus 25 Közli Magyarország és a második világháború. Kossuth Könyvkiadó. Budapest, 1959. 467—472. old.

47 OL Filmtár 14 086. sz doboz. St. Anthony's College Library, Oxford, Macartney papers. 1942—1962 (Az 1944. augusztus 26. és szeptember 21-e közötti táviratváltások Bakách-Bessenyey és Budapest között.) Az 1944 augusztus 26-i sürgöny

48 Uo Az 1944 augusztus 28-i Budapestről menő és augusztus 29-i jövő sürgöny

Bakách-Bessenyey követ augusztus 30-án és szeptember elsején újabb táviratokkal sürgette az ügyet. „B. kéri határozott utasítás küldését, mely nyíltan kimondja, hogy Magyarország fegyverszüneti feltételek közlését kéri. Meggyőződése szerint — olvasható a 30-i sürgönyben — feltételek között fog szerepelni német csapatok lefegyverzése." És 1-én „B. újból kér sürgős és kifejezett utasítást fegyverszünet felajánlására. Ha ez nem történik meg azonnal események túl fogják haladni".[49]

Az augusztus 30-i sürgönyben a magyar megbízott azt is jelezte, hogy az ő jelentkezését követően a nyugati követek kormányaikhoz fordultak utasításokért. Ezek az utasítások szeptember 2-án elkészültek. Az amerikai külügyminiszter utasításában többek között ez áll: „az ilyen közeledések kapcsán jelentsék ki, hogy a magyar megadásra vonatkozó bármilyen ajánlatot a három fő szövetségesnek kell címezni, és amennyiben a magyar kormány őszintén kívánja a fegyverszünet megkötését, ki kell jelölnie egy képviselőt vagy missziót, amely teljes felhatalmazással bír a fegyverszünet aláírására". Az angol kormány a magyar fegyverszüneti tárgyalások helyéül ekkor Olaszországot, az amerikai Törökországot, Ankarát vetette fel.[50] Ezekről a szovjet kormányt is értesítették, amely még ekkor sem reagált magyar vonatkozásban.

Az angol és amerikai kormányoknak a tárgyalás helyére vonatkozó javaslatai a Bakách-Bessenyey-féle sürgönyváltásokban nem szerepelnek. De azok minden valószínűség szerint eljutottak Budapestre más csatornákon át, hiszen szeptember 22-én egy magyar tábornokot éppen Olaszországba irányítanak. Ezekben a sürgönyváltásokban, amelyeket szeptember elejétől közvetlenül a külügyminisztérium bonyolított, Bakách-Bessenyey sürgetései ellenére külügyminiszteri válasz nem található. Pedig az akkori magyar külügyminiszter visszaemlékezése szerint még szeptember első egy-két napján válaszolt, s ebben értesítette, hogy a Kárpátokat és Erdélyt német erőkkel együtt „minden áron" tartani akarja a kormány, a fegyverszünetet már technikailag sem lehet olyan gyorsan lebonyolítani. Továbbá megújította azt a korábbi magyar kérést, hogy Magyarország csak a nyugati szövetségesekkel köthesse meg a fegyverszünetet.[51]

Tehát a figyelmeztetések és a nyugatiak nyilatkozatai ellenére, hogy ti. mindhárom nagyhatalomtól kell a megadást kérni, tovább kísért a megosztásukra törekvő, hallatlan ostoba politika.

Ilyen irreális ábrándokat űzött a katonai vezetés is ebben az időben. A vezérkari főnök, Vörös János, 1944. szeptember 4-i helyzetelemzésében a következőket írja: „ha békeajánlatra kényszerülnénk, úgy a politikai

49. Uo. Az 1944. augusztus 30-i, szeptember 1-i Budapestre jövő sürgöny.
50. Foreign Relations. Id. dok. 1944. III. köt. 887—888. old.
51. Hennyey Gusztáv: Magyar erőfeszítések a második világháború befejezésére. Köln, 1965. 20—22. old. és Új Látóhatár, 1964. szeptember—október. Hennyey Gusztáv: Hogyan akart Magyarország kiválni a második világháborúból? 420. old.

kibontakozást *csakis az angolszász oldal felé fogja keresni*... Ha azzal számolnánk is, hogy Németország a háborút elvesztette, akkor is végsőkig kell határainkat védeni, ... mert a legrosszabb esetben, egy nemzeti tragédia esetén is csak úgy tudjuk nemzetünk fennmaradását (értsd: a Horthy-rendszert — K. M.) biztosítani, ha az oroszokat távoltartjuk és egy gyászos megszálláshoz az angolszászoknak időt nyerünk".[52] A vezérkar ennek az elgondolásnak megvalósítására lépéseket is kívánt tenni. Vörös János röviddel a fenti elemzés után helyettesét, László Dezső tábornokot kívánta nyugatra kiküldeni. Vele beszélve: „... feltette a kérdést — írta László 1946. január 5-én —, nem volnék-e hajlandó Svájcba kimenni abból a célból, hogy az angolszász hatalmakkal Magyarország (Dunántúl) amerikai, angol ejtőernyős megszállására vonatkozó tárgyalásokba kezdjek. Az elgondolás változatlanul az volt, Kelet felé a végsőkig harcolunk és késleltetjük az oroszok előnyomulását, a Dunántúlon pedig előkészítjük az angol—amerikai megszállást." A Hitler-barát László tábornok még ilyen céllal sem vállalta a küldetést.[53]

Ennek a politikai és katonai elgondolásnak az alapján — a nyugatiak figyelmeztetése ellenére — indított a Lakatos-kormány 1944. szeptember 5-én támadást Dél-Erdély ellen, hogy lezárva a Kárpátok déli és délkeleti hágóit, feltartóztathassa a szovjet és a román csapatokat.

Ez az újabb agresszió — amely a kilépett Románia ellen irányult — már nem járt eredménnyel. A szovjet csapatok Románia területén gyors ütemben haladtak előre, és keresztültörtek a Kárpátokon, mielőtt a német és magyar csapatok oda értek volna. A Székelyföld birtokbavételével egyidőben Dél-Erdélyben már Magyarország határai felé masíroztak.

A szovjet csapatoknak ez a váratlanul gyors megjelenése a Kárpát-medencében nagy zavart és kapkodást váltott ki a vezető körökben. Horthy szeptember 7-én előbb egy szűkebb körű bizalmas tanácskozáson (a kormányzó, a miniszterelnök, a honvédelmi és külügyminiszter, a vezérkari főnök, a kabinetiroda főnöke és a főhadsegéd), majd még aznap este koronatanácson is megtárgyalta az esetleges fegyverszünet kérésének ügyét Az előtanácskozás egyhangúlag elfogadta Horthy álláspontját, hogy fegyverszünetet kell kérni.[54] A koronatanács is egyetértett a javaslattal, de a közvetlen felelősséget elhárítandó, felemás módon úgy döntött, hogy ultimátumszerűen a németek elé tárják: „vagy 24 óra alatt kapjuk meg a német segítséget, vagy ha ezt meg nem kapjuk, meg kell indítanunk a fegyverszünetre vonatkozó tárgyalásainkat."[55] Az utóbbi esetre készülve a koronatanács is elfogadta az előtanácskozás alkalmával is megtárgyalt célokat a fegyverszüneti tárgyalások feltételeit illetően. Bár a „feltétel nélküli megadásra" számítottak, mégis —

52. Idézi Nagybaczoni Nagy Vilmos: Végzetes esztendők... i. m. 211. old.
53. HIL. Békeelőkészítő. III. d. A/II/2. 23. old.
54. Nagybaczoni Nagy Vilmos: i. m. 215—216. old.
55. OL Min. tan. jkv. 1944. szeptember 8. A miniszterelnök zárszava.

húzza alá nyomatékosan a kialakult álláspontot a külügyminiszter — „arra kell törekednünk, hogy lehetőleg az alábbi elvek érvényesüljenek:

a) a Szövetségesek csak hadászati fontossággal bíró központokat szálljanak meg,

b) román és szerb erők a megszállásban ne vegyenek részt,

c) magyar biztonsági szervek (csendőrség, rendőrség) igénybevétele a rend fenntartásánál,

d) a Szövetségesek járuljanak hozzá, hogy a német erők az országból akadálytalanul kivonulhassanak, mert Magyarország nem hajlandó és nem is fog szövetségese ellen harcba lépni."[56]

Ezen elvek alapján küldte el Hennyey Gusztáv külügyminiszter Bakách-Bessenyeynek Svájcba a következő szövegű sürgönyt 1944. szeptember 7-én: „Igen sürgős fegyverszünet elérésére irányuló lépésünk holnap, szeptember 8-án küszöbön áll. Konkrét intézkedések megfelelően következnek."[57]

A „konkrét intézkedések" azonban nem következtek. Ugyanis annak az esztelennek nevezhető nézetnek az alapján, hogy — vagy 24 óra alatt segítséget kapnak, vagy kilépnek, a hitleristákkal közlik a magyar kiugrási szándékot. Valóban a németek nyomban a koronatanács után hivatalos úton tudomást szereztek a döntésről. Így lehetőségük volt a manőverezésre és felkészülni a magyarországi átállás megakadályozására. Ez a másnapi minisztertanácson sikerre is vezetett.

A minisztertanácsról előbb a német katonai attasé hívta ki a miniszterelnököt, és közölte, hogy a tegnap kért hadosztályokat az erdélyi front megsegítésére egy héten belül fokozatokban megkapja a magyar fél. Röviddel ezután Horthy hívta Lakatost, és közölte vele Ribbentrop német külügyminiszter telefonüzenetét: „Németország Magyarországot annyira érdekszférájába tartozónak tartja, hogy a németek nem adják fel Magyarországot... Ami pedig azt illeti — folytatódik Ribbentrop üzenete —, hogy belső felfordulás lenne Magyarországon, ezzel ők, a németek, mindenképpen szembeszállnak, és Bécsből ideszállított csapatokkal és rendőrségi egységekkel le fognak törni minden ilyen felfordulási kísérletet."[58]

A hitlerista ígéretek és a fenyegetés meghozta az eredményt. A minisztertanács, végső soron ellentétben a koronatanács határozatával, arra az egyhangú álláspontra helyezkedett, hogy „amennyiben a német ígéretek betartatnak és pár napon belül a német segítség tényleg meg is érkezik, és a németek ezen ígéreteik betartását garantálják is, úgy Magyarország egyelőre hajlandó a harcot folytatni..."[59]

56. Hennyey Gusztáv. Magyar erőfeszítések... Köln, 1965. 19—20. old
57. OL Filmtár. 14 086. d 1944. szeptember 7-i sürgöny Budapestről, amely 8-i, a megérkezési dátummal szerepel.
58. OL. Min. tan. jkv. 1944. szeptember 8.
59. Uo.

A szeptember 8-i minisztertanács ülésének ezen kívül is volt még néhány érdekes tünete. A kormány tagjai például, akik a koronatanácson is részt vettek, és ott Horthyval egyetértettek, igen gyorsan köpönyeget fordítottak, és a háború folytatása mellett álltak ki. Továbbá: augusztus végén a magyar rendszerátmentő uralkodó körök még a Kárpátokban akarták megállítani a szovjet csapatokat, hogy ezzel az angolszászoknak lehetőséget teremtsenek Magyarország megszállására. Most már megelégednének egy jelképes — az országnak csak egy részét érintő — nyugati megszállással. „Az oroszokkal szemben ‚védekeznünk' kell — mondotta a honvédelmi miniszter. — Kérdés, hogy mivel és meddig tudunk védekezni? Ha a németek tényleg ide küldik a megígért három páncélos hadosztályt, úgy védekezni is fogunk. A németeknek és nekünk is az volna a legjobb, ha *legalább jelképesen angolszász egységek megszállnák az ország egy részét.*"[60] (Kiemelés — K. M.) Még azok a miniszterek is a háború folytatása mellett szavaztak, akik a fegyverszüneti tárgyalások szükségességét vallották. Így a külügyminiszter, az igazságügy-miniszter, a vezérkari főnök stb. Ez azért történhetett meg, mert még mindig kísértett az a rövidlátás, hogy csak a nyugatiakkal szándékoztak fegyverszünetet kötni, annak ellenére, hogy a szovjet csapatok már az akkori Magyarország területén, Erdélyben harcoltak. E csoport véleményét legpregnánsabban az igazságügy-miniszter fejtette ki a minisztertanácsi ülésen. „Tovább kell folytatnunk a harcot, amennyiben segítséget kapunk, de amellett érintkezést kell keresnünk arra nézve, hogy legalább az ország egy része angolszász megszállás alá kerüljön."[61]

A minisztertanácsnak ezt az álláspontját, és a miniszterek előbb jellemzett csoportjának nézetét tükrözi az a sürgöny, amelyet szeptember 9-én küldött a külügyminiszter Svájcba, Bessenyeynek; „Tervbe vett átállás alábbi kényszer okokból kitolódott: az országban lévő német erők fellépésével biztosan számolni kell. Polgárháború veszélye, német erők fellépése és oroszok bevonulása folytán (szélsőjobb és baloldal összecsapása). Alapvető feltétel angolszász megszállás és két-három angolszász hadosztály légi úton való bevetése..."[62]

Erre az ismételten és ismételten rövidlátó álláspontra minimálisan azt lehetett válaszolni, amit a svájci magyar megbízott minden valószínűség szerint nyomban a távirat kézhezvétele után, 11-én adott: „B. üzeni: másról, mint feltétel nélküli megadásról szó sem lehet. Reménytelen azt képzelni, hogy angolszászok saját csapataikat fogják áldozni, hogy minket, kik végig kitartottunk ellenük, oroszoktól és saját kis szövetségeseiktől megvédjenek. Egyetlen, amit még tenni lehet: feltétel nélküli fegyverszünetet felajánlani, s

60. Uo.
61. Uo.
62. OL. Filmtár, 14 086. d. 1944. szeptember 9-i sürgöny Budapestről.

ezzel legalább további magyar vér felesleges pocsékolását elkerülni."[63] Ezzel a sürgönnyel a Svájcon keresztül folytatott kapcsolatkeresési kísérlet befejezettnek tekinthető, bár bizonyos utalások arra engednek következtetni, hogy szeptember 20—21-ig még sor került üzenetváltásra. Többek között a volt külügyminiszter említést tesz olyan üzenetről is, amelyben Bessenyey bejelentette, hogy ha nem hallgatnak a tanácsaira, őt hagyják ki a közvetítésből.[64] Sajnos Budapesten az utóbbit követték, mintsem hogy hallgattak volna a reális viszonyokat jól ismerő megbízottjukra.

A minisztertanács állásfoglalása legalább Horthyt meggyőzte, hogy értelmetlen a kormánnyal hatásköri vitákat folytatni és véleményét kérni, hiszen az képtelen még az ő rendszermentő terve támogatására is. Ezután a kormányzó „arra a meggyőződésre jutott, hogy ezzel a kormánnyal sem tudja fegyverszüneti szándékát megvalósítani és ezért elhatározta, hogy saját maga fog cselekedni, pár hűséges emberével."[65] — írta Horthy akkori döntéséről 1946. július 7-én volt főhadsegéde, Vattay Antal altábornagy. E döntés után két oldalon folyt tovább a komolyabb kilépést előkészítő munka. Egyrészt Horthy szűkebb körében; a kormányzó, a kormányzóné, Horthy Istvánné, ifj. Horthy Miklós, Ambrózy Gyula kabinetirodai főnök, Bakay Szilárd altábornagy, Lázár Károly testőr altábornagy, Vattay Antal és Tost Gyula alezredes, szárnysegéd,[66] másrészt a „titkos tanácsosok" értekezletén.

Vattay főhadsegéd leírása szerint *1944. szeptember 8-án*, a minisztertanács háborút folytató határozata napján *ült össze először a Horthy szűkebb köréhez tartozók tanácskozása.*[67] E szűk körű tanácskozásnak az „alapján — folytatja tovább a volt főhadsegéd — két irányban folyt a munka:

63 Uo 1944 szeptember 11-i Svajcbol jovő surgony (A dokumentumon geppel irt 21-e van, ez az eredeti dátum át van irva 11-re, de fole újabb kérdőjeles 21-e van irva Az esemenyek gyors menetebol es a valasz tartalmából arra lehet kovetkeztetni, hogy a szeptember 11-i datum a helyes) A „feltetel nelkuli megadas" itt már nem a kormanyok akkori nezetét tukrozi, hanem minden valoszinuseg szerint egy korabbi álláspontot

64 Hennyey Gusztáv I m 20 old es Új Latóhatár, 1964 szeptember—október 429 old A svájci kapcsolat mellett még Svédorszagon és Törokországon keresztul is fennállt a kapcsolat lehetősege

65 HIL Békeelőkeszito, III d A/II/16 Vattay Antal altábornagy kihallgatási vallomasa 1946 julius 7-en

66 Uo 13 old

67 Uo 13 old

Ezt a dátumot, vagy legalábbis a 8-a es 10-e kozotti időt, amelytől Horthy szukebb korben, a kormany kikapcsolásával próbált e téren ténykedni, a fentin kívul meg tobb korulmeny valoszinusiti Először is szeptember 7-e után Bethlen Istvánnal egyutt Horthynak is az volt az allaspontja, hogy a fegyverszunet kotes a kormányzó hatáskorébe tartozik, nem kell a parlamentet megkerdezni, a kormanyt meg azert nem, mert abban árulók vannak (Nagybaczoni Nagy V I m 217 old es a Szovjetunió Honvédelmi Minisztériumának Levéltára, 401-es fond 234-es ugy 9533-as jegyzek Bethlen Istvánnak a III Ukrán Front politikai osztályan 1944 december 7-en tortent kihallgatasanak jegyzőkonyve) Továbbá Naday Istvan tábornok elmondása alapjan 1946 október elejen keszult egyik újságcikk szerint a 10-i titkostanacsosok megbeszélesen a vezérezredes már tudott a rea váró különmegbízatásról „A hosszú tanácskozás azzal végzodott, hogy *elvben elhatározták a fegyverszunet kérését* Náday, aki akkor mar tudta, hogy neki fontos szerep jut majd, azt az utasitast

1. Egy személy kiküldése Rómába, hogy ott a szövetségesekkel az összeköttetést felvegye.

2. Kipuhatolni, hogy lehet az oroszokkal közvetlenül érintkezésbe lépni.".[68]

Végre tehát 1944. szeptember 8-a körül Horthy és környezete eljutott oda, hogy legalább puhatolózásokat folytasson a Szovjetunió irányába is. Azonban ez is „Horthy-módon", felemás formában kezdődött. A kormányzó a sok-sok figyelmeztetés ellenére még egy utolsó kísérletet akart tenni a nyugati hatalmaknál, ezért elsősorban az Olaszországba, a szövetségesek ottani főhadiszállására küldendő megbízott ügye állt még mindig előtérben.

A személy kiválasztása könnyen ment. E napokban Náday István ny. vezérezredes Vattay főhadsegéddel való beszélgetésén vállalkozott,[69] hogy titokban repülőgépen a szövetségesekhez megy, és megkísérli még egyszer lehetővé tenni a nyugati hatalmak útján Magyarország kiugrását és elérni, hogy az ország megszállásában az angolszász csapatok is részt vegyenek.

E küldetés előkészítéséhez is hozzátartozott a Horthy Miklós által 1944. szeptember 10-re összehívott „titkos tanácsosok" értekezlete. A volt kormányzó ezt a következőkkel indokolta: „Ahogyan eddig is szoktam, úgy ebben a halálosan komoly órában szintén tanácsért fordultam azokhoz a férfiakhoz, akik kormányzóságom ideje alatt hazánk hű szolgálatában különösen kitüntették magukat."[70] A titkos tanácsosi ülésen a következők vettek részt: Horthy, aki elnökölt, Lakatos Géza miniszterelnök, Csatay Lajos honvédelmi miniszter, Hennyey Gusztáv külügyminiszter, Bethlen István és Károlyi Gyula volt miniszterelnökök, Kánya Kálmán volt külügyminiszter, Röder Vilmos, Sónyi Hugó és Náday István tábornokok, Esterházy Móric és Perényi Zsigmond a két ház elnökei, Vörös János vezérkari főnök, Vattay Antal főhadsegéd, a katonai iroda főnöke, Ambrózy Gyula, a kabinetiroda főnöke és az erdélyiek részéről Bánffy Dániel és Teleki Béla, akik az értekezlet végén jöttek.

„Az értekezleten általában mindenki azon a nézeten volt, hogy a háborúból ki kell lépni és az angolszászok útján békét kérni."[71] Összegezett

---

kapta Vorós Jánostol, hogy térjen vissza kemenci birtokára es várjon, amíg értesítést kap " (Haladás, 1946 október 3 2 old) A Nádayval való első beszélgetest Vattay, aki először veti fel neki a megbizatási lehetőseget is, 1944 szeptember 10-e előtti egy-két napra teszi (Lasd HIL Békeelokészitő 3 d A/II/J16 Vattay Antal kihallgatási vallomása, 15 öld) Hasonloan irta 1947-ben Nagybaczoni Nagy Vilmos volt honvédelmi miniszter is a kérdéssel kapcsolatban a kovetkezóket „Szeptember 7-en, a halasztás ellenére, tovabb folytatta (Horthy — K M) az előkeszuleteket Lakatos miniszterelnokot és Hennyey kulugyminisztert is kulon-kulon bizalmasan tajékoztatta a szándekaról es az altala vezetett targyalasokról De ezek intezését egyikre sem bízta, hanem azt Ambrózy Gyula a Kabinetiroda főnoke és mas bizalmasai intézték " (Nagybaczoni Nagy V I m 217 old)

68 Uo 15 old

69 Uo

70 Horthy I m 264 old

71 HIL Békeelőkészitő III d A/II/16 Vattay Antal 16 old és a Szovjetunió Honvedelmi Miniszteriumának Leveltára 401-es fond 234-es ugy 9533-as jegyzék Bethlen Istvánnak a III Ukrán Front Politikai osztályán 1944 december 7-én történt kihallgatási jegyzőkonyve

álláspontnak és követendőnek is ezt fogadták el. Jellemző ezekre a Horthy-rendszert annyira reprezentáló figurákra, hogy még ekkor is mennyire irreális, csak a rendszerátmentést célzó álláspontot foglalták el. Csak Bethlen István emelkedett ki közülük véleményével, „ki nem egyedül az angolszász utat kívánta, hanem szerinte igenis az egyetlen reális út a legközelebbi félhez, az oroszokhoz fordulni fegyverszünetért..."[72]

A titkos tanácsosok fenti döntését Lakatos Géza miniszterelnök 1944. szeptember 11-én mégis a minisztertanács elé vitte, amely újra csak elvetette a fegyverszünet kérésére vonatkozó döntést, és a háború folytatása mellett állt ki. A minisztertanácsnak ez a döntése nem volt váratlan, de miután szembekerült a kormány Horthyval, benyújtotta lemondását. Ezt azonban a kormányzó nem fogadta el, hanem formálisan lemondott a fegyverszünet kéréséről, és így a kormány hivatalban maradt továbbra is.[73] Sőt, újabb gesztusokat tett a Németország melletti harc folytatása érdekében azzal, hogy Vörös János vezérkari főnök szeptember 12-én Hitlerhez utazott.

Horthy szűkebb környezetében azonban, ha vontatottan is, de folyt a szervező munka. Szeptember 12-én a kormányzó újra hívatta Nádayt. Közölte vele, hogy bár a kormány a fegyverszünet dolgát elvetette, de ő még nem adta fel a tervet. „Náday aki látta, hogy *Horthy nem tudja magát elhatározni*, sürgette a cselekvést, mire Horthy azt kérdezte tőle, elvállalná-e, hogy kirepüljön valahová külföldre és ott a fegyverszünet ügyében felvegye az érintkezést a szövetségesekkel." A tábornok igenlő válasza után rövid vita indult, hogy egy ilyen út Svájcon vagy más államon keresztül a legjobb. Végül az olaszországi szövetséges főparancsnokságra való repülésben döntöttek. Ehhez diplomáciai előkészítést igérve, Nádayt visszaküldték birtokára.

Szeptember 16-án Horthy újra magához rendelte. „Azt szerette volna, hogy Náday beszélje rá az angol—amerikai főparancsnokságot a Fiuménál való partraszállásra és a Zágrábon át Magyarországra való előretörésre. Náday ezzel szemben arra az álláspontra helyezkedett, hogy az angolszászokhoz olyan irányú kérelmet kell intézni, hogy továbbítsák a szovjet kormányhoz Magyarországnak azt a kérését, hagyjanak időt arra, hogy a magyar kormány és a hadsereg vezetősége felkészülhessen és adott jelre ne csak elszakadjon Németországtól, de fegyverrel is a németek ellen fordulhasson. Ez nem nagyon tetszett Horthynak" — így számolt be erről a találkozóról Náday tábornok 1946 októberében. Az utazás azonban még ekkor is váratott magára. Nádayban az a benyomás alakult ki, „hogy Horthy még nem tudta magát elhatározni". Ezért újra visszaküldték birtokára.[74]

Végül 1944. szeptember 22-én indult csak el Náday tábornok Howie dél-afrikai fogoly ezredes kíséretében az olaszországi szövetséges parancsnokság-

72 Uo
73 OL Mt jkv 1944 szeptember 11
74 Haladas, 1946 oktober 3, 2 old

ra, Casertába. Küldetése konkrét céljáról a volt külügyminiszter a következőket közli: „elrepülése előtt behatóan tájékoztattam az általános helyzetről és a Bakách-Bessenyey által folytatott tárgyalásokról: rámutattam Magyarország súlyos helyzetére és arra, hogy a berni angolszász követeket kértük, szállítsanak légi úton erőket Magyarországra, hogy az oroszok előtt elérjék az országot."[75] C. A. Macartney angol történész szerint Horthy a következőket üzente a nyugati hatalmakhoz; „Jó lenne, ha az Antant meg tudná győzni a Szovjeteket, hogy ne lépjék át a magyar határt. Ebben az esetben mi visszavonhatnánk határainktól összes csapatainkat és döntő lépéseket tehetnénk. Vagy pedig az Antant sürgősen tegyen partra néhány hadosztályt Fiumében és hatoljon be Nyugat-Magyarországra."[76]

A küldetés céljáról és az ezt szem előtt tartó megbeszélés lefolyásáról maga Náday István 1945 decemberében röviden összefoglalva ezt írta. Írásbeli meghatalmazást Horthy nem adott. Szeptember 23-án Wilson tábornok fogadta és neki kifejtette:

— Magyarország át akar állni és ehhez nyugati segítséget kér,

— Magyarország megszállását „mindhárom főhatalom együttesen hajtsa végre, a kis entente-ot erre ne vegyék igénybe,

— egy-két nyugati légi hadosztályt kellene Magyarországra küldeni,

— Howie is alátámasztotta a tiszta orosz megszállás nehézségeit,

— Wilson tábornok az ajánlatra kormányuk válaszát ígérte.[77]

Látható, hogy Horthyék még akkor, amikor a szovjet csapatok már Magyarország határainál álltak, sem tudtak a helyzetnek, a követelményeknek megfelelő reálpolitikát folytatni, értelmetlenül, még mindig a Szovjetunió ellen kívánták felhasználni kényszerű átállási kísérletüket.

A nyugati hatalmak földközi-tengeri hadszíntéri főparancsnoksága azonban még így is fogadta a magyar megbízottat. Ők is megpróbálták meg-

75 Hennyey G Hogyan akart Magyarország , Új Látóhatár, 1964 szeptember—oktober 429 old

76 Macartney I m 352 old

77 Új Magyar Kozponti Levéltar (továbbiakban UMKL) XII/1-a II/14 kum Bekeelőkészítő osztály NádayIstvan beszámolója, és Haladás, 1946 október 3 (Náday tábornok utóbbi helyen történt elmondása szerint a Horthyval való utolsó találkozáson „Horthy csak altalanos jellegű utasitasokat adott, Náday arra kérte Horthyt, hogy hagyja el Budapestet és menjen a hadsereghez, mert . " nyilas puccstól lehet tartani Náday Heinkel gyártmányú gépen repult 22-én délután Olaszországba, ahol Wilson tábornok és Macmillan angol megbizott fogadtak Erről ekkor a következőként számolt be Saját velemenyeként kozolte, hogy a magyar nép nem akar háborút, és „el van tokélve, hogy nemcsak elszakad a nemetektol, de szembe is fordul veluk" Ehhez a szembefordulashoz kérte a tárgyalo feleket, kozoljék a szovjet kormannyal, hogy a Voros Hadsereg hagyjon időt „Ezen felul Horthynak azt a kérését tolmácsolta, hogy a fordulat pillanatában az angol és amerikai parancsnokságok legyenek segítségére a magyaroknak, amennyiben tegyenek le légi úton szállított csapatokat magyar foldon, elsősorban Budapest kozelében és más stratégiailag fontos helyeken, hogy ezek a csapatok a németek ellen forduló magyar csapatokat tamogassák Megemlítette Naday a fiumei partraszállást is, azt azonban az angol főparancsnok kivihetetlennek minősítette ")

kísérelni, esetleg tárgyalások útján elérni, hogy valamilyen formában minél nagyobb befolyást őrizzenek meg Magyarországon a szovjetekkel szemben.

A szövetséges főparancsnokság Náday tábornok szeptember 23-i tárgyalásáról a következőképpen számolt be: „úgy tűnik, hogy a magyarok most kezdik megérteni, hogy nem lehet szó alkudozásról és feltételezik, hogy a szovjet megszállás elkerülhetetlen, de valamiféle biztosítékot kívánnak, hogy a ‚szövetséges csapatok' is részt vesznek abban oly módon, hogy az országot nem helyezik teljesen szovjet ellenőrzés alá. Különben ... a magyarok folytatni fogják a harcot..." „Közvetlen reakciónk az, hogy a magyarok most sem tartanak valószínűnek valamilyen komolyabb akciót a németek ellen, azonban e súlyos órákban, amikor a szovjet seregek egyre jobban megközelítik Budapestet, abban reménykednek, hogy 1. kiderítik mennyiben tudják be érdemüknek, hogy valóra válhat a szakítás a németekkel; és 2. hogy arra bírják rá, ha lehetséges, az angol—amerikai csapatokat, hogy vonuljanak be az országba avégett, hogy kéznél legyenek politikai célból a keletről érkező szovjet hadsereg ellensúlyozására."[78]

Az angol kormány már 24-én reagált Náday jelentkezésére, s ezt elküldte mind az amerikai, mind pedig a szovjet kormánynak. Ebben az angol kormány javasolta a Magyarországnak szóló fegyverszüneti feltételek átadását Náday tábornoknak. Annak ellenére tette ezt, hogy képviselője kijelentette: „nem világos, vajon a magyar kormány kíván-e harcolni Németország ellen vagy pusztán csak ki akar lépni a háborúból. Strang úgy vélekedett, hogy megbízólevél hiánya ellenére Náday fel van hatalmazva a lépésre és, hogy ő megfelelő csatorna a feltételek közlésére." Ezzel egyidőben az angol fél előzetes feltételek átnyújtását indítványozta a magyar megbízottnak, egyben a fentebb tárgyalt angol feltételek sürgős megvitatását is szorgalmazta.[79]

Az amerikai kormány erre az angol javaslatra szeptember 28-án válaszolt. Válaszában egyetértett az angol indítvánnyal, és megtette észrevételeit az angol fegyverszüneti feltételekre is. A Nádaynak való átnyújtását ő is, mint az angol kabinet, a szovjet kormány beleegyezésétől tette függővé.[80]

A szovjet külügyminisztérium közvetlenül a magyar fegyverszünettel kapcsolatban 1944. szeptember 20-án nyilvánított véleményt az angol és az amerikai kormányok kérdéseire válaszolva. Anélkül tette ezt a szovjet fél, hogy a magyar kormány valamikor is *hozzá*, vagy *hozzá is* fordult volna. Visinszkij, a Szovjetunió helyettes külügyi népbiztosa 20-án a következő tartalmú levelet nyújtotta át Harrimannak, az USA moszkvai nagykövetének: „a Szovjet Kormány beleegyezett abba, hogy a magyar kormányzót tájékoztassák, hogy az angol, amerikai és szovjet kormány készen áll arra, hogy átadja a megadási

78. Foreign Relations. Id. dok. 1944. III. k. 890. old. A külügyminiszter 1944. IX. 24-i sürgönye a moszkvai nagykövetnek.
79. Uo. 891. old. Az anglai USA nagykövet jelentése Washingtonnak 1944. szeptember 25-én.
80. Uo. 893. old. A külügyminiszter sürgönye a londoni nagykövetnek.

feltételeket a teljhatatalommal felruházott magyar képviselőnek. Visinszkij levele azzal folytatódott — írja tovább a nagykövet —, hogy a magyar teljhatalmú megbízottal való találkozás színhelyére vonatkozó kérdés később is megvitatható."[81]

A Náday-féle magyar jelentkezésre és célokra vonatkozóan — az angol kormány szeptember 24-i megkeresését követően — a szovjet fél október első napjaiban válaszolt. Náday tábornok által közölt magyar célok bizalmatlanná tették a szovjet kormányt, es elutasította a vele való tárgyalást. „A Szovjet Kormány arról tájékoztatta — szól a moszkvai angol nagykövet értesítése —, hogy noha készen áll arra, hogy a Magyarországra vonatkozó fegyverszüneti feltételeket átadják a kellőképpen felhatalmazott diplomáciai képviselőnek, a Szovjet Kormánynak az a véleménye, hogy Náday vezérezredes nem rendelkezik ilyen felhatalmazással. A szovjet kormány azt is kifejtette, hogy nem tartja célszerűnek bármit is közölni Nádayval a szovjet fegyveres erők esetleges segítségéről a nácik ellen."[82]

Ezt a szovjet álláspontot a nyugati hatalmak kormányai elfogadták, s ezzel a horthysta rendszerátmentők szovjetellenes nyugati kiugrási kísérleteinek egyszer s mindenkorra vége szakadt. Az irreális célokra elfecsérelt idő és energia azonban óriási károkat okozott az országnak. Az ostoba, csak az uralkodó osztály érdekeit kergető politika sajnos a háborús katasztrófa szélére sodorta Magyarországot.

A horthysta tábornok küldetése egyébként is sikertelenül végződött. A szövetségesek olaszországi főhadiszállására megérkezve titkos rádiójelzések útján ugyan rögtön értesítést küldött Budapestre, de azt technikai hiba folytán nem sikerült teljesen megfejteni.[83] Bár Horthy Miklós erről a következőket írta: Nádaytól „azt a választ kapta, hogy Magyarországnak az oroszokhoz kell fordulnia, mert a nyugatiak kezét szerződés köti ebben a tekintetben. Rendkívül erősen zavarták rádió-összeköttetésünket, ezért ez a tudósítás csak megcsonkított alakban ért hozzánk. Nem volt azonban nehéz kiegészíteni, mert Bernen át is kaptunk hasonló értelmű tájékoztatást".[84]

Az a kérdés, hogy mennyire sikerült, vagy nem sikerült megfejteni Náday tábornok üzenetét, nem is bír különösebb jelentőséggel. Minden valószínűség szerint a volt külügyminiszternek van igaza abban, hogy miért volt számukra elsősorban sikertelen a tábornok és Howie ezredes megbízatása: „Küldetésük eredménytelen maradt, mivel egyiküknek sem sikerült az angolszász vezetőséget arról meggyőzni, mily fontossággal bírna, ha fegyverszünet esetében Magyarországot nem az oroszok, hanem az angolszász erők szállnák meg."[85]

81. Uo 889 old. Harriman 1944 IX. 21-i sürgönye a külügyminiszternek
82. Uo. 895. old.
83 HIL. Békeelőkészítő. III. d. A/II/16. Vattay ... 17 old.
84. Horthy: I. m. 266. old.
85 Hennyey G.: Hogyan akart Magyarország . Új Látóhatár, 1964. szeptember—október. 430 old.

III. FEJEZET

A KOMMUNISTA PÁRT ÉS MÁS ANTIFASISZTA ERŐK ELKÉPZELÉSE MAGYARORSZÁGNAK A RABLÓHÁBORÚBÓL VALÓ KIVEZETÉSÉRE. A MAGYAR FRONT ÉS AZ ÁTÁLLÓ KORMÁNY TERVE

A magyar nemzet demokratikus, népi és forradalmi erőinek háborúellenes küzdelme általában az antifasiszta népfront politikájában és tevékenységében gyökerezik. Ez a politika még a második világháború előkészítő periódusában alakult ki, és a háború alatt Magyarország konkrét helyzetének változásával együtt fejlődött antifasiszta nemzeti függetlenségi politikává, amelynek középpontjában végső soron az országnak a fasiszta koalícióból való kivezetése és függetlenségének visszaállítása volt. Erre az összefüggésre fontos utalni, ha nincs is lehetőség a bővebb kifejtésére. Magyarország kilépése a háborúból az Ideiglenes Nemzeti Kormány útján, ugyan új szakasz kezdetét jelentette az ország életében, de azért szorosan kötődik az előző korszak antifasiszta demokratikus és forradalmi harcaihoz is, amelyek ennek az új történeti fejezetnek gondolati és szervezeti előzményeit, előtörténetét is alkotják. E visszautalások nélkül néhány történeti jelenség létrejötte, előzményeitől elszakítva, bizonyos fokig megmagyarázatlanul maradna.[1]

A kommunista párt által a harmincas években kidolgozott nép- és függetlenségi front politika volt az az alap, amelyre építve 1944-ben a párt is, de más antifasiszta erők is reálpolitikát folytathattak az ország megmentésére. A harmincas évek végén és a háború alatt kitűzött célokat — köztük új, antifasiszta hatalom megteremtésére vonatkozó elgondolásokat is — éppen a Debrecenben létrehozott ideiglenes kormány formájában valósították meg 1944 végén. Az 1944 márciusában bekövetkezett német fasiszta megszállás azonban mégis új vonásokat kölcsönzött a párt egész harcának, a háborúból való kilépés és az új kormány létrehozásáért folytatott küzdelemnek. Az új helyzetben a párt a fő csapást most már közvetlenül a külső elnyomókra és a velük együttműködő árulókra irányította. Kiadta a fegyveres ellenállási harc jelszavát, és hozzá is kezdett e harc megszervezéséhez. Ezzel együtt — mint

1. Lásd bővebben: Korom M.: A Hitler-ellenes nemzeti kormány megteremtésének fő kérdései Magyarországon a háború idején. Tudományos szocializmus füzetek, 32. 1975. I. fejezet.

ismeretes — sikerült megteremtenie a magyar ellenállási mozgalom központi szervét, a Magyar Frontot.

A német megszállás megnehezítette ugyan a magyar függetlenségi mozgalomban küzdő erők helyzetét, hiszen most már közvetlenül nehezedett rájuk a külső elnyomás, de ugyanakkor az idegen elnyomás kedvezőbb feltételeket is teremtett az ellenállás erőteljesebb kibontakozásához. Újabb társadalmi csoportok és a dolgozók szélesebb rétegei ismerték fel a háború és a fasiszta szövetség igazi céljait, amit már a Magyar Front létrejötte és a benne tömörült erők is bizonyítottak. Ezt látva, a párt az eddiginél is jobban számításba vette az uralkodó osztályok, sőt különösen 1944 szeptemberétől, az uralkodó körök egy részével való együttműködésnek a lehetőségét a megszállás elleni, a függetlenség kivívásáért folyó harcban.

A párt a megszállás után kiadta *a Magyar Front kormánya megteremtésének a jelszavát*,[2] ami lényegében egyelőre még nem volt más, mint a nemzeti kormánnyal kapcsolatos 1942-es elképzelés. Feladatai között azonban új volt az, hogy most már eleve *a fegyveres ellenállás szerve kellett hogy legyen.* Ugyanakkor létrehozásának feltételei is kedvezőbbekké váltak. A Magyar Frontban tömörült polgári pártok is felismerték az antifasiszta küzdelem szükségességét, s azt is, hogy ezt a harcot a kommunisták nélkül megvívni nem lehet. Így a Magyar Front kormányának létrejötte esetén abban a kommunisták minden valószínűség szerint részt is vehettek volna. Tehát már a kommunistákkal más erők is készek voltak együtt küzdeni Magyarország háborúból való kilépéséért, függetlensége helyreállításáért.

Magától értetődő az is, hogy *1944 szeptemberéig a párt fő ellenségnek a megszállók által hatalomra segített kormányt tekintette.* Ugyanakkor a helyén maradt, a megszállást „törvényesítő" és fedező Horthyt is támadta.[3]

A Magyar Front kormány létrehozásának kérdésében csak Magyarország felszabadítása megindulásának időszakában következtek be lényegesebb taktikai változások. Erre az időszakra már csak Horthyék maradtak meg Hitler csatlósai közül. Helyzetük azonban a Vörös Hadsereg előnyomulása, az ország felszabadításának megkezdése következtében kilátástalanná vált. Ehhez járult még az is egyrészt, hogy a szövetségesek ellentéteire hiába spekuláltak, a nyugati hatalmak most már biztatni sem tudták őket, másrészt pedig az, hogy a magyar antifasiszta erők is egyre jobban hallatták szavukat. Ebben a helyzetben, 1944 szeptemberének végén végre rászánta magát Horthy, hogy a Szovjetuniótól is kérjen fegyverszünetet. A Magyar Frontban tömörült ellenállók, felismerve a helyzetben rejlő esetleges lehetőségeket, hogy

2 Uo 16—19. old. Továbbá: Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből 1935—1945. Kossuth Könyvkiadó. Budapest, 1964. (A továbbiakban Dokumentumok a .) 493 és következő, valamint 507. old.

3 Uo és még 502 old.

meggyorsítsák és megkönnyítsék Magyarország kilépését a háborúból, illetve szembefordulását a fasiszta Németországgal, több javaslattal fordultak az uralkodó körökhöz és személyesen Horthy Miklóshoz is az együttes cselekvés elősegítése érdekében.

Javaslataikat Horthyékkal a Magyar Front két írásos memorandumában közölték, és azokról több ízben és több csatorna felhasználásával tárgyaltak is. A Magyar Front első memoranduma 1944. szeptember 20-án kelt, és a három nagy demokratikus párt: a kommunista, a szociáldemokrata és a kisgazda nevében Kállai Gyula, Szakasits Árpád és Tildy Zoltán írták alá. Az okmányt a Magyar Front megbízásából Tildy Zoltán, a kormányzósághoz korábban kiépült kapcsolata útján, Bereczky Alberten keresztül juttatta el Horthyhoz.[4]

A memorandum a német fasizmussal való szakítás, a háborúból való kilépés szükségszerűségét indokolva, az ehhez szükséges kibontakozás előfeltételeiül a következőket jelöli meg:

„1. A magyar hadsereg beszünteti a további ellenségeskedést a szövetséges hatalmak haderőivel, és az ország területén lévő német haderőt lefegyverezi.

2. Magyarország bejelenti hogy hadat üzen Németországnak.

3. Ezzel egyidejűleg delegációkat küld a szövetséges hatalmak kormányaihoz a fegyverszünet megkötése és a Németország elleni katonai együttműködés megteremtése érdekében.

4. Koalíciós kormány alakul a Magyar Front pártjai és a hadsereg képviselőiből."[5]

A sikeres együttműködés érdekében követeli a memorandum a demokratikus pártok üldözésének beszüntetését, a politikai foglyok amnesztia útján történő szabadon bocsátását és a hadsereg, a karhatalom éléről a fasiszta, németbarát vezetők eltávolítását.

A demokratikus, antifasiszta pártoknak ez a memoranduma nagy reálpolitikai érzéket bizonyít. A magyar körülményeknek és a várható nagy feladatoknak megfelelően, a nemzeti ügy minél biztosabb megvalósítása érdekében a megelőző elgondoláshoz képest újabb, a reális helyzethez alkalmazkodó, kompromisszumos engedmények találhatók benne.

A memorandum beszél ugyan a magyar nép demokratikus törekvéseiről és célkitűzéseiről, de azt nem köti össze a háborúból való kilépés követelésével. Sőt, még arra is felhívja Horthy figyelmét, hogy a gyors átállással a belső rend felborulását is meg lehet akadályozni, s ezt követően a demokratikus átalakulás irányában is alkalmazható lesz a finn példa. A háború befejezése „az előfeltétele annak is — szól a dokumentum —, hogy Magyarországon elkerülhetetlenül bekövetkező demokratikus átalakulás a belső rend felbomlása, a társadalmi ellentétek végsőkig való kiéleződése nélkül, *a magyar*

4 Képes Figyelő, 1946. XI 30. Tildy Zoltán nyilatkozata.

5. Dokumentumok a. . I. m 546 old és Képes Figyelő, 1946. XI. 30

demokratikus pártok és a magyar hadsereg együttműködése alapján mehessen végbe. Finnország és Mannerheim köztársasági elnök példája azt mutatja, hogy ez az út járható..."

További hasonló engedmény az, hogy nem *csak* a Magyar Front kormánya megteremtését követeli, hanem annak és a hadseregnek a képviselőiből alakítandó koalíciós kormányt.[6]

Erre a javaslatra a Magyar Front még nem kapott félreérthetetlen választ. Bár — mint később látni fogjuk — megindultak a megbeszélések a kormányzóság, a vezérkar és a Magyar Front vezetői között. E megbeszélések idején készült el — a visszaemlékezések szerint Rajk László által írt — (második) Horthyhoz küldött Magyar Front memorandum. Ez a memorandum, bár az előbbinél határozottabb hangvételű, az együttes fellépés érdekében ismét újabb kompromisszumok lehetőségét tartalmazta.

A határozott hangú megfogalmazás sorsdöntő problémát érintett; a háborúból való kilépés érdekében két kérdést kell az uralkodó köröknek tisztázni, együttműködik-e az oktalan gyűlöletből megtámadott Szovjetunióval, és összefog-e a 25 évig elnyomott magyar néppel. A Szovjetunió álláspontja a romániai példa alapján is világos, a magyar munkásosztályé sem kevésbé. Mindkettő támogatná az uralkodó körök németellenes fellépését. „A helyzet kulcsa ma még az uralkodó osztály, elsősorban a katonai vezetők kezében van. ... A munkásságnak a jelenlegi uralkodó osztályhoz való viszonyát elsősorban nem az elmúlt 25 év rossz tapasztalatai fogják megszabni, hanem, hogy egymás mellett, vagy egymás ellen kell-e megvívni a fasizmus elleni harcot. — Hangzott a történelmi figyelmeztetés. — ... *Nem kötjük semmiféle feltételhez a német megszállók elleni harcban való legaktívabb részvételt. Ha az ország vezetői vállalják a harcot, akkor előzetes megállapodás és szervezeti kapcsolat nélkül is* számíthatnak teljes támogatásunkra."[7] (Kiemelés — K. M.) Ennél messzebb, úgy hiszem, a háborús katasztrófa elkerülése és az átállás végrehajtása érdekében már nem lehetett menni.

A memorandum azonban az ismertetett együttműködés felajánlása mellett kifejtette azt is, hogy az sikeresebb lehetne, ha kapcsolatokat építenének ki és bizonyos intézkedéseket tennének. A következő intézkedéseket javasolta;

„1. Alakítsunk demokratikus kormányt, a munkásság és parasztság igazi képviselőinek bevonásával.

2. Azonnal szüntessük be a német és magyar Gestapo működését.

3. Bocsássuk szabadon a munkásmozgalom, általában a németellenes harc letartóztatottjait.

4. Az államhatalom ne akadályozza a tömegek demokratikus, németellenes mozgósítását célzó szervezési és agitációs tevékenységet.

6. Uo 545—546. old.
7 Uo. 549—550. old

5. A párizsi tapasztalatok alapján fegyverezzük fel a magyar munkásságot
6. A siker legfőbb feltétele a Vörös Hadsereggel való katonai együttműködés."[8]

Az átállást végrehajtó kormány kérdésében itt újabb, az első memorandumhoz képest Horthyék számára kedvezőbb kompromisszum található. Mégpedig az, hogy nem teljesen új, a Magyar Front és a hadsereg képviselőiből létrehozott kormányról van szó, hanem a meglévő átalakításáról, a munkásság és a parasztság képviselőinek bevonásával. Különösen világos ez, ha figyelembe vesszük a fenti első pont magyarázó szövegét is, amely így hangzik; „*A kormány demokratikus átalakítása* nemcsak a nép harckészségét, hanem a Szovjetunió bizalmát is fokozná, . . " (Kiemelés — K. M.)[9]

A kommunista pártnak és az egész Magyar Frontnak ez a rugalmas állásfoglalása, javaslata és feltétel nélküli támogatási készsége újra bizonyítja, hogy politikáját most is az egész nép, a nemzet létérdekei határozták meg. Horthyék viszont öt perccel bukásuk és a nemzet katasztrófája előtt sem voltak képesek osztályérdekük fölé emelkedni és a nemzet érdekében élni a felkínált lehetőségekkel. Pedig az átállásnak ez a formája, amelyet 1944. szeptember végén és október elején javasoltak nekik az általuk 25 évig kegyetlenül elnyomott erők — számukra, az általuk előidézett helyzetben, a lehető legkedvezőbb volt.

Abban a kormányban, amelyet az átállás végrehajtására a Magyar Front javasolt és el is fogadott volna, „jogfolytonosságukkal" együtt az átálló horthysta uralkodó körök játszhatták volna a fő szerepet. Ez a kormány minden valószínűség szerint nem rögtön „népi", a munkás-paraszt diktatúrához hasonló kormány lett volna, noha valószínűleg a dolgozó osztályok egyes képviselői, még talán a kommunista párt képviselői is részt vehettek volna benne.

Úgy gondoljuk, hogy nem járunk messze az igazságtól, ha arra az álláspontra helyezkedünk, hogy az átállás és az azt végrehajtó kormány létrehozása kérdésében alkalmazott fenti taktika a közvetlen fő cél érdekében elment a lehetséges végső határig. Hiszen ha a szervezeti kapcsolat és megállapodás nélkül is felajánlott teljes támogatást nézzük, akkor a Magyar Front tulajdonképpen az uralkodó körök számára elfogadott egy végső soron első ízben, kedvezőbb finn, „csak" felülről való megoldást is, olyan helyzetben, amikor a finnországihoz viszonyítottan lényegesen erősebb, sőt kormányképes ellenállási mozgalom volt Magyarországon. (Ez a megoldás a finn és a román gyakorlat összekapcsolását jelentette volna.)

Egy ilyen átálló kormány, az első időszakban legalább olyan mértékben lett volna a kizsákmányolók, a burzsoázia kormánya, mint a dolgozóké. Sőt!

8 Uo. 550. old.
9 Uo 551 old

Ez a taktika valószínűleg olyan átálló kormányt eredményezett volna, mint amilyen a román fegyveres felkelés utáni Sanatescu-kormány volt, amely még nem tette magáévá a román nép demokratikus programját. Romániában az átállás, a fegyveres felkelés a forradalmi harc nyitánya volt. A Sanatescu-kormány még nem volt forradalmi, demokratikus kormány. A forradalmi fejlődés egy későbbi szakaszán, 1945 márciusában, lényegében a munkás-paraszt diktatúrát megtestesítő Groza-kormány létrejöttével ment át a hatalom a kizsákmányoló osztályok kezéből a dolgozó osztályok kezébe.

Magyarországon a romániaihoz hasonló fejlődési szakaszra nem került sor. Horthyék a Magyar Front még a számukra legkedvezőbb javaslatait sem fogadták el. Így elsősorban az ő hibájukból nem sikerült végrehajtani Magyarországnak gyors, a háborút megrövidítő átállását.

Az alapkérdéseket tekintve hasonló politikát folytatott a Szovjetunióban tevékenykedő magyar kommunista emigráció is. Ez a politika tükröződik a Kossuth-rádió felhívásaiban, adásaiban is. Elégséges ennek bizonyítására, ha Horthy 1944. október 15-i Németországtól való elszakadási kísérlete előtti napok adásaiból idézünk néhányat.

Október 12-én a Kossuth-rádióban a háborúból való gyors kilépés, a fegyveres felkelés sürgetése mellett a következő is elhangzik: „Új nemzeti kormányt kell teremteni, mely töretlen erővel kezébe veszi az országmentés munkáját! A nép és a hadsereg teremtsék meg együtt az új nemzeti kormányt! . . . Kell, hogy akadjon magyar tábornok, akinek drágább a haza ügye, mint az engedelmesség az országvesztő kormányzónak."[10]

A szovjetunióbeli magyar kommunista emigráció álláspontja itt csak a Horthyhoz való viszonyban mutat eltérést. Horthyt és a Lakatos-kormányt is egyelőre olyannak tekintették, amellyel nem lehet semmit sem kezdeni az átállás érdekében. Ezt a taktikát folytatta a Rákosi Mátyás vezette magyar kommunista emigráció a hadifoglyok közötti antifasiszta felvilágosító munkában és a frontokon folytatott propagandában is. Korábban ez a politika megfelelt a szovjet kormány által is képviselt felfogásnak, de 1944 őszén Magyarország, amikor gyors kiugrása érdekében kompromisszumokat kerestek, már a szovjet politika rugalmasabb lett Horthy kormányzó irányában is. A magyar kommunista emigráció azonban továbbra is mereven fenntartotta Horthy-ellenes politikáját, amely már eddig is nehezítette, elsősorban a hadifogoly tisztek megnyerését. A magyar hadifogoly tisztek többen, de általában a magyar tisztikar egy része is, még hajlandónak mutatkozott úgy-ahogy harcolni a németek ellen, de amikor ezzel együtt Horthyék elleni harcot is követeltek tőle — nagy részük már visszarettent, inkább az előzőt sem vállalta.

10. PI. Arch. 677. f. 5/1 198. Kossuth Rádió, 1944. X. 12.

Az illegális hazai pártvezetés a taktikai útkeresés realitásának megfelelően politikájában árnyalati különbséget tudott tenni Horthy és háborús kormányai között ugyanúgy, mint a román vagy az olasz kommunista mozgalom a király és az Antonescu-rezsim, illetve Mussolini között. Bár azt kétségtelen nyomatékosan hangsúlyozni kell, hogy Horthy nem a román vagy az olasz király szerepét töltötte be. Magyarország vonatkozásában mind kül-, mind pedig belföldön a fasizmust és a háborút Horthy neve és politikája fémjelezte, úgy, mint Románia esetében Ion Antonescué vagy Olaszországban Mussolinié. Tehát Horthy szerepe jobban hasonlítható Antonescu vagy Mussolini szerepéhez, mint a román, ill. olasz királyéhoz, bár abban egy szikrányi az utóbbiakból is volt. Talán az erre a kis szikrányi eltérésre való figyelem lehetővé tett volna olyan rugalmasabb kísérleti taktikát a kommunista emigráció számára is, hogy legalább ne követeljék meg eleve az ellene folyó harcot és annak proklamálását is, hanem a róla való hallgatással csak a németellenes küzdelmet. Ezzel esetleg megkönnyítették volna a horthysta tisztek elhatározását, és a körülmények további alakulására bízták volna annak eldöntését, hogy Horthy ellen vagy esetleg mellette harcolva lehet többet tenni az ország megmentéséért.

A szovjetunióbeli magyar kommunista emigráció Horthyékkal szembeni merev taktikájával kapcsolatban Gerő Ernő, az emigráció másik jelentős vezetője úgy nyilatkozott, hogy bizonyos fáziseltolódás létrejöhetett a megítélésben a különböző oldalakon annak következtében, hogy a szovjet vezetés katonai okokból nem közölhette a magyar kommunista emigrációval, hogy Horthyval már fegyverszüneti tárgyalásokat is folytat. Erről az emigráns magyar kommunista vezetők csak később vettek tudomást, s ezt követően összhangba is került a két fél politikája.[11]

A Kossuth-rádiónak október 14-i adása figyelmeztet a lehetséges nyilasnémet puccsra és a gyors átállásra, cselekvésre való felhívás mellett a következőkről is szól: „A fegyveres felkelést a magyar nemzeti frontban egyesült demokratikus pártoknak, a nemzeti bizottságoknak kell vezetniök, de a *demokratikus pártok támogatnak mindenkit — akár katonai tényezőről, akár konzervatív politikai körökről van szó* — aki ingadozás és habozás nélkül fegyveres erővel száll szembe Hitler és bérencei gaz összeesküvésének!"[12] (Kiemelés — K. M.)

Ez az állásfoglalás azt mutatja, hogy a magyar kommunista emigráció is helyes, az egész nemzet érdekeit szem előtt tartó politikát folytatott akkor, amikor az átállás érdekében valamennyi olyan politikai irányzattal és katonai erővel hajlandó volt együttműködni 1944. október közepétől, amely maga is

11 PI. Arch. H-g-127 Gerő Ernő írásbeli válasza a szerző kérdéseire.
12. PI. Arch 677 f. 5/1 200 Kossuth Rádió, 1944. X. 14.

vállalja a németellenes küzdelmet. Rajtuk sem múlott tehát az országmentés, s az, hogy Horthyék végül is nem vállalták a fegyveres harcot.

A Kommunista Párton és a Magyar Fronton kívül ezektől függetlenül, vagy hozzájuk esetleg lazán kapcsolódva más németellenes csoportosulások is fejtettek ki kisebb-nagyobb tevékenységet Magyarország kiugrása érdekében, nagyobbrészt a német megszállás után vagy csak 1944 őszén.[13] Ezen erők főleg a polgárság, a burzsoázia soraiból rekrutálódtak és működésük az uralkodó körök különböző kiugrási csoportjaihoz vagy egyes elképzelésekhez kapcsolódott.

Az 1943 végén, ifj. Horthy Miklós vezetésével „A Kormányzó Úr legmagasabb személye" mellett létrehozott iroda, az úgynevezett „kiugrási iroda" kapcsolta az uralkodó körök elszakadási törekvéseihez ezeket a polgári, kispolgári mozgalmakat. A „kiugrási iroda" ilyen irányú tevékenységét főleg 1944 nyarán, elsősorban a román átállás után fejtette ki. E szervhez szorosan kapcsolódott az ún. *Magyar Függetlenségi Mozgalom* (MFM) szervezete, amelynek egyik vezetője a kiugrási irodában miniszteri tanácsosi rangban ifj. Horthy helyettese és főtanácsadója, Szent-Iványi Domokos, Horthy későbbi fegyverszüneti bizottságának egyik tagja volt. Az MFM tömöritette a különböző jobboldali, de németellenes társadalmi szervezetek, minisztériumok, hadsereg és más főhivatalok megbízható horthysta kádereit. Az MFM kiugrási tevékenysége a kormányzó elképzelését kívánta alátámasztani illegális utakon és bizonyos tömegeket is felsorakoztató szándékkal. Működése központjában tehát mindig a Horthy vezetésével és uralma megtartásával való háborúból való kilépés állott.[14]

Az MFM-nek az illegális szervezetek közül a fő támasza a német megszállás után alakult *Magyar Hazafiak Szabadság Szövetsége* (MHSZSZ) volt.[15] Ennek élén egy ötös bizottság állt, tagjai között találjuk báró Aczél Edét és Dudás Józsefet is, akik később a kiugrási iroda szervezésében — egy felderítő utazásban is részt vettek a Szovjetunióban. Ez a csoport is a horthysta kiválási próbálkozásokat támogatta tevékenységével. Közte és az MFM között azonban bizonyos különbség volt a befolyási rétegeket illetően. Az MFM elsősorban a felső körökből, míg az MHSZSZ túl ezen, haladó értelmiségi, művészeti, irodalmi stb. társadalmi szervezetek képviselőit, bizonyos munkás csoportokat, sőt kismértékben még volt 19-es harcosokat is tömörített.[16] E szervezet kapcsolatai kiterjedtek a szakszervezetek irányába is, így elsősorban a MÉMOSZ-szal próbáltak közös akciókat szervezni az átállás elősegítésére.

13 Tevékenységukrol részletesebben lásd: Pintér I.: A Magyar Front és az ellenallás Kossuth Konyvkiadó. Budapest, 1970 115—128. old.
14. HIL Tan gy 2 577. Szent-Iványi Domokos saját kezű levele. 39 old.
15 Uo 38 old
16. Pintér I A Magyar Front. . I. m. 119. old.

Az MHSZSZ-t, miután vezetői között kalandorságra hajlamos egyének is voltak, ezek felhasználásával megpróbálták az uralkodó körök az MFM-mel együtt a Magyar Fronttal szembeállítani, annak befolyását, jelentőségét ellensúlyozni. Ilyen kísérlet volt már 1944 nyarán is azzal a céllal, hogy a Magyar Fronton kívüli valamennyi németellenes szervezetet egyesítsenek polgári vezetéssel a horthysta kiugrás támogatására. E cél érdekében 1944 júniusában több ilyen csoport 1848—49-es névmintára, Nemzeti Felszabadítási Bizottságként memorandumot küldött Horthyhoz.[17] Szeptemberben az ellenállás polgári erői a Nemzeti Felszabadítási Bizottság neve alatt röplapot is adnak ki, amely egyrészt arról tanúskodik, hogy szerzői egy burzsoá igényű, korlátozottabb németellenes harcot és demokratikus célokat írnak zászlajukra, másrészt pedig, hogy a jobbszárny támogatásával a Magyar Frontot is megpróbálták befolyásuk alá vonni.[18]

Több kisebb polgári, kispolgári, értelmiségi ellenállási csoport tevékenykedett még, mint Szent-Györgyi Albert Nobel-díjas tudós köre, Várnai Zseni írónő csoportja, a Szovjetunió Barátainak Magyarországi Egyesülete, a Magyar Ellenállási Mozgalom aláírású csoport. A Földalatti Magyarok Szövetsége, Bethlen István köre, a volt kisebb ellenzéki pártok — a Rassay-féle Polgári Szabadság Párt, Rátz Kálmán Független Magyar Szocialista Pártja stb., egyes tagjai — a Magyar Népfront nevű csoport és a különböző katonai és ifjúsági csoportok stb. stb., de zömüknek önálló kilépési terve, elképzelése vagy akciója nem volt, általában kapcsolódtak az uralkodó körök angolszász orientációs terveihez. Cselekedeteik azonban — céljait tekintve — legyen az bármilyen korlátozott igényű is, különösen azoké, amelyek reálisan felismerték, hogy az ország megmentése csakis a Szovjetunióval való együttműködéssel lehetséges, és ezért fegyverrel is hajlandók voltak küzdeni, a magyar ellenállási mozgalom elszakíthatatlan részét képezik. Nem kevesen ezen ellenállók közül Horthy felemás, a hitlerista Németországtól kényszerből „elszakadó" politikájától eljutottak a valóban antifasiszta, demokratikus meggyőződéshez és politikához.

17. HIL. Tan. gy. 2 577. 212. old.
18. Pintér I · A Magyar Front.. I. m 139—140. old.

IV. FEJEZET

A FELSZABADULÁS MEGINDULÁSA. HORTHY 1944. OKTÓBERI KILÉPÉSI KÍSÉRLETE ÉS A SZÖVETSÉGES NAGYHATALMAK POLITIKÁJA

1. Az előzetes fegyverszüneti feltételek elfogadása 1944. október 11-én

Az 1944. augusztus végi román átállás utáni horthysta rendszermentő kísérletek a nyugati hatalmaknál — mint láttuk már — nem hoztak sikert. Anglia és az USA nem voltak hajlandók a Szovjetunió nélkül, sőt ellenére megállapodást kötni Horthyékkal. Azt a közös hitlerista és horthysta kezdeményezést, melyet szeptember első felében a német és magyar csapatok indítottak azzal a céllal, hogy a szövetségesekhez átállt Romániát megtámadva és Dél-Erdélyt lerohanva a Kárpátok hágóiban kevesebb katonai erővel, hosszú ideig feltartóztatják a szovjet csapatokat, nem koronázta siker. Ez a támadás két részletben indult meg: először 1944. szeptember 5-én a Bánátban a német erők Kelet- s Észak-Erdélyből a 2. magyar hadsereg területéről déli irányba, majd szeptember 13-án az előző támadás felújítása mellett Dél-Kelet-Magyarországról Arad és Lippa irányába is, hogy a német csapatok Temesvár, Resica, Orsova felé irányuló akcióját támogassa.

Ezek miatt a katonai lépések miatt azonban kihasználatlan maradt Magyarország átállása számára az a kedvező lehetőség, amely szeptember első felében az országban a magyar és német katonai erőviszonyokban hazánk javára mutatkozott. Elfogadhatónak tűnnek az újabb hadtörténeti tudományos munkákban az ezzel kapcsolatos friss kutatási eredményekre és visszaemlékezésekre támaszkodó elemzések. Több hadtörténeti munka[1] vizsgálja a román átállás utáni magyar és német katonai erőviszonyokat, és arra az álláspontra helyezkedik, hogy 1944. szeptember elején nem tartózkodott Magyarországon félmilliónyi német katona, mint azt Horthy visszaemlékezésében írta, ill. a kormány abban az időben vélte.[2]

1. Lásd elsősorban: Ölvedi Ignác: A jasi-kisinyovi hadművelet hatása Magyarország katonapolitikai helyzetére. Hadtörténelmi Közlemények, 1964. 3. sz., Tóth Sándor: A horthysta klikk 1944. október 15-i kiugrási kísérletéről. Hadtörténelmi Közlemények, 1965. 3. sz. és Ölvedi Ignác: A budai vár és a debreceni csata. Zrínyi Katonai Kiadó. Budapest, 1970.
2. Horthy Miklós: Emlékirataim. Buenos Aires, 1953. 263. old., OL. Min. tan. jkv. 1944. augusztus 29. és Nagybaczoni Nagy Vilmos: Végzetes esztendők. 1938—1945. Körmendy. (Budapest, 1947.) 220. old.

A debreceni tankcsatával foglalkozó értekezés számításai szerint „a magyar fegyveres erők létszáma 1944. szeptember elején a határőr-alakulatokkal együtt a félmilliót meghaladta". Míg „akkor a hazánk területén állomásozó német csapatok összlétszáma — a légierő, a kiképző és az ellátó alakulatok nélkül — a 150 ezret sem haladta meg".[3]

A Magyarország javára kedvezőbb erőviszonyt látszik igazolni az országgal kapcsolatos két német hadseregcsoport hadosztályainak belső aránya is 1944. szeptember elsején. E napon az Erdélyben gyülekező „Dél-Ukrajna" hadseregcsoportban 11 és fél hadosztálynyi erő volt, amelyből mintegy 6 és fél hadosztály volt magyar. Az „Észak-Ukrajna" hadseregcsoportot pedig, amely Csernovic—Máramarossziget vonalától északra a lengyelországi Radomig sorakozott fel, összesen 43 hadosztály alkotta, köztük főként az Erdős Kárpátokban és előterében az ország akkori határainál, az első magyar hadsereg mintegy 11 hadosztálya.[4] Növelte az átállás katonai sikerének a lehetőségét az a körülmény is, hogy szeptember közepére Erdélyben a második magyar hadsereg is közvetlen kapcsolatba került a Vörös Hadsereggel. Ez abból a szempontból bírt nagy jelentőséggel, hogy átállás esetén a két magyar hadsereg immár közvetlenül a szovjet csapatokra is támaszkodva indíthatta volna az akciót a még mindig gyengébb erőt képviselő német csapatok ellen.[5]

A katonai erőviszonyoknak ez a kedvezőnek mondható lehetősége azonban — a Szovjetunió irányába való kezdeményezés hiányában kihasználatlan maradt. 1944. szeptember végére Hitleréknek sikerült stabilizálni egy kissé a magyarországi frontot, és jól fel is tudtak készülni ez alatt az idő alatt az esetleges magyar átállási kísérlet elhárítására is. A közben 1944. szeptember 23-ával „Dél" hadseregcsoportra keresztelt „Dél-Ukrajna" belső, német és magyar erőviszonyai is kiegyenlítődtek, az újabb német hadosztályok Magyarországra dobásával. 1944. október elsején a hadseregcsoportban hadosztályra számolva közel 30 hadosztály volt, melynek már csak mintegy fele volt magyar,[6] és egyidejűleg magyarországi hátországi erőiket is jelentősen megerősítették és felkészítették.

3. Ölvendi I.: I. m. 17 old.
4. Szbornyik matyerialov po szosztavu, gruppirovke i peregruppirovke szuhoputnüh vojszk fasisztszkoj Germanyii i vojszk büvsih ijo szatelitov na szövjetszko-germanszkom frontye za period 1941—1945. Vüpuszk csetvertüj. Moszkva, 1956. 150—156. old.
5. Lásd többek között: Tóth Sándor: A horthysta klikk .. id. hely 404. old. Ölvedi I.: I. m. 18—19. old., Adalékok a Horthy-hadsereg szervezetének és háborús tevékenységének tanulmányozásához. (1938—1945.) Összeállította dr. Csima János őrnagy. HM Központi Irattár kiad. 1961. 239. old., 240. old., 263 old. és 267 old. Hans Friessner: Verratene Schlachten. Hamburg, 1956. 259. old. (E munka adatait valamennyi fenti magyar értekezés felhasználta valamilyen formában), és Kriegstagebuch des Oberkommandos der Wehrmacht. (Wehrmachtführungstab.) Band. IV. Zweiter Halbband Frankfurt am Main. 1961. 1874., 1875 és 1881 old adatait az 1944. szeptember 16-ra vonatkozó német és magyar katonai erőkről.
6. Szbornyik matyerialov po... I. m. 174. old

A román átállás hatása, a dél-erdélyi horthysta katonai kaland sikertelensége, valamint Székelyföld elvesztése csak arra volt elegendő a magyar uralkodó körök számára, hogy egy részük a nyugati hatalmaknak megtegye sajátos, a Szovjetunió ellen irányuló fegyverszüneti javaslatát. 1944. augusztus végén és szeptember első felében nem a magyarországi német katonai túlsúly tette lehetetlenné Magyarország háborúból való kilépését, hanem az uralkodó körök irreális politikai és katona-politikai céljai. Egy magát többszörösen túlélt uralkodó réteg próbálta uralmát és egyáltalán saját fennmaradását prolongálni. Ezt szolgálta ennek az uralkodó rétegnek az a vágyálma, hogy a Vörös Hadsereggel keleten harcolni fognak mindaddig, amíg a nyugati hatalmak csapatai meg nem szállják délről, délnyugatról, vagy „mennyei rendszermentő küldetésként az égből" az országot. Tehát a háborús vereséget már látó uralkodó körök sem voltak még készek arra, hogy az országot a reális lehetőséget figyelembe véve, a három nagyhatalomtól együttesen kért fegyverszünettel kivezessék a vesztett háborúból. Ahhoz, hogy *ugyanezt* a bulgáriaihoz hasonlóan, a fenti uralkodó körök nélkül, vagy netalán éppen ellenükre az antifasiszta, demokratikus Magyarország megtegye — az ellenállási mozgalom nem volt elég erős. Arra sem volt még elég szervezett a „másik Magyarország", hogy akcióval döntő cselekvésre kényszerítse az uralkodó körök egy részét a háborúból való kilépés érdekében. Ez azonban egyáltalán nem menti fel a kormányrúdnál lévőket a felelősség alól, ellenkezőleg! Miután a hatalom a kezükben volt, döntő mértékben az ő hibáikból vett tovább is részt az esztelen háborúban Magyarország, azzal a különbséggel, hogy most már hazánk területére tevődött át, és városaink s falvaink is áldozatául estek a rablóháborús politikának.

A szovjet hadseregek 1944 szeptemberének első felében, átjutva a Keleti- és Déli-Kárpátok hágóin, valamint Dél-Erdély hegyes, dombos vidékein, szeptember harmadik harmadára hazánk délkeleti határaihoz értek. A 2. Ukrán Fronthoz tartozó 40. hadsereg és a 7. gárdahadsereg szeptember elején a Keleti-Kárpátok átjáróinak birtokbavételével a Székelyföldre lépett, s megkezdte felszabadítását. A 27. hadsereg és a 6. harckocsi-hadsereg — amely szeptember 12-től a megtisztelő „gárda" cím tulajdonosa — a Prahova és az Olt völgyében, Predealnál és Vöröstoronynál kelt át a Déli-Kárpátokon, majd Brassó és Nagyszeben birtokbavétele után szeptember közepére a Nagyenyed s a Torda körüli harcok színterére ért. Az 53. hadsereg pedig, — a 18. harckocsihadtesttel alárendeltségben — a Crajova, Petrozsény, Déva, ill Crajova, Turnu-Severin, Lugos vonalon tört át a Déli-Kárpátokon.[7] Ez a hadsereg volt az, amely Managarov altábornagy vezetésével leghamarabb érte

7. M. M. Minaszján: Oszvobozsgyényie narodov Jugo-Vosztocsnoj Evropü. Voen. Izd. Moszkva, 1967 169., 172 -174. old.

el Magyarország határait és kezdte meg annak felszabadítását. Az 53. hadseregtől balra, a Bánáton vonult fel szeptember végén az 1944. szeptember 10-én a 3. Ukrán Front kötelékéből a 2. Ukrán Frontnak átadott 46. hadsereg.[8]

Hazánk felszabadulásának megindulásával két okból is szükséges kissé részletesebben foglalkoznunk.

Először és főként azért, mert a szovjet hadseregek kijutása a Nagyalföldre döntő jelentőségű volt abban, hogy Horthyék *a Szovjetunióhoz is fordultak fegyverszüneti egyezményért.* Románia augusztus végi kiugrása és az akkori országhatárnak szeptember elején, a Székelyföldön történt átlépése „még csak" azt váltotta ki, hogy Horthyék újra gyors kapcsolatfelvételi akciókat kezdtek a nyugati hatalmaknál. Ezek azonban még nem tették „éretté" őket a Szovjetunióval való tárgyalásra is. Ehhez a Vörös Hadseregnek a Tiszántúlon való megjelenése is „kellett".

Másodszor pedig azért, mert a tudományos szakirodalomban is, a népszerűsítő munkákban pedig különösen — és ezek nyomán a közvéleményben is — igen eltérő vélemények, hiedelmek és álláspontok találhatók hazánk felszabadulásának megindulása idejéről, helyéről és az első felszabadult magyar községről.

Az eddig vizsgált anyagok mellett két újabb, fontos dokumentum került elő, amelyek közelebb visznek bennünket a fenti kérdések alaposabb értékeléséhez. Az egyik a volt Csanád vármegye elmenekült vezetőségének (főispán, alispán, vármegyei főjegyző és másodfőjegyző, a főügyész és tiszti főorvos és a főispáni titkár, valamint a battonyai és eleki járás főszolgabírója, s a nagylaki járás szolgabírói kirendeltségének a vezetője és a battonyai szolgabíró) a részvételével „Tiszaföldváron 1944. évi szeptember hó 29. napján Csanád, Arad és Torontál k. e. e. vármegyék ideiglenes alispáni hivatalában a folyó hó 20. és 29. között történt eseményekről"[9] készített jegyzőkönyv. A másik fontos anyag az 53. szovjet hadsereg 57. lövészhadteste 228. hadosztályának 1944. szeptember második felében és október elején Battonya és Nagylak térségében és Makó felszabadításáért folytatott harcáról a hadosztály önálló híradós százada parancsnokának, R. A. Veszelik századosnak 1964—1965-ben szovjet katonai levéltári anyagokra is támaszkodó visszaemlékezése.[10]

8 Uo 175 old

9 Makoi Jozsef Attila Múzeum (a továbbiakban MJAM) adattara Az elmenekult megyei vezetes Tiszafoldvarott 1944 szeptember 29-en keszult jegyzókonyve (A továbbiakban Tiszafoldvari jkv)

10 MJAM adattara R A Veszelik Frontovuje zapiszki szvjaziszta Szovjetszkoj Armii (A továbbiakban Veszelik I m)

Ezek szerint a szovjet csapatok Dél-Erdély nyugati területén, Déva és Lugos térségében szeptember közepén elérték a hitlerista és horthysta csapatokkal szemben védekező harcokat folytató 1. román hadsereg egységeit, és velük együtt folytatták támadásukat tovább, északnyugati irányba. Ezek során szeptember 17-én Déván keresztül egyrészt nyugatra, elfoglalva a hegyszoros kijáratát, Lippáig (Lipova) jutottak le, másrészt előbb északra támadva, Brádot vették birtokba, majd északnyugatra a másik hegyszorost foglalták el Borosjenő (Ineu) előtt.[11] A Borosjenő—Lippa vonal elérését követően a déli szárnyon szeptember 19-én Temesvárra (Timişoara) is bevonultak a szovjet kötelékek.[12]

Lippa térségéből a Maros völgyében és attól délre meg az 53. hadsereg egységei: az 57. hadtest 228. hadosztályának ezredei 1944. szeptember 19-én kezdték támadásukat az előző napon kapott parancs alapján Arad felszabadítására.[13] A Marostól északra és Borosjenő térségéből szeptember 20-án reggel kezdett támadást a 18. harckocsihadtest és az 53. hadsereg 57. hadtestének 243. lövészhadosztálya.[14] Ez a harckocsiegységekkel végrehajtott támadás szeptember 20—21-én északról kerülte meg Aradot, elvágta az Arad—Nagyszalonta—Nagyváradra vezető utat, és 22-re a Varjastól (Variaşu), Kürtöstől (Curtici), Nadabtól és Nagyzeréndtől (Zerind) keletre húzódó vonalat is elérte. Sőt, 22-én a kora déli órákban a Kisjenőtől (Chişineu-Gris) délre fekvő Nadabot is elfoglalták.[15]

Ezalatt a 228. hadosztály keletről zárkózott fel Aradhoz, illetve délről és nyugatról igyekezett bekeríteni azt. A hadosztály 799. lövészezrede a Marostól délre a Lippa—Szépfalu és Újarad közötti úton nyomult előre, 767. ezrede pedig Lippa—Maslok—Vinga—Perjámos (Periam) vonalon zárkózott fel a Maroshoz, hogy azon Szemlaknál átkelve, nyugat felől hozzon létre bekerítési veszélyeztetést.[16] Az átkelést az ezred szeptember 21—22-én meg is kezdte.

Az 1944. szeptember 21-re kialakult bekerítési veszélyt látva a IV. magyar hadtest Újaradnál kifejtett ellenállás után[17] *szeptember 21—22 éjjelén* harc

11 MJAM Veszelik: I. m. 2. old.

12 Vnyesnyaja politika Szovjetszkogo Szojuza v period Otyecseszvennoj vojni 2 köt Moszkva, 1946 568. old.

13. Lásd: MJAM. Veszelik: I. m. 2—3. old. és lásd: a 19-i támadás megindítására vonatkozóan HIL Filmtár 1251 sz. filmtekercs (Heeresgruppe Süd, Kriegstagebuch. 4. kót. 2. rész. Idézi Borus József: Békés megye felszabadulása. Békési Élet, 1969. 3 sz 394. old.)

14. M. M. Minaszján: I. m. 178 old.

15. Arhiv otgyela VOV. SzSzSzR. IML. N. 13 631. (Zsurnal bojevuh gyeejsztvuj gruppu armii „Juzsnaja - Ukrajna". Dél-Ukrajna Hadseregcsoport 1944. szeptember 6—30-ig terjedő naplója. Fordítás németből oroszra.) 158. old és 165. old.

16. MJAM. Veszelik. I. m. 2—3. old. és HIL Filmtár Idézi Borus J.: Id hely 394. old.

17 MJAM. Veszelik: I. m 3 old

nélkül feladta Aradot,[18] s szeptember 22-én reggel a 228. lövészhadosztály 799. ezrede délkelet felől elsőnek vonult be a városba.[19]

A katonai események fent vázolt menete és a Szovjet Hadsereg által elért terepvonal tanúsítják, hogy 1944. szeptember 22-e előtt nem léphették át szovjet csapatok hazánk délkeleti határát, vagyis még nem kezdődhetett meg az ország felszabadulása. Eddig folyt az országgal határos romániai területek megtisztítása. Viszont a Nagyalföldre való kiéréssel és Arad elfoglalásával megnyílt az út a szovjet csapatok előtt Magyarország felé. Arad csak 16 kilométerre van a magyar határtól, tehát annak elérése onnan, vagy az arad—szegedi, illetve arad—nagyszalontai út elejétől nem igényelt nagyobb katonai offenzívát. Tulajdonképpen már Arad védelmének jó megszervezése is megkövetelhette, hogy az előtérben levő magyar területeket is felhasználják a szovjet egységek a város védelméhez, mint ahogy erre sor is került. Már Arad felszabadításának napján, a közben újabb gépesített és harckocsi-elhárító egységekkel megerősített 228. hadosztály parancsot kapott, hogy a várostól északnyugatra és nyugatra egy védelmi vonalra alkalmas terepszakaszt szálljon meg, „menjen át tartós mélységi tagozódású védelembe azzal a feladattal, hogy megakadályozza az ellenség gyalogságának és harckocsijainak rátörését Arad városra". E feladat végrehajtása során a hadosztály 799. ezrede elfoglalta az Arad—Dombegyház közötti úton a határ romániai oldalán levő Varjast (Variaşu), az Arad—Battonya közötti úton a határ mellett a romániai oldalon levő Tornyát (Turnu) és a várostól nyugatra lévő, a szintén romániai Fermele-Pecskát és Szederhát településeket.[20]

Minden valószínűség szerint Arad védelmi körletének e kialakítása során a Battonya—Arad, vagy a Dombegyház—Arad útvonal körzetében, Tornya, vagy Varjastól északnyugatra az 53. hadsereg 57. hadteste 228. hadosztályának 799. ezrede kötelékei érték el, illetve lépték át a magyar—román határt 1944. szeptember 22-én az utolsó napszakban, vagy a 22-ről 23-ra forduló éjjel. A két útvonal közül valószínűbb a határ átlépése a Tornyán át Battonyára haladó útnál, mert egyrészt az ezrednek kiadott, már ismertetett parancs is ezt, a „Battonya irányába" való előrenyomulást tartalmazta.[21] Másrészt pedig az elmenekült Csanád megyei vezetés tiszaföldvári jegyzőkönyve szerint 22-én a battonyai és eleki járások keleti részein és a nagylaki főszolgabírói kirendeltség területén beállt az a helyzet, amikor a hatóságok elhagyhatják

18. Arhiv otgyela VOV SzSzSzR IML. N. 13 631 163. old.
19. MJAM. Veszelik: I. m. 3. old Arad felszabadítását sok munka tévesen már szeptember 21-re datálja, a valóságban viszont csak 21-ről 22-re éjjel kezdődött meg, és 22-én szabadult fel teljesen. Lásd M. M Minaszjan: I. m. 178 old Contribuţia României la razboiul antihitlerist. Editura militară. Bucureşti, 1958. 245. old. és fentebb idézett Dél-Ukrajna Hadseregcsoport hadinaplóját (Archiv otgyela VOV SzSzSzR. IML N 13 631/163. old)
20. MJAM. Veszelik· I m 3—4 old.
21. Uo

székhelyeiket, mert „a várost vagy községet az ellenséges támadás közvetlenül fenyegeti".[22] Ennek alapján mindhárom járási vezető elhagyta veszélyeztett székhelyét. A battonyai főszolgabíró 22-én délután a megye székhelyére, Makóra menekült. Ugyanide érkezett ekkor menekülése során a nagylaki szolgabírói kirendeltség vezetője is, és elhagyta a járás székhelyét, Eleket, az ottani főszolgabíró is. Ezekkel együtt, szól a jegyzőkönyv tovább: „az ellenséges nyomás főképp a vármegye keleti részén mindjobban erősödött, Battonya már tűz alatt állott és Csanádpalotáról is jelentés érkezett, hogy a határ felé partizánok tapogatóznak előre".[23]

Ezek a korabeli feljegyzések bizonyítják, hogy szeptember 22-én még csak Battonya határánál jeleztek szovjet csapatokat. Elfogadhatónak tűnik a volt megyei vezetők jegyzőkönyvének az a feljegyzése, hogy Battonya délkeleti határa a fenti napon már tűz alatt állott. Magát a községet 22-én még nem támadták, de attól a határig húzódó 6 kilométeres úton levő uradalmi majorokat, elsősorban a román határ mellett elterülő Steiner-féle uradalmat igen. Ezt helybeli visszaemlékezések is alátámasztják azzal, hogy a fenti uradalom lövését szintén pár nappal korábbra teszik, mint magának a falunak a felszabadulását.[24] Valószínűvé teszi a magyar—román határ szeptember 22-i átlépését az a körülmény is, hogy míg Battonyához a határ 6 km-re van, addig a Romániában levő és 22-én felszabadult Tornya község csak másfél-két kilométerre fekszik tőle. Tehát bizonyítottnak tűnik az a körülmény, hogy az ország határát Battonyánál lépték át a felszabadító csapatok először. Vitás marad még továbbra is az, hogy ez már 22-én alkonyatkor, vagy csak éjjel történt meg! E napon a magyar határhoz máshol felzárkózó szovjet csapatok elért vonala a következő: a Marostól délre a 49. hadtest 375. lövészhadosztálya Nagyszentmiklós (Sinnicolau Mare) térségéből támadott Őscsanád (Cenadul Mare) és Kiszombor irányába. Az 53. hadsereg 57. hadteste hadosztályai a romániai Nagylaktól (Nadlac) Elek déli határáig Romániában húzódó vonalon álltak. Mégpedig a 228. hadosztály Nagylaktól keletre a Maroson délről való átkelést hajtotta végre, majd a Szederhát, Tornya és Varjas településeket felszabadítva készült a további előnyomulásra. A hadtest 243. lövészhadosztálya Varjastól északra Kürtös (Curtici) és Mácsa (Macea) térségében védett. A két hadosztály csatlakozási pontjai mögött román területen, Aradtól északnyugatra gyülekeztek a 18. harckocsihadtest egységei. Az 57. hadtesttől északra, Elekkel szembeni román területeken az 53. hadsereg 27. hadtestének 203. lövészhadosztálya volt a csatlakozó harcoló nagyobb egység.

22 MJAM. Tiszaföldvári jkv

23. Uo.

24. A felszabadulás krónikája. 1944 ősze—1945 tavasza. Közreadja Karsai Elek és M. Somlyai Magda. Kossuth Könyvkiadó. Budapest, 1970. 13—14 old Czakó József visszaemlékezéséből

Az 53. összfegyvernemi hadsereg egész sávjában 1944. szeptember 23-án indult helyi jellegű támadó tevékenység Magyarország irányába. Ennek során a balszárnyon csatlakozó 375. hadosztály román csapatokkal együtt felzárkózott délről a Maros folyóhoz Apátfalva községgel szemben, és nyugatra Kiszombor előtt a trianoni határig nyomta vissza a magyar horthysta csapatokat.[25] A 228. hadosztály támadási sávja Aradtól nyugatra tevődött át, és szeptember 23-án Ópécska (Pecica), Magyarpécska (Rovine), Nagypereg (Peregul Mare) és Kispereg (Peregu) romániai falvak felszabadításáért folytatott harcot.[26] A battonyai kiszögellésben a 18. harckocsihadtest egységei kezdtek 23-án reggel harcot a község felszabadításáért, de csak a falu széléig jutottak el, mert az ellenségnek sikerült a támadást nemcsak megállítania, hanem a „Dél" hadseregcsoport hadműveleti naplója szerint 5 szovjet harckocsi kilövésével vissza is verni.[27]

A 243. lövészhadosztály is támadott szeptember 23-án, ugyanígy a csatlakozást északon tartó 203. hadosztály is. E helyi jellegű támadások eredményeként Battonyától majdnem Elekig a magyar csapatokat szinte mindenhol a határok mögé vetette vissza a szovjet hadsereg. A „Dél" hadseregcsoport naplója szerint 23-án a 2. magyar tartalék hadtest a Nagypereg (Románia), Battonya, Dombegyház, Kevermes és az Elekkel szemben levő Ottlaka (Graniceri, Románia) vonalra vonult vissza.[28] Mindezekből az következik, hogy szeptember 23-án sem szabadult még fel ugyan egyetlen magyar község sem, de azon túl, hogy Battonyánál az előző éjjel átlépték már a határt a szovjet csapatok, 23-án már a 243. hadosztály sávjában Dombegyház, Kevermes és a mai Lökösháza keleti körzeteiben is nemcsak elérték, hanem át is lépték a magyar—román határt.

1944. szeptember 24-én a helyi jellegű csatározások tovább folytak váltakozó sikerrel. A Marostól délre lévő szovjet erők Szeged felé való előremozgása a bánáti német ellentámadás miatt ugyan lelassult, de német jelentések szerint Kiszombor 24-én szovjet kézre került.[29] E napon lényeges előrehaladás Makótól keletre, az 53. hadsereg 57. hadteste 228. lövészhadosz-

25 Arhiv otgyela VOV SzSzSzR IML N 13 631 174 old , Borus Jozsef Id hely 394 old. es Zielbauer Gyorgy Kiegeszitó megjegyzések dr Borus József „Békés megye felszabadulása (1944 szeptember — oktober 7)" c tanulmanyához Békési Élet, 1970 2 sz 282—283 old

26 MJAM Veszelik I m 4—5 old

27 Archiv otgyela VOV SzSzSzR IML N 13 631 174 old , Borus J Id hely 394 old és Zielbauer Gy Id hely 282—283 old továbbá MJAM Tiszafoldvári jkv 7 old Mindeddig a 23-án reggel megindult tamadassal erkezett harckocsiegységeket tekintette irodalmunk a felszabadulas megindulasanak, s egyben Battonya kozseg felszabadulásának is De az ujabban előkerult adatok azt mutatjak, hogy kisse korabban leptek szovjet egységek ugyanott az orszag teruletere, es 23-an meg nem sikerult Battonyat felszabaditani Igy nem ez a kozség az elso felszabadult magyar falu, mint ahogyan azt nehány munka s tobb nepszerű feldolgozás es visszaemlekezes állítja Battonya csak szeptember 26-an szabadult fel

28 Uo 176 old

29 Uo 186 old

tályának a sávjában és az 53. hadsereg 27. hadteste 203. lövészhadosztályának a vonalán, Elek térségében történt. A 228. hadosztály 799. ezrede Aradtól nyugatra folytatta harcát, és Ópécska, Magyarpécska, Szemlak és Tanyinn romániai helységek felszabadítása után, szeptember 24-én magyar területen, Nagylaktól északra elfoglalta Csanádpalota és Királyhegyes községeket, s 19 óra 30 perckor (szovjet időszámítás) már a Makótól északkeletre levő Rákosig jutott el. A hadosztály 767. ezrede befejezte a Maroson való átkelést szintén 24-én Sajtény (Seitin), Szemlak és Nagylak (Nadlac) romániai községek felszabadítása után magyar területen harcolt Nagylak („Újnagylak") felszabadításáért,[30] amelyet még aznap délután fel is szabadított, és 24-én este Magyarcsanádig nyomult előre nyugat felé. Ugyanezen a napon a 203. hadosztály „estefelé elfoglalta Eleket".[31] Battonya és Kevermes között a helyzet 24-én lényegesen nem változott. Ezek a községek ekkor is a magyar csapatok kezén maradtak.

Miután 1944. szeptember 24-én már különböző térségekben több magyarországi község is felszabadult, ahhoz, hogy megállapíthassuk, melyik szabadult fel elsőnek, meg kell néznünk, hogy az adott nap melyik időszakában történt az egyes helységek elfoglalása. Szerencsére a volt megyei vezetés tiszaföldvári jegyzőkönyve az események folyásáról szinte óránkénti változásokban beszámol. A 23-án délután és este a Battonya község alá ért szovjet támadás megállítása szeptember 24-re optimistabb hangulatot teremtett a megye állami és katonai vezetői körében. Ennek alapján a már 22-én elmenekült tisztviselőket utasították, hogy térjenek vissza székhelyükre. Így a főispán parancsának megfelelően a battonyai járási főszolgabíró és a nagylaki járási szolgabírói kirendeltség vezetője 24-én *délelőtt* visszamentek községeikbe. De már „. . . délelőtt, kb. fél 1 órakor a nagylaki szolgabírói kirendeltség vezetője telefonon jelentette, hogy Csanádpalotán orosz katonák a csanádpalotai határvadászőrsöt, amely 15 főből áll, szétszórták és a határt golyószórózzák". E hírt a katonai szervek azonnal megerősítették, sőt „körülbelül 2 óra lehetett, amikor Dávid József ezredes, állomásparancsnok úr telefonon felhívta az alispánt és közölte, hogy Csanádpalotáról Királyhegyes felé orosz csapatok, mégpedig nem az eredetileg vélt partizánok, hanem reguláris csapatok volnulnak . . .". Ugyanezt jelentette ez időben a nagylaki szolgabíró is: „Csanádpalota községen keresztül nagyobb orosz erők zárt egységben vonulnak Földeák felé."[32]

Ezek az adatok azt bizonyítják, hogy a Makótól keletre és Nagylaktól északra a határ mellett *Csanádpalota község 1944. szeptember 24-én a déli órákban szabadult fel.* A harcok a község felszabadításáért már a délelőtti

30. MJAM. Veszelik: I m. 18. old. és Archiv otgyela VOV. SzSzSzR IML N. 13 631. 186 old.
31 Arhiv otgyela VOV. SzSzSzR IML. N. 13. 631. 186. old. és Borus J : Id. hely 398. old
32 MJAM. Tiszaföldvári jkv

órákban megindultak. A visszaemlékezések szerint a déli harangszóra két szovjet tank már a község központjába is beért.[33]

Ezen az útvonalon a 228. hadosztály 799. ezrede Csanádpalota felszabadítása után 2 órakor már folytatta az előnyomulást Királyhegyes község felé, amelyet magyar katonai szervek háromnegyed négykor közölt jelentése szerint erre az időre már fel is szabadítottak[34] és még a kora esti órákban a Makótól északkeletre fekvő Rákos helységet is. Az esti órákban a várostól északra, Földeákra vezető utat is átvágták, majd később a községet is elfoglalták. Szeptember 25-én már a 799. ezred e községtől északra indított támadást Hódmezővásárhely felszabadításáért.[35]

A Maros folyó alatt, a Bánáton haladó szovjet kötelékek szeptember 24-én délelőtt és kora délután még mindig csak a trianoni határ mögött, romániai területen harcoltak. Itt először román egységek érték el a magyar—román határt.[36] 24-én „délután háromnegyed négykor a torontáli járás főszolgabírája jelentette Kiszomborról, hogy a magyar csapatokat Kiszombor községhez pár kilométerre levő trianoni határra vonták vissza, a katonák egy része özönlik vissza a frontról, ezeket újra vissza kell irányítani, ha tehát a legrövidebb időn belül erősítést nem kapnak, Kiszombor tartása lehetetlen."[37] Kiszombor tehát 24-én délután négy óra körül még nem szabadult fel, ekkor még a járási és helyi közigazgatás a községben volt. A fentebb idézett német jelentések szerint 24-én a község is a szovjet csapatok kezére került. Az nem lehetetlen, hogy 24-én esetleg késő este vagy éjjel ez megtörténhetett, de ennek ellentmond a 375. szovjet hadosztály egyik jelentése, amely szerint szeptember 25-én még mindig Őscsanádtól (Cenadul Mare) 3 kilométerre nyugatra,[38] a magyar—román határ körül folytatta a küzdelmet. Ha fel is szabadult 25-én, vagy esetleg már 24-én késő este, éjjel Kiszombor, semmiképpen nem lehetett már az első felszabadult magyar község. E térségben a szovjet csapatok nem keltek át délről a Maroson, így tehát sem Kiszombor, sem Apátfalva nem szabadult fel korábban e térségben, mint Csanádpalota.[39]

A Gyula alatti térségben, Elek község időbeli felszabadulása szeptember 24-én a következőképpen ment végbe. A „Dél" hadseregcsoport hadinaplója

33. Csongrád Megyei Hírlap, 1964. szeptember 27. 3. old. és Uo. 1969. március 2., 3. old.
34. MJAM Tiszafoldvári jkv.
35. Uo. és Archív otgyela VOV SzSzSzR. IML. N 13 631. 200. old., továbbá MJAM Veszelik: I m 16., 25. old.
36. MJAM. Tiszafoldvári jkv.
37. Uo.
38. Arhiv MO. SzSzSzR. opisz 10 057 gy. 440. 35. old. Idézi MJAM Veszelik: I m. 26—27. old.
39. A fent idézett német jelentésekre hivatkozva dr. Borus J. (Id. hely 394—396 old.) feltételezi, hogy e helységek közül valamelyik esetleg a legkorábban felszabadult magyar község. Az uj adatok ezen esetleges lehetőséget nem igazolták. Sem birtokba nem vették egyik községet sem korábban, mint más magyar falut, sem nem keltek át Nagylak és Makó között a Maroson délről szovjet egységek. A Szemlaknál átkelt egységek, a 228. hadosztály 767. ezrede is csak Nagylakot szabadította fel. Csanádpalotát a hadosztály 799. ezrede szabadította fel, amely a Marostól északra haladt.

szerint — mint idéztük — 24-én „estefelé foglalta el Eleket" a szovjet hadsereg. A szovjet katonai jelentések is tartalmazzák, hogy 24-én a 203. lövészhadosztály felszabadította e községet.[40] A helytörténeti kutatás már feltárta és tisztázta, hogy Elek felszabadításának konkrét katonai végrehajtása komolyabb harc nélkül, nevezett nap délután kb. fél három és négy óra között zajlott le.[41] Ez viszont azt jelenti, hogy ha csak néhány órával is, de Csanádpalota és néhány perccel még Királyhegyes község felszabadulása is megelőzte Eleket.

1944. szeptember 24-én az eddig tárgyaltakon kívül más magyarországi község még nem szabadult fel. Szeptember 25-én pedig részben újabb községek szabadultak fel, részben német és horthysta csapatok ellentámadása következtében néhányat az eddig felszabadítottak közül visszafoglaltak.

A 228. hadosztály egységei szeptember 25-én folytatták Makó város bekerítésére és Hódmezővásárhely felszabadítására irányuló tevékenységüket. Ezek során a 767. ezred 25-én délelőtt felszabadította a Makótól keletre fekvő Magyarcsanádot és Apátfalvát és keletről, északkeletről, valamint északról estére körülfogta az akkori megye székhelyét, Makót. A hadosztály harckocsiegységei Püspöklelét (ma Maroslele) felszabadítva már északnyugatról is bekerítette a várost.[42] A 799. ezred egységei Kövegy elfoglalása mellett folytatták Hódmezővásárhely felszabadítására irányuló feladatuk teljesítését. De az ellenség szívós ellenállása, majd ellentámadása miatt e napokban felszabadítani nem tudták azt.[43]

Ugyanekkor Mezőhegyesről kiindulva horthysta csapatok támadtak a hadosztályra Csanádpalotánál és azt 25-én kora délután visszafoglalták.[44] Még aznap késő délután beérkezett a hadosztályhoz a hadtesttartalékból Nagylak térségébe a 228. hadosztály harmadik, a 795. ezrede, és még aznap este támadásba indult a Csanádpalotára betört ellenség ellen. A támadás sikerrel járt és 26-án újra felszabadult Csanádpalota.[45] A Battonya és Gyula közötti területen a kora reggeli órákban még az elmúlt napon indult szovjet előremozgás folyt, de csakhamar német és magyar ellentámadás bontakozott ki a vonal teljes hosszában. Ezek során a 203. szovjet hadosztály sávjában visszafoglalták, a „Dél" hadseregcsoport hadműveleti naplója szerint, Kétegyházát.[46] A 243. szovjet hadosztály sávjában is erős ellentámadás

40 MJAM Veszelik: I m 26—27 old es Zielbauer Gyorgy: Id. hely 282—283 old.

41 Zielbauer Gyorgy Id. hely 283 old és Ivicz Imre. Békés megye felszabadulásának néhány problémája (A Tiszántúl felszabadítása TIT Hadtudományi és Történeti Választmánya 1969.) 72—73 old

42 Archiv otgyela VOV SzSzSzR IML N 13631 200 old

43. MJAM Veszelik I m 24. és 41—43 old

44 Uo 25 old és Archiv otgyela VOV SzSzSzR IML N 13631 200 old

45 MJAM. Veszelik. I m 25 és 42 old

46 Arhiv otgyela VOV SzSzSzR IML N 13631. 200 old. A napló szerint Kétegyháza és Gyula (ez hianyos vagy teves nev a sok „Gyula"-t is magában foglalo helységnév vagy utakra irányuló nev kozul) 25-én kerult a szovjet csapatok kezere A szovjet anyagok és a helytorténeti munkák erről a 25-i

bontakozott ki Dombegyházától és Battonyától délkeletre, amely azonban nagyobb térnyeréssel nem járt.[47]

Szeptember 26-án váltakozó irányú harc folyt az egész magyarországi frontszakaszon. Elek térségében folytatódott a német és magyar zászlóaljak támadása. Német dokumentumok szerint Elek községet is sikerült elérni, sőt vissza is foglalni és csak szeptember 29-én kényszerültek újra feladni Mezőkovácsházával együtt.[48] A megye délkeleti csücskében *szeptember 26-án* szabadult fel Battonya község[49] és 26—27-én Mezőhegyes és Pitvaros.[50] Szeptember 26-án Makó térségében is váltakozó eredményű harcok folytak. Míg a 228. hadosztály 799. ezrede visszavonulásra kényszerült Hódmezővásárhely alól, sőt 28-ára Püspöklelét és Földeákot is feladni kényszerültek, addig a 767. ezrednek sikerült *felszabadítani szeptember 26-án az első magyar várost*, az akkori megyeszékhelyt, *Makót*.[51] A Makó környéki falvak egy része szeptember végén és október elején a város visszavételére indított heves német—magyar támadások következtében még újra-újra gazdát cserélt. Pl. német dokumentumok szerint 28-án magyar csapatok visszafoglalták Pitvarost, 29-én Kiszombort,[52] majd október 4-én Királyhegyest is és Apátfalva, Magyarcsanád északi széléig is visszajutottak.[53] Makót és az eddig felszabadított magyar falvak zömét azonban nem tudták többé visszafoglalni. Makó város felszabadításában mutatott bátorságáért, a harc kiváló szervezéséért és vezetéséért a felszabadítást végrehajtó 767. ezred parancsnoka, I. A. Jermolájev őrnagy a „Szovjetunió hőse" címet nyerte el. Ugyancsak a

---

szovjet bevonulásról nem emlékeznek meg Lásd Zielbauer György és Ivicz Imre idézett munkáit Vagy téves az egész bejegyzés a naplóban, vagy pedig a német és magyar csapatok 24—25-e éjjelen a mellette fekvő Kétegyházát is kiürítették, de a szovjet csapatok nem vonultak be a községbe, csak annak a széléig nyomultak előre. Így a német és magyar csapatok ilyen harc nélküli kivonulása és visszatérése tükröződik a Dél Hadseregcsoport naplójában.

47 MJAM. Veszelik: I. m. 26—27. old.

48. Arhiv otgyela VOV. SzSzSzR. IML. N. 13 631. 214. és 252. old. A helytörténeti munkák (Zielbauer és Ivicz) erről a visszafoglalásról nem írnak, sőt egy ilyen értelmezést el is vetnek A Dél Hadseregcsoport naplójának tévedése itt is fennállhat, de az is lehet, hogy a naplóban valamilyen eleki major vagy külső helység (pl. Lokoshaza, amely akkor közigazgatásilag Elekhez tartozott), illetve külső vasútállomás megszerzése és elvesztése szerepelhet többször is határozottan Elekként kifejezve. Bár az Orosházi Friss Hírek napilap 1944. szeptember 29-i száma határozottan Elek község 26-i visszafoglalásáról tudósít német jelentésre hivatkozva!

49. Ivicz Imre: I. m. 72. old. és Békési Élet, 1970. 2. sz. 365. old., továbbá Battonyai Füzetek. 14. sz. Bevezető, Leiner Gyula: Az élet megindulása Békés megyében. Történelem. 10. TIT. Kiadv. 1970., és mindenekelőtt Puja Frigyes: Battonya felszabadulása című visszaemlékezés „Föl kéne szabadulni már..." Battonya felszabadulásának 30. évfordulójára c. kiadvány 88—92. és 104—105. old. (Békéscsaba, 1974.)

50. MJAM. Veszelik: I. m. 48. old., és Archiv otgyela VOV. SzSzSzR. IML. N. 13 631. 240. old. E szerint 28-án német ellentámadás során visszafoglalták a 27-én elfoglalt Pitvarost és a korábban szovjet kézre került Mezőhegyest 1 km-re megközelítették.

51. MJAM. Veszelik: I. m. 40., 42—43. és 47. old., továbbá Arhiv otgyela VOV. SzSzSzR. IML. N. 13 631. 228. 240. old.

52. Archiv otgyela VOV. SzSzSzR. IML. N. 13 631 252. old.

53. MJAM. Veszelik. I. m. 51—52. old.

„Szovjetunió hőse" kitüntetést kapta a Makó körüli harcokban keleten részt vevő 795. ezred parancsnoka. Sz. V. Fjedotov őrnagy is és több harcos is ugyanezt, illetve más kitüntetést érdemelt ki.[54]

A fenti tényekből világosan látszik, hogy a szovjet csapatok magyar földre lépése nem jelentette egyúttal és azonnal község vagy város felszabadítását is, sőt az első község felszabadulása sem ott történt meg, ahol a magyar területre való első behatolás. Ezért különbséget kell tennünk az elsőnek felszabadult község és a között, hogy hol léptek először magyar földre a felszabadító szovjet csapatok. Az utóbbi kérdésre egyértelmű a válasz. *A szovjet csapatok felderítő vagy biztosító egységei 1944. szeptember 22-én alkonyatkor vagy 23-ára virradó éjjel Battonyától délkeletre, az akkori Csanád, ma Békés megye területén, a román—magyar határ elérése után léptek először magyar földre.* A magyar nép emlékművel is kifejezett hálája tehát vitathatatlanul ide kívánkozik.

Az elsőnek felszabadult magyar község viszont a volt Csanád megye déli részén, a mai Csongrád megye délkeleti sarkában levő *Csanádpalota volt, amely szeptember 24-én, a déli órákban került szovjet kézre.* Utána a szomszédságában fekvő Királyhegyes következett, majd (e megyében elsőnek) a ma Békés megyei Elek község szabadult fel, ugyancsak 24-én délután. Mindhárom község azonban még egy-egy rövid időre a 24-ét követő napokban ismét fasiszta megszállás alá került. Csak a 24-én a délutáni órákban felszabaduló Nagylak község volt az, amely elsőnek szabadult fel olyan értelemben, hogy már nem is került többé újra a megszállók kezére.

Az első felszabadult magyar város viszont Makó volt, amelyet *szeptember 26-án* szabadítottak fel a szovjet csapatok, és csak vele egyidőben vált többekkel együtt szabaddá az eddig első felszabadult községnek hitt Battonya is.

A nyugati antifasiszta hatalmak felé tett utolsó rendszermentő kísérlet (Náday István ny. vezérezredes szept. 22-i küldetése) kudarca mellett, elsősorban a most már magyar területeken is folyó szovjet felszabadító harcok járultak hozzá ahhoz, hogy Horthyék szeptember utolsó negyedében *a Szovjetunióhoz fordulva is* kísérletet tegyenek a vesztett háborúból való kilépésre. A Vörös Hadsereg megjelenése az országban véget vetett annak az irreális horthysta politikának, amelynek középpontjában a Szovjetunió és nyugati szövetségesei között meglévő ellentétek kihasználása, a szovjet hadseregnek a Kárpátokban, vagy az ország határainál való feltartóztatása és Magyarországnak angol—amerikai csapatokkal történő megszállása állt. A hadihelyzet ilyen kedvezőtlen alakulása kényszerítette tehát Horthyékat arra, hogy szeptember végén végül elküldjék képviselőiket Moszkvába fegyverszü-

54. Uo. 55—62. old.

net kérésért és az azzal kapcsolatos tárgyalások folytatására. Az ezt előkészítő, nem hivatalos, a különböző csoportok által kezdeményezett tevékenység azonban már kissé korábban elkezdődött.

A Horthy-féle kiválást támogató különböző csoportok számára a csak nyugati orientációjú kísérletek kudarcai miatt fontossá vált annak tisztázása, hogy a szovjet kormány hajlandó volna-e Horthyt és kormányát elfogadni, ha esetleg az fegyverszüneti kérelemmel fordulna a Szovjetunióhoz, vagy — amitől nagyon féltek — visszautasításban részesülne-e. Az előzőekből ismeretes, hogy a szovjet kormány csak szeptember 20-án közölte nyugati szövetségeseivel is, hogy kész a magyar kormányzó meghatalmazottainak átnyújtani a megadási feltételeket.[55] Ez azt jelentette, hogy elfogadja Horthyt fegyverszüneti szerződés megkötésére. Ezt azonban Budapesten *még nem* tudták.

A kérdés tisztázására a legkülönbözőbb utakon próbálkoztak *kapcsolat kialakítására a Szovjetunióval. Az első ilyen kísérletet szeptember közepén* ifj. Horthy kiugrási irodája kezdte megszervezni. Egy önként jelentkező felvidéki földbirtokos-nagykereskedőt, Rosenberg Lipótot kívánták a fronton keresztül szovjet területre juttatni. Nevezett állítólag a húszas években kereskedelmi ügyletek során jó kapcsolatot épített ki szovjet katonai vezetőkkel, amikor azok a szovjet lovasság számára lóvásárlás ürügyén nála jártak. Rosenberg Vorosilovot szándékozott felkeresni, ám amikor a frontra kivitték, hogy átmenjen, megijedt, és nem vállalta tovább feladatát.[56]

E kísérlet kudarca után szintén a „kiugrási irodához" kapcsolódva és annak megbízásából az MHSZSZ s más csoportokból indult Budapestről egy *másik puhatolózó delegáció szeptember 22-én* a fronton át Moszkvába. Tagjai a következők voltak; báró Aczél Ede és Dudás József a horthysta kiugrási politikai vonal és az MHSZSZ képviseletében, Faust Imre pedig bizonyos szakszervezetek és baloldali csoportok megbízottjaként.[57] A delegációba

55 Foreign Relations of the United States. Diplomatic Papers. 1944. III. köt. United States Goverment Printing Office. Washington, 1966. 895 old. Harriman nagykövet 1944. szeptember 21-i sürgönye a külügyminiszternek Washingtonba.

56. Gosztonyi Péter: A magyar—szovjet fegyverszüneti tárgyalások (1944. október) Új Látóhatár, 1969. november, 5. sz 401. old. és uo. 1963. 3 sz. Kovács Imre: Kiugrási kísérletek a II. világháborúban. II. Kelet felé 256. old. és HIL. 2600 Tan gy. Bornemissza Félix 1963 márciusi visszaemlékezése 13 old.

57. PI. Arch. 780. f. Faust Imre beszámolója, továbbá Kovács Imre: Kiugrási kísérletek . . . id. hely 256—257. old. és Gosztonyi Péter: Magyar—szovjet . . . id. hely 402 old A két utóbbi szerző a delegáció útját szeptember közepére, illetve elejére teszi. Az eltérés abból adódhat, hogy ők báró Aczél és Dudás ekkori sikertelen észak-erdélyi akcióit tekintik esetleg a moszkvai útnak Faust Imre beszámolója szerint — aki az előző próbálkozásokban nem vett részt — az út Budapest—Moszkva—Budapest, oda-vissza szeptember 22-től október 3-ig tartott. Ezt támasztja alá Vattay altábornagy 1946. július 7-i, már idézett anyaga is, amely ezzel kapcsolatban a következőket mondja; „Tudomásom szerint először a II. hadseregnél akarták áttenni (a küldöttséget — K. M.), de végül az I. hadseregnél a 6 hadtestnél, amelynek parancsnoka Farkas Ferenc altábornagy volt, tudott átjutni az oroszokhoz

Fauston keresztül a KP képviselőjét is be kívánták kapcsolni, de a párt — mivel nem ítélte elég komolynak a kezdeményezést és a delegáció első két tagját, különösen Dudást, kalandornak is tekintette — nem járult hozzá, hogy képviselője legyen a küldöttségben.[58] Más visszaemlékezésekből származó adatok szerint a párt egy képviselője részvételét a delegációban Horthy fiának a részvételéhez, és egy listán felsorolt 28 politikai fogoly kiengedéséhez kötötte.[59] Végül a KP képviselője nem vett részt a delegációban.

A küldöttség célja Faust leírása szerint, „hogy megtudja a Szovjetunió kormányának véleményét, hajlandó-e fogadni a magyar kormány fegyverszünetet kérő küldöttségét". A delegáció 24-én ment át a fronton, majd a frontparancsnokságon folytatott megbeszélés után 26-án repülővel Moszkvába vitték a küldötteket. Itt a vezérkar képviselője meghallgatta őket, és ígéretet tett a mielőbbi válaszra. Szeptember 28-án a delegáció választ is kapott, amely Faust szerint a következő volt: „a jelen lévő magyar urak, valamint a Szovjetunió kormánya szükségesnek tartják az azonnali fegyverszünet megkötését. E végből Szovjetunió kormánya érintkezésbe lép a szövetségesekkel... a fegyverszüneti feltételek megállapítása tárgyában, és annak eredményét közli a magyar kormánnyal."[60]

Más visszaemlékező munkák szerint a magyar kérdésre adott szovjet közlésben az is benne volt „állítólag", hogy Erdélyben a demarkációs vonalat ott húzzák majd meg, ahol éppen a szemben álló csapatok tartózkodnak, és e terület sorsa csak a békekonferecián dől majd el, más vonatkozásban garanciát nem adnak. Továbbá, hogy kommunista rendszert nem szándékoznak Magyarországon sem bevezetni, a tisztikart kollektíve nem vonják felelősségre, de a háborús bűnösöket bíróság elé állítják és megbüntetik.[61] Az első problémakör kivételével a tartalmilag itt idézett és a szovjeteknek tulajdonított közlések hihetőknek, az össz-szovjetpolitikának megfelelőnek tűnnek. „Demarkációs-vonalas" politikát azonban a Szovjetunió sehol sem alkalmazott a háború egész időszakában. Ezért szinte biztosra vehető, hogy az nem szovjet közlés volt, hanem feltehetően a magyar delegáció valamelyik tagjának a kívánsága. Faust beszámolója szerint is kifejtették a magyarok a „visszacsatolt" területekkel kapcsolatos halasztó álláspontjukat, de ő kifejezetten aláhúzza, hogy a szovjet fél „minden megjegyzés nélkül vette tudomásul ezt az

---

Feladatát teljesítette, de közben jobb és biztosabb utat találtunk a közvetlen osszekottetés felvételére" HIL Békeelőkészítő III doboz A/II/16 A két utóbbi mondat arra utal, hogy szeptember 28-án a Faraghó vezette delegáció már elutazott Moszkvába, amikor még Aczélék nem jöttek vissza Tehat az Aczél—Faust—Dudás küldöttség visszatérése Budapestre Vattay szerint is csak ezután történt meg

58 PI Arch uo , PI Arch H-h-98. Haraszti Sándor visszaemlékező válasza a szerző kérdéseire

59 PI Arch H-a 27 Aranyossi Magda visszaemlékezése.

60 PI Arch 780. f. Az ígért közlési hely Svájcon keresztülre vonatkozott

61 Kovács Imre· Kiugrási kísérletek Id hely 257 old

előterjesztést is".[62] Ennek következtében a többi kérdésben kifejtett és a szovjet félnek tulajdonított közlés is inkább csak hihető, semmint bizonyítható. Azért szükséges ilyen lényegtelennek tűnő dologra is figyelmet fordítani, mert vannak memoárok és tendenciózus politikai munkák, amelyek tudatosan szovjetellenes céllal ferdítenek, hogy azután a hamisításokat kérjék propagandisztikusan számon a Szovjetuniótól vagy az egyes országok baloldali erőitől.

Az Aczél—Faust—Dudás delegáció október 3-án ért vissza Budapestre. A fronton átjövet a két utolsó küldött megsebesült, így csak a legkorábban Pestre érő Aczél tájékoztatta Horthyt az útról. E tájékoztatásnak nagy jelentősége ugyan nem volt, mert más vonalon már előbbre álltak a magyar fegyverszüneti munkálatok, de mégis megnyugtatta a vezetést a szovjet politikát illetően.[63] Néhány nappal később Faust Imre a Magyar Frontot tájékoztatta, s még Horthy is fogadta őt, de ez már az október 15-i elszakadási kísérlet előkészítéséhez kapcsolódik elsősorban.[64]

Önálló puhatolózó és a Szovjetunióval való kapcsolatkiépítési tevékenységet fejtett ki az Erdélyi Párt, illetve az észak-erdélyi antifasiszta függetlenségi fronttömörülés, az Erdélyi Magyar Tanács Horthyt is támogató földbirtokos szárnya és a felvidéki-szlovákiai magyar nagybirtokosok. Az Erdélyi Magyar Tanács, amely a németellenes nagybirtokosoktól kezdve a demokratikus közép- és kispolgári körökön, nemzetiségeken és vallási szervezeteken keresztül egészen a fasizmus elleni harc legkövetkezetesebb szárnyáig, a kommunistákig tömörítette az erőket,[65] már a román kiugrás után nyomban határozott magyar átállást sürgetett, sőt felhívta arra is a figyelmet, hogy az észak-erdélyi magyar hadseregre támaszkodva szeptember elején gyors átállást lehet végrehajtani, hiszen viszonylag kevés német katonai erő áll Magyarországon.[66] Horthyval és a kormányfővel való többszöri, sürgető tárgyalás során a szeptember 10-i titkos tanácsosi értekezleten az Erdélyi Párt elnöke, gróf Teleki Béla és báró Bánffy Dániel kifejtették, hogy amennyiben központilag nem történik semmi a háborúból való kilépés érdekében, úgy Észak-Erdély önállóan cselekszik „és közvetlen tárgyalásokba bocsátkozik a szovjet és a román parancsnoksággal".[67] Tevékenységüket valóban ebbe az irányba folytatták, hogy határozott lépésre sarkallják a kormányzót. Megbízták gróf Zichy Ladomért — akinek kettős birtoka volt a szlovák-

62. PI. Arch. 780. f.
63. Uo., és lásd a 57. lábjegyzet magyarázó szövegét.
64. Uo.
65. Lásd részletesen: Csatári Dániel: Forgószélben. (Magyar—román viszony 1940—1945) Akadémiai Kiadó. Budapest, 1968. és Szenczi László: Az erdélyi magyarság harca (1940—1941). Egyetemi Nyomda. Budapest, 1946.
66. Uo. 415. old. és Haladás, 1946. V. 2. 4. old.
67. Szenczi László: I. m. 37. old.

magyar határon és érintkezésbe került szeptember elején Zólyomban (Zvolen) a szlovák ellenállási mozgalommal —, hogy „vegye fel a kapcsolatot a Besztercebányán állomásozó orosz egységek parancsnokával és tudja meg, szovjet részről hogyan fogadnák a tárgyalási készséget".[68]

A szovjet partizánparancsnokság — Voljanszkij és Makarov parancsnokok — igen kedvezően fogadták Zichy érdeklődését, és válaszukban közölték, hogy a szovjet kormány kész fogadni a magyar fegyverszüneti delegációt, amelyet a szlovák partizán területre érése után segítenének is repülővel Moszkvába juttatni.[69]

Ezt az információt Zichy már szeptember 18-án ifj. Horthy útján eljuttatta az államfőhöz.[70] Horthy Miklós azonban nem sietett élni az alkalommal, még mindig húzta-halasztotta a döntő lépést. Még mindig a nyugati hatalmak felé kísérletezett Náday tábornokkal. Csak napokkal később kezdte kihasználni a szovjet kapcsolatnak ezt a lehetőségét.

A szovjet tárgyalási készségről más formákban és úton is tudomást szereztek ezekben a napokban Horthyék. Egyrészt az említett szovjet partizánparancsnok Zichyék érdeklődése után a lévai magyar határőrség parancsnoka útján is igyekezett a szovjet álláspontot a magyar vezetés tudomására hozni. Ezt a különböző leírások és visszaemlékezések szerint magyarul írt és a kormányzónak címzett levél formájában tette meg, amely a

68. Uo. 38. old.

69. Zichy Ladomér ezirányú tevékenységéről és információjáról Horthy Miklós fegyverszüneti kísérletével foglalkozó valamennyi visszaemlékezés és tudományos munka ír, de a vele tárgyaló szovjet tiszt nevét illetően eltérőek a vélemények. Szenczi L. Voljanszki nevű szovjet parancsnokról beszél, a többi munka Makarov alezredes nevét adja meg. Abban is különbség van a munkákban, hogy némelyek (Paál J.—Radó A.: A debreceni feltámadás. Debrecen, 1947. Második kiadás. 30. o. és Gosztonyi P.: A magyar—szovjet... id. hely 403. old. Teleki Géza közlése alapján) szerint Zichy L. egy levelet is hozott Makarovtól Horthynak, amelyben írásban is közölte volna a szövegben tartalmilag megadottakat.
Zichy L. küldetéséről és a zólyomi tárgyalásokról legrészletesebben, új anyagokra is, többek között Zichy L. visszaemlékezéseire és a kéziratra tett megjegyzéseire alapozva Borbándi Gyula: A zólyomi tárgyalások (1944. szeptember) címmel írt. (Új Látóhatár, 1970. április 15. XIV. évf. 2. sz.) E cikk szerint Zichy a „Szlávok szabadságáért" nevű 2. sz. csehszlovák partizánbrigád parancsnokával, Voljanszkij századossal és Makarov alezredessel, a politikai helyettessel tárgyalt. (Nevezett brigádról és a parancsnokairól Harsányi János: Magyar szabadságharcosok a fasizmus ellen. Zrínyi Katonai Kiadó. Budapest, 1966. c. munkában a 399—410. oldalakon megemlékezik.) A tárgyaláson Borbándi Gy. szerint a Magyarországnak adandó feltételekről is szó volt. „E feltételek lényege az volt, hogy Magyarországnak vissza kell vonulnia a trianoni határok mögé és háborús kártérítés címén 300 millió dollár jóvátételt fizet. Természetesen azonnal beszünteti a harci cselekményeket a Szovjetunió ellen. Ennek részleteiről is beszéltek nagyjában abban az értelemben, ahogyan az ún. Makarov levélben olvasható." (143. old.) Azon túl tehát, hogy „beszéltek" a feltételekről, más nem történt. Levelet Makarov nem adott át Zichynek, csak a partizánterületen szükséges közlekedő igazolványt. Sőt, Borbándi Gy. „a megbeszélés anyagá"-nak bizalmas kezelése iránti szovjet kérést hangsúlyozza!

70. Gosztonyi P.: A magyar—szovjet... id. hely 403. old., Kovács Imre: Kiugrási kísérletek... id. hely 257. old., és Borbándi Gy.: Id. hely 144—145. old.

vezérkari főnökségen keresztül jutott el Horthyhoz.[71] „Tekintettel azonban arra, hogy mi már Zichyvel voltunk összeköttetésben — mondotta erről a levélről, de az állítólag benne levő feltételekről semmit sem szólva, Vattay Antal —, a határőrség útján jött ajánlatot nem vettük tekintetbe — de

71. HIL. Békeelőkészítő. III. doboz. A/II/16 Vattay altábornagy anyaga és dr. Teleki Géza: A moszkvai fegyverszüneti tárgyalások. Hírünk a Világban. Washington, 1955 január—április. V. évf. 1—4. sz. 1. old. és Borbándi Gy.: Id. hely 145. old.
A különböző anyagok két állítólagos Makarov-levélről tesznek említést. Az egyik a 69 lábjegyzetben tárgyalt, a másik ez a határőrség útján küldött levél. Egyik állítólagos levélnek sem került elő még az eredetije. Mivel azonban Teleki Géza állítása szerint e levél vagy levelek igen fontos feltételeket tartalmaztak a szovjet kormányra hivatkozva Magyarország számára, és 1944. október elején Moszkvában körülöttük nagy vita folyt, szükségesnek tartom az állítólagos levelek mindkét változatának lábjegyzetben való közlését. Ezek részben korabeli anyagokban jegyzőkönyvszerű tartalmi kivonatot takarnak, másrészt Teleki Géza közleményében lévő változatot. A moszkvai magyar küldöttség 1944. október 9-én Moszkvában készített szóbeli jegyzékében a következő összefoglalását találjuk a kérdéses leveleknek:
„Ez a két levél sürgős meghívást tartalmazott Moszkvába, felsorolva bizonyos ígéreteket, melyek közül a legfontosabbak a következők: Magyarország teljes függetlensége és területi épsége a jelen határok között biztosítva lesz: Erdélyben a román csapatok előnyomulása le lesz állítva — egyedul az orosz erők folytatják előnyomulasukat.
A jelenlegi magyar közigazgatás folytatni fogja tevékenységet valamennyi városban és faluban, ahol nincsenek német erők; a magyar csendőrség és a rendőrség hadereje nem lesz lefegyverezve; ami a kormanyformat és a belpolitikai ügyeket illeti, nem lesz beavatkozás a Harom Szövetsegi Hatalom részéről; a bombázast felfüggesztik, mihelyt a jelen delegáció orosz földre érkezik, a szokasos diplomáciai mentességeket és jogokat megadják a Magyar Delegációnak és más ígéretek " C A Macartney: Ungarns Weg aus dem zweiten Weltkrieg. Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte. 1966 1 füzet. 97. old.
A fenti tartalmi összetoglaláson kivül két variációban áll rendelkezésunkre a Teleki Geza altal egyszer jegyzőkönyvszerűen leirt és 16 pontban foglalt változat (Gosztonyi P : A magyar—szovjet. i m 406. old) és a Teleki Gézának 1955-ben megjelent cikkében kozölt változat, amely a kovetkező 12 pontot tartalmazza.
„1. A magyarországi városok, helységek és katonai célpontok bombazasat mind orosz. mind angolszász részről beszüntetik, ha a fegyverszüneti bizottság Moszkvába érkezik
2. A bizottság teljes diplomáciai mozgásszabadságot fog élvezni.
3. A bizottság tagjainak számát nem korlátozzák; szabad chiffre használatot és sajat rádiost engedélyeznek a bizottság számára.
4 Magyarország teljes integritását biztosítják. és amennyiben a szovjet –román megegyezés Erdelyt a románoknak biztosítja is egyelőre, a béketárgyalásokon a Szovjetunió a népszavazás elvét fogja képviselni Erdély területére.
5. Oly területeken, ahol a magyarok a németek mellett nem álltak ki, szabad és fuggetlen katonai és polgári adminisztrációt engednek meg a magyar hatóságoknak
6 Sem a hadsereg, sem a csendőrség, sem pedig a rendőrség nem lesz lefegyverezve.
7. Erdélyben a román csapatok azonnal megállnak ott ahol éppen vannak. és csak a Voros Hadsereg nyomul előre.
8. Magyarország függetlensége biztosíttatik, kormányformáját maga választhatja meg, s a Szovjetunió nem fog belpolitikai nyomást gyakorolni a kormányzatra
9. A fegyverszüneti delegáció összeállítása Magyarország belügye, amelybe a Szovjet nem avatkozik bele.
10. A magyar fegyverszüneti bizottság Moszkvában mindhárom nagyhatalommal (Szovjetunió, USA, Anglia) fog tárgyalni
11. A Szovjetunió Európában terjeszkedni nem kíván.
12. A finn, bolgár vagy román fegyverszünet lesz mintája a magyar fegyverszünetnek " (Hirunk a Világban. Washington, 1955 jan —ápr. I. sz. 1—2 old)

mindenesetre ez is bizonyította az ajánlat komolyságát".[72] Amennyiben e levél akárcsak nem is többet, hanem csak *ugyanazt* tartalmazta volna, amit szóban Zichyvel közöltek a szovjet partizánparancsnokok, írásos volta miatt *ez lett volna a további megbeszélések központjában.* Nem lehetett volna a levelet „figyelembe nem venni". De miután valószínű *csak* szovjet tárgyalási készséget és esetleg sürgető hívást tartalmazott — már nem kellett a személyes kapcsolatfelvétel után vele nagyon törődni.

1944. szeptember 24-én a szovjet főparancsnokság jóváhagyásával három magyar hadifogoly tiszt átjött a fronton az első magyar hadsereg parancsnokához, Miklós Bélához, és magával hozott egy negyven hadifogoly tiszt aláírásával ellátott memorandumot.[73] A három tiszt: Gallay Emil őrnagy, Gyulay Mihály százados és Neubauer Pál zászlós volt.[74] A memorandumban a tisztek kifejtették azt a nézetüket, hogy a háború folytatása Németország oldalán nemcsak értelmetlen és kilátástalan, hanem az egész nemzetet gyászos pusztulásba viszi. E pusztulást csak úgy lehet elkerülni, ha a magyarság a Vörös Hadseregre támaszkodva szabadságharcot kezd a német megszállók ellen. Ehhez a harchoz a Szovjetunió minden támogatást megadna. „Ma, amikor már az egész világ Hitler ellen harcol — idézi a memorandumot Stemenkó tábornok —, a magyar hadsereg fegyveres felkelése viszonylag kevés áldozat árán biztosítaná Magyarország függetlenségét és harcával a magyar népet a világ szabadságszerető népei közé emelné."[75]

E memorandumnak témánk szempontjából azért van jelentősége, mert a Vörös Hadsereggel való együttműködésre és a szovjet segítségre való hivatkozás is J. V. Sztálin egyetértésével történt.[76] Miklós Béla hadseregparancsnok a hadifogoly tisztek memorandumával Gallay őrnagyot és Neubauer

---

Ilyen részletes feltételeket tartalmazó Makarov-levél csak Teleki Géza írásában, illetve a Moszkvában 1944. október elején szóban tartalmilag előadottakban található. (Akik még hivatkoznak rá, C. A. Macartney, Kovács Imre, Gosztonyi Péter vagy Telekit idézik, vagy idézet nélkül, szó szerint írják le ezt a rövidebb változatot, mint pl. Hennyey.) Ugyan Borbándi Gy. elfogadva idézi a Teleki által megadott „Makarov-levelet", de mégis azon az álláspontón van, hogy csak egy Makarov-levél volt, amelyet a határőrség útján küldtek Budapestre. (145. old.) Ennek az egy Makarov-levélnek a tartalmaként fogadja el Teleki leírását. *Egy Makarov-levél létét elfogadhatóan bizonyítottnak vehetjük, de pontos tartalma még bizonytalan.* Telekin kívül, aki a Zichy-féle megbeszéléseken nem vett részt, egyik résztvevő sem úgy emlékszik e levélre vissza, hogy feltételeket is tartalmazott volna, hanem csak meghívást Moszkvába és a szovjet tárgyalási készséget. Pl. Paál J.—Radó A.: A debreceni . . . i. m. 31. old. és HIL. Vattay-anyag. Ezek alapján a Teleki által közölt anyag állítólagos Makarov-levélként nem fogadható el a vele ellentétes bizonyítékok miatt. Ezt még Borbándi cikke is megerősíti, mert Telekin kívül mással nem tudja azt bizonyítani.

72. HIL. Békeelőkészítő. III. doboz. A/II/16. Vattay altbgy. 18. old.
73. Fegyverrel a fasizmus ellen. Zrínyi Katonai Kiadó. Budapest, 1968. 204. old. Szovjet források szerint 40 tiszt írta alá e nyilatkozatot. Lásd: Sz. Stemenko hadseregtábornok: Európa szívében. Fáklya, XVI. évf. 8. sz. Melléklete 13. old. Nem pedig 50, mint a magyar munkák megadják.
74. Sz. Stemenko hadseregtábornok: Id. hely, 12—13. old. és Kortárs, 1970. december. 2016. old. Lévai Béla: Széljegyzetek egy sorozathoz.
75. Idézi Sz. Stemenko: Id. hely, 13. old.
76. Uo. 12. old.

zászlóst nyomban Horthyhoz kísértette. Gyulay százados pedig szeptember 28-án visszaküldte a szovjet csapatokhoz — mintegy „nyugtázva" az emlékirat átvételét — azzal az ígérettel, hogy a fontos kérdésben Budapesttel lép összeköttetésbe, és néhány napon belül remélhetőleg pozitív választ tud adni.[77] Ezzel az akcióval tehát újabb lehetőség teremtődött a Szovjetunióhoz való közvetlen kapcsolathoz.

Horthyéknak tehát a fenti akciósorozatok tanúsága szerint nemcsak a nyugati hatalmak, hanem a Szovjetunió irányában is igen jó közvetlen kapcsolatkiépítési lehetőségük volt, nem is szólva arról, hogy mind Svájcban, mind pedig Svédországban diplomáciai úton is bármikor érintkezést lehetett felvenni az ottani szovjet külképviselettel. Ez a lehetőség is igen sokszor szóba került a horthysta felső körökben is.[78]

Tehát nem a lehetőségek hiányán, hanem Horthyék nem-akarásán múlott, hogy az egész nemzet, de saját érdekükben sem fordultak hamarabb a Szovjetunióhoz is. Arra is rá kell mutatnunk, hogy a horthystáknak egészen szeptember utolsó harmadáig folytatott szovjetellenes kiugrási kísérletei ellenére, Horthy, illetve kormánya *kérése nélkül* a szovjet kormány több kezdeményezést is tett Magyarország átállásának bátorítására, segítésére. Ezekről az említett akciók és a szovjet diplomáciai lépések is világosan tanúskodnak. *Horthy végül mégiscsak 1944. szeptember 24-én kezdett hozzá a Szovjetunióhoz való fordulás előkészítéséhez.*[79]

Erre az időre a „kiugrási iroda" és a katonai iroda megkezdte egy, a Szovjetunióba utazó esetleges fegyverszüneti küldöttség tagjainak a kiválogatását. Szóba került küldöttnek az előkészítő vita során Bethlen István, Zichy Ladomér, Teleki Béla stb. is, sőt Horthy esetleg egy kommunistát is gondolt küldeni valamelyik börtönből.[80] A küldöttség vezetőjéül először Hardy Kálmán altábornagyot jelölték, aki azonban egészségi állapotára való tekintettel nem vállalhatta az utat. A második jelölt Görgey József őrnagy lett, aki hosszú ideig volt fogoly Oroszországban az első világháború alatt, 1918—19-ben pedig a Moszkvában székelő hadifogoly-bizottság tagja is volt. Görgey őrnagy vállalta Horthytól a megbízatást, de azután nemsokára tüdőgyulladásban megbetegedett és nem indulhatott el.[81]

Harmadszor Faragho Gábor altábornaggyal, a csendőrség felügyelőjével történt kísérlet. Ő a Szovjetunió elleni háború előtt 1940 elejétől 1941. június végéig moszkvai magyar katonai attasé volt. Ezért esett rá a választás.

77. Uo. 13. old. és HIL. Tan. gy. 2 598. sz. Kéri Kálmán feljegyzése.
78. Lásd többek között: PI. Arch. 780. f. Faust Imre beszámolója, Hennyey Gusztáv: Magyar erőfeszítések a második világháború befejezésére. Köln, 1965., Hennyey Gusztáv: Hogyan akart Magyarország kiválni a második világháborúból. Új Látóhatár, 1964. szeptember—október, Borbándi Gy.. Id. hely 135—136. old. és Gosztonyi P.: Id. hely 402—403 old.
79. Paál J —Radó A : Id. hely 30. old.
80. Borbándi Gy.: Id. hely 148—149. old.
81. HIL. Békeelőkészítő III. A/II/16. Vattay altbgy 1946. július 7-i vallomása

Faragho is vállalta a küldetést és a delegáció tagjaként kiszemelt Rátz Kálmán országgyűlési képviselővel együtt részt vett azon a szeptember 24-i megbeszélésen, ahol Horthy kormányzó, ifj. Horthy Miklós, Ambrózy Gyula, a kabinetiroda főnöke, Vattay altábornagy főhadsegéd, Bánffy Dániel és Zichy Ladomér is jelen volt. Ezen a tanácskozáson határozták el, hogy fegyverszünetet kérő bizottság utazik a Szovjetunióba.[82] Elfogadták a Zichy és Bánffy által javasolt szlovákiai szovjet partizán-összeköttetésük felhasználásával történő küldést is, és megbízták Kudar Lajos csendőrezredest, hogy Zichyvel együtt azonnal utazzék titokban a szovjet partizánokhoz, ellenőrizze le az utazás lehetőségét, és készítse ott is elő az átmenetet. Ezt a feladatot kiválóan elvégezték, és az ekkor előre megjelölt időben és helyen a szovjet partizánok már gépkocsival várhatták a néhány nap múlva érkező magyar delegációt. Kudar Lajos ezredest ezért az útjáért és munkájáért később a németek letartóztatták, és Buda felszabadulása előtt, 1945. február 11-én kivégezték.[83]

A küldöttség útjának előkészítése során azonban váratlan akadály is keletkezett. Rátz Kálmán hirtelen operációra, gyengeségre hivatkozva lemondta a megbízatást. Helyére sikerült megnyerni Szent-Iványi Domokos miniszteri tanácsost.[84] Szent-Iványi nyomban a küldöttségbe történt kijelölése után javasolta a kormányzónak, hogy annak bizonyítására, miszerint külpolitikai vonalvezetésében visszatér Teleki Pál elgondolásaihoz, vonja be a fegyverszüneti bizottságba annak fiát, Teleki Géza egyetemi tanárt is. A javaslatot Horthy elfogadta. Így a magyar küldöttség az eredetileg elképzelt két fő helyett háromtagú lett.[85] Faragho altábornagyot a vállalt feladattal összefüggésben e napokban vezérezredessé, Szent-Iványi Domokost pedig rendkívüli követté és meghatalmazott miniszterré nevezték ki.

A küldöttséget a formaságok és a technikai előkészületek megtétele után szeptember 27-én este a kormányzó fia, valamint a politikai és katonai irodák vezetőinek a jelenlétében fogadta. Ekkor adta át a megbízottaknak instrukcióit és egy angol nyelven írt, Sztálin marsallnak szóló személyes levelet.[86]

Horthy, emlékirata szerint, a következő szóbeli utasítást adta a küldöttségnek; „a küldöttek azt a megbízatást kapták, hogy fegyverszüneti tárgyalások

82 Uo., Paál J.—Rado A. I. m. 30—31. old., és Borbándi Gy. Id. hely 146—147. old.

83 Paal J.—Rado A. I. m. 31. old. Kudar Lajos ezredesnek Makarov ezen előkészíto megbeszelesen felajánlotta, hogy szovjet és csehszlovak partizán csapatok segíthetnek a fegyverszunet vegrehajtasaban ugy is mint harcolok, ugy is mint rendfenntartok. Budapesten is Borbandi Gy. Id. hely 148—149. old.

84 HIL Békeelőkészítő III. A/II/16. Vattay-anyag.

85. HIL Tan. gy. 2 576. sz. Szent-Iványi Domokos tanulmánya A magyar kerdes 1945 nyarán c. 15. old.

86 Dr. Teleki Géza. Id. hely 2. old., és Borbandi Gy. Id. hely 150. old. A kuldottség elutazása előtt a kormányzónál tartott fogadás dátuma a kulonbozó munkákban eltéróen szerepel. Pl. Paal J.-Rado A.-I. m. 31. oldalán 26-a szerepel. Bár ennek kulonosebb jelentősege nincs, megis logikusnak a 27-i, esti időpont tűnik. De az is lehetséges, hogy a kuldottség vezetőjét kulon is fogadta Horthy.

felvételére és azok során a következő feltételek elérésére törekedjenek: a hadműveletek haladéktalan megszüntetése, az angolok és amerikaiak részvétele Magyarország megszállásában és a német csapatok szabad elvonulása".[87] Tehát a „finn forma" Horthy célja a magyar—német viszonyt illetően. A Sztálinnak szóló levélben a kormányzó fegyverszünetet kért az ország számára, de egyúttal megpróbálta a háborúba lépésért és a háborúért a felelősséget magától és rendszerétől elhárítani. Ugyanakkor sem ebben a levélben, sem külön nem adott írásbeli és névre szóló meghatalmazást és megbízatást a küldöttség tagjainak a fegyverszüneti tárgyalások vitelére és aláírására. Ez formálisan véletlennek tűnik, de mint a későbbiekben látni fogjuk, Horthy és környezete e tényt a továbbiakban tudatosan időhúzásra használta fel.[87a]

A küldöttség felkészítésének és útbaindításának van egy igen különös sajátossága. Mégpedig az, hogy a korábban tárgyalt ún. Makarov-levelek másolatát a delegáció nem vitte magával. Arról sem a Sztálinnak akkor írt levélben nem tesz említést Horthy, sem az 50-es évek elején írt emlékirataiban. Az elutazás előtt a kormányzónál tartott eligazító fogadásról írt feljegyzések sem emlékeznek meg a Makarov-levelekről úgy, mintha arra alapozva indulnának útra a magyar küldöttek. Csak egy levélről írva, annyit mondanak, hogy egy küldöttség Moszkvába indulásának lehetőségét tartalmazta.[88]

87. Horthy M I m. 269 old A Horthy altal a kuldottségnek adott instrukciók a kulonböző munkákban, azokban is, amelyek a Horthy-emlékirat előtt jelentek meg, a lényeget tekintve azonosak Ezért szukségtelen valamennyit kulön idézni A legtobb azt is kiemeli, hogy a finn példát kivánja mindenáron követni Lasd· Macartney· I. m 352—353 old., Gosztonyi P. A magyar—szovjet. id hely 403 old Paál J—Radó A I m 29—33 old és Hennyey G.: Magyar erőfeszitesek I. m. 25—26. old , továbbá Teleki G. Id hely 4—5. old.

87/a Horthy Sztálinnak irt levele egy 1944-ben Moszkvában készult másolata a PI Arch Gyűjteményében talalhato, amely a volt delegacio tagjaitol szarmazott. Ezt nem tudva, az OL 1945 után nyugatra vitt fenykepmásolatot szerzett be, és azt Szűcs László a Századok 1970 4 számaban (981—989 old) bő adatkiegeszitessel angol nyelven és magyar fordításban is lekozolte A két levél-fotó semmiben sem tér el egymástól A Sztálinnak irt levélben a küldöttség meghatalmazásarol — miutan Teleki Géza visszaadásában úgy értelmezhető, hogy esetleg ez elégséges lehetett volna — szóló részt szó szerint adjuk itt. „Amikor delegátusaimat teljhatalommal felruházva elkuldom a fegyverszuneti tárgyalásokra, kérem Önt,. " Ezt a szoveget úgy lehet érteni, hogy kulon papíron van a teljhatalmú meghatalmazás, de az is csak a targyalásokra vonatkoztatva Az aláírási meghatalmazásról semmit sem szól De kulön papíron sem létezett más meghatalmazás Egyébként a kormányzó későbbi magatartása bizonyítja, hogy tudatosan nem adott felhatalmazást az aláírásra, mert a feltételeknek az értékelését fenntartotta magának

88 Paál—Radó I. m. 30 old és HIL Békeelőkészítő Vattay altbgy anyaga
A levél eredetije a Moszkvaban 1944 október 9-én a magyar delegáció által készített szóbeli jegyzék szerint állitólag Budapesten maradt a kormányzói hivatalban Macartney· Ungarns Weg.. Id hely 97—98 old Elképzelhető és valószínű, hogy Szűcs Lászlónak van igaza a fenti közleményében (Lásd 87/a lábjegyzetét), amikor azt irja, hogy „az eredetileg feltehetőleg szóbeli uzenetet később lejegyezték, s mint ‚Makarov-levél' a későbbiekben főleg az emigráns irodalomban rendkívül nagy szerephez jutott." Valószínű tehát, hogy egy Makarov-levél volt Ezt Paál—Radó és Vattay anyaga elfogadhatóan bizonyítja. A „másik" szóbeli közlés lejegyzése útján állhatott össze Ezért az előkészítés és a zólyomi tárgyalások során mint Makarov-levél nem is szerepelt Borbándi Gy. idézett

Viszont a Moszkvában folytatott tárgyalások első napjaiban ezek az állítólagos levelek mégis nagy vita tárgyát képezték.

A fenti módon elő- és felkészített magyar fegyverszüneti küldöttség 1944. szeptember 28-án indult el Budapestről két személykocsiban. Az irataikat egy harmadik kocsiban csendőrtisztek vitték. Többrendbeli biztonsági intézkedéssel, hamis papírok és autórendszám-táblák váltogatásával, illegálisan még aznap szerencsésen átjutott a delegáció szlovák szabad területre, és az éj folyamán a szovjet partizánparancsnokságra, Zólyomba.[89] Két napi várakozás után, 30-án éjjel szovjet repülővel Eperjesen keresztül a front felett Kijevbe ment, majd október elsején estére Moszkvába érkezett.

A magyar delegáció fogadását, elhelyezését és az előzetes megbeszéléseket F. F. Kuznyecov vezérezredes, a vezérkari főnök helyettese, az elhárító részleg vezetője végezte. A küldöttséget egyelőre egy városon kívüli villában szállásolták el, és még elsején este bemutatkozó megbeszélésre került sor a vezérkari főnökségen Kuznyecov vezérezredesnél. A megbeszélésen a teljes magyar küldöttség mellett szovjet részről még Ivanov alezredes és egy tolmács vett részt. A kölcsönös üdvözlések után Faragho közölte küldetésük célját, a Makarovnak tulajdonított állítólagos levél pontjait, és hogy levelet hozott Horthytól Sztálin marsallnak, amelyet szeretne felső szinten átadni.[90] A

---

cikke szerint a Kudar L és Zichy L szeptember 26-i zólyomi előkészítő tárgyalásai során ugyan felvetődött, hogy Horthy megkapta Makarov más úton küldött levelét, de amikor a feltételekről szó esett „Makarov és Voljanszkij hangsúlyozta, hogy azok a feltételek, *amelyeket előzően Zichy L-nek előadtak*, a Szovjetunió kormányának hivatalos álláspontját tükrözik" (Id. hely 147 old.) (Kiemelés — K. M.) Tehát nincs szó levélben foglalt feltételekről, csak „előzően ... előadottakról" Hasonlóan ehhez a feltételeket állítólag tartalmazó levél nem létezését segíti bizonyítani Borbándi Gy. egy másik megfogalmazása is Azt írja, hogy a Faragho-küldöttség szeptember 29-i Zólyomba érkezése utáni tárgyalásokon „a megbeszélések alapja nem a Makarov-levél volt, hanem az, amit Makarov előzőleg Zichy-nek és Kudar ezredesnek mondott. Három pontról tárgyaltak: az azonnali tűzszünetről, arról, hogy Magyarország visszavonul a trianoni határok mögé, és arról, hogy a háborús jóvátétel 300 millió dollár lesz. A németek elleni fellépésről nem volt szó, az oroszok erről nem is akartak beszélni, nem szerepelt a témák között. ‚Majd Moszkvában' — mondotta Makarov." (Id hely 151. old.)

89 Borbándi Gy.· Id. hely 150—151. old. A délelőtt induló kocsiban Teleki Géza és Zichy L. utaztak Faragho G. és Szent-Iványi D. délután. Az első kocsit Székely Ferenc, a testőrségen Lázár Károlynál beosztott gépkocsivezető, a másodikat egy Siket nevezetű csendőr gépkocsivezető vezette. (Lásd: OL. Filmtár 16 721. Székely Ferenc gépkocsivezető 1944. X. 30-i kihallgatásának jegyzőkönyvét 184—188. old.) Az igazolványokat Nyerges Pál és Korodi Béla csendőr-századosok vitték. (HIL. Békeelőkészítő. III. d. A/III/18). A delegációt Nyerges százados kísérte át a partizánokhoz. A háromtagú delegációval Zólyomba ment Zichy Ladomér is. Ugyanis az volt az első terv, hogy ő lesz az összekötő a fegyverszüneti bizottság és Budapest között. Ez azonban megváltozott, közvetlen rádiókapcsolatot tudtak Moszkvából kiépíteni. Zichy Ladomér a szlovák felkelés visszaszorításakor partizánokkal menekült és velük együtt ment át a fronton, majd Debrecenben a kibontakozás munkáiba kapcsolódott bele. (Borbándi Gy.: Id. hely 152. old.)

90. Dr Teleki Géza: Id hely 1—2 old. és Gosztonyi P.. A magyar—szovjet... Id. hely 404. old. Szerző itt Teleki Géza személyes információjára hivatkozva azt is írja, hogy Faragho két levél hozását közölte. A második az ún. Makarov-levél. Ez az állítás téves információ eredménye Jellemző, hogy maga Teleki is, ugyanúgy mint Gosztonyi P. is, a továbbiakban csak a Sztalinnak szóló levél átadásáról ír. A Makarov-„levelet" csak ismertették többször Valószínű jegyzetekről történt ez az ismertetés, mert mint ahogyan fentebb írtuk, a levél nem lehetett a kuldottsegnél

tájékoztatással az előzetes megbeszélés véget ért, a következőre csak 5-én késő délután került sor A. I. Antonov hadseregtábornok, a vezérkari főnök első helyettese hivatalában, ahol az első megbeszélés résztvevői is jelen voltak. A tárgyaláson a magyar küldöttség úticéljának ismertetése mellett, a Sztálinnak szóló levél Antonovnak történt átadására, a Makarovnak tulajdonított feltételek ismételt közlésére és a szovjet fél által kért információ közlésére került sor. A Teleki Géza által vezetett magyar jegyzőkönyv szerint Faraghó a magyar átálláshoz szovjet fegyveres segítséget is kért, de „szeretnénk — mondotta —, ha finn példára a németeknek végső kivonulási terminust adhassunk, hogy gyorsabban és kevesebb orosz és magyar vérveszteséggel lehessen az átállást megvalósítani".[91] Stemenkó tábornok visszaemlékezése szerint — közben idézi Faraghot is — a magyar küldöttek csak olyan fegyverszüneti egyezményt akartak, „amelyben a Szovjetunió beleegyezik, hogy ‚Magyarország megszállásában amerikai és angol csapatok is részt vegyenek' és ‚biztosítva legyen a német csapatok szabad elvonulása'".[92] A magyar küldöttség tehát törekedett Horthy utasításainak megfelelően tárgyalni. Szent-Iványi ezen a megbeszélésen is, immár összesen harmadszor, előadta a Makarovnak tulajdonított Magyarország számára ajánlott feltételeket, amelyeket szintén alapnak kívántak elfogadtatni a szovjet partnerekkel. Teleki jegyzőkönyve szerint annak ismertetése 16 pontban történt, amelyek tartalmilag a következők:

1. a magyar fegyverszüneti bizottság megérkezése után a bombázások megszűnnek,
2. a bizottság diplomáciai szabadságot élvez,
3. saját rádió schiffrét és rádiót használ,
4. a tárgyalás szakértőinek a száma korlátlan,
5. Magyarország mai állapotú „integritása" „biztosíttatik",
6. Erdélybe csak orosz csapatok vonulnak be.
7. Erdélyben majd népszavazás lesz,
8. Magyarország függetlenségét biztosítják,

91 Idézi: Gosztonyi P.: A magyar—szovjet... Id. hely 405. old. E tanulmány szerint és Teleki visszaemlékezése szerint a delegáció jegyzőkönyvvezetője Teleki Géza volt, aki 1944. október 1-től december 6-ig 52 jegyzőkönyvet (172 oldalas füzetben) írt. E jegyzőkönyveket és hivatalos más iratokat Teleki *még 1944 decemberében* (!) Rómába juttatta. (Teleki: Id. hely 1. old.) Magyarországról való disszidálása után magához vette ezeket az anyagokat, majd Gosztonyi Péternek bocsátotta rendelkezésére. (Lásd: Gosztonyi P.: Az Ideiglenes Nemzeti Kormány megalakulásának előzményeihez. Új Látóhatár, 1972. 3. sz. 233. old. 5. sz. lábjegyzet.) Ezt a jegyzőkönyvet valószínűen lemásolták több példányban, vagy a küldöttség más tagjai is írtak maguknak jegyzőkönyveket. Ugyanis, ha megfelel a valóságnak, hogy Teleki Géza már 1944 decemberében Rómába csempészte az általa írottakat, akkor csak egy másik példányt használhatott fel idehaza, Budapesten Szent-Iványi Domokos 1945 nyarán és őszén írt több nagyobb tanulmányában, amelyekben igen bőségesen, szó szerint idézi a tárgyalásokat. E tanulmányok a Hadtörténeti Intézet Levéltárában vannak elhelyezve.

92. Sz. Stemenko: I. m. 13. old

9. a magyar katonai és politikai adminisztráció megmarad,
10. Magyarország belügyeibe nem avatkoznak be,
11. a hadsereg, rendőrség és csendőrség megmarad,
12. a kormányformát szabadon választjuk,
13. a szovjet hadsereg nem fog nyomást gyakorolni,
14. a fegyverszüneti bizottság Horthy teljes támogatását élvezze,
15. Moszkvában mind 3 hatalommal tárgyalnak a magyar küldöttek,
16. a Szovjetuniónak nincsenek területi ambíciói.[93]

A szovjet fél a Makarovnak tulajdonított feltételeket semmiképpen sem értette most sem, és nem is kívánt róla tárgyalni. Ez nem is csoda, hiszen azok Horthyék vágyait fejezték ki, nem pedig a realitást. Viszont e megbeszélés után lehetővé tette a szovjet vezérkar a rádió-összeköttetés megindítását Budapesttel. „A bizottságnak rádiósa nem lévén — írja Teleki G. —, az orosz kémelhárító rádióosztálya végezte e feladatot..."[94] Mindezek után küldte el a magyar küldöttség 5-én éjjel *az első sürgönyt Budapestre.* Ebben közölte a puszta tényt, hogy vezérkari vonalon két meghallgatás volt eddig, a Sztálinnak szóló levelet az első vezérkari főnökhelyettes ma fogja átadni és továbbá; „kérjük a velük (szovjetek — K. M.) való megbeszélés alapján Nemes József őrnagy haladéktalan kiküldését..."[95] E szövegezésből, miután sem Nemesre, sem úticéljára semmi közelebbi nincs megadva, következik, hogy Horthy tudatosan nem adott aláírásra vonatkozó meghatalmazást, hanem előre megállapodtak Faraghoékkal, hogy ha szükséges az aláírási meghatalmazás, akkor Nemes útján fogják pótolni. A probléma nem e tényben van, hiszen egy államfő jó összeköttetés mellett fenntarthatja magának a jogot bizonyos lényeges és súlyos helyzetű feltételek értékelésére, hanem abban, hogy *a tárgyalásokra sem* kapott a küldöttség névre szóló írásbeli és teljhatalmú meghatalmazást. A rádió-összeköttetés kissé körülményes volt, mert nagyobbrészt csak éjjel lehetett sürgönyt leadni. Így a válasz csak 24 óra múlva érkezett meg.

93 Gosztonyi P. A magyar—szovjet... Id. hely 406. old.

94 Teleki Géza · Id. hely 2. old. Maga az a tény is, hogy a magyar küldöttség csak shiffret hozott magával Moszkvába, rádióst nem — szintén azt erősíti meg, hogy nem volt utóbbira vonatkozóan Makarovnak írásos ígérete. Radios vagy egyéb segédszemélyzet ilyen alapon való vitele fel sem merült az elokészítés idején. Egyébként október 5-e után a magyar delegáció kiegeszult egy titkarral. Ugyanis Bukarestből e napon Moszkvába vitték szovjet repulővel dr. Tarnay Istvánt, aki az ottani magyar kovetseg beosztottja volt, es augusztus 23-a után nem kívánt hazatérni, hanem a Szovetseges Hatalmaknál jelentkezett. Tarnay Moszkvában „mint az első fegyverszuneti bizottság titkara" működött. December elején hazatért, de 28-án mint az Ideiglenes Nemzeti Kormány fegyverszuneti bizottságának is a titkára, újra Moszkvába utazott (UMKL II/1-a ME-ség töredékes iratai B. 1/4 1945/382 sz.)

95. OL Filmtár. 14 086. (A Moszkvaból Budapestre és fordítva 1944 oktober 5 és 16 között valtott surgonyök Macartney által átadott filmmásolatok. Moszkvabol 21 arab számozású surgony jott Budapestre, onnan vissza XIX. római számozású uzenet.) 1 sz.

Az 5-i tárgyalást követően még aznap Kuznyecov vezérezredes újra felkereste a magyar delegációt, hogy Horthy levelében sincs személyre szóló meghatalmazás sem a tárgyalásra, sem a fegyverszünet aláírására. Kérte, hogy táviratilag kérje a küldöttség ennek a pótlását, mert anélkül nem folytathatnak tárgyalást.[96]

E figyelmeztetésre a magyar delegáció október 6-án éjjel határozottabban megismételte az 5-i kérést; „Aláírási meghatalmazás nélkül még részleges tárgyalásba sem akarnak bocsátkozni. Kérünk azonnal névre szóló aláírási meghatalmazást három szövetségessel fegyverszünetre vagy más megállapodásra táviratilag, azonkívül Nemes őrnagy hozza magával írásban is. Megállapodást hozzájárulásra aláírás előtt közöljük."[97]

Budapesten mindkét fenti táviratot megkapták, de nem értették meg azokat. Ezért első válaszukban 7-én éjjel mindkettőnek a megismétlését es beszámolót kértek.[98] Erre Moszkvából megismételték a két sürgönyt még aznap éjjel, és délután újabb ket uzenetet kuldtek az eddigi tárgyalásokról Ezekben hangsúlyozták, hogy a kapott irányelveket és „Makarov ígéreteit" ismertették, továbbá azt az utat, amelyen Magyarország Teleki Pál halála óta „fokozatos megszállás alá került", és a kormányzónak azt a törekvését, mely szerint a „Teleki vonalra" kíván visszatérni. „Hangulat nem rossz, sürgősen akarnak velünk megegyezni" és „elsősorban katonai együttműködés iránt érdeklődnek". Végul mindegyik táviratban aláhúzzák valamilyen formában, hogy „tárgyalás kért meghatalmazás beérkezéséig nincs".[99]

Végül október 8-án érkezett meg Budapestről a sokszor kért üzenet: „Táviratokat megkaptuk. Ittenı német erők nagymérvű szaporítása folytán haladékra van szükség. Elhatározás és levélben adott meghatalmazás változatlanul fennáll, a fentiekre hivatkozva feltételek közlését kérjétek,

96 Teleki G Id hely 3 old es Gosztonyi P A magyar—szovjet Id hely 407 old

97 OL Filmtar 14 086 2 sz

98 Uo I sz A budapesti meg nem erteshez nagymertekben hozzajarult az, hogy itt a Sztalinnak irt levelet (tekintet nelkul arra, hogy benne a kuldottseg egyik tagjanak a neve sem volt megemlitve, nemhogy nev szerinti meghatalmazas lett volna) a targyalasra tortent meghatalmazasnak veltek, tovabba, hogy az elso Moszkvabol jott surgonyben egy ilyen resz is volt „tabornoknak 43 szamu felcipot hozzon" (Marmint a kert Nemes ornagy — K M) Ennek a tartalmat semmi szin alatt nem ertettek, pedig csak arrol volt szo, hogy Faragho az egyik cipojet elvesztette ut kozben Ennek a potlasat kerte Jellemzo, hogy Faraghoeknak eszebe sem jutott, hogy Moszkvaban lehet esetleg venni is Faraghoval egyebkent az elso napokban meg egy erdekes (csak labjegyzetbe valo) eset tortent Stemenko tabornok Kuznyecov vezerezredest jelolve meg forrasul irja „A kuldottseg megerkezese utan nehany nappal elmeselte hogy Faragho nagyon nyugtalankodik disznai miatt, amelyeket valahol Debrecen kornyeken tenyeszt, es arra kert bennunket, hogy vigyazzunk rajuk amikor csapataink ezt a teruletet elfoglaljak Azt feleltek Faraghonak hogy a szovjet csapatok nem tulajdonitanak el idegen javakat sot ha gazdajuk nincs jelen gondoskodnak a megorzesukrol A foldbirtokos Faragho megnyugodott Meg kell jegyeznem, hogy katonainknak megsem kellett a disznok orzesevel foglalkozniuk, mivel a nemetek az utolso szalig elvittek azokat " (Id hely 12 old)

99 Uo 3 , 4 es 5 sz surgony

csupán ezek ismerete után adható meghatalmazás."[100] Ez a budapesti sürgöny több mindenről tanúskodik. Egyrészt arról, hogy Budapesten a Sztálinnak írt levelet egyben a küldöttség tárgyalási meghatalmazásának is tekintik és itt azt megerősítik. Továbbá, hogy a megindult tiszántúli páncélos csata sikerében reménykedve Horthyék halogató taktikába kezdtek. Mindenesetre a szovjet fél e távirati meghatalmazást az előzetes feltételek közléséhez megfelelőnek elfogadta.[101] Ennek eredményeként folytatódtak még 8-án este az előzetes feltételek átadásával a magyar—szovjet, angol és amerikai fegyverszüneti megbeszélések.

Az előzetes feltételek szövegét ezekben a napokban a szovjet kormány jóváhagyólag egyeztette az angol és amerikai kormánnyal. Ehhez október 6-án Molotov külügyminiszter részletes tájékoztatást adott a moszkvai angol és amerikai nagyköveteknek a magyar küldöttség megérkezéséről, tagjairól, megtett nyilatkozatáról és közölte Horthy Sztálinhoz küldött levelének szövegét is. Mindezek után az alábbiakban vonta le Molotov a magyar álláspontról a következtetést, jelentette Harriman az USA külügyminiszterének Molotov tájékoztatóját október 6-án. „Megvizsgálva Horthy kormányzó üzenetét és a magyar delegáció nyilatkozatát, a Szovjet Kormány úgy véli, hogy a magyar javaslatok nem kielégítőek és elfogadhatatlanok".[102] Ezt az értékelést az amerikai és angol kormány is magáévá tette. Ide vezetett tehát az irreális követeléseket tartalmazó magyar küldöttség álláspontja.

Az irreális magyar javaslat vitája helyett Molotov azt javasolta a nyugati szövetségeseknek, hogy nyújtsanak át a magyar küldöttségnek egy nyilatkozatot, amely az előzetes feltételeket tartalmazza, és csak annak elfogadása után tárgyaljanak Horthy küldötteivel fegyverszüneti egyezményről. A szovjet külügyminiszter a magyar delegáció által később, 11-én, elfogadott előzetes feltételek szövegét is átnyújtotta jóváhagyásra az angol és amerikai nagykövetnek. Ezzel együtt javasolta kormányaiknak, hogy bízzák meg moszkvai képviselőiket a „Magyarországra vonatkozó fegyverszüneti feltételek" kidolgozásával és „hogyha a magyar kormány elfogadja a fent említett előzetes feltételt, a fegyverszüneti tárgyalásokra Magyarországgal szintén Moszkvában kerülne sor."[103]

Az amerikai kormány teljesen egyetértő hozzájárulása Molotov valamennyi fenti javaslatához és az előzetes feltételek szövegéhez is október 7-én,

100 Uo II. sz surgony.

101 Teleki G · I m 3 old. és Gosztonyi P A magyar—szovjet Id hely 408 old

102 Foreign Relations. Id dok 1944 III kot 895—896 old Molotov kulugyminiszter tájekoztatója — Harriman jelentése szerint — lényegét tekintve megegyezik az előzőekben mas források alapjan kifejtettekkel. A Makarovnak tulajdonított feltételek fő tartalmat is felöleli Két vonatkozásban azonban mégis eltér. egyrészt úgy allítja be Horthy kuldotteinek az állásfoglalását, mintha azok harcolni akarnának Németország ellen Tehát nem a németek szabad elvonulását szeretnek, másreszt pedig nem tesz említést arról, miszerint Horthyék a nyugatiak megszállását is szeretnék

103 Uo 896—897 old

az angol kormányé szintén teljes egyetértéssel október 8-án érkezett meg Moszkvába.[104] Az amerikai álláspont így szólt: „A külügyminisztérium, a megfelelő katonai hatóságokkal való tanácskozás után egyetért azzal a szovjet javaslattal, hogy az Ön (Harriman — K. M.) 3816. október 6. sürgönyében idézett nyilatkozatot át kell adnia a jelenleg Moszkvában lévő magyar küldöttségnek a szovjet, angol és amerikai kormány nevében. A külügyminisztérium azzal is egyetért, hogy a fegyverszüneti tárgyalásokra a magyarokkal Moszkvában kerüljön sor és ezennel felhatalmazza Önt, hogy csatlakozzon angol kollégájához és a Szovjet Kormány által kinevezendő megbízotthoz, azzal a céllal, hogy kidolgozzák a magyar megbízottak által aláírandó fegyverszüneti feltételeket." Az idézett amerikai külügyminiszteri dokumentumok világosan bizonyítják, hogy a szovjet kormány Horthy kormányzó küldötteivel mindhárom nagyhatalom hozzájárulásával és megbízásából tárgyalt. Tehát minimálisan az adatok nem ismerésének tudható be, hogy a szóban forgó időben funkcionált, volt magyar külügyminiszter, Hennyey Gusztáv visszaemlékezésében azt írja: „amint később kitudódott a Magyarországgal folytatandó tárgyalásokra az oroszoknak nem volt meg a teljes felhatalmazásuk az angolszász hatalmak részéről."[105]

Az amerikai és angol kormány hozzájáruló egyetértése és Horthy tárgyalásra való meghatalmazást megerősítő sürgönyének megérkezése után Kuznyecov még 8-án délután felkereste a magyar szállást azzal, hogy a szovjet külügyminiszter a delegációt aznap késő estére várja. Molotov 8-án fél tizenkettőkor fogadta a magyar fegyverszüneti küldöttséget Kuznyecov vezérezredes és Podzerov tolmács jelenlétében, és átnyújtotta *a három nagyhatalom nevében az előzetes feltételek orosz és francia nyelvű szövegét.*[106]

Az előzetes feltételek lényege a következő: Magyarországnak 10 napon belül ki kell vonnia katonai erőit és közigazgatását az 1937. december 31-e után megszerzett területekről. Ennek ellenőrzésére szövetséges ellenőrző bizottság jön az országba. Magyarország azonnal hadat üzen Németországnak, s ezt követően a szovjet kormány kész katonai segítséget nyújtani Magyarországnak.[107]

104. Uo. 897. old. Hull külügyminiszter 1944. október 7-i sürgönye Moszkvába Harriman nagykövetnek és 898. old. Harriman X. hó 9-i jelentése Hullnak, amelyben értesítést küld a 8-án érkezett angol egyetértő álláspontról is.

105. Hennyey G.: Magyar erőfeszítések... I. m. 28. old.

106. Foreign Relations... Id. dok. 1944. III. köt. 898. old. Harriman 1944. X. 9-i jelentése a külügyminiszternek és Teleki G.: Id. hely 3. old.

107 Az előzetes feltételek teljes orosz nyelvű szövege a következő: (Lásd Pl. Arch. Gyűjtemény.)

В соответствии с требованием Правительств Советского Союза. Великобритании и Соединенных Штатов Америки нижеподписавшиеся представители регента Хорти и Венгерского Правительства генерал-полковник Фараго Габор. Полномочный министр д-р Сентивани Домонкош и профессор граф Телеки Геза, должным образом уполномоченные, приняли следующее предварительное условие.

Венгрия должна эвакуировать все венгерские войска и чиновников из оккупированных ею территорий Чехословакии. Югославии и Румынии в пределы границ Венгрии, существовавших

Az előzetes feltételek szövegét és Molotov külügyminiszter magyarázó szavait a tárgyalást követően nyomban, október 9-én rejtjelezett rádiósürgöny útján elküldte a küldöttség Budapestre. „Külügyminiszter 8-án éjjel átadta előzetes feltételeket brit birodalom és Egyesült Államok nevében is — szólt a sürgöny. — Ha ezeket Magyarország elfogadja, úgy Moszkvában összeül a bizottság és fegyverszünet feltételeit letárgyalja. Ha Magyarország ezeket nem fogadja el, több mondanivalója nincs. A feltételek nagyjában ugyanazok, mint Romániánál, Makarov alezredest és működését nem ismerik el. Orosz Kormány sürgős választ kér."[108]

Ezzel az aktussal a Magyarország átállásával kapcsolatosan megindult folyamat formájában és tartalmában is követni látszott a román, a finn és a bolgár háborúból való kilépést. Abban ti., hogy egy-két kérdésben előzetes és tárgyalás nélkül elfogadandó feltételeket szabtak meg ahhoz, hogy végleges fegyverszünetet kapjanak az egyes országok. Ezek az előzetes feltételek minden esetben elsősorban a fasiszta Németországhoz való további viszonyt és a megszállt, vagy Németország segítségével megszerzett területek sorsát érintették. Az ezekben a kérdésekben kialakított szövetséges álláspontot feltétel nélkül kellett elfogadni.

Tehát Magyarország számára is a kezdeti vontatottság és horthysta fondorlatok ellenére a többi volt német szövetséges országéhoz hasonlóan alakultak a feltételek. Ezt még Faraghoék fenti sürgönye is kénytelen kiemelni. Az kétségtelennek látszik, hogy Horthy és a magyar küldöttség irreális álláspontja és az ún. Makarov-feltételekkel való unalomig ismételt előhozakodás lehetetlenné tette, hogy az előírt előzetes feltételek kialakításához hozzájárulhasson a delegáció, és a román előzetes feltételekhez hasonlóan, a szovjet katonai segítség mellett még más kérdésekben is Magyarország számára is pozitív állásfoglalás kerülhessen azokba.

Ezt az esetleges lehetőséget már elmulasztva, Horthy és a magyar delegáció sajnos a továbbiakban sem tudta a lehetőségek maximumát kihasználni. A szovjet kormány sürgetése ellenére az előzetes feltételek kézhezvétele után mind a magyar vezetők Budapesten, mind a magyar delegáció Moszkvában újabb elterelő, a tisztántúli német támadás sikerét váró, időhúzó mesterkedésekbe kezdtek.

на 31 декабря 1937 года. Эта эвакуация должна начаться немедленно и должна быть закончена в течение 10 дней со дня получения Венгерским правительством настоящего заявления. В целях проверки и контролирования за этой эвакуацией три союзные правительства направлят в Венгрию своих представителей, которые будут действовать в качестве Объединенной Союзной военной миссии под председательством советского представителя.

Венгрия обязана порвать все отношения с Германией и немедленно объявить войну Германии, причем Советское правительство готово оказать помощь Венгрии своими войсками.

Москва, 11 октября 1944 года.

108. OL. Filmtár. 14 086. 6. sz. sürgöny.

Igaz, hogy Budapesten a Faragho-delegáció elutazása után tettek előkészületeket is az átállás előkészítésére. Horthy az ügyekbe beavatott közvetlen környezetén túl, szeptember végén az első és második magyar hadsereg parancsnokával, dálnoki Miklós Béla és dálnoki Veress Lajos vezérezredesekkel is közölte a fegyverszünet-kérésre vonatkozó lépéseit.[109] Mindkét tábornok Horthy bizalmasainak a köréhez tartozott és Náday, Lakatos, Sónyi, Faragho, Bakay Szilárd, Vattay, Lázár Károly stb. tábornokkal együtt alkották az „öreg tábornokok" megbízható horthysta csoportját.[110]

A két hadseregparancsnok közül Veress Lajos már 1944 nyarától Bethlen Istvánnal együtt próbált egészen egy új kormány listájának elkészítéséig hatni Horthyra a háborúból való kilépés érdekében. Így nem meglepő, hogy a Moszkvába irányítandó küldöttség elhatározása idején, minden eshetőségre felkészülve a kormányzó Veress Lajost jelölte ki „homo regiusnak".[111] Ezt az elhatározást az elindulása előtt, szeptember 26-án, a fegyverszüneti küldöttséggel is közölte Horthy. Ugyanakkor, amikor ezt az elhatározást Veress tábornokkal is megbeszélte.[112] Pár nap múlva e megbízatásról az írásbeli dokumentumot is kézhez kapta Veress, amelyet báró Bánffy Dániel vitt el a főhadiszállásra, és amelyről Veress a következőképpen számolt be: „báró Bánffy Dániel főhadiszállásomon átnyújtotta a kormányzó által aláírt és ellenjegyzett okiratot, amely a következőket tartalmazta: ‚Arra az esetre, hogy egy külföldi hatalom jogaim szabad gyakorlatában erőszakkal meggátolna, Önt bízom meg az államfői és miniszterelnöki teendők ellátásával'."[113] E dokumentum másodpéldányát németbarát magyar tisztek a hitleristák kezére játszották, akik így ezúton is tudomást szereztek a készülő eseményekről, és róla fényképmásolatot készítettek, amely a Veress tábornok ellen emelt későbbi nyilasper vádjai között szerepelt.[114]

Katonai értelemben, úgy tűnt, jó kézben van az *1. magyar, a budapesti hadtest* vezetése is Bakay Szilárd altábornagy parancsnokságával, akire a

109. Faklya, 1947. január 12. 1. old. (Fahidy József: Hogyan adta át Horthy a hatalmat dálnoki Veress Lajosnak?)

110. HIL. Tan. gy 2 578. Szent-Iványi Domokos feljegyzése. 28. old. A tábornokok ilyen „csoportosulása" a háború idején jött létre. Ez lényegében a vakon Hitler-, illetve németbarát tábornoki csoporttól — amelynek zöme a származását tekintve is német volt — való megkülönböztetést, a sajátos magyar horthysta célok követését fejezte ki. A felső tisztikarban a *megbízható* „öreg tábornokok" kisebbségben voltak. Szent-Iványi feljegyzése szerint 1942-ben a 113 tábornok közül 56 volt német származású. A magasabb tábornoki helyeken ez az arány még rosszabb. A 21 altábornagyból 11 és a 7 vezérezredesből 6 volt német eredetű. (Uo. 1. sz. melléklet.).

111. Dálnoki Veress Lajos: Miért nem sikerült a „kiugrás"? Új Látóhatár, 1970. április 15. XIII. évf. 2. sz. 163. old. és HIL. Tan. gy. 2576. Szent-Iványi Domokos: A magyar kérdés 1945 nyarán. 16. old.

112. Fáklya, 1947. január 12. 1. old. Horthy állítólag a következőket mondotta Veress tábornoknak: „Ha velem valami történne Te alakíts kormányt és tedd, amit a nemzet érdekében leghelyesebbnek látsz!"

113. Dálnoki Veress Lajos: Id. hely 163. old.

114. HIL. Tan. gy 2576. Szent-Iványi D.: A magyar kérdés 1945 nyarán. 16. old.

főváros biztonsága volt bízva, és aki — Horthy szerint — „német beavatkozás esetére a Vár védelmét is minden részletében kidolgozta".[115] Nyilvánvalóan ezért; tehát, mert a készülő átállás egyik kulcsfontosságú emberének ítélték meg a németek, és tartottak tőle a nyilas puccs megakadályozását illetően is, Bakay altábornagyot még az előkészület során, október 8-án reggel a Gestapo elrabolta és ismeretlen helyre elhurcolva végleg kikapcsolta a küzdelemből. Helyére Horthyék ugyan megbízható tisztjüket, Aggteleki altábornagyot állították nyomban, de ez a kényszerváltoztatás egyrészt a korábbi Budapest védelmét célzó elképzelés felborulását jelentette, másrészt pedig magát az új hadtestparancsnokot is később, október 15-én letartóztatják, s így szintén kikapcsolják a vezetésből.[116]

Szeptember legvégén közeledést engedélyezett Horthy a Magyar Front irányába is. Még 1944. szeptember elején sikerült a Magyar Front vezetőinek, Szakasits Árpádnak és Tildy Zoltánnak közvetett kapcsolatot kiépíteni a vezérkari főnökséggel. E kapcsolatot Hadácsy Rezső ny. ezredes segítségével hozták létre, aki Vörös János vezérkari főnöknek felajánlotta, hogy a Magyar Front vezetőivel, Szakasitscsal és Tildyvel összehozza őt az átállás körülményeinek megtárgyalására. „Holnap mindjárt beszélek a kormányzóval, mondotta Vörös, és ő döntsön" — írta le visszaemlékezésében Hadácsy a vezérkari főnök válaszát. Vörös szeptember végén megkapta Horthy hozzájárulását a Magyar Front vezetőivel való tárgyalásra. Ennek alapján Szakasits Árpád Ilona utcai búvóhelyén folyt le az első megbeszélés a Magyar Front és a horthysták között. Vörös Jánost Hadácsy, Tildy Zoltánt pedig vidéki rejtekhelyéről Dessewffy Gyula hozta Szakasitshoz. A tárgyalás a késő esti órákban folyt le, amelyen Vörös a katonai helyzet kilátástalanságát megvilágítva közölte, hogy Horthy, ezt mérlegelve hajlandó a fegyverszünetre. A végrehajtáshoz szerintük kb. 2—3 hétre van szükség. „*Az ellenzéki vezetők* azt kívánták — írja Hadácsy —, hogy fegyverszünet esetén, a Függetlenségi Front pártjaiból kell kormányt alakítani, a háborús uszításnak véget kell vetni, ki kell zárni a hadseregből a németbarát tiszteket és ami az ellenzéki vezetők leglényegesebb kívánsága volt; a munkásságot és parasztságot fel kell fegyverezni."[117] A Magyar Frontnak ezt az álláspontját, amely teljesen megegyezett a korábban idézett első memorandumban foglaltakkal, közölte Vörös Horthyval. Abban is megegyezés történt, hogy Hadácsy marad az összekötő és néhány nap múlva jelentkezhet Vörösnél válaszért. Azonban Hadácsy többszöri kísérletezésére sem kapott értesítést a Magyar Front Vörös János útján.[118] Horthyék számára ez a beszélgetés csak tájékozódó megbeszé-

115. Horthy: I. m. 269. old.
116. Uo. és C. A. Macartney: I. m. 371. old.
117. HIL. Tan. gy. 2 597. Hadácsy R.: Visszaemlékezése Hitler magyarországi szövetségeseiről. 1964. I. 20. és PI.Arch. H-sz. 82. Szakasits Árpád visszaemlékezése.
118. Uo.

lés maradt és így igen kevés eredményt hozott, bár később ezt a kapcsolatot felhasználva jön létre a Magyar Front vezetői és Horthy között is a tárgyalás.

A fentiekkel csaknem egyidőben, 1944. szeptember végén vagy október első napjaiban más úton is sikerült az uralkodó körökkel kapcsolatot kiépíteni. A Kommunista Párt titkára, Rajk László és a Nemzeti Parasztpárt egyik vezetője, Kovács Imre, az utóbbinak egyik ismerőse útján Újszászy tábornokhoz, a BM Államvédelmi Központjának a vezetőjéhez jutottak el, akinek átnyújtották a Magyar Front Horthynak szóló második memorandumát. Újszászy ezt Ambrózy Gyula és Lázár tábornok útján eljuttatta a kormányzónak. E tárgyaláson Rajk határozott állásfoglalást követelt a háborúból való kilépést és a munkásság felfegyverzését illetően, Horthyval pedig közvetlen tárgyalásokat és közös, azonnali fegyverszüneti cselekvést sürgetett.[119] Horthyék részéről azonban ez a tárgyalás is csak tájékozódó jellegű maradt.

Horthy és környezete más irányban is folytatott tapogatódzó megbeszéléseket ezekben a napokban. Így ifj. Horthy Miklós Bornemissza Félix és Hardy Kálmán, a folyami erők felügyelője segítségével összeköttetést épített ki jugoszláv partizánokkal. A szeptember végén érkezett partizán-összekötővel ifj. Horthy lakásán a kormányzó is találkozott. Bornemissza F. visszaemlékezése szerint az összekötő kifejtette, hogy részükről a Magyarországgal való fegyverszünetkötésnek nincsen semmi akadálya. Ha Magyarország kilép a háborúból, akkor egy, a Szovjetunióra támaszkodó demokratikus szövetség hozható létre Jugoszlávia, Bulgária és Magyarország részvételével. A kormányzó meghallgatva az állítólag Tító politikáját jelentő tájékoztatást, azt válaszolta, hogy a fegyverszünetre való jó szándék benne is megvan, s kérte, hogy ezt közölje a megbízóival. A megbeszélésen csak abban állapodtak meg, hogy a küldött hazamenetele után rövidesen újabb megbízott érkezik Jugoszláviából, aki már tárgyalásokat is folytathat.[120] Ez a következő összeköttetés-várás a hitleristák tudomására jutva szolgált alkalmul a Gestapónak, hogy később az ifj. Horthyt tőrbe csalják és elrabolják.

Ezek a hazai, a fegyverszünethez kapcsolódó ténykedések azonban megmaradtak mind szeptember végén, mind október első napjaiban a tájékoztató és tájékozódó szinten. Belőlük a határozottabb elszántság a cselekvésre még mindig hiányzott. Sőt, maga a szilárd elhatározás is hiányzott még mindig. A megtett lépések csak igen szűk körre terjedtek ki, még a kormány és a vezérkar megbízhatónak vélt tagjait sem vonták be Horthyék a fegyverszünet tervezett előkészületeibe. A miniszterelnököt, a külügyminisztert és a vezérkari főnököt tájékoztatta ugyan a kormányzó legfontosabb

119. PI. Arch. H. sz-82. Szakasits Árpád visszaemlékezése és BM. Arch. Újszászy István vallomása. Idézi: Pintér István: A Magyar Front és az ellenállás. Kossuth Könyvkiadó. Budapest, 1970. 148—151. old.

120. HIL. Tan. gy 2600. Bornemissza Félix 1963. márciusban írt visszaemlékezése.

lépéseiről, de az érdemi munkába nem vonta be őket sem. Ugyanekkor arra sem történt intézkedés, hogy a legfontosabb pozíciókból a megbízhatatlan, hitlerbarát elemeket eltávolítsák. Így a vezetésben nem teljesen szétválva ugyan, de egyszerre két vonal érvényesült; a többség teljes erővel és meggyőződéssel folytatta a harcot Hitler mellett, míg Horthy és szűkebb környezete a kialakult kényszerhelyzetben a legkisebb lépés, a Hitlertől való leválás irányában tájékozódott, mivel más lehetősége nem volt, most mai külföldön a Szovjetunióval is, belföldön pedig az ellenállási mozgalom legfőbb erőinél is próbálkozott.

Ebből a helyzetből következett, hogy amikor csak egy kis remény vagy lehetőség látszott a Szovjetunió ellen folytatott harc sikerére, Horthyék a fegyverszünetkötést és a háborúból való kilépést is elodázó kísérletbe kezdtek. Ezzel az alapállással magyarázható már az is, hogy Horthy a Moszkvába utazó delegációnak nem adott világos és egyértelmű, névre is szóló meghatalmazást a tárgyalásokra sem. Ő elsősorban csak tájékozódni akart a szovjet kormány álláspontjáról, nem pedig cselekedni. Az utóbbit az esetleges kedvező feltételektől tette függővé, amelyeknek lényeges elemeit, irreális elképzeléseit követve, maga kívánta meghatározni. Nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy szeptember végén és október első napjaiban a szovjet csapatok még nem indították meg a Magyarország felszabadítására tervezett nagyszabású hadműveleteiket. Ugyanakkor a német hadvezetés, nagy erőket vonva össze Magyarországon, készült az ún. „cigánybáró" hadművelet végrehajtására. E hadművelet azt célozta hogy a Keleti és Déli-Kárpátokon átjutott szovjet és román erőket szétzúzza és ott téli védelemre rendezkedjen be.[121]

A szovjet offenzíva ugyan október 6-án megindult, de Horthyék az első napokban még bíztak abban, hogy azt a németek megállítják. Így ebben a periódusban a halogató taktika érvényesült. Ennek egyik jele a Budapestről október 8-án Moszkvába küldött már idézett sürgönynek az a része is, amely a nagy német erőkre hivatkozva hangsúlyozza a haladék szükségességét, és csak a feltételek *közlésének kérését* szorgalmazza. A kért névre szóló meghatalmazásokat is csak a feltételek megismerése után kívánja megadni. Budapest végül csak a 9—10-e közötti éjszakán küldött választ a szovjet fél és a magyar delegáció október 5-i kérésére a meghatalmazást illetően „aláírásra meghatalmazás megadva... Nemes őrnagy írásbeli meghatalmazással Körösmezőn át indul" — közölték a táviratban,[122] kérve az aláírás előtt a feltételek közlését. Ekkor azonban már ez a távirat semmire sem volt használható, hiszen a tárgyalások az előzetes feltételek átadásáig már eljutottak Moszkvában, s a legfontosabbról, annak elfogadásáról és az aláírási jog megadásáról viszont nem intézkednek, mivel Horthy ezt a jogot magának tartotta fenn. Így az előzetes feltételek szövegéhez való hozzájárulását is meg kellett várni, melyet

121. Részletesen ezekről lásd: Ölvedi I.. I. m 103—131. old. es Mnaszján. I m 268—284 old
122 OL Filmtár 14086. IV sz sürgöny

ismét csak a katonai helyzet újabb romlása után, a 10-ről 11-re forduló éjjel adott meg. Jellemző erre a taktikázásra az alábbi eljárás is. Nem sokkal a 6-án megindult szovjet támadás után, a német parancsnokság felkészült arra, hogy esetleg visszavonja a csapatokat (Balassagyarmat, Budapest hídfő, Székesfehérvár, Balaton, Nagykanizsa) a Bükk—Mátra—Budapest—Székesfehérvár—Balaton és Nagykanizsa általános vonalra. Erről 7-én a magyar kormány véleményét hivatalosan is kérte a német parancsnokság. Válaszként 8-án még személyesen Horthy tiltakozott Veesenmayernél Magyarország feladása ellen.[123] Számukra ez a lépés — amely feltehetően szovjet előrehaladást eredményezhetett volna magyar földön — azt is jelentette, hogy az óhajtott nyugati megszálláshoz sem kaphattak volna idő- és térbeli lehetőséget. Pedig ez a szempont és cél a leglényegesebbek egyike volt a budai Várban, nemcsak ekkor, az előzetes feltételek kézhezvétele előtt, hanem még annak megismerése után is.

Az „előzetes feltételek" Budapestre érkezése idejére — 9-én délelőtt küldték el Moszkvából —[124] a katonai helyzet tovább romlott. A szovjet csapatok a Szolnok—Debrecen útvonalat elvágták és a Tiszán is átkeltek.[125] A katonai események hatása alatt tárgyalta meg október 10-én „egy szűk körű koronatanács": a kormányzó, a miniszterelnök, a külügy-, honvédelmi miniszter, a vezérkari főnök, a katonai és politikai irodák vezetői részvételével, az előzetes feltételeket.[126] Hosszabb vita után — Hennyey külügyminiszter szerint — a következő „felfogást" tették magukévá; „A Molotov-féle közléseket *csak mint előzetes* feltételeket lehet elfogadni, és a fegyverszünetnek végleges és részletes feltételeit a szokásos diplomáciai tárgyalásokon kell megállapítani. Mindenesetre a bizottság kérje, hogy végleges fegyverszünet megvalósítása végett az orosz haderők további előnyomulása leállíttassék, és a támadások szüneteljenek."[127] Ezt bizonyítja az a távirat is, amelyet e megbeszélés eredményeként Budapestről október 10—11-én éjjel, 0 óra 30 perckor küldtek Moszkvába. „Magyarország előzetes fegyverszüneti feltételeket elfogadja. Kéri részletes és fegyverszüneti tárgyalás mielőbbi megindítását..." Továbbá teljes titoktartást, amíg a Budapesten lévő német túlerő ellensúlyozására a frontról megfelelő magyar katonaságot nem hoznak és mindehhez, „hogy biztosíthassuk fegyverszünet feltételeinek végrehajtását", kéri a szovjet csapatok megállítását.[128]

123 Uo 16 721 doboz Hennyey G vallomása és Uo. 16 732 doboz Vörös János vezérkari főnök naplója

124 Gosztonyi P.. A magyar—szovjet fegyverszuneti... id hely 409. old. A Budapestről 10-én délután Moszkvába kuldott surgony szerint azt csak 9-én este vették a Várban A jelentős időeltéres a két forrás között valószínű abból ered, hogy utobbi a megfejtés idejét tünteti fel beérkezési időnek.

125 Lásd. Ölvedi I. Id hely 123, 127 old és 147—148. old.

126. HIL. Békeelőkészítő 3 doboz. A/II/16 Vattay altbgy. 1946. VII. 7. vallomása és Hennyey G.: Magyar erőfeszítések... I m. 27 old.

127 Hennyey G.: Magyar erőfeszítések . I m 28. old

128 OL Filmtár 14086 VI sz tavirat

Az ismertetett állásfoglalás és kérés mögött valójában egy újabb horthysta mesterkedés húzódik meg. „Ez a kérelem — írja Hennyey külügyminiszter a szovjet csapatok megállítását illetően — az időnyerés biztosítását szolgálta abból a célból, hogy az angolszász hatalmak bevonásával Magyarország javára kedvezőbb, végleges fegyverszüneti feltételeket lehessen elérni, és különösen a Németország elleni hadüzenet elejtésére megoldást lehessen találni." „Ezeknek a felette nehéz és sorsdöntő elhatározásoknak az idején — húzza alá még egyszer a volt külügyminiszter —, így az október 10-i megbeszélésen is, a kormányzó és a jelen levő miniszterek a Németország elleni hadüzenet követelését, még inkább a németek megtámadását határozottan elutasították."[129]

Horthy tehát — külügyminisztere tanúsága szerint — ezzel a felemás elhatározással és céllal, a szovjet, angol és amerikai tárgyaló fél tudatos és szándékos félrevezetésével adta beleegyezését az előzetes feltételek elfogadásába. A szövetséges hatalmak becsapása volt ez a szó szoros értelmében, hiszen amikor az előzetes feltételek elfogadására és aláírására utasítást adott a kormányzó, már el is döntötték, hogy azt nem hajtják végre.

Hasonlóan mesterkedett a kormányzó döntését várva október 8-a és 11-e között Moszkvában a magyar fegyverszüneti küldöttség is. Az előzetes feltételek Budapestre való továbbítása után a delegáció október 9-én a szovjet kormánynak átadott terjedelmes „szóbeli jegyzékben" újra az ún. Makarov levelekkel hozakodott elő, kérve, hogy a benne foglaltakat az angol és amerikai kormánynak továbbítsák. E jegyzékben a magyar küldöttség kénytelen volt magyarázkodni az addigi tárgyalásokon tanúsított magatartása miatt, amikor azt írta, hogy „a Magyar Küldöttség Antonov és Kuznyecov tábornok urakkal folytatott tárgyalása alkalmával nem állított feltételeket". Továbbá kénytelen volt leírni, hogy nincsenek a birtokában a „Makarov-levelek", hanem azok Budapesten maradtak. Ennek ellenére azokra hivatkozva, óhajaikat most már ugyan nem pontokba szedve, de mégis újra kifejtették. Itt már csak az ország függetlenségének a 44-es határok közötti biztosítása, a román csapatok előnyomulásának a leállítása, a magyar közigazgatás, a csendőrség és rendőrség meghagyása, a kormányforma és más belpolitikai ügyekbe való be nem avatkozás felsorolása szerepel kiemelten.[130] Ezeknek az óhajoknak jelentős része láthatólag a Horthy-rendszer átmentését kívánta szolgálni, nem pedig az ország megmentését.

A következő napon, október 10-én a delegáció újabb „szóbeli jegyzék" kíséretében egy memorandumot szerkesztett és adott át a szovjet kormánynak. Ebben a magyar politikai életnek a háború alatti alakulását próbálta felvázolni

129. Hennyey G.: Magyar erőfeszítések... I. m. 28—29. old.

130. C. A. Macartney: Ungarns Weg aus dem Zweiten Weltkrieg. Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte 14 évf. 1966/1. sz. 97. old. (2. sz. „szóbeli jegyzék").

és mentegetni.[131] Emellett a küldöttség a megfejtések késleltetésével, bizonyos sürgönyök ismételtetésével is időt próbált nyerni. Ez történt a 10-én Budapestről érkezett sürgönnyel is. „A delegáció azonban úgy határozott — írja a kérdésről az egyik nyugati kutató —, hogy időnyerés céljából e távirat megismétlését kéri. Az oroszoknak azt mondották, hogy valami hiba lehet a továbbításban, azért kell az ismétlést kérni. Közben a delegáció arra törekedett, hogy a nyugati hatalmak képviselőivel, elsősorban Edennel és Churchillel kapcsolatba jusson".[132] Ezek az ügyeskedések azonban semmilyen eredményre nem vezettek. A szovjet kormány a magyar fegyverszünet-kérést illetően is a nyugati hatalmakkal mindenben egyetértőleg járt el. Egy eredményhez jutottak ezáltal csupán, ahhoz, hogy a bizalmatlanság fokozódott a magyar delegációval szemben, s ez a következő tárgyaláson már éreztette is a hatását.

Kétnapos várakozás után végre október 11-én éjjel 0 óra 30 perckor megérkezett Moszkvába Horthy állásfoglalása az előzetes fegyverszüneti feltételek elfogadásáról. A sürgönyt rögtön a delegáció rendelkezésére bocsátották, amely azt nyomban megfejtette, és írásban is azonnal a szovjet kormánynak továbbította Kuznyecov útján.[133] A szovjet fél gyorsaságára és rugalmasságára a *magyar* fegyverszüneti kérelemmel kapcsolatosan jellemző, hogy a kormányzó — nem is egészen egyértelmű — előzetes feltételeket elfogadó álláspontjának megérkezését követően két és fél órával, 11-én hajnali 3 órakor a külügyminiszter már fogadta is *a lakásán*, a Kremlben a magyar fegyverszüneti delegációt.[134]

A Molotovnál lefolytatott tárgyaláson részt vett Dekanozov külügyminiszter-helyettes is egy tolmács kíséretében. A magyar fél ismertette a kormányzó táviratát, amely az előzetes feltételek általános elfogadását, a részletes fegyverszünet tárgyalásának mielőbbi megindítását és a szovjet csapatok megállítására vonatkozó kérést tartalmazta.[135] A sürgöny sajnos nem tartalmazta az előzetes feltételek visszaigazolását vagy annak pontonkénti elfogadását, amelyek hiányát — a korábbi megbeszélés rossz tapasztalata alapján — bizalmatlanul fogadta a szovjet külügyminiszter. E kérdésről a Teleki Géza által vezetett jegyzőkönyv szerint a következő vita zajlott le:

131 Uo 3 sz „szobeli jegyzék"

132 Gosztonyi P A magyar—szovjet fegyverszuneti . . Id hely 409 old

133 Uo 410 old és Macartney · Ungarns Weg Id hely 97 old 5 sz. „szóbeli jegyzék", továbbá Teleki Géza: I. m 4 old.

134 Teleki G. I m 4. old és Gosztonyi P. A magyar—szovjet fegyverszüneti . . . Id hely 410. old

135 OL Filmtár 14 086 VI sz sürgöny A távirat teljes szövege a következő „Magyarország előzetes fegyverszuneti feltételeket elfogadja Kéri részletes fegyverszuneti tárgyalás mielőbbi megindítását és a teljes titoktartást, amig Budapesten túlerőben lévő németekkel szemben a frontról katonai erőt hozhatunk német puccs-kísérlet és azzal kapcsolatban öldöklések, különösen zsidó pogrom megakadályozása végett. Hogy ezt megtehessük és, hogy biztosíthassuk a fegyverszünet feltételeinek végrehajtását kérjük antiszemita Budapest felé előnyomuló orosz csapatokat megállítani "

„*Molotov:* Nem tiszta a szöveg értelme, mert az előzetes fegyverszüneti feltételek egyes pontjai nincsenek elfogadva.

Szent-Iványi: Kifejti, hogy a teljes szöveget megsürgönyöztük a kormányzónak, aki nem akarva hosszúra fogni, az egészet elfogadta.

Molotov: Esetleg rosszul chiffrezték.

Faragho: Mi az egész szöveget pontosan adtuk le fordításban.

Molotov: Ha az egész szöveget visszasürgönyzik, úgy elfogadható.

Szent-Iványi: Ezzel vesztenénk egy napot.

Molotov: Felhívja figyelmünket, hogy a magyar kormány félremagyarázhatja, úgy, mint a Makarov-levelet és hogy a Hármas Szövetségnek ez alapvető fontosságú.

Faragho: Megmutatjuk másolatban a mi táviratunk szövegét, amely a feltételeket tartalmazza.

Molotov: Csak rá akartam mutatni, hogy a pontos szöveg elismertetése volna jó."[136]

A továbbiakban a szovjet külügyminiszter kisebb részletproblémák mellett az előzetes feltételek két lényeges pontjának teljesítéséről kérdezősködött:

„*Molotov:* Tehát kiürítik a trianoni határokon túli területeket és hadat üzennek a németeknek?

Teleki, Faragho, Szent-Iványi: Igen.

Teleki: Sürgöny szövege szerint, ha a részletes fegyverszüneti tárgyalásokat kéri a kormányzó, úgy az előzetest is teljes egészében elfogadta. Ez logikus.

Molotov: Szóval a háborút a németeknek azonnal megüzenik.

Faragho: Ez Önöktől függ, ha elfogadják a kormányzó feltételét (hogy várnak addig, amíg kellő számú magyar erőt vonnak össze Budapesten — K. M.), akkor a hadüzenet kissé késik, ha nem fogadják el, úgy azonnal is meg lehet üzenni."[137]

A továbbiakban a magyar delegáció azon ígérete után, hogy újabb, az előzetes feltételek elfogadását visszaigazoló sürgönyt kérnek Budapestről, valamint, hogy a fővároshoz vitt magyar erők néhány napig képesek, és védeni is fogják a fővárost a németek ellen, végül, hogy a kormányzó írásbeli felhatalmazását Nemes őrnagy hozza a fronton keresztül magával — Magyarország számára kedvező fordulatot nyert a tanácskozás. Ehhez a korábban megrontott légkör és a nem világos sürgönyök következtében, mint ahogyan Teleki Géza megjegyzi: „. . . a bizottságnak minden meggyőző erejét és tudását latba kellett vetnie, . . ."[138] Mindezeket követően *Molotov* rövid időre eltávozott, majd visszatérte után *közölte*, hogy kormánya *a magyar fegyverszüneti küldöttséget az előzetes feltételek aláírására elfogadja.* Azt is megígérte,

136. Teleki-féle jkv. 31. lap. Idézi: Gosztonyi P · A magyar—szovjet fegyverszuneti . . . Id. hely 410—411. old
137. Uo.
138. Teleki G.: I. m. 4. old.

hogy rövidesen választ ad a szovjet csapatok kért megállítását illetően *is, és még aznap sor kerülhet az előzetes feltételek aláírására.* E gyors tevékenységet jelentősen megkönnyítette, hogy Churchill angol miniszterelnök és Eden külügyminiszter e napokban Moszkvában tartózkodott.

Molotov külügyminiszter október 11-én délután a magyar tárgyalások fejleményeiről személyesen tájékoztatta az angol és amerikai nagyköveteket. E tájékoztatáson részt vett Eden is. Molotov először ismertette Horthy sürgönyét, majd kommentárjában kitért a szovjet kormány álláspontjára is. Eszerint a szovjet kormány elfogadhatónak tartja a magyar választ és teljesíthetőnek a kormányzó az irányú kéréseit, hogy kezdjenek azonnal hozzá a részletes fegyverszüneti tárgyalásokhoz, valamint hogy állítsák meg néhány napra a szovjet csapatokat, így elősegítve magyar katonai erők Budapestre vitelét. A szovjet külügyminiszter javasolta, hogy hatalmazzák fel a szovjet főparancsnokságot a magyar parancsnoksággal való tárgyalásra ez utóbbi kérdés részleteit és végrehajtását illetően. Javasolta továbbá, hogy a három nagyhatalom képviselői azonnal lássanak hozzá a magyar fegyverszüneti egyezmény megvizsgálásához, és mindenekelőtt az előzetes feltételek teljesítését ellenőrző szövetséges katonai misszió Magyarországra küldését tanulmányozzák. Ígéretet tett, hogy a magyar fegyverszünetre vonatkozó szovjet tervezetet már 12-én a másik két hatalom rendelkezésére bocsátja. A szovjet javaslatokra az angol kormány nevében a beleegyező választ Eden külügyminiszter megadta. A katonai kérdésekre vonatkozóan javasolta: „helyes lenne ezt a kérdést a szovjet katonai hatóságok döntésére bízni".[139] Az amerikai kormány egyetértő válasza már 12-én megérkezett Moszkvába, amelyet az USA nagykövete 13-án írásban és szóban is közölt Molotov külügyminiszterrel.[140]

Látható, hogy a szovjet kormány gyorsan és pontosan tájékoztatta szövetségeseit a magyar fegyverszünet ügyében is. Az előzetes feltételek aláírásához nem kellett külön felhatalmazás, mert azt csak a magyar fél írta alá, éppúgy, mint Finnország, Bulgária stb. esetében is, hogy dokumentálisan igazolja annak elfogadását.

Október 11-én, a hajnali órákban Molotovnál folytatott tárgyalás után a magyar küldöttség Budapestre 3 rádiósürgönyt küldött. Az elsőben, melyet még a reggeli órákban továbbítottak, beszámol a tárgyalásról. Ebben kiemeli, hogy az előzetes feltételek elfogadását követően a „hangulat barátságos, meleg lett". A megbeszéléseknek megfelelően tartalmazza azt is, hogy „Követelik aláírási meghatalmazás ismétlését közölt előzetes feltételek egyidejű vissza felsorolásával". És végül, talán a magyar delegáció munkájában is változást

139. Foreign Relations Id dok 1944 III kot. 889—901 old Harriman kovet 1944 oktober 11-i jelentése Hullnak

140 Uo. 901—902 old Hull kulugyminiszter 1944 október 12-i surgonye Harrimannak és utobbi október 13-i válaszjelentése az ugyről

jelentő figyelemre méltó felhívással zárul a sürgöny: „Kérjük átérezni helyzet fontosságát és szükséges lépéseket megtenni, hogy kötelezettségeinket betarthassuk. Ők az ügy fontosságát nagyon hangsúlyozzák. Ma katonai együttműködés lesz megbeszélve, azután valószínűleg egy kétnapi előnyomulási szünet. Táviratban foglaltakra ma adnak választ."[141]

A katonai megbeszéléseket elősegítendő kérdéseket tartalmazott a 11-én délután küldött 10. számú távirat, amely az előző zárósorainak szellemében határozott és gyors tevékenységi igényről tanúskodik: „Magyar csapatok mennyi idő alatt lehetnek Budapest előtt? Honnan jönnek mily erőben? Csendőrök? Mennyi német erő van fővárosban, mennyi a környéken? Zsidóság hogyan viselkedik, mert itt igen fontos. Magyar kormány Budapesten van-e? Területek kiürítése elkezdődött? Mit javasoljunk vezérkarnak Magyarországnak nyújtandó katonai segítség iránya, módja és erejére vonatkozólag."[142]

Ezekre a kérdésekre, mint később több hasonló tartalmú sürgönyre, a Várból nem jött azonnal válasz. Ehelyett azoknak a többszöri moszkvai ellenőrzését és megismétlését kérték. A magyar delegáció szövegellenőrzés utáni válasza 13-án egyértelmű volt: „Mi táviratainkhibátlanok."[143] Kideríthetetlen már, hogy esetleg a légköri viszonyok miatt valóban érthetetlenek voltak-e ezek a táviratok, vagy netán nem is akarták Budapesten azokat megérteni. A későbbi eseményeket is nézve, az utóbbi eshetőséget sem vethetjük el.

A délutáni órákban küldött 3. táviratban a küldöttség tagjaira vonatkozo esetleges német felderítésről és különböző családi ügyekről érdeklődnek.

Október 11-én kora este, Molotov lakásán került sor a magyar delegációnak a szovjet külügyminiszterrel folytatott harmadik tárgyalására, amelynek keretében a magyar küldöttség tagjai aláírták a Magyarországnak átnyújtott előzetes fegyverszüneti feltételeket. Ennek lefolyása a következő volt: 11-én délután fél 6-kor a magyar szállásra érkezett Kuznyecov vezérezredes, hogy felkészítse és Molotovhoz vigye a küldötteket. A magyar delegáció tagjai — Faragho Gábor kivételével — ünnepélyesen felöltöztek és Kuznyecov kíséretében 7 órakor megjelentek Molotovnál, ahol Dekanozov is jelen volt. Itt rövid tanácskozás után írták alá az okmányt.[144]

Előbb Molotov külügyminiszter közölte, hogy a 3 nagyhatalom kész elfogadni Magyarország fegyverszüneti kérelmét, amelyet a magyar aláírás megejtésével formálisan is elvégezhetnek, és teljesítik azt a kérést is, hogy az orosz csapatokat 1—2 napra megállítsák. „Erre még ma kimennek a rendelkezések a frontra — folytatta a külügyminiszter —, mert a fronton

141 OL. Filmtár 14 086 9. sz sürgony
142. Uo 10. sz. távirat.
143. Uo 16 sz. távirat.
144 Teleki G · I m 4 old és Gosztonyi P A magyar—szovjet fegyverszüneti Id hely 412 old

egyetértésre kell jusson a két haderő, hogy a magyar csapatok Budapest felé fordulhassanak." A magyar fél ezután beszámolt a nap folyamán elküldött táviratokról, majd Molotov kérésére Faragho felolvasta az előzetes fegyverszünet orosz nyelvű szövegét. Ezután kis eszmecsere indult a szövegről, amelyet a lényegen való változtatás nélkül, kissé átformáltak. Miközben a szöveget újraírat ják, Molotov aziránt érdeklődött, hogy új küldöttség érkezik-e a végleges fegyverszünet aláírásához. A magyar küldöttek közölték, hogy mindkettő aláírására van felhatalmazásuk. Mire a szovjet külügyminiszter megjegyezte: „reméli, hogy az előzetes fegyverszüneti feltételek végrehajtása során a mostani delegáció mégis kap írásos felhatalmazást." Ezt követően Molotov az iránt érdeklődött, hogy „egységes lesz-e a kormány az előfeltételek végrehajtása tekintetében?" „Igen — kivéve Reményi-Schneller és Jurcsek" — adta meg Faragho a választ, majd Szent-Iványi: „De ezek minoritásban lévén hozzá fognak járulni a határozatokhoz. De ez nem is lényeges, mert a hatalom a kormányzó és Lakatos kezében van."

„Hűek lesznek-e a csapatok a kormányzóhoz?" — hangzott Molotov újabb kérdése. Szent-Iványi: „Ahol magyar parancsnokok vannak ott igen — de mi már minden fontosabb posztra magyarokat tettünk."[145]

Ezeknek a magyar kiugrás lényeges vonatkozásait érintő kérdéseknek és az azokra adott, az akkori magyar elképzelések alapján megfogalmazódott, de a későbbiekben nem igazolódott válaszok után Molotov felkérte a magyarokat — írják alá az okmányt. Teleki feljegyzése szerint *1944. október 11-én 8 óra előtt 3 perccel* a magyar küldöttség mindhárom tagja aláírta az előzetes feltételeket tartalmazó okmány orosz és francia nyelvű példányait.[146] A három antifasiszta nagyhatalom nevében az okmányt nem írta alá senki. Faragho ez irányú kérésére Molotov közölte, hogy ez nem szükséges, a végleges fegyverszünetet sem a kormányokkal, hanem a hadseregekkel kötik meg.[147] Az aláírások után — jegyezte fel Teleki Géza — igen barátságos légkör alakult ki a magyar küldöttség körül, hiszen ezzel megteremtődtek azok a tartalmi és

145 Teleki-féle jkv Idézi: Gosztonyi P. A magyar–szovjet fegyverszuneti... Id hely 412—413 old.

146 Uo. 414 old és Teleki G. I. m. 4 old.

147. HIL. Békeelőkészítő. III. doboz. A/II/5. Faragho Gábor vezérezredes, dátum nélküli — valószínű 1946 elején készült feljegyzése. Faragho egyébként az előzetes fegyverszünetről és az aláírás körülményeiről részletesebben a következőket írta: „Amit ők megkötöttek az előzetes fegyverszüneti egyezmény volt, az előzetes szónak azonban semmi jelentősége nincsen, mert minden fegyverszünet előzetes, mindaddig, amíg azt az arra illetékes és kirendelt bizottságok részleteiben le nem tárgyalják... A fegyverszünet azonnali hatállyal életbelépett, tehát még október 11-én." .. „A fegyverszünetet nemcsak az oroszokkal, hanem a szövetséges három nagyhatalommal kötöttük. Orosz részről ezt nem írták alá. Kijelentették, hogy erre nincs szükség. Mint politikus Molotov vett részt a fegyverszünet megkötésénél, azonban kijelentette, hogy ez nem az orosz kormánnyal, hanem a hadsereggel lesz megkötve. O (Faragho — K. M.) kérte, hogy ők is írják alá, de nem voltak hajlandók — nem kezdhetett el erőszakoskodni velük. Azonban ez az okmány így is letagadhatatlan, mert amikor a Kremlben megkötötték, azon kb. 20—25 személy jelen volt, Churchill és Eden a szomszéd szobában várakoztak "

formális előfeltételek, amelyek az ország háborúból való tényleges kivezetéséhez az adott körülmények között elengedhetetlenek voltak. Ezután határozott katonai és politikai intézkedéseknek kellett volna következniük, de a kormányzónak és környezetének bizonytalan, felemás tevékenysége folytán nem volt biztosított az előzetes feltételek végrehajtása, s ezzel együtt Magyarországnak a hadműveleteket tekintve a román- és bulgáriaihoz viszonyítottan azonos fázisban a szövetségesek oldalára való átállása sem.

Az előzetes fegyverszüneti feltételek október 11-én történt aláírása után *Moszkvában* a szövetséges nagyhatalmak és a magyar fegyverszüneti delegáció az egyezménynek megfelelően *határozott akcióba kezdett Magyarországnak az antifasiszta koalíció oldalára való átállítására. Budapesten* a kormányzó és környezete, valamint bizonyos vonatkozásban a Lakatos-kormány is vontatottan ugyan, de szintén elindította *a maga tevékenységét, hogy Magyarország leváljék Németország oldaláról.*

A fegyverszüneti küldöttség nyomban az aláírás után még október 11-én 9 óra 30 perckor értesítette Budapestet az eseményről és arról, hogy a szovjet csapatokat néhány napra *a magyar kérésnek megfelelően megállítják, a magyar erők Budapesthez történő felvonulása érdekében.* „Közölni fogják velem — üzeni Faragho a sürgönyben a szovjet parancsnoksággal történt megbeszélés alapján — az arcvonalon mely magyar parancsnoknak melyik orosz parancsnokhoz kell átmennie részletes megbeszélés céljából. Szövetségi bizottságot mielőbb ki akarják küldeni." A küldöttség újra kéri a végleges fegyverszünet létrehozásához az írásbeli meghatalmazás eljuttatását a fronton keresztül, és annak azonnali távirati megadását is. Kéri, hogy a további tárgyaláshoz kiegészítő szakértőkről is gondoskodjanak. *Ezzel kapcsolatban ebben a sürgönyben vetődött fel először Debrecen neve* úgy, hogy ezeket a szakértőket ott kellene elhelyezni, illetve gyülekeztetni, hogy a város szovjet kézre kerülése után azonnal rendelkezésre álljanak majd.[148]

A katonai kérdések közös megoldását volt hivatva előkészíteni az október 12-én a kora délutáni órákban Budapestre küldött újabb, a 14. számú távirat. „Idősebb vezérkari tiszt parlamenter fehér zászlóval azonnal menjen Kistelekről Szegedre. Ott orosz harccsoport parancsnokánál jelentkezzék részletek megbeszélésére. Szolnoktól délre a Tisza mentén lévő orosz csapatok nem támadnak. Erről az arcvonalról minden csapatot elvihetünk Budapestre."[149] Még aznap este 22 órakor e közlést és az utasításokat újra megismételték Moszkvából, és egyben sürgették is a végrehajtásukat. „Kérek sürgős választ végrehajtásról. Oroszok nem értik miért nem történt még meg? Javaslatunk.

148 OL Filmtár 14 086 12 sz. távirat
149 Uo. 14 sz. távirat

hogy páncélos erőinket is vigyük el..." — szólt a sürgöny figyelmeztető része.[150]

Mindezekre a katonai problémákra vonatkozó táviratokra, a 10., 12., 14. és 15. számúakra azonban sem 12-én, sem 13-án délutánig érdembeli, s főleg a végrehajtásról szóló válasz nem jött Budapestről. A kormányzó 11-én késő éjjel *csak* az előzetes feltételek elfogadását és az aláírás megadását a teljes szöveg visszatáviratozásával igazolta. Ugyanakkor újra kérte az előzetes fegyverszünet titokban tartását addig, amíg a frontról megfelelő számú magyar erőket vonnak össze Budapestre.[151] A VIII. sz. táviratában Moszkván keresztül az Olaszországban tartózkodó Náday tábornokkal való kapcsolat felvételét próbálta kérni. Október 12-i két sürgönyében pedig (a IX. és X. sz.) „érthetetlenségre" hivatkozva a küldött táviratok ellenőrzését és megismétlését kérte. 13-án kora hajnalban a Várból érkező XI. sz. közlés szintén kéri a korábbi, 10—14. sz. táviratok ismétlését, de ebben már e nap reggelére ígéri a kért magyar parlamenter Szegedre küldését.[152]

Sajnos azonban a parlamenter tiszt nem érkezett meg ekkor Szegedre. Mindezek a körülmények újra bizalmatlanságot szültek a szovjet katonai vezetésben. Bár október 13-án késő délután a delegáció még mindig biztató, de egyben már sürgető közleményt is küldött Budapestre. Utalt arra, hogy Szegedre még mindig nem ment parlamenter, ennek a magyarázatát is kérte. Beszámolt arról is, hogy Budapest védelmére a szovjet, angol és amerikai légierő segítségét kérte a németek valószínű bombatámadásaival szemben. „Remény közbelépésre megvan, mert zsidókat és hidakat hoztuk fel érvül. Oroszok Budapest felé való előnyomulását Magyarországon kell megbeszélni, valamint minden részletet is." És végül újra saját kezdeményezésről is értesít: „Ejtőernyősöket javasoltam Bakonyba, valamint északról betörést Vác, Esztergom, Párkánynána felé. Fegyvereket főleg nehéztüzérséget és páncélos csapatokat, repülőket kértem. ..."[153]

A szovjet katonai vezetésnek ezek a kísérletei és a magyar delegáció kezdeményezései, bár középpontjukban a Horthyék Budapesten végrehajtandó átállási elképzelésének az elfogadása állt, lehettek bármilyen jók és eredménnyel kecsegtetők, mégsem járhattak sikerrel, mert a határozott cselekvésre való törekvés még mindig hiányzott a Várban. Ott csak „*elszakadni*", nem teljesen „átállni" és szembefordulni szándékoztak.

A fentihez hasonló gyorsasággal és aktivitással indította meg a három antifasiszta nagyhatalom kormánya Moszkvában a végleges és részletes magyar fegyverszüneti egyezmény munkálatait is. A három nagyhatalom

150 Uo. 15. sz. távirat.
151. Uo. VII. sz. távirat.
152. Uo. VIII—IX. sz. táviratok.
153. Uo. 16. sz. távirat

október 8-án kialakult egyetértés után — hogy ti. a magyar végleges fegyverszünetet is Moszkvában fogják letárgyalni egymás között és megtárgyalni s aláírni Magyarországgal —, nyomban hozzáfogott e munka előkészítéséhez is. Október 9-én az USA külügyminisztere már el is küldte Moszkvába Harriman nagykövet számára kormányának a magyar fegyverszüneti szerződéstervezettel kapcsolatos „összefoglalását" mint „az amerikai álláspont általános irányvonalát". Ez nem volt más, mint az amerikai külügyi és katonai szervek által 1944. július végére elkészített és jóváhagyott „javasolt megadási feltételek Magyarországnak" című, korábban már ismertetett dokumentum egy, a lényegét tekintve változatlan része. Mégpedig az a része, amely a „Magyarország számára előírandó kötelezettségek" alcímet viseli, s ezt 8 pontban foglalva rögzíti. Hogy mennyit romlott Magyarországnak az esélye a jobb fegyverszüneti feltételekre 1944 nyara és októbere között a háború értelmetlen továbbfolytatása miatt az Egyesült Államok kormánya szemében is, jellemzi az a körülmény, hogy az amerikai külügyminisztérium a szóban forgó időben már nem tartotta szükségesnek tárgyaló képviselője számára „általános irányvonalként" Moszkvába küldeni a nyáron még az ETB-hoz elküldött és korábban szintén részletesen ismertetett elméleti bevezetőt és az „esetleges előnyök Magyarország számára" című részeket. A nyáron még több területen jelzett esetleges előnyökből csak egy került bele az októberi amerikai irányelvekbe kiegészítésként a 3. ponthoz. Ez az a különösebben szintén nem jelentős „kedvezmény", hogy esetleg jugoszláv, csehszlovák vagy román csapatok nem vesznek részt az ország megszállásában, és ha Magyarország a németeknek ellenáll, akkor esetleg nem szállják meg teljesen az országot.[154]

Az amerikai fél felkészülése mellett a szovjet kormány is elkészítette, és Molotov külügyminiszter október 13-án délután az angol és az amerikai nagykövetnek egyeztető megvitatásra át is nyújtotta a magyar fegyverszüneti feltételekre vonatkozó szovjet javaslatokat. Az USA külügyminisztériumának dokumentumpublikációja szerint a bevezetőből és 20 pontból álló, s a szeptember 12-én aláírt román feltételeket szorosan követő szovjet javaslat rövid összefoglalása következő: A bevezetés is csaknem azonos a román egyezmény szövegével. A tervezet szerint a fegyverszüneti egyezményt kötő magyar fél „Magyarország kormányzója és kormánya". E bevezetés nyilatkozatszerűen leszögezi, hogy Magyarország elfogadta az előzetes feltételeket, szakít Németországgal, hadat üzen neki és visszavonul az 1937-es határai mögé. Eltérés a román egyezmény szövegétől csak annyi, hogy abban a három szövetséges nagyhatalom valamennyi Romániával hadiállapotban volt egyesült nemzet „*érdekében tevékenykedik*" a fegyverszünet megkötésével, míg a

154. Foreign Relations... Id. dok. 1944. III. köt. 898—899. Hull külügyminiszter 1944. október 9-i sürgönye Harrimannak.

magyar szövegben ez úgy áll, hogy „*az összes Egyesült Nemzet nevében járva el*".

Az *első pont* Magyarország és a szövetségesek közötti háborúskodás megszűnéséről, és Magyarországnak Németország elleni hadbalépéséről intézkedik, bár még konkrétan — mint a román egyezmény első pontjában a 12 hadosztály kötelező harcbavetése — hadosztályszám nincs meghatározva. Annyiban különbözik még a szovjet javaslat első pontja a Románia számára megfogalmazottól, hogy itt arról is intézkedés történik, miszerint Magyarország a Németország elleni háború befejeztével a „szövetséges (szovjet) főparancsnokság" rendelkezésére köteles hadseregét leszerelni.

A javasolt *második pont* a magyarországi német haderő lefegyverzését és a német állampolgárokkal való együttes internálását írja elő. Magyarország az így fogságba került németeket — szemben Romániával — köteles a szövetségeseknek átadni. A *harmadik pont* Magyarországnak *1944. október 22-vel* az 1937-es határai mögé való visszavonulását köti ki. A *negyedik* a szövetségesek haderejének, ugyanúgy, mint Romániában, szabad mozgásáról és annak magyar elősegítéséről intézkedik. Az *ötödik pont* szintén azonos, a szövetségesek magyarországi hadifoglyainak és polgárainak szabadon engedését és segítését írja elő. A *hatodik pont* is ugyanazt írja elő: a magyar kormány állampolgárságra, nemzetiségre és vallásra való tekintet nélkül szabadon enged minden antifasiszta harcost és faji üldözöttet, továbbá hatályon kívül helyez minden ezekkel kapcsolatos törvényt és rendelkezést.

A *hetedik pont* a szövetségesek területéről elszállított minden vagyontárgy visszaadásáról, a *nyolcadik* a Magyarországon található összes német hadianyag hadizsákmányként való átadásáról, a *kilencedik* a magyarországi összes német tulajdon zárolásáról, a *tizedik* az ország rendelkezésében levő valamennyi szövetséges tulajdonú hajó átengedéséről, a *tizenegyedik* valamennyi magyar kereskedelmi hajónak a szövetséges főparancsnokság rendelkezésére bocsátásáról, a tizenkettedik a szövetséges csapatoknak a háború folytatásához nyújtandó pénzügyi, szállítási és természetbeni szolgáltatások szükségességéről a romániaihoz azonosan ró Magyarországra kötelezettségeket.

A szovjet javaslat *tizenharmadik pontja* elvileg a többi volt német szövetséges országéhoz hasonló indokkal ír elő Magyarország számára is jóvátételt. Az itt javasolt összeg azonban meghaladta a Finnországnak és Romániának 6 év alatt fizetendően előírt 300—300 millió dollárt, és 5 év alatt történő kifizetésre 400 millió dollárt irányzott elő a Szovjetuniónak fizetendő magyar kártérítésre. A többi szövetséges nemzetnek vagy azok állampolgárainak (ez Románia esetében is hasonló) Magyarországon, vagy „az általa megszállt területeken" ért károsodását külön, később megállapítandó összeggel kellett volna kifizetni. A *tizennegyedik pont* a szövetséges nemzetek és állampolgáraik magyar területen lévő jogainak és érdekeltségeinek a háború

előtti állapotban való visszaszolgáltatására intézkedik. A *tizenötödik* a háborús bűnösök üldözési és bíróság elé állítási kötelezettségét írja elő, a *tizenhatodik* a fasiszta és félfasiszta szervezetek felosztását és más antifasiszta feladatokat határoz meg. A *tizenhetedik* pedig a sajtó, rádió, posta, a kiadói tevékenység stb. munkájának a szövetséges főparancsnoksággal való egyetértésben történő tevékenységéről szól.

A *tizennyolcadik pont* arról intézkedik, hogy a magyar közigazgatás a front mögött a területi körülményektől függően 50—100 km távolságban helyreáll, és köteles segíteni a fegyverszünet pontjainak teljesítését, illetve a szövetséges főparancsnokság azzal kapcsolatos intézkedéseit. A *tizenkilencedik pont* a Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB) létrehozásáról intézkedik, amely a három nagyhatalom képviselőiből szovjet elnöklet alatt alakulna, s az egész fegyverszünet idején tevékenykedne. A SZEB a „szövetséges (szovjet) főparancsnokság" általános irányításával szabályozná és ellenőrizné a fegyverszüneti feltételek végrehajtását. És végül a *huszadik pont* leszögezi, hogy a fenti feltételek az aláírásuk pillanatában érvénybe lépnek.[155] A szovjet javaslat néhány pontjához függelékként még magyarázat is került.

Ez a szovjet fegyverszüneti feltételi javaslat a bűnös magyar uralkodó körök által előidézett tragikus helyzetben jó kiindulópontul szolgálhatott volna nemcsak a nemzeti katasztrófa és a további értelmetlen háborús áldozatok, veszteségek és károk elhárításához, hanem nemzeti függetlenségünk visszaszerzéséhez, és egy demokratikus, haladó politikai-gazdasági berendezkedés kialakításához is. A háborús politikáért vállalni kellett a felelősséget, a következményeket és az okozott károkat is jóvá kellett tenni. Ez abban a helyzetben elkerülhetetlen volt. De a szovjet javaslatok — a fasiszta métely kipusztítása, a háború likvidálása, a háborús politika s veszély kiirtása, valamint az okozott károk lehetséges megtérítése biztosítékainak előírásain túl — nem kívánták gúzsba kötni a magyar népet sem, Magyarországot sem. Azok az időkorlát nélküli kötöttségek vagy meghatározatlan anyagi terhek, a nemzetközi monopóliumok érdekeit biztosítani látszó előírások, illetve a legyőzött kiuzsorázására és megalázására irányuló tendenciák, amelyek a nyugati javaslatok néhány pontjában tükröződtek, a szovjet javaslatban a kártérítési összeg viszonylag igen magas megjelölése ellenére sem találhatók. Ugyanakkor az antifasiszta előírásokra, a háborús politika és veszély elhárítására, a béke, a biztonság megőrzésére stb. tett javaslatai nemcsak a Szovjetunió érdekeit, hanem a magyar nép demokratikus, békeszerető és haladó törekvéseit is szolgálták.

155 Uo 903—906 old és 941—942 old Harriman két távirata a kulugyminiszternek 1944 X 13-án es XII 27-én A román fegyverszuneti egyezmény pontjai részben az idézett dokumentumokban, teljes szovege pedig Orosz—román fegyverszuneti egyezmény Id. dok 312 old

A Magyarországnak szánt szovjet fegyverszüneti javaslatokat a moszkvai amerikai és angol képviselet nyomban ismertette kormányával. Anglia esetében ez kevesebb időt vett igénybe, mivel Churchill miniszterelnök és Eden külügyminiszter e napokban is Moszkvában tartózkodott. Az amerikai külügyminisztérium miután távirati úton megismerkedett a szovjet javaslatokkal, október 14-én este küldte meg első észrevételeit és adott meghatalmazást Harrimannak a szovjet terv alapján történő tárgyalásra.

Noha az október 15—16-i magyarországi események negatív alakulása miatt e szovjet javaslatot és az amerikai s angol észrevételeket sem októberben, sem az egész 1944-es évben nem tárgyalták meg, mégis szükségesnek tartom utóbbiakat is lényegileg ismertetni, hiszen egyrészt azok befolyásolták a végleges szovjet álláspontot, másrészt pedig hosszabb időre terjedő vita alapjait is tükrözik.

Az amerikai külügyminiszternek két lényeges kérdésben volt észrevétele; az egyik a SZEB jellegére és funkciójára, a másik a jóvátétel kérdésére vonatkozó szovjet javaslatot érintette. Az első kérdésben az amerikaiak — elfelejtve a saját olaszországi gyakorlatukat — azt szerették volna elérni legalább Magyarországon és esetleg még Bulgáriában, hogy a SZEB csak a németországi háború befejezéséig tevékenykedjen a szovjet főparancsnokság irányításának megfelelően, utána, a békeszerződésig, már annak tagjai egyenlő jogkörrel, mindegyik csak saját kormányának az irányításával működjön.[156] A később, az angol fél által is támogatott amerikai álláspontnak az volt a valóságos célja, hogy így legalább a fegyverszüneti szakasz második, hosszabb periódusában biztosítsa a Szovjetunióval és a helyi demokratikus erőkkel szemben a korábban kialakult amerikai és angol gazdasági befolyást és politikai túlsúlyt. Katonai területen pedig azt, hogy a Vörös Hadsereg jelenléte ellenére legalább azonos befolyást érjen el a diplomácia eszközeivel, mint a Szovjetunió.

A szovjet külügyminiszternek a Magyarország által fizetendő jóvátételi összegre vonatkozó javaslatát az amerikai külügyminisztérium többrendbeli indokkal próbálta megváltoztatni. Az USA általános alapállása az volt minden jóvátételi összeggel kapcsolatban, hogy a fegyverszüneti egyezményekben pontosan meghatározott összeget nem kell feltüntetni. Azt később kell az adott országok közötti gazdasági viszonytól függően a nagyhatalmaknak és a többi érdekelt országnak *együttesen* megállapítani.[157] Ennek az álláspontnak két lényeges célja volt. Az egyik az, hogy a vesztes országokat e módon is minél jobban és minél hosszabb időre gúzsba kössék azzal, hogy a jóvátételi összeg későbbi meghatározásának lehetőségét az illető ország jövőbeli magatartásának befolyásolására használhassák fel. A másik pedig az,

156. Uo. 906—907. old. Hull külügyminiszter 1944. október 14-i távirata Harrimannak.
157. Uo. 908—909. old. Hull 1944. október 14-i 2. távirata Harrimannak.

hogy e módon az USA kormánya — bár jelentős károsodást a háborúban nem szenvedett — lehetőséget kapna e kérdésben is döntő szóval való rendelkezésre, amelyet még a Szovjetunióval szemben is felhasználhatna. Számára nem volt fontos és főleg sürgős — mint a Szovjetuniónak, amely óriási károkat szenvedett — a jóvátétel minél gyorsabb és mind teljesebb biztosítása.

Ellenezte az amerikai fél a szovjet javaslatot saját magyarországi gazdasági érdekeltségei miatt is. Különösen az olajiparra hívta fel itt a külügyminiszter nagykövete figyelmét, mint olyanra, amelynek ha jóvátételre mennének a termékei — az amerikai tulajdonosok tartósan nagy veszteséget szenvednének.[158]

A konkrétan megjelölt 400 millió dollár összeget is észrevételezték az amerikaiak is és az angolok is. Az amerikaiak indoklásában van Magyarország számára pozitív érvelés is, amikor azt más országok kártérítéseivel hasonlítja össze. „Magyarország esetében a pontos összeg meghatározásának kísérlete még kevésbé igazolható — írja a külügyminiszter —, mint Románia esetében, ahol is arról van szó, hogy a román fegyveres erők elfoglalták Oroszország meghatározott területeit." (A Moldovai Szovjet Köztársaság és Ukrajna Transznyisztria részének bekebelezéséről van szó — K. M.) Továbbá: „az orosz közvélemény érve, amelyet olyan erőteljesen hangsúlyoztak a román feltételek tárgyalásakor, alighanem sokkal erőtlenebbnek tűnik Magyarországra alkalmazva, tekintettel a nagy különbségre Magyarország hadműveleteinek jellegét és kiterjedését illetően orosz területen."[159] Valóban Magyarország Szovjetunió ellen bevetett fegyveres erőinek nagysága a háború eltelt időszakában messze elmaradt a román katonai erő nagysága mögött is. Ekkor még azzal, hogy Magyarország utolsó csatlós és végig kitartott Hitler mellett, s ezzel több kárt is okozott — nem lehetett indokolni a nagyobb összeget. Az amerikai észrevétel Magyarország fizetőképessége szempontjából, és az egyesült nemzetek kárigénye kielégíthetőségének oldaláról nézve is túlzottnak tekintette a 400 milliós javaslatot.[160]

Az angolok észrevételét október 17-én Eden külügyminiszter tette meg Molotovnak. Eden is sokallta a 400 milliót. A szovjet külügyminiszter erre azt javasolta, hogy annak 20%-át tegyék félre Jugoszlávia és Csehszlovákia számára. Az aznap esti Sztálinnál folytatott megbeszélésen újra előkerült ez a kérdés is. Itt a brit nagykövet szerint Sztálin felajánlotta, hogy az egész magyar kártérítési összeget „300 millió dollárra csökkentik, amiből 100 millió dollárt a ‚kis országoknak' tesznek félre." Ezt a megoldást már Eden is elfogadta.[161] Az amerikai álláspont november elejére közeledett ehhez a megoldáshoz. Ezt

158. Uo.
159. Uo. 908. old.
160. Uo.
161. Uo. 915—16. old. Kennan moszkvai amerikai ügyvivő a külügyminiszternek 1944. október 20-án.

Stettinius ügyvezető külügyminiszter november 2-án Moszkvába küldött sürgönye jelzi, amelyben vagy az angol, a fenti megoldási formát ajánlja elfogadásra 6 éves magyar törlesztéssel, vagy pedig azt, hogy ne tüntessenek fel egyáltalán semmilyen összeget a magyar fegyverszüneti egyezménytervezetben.[162]

Azonban sem a szovjet javaslatokat, sem az amerikai és angol észrevételeket, mint jeleztük, a magyar események negatív alakulása miatt a három nagyhatalom együttesen nem tárgyalta meg. Az események túlhaladták mind a szovjet javaslatok jelentős részét, mind pedig az itt felsorolt, vagy nem is érintett kisebb észrevételek nagy részét.[162/a] Mégis az antifasiszta nagyhatalmak munkálatai a magyar fegyverszüneti egyezmény elkészítésén azt bizonyítják, hogy ezen a téren is komoly támogatásra találhatott volna egy határozott magyar átállási tevékenység.

Az előzetes fegyverszüneti feltételek október 11-i moszkvai aláírása Budapesten a királyi várban sajnos nem eredményezett lényeges változást Magyarország átállása ügyében és annak vezetésében. Úgy tűnik, a Várban nem értették meg mindjárt az „előzetes feltételek" lényegét és rendeltetését sem. Ez csak fokozta a tervszerűtlenséget és a határozatlanságot. Horthy Miklós még 1953-ban is azt írta, hogy „október 11-én előzetes egyezményt írtak alá Moszkvában, amely a fegyverszünet hatályba lépésének napját még további tárgyalásoktól tette függővé".[163] Vagyis, mint ahogyan C. A. Macartney megfogalmazta: „Horthyék egy ideig változatlanul hittek abban, hogy a létrejött megállapodás csupán elvi jelentőségű; feltételei csak akkor válnak kötelezővé, ha magának a valóságos fegyverszünetnek az aláírására is sor kerül."[164] Ezt a fajta felfogást látszik alátámasztani az a két, korábban már idézett rádiósürgöny is, amelyet Horthyék 11-én küldtek Moszkvába az előzetes feltételek elfogadásáról és a végleges fegyverszüneti tárgyalások megindításáról.

A magyar delegációnak az előzetes feltételeket ismertető közlésében lévő következő mondat — „Ha ezeket Magyarország elfogadja, úgy Moszkvában összeül bizottság és fegyverszünet feltételeit letárgyalja." — könnyen érthető úgy is, hogy az előzetes pontok *csak* a végleges fegyverszüneti feltételek letárgyalásához szükségesek. Még akkor is, ha az előzetes feltételek szövegében az is benne van, hogy a visszavonulást azonnal meg kell kezdeni és 10 napon belül be kell fejezni.

162. Uo. 922—924. old.

162/a A nem érintett kisebb észrevételek a következő nem is vitatott kérdésekre vonatkoztak: a jóvátételekben kapott árukat ne lehessen exportálni, a jóvátételi áruk árai a világpiaci ár legyen, a jugoszlávokat és a csehszlovákokat meg kell kérdezni a magyar ügyben és területi kérdés ne legyen a magyar fegyverszünetben.

163. Horthy M.: I. m. 269. old.

164. C. A. Macartney: Magyarország és a finn megoldás. Látóhatár, IV. évf. 1953. július 4. sz. 237. old.

A Várból erre a közlésre előbb a következő tartalmú választ adták: az előzetes feltételeket elfogadják, *kérik a részletes fegyverszüneti tárgyalás megindítását és titokban tartását mindaddig, amíg Budapest köré megfelelő magyar erőt vonnak össze*, majd *ehhez a szovjet csapatok megállítását kérik*. A még aznap késő este leadott második sürgönyben először a végleges fegyverszüneti meghatalmazásról adnak távirati és írásbeli közlést, majd visszatáviratozzák az elfogadott előzetes feltételeket és végül ismét a titoktartást kérik.[165] Budapest számára tehát a fő kérdés már a végleges fegyverszüneti egyezmény. Jellemző, hogy a Várból egyáltalán nincs reagálás arra a moszkvai közlésre, hogy az előzetes feltételeket aláírták.

Elképzelhető tehát az, hogy Budapesten, mivel nem értik az előzetes feltételek jelentőségét, nem is tekintették feladatuknak annak a végleges fegyverszünet előtt való végrehajtását. Ezt látszik alátámasztani a volt külügyminiszternek a visszaemlékezése is, amely az előzetes feltételeket illetően a Várban kialakult álláspontról a következőt írja: „A Molotov féle közléseket csak mint *előzetes* feltételeket lehet elfogadni, és a fegyverszünetnek végleges és részletes feltételeit a szokásos diplomáciai tárgyalásokon kell megállapítani. Mindenesetre a bizottság kérje, hogy végleges fegyverszünet megvalósítása végett az orosz haderők további előnyomulása leállíttassék és a támadások szüneteljenek."[166] Ebből a megfogalmazásból is az csendül ki, hogy az „előzetest" lényegtelenebbnek, másodrendűnek, egymagában érvénytelennek tekinthették. Kétségtelen, hogy ezért a tévedésért elsősorban a Moszkvában tárgyaló magyar küldötteket terheli a felelősség. Nekik ugyanis a szovjet fél világosan tudtukra adta, hogy az előzetes fegyverszüneti feltételek elfogadása és teljesítése nélkül végleges fegyverszünet nem lehetséges. Ezt bizonyítja a Teleki Géza által vezetett magyar jegyzőkönyv egyik mondata is. A szovjet külügyminiszternél folytatott aláírási tárgyaláson, október 11-én este, Molotovnak arra a felvetésére, „hogy az előzetes fegyverszüneti feltételek végrehajtása során a mostani delegáció mégis kap írásos felhatalmazást", éppen Teleki a következő választ adta: „Amíg az előfeltételek nincsenek végrehajtva, addig úgysem írhatjuk alá a végleges fegyverszünetet."[167] Ilyen tartalmú magyarázatot mégsem küldtek Budapestre!

Az előzetes feltételek rendszere a szövetséges nagyhatalmaknak a második világháború során kialakult, a kisebb ellenséges országok kapitulációját fogadó politikájának részét jelentette. Akkor alakult ki, amikor a nagyhatalmak ezen országok vonatkozásában lemondtak a feltétel nélküli kapituláció általános követeléséről, de a tárgyaláson a fegyverszüneti feltételek megkötéséhez 1—2 kérdésben, főleg a fasiszta Németországhoz való viszony, bizonyos

165. OL. Filmtár. 14 086. 6. sz., VI. és VII. sz. sürgönyök.
166. Hennyey G.: Magyar erőfeszítések... I. m. 27. old.
167. Teleki-féle jkv. Idézi: Gosztonyi P.: A magyar—szovjet fegyverszüneti... I. m. 413. old.

megszerzett területekről való lemondás és esetleg más katonai kérdésekben, mégis előzetes feltételek elfogadását és teljesítését kötötték ki. Azonban, mint Románia és Finnország esetében láttuk — ezek sem jelentettek minden esetben feltétel nélküli, csak egyoldalú előírást és kötelezettséget, hanem pozitívumokat is tartalmaztak. A szovjet kormány még ezeket az előzetes feltételeket is megbeszélés tárgyává tette a fegyverszünetet kérő országgal is, és esetenként változtatott is rajtuk, éppen a megbeszélések hatására. Az előzetes feltételek rendszerének a formán túl — hogy ti. egy enyhébb átmenetet jelentett a feltétel nélküli kapituláció és a még kölcsönösen katonai erőre is támaszkodó tárgyalásos fegyverszünet kialakítása között — az volt a leglényegesebb jelentősége, hogy igyekezett megakadályozni a volt német szövetséges országok további kétes mesterkedéseit a tárgyalt kérdésekben, és az esetek zömében az átállt országok katonai erejét is fel kívánta használni a fasiszta Németország leverésében.

Mindezekből következik, hogy az előzetes feltételek előírása nemcsak Magyarországot érintő specialitás volt a második világháborúban, mint ahogyan C. A. Macartney több helyen írja,[168] hanem valamilyen formában és tartalommal a fegyverszünet egy bizonyos szakaszában, valamennyi kelet-európai volt német szövetséges ország esetében felvetődött. Azt az álláspontot sem lehet elfogadni a tények vizsgálata után, amely azt tartja, hogy azért került sor *csak előzetes fegyverszüneti egyezmény megkötésére*, mert a magyar delegáció tagjai nem rendelkeztek külön kormányzói meghatalmazással fegyverszünet aláírására.[169] A Horthynak 1954. november 3-án Adenauer kancellárhoz írt levelében kifejtett magyarázat is a tények elferdítésén alapszik. A volt kormányzó — tiltakozva az ellen az elterjedt híresztelés ellen, hogy 1944-ben megtámadta Németországot — a következőket írta: „Én magam és velem együtt politikai és katonai tanácsadóim, mindig megtagadtuk — mivel Németország és Magyarország mindenkor fegyvertársak voltak — ennek a szovjet követelésnek teljesítését, noha emiatt a tárgyalások meghiúsulással fenyegettek, és ezért végül is csupán egy előzetes fegyverszünet volt megköthető."[170] A német fasiszta megszállókat valóban nem támadták meg Horthyék sohasem, de nem is utasították vissza soha, ellenkezőleg, két saját sürgöny és sok más dokumentum bizonyítja, hogy éppen elfogadták *a három antifasiszta nagyhatalom* azon előzetes feltételét is, hogy minden kapcsolatot megszakítanak Németországgal és a háborút is azonnal megüzenik neki.[171] Az

168. C. A. Macartney: Ungarns Weg... Id. hely 84. old. és C. A. Macartney: Magyarország és a finn megoldás. Id. hely 237. old.

169. Gosztonyi P.: A magyar—szovjet fegyverszüneti... Id. hely 417. old. 20. sz. lábjegyzet. Gosztonyi itt a következőket írja: „Véleményünk szerint, az oroszok a magyarokkal Moszkvában kötendő fegyverszüneti szerződést csupán azért nevezték ‚előzetesnek', mivel Faraghoéknak de jure nem lett volna joguk kormányzói külön meghatalmazás nélkül a megállapodást aláírni."

170. Idézi: Hennyey G. Magyar erőfeszítések... I. m. 51. old.

171. Lásd: OL. Filmtár. 14 086. VI. és VII. sz. rádiótávirat.

igazság éppen az, hogy az előzetes fegyverszünet is *csak úgy* volt aláírható, hogy Horthy Miklós kormányzó meghatalmazottja útján kötelezettséget vállalt Németország megtámadására. A kormányzó ezt vállalta, de mégsem tette meg. Így a szószegést és a félrevezetést nem a fasiszta Németországgal szemben követte el Horthy, hanem a három antifasiszta nagyhatalom és a magyar nemzet valóságos érdekei ellen. Ezek alól viszont nem tudta magát tisztára mosni — talán nem is akarta — Horthy Miklós.

2. Az 1944. október 15-i leválási próbálkozás

Az előzetes fegyverszüneti feltételek szerepének az előzőekben vázolt tisztázatlan értelmezése alapján indult meg Budapesten az előkészület Magyarország háborúból való kivezetésére. A kormányzó és környezete, úgy tűnik, az első napokban azt képzelte, hogy október 20-a körül hajtja végre a Németországtól való elszakadást. Ezt Horthy visszaemlékezésében a következőképpen adja vissza: „azt az üzenetet küldtem Moszkvába, hogy a fegyverszünet csak október 20-án lépjen hatályba."[172] Ennyire pontos dátum a Moszkvába küldött sürgönyökben nem található, de az 20-a körüli cselekvési időre következtethető dátum már több helyen előfordul. Pl. az eddigiekből már ismeretes, hogy a szovjet fél elfogadta Horthy kérését, hogy a frontról Budapest köré von össze csapatokat. Az ennek tisztázását célzó moszkvai kérdésre 13-án késő éjjel küldött válaszban ez olvasható: „Magyar csapatok két hadtest erőben 8—10 napon belül fokozatosan érkezhetnek Budapest területére zömben az első és második hadseregtől."[173] Ezt az elképzelést és időt látszik megerősíteni a szovjet kormánynak a végleges magyar fegyverszüneti egyezményben 13-án rögzített időpontjavaslata is, amely a magyar erők visszavonulását az 1937-es határok mögé október 22-i keltezéssel írja elő.[174]

Az ezekben a napokban (11—13-án és 14-én délelőtt) tett katonai és politikai előkészületek is a fenti átállási időpontra koncentrálódtak. Nézzük előbb a katonaiakat, amelyek két pólusról, egyrészt a kormányzó Katonai Irodájától, másrészt a vezérkari főnöktől indultak el. „Ezekről az eseményekről tudott a Vkf. — írja Vattay tábornok, a Katonai Iroda vezetője — és intézkedett is, hogy a 2. és 1. hadsereg minden előkészületet megtegyen, hogy az 1937-es határok mögé visszavonuljon."[175] Tehát a vezérkari főnöknek október 12-én Guderianhoz, a német szárazföldi erők vezérkari főnökéhez

172. Horthy: I. m. 279. old.
173. OL. Filmtár. 14 086. XIII. sz. sürgöny és Macartney: Ungarns Weg... Id. hely 10. sz. „szóbeli jegyzék".
174. Foreign Relations... Id. dok 1944. III. köt. 904. Harriman idézett 1944. október 13-i sürgönye Washingtonba.
175. HIL. Békeelőkészítő. III. doboz A/II/16. Vattay vallomása. 21. old.

intézett nyomatékos távirati kérése a magyar hadseregeket illetően, már az átállási elgondolásnak is részét képezte. Vörös ebben abból indul ki, hogy a debreceni csatától sikert már nem lehet várni, az attól délnyugatra levő vonalon csak gyenge erők állnak, ezért az ország központja nyitva áll a szovjetek előtt. Viszont a Debrecentől keletre, Erdélyben és az Erdős Kárpátokban lévő erőket már bekerítés veszélye fenyegeti. Ennek alapján kérte a magyar vezérkari főnök, hogy Guderian a még 12-én kiadandó rendelkezésével az összes magyar erőket a „Dél" hadseregcsoport alá helyezve, a frontot két lépcsőben a Tisza—Bodrog vonalra vonja vissza. Az így felszabaduló erőket viszont délen vessék be. A német választ meg sem várva, a kért intézkedés szövegét az 1. és 2. magyar hadseregnek is megküldték azzal a kiegészítéssel, hogy vegyék olyannak, mintha már a német parancs meg is érkezett volna.[176]

Ugyanezen a napon a vezérkar az 1. hadsereg kötelékéből kivonta a Farkas Ferenc altábornagy vezette VI. hadtestparancsnokságot és megbízza a budapesti hídfő védelmének megszervezésével. A hídfő kialakítása már néhány nappal korábban megkezdődött, de az előzetes fegyverszünet aláírása után úgy tűnik, ezt is indoknak használták fel a Budapest környéki magyar erőfölény kialakítására. Több intézkedés ezt látszik bizonyítani. A még 8-án az 1. hadseregből kivont 1. ejtőernyős csoport egy 12-i parancs alapján nem a korábbi kijelölt helyre, Kecskemétre, hanem Budapestre jött. Október 12-én olyan központi intézkedést is kiadtak, miszerint minden nyugat felé gördülő csapatszállítmányt — eredeti rendeltetésétől függetlenül Budapestre kell irányítani. A szintén az 1. hadsereg soraiból korábban Horthy utasítására kivont 10. gyalogos hadosztály Budapestre szállítását Guderian kategorikusan ellenezte, s e parancs hatálytalanítását követelte 12-én, de a magyar vezérkari főnök mégsem hatálytalanította a kiadott parancsot.

A magyar és a német vezérkari főnökök közötti táviratpárbaj még tovább is folyt. Ugyanis Guderian még ugyancsak október 12-én — elvetette Vörös János frontvisszavételi indítványát is. A következő napon a magyar vezérkari főnök német elutasításra válaszolva közölte, hogy kitart mind a 10. hadosztály Budapestre szállítása, mind pedig a két magyar hadsereg haladéktalan visszavonása mellett, és elvetette a németek azon intézkedését, hogy Budapest térségének védelmét német csapatok vegyék át. Mindezek után október 14-én Vörös vezérkari főnök kiadta az 1. és 2. magyar hadsereg visszavonására és a nélkülözhető csapatok Budapestre küldésére vonatkozó parancsát.[177]

Hadtörténeti irodalmunk szerint ezek az intézkedések, bármilyen őszinte óhajt takartak is, mégis irreálisak voltak. Irreálisak voltak egyrészről azért is,

176. Lásd részletesen OL. Filmtár. 16 732. Vörös János vezérkari főnök naplója. 509. old. és 612—613. old. A táviratokat idézi: Ölvedi I.: I. m. 151—152. old.

177. Valamennyi katonai intézkedést lásd bővebben: Ölvedi I. Id. hely 146—160. old.

mert maga a vezérkar igyekezett elgáncsolni azokat. Jellemző, hogy az első hadsereghez Vörös János visszavonulási parancsa meg sem érkezett. De elsősorban azért, mert a német főparancsnokság láthatólag semmi szín alatt sem volt hajlandó ahhoz hozzájárulni, mert egy magyar átállási veszély katonai biztosítását látta benne a front mögötti hátországban. Ennek bizonyítéka, hogy október 15-én ultimátumot küldtek e parancs visszavonása érdekében.

Az ismertetett előkészületek ugyanakkor sok vonatkozásban ellent is mondanak azoknak az elképzeléseknek, terveknek és intézkedéseknek, amelyeket ekkor a kormányzó Katonai Irodája állított össze az átállás katonai biztosítására. A kormányzó Katonai Irodájának e külön tevékenységét Vattay altábornagy, az iroda vezetője, Horthy főhadsegédje így indokolta: „Biztonság szempontjából a megbízhatatlan vezérkari kikapcsolás érdekében meg kellett a hivatalos vonal mellett szervezni a közvetlen kapcsolatot a megbízható 1. és 2. hadseregparancsnokkal. Ezért egy jelszó kiadása látszott szükségesnek, amelynek segítségével a vk. osztályok kikapcsolásával is helyes magatartásra lehessen utasítani a megbízható hads. pk-kat."[178] Ezt a munkát és a hadseregek közvetlen Horthyhoz való kapcsolását Vattay Antal végezte. A megbízhatatlan vezérkar kikapcsolására ez azonban nem volt elégséges. A németbarát katonai vezetés káderállománya és funkciója érintetlen maradt. Így az egész vezérkari katonai apparátus egységesen szabotálhatta a neki nem tetsző átállási intézkedéseket, és ugyanakkor a németek és Szálasi szélsőjobboldali fasiszta puccsához készen is állt jól kiépített és nagy tapasztalatokkal rendelkező központi és országos hálózata.

A Katonai Iroda ki is dolgozta a jelszóval fedett katonai átállási terv parancsát. A jelszó „1920. III. 1. rendelet végrehajtandó" lett. Vattay szerint ez a következőket jelentette: „először a harcot be kell szüntetni, másodszor a szemben lévő oroszokkal fel kell venni az érintkezést, harmadszor a rendre és fegyelemre különös súlyt helyezni, negyedszer a németekkel fel kell venni a harcot."[179] Miután az eredeti parancsszöveg nincs meg, illetve arról sincs pontos adatunk, hogy egyáltalán leírták-e azt, és a legérdekeltebbek visszaemlékezése nem teljesen azonos, szükségesnek látszik Veress Lajos vezérezredesnek, 1945. július 1-én Kiskőrösön leírt feljegyzését is szó szerint idézni. „Az volt a terv és a parancs, hogy úgy a Miklós féle 1., mint a 2. hadsereg is a Tiszára vonulnak vissza. Visszavonulás közben Szatmárnémeti körletében egyesülnek, majd együttesen fordulnak a németek ellen, felvéve az összeköttetést az oroszokkal."[180] Az előre megadott feladatokat e terv szerint a jelszó megérkezésekor kellett végrehajtani.

178. HIL. Békeelőkészítő III. doboz A/II/16. Vattay vallomása.
179. Uo. 21. old.
180. PI. Arch. 253 f 1/1

A Katonai Iroda terve és parancsa a vezérkari főnök parancsával a visszavonulást illetően megegyezett, de a Budapestre irányított csapatokra vonatkozóan egyáltalán nem intézkedik. Ami a németekkel való szembefordulást és a szovjet csapatokkal történő kapcsolatfelvételt illeti, ezeket Vörös János parancsától nem kérhetjük számon, mert annak célja ugyan leplezett volt, de mégis a szokásos hivatalos katonai úton, tehát nem „illegálisan" került kiadásra. Megegyezett még a két parancs abban is, hogy mindkettő egy 20-a körüli dátumra volt időzítve. Veress Lajos ezzel kapcsolatban a következőket írta fenti feljegyzésében: „Engem, ki a folyamatban levő fegyverszüneti tárgyalásokról tájékoztatva voltam és tudtam, hogy a feltételeknek egyik pontja a trianoni határra való visszavonulást követeli meg, a Proklamációnak (Horthy október 15-i kiáltványa — K. M.) nem a hangja és tartalma, de *az időpontja ért váratlanul.*" (Kiemelés — K. M.) Vagyis ebből az következik, hogy Veress tábornok is későbbre várta — nyilvánvalóan a tervnek megfelelően —, a döntő lépés megtételét.

Az „1920. III. 1. rendeletem végrehajtandó" jelszót és az azzal fedett átállási parancsot október 11-én és 12-én közölték, illetve juttatták el a hadseregparancsnokokhoz. Miklós Béla vezérezredes október 9—12-e között Budapesten tartózkodott. Vele valószínűleg azután, hogy 10-én a kormányzónál tartott tanácskozáson eldőlt az előzetes feltételek elfogadása, 11-én Horthy és Vattay személyesen közölte azt. Miklós tábornok 12-én reggel visszautazott a hadseregéhez. Veress tábornoknak 12-én este, az általa Budapestre küldött és teljesen megbízhatónak hitt Geréb László alezredes útján jut tudomására, mikor nevezett visszaérkezett a 2. hadsereg parancsnokságára. Geréb alezredes „megbízhatóságára" jellemző, hogy nyomban elárulta a németeknek is a tervet és a jelszót, akik ennek alapján október 16-án kora reggel letartóztatták a hadsereg parancsnokát.[181]

Az eddig megtett katonai intézkedésekről a királyi vár végül október 13-án éjfél előtt adott Moszkvának tájékoztató beszámolót. Terveinek és a kiadott intézkedéseinek megfelelően közölte, hogy Budapest köré 8—10 napon belül érkeznek meg két hadtest erőben az 1. és 2. magyar hadseregtől kivont csapatok. A főváros környékén a német erő a következő: egy SS lovas és egy páncélos hadosztály zöme s a Gestapo, a Dunántúlon pedig két SS hadosztály és több ezred erejű kiképző csoport. A kormány Budapesten marad, amelyben a nagyszámú zsidó lakosság és a hidak megmentése játszik dönto szerepet. Az 1. és 2. magyar hadseregek visszavonulása és a kérdéses területek kiürítése

181 Uo. és HIL. Békeelőkészítő. III. doboz. A/II/16. Vattay vallomása, Macartney: I. m. 382. old. azt írja, hogy 11-én mindkét tábornokot fogadta a kormányzó. Ez az állítás pontatlan, mert Veressre nem vonatkozik. Hiszen az ő és Vattay egybehangzó leírása és a vezérezredes ellen folytatott nyílas per tanúsága szerint maga helyett Veress Lajos Geréb alezredest küldte Budapestre. Lásd: Magyarország honvédelme a II. világháború előtt és alatt (1920—1945). Kiadta és sajtó alá rendezte Dálnoki Veress Lajos vezérezredes. München, 1973 62—63. és 125—126 oldalakat.

megkezdődött. A frontokon a következő az erők megosztása; a szlovák határtól Dornavátráig kizárólag magyar csapatok, utóbbitól Nagyváradig vegyesen magyar és német erők, Debrecen, Mezőtúr, Szeghalom és Komádi térségében és Szolnokon kizárólag német csapatok, közben vegyesen, és a Tisza mentén végig csak magyar katonaság áll. Jelzi a sürgöny, hogy a magyar és német katonai vezetés között az ellentét máris kiéleződött. „Javasoljuk — folytatódik szó szerint idézve —, hogy oroszok magyarokat visszavonulásukban ne zavarják. Támadásukat magyar csapatokkal szemben Szolnok—Debrecen vonalától északra és Tiszától nyugatra addig ne folytassák, amíg magyar erők Budapestre és Tiszától nyugatra be nem érkeznek. Debrecentől északra levő páncélos erők megsemmisítése kívánatos." A távirat lényeges közlése még, hogy 13-án a déli órákban egy parlamenter tiszt a fronton Szegedre átment, és hogy a kiürített területekre a szövetséges katonai bizottság kiküldése kívánatos...[182]

Ezt a távirati beszámolót a fegyverszüneti küldöttség Moszkvában már 14-én délelőtt a 10. számú „szóbeli jegyzékben" szó szerint a szovjet kormány tudomására hozta egy olyan kiegészítéssel, melyben kérte a három szövetséges nagyhatalom kormányát „a szükséges intézkedések megtételére, hogy a kiürített területeken a magyar lakosság mentesítve legyen azoktól az atrocitásoktól, amelyeket a románok és különösképpen ‚Voluntarii Dr. Juliu Maniu' román szervezet tagjai követnek el".[183]

Budapestről *csak 12-én* indították útnak a Faraghoék által Moszkvából 5-étől kezdve sokszor kért és sürgetett Nemes József őrnagyot a fegyverszüneti aláírásra vonatkozó írásbeli meghatalmazással. Miklós Bélával együtt indult Pestről, aki biztonságból az írást is vitte. Nemes őrnagy 13-án ment át a fronton a Kárpátokban, és 15-én dél körül már meg is érkezett Moszkvába.[184] A magával vitt meghatalmazás francia nyelven íródott, és a fegyverszünetre — nem az előzetesre — adott megbízatást. „Ezennel meghatalmazom... (felsorolva küldöttség tagjai — K. M.), hogy a Magyar Királyság részéről fegyverszüneti tárgyalásokat folytassanak és köthessenek a Szövetséges hatalmakkal:... (a három nagyhatalom felsorolva — K. M.) Budapest, 1944. október 9. Horthy." — szólt a dokumentum leglényegesebb része.[185] Mint jeleztük az előzőekben, a dokumentum az előzetes feltételek aláírása után érkezett csak meg, viszont a sikertelen horthysta leválási kísérlet miatt fegyverszüneti tárgyalásokra már nem került sor. Így történetileg ez az akció részben elkésett, részben pedig hiábavalóvá valt.

Az előzetes feltételek szerepének meg nem értése és a körülötte kialakult huzavonák, s esetleg a későbbre tervezett átállás miatt is a szovjet főparancsnokság által már 12-ére Szegedre kért magyar parlamenter tiszt szintén nagy

182. OL. Filmtár. 14086. XIII. sz. sürgöny.
183. Macartney: Ungarns Weg... Id. hely 99—100. old.

késéssel jött el Budapestről, és *csak 13-án* délután ért át a szovjet csapatokhoz. Az idő pedig nagyon fontos volt a szovjet csapatoknak, nem is szólva arról, hogy *Horthy kérésére* állították le már 11-én este az előrenyomulást. Tehát joggal vártak gyors magyar cselekvést. Ehelyett Budapest hallgatásba burkolózott 11—13-án a feltételek teljesítését illetően. Így csak 13-án éjjel 11 és 12 óra körül kerülhetett sor Szegedtől keletre, Deszk községben Malinovszkij marsall és Utassy Loránd vezérkari ezredes közötti megbeszélésre.[186] Ugyanakkor a szovjet fél egy, a megbeszéléshez szükséges adatok birtokában lévő magyar tábornokot kért a fronton keresztül Szegedre „az előzetes fegyverszünet teljesítéséről" folytatandó tárgyalásokra. A szovjet főparancsnokság a maga részéről Malinovszkij marsallt, a II. Ukrán Front parancsnokát jelölte ki erre a feladatra. A magyar fél pedig Malinovszkij legnagyobb megdöbbenésére, olyan tisztet küldött, aki „egyáltalán nem volt tárgyalóképes,"[187] a vezérkar internálásokkal és hadifoglyokkal foglalkozó osztályát vezette. Utassy ezredest saját leírása szerint, nem is készítették fel megfelelően erre az útra. A feladatokat tartalmazó eligazítást Vattay főhadsegéd, Csatay Lajos honvédelmi miniszter és Vörös János vezérkari főnök végezték 12-én este 6 órakor. „Vörös János, vezérkari főnök ismertette velem a honvédség helyzetét hadtestig bezárólag, valamint azokat az intézkedéseket, amelyeket a hadtestek és hadseregek mozgatására hát kiadott, amelyeket Malinovszkij marsallal szembeni tárgyalásoknál tájékozásul felhasználhatok. Különös feladatot nem kaptam, ők azért küldtek át, hogy a szovjet katonai parancsnokság, illetve szovjet kormány kívánságát átvegyen és azt a Várban megjelentsem" — írta Utassy 1962. május 25-i visszaemlékezésében. Az 1944-ben és 1946-ban Utassy kihallgatásai alkalmából készített jegyzőkönyvek sem mondanak ellent ezen állításoknak. Részletezik kissé a seregtestek mozgatására megtett intézkedéseket, illetve választ próbálnak adni arra, miért nem tudott Utassy megfelelni a küldetésnek. Az utóbbival kapcsolatban, arról beszélve, hogy Malinovszkij a magyarországi haderők helyzetére kívánt felvilágosítást kapni — 1946-ban a következőket mondotta: „Ő természetesen nem tudott felvilágosítást adni, mert a Moszkvából küldött sürgöny csak azt tartalmazta, hogy a szeged—kisteleki úton mielőbb egy idősebb vezérkari tiszt lépjen át és az oroszokkal az érintkezést vegye fel."[188]

184 Nemes József korabeli naplója, amelyet szerzőnek betekintésre átengedett, és Teleki G. I. m. 4. old.

185. PI. Arch. Gyűjtemény BM. Az eredeti anyagról készült fényképmásolat.

186. Utassy ezredes küldetéséről több korabeli dokumentum szól: OL. Filmtár. 14 086. XIII. és 18. sz. táviratok, Macartney: Ungarns Weg... Id. hely, 10. és 12. sz. „szóbeli jegyzék" és magának Utassynak három, rendelkezésemre állt anyaga: az első, a nyilas BM. Államvédelmi Központban még 1944. X. 20-án lefolytatott kihallgatása jkv-nek filmmásolata (OL. Filmtár 16 721), a második egy 1946 elején a békeelőkészítés kapcsán lefolytatott kihallgatásának az anyaga (HIL. Békeelőkészítő III. doboz. A/II/15. Utassy vörgy. kihallg.), a harmadik a Magyar Rádió és az OL. számára 1962. V. 25-én Karsai Elek dr. kérdéseire adott visszaemlékező válasza.

187. Stemenko hadseregtábornok: Id. hely 13—14. old.

188. HIL. Békeelőkészítő. III. doboz. A/II/15. Utassy L. vörgy. kihallg.

Az kétségtelen, hogy Moszkvából a magyar delegáció nem tájékoztatta megfelelően Budapestet a Szegedre kért magyar tiszt feladatát illetően. Ezért a felelősség nagy része a delegációt terheli. De ez még nem minden a mulasztások sorában. Nem tájékoztatták a leküldött tisztet arról sem, hogy már alá is írták az előzetes fegyverszünetet és ennek eredményeként leállították a szovjet csapatok előrenyomulását a Dél-Alföldön. Még annyira sem volt tájékozott, mint a Moszkvába küldött 13-i sürgöny alapján lehetett volna. Mindezt Utassy Malinovszkijtól tudta meg, s felkészületlensége folytán csak passzív szemlélője volt a tárgyalásnak, aminek az ára az lett, hogy vele és a magyar vezetéssel szemben nagymértékben fokozódott a bizalmatlanság.[189]

Stemenko, a szovjet vezérkar egyik vezető tábornoka, visszaemlékezésében a tárgyalásról és annak végeredményéről, korai szovjet dokumentumokat is idézve, a következőket írja: Utassy „a magyar és a német csapatok elhelyezkedéséről semmilyen adattal nem rendelkezett, ám közölte, az 1. magyar hadsereg parancsot kapott, hogy vonuljon vissza. ... R. J. Malinovszkij igyekezett tisztázni, hogy miért nem vonultak vissza a magyar csapatok a Tisza vonalától, de nem kapott kielégítő választ. A frontparancsnoknak az volt a benyomása, hogy ‚a magyarok időt akarnak nyerni, hogy csapataikat kiszabadítsák a harapófogóból, melybe azok Erdélyben jutottak'."[190] El kell ismerni, hogy Malinovszkij marsallnak is, ugyanúgy, mint a szovjet vezérkarnak Moszkvában, jó megsejtései voltak a horthysták felemás tevékenységét illetően.

Mindezek után Malinovszkijnak nem volt más választása, mint az aláírt előzetes feltételekre és az eddigi katonai megegyezésekre hivatkozva, követelni az alábbiak azonnali teljesítését:

„1. Haladéktalanul kezdjék meg a magyar csapatok visszavonását a Tisza vonalától Budapest felé, egy részük pedig mérjen csapást a Szolnok térségében védekező német csapatokra.

2. A magyar csapatoknak haladéktalanul adjanak parancsot a német csapatok elleni harctevékenységre és a Vörös Hadsereggel való kapcsolat felvételére.

3. 1944. október 16-án reggel 8 órára juttassák el Szegedre a magyar és a német erők elhelyezkedéséről rendelkezésre álló összes adatot, a továbbiakban pedig állandó és teljes tájékoztatást nyújtsanak katonai tevékenységükről és elhelyezkedésükről."[191]

A fenti 3 pontos Malinovszkij-követelést Stemenko tábornok egy korai dokumentum alapján idézte. Fontos ezt leszögezni és így azt alapul elfogadni, mert Utassy ezredes három anyagában egymásnak is ellentmondóan, és a

189. Lásd: Utassy ezredes fenti anyagait.
190. Stemenkó: Id. hely 14. old.
191. Uo. Stemenkó hadseregtábornok eredeti dokumentumot idéz.

fentiekkel sem teljesen egyezően került kifejtésre. Az ezredes legteljesebben az 1944-es kihallgatása alkalmával mondta el Malinovszkij kívánságait. Ekkor, miután közölte a marsall elégedetlenségét, mert semmi felvilágosítást nem kapott, a következőket mondotta a szovjet parancsnokról: „Kijelentette, hogy mindez nem volt egyéb, mint üres fecsegés. Követeléseit 4 pontban foglalta össze:

1. Közölje a kormány, milyen csapatok vannak Budapesten,
2. milyen a Tisza-vonal megszállása,
3. az 1. és 2. hadsereg helyzete milyen,
4. a német erők helyzete Magyarországon."

Mindezekről 48 órán belül, 16-án reggel 8 óráig kellett választ adni.[192]

Miután a Malinovszkij—Utassy megbeszélés volt a döntő abban, hogy a szovjet főparancsnokság 14-én késő este ultimátumot küldetett Budapestre a fegyverszüneti delegáció útján, szükségesnek látszik még egy leírást idézni e megbeszélésről. Mégpedig Vattay 1946-ban papírra vetett sorait, aki Utassy hivatalos beszámolója alapján tudott a deszki tárgyalásról. „Malinovszkij marsall nem volt megelégedve tájékozottságával, és egy teljesen tájékozott tiszt kiküldését követelte. A németek ellen harcolni kell, és miután Utassy jelentette, hogy a németek nagy túlerőben vannak, mi nehéz helyzetben vagyunk, míg az oroszok megérkeznek, a marsall kijelentette, a legjobb védelem a támadás, és ezért célszerű volna, ha mi a Budapestről keletre levő németeket hátbatámadnánk. Hogy megfelelő erő rendelkezésre álljon a Duna—Tisza közén két napra beszünteti a támadást."[193]

Malinovszkij marsall fenti követelései, az eseményeket figyelembe véve és a budapesti elképzeléseket, terveket nem ismerve, teljes egészében jogosnak tűnnek. A magyar politikai és katonai vezetés vagy az előzetes feltételek helytelen értelmezése, vagy saját félrevezető céljai, esetleg mindkét ok együttes megléte miatt a 11-én elfogadott és aláírt megegyezés megvalósítása érdekében láthatóan igen keveset tett. Tevékenységüket határozatlanság, időhúzás és összehangolatlanság jellemezte. Még a 20-a körülre elképzelt átállási terveket sem tisztázták egyértelműen s nem is közölték világosan és határozottan egymás között sem, nemhogy félreérthetetlenül Moszkvával vagy Malinovszkij marsallal tudatták volna. A Szegedre küldött Utassy ezredes a 20-a körüli elképzelésről, tervről sem tudott semmit. Így a kellő felhatalmazás és a körülmények teljes ismeretének hiányában nem is próbálkozhatott a tervnek megfelelő állásfoglalásra befolyásolni a szovjet frontparancsnokot. Ezzel magyarázható, hogy Malinovszkij a budapesti tervek ismeretének hiányában a németellenes fellépés azonnali előírásával az előzetes feltételek haladéktalan és

192. OL. Filmtár. 16 721. Utassy L. vezérkari ezredes 1944. október 20-i kihallgatása. 133—137. old.
193. HIL. Békeelőkészítő. III. doboz A/II/16. Vattay vallomása. 22. old.

határozott teljesítését kívánta a magyar vezetéstől. Ez azonban nem gyakorolt döntő befolyást Horthyék elhatározására.

Horthy és környezete az előzetes feltételek elfogadása után politikai téren is tett egy-két határozatlan lépést a 20-a körülre tervezett átállás elősegítésére. Horthy amellett, hogy október 10-én az előzetes feltételekről a szűkebb környezetén túl tájékoztatta a miniszterelnököt, a külügyminisztert, a honvédelmi minisztert és a vezérkari főnököt, igyekezett Bethlen Istvánnal is megtárgyalni a helyzetet. Erre azonban csak néhány nappal később kerülhetett sor. Ezalatt az ellenállási mozgalommal, a már kiépült különböző csatornákon keresztül próbált valamilyen egyetértésre jutni. Annak ellenére, hogy az egyesült antifasiszta ellenzéki pártok a Magyar Frontnak a kormányzóhoz eljuttatott — már tárgyalt — két memorandumában kifejtették egységes álláspontjukat és követeléseiket, a kormányzó ismételten megpróbálkozott a Magyar Front egységének megbontásával. Hadácsy ezredes útján üzent, hogy 1944. október 11-én este kész tárgyalást folytatni a Független Kisgazdapárt és az SZDP vezetőivel, Tildy Zoltánnal és Szakasits Árpáddal. Hadácsy nevezetteket személykocsival vitte 11-én este 9 óra után a Várba, a kormányzóhoz.[194]

A tárgyalás Horthynál mintegy ötnegyedórát tartott, amelyen a kormányzónak meg kellett győződnie, hogy a MF egységét nem bomlaszthatja szét. A lefolyást, illetve a végeredményt illetően a kormányzó és a másik két résztvevő által leírtak ellentétben állnak egymással. Horthy Miklós azt írta, hogy „ez a megbeszélés azonban nem járt eredménnyel".[195] Tildy Zoltán az 1946. november 30-i Képes Figyelőben tömören a következőben összegezte a tárgyalásokat: „A volt kormányzó minden politikai követelésnek alávetette magát, . . ."[196] Legrészletesebben Szakasits Árpád nyilatkozott a kérdésről. Szerinte a Magyar Front küldötteként léptek fel és annak memorandumának megfelelően adták elő követeléseiket, melyek között a leglényegesebbek voltak: kilépni a háborúból, koalíciós kormányt alakítani és felfegyverezni a munkásságot. Ezeket a követeléseket a kormányzó elfogadta. „Nem igaz, amit az emlékirataiban ír — húzza alá nyomatékosan Szakasits Árpád egy 1964-ben írt visszaemlékezésében — hogy nem jött létre megállapodás — ő vállalta a fegyvereket. És vállalt egy koalíciós kormányt, . . ." A fegyverszünetről ugyan nem beszélt, írja Szakasits, de a kilépés 18-a körüli napjáról igen, és abban egyeztek meg, hogy a munkásságnak adandó fegyverekről értesítést küld.[197]

A vitában minden valószínűség szerint a Magyar Front képviselőinek, nem pedig a kormányzónak van igaza. Segít ezt eldönteni egy másik akkori szereplő, Hadácsy Rezső visszaemlékezése is. Hadácsy ezredes szerint a

194. HIL. Tan. gy. 2 597. Hadácsy R. id. visszaemlékezése és Képes Figyelő 1946. szeptember 4
195. Horthy: i. m. 267. old.
196. Képes Figyelő, 1946. november 30. II. évf. 48. sz.
197. PI. Arch. H-sz-82.

kapcsolat a Magyar Front és a kormányzó között a tárgyalás után is fennmaradt, mégpedig a megbeszéltek szerint az ő összeköttetésével Vörös Jánoson keresztül. Ezen az alapon Hadácsy többször járt a vezérkari főnöknél a válaszokért. Leírása szerint legutoljára október 13-án Vörösnél, de semmi határozott üzenet nem volt a Magyar Front számára. De „mielőtt elhagytam volna Vöröst, elköszönőben voltam, hirtelen szembe fordult velem (Vörös J. — K. M.), azt kérdezte tőlem: átveszel-e egy munkásokból álló alakulat parancsnokságát? Hát természetes, válaszoltam, ... hol vannak a fegyverek? Vörös azt válaszolta; azonnal intézkedik."[198] Hadácsy kijelölése Szakasits és Tildy tudatával történt. A felszabadulás után Hadácsy Rezső igazolása során mindketten írásbeli nyilatkozatot tettek, hogy „Hadácsy Rezső ezredes volt kiszemelve a németek ellen harcoló munkásalakulatok parancsnokául..."[199] Mindebből következik, hogy Vörös János, aki nem volt jelen a Horthynál tartott tárgyaláson, és aki mindig kényesen vigyázott, hogy felülről fedezve legyen, most sem cselekedett csak a saját szakállára, hanem valószínűbb, hogy felülről jött utasításra. Bár a felfegyverzésből ez alkalommal sem lett semmi, ennek oka nem a megállapodás hiánya, hanem az október 14-i váratlan kormányzói döntés volt.

Egyébként Horthy környezete más utakon is folytatott tárgyalásokat az ellenállási mozgalommal. Külön próbálkoztak a Kommunista Párt képviselőjével, Rajk Lászlóval tárgyalni. Lázár Károly testőrtábornok kapott megbízást, hogy Rajk Lászlóval tárgyaljon a kommunisták álláspontjáról, esetleg erőik felhasználásáról egy készülő nyilas puccs ellen. Rajk szintén a Magyar Front memorandumainak megfelelően tanácskozott. Az ellenállási mozgalom ekkor is ígéretet kapott a munkásság felfegyverzésére.[200] „Ezért a párt a szervezeteit állandó készenlétbe — „permanenciába" — helyezte. Ez azt jelentette — írja az egyik, az ügyben tájékozott pártszervező —, hogy a szervezetek összekötői — napokon át — négyóránként találkoztak. Ennek az volt a célja, hogy a Horthyék ígérte fegyvereket azonnal el lehessen majd juttatni az üzemekbe és az akciógárdákhoz."[201] A megvalósulásig azonban itt sem jutott a terv és az ígéret. Ugyanis Lázár tábornok a tárgyalás után két nappal érvénytelenítette ígéretét.[202] Igen sok visszaemlékező munka szerint Horthyék arra törekedtek, hogy a KP-t mindenáron elszigeteljék. Amikor ez közvetlenül nem ment, utasította Horthy Lázár tábornokot, hogy akkor sem

198. HIL. Tan. gy. 2 597. Hadácsy visszaemlékezése.
199. Uo.
200. Kállai Gyula: A magyar függetlenségi mozgalom. 1936—1945. Kossuth Könyvkiadó. Budapest, 1965. 236. old.
201. Döme Piroska: Jeladásra vártunk. Élet és Tudomány, 1970. október 16. (42. sz.) 1982—1986. old. és PI. Arch. H-d. Döme Piroska visszaemlékezése.
202. Kállai Gy.: I. m. 236. old.
203. Dezsényi: Hősök és árulók. Budapest, é. n. 145. old.

a Magyar Frontnak, sem pedig a Budapest környékén dolgozó jugoszláv munkaszolgálatosoknak ne adjon fegyvert.[203]

Azt, hogy a munkások felfegyverzését megígérte, maga a kormányzó sem tagadja. Sőt, éppen azt írja, hogy az egyes ellenállási csoportokkal Újszászy István tábornok, az állambiztonsági központ főnöke útján jutottak kapcsolatba. „Az egyes csoportok megbízottai és Újszászy tábornok között megbeszélések folytak: — írja Horthy — ezek során a munkások felfegyverzését is megtárgyalták az üzemek, hidak és vasutak védelme céljából. Elgondolásuk szerint a fegyverek kiosztását Bakay vezérezredes, a budapesti hadtest parancsnoka intézte volna." Sőt, egy másik helyen a kormányzó október 15-ről írva egyenesen leszögezi: „A földalatti mozgalom a *tervezett akció* végrehajtására készülődött." (Kiemelés — K. M.)[204] Tehát Horthy szerint is ígértek fegyvereket a munkásságnak is, és akciót is terveztek.

Az ifj. Horthy Miklós útján korábban kiépített kapcsolatok felhasználásával tárgyalások folytak bizonyos szakszervezetek vezetőivel és az MHSZSZ befolyása alatt álló munkáscsoportokkal is esetleges felfegyverzésükről. Így a MÉMOSZ képviseletében Somogyi Miklós tárgyalt előbb ifj. Horthyval, majd október 12-én este Magyari Ferenc, az MHSZSZ elnöke és Faust Imre, a Szovjetunióban puhatolódzó úton járt küldött társaságában a kormányzóval is. Ezeken a megbeszéléseken is központi kérdés volt a munkásság magatartása egy horthysta átállás esetén, beleértve az esetleges felfegyverezését is. Továbbá, koalíciós kormány alakítása és az egyik hadsereghez való menés is. A beszélgetés végén, miután a küldöttség szintén támogatásáról biztosította a kormányzót fegyverszünetkérés esetén, Horthy, megköszönve a tájékoztatást, „azt mondta: visszatérünk ezekre a dolgokra egy idő múlva".[205] Miután Horthy mindenre kitérő választ adott, a 3 tagú küldöttség elhatározta, hogy azonnal Bethlen István Balatonboglár melletti rejtekhelyére utazik, hogy az ő segítségével a kormányzót határozott cselekvésre bírják. Bethlen — a visszaemlékezések szerint — egyetértett mind a koalíciós kormányban, mind pedig abban, hogy az átállást valamelyik hadseregnél kell *gyorsan* végrehajtani, vagy pedig Budapesten a munkásság nagyarányú megmozdulásával segíteni Horthy akcióját. Bethlen István vállalta, hogy nyomban Pestre jön és beszél a kormányzóval. Ezt október 13-án meg is tette, de lényeges eredményt Horthynál elérni nem tudott.[206]

A MHSZSZ vezetőinek nem kellett sokáig várni Horthyék munkásságot felfegyverező ígéretére, mert 13-án annak két tagja felkereste ifj. Horthyt, „aki közölte velük, hogy Lázár Károly testőrtábornokot kövessék, fegyvert is ő ad

204. Horthy: I. m. 267. old. és 274. old.
205. PI. Arch. H-s-172. Somogyi Miklós 1968. IX. 14-i visszaemlékezése és Uo. 780. f. Faust Imre 1962. június 4-i levele.
206. HIL. Tan. gy. 2 578. Szent-Iványi Domokos jegyzetei, és PI. Arch. 780. f. Faust Imre 1962. június 4-i levele.

nekik" [207] Azonban az ígéreten kívül ezután sem történt semmi. Pedig ezen a vonalon is kiépítették a hálózatot a különböző ellenállási csoportokhoz és szakszervezetekhez is, hogyha megérkeznek a fegyverek, gyorsan szét tudják osztani. Az MHSZSZ csoportjainak képviselői a volt Vilma-királynő úton és a MÉMOSZ helyiségében még október 15-én, a kormányzó kiáltványának elhangzása után is reménykedve várták a megígért fegyvereket. „Hiába vártunk valamennyien késő éjszakáig — írta az MHSZSZ egyik vezetője — és a város különböző helyein ugyancsak hiába várták a munkástömegek tőlünk a fegyverek továbbítását, pedig a harci szellem jó volt. A munkásság futárai egymás után jöttek, s jelentették, hogy a gyülekező helyekről senki sem akar távozni. Fegyvert követelnek. Így pl. a ‚MÉMOSZ' helyiségében a késő éjjeli órákig több mint 600 munkás maradt együtt."[208]

A fenti tények azt mutatják, hogy a különböző tárgyalásokon a Magyar Front és más ellenállási csoportok küldöttei bizonyos megállapodásokra mégis jutottak a horthystákkal. Az átálláshoz szükséges katonai előkészületekkel együtt tervbe vették, hogy 17—18-án a munkásság is akcióba lépjen. „A számítások szerint ez a felvonulás (magyar katonai erőnek a fővárosba és köré való összevonása — (K. M.) körülbelül október 18-ra, 19-re fejeződött volna be. A munkásságnak az lett volna a feladata, hogy kedden, október 17-én kimondja az általános sztrájkot, és a fővárosban és környékén hatalmas béketüntetésbe kezdjen. A válasz kétségtelenül a karhatalmi alakulatok felvonultatása lett volna, azonban erre már az előbb említett, megbízható csapatokat használták volna fel, akik a megállapodás értelmében a munkássághoz csatlakoztak volna, sőt szükség esetén fel is fegyverezték volna a tüntető munkásságot." Így számol be Szakasits Árpád a katonai tervek mellett munkásakciókra is támaszkodó előzetes megállapodásról az SZDP XXXIV., 1945-ben tartott kongresszusán.[209]

Ennek a megállapodásnak megfelelően készült a Kommunista Párt és a Magyar Front is az antifasiszta erők, elsősorban a munkásság október 17—18-i mozgósítására. A párt illegális nyomdája ennek megfelelően 15-én külön röplapot készített, amelyet másnap kívántak terjeszteni.[210] A röplap az október 17-én kezdődő általános sztrájk előkészítésére és a munkásmilíciák alakítására szólítja fel a főváros dolgozóit.[211] A röpiratot és az egész előkészítő munkát azonban az október 15—16-i események miatt terjeszteni, illetve továbbfolytatni már nem lehetett.

207. Uo. Idézi: Szent-Iványi Domokos.
208. Uo.
209. A Szociáldemokrata Párt XXXIV. kongresszusi jelentése. 19. old. Hasonlóan fejti ki a munkásság tervezett programját „A reakció ellen. A Szociáldemokrata Párt harca. Hősköltemény és krónika." c. SZDP-kiadvány, 110—111. oldalán Száva István tanulmánya is. Népszava kiadás. é. n.
210. PI. Arch. H-i. Ikladi Lajosné, Rákosi Éva visszaemlékezése.
211. A röplap megjelent: Harsányi János: Magyar szabadságharcosok a fasizmus ellen. I. m. 523—524. old.

Az eredeti átállási elképzelések 14-én, Horthy által minden előkészítés nélkül történt megváltoztatása volt az egyik legfőbb oka, hogy az ellenállási mozgalommal határozottabb és gyümölcsözőbb együttműködés nem jöhetett létre az átállás elősegítésére. Ezek mellett lényeges szerepe van annak is, hogy a kialakult kapcsolat is a kormányzó részéről nagyon bizonytalanul, kényszeredetten jött létre és gyenge egyezségen nyugodott. Ha a kormányzó kezdett is beletörődni az elkerülhetetlenbe és hajlandóságot mutatott a Magyar Front követeléseinek elfogadására, végül is itt sem tette meg a döntő és elhatározó lépést, amelyet volt külügyminisztere, a Tildyvel, Szakasitscsal és közvetítők útján Rajkkal folytatott tárgyalásokon tett ígéreteire utalva, így fogalmazott meg: „azonban az utolsó pillanatban elutasította (Horthy — K. M.) egy baloldali kormány kinevezését".[212]

Ezeket a főbb intézkedéseket kísérelték meg végrehajtani Horthyék 1944. október 14-ig, amikor a másik oldalról, a nyilas-német részről elindított ellenintézkedések hatására a kormányzó megváltoztatta az eredeti elképzelést, és arra az elhatározásra jutott, hogy aznap délelőtt katonai, délután és este pedig politikai, kormány- és koronatanács szinten előkészíti és másnap, 15-én nyilvánosságra hozza Magyarország elszakadását Németországtól.

Az elhatározás idejére vonatkozólag sem a rendelkezésre álló dokumentumokban, sem a visszaemlékezésekben nincs ellentmondás. Azt valamennyi 14-ére, közelebbről nézve pedig a reggeli, a kora délelőtti órákra teszi vagy ez következik belőlük. Maga a kormányzó például ezt írta: „Október 14-én elhatároztam, hogy a következő napon, vasárnapon, a küszöbön álló fegyverszünetet rádióban hozom a nemzet tudomására."[213] Annál nagyobb az eltérés viszont Horthy fenti határozata meghozatalának indokait illetően. Elsősorban a volt kormányzó az, aki visszaemlékezése írásakor szovjetellenes érzületének engedve, e kérdésben is elferdítette, meghamisította a tényeket. Azt állítja, hogy az általa a fegyverszünet hatálybalépésére javasolt október 20-i dátummal szemben „a szovjetnek azonban sürgős volt a dolog, mert az amerikaiak tiltakoztak az ellen, hogy Moszkvában, ahol Churchill és Eden is éppen jelen volt, nélkülük folytassanak tárgyalást Magyarországgal. A szovjet tehát befejezett tényeket akart teremteni". Ebből az következne, mintha ezért adta volna meg a 14—15-e közötti éjjel Budapestre érkező rádiósürgönyben ultimátumként a szovjet főparancsnokság a magyar válaszadás és cselekvés határidejéül október 16. napjának reggel 8 óráját. Horthy csak ezek leszögezése után tér rá arra, hogy a német-nyilas ellenintézkedések is hathattak elhatározására.[214]

212. Hennyey G.: Magyar erőfeszítések... I. m. 39. old. 60. sz. lábjegyzet.
213. Horthy: I. m. 270. old.
214. Uo. 269—270. old.

A volt kormányzó visszaemlékezésével ellentétben a tények mást mutatnak. Először magának az USA külügyminisztériumának a dokumentumai cáfolják az állítólagos „tiltakozást" és azt, hogy nélkülük tárgyalt a Szovjetunió Magyarországgal. Az eddig idézett amerikai dokumentumok világosan bizonyítják, hogy a szovjet kormány minden katonai és politikai lépést Magyarország vonatkozásában is előre megtárgyalt a másik két antifasiszta nagyhatalommal és csak egységes és közös állásfoglalás után érvényesítette azokat. Többek között a fenti szovjet főparancsnoki jegyzéket is.

Helyesen állapítja meg a korszak egyik kutatója, hogy a szovjet főparancsnokság Horthyéknak szóló jegyzéke nem lehetett ok az október 15-i döntéshez, mert az későbbi keletű és még később érkezett a Várba, mint a döntést meghozták.[215] Ennél azonban tovább kell menni, mert a Szegedre küldött Utassy ezredes már 14-én délelőtt visszaért Budapestre, sőt 11 óra tájban már a kormányzónak számolt be az útról és Malinovszkij követeléseiről is. Farkas F. tábornok után fogadta Horthy Utassyt: „Délelőtt 11 órakor történt ez. A kormányzó részletesen kihallgatott az út körülményeiről, valamint az oroszok kívánságairól. Véleményt nem mondott, jelentésemet tudomásul vette."[216]

Mint ismeretes Utassy ezredes már magával hozta Malinovszkij marsall követeléseit és azt közölte is Horthyval. Azonban még így sem lehet azt állítani, hogy a Malinovszkij-követelés játszhatott döntő szerepet mint szovjet álláspont, mert Horthy nem 14-én 11 óra után, hanem már reggel eldöntötte a kérdést. Ezt bizonyítják a háborús bűnös periratok, erre a következtetésre jutott a fentebb idézett munka szerzője és Macartney is könyvében.[217] Tehát Horthy megváltoztatott tervét egyáltalán nem lehet a szovjet állásponttal, illetve a szovjet—amerikai viszonnyal indokolni. A nyugati hatalmakkal együtt később kialakított „szovjet álláspont" azt utóbb esetleg megerősítette de nem okozhatta.

Az eredeti elképzelés megváltozásának okait vizsgálva helyesebb úton járunk, ha a fenti nyilvánvaló tévedés helyett, a kormányzó által is egy következő oknak tartott, a németek és nyilasok ellenakcióra való felkészülését állítjuk központba. Ez annál is indokoltabb, mert ebben az időben, ezekben a napokban Horthy Miklós uralmát, hatalmát, személyét és környezetét semmilyen irányból nem fenyegette veszély, csak német-nyilas oldalról. A Szovjetunió és az antifasiszta nagyhatalmak előzetes egyezményt kötöttek Horthy Miklós kormányzóval. Tőlük tehát hatalma megőrzését, segítséget remélhetett. A Magyar Front pártjai is, írásban és szóban egyaránt, a

215. Rozsnyói Ágnes: 1944. október 15. A Szálasi-puccs történetéhez. II. rész. Századok, 93. évf. 1959. 5—6. sz. 874. old.

216. Utassy L. 1962. V. 25-i visszaemlékezése. (Egy másolat a szerző birtokában.) Ugyanígy mondotta el Utassy ezredes a Horthynál való jelentkezés idejét és körülményeit az 1944. október 20-i kihallgatása alkalmával is. (OL. Filmtár 16 721. 133—139. old.)

háborúból való kilépés, átállás esetére szinte feltétel nélküli támogatásukról biztosították. Erről az oldalról sem fenyegette veszély. A velük létrehozott kapcsolat azonban nem felelőtlen, elhamarkodott és szervezetlen akciót követelt, hanem határozott, átgondolt és összehangolt tervet, cselekvést és világos együttműködést.

A megalapozatlan, kapkodó, október 14-én reggel meghatározott új tervet, döntést az a veszélyérzet szülte, amelyről a kormányzó is hosszan írt visszaemlékezésében. „Hitler értesült moszkvai tárgyalásainkról... minden áron meg akarta akadályozni a magyar fegyverszünetet. Politikai vonalon az a szándék merült fel, hogy az úgynevezett ‚nemzeti ellenzék' a németek fedezete alatt Esztergomban gyűlést tartson, amely engem megfoszt tisztségemtől, és Szálasit kiáltja ki államfővé. A vállalkozás katonai részét, vagyis a Vár Mussolini kiszabadítása révén ismertté vált Otto Skorzeny ‚SS' alezredesre elfoglalását és Budapest biztosítását Bach-Zelewski ‚SS' tábornokra és bízták. Veesenmayer ‚támogatására' Fasanóból Budapestre küldték Rudolf Rahn német nagykövetet."[218] Utólag vált a kormányzó számára világossá, hogy ezekkel a politikai lépésekkel együtt a németek mindjárt katonai erőszak alkalmazására gondoltak, és hogy a puccs végrehajtására 13-áról 14-ére éjjel kapta meg Veesenmayer a döntő utasításokat.

Hasonlóan ír a német előkészületek bizonyos részleteinek a magyar elhárítás által azokban a napokban történt felfedéséről Vattay altábornagy is. „Kezeinkbe jutott a Gestapo titkos listája, kit kell ártalmatlanná tenni. Ifj. Horthy Miklós, Bakay Szilárd, Lázár Károly, Tost Gyula, Vattay Antal, Ambrózy Gyula, Vörös János és még mások szerepeltek rajta." Közülük Bakay altábornagyot, a budapesti hadtest parancsnokát október 8-án „a németek elhurcolták mintegy a nyilas puccs felfedésének közvetlen következményeként." Vörös János is tájékoztatta 12-én, 13-án a kormányzót arról, hogy nyilas kormánylista elkészülését sikerült megtudnia.[219]

Valóban, a németek és a nyilasok nem vesztegették az időt, jó és gyors szervezéssel határozott ellenpuccsra készültek, amelynek a legfőbb állomásai a következők: szeptember közepére végleg tisztázódott, hogy Hitlerék Szálasival biztosítják Magyarország mellettük való maradását. A Horthy eltávolítására szervezendő fegyveres nyilas akcióhoz már ekkor kijelölték a nyilas fegyveres erők főparancsnokául Kovarcz Emilt, a katonaság szervezésével pedig Beregfy Károlyt bízták meg. Szeptember 20-a körül dr. Wolff néven Magyarországra küldte Hitler Skorzenyt, hogy a Vár elfoglalásának és vezető személyek elrablásának az akcióit előkészítse. Politikai téren október elejére a

217. BM. V. 19 430. Szálasi-per jkv. Lázár Károly vallomása, és Rozsnyói Á.: Id. hely 874. old., továbbá Macartney: I. m. 393. old.
218. Horthy: I. m. 270. old.
219. HIL. Békeelőkészítő. III. doboz. A/II/16. Vattay Antal vallomása. 19. old., és Paál—Radó: A debreceni feltámadás... I. m. 44. old.

szélsőjobboldali képviselőkből létrehozták a puccs bázisát, a Nemzeti Szövetséget, és 4-én már a nyilas kormánylistát is jóváhagyta Veesenmayer. Kidolgozták a puccs megvalósításának különböző lehetőségeit; alkotmányos, vagy erőszakos úton történő végrehajtását. Minden eshetőségre számolva, állandóan jelentős német katonai erőt tartottak Budapest körül. Október 13-án Budapestre érkezett az akció közvetlen katonai vezetésére von Bach-Zelewski SS tábornok, Varsó hírhedt ostromlója, majd 14-én Rahn nagykövet, aki Veesenmayerrel együtt még egy utolsó kísérletet kívánt tenni Horthy Miklóssal annak érdekében, hogy Magyarország folytassa a háborút Németország oldalán. A katonai akció végrehajtását e kísérlet kimenetelétől tették függővé.[220]

Ez az egyre több részletében ismertté váló német-nyilas készülődés lehetett tehát a döntő oka annak, hogy a kormányzó a fegyverszünet bejelentését 15-re hozta előre. Ehhez azonban hozzájárulhatott az a körülmény is, hogy a későbbre gondolt átállás alapos, átgondolt, konkrét és részletes terve sem készült el, és a szövetségesekkel sem hangolták azt jól össze. Talán az előzetes feltételek végrehajtásának előkészítését Faraghoék útján sürgető szovjet fellépéseknek is lehetett ilyen irányú hatása Horthyékra. Azok azonban magát a cselekvést ösztönözték, nem pedig az elhamarkodott lépések megtételét.

Mindezek hatására az október 14-én reggelre elhatározott tervnek megfelelően, annak végrehajtását előkészítendő, a katonai kérdéseket már 14-én délelőtt meg is tárgyalta tábornokaival a kormányzó. A megbeszélésre magához kérte Vattay Antalt, Lázár Károly testőrtábornokot, Aggteleky Béla altábornagyot, akit az elhurcolt Bakay Szilárd helyére, a budapesti hadtest élére állított, majd Farkas Ferenc altábornagyot, aki az 1. hadseregtől Budapestre rendelt hadtest parancsnoka volt. A megbeszélések során meghatározták a katonai feladatokat. E szerint a Várat Lázár tábornok fogja védeni, a pesti hídfő és a beérkező csapatok parancsnoka Farkas tábornok lesz, és az I. hadtest és a folyamőrség felett Aggteleky tábornok rendelkezik.[221] Ezzel Horthy a katonai előkészítést befejezte. A politikai kérdések gyors elintézését a kormánnyal Ambrózy Gyula, a kormányzó politikai irodájának a vezetője kezdte meg. Még délelőtt jelentkezett Horthy megbízásából Lakatos miniszterelnöknél, hogy vele az új tervet megbeszélje. Csak délután fél kettőkor tudtak azonban tárgyalni. Ekkor Ambrózy elmondta, hogy a

220. A német-nyilas ellenintézkedésekkel, a Szálasi-puccsal és a nyilas uralom kérdéseivel e munka nem foglalkozhat. Ez irányban elsősorban az eddigi feldolgozásokra és dokumentum-publikációkra támaszkodik. Köztük a leglényegesebbek a következők: Rozsnyói Á.: 1944. október 15. (A Szálasi-puccs történetéhez.) I—II. rész. Századok, 1959. 2—4. sz. és 5—6. sz. Továbbá: Teleki Éva: Nyilas uralom Magyarországon. Kossuth Könyvkiadó. Budapest, 1974. és Korom M.: A fasizmus bukása Magyarországon. Kossuth Könyvkiadó. Budapest, 1961. stb.

221. BM. V. 19 430. A Szálasi-per jkv. Lázár Károly vallomása. Idézi: többek között Rozsnyói Á.: Id. hely 876. old.

kormányzó „a katonai helyzetet *fegyverszünet kérésére* elérkezettnek látja — írta a megbeszélésről Lakatos Géza (kiemelés — K. M.) —. Előadása szerint a terv az volt, hogy még aznap este 8 órára koronatanácsot hív egybe (a kormányzó — K. M.), amelyen elhatározását elő fogja adni. Feladatom szerinte az, hogy a kormány tagjaival megvitassam előzetesen és pedig olyan formán, hogy a kormány álláspontja lehetőleg fedje a kormányzó úr álláspontját".[222]

Lakatos a rá kirótt szerepet teljes egészében nem vállalta. Ugyanis ellenezte, végzetesnek és elhamarkodottnak tartotta Horthy lépését, „mert — mint ahogyan a kormányzó úrnak is több ízben kifejtettem —, abból fegyverszünet amúgy sem lesz, hiszen a német beavatkozás ezt nem fogja tétlenül nézni, ... a kormányt és az államvezetést elsöpri, szélsőjobboldali kormányt ültet a helyébe..." Ezért csak arra vállalkozott, hogy délután 5 órára összehívja a minisztertanácsot és támogatólag előadja a kormányzó tervét. A kormány állásfoglalásáért garanciát nem vállalt.[223]

Az 5 órakor, a német ügynök Reményi-Schneller és Jurcsek miniszterek nélkül megkezdődött minisztertanács a vezérkari főnök távollétében Nádas ezredesnek, a vezérkar hadműveleti osztálya egyébként németbarát vezetőjének a katonai helyzetről adott valósághű tájékoztatása és Lakatos beszámolója alapján „hajlott" afelé, hogy a kormányzót támogassa a fegyverszünet kérésében, illetve azt egyetértőleg tudomásul vegye. Nádas ezredes tájékoztatójában a debreceni csata elvesztését körvonalazta és azt a lehetőséget, hogy a szovjet csapatokat csak ideig-óráig lehet feltartóztatni, de nem lehet megsemmisíteni. Sőt, arra is felhívta a figyelmet, hogy a front mögött újabb szovjet páncélos hadtestek vannak felvonulóban.

Az igen elhúzódott, fél 10-ig tartó, minisztertanács teljesen egyértelmű határozatot a fő kérdésben azonban nem hozott, azt a közben 15-re halasztott koronatanács ülésén kívánta eldönteni. Ugyanis a vita középpontjába az került, hogy a kormányzó az országgyűlés megkérdezése nélkül köthet-e fegyverszünetet, és ha igen, akkor a kormány hogyan tesz eleget a parlamentnek tett, e kérdésre vonatkozó ígéretének. Abban a miniszterek egyetértettek,

222. OL. Filmtár. 16 721. Lakatos Géza vezérezredes 1944. október 28-i feljegyzése. Megjelent Gosztonyi Péter közlésében „Lakatos Géza beszámolója miniszterelnöki tevékenységéről" címmel. Új Látóhatár, 1970. 5. sz. november 15. 440—458. old. Fel kell hívni arra a figyelmet, hogy fegyverszünet *kérésről* van szó, nem pedig a már *elfogadott előzetes fegyverszüneti feltételekről*. Nagybaczoni Nagy Vilmos 1947-ben kiadott visszaemlékezése is ezt tartalmazza. (I. m. 228. old.) Bár Rozsnyói Ágnes (Id. hely 876. old.) és Juhász Gyula (Magyarország külpolitikája. Kossuth Könyvkiadó. Budapest, 1974. 344. old.) azt írják, hogy Ambrózy arról tájékoztatta a miniszterelnököt, hogy a kormányzó „elérkezettnek látja az időt a fegyverszünet proklamálására", ez nem bizonyítható. Egyébként is logikailag és ténybelileg is ellentmond ennek Rozsnyói Ágnes azon következő mondatának az állítása, hogy Lakatos Géza nem is tudott arról, miszerint 11-én már alá is írták az előzetes feltételeket. Lakatos számára tehát nem a már elfogadott feltételek kihirdetése a logikus, hanem a „kérés", amit ő is ír és Nagybaczoni Nagy Vilmos is a fent megadott helyeken.

223. Uo.

hogyha Horthy ragaszkodik a saját hatáskörében végrehajtott fegyverszüneti tevékenységhez, ez ellen semmit nem tehetnek, de akkor a kormány azonnal le fog mondani.[224] Ha újra megbízzák annak tagjait, úgy az már *új kormány lesz*, amelyet nem köt a parlamentnek tett ígéret.

A miniszterelnök és az ülésen jelenlévő miniszterek — miután mindaddig Horthy még Lakatost sem tájékoztatta az előzetes feltételek *aláírásáról*[225] — abban a hiszemben, hogy még csak ezután kérik a fegyverszünetet —, megpróbáltak kidolgozni egy irányvonalat, amelyet érvényesíteni kívántak. Sőt, abban is megállapodtak, hogy magát a fegyverszünet-kérést a külügyminiszter a budapesti svéd és török követtel szóban közli, és a stockholmi, valamint ankarai magyar követséget írásban utasítja, hogy kérjék fel a svéd és török kormányt a magyar fegyverszünet-kérésnek a három nagyhatalomhoz történő továbbítására. Közben a tanácskozásra behívott Vattay altábornagy ígéretei után, hogy a kormányzó a fegyverszünet-kérést egyidejűleg feltétlenül közli a németekkel is, és hogy a megtett intézkedés következtében polgárháborútól, illetve erőszakos német támadástól vagy annak sikerétől tartani nem kell,[226] a miniszterek kialakították a fegyverszünet kérésénél érvényesíteni kívánt szempontjaikat, amelyeket a nagyhatalmak elé kívántak tárni. Ezek Nagy Vilmos emlékiratai szerint a következők voltak: „a német haderőnek oly módon kell kivonulnia Magyarországról, mint ahogy ez Finnországban történt.

— Magyarországot a szövetséges hadseregek együttesen szállják meg.

— A rendőri szolgálatban a magyar rendészeti szervek is működjenek közre."[227]

A fejetlenség és összehangolatlanság jellemző példája, hogy 15-én délután ennek a döntésnek megfelelően a három szövetséges nagyhatalomnak, még mindig a fenti hiedelem és tájékozatlanság alapján, valóban elküldték a kérést. Ennek a pontjai azonban nem egyeznek meg a fentiekkel mindenben. A hivatalos írásbeli fegyverszüneti kérés *mellett* külön aide-mémoire-ban kifejtett és Ankarában az USA nagykövetének átadott kérés pontjai a következők: „A magyar királyi kormány a következő kéréseket intézi a szövetséges hatalmakhoz: 1. Magyarországnak a szövetséges hatalmak által való megszállását az ország stratégiai jelentőségű helyeire korlátozzák. 2. A Magyarországgal szomszédos országok, vagyis Románia, Jugoszlávia és Szlovákia ne vegyenek részt az ország megszállásában az esetleges súrlódások elkerülése végett, 3. Magyarország közigazgatása magyar hatóságok révén

224. Uo.

225. Lakatos Géza miniszterelnöki tevékenységéről készített feljegyzésének ezen állítása hihetőnek tűnik, hiszen annak megfelelő magatartást tanúsított 14-én este és 15-én is.

226. OL. Filmtár. 16 721.

227. Nagybaczoni Nagy Vilmos: I. m. 230—231. old. A kívánt feltételeket illetően hasonló kutatási eredményre jutott Macartney: I m. 345. old.

folytatódhasson, 4. a biztonság és közrend biztosítására hivatott magyar hatóságok továbbra is elláthassák funkcióikat és 5. megfelelő időt kell adni a német csapatoknak, hogy Magyarországról kivonuljanak."[228]

Tiszteletre méltó lehetett volna az a kitartó szívósság, amellyel Horthy környezete és a kormány újra és újra megpróbálta elgondolását elfogadtatni a győztes hatalmakkal az érintkezésfelvételek és tárgyalások során, ha azok valóban a nép, a magyar nemzet tényleges életérdekeit szolgálták volna. Sajnos azonban erről egyáltalán nincs szó, mert pl. az előző pontokban is, bármely variációját nézzük, nincs egy sem, amely ne uralkodó rendszerük belső tartóoszlopaival együtt való átmentését és annak külső katonai s politikai biztosítását szolgálná; vagy irreálisan és a magyarság életérdekei ellen szólóan ne a német fasiszta csapatok szabad elvonulását kérné. A nemzeti érdekek felismerése és azok kifejezése hiányában azonban ezt a kísérletet sem tekinthetjük egyébnek, mint a horthysta fejetlenség és tervszerűtlenség talaján kialakult, csak kétségbeesetten kapkodó, ésszerűtlen rendszermentésnek. A három nagyhatalom is érthetetlennek tartotta ezt a lépést, miután már Moszkvában egy egyezmény is megszületett. Ezért, nem tudva vele mit kezdeni, nem vette figyelembe, vagyis soha sem reagáltak rá.[229]

A 14-én tartott kormányülés után a kormányzó fogadta a miniszterelnököt és megmutatta neki másnapi, Ambrózy Gyula által fogalmazott kiáltványa tervezett szövegét. Lakatos zömében elfogadta a szöveget, de két lényeges észrevétele volt. Mégpedig a „fegyverszünetet kötöttem" kifejezés elé az „előzetes" szót javasolta, és „a németekkel a mai naptól kezdve Magyarország hadban lévőnek tekinti magát" — mondat kihagyását.[230] Ez meg is felelt a miniszterelnök ismereteinek és a kormány által elfoglalt álláspontoknak, de nem felelt meg a valóságnak. Horthy beleegyezett a változtatásokba, az elsőbe talán azért, mert az előzetes feltételek lényegét még mindig nem értette, a második pedig szíve szerinti észrevétel volt.

A kormány bizonytalankodására és jelzett kikötésére felfigyelve szükségesnek látszott egy arra alkalmas személyt előkészíteni, hogy másnap kéznél legyen, új kormány alakítására, ha a Lakatos-kormány közben lemondana. Erre a lehetséges szerepre Ambrózy és Vattay hosszabb rábeszélése után Farkas Ferenc altábornagy vállalkozott.[231]

228. Foreign Relations... Id. dok. 1944. III. köt. 914—915. old. Steinhardt ankarai USA nagykövet 1944. október 18-i jelentése a külügyminiszternek.

229. Uo. 921. old. Az USA ügyvezető külügyminisztere 1944. október 25-i sürgönye a londoni és a moszkvai nagykövetnek.

230. BM. V. 19 430. Szálasi-per jkv. Lakatos Géza vallomása és OL. Filmtár. 16 721. Lakatos Géza feljegyzése arról, hogy 14-én látta a proklamáció szövegét. Több visszaemlékezés (pl. Hennyey G. és Bárczy István) tagadja ezt a tényt, nemcsak magukra — ez megfelel a tényeknek —, hanem Lakatosra vonatkozóan is. Ambrózy Gyulára vonatkozóan lásd: HIL. Békeelőkészítő. III. doboz. A/II/16. Vattay vallomása 25. old.

231. HIL. Békeelőkészítő. III. doboz. A/II/16. Vattay vallomása, 22. old. és uo. Tan. gy. 2578. Szent-Iványi D. jegyzetei. 163. old.

A 15-ére tervezett lépéshez megtett katonai és politikai intézkedések azonban nem biztosították továbbra sem az egységes és hatékony vezetést. A kormány nem németbarát tagjaival sem közölték még mindig, hogy az előzetes fegyverszüneti feltételeket már alá is írták. Ez a körülmény és az, hogy a vezérkari főnöknek az eredeti elképzelés alapján folyamatba tett intézkedéseit indoklás nélkül leállították — csak fokozta a zavart. 13-án este Vörös János távirati úton Szatmárnémetibe rendelte az 1. és 2. magyar hadsereg parancsnokait és vezérkari főnökeit, ahol az átállás végrehajtásának kérdéseit kellett volna megbeszélniük. E megbeszélést a Katonai Iroda, azzal az indokkal, hogy Horthy és Vattay tájékoztatták már a hadseregek parancsnokait — 14-én délután lefújta.[232] Így az 1. hadsereg parancsnoksága, a hadseregparancsnok kivételével, miután Miklós Béla vezérezredes biztonságból nem tájékoztatta beosztottjait az átállásra vonatkozó feladatokról és az ezek beindítását jelző jelszóról, teljesen tájékozatlan maradt még október 15-én is.[233] A 2. hadsereg parancsnoksága sem kapott több tájékoztatást a központoktól, mint az 1., de Veress Lajos hadseregparancsnok folyamatosan tájékoztatta tiszttársait a készülő átállásról. Ezt ellenben úgy tette, hogy a megbízhatatlan németbarát tiszteket nem távolította el környezetéből. Így az ellenség is teljesen tájékozott volt, s ennek az lett a következménye, hogy Veress vezérezredest döntő intézkedései kiadása pillanatában német fasisztabarát beosztott tisztjei letartóztatták.[234]

Vörös vezérkari főnök a másnapra tervezett lépésekről csak 14-én este értesült, miután a Balatonfüreden tartott hadiakadémiai szemléjéről visszarendelték, és Budapestre érve a kormányzó fogadta, amikor is közölte vele: „Holnap a németekkel törésre akarom vinni a dolgot." Vörös az előzetes feltételek aláírásáról már korábban tudott, a kormányzó azonban ennek ellenére — teljesen érthetetlenül — vele sem közölte a másnapi kiáltványa és hadparancsa szövegét, csak a titkos hadparancs jelszavának másnapi kiadását rendelte el. A vezérkari főnök, tudva a Budapest környéki katonai előkészületek befejezetlenségét, rá akarta beszélni a kormányzót, hogy ne a fővárosban, hanem az 1. hadsereg védelme alatt, Huszton jelentse be a fegyverszünetet. A német túlerőre célozva figyelmeztette Horthyt: „hogyha törésre viszi a dolgot, úgy mindketten két órán belül foglyok vagyunk." A kormányzó válasza ismét a realitások iránti érzéketlenséget bizonyította: „Bízom abban, hogyha a

232. Lásd: HIL. Békeelőkészítő. III. doboz. A/II/10. Kéri Kálmán tanúvallomása 1945. június hó 20-án Szálasi és társai ügyében és uo. Tan. gy. 2599 Kéri Kálmán 1964-es visszaemlékezése, továbbá Vörös János visszaemlékezései Karsai Elek dr. kérdéseire 1964-ben (amelynek egy példánya a szerző birtokában van) és Paál—Radó: A debreceni feltámadás... I. m. 41. old. Vörös János visszaemlékezésében részben a dátumot október 10—14. között, részben a helységet, Tasnád, Szatmárnémeti, keveri!

233. HIL. uo.

234. PI. Arch. 253. f. 1/1., és Dálnoki Veress Lajos: Miért nem sikerült a „kiugrás"? Új Látóhatár. 1970. április 15.. 13. évf. 2. sz. 163. old.

német követet felkérem, hogy a német csapatok hagyják el az állam területét, úgy *Magyarországon is az lesz a helyzet, mint Finnországban*, ahol a német csapatok nyomban elhagyták Finnország területét." Vörösnek a német támadást jelző többszöri „drámai" figyelmeztetésére a kormányzó — a vezérkari főnök szerint — végül az éjfél utánra húzódó kihallgatáson megígérte, hogy még egyszer „megfontolás tárgyává teszi" az 1. hadsereghez való utazást. Másnap reggel azonban, mialatt Vörös készült a frontra, közölték vele, hogy Horthy mégis Budapesten marad.[235]

A katonai előkészületekre vonatkozó többoldalú érdeklődés és észrevétel hatására Vattay Antal még 14-én este próbált gyors kiegészítő intézkedésekkel javítani a helyzeten. A Kecskemét körül gyülekező 1. lovas hadosztály parancsnokát, Ibrányi altábornagyot magához rendelte, és Vörös Jánossal együtt tájékoztatták a másnapi tervekről és a lehetséges német támadásról. Az utóbbi esetére készülve parancsba adták neki, hogy 15-ére Cegléd környékén „vonja össze a hadosztályt, ezt nyugodtan megteheti, mert az orosz nem fog támadni, esetleg kívülről avatkozzon bele a harcba".[236] A hadosztályparancsnok a tájékoztatás alapján a feladat azonnali teljesítését elvállalta.

Ezek után Vattay altábornagy 14-én éjfél körül a miniszterelnök és néhány miniszter kérdésére, hogy milyennek látja a katonai helyzetet — saját leírása szerint — a következőket válaszolta: „számolok esetleges ellenállással, de jelenleg 9 zászlóalj és egyéb alakulatok vannak Pesten, a munkásság nagy tömege mellettünk és azonkívül egy seregtest szállítás alatt van Pestre. Mindezt a vezérkartól kapott tájékoztatás szerint tudom. A vezérkar esetleges ellenszegülése ellenére ezek az erők tartani tudják Budapestet. Számoltunk harcra a németekkel, mely küzdelemnél a helyi ismereteket mi jobban tudjuk kihasználni. A miniszterek megnyugodtak."[237]

A fenti katonai erőn túl más erőre reálisan számítani nem lehetett. Az átállás előrehozott idejére nem valósulhatott meg a két magyar hadsereg

235. Paál—Radó: A debrecení feltámadás... I. m. 44—45. old. és OL. Filmtár. 16 732. Vörös János vezérkari főnök naplója. 511. old. Továbbá Vörös János 1964-es visszaemlékezése. (A proklamáció elkészítéséhez hasonlóan október 14-én Horthy a 15-én kiadandó hadparancsa megírásához is hozzákezdtek. Vattay Antal parancsára Pogány Imre vezérkari ezredes készítette el 15-én reggelre. HIL. Békeelőkészítő. III. doboz. A/II/16. Vattay Antal és uo. A/III/13 Pogány Imre 1946 eleji leírása.

236. HIL. Békeelőkészítő. III. doboz. A/II/16. Vattay vallomása, 22—23. old.

237. Uo. 24. old. Az itt megadott zászlóaljszám mögött azonban nagyon gyenge katonai erő rejlett. Mégpedig a I. hadtest egy pót gyalogezrede, egy gépkocsizó, két páncélos zászlóalja (kiképzési célokat szolgáló harckocsikkal) és két légvédelmi ütege, továbbá Horthy Miklós szegedi ezredéből felrendelt 9/II-es zászlóalj és a folyamőrség egy osztálya. (Lásd: Tóth Sándor: A horthysta klikk 1944. október 15-i... id. hely 413. old. és OL. Filmtár. 16 721. Lakatos G. feljegyzése.) Mindezekhez jött még a kormányzói testőrség, amely 50 géppisztollyal, 4 légvédelmi puskával és egy pár géppuskával s golyószóróval rendelkezett. Továbbá a testőr lövészzászlóalj több mint 600 fővel, 2 harckocsival, 6 páncéltörő ágyúval, 6 aknavetővel és 6 géppuskával. (BM. V. Szálasi-per jkv. Lázár Károly vallomása.) A szállítás alatt levő seregtest a 10. gyalogos hadosztály volt, amelynek a Kárpátokból való Budapestre szállítása megindult és az élszállítmányai Hatvannál voltak már. Ezekhez jött még az 1. lovas hadosztály 14-én esti felszólítása.

hátravonása és a belőlük kivont, a Budapestre irányított további egy páncélos, egy gyalogos hadosztály s egy hegyidandár beérkezése.[238] Ezek az intézkedések egyébként is, mint láttuk, szintén elég vontatottan indultak be és megvalósulásukat, ugyanúgy, mint a 10. hadosztály Budapestre szállítását is, a vezérkar különböző németbarát csoportjai a németekkel együttműködve, minden eszközzel szabotálták.

Még 14-én, később este a katonai kérdésekben megtett részletintézkedést és a miniszteréknek adott tájékoztatást követően, Vattay Antal és Ambrózy Gyula kezdeményezésével a miniszterelnökkel és néhány miniszterrel megtárgyalták „október 15-e lefolyását". Vattay visszaemlékezése szerint Lakatos számára is elfogadható olyan kilépési formát találtak, amely szerint a koronatanács a következőképpen zajlik le:

„1. A Kormányzó bejelenti a fegyverszünetet.
2. Miniszterelnök a kérdés parlament elé vitelét kéri.
3. A Kormányzó erre nem hajlandó, a kormány lemond.
4. Lakatos újból megbízást kap és azonnal megalakítja az új kormányt.
5. Eskütétel.
6. Új kormány tájékoztatása az eddigi lépésekről."

Közben 12 órakor megtörténik a kormányzónál Veesenmayer fogadása, amikor is közlik vele a fegyverszünetet és Magyarország Németországtól való elválását. Ezzel egyidőben a proklamációt és a hadparancsot beolvassák a rádióban. Az előzetes fegyverszüneti feltételek aláírását és a végleges fegyverszünetnek a már megtörtént megkérését csak a 6. pontban tervezték ismertetni azokkal a miniszterekkel, akik az új kormányban is vállalnak tárcát. Reményi-Schneller Lajos és Jurcsek Béla tervezett letartóztatása meg volt beszélve a testőrség parancsnokával arra az esetre, ha azok nem vállalják a fegyverszünetet és lemondanak. A letartóztatásnak már a minisztertanács épületének előcsarnokában meg kellett volna történnie, az ülésről való távozásuk után.[239]

Az október 14-én megtett intézkedések során, mint láttuk, igen sok mulasztás, kapkodás, ésszerűtlen állásfoglalás és cselekedet történt, de a leglényegesebb mulasztást azáltal követték el, hogy nem értesítették sem a szovjet kormányt, sem a szövetségeseket, sem a Magyarországon lévő szovjet csapatokat a 15-i tervekről. Súlyos mulasztás volt az is, hogy a leválást szervezők elfeledkeztek mindenekelőtt a Magyar Front, de a többi ellenállási csoport értesítéséről is.

A szövetségesekkel kapcsolatos mulasztásnál természetesen nem arról van szó, hogy eleve lehetetlen lett volna a kiugrás a velük való előzetes

238. HIL. Békeelőkészítő. IV. doboz. A/IV/7 Magyarország katonai részvétele a második világháborúban.
239. HIL. Tan. gy. 2 578. Szent-Iványi D. jegyzetei.

megállapodás nélkül. Hiszen, például Románia sem kötött előre fegyverszüneti egyezményt, sőt nem is értesítette sem a szövetséges kormányokat, sem a szovjet hadseregeket előre arról, hogy átáll és fegyveres felkelést hajt végre. Azonban még ez a jól megszervezett és kivitelezett átállás is csak úgy tudott győzelmes lenni, hogy az akciója idejét eleve a II. és III. Ukrán Front offenzívájának sikeres kibontakozásához kötötte. Még inkább szükséges lett volna egy legalább ilyenfajta együttműködés Magyarország esetében, amely földrajzi, katonai stratégiai helyzetét tekintve sokkal fontosabb volt Németország számára, mint Románia, Bulgária, nem is beszélve Finnországról. Ezenkívül a korábbi volt német szövetséges országok átállási tapasztalatait a német fasiszták is felhasználták Magyarország kilépésének megakadályozására. A gazdasági és külpolitikai szempontokkal együtt ezek a német érdekeknek kedvező, a megakadályozás lehetőségét felfokozó körülmények még parancsolóbban írták volna elő az akciónak legalább a szövetséges szovjet csapatokkal való pontos összehangolását. Horthy és követői azonban nemcsak hogy ilyen összehangolást nem voltak képesek megszervezni, hanem a már meglévő, ennél lényegesen nagyobb lehetőségeket sem használták ki. Ezek a lehetőségek pedig abban voltak, hogy már elfogadott és érvényes előzetes fegyverszüneti feltételek állottak rendelkezésre, amelyeknek különösen az a pontja lett volna fontos, hogy a szovjet főparancsnokság a maga és szövetséges társai nevében kötelezettséget is vállalt a magyar átállás fegyveres erővel történő támogatására.

Erről a sikert biztosító lehetőségről feledkeztek meg Horthyék a 14-e és 15-e közötti éjjelen. A készülő eseményekről semmi tájékoztatást nem küldtek sem Moszkvába — pedig táviratot is küldtek oda 15-én éjjel —, sem pedig Malinovszkijnak, pedig már vele is kiépült kapcsolattal rendelkeztek.

A 15-én éjjel Moszkvába küldött XIV. táviratban sem esik szó erről, csak a Malinovszkij deszki követeléseivel kapcsolatos problémákat veti fel: „Ottani parancsnok azonnali fegyveres akciót követel. Ezt jelenlegi erőviszonyok között mindaddig, amíg fővárosba irányított szállítmányok beérkeznek, nem tudjuk." Majd ezután a szállítások nehézségeit említi és azt, hogy a németek már gyanakodnak, és ha tudomásukra jut a fegyverszünet — nyilvánvaló támadnak is, amely „ellen feltétlenül védekezünk. Ez esetben — folytatódik tovább a távirat — orosz és magyar csapatok együttes sürgős feladata lesz Budapest felmentése. Addig a Várat, mint kormányzat székhelyét feltétlenül tartani akarjuk." Ez a mondat sejtetni enged valami együttműködési kérést, de a folytatás, az időpont kitolása miatt újra érthetetlen. „Megbízottunk hétfőn (azaz 16-án! — K. M.) ezt a kívánságunkat Szegeden tolmácsolni fogja, kérjetek vezérkar ottani főnökétől támogatást."[240]

240. OL. Filmtár. 14 086. XIV. sz. távirat.

Ez a távirati szöveg — nemcsak nem tartalmaz semmit a tervből, hanem ugyanakkor még félrevezető is. Azt sugallja, mintha az eredeti, a 20-a körülre vonatkozó elképzelés még érvényes lenne, legalább 16-ig nem számítanának a Várban semmi lényeges változásra, bár, ha a németek támadnak, mégis védekezni fognak.

Moszkva álláspontján ez a sürgöny semmit sem változtatott, pedig annak felhasználásával is a fegyverszüneti küldöttség mindent megtett, hogy az eredeti átállási elképzelést megvédje a szovjet főparancsnokság előtt. A szovjet kormány és főparancsnokság a korábbi horthysta mesterkedések és az azt követő Utassy-féle küldetés miatt — akivel, mint láttuk, a magyar vezetés semmit sem tudatott, nem bízott a magyar szándék komolyságában. Ez a következtetés kiderül abból a közlésből is, amelyet 14-én este Sztálin írásban átadott Churchill miniszterelnöknek és az USA moszkvai nagykövetének. A közlemény feltárja, hogy a magyar kormány egy tárgyalásra teljesen képtelen személyt küldött a szovjet parancsnokságra, holott a szovjet fél teljesítette a csapatai megállítására vonatkozó magyar kérést, hogy a magyar erőket a fővároshoz vihessék. A magyar kormány ellenben nem vonta vissza csapatait sem, sőt Szolnoknál még a támadást is folytatták. „A fenti körülmények arra mutatnak — folytatódik a szovjet közlemény —, hogy a magyar kormány nyilván azt az utat választotta, hogy nem teljesíti az előzetes fegyverszüneti feltételeket, amelyeket magára vállalt." Majd ezek után tájékoztatásul felsorolja azokat a követeléseket, amelyeket ultimátumszerűen a magyar fegyverszüneti küldöttségnek a szovjet főparancsnokság átnyújtott. Az angol és amerikai fél a tájékoztatást a magyar fegyverszünet ügyében egyetértőleg tudomásul vette.[241]

Faraghoék a szóban forgó ultimátumot és a fenti magyarázó-bizonyító szövegrészt is már 14-én 20 órakor kézhez kapták és éjfél előtt 15 perccel rejtjelezve Budapestre küldték. A magyar mulasztásokat felsoroló szöveg után a pontokba foglalt követelő részben az állt: „Ezért a szovjet főparancsnokság követeli, hogy Magyarország 48 órán belül teljesítse magára vállalt kötelezettségeket és különösen; 1. szakítson meg minden viszonyt Németországgal és kezdje meg ellene az aktív hadműveleteket.

2. kezdje meg csapatok kivonását román, jugoszláv, csehszlovák területről.

3. október 16-án 8 órára küldjön Szegedre az orosz parancsnoksághoz teljes adatokat a német és magyar erők helyzetéről és pontos tájékoztatást a fegyverszüneti feltételek teljesítésének állapotáról. Aláírás Antonov hadseregtábornok." Kiegészítésként a magyar küldöttség is pontos teljesítést, kiváló tábornok és Nádas ezredes Szegedre küldését és saját számára is részletes

241. Foreign Relations... Id. dok. 1944. III. köt. 910. old. Harriman nagykövet 1944. október 15-i jelentése a külügyminiszternek.

tájékoztatást kért.[242] Budapesten e sürgönyt — a megfejtés elhúzódása miatt — csak 15-én olvashatták. Az eseményeket azonban már nem tudta befolyásolni.

A Moszkvában lévő magyar fegyverszüneti küldöttség viszont más hírrel, adattal, tájékozottsággal nem rendelkezvén, október 15-én, támaszkodva az éjjel Budapestről kapott közlésre, megpróbálta a szovjet főparancsnokság ultimátumban kifejtett álláspontját megváltoztatni, és az eredeti, 20-a körüli átállási elképzelésnek megfelelő vélemény kialakítására bírni. A sürgönyt „szóbeli jegyzék" formájában szó szerint közölték a szovjet kormánnyal, de ki is egészítették bő magyarázattal, amelyben Horthyt és időhúzó politikáját próbálták megvédeni. „Egy olyan ember esetében — írják jóhiszeműen Horthyról —, akinek fényes karrier áll a háta mögött, aki 77 éve ellenére határozottan eltökélte, hogy személyesen védi a királyi várat bármilyen német támadás ellen... lehetetlen kételkedni a kormányzó elhatározásában és arra gondolni, hogy akár csak egy gondolattal is a németek mellett áll." Azt a tényt is, hogy a kormányzó és a kormány Faragho javaslata ellenére — hogy ti. „tegyék át székhelyüket ideiglenesen Debrecenbe vagy egy más magyar városba" szovjet és magyar csapatok védelme alá — Budapesten maradt —, úgy magyarázzák a szovjet vezetésnek, mint amely a németek elleni aktív fellépés elhatározásának komolyságát bizonyítja. Azt is állítják, hogy a Budapesten maradással a kormányzó meg akarja akadályozni a város kiszolgáltatását a német csapatoknak, s ezzel a több mint 200 000 zsidót, nagyszámú Németországból szökött szövetséges foglyot és a Duna hídjait kívánja megmenteni. „Ezek az okok teszik szükségessé nagyszámú magyar csapatoknak Budapesten történő összevonását — fejeződik be a szóbeli jegyzék —, mely okokat a Szovjet Kormány is elfogadott.

Kérem a Hadseregtábornok Urat, hogy szíveskedjék részletes vizsgálatnak alávetni ezeket a tényeket, mielőtt végső döntést hozna, nehogy egy elhamarkodott döntés veszélyeztesse közös érdekeinket." A kiegészítő részben — utólag bejegyezve — megpróbálta a küldöttség a Szolnok melletti támadást is tisztázni, s a felelősséget elhárítani, mivel arra hívta fel a figyelmet, hogy ott német csapatok találhatók, és ha van is magyar erő, az német vezetés alatt áll. Így a magyar parancsnokság tudta nélkül indítottak Szolnoknál támadást a németek.[243]

Az eredeti elképzelés védése és a kormányzói vezetés mentése azonban nem hozott eredményt. Az egész mentési akciót kudarcra ítélték az október 15-i események.

A Magyar Front, az egész ellenállási mozgalom értesítésének elmulasztása a 15-i akcióról szintén súlyos következményekkel járó mulasztás volt.

242. OL. Filmtár. 14 086. 18. sz. sürgöny.
243. Macartney: Ungarns Weg... Id. hely. 12. sz. „szóbeli jegyzék." 101. old.

Nemcsak a korábban tárgyalt, ígéretet is tartalmazó megegyezés — egyeztetett akciók, fegyverek rendelkezésre bocsátása stb. — be nem tartása volt a hiba forrása, hanem az is, hogy a magyar hadsereg fegyverkészleteiből a nyilasok ugyanakkor nagy mennyiséget tudtak szerezni és szétosztani. Vörös volt vezérkari főnök a Szálasi-per során arra a kérdésre, hogy a „Kovarcz Emil-féle nyilas csoport honnan kapta a fegyvereket", a következőket válaszolta: „Utólag úgy értesültem, hogy a honvédségnek 25—30 000 géppisztolyából 18 000 darabot osztottak ki a nyilasoknak."[244] Ezt a vezérkar megtehette, de az átállást segítő munkásságnak 3—6 ezer fegyvert adni képtelen volt.

Ezt a bűnös vétséget nem menti még az a magyarázat sem, hogy a varsói felkelés kegyetlen leverése tanúságaként nem merik — Lázár tábornok szerint — felfegyverezni a munkásságot, mert a jól felfegyverzett német csapatok vérfürdőbe fullasztanák e harcot is.[245] A nyilasok szabad felfegyverkezése következtében így a fegyvert váró antifasiszta csoportokat, kellő önvédelmi lehetőségük híján, ki is szolgáltatták a fasisztáknak. Ez történt a Szent-Györgyi-féle mozgalomhoz kapcsolódó nagy létszámú és sejtrendszerszerűen kiépített csoporttal is, amelyet jól felfegyverzett nyilasok október 15-e előestéjén, a „Taurus" művek Nagymező utcai pincéjében rajtaütésszerűen megtámadtak és szétvertek. Vezetőik közül többet súlyos, életfogytiglani börtönre ítélték hatalomra jutásuk után.[246]

A kormányzó és a kormány Budapesten maradása az adott katonai erőviszonyok között szintén hibás álláspontnak bizonyult, bár kétségtelen, hogy az indoklására felhozott érvek jelentős súlyúak; így a több mint 200 ezer zsidó származású állampolgár és a nyugati hadifoglyok, valamint a hidak tervezett megvédése. De Horthynak az a hangoztatott indoka, hogy akkor a németek rögtön ellenkormányt hoznának létre a nyilasokból, döntő okként egyáltalán nem megalapozott.[247] Ugyanis a történelmi tények arról tanúskodnak, hogy tulajdonképpen hamarabb eldöntötték Hitlerék, hogy a számukra ingadozóvá vált Horthyt és kormányát leváltják, és számukra megbízható nyilas kormányt és vezetést hoznak létre, mintsem Horthy kormányzó határozottan elszánta volna magát a fegyverszünet kérésére és aláírására. Horthy budapesti tartózkodása alatt, már október elején — mint jeleztük — nyilas kormánylista és a kormányzó eltávolítását célzó variációs terv készült, és az államfő fővárosban maradása sem akadályozta meg a németeket, hogy 15—16-án „ellenkormányt" hozzanak létre. Sőt, a kormányzó fővárosban maradása egyenesen előnyös is volt a számukra. Részben itt túlerőben voltak, részben pedig a jelenlétét kihasználták arra, hogy rákényszerítsék akciójuk törvényesítése látszatának megadására.

244. Idézi: Hadácsy Rezső. HIL. Tan. gy. 2 597. Id. tanulmány 148. old.
245. PI. Arch. 780. f. Faust Imre 1962. június 4-i levele.
246. HIL. Békeelőkészítő. III. doboz. A/III/27. Csűrös Lajos ht. ezredes írása.

A vezetésnek a fővárosban való maradása különösen igényelte volna az óramű pontosságú szervezést, összehangoltságot és irányítást mind belső katonai és politikai téren minden lehetséges erő teljes kihasználásával, mind pedig a szövetséges hatalmak, elsősorban a szovjet csapatok irányában, mert világos és szinte köztudott volt, hogy a németek és a szélsőjobboldal jelentős számú katonai erő Budapesten és környékén tartásával, s a rendelkezésére álló minden más eszközzel készült Magyarország átállását megakadályozni. A hadtörténelmi szakirodalom eddigi feltárása szerint a németek a következő fegyveres erőkkel rendelkeztek ezekben a napokban. Von Bach-Zelewski SS tábornok Budapesten egy SS lovashadosztállyal, egy harckocsi-zászlóaljjal, négy darab „Siegfried" vasúti ágyúval és szükség szerint a 24. páncélos hadosztály Szolnokról beérkezett részeivel is.[248] Skorzeny parancsnoksága alá két ejtőernyős vadászzászlóalj, egy gépesített gyalogos zászlóalj, egy megerősített „Jagdverband", egy harckocsiszázad és egy különleges század tartozott.[249] Bizonyos nyugaton megjelent magyar munkák a fővárosban és közvetlen környékén levő német erők létszámát „mintegy 25 000"-re becsülik.[250]

Mindezeken az erőkön túl Greiffenbergnek, a német főparancsnokság magyarországi meghatalmazott tábornokának a rendelkezésében egy október 13-i kimutatás szerint négy SS és 3 egyéb hadosztály, valamint egy SS dandár állt az ország különböző helyein.[251] Bizonyos erőgyarapodást és segítséget jelentettek ezekhez a katonai erőkhöz kiegészítésként és potenciális lehetőségként a felfegyverzett nyilas csoportok és a magyar csapatok, a vezérkar tisztjeinek németbarát többsége is.

Ha összevetjük a Horthy kormányzó és környezete rendelkezésére álló, valamint a német-nyilas legfőbb vonásukban fent bemutatott erőket, meg kell állapítanunk, hogy már a 15-i döntő események előtt az előzőek számára a helyzet nem volt biztató. Márpedig 1944. október 15-én csak ezen lehetőségek birtokában indították meg Horthyék utolsó rendszermentő, a fasiszta Németországtól leválni akaró kísérletüket.

247. Lásd többek között Vörös János 1964-ben kelt visszaemlékezését és Borbándi Gy.: A zólyomi tárgyalások... id. hely 146—147. old.

248. Kriegstagebuch des Oberkommandos der Wehrmacht. 1944—1945. Band. IV. Erster Halbband. Frankfurt am Main, 1961. 864. old. és Hitlers Lagebesprechungen. Stuttgart, 1962. 709. old. Idézi: Tóth Sándor: A horthysta klikk... Id. hely 411—412. old.

249. Otto Skorzeny: Geheimkommando Skorzeny. Hamburg, 1950. 203—204. old. Idézi: Tóth Sándor: A horthysta klikk... id. hely 417. old.

250. OL. Filmtár. 16 721. Lakatos Géza feljegyzése. Továbbá: Gosztonyi P.: Lakatos Géza beszámolója... id. hely 456. old., ahol a szerző lábjegyzetben adja meg a közölt számot.

251. Borus József: A magyarországi hadműveletek jelentősége a második világháború történetében. Hadtörténelmi Közlemények, 1964. 3. sz. 430. old. és HIL. Békeelőkészítő. IV. doboz. A/IV/7. Magyarország katonai részvétele a második világháborúban.

1944. október 15-nek a történetével igen sok tanulmány foglalkozik, s ezek részletesen elemzik az eseményeket.[252] E munkában az ismétlések elkerülése miatt nagymértékben támaszkodtunk e feldolgozásokra, ezért részletesebben elsősorban csak azoknak a kérdéseknek a tárgyalására kerül sor, amelyekhez újabb tényanyagot sikerült feltárni, vagy lényegesebb új nemzetközi, illetve hazai összefüggéssel rendelkeznek.

Október 15-e a kormányzó és környezete számára egy váratlan eseménnyel kedvezőtlenül kezdődött. A reggeli órákban a Gestapo tőrbe csalta és elhurcolta ifj. Horthy Miklóst A jugoszláv partizánokhoz már korábban kiépített összeköttetés felhasználásával 15-én reggel 9 órára ifj. Horthy találkozót beszélt meg Bornemissza Félix Eskü-téri irodájában az állítólagos partizán-összekötővel, aki, mint jelezték, egy „fegyverszüneti szerződés tervezetével" érkezett meg. Alig kezdődött meg a megbeszélés, a szomszédos szobákból SS legények törtek be és ifj. Horthyt meg a házigazdát összekötve elhurcolták. Mindkettőt rövidesen Mauthausenbe internálták. A tárgyaló, állítólagos partizánok, nem kerültek velük együtt Mauthausenbe. Ez is adalék, bizonyíték ahhoz, hogy valóban német fasiszta provokáció volt az egész akció,[253] amelynek közvetlen semmi köze a 15-i leválási tervekhez, csak a véletlenek összejátszása következtében történt mindkettő október 15-én. Sőt a Gestapo volt funkcionáriusaitól származó visszaemlékezések szerint ifj. Horthy elhurcolását először már 13-ára tervezték, de ekkor váratlan események közbejötte miatt azt nem lehetett végrehajtani.[254] Az így október 15-én végrehajtott akció kezdetben fokozta a kormányzó kilépési szándékát, de a német fasiszták kezében rövidesen Horthy zsarolásának eszközévé vált.

A kormányzó fiának elrablása miatt — amelynek híre 10 óra körül vált ismertté a Várban — a koronatanács ülése is csak fél tizenegy után kezdődhetett meg. A koronatanácson az előző napi tervnek megfelelően indultak az események. A kormányzó a katonai helyzet súlyosságát és a közelgő német összeomlás várható bekövetkezését vázolva kifejtette annak a Magyarországot érintő esetleg megsemmisítő következményeit, ha most már csak egyedül, továbbra is kitart Németország mellett. „Ezért kénytelen fegyverszünetet kérni az ellenségtől. — Szögezi le a koronatanács jegyzőkönyve Horthy kifejtett álláspontját. — Olyan híreink vannak, hogy elfogadható feltételeket kapunk."[255]

252. Mindenekelőtt Rozsnyói Ágnes, Teleki Éva és Macartney idézett munkáira támaszkodtam.
253. HIL. Tan. gy. 2 600. Bornemissza Félix: A halál torkában. 1963. március havi visszaemlékezése
254. Lásd: Walter Hagen: Die geheime Front. Wien, 1950. 375. old. Idézi: Rozsnyói Ágnes (Id. hely 878. old.), aki ezt a korábbi dátumot nem tartja valószínűnek. Azonban más támaszpont is van, ami a tervet valószínűsíti. A kormányzó, mint tudjuk, jóval korábban szemelyesen is targyalt a jugoszlav küldöttel, így jól ismerte a kérdést. Ezért elhihető egy tervezett első találkozásról írt sora: „első alkalommal kitért ez elől, mert az összejövetelre kijelölt ház előtt gyanús alakokat vett észre". (Horthy: I. m. 271. old.) Ez a meghiúsult találka lehet az, amiről fenti hely is megemlékezik
255. Pl. Arch. Gy. 1954. Az 1944. október 15-i Koronatanács ülésének jegyzőkönyve.

Nyomatékosan fel kell hívni a figyelmet az akkor készült jegyzőkönyvnek a fegyverszünet kérésével kapcsolatos jövő idejű megfogalmazásaira. Ugyanis a kormányzó itt és az ülésen valamennyi hozzászóló e kérdést érintve, mindig úgy beszélt, mint ami csak ezután következik be. A miniszereknek ez a fogalmazása érthető, hiszen nem tudták, hogy az előzetes fegyverszüneti feltételek *már alá is vannak írva*, sőt Horthy már a végleges fegyverszüneti feltételekre vonatkozó tárgyalások megindítását is *kérte* Faraghoék útján. De ugyanez a megfogalmazás érthetetlen a kormányzó részéről, aki a fenti idézetben lévőn túl nem kevesebb mint ötször fogalmazott még úgy az értekezleten, hogy *fegyverszüneti feltételek „közlését fogja kérni"*. Ez a jövő idős fogalmazás megegyezik a kiáltványával is. A legsúlyosabb mulasztást azonban azzal követte el a kormányzó, hogy még az előzetes feltételek elfogadását és aláírását is elhallgatta!

Az akkori anyagokat tanulmányozva az a vélemény alakul ki a kutatóban, hogy ez nemcsak, és nem is elsősorban óvatosságból származó taktikai lépés, hanem Horthy esetében még mindig az előzetes fegyverszünet lényegének a meg nem értéséből származó félreértésben, illetve újabb mesterkedésen alapult. Hiszen formailag — ha eltekintünk az előzetestől mint lényegtől úgy, ahogy Horthy — lehet bizonyos igaznak tűnőt találni ebben a jövő idejű megfogalmazásban. Mert — bár 11-én a kormányzó kérte a „részletes", a végleges fegyverszüneti feltételekre vonatkozó tárgyalást, de azokat még nem kezdték meg. Tehát a végleges fegyverszüneti feltételek közlésének nyomatékos kérését még el lehetne fogadni, ha nem vennénk figyelembe az eddig történt tárgyalásokat és megállapodásokat, amit azonban a kutató nem tehet meg.

A koronatanácson a kormányzót követően a miniszterelnök kérésére a vezérkari főnök beszámolt a kilátástalan katonai helyzetről, az általa a német főparancsnokságnak javasolt, de ki is adott intézkedésekről a két magyar hadsereg visszavonását és három magyar hadosztálynak a budapesti hídfőbe való beosztását illetően. Továbbá arról, hogy ezen intézkedéseket a német vezérkar olyannyira ellenzi, hogy e nap délelőttjén, 10 óra 10 perckor azok visszavonására és érvénytelenítésére 12 órás ultimátumot nyújtottak át. Ezek után bizonyos vita indult meg a miniszterek között, amelynek során a miniszterelnök kifejtette, hogy a fegyverszünet-kérés mellett van, két feltétel biztosítása esetén: mégpedig egyrészt, „mi a németekkel való előzetes közlés mellett kérünk a szövetségesektől fegyverszüneti szerződést", másrészt, „... fegyverszüneti feltételek iránti kérésünk tényét hozzájárulás végett az Országgyűlés mindkét háza elé terjeszthesse".[256] Miután a kormányzó az elsőt újra és nyomatékosan megígérte, de a másodikat a parlament összetételére és a német nyomásra hivatkozva határozottan elvetette, hosszabb vita után a

256 Uo. Lakatos Géza felszólalása.

kormány — miután a parlamentnek a fegyverszünet-kérés megkérdezése ügyében elkötelezte magát — benyújtotta a lemondását.

Horthy ezután az előző napi tervnek megfelelően a kormány lemondását elfogadta, de „miután azt látom — fejtette ki —, hogy a kormány tagjai részéről nem hangzott el olyan felszólalás, hogy ellenzik azt, hogy az ellenségtől fegyverszüneti feltételek közlését kérjem, a kormány tagjait ezennel újból kinevezem". Ezzel együtt felszólította azokat a volt minisztereket, akik vele nem értenek egyet, és nem akarnak a kormányban maradni, hagyják el a termet! Nem kis meglepetésre, egyik német ügynök miniszter sem távozott.

Lakatos Géza ezek után újra megalakítottnak nyilvánította második kormányát. Horthy pedig déli 12 órakor, az ekkorára magához rendelt német követtel, birodalmi megbízottal való tanácskozásra távozott, „akivel a miniszterelnök úr és a külügyminiszter úr jelenlétében fogja közölni azon elhatározását, hogy az adott súlyos katonai helyzetünkben a *fegyverszüneti feltételek közlése iránt fog kérdést intézni még a mai napon az ellenséghez*".[257] A kormányzónak ezek a szavai szintén nem véletlenségből voltak jövő időben fogalmazva. Ugyanis délután két órára kérette magához a korábbi terveknek megfelelően a külügyminiszter a svéd és a török követet e kérdés közvetítésére. A követeknek közvetítésre átnyújtott szöveg a következő volt: „A magyar kormány elhatározta, hogy véget vet az Egyesült Nemzetek elleni ellenségeskedéseknek és arra kéri az Amerikai Egyesült Államok, Nagy-Britannia és Észak-Írország és a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségének kormányát, hogy értesítsék, hol és mikor fogadhatják a magyar kormány teljhatalmú megbízottait avégett, hogy fegyverszüneti egyezményt kössenek. Ugyanakkor a magyar hadsereg főparancsnoksága a Szovjet Hadsereg főparancsnokságához fordult, hogy szabályozzák azokat a feltételeket, amelyek mellett az ellenségeskedéseknek véget vethetnek."[258]

Horthy és a kormány értelmezése szerint, úgy tűnik, ezzel a mindhárom nagyhatalomnak szóló hivatalos fegyverszünet-kéréssel kezdődött csak el Magyarországnak a német szövetségből való konkrét kiválása. Az eddig folytatott tárgyalásokat és az elfogadott előzetes fegyverszüneti feltételeket Budapesten eléggé sajátságosan, csak mint puhatolózó, előkészítő aktust foghatták fel, amelyet csak a végleges fegyverszüneti egyezmény tesz kötelezővé.[258a] Ezért gondolhatták és cselekedhettek úgy, hogy a döntő lépés még hátra van a *fegyverszüneti feltételek kérésével és a fegyverszünet megkötésével.*

257. Uo. Horthy felszólalása.

258. Foreign Relations... Id. dok. 1944. III. köt. 915. old. Steinhardt nagykövet 1944. október 18-i jelentése a külügyminiszternek Ankarából. E hivatalos szöveg mellett kiegészítésként áll a korábban idézett magyar „aide-memoire" is. A magyar külügyminiszter a terv szerint a svájci követnek is át kívánta adni közvetítésre a szöveget, de az e napon nem tartózkodott Budapesten.

258/a Horthy Miklós emlékiratából is egyértelműen ez tükröződik. Lásd: I. m. 269. és következő oldalak.

Mindez természetesen a kormányzó tudtával történt így. Bizonyítja ezt — a miniszterelnök, a külügyminiszter és a főhadsegéd társaságában Veesenmayerrel 12 órakor folytatott beszélgetése is, akivel a vezetés fegyverszünet-kérésre vonatkozó elhatározását és a fenti követségek útján való valóra váltását közölte, nem pedig annak már a megkötését.[259] Horthynak a német követtel nem sikerült még csak komolyan meg sem tárgyalnia a német csapatok Magyarországról való kivonását, nemhogy azt elérnie. Sőt, Veesenmayernek időnyerésként is jól jött, hogy sikerült elérni Rahn nagykövetnek, Hitler különmegbízottjának a fogadását is. Erre az új Lakatos-kormány eskütétele után és a kormányzó proklamációjának első alkalommal történt beolvasása idején, kb. 1 órakor került sor.

A Horthy—Rahn tanácskozás problémaköréből az eddigi feldolgozásokhoz képest a következőt érdemes jobban kiemelni. Horthy megpróbálta itt is elérni a német csapatok kivonását Magyarországról. Ezzel akarta elkerülni a számára oly kínosnak tűnő fegyverszüneti kötelezettséget, vagyis a német csapatok katonai megtámadását, a megszálló Németország elleni harcot. Rahn, mint tapasztalt diplomata, nem adott választ, hanem — ezzel is időt nyerve —, kormánya megkérdezését ígérte. Addig viszont, kérte a nagykövet a kormányzót, és az állítólag — Rahn szerint — elvben meg is ígérte, hogy a magyar csapatok nem nyitják meg a frontot a szovjetek előtt.[260] Az említett szükséges további kapcsolat fenntartására Horthy Lakatost jelölte ki.[261]

A kormányzó ezekkel a felemás lépésekkel október *15-én már a kora délutáni órákban gyakorlatilag is megszegte az elfogadott előzetes fegyverszüneti feltételeket.* Ugyanis annak értelmében minden kapcsolatot meg kellett volna szakítani Németországgal, és meg is kellett támadni a német csapatokat. Horthynak ez a tette egyenes folytatása volt annak az álláspontnak, amely szerint „finn megoldást" szeretett volna elérni. Azzal is tisztában volt a kormányzó, hogy ezzel a fegyverszünetet *eleve meg fogja szegni.* Németország vállalt megtámadásával kapcsolatban még 14-én kisbarnaki Farkas tábornoknak a következőket jelentette ki: „. . . a fegyverszüneti egyezmény e pontját (a németek megtámadását — K. M.) majd valahogyan kijátszom."[262]

Úgy tűnik, hogy a volt kormányzóban a németek meg nem támadásának a gondolata 14-én és 15-én a korábbi napokhoz képest is nagymértékben megerősödött. E napokban a miniszterelnöknek, az egész kormánynak, közvetlen tábornokainak, a két német küldöttnek egymás után ígérte meg, illetve

259. Uo. 273. old. és OL. Filmtár. 16 721. Lakatos Géza feljegyzése.

260. Rudolf Rahn: Ruheloses Leben. Düsseldorf, 1949. 265—267. old. Idézi: Rozsnyói Á.: Id. hely 880. old. A Rahnnal folytatott ilyen irányú beszélgetésről Horthy Miklós csak annyiban emlékezik meg, amennyiben arról ír, hogy a „finn példa" alapján állva szerette volna elkerülni, hogy a magyar fegyverszünet eredményeként a szovjet csapatok a németek hátába kerüljenek! (I. m. 273—274. old.)

261. Uo. és PI. Arch. Gy. 1954. Az 1944. október 15-i koronatanács ülésének jkv-e.

262. Idézi: Macartney: I. m. 393. old.

magyarázta azon óhaját, hogy nem fogja, nem akarja hátba támadni volt szövetségesét. Utassy ezredesnek 15-én du. fél 6 órakor Malinovszkij marsall előző napi ez irányú követeléseire azt válaszolta, hogy „az oroszoknak meg kell érteni, hogy lelkileg nem tudja összehozni, hogy a németeknek hadat üzenjen".[263] Pedig ekkor már, 15-én délután Horthy más intézkedései szerint, a németekkel való további tanácskozás helyét a fegyveres fellépésnek kellett volna átvennie. Ugyanis, már Veesenmayer távozása után a kormányzó utasítást adott a proklamációja és hadparancsa rádióba történő beolvasására és ezzel együtt parancsot adott a vezérkari főnöknek is, hogy Guderian ultimátumára ne válaszoljon és az 1. és 2. hadseregnek szóló titkos parancsot bocsássa ki.

Mivel a német csapatoknak a finnországihoz hasonló kivonulását nem tudták elérni, egyre lehetetlenebbnek tűnt a Horthyék által annyira óhajtott „*csak leválás*" a német szövetségről, „*csak elszakadás*" Hitlertől, de nem a *teljes* „*átállás*" a szövetségesek oldalára, vagyis a hadüzenet és a katonai szembefordulás kihagyása. Ennek a felismerésnek kezdetén, a Veesenmayerrel folytatott tárgyalást követően a kormányzó kiadta fent jelzett intézkedéseit, köztük a katonaiakat is, mert azért a kormányzó környezete számolt esetleges német ellenintézkedésekkel is. De úgy tűnik, hogy az alapállás továbbra is az volt, hogy Horthy-Magyarország és katonai ereje ne lépjen fel kezdeményezőként, támadólag a német megszállók ellen — ami nélkül az adott helyzetben nem volt biztosítható a siker —, hanem lehetőleg összeütközés nélkül próbáljon a maga részéről elválni a volt szövetségesétől, és csak védekezésre szorítkozzanak a magyar erők egy esetleges német támadással szemben.

A kiadott intézkedéseknek ebben a szellemben és céllal történő végrehajtása során keletkeztek az első, szervezetlenséget, irányításnélküliséget és káoszt mutató zavarok, amelyek tulajdonképpen még azt sem tették lehetővé, hogy defenzív taktika alapján, fegyverrel védekezzék az ország az újabb német támadással szemben.

A fejetlenséget először a kormányzó proklamációja okozta. Ugyanis a miniszterelnökön kívül a kormány tagjai nem látták előzetesen a szöveget, csak a rádióból hallották. Emiatt is és elsősorban annak számukra túlzottan erős németellenes hangja miatt néhány miniszter határozott „kifogást emelt" és „szemrehányást" tett. Maga a miniszterelnök is még mindig nagyon elégedetlen volt a proklamációval. Azt aláírásával nem is ellenjegyezte,[264] noha az általa az előző napon tett észrevételeket már érvényesítették a szövegen. Sőt, a rádióban való beolvasás előtt még további módosításokat eszközöltek rajta. Érthetetlen módon a már kiadásra átadott szöveg ellenfeleinkkel előzetes fegyverszünetet „*kötöttem*" részben a múlt időt

263. OL. Filmtár. 16 721. Utassy vallomása.
264. Uo. Lakatos Géza feljegyzése.

„*kötünk*"-re változtatták Ambrózy Gyula utasítására.[265] Ugyanez történt a kormányzó hadparancsával,[266] amelynek végleges hasonló értelmű szövegrésze a következő lett: „. . . elhatároztam, hogy fegyverszünetet kérek."[267]

A változtatásokhoz az aláírt előzetes feltételek szerepének helytelen értelmezésén és a kormány ingadozó, határozatlan álláspontján túl valószínűleg az is hozzájárult, hogy Horthy és környezete ekkorára az előzetes feltételek teljesítésétől, elsősorban a Németországnak szóló hadüzenettől, feltételezhetően már teljesen eltekintett. Azokat a kormánnyal csak tervezték közölni, de a Rahn-tárgyalás fontosabbnak tűnt. A 15-én kora délután a külügyminiszter által a kormány nevében a három nagyhatalomnak elküldött fegyverszünet-kérés is megfelelt valamennyi fenti változtatásnak. Ezen az úton még eddig semmi elkötelezettség nem történt, tehát Németország megtámadása sem előírt. A vele való további tárgyalás e keretben indokolható is. Így kibúvást is nyújthat az előzetes feltételekben Horthy által is vállalt Németország elleni fellépés „kijátszásához". Talán ennek a lehetőségnek a felismerése eredményezhette, hogy a kormányzó „átállt" a kormánynak, az előzetes fegyverszünet nem ismerése következtében, a *fegyverszünetet még csak ezután* tervező és kérni szándékozó álláspontjára.

A fenti változtatások ellenére a kormány többsége mégis elégedetlen volt a kormányzó proklamációjával. A céltalanságot, tervszerűtlenséget és zűrzavart jól mutatja a koronatanács végén a miniszterelnök összefoglalója, aki a jegyzőkönyv tanúsága szerint, a következőkkel vett búcsút minisztereitől: „egy ugrást csináltunk a sötétbe a mai elhatározással. Sajnálja, hogy a kormányzói proklamáció ilyen szövegezéssel lett a nyilvánosságnak átadva.

A kormány tagjait annyira meglepte és valósággal fejbe vágta az a körülmény, hogy a kormány meghallgatása és hozzájárulása nélkül hangzott el a kormányzói proklamáció.

Mindezeknek a következményei kiszámíthatatlanok. A kormány addig, amíg bírja, igyekezni fog a jogrendet fenntartani, bár meggyőződése, hogy a németek erre a proklamációra és fegyverszüneti feltételek közlésének kérésére azonnal fognak reagálni és nem kétséges, hogy egy új kormány megalakítása iránt fognak erélyesen közbelépni és az még a mai napon megalakul."[268]

A volt miniszterelnök szerint a proklamációban „teljesen elegendő lett volna azt mondani, hogy fegyverszünetet kérünk. Németország megy a maga útján, Magyarország pedig a maga további útján".[269]

265. Uo. Hladky Endre államtitkár 1944. október 20-i kihallgatásának anyaga.
266. Kis Újság, 1947. február 8. Vattay altbgy. közlése az igazolási eljárása során.
267. Horthy kiáltványát és hadparancsát lásd Nagybaczoni Nagy V.: I. m. 235 237. old. Horthy M. Emlékirataiban is közöl egy proklamáció változatot, de ez nem a legutolsó változat, és valószínű a magyarra történt visszafordítás következtében szövegében igen sok fogalmazási és értékelési eltérés található.
268. PI. Arch. Gy. 1954. Az 1944. október 15-i koronatanács jkv-e.
269. OL. Filmtár. 16 721. Lakatos G. feljegyzése.

A miniszterelnöknek és a kormány tagjainak a megtett lépésekkel kapcsolatos vonakodó álláspontjára nyomatékosan fel kell figyelnünk, mert az nem elősegítette, hanem nagymértékben akadályozta október 15-én még a Németországról való „leválási" tevékenységet is.

A másik terület, ahol a fejetlenség és zűrzavar még nagyobb lett, a katonai vonal volt. Ismeretes, hogy a vezérkar nem továbbította Vörös J. parancsa ellenére 15-én 1 óra körül a hadseregekhez „az 1920. III. 1-i rendeletem végrehajtandó" titkos parancsot, hanem e helyett 2 és 3 óra között a *vezérkari főnök nevében* a harc folytatására vonatkozó utasítást adtak ki.[270] A szakirodalomban az is feldolgozott, hogy a vezérkari főnök, miután kb. 3 óra körül visszatért a vezérkarhoz, ott többek között németbarát tiszttársai és Veesenmayer hatására „meginogva" kiadott egy kiegészítő parancsot, amelynek lényege az volt, hogy csak fegyverszüneti tárgyalás folyik, ami nem jelent fegyverletételt, és a harcot tovább kell folytatni „a bármely oldalról jövő támadással szemben". A vezérkar azonban meghamisítva saját főnökének sorait, még e parancsból is kihagyta és a csapatokhoz sem továbbította az itt idézett részt.[271] Az azonban kevésbé ismert, hogy Vörös János e parancsa kiadásához nem „csak" egyéni megingása járult hozzá, hanem a kormány intenciója, a hadügyminiszterrel történt tanácskozás is.

A Horthy—Rahn tanácskozás után a kormány, elsősorban a miniszterelnök — a kormányzó azon megbízása alapján, hogy Rahnnal a továbbiakban ő tartsa a kapcsolatot — és a külügyminiszter, de még néhány miniszter is minden erővel azon fáradozott, hogy enyhítse a németekkel kialakult feszült viszonyt. E tevékenységet Hennyey külügyminiszter 1944. október 26-i kihallgatása során a következőképp indokolta: „... mert hiszen nem történt fegyverletétel, csak a feltételek kérése, tehát a harc nem állott meg, és a csapatoknak harcolniok kell, viszont olyan értesülések érkeztek, hogy egyes csapatrészek részéről fegyverletétel történt. Minthogy szeretnénk minden polgárháborút elkerülni, szeretnénk a német követtel még egyszer tárgyalni. A kormányzó ehhez hozzájárult. Délután mikor láttuk, hogy a proklamációt rosszul fogta fel a hadsereg, *a miniszter megbeszélte vezérkari főnökével, hogy utasítás menjen ki rádión, hogy nem fegyverletételről van szó, hanem fegyverszüneti feltételek kéréséről, tehát a harc tovább folyik.*"[272] (Kiemelés — K. M.)

A volt külügyminiszternek ezek a szavai azt bizonyítják, hogy Vörös János 15-én délután nem a maga szakállára cselekedett, hanem a kormány politikájának megfelelően. Ezt bizonyítják a volt miniszterelnöknek szintén

270. Lásd részletesen Ölvedi I.: I. m. 169—171. old., és HIL. Békeelőkészítő. III. doboz A/II/2. László Dezső önéletrajza. Kelt. Budapest, 1946. I. 5-én.
271. Uo. 171. old.
272. OL. Filmtár. 16 721 Hennyey G. kihallgatása, 152—153. old.

1944. október végén papírra vetett sorai is. Lakatos a többi között azt írja a németekkel 15-én délután kialakított kapcsolatai céljáról, „hogy mindkét kormány részére megnyugtató álláspont alakuljon ki. A magyar kormány egyrészt megnyugtatóan akarta azt biztosítani, s *ez a vezérkar főnökén keresztül időközben sikerült is*, hogy a magyar csapatok nem teszik le a fegyvert, hanem tovább harcolni kötelesek".[273] (Kiemelés — K. M.)

Tehát a miniszterelnök is tudott a vezérkari főnök parancsáról, és úgy számolt be róla, mint a kormány törekvésének pozitív eredményéről. Azt, hogy ez kormánypolitika volt, bizonyítja, hogy a belügyminiszter a saját területén szintén kiadott egy hasonló célú és tartalmú értesítést. Báró Schell Péter belügyminiszter, aki csak 13-án vette át e tárcát, szintén 1944. október 26-i kihallgatása során október 15-én délutánra vonatkozóan előadta: „A főispánokat értesítettem, hogy a helyzet nem változott, a csapatok tovább harcolnak és a németekkel való súrlódást ki kell kerülni."[274]

Ha ezeket, a kormány politikájára vonatkozó adatokat összevetjük az ennek is megfelelni megpróbáló idézett vezérkari főnöki paranccsal, meg kell állapítani, hogy Vörös János törekvése pozitívabb, mint a kormányé, mivel nem mindenáron a németekkel való megegyezésre törekedett, hanem megkísérelte felkészíteni a magyar csapatokat a várható német támadás elleni harcra. Miután ismerte a szovjet csapatok támadása leállítására vonatkozó megegyezést, világos, hogy a parancsa — melynek a lényege, hogy a harcot tovább kell folytatni „a bármely oldalról jövő támadással szemben", rejtve ugyan, de következményét tekintve egyértelműen a német támadás elleni harcra vonatkozó parancs volt. Annak megfogalmazása az adott helyzetben nem lehetett már csak olyan, amelyet még a kormány is támogat, és amelyben a rejtett fogalmazást észre nem véve, a vezérkar hivatalos és németbarát katonai vonala még továbbít a csapatokhoz. A parancsnak az a része, hogy a csapatoknak a fegyvert nem szabad letenni — elengedhetetlenül szükséges volt egy sikeres átálláshoz is, Vörös elgondolása azonban nem vált be. Parancsát a jelzett rész kihagyásával meghamisították. Jellemző, hogy a kormány így meghamisítva is magáévá tette azt. A Vár és Budapest elleni katonai akciót vezető német tábornok, Bach-Zelewski viszont még így sem tartotta kielégítőnek. Ugyanis, amikor katonai vonalon is újra tárgyalásba bocsátkoztak a németekkel azok szabad elvonulása reményében 15-én délután, a tábornok elvonulásuk egyik feltételéül a következőket jelölte meg Csatay honvédelmi miniszternek: „Vörös vkf. adjon ki olyan rendelkezést, hogy a csapatok tovább harcolnak, míg olyan fegyverszüneti feltételeket kapunk, amit egy becsületes nemzet elfogadhat. A rádió közölt ugyan egy vezérkari

273. OL. Filmtár. 16 721. Lakatos Géza feljegyzése.
274. Uo.

főnöki kiegészítést a kormányzó kiáltványához, azonban ezt a német tábornok, Bach nem tartotta kielégítőnek."[275]

Vörös János vezérkari főnök tehát elvileg is és gyakorlatilag is októberben már a fegyverszünet őszinte híve volt, a németellenes harcot is vállalta, de a korábbi németbarát magatartása és vezérkari főnökké német nyomásra történt kinevezése miatt éppen a németellenes körök részéről nemegyszer bizalmatlanságba ütközött. A közte és a miniszterelnök közötti katonai problémák vitáiból eredő igen rossz személyi viszony egyenesen akadályozta a jó együttműködést. A kormányzó főhadsegéde és a vezérkari főnök közötti hatásköri rivalizálások sem segítették helyzetét.[276] Mindezek a körülmények hozzájárultak ugyan ahhoz, hogy funkciójának megfelelő szerepet nem tudott játszani az októberi eseményekben, de ennek leglényegesebb oka mégiscsak az lehetett, hogy szervezetlenül, a feladatok világos elosztása nélkül ment bele a kormányzó az elszakadási kísérletbe.

A fentiek elmondhatók az eseményekben jelentős szerepet játszó Vattay Antal altábornagyról, a kormányzó Katonai Irodájának a főnökéről és Ambrózy Gyula államtitkárról, Horthy Kabinetirodája főnökéről is, akik szintén őszintén vállalták a fegyverszünettel kapcsolatos munkát és a németellenes harcot is. De az ő feladatuk sem volt egyértelműen meghatározva. A kormányzó valamennyiüket elsősorban mint tanácsadókat, segítőket vette figyelembe, és csak időről-időre, egy-egy feladat erejéig bízta meg őket. Bár nagy általánosságban Ambrózy a háborúból való kilépés politikai, Vattay pedig a katonai ügyeit volt hivatott végezni, mégsem voltak azonban világosan tisztázva és megadva a hatalmi jogkörök e munkához. Nem volt világos, hogy mit vár Horthy a kormánytól, mit a vezérkari főnöktől és mit egyéb szervektől, bár időnként rájuk is támaszkodott, tanácsukat is ki-ki kérte. Nem állja meg a helyét az az állítás, hogy a kormányzó a hadsereg átállítását a vezérkari főnökre bízta.[277] Ellenkezőleg, ezt saját maga és Vattay csinálta volna. Tulajdonképpen Horthy formailag minden lényeges döntést magának tartott fenn, mégsem szervezett legmegbízhatóbb embereiből vezetése alatt egy teljhatalommal rendelkező bizottság-félét, amint ez Romániában történt. Ahhoz viszont, hogy munkatársait csak tanácsadóknak tekintve, minden, vagy akár csak a lényeges kérdésekben is maga intézkedjék, nem volt sem elég szellemi, sem elégséges fizikai ereje. A határozott vezetés és a világos cél hiánya, valamint a szervezetlenség jelentős részben e körülményből adódott. Az idős kormányzó mellett álló közvetlen munkatársai 1944. október 15-én e vonatkozásban nem nyújtottak segítséget az államfőnek. Kevés volt köztük a

275 Uo Rakovszky Ivan 1944 X 20-i kihallgatasa 138—141 old

276 Lasd HIL Bekeelokeszito III doboz A/II/16 Vattay vallomasa, 8—9 old es Voros Janos 1964-es visszaemlekezese, tovabba OL Filmtar 16 721 Lakatos G feljegyzese

277 Lasd tobbek kozott Ölvedi I I m 171 old

jó szervezőképességgel és felkészültséggel és ugyanakkor bátor kezdeményezőképességgel is rendelkező. Ilyenek hiányában a nemzeti érdekeket és a realitást nehezen megértő kormányzó vezetésével többre a magyar állam akkori irányítóiból nem telt. Még a háborúból való sikeres kilépés lehetőségének egyedüli reális útját, a németellenes harcot is vállaló, s így ekkor pozitív figurák, mint Ambrózy Gyula államtitkár, Vattay, Vörös, Lázár, Miklós és Veress tábornokok stb. sem rendelkeztek az eseményeket döntően befolyásoló, a felelősséget nehéz helyzetben bátran vállaló önálló döntési, elhatározó és kezdeményező készséggel. A felsoroltak közül talán éppen Vörös János volt az, aki a legreálisabban szemlélte és értékelte az eseményeket, a legtöbb önállóságot és kezdeményezést tanúsította az átállás elősegítése érdekében. Azonban az általa is megtűrt fasiszta vezérkar és a szervezetlenség miatt ezek eredménytelenek maradtak. Ahhoz azonban ő is gyenge volt, hogy a nemzet érdekében az ingadozó miniszterelnök, kormány és *esetleg* a döntő lépés megtételére, a német megszállók ellen való fordulásra képtelen kormányzó nélkül, vagy éppen velük szemben is vállalta volna a küzdelmet, s az események irányításában élenjáró szerepet játszott volna.

A katonai vonal lehetősége, illetve az előkészületlenség és szervezetlenség a vezérkari főnökség szabotálásával, átállásával még nem merült ki. Ugyanis, helyesen, a Katonai Iroda főnöke, amikor tudomására jutott a vezérkar árulása, közvetlen összeköttetést teremtett a két magyar hadsereg parancsnokságával és a budapesti hadtest vezénylő tábornokával. Jó előkészítés esetén ez a vonal elegendő lehetett volna ahhoz, hogy a vezérkart teljesen elszigeteljék és a magyar csapatok az átállás érdekében tevékenykedjenek. Vegyük azonban sorba a különböző hadseregeket, mi történt a területükön ezekben a sorsdöntő órákban, miért nem sikerült őket a háborúból való kilépés, a nemzeti függetlenség visszaszerzése, a német megszállók elleni harc szolgálatába állítani?

Vattay altábornagy 15-én kora délután helyettesével, Pogány ezredessel ellenőriztette, hogy a vezérkar útján „ki lett-e a jelszó adva". (Ti. „az 1920. III. 1-i rendeletem végrehajtandó" — K. M.) Amikor nevezett megállapította, hogy az az „összes vonal elszakadása" miatt nem történt meg, „elrendeltem gondoskodjon a leadásáról — írja tovább az eseményekről beszámolva a főhadsegéd —, ha másként nem személyesen adja le. Ez szerencsére sikerült. Miklós Béla visszahív, megerősítem a parancs valódiságát, a jelszó szerint kell cselekedni. Veress Lajos szintén felhív, de vele személyesen nem tudtam beszélni. Pogány ezds. erősíti meg az üzenet valódiságát".[278]

Az első hadseregnél történteket Miklós Béla vezérezredes, hadseregparancsnok elmondása és Kéri Kálmán ezredes, a hadsereg volt vezérkari főnöke 1945-ös leírása alapján lehet rekonstruálni. A kormányzói proklamá-

278 HIL. Békeelőkészítő III doboz A/II/16 Vattay vallomása, 27 old

ció váratlan elhangzása után Miklós Béla az éppen Beregszászra költöző parancsnokságon azonnal kiadta a hadsereg körletére vonatkozó védelmi intézkedéseit; parancsát a területük lezárására, bizonyos csapattestek átcsoportosítására, a németek kezében levő posta megszállására és „a hadsereg kebelében levő német csapatok lefegyverzésére". Továbbá, „kiadtam a rendelkezést: *amennyiben* a németek erőszakosan lépnek fel — szól a hadseregparancsnok tudósítása —, ellenük a tüzet azonnal meg kell nyitni."[279] (Kiemelés — K. M.)

A hadsereg vezérkari főnöke ez időben visszament a parancsnokság még Huszton levő részlegéhez, ahol a vezérkari főnök nevében a harc továbbfolytatására és a németekkel való együttműködésre vonatkozó hamis parancs várta. „Az ellentmondó rendelkezésnek hatása alatt hadseregparancsnok a kora délutáni órákban a csapatokat utasította — írja Kéri —, hogy a fegyverszüneti tárgyalások eredményeinek ismeretéig az orosz csapatokkal szemben provokatív fel ne lépjenek, viszont minden orosz támadást visszautasítsanak." Kéri ezredes azonban tisztázni próbálta telefonon a vezérkarral az ellentmondó intézkedéseket. Kielégítő választ ott nem kapva, csak további félrevezetést, végül a kormányzó Katonai Irodáját hívta a hadseregparancsnokság. Innen, Kéri szerint is, Vattay a következő felvilágosítást adta: „1. Kormányzói szózat hiteles, 2. a németekkel az érintkezést meg kell szakítani, 3. az oroszokkal az érintkezést fel kell venni, arról azonban, hogy a fegyverszünet meg van kötve és mik a feltételei, nem nyilatkozott."[280] Ezek az utasítások eléggé világosak voltak, bár a németek elleni támadást nem tartalmazták.

Ezekkel egyidőben a vezérkar további zavaró rendelkezéseket adott ki, hogy a hadsereg vezetését megbénítsa. Bizonyos tisztek ezek hatására vonakodtak lefegyverezni a német egységeket, a helyzet további tisztázását követelték. De erre a vezérkari főnök nem tudott választ adni 16-án hajnalban, mert már akkor munkaszobájában ő is német őrizetben volt. Ekkor tudta meg Miklós Béla, hogy Budapesten válságosra fordult a helyzet. Ekkor kellett volna a határozott, gyors és bátor kezdeményezés, az önálló cselekvés a helyzet legalább valamilyen fokú megmentésére. De Miklós Béla is gyengének bizonyult ilyen feladat önálló kezdeményezésére és vállalására. Csak annyit valósított meg, amennyit a vezérkari tisztje Vattay utasítása alapján még 15-én éjfélkor a maga számára kitűzött és a hadseregparancsnokkal jóvá is hagyatott. Mégpedig, hogy előbb rádióval felszerelve egy hírszerző tiszt megy át, majd 16-án személyesen Kéri ezredes is a szovjet csapatokhoz a kapcsolat

279. Paál–Radó. A debreceni feltámadás... I. m. 38—39. old. és HIL. Békeelőkészítő. III. doboz. A/V/10. Kéri Kálmán tanúvallomása 1945. június 20-án. Továbbá: Kéri Kálmán 1964-ben a Magyar Rádió és az Országos Levéltár megbízása alapján Karsai Elek dr. kérdéseire adott visszaemlékezése. (Egy példány a szerző birtokában.)

280. HIL. Békeelőkészítő. III. doboz. A/V/10. Kéri Kálmán 1945. június 20-i tanúvallomása.

281. Paál—Radó: A debreceni feltámadás... I. m. 39. old.

felvételére és a teendők összehangolására, míg Miklós Béla a hadseregnél maradva hajtja végre a jelszónak megfelelő teendőket.[282] 16-án reggel azonban a felettes német hadseregcsoport-parancsnokság is akcióba kezdett. Heinritzi vezérezredes, a parancsnok, magához rendelte Miklós Bélát, mire az a magyar hadseregnek a németek elleni támadó fellépése és a frontnak a Vörös Hadsereg előtti gyors megnyitása helyett, megijedve a várható német megtorlástól, csatlakozott a szovjet csapatokhoz átinduló Kéri ezredeshez, és kíséretével együtt 16-án délelőtt ő is átment a fronton.[283] S ezzel számára új lehetőség nyílt meg.

Miklós Béla ugyan kijelölt egy ideiglenes parancsnokot maga helyett, de gyakorlatilag mégis az történt, hogy magára hagyta az 1. magyar hadsereget, amely így, elsősorban parancsnoka hibájából vezetés, határozott utasítás és cél hiányában nem válhatott a magyar szabadságharc hadseregévé, a gyors német és nyilas intézkedés következtében tovább pusztult idegen érdekekért.

A 2. magyar hadsereghez is eljutott a vezérkar ellenkező tevékenysége ellenére a titkos jelszó. Veress Lajos hadseregparancsnok a számára is váratlanul elhangzott kormányzói kiáltvány és a hamis Vörös-parancs után felhívta a Katonai Irodát, ahol Vattay tábornok helyettese, Pogány ezredes ugyanazokat közölte vele, mint főnöke az 1. hadsereggel, vagyis, hogy a kormányzó proklamációja valódi, és a jelszó szerint kell cselekedni.[284] Veress tábornok 1945. júliusban kelt beszámolója szerint a jelszó mögött lévő, az előzőekben már tárgyalt tervnek megfelelően elrendelte a hadsereg visszavonulását és „a Proklamáció elhangzása után a német összekötő törzs vezetőjét, Eismann ezredest és saját vezérkari főnökömet, Kozár vk. ezredest, akire beállítottsága miatt nem számíthattam, eltávolítottam környezetemből". Bár Veress Lajos pár nappal korábban az első hadsereg parancsnokához küldte repülőn egyik tábornokát, hogy a két hadsereg átállási tervét összehangolja, és Miklós Bélától erre vonatkozóan, mint rangidős tiszttől, kiegészítő rendelkezéseket kapjon. Miklós tábornok azonban csak „a hadseregek csatlakozási pontjait rögzítette. Egyéb kiegészítő intézkedést nem adott". Csak ennyi volt Horthy akadályoztatása esetére *előre kijelölt helyettesének* tevékenysége a háborúból való kiválás érdekében. Szomorú, hogy még az sem, akire a volt kormányzó szinte a legjobban épített és aki szintén vállalta volna a németellenes harcot, s részleteiben is ismerte a terveket, az a tábornok sem rendelkezett hatásos tervvel, előkészülettel és bátor, öntevékeny, kezdeményező vezetői képességekkel és készségekkel. Veress tábornok még Miklós Bélánál

282. HIL. Tan. gy. 2 599. Kéri Kálmán 1964-es visszaemlékezése és Karsai Elek kérdéseire adott visszaemlékező válasza.
283. Paál—Radó: A debreceni feltámadás... I. m. 39—40. old.
284. HIL. Békeelőkészítő. III. doboz. A/III/13. Pogány Imre 1946 eleji vallomása, és uo. Vattay Antal vallomása.

is kevesebbet tett. „Arra, hogy első lépésem az oroszokhoz való átmenet, nem gondolhattam. Személyemet illetően mindenesetre biztonságosabb helyzetbe kerültem volna". Az utóbbi mondatban Miklós Bélával szemben feltétlenül igaza van, de ez nem menti azt a súlyos mulasztását, hogy ő, aki jóval korábban már gondolt a szovjet csapatokkal való kapcsolatfelvételre, most ebben az irányban semmit sem tett, noha azt a terv, a titkos jelszó parancsa is előírta.

Ennek az előkészületlenségnek, szervezetlenségnek és határozott intézkedéseknek a hiánya miatt történhetett meg, hogy Veress Lajos vezérezredes hadseregparancsnokot, mielőtt még ideje lett volna nagy késéssel tevékenykedni az átállás érdekében, a német fasisztákkal együttműködő saját volt beosztottjai, október 16-án reggel 4 órakor letartóztatták. A volt tábornok ezekért a tetteiért is nyilas bíróság elé került, és 15 évi fegyházra ítélték.[285] Elsősorban ezek az előkészületlenségi és vezetési hibák következtében ez a hadsereg sem válhatott a magyar függetlenség és szabadság hadseregévé. Talán ezekre a mulasztásokra is gondolt dálnoki Veress Lajos volt hadseregparancsnok, amikor 1970-ben a „Miért nem sikerült a ‚kiugrás'?" című cikkében a feltett kérdésre — közben ugyan szovjetellenes rágalmakat is szórva — a következő, részben mentegető, de lényeget is kifejező választ adta. „A ‚kiugrás' nem sikerült, mert a németek által megszállt országban a magyar hadsereget sem kellőképpen felvilágosítani, sem előkészíteni nem lehetett. Végeredményben a kormányzó nem ‚kiugrani', hanem elszakadni akart. Ezért is nem sikerült kísérlete, mert nem titkolta, sőt a német követtel előzetesen közölte tervét és csupán az időpontot tartotta titokban..."[286]

A harmadik katonai terület, amely a horthysta kiválás második pillére volt, a budapesti hadtest. Parancsnokával, „Aggtelekyvel délben beszéltem telefonon és megmondtam — írja Vattay október 15-re vonatkozóan —, hogy a németek ellen is érvényesek a védelmi intézkedések." Vagyis, a közvetlen összeköttetés itt is megvolt, de itt sem határozott magyar fellépés az utasítás a német megszállók ellen, hanem *csak* „védelmi intézkedések" voltak. A németek és a nyilasok azonban nemcsak védekeztek itt, hanem még jobban felkészültek, mint a fronton levő hadseregeknél. Már a déli órákban ellenakciókat indítottak. Előbb a Várból helyzetjelentéssel a hadtestparancsnokságra érkező testőrtisztet zárták be és tartották kb. 2 óra hosszáig fogva, s csak 3—4 óra között engedték vissza. Ezalatt Aggteleky tábornokot, a kormányzó utasításait végrehajtani hajlandó hadtestparancsnokot helyettese, Hindy Iván és annak németbarát tiszttársai letartóztatták. Így Budapesten

285. PI. Arch. 253. f. 1/1. Dálnoki Veress Lajos 1945. július 1-i Kiskörösön írt beszámolója, és Rozsnyoi Á.: Id. hely 883. old.

286. Dálnoki Veress Lajos: Miért nem sikerült a „kiugrás?" Új Látóhatár, 1970. április 15. XIII. évf. 2. sz. 164—165. old.

egyetlen komolyabb, kormányzóhoz hű katonai erő sem maradt, amelyre a fegyverszünet végrehajtásában támaszkodni lehetett. Ezt követően sorra érkeztek a különböző zászlóaljak hűtlenségéről a bizalmas jelentések a Várba. „Elsőnek a megbízhatónak tartott 9/II. zászlóalj — a Kormányzó ezredéből — állott át — számol be az átállásokról Vattay Antal — Latorczay ezredest megsebesítve lefogták, a helyőrséget a nyilasoknak segítségül felajánlották. Csendőrség, majd a rendőrség is átállott. A beérkezett ejtőernyősök is átállottak. Így délután 18—19 h-ig csak a Várban levő 3—400 testőr maradt meg hűségben."[287]

Az elkövetett mulasztások, a budapesti hadtest kikapcsolása, a vezérkar, valamint az átállt zászlóaljak árulása következtében a háborúból való kiválás katonai terve és annak biztosítása elsősorban Budapesten már október 15-én a késő délutáni órákra teljes egészében összeomlott. *A kezdeményezés fokozatosan német-nyilas* kézbe ment át. Bár a különböző szervek és tényezők még a maguk módján próbálták teljesíteni elgondolt feladatukat.

A miniszterelnök és a kormány miután biztosítottnak látszott, hogy a magyar csapatok nem teszik le a fegyvert, a német követségnél lépett akcióba. Ennek olyan irreális célja volt, hogy a németekkel való további tárgyalások útján „mindkét kormány részére megnyugtató álláspont alakuljon ki" — jegyzi meg a volt miniszterelnök. A fegyver le nem tétele és a harc továbbfolytatása ellenében az elhurcolt Bakay tábornok és ifj. Horthy szabadon bocsátását remélték és „olyan légkör megteremtését, hogy a két államvezetés főleg katonai vonalon egymástól simán tudjon elválni".[288] A németekkel való ismételt tárgyalást az azon Lakatossal együtt részt vevő Hennyey külügyminiszter is hasonlóan indokolta.[289] Rakovszky Iván miniszter a valóságos helyzetről már többet árult el. A magyar tárgyalási célról azt írta, hogy „a békés lebonyolítás feltételeiről", vagyis a németek szabad elvonulásáról akartak tanácskozni. A németek pedig a tárgyalással szerinte azt szerették volna elérni, hogy a magyar tárgyaló fél mindent csináljon vissza, illetve Szálasival oldjon meg.[290]

A németek célja 15-én délután a valóságban Horthyékkal és a kormánnyal kapcsolatban az időhúzás, az időnyerés volt, azért, hogy egyrészt teljes sikertelenségbe fullasszák a kilépési kísérletet, másrészt pedig emellett esetleg megérleljék a helyzetet a nekik megfelelő „békés lebonyolításra", vagyis a puccshoz megnyerni Horthyék utólagos jóváhagyását, s ezáltal a törvényesség, a jogfolytonosság látszatát is megőrizzék. Ez az oka, hogy a németek nem utasították kereken vissza a kormánnyal való további tárgyalásokat, és

287. HIL. Békeelőkészítő. III. doboz. A/III/16. Vattay tanúvallomása.
288. OL. Filmtár. 16 721. Lakatos G. feljegyzése.
289. Uo. Hennyey G. vallomása.
290 Uo. Rakovszky Iván 1944. X. 20-i kihallgatása a BM. Államvédelmi Központ által

mindent megtettek, hogy a tárgyalási készség bizonyos látszatát fenntartsák. Ugyanakkor semmilyen kötelezettséget, vagy ígéretet nem vállaltak vagy tettek Horthyéknak. Ezt példázza Veesenmayer követ magatartása, aki Lakatos és Hennyey megkeresésére a különböző katonai lépésekre hivatkozva nem volt hajlandó a miniszterelnökhöz menni, de késznek mutatkozott a német követségen tárgyalni. Veesenmayer, vagyis a politikai vonal a „mézesmadzag" taktikát alkalmazta, s az eredményt mutatja, hogy a magyar miniszterelnök és külügyminiszter a kora esti órákban, kb. fél hétkor megjelent a német követségen. Ott azonban kiderült, hogy szóbeli közlése alapján a németek nem hajlandók tárgyalni, és követelik a Vár védelmére lerakott aknazár eltávolítását. Abban állapodtak meg végül, hogy az aknazár megnyitása után, még aznap a magyar kormány írásban át fogja adni javaslatait a németeknek.[291] Ennek megfelelően a kormányzóval való egyeztetése és jóváhagyása az esti órákban folyt.

A német katonai vonal kissé keményebb politikát, a „bunkós bot" taktikát vitte. Bach tábornok — amikor a Vár körüli aknazár telepítéséről tudomást szerzett — ultimátumot intézett a magyar katonai szervekhez, amelyekben azt követelte, hogy 23 óráig szedettessék fel az aknazárat, ellenkező esetben „összelöveti a királyi várat", a 24. páncélos hadosztály megkezdi a támadást.[292] Bizonyos adatok e német katonai követelést úgy tüntetik fel, mintha az aknazár felszedetését és a harc folytatását Budapestről való elvonulása feltételéül jelölte volna meg Bach tábornok.[293] Ha mind a két taktikát alkalmazták volna a németek, az sem lenne meglepő, de abból, hogy 11 óra körül Horthy hozzájárulásával, különösebb ellenszolgáltatás nélkül nyitottak utat a német követ számára az aknazáron — arra lehet következtetni, hogy az ultimátum jellegű követelést is benyújtották.[294]

A kormány ezekkel a tárgyalási kísérleteivel csak azt érte el, hogy a németek értékes órákat nyertek a Szálasi-puccs ellenállás nélküli lebonyolításához és annak katonai biztosításához.

Horthy és közvetlen környezete 15-én késő délután és kora este még válaszolni próbált Malinovszkijnak és Moszkvának is küldött néhány kétségbeesett sürgönyt. Ezek eredménye a kialakult helyzetben eleve kétséges volt.

Délután fél hatra újra Horthyhoz hívták Utassy és Nádas ezredeseket. Utóbbi volt kiszemelve, mint aki a vezérkar hadműveleti osztályának vezetője,

291. Uo. Lakatos, Hennyey és Rakovszky kihallgatási anyaga. Továbbá HIL. Tan. gy. 2 578. Szent-Iványi D. jegyzetei.
292. Nagybaczoni Nagy V.: I. m. 243. old. és HIL. Békeelőkészítő. III. doboz. A/II/16. Vattay vallomása.
293. OL. Filmtár. 16 721. Rakovszky és báró Schell Péter kihallgatási anyaga.
294. BM. V. 19 430. Szálasi-per. Lázár K. 1946. II. 20-i vallomása, és HIL. Békeelőkészítő. III. doboz. A/II/16. Vattay vallomása.

s így jól tájékozott arra, hogy a fronton keresztül Szegedre menjen. A kormányzónál Vattay társaságában Vörös János igazította el őket. Vörös egy térképen berajzolva közölte Malinovszkijjal a magyar csapatok állását, helyzetét és erejét. A német csapatokra vonatkozó felvilágosítások elől azonban továbbra is érthetetlenül ugyan, de elzárkóztak. „A 4. pontra vonatkozó válasz nem volt berajzolva a térképen — írta Utassy — utasításom az volt, hogy e kérdés megválaszolása elől ki kell térni, és azt mondani, hogy a németek bizalmatlanok, és nem adnak közlést csapataik elhelyezéséről. Ha az orosz forszírozza a németek megtámadását, akkor az elől ki kell térni. Vörös azt mondta, hogy nem képzelheti el egy magyar tisztről, hogy rálőjön a németekre. A Kormányzó — mint ahogyan már idéztük — azt mondotta, hogy az oroszoknak meg kell érteni, hogy lelkileg nem tudja összehozni, hogy a németeknek hadat üzenjen."[295] A küldöttségben azonban közben újra változást eszközöltek. A jól tájékozott Nádas ezredest Vörös János — aki ehhez szabad kezet kapott — este 9 óra körül kicserélte és Szentmiklóssy István őrnagyot, a honvédelmi tanács titkárságának beosztottját jelölte, aki ismét csak „teljesen tájékozatlan volt".[296] Ilyen felemás, félrevezető megbízással és újra csak felelőtlenségre valló összeállításban készült tehát a második tiszti küldöttség arra, hogy a fronton átmenjen.

Közben, október 15-én délután és este a Várból Moszkvába négy sürgönyt is küldtek, amelyek azonban szintén nem a lényegesebb dolgok egészéről, hanem csak részkérdésekről tájékoztattak. Az elsőben értesítik a delegációt, hogy a kormányzó fiát elrabolták, a várost nagy német túlerő vette körül, és a németek ultimátumot küldtek a magyar vezetésnek.[297] Az elhatározott és már részben meg is tett „leválási" intézkedésekről azonban ekkor sem értesítette Budapest Moszkvát. A moszkvai magyar küldöttség e hírt, amely 20 óra 20 perckor vált számára ismertté, a 15-én délután Moszkvába érkező Nemes József őrnagytól származó egyéb információkkal együtt még aznap szóbeli jegyzékben közölte a szovjet kormánnyal. A jegyzék Bakay altárbornagy elrablását, Veress Lajosnak „homo regiusként" a kormányzó akadályoztatása vagy letartóztatása esetére utódjául történt kinevezését, és a Budapesttel történő kapcsolat megszűnése esetére a hadseregekkel való közvetlen érintkezés felvételének szükségességét is tartaltalmazta.[298] Faraghoék mindezekről Budapestet is nyomban értesítették. Este fél hétkor közölték Budapesttel, hogy Nemes megérkezett Moszkvába, és a szovjet „vezérkar türelmetlen, hogy Tiszáról csapatokat nem vontuk még el. Most várjuk, hogy vezérkari főnökhöz és külügyminiszterhez menjünk nyugtatni őket". Az este

295. OL. Filmtár. 16 721. Utassy vallomása.
296. HIL. Békeelőkészítő. III. doboz. A/II/16. Vattay vallomása. 28. old.
297. OL. Filmtár. 14 086. XVI. sz. távirat, és Macartney: Ungarns Weg... Id. hely 111—112. old. 13. sz.„szóbeli jegyzék."
298. Macartney: Ungarns Weg... Id. hely 111—112. old

fél tízkor küldött második táviratukban a Budapest körüli német erők nagyságáról érdeklődtek, és a Veress Lajos hadseregparancsnokkal való kapcsolatfelvétel technikai kiépítését és szabályozását kérték.[299]

A Budapestről 15-én késő délután és este küldött további három távirat a következőket tartalmazta. A második, amelyet tartalmából ítélve valószínűleg csak délután öt óra után adtak fel, a leglényegesebb. „Német ultimátum ma este 22 órakor jár le. Akkorra német támadás várható. Sürgős segítséget kérünk Budapestre előnyomulással. Rádió német kézen." Az aznapi harmadik táviratot csak este 9 óra körül küldhették el, ugyanis erre az időszakra szakadt meg a főváros kapcsolata a csapatokkal és vált kérdésessé a parlamenterek ismételt Szegedre küldése, „Összeköttetéseink elvágva, parlamenter, kérdés, holnap eljut-e ügyében. Első és második hadseregünk parancsnokságával kérjük arconalon át érintkezésbe lépni, ha velünk érintkezés lehetetlenné válnék. Közöljétek, hogy Lajival (Veress Lajos — K. M.), mint ez esetben kinevezett miniszterelnökkel folytassák tárgyalást, és ő hivatott további lépésekre. Rádiót vezérkari főnök felhívása előtt foglalták el". A negyedik, a Budapestről küldött utolsó távirat „Vezérkar főnökének nyilatkozatát a német kézen levő magyar rádió hamisítva adta le" mondatot tartalmazta.[300] Ezeket a sürgönyöket azonban a magyar küldöttség csak 16-án reggel 5 órakor kapta kézhez, s csak ezt követően — a megfejtésük után — hozhatták a szovjet kormány és katonai szervek tudomására.[301] Így a Budapestre kért katonai segítség igénye is késve jutott el rendeltetése helyére. Ezért tehát semmilyen lényeges szerepet a 15—16-i eseményekben azok már nem játszhattak, csak *október második felének* eseményeit befolyásolták bizonyos vonatkozásban.

A kormányzónak és környezetének ezek a 15-én késő délután hozott próbálkozásai már nem tudták megakadályozni az erőteljes német lépéseket. Miután az árulások következtében a Várban a katonai helyzet is kilátástalanná vált, és a kezdeményezés is teljesen átmenet a német-nyilas kézbe, csak az volt a kérdés 15-én este, hogy ennek következményeit Horthyék mikor és milyen konzekvenciákkal vonják le. Rövidesen erre is sor került, méghozzá ugyancsak „horthysta módon". A szálak több oldalról futottak össze. Az esti órákban

299. OL. Filmtár, 14 086. 19. és 20. sz. sürgöny.

300. Uo. XVII., XVIII. és XIX. sz. sürgöny.

301. Ettől a nagy időbeli késéstől függetlenül is a szovjet katonai vezetés már október 14—15-én sem bizott különösképpen abban, hogy a magyar hadsereg engedelmeskedni fog a kormányzó átállási parancsának. Ezt bizonyítja Brooke angol tábornagy naplója is. Eszerint október 14-én este, a Churchill—Sztálin találkozó előtt, amikor nevezett tábornagy meglátogatta Antonov hadseregtábornokot és Vasziljevszkij marsallt, előbbi „Elmagyarázta nekem hogyan támadtak a szovjet fegyveres erők mindkét szárnyon, azaz a Baltikumban és a Balkánon, ahol lassabban haladtak előre, és hogyan nyitna Magyarország kapitulációja lehetőséget a Németország elleni támadáshoz délről. Viszont úgy vélte, hogy a magyar hadsereg nem engedelmeskedik a fegyverszüneti feltételeknek, mert sok német tiszt van soraiban, akik esetleg komoly nehézségeket okozhatnak." (Idézi: Borus J.: Churchill és a brit vezérkar balkáni tervei 1942—1945. II. rész. Hadtörténelmi Közlemények, 1971. 3. sz. 464. old.).

— mint láttuk — még folyt a miniszterelnök és a külügyminiszter tanácskozása a német követséggel, a honvédelmi miniszter és a vezérkar ultimátumos vitája a Budapesten támadásra készülő német csapatok parancsnokával, a fronton keresztül Malinovszkijhoz küldendő Utassy—Szentmiklóssy tiszti delegáció készülődése és a rejtjeles rádiósürgönyök Moszkvába való továbbítása is. Minden kérdésben a végső döntés a kormányzó kezébe futott össze. Így ott kellett, hogy meginduljon a kialakult sikertelenség konzekvenciáinak a levonása is.

Az első következtetés levonására este 9—10 óra körül került sor, és jellemző, de nem meglepő módon a németek számára kedvezően, de negatívan az országra és az antifasiszta nagyhatalmakra nézve. A jelzett időben a miniszterelnök, a külügyminiszter és Rakovszky Iván vallás- és közoktatásügyi miniszter felkereste Horthyt, hogy a német követnek 10 órakor átadandó magyar javaslatokat jóváhagyassák. A kormányzó Vattay és Ambrózy társaságában fogadta őket. Az érintett kérdéssel kapcsolatban e tanácskozáson elhangzottakról a volt külügyminiszter a következőképpen számol be: „Alighogy a miniszterelnök velem együtt a német követségen lefolyt megbeszélésről beszámolt, a kormányzó közölte velünk, hogy Moszkva ultimátummal fordult hozzá, melyben követelik a már ismeretes fegyverszüneti feltételek elfogadását és végrehajtását reggel 8 óráig. Ezekben a feltételekben a német hadsereg megtámadása is szerepelt. A kormányzóval együtt az volt a felfogásunk, hogy az orosz ultimátumot nem fogadjuk el."[301/a]

A megbeszélésnek erről a döntéséről a résztvevők közül Horthyn kívül, aki az idézett, Adenauernek írt levelében általánosságban elismeri azt, senki sem tesz megnyilatkozásai során említést, csak Hennyey Gusztáv. Ő viszont háromszor is hangsúlyozza az orosz ultimátum visszautasításának a jelentőségét.[302] Ugyanakkor az kétségtelen, hogy Horthy — bár Lakatos szerint „a kormányzó kijelentette, hogy ő az egész helyzetet elveszettnek ítéli meg"[303] — mégis szükségesnek tartotta a döntés után személyesen leállítani a Malinovszkijhoz készülő tiszti küldöttséget. Utassy szerint, aki az előkészületek során felvetette, hogy ne menjen küldöttség Szegedre, hanem rádiótávirat útján válaszoljanak a szovjeteknek —, a kormányzó fél tíz körül személyesen közölte vele, „hogy úgy a távirat, mint az út tárgytalan". Szentmiklóssy István

301/a Hennyey G.: Magyar erőfeszítések... I. m. 38—39. old.

302. Uo. és OL. Filmtár. 16 721. Hennyey G. tanúvallomása, továbbá: Lakatos Géza feljegyzései és Gosztonyi P.: Lakatos Géza miniszterelnöki tevékenységéről. Id. hely 457. old. 21. sz. lábjegyzetében idézi Hennyey G. 1970. áprilisi hozzászólását Lakatos beszámolójához. Eszerint Hennyey kiegészítette Lakatost a következőkkel: „A kormányzónál október 15-én este történt kihallgatásánál még egy fontos döntés született: Az orosz ultimátum visszautasítása, amely szerint a németeket október 16-án reggel 8 óráig meg kellett támadnunk."

303. Lásd: A Szálasi-per. 136. old.

őrnagynak röviden ugyanakkor csak annyit mondott „nem mész, leléphetsz".[304]

Ennek a kapkodó és ellentmondó intézkedéssorozatnak két lényeges motiválóját segít feltárni ezen ügyek két központi szereplője, akik visszaemlékezésükben megpróbáltak a tárgyalt kérdések értékelésén keresztül az egész októberi kilépési kísérletről is véleményt, oknyomozó kritikát mondani. Hennyey volt külügyminiszter idézett munkájában kifejti, hogy a sikertelen nyugati kiugrási kísérletek után „nem maradt más hátra, mint az oroszokkal bevezető tárgyalásokat kezdeni. Bár igen súlyos feltételekkel kellett számolni, a kormányzó mégis remélte, hogy tárgyalások útján sikerül szándékát keresztülvinnie. *Csak ilyen kilátások mellett és időnyerés reményében írta alá a magyar küldöttség az ‚előzetes fegyverszüneti feltételeket'*, amelyek a további tárgyalások alapját képezték volna". (Kiemelés — K. M.). Ezt a tényt megismerve a németek felkészültek és *támadtak. Horthy ellen is*, hangzik tovább összefoglalva Hennyey véleménye. A kormányzó ennek ellenére kitartott amellett, hogy nem lép fel ellenük, sőt nem is védekezik. „Amikor a szovjetoroszok 1944. október 15-én ultimátumszerűen követelték az ‚előzetes' fegyverszünet feltételeinek foganatosítását, beleértve a német szövetséges elleni meglepetésszerű támadást is, közölte a fegyverszüneti bizottság vezetőjével, hogy ez a követelmény magyar részről elfogadhatatlan." (Az utóbbi állítás túlzás, mert, mint láttuk, nem visszautasítás volt az, hanem „csak" kétkedés afelett, hogy teljesíthető-e a válasszal a Szegedre jutás.) „Bár a háború befejezése ‚kiegyezés' útján szükségessé vált — fejezi be megdöbbentően irreális és romantikusan szűk látókörű fejtegetését a volt külügyminiszter — az ellenséghez való átállás gondolata magyar részről azonban sohasem merült fel."[305]

Ez a motívum volt az állandó alapállás a horthysták körében, és hogy miért voltak ilyenek, ezt segít megérteni Utassy ezredes utólagos értékelése: „Véleménye szerint a baj ott kezdődött — vallotta 1946 elején —, hogy a vezérkar a főnöktől lefelé nem működött..., hogy Vattay olyan feladatot vállalt magára, amihez neki a megfelelő apparátus nem állott rendelkezésére." Ezért is könnyen félre tudták vezetni. Vagyis: „az egész átállást egy olyan garnitúrával akarták megcsinálni, amelyről nyilvánvaló volt, hogy az azt szabotálni fogja."[306] Egy pici túlzással ez nemcsak a vezérkarra, hanem a kormányra is, sőt magára Horthyra is vonatkoztatható. Mindezeket jól tükrözi Miklós Béla vezérezredesnek is 1948-ban, röviddel halála előtt leírt összegezése. „A kormányzó által szándékolt átállás sem előkészítve, sem

304. OL. Filmtár. 16 721. Utassy vallomása, és Szentmiklóssy István őrnagy 1944. október 26-i kihallgatásának jegyzőkönyve.
305. Hennyey G.: Magyar erőfeszítések. I. m. 44. old.
306. HIL. Békeelőkészítő. III. doboz A/II/15. Utassy felszabadulás utáni kihallgatása.

megszervezve nem volt, sem nem szabályozta senki az összhangot (feladatok, időpontok, előkészítés stb.) az egyes hadseregek és Budapest között."[307]

Az előzőkben tárgyalt megbeszélésen a fentieken kívül még két lényegesebb döntés történt. Először is a kormányzó hozzájárult a miniszterek által a német követnek átadandó magyar javaslatokhoz. Ezek írásos dokumentuma nem került még elő, de a résztvevők vallomásaiból leglényegesebb elemei rekonstruálhatók, s azok egyébként is az előzőekben tárgyalt valamennyi német követelést és magyar kérést tartalmazták. Mégpedig a lényeget tekintve: a magyar csapatok a fegyvert nem teszik le, további intézkedésekig a harcot folytatják, a német követség mozgását akadályozó aknazárat felszedetik és közösen mindent megtesznek, hogy polgárháború ne törjön ki. Ezeknek fejében „az általunk a németektől kért engedmények lényege — vallotta Rakovszky Iván — a kormányzó fiának szabadon bocsátása, és az utcai összeütközések, valamint zavargások megakadályozására vonatkozó kérés volt".[308] Ezeknek a javaslatoknak semmi lényeges szerepük nem volt a továbbiakban a magyar—német viszonyt illetően. A németek elérték az időnyeréssel a céljukat, mást a hitegetéssel nem akartak. A javaslatokat állítólag átadták a német követnek, de az az aknazár miatt nem volt hajlandó róluk tárgyalni.[309] Jellemző azonban, hogy az esti tanácskozáson a miniszterelnök és a kormány más tagjai által délután még a németekkel való tárgyalás céljául hangoztatott követelés; az országból való kivonulásuk elérése, már nem is kerülhetett komolyan szóba.

A tanácskozás másik lényeges mozzanata éppen e javaslatok azon pontjának elfogadásával kapcsolatban vetődött fel, amely — hangsúlyozzuk — Horthy egyetértésével a harc folytatására vonatkozott. A miniszterek még mindig úgy fogták fel, hogy *csak fegyverszünetkérés* van, tehát a németektől függetlenül is a feltételek megismeréséig még harcolni kell. „Ezután közölte Ambrózy — vallotta Rakovszky e pont elfogadása körülményeiről —, hogy hiszen mi nem ismerjük az anyagot és elmondta, hogy már fegyverszünetet kértünk, azt meg is kaptuk és ezen változtatni nem lehet."[310] Így végre a kormány is megtudta a teljes igazságot az előzetes fegyverszüneti feltételek elfogadásáról. A jelenlévő miniszterekre az előzetes fegyverszünet aláírásának híre ellentétes hatással volt. A kormány, maga a miniszterelnök is, felháborodva e körülményen még annyira sem vállalta a kilépést, mint eddig. Ezt az új körülményt presztízs okokból és a németellenes harcot, a teljes átállást nem vállalva, arra használta fel, hogy a lemondását előkészítse és indokolja még október 15-én éjjel. Ez azonban még nem jelentette Horthy kilépési

307. UMKL. II/1-a. ME. töredékes iratai. B/VIII/1. Miklós Béla birtokügye.
308. OL. Filmtár. 16 721. Rakovszky Iván, Hennyey G. és báró Schell Péter vallomása és uo. Lakatos Géza feljegyzése.
309. Lásd: HIL. Tan. gy. 2 578. Szent-Iványi D. sk. jegyzetei.
310. OL. Filmtár. 16 721. Rakovszky I. vallomása.

kísérletének teljes kudarcát. Viszont ismételten dokumentálta azt a fejetlenséget, tervszerűtlenséget és a már bűnös irrealitást s felelőtlenséget, amely mindvégig jellemezte Horthyék októberi leválási kísérletét is. Ebben is elsősorban a volt kormányzó felelőssége a legnagyobb. Ő ismerte az egész „anyagot", az előzetes fegyverszünetet aláíratta, és mégis, a tényeket nem ismerő kormánnyal együtt a harc továbbfolytatásának a politikáját tette magáévá, szemben közvetlen munkatársaival, bizalmasaival, akik az aláírt feltételek teljesítése érdekében próbáltak szót emelni.

A 15-én estére kialakult reménytelen helyzetben, a fenti megbeszélést követően először Vattay Antal jutott arra az elhatározásra, hogy a háborúból való kilépést célzó akció végrehajtása már lehetetlen, a németekkel szembeni „ellenállás kilátástalan". Az erre vonatkozó indokait 1946 júliusában 1944. október 15-én este 10 óra körülre értendően a következőképpen összegezte:

„1. nincs már karhatalom, a németek oldalára állott át,

2. az 1. lov. h. o. nem jelentkezett,

3. a Vár védelmére már csak kevés számú testőr áll rendelkezésre, a nemet tigrisek ellen hatásos fegyver nélkül,

4. a Vár védelmének egysége megbontva azáltal, hogy a német követ fellépése folytán a fő ellenállási vonalat visszavetették a Mátyás-templomig,

5. minden összeköttetés a külvilággal megszűnt,

6. a 24. né. po. ho. tigriseivel bevonult a Vár ellen és számos SS csapat minden közlekedési utat elzárt.

Itt valamit tenni kell — folytatta Vattay —, hogy a helyzet megoldódjék és ne áldozzuk fel 3—400 ember életét cél nélkül. Ezért lementem Ambrózyhoz a dolgot megbeszélni, ki hasonló nézeten volt, mint katona a helyzetet ismerve kötelességemnek tartottam, hogy javaslattal éljek..."[311]

Vattay altábornagy Ambrózy Gyulával együtt 11 óra körül a miniszterelnökségre ment, hogy a kormány ott lévő tagjaival megbeszélje álláspontját. Lakatos miniszterelnök és a kormány néhány tagja ekkor már elhatározták, hogy a kormány nem vállalja az előzetes fegyverszüneti feltételekért a felelősséget és ezért lemond. Vattay, elfogadva a kormány lemondásának indokait, kifejtette, hogy a helyzetet kilátástalannak látja, sőt már a kormányzó életét is veszélyeztetettnek tartja. Az adott helyzetben az esetleges nyilas megtorlásokat csak úgy kerülhetné el Horthy és családja, ha német védőőrizet alá helyezné magát. Vattay javaslatát valamennyien helyeselték és megegyeztek abban, hogy ahhoz Horthy beleegyezését szerezze meg, s egyben közölje a kormányzóval a kormány lemondását, azt Horthy fogadja el, és „kérje fel a német követet, hogy bízzon meg egy új kormányt...".[312]

311. HIL. Békeelőkészítő. III. doboz. A/II/16. Vattay vallomása.

312. OL. Filmtár. 16 721. Hennyey vallomása és uo. Lakatos G. feljegyzése, továbbá: Horthy: i. m. 276—277.old.

Vattaynak a kormányzóval kapcsolatos javaslatát, majd ennek alapján a Horthyval való megbeszélése eredményeit a különböző visszaemlékezések egymásnak homlokegyenest ellentmondóan írják le. A kérdés lényege az, hogy Lakatos miniszterelnök szerint Vattay javaslata és a kormányzóval való megállapodása is tartalmazta Horthy lemondását.[313] Vattay ezt tagadja és Hennyey is osztja utóbbi álláspontját.[314] A kérdésnek magában nincs nagy történeti jelentősége, még akkor sem, ha kétségtelen, hogy Lakatos a németekkel való további tárgyalásai során abban a hiszemben és szellemben tanácskozott, hogy a kormányzó is hajlandó lemondani. Azért kell e problémával mégis foglalkoznunk, mert a kormányzó végső soroni lemondásában ennek is volt bizonyos szerepe. A lemondás s a Németországba való távozás pedig döntően hozzájárult ahhoz, hogy az antifasiszta szövetséges hatalmak — köztük a Szovjetunió is — a későbbiek folyamán nem fogadták el folytatólagosan Horthy Miklóst Magyarország államfőjének.

A kérdésre vonatkozó anyagokat tanulmányozva a kutatóban az az álláspont alakult ki, hogy a korabeli szereplőknek nem kell egymást vádolni azzal, hogy valamelyikük javaslata okozta önmaguk mentése során a kormányzó lemondását. Ezt a véleményt a Horthyhoz való kritikátlan viszony alakította ki, és a szövetséges hatalmaknak a vele kapcsolatos későbbi politikája — elsősorban az, hogy semmilyen felelősségre vonásban nem részesült — is táplálta. Mindenekelőtt az oka, hogy a volt szereplők visszaemlékezéseiben, vallomásaikban igyekszenek eltitkolni, kisebbíteni ilyen irányú egykori megnyilatkozásaikat. Pedig az anyagok azt bizonyítják, hogy az események logikus következménye volt az, hogy valamennyi korabeli szereplő, a Horthy mellett állók és a német-nyilas oldalon lévők is felvetették ezt a kérdést. Az adott viszonyok között az utóbbiak követelték, az előbbiek reálisabban látói elfogadták és természetesnek tartották Horthy Miklósnak az események alakulása következményeként bekövetkező bukását. Tulajdonképpen ez történt Vattay javaslata körül is.

Hennyey Gusztáv 1944. október 26-i kihallgatása során elmondotta, hogy a kormányzónál folyt esti tárgyalás után a miniszterelnökségre visszatérve Lakatos Géza miniszterelnök, Rakovszky, Hennyey, Schell és Csatay miniszterek elhatározták a kormány lemondását, s „ekkor felvetődött az a kérdés, hogy a Kormányzó Úr helyzete tartható-e vagy nem". Ezt a kérdést Vattay és Ambrózy megérkezése után velük is megbeszélték.[315] Tehát a gondolat felvetését jogtalanul utalta át Lakatos Géza Vattay számlájára. Ugyanakkor az is kiderül — Rakovszky vallomásából —, hogy Vattay és

313. Uo. Lakatos G. feljegyzése.
314. HIL. Békeelőkészítő. III. doboz. A/II/16. Vattay vallomása.
315 OL. Filmtár. 16 721. Hennyey vallomása.

Ambrózy ezekben az órákban telefonon tárgyaltak a német követséggel Horthy esetleges Németországba menéséről.[316]

E témának azért van jelentősége, mert Vattay és Ambrózy a miniszterelnökségről fél 12 körül Horthyhoz ment — s a kormányzó visszaemlékezése szerint, ellentétben a Katonai Iroda volt főnökének állításával — „jelentették Hitler ajánlatát, amely szerint ‚menedék nyújtását ajánlja fel' arra az esetre, ha kormányzói tisztségemről lemondok és a Várat meg a hatalmat átadom. Az ajánlatot elutasítottam és megmondottam, hogy ezzel az üggyel többé senki ne háborgasson".[317] Miután erről a kérdésről Vattay szemérmesen hallgat, feltételezhető, hogy társai ezt az általa közvetített német ajánlatot tulajdonítják tőle eredőnek.

Maga Vattay a fenti kihallgatásról a következőként ír: „előadtam a helyzetet, megjegyezve, hogy itt az ellenállás kilátástalan, az oroszoknak küldött kevés segítségkérés nem hiszem hogy eredményes lesz, és azt javasoltam, hogy az ellenállást be kell szüntetni. A kormányzó tiltakozott, de újabb indokaimat elfogadva hozzájárult, hogy Lakatos tárgyaljon a németekkel, hajlandó a Várban a harcot beszüntetni, de kikötése az, hogy legközvetlenebb munkatársainak ne történjék bántódásuk és vele maradhassanak."[318]

Vattay főhadsegéd, függetlenül attól, hogy ki mit írt le utólag a Horthyval való megállapodásáról, vagy mi volt a valóságos álláspontja a kormányzónak, az általa itt leírtakat közvetítette éjfél körül Ambrózyval együtt a miniszterelnökségre. Vagyis, Vattay leírása szerint: „Röviden elmondtam a helyzetet és hajlandóságot a harc beszüntetésére. A miniszterelnök tárgyaljon a kérdésben a német követtel, de a Kormányzó kívánsága, hogy közvetlen munkatársainak bántódása ne legyen s ezek nála maradhassanak."[319] Ezt a közlést valamennyi vallomást tett résztvevő megerősítette. Lakatos még azt is leírta, hogy Vattay beszámolójából az előzőeken túl Horthy lemondási beleegyezését is kiértette. Ez lehetséges, de Ambrózy szerint arról is szó volt valamelyik megbeszélésen, hogy a kormányzó nem mond le, hanem csak visszavonul a hatalom gyakorlásától. Ezt a megoldást Lakatos is elfogadhatónak tartotta.[320] Ismételten, függetlenül attól, hogy ki mit mondott és hogyan mentegette magát, az kétségtelen, hogy Lakatos miniszterelnök Vattay információja után kapcsolatba lépett a német követséggel és közölte: a kormány az előzetes fegyverszünetért a felelősséget nem vállalva lemond, a kormányzó is hajlandó lemondani és a német birodalom garanciája mellett családjával és környezetével együtt Németországba menni.[321] Ennek a közlésnek az alapján most már

316. Uo. Rakovszky I. vallomása.
317. Horthy: I. m. 275. old.
318. HIL. Békeelőkészítő. III. doboz. A/II/16. Vattay vallomása.
319. Uo.
320. Lásd: Rozsnyói Á.: Id. hely 888. old.
321. OL. Filmtár. 16 721. Lakatos G feljegyzése.

nemcsak a magyar kormánykörök, hanem a németek is abban a hiedelemben voltak, hogy a kormányzó lemond a háborúból való kilépésről, s így a németekkel szembeni ellenállásról is, és mind politikailag, mind pedig katonailag megadja magát. Ennek a tudatában szerezték meg éjfél után Hitler hozzájárulását ahhoz, hogy Horthy és környezete menedéket kapjon a fenti feltételek alapján Németországban. Ezt Hitler nyomban meg is adta, hiszen a németek számára most is, mint 1944 márciusában, az irányváltozást Horthy Miklós segítségével sikerült szinte a lehető legkisebb következményekkel és áldozatokkal végrehajtani.

A valóságban a kormányzó csak 16-án reggel fél hat táján, Vattay újabb rábeszélésére és Lakatos tárgyalásai eredményeként mondott le teljesen a kilépési akcióról és adott „parancsot az ellenállás mellőzésére".[322] Ezután a Vár németek által történt elfoglalása előtti percekben valóban „megadta" magát, a németek őrizetbe vették környezetével együtt. Ezzel tulajdonképpen a Horthy-uralomnak gyakorlatilag is vége szakadt. 1944. október 16-ára csak a lemondás és a hatalom „jogfolytonossággal" történt átadásának alaki, formai végrehajtása maradt. Ezekről, és valamennyi 16-i lényeges eseményről az idézett tudományos munkák részletesen beszámoltak. Ezért itt csak arra szorítkozunk, hogy a volt kormányzó lemondását és Németországba való távozását értékelve bemutassuk ennek jelentőségét és hatását az antifasiszta nagyhatalmak későbbi politikájára, amikor is a végül mégis átálló Magyarország jövő államfőjének kérdése került szóba.

1944. október 16-án délután és este két részletben történt a hatalomátadás, illetve Horthy német szövetségből való kilépési akciójának lefújása és a lemondása. Szálasi hatalomátvétele közben, 16-án kora délután, Lakatos Gézát szobai őrizetéből nagy sietve átvitték a német követségre. Ott közölték vele, hogy egy időre lestoppolták az újságokat olyan értelemben, hogy Horthyról gyalázkodó hírek meg ne jelenjenek, „továbbá, hogy Hitler a kormányzónak fejedelmi bánásmódot helyezett kilátásba, mind saját személyére, mind családjára. De az csak akkor tartható be, ha az általa kívánt formalitásokat elintézi.

Ezek a következők: 1. A kormányzó forma szerinti lemondása, 2. Szálasi kinevezése miniszterelnökké és 3. olyan irányú proklamáció", hogy a 15-i kiáltványa semmis.[323]

A kormányzó lemondására vonatkozó gondolatok itt fogalmazódtak meg a németek részéről most már hivatalosan és követelményként is. A volt miniszterelnök a német követség pontjainak Horthyval való közlését kis nyomásra vállalta. A kormányzó Lakatos várakozása ellenére azok teljesítésébe felettébb gyorsan beleegyezett a következő szavak kíséretében: „Nem

322. Horthy: I. m. 276. old.
323. A Szálasi-per. A tárgyalás, 139. old., és OL. Filmtár. 16 721. Lakatos G. feljegyzése.

bánom".[324] Erre Lakatos a harmadik pont elintézését magára vállalta, aminek az eredménye az lett, hogy Horthy fia szabadon bocsátása és az utazás előkészítése céljából a Várba történő visszaengedése fejében 4 óra körül aláírt egy olyan nyilatkozatot, amellyel visszavonta előző napi kiáltványát, és a csapatokat a harc továbbfolytatására ösztönözte.[325] Ezzel tehát a kormányzó véglegesen és formálisan is lefújta kilépési akcióját.

A németek követelésének első két pontját Szálasi és a követség sikertelen kísérletei után a kora esti órákban szintén Lakatos volt miniszterelnök tudta csak elintézni Horthyval. Kora este, csomagolás közben — írta többek között erről a végső aktusról a volt kormányzó visszaemlékezésében — „váratlanul betoppant Lakatos miniszterelnök, aki Veesenmayerrel együtt érkezett a várpalotába. Lakatos papírlapot nyújtott át, amely német nyelven lemondó nyilatkozatomat és Szálasi miniszterelnöki kinevezését tartalmazta. ... Fel kellett tételeznem, hogy akár aláírom a szöveget, akár nem, mindenképpen azt fogják közölni majd a nyilvánossággal, hogy lemondtam és Szálasit kineveztem. ... Úgy láttam, hogy aláírásom megtagadásával már semmit sem segíthetek, viszont, ha megadom az aláírást, talán megmenthetem Miklós fiamnak ... életét." Ezek után a volt kormányzó Veesenmayer becsületszavára, hogy elhurcolt fiát szabadon engedik — *aláírta lemondó nyilatkozatát és Szálasi kinevezését.* Bár Horthy emlékiratában azt írja, hogy közben szóban a következő kijelentést tette: „én sem le nem mondok, sem Szálasit miniszterelnökké ki nem nevezem és hogy aláírásommal csakis a fiam életét akarom megmenteni".[326] Erre és arra alapozva, hogy fegyverek fenyegető árnyékában írta alá az eléje tett okmányt — igyekszik Horthy lemondása érvénytelenségének a hírét kelteni és megalapozni. A valóságban Horthy Miklósnak 25 éves politikája csődjével és az általa felemásan és felelőtlenül vezetett és szervezett kilépési kísérletének kudarcával együtt el kellett buknia mind szövetségese, a hitleri Németország, mind pedig saját hazai volt és megmaradt hívei, támogatói előtt. Nem is szólva azokról, akik ellen fegyverrel harcolt, ill. akiket kegyetlenül elnyomott 25 évig.

Horthy kormányzó csak egyféleképpen maradhatott volna meg még egy ideig államfői pozíciójában. Mégpedig, ha az olasz vagy a román király-államfőhöz hasonlóan legalább az utolsó napokban határozottabban fellép a fasiszta Németországgal szemben, vagy legalább a finn elnök-államfőhöz hasonlóan határozottan végigviszi a Németországtól történő *elválásra* kidolgozott politikáját, vállalva azt a harcot is — melynek lehetőségét egyébként is látták előre —, hogy egy esetleges német támadás alkalmával fegyveres erővel kell megvalósítani az elszakadást.

324. Uo.
325. Uo. 139—140. old és Magyarság, 1944. október 18.
326. Horthy: I m. 279—280. old. és az aláírási megbízatásról lásd még a Szálasi-per, 141. old

Ezen lehetőségek helyett Horthyék a sorsdöntő elhatározások zöménél 1944 októberében is végső soron a német fasisztáknak tett újabb és újabb engedmények útján, a velük való és érdekeiknek megfelelő kényszerkompromisszum elfogadásáig mentek el. Ezért nem fogadhatjuk el Horthy álláspontját, hogy lemondása alkotmányjogilag érvénytelen. Igaz ugyan, hogy nem önkéntes módon történt a lemondása, de az is kétségtelen, hogy a volt kormányzó ezt a kényszerkompromisszumot egészében is és részleteiben is — benne a Németországba menést — elfogadta. A szövetségesek szemében éppen ezek játszották a döntő szempontokat a későbbiek során annál a kérdésnél, hogy elismerhető-e a volt kormányzó államfőnek, vagy sem.

Amennyiben a kormányzó cselekedetével csak egy kicsit is hozzájárult volna a háború megrövidítéséhez, Németország katonai erejének csökkentéséhez, önátmentése elé kevés akadályt lehetett volna gördíteni. Ezt mutatja az a következőkben részletesen vizsgálandó körülmény is, hogy mindaddig, amíg biztosan nem vált tudottá a szövetségesek előtt Horthy Miklós lemondása államfői posztjáról október 16-án és Németországba távozása, addig a Moszkvában levő fegyverszüneti küldöttség és az átállt magyar tábornokok is Horthy nevével és neve alatt fejthették és fejtettek ki németellenes tevékenységet röplapokban, felhívásokban, a szovjet, ill. magyar újságokban megjelent közleményeikkel. A Horthyról való lemondás csak 1944. december elején, az Ideiglenes Nemzeti Kormány szervezésének megindulásakor következett be. Ezzel kapcsolatban érdekes és érdemes bemutatni a szovjet vezetés ez irányú december elejei megnyilatkozásait. Magyarországról a Szovjetunióba kiutazó magyar kommunista vezetőknek december elején a szovjet vezetőkkel a kibontakozás lehetőségeit megtárgyaló tanácskozásán J. V. Sztálin, Gerő Ernő feljegyzése szerint, az érintett kérdésről a következőket mondotta: „mi elfogadtuk volna Horthyt. De őt elvitték a németek. Kényszerítették aláírni a dokumentumot. Ha egyszer van dokumentum, mindegy, hogyan készült. Horthy erkölcsileg hulla."[327]

Ugyanerről a kérdésről 1944. december 6-án az egész Moszkvában levő magyar delegáció előtt Teleki Géza azon kérdésére, hogy a létrehozandó Ideiglenes Magyar Kormánynak milyen viszonya lesz a Horthy vezette Magyar Királysághoz és a kormányzó által kiküldött fegyverszüneti bizottsághoz, Molotov külügyminiszter a következőket válaszolta: „Ha a kormányzó előkerül, úgy el fogjuk fogadni, de október 11-e óta események történtek és változott a helyzet. Éppen mi segítettünk a Kormányzónak, hiszen két napra megállítottuk a csapatainkat; azóta pedig a Kormányzó nevében megalakult a

327. Pl. Arch. 274-7/8. Magyar részről ezen a megbeszélésen részt vett Gerő Ernő, Nagy Imre és Rákosi Mátyás, szovjet részről: Molotov külügyminiszter, Dekanozov külügyminiszter-helyettes, Puskin leendő magyarországi követ és a megbeszélés végére Sztálin is megérkezett. A feljegyzést a tanácskozásról Gerő Ernő a szállodába visszatérve készítette. (Gerő Ernő válasza a szerző kérdéseire.)

Szálasi-kormány. Ezért a Kormányzóval és avval a Magyarországgal a Szovjetnek semmi köze sincsen."[328] Ezek a közlések, miután a szovjet vezetők valamennyi nagyhatalom nevében nyilatkoztak, azt bizonyítják, hogy Horthy esetleges visszatéréséhez, s ezzel gazdasági-társadalmi rendszerének átmentési lehetőségéhez, elsősorban a kormányzó október közepén játszott eléggé el nem ítélhető szerepe következtében, külpolitikai támogatást már nem kapott. E kérdés lényegének megoldása a későbbiekben már döntő mértékben a magyar belső, demokratikus és forradalmi erőktől függött.

Budapesten Horthyék — és sajnos ezzel egész Magyarország — háborúból való kilépési kísérlete már teljes kudarccal végződött, amikor Moszkvában a fegyverszüneti bizottság a Várból 15-én kapott és korábban ismertetett rádiósürgönyök alapján 16-án még jelentős akcióba kezdett az esetleges kilépés elősegítésére. A küldöttség abban a „szóbeli jegyzékben", amelyben a szovjet kormány tudomására hozta a 16-án reggel kézhez kapott táviratok tartalmát — lényeges javaslatokat is terjesztett elő. Mindenekelőtt kérte és javasolta: 1. „A három Szövetséges Hatalom intézzen — a magyar rádió összes hullámhosszán is — egy kiáltványt a magyar néphez, melynek szövege a következő irányvonalat tartalmazná: A magyar rádió fölött a németek vették át az ellenőrzést, aminek a következtében hamis tájékoztatást adnak ki. A németek október 15-én elferdítették a magyar vezérkari főnök egyik felhívását. Félrevezették a magyar népet a legfelháborítóbb módon. Magyarországot kifosztották. Oroszországnak nem célja akadályozni a magyar nép békés és normális életkörülményeit. A Vörös Hadsereg nem azzal a céllal nyomul előre, hogy a magyar hadsereg ellen harcoljon, hanem barátként, akinek az a célkitűzése, hogy Magyarországot a német igától megszabadítsa." A rádiópropagandában a magyar küldöttség is részt szeretne venni. 2. „Elsődleges Budapest megszállása a szovjet és magyar csapatok által, hogy biztosítsa a hidakat és lehetetlenné tegye az öldökléseket. Ejtőernyős csapatok alkalmazása kívánatosnak látszik." 3. Létesítsenek távirati összeköttetést a moszkvai magyar fegyverszüneti küldöttség és az első, a második magyar hadseregek között, küldjenek összekötő tiszteket is azok parancsnokságához. 4. A magyar delegáció kéri a Szövetséges Hatalmak légierejének közreműködését a következők érdekében:

„*a)* megakadályozni a német légitámadást Budapest ellen,

b) elősegíteni a gyors előrenyomulást Budapest felé,

328. Lásd: HIL. Tan. gy. 257. old. Az 1944. december 6-án 2 óra 30 perctől 3 óra 30 percig Molotovnál tartott tárgyalás jegyzőkönyve. Közli: Szent-Iványi D. anyaga. 259—261. old. és Gosztonyi P.: Az Ideiglenes Nemzeti Kormány megalakulásának előzményeihez. Új Látóhatár, 1972. 3. sz. 231—233. old. (Gosztonyi Péter a Teleki Géza által rendelkezésre bocsátott jegyzőkönyveket használja fel munkájában. A két jegyzőkönyv között lényeges eltérés nincs, csak kisebb megfogalmazásokban.) Továbbá Paál—Radó: A debreceni feltámadás.. I. m. 149–150. old

c) ejtőernyősök földreszállását előkészíteni,

d) megtámadni a németek megerősített pontjait, a Citadellát..." stb.[329]

A magyar fegyverszüneti küldöttségnek ezek a javaslatai és kérései a szövetségesekhez azt a meggyőződését tükrözik, hogy a delegáció bízott abban, miszerint Horthyék Budapesten az átállás érdekében valóban fegyveres felkelést, harcot kezdenek, és a magyar hadseregek is ennek megfelelően tevékenykednek. Így gyors és jó, segítő szándékú javaslatai mindenképpen figyelmet érdemelnek.

A magyar javaslatokat a szovjet szervek is hasonló gyorsasággal és komolysággal kezelték. A szövetséges hatalmak közös felhívására vonatkozó pontot még 16-án állásfoglalásra az amerikai és angol nagykövetségekhez továbbították. Sajnos azonban ezek az intézkedések is, ugyanúgy, mint már igen sok segítő törekvése a szövetségeseknek, a budapesti kudarc miatt eredmény nélküliek maradtak. Az átállási akció budapesti lefújása miatt sem katonai, sem politikai intézkedésekre 16-a után nem kerülhetett már sor a szövetséges hatalmak részéről.

A moszkvai magyar fegyverszüneti delegáció gyors katonai akciót sürgető kérése Budapest mielőbbi felszabadítása érdekében ezért csak abban játszhatott szerepet, hogy október végén és november elején a szovjet hadvezetés minden eszközzel arra törekedett, hogy a főváros gyors felszabadításával segítse elő Magyarország háborúból való kilépését.

329. Macartney: Ungarns Weg... Id. hely 102—103. old. 14. és 15. „szóbeli jegyzék".

V. FEJEZET

MAGYAR ÁTÁLLÁSI LEHETŐSÉGEK ÉS TERVEK 1944. OKTÓBER VÉGÉN ÉS NOVEMBERBEN

1944. október 15-én és 16-án bebizonyosodott, hogy az uralkodó osztály országos irányító erői nem tudják a magyarságot úgy kivezetni a háborúból, ahogyan azt az általuk annyira bírált román vezetők is meg tudták tenni vagy a bolgárok, de még a régi finn vezetők is. Vagyis képtelenek az adott viszonyok között még lehetséges és szükséges saját elhatározással és saját erővel is döntően hozzájárulni a vesztes rablóháború felszámolásához, a háborúból való kilépéshez.

Október 15-e után a nyilas-német uralom következtében az a lehetőség, hogy a hatalmon lévők vagy azok egy jelentősebb részének az elhatározásával és tevékenysége eredményeként lépjen ki Magyarország a háborúból — nem állt fenn tovább. (Megjegyzendő, hogy bizonyos antifasiszta erők később is próbálkoztak ezzel a lehetőséggel.) E feladat megoldására pedig az „alulról" való forradalmi antifasiszta és demokratikus kezdeményezés még túl gyenge, éppen a nyilas terror és a német megszállás miatt is. Az ország felszabadított területe október végén és november elején viszont még túl kicsi volt — és az is még hadi zóna — ahhoz, hogy ott döntő jelentőséggel bíró erők tudtak volna összegyűlni e kérdés eldöntésére. Ilyen körülmények között *a következő főbb lehetőségek maradtak csak fenn* az ország számára. Az antifasiszta hatalmaknak, *elsősorban* a Szovjetuniónak a segítségével, *gyors katonai és politikai akciókkal a horthysta vezetők egy csoportjával együttműködve megkísérelni a magyar erőnek és területnek legalább egy részét átállítani* a szövetségesek oldalára. Ezzel a horthysta államapparátus és fegyveres erő Hitler-ellenes igénybevétele továbbra is számításba jöhetett.

Ennek a lehetőségnek a megvalósíthatatlansága esetén nem lehetett mást tenni, mint várni az antifasiszta erők jelentős felerősödésére elsősorban a napról-napra növekvő felszabadult országrészekben, de esetleg még a fasiszta uralom alatt álló területeken is. Túl ezen a két lehetőségen, a volt uralkodó körök egy része és az alulról jövő erők érdekeinek egyeztetése, s ezek támaszkodása a felszabadító erőkre, alapját jelenthette volna egy harmadik formának is. Ám ha a magyarság e főbb lehetőségek egyikét sem lesz képes

megvalósítani, akkor elkerülhetetlen, hogy az antifasiszta hatalmak Magyarországon is katonai megszállási közigazgatást vezessenek be, a polgári élet irányítására is, mindaddig, amíg a belső, demokratikus erők meg nem erősödnek annyira, hogy kezükbe tudják venni az ország vezetését.

Az ország háborúból való kivezetésének ügye a sikertelen — az előzőekben említett bármelyik lehetőség mellett — október 15-e után azonban már döntő mértékben a nemzetközi antifasiszta erők, elsősorban azok katonai előrehaladásának közvetlen függvénye lett. Ez vonatkozik a kezdeményezésen túl — amelyben a katonai és általános antifasiszta érdekektől függően szintén játszhattak a felszabadító erők is döntő szerepet — a megvalósítás valamennyi fázisára; a katonai biztosításra, anyagi eszközök rendelkezésre bocsátása, diplomáciai segítésre stb. Ennek alapján természetesnek kell tartanunk, hogy valamennyi Magyarország átállítására vonatkozó elképzelés vagy terv szorosan igazodott az antifasiszta nagyhatalmak, mindenekelőtt a Szovjetunió katonai és diplomáciai akcióihoz, törekvéseihez.

Horthy elvetélt leválási kísérlete után, a dokumentumok tanulmányozása alapján — úgy tűnik — *a Szovjetunió más jelentős erő hiányában az első lehetőséggel kísérletezett.* Arra törekedett, hogy támaszkodva a Magyarországgal eddig kiépített kapcsolatokra és a szovjet oldalon lévő vagy átmenő horthysta politikusokra s katonatisztekre, megpróbálja legalább az 1. magyar hadsereg átállításával és új kormányközpont kialakításának segítségével az ország háborúból való kivezetését megindítani. *Ez az elképzelés és a megvalósítására irányuló tevékenység az október 15-ét követően 9—10 napon keresztül volt központi kérdés.* A szovjet vezetés a 2. és 4. Ukrán Front támadásainak erősítésével, az 1. magyar hadsereg átállíttatására a magyar féllel együttesen kifejtett tevékenységével, valamint Moszkvában a volt fegyverszüneti bizottsággal való további tárgyalásokkal kívánta ezt a tervet ezekben a napokban megvalósítani.

A szovjet főparancsnokság által október elején kiadott intézkedés, hogy ti. a magyarországi hadműveleteket a 2. és 4. Ukrán Frontokra ruházza és tevékenységük összehangolásával Timosenko marsallt bízza meg — még október második felében is érvényes volt.[1] Ezért a magyar ügy szempontjából e két front tevékenysége lényeges az adott időszakban.

A 2. Ukrán Front balszárnyán a 46. hadsereg a Horthyék kérésére leállított támadását 16-án kapott parancs alapján 18-án felújította.[2] Ennek eredményeként a már felszabadított Szeged és Szabadka vonalától nyugatra és északra jelentős előrehaladást tett. Október 21-én felszabadította a vajdasági

1. A Nagy Honvédő Háború története 1941—1945. IV. köt. Budapest, 1966. 312—313. old.
2. Mnaszjan, M. M.. Oszvobozsgyenyije narodov jugo-vosztocsnoj Evropü. Vojennoe Izd. Miniszterstvo Oboronü Sz.Sz.Sz.R. Moszkva, 1967. 287—288. old. Magyarul megjelent: Hazánk felszabadulása 1944—1945. Zrínyi Katonai Kiadó. Budapest, 1970. 44. old.

Zombort, majd a Dunához kiérve Baját és környékét. Északi irányban 23-án megtisztította az ellenségtől Kiskunfélegyházát és Kiskunhalast is.[3] A 46. hadsereg mellé jobbra, e napokban a 7. gárdahadsereg vonult fel a Tiszához. Mellette az 53. hadsereg szintén felújította az eddig leállított támadását, és Szolnoktól északra a Tisza keleti partja megszállását végezte. A Front közepén Nagyvárad október 12-i felszabadulása után folytatva a debreceni páncéloscsatát, a szovjet csapatoknak 19-én sikerült a Tiszántúl fővárosát, Debrecent, és csak néhány napra, de 22-én Nyíregyházát is szabaddá tenni. A jobbszárnyon október 25-ére az egész Észak-Erdélyt megtisztították a német és magyar katonai erőktől.

A 4. Ukrán Front ezekben a napokban szintén meggyorsult ütemben nyomult előre az 1. magyar hadsereg által kiürített Kárpátokban. A hágóktól indulva 23-ára Husztot, 26-ára Munkácsot, 27-ére Ungvárt és 28-ára már Csapot birtokba vette.[4] E gyors ütemben szerepe van annak is, hogy az 1. magyar hadsereg katonáinak ugyan kisebb része, de így is több ezren szüntették be a harcot X. 15-e után és mentek át a szovjet csapatok oldalára.

Ezekkel a katonai tevékenységekkel tulajdonképpen a magyarországi hadiesemények első szakasza le is zárult. Ennek során Észak-Erdély és Kárpátalja felszabadításával együtt a Tiszántúl szinte teljesen és a Duna—Tisza-közének déli része is szabaddá vált. A *front fő vonala október 28-án Csaptól kiindulva Nyíregyháza és környékének kivételével — azt keletről megkerülve — végig a Tisza vonalára támaszkodott, és Csongrádtól északra a Duna—Tisza közén folytatódott Kiskunfélegyházától, Kiskunhalastól, Jánoshalmától és Bajától északnyugatra és a Duna vonalán húzódott déli irányban.*

A magyarországi hadiesemények ilyetén való alakulása szorosan kapcsolódik az október 15—16-i budapesti eseményekből adódó következtetésekhez is. Különösen az Alföldön felújított támadás az, amely követte a moszkvai magyar fegyverszüneti küldöttség által közvetített azon magyar kérést, hogy Budapest németellenes megsegítésére induljon szovjet támadás a főváros irányába.[5] A 4. Ukrán Front megélénkült tevékenysége pedig azáltal vált jelentőssé, hogy vele állt szemben az első magyar hadsereg, és október 16-án, mint már korábban jeleztük, a Kárpátokon keresztül itt *ment át a szovjet oldalra e hadsereg parancsnoka, dálnoki Miklós Béla vezérezredes kíséretével* és Kéri Kálmán ezredessel, a hadsereg vezérkari főnökével együtt. Az átmenetel-

3. Uo. 47. old. és Így kezdődött. Dokumentumgyűjtemény Bács-Kiskun megye 1944—45. évi történetéhez. Összeállította és bevezetéssel ellátta Bálintné Mikes Katalin, Szabó Sándor. Kiadja a Bács-Kiskun Megyei Tanács VB. Művelődésügyi Osztálya. Kecskemét, (1972.) 367—369. old.
4. Uo. 47—48. old. és Minaszjan: I. m. 292. old.
5. Uo. 44. old., illetve oroszul Minaszjan: I. m. 287—288. old. (A magyar hadtörténeti irodalom e támadást csak korlátozott célú tevékenységnek tekinti, nem pedig olyannak, amely kapcsolatos a magyar kilépési tervekkel. Lásd: Ölvedi Ignác: A budai vár és a debreceni csata. Zrínyi Katonai Kiadó. Budapest, 1970. 183. és 190. old.)

lel „az volt a célom — nyilatkozott személyesen Miklós tábornok —, hogy az oroszokkal tárgyalom meg a fegyverszünet végrehajtásának részleteit, hiszen erre pontos utasításokat nem kaptam, és azután gondoskodom a csapatok átállásának végrehajtásáról".[6]

A Miklós Béla által megfogalmazott célokat fő vonalában a hazai es a szovjet anyagok is megerősítik. Az előbbiek sorában Kéri ezredes írja le, hogy Vattay október 15-i délutáni telefonutasítása is vonatkozott arra, hogy a szovjet csapatokkal az érintkezést fel kell venni, és miután a fegyverszünetet nem ismerték, annak megismerése számukra a további teendők szempontjából döntő fontosságúvá vált. Ez képezte alapját az ő saját személyére vonatkozó átmenési javaslatának, amelyhez később Miklós Béla is csatlakozott.[7] Kuznyecov vezérezredes e kérdésről a magyar fegyverszüneti bizottságnak 16—17-én éjjel 1—2 óra között, Teleki Géza feljegyzése szerint, a következőket mondotta: „A fronton lévő orosz parancsnoksághoz megérkezett Miklós Béla az 1. hadsereg parancsnokának vallva magát — azt állítja, hogy azért jött, hogy az orosz Vörös Hadsereg és a Magyar Delegációval az összeköttetést megteremtse... Majd, hogy a hadsereg neki alá van rendelve és várja a Magyar Delegációtól az utasításokat arra, hogy a németek ellen működésbe léphessen. Orosz kérdésre, hogy kész-e a fegyvert letenni, Miklós azt felelte, hogy a fegyvert nem fogja letenni, a katonai együttműködésre hajlandó."[8]

Hasonlóan nyilatkozik Miklós céljával kapcsolatban Sz. Stemenko hadseregtábornok is visszaemlékezésében, amikor a magyar hadseregparancsnok fentihez hasonló álláspontja kapcsán Sztálint is idézi: „J. V. Sztálin I. J. Petrovval (a 4. Ukrán Front parancsnoka — K. M.) folytatott egyik beszélgetésében megjegyezte: jó lenne, ha Miklós megparancsolná a hadseregének, hogy az szüntesse meg a szovjet csapatok elleni tevékenységét, és forduljon a hitleristák ellen."[9] Ezt azonban Miklós Béla tábornok az előzetes feltételek ismerete nélkül nem tudta megtenni. Továbbra is kérte a 4. Ukrán Front parancsnokságától annak mielőbbi megismertetését.[9/a]

Ennek ellenére, a fenti idézetek és kifejtett tevékenysége is bizonyítják, nem felel meg a tényeknek az 50-es évek elején elterjedt nézet, miszerint Miklós Béla csak magát mentendő ment át a szovjet csapatok oldalára. Az kétségtelen,

6. Paál Jób—Radó Antal: A debreceni feltámadás. II. kiad. 1947. (Debrecen) 39. old.
7. HIL. Tanulmány gyűjtemény (továbbiakban: Tan. gy.) Békeelőkészítő III. doboz. A/II/10. Kéri Kálmán tanúvallomása 1945. június 20-án Szálasi és társai ügyében, és uo. Tan. gy. 2599. Kéri Kálmán 1964-es visszaemlékezése.
8. Teleki-féle jegyzőkönyv. Gosztonyi Péter: A Moszkvai Magyar Bizottság történetéből. Új Látóhatár. XXV/XXII. évf. 1971. november 30. 5. sz. 511—512. old., és HIL. Tan. gy. 2577. sz. Szent-Iványi D. háború után készült tanulmánya, amelyben írója a fenti jegyzőkönyvet idézi. A két idézett jegyzőkönyv szövegében semmi lényeges eltérés nincs.
9. Sz. Stemenko hadseregtábornok: Európa szívében. II. A Fáklya, XVI. évf. 10. számának melléklete. 3. old.

9/a. HIL. Tan. gy. 2599. és Kéri Kálmán 1975. febr. 4-i írásbeli válasza a szerző kérdéseire.

hogy az idézett cél nem igényelte a csapatok általa történt elhagyását. Azt vezérkari főnöke is elintézhette volna, mint ahogyan először eltervezte a parancsnokság. A hadsereggel együtt való átállása és határozott intézkedések kiadása a német csapatok elleni fellépésre jelentős sikert biztosított volna. Erre azonban csak egy nagyobb politikai látókörrel, általános vezetői képességekkel is rendelkező vezénylő tábornok lett volna képes. Ezek mellett ahhoz, hogy Miklós Béla személyesen is átmenjen a szovjet csapatokhoz a hadsereg átállítása előtt — kétségtelen, hogy a német lefogástól való félelme is hozzájárult. Ezt maga a tábornok a háború után egyéb okokkal együtt a következőképpen fogalmazta meg. Október 16-án reggel 8 órára Heinritzi vezérezredes, a felettes hadseregcsoport parancsnoka magához rendelte Miklós Bélát. „Tudtam, hogy ennek csak egy következménye lehet: *Heinritzi német tábornok le fog tartóztatni.* Ebben a drámai szituációban határoztam el, hogy mint parlamenter átmegyek az oroszokhoz, miután a kormányzó akaratának másképpen érvényt szerezni nem tudok."[10]

Még egy tévhitet kell a fenti tények alapján eloszlatnunk. Mégpedig azt, hogy Miklós Béla és kísérete „a további harc reménytelenségét látva..." a szovjet csapatokhoz átmenve „megadta magát".[11] Sem az indítóok és cél, sem a következmény nem ez volt Miklóséknál. A korabeli magyar szereplők szerint mind a 4., mind pedig a 2. Ukrán Front vezetésében érvényesült egy olyan törekvés is, hogy az önként átálló magyar csapatokat azonnal lefegyverezzék.[12] E kérdésnek, a megadás, illetve lefegyverzés kérdésének, nemcsak a tudományos értékelés oldaláról van jelentősége, hanem abból a szempontból is, hogy éppen az első magyar hadsereg soraiból több ezer ember állt át október második felében azzal a Miklós Béláék által is és szovjet segítséggel is propagált céllal, hogy magyar hadsereg alakul a szovjet oldalon és az részt vesz a németek elleni harcban, a Magyarország felszabadításáért folyó küzdelemben. Átállásuk után azonban azonnal lefegyverezték őket és később sem sikerült fegyverrel harcolniok hazájuk felszabadításáért.

Ez a kis kitérő azonban ne feledtesse velünk, hogy az első magyar hadsereg parancsnoksága az előzetes fegyverszüneti feltételek ismerete nélkül — a saját felelősségére — még a szovjet oldalon sem tudott azonnal cselekedni a magyar fegyverek megfordíttatása érdekében. Ehhez is várta a szovjet fél, ill a magyar fegyverszüneti küldöttség részletes tájékoztatását, és csak azután kezdett el ez irányban tevékenykedni. Ehhez azonban előbb meg kell vizsgálnunk a szovjet

10. Paál—Radó: A debreceni feltámadás... I. m. 39. old.
11. Magyarországi felszabadító hadműveletek 1944—1945. Budapest, 1964. 37. old. és a Nagy Honvédő Háború története. I. m. IV. köt. 316. old.
12. Lásd. HIL. Tan. gy. 2 599. sz. Kéri Kálmán 1964-es visszaemlékezése. (Egy része megjelent: Népszava 1963. október 26-i számában), továbbá Kéri Kálmán visszaemlékező válasza Dr. Karsai Elek kérdéseire, amelynek egy példánya a szerző birtokában van.

vezetés törekvését a moszkvai magyar fegyverszüneti bizottsággal kapcsolatban és az utóbbi politikáját a felvetett kérdések vonatkozásában.

A fegyverszüneti küldöttség utolsó tevékenysége Moszkvából Budapestre az a rádiósürgöny volt, amelyet 16-án a déli órákban adtak fel és közölték, hogy valamennyi 15-i budapesti táviratot továbbították a szovjet kormánynak. Ezt az értesítést Budapesten már nem kaphatták meg. Tulajdonképpen ezzel a tevékenységgel a fegyverszüneti küldöttség és Horthyék között valamennyi összeköttetés megszakadt, s a kormányzó átállástól történt visszalépésével és lemondásával a küldöttség státusa is bizonytalanná vált. A szovjet kormány és a szövetségesek mégsem szakították meg a kapcsolatot a volt horthysta kormány küldöttségével, hanem megkísérelték azt is felhasználni az ország — már ismertetett formájú — átállításának megindításához.

Ennek megfelelően már október 16-ról 17-re virradó hajnalon *a küldöttséget a szovjet vezérkari főnökségre kérték megbeszélésre.* Itt Kuznyecov, a vezérkari főnökhelyettes miután közölte, hogy Budapest a leadott közleményt nem vette át, tehát a közvetlen összeköttetés megszűnt, — tájékoztatta a magyarokat Miklós Béla átállásáról. Majd a szovjet tábornok Miklós vezérezredes jellemzésére vonatkozó kérdéseket tett fel: hogy milyen ember és megbízható-e nem csak „életét mentendő szökött át?", és hogy fog-e a hadsereg Miklós tábornoknak engedelmeskedni? Ugyanis Miklóst is, Veress Lajost és Vörös Jánost is a rádió szerint már leváltották. Valamennyi feltett kérdésre a magyar küldöttség tagjai igen pozitív választ adtak. „Ez esetben — folytatta Kuznyecov tábornok a magyar küldöttség jegyzőkönyvi feljegyzése szerint a delegáció előtt egy fontos feladat áll — kitűzni Miklósnak a feladatokat, mert ő azért jött át, hogy a hadműveleteket az oroszok ellen megszüntesse és a németek ellen harcoljon. Minden döntés a Magyar Delegációtól függ."[13]

Ezt a szovjetek által is támogatott megoldási formát a volt fegyverszüneti küldöttség azonban nem vállalta. Pedig az adott helyzetben legalább az ő *gyors és határozott* cselekvésük még menthetett volna valamit a helyzeten. Ehelyett azonban a halogató, időhúzó hatásköri vitába kezdtek, mondván, hogy előbb Veress Lajost kell megtalálni, illetve Miklóssal beszélni, hogy Horthy parancsára jött-e át, vagy sem. Érdemes ezzel kapcsolatban részletesen idézni a Teleki Géza által leírt jegyzőkönyvet, amely azt tükrözi, mintha a magyar küldöttség nem is magyar érdeket képviselne, s a szovjet tábornokok pedig szinte erőltetik Magyarország megmentését a háborús katasztrófától.

„*Faragho Gábor:* Legjobb volna, ha valamelyikünk lemenne Miklóshoz és onnan Veresshez, hogy együtt legyen a Magyar Delegáció és az 1. meg a 2. hadsereg.

13. Teleki-féle jegyzőkönyv, Gosztonyi P.: Id. hely 512. old. és HIL. Tan. gy. 2 577. Szent-Iványi D. tanulmánya. 216. old.

Kuznyecov: Miért akarjuk ezt. Kételkedünk-e Miklósban?

F. G.: Nem, de a mi főnökünk vagy a Kormányzó, vagy Veress.

Kuznyecov: Ezzel szemben Miklós azt állította, hogy a Magyar Delegáció adja az utasításokat — ezt ő úgy érti, hogy a misszió képviseli a a legfelsőbb hatalmat, amelynek jogában áll eldönteni minden cselekvést.

Szent-Iványi Domokos: Hogy tudjuk ezeket Miklós tudomására hozni és vele az érintkezést felvenni?

Kuznyecov: Miklós egyik orosz hadtest vezérkaránál van. Ők nem kísérték a hátországba, hogy ne legyen távol a hadseregtől.

Sz. D.: Egyetlen járható út eszerint az, hogy egyikünk (Miklóshoz) repüljön.

Kuznyecov erre felhívja Antonov tábornokot telefonon. Antonov Kuznyecovon keresztül kérdezteti, tud-e a Magyar Delegáció parancsot adni Miklósnak, hogy harcoljon a németek ellen.

Sz. D.: Erre csak az esetben tudunk válaszolni, ha beszélünk vele."[14]

A szovjet katonai vezetés szerint tehát nem Veress Lajos vezérezredes keresgélése a fontos, hanem a magyar hadsereg azonnali szembefordítása a németekkel. A küldöttség azonban ragaszkodik a Miklóssal való előzetes beszélgetéshez. A szovjet vezetés ezt is lehetővé teszi. Közvetlenül Sztálin utasítására egyrészt a delegációt beköltöztetik Moszkva elővárosából a belvárosba, hogy az összeköttetése minden irányba jobb legyen, másrészt Miklós Bélát nyomban a IV. Ukrán Front parancsnokságára hozatják, hogy telefon-összeköttetésbe kerülhessen a magyar fegyverszüneti küldöttséggel.

Az intézkedéseket követően közölték a magyar küldöttséggel, hogy 17-én délután 2 órakor lesz a telefonbeszélgetés Miklós Bélával. Ezután Kuznyecov a nyilas kormány tagjairól is érdeklődött, a küldöttség nevében Szent-Iványi pedig engedélyt kért, hogy a moszkvai nagy rádióadón leadhassa előre megbeszélt titkos kapcsolatfelvevő hívását Veress Lajos és Bánffy Dániel részére. Az engedélyt megkapták, s ettől kezdve néhány napon át napjában háromszor megismételte a három üzenetet a nagy leadó.[15] Eredményt azonban nem érhettek el ez úton sem, mert már Veresst is egy nappal korábban letartóztatták a németek.

Október 17-én a déli órákban ismét megbeszélést folytattak Kuznyecovval, és közben sor került Miklós Bélával a telefonbeszélgetésre is. A szovjet vezérkari főnökhelyettes a legújabb budapesti hírekről tájékoztatta a magyarokat. Ismertette többek között, hogy az ügyek vitelétől eltávolították Horthyt, aki ekkor visszavonta a fegyverszünetről tett kijelentését. Közben befutott Miklós Béla vonala, akivel Faragho Gábor mintegy 45 perces

14. Uo. 512—513. old.
15. HIL. Tan. gy. 2577. sz. Szent-Iványi D. tanulmánya. 217. old.

beszélgetést folytatott. A beszélgetés lejegyzett szövege megmaradt, így azt, mivel jelentősége az adott helyzetben döntő lehetett, pontosan lehet értékelni.

Faragho különösen sokat kérdezősködött Horthyról, Veress Lajosról, Heszlényi tábornokról, a 3. magyar hadsereg parancsnokáról és Farkas Ferenc tábornokról, nevezettek egymáshoz való viszonyáról, Miklósnak velük való összeköttetéséről, Veress Lajos kormányzói megbízatásáról, és az első hadsereggel tartott kapcsolata állásáról stb. Miklós Béla a válaszok megadása mellett világosan megmondta Faraghonak, hogy a kormányzó instrukciója számára az volt: „Vegyem fel az oroszokkal és veletek az érintkezést. Magyarországon felfordulás van, Szálasi vette át a hatalmat."

Ebből a közlésből is látható, hogy Miklós Béla a fegyverszüneti küldöttségtől várt feladat jellegű tájékoztatást. Határozottabb iránymutatás azonban tőlük nem hangzott el. „Miután önálló hadműveleteket nem vezethetünk — szól Faragho iránymutatása —, az orosz vezérkar utasításai szerint kell eljárnunk. Szent-Iványi fel fog keresni; vele minden kérdés tisztázandó. Az operációkat az orosz vezérkar irányítja. Vegyed fel az érintkezést Veress Lajival és Heszlényivel. ... Parancsaidat Kormányzó úr nevében add ki." Vagy egy másik helyen a következőek az útmutató szavak: „Állítsátok össze az orosz vezérkarral a harci terveket, maradj ott az orosz parancsnokságon, míg Szent-Iványi megérkezik, keress összeköttetést Veressel. Szálasiék kinevezték László Dezsőt az 1., Major Jenőt a 2. hadsereg parancsnokának. Mindkettőt le kell tartóztatni." „Ha Szent-Iványi Domokos megérkezéséig szükség lenne a németek elleni fellépésre, teljesítsd az orosz parancsnok intézkedéseit."[16]

Ezekkel az utasításokkal sem a vezetést váró Miklós tábornok, sem az őt segíteni igyekvő szovjet parancsnokság sokra nem ment. A lényege az egésznek az, hogy a németek ellen csak szovjet parancsra kell fellépni, egyébként mindent a kormányzó nevében kell tenni, ill. meg kell várni Horthy megbízottjának, Veress tábornoknak az előkerülését, vagy a küldöttség egyik tagjának megérkezését a Front parancsnokságára.

A Faragho—Miklós telefonbeszélgetése után a szovjet vezérkari főnökhelyettes hozzájárult és megszervezte, hogy Szent-Iványi és Nemess őrnagy szovjet repülővel már 18-án Miklóshoz, a 4. Ukrán Front parancsnokságára utazzon. Annak ellenére tette ezt a szovjet vezetés, hogy a horthysta tábornokok és politikusok még mindig húzódoztak a határozott németellenes harctól, elsősorban a Horthy-uralom jogfolytonosságának biztosításával, vagyis továbbra is hatalmuk valamilyen formájú átmentésével törődtek. A szovjet elképzelés az volt, hogy ha csak lehet, az 1. magyar hadsereg és esetleg a 2. is szembe forduljon a németekkel. Ha ez elérhető Horthy Miklós személyes részvétele nélkül, de a neve alatt, úgy mód nyílna legalább a fronton

16. Uo. 219—220. old. és lásd még: Teleki-féle jkv. Gosztonyi P.: Id. hely 514—515 old.

érvényesíteni az előzetes fegyverszüneti feltételeket. Ha így meg lehet rövidíteni a háborút, emberi életeket és anyagi értékeket lehet megmenteni, akkor ez a kompromisszum a még határozatlankodó horthystákkal is bizonyos eredményeket hozhat.

Dálnoki Miklós Béla vezérezredes a Faraghoval folytatott telefonbeszélgetés és a szovjet javaslatok után többet vállalt és határozottan intézkedett. A felülről, Sztálintól is jövő szovjet ajánlatra, hogy hadseregét a németek ellen fordítsa, most már pozitívan reagált. Erre az állásfoglalására Stemenko a következőképpen emlékszik vissza. „Petrov beszélt erről (hogy forduljon a németek ellen — K. M.) a magyar tábornokkal. Miklós gondolkodóba esett. Nehezen szánta rá magát, hogy német fasiszták ellen forduljon. Mégis hozzáfogott azonban, hogy kidolgozza parancsát. Október 17-én mutatta ezt meg I. J. Petrovnak. Parancs az orosz hadsereg elleni katonai tevékenység megszüntetéséről és a német hadsereg elleni harc megkezdéséről."[17]

Az átállt első hadsereg parancsnokságának erről a kezdeti tevékenységéről Kéri Kálmán, a hadsereg volt vezérkari főnöke is értékes adatokat közölt 1945-ös tanúvallomásában és későbbi visszaemlékezésében. Az október 16-i átmenést követően 17-én Liszkóba vitték Miklós Bélát és kíséretét a 4. Ukrán Front parancsnokságára Petrov vezérezredeshez és Mehliszhez, a Front haditanácsa tagjához. Nevezettek Illés Béla szovjet őrnagy tolmácsolása útján tájékoztatták a magyar tiszteket, hogy Budapesten a németek és nyilasok átvették a hatalmat, s azt is megmondták, hogy telefonon beszélhetnek Moszkvával, a fegyverszüneti bizottsággal, amelynek két tagja egyébként rövidesen Liszkóba jön. A telefonbeszélgetés után, október 17-én délután — folytatódik Kéri leírásának lényege — nyomban megegyezés történt egy rádióközleményben a magyar csapatok számára, amelynek az eseményekről nyújtott rövid tájékoztatást követően az alapgondolata az volt, hogy „Magyar honvéd hű maradj Kormányzódnak, Horthy Miklósnak tett esküdhöz". E közleményt a Vörös Hadsereg adói sugározták. Ugyanilyen céllal és tartalommal „Kiáltványt" is kiadott Miklós Béla, melyet röplapként szovjet repülők szórtak a magyar állásokra.[18]

Ezt követően bizonyos meggyőző vita után, a szovjet parancsnokokkal este folytatott újabb megbeszélésen megállapodtak egy az 1. magyar hadseregnek szóló intézkedési parancs kiadásában is. Ez a parancs még október 17-én este elkészült, és *Miklós Béla első, a hadserege átállítását célzó* konkrét intézkedése volt. A hadseregparancsnok tájékoztatta beosztottjait „a kormányzó előzetes fegyverszüneti tárgyalásairól, melyek célja, hogy a szerencsétlen háborút

17. Sz. Stemenko: I. m. 3. old.
18. HIL. Békeelőkészítő. III. doboz. A/II/10. Kéri Kálmán tanúvallomása 1945. január hó 20-án és uo. Tan. gy. 2 599. sz. Kéri 1964-es visszaemlékezése. Továbbá Kéri K. gyűjteménye, mely eredeti szövegeket a szerző rendelkezésére bocsátotta, valamint UMKL-II/1-a Miniszterelnökség töredékes iratai. B/VII/1. Miklós Béla birtokügye.

mielőbb befejezze — szólt szó szerint a parancs — és Hazánknak, népünknek a jobb jövő biztosítására kínálkozó utolsó lehetőséget megragadja." Közölte, hogy az előzetes fegyverszüneti feltétel Magyarország önállóságát és függetlenségét biztosítja és „a Magyar Királyi Honvédség megtartja fegyvereit, hogy azokat a még Magyarországon tartózkodó megszálló, vagy harcoló német csapatok ellen fogja fordítani". Élve parancsnoki jogával, Miklós Béla vezérezredes megparancsolta a magyar csapatoknak, hogy haladéktalanul, de legkésőbb október 19-én 6 órakor szüntessenek be a szovjet csapatok elleni minden katonai tevékenységet és ugyanaznap tíz órától kezdjék meg visszavonulásukat a parancsban megjelölt körzetekbe. „A visszavonulás útjában álló minden német egységet meg kell semmisíteni, amelyhez segítségünkre lesz a szovjet hadsereg." Miklós Béla parancsa így fejeződik be: „A történelmi felelősség e pillanatában amikor Édes Hazánk léte, vagy pusztulása forog kockán, személyében teszem parancsom átvevőit felelőssé az általam elrendeltek foganatosításáért".[19]

E parancsnak a magyar seregtestekhez történő eljuttatására — miután a szovjet parancsnokság sem Miklóst, sem Kérit nem kívánta veszélynek kitéve átengedni — *14 önkéntes magyar hadifogoly tisztet* választottak ki, akiket Kéri Kálmán és Tulpanov ezredes eligazítása után *18-án reggel indítottak útnak a magyar csapatokhoz*.[20]

A nagy késéssel és időveszteséggel beindított hadsereg-átállítási akciót követően, *18-án kora este érkezett meg a moszkvai fegyverszüneti küldöttség két megbízottja, Szent-Iványi Domokos és Nemes József őrnagy Liszkóba*. Este fél 9-kor már meg is tartották az első megbeszélést, amelyen magyar részről Miklós tábornok és kísérete, valamint Szent-Iványi és Nemes őrnagy vett részt, szovjet részről pedig Mehlisz vezérezredes 3 tábornok társával és Illés Béla őrnagy, valamint Oldner Vladimir hadnagy, tolmácsok.[21]

A tanácskozáson a kölcsönös informálások után Szent-Iványi ismertette a moszkvai tárgyalások eredményeit és röviden a magyar politika 1941-től történt alakulását, majd közölte, hogy Horthy Veress Lajost nevezte ki utódául és miniszterelnöknek. Ezek után Szent-Iványi a horthysta jogfolytonosságot biztosítandó — ahogyan saját véleményét leírta — „legsürgősebbnek

19. Kéri Kálmán gyűjteménye, amely a parancs szövegét is tartalmazza.
20. HIL. Békeelőkészítő. III. doboz. A/II/10. Kéri Kálmán tanúvallomása, és uo. Tan gy. 2 599. sz. Kéri 1964-es visszaemlékezése.
Stemenko tábornok munkájában csak 10 hadifogoly tiszt útnak indításáról beszél. Ez valószínű pontatlan, mert valamennyi hadtest- és hadosztály-parancsnoksághoz is el kívánták juttatni a parancsot. Az összes ilyen parancsnokság száma pedig 10-nél több volt. Egyébként e kérdés szóba került a 18-án este folytatott magyar—szovjet katonapolitikai megbeszélésen is, amelynek anyagát az azon részt vevő Nemes József naplójában leírta. O is 14 hadifogoly tiszt útnak indítását jegyezte fel Mehlisz vezérezredes esti tájékoztatója alapján. (Lásd: Nemes József naplóját, amelyet a szerzőnek betekintésre és felhasználásra rendelkezésére bocsátott.) Ugyancsak a 14-es létszámot adja meg Paál—Radó: A debreceni feltámadás. I. m. 41. old.
21. HIL. Tan. gy. 2 577. sz. Szent-Iványi D. tanulmánya. 221. old.

Veress megtalálását tartotta s azt, hogy a vezérezredes megtalálása után azonnal bocsásson ki proklamációt". Ezzel szemben „Mehlisz véleménye szerint Veress megtalálása előtt a szükséges proklamációt Miklós vezérezredes és a moszkvai magyar küldöttség is kiadhatja".[22]

A megbeszélések végeredményét és azt, hogy Mehlisz javaslata nyomán e *megbeszélésen, tehát október 18-án vetődött fel először új magyar kormány megteremtése szükségességének a gondolata* — egy 19-én Szent-Iványi és Moszkvából Faragho között folyt telefonbeszélgetés feljegyzett kivonatos jegyzőkönyvéből ismerhetjük meg. Eszerint, jegyezték fel Szent-Iványi jelentését, „minden lehetőt elkövetnek, hogy felvegyék a kapcsolatot Veress dezignált miniszterelnökkel. Az a körülmény, hogy Veress mindmáig nem adott magáról életjelt, azt a gyanút kelti, hogy a németek a miniszterelnököt letartóztatták. *Ez esetben haladéktalanul új kormány alakítandó. Olyan politikusokból, akik nem tartózkodnak a németek által megszállt területeken*". (Kiemelés — K. M.) Szent-Iványi csak egy nevet, báró Bánffy Dánielét említi meg, mint szóba jöhető minisztert, de a mellette szóló indokai elárulják rendszerátmentő elképzelését. Azért felel meg Bánffy, mert egyrészt „közeláll a kormányzóhoz", másrészt, „bizalmi embere volt Telekinek", továbbá, mert „részt vett a moszkvai magyar delegáció megszervezésében".[23]

A 18-i megbeszélés további eredménye, hogy „Miklós vezérezredes felveszi a kapcsolatot a 2. Ukrán Fronttal. Odairányít egy honvéd századost. Az ottani magyar politikusokat igyekszik összegyűjteni és belőlük alakítják meg a szükséges apparátust."[24] Kéri ezredes szerint a tervbe vett tiszt Gyulay százados lett volna, akit Szegedre kívántak irányítani a 2. Ukrán Fronthoz. „A kirendelésnek az volt a célja — Kéri szerint —, hogy a már felszabadított területen a 2. Ukrán Front főparancsnoksága támogatásával olyan egyéneket keressen, akik az új magyar politika és közigazgatás számára alkalmasak és szükségesek." 20-án Mehlisz vezérezredes már több magyar tiszt Szegedre küldését is javasolta a jelzett feladattal, de végül azok közül egy elküldésére sem került sor.[25]

E tárgyalás eredménye az is, hogy „ha az új kormány megalakul, azonnal kiáltvánnyal kell fordulni Magyarország népéhez. A hadsereghez Miklós vezérezredes intéz kiáltványt". A két kiáltványnak lényegét tekintve azonos tartalmúnak kell lennie. Az új kormány létrejöttéig viszont a moszkvai delegációnak kell a kiáltványt kibocsátania. Emellett erős németellenes propaganda szervezésébe, a német rágalmak és szovjetellenes hazugságok

22. Uo. 222. old.
23. A telefonbeszélgetés nyugatra vitt „kivonatos jegyzőkönyvét" idézi Gosztonyi Péter: A Moszkvai Magyar Bizottság történetéből c. munkája. Id. hely 516. old.
24. Uo.
25. HIL. Békeelőkészítő. III. doboz. A/II/10. Kéri Kálmán tanúvallomása, és dr. Karsai E. kérdéseire adott visszaemlékező válasza.

széles körű leleplezésének szükségességébe is megegyezés történt.[26] Tehát 18-án este formailag Mehlisz javaslatait fogadták el.

Liszkón a következő napokban részben a fenti megbeszélés alapján, részben újabb kölcsönös javaslatok szerint kezdődött meg a munka. Miklós és Szent-Iványi már másnap írásba foglalták óhajaikat az általuk elképzelt megoldáshoz. Részben ekkor derült ki, hogy a megbeszélések közül elsősorban a hatalmi jogfolytonosságot szolgálókat kívánják teljesíteni, nem az új körülményt teremtő reálisabb és az ország szempontjaiból gyorsabb és hasznosabb célokat. Ezek az óhajok Szent-Iványi leírása szerint a következők:

„1. Érintkezés haladéktalan felvétele Veress Lajossal, Bánffy Dániellel és Aczél Edével. (Tehát nem új kormány, hanem csak jogfolytonosság — K. M.).

2. Telefonbeszélgetés Moszkvával.

3. A budapesti és külföldi rádióleadások hallgatása.

4. Rádió leadási lehetőségek (elsősorban a közben megszövegezett proklamáció leadása).

5. Propaganda kifejtése a magyarországi atrocitások ellen.

6. Az orosz fogságban levő magyar tisztek és katonák szabadlábra helyezése és Miklós alá való haladéktalan beosztása.

7. Géppuskás magyar törzsszakasz Miklós katonai intézkedéseinek végrehajtása érdekében Miklós alá beosztva.

8. Irodai felszerelés, írógép stb."[27]

Ugyanez az álláspont kerekedett felül e napokban akkor is, amikor *Mehlisz vezérezredes Veress Lajos eltűnése miatt ajánlotta Miklós Bélának, hogy vegye át ő a megalakítandó új, de Horthyt elismerő kormány miniszterelnöki tisztét.* Miklós azzal utasította ezt vissza, hogy Horthy miniszterelnökjelöltje Veress tábornok, ő csak a katonai együttműködés szabályozása céljából jött a 4. Ukrán Front parancsnokságára, és szerinte Veress sorsa tisztázásáig „kár bármilyen más politikai lépést megtenni".[28]

Október 19-én és 20-án Liszkón hadseregszervezési előmunkálatokat, a Szegedre átküldendő magyar tisztek kiválogatását és felkészítését is végezték már. Közben feszülten várakoztak magyarok és szovjetek egyaránt arra, hogy lesz-e foganatja az első hadsereghez a hadifogoly tisztekkel 18-án küldött átállási parancsnak. Végre ezzel kapcsolatban 21-én egy kedvező hír érkezett a frontról. Vasváry József vezérőrnagy, akinek Miklós B. ideiglenesen átadta a hadseregparancsnokságot, a tizenhatodik hadosztállyal elfoglalta a Miklós parancsa által elrendelt felvonuló helyet.[29] 20-án már magyarok között is folyt beszélgetés az új kormány alakításának szükségességéről.[30]

26. A telefonbeszélgetés „kivonatos jkv"-ét idézi Gosztonyi: Id. hely 516—517. old.
27. HIL. Tan. gy. 2 577. sz. Szent-Iványi D. tanulmánya, 222. old.
28. Gosztonyi P.: A M. M. B. történetéből. Id. hely 517. old.
29. Nemes J. naplója, 1944. október 21-i bejegyzés.
30. Uo. 1944. X. hó 20-i bejegyzés.

Okt. 20-án este a magyar előkészületi tevékenység némileg erősödött. Petrov, visszaérkezve a Front parancsnokságára, késő este tanácskozást hívott össze a magyar kibontakozás ügyében. E tárgyaláson, miközben Moszkvával szovjet és magyar részről is fontos telefonbeszélgetések erősítették meg a felvetett kérdéseket, döntés született arról, hogy *Miklós Béla és törzse másnap a frontra indul és megalakítja a szervezendő magyar hadsereg főhadiszállását.* Átmenésüket a magyar oldalra az esetleges megsebesülésükkel vagy elesésükkel járó politikai bonyodalmak miatt nem támogatták a szovjetek. Viszont ígéretet tettek, hogy a 4. Ukrán Front területén levő magyar tiszt és katona hadifoglyokat fegyverükkel együtt az alakuló magyar hadsereg rendelkezésére bocsátják. A szervezendő főhadiszállás biztosítására Miklós Béla egy fél század géppisztolyos egység szervezésére is lehetőséget kapott. Arról is döntés született, hogy felhívásokkal, röplapokkal, hangszórón keresztül erőteljes propagandát kell kifejteni a magyar csapatok között.[31]

E tanácskozáson az aznap elkészült második Miklós kiáltványtervezetet is megtárgyalták.[32] A kiáltványnak, valamint más röplapoknak a szovjetek által kívánt élesebb hangját Miklós Béláék nem akarták vállalni. Bizonyos vita után azonban a lényeges vonatkozásokban elfogadták a szovjet álláspontot.[33] Ezen a tanácskozáson döntöttek arról is, hogy Szent-Iványi és Nemes őrnagy Faraghoék telefonkérésére a legrövidebb időn belül visszatér Moszkvába.

1944. október 21-én Miklós vezérezredes és törzskara valóban elutaztak Liszkóról a frontra, Alsóvereckére. Itt harcálláspontot rendeztek be, amelyet hivatalosan a „Magyar Hadsereg Főparancsnoka Hadiszállásának" neveztek. *Alsóvereckéről még 21-én Miklós Béla a korábbiakhoz hasonló tartalommal megismételt „kiáltvány" terjesztése mellett egy újabb parancsot adott ki „Az 1. honvéd hadsereg tisztjeihez és katonáihoz".* Mindkettőben Horthy kormányzó nevében ismételten tudatja a katonasággal az előzetes fegyverszünet elfogadásának tényét és tartalmának azt a *leglényegesebb részét,* hogy Magyarország függetlenségét és önállóságát biztosítja, s a magyar hadsereg fegyvereit megtartva az ország érdekében a német megszállók ellen harcolhat. Mindkét dokumentum tartalmazta továbbá, hogy a kormányzót a németek megtámadták, letartóztatták, őrizetben tartják és a nyilasokat juttatták hatalomra. Ezzel a német birodalom az ország ellenségévé vált, amit egyébként Horthy Németországnak szóló hadüzenete is megerősít.[34] Ez utóbbi ugyan nem felelt meg teljesen a tényeknek, de tanúsítja a kormányzónak azt a tervét, amelyet Miklós Béla a Horthyval még október 12-én folytatott tanácskozáson ismert

31. Uo. és HIL. Tan. gy. 2 577. sz. Szent-Iványi D. tanulmánya. 222. old.
32. HIL. Békeelőkészítő. III. doboz. A/II/10. Kéri K. tanúvallomása, és uo. Tan. gy. 2 599. sz. 1964-es visszaemlékezése.
33. Nemes J. naplója, 1944. október 20-i bejegyzés.
34. Mindkét dokumentum egy-egy kézirati példányát ld.: UMKL. II/1-a. Miniszterelnökség töredékes iratai. B/VIII/1. Miklós Béla birtokügye. 849—850. sz.

meg, ti. hogy Németországnak Magyarország a háborúból való kilépéskor hadat is üzen.

Miklós Bélának ez a parancsa az antifasiszta nagyhatalmakkal kötött megállapodás célját — csak a *németellenességet hangsúlyozva* — így határozta meg: „Megmenteni a magyar népet attól, hogy elvérezzék a német világhódító tervekért és visszaszerezni az ország függetlenségét, kiűzve hazánk területéről a német megszállókat". Ezután, mint a rangban legidősebb magyar tábornok, közli parancsát: „a német fogságban sínylődő Kormányzó rendelkezése értelmében *megparancsolom*, hogy haladéktalanul vegyétek fel a harcot a német megszállók és Hitler magyarországi réme, a Gestapo magyarországi ügynöke, a magát miniszterelnöknek nevező, hazaáruló Szálasi Ferenc pribékjei ellen... *elrendelem*, hogy minden magyar tiszt és katona, minden rendelkezésére álló eszközzel a Hazához, a magyar néphez és a *Legfelsőbb Hadúrhoz való töretlen ragaszkodással* (kiemelés — K. M.) harcoljon" a megszálló német gyilkosok és hazaárulók ellen. Parancsba foglalja még a hazaárulókkal való könyörtelen leszámolást, a kisebb csoportoknak a partizánharc megkezdését, illetve a kisebb-nagyobb egységeknek szervezetten a szovjet csapatokhoz való átállását, hogy ott „vezetésem alatt az Orosz Hadsereggel együtt *harcoljunk Magyarország létéért, függetlenségéért és becsületéért*, vitéz Miklós vzds. sk. 21. 10. 44.".[35]

A „Kiáltvány" az azonos tartalom mellett annyiban tér el az idézett parancstól, hogy *részletesen tájékoztat* a kormányzóval történtekről és az általa kötött előzetes fegyverszüneti egyezményről. Emellett nem parancsol, hanem közli a magyar haderő tervezett németellenes harcát, és szó szerint folytatva: „Felszólítok ezért minden jóérzésű magyar katonát, aki az eskü szentségével tisztában van, hogy csak azoknak az elöljáróknak engedelmeskedjenek, akik a német fegyveres alakulatok ellen vezetik őket. Ne feledjétek el 1944. március 19-ének szégyenfoltját, bosszuljátok meg a Legfelsőbb Hadúron ejtett gyalázatot.

Ütött a visszafizetés órája. vitéz Miklós vzds. sk. 21. 10. 44."[36]

Miklós Béla kiáltványát és parancsát s a röplapok tucatjait tízezerszám sokszorosítva szórták le szovjet repülők a magyar állások fölött, illetve hangszórón sugározták azokat. E kiáltványok és parancsok hatása — többek között azért is, mert kevés lényegest, újat s programszerű ígéretet tartalmaztak — túl nagy nem lehetett. Ehhez egyrészt túl későn adták ki. A 16-tól eltelt 5—6 nap alatt a német-nyilas vezetés mindent megtett az első magyar hadseregben, hogy a felbomlást vagy az átállást megakadályozza. Másrészt az is nagyon hatott, hogy a tisztek egy jó része fasiszta beállítottságú, a németeket követő és önálló tevékenységre képtelen volt. Csökkentette a hatásosságot az is, hogy a

35 Uo 850 sz
36 Uo 849 sz

kiáltványt és a parancsokat csak szovjet oldalról adták ki, s ott viszont még mindig nem volt önálló magyar seregtest, sem egy hadosztály, sem egy dandár, amelyhez csatlakozhattak volna az esetleg átálló magyar egységek. Úgy tűnik, hogy egy ilyen magyar seregtestnek a lengyel, cseh és a román hadosztályokhoz hasonló működtetése jelentőségét túl későn ismerte fel a szovjet vezetés is. Talán emiatt is halasztódott egy szabadságharcos magyar dandár vagy hadosztály felállításának engedélyezése szovjet területen. Ezért az átálló magyar katonák a hadifogságon túl biztosan másra nem számíthattak. A hadifogság pedig rossz ajánlólevélnek bizonyult.

A magyar csapatok közötti felvilágosító munkát a 4. és a 2. Ukrán Frontok területén nagy energiával végezték a csapatok politikai szervei is, ahol igen sok emigráns magyar kommunista, ill. hadifogságból önként jelentkezett antifasiszta dolgozott. A szovjet kormány vagy főparancsnokság magyar vonatkozásban még nem adott ki olyan központi direktívát, mint a román, ill. finn átálláskor. Még mindig vártak az előzetes fegyverszünet valamilyen formájú realizálására. Az említett frontparancsnokságok azonban enélkül is fokozták a propaganda tevékenységet a magyar csapatok, ill. a lakosság között. Még szeptember utolsó harmadában a 4. Ukrán Front keretében kiadták a korábban létrehozott magyar kommunista csoportra alapozva, Illés Béla felelős szerkesztésében a „Magyar Újságot", amelyet elsősorban röplapként terjesztettek a magyar katonák között.[37] Október második felében viszont, amikor már ez az ukrán front is szabadított fel Kárpátukrajnában magyarlakta területet, kiadták e lap „*Híradó*" című mellékletét „a magyar lakosság számára".[38]

A 2. Ukrán Front politikai osztálya szeptember végén és október elején alakította ki az előbbihez hasonló erőkből a magyar vonatkozású frontpropaganda csoportját. E munkára ide is az emigráns magyar kommunisták egész csoportja került.[39]

Mindkét Front politikai osztálya által a szemben lévő magyar egységek számára kiadott felhívások és röpcédulák, az egész propagandatevékenység tartalma szigorúan követte azt a fő politikai vonalat, amelyet a felső szovjet vezetés s az egész antifasiszta koalíció határozott meg Magyarországgal kapcsolatban. Ez azt jelentette a most tárgyalt október közepi és végi időben, hogy az előzetes fegyverszünetnek megfelelően az átállást látszólag vállaló Horthy kormányzó és vezetése, illetve október 15-e után — a tények pontos ismerete hiányában — formálisan még elismert vezetése alatti állam, és az

37. PI. Arch. KI-II. 864. Farkas Mihály 1944. IX. 10-i levele Rákosi Mátyásnak, és uo. KI-II. 861. Illés Béla 1944. IX. 21-i levele Rákosi Mátyásnak.

38. Híradó, „Kiadja az Arcvonal Politikai Osztálya a magyar lakosság számára." Az 1. szám 1944. október 19-én jelent meg. Október 31-től Hírek címmel jelenik meg.

39. PI. Arch. KI-II/861. Farkas Mihály 1944. IX. 25-i levele Rákosi Mátyásnak és uo. KI-II/861. Rákosi Mátyás X. hó 28-i levele Illés Bélának.

átállás reményében úgy, mint Romániában, az azt segítő egész gépezet s funkcionárius gárda támogatásra talált szovjet részről. Ez a politika sokoldalúan megnyilvánult a szovjet politikában. Attól kezdve, hogy az átállt tábornokok és a fegyverszüneti delegáció szovjet segítséggel helyi és központi orosz és magyar nyelvű lapokban is a *németellenes harcra való mozgósítás* mellett fejthettek ki Horthyt és államát továbbra is elismerő, mellette kiálló propagandát. Ezt az állásfoglalásukat a fő cél megvalósítása érdekében tiszteletben tartotta a szovjet fél. A Frontok politikai osztályai által kialakított felhívások is megerősítették ezt a politikát. Pl. e napokban a 2. Ukrán Fronton kiadott egyik röplap a magyar tábornokok, tisztek és katonák átállásra és németellenes harcra való buzdítása mellett még a rendőröket és a csendőröket is hasonlóan, sőt állásuk megtartását garantálva kezeli. „Rendőrök és csendőrök! — Szól a röplapnak e része — Fordítsátok fegyvereiteket a hitleristák ellen és kövessétek azokat, akik harcot folytatnak ellenük. A németek hazudnak és becsapnak titeket. Mindazoknak, akik szakítanak a németekkel, nincs semmi féltenivalójuk a Vörös Hadseregtől, a felszabadító hadseregtől. Önekik garantált a betöltött állásuk és vagyonuk megtartása."[40]

Ez a támogatás szovjet részről az átállónak vélt Kormányzónak és követőinek *1944 októberében és novemberének elején, az antifasiszta nemzetközi célok elsőbbségéből* indult ki, s még a baloldali antifasiszta és kommunista mozgalom hátrányára is megnyilvánult. Esetenként ez utóbbiak tevékenysége és propagandája, éles kritikája Horthyval szemben, illetve túl radikális gazdasági és politikai követelései akadályozták a fentebb vázolt célok Magyarországon legnagyobb lehetőséggel a horthystákkal együtt tervezett megvalósítását. Ennek volt a következménye, hogy a felszabadult területen indított lapok egy részét néhány szám megjelenése után a 2. Ukrán Front politikai vezetése leállította. Így az *október 15-én megjelent első kommunista újságot, az Orosházi „Népakaratot"* 7 szám után, az *október 18-án megjelent kommunista „Szegedi Népakaratot"* 9 szám után és a *11-én Békéscsabán, felszabadult területen legelsőnek megjelent kisgazda Alföldi Népújságot* is leállították.[41] Ennek okát írásban ugyan nem indokolta a Front politikai osztálya, de különböző visszaemlékezések és korabeli levelek egyértelműen bizonyítják, hogy e lapok élesen Horthy-ellenes és túl radikális, forradalmi követeléseik, állásfoglalásaik miatt kerültek betiltásra.[42] Ez egyébként világosan kiderül ezen újságok megmaradt példányainak cikkeiből is. Pl. a

40. PI. Arch. F-I 012.
41. Lásd.: Keresztes Mihály: Az első lépések. Kossuth Könyvkiadó. Budapest, 1971. 19—20. old. és Vas Zoltán 1944. október 17-i és 21-i levele Rákosi Mátyásnak, amelynek másolatát Vas Zoltán bocsátotta a szerző rendelkezésére.
42. Vas Zoltán 1944. október 17-i és 21-i levelei Rákosi Mátyásnak és dr. Balogh István, a Kisgazdapárt Szeged és környéke plébános vezetőjének visszaemlékező válasza a szerző kérdéseire. (A leírt és aláírt visszaemlékezés a szerző birtokában.)

Szegedi Népakarat 1944. október 18-i első száma vezércikkében ezt olvashatjuk, „Országvesztők és Országmentők" címmel: „Egyedül arról nem beszélt Horthy Miklós (15-én — K. M.), hogy amikor élete és a nép élete között kellett választania, önmagát és nem a nemzetet mentette... Nincs mentség számára. ... Horthy árulója a magyar népnek". E szám belső oldalán pedig már a cím is feltűnő: „A magyar nép többsége szembefordult Horthy és Szálasi fasizmusával."[43]

A Horthyékkal kapcsolatos viszonyban nem elméleti, de az állami és katonai kapcsolatok titkossága miatt bizonyos időbeli informáltsági lemaradás folytán különbség következett be a szovjet vezetés és a magyar emigráns kommunista vezetés politikájában.[44] A szovjet vezetés már szeptember közepétől az eddigiekből ismert kompromisszumos politikát folytatta Horthy kormányzóval. A magyar kommunista párt Külföldi Bizottsága azonban erről, annak titkossága miatt — azonnal nem kapott tájékoztatást, s így tovább folytatta a korábbi kissé merev, Horthy kormányzót és a horthysta politikusokat teljesen elvető, velük kompromisszumra lépni hajthatatlan politikáját. Ez a politika a Kossuth rádió adásaiban is érvényesül még az október 15-ét követő 1—2 hétben is,[45] és a különböző, a magyar emigráns kommunisták által irányított lapokban, pl. az *Igaz Szóban* is. Sőt, a vezetés élesen fel is lépett az ellen, ha a szovjet lapokhoz hasonlóan Horthyékat elismerő, magasztaló sorok jelentek meg magyarul. Pl. Rákosi Mátyás 1944. november 3-i, Illés Bélának küldött levelében a Magyar Újságban leközölt

43. Szegedi Népakarat, 1944. október 18.

44. Gerő Ernő, az emigrációs pártrészleg egyik vezetője e problémára vonatkozó kérdésre a szerzőnek a következőket válaszolta:
„Kérdés: A szovjetunióbeli magyar kommunista emigráció a magyar hadifogoly főtisztek elé a Horthy-ellenességet is feltételül szabta meg egy antifasiszta hadsereg felállításához. Saját, vagy szovjet álláspont volt ez? 1944 szeptemberétől a szovjetek hajlandók Horthyval tárgyalni, a magyar kommunista emigráció továbbra is élesen bírálja Horthyt, vagy hallgat róla. Ugyanakkor az Ideiglenes Nemzetgyűlés Szózatában megemlítik Horthyt. A finn taktika nem követelte a Mannerheim elleni fellépést, talán túl merev taktika volt ez az a Horthy-ellenesség 1944 őszéig?
Válasz: Horthyval kapcsolatban a magyar kommunista emigráció vezetőinek az volt az álláspontjuk, hogy amíg Hitlerrel megy, addig szembe kell szállni vele. Ebben a tekintetben nem volt semmiféle nézeteltérés vagy különbség a magyar emigráns vezetők és a szovjet vezetés között. De létrejöhetett némi ‚fáziseltolódás'. Ez abban nyilvánulhatott meg, hogy a szovjet vezetés titokban bizonyos kapcsolatokat létesített Horthyval, s erről a magyar kommunista vezetők csak később értesültek. Ez magyarázhatja meg az álláspontokban esetleg megmutatkozó eltérést. Mint tudjuk, Horthy csak miután minden próbálkozása, hogy az angolszászokkal legyen kapcsolatban és kössön fegyverszünetet, eredménytelen maradt, végszükségben szánta rá magát arra, hogy a Szovjetunióhoz fegyverszünetért forduljon. Ekkor is felemás módon járt el, húzta-halasztotta a döntő lépéseket, és semmiféle reális intézkedéseket nem tett, hogy a magyar hadsereget szembefordítsa a hitleri német hadsereggel, s az ország népét a náci hódítókkal. A megkötött, de életbe nem lépett fegyverszünet nagyrészt Horthy hibájából nem lépett életbe. Horthy ki is akart ugrani, meg nem is. Félt a németektől, de még jobban a szovjetektől és a magyar néptől. Ezért vetéltette el a fegyverszünetet. Mindez magyarázhatja az említett különbségeket, de Horthy megítélésében teljesen azonos volt a magyar kommunista emigráns vezetők és a szovjet vezetés *kritériuma*."

45. Pl. Arch. Kossuth Rádió, 1944. október második feli adásának anyaga.

Miklós Béla-nyilatkozattal kapcsolatban a következőket írta: „Nagyon vigyázzon, hogy a lapba semmi Horthy dicséret többé bele ne csússzon... Miklós nyilatkozatában ügyes horthysta propaganda van, amit semmi körülmények között nem lett volna szabad átengedni. Ugyanez vonatkozik a Teleki külpolitikai dicséretére is..."[46] Jellemző, hogy csaknem ezzel a levéllel egyidőben, november 11-én a Pravdában megjelent Vörös János következő befejezésű felhívása: „Éljen a szabad, demokratikus Magyarország, Horthy kormányzó vezetése alatt."[47] Ugyanez a Vörös Hadsereg központi lapjában, a Krasznaja Zvjezdában is megjelent.[48]

A magyar párt moszkvai Bizottságának ez a Horthyékkal szemben követett politikai vonala november közepére, második felére megváltozik és teljesen azonos lesz a szovjet álláspontéval. A Rákosi által annyira kifogásolt Miklós-nyilatkozat utólag, december 18-án a Szegeden megjelenő Délmagyarországban teljes egészében napvilágot látott, benne a kifogásolt Horthyt és Teleki Pál külpolitikáját dicsőítő részek is.[49] Vörös János előbbi felhívása pedig a Magyar Újságban már a november 12-i szám első oldalán megjelent magyarul is.[50] Hasonló változás következett be a Kossuth rádió propagandájában is. A változás okaival s annak elemzésével a későbbiekben még részletesen foglalkozunk.

A liszkói megbeszélések Miklós Béláék frontra utazásával még nem értek véget. Elutazásuk napján, október 21-én este Szent-Iványi még tanácskozott a 4. Ukrán Front parancsnokaival, akik a késő éjjelbe nyúló „beszélgetésben körvonalazták a lehetőségeket — írja Szent-Iványi —, amelynek során kijelentették, hogy most már kizárólag Miklós lehet miniszterelnök (miután Veress nem található meg) és Szent-Iványi külügyminiszter'."[51] Szent-Iványi ugyanúgy, mint Miklós korábban, udvariasan kitért a külügyminiszteri tárca esetleges elvállalása elől. Miklós Béla Mehlisz vezérezredes általi miniszterelnökké való jelölésének liszkói javaslatára érdemes a figyelmet felhívni, mert ezt az álláspontot a központi szovjet vezetés is magáévá tette és fenn is tartotta, mind Horthy további államfői elismerése esetére, mind pedig később, a teljesen új jogi alapú ideiglenes kormányra vonatkozóan is.

Szent-Iványi Domokos és Nemes őrnagy Liszkóból 22-én reggel utaztak el és 23-án délután érkeztek meg Moszkvába szovjet repülőn[52], és ott azonnal bekapcsolódtak az igen élénk és fontos tanácskozásokba.

46. PI. Arch. KI-II/861. Rákosi Mátyás 1944. november 3-i levele Illés Bélának.
47. Pravda, 1944. november 11. 2. old.
48. Krasznaja Zvjezda, 1944. november 11.
49. Délmagyarország, 1944. december 18. 3. old.
50. Magyar Újság, 1944. november 12. 1. old.
51. HIL. Tan. gy. 2 577. Szent-Iványi D. tanulmánya. 223. old.
52. Nemes J naplója, 1944. október 22-i és 23-i bejegyzés.

A szovjet vezetés, mialatt a 4. Ukrán Fronton a magyar hadsereg átállítási kísérletei folytak, Moszkvában sem volt tétlen, hanem a vázolt általános és magyarországi politikai és katonai céljainak megfelelően itt is aktívan kezdeményezett újra és újra. A magyar fegyverszüneti küldöttség Moszkvába történt beköltözése után (a régi magyar követség közelében, a Vorovszkij utca egyik mellékutcájában) *20-án este Faraghot és Telekit újabb fontos tanácskozásra hívták a szovjet vezérkar épületébe.* A megbeszélésen szovjet részről Antonov és Kuznyecov tábornokok vettek részt a tolmácsokon kívül. Antonov kifejtette, hogy a Magyarországon kialakult helyzet nem jó. A kormányzóról nem tudnak semmit. A lakosság és a hadsereg mindenről tájékozatlan, hiszen a hatalom a német fasiszták által támogatott Szálasi kezébe került minden különösebb nehézség nélkül. Mindezeknek a következtében: *„a szovjet kormány szükségesnek látja* — jelentette ki hivatalosan is Antonov — *minél hamarabb egy kormányközpontot alakítani, a mostani nyilas kormány ellensúlyaként. A megalakítandó kormány* világosítsa fel a lakosságot és a hadsereget, gyűjtse maga köré azokat, akik a háború ellen vannak és akik a németek ellen akarnak harcolni. Hogy ennek a kormánynak ne legyen nehéz helyzete, *az orosz kormány egyelőre nem kívánja az előzetes fegyverszüneti feltételek teljesítését.* Fő feladata a hadsereg és a lakosság felvilágosítása. *A kormány elhelyezkedhetik a szovjet csapatok területén a front közelében bárhol, vagy Magyarország orosz megszállta más területén.*"[53] (Kiemelés — K. M.)

E konkrét feladatú és elsősorban Magyarország érdekében való gyors szovjet kezdeményezést a magyar küldöttség újra ímmel-ámmal fogadta. Faragho és Teleki kitartott továbbra is Veress Lajos és Bánffy Dániel mellett. „Ehhez, amennyire lehet, ragaszkodnunk kell — mondotta Faragho —, mert a kormányzó levele alapján Veressnek ehhez alkotmányos alapot biztosít." Ha azonban Veress Lajost elfogták a németek — „esetleg mi hozhatunk létre kormányt".[54]

Ez alatt a „mi" alatt a fegyverszüneti küldöttség értendő. A szovjet tárgyaló partnerek ezt a gondolatot is támogatták, éppúgy mint azt, hogy a *Debrecenben,* vagy esetleg a Veressre való tekintettel szóba hozott Erdélyben valahol (Veress vezérezredes székely volt) legyen a kormányközpont ideiglenes székhelye.[55]

E tanácskozáson, *tehát október 20-án, vetették fel először hivatalosan új, de még mindig Horthyra épülő kormány megteremtésének a szükségességét. Debrecen is itt vetődik fel először mint leendő kormányszékhely magyar javaslatra.* A kormányalakítási munkákhoz Faragho, a magyar küldöttség

53. Teleki-féle jkv. Id. hely 518—519. old. es HIL. Tan. gy. 2 577. sz. Szent-Iványi D. tanulmanya, 224. old.
54. Uo.
55. Gosztonyi P.: Az MMB tört... Id. hely 519. old.

elnöke kérte a szovjet tárgyaló felet, hogy az eddig átnyújtott magyar dokumentumokból (Horthy levele Sztálinhoz, az előzetes fegyverszünet hivatalos szövege és a fegyverszünet aláírási megbízatást megadó okmány) fotokópiát bocsásson rendelkezésükre. Antonov ezt megígérte, és rövidesen át is adta azokat.[56] A tanácskozás végén Antonov azt is közölte a magyarokkal, hogy Vörös Jánost a budapesti belügyminisztérium körözi, tehát nevezett szökésben van.[57]

E megbeszélést követően a magyar küldöttség újra csak a közvetlen Horthytól eredő megbízatásos folytonosságot kívánta követni, vagyis még mindig Veress tábornok előkerülésére várt. A szovjet fél azonban az időt és az esetleges lehetőséget ki akarván használni, újra csak kezdeményezett a körülményeskedő magyar küldöttségnél. Október 22-ről 23-ra virradó éjjel egy óra körül a magyar küldöttséget újra hívatták a vezérkarhoz. Ott Antonov tábornok közölte, hogy szovjet értesülések szerint a kormányzót a hitleristák Németországba hurcolták, a magyar csapatok viszont a németekkel együtt támadnak Szolnok környékén. Ezek után újból felszólította Faraghot, hogy a magyar küldöttség kormányalakítási szándékát foglalja írásba és vázolja programját. „A rövid megbeszélés folyamán kialakult az a helyzet — rögzítette a Teleki-féle jegyzőkönyv —, hogy Szent-Iványit bevárjuk, átiratunkat benyújtjuk és indulunk Magyarországra kormányt alakítani."[58]

Ezen ismételt szovjet sürgetésre végül 23-án elkészítette a magyar fegyverszüneti küldöttség az első komolyabb elképzelését és javaslatait tartalmazó feljegyzését a magyar kibontakozás érdekében. *A tervezetet „25. MMK/1944. sz. Szóbeli jegyzéknek" nevezték* el, amely több oldalon 5 pontban és egy 17 pontos mellékletben szögezi le a teendőket és célkitűzéseit.

A fotómásolatban rendelkezésünkre álló feljegyzés abból indul ki, hogy miután a fegyverszünetet megkötni kívánó Horthyt a németek elhurcolták, és kijelölt helyettese, Veress Lajos sem érhető el, a kormányzótól származott felhatalmazása következtében *a fegyverszüneti küldöttség az államfő akaratának az egyetlen alkotmányos képviselője „és ugyanakkor az alkotmányos folytonosság letéteményese is."*[59] *Ezért „hivatva érzi magát, hogy a kormányzó és a magyar alkotmány nevében kezébe vegye a magyar nép jövő sorsának alakítását..."* (Kiemelés — K. M.) Ebből kiindulva:

„1. *A magyar küldöttség* a már felszabadított területen haladéktalanul *alkotmányos kormányt kíván megalakítani* — megbízható és elsősorban németellenes személyek részvételével... a magyar nép csak kormányzója és az

56. E dokumentumok egy-egy fotokópiája a Párttörténeti Intézetben található. Pl. Arch. Gyűjtemény.
57. Teleki-féle jkv. Id. hely 519. old. és HIL. Tan. gy. 2577. sz. Szent-Iványi D. tanulmánya, 224. old.
58. Uo.
59. OL. Filmtár. 14 086. sz. doboz. Valamennyi „szóbeli jegyzék" francia nyelvű filmkópiája, amelyet Macartney professzor bocsátott dr. Karsai Elek közvetítésével az OL. rendelkezésére.

alkotmány iránt érez bizalmat. Ezért csakis *a folytonosságot képviselő kormány* befolyásolhatja és változtathatja meg a nép és a hadsereg akaratát...

2. A kormány székhelyül Debrecent... választotta" 1848-as függetlenségi hagyományai és amiatt, hogy „az a város fekszik a legközelebb az 1. és 2. magyar hadsereghez", ami megkönnyíti az érintkezést és az átállításukat.

„3. *Az új kormány a náciellenes beállítottságú személyeket kívánja maga mögé tömöríteni...*

4. Az új kormány tájékoztatni kívánja a való helyzetről a magyar népet és a hadsereg katonáit..." és végül,

„5. Az új kormány haladéktalanul biztosítani kívánja... a Vörös és magyar hadsereg együttműködését."

Mindehhez és a 17 pontos mellékletben részletezettekhez a moszkvai magyar küldöttség kéri a szovjet kormány segítségét és „írásbeli válaszát".[60] (Kiemelés — K. M.)

A 17 pontos melléklet a célokból és a tervezett irányítás, kormányzás módjáról is lényegesen többet árul el. *Az első pont* újra leszögezi, hogy a megalakuló *új kormány* számára legyen megengedve, hogy minden ténykedését a *jogfolytonosság, a magyar alkotmány szerint* végezze. *A következő pont* — nem túl szerényen — azt kívánja, hogy a szövetségesek ezt a kormányt, mint amelynek fegyverszünet-kötésre vonatkozó megbízatása Horthytól van — azonnal ismerjék el „egyetlen törvényes kormányként" és ezt valamennyi rádiójukban jelentsék is be.

A harmadik pontban a *Lakatos-kormány kormányzati módszeréhez való visszatérést*, annak a folytatását jelölik meg. A kormány teljes belpolitikai hatásköre azonnali gyakorlásából következne — szól a feljegyzés, hogy „*a politikai pártok tevékenységét be kellene tiltani, ugyanúgy, mint az esetben, ahogy a legutolsó alkotmányos kormány* (értsd a Lakatos-kormányt — K. M.) *funkcióit gyakorolta.*" A politikai munkát és a közvélemény felvilágosítását a kormány „propagandatevékenységi központjai" látnák el. A korábbiakhoz hasonlóan a közigazgatásnak is „teljes egészében a kormány kezében kellene maradnia" és „*a magyar csendőrségnek és rendőrségnek ugyanúgy, mint eddig, továbbra is biztosítani kellene a közbiztonságot.*" Az így átmentett és változatlanul fungáló horthysta apparátuson keresztül és annak az egyetértésével lenne csak joga a szovjet katonai szerveknek is bármilyen igényüket kielégíteni a lakosság körében (élelmezés, elhelyezés vagy az ellenük támadók

60. Uo. E szóbeli jegyzék készítésekor egy kormánylistát is készített a fegyverszüneti bizottság. E szerint *miniszterelnök Faragho Gábor, külügyminiszter Szent-Iványi Domokos és kultuszminiszter Teleki Géza.* Ezeken kívül mindegyik fegyverszüneti bizottsági tag elvállalt volna ideiglenesen még egy-egy miniszteri tárcát. Miklós Béla „esetleg" a kormányzót helyettesítette volna ideiglenesen, a hadsereg ügyeinek intézése mellett. A kormány ideiglenes székhelye Debrecen lett volna. Moszkvában csak Tarnay István, a küldöttség titkára maradt volna „főmegbízottként". (Nemes J. idézett naplója 1944. október 23-i bejegyzés.)

lefogása stb.). A fentieken túl, ez a változatlan államapparátus és kormányzás végezné a magyar közéletnek „a náci elemektől való megtisztítását" is.

Az 5., 6. es 7. pont (4. pontos számozás nincs az eredetin sem) az előzetes fegyverszüneti feltételek végrehajtása ellenőrzésére a szövetségesek által Magyarországra küldendő bizottságról, a magyar kormány moszkvai képviseléséről, és a volt bukaresti és szófiai magyar követségek személyzetének rendelkezésükre bocsátásáról szól. A 8—11. pontokban hadianyagot, fegyvereket, szállítóeszközöket, gyógyszert és élelmiszereket kívánnak a szerzők kapni a szovjet kormánytól, azonnal a kormány megalakulása után. A 12. és 13. pontokban az oktatási intézmények „haladéktalan" kiürítését és pénzügyek terén segítséget igényeltek. A 14. pont Horthyék régi óhaját ismétli meg, azt a kívánságot, hogy a magyarországi katonai tevékenységben, *az ország megszállásában román, jugoszláv vagy szlovák csapatok ne vegyenek részt.* A 15. pont valamennyi magyar hadifogoly szabadon bocsátását és hazaszállítását kéri, majd a 16. és 17. pont az erdélyi magyarság szabadságjogai érdekében emelt szót, illetve a „Maniu-gárdák" magyarirtó tevékenységének a beszüntetését követelte.[61] (Kiemelés — K. M.)

A magyar fegyverszüneti küldöttség kormányalakítási célja és annak vázolt programja sokban kifogásolható, de még inkább hiányos. Mindenekelőtt világos a feljegyzésből, hogy a küldöttség számára a fő, az *elsőrendű cél továbbra sem az ország háborúból való gyors kivezetése* és ezzel a nemzetnek a háborús pusztulástól, a katasztrófától való megmentése, *hanem a Horthyra épülő jogfolytonossággal az egész rendszer* — benne gazdasági és társadalmi pillérein *túl a csendőrségre és rendőrségre alapozó államapparátus — átmentése volt.* Ez magyarázza, hogy *nincs kiemelten megjelölve a német megszállók elleni harc feladata.* Erre csak közvetetten lehet a tervezetből következtetni. Pedig csak határozott németellenes harccal lehet még az átmentést is elérni — mutatta Románia példája.

Nagyfokú tájékozatlanságot és politikai ismerethiányt takar az az elképzelés is, hogy a demokratikus pártok működését sem kívánják engedélyezni. Ezzel a magyar küldöttség tagjai tulajdonképpen annak is tanúbizonyságát adták, hogy nem értették meg az egész antifasiszta koalíció harcának politikai céljait. Arról nem is szólva, hogy sem a működő demokratikus olasz, sem az átálló új, forradalmi bolgár kormány antifasiszta, haladó pártokra épülését nem vették figyelembe.

Igen szembetűnő hiányossága a programtervezetnek, hogy semmiféle demokratikus célt nem tűzött ki. Sem a polgári szabadságjogok visszaállítását, sem gazdasági, szociális, népjóléti vagy agrárpolitikai tervet nem érintett. Mily hatalmas rés tátongott egyrészről e tervezet szerzőinek álláspontja, ismerete és célja, másrészről pedig a magyar nép, de az egész nemzet érdekei, törekvése és a

61. Uo. Lásd. az egész mellékletet.

nemzetközi viszonyok realitásának felismerése között. A szerzők álláspontjának ez a korlátozottsága abban is megnyilvánult, hogy a valóságos helyzettől teljesen elszakadva úgy fogalmaznak, mintha nem a háborúban vesztes Horthy-Magyarország fegyverszünetet kérő küldöttei lennének, mintha a szerzők diktálhatnák a feltételeket és követeléseket is támaszthatnának a győztes szövetségesekkel szemben.

Az ilyen alapokon és hiányosságokkal elkészült kormányalakítási tervezet így csak igen kis mértékben szolgálhatta az ország ügyét. Pedig a *reális átállási és fegyverszünet-kötési politikára* éppen ezekben a napokban szolgáltatott ismételt jó példát az új bolgár kormány Moszkvában tartózkodó fegyverszüneti küldöttsége. A küldöttséget vezető bolgár külügyminiszter fegyverszünetet kérő beszédében — amelyet valamennyi szovjet lap le is közölt — *reálisan és önkritikusan ismerte be Bulgária kormánya által korábban folytatott politika bűnösségét és annak vereségét. E politika ellen a bolgár nép fellázadt és „becsületes népuralmat tudott alakítani"*, amely hatalom leválasztotta az országot Hitlerről, gyökeres változást jelentő *új bolgár kül- és belpolitikát indított, és megkezdte az államapparátus megtisztítását is. Bulgária nem várta meg, hogy a szövetségesek szólítsák fel*, kényszerítsék ellenállásra vagy a németellenes harcra, saját maga lépett fel önként a fasizmus ellen. „A Hazafias Népfront kormánya — folytatta a bolgár külügyminiszter — nem várta be azt, hogy Önök ítéletükkel kötelezzenek arra, hogy szakítsuk meg az összeköttetést Németországgal, hanem mi folytatjuk azt, amit hős partizánjaink már régen megkezdtek, folytatjuk a fegyveres harcot Hitler csapatai ellen."[62] Amennyivel reálisabb, komolyabb, tartalmasabb és határozottabb e politikai vonal, annyival szerényebb is a hangja, mint a magyar fegyverszüneti küldöttségé. Vagy fordítva, amennyivel semmitmondóbb, irreális ábrándokat űző, határozatlan és tartalmatlan a magyar küldöttség vonala, annyival fellengzősebb a kifejtése.

Ahogyan nem vitte lényegesen előre a magyar kibontakozást a fegyverszüneti küldöttség fenti kormányalakítási terve, ugyanúgy nem alakult kedvezően a magyar csapatok átállásának a kérdése sem. Igaz, hogy az első hadseregből a szovjet oldalra történt átállások száma nem lebecsülendő. Szovjet levéltári adatok szerint *1944. október 20-tól 30-ig kereken 20 ezer magyar katona és tiszt ment át* a 4. Ukrán Fronthoz, közülük több mint 10 ezren század, zászlóalj kötelékben parancsnokaikkal együtt.[63] Ez azonban nem változtatott azon, hogy sem Miklós Béla és törzskara, sem pedig a szovjet szervek törekvései és segítése nem tudták sem az első magyar hadsereget vagy legalábbis annak

62. Lásd az egész beszédet. Hírek, 1944. október 31. Kiadja az Arcvonal (IV. Ukrán Front — K. M.) Politikai Osztálya a magyar lakosság számára.
63. Archiv Miniszterstvo Oboronü SzSzSzR. f. 32. op. 11 306. d. 573. Idézi Ölvedi I.: I. m. 175—176. old. és Gosztonyi P.: Az MMB tört. Id. hely.

zömét, sem a 2. hadsereget átállítani. *Az első napokban folytatott huzavona és a kezdeményezés, a felelősség nem elég gyors vállalása miatt kihasználatlan átállási lehetőség véget ért* azáltal, hogy Szálasiék leváltották a hadseregek és seregtestek parancsnokait és nyilas-németbarát tiszteket állítottak a helyükre. Ezzel tulajdonképpen annak a lehetősége is elveszett, hogy a fegyverszünet következményeként átállt magasabb magyar egységek képezzék az új magyar szabadságharcos honvédség magvát. E lehetőség elszalasztása után, 1944. október 24—25-ét követően, amikorra a jelzett magyar parancsnok leváltásokat, a megbízhatatlan egységek hátravonását és a magyar alakulatok közé német egységek ékelését a németek és a nyilasok elvégezték — az új magyar hadsereg felállítását nagyrészt csak a hadifogságban lévő katonákra és tisztekre számítva tervezhették és tervezték is Miklós Béláék.

Magyar hadsereg vagy hadseregek átállásának elmaradásával tulajdonképpen az előzetes fegyverszünet Magyarország által való teljesítésének a lehetősége is kérdésessé vált. Így a teljesítésre való további várakozás is hiábavalónak tűnt. Ezt a körülményt először Malinovszkij marsall, a 2. Ukrán Front parancsnoka jelezte a szovjet főparancsnokságnak. 1944. október 20-án Sztálinnak írt levelében az arcvonala megerősítését többek között azzal is indokolta, hogy Magyarországot az ellenség nem adja fel könnyen, és a magyar csapatok is tovább harcolnak Szálasi mellett. Ezért a fegyverszünet teljesítésére kár tovább várni.[64]

A 4. Ukrán Front parancsnoksága október 23-án jutott arra a következtetésre, hogy céltalan az 1. magyar hadsereg átállására tovább várni. Mindeddig e front sávjában folyt a magyar átállás leglényegesebb és legnagyobb erőfeszítéseket jelentő munkája. Ezért csak e front fenti álláspontjának kialakulása után következett be a központi szovjet szervek politikájában és katonapolitikájában lényegesebb változás. Október 23-án Mehlisz vezérezredes felkereste Miklós Bélát az alsóvereckei hadiszállásán, és látva a magyar hadsereg átállásának az eredménytelenségét, arra az álláspontra helyezkedett, hogy a további várakozás sem kecsegtet eredménnyel. A magyar csapatokat is vagy szét kell verni, vagy pedig szét kell züllesztení.[65]

Az érintett két ukrán front ilyen értelmű álláspontjának kialakulása alapján a szovjet Főparancsnokság október 24-én jelentette a „Legfelsőbb Főparancsnoknak", Sztálinnak, „hogy Miklós Béla parancsa nem volt kellő hatással az ellenségre", vagyis nem állt át a magyar hadsereg. Erre „még ugyanaznap este — írja Stemenko visszaemlékezésében, közben a parancsot is idézve — a 2. és a 4. Ukrán Fronthoz és Sz. K. Tyimosenkohoz a következő direktíva érkezett: ‚Tekintve, hogy a magyar csapatok tovább folytatják

64. Stemenko: Európa szívében. II. id. hely 4. old.
65. HIL. 2 599. Tan. gy. sz. Kéri Kálmán visszaemlékezése és uo. Békeelőkészítő III. doboz. A/II/10. Kéri Kálmán tanúvallomása 1945. június hó 20-án Szálasi és társai ügyében.

harctevékenységüket csapataink ellen, és együttműködnek a németekkel, a Legfelsőbb Főparancsnokság Főhadiszállása megparancsolja, a magyar csapatok ellen ugyanúgy kell harcolni, mint a németek ellen, semmilyen különbséget nem téve köztük'. . ."[66]

Ezzel a szovjet döntéssel a magyar átállások és a javasolt gyors kormányalakítási kísérletek sikertelensége folytán vége szakadt annak a lehetőségnek, hogy a felszabadító erők a horthysta vezetők egy csoportjára támaszkodva próbálják meg a magyar fegyveres erő és terület legalább egy részének az aláírt előzetes fegyverszüneti feltételeknek az alapján történő átállítását a szövetségesek oldalára.

E kísérlet ugyanúgy, mint az október közepe előtti, az ország fegyveres erőire kívánt támaszkodni; vagyis a hadsereg kimagasló szerepet játszhatott volna Magyarországon is az ország átállításában, mint Romániában vagy Bulgáriában. Erre azonban a tárgyalt okok miatt nem kerülhetett sor egyik alkalommal sem.

A magyar hadseregre épülő átállási lehetőség elmúlásával a szovjet fél az egyébként is igen sok kifogásra alkalmat adó október 23-i magyar kormányalakítási tervezetre sem tudott érdemben válaszolni. A tervezet, mivel az elképzelt lehetőség nem vált valóra, adott formájában és keretében szintén tárgytalanná vált. A horthysta átálló csoport teljesen elszigetelt maradt, sem a hadsereg, sem más politikai erő nem állott mögötte. Ezt világosan bebizonyította az események fejlődése a katonaság körében. A politikai elszigetelődést saját maguk idézték elő azáltal, hogy politikájukban semmiféle demokratikus erőre nem kívántak támaszkodni.

Mindezek után Magyarország átállításához újabb, jelentősebb erőkre támaszkodó lehetőség kibontakozását kellett keresni, egy olyan megoldást, amelynek erői és céljai szélesebb és demokratikusabb alapokon állnak, és azok a megvalósításért határozottabb, szervezettebb és erőteljesebb harcot képesek folytatni.

A debreceni hadművelet befejezéséig — ami időben szinte egybeesett azzal, ameddig a Szovjetunió még várta a magyar átállás valamilyen formájú végrehajtását — az ország területének több mint negyed része, közel 30 százaléka már felszabadult. A felszabadított területek olyan körülmények közötti állandó növekedése, hogy a magyar átállás nem következett be, s a szovjet vezetés kilátástalannak ítélte meg a horthystákra való további várakozást — szükségessé tett bizonyos intézkedéseket a felszabadult magyar területek megszervezésére. Miután az államgépezet nem követte a kormányzó október 15-i proklamációját, sőt annak helyi szervei is zömükben kitartottak Szálasi, ill. a német szövetség mellett, s a szovjet csapatok megérkezésekor

66. Stemenko: Id. hely 4. old.

nagyrészt felbomlott, szétesett ez a szervezet, tagjainak egy része nyugatra evakuált — a szovjet katonai vezetés arra kényszerült, hogy magyar részvétel nélkül egyedül döntsön a felszabadított területek katonai-közigazgatási megszervezéséről is.

A Szovjetunió *Állami Honvédelmi Bizottsága* (ÁHB) *1944. október 27-én határozatot hozott a Magyarországon harcoló szovjet csapatok* parancsnoksága *katonapolitikai feladatairól* a magyarországi viszonyok és a magyar lakosság vonatkozásában. Ez a határozat tartalmában szinte teljesen megegyezett az Állami Honvédelmi Bizottság 1944. április 10-i Romániára vonatkozó hasonló határozatával, amelyet akkor hozott, amikor a szovjet csapatok román földre léptek.[67] A Magyarországra vonatkozó hasonló állásfoglalást azért hozták a szovjet szervek csak egy jó hónappal az ország felszabadulásának megindulása után, mert ez alatt történt meg a magyar—szovjet kapcsolatfelvétel, indultak meg a fegyverszüneti tárgyalások, és írta alá Horthy küldöttsége az előzetes fegyverszüneti feltételeket. Mindezek eredményét, illetve teljesítését várva államok közötti megegyezéssel, legalább a fegyverszüneti egyezménnyel kívánta a szovjet kormány rendezni hadseregei és a magyar központi és helyi államhatalmi szervek közötti viszonyt, illetve a lakossághoz fűződő kapcsolatukat. Az átállás elmaradásával meghiúsult e viszonyok megállapodásos, közösen szervezett rendezése is. Pedig ez a lehetőség több pozitívumot is rejtett magában. Mindenekelőtt a szuverenitás bizonyos elemeit kezdettől fogva gyakorolhatta volna az átálló magyar állam szervezete, s ez lehetővé tette volna egyebek között a hadjárattal kapcsolatos terhek és feladatok szervezettebb elosztását a lakosság körében, és ugyanakkor bizonyos védelmet is nyújthatott volna a lakosság számára a háborúval járó viszontagságokkal szemben.

A szovjet kormány azokkal a szövetséges és baráti országokkal is, amelyeken keresztül az ellenséget üldözve csapatai átvonultak, már jó előre kormánymegállapodást kötött azért, hogy rendezze a hadseregek és az illető állam és polgárai közötti kapcsolatokat. Az emigráns *csehszlovák kormánnyal már 1944. május 8-án aláírnak Londonban egy egyezményt, amely a mindenkori arcvonal zónáját kivéve* — itt a legfelsőbb hatalom a szovjet frontparancsnok kezében volt —, *visszaállította teljesen a csehszlovák szuverenitást.*[68]

Lengyel vonatkozásban, miután diplomáciai kapcsolat ekkor a szovjet kormány és az emigráns lengyel kormány között már nem volt, *a szovjet külügyi népbizottságnak a Vörös Hadsereg lengyel földre érkezésekor kiadott nyilatkozata vezette be a viszony rendezését.* E nyilatkozat független és baráti országnak ismerte el Lengyelországot, és ezért katonai adminisztrációt sem

67. Vnyesnyaja polityika Szovjetszkovo Szojuza v period Otyecsesztvennoj vonü. 2. köt. Moszkva, 1946. 105. old.
68. Lásd az egész egyezmény szövegét uo. II. köt. 117—118. old. és 123—125. old.

kívánt bevezetni ott. A többi pontja hasonló volt a Romániával kapcsolatos áprilisi nyilatkozat tartalmához, vagyis a Lengyelországba való behatolást csak a katonai szükségszerűség, az ellenség üldözése és a lengyel népnek nyújtandó katonai segítség indokolja. A Szovjetunió Lengyelországnak sem területét nem kívánja elvenni, sem társadalmi rendjét nem akarja megváltoztatni.[69] *E nyilatkozatot követően a lublini kormánnyal 1944. július 26-án kötötte meg a szovjet kormány a csehszlovákiaihoz hasonló egyezményt*, amely a közvetlen hadizónát kivéve, szintén teljes lengyel adminisztrációt és fennhatóságot biztosított.[70]

Románia esetében az áprilisi szovjet kormánynyilatkozatot az augusztus 23-i átállás után rövidesen, *szeptember 13-án aláírt fegyverszüneti egyezmény konkretizálta*. E szerint Romániában, mint vesztes államban, a front mögött 50—100 km-es zónában minden hatalom a szovjet frontparancsnok kezében volt. Az e mögött levő területeken a román polgári közigazgatás lényegét tekintve helyreállt azokkal a legfontosabb kötöttségekkel, hogy a szovjet katonai hatóságok valamennyi kívánságát és intézkedését figyelembe kellett vennie, a tevékenysége felett általános ellenőrzést is gyakoroltak a szovjet katonai szervek. Ez azonban, a vesztes háborúból adódó szükségszerű kötöttségek és korlátozások ellenére is, sok pozitívumot nyújtó szervezettséget és központi együttműködést tett lehetővé és biztosított Románia számára.

Magyarországon, Horthy és csoportja hibájából, hasonló szervezett és egyezménnyel biztosított viszony csak a felszabadulás megindulását követő negyedik hónap, 1945. január 20-a, a fegyverszüneti egyezmény aláírása után jöhetett létre. Addig a Szovjetunió Állami Honvédelmi Bizottságának már jelzett határozatában lefektetett elveknek megfelelően történt a felszabadított területek katonai és polgári irányítása, szervezése és vezetése. Ezért ez a határozat kimagasló jelentőségű volt a szovjet csapatoknak és katonai szerveknek a magyar lakossággal és kialakuló helyi apparátussal való normális kapcsolatai megteremtésében.

A Szovjetunió ÁHB október 27-i határozata utasította a 2. Ukrán Front haditanácsát, hogy a bekövetkezett magyarországi helyzet alapján intézzen kiáltványt a magyar lakossághoz. Ebben nyújtson tájékoztatást a Vörös Hadsereget Magyarországon is vezérlő célokról: vagyis arról, hogy a szovjet csapatok bevonulását az ország területére kizárólag a katonai helyzet és az a tény tette szükségszerűvé, hogy a németek és a mellettük kitartó magyar csapatok még mindig ellenállnak. A Vörös Hadsereg nem hódítóként, hanem a magyar nép felszabadítójaként lépett az ország területére, nem célja megváltoztatni a fennálló társadalmi-gazdasági rendet, hanem a megszálló német

69. Uo. 154—155. old.
70. Uo. 156—159. old.

csapatokat kívánja szétverni és a magyar népet a fasiszta iga alól felszabadítani.

A Szovjetunió ÁHB határozata a 2. Ukrán Front haditanácsára ruházta a felszabadult magyar területek polgári közigazgatásának megszervezését és ellenőrzését is. Ennek alapján a szovjet katonai hatóságok nem szerveztek saját katonai adminisztrációt a polgári élet irányítására, hanem abból az alapelvből kiindulva, hogy eredeti állapotában kell meghagyni a magyar közigazgatási szerveket, a gazdasági és politikai rendet — arra törekedtek, hogy azok funkcionálását biztosítsák. Nem alakíthattak tehát sem tanácsokat, szovjeteket, sem tanácshatalmi szerveket. „Nem célunk megdönteni a magyar rendet és helyette bevezetni a szovjet rendet" — hangsúlyozta az ÁHB határozata.

Ennek megfelelően minden megyeszékhelyre, önkormányzati jogú városba, továbbá a nagyközségekbe szovjet katonai parancsnokot, kommendánst neveztek ki, akik saját katonai feladataikon túl segítették újjászervezni és beindítani a magyar polgári hatóságokat, ellenőrizték azok munkáját és azt is, hogy a Vörös Hadsereg érdekeit is szolgálja-e tevékenységük.

A katonai parancsnokoknak kötelességük volt felszólítani minden polgári intézményt és személyt a korábbi rendes munkájuk folytatására, de jogukban állt ugyanakkor a helyi hatalmi szervek élére vezetőt megbízni vagy újat kinevezni, ha a régiek elmenekültek. Ugyanígy jogukban állt az ipari és kereskedelmi vállalatok élére is az alkalmazottak közül új vezetőt kinevezni, ha a tulajdonos eltávozott. Ily módon kívánták a szovjet katonai hatóságok a front érdekeit és egyben a lakosság érdekeit is biztosítani mind a közigazgatás, mind pedig a termelés és szolgáltatás területén anélkül, hogy a tulajdonviszonyokhoz hozzányúltak volna. Sőt, az ÁHB rendelkezése szerint a polgárok és a magántársaságok vagyona, magántulajdona a szovjet katonai hatóságok oltalma alatt állt.

A szovjet katonai szervek tevékenységének tehát arra kellett mindenekelőtt irányulnia a harc elősegítése érdekében, hogy helyreállítsa a korábbi magyar közigazgatási viszonyokat és formákat mind az államhatalom, mind a termelés, kereskedelem, egészségügy stb. területén. Ezt a tevékenységüket, illetve a kitűzött célok megvalósítását akadályozó személyeket, vezetőket ugyanakkor jogukban állt és kötelesek is voltak haladéktalanul eltávolítani pozícióikból.

A szovjet katonai hatóságoknak ez a viszonylag nagy beleszólási és közvetlen ellenőrzői joga elsősorban azzal magyarázható, hogy központi felelős magyar szerv, kormány vagy gazdasági intézmény nem állt át, illetve ilyen még nem volt, s ezért minden egyes parancsnoknak közvetlenül kellett kapcsolatban lennie és feladatokat adnia az egyes magyar szerveknek, üzemeknek vagy intézményeknek. Ezzel magyarázható az is, hogy felelős magyar szerv hiányában valamennyi hírközlő eszközt közvetlen ellenőrzés alá

vett a szovjet parancsnokság, a harc folytatásához lefoglalt valamennyi központi raktárkészletet és tartalékot, s az ország vasútvonalait is ideiglenesen saját katonai irányítása alá helyezte.[71]

A magyar kizsákmányoló osztályok fasiszta uralkodó körei által előidézett súlyos helyzetben ennek a dokumentumnak az alapján meghozott szovjet intézkedések nem a legyőzött alávetését, kiszipolyozását és gúzsbakötését szolgálták, hanem valóban a fasizmus szétverését, s ezzel együtt az általa elnyomott dolgozó nép felszabadulását segítették elő. Ezt tükrözi az a kiáltvány is, amelyet a 2. Ukrán Front parancsnoksága az ÁHB határozatának megfelelően nyomban október 27-e után kiadott, és röplap formájában s minden egyéb módon nagy számban terjesztett a felszabadult magyar lakosság között.

A kiáltvány kifejtette, hogy a Vörös Hadsereget nem vezérlik területszerző célok, nem szándékozik Magyarország társadalmi rendjét megváltoztatni, az ország területére való lépését kizárólag katonai szükségszerűség tette elkerülhetetlenné. Célja a fasizmus szétzúzása és az elnyomott népek felszabadításának elősegítése. A felhívás továbbá biztosította a magyar lakosságot, hogy a „polgári magántulajdon érintetlen marad" és „a helyi hatóságok és a helyi önkormányzat összes szervei, amelyek a Vörös Hadsereg bevonulásáig működtek, helyükön maradnak". Felszólított valamennyi foglalkozási csoportot, réteget, a napszámosoktól a papokig, hogy korábbi békés munkájukat folytassák, és felhívott mindenkit a Vörös Hadsereg harcának segítésére, amelynek eredményeként „közeledik az óra, amikor a háború magyar földön véget ér, és a német rablókat végképpen kiűzzük országotokból".[72] Ehhez a harchoz kellett a magyar népnek is némiképpen hozzájárulnia egyelőre legalább azzal, hogy a háború gyorsabb befejezését szolgáló előírásokat, kéréseket és követeléseket teljesítse.

A felszabadult magyar nép nagy többsége valóban így is fogta fel a szovjet csapatok intézkedéseit. A fasizmustól, a háborútól való megszabadulás tudatában a hadjárattal járó nehézségeket, a csapatok élelmezését és ellátását jelentő feladatokat is megértően fogadta a dolgozó lakosság nagy többsége. Legjobbjai viszont e harc eredményeiben már a társadalmi felszabadulás lehetőségét is felismerték és ennek az érdekében a nagyobb segítségadást, áldozatok meghozatalát is vállalták. Mindez azonban nem eredményezhette a

71. Az egész határozatot lásd a Szovjetunió Honvédelmi Minisztériumának Levéltára (Arhiv Ministerstva Oboronü SzSzSzR.) 240. f. 16 392. op. 12. d. 1—7. old. Idézi: M. M. Minaszjan: I. m. 303—306. old. Magyarul megjelent: Hazánk felszabadulása 1944—1945. Zrínyi Katonai Kiadó. Bp. 1970. 52—53. old. Idézi még: Budapest, Vena, Praga, Isztoriko-Memoarnüj trud pod obscsej redakciéj marsala Sz. Sz., R. J. Malinovszkovo. Izd. „Nauka", Moszkva, 1965. 67. old., és Ölvedi Ignác: I. m. Utószó. 201. old.

72. Felszabadulás. 1944. IX. 26—1945. IV. 4. Dokumentumok. Szikra. 1955. 7. old., Hírek, 1944. X. 31. 1. old.

háborútól való megszabadulást, csak kis segítő részelemként jöhetett szóba. Sőt, ez az az időszak, október legvége és november, amikor a legkevesebb kilátás és remény mutatkozott arra, hogy az ország rövid időn belül megszabadul a német megszállástól, a fasizmustól és a háborútól.

Szálasiékat a hitleristák katonailag megerősítették és a Gestapóval együtt minden jelentősebb kezdeményezést kegyetlenül elfojtottak. Jelentős megmozdulás az országnak az ő uralmuk alatt álló részéből, különösen a Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottságának és Katonai Vezérkarának november második felében történt felszámolása után, egyre kevésbé volt várható. A horthysta politika kudarca, az átállt politikusok és katonatisztek jelentős eredmény nélkül járó felemás próbálkozásai miatt, erről a vonalról sem lehetett már határozott és hatékony kezdeményezést remélni. A felszabadult területek éppen csak most kibontakozó demokratikus és forradalmi erői pedig ekkor még mind területi, mind számszerűségükben kisebbségben voltak az ország egész területét és lakosságát nézve.

E reménytelen helyzetben, 1944. október végén a szovjet vezetés sem látott más lehetőséget Magyarország átállításához, mint a saját hadseregeivel történő katonai felszabadítással megteremtett formát. *Vagyis azt, hogy gyors katonai csapással szétzúzni a Magyarország területén tartózkodó fasiszta haderőt, és az ország természetes s döntő jelentőségű politikai központjának, Budapestnek a felszabadulása után ott hozni létre majd új kormányt.* Ezt a megoldási formát nemzetközi politikai és katonapolitikai okok is sürgették. Mégpedig: egyrészt a Magyarország térségében összevont, de még nagyon meg nem erődített ellenséges csoportosítás így remélhetően gyors szétverése megnyithatja az utat Bécs felé, ill. lehetővé tenné a soron következő csehszlovákiai, sőt a dél-németországi hadműveletek mielőbbi végrehajtását, s ezzel a háború gyorsabb és kevesebb áldozattal, veszteséggel történő befejezését. Másrészt Churchill 1944. október közepén a szovjet—angol legfelsőbb szintű megbeszélésen is újra előhozott délkelet-európai partraszállási terve szintén sürgetőleg hatott.[73] A fő cél most is az volt, amit az angol miniszterelnök visszaemlékezésében nyíltan be is ismert, hogy e térségben a Szovjetuniót megelőzzék az angolszász csapatok.[74] Csak most az Adria északi részén partra szállva, a ljubljanai átjárón kívánta Ausztriában és lehetőleg Nyugat-Magyarországon is megelőzni a szovjet csapatokat.[75]

73. Stemenko: Id. hely 5. old. (A hadtörténelmi leírásokban a hazai feldolgozásokon túl mindenekelőtt M. M. Minaszjan már idézett munkájára, Stemenko tábornok, Malinovszkij marsall, valamint M. T. Slemin altábornagy, a Budapestet elsőnek ostromló 46. hadsereg parancsnokának a visszaemlékezéseire támaszkodtunk. A két utóbbira vonatkozóan lásd: Oszvobozsgyenyie Vengrii ot fasizma. Pod redakciej cslena-korreszpondenta AN. Sz.Sz.Sz.R., A. M. Szamszonova. Izd. „Nauka", Moszkva, 1965. 102—115. old.)

74. Winston S. Churchill: The Second World War. Vol. VI. Triumph and Tragedy. Cassel és Co LTD. London, 1954. 130. old.

75. Stemenko: Id. hely. 6. old.

Az angol uralkodó körök és tőkések egy része felettébb nyugtalankodott a Vörös Hadsereg délkelet-európai előrenyomulása láttán. Attól féltek, hogy a szovjet csapatok tovább törnek majd 1944 végén előre Jugoszlávia és Görögország területén az Adriai- és a Földközi-tenger partvidékeire. Erre az angol érzékenységre volt tekintettel a szovjet vezetés, amikor úgy döntött 1944 októberében, hogy délkelet-európai hadműveletei középpontjába a Magyarország felszabadítására irányulót állította, és nem tervezett hadműveletet tovább a Balkánra, sem Nyugat-Jugoszláviába az adriai partvidékre. Ugyanakkor a nyugati, északnyugati irányú támadását Ausztrián és Csehszlovákián keresztül Németországba nem kockáztathatta, márpedig Churchill újabb terve ezt a fő célt keresztezte. Tehát a szovjet vezérkarnak lehetőleg meg kellett hiúsítania ezt az újabb szovjetellenes tervet is úgy, hogy az antifasiszta koalíció egysége ne szenvedje kárát. Más eszköz nem lévén a szovjet vezetők kezében — meg kellett gyorsítani az angol fél által is elfogadott magyarországi hadműveleteik végrehajtását, hogy a fasizmus szétzúzása fő célt mielőbb elérjék, s így ne maradjon idő Churchill imperialista érdekeket szolgáló külön tervének végrehajtására.

Ilyen körülmények és elgondolások alapján indult meg 1944. október 29-én Budapest menetből, arctámadással történő gyors felszabadításának az első kísérlete, majd annak sikertelensége után, november első felében sor került a második kísérletre is. A magyar főváros gyors felszabadulását várva mintegy három hétig nem történt közvetlen magyar kormányalakítási kísérlet szorgalmazása szovjet, ill. a szövetséges nagyhatalmak részéről. Az átállt magyar politikusokat és tiszteket ezalatt Moszkvába összpontosították. Ide került november elején Miklós Béla vezérezredes, az első magyar hadsereg volt parancsnoka, az átállt Vörös János vezérezredes, volt magyar vezérkari főnök és kíséretük is. Horthy volt fegyverszüneti küldöttsége és az előbbiek ez alatt az idő alatt is folytatták rendszer- és önátmentő tevékenységüket, azonban azok döntően nem befolyásolták az eseményeket. Ezért részletes bemutatásukra helyhiány miatt nincs elkerülhetetlenül szükség.[76] A szovjet fél az MMB újabb Horthy és rendszere jogfolytonosságát biztosítandó beadványait, Miklós Béla feljegyzéseit és Vörös Jánosnak demokratikus irányba legmesszebb elmenő javaslatait, s az összes antifasiszta párttal már együttműködni hajlandó készségét meghallgatta, átvette, de ezekben a hetekben egyikre sem adott választ, mivel a megindított magyarországi hadműveletek eredményeitől a kedvező magyar átállási lehetőségeket várta.

Ezekben a hetekben az emigrációs magyar kommunista politika és felkészülés is Budapest gyors felszabadítására építette rövidesen meginduló hazai tevékenységét. Anélkül, hogy e kérdésbe részletesen belemennénk,

76. Lásd bővebben: Korom Mihály: Magyar átállási lehetőségek és tervek 1944. október második felében és novemberben. Hadtörténelmi Közlemények, 1974. 2. sz. 232—305. old.

néhány példával szeretnénk csak állításunkat igazolni. Rákosi Mátyás 1944. október 28-án többek között Illés Bélának arról írt, hogy Moszkvából már nemigen tud neki segíteni, „mert a javaslatba hozott munkatársak jó része a 2. Ukrán Fronton át már Magyarországra utazott, vagy éppen készülőben van, köztük jómagam is. Remélem, hogy hamarosan Budapesten találkozunk".[77]

Gábor József, az ideiglenes kormány későbbi minisztere, 1944. nov. 6-án a Kiev melletti partizániskolából azzal kapcsolatban, hogy több magyar csoport kiképzése nem indul, ezt írja: „Az itteni parancsnokságon azon a véleményen vannak, hogy holnap Budapest felszabadul, tehát mi mindannyian úgy is oda utazunk és ezzel partizánkurzus fölösleges. Partizántörzseket ott is lehet képezni."[78] Még egyértelműbben utal a fentiekre a felszabadult Szegeden működő MKP Központi Vezetőségének november 13-án kelt és az illegális, budapesti pártvezetésnek küldött levele. Többek között ebben a fegyveres harcra való ösztönzést a következőkkel indokolják: „Ezzel elérjük, hogy Magyarországot ne kezeljék ellenséges országként, és *kilátásunk lesz, hogy Budapest felszabadítása után kormány alakuljon.*"[79] (Kiemelés — K. M.)

A Budapest felszabadulását váró és azután ott erős antifasiszta, demokratikus magyar kormány megteremtését elősegíteni szándékozó szovjet törekvés azonban november közepéig nem tudott megvalósulni. Ennek oka a hadműveletek lelassulása, a remélt gyors siker elmaradása volt.[80] Az ellenségnek sikerült megerősítenie állásait s főleg Budapest körül erős védelmi rendszert is kiépített. Mindez — úgy tűnik — arra késztette a szovjet politikai vezetést, hogy a Magyarország átállítására irányuló további erőfeszítéseket ne kösse tovább mereven az ország fővárosának a felszabadulásához, mert a katonai eredmények kitolódása Magyarország átállását is elodázza, s ez más lehetőségek kihasználásának elmulasztásához vezet, és felesleges áldozatokkal is járhat. Törekvése ezután ezért arra irányult, hogy megkísérelje *valamennyi most rendelkezésre álló* németellenes magyar erő egymásratalálásának a segítésével létrehozni *az eddig felszabadított területeken* az antifasiszta és demokratikus célú új és ideiglenes magyar kormányt. A szovjet kormány — miután eddig csak a horthysta államvezetéssel próbálkozott — tulajdonképpen ekkor helyezkedett csak arra az álláspontra, hogy az antifasiszta koalíció 1943-tól kialakított elveinek megfelelően *valamennyi meglévő* németellenes és demokratikus erő új, hatalmi megszerveződését segítse elő. Ezek során messzemenően figyelembe vette az átállt horthystákat is. Ez ugyan nem jelentette egyben Horthy személyének feltétlen elismerését is, azt azonban igen,

77. PI. Arch. KI-II/861. Hasonló tartalmú, a munkát Budapestre irányító levelet kap Rákositól október 30-án Kassai (Oldner) Géza is. Uo. KI-II/862.
78. Uo. KI-II/860.
79. PI. Arch. Gyűjtemény, 8-1953. Megjelent: Felszabadulás. 1944. szeptember 26.—1945. április 4. Id. dok. 119. old.
80. Részletesen lásd: Minaszján: I. m. 319. és követk. oldalak.

hogy a november eleji magyar erőviszonyokat nézve még mindig nagyobbrészt ezekre az erőkre való támaszkodásban látott gyorsabb magyar sikert. Ezért a velük való további kompromisszum-keresés érdekében állt a szovjet kormánynak is.

Mindezeket a formai és tartalmi változásokat a Magyarországot érintő politikában jól tükrözi az a megbeszélés, amelyet november közepén folytatott a szovjet külügyminisztérium a Moszkvában tartózkodó horthysta csoporttal a magyar kibontakozás ismételt megkísérlése céljából. A 13-án késő este kezdődött konferenciát a szovjet külügyi népbiztos Kreml-beli hivatali helyiségében tartották, s azon Molotov mellett Dekazonov külügyi népbiztos-helyettes, Kuznyecov vezérkari főnökhelyettes és egy tolmács vett részt. A magyarok csoportját pedig az MMB három tagja: Faragho Gábor, Teleki Géza és Szent-Iványi Domokos, továbbá Miklós Béla és Vörös János vezérezredesek alkották.

A tanácskozás elején Molotov nyomban az iránt érdeklődött, hogy a magyarok hogyan képzelik el, hogyan tervezik a magyarországi működésüket, ill. vannak-e újabb javaslataik, majd az eddig benyújtott ajánlatokkal kapcsolatban egy igen lényeges vonatkozásban állást is foglalt a szovjet külügyminiszter.

„Vannak olyan propozíciók a delegáció részéről — mondotta Molotov —, amelyek Vörös János érkezése előtt érkeztek hozzánk és most itt vannak Vörös Jánoséi is. Ezekben arról van szó, hogy a magyarokat a németek ellen lehet vinni. *Általában Vörös János ajánlatai demokratikusabbak a delegációénál.*"[81] (Kiemelés — K. M.) Ezzel tulajdonképpen értésére is adta a szovjet külügyminiszter a demokratikus eszmék iránt érzéketlen és reformokat nem akaró, jelenlévő magyar uraknak, hogy a Szovjetunió számára nem mindegy — demokratikus politikai és gazdasági berendezkedésű lesz-e Magyarország vagy sem.

A külügyminiszter kérdéseire a magyarok részéről Szent-Iványi válaszolt, aki még mindig igyekezett elsőbbséget jelentő különbséget tenni az MMB javára az átállt tábornokokkal szemben. További javaslataik megtételéhez viszont szükségesnek tartotta, hogy az MMB és Miklós Béla megismerkedjen Vörös János említett javaslataival. Ezután mégis leszögezte, hogy a magyarok „valamennyien megegyezünk abban:

1. hogy a működést azonnal meg kell indítani a németek ellen,

2. hogy demokratikus alapon és a magyar alkotmány értelmében kormányt kell létrehozni."[82]

81. Idézi: Szent-Iványi Domokos 1945-ben készített tanulmányában. HIL. Tan. gy. 2 577. sz. 232. old. (E tanulmány a tárgyalásról szóló feljegyzést szinte szó szerint idézi végig.) Továbbá: Gosztonyi P.: Az Ideiglenes Nemzeti Kormány... már idézett műben a Teleki Géza készítette jegyzőkönyvből a lényeges részeket szó szerint hozza. 216—218. old.

82. Uo. 232. old.

Molotov azonnal észrevette az „alkotmányosság" mögé bújtatott magyar álláspontban rejlő időveszteséget eredményezhető veszélyt és annak rendszerátmentő célját is. Ezért a következőképpen reagált. „Az a gondolat, hogy egy magyar demokratikus kormány alakuljon — egyelőre talán nem mint alkotmányos kormány —, hanem mint nemzeti bizottság, igen üdvözítő lenne. Ennek demokratikusnak kell lennie, minden párt részvételével. Ez előkészítendő. Nekünk mindenképpen célunk egy kormányt alakítani vagy Veress Lajossal vagy Miklós Bélával."[83] Szent-Iványi ezután kifejtette, hogy tábornok miniszterelnök mellett vannak, mert ez megkönnyíti katonai vonalon az érintkezést, és a jogfolytonosságot is becsempészve, Vörös János elleni éllel kijelentette: „A kormányzó úr úgy Miklósban, mint Faraghoban teljesen megbízik."

Az egész tanácskozást egyébként az jellemezte a feljegyzések és a jegyzőkönyvek szerint, hogy a szovjet fél mindig újabb és újabb kérdéseket kívánt tisztázni, de a magyar fél vonakodott a részletekbe belevágni. Mintha nem magyar érdek lett volna elsősorban most is, hogy mielőbb felelős kormányszerv alakulhasson Magyarország számára. A fenti Szent-Iványi fejtegetést követően a szovjet külügyminiszter így próbált előbbre haladni: „Még közelebb akarok jutni a tárgyhoz és a részletekhez. A szovjet kormány hajlandó alátámasztani azt a működést és személyt, melyet Önök jelölnek! Önöktől függ! Teljesen őszintén meg akarom mondani — folytatta —, hogy ez a Szovjetunió és hadserege, valamint a magyarok és hadseregük érdekében van és közös érdek, hogy a németek ellen forduljanak." Ezután újra a létrehozandó központi szerv megalakulásának helye és felépítésének hogyanja után érdeklődik. Erre a magyar fél egységes álláspontot kifejezve Debrecent jelöli meg, ahol 1849-ben Kossuth kikiáltotta a magyar függetlenséget. Molotovot a válasz ismételten nem elégítette ki. „Bizottságot, kormányt, vagy egyebet szándékoznak alakítani — kérdezősködött tovább — vagy egy-két hét múlva akarnak csak a bizottságból kormányt alakítani? Ez a Szovjet és az Önök közös érdeke. Döntsék el, melyik mód felel meg legjobban a célnak. A Szovjetuniónak kell egy központi szerv, mely leggyorsabban és legjobban végzi feladatát és ennek alakítása Önöktől függ. Önök döntenek! Jobbnak látják, egy kormányt alakítunk, nekünk ez is jó, ha bizottságot, az is jó. Más szerv is megfelel."[84]

A magyar politikusok ismét a halogató taktikához nyúltak a határozott és reális javaslatok megtétele helyett. Szent-Iványi a feltett kérdésekre adandó válaszra egy-két nap haladékot kért, „mert kényes kérdés". Molotov ebbe beleegyezett, de hangsúlyozta: „közös érdekünk, hogy minél kevesebb áldozat legyen Magyarországon. Nekünk nagyon sok katonánk van, de minden egyes

83. Uo. 233. old. és Gosztonyi P.: Az Ideiglenes Nemzeti Kormány... Id. hely. 217. old.
84. Uo. 234. old.

emberért kár."[85] Ezután a szovjet külügyminiszter újra elismételte és részletezte a szovjet kormány álláspontját a magyar kormányszervezési ügyben. „Az alakítandó organizációnak demokratikusnak kell lenni minden párt részvételével. Esetleg a moszkvai magyarok is hasznosak lehetnek, de mégis olyan emberek volnának alkalmasak, akik Magyarországon tekintéllyel bírnak. ..." A Vörös által megemlített demokratikus vezetők: Szakasits és Tildy s az ismeretlen Felkai még német területen van. „Olyanokat kell elővenni — folytatta tovább —, akik a németeknek ártani tudnak. Azokat kell megkeresni, akik a legszélesebb rétegekre támaszkodnak. Egy személyt ki kell nevezni elnöknek. A magam részéről még hozzáfűzöm, úgy vélem, hogy mind az öt ittlévő magyarnak benne kell lennie a bizottságban vagy kormányban és mi nem ellenezzénk, ha ennek elnöke Miklós Béla lenne, akit Önöknek mindnyájuknak alá kell támasztaniok."[86] Ez volt az első alkalom, a horthysta csoporttal folytatott 1944. őszi tárgyalások folyamán, hogy a szovjet vezetés az összes antifasiszta erő között az országból kiüldözött kommunista emigrációt is egyáltalán megemlítette.

Szent-Iványi valamennyi jelenlévő magyar nevében udvariasan egyetértését fejezte ki a szovjet külügyminiszter által elmondottakkal. Az egyes kérdésekre most sem tért ki. Így a „moszkvai magyarokra" vonatkozó figyelemfelhívást is elengedte a füle mellett, ami, mint később kiderült, egyenlő volt az elutasítással. De felvetette ugyanakkor, hogy a kormány kérdésében csak az MMB és a tábornokok hazautazása és tájékozódása után születsék döntés. Ez a szovjet fél szemében újabb időhúzásnak, a határozott és egyeztetett demokratikus program és kötelezettségvállalás alóli kibújásnak tűnt. Ezért végül, Teleki kérésére és javaslatára, abban történt megállapodás, hogy a 2. Ukrán Front megfelelő szervei gyors ütemben felderítik: a felszabadított területeken milyen pártok működnek, kik az ott lévő pártvezetők és azok milyen szakemberek. Erről azután rövidesen értesítik a magyar felet. A szovjet fél ígéretet tett arra is, hogy a legrövidebb időn belül az MMB rendelkezésére bocsátja Vörös János írásbeli javaslatait. A magyar képviselet a tárgyalás közben született megegyezés értelmében arra tett ígéretet, hogy egy-két napon belül kifejti álláspontját és javaslatait a konferencián felvetett problémákról.[87]

A november 13-án késő este elkezdett, 14-re is áthúzódó konferencia ezekkel, a lehetőséget nem a legjobban kihasználó, de az induláshoz mégis egy kissé biztató eredményekkel zárult.

A magyar küldöttség már 14-én Kuznyecov vezérezredestől meg is kapta a szovjet vezérkarhoz benyújtott Vörös-féle javaslatok másolatát. Az előző napi

85. Gosztonyi P.: Az Ideiglenes Nemzeti Kormány... Id. hely 217. old.
86. HIL. Tan. gy. 2 577. sz. 234—235. old.
87. Uo. 235—236. old. és Gosztonyi P.: Az Ideiglenes Nemzeti Kormány... id. hely 218. old.

tárgyalások anyagának és ezeknek a birtokában hozzá is kezdett ígért javaslatai kidolgozásához. A kidolgozás során először sikerült az MMB-nek a maga álláspontját elfogadtatni a tábornokokkal, ez azonban a következő napokban súlyos belső vitákhoz és ellentétekhez vezetett a magyar csoportban.

A már 14-én elkészült és a szovjet kormánynak „40. MMK/1944. sz. Szóbeli jegyzék" néven továbbított MMB állásfoglalás és javaslat összefoglalt tartalma a következő:[88]

Az elején, miután udvariasan megköszöni a szovjet kormánynak az előző napi tárgyaláson nyújtott segítő támogatását és nyugtázza a Kuznyecov tábornoktól megkapott Vörös-féle anyagokat — közli, hogy az MMB és a magyar tábornokok között „a teendő intézkedések nagy elveinél teljes az egyetértés". Ezt azért látszott szükségesnek hangsúlyozni azok után, hogy a tábornokok aláírással dokumentált egyetértését kicsikarta az MMB, mert a javaslatok jó része nemcsak az előző napi tanácskozásokhoz, hanem pl. Vörös János ajánlataihoz képest is visszalépést jelentett az „alkotmányosság" és a „jogfolytonosság" mögé bújtatott rendszerátmentés irányába. Ennek az álláspontnak az erősítéséhez kellett az MMB vezetését is elismerő nagy egyetértés dokumentálása.

Ezek után 7 pontban foglalva, a döntés kifejtése következik:

1. „A magyar ‚központ' székhelye Debrecen lesz." Indokként az 1849-es függetlenségi harcok hagyományait hozza fel.

2. „Miklós Béla lesz e központ és mindazon tevékenységek irányítója, amelyeket a magyarok törvényesen fejtenek ki. Tekintettel arra, hogy Veress Lajos vezérezredes, akit a kormányzó miniszterelnöknek jelölt ki, eltűnt, a küldöttség a maga részéről Miklós Béla mellett dönt és ily módon az alkotmányos jogfolytonosság biztosítva van."

3. „. . . az új kormánynak teljes mértékben demokratikusnak kell lennie és azt az összes demokratikus magyar pártnak kell megalakítania, a magyar nép széles tömegeire építve." E szép elv konkrét értelmezése azonban rögtön elárulja, hogy az MMB mit is ért demokrácia alatt, és mely pártokat is tartja „demokratikusnak". „. . . Magyarország kormányzójának és a küldöttségnek mindenkor a néhai Teleki Pál gróf politikájához való visszatérés volt az alapelve. — Folytatódik e pont magyarázata. — Márpedig, Teleki kora és politikája alapvetően demokratikus volt, mivel az ő idejében valamennyi politikai párt teljes szabadságot élvezett. . . ." (sic!).

4. A leendő kormányt csakis Magyarországon lehet megalakítani, mert csak ott találhatók és ismerhetők meg a leendő miniszterek. Ezért a kijelölt miniszterelnök, Miklós Béla az MMB-vel és Vörös Jánossal Debrecenbe utazik és csak ott szedi össze „— természetesen — alapvetően demokratikus

88. Az egész dokumentumot lásd: OL. Filmtár, 14 086. sz. doboz. 61—62. old.

pillérekre épülő" kormányának tagjait. Egyébként is „alkotmányos" kormányalakítás mellett döntött a küldöttség, mert „egy törvényes kormánynak jóval nagyobb tekintélye van, mint egy bizottságnak vagy komitének".

5. A kijelölt miniszterelnök gondoskodik Debrecenben arról, hogy a magyar—szovjet katonai együttműködést „tevékenységükkel esetleg lehetetlenné tevő személyeket ne használják fel sem a kabinet megalakításánál, sem a magyar hadsereg átszervezésénél".

6. Propaganda és tájékoztató tevékenységét Miklós Béla Debrecenbe érkezése után nyomban megkezdi. E munka alátámasztására kéri az MMB, hogy a szovjet kormány magyar állampolgártól, tiszttől, hivatalnoktól vagy politikustól Miklós Béla ellenjegyzése nélkül ne publikáljon semmilyen felhívást, üzenetet vagy nyilatkozatot a jövőben!

És végül a 7. pontban reagál a jegyzék Vörös János beadványaira. Eszerint azokban — kivéve a vezérkari főnök által saját személyére vonatkozókat — semmi új nem található. Sőt, az MMB a kormányzónak nemcsak a lépéseit ismeri jobban, mint az egyébként semmilyen, a kormányzótól származó meghatalmazó dokumentumot felmutatni nem tudó Vörös János, hanem azénál korábban kezdődött és tovább tartott kapcsolata miatt „a szándékait és indítékait is". Mivel egyedül csak az MMB-nek van a kormányzótól származó meghatalmazása, ezért a „küldöttség ma is az egyetlen alkotmányos szervnek tekinti magát. Ebből következik, hogy Miklós Béla kormányának megalakulásáig a magyar küldöttség a törvényes és alkotmányos hatalommal felruházott egyetlen hivatalos magyar szerv."

Az MMB-nek ez a javaslata az akkori viszonyok realitását nézve szintén súlyos hiányosságokkal rendelkezik. Mindenekelőtt, ugyanúgy, mint a korábbiak, ez sem számol azzal a valóságos ténnyel, hogy Magyarország vesztes állam, és ebből kiindulva ő kérte a fegyverszünetet. Mégis, pl. a 6. pontban ellenőrizni akarja az ország területén hadseregével súlyos felszabadító harcokat folytató szovjet kormány viszonyát a magyar lakossághoz. Továbbá, figyelmen kívül hagyja, hogy nemcsak a Szovjetuniónak, hanem a nyugati szövetséges hatalmaknak is az az álláspontjuk, hogy a kommunista pártok is demokratikus pártok, és így helyük van a kialakuló antifasiszta hatalomban is. Ehelyett a Teleki Pál-féle konzervatív és reakciós politikához kíván visszatérni, amelynek idején nemcsak a kommunista párt volt illegalitásba szorítva, hanem egy radikális, demokratikus parasztpártnak sem volt lehetősége kiépülni és programja érdekében propagandát kifejteni. A javaslattervezet a szovjet fél határozott figyelemfelhívása ellenére sem enyhített az „alkotmányosságba" és a Moszkvából akkor kideríthetetlen *lehetőségű* és *értelmű* Horthy-féle „jogfolytonosságba" burkolt rendszerátmentő álláspontján. Legalább a fentiekhez hasonló súlyos hiba, hogy az MMB javaslata továbbra sem tűzött ki semmilyen demokratikus reformprogramot, sőt még antifasiszta intézkedések terve sem fért bele javaslatába.

A szovjet kormányhoz nyomban benyújtott MMB-javaslat ezek miatt az igen súlyos hiányosságai miatt eleve nem számíthatott nagy sikerre.

A magyar javaslatok megismerése után rövidesen, már november 16-án késő este újabb tanácskozás folyt le a szovjet külügyminiszternél, amelyen ugyanazok vettek részt mindkét oldalon, mint az előzőn. Ez a megbeszélés döntő jelentőségű volt a horthystákra alapozandó további politika elvetése szempontjából, ezért bővebben kell vele foglalkoznunk.

Molotov a konferencia elején összefoglalta, hogy egytértés van eddig abban, miszerint Debrecen székhellyel kormányt kívánnak alakítani a jelenlevő magyarok, nem pedig bizottságot vagy más testületet. Majd javaslatot tett arra, hogy „jobb volna azt (a kormányt — K. M.) provizórikus kormánynak nevezni", mert nem demokratikus formában alakulna meg.[89] Vitatta a külügyminiszter az MMB alkotmányos voltát is. „Szükségesnek tartom — mondotta —, hogy a szóbeli jegyzék azon mondatával foglalkozzunk, amely azt mondja, hogy a fegyverszüneti küldöttség alkotmányos: szerintem nem az!"

E két kérdésről ismételt magyar akadékoskodások következtében éles vita folyt le a két fél között. Szent-Iványi a magyarok nevében azzal a felettébb furcsa érvvel próbálta védeni az „alkotmányosság" látszatát, hogy „ezt csak magyar értelemben és nem internacionalista értelemben értjük". Majd azzal a görcsös és szintén nagyon is kétséges magyarázattal hozakodott elő, hogy Horthy és alkotmányosnak mondott jelöltje, Veress Lajos ugyan eltűnt, de a kormányzótól az MMB-nek van fegyverszünet aláírására szóló meghatalmazása, ezért a delegációt kell „egyetlen alkotmányos szervnek tekinteni".

Molotov válasza egyértelmű volt: „Nem értem, hogy magyar vonatkozásban hogy lehet ezt a konklúziót levonni. Tudniillik van a kormányzó által aláírt okirat, melyben Faragho Gábort, Szent-Iványi Domokost és Teleki Gézát teljhatalommal felruházza aláírásra és nem kormányalakításra. Arról nincs írás, hogy kormányt alakítanak, hiszen azt sem tudjuk, hogy hol van a kormányzó? él-e vagy halott?" Majd az értelmetlen vitát a külügyminiszter így zárta le Faraghonak a fegyverszünet aláírására felhatalmazó, Horthytól

89. A Teleki-féle jegyzőkönyv ezt a mondatot az alábbi fordításban adja vissza. „Molotov: Jobb volna a kormányt ideiglenes kormánynak nevezni, mert ez nemcsak demokratikus, hanem szuperdemokratikus formában alakulna meg." (Gosztonyi: Az Ideiglenes Nemzeti Kormány... Id. hely 219. old.) Ez a fordítás nyilvánvalóan téves, mert az ideiglenesség nem a szuperdemokratikus megalakítási forma miatt kell, hanem ellenkezőleg, a demokratikus formák hiánya miatt. Ugyanez a mondat a Szent-Iványi D. által visszaadott fordításban a következő: „Molotov: Jobb volna azt (a kormányt — K. M.) provizórikusnak nevezni, mert ez nem demokratikus alapokon nyugodna, a cél: a szuperdemokratikus forma." (HIL. Tan. gy. 2 577. sz. 238. old.) Ez már jobban megközelíti a logikailag helyes értelmezést. Bár nem a demokratikus alapokon nyugvás hiánya adja az ideiglenes elnevezés szükségességét, hanem elsősorban megteremtésének rendkívüli, a demokratikus formák nélküli körülményei. Molotov Szent-Iványi későbbi kérdésére megismételte az ideiglenesség elnevezés indokát és azt a továbbiakban mindkét jegyzőkönyv helyesen adja vissza. Álláspontunk is ezt tükrözi.

származó okiratra történt ismételt hivatkozása után. „*Viszont nincs kormányzó és így nincs többé jogalap. Nem utasítjuk vissza az Önökkel való tárgyalást, de nincs jelenleg kormányzó, aki Önöket felhatalmazná.*"[90] (Kiemelés — K. M.)

Ezután *Szent-Iványi*, megértve talán, hogy nem lehet védeni ténylegesen alapok nélküli, tehát védhetetlen álláspontját, az „ideiglenesség" problémájára tért át. „A miniszter úr által felvetettekkel kapcsolatban szeretném tudni, vajjon mi a különbség a Szovjetunió kormánya szerint kormány és ideiglenes kormány között?

Molotov: Az ideiglenes kormány csak bizonyos határidőig működik és nincs teljesen demokratikus elvek szerint megalkotva, és át kell adja helyét, ha arra alkalom nyílik, egy alkotmányos kormánynak.

Szent-Iványi: Ez azt jelenti, hogy a Kormányzó Úr megjelenése esetén át kell hogy adja a helyét?

Molotov: (Szent-Iványi bejegyzése szerint, „kissé ingerülten") Az a magyarok ügye, hogy a kormányzói kérdést hogy intézik el demokratikusan. Erre példa de Gaulle kormánya, akit a Szövetségesek elismertek, de még nem alkotmányos, és át kell majd adja a helyét. A mostani francia kormány tehát ideiglenesnek tartja magát!

Faragho: Tehát az ideiglenes kormány csak a választásokig tart?

Molotov: Ezt most ne vitassuk!

Szent-Iványi: Különbség van a francia és a magyar alkotmány közt. Van ugyanis a magyar alkotmányban külön intézkedés a kormányzó halála esetére...

Molotov: (Szent-Iványi bejegyzése szerint, ‚közbevág') De nem tudjuk, hogy meghalt-e, valószínű, hogy még él, és ő van felruházva bizonyos jogokkal. Jobb ezt most nem vitatni!"[91]

A szovjet külügyminiszternek ezekkel a válaszaival tulajdonképpen már egyértelműen világossá vált, hogy a szovjet kormány, ugyanúgy, mint a nyugati szövetséges nagyhatalmak, eddig sem és most sem helyezkedett a Horthy-féle „alkotmányos jogfolytonosság" alapjára, Horthy kormányzót csak akkor és annyiban támogatja, illetve ismeri el továbbra is Magyarország államfőjének, amennyiben szakít a fasiszta Németországgal és hozzájárul az ellene folyó harchoz. Októberben úgy tűnt, hogy Horthy ezt valóban megkísérli, ehhez a Szovjetuniótól is támogatást kapott akkor. November közepén az már kétségtelen volt, hogy a kormányzó nem tudott szakítani Németországgal és hozzájárulni a háború gyorsabb befejezéséhez. De az még nem volt világos, hogy Horthy lényegesen hozzá is járult az átállási kísérlet elbukásához, sőt ekkor még az a lehetőség is megvolt, hogy ezután járulhatott

90. HIL. Tan. gy. 2577. sz. Idézi: Szent-Iványi D. 239. old.
91. Uo. Molotov válaszát szó szerint tartalmazza Gosztonyi P.: Az Ideiglenes Nemzeti Kormány... Id. hely 219. old.

hozzá pozitívan az események fejlődéséhez. Ezért nem hagyta magát Molotov belevinni a volt magyar kormányzóval kapcsolatban semmilyen szélsőséges állásfoglalásba. Az adott helyzetben a sok ismeretlen tényező miatt tovább már biztosan támogatni és elfogadni sem lehetett Horthyt, de ugyan emiatt és a közeljövő esetleges ismeretlen lehetőségei miatt még teljesen elvetni sem lehetett.

Ez az álláspont logikusan alkalmazható volt a létrehozandó kormánnyal kapcsolatban is. Ideiglenesnek kell nevezni azt, elsősorban azért, mert nem lehet demokratikus elveknek megfelelően megalkotni a harcok miatt. Tehát nem azért ideiglenes, mert a „törvényes kormányzó" német fogságban van és csak újra való porondra lépésére kell várni, hogy „véglegesítsen". Ezt szerette volna „alkotmányos" csűrés-csavarással elfogadtatni, és így a rendszert is átmenteni a horthysta küldöttség, tekintet nélkül arra, hogy mit tett vagy tesz Horthy, vagy mikor jön létre a további pusztítást és károkat korlátozó, illetve az ország területén az áldozatokat csökkentő kormány. Ideiglenes lesz továbbra az új kormány azért is, mert nincs kormányzó, lemondott, és nem állt át a vezetése alatti állam sem, az is szétesik és így nincs alkotmányosság sem. Csak a jövő dönti el, *„mikor* és *milyen alkotmányos* rend jön létre!"

A tanácskozás további részében a *szovjet külügyminiszter* folytatta az MMB javaslataival és álláspontjával kapcsolatos *kritikai észrevételei megtételét*, amelyet fontossága miatt hosszabban kell idéznünk:

„Visszatérve a szóbeli jegyzékre, a következő kérdés politikai természetű. — Mondja. Önök az egész jegyzéket úgy írták, mintha az egészet Önök rendeznék, és mi csak nézők volnánk. Ezt nem tudjuk elfogadni! Ha a kormányzó élne, mint jogokkal felruházott személy, úgy ez helyes volna, de jelenleg nincs kormányzó.

Önök, akik itt ülnek, effektív hatalom felett — amelyre támaszkodhatnánk — nem rendelkeznek. Magyarországon azon a területen, ahol németek nincsenek, csak a Vörös Hadseregnek van hatalma.

Szent-Iványi: Ezt a jegyzékünkben ki is fejtettük.

Molotov: Magyarország másik része Szálasi alatt a kormányzó és Magyarország ellen lázadásban van. Az Önök csoportjának pedig nincs hatalma, mert se hadseregük se fegyverük nincs.

A szovjet kormány álláspontja a következő:

Ha Önök velünk a felszabadított Magyarország területén közre akarnak működni, úgy az alábbiakat kell elfogadják. Ha ezeket a feltételeket nem fogadják el, ez az Önök ügye: akkor más a helyzet. Maguk idealizálják Teleki Pál személyét, ezzel azonban nem értünk teljesen egyet. De azt hiszem tudunk közös működési alapra jutni. Közös ügyben egyek vagyunk, s akkor együtt működhetünk. Céljaink:

1. A németek kiűzése.
2. A németek letörése és a szövetségesek végleges győzelmének elősegítése.

3. Ennek alapján demokratikus kormány alakítása.

4. Amíg háborús helyzet van Magyarországon a megalakítandó kormány kizárólag a Vörös Hadsereg irányítása alatt működik csak.

A fenti négy pontból vonom le a konklúziókat s az ajánlatot, amit a Szovjetunió kormánya nevében teszek:

a) A megalakítandó kormány feje Miklós Béla vezérezredes.

b) A Szovjetunió kormánya úgy véli, hogy az ideiglenes kormányt Magyarországon kell megalakítani, *de a kormány összetétele tárgyában előre kell megállapodni és biztosnak kell lennünk abban, hogy ez a kormány a mi intencióinkat viszi keresztül.*

Ha Önök, magyaroknak általunk és rajtunk keresztül leadandó nyilatkozatait, felhívásait stb. ellenőrizni akarnák — ez számunkra elfogadhatatlan. Még Romániában is, ahol a király és kormány fenntartotta magát és aláírta a fegyverszünetet, mégis a szövetségközi bizottság ellenőrzése és irányítása alatt történik a kormány működése...

Ha Önök mindezekben egyetértenek, úgy tovább tárgyalhatunk, ellenkező esetben feleslegesen töltjük itt az időt. Szívesen adunk időt is, hogy az adandó választ ezekre megadják."[92]

A lehetőség a gyors cselekvésre az MMB-nek és a tábornokoknak ismételten megadott 1944. november 16-án a fenti szovjet javaslatban. Az elveszített háború kényszerhelyzetében a szovjet álláspont sem tekinthető súlyos kötöttségeket és teljesíthetetlen feltételeket kiszabó diktátumnak, amely lehetetlenné tenné alapvető nemzeti érdekeink szem előtt tartását. Ellenkezőleg. Tulajdonképpen még Magyarország átállása elmaradásának negatívuma sem tükröződik benne. Egy új kormány alakítására és működésére kiszabott feltételek lényegüket tekintve azonosak azokkal, amelyek között a jelentős hatású átállást végrehajtó román kormány működött. E feltételek a német fasizmus elleni általános küzdelem elősegítése és meggyorsítása céljából készültek és mindenekelőtt azt voltak hivatva szolgálni is. Ezért, az általános antifasiszta cél érdekében szorgalmazta a szovjet kormány is egy új magyar kormány mielőbbi megteremtését. Ezek a célok tehát közös célok, mert megvalósításuk egyben a német megszállók kiűzését és a háború magyar földön való gyorsabb befejezését, a magyar függetlenség és önállóság fokozatos visszaszerzésének megindulását is szolgálja.

A tárgyaláson részt vevő horthysta magyar csoport azonban képtelen volt felismerni a szovjet javaslatok magyar szempontból is alapvetően pozitív tartalmát, és élni az alkalommal, hogy annyi késés és lehetőség elszalasztása után legalább november közepén megkezdődjék az ország kivezetése a rablóháborúból. Bár Szent-Iványi Domokos válaszában kifejezte, hogy „Az ittlévő urak velem együtt mindenben egyetértenek" és kérik a tárgyalás

92. Uo. 239—241. old.

részleteiben való továbbfolytatását. Mégis a későbbiekben nemhogy a részletekbe nem kívántak belemenni a magyarok, hanem még a leendő kormány összetételéről, demokratikus alapjairól és célkitűzéseiről sem akartak tárgyalni, mondván, hogy csak a helyszínen lehet ezekről dönteni.

Természetesen ez a magatartás a szovjet fél szemében ismételten időhúzó álláspontnak, a kormány összetételére és céljaira vonatkozó, közösen megtárgyalt és elfogadott kötelezettségek vállalása alóli kitérési szándéknak tűnt, amelyet a szovjet külügyminiszter határozottan és meglehetősen kemény szavakkal meg is mondott. „Elismerem, hogy most nem lehet mindent eldönteni. — Hangzottak szavai. — Ennek dacára bizonyos részleteket szeretnénk tudni. Nevezetesen a küldöttség első ilyen irányú jegyzékében semmi sincsen a demokratikus alapról, az utolsóban viszont az van, hogy a Szovjetunióval egyetértésben kívánják a kormányt megalakítani.

A Szovjetunió kormánya nem mehet bele ilyen bizonytalan ügybe! Ebben a jegyzékben Önök azt javasolják, hogy Miklós vezérezredes Magyarországra megy kormányt alakítani. Azt gondolják Önök, hogy a Szovjet belemegy abba, hogy ezt csak nézze? Ez esetben Önök nagyon tévednek! Ez nagy hiba!" Később, ismételt magyar fölvetésre, hogy tájékozódás céljából előbb Magyarországra kell utazni, hogy kimozdítsa a kátyúból a tanácskozást, Molotov közvetlenül megkérdezte: „Hajlandók-e Önök egyes itteni moszkvai magyarokat bevenni az ideiglenes kormányba?" Majd Vörös János által felvetett Tildyt, Szakasitsot stb. felsorolva kérdezett tovább: „hajlandók-e Önök ezeket a személyeket és pártjaikat akceptálni?"[93]

Az első kérdésre, a moszkvai magyarokra vonatkozóan, Szent-Iványi neveik és pártállásuk után érdeklődve tért ki a válasz megadása elől, a másodikra pedig csak a nagyon lakonikus „természetesen" volt a válasz, amely azok után, hogy korábbi beadványaikban éppen betiltani szándékoztak *minden pártot* — átgondolatlannak és meggyőződés nélkülinek tűnt.

A tárgyalás e szakaszon, az MMB és a magyar tábornokok magatartása miatt zsákutcába jutott. Még a Szent-Iványi által idézett jegyzőkönyvben is a következő bejegyzés található zárójelben a fenti rész után: „(A tárgyalás itt vontatottá válik: Molotov hirtelen nem tud mit mondani, a magyarok pedig ismétlik, hogy nem tudják ki van életben Magyarországon, tehát a végleges válaszadás előtt oda kell repülni.)"[94]

Molotov közben még egyszer megkísérelte a kormány összetételét konkrétabban — pártok szerint is részletezve, illetve újra a moszkvai emigránsokra is felhívta a figyelmet — megtárgyalni. Eredménye azonban ennek sem volt. Így végül csak abban történt kényszerű megegyezés Debrecenen, mint leendő ideiglenes kormányszékhelyen, és Miklós Bélán, mint leendő miniszterelnökön kívül, hogy ha még néhány napig a 2. Ukrán

93. Uo. 242. old.
94. Uo. 243. old.

Front nem tájékoztat a felszabadult területeken található pártokról és az ottani vezetőkről, akkor a tárgyaló magyar csoportból „2—3 úr" tájékozódás céljából „lemehetne" Magyarországra.[95]

Ezzel a sovány eredménnyel ért véget a november 16-i késő esti és már 17-re is átnyúló nagy jelentőségűnek tervezett konferencia. De nemcsak a konferencia ért véget, hanem egyre világosabbá vált, hogy a tárgyaló horthysta csoport képtelen megérteni és magáévá tenni az antifasiszta-németellenes harc általános céljait és az azokhoz kapcsolódó, velük szorosan összefonódó, legfontosabb nemzeti érdekeinket is. Képtelen azt a reális helyzetet felmérni, hogy szinte valamennyi ország, de mindenekelőtt a fasiszta koalíció volt tagjainak sajátos érdekei és törekvései csakis az igazságos és általános háborús céloknak alárendelten vehetők figyelembe. Mindezek következtében a szovjet vezetés továbbiakban felhagyott azzal a kísérlettel, hogy Magyarországnak a fasiszta koalícióból való kiválását és a szövetségesek oldalára történő átállítását a horthysta politikusokra és tábornokokra *alapozva* segítse elérni. A sok kísérletezés tanúsította, hogy ez az út és forma magában nem sok eredménnyel jár. Ezért a szovjet politika a továbbiakban arra irányult, hogy a felszabadított területeken november második felében már egyre jobban kibontakozó antifasiszta, demokratikus és forradalmi erőket is bevonja a magyar kibontakozás előkészítésébe. Sőt, szervezettségük és erejük országossá válásával, néhány hét múlva ezt a politikát már *elsősorban rájuk támaszkodva* lehetett megvalósítani.

A szovjet oldalon levő horthysta csoporttal azonban a szovjet fél nem szakított véglegesen és teljesen. Bár a rájuk alapozás lehetetlenné válásával az ország gyorsabb, hatékonyabb átállása is károsodott, mégis az antifasiszta koalíció összetartásának az érdekeit és a magyarországi erőviszonyokat is nézve egy későbbi, új formájú átállásban esetleg még betölthető pozitív szerepük reményében továbbra is számolt velük. A csoport így továbbra is Moszkvában maradt és folytatta az addigiakhoz hasonló tevékenységét. Ennek során november második felében az újabb és újabb kormánylisták sorát készítette el, de ezeket is a horthysta rendszer mindenáron való átmentésének a célja hatotta át, nem pedig a valóban németellenes, demokratikus irányvonal. Bár ez irányban jelentős figyelem felhívást is kapott a csoport a Magyar Frontnak ekkor a fronton átjutott egyik küldöttétől.[96] A hatalmi posztokon egymással marakodó tábornokok és politikusok tevékenysége így ismételten hatástalan maradt az országra nézve. Ezért sem az antifasiszta nagyhatalmak, sem a felszabadult területek demokratikus és népi erői azzal a továbbiakban nem is foglalkoztak. Nem ők, hanem az addig elnyomott „másik Magyarország" erői nyomták rá a bélyegüket a magyar kibontakozás további menetére.

95. Uo. 244. old. és Gosztonyi P.: Az Ideiglenes Nemzeti Kormány... Id. hely 222. old.
96. Lásd bővebben a csoport november második fele tevékenységéről: Korom M.: Magyar átállási lehetőségek... Id. hely 290—302. old.

VI. FEJEZET

A KOMMUNISTA PÁRT PROGRAMSZERŰ FELKÉSZÜLÉSE A FELSZABADÍTÁST KÖVETŐ FELADATOKRA 1944 ŐSZÉN

Az ország felszabadításának megindulása nemcsak lehetővé, hanem *szükségessé is* tette, hogy a kommunisták most már *közvetlenül* is hozzákezdjenek egy, az átállást elősegítő, antifasiszta, demokratikus hatalom megteremtésének és konkrét programja megszabásának a munkálataihoz. Vagyis a fasizmus magyarországi szétverése konkrét nemzetközi körülményeinek és hazai viszonyainak megfelelően kellett a napirendre kerülő átalakulás közvetlen és távlatibb politikai, katonai és gazdasági-társadalmi feladatait meghatározni. Nem arról volt szó, hogy a pártnak a háború alatt kiadott akciókövetelèseit figyelmen kívül kellett hagyni és teljesen újakat felállítani, hanem arról, hogy az 1941—1943-ban kialakított és a különböző alkalmakkor és formákban terjesztett programpontjait a megvalósítás érdekében az aktuális helyzetnek megfelelően kellett alakítani, kiegészíteni vagy újra megfogalmazni.[1] Olyan akcióprogramot kellett összeállítani, amely valamennyi antifasiszta, demokratikus erőnek és a majd reájuk épülő új hatalomnak is programtervévé válhat, s amelynek az alapján a demokratikus rendszer kiépítését elősegítő törvények és rendelkezések egész sora készülhet.

Ugyanakkor, a fentieken túl, tisztázni kellett a program megvalósításának lehetséges módszereit, szervezeti és államhatalmi formáit, valamint felmérni az osztályok lehetséges szövetségi keretét és határait. Az utóbbiak között különösen a Horthyra támaszkodó átállási kísérletek sikertelensége után lehetséges új magyar forma és keret feltárása és kimunkálása bírt nagy jelentőséggel. A pártnak tehát javaslatot és tervet kellett kidolgoznia arra a novemberre kialakult helyzetre is, amelyben világossá vált, hogy a régi,

1. Az MKP illegális Központi Bizottsága a háború kitörésétől a különböző alkalmakkor kiadott részkövetelèseit először 1943 áprilisában foglalta egységes akcióprogramba. Lásd: Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből. III. köt. 1935—1945. Kossuth Könyvkiadó. Budapest, 1964. 393—398. old.
A párt Szovjetunióban levő vezető részlege hasonló egységes programot 1942 decemberében dolgozott ki. Lásd uo. 384—385. old., amelyet a Kossuth rádió 1942. december 28-án sugárzott, és amelyet 1943—1944-ben több alkalommal átdolgozva rádión, az Igaz Szóban, a hadifoglyok körében és az antifasiszta, illetve a partizániskolákon propagáltak.

horthysta vezetés és államgépezet sem egészében, sem lényeges részeivel nem tud hozzájárulni az ország háborúból való kivezetéséhez.

Ezekre a kérésekre adandó válasz kimunkálásához a magyar kommunista párt vezetőségének mindkét része — a Budapesten működő illegális Központi Bizottság és a Szovjetunióban tevékenykedő ún. moszkvai Bizottság — egymástól függetlenül, de lényegében egyidőben kezdett hozzá. A vezetés mindkét része akcióprogramot készített 1944 szeptemberében és októberében, hogy azt majd a valamennyi antifasiszta demokratikus erőt tömörítő országos szervezet, a Magyar Front, illetve a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front programjául javasolja és annak megvalósítása az új kormányhatalom célkitűzése is legyen.

Mielőtt azonban e két dokumentum viszgálatára, keletkezésük és sorsuk ismertetésére külön-külön is rátérnénk — szükségesnek látszik néhány általános kérdésre figyelmet fordítani. Először is abból kell kiindulnunk, hogy más szervezet a kommunista párthoz hasonló, a közvetlen feladatokat és az átmenetieket is felölelő egységes akcióprogramot nem készített. Ezért sem több vizsgálódási területünk, sem összehasonlítási lehetőségünk más pártokkal e vonatkozásban nem akad.

Nem volt a leendő partnereknek konkrét tervük, programjuk a közvetlen teendőket illetően több ok miatt sem. Egy részük nem készített ilyen programot, mert nem is kívánt lényeges változtatásokat megvalósítani. Az átállt horthysta politikusok, katonatisztek és az őket támogató egyéb körök a korábbi viszonyokat szerették volna átmenteni a háború utáni időkre, ezért nem is volt semmilyen irányban tervük. Demokratikus átalakulást sem gazdasági, sem politikai téren nem szándékoztak végrehajtani.

A kisgazdapárt jobbszárnyán igen sokat beszéltek a demokráciáról, de annál kevesebbet tettek érte. A régi kisgazda jelszavakat ismételgették csak. E párt balszárnyának határozottabb földreform és más demokratikus követeléseket célzó álláspontja sem jutott el a határozott, programszerű megfogalmazásig. Lényegében ugyanez történt a szociáldemokrata párt célkitűzéseivel is. E pártban is az évtizedekkel korábban készült programokat vagy részprogramokat idézgették, de az adott helyzet közvetlen *feladatait* nem összegezték. Bár az SZDP 1943-ban készített egy, zömmel az eljövendő békegazdálkodásra vonatkozó tervet. A Nemzeti Parasztpártnak ugyan 1939-ből maradt egy radikális, demokratikus álláspontot kifejező programja, de azt nem alakították a megváltozott körülményeknek megfelelően. Így valamennyi demokratikus párt a közvetlen átállási feladatok terén felkészületlenül jutott el a felszabadulás, a forradalmi átalakulás megindulásához.

További általános megállapításként kell leszögezni azt, hogy a kommunista párt mindkét pártvezetőségének *alapállása* akcióprogramjuk kidolgozásánál azonos volt, vagyis nem mondtak ugyan le a szocialista célokról, mégis a közvetlenül megvalósítandó feladatnak az antifasiszta, nemzeti függetlenségi

célokat s az ország demokratikus átalakítását tűzték ki. Ez a célkitűzés azonban egyik programban sem jelentett egyszerűen csak polgári demokratikus forradalmi célt, hanem ennél többet. A minimális programnak a végrehajtását a munkásosztály s forradalmi pártja vezetésével, a parasztsággal szoros szövetségben képzelték elérni, amely hatalmi szinten is ezen osztályerőknek megfelelő jellegű kormányzat győzelmét feltételezte. Azaz munkás-paraszt demokratikus diktatúrához hasonló hatalom megteremtése is a cél! Ugyanekkor mindkét oldal elvi-politikai álláspontja volt az is, hogy ezt a minimális, az antifasiszta, demokratikus célt nem választja el merev határvonal a szocialista céloktól, hanem kedvező nemzetközi viszonyok és belső fejlődés esetén megvan a lehetőség arra, hogy a forradalmi fejlődés ebből az első szakaszából „viszonylag békésen" átmenjen a második, lényegét tekintve már szocialista szakaszába. Tehát a párt minimális és maximális céljai szorosan kapcsolódnak is egymáshoz, összefonódnak. E közös kiindulópontot két okból kell külön is hangsúlyoznunk. Először azért, mert 1940—41-től rendszeres kapcsolat és érintkezés a párt két vezető része között nem volt, mégis, mint látni fogjuk, akcióprogramjukban lényegében teljesen azonos következtetésre jutottak egymástól függetlenül is. Továbbá azért, mert az akcióprogram, miután a nyilvánosság számára és a szövetségesek részére is készült — nem foglalkozik a forradalom-elmélet fenti kérdéseivel. E dokumentumok vizsgálatánál mi is csak érinteni tudjuk azokat. Az előzőekben kifejtetteken túl a forradalom-elmélet problémáinál a párttörténeti irodalom eddigi eredményeire támaszkodunk.[2]

A forrásokra vonatkozóan is általában kell megállapítani, hogy mindkét akcióprogram megszületésének körülményeire vonatkozóan igen kevés eredeti forrással rendelkezünk. Ez különösen az illegális Központi Bizottságéra vonatkozik, amely kisebb terjedelmi aránytalanságot is okoz vizsgálódásunkban. Továbbá a forrásszegénység miatt viszonylag több más anyag, mindenekelőtt visszaemlékezés felhasználására és más dokumentumok közvetett bizonyítékaira kényszerülünk.

A Kommunista Párt illegális Központi Bizottsága 1944. szeptember végén szükségesnek látta, hogy a Magyar Frontba egyesült partnerei és valamennyi egyéb németellenes csoport és szervezet előtt kifejtse álláspontját a Hitler-ellenes, antifasiszta függetlenségi céljain túl az ország demokratikus átalakulására vonatkozóan is. Ezzel akart hozzájárulni a Magyar Frontban egyesült demokratikus erők közös programjának kialakításához. A KB terve az volt,

2. Lásd elsősorban A magyar forradalmi munkásmozgalom története. III. köt. Kossuth Könyvkiadó. Budapest, 1972. és Szabó Bálint: Népi demokrácia és forradalomelmélet. Kossuth Könyvkiadó. Budapest, 1970.

hogy a demokratikus Magyarország megvalósítására is irányuló akcióprogram tervezetét a Magyar Front Intéző Bizottsága elé terjeszti, s azt ott megvitatva és elfogadva valamennyi demokratikus erő közös és egységes célkitűzésévé tegyék.[3]

Egy ilyen hosszabb időre vonatkozó akcióprogram természetesen hozzájárulhatott ahhoz is, hogy segítsen eloszlatni a németellenes erők jobbszárnyán állók között még mindig meglevő bizalmatlanságot a kommunista párt közvetlen céljait illetően. Az ellenállási mozgalom e része a németellenes harcot és bizonyos demokratikus célokat még el-elfogadott, de az esetleges szocialista törekvést élesen elutasította. E félelmüket a kommunisták közvetlen céljait illetően csak növelte az a körülmény, hogy az országot a Vörös Hadsereg szabadította fel. Attól féltek, hogy a kommunista párt a szovjet hadseregre támaszkodva azonnal a proletárdiktatúra megvalósítását kívánja. Mindez a félelem akadályozta a kommunistákkal való németellenes, függetlenségi összefogást is. A párt a programjával azt az alapállást kívánta megerősíteni, hogy az igazán demokratikus erőkkel való szövetsége nem ideig-óráig tartó kapcsolat, hanem minimálisan is a németellenes függetlenségi harctól kezdve, az antifasiszta feladatokon át, egészen az ország demokratikus átalakításáig tarthat. E feladatokat követően pedig a további együttműködést is a magyar nép többségének későbbi céljaihoz való kölcsönös hozzáállásuk dönti majd el!

Az akcióprogrammal a párt ugyanakkor el kívánta oszlatni azon illúziókat is, mintha nem állna ki a dolgozó, a kizsákmányolt osztályok érdekeiért, és így megvalósítható lenne az a polgári törekvés, hogy csak nyugati mintájú tőkés rendszert hozzanak létre Magyarországon is, a dolgozó osztályok érdekei kizárásával és részvétele nélkül. Ezek mellett is célja volt, hogy a kizsákmányolt osztályok, a kispolgári és a valóban demokratikus polgári erők előtt világossá tegye; a harc szélesebb körűen, az ő demokratikus célkitűzéseiket is felöleli. Ennek megértése és főleg a *megértetése* nagymértékben felerősíthette volna e rétegek antifasiszta és függetlenségi célokért folyó küzdelmét, mozgósíthatott volna a közvetlen fegyveres harcra is!

A párt Központi Bizottsága a programtervezet kidolgozásával Kállai Gyulát és Rajk Lászlót bízta meg, akik azt október elejére el is készítették.[4] A tervezetet a Központi Bizottság megvitatta és jóváhagyta. Azt javasolta, hogy terjesszék azt a Magyar Front Intéző Bizottsága elé azzal az igénnyel, hogy annak az alapján közös programot fogadjon el.[5]

3. Kállai Gyula: A magyar függetlenségi mozgalom. 1936—1945. Kossuth Könyvkiadó. Budapest, 1965. 229—230. old.
4. Kállai Gyula visszaemlékező közlése. Lásd A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt határozatai. 1944—1948. Kossuth Könyvkiadó. Budapest, 1967. 29. old.
5. PI. Arch. Kállai Gyula visszaemlékezése. Lásd még: Pintér István: A Magyar Front és az ellenállás. Kossuth Könyvkiadó. Budapest, 1970. 153 old.

A 17 pontból álló, „Mit kíván a magyar nép a háború befejezése után?" című, 1944. október 2-i keltezésű *akcióprogram-tervezet* pontonként vett összefoglalása a következő:[6]

1. „Jelenlegi alkotmányunk hatályon kívül helyezésével a népköztársaság kikiáltása."

2. A népköztársaság, mint a dolgozók „demokratikus állama", „legelsősorban a munkásosztályra és a parasztságra, a magyar nép nagy többségét kitevő és szilárdan demokratikus két osztályra, de úgyszintén a magyar társadalom összes dolgozó rétegeire (kispolgárság, értelmiség stb.) kíván támaszkodni." Törvénybe kell iktatni az általános és titkos választójogot foglalkozásra, nemre, nemzetiségre vagy fajra való tekintet nélkül, továbbá a szólás, gyülekezés, szervezkedés és sajtószabadságot „minden demokratikus párt és szervezet számára, minden fasiszta és reakciós párt vagy szervezet végérvényes betiltásával."

3. Az állam felépítésének demokratizálása a feudális szerkezet teljes felszámolásával, benne a magyar reakció fellegvárának, a felsőháznak a megszüntetése. Az ország egyetlen törvényhozó testülete a képviselőház legyen, amelynek a tagjait, ugyanúgy mint az összes állami tisztségviselőket, az általános és titkos választójog alapján és a visszahívási jog alkalmazhatóságával a nép válassza meg.

A bíráskodási rendszert is át kell alakítani demokratikus népi esküdtbíráskodási rendszerűvé.

Azonnal fel kell oszlatni a csendőrséget, a rendőrséget és az állam védőszerveit demokratikus népi erőkből kell kiépíteni.

A reakciós tisztikar leépítésével és a néphadsereg felállításával demokratizálni kell az ország katonai erejét is.

4. „A népköztársaság gazdasági politikája nem irányul a tőke kisajátítására", de alkotmányba iktatja a munka jogát és intézkedéseket hoz a magántulajdon megreformálásával a dolgozók érdekeinek a védelmére, a spekulációs kizsákmányolás és a munkanélküliség ellen.

5. A népköztársaság a dolgozók jó munkafeltételeinek és körülményeinek a kialakítását, teljesíthető és jogos követeléseik kielégítését a szakszervezeteikkel összhangban végzi és biztosítja a dolgozók saját szervezeteik útján történő „ellenőrzési jogát a termelésben és az elosztásban."

6. A népköztársaság egyik legfontosabb feladata lesz a parasztság helyzetének megjavítása. El kell törölni a parasztok minden, a korábbi reakciós politika miatt keletkezett adósságát; ki kell sajátítani és kártalanítás nélkül szétosztani a parasztság között valamennyi 200 holdon felüli egyházi és

6. A teljes dokumentum megjelent: Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből. III. köt. 1935—1945. Kossuth Könyvkiadó. Budapest, 1964. 553—557. old. és a Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt... i. m. 25—29. old.

világi birtokot. A földreform végrehajtását a földigénylők választott bizottságaira kell bízni, és a földhöz juttatottaknak messzemenő állami hiteltámogatást kell nyújtani.

A 7. pont a népegészségügy fejlesztéséről, a dolgozók betegellátásának biztosításáról, ingyenes szülőotthonok és gyermekgondozás felállításáról, valamint a társadalmi biztosító intézeteknek a dolgozók által történő ellenőrzéséről szól.

A 8. pont a népoktatás fejlesztéséről és demokratizálásáról.

A 9. a nemzetiségek gazdasági, politikai és kulturális egyenjogúságát deklarálja az élet minden területén.

A 10. pont minden vallás és felekezet szabad gyakorlását biztosítja, ameddig az nem irányul a népköztársaság ellen. Ugyanakkor tervbe veszi az állam és az egyház teljes mértékű szétválasztását is.

A 11. a program pénzügyi fedezetével foglalkozik, amelyben a progresszív adózás bevezetését, a magas profit elvonását és a nem a munkából származó tőkés járadékrendszer s egyéb jutalékok minden nemének és fajtájának az eltörlését veszi tervbe.

A 12. „A háborús felelősök letartóztatása, vagyonuk elkobzása és népítélet elé állítása."

13. A háborús károsultak kárpótlása a háborús bűnösök elkobzott vagyonából.

14. A fentihez hasonlóan kártalanítani kívánja a népköztársaság a fasizmusnak áldozatul esett dolgozó rétegeket is a „magántulajdon megreformálására hozott törvények keretein belül".

15. Segélyek nyújtásával és rokkantházak felállításával támogatni kívánja az állam a háború hadirokkantjait, illetve rászorult családtagjait is.

A 16. pont az ország külpolitikai programját vázolja. „A népköztársaság külpolitikailag a Szovjetunióval és valamennyi szomszédos demokratikus állammal békés viszonyban és a legszorosabb gazdasági, társadalmi és kulturális együttműködésben kíván élni." A vitás területi kérdések problémáinak az eldöntését illetően a „legteljesebb nemzetiségi jogok" tiszteletben tartása mellett és a „békés úton" való rendezés mellett tett hitet.

És végül a 17. pontban ez áll: „A magyar társadalom további gazdasági és társadalmi berendezkedése felől a nemzet akarata dönt a magyar nép demokratikus megkérdezése útján."

A későbbi összehasonlítás céljából részletesebben ismertetett akcióprogramról mindenekelőtt megállapítható, hogy egy munkás-paraszt diktatúra féle hatalom megteremtésének a programja. Egy olyan program, amelyet a párt a Komintern VII. kongresszusa óta követ és amely a fasizmus megsemmisítésével együtt szétzúzza a nagybirtokot s egyéb feudális maradványokat, korlátozza a nagytőkét és a kizsákmányolást, s a hatalom vezető erejévé teszi a parasztsággal és más dolgozó rétegekkel szövetséges munkásosztályt. Követe-

léseinek teljesítése feltételezte a hatalmi szférában, hogy a kizsákmányoló osztályok felszámolt hatalma helyébe a munkásság, a parasztság és más dolgozó rétegek hatalma kerül. Ez pedig csak egy antifasiszta demokratikus forradalom, egy népi demokratikus forradalom első szakaszának eredményeként valósulhat meg, illetve megvalósulása egy ilyen forradalom végbemenetelét jelentené.

Annak ellenére, hogy jelentős háborúellenes és antifasiszta követelések is helyet kaptak az akcióprogramban — az nem foglalkozott a nemzeti függetlenségi harc kérdéseivel, hanem címének megfelelően középpontjába a háború utáni feladatokat, a társadalmi rendszer demokratikus átalakításának, megváltoztatásának a feladatait állította. Ez azért volt így, mert az illegális pártvezetés a németellenes függetlenségi harcot az egész forradalmi átalakulás kiindulópontjának, az adott viszonyok között szükséges és elkerülhetetlen első lépésének tekintette, és annak érdekében már eddig is egyedül, illetve a Magyar Fronttal együtt is igen sokat tett. Különböző kiáltványaikban és memorandumaikban nemcsak kifejtették a németellenes függetlenségi harccal kapcsolatos álláspontjukat, hanem — ahogyan ezt láttuk pl. a Horthynak is javasolt átálló kormány és politika kérdésében — részletekbe menő javaslatokat is tettek az ország háborúból való kivezetésére, függetlenségének visszaszerzésére.

Tehát a Hitler-ellenes függetlenségi harc feladatai nemcsak kidolgozottak voltak, hanem — mint ahogyan korábban részletesen megvizsgáltuk — már megvalósításuk megkísérlésére is több próbálkozást tett a párt és azzal egyetértve a Magyar Front is.

A nemzet előtt álló rövidtávú feladatok ilyen kettős értelmezésére legyen szabad bizonyításul felhasználni a kommunista nevet újra felvevő párt 1944 szeptember közepi kiáltványát. „Nemzeti szabadságharcunknak kettős a jellege s a kettő elválaszthatatlan egymástól:

Harc a megszálló német imperialista hatalom kiűzésével a független Magyarországért!

Harc a magyar reakció megdöntésével a demokratikus Magyarország megteremtéséért!"[7]

A kettős irányú harc azonban, bármennyire is összekapcsolódik és elválaszthatatlan egymástól a két cél, bizonyos sorrendiséget feltételez. Az első elérése nélkül a második végrehajtása kilátástalan. Vagyis, „a magyar nép *közvetlen* történelmi és politikai programja — írja tovább a párt kiáltványa —:

Nemzeti felszabadító harc a német megszálló, rabló, imperialista hatalom kiűzésével a béke azonnali megteremtésére!"

Az illegális kommunista párt Központi Bizottsága tehát az antifasiszta függetlenségi harccal együtt felkészült a napirenden lévő demokratikus forradalmi átalakulásokra is, de az előbbit a forradalmi fejlődés nyitányának,

7 Dokumentumok a magyar forradalmi ... I. m. 541. old.

előfeltételének is tekintette. A nemzeti felszabadító harc népi forradalommá való kiszélesedésével, amelynek során akcióprogramja követeléseit megvalósíthatja az új népi állam, számolt és erre készült is a párt. E kétirányú küzdelem elválaszthatatlan összekapcsolódását vette figyelembe, amikor e programban nem indított általános támadást a tőke kisajátításáért, a kapitalizmus ellen.

Ez azonban egyáltalán nem jelentette azt, hogy az illegális KB lemondott volna a szocializmus elérésének végcéljáról. „Tudjuk — a Szovjetunió léte is bizonyítja —, hogy egyes-egyedül a szocializmus képes megoldani az egész emberiség, s így a magyar társadalom problémáit is — szól e kérdésről a kiáltvány. — Ezért a szocialista magyar társadalom megteremtéséről mint politikai végcélról nem mondtunk le, és nem is mondunk le soha."[8] Ugyanez tükröződik a két munkáspárt 1944. október 10-i megállapodásában is: „Az SZDP és KP megállapítja, hogy mindkét párt végcélja a szocializmus megvalósítása Magyarországon."[9] E távolabbi cél húzódik meg az akcióprogram utolsó, 17. pontjában is!

Ezt a szocialista célt azonban a párt nem elérhetetlen távolságban, teljesen külön álló, későbbi történelmi időben szándékozott megvalósítani, hanem a külső és a belső feltételek alakulásától függően lehetségesnek tartotta a fasizmus elleni harc és a demokratikus forradalmi átalakulással összekapcsolva is elérni. „A nemzetközi munkásmozgalom és a Szovjetunió előretörése — szögezi le az idézett kiáltvány —, az a támogatás, melyet az egységessé váló munkásosztály a parasztságtól, kispolgárságtól kap, lehetővé teszi a szocializmus kiharcolását, a fasizmus elleni harc, a demokratikus átalakulás állomásain keresztül."[10] Ezt a fejlődési irányt segíthette elő az akcióprogramban felvázolt munkás-paraszt hatalom, a program határozott antikapitalista céljai: a munkásellenőrzésről és a tőkés tulajdon korlátozásáról szólók stb.

Az illegális pártvezetés akcióprogram-tervezetének határozott antifasiszta és antifeudális iránya mellett az igen éles nagytőkés-nagybirtokos hatalom ellenesség, a horthysta államgépezet teljes felszámolására való irányultság az egyik leglényegesebb sajátossága. Ez a sajátosság nemcsak a forradalmi alapállásból fakadt és abból, hogy hosszabb távra készült, hanem kapcsolatos az elkészülés idejével is. 1944. szeptember végén a horthysta államgépezet reakcióssága mellett még egészében kiszolgálta a háborús politikát. Ekkor még nem lehetett tudni, hogy Horthy kormányzó rendszerével együtt vállal-e pozitív szerepet és képes lesz-e hozzájárulni a háború és a német megszállás felszámolásához. Sőt, az a körülmény — amint ezt az előzőekben már láttuk —, hogy a Magyar Frontnak már jóval korábban Horthyhoz eljuttatott javaslatára még ekkor sem jött a kormányzótól semmilyen válasz — éppen

8. Uo. 540—541. old
9. Uo. 561. old.
10. Uo 541 old

ellenkező irányba mutattak. Később viszont, októberben és november elején — amint ezt már bemutattuk — az illegális pártvezetés politikája az akcióprogram-tervben írtak ellenére is elég rugalmas volt éppen Horthyval kapcsolatban, amint azt a horthysta kiugrási kísérlethez kapcsolatos viszonya mutatott. Még inkább fel kell tételeznünk a rugalmasságot, ha a tervezetet vitaanyagként is értékeljük a szövetségesekkel létrehozandó közös program kialakításához. Vagyis e párt reálpolitika alapján állva a Magyar Front pártjaival, és még Horthyval is kompromisszum-keresés irányába alakította a politikáját, mihelyt azok, még Horthy is a *legkisebb jelét adta* a háborúból való kilépési szándékának. — Ez azonban az illegális pártrészleg programdokumentumának vitára készült tervezetében még nem tükröződhetett. Annak további, az elképzelésnek megfelelő munkálatai viszont megakadtak.

Az akcióprogram-tervezetnek sem a Magyar Front Intéző Bizottsága elé terjesztése, sem pedig ott nemzeti programmá emelése nem következett be. A magyarországi politikai és katonai események viharos gyorsaságú fejlődése, az október 15-i nyilas puccs, majd a párt felelős titkárának, Rajk Lászlónak ezt követő letartóztatása megakadályozta a terv végrehajtását.[11] Később, amikor a magyar kibontakozás alapvető munkálatai áttevődtek a felszabadult területekre, és különösen, amikor ott megjelent a már legálisan kiépült pártvezetés akcióprogramja, a szegedi program; és azt a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front saját célkitűzéseinek is elfogadta — az illegális KB fenti tervezetével való további munkálatok időszerűtlenné is váltak. Mégis, az illegális vezetés akcióprogramjának vizsgálata nem felesleges, mert nem elhanyagolható történeti tényként tartozik a magyar antifasiszta forradalmi mozgalom fejlődéséhez, hanem lényeges megállapításokra is ad lehetőséget. Elsősorban az emigrációban dolgozó pártvezetésnek szintén ebben az időben kidolgozott akcióprogramjával való összehasonlításban, de magának a két vezető részlegnek általában vett összehasonlításában is. Ehhez azonban meg kell vizsgálnunk előbb a moszkvai Bizottság akcióprogramjának létrejöttét és tartalmát.

A Magyar Kommunista Párt Moszkvában levő vezető csoportja 1944 őszén szintén hozzákezdett a fasizmus katonai szétzúzásával most már közvetlenül napirendre kerülő hazai feladatok meghatározásához és a felszabadult területeken végzendő munka előkészítéséhez. Ennek érdekében 1944 szeptemberében és októberében az értekezletek egész során vitatták meg a teendőket, illetve egy elkészült akcióprogram-tervezet részeit. E megbeszéléseken a Bizottsághoz tartozó személyeken kívül részt vett a Szovjetunióban levő magyar kommunista emigráció valamennyi jelentősebb, politikailag aktív

11. Pl. Arch. Kállai Gyula visszaemlékezése. Lasd még: A Magyar Kommunista Párt és Szociáldemokrata Párt... i. m. 29 old., továbbá Pintér István: I. m. 153. old.

tagja. Három ilyen megbeszélésről, az 1944. szeptember 13-ról, a szeptember 28-ról és az október 7-ről az egyik résztvevő, Friss István készített a maga számára viszonylag bő gyorsírásos feljegyzést.[12] Az említetteknél több programtervezeti vitáról is történik említés a dokumentumokban, de azokról még eddig nem került elő feljegyzés.[13] Ezért az akcióprogram vitáját és tartalmát elsősorban az említett feljegyzés, egy-két vitára készült részanyag, illetve a véglegesített akcióprogram szövege és személyes visszaemlékezések alapján vesszük vizsgálat alá.

Az első megbeszélésen 1944. szeptember 13-án Rákosi Mátyás elnökletével mintegy 20—25 résztvevő[14] vitatta meg a Magyarországon várható kialakuló helyzetet, az abból következő fő feladatokat és az azokkal összefüggő elméleti-politikai kérdéseket. Vas Zoltán visszaemlékezése szerint ez a megbeszélés már Révai József és Gerő Ernő tézisei alapján folyt. A Friss-feljegyzésből erre esetleg csak következtetni lehet abból, hogy a kérdések többségére Révai és Gerő adott választ, de előre benyújtott írásbeli tézisek létéről a feljegyzés nem tájékoztat, sőt a vitán sem történik ilyenre hivatkozás. Andics Erzsébet emlékezése szerint nem volt írásos anyag, a vita Rákosi bevezetőjéhez kapcsolódva indult meg.

A hozzászólások és a vita alapvetően a pártnak a Komintern VII. kongresszusa után követett antifasiszta népfront és nemzeti függetlenségi politikája szellemében folyt. Ennek során a felszólalók figyelembe vették a moszkvai vezetésnek a háború idején kiadott programköveteléseit, érintették és állást foglaltak a napirendre kerülő forradalmi átalakulás jellegét és lehetséges fő feladatait illetően is. Ugyanakkor megkísérelték mindezt a magyar viszonyoknak és a nemzetközi lehetőségeknek megfelelően alkalmazni is.

Az értekezlet során fokozatosan állt össze a követendő politika iránya. Ezért a legfontosabb hozzászólásoknak a *Friss-feljegyzés alapján*[15] történő rövid ismertetésétől nem tekinthetünk el. Néhány kérdés elhangzása után

12. PI. Arch. 667. f. 1/13 öe.

13. Egy szeptember 20-án tartott program-vita értekezletről Szántó Béla felszólalásának megmaradt kézirata tanúskodik (PI. Arch. 731. f. 1/29. öe. Idézi: Szabó Bálint Népi demokrácia... i. m. 77. és 85. old.) Továbbá Fazekas József visszaemlékezései arról adnak hírt, hogy október végén többedmagával részt vett olyan megbeszéléseken, ahol az akcióprogramot tárgyalták. „Egy hetet töltöttem Moszkvában, ez alatt politikai megbeszéléseink voltak, amelyeken Révai Józseffel és a moszkvai magyar emigráció többi vezetőivel együtt mi is részt vettünk. A megbeszélések tárgya a Függetlenségi Front programtervezete volt, amit a párt akkor kidolgozott, később pedig az Ideiglenes Nemzetgyűlés Debrecenben elfogadott és megvalósított. Ehhez a programhoz a mi véleményünket is kikérték és figyelembe vették észrevételeinket." (PI. Arch. H-f-64.)
A szóban forgó időpont helyességét több más anyag is bizonyítja. Így pl. Kossa István, Fazekas József és Sziklai Sándor egy Kievből 1944. november 2-án kelt üdvözlőlapja is (PI. Arch. 739. f. 1 doboz).

14. Andics Erzsébet és Vas Zoltán visszaemlékezés-közlése a szerző kérdéseire. Friss István feljegyzése szerint 20-án kérdést tettek fel, felszólaltak vagy közbeszóltak a vitán.

15. PI. Arch. 677. f. 1/13. öe.

elsőnek *Révai József* fejtette ki részletesebben álláspontját. Eszerint: a háború következményeiért a Horthy-rendszer a felelős, de a kialakult körülményekkel a pártnak is számolnia kell. El kell utasítani a magyar nacionalista politikát, de 19-et sem lehet megismételni. Ennek nincsenek meg a feltételei, kalandokba pedig a párt nem mehet bele. Ehelyett demokratikus célokat kell kitűzni, amelyek során kifelé a demokratikus Magyarország békés céljait, békés megegyezésre való törekvését kell állítani, befelé pedig „fő dolgok nem a területkérdés, hanem a földkérdés, a magyar demokratikus állam megteremtése". A területi kérdések felvetése Magyarország háborús szerepe folytán időszerűtlen! „Sem nihilista, sem anarchista álláspont" ebben a kérdésben... Esetleg demokratikus alapon későbbi békés megegyezés.

Révai után *Szántó Zoltán* hozzászólása jelentősebb. Ne engedjük az összeomlás után a nemzetiségi és területi kérdéseket előtérbe nyomulni. Különben újra szembe kerülünk a szomszédos országokkal és a Szovjetunióval. Ezeket úgy is csak a szocializmusban lehet megoldani. „Elvi álláspontot kell elfoglalni minden sovinizmus ellen. Előtérbe hozni a belső kérdéseket. Egyesek attól tartanak, hogyha demokratikus pártként lépünk fel, elvesztjük a harcunkat. Ellenkező a veszély."

Rudas László a követendő politika hármas feltételét fejtette ki: 1. a Szovjetunióra kell támaszkodni, 2. marxista elvi alapokon állni és 3. a tömegek számára érthető, világos célokat kell kitűzni. „Demokratikus forradalmat akarunk..." A földkérdés megoldása mellett más fontos probléma is van, pl. a munkáskérdés, a megélhetés kérdése stb. A nemzetiségi kérdésre gyakorlati megoldást kell találni a demokratikus forradalom kerete között. E téren is „a háború következményeit viselni kell, de a népek megegyezhetnek".

Andics Erzsébet Révai álláspontját osztotta. Ő vetette fel először azt a lenini tételt a vitában, hogy a polgári demokrácia plebejus megoldása és a szocializmus között nincs ellentét. A cél legyen: „plebejus-demokrácia, amely elveszi az árulóktól a vagyont, munkásellenőrzés stb., akkor elkerülhetjük a határok kérdését." Komolyan kell venni a demokratikus feladatokat, nem szabad keresztülugrani egyes kérdéseket, mint 1919-ben.

Igen lényeges szempontokat vetett fel *Nemes Dezső* is felszólalásában. A szocialista forradalomnak sem a belső feltételei, sem a külső lehetőségei nincsenek meg. „Ma nemzeti egységfront kell", beleértve a burzsoázia egy részét is. De a háború után népi politikát kell folytatni. Egységfront kell a Hitler-ellenes harchoz, a nemzeti egyenjogúságunk kivívásához, a földkérdés megoldásához és más demokratikus feladat végrehajtásához is. Továbbá, egységfront kell a külföldi tőke ellen is, amely küzdelemben a kis és középburzsoázia egy része szintén érdekelt. Ez a nemzeti harc a finánctőke hatalmának a megtörésével is összefonódik. „Nem hiszi, hogy az egész finánctőkét kisajátítjuk, már csak külföldi tőkeérdekeltség miatt sem", de *egyes iparágak* (pl. szén) *államosítására* sor kerülhet. A kartellek és a trösztök

munkásellenőrzésének a megteremtése is igen fontos feladat lesz, sőt *szélesebb népi ellenőrzés* is szükséges. Sorra kerülhet a külkereskedelem monopolizálása is. Mindez a munkáshegemónia elérését és biztosítását is jelenteni fogja. A nemzetiségi kérdésben nem elégséges annyit mondani, hogy „alárendelt kérdés" és csak a szocializmus fogja megoldani. „Most nemzeti front-politikát folytatunk. Ezért nem adhatunk ki olyan jelszót, hogy a szocializmus fogja megoldani. Nehogy azok, akik a nemzeti kérdést meg akarják oldani, de szocializmust nem akarnak, kommunisták helyett más segítséget keressenek. Nemzeti front keretén belül kell megvilágítani..." Mindenféle sovinizmussal, nacionalizmussal, a „nacionalista bolsevik" hangulattal is szembe kell fordulni. Demokrácia jelszavával kell élni a nemzetiségi kérdés kapcsán is. És végül, hívta fel a figyelmet Nemes Dezső, „sok kérdés később állhat előttünk, mint más államok előtt." A tőke is igyekezni fog, hogy álláspontjában érdekeltté tegye a külföldet.

Gerő Ernő hozzászólásában kiemelte, hogy a további munkálatok érdekében a vitatandó és megoldandó kérdéseket két részre kell bontani. Mégpedig: a párt követendő politikájának, egy akcióprogram lefektetésének a kérdésére és a párt belső problémáinak, feladatainak megvizsgálására. A két kérdés szorosan összefügg, de az egyik leglényegesebb feladat erős, szervezett és fegyelmezett párttá tenni a kommunista pártot, hogy képes legyen „a nemzeti egységfront magvát", motorját és vezető erejét alkotni. Talán az illegális párt viszonyainak a nem ismerése, a fogságba került kommunisták tájékoztatásának nem kielégítő volta miatt értékelte Gerő Ernő úgy a hazai helyzetet, mintha itt a kommunista párt feloldódott volna a nemzeti egységfrontba, mintha „nem tudni, hol végződik a kommunista párt, hol kezdődik a szocdem, vagy a kisgazda".

Rugalmas, együttműködésre képes és önállóságát maximálisan megtartó párttá kell fejleszteni a kommunista pártot azért is, mert a háború befejezésével a Horthy-rendszer nem tűnik el automatikusan, annak „gyökeres eltakarítása a belső erők feladata". A fasizmus szétzúzásával és a demokratikus nemzeti együttműködéssel az osztályharcnak nem lesz vége, az más formában és keretekben folytatódik tovább. Egyrészt nagy harcot kell folytatni a reakciós régi erők ellen, gyökeres felszámolásukért, másrészt más eszközökkel és módszerekkel folytatni kell a harcot az osztályszövetségben, a nemzeti egységfronton belül is. Mindezekhez kell az erős párt és annak olyan akcióprogram-javaslata, amely nemcsak propaganda-platform, mint amilyenek az eddigiek voltak, hanem olyan dokumentum, amely állami szervek terve lehet és törvények és rendelkezések épülhetnek rá.

E leglényegesebbnek tűnő hozzászólások mellett többen egyes részkérdések jelentőségét hangsúlyozták. Így *Fogarasi Béla* a hatékony életszint növelő politikát nemcsak a nemzetiségi kérdésnél, hanem a demokratikus feladatoknál is sokkal fontosabbnak ítélte meg. *Háy László* a nemzetiségek demokrati-

kus jogaiért való kiállást tartotta igen fontosnak a szomszédos országok magyarsága számára, s egyben a kitelepítés határozott elvetését szorgalmazta. *Münnich Ferenc* több hasonló igény mellett az elvi kérdések kidolgozását „fontos történelmi feladatunk"-nak nevezte, és ő is konkrét munkaprogram összeállítását sürgette. Helytelenítette továbbá azt az álláspontot, hogy „bűnbe estünk, tehát bűnhődni kell. Előttünk két fegyverszüneti szerződés. — Hívta fel a figyelmet. — Ebből biztosítást meríthetünk... Helyes kiindulópont: orientáció a Szovjetunióra." Éppen a Szovjetunióra támaszkodva törekedhetünk csak arra, hogy bizonyos szomszédos burzsoá erők „imperialista étvágya" a magyarság rovására ne kapjon kielégítést.

Az első megbeszélést végül *Rákosi* foglalta össze igen röviden. Mint Gerő Ernő, ő is legfontosabbnak a párt kérdése kimunkálását, illetve „demokratikus program" elkészítését tartotta. Az utóbbi leglényegesebb részeinek a földkérdés megoldását és az államgépezet demokratizálását tekintette. 1918/19-hez viszonyítva hívta fel a figyelmet arra, hogy most a helyzet „sokkal komplikáltabb lesz" és ezért mérsékeltebbeknek kell lenni. Óvott attól, hogy „demokrácia ürügyén" többen már „tiszta proletárdiktatúrát" követeljenek.

A napirenden levő változások és feladatok fő irányát és leglényegesebb területeit — államgépezet demokratizálása, földosztás, munkás szociális és gazdasági kérdések, a Szovjetunióra támaszkodó demokratikus és békés külpolitika stb. — tisztázó első megbeszélésekre a rendelkezésünkre álló adatok szerint Révai József kezdett hozzá az akcióprogram és Gerő Ernő „a magyar demokrácia és a kommunista párt" című téma kidolgozásához.[16] Friss István feljegyzése szerint már *szeptember 28-án sor is került a Révai által elkészített akcióprogram első részének megvitatására.*

E megbeszélés elején Révai József ismertette az egész program fejezetekre osztott témakör-*tervezetét* és annak kidolgozott első részét. Ezek szerint az akcióprogram a következő hat témakört ölelte fel:

„1. Államhatalom átszervezése,
2. földkérdés,
3. munkásság,
4. intelligencia,
5. gazdasági és pénzügyi intézkedések,
6. külpolitika."[17]

A vita alapját képező első rész tervezetét az előkerült egyik eredeti példány alapján pontonként tekintjük át. „A magyar kommunisták az államhatalom demokratikus átalakítása érdekében — szól a bevezető mondat — a következő rendszabályokat tartják szükségesnek:"[18]

16. Uo. Lásd Révai József előterjesztését a IX. 28-i és Gerő Ernőét a X. 7-i vitán.
17. Uo. Révai József bevezető előadása.
18. Az egész első rész tervezetét lásd PI. Arch. 274. 7/1.

„1. Horthy Miklós kormányzó eltávolítását. A kormányzóhatalmat Ideiglenes Kormány gyakorolja, mely az összehívandó nemzetgyűlésnek felelős."

2. Az országgyűlés mindkét házát, a megyegyűléseket és a városi törvényhatóságokat reakciós összetételük miatt fel kell oszlatni. Ezzel együtt „meg kell fosztani állásuktól" mindazokat a főispánokat, alispánokat, szolgabírákat, polgármestereket és a központi valamint a helyi önkormányzat minden funkcionáriusát, „aki a Horthy-rendszer nép- és nemzetellenes háborús politikájának támasza volt".

3. A feloszlatott fenti szervek helyébe a demokratikus pártok képviselőiből és németellenes közéleti személyekből alakított *nemzeti bizottságok* lépnek, amelyek ideiglenesen mindaddig gyakorolják a közhatalmat a központi kormány felügyelete mellett, amíg a nemzetgyűlés a demokratikus Magyarország új alkotmányát el nem fogadja.

4. A megyék és járások élén a kormány által kinevezett főispán, illetve járási biztos áll, mellettük a nemzeti bizottságok tanácsadó szerepet töltenek be. A városokban a nemzeti bizottságok választják meg a polgármestert, amelyet a kormány hagy jóvá.

5. „A csendőrséget azonnal fel kell oszlatni." Helyébe az önkormányzat alárendeltségébe „*nemzetőrséget*" kell szervezni, amelynek vezetőit szintén az önkormányzatok választják.

6. „Az államrendőrséget meg kell tisztítani a reakciós és fasiszta elemektől és gyökeresen újjászervezni."

7. A honvédség tisztikarát is „meg kell tisztítani a németbarát elemektől és a Horthy-rendszer támaszaitól".

8. A bíróságok területén hasonló tisztogatást kell végrehajtani és az esküdtbíráskodást kell széleskörűen alkalmazni. A hazaárulók és háborús bűnösök feletti ítélkezésre viszont különbíróságokat kell szervezni.

9. A háborús bűnösöket és hazaárulókat le kell tartóztatni és a különbíróságoknak átadni, köztük „Horthy Miklós kormányzót, az 1941. április 6-a óta hivatalban volt kormányok összes minisztereit és politikai államtitkárait..."

10. A hadiszállítások felülvizsgálata és a jogtalan nyereségek elkobzása.

11. Fel kell oszlatni mint „fasiszta hazaáruló, német zsoldban álló szervezeteket": a Volksbundot, a nyilas pártokat, a Magyar Megújulás Pártját, a Keleti Front Bajtársi Szövetségét, a nemzeti munkaközpontot. Ezek vezetőit is le kell tartóztatni.

Fel kell oszlatni mind „a reakciós Horthy-rendszer, mind a német imperializmussal való szövetség politikai támaszait": a Magyar Élet Pártját, a Vitézi Széket, a Nemzetvédelmi Szövetséget, a Társadalmi Egyesületek Szövetségét.

Valamennyi feloszlatott szervezet vagyonát el kell kobozni, és a sajtójukat is betiltani.

12. A demokratikus államrend védelmére és minden betiltott fasiszta, népellenes szerv újjáéledése megakadályozására erőteljes intézkedéseket kell foganatosítani.

13. Hatályon kívül kell helyezni az 1921. III. tc-et, valamennyi fasiszta törvényt és a faji diszkriminációt szolgáló rendeleteket.

14. Az általános, titkos, arányos és a nőkre is kiterjedő választójogot kell bevezetni, kizárva a választójogból és a választóhatóságból a fasiszta, népellenes elemeket.

15. Biztosítani a sajtó-, gyülekezési és egyesülési szabadságot.

16. A közigazgatás demokratizálása, a falusi, városi és megyei önkormányzatok helyreállítása az általános, titkos választójog alapján.

17. „A vallásszabadság biztosítása."

18. A közoktatás demokratikus szellemű átalakítása, a nevelői kar anyagi helyzetének javítása és a közép- és főiskolák megnyitása a dolgozó nép gyermekei előtt.

És végül a 19. pont, „Az államforma kérdésében a nemzetgyűlés dönt. A kommunista párt a demokratikus köztársaságért száll síkra."

A beterjesztett akcióprogramrész szövegéhez Révai József rövid kiegészítő magyarázatot is fűzött.[19] Ebben leszögezte, hogy a program a pártnak a harci programja, amelyet egyúttal „szövetségeseinknek ajánlunk, aszerint, hogy milyen változások szükségesek". Nyilvánosságra csak akkor kell hozni, ha „a lavina már" megindult, vagyis az antifasiszta, demokratikus mozgalom már kibontakozott és a rendszer összeomlása elkezdődött. A program beindításának előfeltétele, hogy legyen megfelelő kormány, amely „minden valószínűség szerint nem lesz mindjárt demokratikus kormány, nem lesz olyan, mint Bulgáriában! Nem lesz olyan, mert a magyar „belső erők sokkal gyengébbek". A kormányt majd előre kell hajtani. Ezért nem mehet a tervezet sem olyan messzire, mint a bolgár. A német- és háborúellenes követelések „csak az uralkodó osztály hazaáruló részét sújtják". Reakció elleni lépés ugyan van itt is bőven, de az még nem jelent általános támadást minden reakció ellen. Még a földkérdés megoldása sem jelenti, hogy teljesen felszámoltuk a nagytőkés-nagybirtokos osztályokat. Lényeges különbség tétetik más vonatkozásban is az akcióprogramban a közvetlen Hitler-barát fasiszta és háborús bűnösök között, pl. a nyilas, imrédysta hazaárulók és a Magyar Élet Pártja egésze mögötti reakciós erők között. A felelősségrevonást is csak a háborúba történt belépéstől követeli! *Tehát — „nem rögtöni demokratikus forradalom, hanem olyan átalakulás, melynek nemzeti a kiinduló pontja."* *Emellett azonban* aláhúzta Révai József azt is, hogy a párt akcióprogramja *„nem közönséges hanem*

19 PI Arch 677 f 1/13 őe Revai József bevezető előadása

harcos forradalmi demokrácia akcióprogramja... megvalósulás esetén nem áll messze attól, amit egy demokratikus forradalom megvalósít, de nem demokratikus forradalom programja, hanem azután még, elvezet oda."[20] (Kiemelés — K. M.)

Ezt a nemzeti kiindulópontú, de harcos forradalmi demokratikus átalakulást megindítani és a demokratikus forradalomhoz eljutni szándékozó akcióprogram azonban így is határozott és erős forradalmi demokratikus szerveket követelt meg, illetve feltételezett. Ezért hangsúlyozta Révai József, hogy „forradalmi, népi demokratikus, alulról jött szerveket akarunk teremteni". Sőt, arra kell törekedni, hogy „megalakuljanak *még a béke és honmentés kormányának megalakulása előtt*". Ezzel kívánta az akcióterv a tömegek „mozgásbahozását" gyorsítani és erősíteni. Ezt szolgálták a program rugalmas, de határozott demokratikus követelései mind gazdasági, mind politikai, államhatalmi és nemzetőrségi téren. Az osztályharc továbbfejlődésének a kérdése lesz majd az, amely eldönti, hogy ezekre az alulról kiépült szervekre, a nemzeti bizottságokra kell támaszkodni a kormányhatalom ellenőrzésében, vagy fordítva, a kormány ellenőrizze azokat. A kérdést az dönti el, hogy hol lesz a pártnak, a népi demokratikus forradalmi erőknek nagyobb befolyása.[21]

Révai József beterjesztése után a tanácskozáson több kérdésben élénk vita bontakozott ki, amelynek rövid áttekintése hozzásegít az akcióprogram végleges szövegének jobb megértéséhez. Ugyancsak a Friss-feljegyzés szerint a jelentősebb hozzászólások a következők voltak: *Szántó Rezső* egyetértve az államszervezet demokratizálásával felvetette, hogy a nemzeti bizottságoknak központi szervét is létre kell hozni és meg kell határozni, hogy e bizottságokban kik vehetnek részt. Pl. a tömegszervezeteknek, a szakszervezeteknek stb. is lehetővé kell tenni, hogy képviseljék magukat, különben kikapcsolnánk ezeknek a tömegek körében levő nagy befolyását! Továbbá azt hangoztatta, hogy előre nem kell korlátokat szabni abban, hogy milyen radikálisan valósulnak meg a célok. Azokat ugyanis csak később, a hazai helyzettől függően lehet eldönteni. A háborús bűnösök vagyonát is el kell kobozni.

Lippai Zoltán ellentétes irányú észrevételeket tett. Úgy látta, hogy a Révai-előterjesztés lebecsüli egy kicsit a kezdeti nehézségeket. Szerinte a magyar helyzet a romániaihoz lesz hasonló, ahhoz áll majd legközelebb. Ezért a program több kérdésben „túl messze megy", pl. minden reakciós tisztviselő eltávolítása, régi nevek eltörlése stb. Még nem világos az sem, hogy kinek a kezében lesz a vezetés, kisgazdák, szociáldemokraták, vagy az uralkodó osztályok németellenes csoportjának lesz legnagyobb a befolyása.

20. Uo
21. Uo

Lukács György egyetért a program rugalmasságával, azzal is, hogy „erőink hol vannak" attól függjön: „centralizációs" vagy „decentralizációs" erőkre támaszkodjon a párt. Viszont a népi erők „mozgásba hozásának", nevelésének és megszervezésének „óriási munkájára" hívta fel a figyelmet: „a magyar népet hozzá kell szoktatni a cselekvéshez. A magyar nép 25 éven át hozzászokott az engedelmességhez. A kommunista pártnak feladata itt mozgásba hozni, fellazítani, megteremteni egy országos vezető szervet, ... lehet olyan szerv, amely balra tolja a kormányt."[22]

Andics Erzsébet arra hívta fel a figyelmet, hogy a megalakítandó ideiglenes kormány összetételéről is nyilatkozni kell. „Ki kell mondani, hogy kívánatosnak tartjuk, hogy demokratikus pártok és németellenes harcban kivált közéleti férfiakból álljon." Szerinte is kell központi nemzeti bizottsági szerv, de mindenképpen a helyi demokratikus szerveket kell támogatni és rájuk „kell támaszkodni". Így nézve a kérdést, a nemzeti bizottságok hatóköre „túl szűk", ellentétben a nemzetőrség tervezett szerepével, amely „túl bő". Mindezeken túl az első hetek teendőinek pontos, részletes kidolgozását tartja szükségesnek, és egyetértett azzal, hogy szakítani kell a régi elnevezésekkel. „Az emberek érezzék, hogy új ez, se ‚biztos' se ‚főispán'. Az amnesztiakérdést is fel kell vetni, és így a felelősségrevonás dátumait sem kellene külön kiírni — ezekkel még rugalmasabbá válna a program.

Rudas László a javasolt tervezetet mint a „demokratikus állam akcióprogramját" és a tömegek megnyerésének a programját jónak tartja. „El kell kerülni, hogy túl radikális és mérsékelt legyen." A hegemónia szerinte nincs mások kezében, ez a rémlátás. „Csak annyiban nem vagyunk túl radikálisok, hogy nem akarunk szocializmust," és „ne becsüljük le saját magunkat" — szögezte le álláspontját a felszólaló a mérsékeltség és radikalizmus kérdésében. Ő is helytelenítette, hogy a kormányról a tervezet nem beszél: „bele kell venni, összes demokratikus pártokból, köztük kommunista pártból, kell állnia." Felvetette ugyanakkor, hogy „akár akarjuk, akár nem: kettős hatalom lesz." Éppen ezért központi nemzeti bizottsági szerv is kell. A régi elnevezések eltörlésével és az amnesztia felvetésével egyetértett.

Szántó Zoltán helyeselte, hogy beszélni kell a létrehozandó kormányról, de elvetette azt, hogy a kommunista párt részvételi igényét is felvessék. „Nem tartaná helyesnek — szól a feljegyzés — belevenni, hogy helyet akarunk a kormányban, de bele kell venni, hogy milyen kormányt akarunk." Kormányt „olyan demokratikus pártokból, amelyek következetesen harcoltak a függetlenségért". A nemzeti bizottságok központi szervét ő is elveti, 1918—19-ben sem volt központi munkástanács, mégis kialakult ehhez hasonló a budapesti munkástanáccsal. Ha ilyet most is elérnek a baloldali erők, a befolyás biztosítva lesz.

22 Uo Szántó Rezső. Lippai Zoltán és Lukács György felszólalása.

E felszólalások mellett még néhányan a központi nemzeti bizottsági szerv és a kettős hatalom szükségessége mellett foglaltak állást (Háy Cyula, Gergely Sándor, Uitz Béla stb.), majd még néhány hozzászóló a leendő földosztó bizottságok és a földmunkás-szakszervezetek jelentőségére mutatott rá (Nyisztor György, Hunya István stb.).

A vitát Révai József foglalta össze, illetve zárta le.[23] Mindenekelőtt kérte, hogy a felszólalók észrevételeiket bocsássák írásban is rendelkezésére. Elvetette azokat a megjegyzéseket, amelyek azt sugallták, hogy a hazai helyzettől függetlenül készüljön az akcióprogram. Ha pontosan még nem is, de „nagyjából ismerjük az erőviszonyokat", ezért a lehetőség — szögezte le újra — csak „nemzeti kiinduló pont, amelyet át kell fejleszteni demokratikus forradalommá". E kijelentése válasz arra is, hogy „radikalizmusunknak csak az szab határt, hogy nem szocializmus". Révai felhívta a figyelmet e téren a belső erők gyengesége mellett a külpolitikai korlátokra is, az antifasiszta koalícióból eredőkre, pl. a teheráni értekezlet álláspontjára. Ugyanakkor azzal sem értett egyet, hogy a vezető szerep a nemzeti mozgalomban a burzsoázia kezében lenne, de ha az uralkodó osztályok egy jelentős figurája, pl. „Bethlen vagy hasonló szakít Hitlerrel, nem úgy bíráljuk el, mint aki nem szakít," s erre a finn átállás személyi helyzetét hozta fel megfelelő példának. A hatékonyabb németellenes egységfront érdekében elvetette a központi nemzeti bizottság kialakítására irányuló javaslatokat is, de nyomatékosan felhívta a figyelmet és egyetértett azokkal az indítványokkal, amelyek a tömegek mozgásba hozatalára, illetve forradalmi tömegaktivitásuk fokozására irányultak.

A zárszó még egy igen fontos kérdést érintett, mégpedig egy ideiglenes tanácskozó testület vagy ideiglenes parlament megteremtésének a problémáját. Miután ez a kérdés a vitában így fel sem vetődött, mintegy beszámolt erről az előkészületek során felmerült témáról, s a vezető mag ebben kialakított álláspontjáról. „Felmerült nem kellene-e nemzetgyűlésig conzultative ansembléé... Elejtették — adja vissza Révai tájékoztatóját a Friss-feljegyzés —, mert semmi szükség átmeneti parlamenti szervre. Alkotmányosdivá tenné egész törekvésünket, hogy ott teremtsünk népmozgalmat, ahol tényleg lehet." Tehát a moszkvai Bizottság ekkor még elvetette egy ideiglenes parlamenti szerv létrehozásának a gondolatát!

A szeptember 28-i tanácskozással a programvita még nem ért véget. Noha a következő szélesebb körű megbeszélésen, október 7-én nem az akcióprogram következő fejezeteit vitatták meg, hanem „a magyar demokrácia és a kommunista párt" című témát. Ennek, vagyis a párt követendő politikája alapkérdésének, stratégiai vonalának ismételt napirendre tűzését éppen az tette szükségessé, hogy az eddigi vitákban, de szélesebb körben is téves nézetek

23. Lásd uo. az idézett hozzászólásokat, továbbá Andics Erzsébet, Rudas László és Szántó Zoltán felszólalását és Révai József zárszavát.

merültek fel a párt politikai vonalával kapcsolatban.[24] Ezért ennek az október 7-i vitának az ismertetésére is elengedhetetlenül szükségünk van a kialakuló akcióprogram elkészülésének alaposabb megértéséhez.

Az október 7-i s egyben utolsó moszkvai kibővített tanácskozás bevezető előadását, a fenti címmel, Gerő Ernő tartotta. A kérdés napirendre tűzését — hogy ti. miért harcol a párt a demokráciáért, és miért nem tűzi napirendre a proletárdiktatúráért folyó küzdelmet — az előadó a következőkkel indokolta: „nemcsak szélesebb körben felmerült téves nézetek, hanem egyes itt elhangzott nézetek is indokolják". Ezután rátért a „miért" megválaszolása nemzetközi és belső okainak ismertetésére. Az utóbbiaknál — elsősorban —, mivel az 1918—19-es magyar helyzettel vont párhuzamot — a korábbi indokokhoz képest néhány újabb és figyelemre méltó szempontot is felvetett Gerő Ernő. Az egyik az, hogy „ma sokkal hátrább kell kezdeni", mint 18—19-ben. Akkor a vereség miatt az egész reakció elszigetelve, megbénulva állt, kicsúszott a gyeplő a kezéből, és a magyar nép ölébe hullt a széles körű demokrácia. Ilyenre most nem számíthatunk. Egyrészt, az uralkodó osztályok sokat tanultak a 18—19-es helyzetükből, és nem jelentéktelen részük fő törekvése most, hogy átmentsék rendszerüket vagy annak jelentősebb részeit. Továbbá, a román és a finn fegyverszüneti feltételek „azt bizonyítják, hogy, bár nagy lehetőségeket biztosítanak a demokráciának, nem jön automatikusan". Horthy eltávolítása jelent majd változást, „de nem jelenti a rendszer bukását". Ezt mutatja a finnországi és a romániai fejlődés is!

Ezek mellett az elmúlt negyedszázad fő fejlődési vonalait is figyelembe kell venni. Azt, hogy szélesebb rétegekbe is belevitték az antibolsevizmust, a megalkuvás szellemét. A munkásság egy részét is sikerült korrumpálni. A munkásosztály harca az első világháború alatt sokkal erősebb volt, mint most, a demokrácia is erősebb volt akkor!

Az uralkodó osztályok egy másik vonatkozásban is mutatnak különbséget az első világháborúhoz képest. Most „vannak nem demokratikus, de németellenes körök". Ezek egy része keresi a kapcsolatot balfelé is. Mindez azt mutatja, hogy esetleg nemcsak lehet, hanem gyengébbségünk folytán szükséges is szélesebb fronton együtt menni túl a dolgozó osztályokon is! „Tehát taktikánk: szem előtt tartva a célt; feudalizmus plusz német szövetséges kapitalizmus szétzúzása, csökkenti ellenségeink számát." Ugyanilyen módszert kell alkalmazni más kérdéseknél, pl. a földkérdésnél is. Eredetileg úgy gondoltuk — ez van az 1942-es programban is — hogy 300 hold maradhat meg, de az 1938 előtti határok előreláthető visszaállítása folytán ez tarthatatlannak látszik. Le kellene szállítani 100 holdra, de ezzel a kulákságot és az általa vezetett középrétegeket szembeállíthatjuk magunkkal. Ugyanígy a partizánokat támogató földbirtokostól és az átálló tábornoktól sem vehetünk

24. Lásd az indokot uo. Gerő Ernő bevezető előadásában és Rákosi M felszólalásában.

el mindent. Ezekből az következik, hogy az akcióprogramunknak rugalmasnak kell lenni, úgy kell fogalmazni és a feladatokat megszabni, hogy „bizonyos rétegek ne kerüljenek szembe velünk". Ezeknek az indokoknak és szükségszerűségeknek az alapján történt később az akcióprogram árnyalt megfogalmazása.

Az előadó ezután kitért a létrehozando kormányban való kommunista részvétel kérdésére. „Kommunistáknak igazuk van, — mondotta — amikor most belépnek olyan kormányokba, amelyekben megvan a minimális lehetőség, hogy népi demokráciára vegyenek irányt." Ez egyben azt is jelentette, hogy az emigráció vezetése is az új kormányba való belépés politikáját követte. Ezzel együtt elvetette Gerő Ernő a kettős hatalomra való törekvést is. Indokként felhozta, hogy a fasizmus elleni harcból kinőtt új típusú demokrácia az egységfront segítségével jutott diadalra. A kettős hatalom pedig az azon belüli élethalálharcot jelentené, ami gyengítené az egységfront és a demokratikus hatalom pozícióját. A párt akcióprogramja sem negatív leleplező, nem ellenzéki program, hanem „arra való, hogy mint kormányprogramot megvalósítsunk szövetségeseinkkel együtt" — hangsúlyozta az előadó.

A programnak és megvalósításának ez a felfogása és módja egyben kihatással van a későbbi, a távolabbi küzdelemre is. A szocialista célkitűzésekről egyáltalán nem mond le, de ebben a helyzetben mégsem alkalmazza mechanikusan a lenini elvet és módszert, ti., hogy azonnal megindítsa a polgári demokratikus forradalom átnövesztését a szocialista forradalomba. Mivel ez azt jelentené, hogy a demokratikus rendszer ellen is mozgósítaná a tömegeket. Pedig azokat a szövetségesek továbbvitelének segítésére is fel kívánja használni. Arra, hogy az új belső és nemzetközi lehetőségeket kihasználva szélesebb fronton mehessen a szocializmus felé, mint 1917—19-ben lehetett. Felvetődött ehhez kapcsolódva az államhoz való viszony kérdése is. Az átfejlődéskor szét kell-e zúzni az államot vagy sem? Gerő a következőképpen válaszolt: „Szét kell-e zúzni saját államunkat? Ha az az állam tényleg demokratikus lesz, nem."[25]

Mindezek azt is jelentették, hogy az emigráció vezetése is azt vallotta, az adott kedvező nemzetközi viszonyok között, az új belső feltételek alapján új módon és békés úton, a népi demokrácia útján el lehet jutni a szocializmushoz.

A tömören vázolt fenti előterjesztést rövidebb vita követte. Ennek során a felszólalók a követendő fő vonal tekintetében teljesen egyetértettek. *Lukács György* ezt a következőképpen fejezte ki: „elég lesz leszögezni, hogy békés átnövés elvileg lehetséges. Kettős hatalom nem kell, és a kommunisták ne törekedjenek rá. . . . Következetesen képviseljük adott helyzetben a legdemokratikusabb álláspontot. Hogy mi valósítható meg, igen relatív."[26]

25 Uo Gero E valasza a feltett kerdesekre
26 Uo Lukacs Gyorgy felszólalasa

Szántó Rezső viszont így érvelt: „Mit jelent következetesen megvalósult demokrácia? a munkásság, parasztság paralel együttműködését. Hogy viszonylik a proletárdiktatúrához? A demokratikus állam, amely megsemmisíti a feudalizmust és a monopoltőke uralmát, már magában véve a szocializmusba való átnövést jelenti. Feltéve, hogy a munkásság képes lesz maga köré tömöríteni széles néprétegeket. Ha külső nyomás nem lesz, megvalósítható szocializmusba való békés fejlődés."[27]

Rákosi Mátyás hozzászólásában hasonlóan foglalt állást. Felhívta a figyelmet arra, hogy a bekövetkező nagy demokratikus változások során a „hadsereg, külpolitika, bíróságok" stb. mind mind a demokratikus erők kezébe kerülnek, amely szintén elősegíti a fejlődés vázolt irányát.[28]

Vita, illetve ellenvetés csak egy-két kisebb kérdésben volt, mint a szövetségesek meggyőzésének szükségessége, a kommunisták ténylegesen demokratikus politikájáról (Háy László) és annak a lehetősége, hogy ha a horthysta Magyarország az utolsó pillanatban mégiscsak kiugrik, akkor elképzelhető kommunisták nélküli kormány, illetve a párt még illegalitásban is maradhat (Gergely Sándor). Ezekre a választ a vitában Révai József adta meg: „Mi Magyarországon a központi kérdés? A földkérdés. Magántulajdonba adjuk. Ez lesz a válasz és bizonyíték demokráciánk mellett." És továbbá, „lehet, hogy ellenzéki párt leszünk, de akkor is országépítő felelős pártként".[29] Ebből a válaszból egyben az is következik, hogy a vezetés a bekövetkező változásokat minimum olyannak ítélte meg, hogy legfeljebb kormányon kívüli párt lesz a kommunista párt. Annak a lehetőségét elvetette, hogy esetleg illegalitásban kell továbbra is dolgoznia. Ez a következtetés az antifasiszta koalíció egészéből adódó helyes állásfoglalás volt.

Ezzel a vitával az emigrációs pártvezetés akcióprogram-előkészítő munkájának első szakasza lezárult. De csak olyan értelemben, hogy az október közepi Horthy-féle elszakadási kísérlettel új feltételek és körülmények figyelembevételével kellett folytatni a program kialakításának befejezését. Márpedig ezek az újabb körülmények jelentősen befolyásolták az akcióprogram befejező munkálatait és magát a programot is. Így, ha bármilyen összehasonlítást kívánunk tenni az illegális Központi Bizottság és a moszkvai Bizottság akcióprogramja, illetve erre vonatkozó munkája között, csak akkor járunk el helyesen ha mindkét vezető rész október közepe előtti alapállását hasonlítjuk össze. Az újonnan feltárt anyagaink erre módot is nyújtanak. Tehát nem a november 30-i szegedi programot hasonlítjuk össze a budapesti október 2-ival, mert ez történetietlen és eleve kedvezőbb a szegedi javára. Hiszen az utóbbi, az október közepe utáni helyzetet is figyelembe veszi mind belpolitikai, mind

27 Uo. Szanto Rezső hozzászólasa.
28. Rákosi M. felszólalása.
29. Uo Révai. Háy László és Gergely S. felszólalása.

nemzetközi vonatkozásban. Emiatt a debreceni kibontakozási helyzetet nézve eleve reálisabbnak, az adott álláspontot jól tükrözőnek tűnik, és az is önmagában, míg a budapesti program mindezeket nem tükrözheti, hiszen az szeptember végén, október elején készült.

Ha a fenti módon járunk el, akkor a két vezető részleg álláspontja, az elvi és gyakorlati tevékenységet meghatározó munkájának színvonala között nem tapasztalunk olyan lényeges különbséget, amely bármilyen területen azt a következtetést vonatná le velünk, hogy egyik rész tevékenységét a másik fölé lehetne helyezni. Ellenkezőleg! Meglepően hasonlóak és azonosak a lényegében egyidőben és körülményekre kialakított álláspontok és a feladatokat megfogalmazó következtetések. Vessük össze a leglényegesebbeket.

Mindkét vezető rész célkitűzése, akcióprogramjában lefektetett törekvése olyan antifasiszta, forradalmi demokratikus átalakulás, amelynek kiindulópontja a németellenes nemzeti függetlenségi harc. Ugyanakkor mindkét célkitűzésben a társadalmi-gazdasági rendszernek ez a forradalmi átalakítása az első, a *közvetlen fő feladatnak*, a Hitler-ellenes függetlenségi harcnak alárendelten jelentkezik. Ez fogalmazódik meg az illegális Központi Bizottság idézett 1944. szeptemberi kiáltványában, amikor a feladat kettősségéről beszél megállapítja, hogy a közvetlen az első teendő: „Harc a megszálló német imperialista hatalom kiűzésével a független Magyarországért!" A moszkvai Bizottság anyagában ez Révai József elfogadott megfogalmazásában így jutott kifejezésre: „Nem rögtöni demokratikus forradalom, hanem olyan átalakulás, amelynek nemzeti a kiindulópontja."

A harcnak ebben az induló szakaszában, hirdette mindkét vezető rész, a lehető legszélesebb nemzeti összefogás kell osztályra, vallásra és korábbi politikai vagy katonai tevékenységre való tekintet nélkül. Bizonyos eltérés azonban ennek az álláspontnak a konkrét értelmezésében és megvalósítása megkísérlésében található a két vezető szerv munkájában. Az illegális Központi Bizottság — tekintettel a belső erők gyengeségére és az antifasiszta koalicióra —, e harcban elfogadhatónak tartotta a hatalmon levők egy részével, sőt Horthyval is az együttműködést. Ennek eléresére már szeptember második felében konkrét és közvetlen lépéseket is tett. Sőt, még az együttműködés feltételéül sem szabta kategorikusan a demokratikus átalakulás elfogadását sem.

A moszkvai Bizottság ugyancsak hirdette a legszélesebb összefogást, de abból kizárta még ekkor — esetleg — a Horthyékkal való együttműködést. Sőt a németellenes, nem demokratikus erők elé a szövetkezés feltételéül éppen Horthyval, a Horthy-rendszerrel való szakítást állította. Ez az idézett akcióprogram részben a kormányzó eltávolításának és bíróság elé állításának követelésében nyilvánult meg. Még egyértelműbben látszik ez az álláspont azoknak a cikkeknek egyikében, melyeket Révai József 1944. augusztus 22-e és október 10-e között az Igaz Szóban jelentetett meg, és a moszkvai vezetés

akcióprogram-javaslatának egyes pontjait világítja meg részletesen. Az említett kérdéssel kapcsolatban Révai József augusztus 29-én többek között a következőket írta: „Ha pedig vannak Magyarországon konzervatív férfiak akár az egyház, akár a tudományok vagy a közigazgatás soraiban, akik részt akarnak venni a magyar függetlenség visszavívásáért folyó harcban a németek ellen, álláspontjuk komolyságát csak azzal bizonyíthatják, ha szakítanak Horthy Miklóssal, és ha elismerik, hogy Magyarország jövője csak a népi demokráciára épülhet fel."[30]

A moszkvai vezetésnek ez a kissé merev álláspontja e kérdésben egészen október közepéig tartotta magát. Akkor, éppen annak hatására, hogy a szovjet kormány tárgyalt és előzetes fegyverszünetet kötött Horthy képviselőjével, és bizonyos horthysta erők is hajlandók voltak ezt a politikát támogatni, a moszkvai Bizottság változtatott előző álláspontján.

A függetlenségért kibontakozó megszállók elleni küzdelmet mint a harc első lépését fogta fel mindkét vezető rész, és azonos tartalommal vallották, hogy azt az *egész reakciós rendszer felszámolásáért, a demokratikus Magyarország létrehozásáért* folyó küzdelemmé kell fejleszteni. A moszkvai vezetés programvitájában ez úgy fogalmazódott meg, hogy a nemzeti függetlenségi kiindulópontú átalakulást „át kell fejleszteni demokratikus forradalommá". Az illegális Központi Bizottságnál pedig: „Harc a magyar reakció megdöntésével a demokratikus Magyarország megteremtéséért!" Ezt a fejlődési irányt támasztotta alá mindkét vezetés azon törekvése, hogy már az induláskor a munkásosztályé legyen a vezető szerep is!

Tulajdonképpen mindkét megvizsgált kész vagy készülő akcióprogramnak a központjában a nemzeti felszabadulással összefonódó forradalmi demokratikus átalakulás elérésének célja állt. Ebből következik, hogy mindkét tervezet egyformán a reakciós, fasiszta államgépezet szétzúzását és a demokratikus állam megteremtését állította feladatai élére. Mindkét dokumentumban, másmás megfogalmazásban ugyan, de lényegét tekintve munkás-paraszt demokratikus diktatúra létrehozását tűzték ki célul. A budapesti vezetés kimondottan „legelsősorban a munkásosztályra és a parasztságra" támaszkodó népköztársaságot kíván megteremteni. A moszkvai ugyan a szétvert horthysta államgépezet helyébe egy ideiglenes, az antifasiszta demokratikus pártokból és személyekből álló és nemzeti bizottságokra támaszkodó kormányhatalom megteremtését veszi tervbe, de maga a tervezet sem hagy kétséget s még kevésbé a vitája afelől, hogy itt is a „plebejus demokrácia", a munkás-paraszt együttműködés és a „saját demokratikus államunk" megfogalmazások mögött köztársaság formájában szintén munkás-paraszt hatalom húzódik meg.

30. Igaz Szó, 1944. augusztus 29. 2. old. Révai József: A nemzetmentés útja. A magyar demokrácia programjának 2. pontja.

Mindkét terv jelentős antifasiszta célokat is felvázol, és a demokratikus átalakulás legfőbb teendőjének a radikális földreform megvalósítását tekinti, amelyet ilyen vagy olyan formában, de magának a földigénylőknek kell elsősorban végrehajtani. Az illegális program ezt kifejezetten le is szögezi, a moszkvai hasonló célját a vitán túl elsősorban Révai Józsefnek a programpontokat elemző cikkeiben találjuk meg. 1944. szeptember 26-án e kérdésről a következőket írja: „a földreform végrehajtásában magának a parasztságnak kell kivenni a részét. Csak ha a földreform magának a parasztságnak a műve lesz, akkor fog érte harcolni és áldozni."[31]

Bizonyos különbség a két elképzelésben azonban mégis van. A budapesti tervezet valamennyi 200 holdon felüli földbirtok kisajátítását és a parasztság közötti „kártalanítás nélküli" szétosztását tűzte ki. Az emigráns vezetésnek a meghagyható földbirtokok hatására vonatkozó elképzelése ugyan még nem forrt ki október közepéig véglegesen, de az 1942-es és 43-as propaganda programjainak 300 holdas határát, mint már láttuk, az 1944-es őszi viták elvetették és annak 100 holdra való leszállítását javasolták. Itt a kártalanítás-nélküliség nem vetődött fel, de a földreform „demokratikus" voltát különösen aláhúzták.[32]

Az antifasiszta célokkal összefüggő, tőkét is érintő rendszabályokon túl, mindkét program jelentős antimonopolista követeléseket is tartalmaz. Az illegális Központi Bizottság ez irányú törekvése valamivel szélesebb körű és egy kissé radikálisabb. Vagyis nemcsak monopoltőke-ellenes, hanem már bizonyos fokig általánosabban magántulajdon-ellenes, bár nem veti fel a tőke kisajátítását. Ugyanakkor nem vet fel semmilyen államosítási célt, mint az emigrációs vezetés. A budapesti program „a tőke, a magántulajdon olyan gyökeres megreformálását tűzi ki *közvetlen feladatául*, hogy azok a kizsákmányolás és spekuláció eszközeivel, a munkanélküliség felidézésével ne árthassanak a munkásosztály és más dolgozó rétegek gazdasági jólétének és boldogulásának. Kitűzi továbbá a munkásosztály „ellenőrzési jogát a termelésben és elosztásban" általában is, és a progresszív adóztatással a vállalkozók és családtagjaik „jólétének biztosításán" felüli haszon elvonását veszi tervbe. A tőkéseket érinti az illegális Központi Bizottság akcióprogramjának az a követelése is, amely a nem munkával szerzett kapitalista járadék és egyéb jutalékrendszer minden nemét és fajtáját el kívánja törölni.

A moszkvai vezetés a tőke elleni gazdasági és munkás követeléseket végleges formában szintén nem fogalmazta még meg október közepéig egy egységes, pontonként rendszerezett dokumentumban. Amint láttuk, csak az államra vonatkozóan készült el ilyen részletes program. De lényegesebb elemei az ismertetett vitán és Révai József programot magyarázó cikkeiben

31. Igaz Szó, 1944. szeptember 26. 2. old. Révai József: A nemzetmentés útja... 3. pontja.
32. Uo. és PI. Arch. 677. f 1/13. őe. Gerő Ernő 1944. X. 7-i bevezető előadása.

megfogalmazódtak. Révai által még *1944. október 10-én is elemzett és leközölt*, ez év tavaszán készült program szerint a cél „a bankok és kartellek ellenőrzése és tevékenységüknek a magyar nép érdekeinek megfelelő irányba való terelése".[33] E ponthoz fűzött magyarázatában Révai József még hozzáteszi, hogy a magyar demokrácia a szabad vállalkozást ugyan ösztönözni fogja, „de a nemzeti összesség érdekeinek védelmében nem fog visszariadni attól sem, hogy bizonyos iparágakból vagy nagyüzemekből végleg kiküszöbölje a magánérdekeket". Továbbá, „a magyar demokratikus állam nem szüntetheti meg a kizsákmányolást, de bizonyos mértékig korlátozhatja, amennyiben törvényhozási úton kényszerítheti a kapitalistákat a legelemibb munkásjóléti rendszabályok betartására".[34]

Ugyanezeket a kérdéseket Nemes Dezső a programvitán konkrétabban és kissé szélesebb értelemben vetette fel. Mégpedig: a kartellek és a trösztök ellenőrzésén túl „valószínű, hogy egyes iparágak nacionalizálására (szén) sor kerülhet. Munkásellenőrzésnek szerepe lehet szélesebb népi ellenőrzésen belül".[35] Ha ezekhez hozzávesszük azt is, amit Gerő Ernő 1944. október 7-i referátumában így fogalmazott meg: „tehát taktikánk: szem előtt tartani a célt: feudalizmus plusz német szövetséges kapitalizmus szétzúzását,"[36] — világossá válik, hogy a két vezető részleg között ebben a kérdésben sincs sem elméleti, sem egyéb lényeges különbség. Mindkettő a fasizmust mindvégig kiszolgáló tőkét szét kívánja zúzni, és a nagytőkét általában korlátozni tervezi. Az illegális akcióprogram radikálisabb és szélesebb értelmű a kapitalista tulajdon és kizsákmányolás korlátozása vonatkozásában a moszkvai elképzelésnél. Az utóbbi az államosítás felvetésével, túl az antifasiszta intézkedéseken, már a tőkés tulajdonba is közvetlenül beleavatkozni szándékozik.

Mindkét pártvezető részleg nagy figyelmet fordít a munkásosztály és más dolgozó tömegek mozgósítására, megszervezésére és felkészítésére mind a németellenes nemzeti függetlenségi feladatokra, mind pedig a forradalmi demokratikus átalakulásra. A moszkvai vezetésben ugyan voltak, akik a hazai helyzet kellő ismerete hiányában, egy kissé alábecsülték az illegális erőket — lásd pl. Gerő Ernő 1944. szeptember 13-i, már idézett hozzászólását a programvitában —, de egyetértve a párttörténet egyik szakavatott kutatójával,[37] a történelmi tényekre támaszkodva meg kell állapítanunk, hogy ebből nem azt a következtetést vonták le, hogy „felülről" oldják meg a kérdéseket, hanem azt, hogy még nagyobb energiával igyekezzenek felrázni és megszervez-

33. Igaz Szó, 1944. október 10. 2. old. Révai József: A nemzetmentés útja... 4. pontja.
34. Uo.
35. PI. Arch. 677. f. 1/3. őe. Nemes D.: 1944. szeptember 13-i hozzászólása.
36. Uo. Gerő Ernő 1944. X. 7-i bevezető előadása.
37. Szabó Bálint: Népi demokrácia... i. m. 95—96. és 97—98. old.

ni a dolgozókat a politikai, katonai, gazdasági és államhatalmi célok elérése érdekében.

És végezetül e két pártvezető részleg hasonlóan ítélte meg mind elvileg és politikailag, mind pedig nemzetközi vonásait illetően is a nemzeti demokratikus forradalmi átalakulás további fejlődési lehetőségét is. Azonosan vallották, hogy a kialakuló új belső és nemzetközi helyzetben megteremtődhet a lehetőség a szocializmus békés úton és széles szövetségben történő kiharcolásához, amely mindkét szerv további célja volt.

A fenti összehasonlítás alapján teljes bizonyossággal állíthatja a kutató, hogy az ismertetett két akcióprogram-terv között sem az alapvető kérdésekben, sem elméleti-politikai megítélésben, sem pedig a feladatok meghatározásában nincs lényegesnek mondható különbség egyik javára sem. Csak a hazai viszonyokat kevésbé ismerő moszkvai Bizottság álláspontja tér el egy-két itthoni, de nem a leglényegesebb kérdésben az illegális Központi Bizottságtól. Ilyen elsősorban a Horthyhoz való kapcsolat és a hazai kommunista és forradalmi erők megítélése. Ezekben az illegális vezetés reálisabb álláspontot foglalt el már 1944 szeptemberében és októberének elején is. Nem ad alapot az összehasonlítás sem az elméleti megalapozottság, sem pedig a nemzetközi viszonyok értékelése vagy egyéb más vonatkozásban sem arra, hogy az 50-es évek eleji módon az egyik akcióprogram-tervezetet a másik fölé emelhetnénk. Debrecenben és Szegeden 1944. november 30-án közzétett program nem készítőik vagy a moszkvai vezetők általában vett nagyobb elméleti felkészültsége és szélesebb nemzetközi látószöge miatt felelt meg jobban az év végére kialakult helyzetnek, az október első napjaira leírt illegális programnál, hanem azért, mert figyelembe vehette és helyesen tükrözte az októberben bekövetkezett országon belüli változásokat és az ehhez is kapcsolódó, de egyben jelentőségében is egyre növekvő nemzetközi követelményeket. Az illegális pártvezetés programjának erre a továbbfejlesztésére már nem volt mód és lehetőség, bár az 1944. október végi „Nyílt levele" jelzi a változott helyzet követte módosulás helyes irányát! A moszkvai Bizottságnak annál inkább. Ennek a lehetőségnek és követelménynek megfelelően a szeptember végén és október elején még szinte mindenben azonos alapállású akcióprogram-tervét és elképzelését nagyrészt október második felében és novemberben további munkával alkalmassá tette arra, hogy az év végére kialakult katasztrofális magyar helyzetből kiutat mutató közvetlen célú és a demokratikus átalakulást is felölelő program legyen.

Az október közepi Horthy-féle elszakadási kísérlet és hatása új feltételeket és helyzetet teremtett, és hozzájárult ahhoz, hogy az emigrációs vezetés akcióprogram-készítő munkája is új szakaszába lépjen. Az a körülmény, hogy Horthy Miklóst és kormányát az antifasiszta szövetséges nagyhatalmak fegyverszüneti tárgyaló partnerként elfogadták és számoltak az akkori magyar államgépezettel és hadsereggel is, illetve, hogy a sikertelen október 15-i

elszakadási kísérlete után egy ideig még a kormányzót s követőit Magyarország átállításánál továbbra is figyelembe vették — szinte nemzetközi követelménnyé is tette, hogy a készülő akcióprogram további munkálatainál mindezeket szem előtt tartsák.

Viszont jelentős új körülménnyé vált az is, hogy a kiugrás elmaradása miatt egyre csökken azoknak a volt horthysta erőknek a száma, amelyek esetleg irányítói, vezetői lehettek volna az ország háborúból való kivezetésének. Mindezek miatt az akcióprogramban olyan feladatokat is kellett rögzíteni, amelyek egy átmenet demokratikus céljai mellett magának az átállásnak a mikéntjét is felvázolják. Az események mindinkább megkövetelték tehát, hogy valamennyi fokozatban a kommunisták, a Magyar Kommunista Párt legyen a kezdeményező, szervező és irányító erő. Horthy és környezete ilyen értelmű szerepre még az átállásban is képtelennek bizonyult, a többi németellenes demokratikus erő pedig egyáltalán nem készült fel sem programadásra, sem a közvetlen teendők megszabására és szervezésére. Az összeomlás kiteljesedése és a háborús nemzeti tragédia legkilátástalanabb időszakában egyedül csak a kommunisták tudtak és voltak képesek kivezető utat mutatni az országnak.

Az illegalitásban készült akcióprogramot a párt legjobb kádereinek október 15-e utáni újabb lebukása, de főleg a Magyar Frontra támaszkodó Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottságának (MNFFB) a felszámolása következtében nem lehetett már a németellenes és demokratikus erők közös programjává emelni. A moszkvai magyar kommunista vezető résznek viszont volt lehetősége arra, és élt is ezzel, hogy október közepétől az új belső körülményeket figyelembe véve és a nemzetközi követelményeknek megfelelően fogalmazza át az eddig elkészült akcióprogram részeket, illetve azoknak megfelelően fejezze be annak még hátralévő munkálatait.

Hozzásegítette ehhez a moszkvai Bizottságot az a körülmény is, hogy október közepére teljesen világossá vált előtte, hogy a Szovjetunió kormánya és vele valamennyi szövetséges nagyhatalom milyen konkrét és közvetlen politikát folytat, milyen erőkre támaszkodva próbálja elérni Magyarországnak a fasiszta koalícióból történő minél gyorsabb kivonását. Vagyis, véget ért az az idő, amikor a titkos tárgyalások nem ismerete miatt „fáziseltolódás" következett be a szovjet kormány és az emigrációs magyar pártvezetés álláspontjában a horthysta vezetés megítélését illetően. „Ez abban nyilvánulhatott meg — tájékoztat Gerő Ernő —, hogy a szovjet vezetés titokban bizonyos kapcsolatokat létesített Horthyval, s erről a magyar kommunista vezetők csak később értesültek. Ez magyarázhatja meg az álláspontokban esetleg megmutatkozó eltérést."[38] Az álláspontoknak ez az eltérése akkor jelentkezett, mint ezt az előzőekből már ismerjük, amikor a szovjet kormány

38. PI. Arch. H-g-127. Gerő Ernő közlése a szerző kérdésére.

szeptember utolsó harmadától kezdve elfogadta Horthyt tárgyaló partnernek, az emigrációs magyar kommunista vezetés — erről a titkosság miatt mit sem tudva — továbbra is kitartott a Horthyt és az egész horthysta államgépezetet teljesen elvető, az előbbi leváltását és bíróság elé állítását követelő, az utóbbit teljesen szétzúzni szándékozó álláspontja mellett.

Október közepén a moszkvai Bizottság részben a horthysta elszakadási kísérlet útján nyilvánosságra jutott adatok, részben közvetlenül a szovjet megnyilatkozások és tájékoztatások, valamint a különböző területeken, frontokon tevékenykedő magyar kommunisták értesülése alapján, most már részleteiben is tájékozottá vált a Horthyval, illetve fegyverszüneti küldöttségével a szövetségesek részéről kiépített kapcsolatokról, az előzetes megegyezésről, illetve 15-e utáni további tárgyalásaikról. A IV. Ukrán Fronton például Illés Béla és mások nemcsak az átállt Miklós Béla hadseregparancsnokkal folytatott szovjet—magyar megbeszélésen voltak jelen, hanem részt vettek a horthysta fegyverszüneti küldöttségnek a Front parancsnokságán folytatott tanácskozásain is, ahol részletes információt szerezhettek a fegyverszüneti tárgyalások eddigi részleteiről is.[39]

E tényeknek és a körülmények változásának a hatására a moszkvai vezető rész október közepén nemcsak képes volt módosítani korábban követett politikáján Horthyékkal és államukkal kapcsolatban, hanem azt igen gyorsan tette meg, és az átállási kísérlet sikertelenségét látva *egyúttal* új formát is javasolt az ország háborúból történő kivezetésére. Ez a forma most már a nemzetközi és belső követelményeknek megfelelően a kompromisszumos együttműködési lehetőség előtt nyitva hagyta az utat a horthysta németellenes erőkkel is.

A moszkvai pártvezetés már megvitatott és leírt programtervének ilyen értelmű átdolgozását és az akcióprogram munkálatainak a befejezését továbbra is Révai József és Gerő Ernő végezték. A munkálatokkal még Moszkvában október második felében elkészültek.[40] Megvitatására azonban ekkor már nem hívta össze a moszkvai Bizottság azt a kibővített fórumot, amely szeptemberben és október elején ülésezett, hanem csak szűkebb körben: a Bizottságban, illetve a könnyen elérhető elvtársak csoportjával beszélték

39. Lásd ezekről részletesen e munka V. fejezetét, ill. Korom M.: Magyar átállási lehetőségek és tervek 1944. október végén és novemberben. Hadtörténelmi Közlemények, 1974. 2. sz.

40. Lásd Gerő Ernő válasza a szerző kérdéseire. PI. Arch. H-g-127.
Ennek annyiban van jelentősége, hogy a párttörténeti irodalomban elterjedt: miszerint az akcióprogram végleges szövegét csak Szegeden írták meg. Ez nem felel meg a történelmi tényeknek. A szerző ez irányú érdeklődésére Gerő Ernő a következőket válaszolta, 1972. VI. 22-én: „A programot még Moszkvában dolgoztuk ki... Szegeden csak bizonyos simításokat végeztünk a programon". Hasonlóképpen nyilatkozott a program keletkezéséről az a „Jelentés" is, amely az MKP felszabadulás utáni, 1944. november 5—1945. májusáig terjedő működéséről szól (PI. Arch. 274-7/28).: „Az a politikai helyzet — írják a Jelentésben —, amelyet a felszabadulás után a magyar városokban és községekben találtunk, teljes mértékben igazolta a *még Moszkvában Rákosi elvtárs vezetése alatt kidolgozott akcióprogramunk helyességét.*" (Kiemelés — K. M.)

meg. Az előbbivel kapcsolatban Gerő Ernő a következőket közölte: „A Szegeden nyilvánosságra hozott Magyar Függetlenségi Front-programot kizárólag moszkvai magyar kommunisták dolgozták ki. A tervezetet Révai József és Gerő Ernő írták. A megvitatásban többen részt vettek, így Rákosi Mátyás, Farkas Mihály, Nagy Imre és mások. A vita alapján nem módosították a tervezetet."[41]

Más visszaemlékezésekből, illetve fennmaradt korabeli feljegyzésekből az is kiderül, hogy október második felében ezt a már teljesen elkészült akcióprogramot az október 22-től november 1-ig ideiglenesen Moszkvában tartózkodó magyar kommunisták egy-egy csoportjával is megtárgyalta a moszkvai Bizottság,[42] illetve egy letisztázott változatot a partizániskolán is feldolgoztak.[43]

Az előzőre vonatkozóan Fazekas József volt partizán a szerző kérdésére a következőket mondotta: „Mi hatan voltunk, én, Kossa István, Sziklai Sándor, Nagy Sándor, Rácz Gyula és egy Kerekes nevű elvtárs, akit a könyvemben nem említettem. A velünk folytatott programmegbeszéléseken Rákosi Mátyás, Gerő Ernő és Révai József vett részt... Az első találkozásainkon jelezték, hogy a készülő akcióprogramról is szeretnének velünk elbeszélgetni. Ezután egy 4—5 oldalas írást adtak nekünk, hogy ismerkedjünk meg vele és majd mondjuk el róla a véleményünket. ... amikor az észrevételeket mondottuk el, mind a három vezető elvtárs ott volt és mi is mind a hatan. A kezünkbe adott 4—5 oldalas anyag írógéppel volt írva, magyarul, római számozással volt tagolva nagyobb egységekre és ezeken belül is voltak pontjai. Tehát az akcióprogram kimunkálásának egy előrehaladottabb változata lehetett."

Magáról a vitáról a kérdezett így számolt be. „Az észrevételeink megbeszélése úgy folyt le — mint már szó volt erről —, hogy mindnyájan összejöttünk a mi vendégszállásunkon és talán Rácz Gyula kezdte a megjegyzéseinket elmondani. A leglényegesebb az volt, amire még emlékszem, hogy soknak tartottuk a tervezetben megjelölt 200 hold földet, mint ami egy kézben megmaradhat. Erről hosszabban győzködtük egymást, a többi észrevételeinkre már nem emlékszem..."[44]

A fenti programvitára és magára a programra való visszaemlékezés megerősíti, hogy még Moszkvában 1944. október második felében a moszkvai

41. Uo. PI. Arch. H-g-127.
42. Lásd: PI. Arch. H-f-64., és HIL. Partizángyűjtemény SZU/2. Fazekas József 1959. szeptember 6-án kelt visszaemlékezését, továbbá Fazekas József: Őszinte számvetés, Bp. 1971. Kossuth Könyvkiadó. Budapest, 201—203. old.
43. HIL. Partizángyűjtemény, SZU/48. Diamant Sándor feljegyzéseiből.
44. A kérdések és az aláírással hitelesített válaszok egy példánya a szerző birtokában, egy pedig a Párttörténeti Intézet Archívumában. (H-f-64). A vita napja pontosan nem állapítható meg, csak annyi bizonyos, hogy a 20-ától 30-áig terjedő napok közepe táján lehetett, mert 27-től Gerő Ernő már nem volt Moszkvában.

Bizottság akcióprogramja teljesen elkészült. Ugyanakkor arra is támpont, hogy megállapítsuk — a vita hozzájárult e program további finomításához. Eddigi ismereteink szerint ugyanis a Moszkvában letisztázott utolsó változatban a földreformra vonatkozóan már konkrét számok nem szerepeltek. Egy ilyen változat az is, amelyet a partizániskolában is feldolgoztak, és egy lejegyzett példánya egy volt partizánnál megmaradt.[45] Az emigrációs pártvezetés Moszkvában teljesen kidolgozott akcióprogramját az alábbiakban egy Révai József és Gerő Ernő által hazahozott példány alapján ismertetjük.[46]

Az akcióprogram már Moszkvában megkapta azt a címet, amely alatt később Szegeden megjelent, mégpedig: „Magyarország demokratikus újjáépítésének és felemelkedésének programja." Az egész egy bővebb bevezetőből, római számozással hat részre tagolt és azokon belül pontokba szedett feladatokból, és egy rövid, más demokratikus pártokhoz, szervezetekhez és csoportokhoz szóló felhívásból áll.

A bevezető végigkíséri azt a Hitler melletti rablóháborús politikát, amely a legsúlyosabb katasztrófába vitte az országot és a halottak, sebesültek, rokkantak milliónyi áldozatát követelte, romba döntötte városainkat és falvainkat. Azonban sem itt, sem később, a program nem lép fel Horthy ellen, vagy a horthysta államgépezet ellen. Horthy Miklósról egyáltalán meg sem emlékeznek semmilyen formában az akcióprogramban. Ezzel a sem elítélni, sem eleve elfogadni nem akaró formával kívánta a program az esetleges kompromisszumos együttműködés lehetősége előtt nyitva hagyni az utat. Az államiság kérdésében is az adott viszonyokat vette figyelembe. Közvetlen felelőssé a hazaárulókat, a német zsoldba szegődötteket s „nyilas bérenceket" tette. „A magyar reakció háborús politikája megrendítette államiságunk alapjait. — Szól az ez irányú értékelés. — A hazaárulók bűne, hogy Magyarország szégyenletes zsoldos szerepet játszott ebben a háborúban, a legsötétebb reakció, a német fasizmus oldalán." Majd a továbbiakban is e hazaáruló erő és a német megszállók elleni mozgósításra hív fel, mint a legfontosabb és legelső teendőre. „Össze kell fogni minden igazán nemzeti, németellenes erőt! Fegyvert kell ragadni a németek és nyilas bérenceik ellen, szabadságunk és függetlenségünk kivívására, *ez az első lépés.*" (Kiemelés — K. M.)

A függetlenség visszaszerzéséért folyó harchoz tehát árnyalt megkülönböztetés található az akcióprogramban nemcsak a horthysta vezető köröket illetően, hanem általában a magyar konzervatív erők és a hitlerizmust továbbra is támogató hazai szélsőjobboldali fasiszta erők között is. Ugyanak-

45. Az egész dokumentumot lásd: HIL. Partizángyűjtemény, SZU/48. Diamant Sándor feljegyzése.
46. Lásd: PI. Arch. 274-7/5. őe. Az itt található két példány egyikén tintával írt javítások, kihúzások és stiláris igazítások Révai József munkája. Gerő Ernő csak egy-két megjegyzést tett ceruzával ugyanarra a példányra. Ezeket, Gerő Ernő közlése szerint, már Szegeden vezették rá kézírással a Moszkvában legépelt szövegre.

kor e bevezető nem hallgatja el azt sem, hogy nemcsak független, hanem új, életerős, demokratikus Magyarország megteremtéséért is küzd, amely el is érhető, „ha a nép veszi kezébe az ország vezetését, akkor Magyarország nem volt, hanem lesz!"

Az akcióprogram fejezeti beosztása megmaradt olyan felépítésűnek, amelyet még Révai József a szeptember 28-i szélesebb körű vitán ismertetett. Vagyis, a legfontosabb feladati témaköröknek megfelelően hat fő fejezetből állt össze, de a tervezett értelmiségről szóló részt kihagyták a szerzők, és helyette a hatodik pontban Magyarország átállításának módjára, újabb formájára is tettek javaslatot. Az egyes fejezetek tartalma azonban lényegesebb módosuláson ment keresztül. Ez mindenekelőtt az első fejezetre vonatkozik, amely elsősorban az államhatalom kérdéseit ölelte fel.

Az átdolgozott I. fejezet csak 11 pontba foglalja a korábbi 19 helyett az államhatalom körébe tartozó kérdéseket. Teljesen kimaradtak a Horthy Miklós eltávolítására és bíróság elé állítására vonatkozó követelések. Ugyancsak kimaradtak azok a részek, amelyek a korábbi államgépezet radikális és teljes szétrombolását és új, forradalmi szervezetekkel való felváltását irányozták elő. Főleg ezekben a kérdésekben nyilvánult meg az antifasiszta szövetséges hatalmak politikájának, háborús céljainak a hatása.

Az egyes országok radikális forradalmi célkitűzéseit még a Szovjetunió sem támogathatta, ha azok a fasizmus gyors szétzúzását, a háború mielőbbi győzelmes befejezését nem segítették elő. A szövetséges hatalmak céljaik mielőbbi és a legkevesebb áldozattal való elérésére Horthyékkal is kapcsolatba kerültek, amelyet a belső erőknek nemcsak figyelembe kellett venni, hanem csak e szövetséges politikától függően, annak alárendelten kellett és lehetett megszabni saját céljaikat is. A háborút nem azért folytatták az antifasiszta nagyhatalmak, hogy a győztes országok a legyőzöttek gazdasági-társadalmi rendszerét vagy akár kormányzási formáját megváltoztassák, hanem a fasizmus szétveréséért, amelyhez a volt ellenfél eszközeit, segítését is felhasználták. Ez októberre az eddig megkötött román és finn fegyverszüneti egyezményekből is világosan látszott, s amelynek tanulságai a magyar helyzetre és célokra szintén segítették a programadást. Ezért kerültek előtérbe már ebben az első részben azok a feladatok, amelyek a magyar nemzeti céloknak is megfelelően a fasizmus nemzetközi és belső erőinek a legyőzését szolgálták. Tehát a korábbi fejezet antifasiszta, németellenes célkitűzései maradtak meg mindenekelőtt.

Az első fejezet első pontja a fentiek szellemében a belső feladatok megoldásának „elengedhetetlen feltétele"-ként szabja meg a nemzet cselekvő részvételét, hozzájárulását az ország felszabadításához, a barbár német fasizmus megsemmisítéséhez.

A második pont a hazaárulók, háborús bűnösök népbíróság elé állítását és vagyonuk elkobzását követeli. E pont igen rugalmasan — nem köti dátumhoz

a felelősségrevonás kezdetét. *A harmadik* az összes fasiszta népellenes szervezetek és pártok betiltását, vagyonuk elkobzását és az esetleges újjászerveződésük elleni intézkedések megtételét tervezi. *A negyedik pont* a közigazgatás, a bíróságok, a hadsereg és karhatalom megtisztítását követeli „a nyilas, hazaáruló és egyéb népellenes elemektől". E részben még a csendőrség feloszlatásának a követelése is elmaradt, nemhogy még új szervezet, a „nemzetőrség" megteremtését igérné! *Az ötödik pontban* a fasiszta és a reakciós rendszer néppel szembeni védelmét szolgáló törvények és rendeletek hatályon kívül helyezését veszi tervbe. *A hatodik* a börtönökből és az internálótáborokból a hazafiak szabadon engedését követeli. *A hetedik* az általános, titkos, a nőkre is kiterjedő választójogot, *a nyolcadik* a sajtó-, gyülekezési és egyesülési szabadságot fogalmazza meg. *A kilencedik* az esküdtbíráskodás bevezetését, *a tizedik* a teljes vallásszabadság biztosítását, *a tizenegyedik* pedig az oktatásból, kultúrából és a közélet területéről a fasiszta, népellenes métely kiküszöbölését követeli.

A második fejezet a demokratikus átalakulás leglényegesebb kérdésével, az agrárkérdéssel foglalkozik. *Az első pontban* „a földigénylők közreműködésével széles körű földreform" végrehajtását tervezi. A németellenes nemzeti függetlenségi és demokratikus összefogás céljának és a földosztás radikális megoldásának összeegyeztethetősége érdekében a korábbiaktól eltérően itt már nem tüntettek fel konkrét számokat a kiosztandó vagy megtartható birtokot illetően. *A második pont* is ezt tartja szem előtt, amikor így fogalmaz: „a földreform céljaira elsősorban a hazaárulók, a háborús bűnösök, a Volksbund-tagok" stb. birtokait kell igénybe venni, minden felszerelésükkel együtt elkobozni. *A harmadik pontban* a parasztnyúzó Jurcsek-terv eltörlését és a mezőgazdasági termelés szabadpiaci forgalmát kívánják.

A harmadik fejezet gazdasági és pénzügyi feladatokkal foglalkozik. A fejezet *első pontja* erőteljes ipar- és kereskedelemfejlesztő politikát ígér, és az meg kívánja szüntetni az „élősdi egykézvállalatok"-at. Kimondja, hogy „a kartelleket és nagybankokat állami ellenőrzés alá kell helyezni". Érdekes, hogy e pontnál is visszalépés történt a vitában felmerült és követelt munkásellenőrzés széles körű bevezetésétől, a csak állami ellenőrzéshez. *A második pont* a föld mélyének kincseit és a közcélú iparvállalatok — a villanytelepek, a kőolajforrások, a bauxit-, a szén- és ércbányák, valamint a biztosítás — államosítását követeli. *A harmadik* a magánvállalkozás előmozdítását, a kisipar és kiskereskedelem támogatását ígéri. *A negyedik pont* a háborús pusztításoknak központi terv alapján és állami támogatással történő újjáépítését tervezi, és *az ötödik* inflációellenes pénzügyi politikát, a progresszív adóztatás bevezetését és a hadinyereség elkobzását igényli.

A negyedik fejezet a munkásság gazdasági, politikai és szociális érdekeit, követeléseit tárgyalja. Az *elején* a 8 órás munkaidő, a fizetéses szabadság, a kollektív szerződés bevezetését és a női s gyermekmunka védelmét írja elő. *A*

második pont a munkásbiztosítás önkormányzatának a visszaállítását és magának a biztosításnak a mezőgazdasági munkásokra és cselédekre való kiterjesztését kívánja. *A harmadik* a tanoncok törvényes védelmét, *a negyedik* állami munkanélküli segély bevezetését szorgalmazza. *Az ötödik és hatodik pontok* a háborús munkabérpolitika és rendelkezések eltörlését és a mozgó bérskála bevezetését követeli mind az iparban, mind pedig a mezőgazdaságban. Végül *a hetedik pontban* a munkaközvetítésnek a szakszervezetek hatáskörébe történő utalását és a sztrájkjog biztosítását veszi tervbe.

Az ötödik fejezet a követendő külpolitikát vázolja fel. Az *első pont*ban a demokratikus külpolitika kialakítása érdekében a német imperializmustól való elszakadást, a „Nagy-Magyarország" imperialista rögeszmével és a reakció által követett szovjetellenes politikával való szakítást fogalmazza meg. A *második*, jószomszédi viszony kialakítását követeli a környező országokkal és a nyugati hatalmakkal, továbbá „szoros barátságot" a felszabadító és függetlenségünket védő Szovjetunióval. Az akcióprogram e változatában itt még volt egy *harmadik* pont is, amely a szomszédos államok magyar lakosságával kapcsolatban is tartalmazott iránymutatást. „Ez a demokratikus belpolitikával párosuló demokratikus külpolitika — szólt szó szerint ez a pont — biztosítja a szomszédos államok magyar kisebbségeinek és a magyar nemzet zömének kulturális és lelki közösségét, biztosítja Magyarország nemzeti érdekeinek legjobb védelmét és hazánk visszatérését a szabad népek családjába."

A hatodik fejezet zárórészként, az elvetélt horthysta kiugrást követő helyzetet véve alapul, Magyarország fasiszta koalícióból való kivezetésére, a szövetségesek oldalára történő átállítására ad szervezeti és módszerbeli új javaslatot. A pontokra nem tagolódó fejezet „*a német elnyomók és magyar cinkosaik elleni harcban, a fasiszta és feudális reakció szétzúzására és a demokratikus átalakulás biztosítására*", a „demokratikus pártok megbízottaiból és kipróbált németellenes hazafiakból" nemzeti bizottságokat ajánl szervezni, amelyek a „Magyar Nemzeti Frontnak" helyi szervei lennének. (Kiemelés — K. M.) Ezekre a nemzeti bizottságokra támaszkodva kell létrehozni az ideiglenes kormányt, amely a Magyar Nemzeti Frontnak a kormánya lenne. Az ideiglenes kormány e terv szerint is az összehívandó „alkotmányozó nemzetgyűlésnek" lenne a felelős, de azt itt még csak „az új magyar demokratikus rend megszilárdítására és bevezetésére" hívnák egybe. Vagyis ez a terv nem számol ideiglenes nemzetgyűlés előzetes összehívásával, hanem azonnal egy ideiglenes kormány felállításával.

Végezetül a Magyar Kommunista Párt felhívja valamennyi demokratikus pártot, szervezetet, bizottságot és minden hazafit, pártállásra való tekintet nélkül, hogy foglaljon állást a „nemzeti összefogás és megújhodás" programja mellett, és harcba hívja az egész nemzetet annak megvalósításáért.

Ez az akcióprogram határozottságát és radikalizmusát tekintve lényegesen enyhébb, mint mindkét vezető résznek szeptemberi és október eleji elképzelése.

Ez két lényeges okkal magyarázható. Egyrészt, ez a program tartalmazza az ország átállításának, kibontakozó függetlenségi, nemzeti harcának a feladatait és érdekeit is, másrészt pedig kényszerült figyelembe venni azt a körülményt, hogy olyan helyzetben kell megkezdeni a függetlenségi és demokratikus átalakítási harcot, amelyben a hatalmon levő uralkodó körök nem akartak, ill. képtelenek voltak hozzájárulni a háborúból való kilépéshez. A korábbiakhoz képest mérsékeltebb programot magyarázza az is, hogy különösen a németellenes, az antifasiszta demokratikus polgári-kispolgári erők mozgalma, de a munkásság és a dolgozó parasztság forradalmi mozgalmai sem voltak olyan erősek Magyarországon, hogy a nemzetközi lehetőségek adta kereteken belül egy határozottabb átállást és azonnali forradalmi indítást eredményezhettek volna. Mindezek következtében, tehát lényegesen messzebbről lehetett csak elindulni az ország megmentéséért és demokratikus átalakításáért kezdődő harcban. A kommunista párt alapvető célkitűzése azonban nem változott meg azáltal, hogy lényegesen messzebbről kellett elindítani a küzdelmet. Továbbra is a német megszállók kiverése, az ország felszabadítása, függetlenségének a visszaállítása, majd ehhez kapcsolódva annak demokratikus átalakítása volt a célja. Ez áll a fenti akcióprogram tengelyében is.

Az elkészült akcióprogramot a moszkvai Bizottság még 1944. október végén Moszkvában átadta Dimitrovnak, aki a Komintern 1943-as feloszlatása után továbbra is vezette a KI örökségül egyelőre még megmaradt Intézetet, és aki a háború végéig tanácsaival és észrevételeivel segítette az egyes pártok Moszkvában lévő részlegének, propaganda, hadifogoly-felvilágosító stb. munkáját.[47] „A végleges szöveget eljuttattuk Dimitrov elvtársnak — tájékoztatta a szerzőt Gerő Ernő az elkészült program további sorsáról — aki (ezt utólag tudtuk meg) továbbította azt Sztálinnak és Molotovnak is. Dimitrov elvtárs a dokumentummal egyetértett, de volt néhány kisebb részletmegjegyzése. Ezekre konkrétan már nem emlékszem. Csupán arra emlékszem vissza, hogy Dimitrov elvtárs tréfásan megjegyezte: Jó maguknak, van nagybirtok, tehát van mit felosztani."[48]

A moszkvai vezetés akcióprogramja tehát Dimitrov jóváhagyásával — Sztálin és Molotov véleménye arról csak később, december elején került kifejtésre a magyar kommunisták előtt — október végére készen állt, és azt az 1944. október utolsó napjaiban a felszabadult magyar területekre hazainduló vezető magyar kommunisták csoportja magával is hozta.

47. A kommunista pártok Szovjetunióban tartózkodó vezető részlegeinek e módszerű és formájú segítése nemcsak a magyar párttal vagy a német-szövetséges országok kommunista pártjaival kapcsolatosak, hanem valamennyi kommunista párttal. Pl. ugyanígy segítette Dimitrov és Manuilszkij a KI feloszlatása után a Csehszlovák Kommunista Párt „moszkvai vezetőségét", illetve a Szlovák Kommunista Pártot is. Lásd mindenekelőtt Gustav Husak: Tanúságtétel a szlovák nemzeti felkelésről. Kossuth Könyvkiadó. Budapest, 1970. 86—87., 89 -91., 142., 225. és 378 379. oldalak.

48. Pl. Arch. H-g-127.

VII. FEJEZET

ÚJ, DEMOKRATIKUS KORMÁNY FELTÉTELEINEK KIALAKULÁSA A FELSZABADÍTOTT TERÜLETEKEN

Az 1944 novemberében és december elején, Budapest gyors bevételére foganatosított többszöri kísérlet időszakában, az ország területének további katonai felszabadítása elsősorban a fővárostól északkeletre és déli, délnyugati irányban a Dunántúlon folyt. Október utolsó napján a 2. Ukrán Front által felszabadított Nyíregyháza, Kecskemét és Kalocsa után november 2-án Nagykőrös, 4-én Szolnok és Cegléd, majd még szintén e hónap első felében, 15-én Jászberény és e városok környéke is a hadseregcsoport kezére került. A Frontnak Budapestet keletről és északról átkarolni szándékozó hadművelete során november 19-én szabadult fel Gyöngyös, 26-án Hatvan, 27-én Eger, majd december 3-án Miskolc, Észak-Magyarország ipari központja is. Ugyanezen a napon került a szovjet csapatok birtokába Sátoraljaújhely is, azzal a sajátossággal, hogy a város a 2. és a 4. Ukrán Frontnak csatlakozási sávjában feküdt, így annak és környékének felszabadítása mindkét front harcának eredménye. A 4. Ukrán Front csapatai azonban a városok közül csak Sátoraljaújhely felszabadításában vettek részt hazánk területén.

Még az Ideiglenes Nemzetgyűlésbe történő választások területi kijelölése előtt, december 9-én szabadult fel a fővárostól északra fekvő Vác, Balassagyarmat és környéke is.

November közepén ért Magyarország területére és kapcsolódott be a fasisztákat kiűző harcokba a 3. Ukrán Front. E hadseregcsoport csapatai ekkor keltek át a Dráva torkolatától északra, Apatinnál a Dunán, és kezdték meg délkeletről a Dunántúl felszabadítását. E harcok során november 26-án szabadult fel Mohács, 29-én pedig már Pécs, Délkelet-Dunántúl központja is.

A 3. Ukrán Front csapatai további támadásaik során november 30-án Szekszárdot, december 1-én Paksot, 2-án Kaposvárt, 4-én pedig már Dunaföldvárt is kezükbe vették, és néhány nap múlva északon és északnyugaton elérték az Ercsi és Adony között a Dunán szintén átkelt 2. Ukrán Front egységeit, majd a Velencei-tó és a Balaton délkeleti partjait.

A felszabadult magyar területek határa, a front december első harmadának végére tehát az ország északkeleti széléről kiindulva a következő vonalon

húzódott: Sátoraljaújhelytől északra és nyugatra, Sárospataktól és Szerencstől délre — e helységek még német-nyilas uralom alatt voltak —; továbbá a már felszabadult Szikszó, Miskolc, Eger, Gyöngyös és Jobbágyitól északra. Innen a front vonala északnyugatra tért el, és Szécsénytől nyugatra a már szabaddá vált Hunyag, Balassagyarmat és Drégelypalánk mellett az Ipoly vonalán haladt. Drégelypalánknál déli irányban folytatódott, és a szintén megtisztított Nógrádtól, valamint Kismarostól nyugatra érte el a Dunát, s ennek vonalát követte a pesti hídfő kezdetéig. Itt a Dunakeszi, Fót, Kerepes, Pécel, Gyömrő, Vecsés, Gyál és Soroksártól kívül eső vonalon haladt, majd a már szovjet kézen levő Szigetszentmiklóstól északra a Csepel-szigeten át folytatódott a Dunántúlon. Itt Érdtől és Baracskától délre, a Velencei tótól és Táctól pedig délkeletre és a Balaton déli partján húzódott. Innen déli irányban haladt tovább, s a Marcali, Nagybajom és Nagykorpádtól keletre eső vonalon és Babócsától nyugatra érte el a Drávát.[1]

Az 1944. december 12-ig szabaddá vált fenti terület az ország egészének mintegy 55—60%-a volt. Ez a terület szolgált az ország valamivel több mint fele népessége lakhelyéül. Ezek az ötven százalékot meghaladó arányok már kedvező kiindulópontot jelentettek egy új kibontakozáshoz. Feltárásukat és vizsgálatukat az indokolja, hogy december 13-án tervezték meg, mely városokban, ill. területeken válhat lehetségessé a katonai felszabadításuk megtörténtével küldöttek választása az Ideiglenes Nemzetgyűlésbe. Adataink tanúsítják, hogy már ekkor az ország egy jelentős részére lehetett számítani.

Mivel azonban sem a felszabadult területek pontos aránya, sem pedig az ott lévő lakosság száma nem bírt kizárólagos jelentőséggel — más viszonyítással is élnünk kell az összehasonlításban. Az Ideiglenes Nemzetgyűlésbe a választásokat zömmel a városokban, megyei és járási székhelyeken tervezték és tartották meg — ezért a fentieken túl e területek arányainak is lehet bizonyos jelentősége. Budapest, az ország politikai, kulturális, ipari és legfőbb forradalmi hagyományokkal rendelkező központja még nem szabadult fel. Viszont az akkori 12 ún. törvényhatósági jogú város közül 8 és a 42 megyei város közül már 27 volt a felszabadult területeken. Vagyis a főváros nélkül az

1. A front állását M. M. Minaszján: Oszvobozsgyenyije narodov jugo-vosztocsnoj, Evropü. Vojennoe Izd. Miniszterszstva Oboronü SzSzSzR. Moszkva, 1967. c. munka térképmelléklete és az egyes helységek felszabadulásának napjai alapján állítottuk össze. A front állása Sátoraljaújhelytől Székesfehérvárig, a II. Ukrán Front sávjában a 9. sz. térkép szerint 1944. december 12-ére, Székesfehérvártól a Dráváig, a III. Ukrán Front sávja, a 10. sz. térképvázlat alapján december 9-re vonatkozik. A Hírek (Híradó) c. frontújság szerint Sátoraljaújhelyet a IV. Ukrán Front szabadította fel. (1944. december 3-i híradás.) Az egyes helységek felszabadulásának megjelölt napja a különböző feldolgozásokban igen eltérő, ezért a pontosítások céljából azokat összevetettük az örvendetesen szaporodó helytörténeti munkákkal is. Továbbá az összefoglaló magyar feldolgozások is igen bő támpontot adtak. Így Tóth Sándor: A szovjet hadsereg felszabadító harcai Magyarországon. Zrínyi Katonai Kiadó. Budapest, 1965. és Nagy Gábor: A III. Ukrán Front felszabadító hadműveleteinek első szakasza. Hadtörténelmi Közlemények, 1972. 2. szám.

ország akkori 54 városa közül 35 a szovjet csapatok kezén volt. Az akkori 25 vármegye székhelye közül december első harmadának a végére mintegy 15 szabadult fel. Hasonló arányú adatokat találunk az ország akkori járásainak vizsgálatánál is. A mintegy 150 járás közül, itt is vitás esetekben a székhelyeket nézve, már közel 90 szabadult fel.[2]

A szóban forgó időre felszabadult területek forradalmi-történeti múltja és a társadalmi-gazdasági viszonyok szerinti jelene is érdekes képet mutat. Felszabadult a bőséges plebejus-agrár forradalmi múlttal rendelkező Tiszántúl, s azon belül is jelentős a Viharsarok, a nem jelentéktelen szabadságharcos, függetlenségi tradícióval rendelkező Debrecen és környéke, az északkeleti országrész a kuruc szabadságharcos múlttal és a Duna—Tisza köze hasonló hagyományokat őrző és agrárszocialista múlttal is rendelkező mezővárosai. A Tiszántúlon és az Alföld északi részein találhatók az ország legnagyobb és legradikálisabb szegény és nincstelen paraszti tömegei. Emellett a leendő kibontakozás bázisán két jelentős ipari központ is található a maga proletárharcokban edzett munkásságával: Miskolc és környéke, valamint Pécs és a Mecsek-vidék.

Mindezek az adottságok azonban esetleg kedvezőbbé tették a kibontakozási lehetőséget, de eleve nem döntötték el azt a kérdést, hogy képes lesz-e a felszabadult Magyarország — legalább most — kezébe venni sorsának további alakítását. Ennek lehetőségét ugyanis nemcsak a felszabadult területek történelmi és társadalmi sajátosságai határozták meg, hanem a Vörös Hadsereg egész felszabadító tevékenységével, illetve az egész antifasiszta koalíció politikájával is összefüggött. Ahhoz, hogy az ország ráléphessen a fasiszta koalícióval való szakítás útjára, 1944 október közepe óta már két lényeges körülmény volt szükséges. *Egyrészt* az, hogy az ország legalább egy jelentős részéből a szovjet hadsereg kiverje a német fasiszta megszállókat és nyilas kiszolgálóikat, *másrészt* pedig az, hogy az így előállt kedvező helyzetben legyenek olyan magyar antifasiszta, demokratikus erők, amelyek élni tudnak a lehetőséggel, és kivezetik az országot a rablóháborúból, s a demokratikus útra térítik.

A katonai felszabadítás tehát csak a demokratikus kibontakozás lehetőségét teremtette meg, nem magát a kormányozni is képes szervezett, politikai erőket. A szovjet hadsereg nem végezhette el az országmentés és demokratikus újjáépítés munkáját sem. Ehhez a belső erők kibontakozása, országos egységbe szerveződése és kormányozási tevékenysége kellett. Megteremtődésükhöz a katonai felszabadulásukon túl nagymértékben hozzájárult az egész

2 A területre és a lakossagra vonatkozo szamokat az 1941-es nepszamlalasi adatok alapjan a mai orszagteruletre vonatkozoan adjuk A varosokkal es jarasokkal kapcsolatban az 1944-es „Magyarorszag tiszti cim es nevtara" adataira tamaszkodtunk (51 evf 1944 szerk es kiadja a M Kir Kozponti Statisztikai Hivatal, Bp 1944)

antifasiszta koalíciónak, benne mindenekelőtt a Szovjetunió kormányának általános politikája is.

A többi antifasiszta nagyhatalommal együtt a szovjet kormány sem szándékozott — ismételjük nyomatékosan aláhúzva — megváltoztatni az ország társadalmi-gazdasági rendjét. Nem kívánt beavatkozni a felszabaduló nép belügyeibe túl azon, hogy *szövetségeseivel együtt és háborús célkitűzéseinek megfelelően* határozott antifasiszta, demokratikus politikai rendszer kiépítésére törekedett, és ennek megfelelő bel- és külpolitika vitelét kívánta meg. A megelőző részekben már idézett szovjet és magyar dokumentumokon kívül e politikát igen jól foglalja össze az az 1944. november 20-i jelentés is, amelyet az USA szovjetunióbeli ügyvivője, Kennan küldött kormánya külügyminiszterének. „Miután Románia, Finnország és Bulgária kilépett a háborúból — szól a távirati jelentés —, Görögország és Jugoszlávia felszabadult és Magyarország összeomlása küszöbén áll, a szovjet intenciók tisztázódni kezdenek nyugati szomszédaikkal szemben. A helyi helyzetekhez alkalmazkodni kívánó és ezért változtatásokra hajlamos szovjet politika arra törekszik, hogy nyugati határai mentén olyan rendszereket hozzon létre, amelyek kedvező beállítottságúak a Szovjetunióval szemben, de nem szükségszerűen kényszeríti ki a kommunista gazdasági vagy társadalmi rendszereket. Noha feltűnően tartózkodik attól, hogy nyíltan beavatkozzon az országok belügyeibe, a szovjet politika arra biztatja a kommunista és szimpatizáló baloldali pártokat, hogy vegyék át az ellenőrzést és erélyes programot tűzzenek ki,..."[3]

A szovjet kormánynak ezt a politikáját fogalmazta meg a Szovjetunió Állami Honvédelmi Bizottságának már elemzett 1944. október 27-i határozata is, amely a magyarországi helyzetre és viszonyokra vonatkozóan szabott feladatokat a hazánkban harcoló szovjet csapatok parancsnokságának, politikai szerveinek és végső soron teljes állományának.

E politika végrehajtása során és annak megfelelően a felszabadított területeken a szovjet katonai szervek sem törekedtek a magyarországi viszonyok megváltoztatására. Még a korábbi magyar államgépezet, államapparátus szervezeti formáin és személyi állományán sem kívántak változtatást. Bár a Vörös Hadsereg a magyar fasiszta állam ellenállást kifejtő erőszakszervezeteit, a harcoló fegyveres szervezeteit szétzúzta, mégsem kívánt még e téren sem beavatkozni a magyar viszonyok átalakításába. Mint láttuk, a Horthyékkal és később a magyar tábornokokkal való tárgyalások során a szovjet félnek nem volt célja még a hadsereg átszervezése sem. Ugyanúgy, mint Romániában és Bulgáriában, csak a hadsereg fasiszta Németország ellen való fordulását kívánta meg. Még a magyar hadsereg defasizálása sem szerepelt akkor külön, kiemelt előfeltételként, ill. követelményként. Az ilyen irányú

3. Foreign Relations of the United States. Diplomatic Papers. 1944. IV. kötet. Európa. Washington, 1966. 923—924. old.

teendőket a fegyverszüneti szerződés pontjai írták elő az egyes volt németszövetséges országoknak.

Méginkább érvényes volt ez a politika az államapparátus nem katonai jellegű szervei vonatkozásában. A szovjet csapatok megjelenése után a városokban és jelentősebb községekben katonai parancsnokságot szerveztek. A kisebb helységekben, községekben csak ideiglenes ún. tábori parancsnokságok működtek, amelyek szakadatlanul mozgásban voltak, követve a front előrehaladását.[4] E katonai parancsnokságok elsősorban a harcoló alakulatok érdekeit és a polgári lakosság soraiban a szükséges rendet biztosították, továbbá a normális élet helyreállítását és a termelés beindítását segítették elő. Tevékenységüket általában mindenhol tájékoztató és a tennivalókat meghatározó felhívással kezdték.

A szovjet katonai szervek a felszabadult területeken mindenütt a korábbi magyar államapparátus beindításán fáradoztak. Több okból ragaszkodtak a régi közigazgatási szervezet fenntartásához. Egyrészt, mert a harc közvetlen érdekei megkövetelték a lehető legoptimálisabb hátországi rendet, és azt a régi apparátusra támaszkodva vélték elérni, nem pedig új formákkal való kísérletezéssel. Továbbá, mert ez felelt meg legjobban az ellentétes társadalmi-politikai alapokon álló antifasiszta koalíció összérdekeinek, és ez úton is haladva még remélhető volt, hogy a németellenes harchoz, esetleg felhasználhatják Horthy-Magyarország bizonyos, Hitlerrel szakító erőit.

A rend biztosítása és a közigazgatás, közellátás megszervezése terén a korábbi államszervezetre való támaszkodás a következőkben nyilvánult meg. A szovjet katonai szervek nem nyúltak a magyar államszervezet kialakult felépítési formájához. Sőt, azt a felszabadulás után úgy, ahogyan a front elvonulásával megmaradt, azonnal megpróbálták életre kelteni. Nem nyúltak az apparátus káderállományához sem, hanem azokat, akik a helyükön maradtak, azonnal felszólították munkájuk tovább végzésére. Amiatt, mert valaki a régi államgépezetben tevékenykedett, bántódás nem érte. Emiatt nem üldöztek, nem tartóztattak le és nem váltottak le vagy bocsátottak el senkit.

A szovjet csapatok nem építettek ki a lakosság irányítására katonai közigazgatást, hanem a helyben maradt régi állami hivatalok vezetőit bízták meg a polgári közigazgatás beindításával, korábbi munkájuk folytatásával. A helyben maradottak többsége élt is a felajánlott lehetőséggel.

Ott, ahol elmenekültek a korábbi vezetők, rendszerint a visszamaradt helyettesek vagy más felelős beosztásúak, illetve az egyszerű tisztviselők közül bízott meg a szovjet parancsnokság valakit az adott község, város vagy terület irányításával. Csak ha a hivatali állami apparátusban nem találtak az illetékes szovjet szervek megfelelő személyt, akkor fordultak a politikai aktivitást azonnal elkezdő és legtöbbször már a szovjet csapatok beérkezésekor

4. Hazánk felszabadulása. 1944—1945. Zrínyi Katonai Kiadó Budapest, 1970. 54. old.

jelentkező népi-forradalmi erőkhöz, vagy az illető helység értelmiségi csoportjához: a pedagógusokhoz, orvosokhoz vagy valamelyik vallás papjához. Ez esetben vagy közvetlenül megbíztak valakit az ügyek vezetésével, vagy pedig kérték a baloldali politikusokat és értelmiségieket, hogy válasszanak, jelöljenek ki maguk közül valakit ideiglenes vezetőnek.

Ez a szovjet politika természetesen nem azt jelentette, hogy a háborús bűnösök és népellenes fasiszták megmenekülhettek a felelősségrevonás alól, hanem csak azt, hogy a szovjet katonai szervek nem foglalkoztak ilyen felelősségrevonással. Ezt a feladatot valamennyi volt német-szövetséges országban a fegyverszüneti egyezményekben rögzítetten az illető ország államhatalmi szerveinek kellett elvégeznie. Az egész államgépezet demokratikus átalakítását hasonló módon kellett végrehajtani. Az újjáéledő államapparátus demokratikus megtisztulásához egyébként is nagymértékben hozzájárult az a körülmény, hogy a korábbi gépezet vezető káderei a közelgő Vörös Hadsereg elől elmenekültek. Ez szinte általános tünet volt a tiszántúli és a Duna—Tisza közti területeken.

A szovjet haderő előrenyomulásával szétverte, illetve kiszorította azt az idegen fegyveres erőt, amelyre a nyilas hatalom támaszkodott. Szétverte és kiüldözte a korábbi magyar államgépezet ellenálló fegyveres erejét is. A fegyveres erők eltűnésével a felszabadulásra széthullt a korábbi államhatalom más alkotórésze is. Eltávozott a helyi karhatalom is szinte teljes káderállományával együtt. Velük menekült az ország keleti feléből a régi Magyarország teljes vezető rétege. Eltávozott onnan a földbirtokosok, a tőkések, a nyilasokon túl a volt Horthy-rendszer politikai képviselőinek nagy többsége, a helyi állami apparátusnak; a közigazgatásnak, a bíróságoknak stb. szinte teljes vezető garnitúrája. Nyugat felé menekült az államgépezet helyi apparátusa középkádereinek zöme is, magával ragadva a tisztviselők tekintélyes hányadát is. Bizonyos becslések szerint „a közigazgatási apparátus dolgozóinak 70—80%-a távozott el nyugatra a Vörös Hadsereg elől az ország keleti részéből."[5]

A régi államgépezetnek a széthullása és a régi rendszer politikai, valamint apparátusi káderállománya zömének eltávozása következtében a katonai felszabadítás idejére vákuum keletkezett, amely önmagában is kedvező lehetőséget jelentett a magyar antifasiszta demokratikus és forradalmi erők számára. A szóban forgó rétegek és csoportok nyugatra történt evakuálását nem követelte meg sem katonai érdek, sem pedig a szovjet kormány politikája. Az elsősorban a több évtizedes szovjetellenes propaganda eredménye volt, amely ez esetben éppen azokra hatott vissza, akik a lakosság különböző rétegeit ijesztgették vele. A menekülésáradat, tehát szükségtelen volt, de megtörtént, s ez a körülmény objektíve kedvezett a népi, forradalmi erők

5. Népszabadság, 1969. XII. 14. 6. old. M. Somlyai Magda: Hogyan indult az élet? c. cikke.

felülkerekedésének, megszerveződésének. Azokkal, akik nem menekültek el, ott maradtak szolgálati helyükön, általában el lehetett kezdeni az új élet beindításának a munkáját. A régi rendszer helyben maradt tisztviselői *többségének* el nem menekülése egyben mintegy politikai állásfoglalást is jelentett: a régivel való szakítás s az új, a demokratikus jövő felé fordulást.

Egyébként az államapparátusnak ez a széthullása és kádereinek ily nagyarányú elmenekülése nem volt jellemző az egész ország területén. Ez is azt mutatja, hogy, különösen az utóbbi, nem a felszabadító erők tevékenységének, ill. politikájának vagy a magyar antifasiszta erők ilyen irányú törekvésének az eredménye.

A Dunától nyugatra eső területeken több körülmény közrejátszása eredményeként kevésbé omlott össze a korábbi államgépezet, és nem volt már olyan népvándorlásszerű, fejetlen menekülés nyugatra. A Dunántúl délkeleti részén ezt az állapotot elsősorban a 3. Ukrán Front egységeinek váratlan és gyors megjelenése idézte elő. Ez a körülmény ugyanis — bármilyen furcsán is hangzik — nem adott időt a régi államapparátus evakuálásához és a tisztviselők elmeneküléséhez, tehát a széthullás kiteljesedéséhez. Itt nemcsak a közellátási adminisztráció jelentős része, hanem igen sok helyen még a rendőrség és a csendőrség sem tudott eltávozni.

Más dunántúli megyékben még a reakciós „tekintetes vármegye" is csaknem teljes egészében a helyén maradt a felszabaduláskor. E jelenség indokaként a sok közül csak néhányat kívánunk felemlíteni, ugyanis azok részletes vizsgálata meghaladja célkitűzésünk részben területi, részben pedig időbeli keretét is. Egyik ilyen ok az, hogy lecsökkent az a magyar terület, ahová már nagyobb nehézség és veszély nélkül menekülni vagy továbbmenekülni lehetett. Az ország elhagyása már gondolkodóba ejtette különösen azokat, akik csak a fasiszta propaganda hatására távoztak el otthonaikból. Kezdett az is bebizonyosodni, hogy hazug és teljesen alaptalan az a propaganda, amely szerint a „vörösök" mindenkit meghurcolnak vagy Szibériába telepítenek. Éreztették hatásukat ez irányban a felszabadult városokból repülőn eljuttatott és leszórt felvilágosító röplapok, felhívások is. Továbbá, a felszabadult területeken megalakult magyar politikai és egyéb szerveknek, majd az Ideiglenes Nemzeti Kormánynak is jelentős kijózanító hatása volt a még nyilasnémet uralom alatt élő lakosságra is. Mindenesetre azokon a helyeken, ahol a régi államgépezet összeomlása és a régi rendszer kádereinek az eltávozása nem volt olyan méretű, mint a felszabadulás kezdetén a keleti területeken, a demokratikus erők kibontakozása, felülkerekedése előtt objektíve megnehezült a helyzet, lassúbb volt a demokratikus államhatalmi és politikai élet kialakítása és fejlődése.

Az általunk vizsgált felszabadult keleti országrészekben tehát nemcsak a politikai, mozgalmi élet demokratikus kialakítása várt az antifasiszta baloldali erőkre, hanem az államhatalmi, közigazgatási szervek megteremtése és

feladatok elvégzése is. Mindezt azonban a kezdeti időkben mindenféle központi útmutatás vagy irányítás nélkül kellett tenniök, sőt összeköttetés hiányában egymástól is különállóan kezdtek neki mindkét irányban a munkának. Ezért sok esetben mind felfogásban, mind formákban, szervezeti keretekben és elnevezésekben egészen eltérő helyi viszonyok alakultak ki a felszabadulást követő hetekben, hónapokban. Ezeknek a bemutatása és vizsgálata azonban terjedelem hiányában nem lehet e munka feladata. Azokat egy különálló kötet fogja tárgyalni. — Itt csak arra szorítkozhatunk, hogy a politikai élet, a demokratikus pártok országossá válását, az antifasiszta erők összefogásának, programjuk kialakulásának folyamatát, tehát a kormányképes belső politikai alapok megteremtődését vegyük szemügyre.

A fasiszta erők katonai szétzúzásával megteremtődtek e területen a demokratikus kibontakozás, az újjászületés lehetőségének a feltételei. A felszabadult nép élt is a lehetőségekkel, és az elsőnek szabaddá vált Viharsarokból kiindulva a volt Csanád, Békés és Csongrád megyékben, illetve Szegeden azonnal hozzákezdett az új, demokratikus helyi politikai és közigazgatási életének kialakításához. Ezt fokozatosan követte a többi felszabadult terület új életének megindítása is.

A zömében kommunista, demokratikus baloldali kezdeményezéssel és vezetéssel gyorsan kibontakozott helyi politikai és önkormányzati életre nagy további előrelendítő hatással volt az a körülmény, hogy 1944 novemberének első napjaiban az emigrációból hazatérő magyar kommunisták megteremtették a párt legális Központi Vezetőségét, amely egyértelmű és világos programot adott a pártszervezeteknek, az egész újjászülető demokratikus politikai és állami életnek és segített magasabb szintű, egységes és országos szervezetűvé tenni a 25 évi illegalitásból kilépő magyar kommunista mozgalmat. Emellett segítette és vezette azt a küzdelmet is, amely valamennyi magyar demokratikus és antifasiszta erőnek az összefogását, a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front megszervezését célozta. Olyan, minden függetlenségi erő összefogását, egy szövetségi frontba való tömörítését, amely nélkül az adott történelmi helyzetben az ország megmentése, új, antifasiszta és demokratikus hatalom megteremtése lehetetlen volt.

Mind az illegális, mind pedig az emigrációs magyar kommunista pártvezetés a felszabadulás megindulása idejére az agitációs szervező munka és a fegyveres harc mellett felkészült arra is, hogy mihelyt lehet, a felszabadított területeken nyomban megkezdi a politikai szervező munkát. Ezt egy-egy akcióprogram kidolgozásával előkészítették. Az illegális Központi Bizottságnak azonban a hadműveletek miatt még hosszú ideig nem volt összeköttetése — s így vezetni sem tudta — a felszabadult területeken létrejött legális helyi kommunista pártszervezeteket. Azok összefogása és irányítása külön vezetést igényelt. Azonban a magyar kommunisták külföldi vezetőségének az

emigrációból való hazatérése a már felszabadított területekre szorosan kötődött a szovjet és angol—amerikai katonai-politikai vezetés Magyarországgal kapcsolatos egész politikájához. A hazajöveteli lehetőség és a munka megkezdése, úgy tűnik, közvetlen függvénye volt a Szovjetunió és az antifasiszta nagyhatalmak Horthy-Magyarországgal kötött előzetes fegyverszüneti feltételeinek, és e feltételek teljesítését célzó különböző kísérleteknek. Ugyanis a szovjet legfelsőbb vezetés mindaddig nem tanácsolta, hogy a magyar párt moszkvai bizottságának tagjai vagy annak egy része a felszabadult területre jöjjön, ameddig remény volt arra, hogy Horthy vagy követőinek egy része, az előzetes feltételek elfogadása alapján átállíthatja Magyarországot vagy a magyar hadsereget. Az erre való várakozási időszak 1944. október végéig tartott. Ezt követően, az átállási sikertelenség láttán kényszerült csak a legfelsőbb szovjet vezetés úgy dönteni, hogy katonailag kell szétzúzni a továbbra is ellenálló magyar csapatokat. Mindaddig nem hozott külön katonai rendelkezést a szovjet főparancsnokság a magyarországi térségben követendő általános politikára sem. Tehát nem kívánta „nehezíteni" a magyar átállást sem Horthyék, sem a nyugati nagyhatalmak vonatkozásában még azzal sem, hogy a korábban előzött magyar kommunistákat azonnal hazaengedi.

Amikor azonban a Horthyval megkísérelt magyar átállás reménye teljesen szétfoszlott, akkor 1944. *október 27-én* döntés született legmagasabb szovjet szinten a magyarországi politikát illetően. Ezt kiáltvány formájában október végén és november elején a magyar nép tudomására is hozták.[6] Ezzel egyidőben kapott lehetőséget a moszkvai magyar pártvezetés, hogy egy része visszatérhessen Magyarországra. Ezeket a változásokat ugyanakkor fontos egyéb intézkedések is kísérték, amelyek a további lehetőségek keretét is adták.

Ezekre az intézkedésekre október végén már nagyon nagy szükség volt a felszabadult magyar területek politikai és közigazgatási életének a továbbfejlődéséhez. A problémák két vonatkozásban jelentkeztek. Elsősorban abból adódtak, hogy Magyarország átállása semmilyen módon, sem román, sem finn, sem pedig bolgár vagy más formában nem következett be. A szovjet politika az összes volt német szövetséges országban a felszabadító hadműveletek során támaszkodni tudott az illető ország átállását végrehajtó kormányára és államhatalmi szerveire, amelyek a központi irányítással együtt tovább működtek. Ennek következtében ezekben az országokban nem légüres tér tátongott, hanem a régi hatalmi apparátus vagy a fegyveres ellenállási harc által megteremtett szervek tevékenykedtek.

Magyarországon azonban egészen sajátos helyzet alakult ki a Vörös Hadsereg számára is. A Horthy-féle átállás elbukásával nem lehetett a volt magyar államnak sem központi, sem pedig helyi szerveire támaszkodni. Az

6. Hírek, 1944. október 31. 1. old.

előbbiek az egész nevében folytatták az értelmetlen háborút Hitler mellett, az utóbbiak nagy része pedig a szovjet csapatok megérkezésének idejére szétesett, felbomlott a front nyugatra haladásával párhuzamosan. Ebből adódott az a visszás helyzet, hogy a Vörös Hadsereg az országba érkezett és folytatta ott az előnyomulást, de nem volt államhatalom, amely az előzetes fegyverszünetet vállalta és végrehajtotta volna. Így a szovjet csapatok arra kényszerültek, hogy nem a magyar állammal kötött megállapodásra támaszkodva segítettek az ország felszabadításában, a német fasiszta csapatok kiűzésében, mint azt a többi volt német szövetséges országban tették, hanem a „magyar állam" további ellenállása mellett folyt a felszabadító harc. Ebben a helyzetben alapvető kérdés volt a szovjet csapatok kezére került országrész számára, hogy a Vörös Hadsereggel a továbbra is ellenséges magyar állam ellenére felszabadulónak tekintik-e Magyarországot, és meghagyják állami berendezkedését, melyben saját törvényei lesznek az irányadók, vagy a harc folytatása miatt megszálltnak tekintik, és akkor a rendkívüli haditörvények az uralkodók minden területen, a polgári élet területén is.

A fenti helyzetet bonyolította még két körülmény. Az egyik az volt, hogy október végéig a 2. Ukrán Front illetékes szervei úgy politizáltak Magyarországon is — számítva Horthyéknak az előzetes fegyverszüneti feltételek alapján történő átállására —, mint a többi volt német csatlós országban. Vagyis támaszkodtak a megmaradt régi államapparátusra. Ez a gyakorlati politika viszont nem egyezett teljesen a felszabadult magyar népi-forradalmi erők törekvésével. Ezek az erők gyorsan, szinte egyszerre kívánták elérni az idegen megszállás és a fasizmus alóli felszabadulást, valamint a gyűlölt, reakciós Horthy-rendszertől történő megszabadulást. Egyszerre akarták a nemzeti felszabadulást a német iga, és a társadalmi-gazdasági és politikai felszabadulást a magyar fasizmus és nagytőkés-nagybirtokos kizsákmányolás alól.

Ennek az egy feladatként felfogott helyi, központi irányítás nélküli magyar baloldali, népi törekvésnek az egész Horthy-reakció és államgépezete elleni éle így mintegy szemben állt e téren az általánosabb antifasiszta célkitűzéssel, a fasizmus teljes szétzúzásának, a háború gyors és minél kevesebb áldozattal történő befejezésének a céljával. A helyzetnek ebből a bonyolultságából következett az a néhány összeütközés 1944 októberében a szabaddá vált területen a magyar kommunista s baloldali erők és a 2. Ukrán Front politikai szervei között, amelyek a már ekkor proletárhatalmat és szocializmust propagáló helyi kommunista újságok kiadásának nem engedélyezésében, és esetenként a régi apparátus embereinek a népi szervekkel szembeni támogatásában jutott kifejezésre.

1944. október vége felé viszont, amikor a magyar átállás elmaradása teljesen világossá vált, a 2. Ukrán Front politikai munkát végző szervezete emiatt mintha egy kissé túlzottan óvatos és mindentől tartózkodó lett volna.

Ekkor, miután nem állt át a hivatalos horthysta állam, a *felső szervek további döntésre várva*, a Front politikai osztályának vezetői semmilyen újság megjelenését nem akarták engedélyezni, semmilyen helyi kezdeményezést nem akartak támogatni, sőt az állami jelvények használatát is megkérdőjelezték.[7]

Mindennek a több irányú problémát magában rejtő állapotnak a felszámolásához teremtette meg az alapot a legfelsőbb szovjet katonai vezetésnek Magyarországra vonatkozó 1944. október 27-i elvi-politikai határozata. Ez Horthyék átállási kísérletének elbukása és a volt magyar állam további ellenállása közepette is azt tartalmazta, hogy a Szovjetunió nem tekinti az országot ellenségnek, és Magyarországon is olyan politikát folytat, mint a többi volt német-szövetséges országokban, ahol az átállás megtörtént, és nem volt szükség ilyen egyoldalú határozatra. Tehát még az államhatalmi felépítmény formáinak és szervezeteinek megváltoztatására sem törekszik, sőt továbbra is támaszkodni kíván azokra, illetve működésük, újjászervezésük elősegítését szorgalmazza. E határozatból a szovjet politika népi, felszabadító jellege egyértelműen és világosan kiderült. A szovjet hadsereg nem területszerző, megszálló politikát folytatott, hanem a kiugrás elmaradása miatt a magyar helyzetnek a többi csatlós országhoz viszonyított sokkal negatívabb körülményei közepette is, antifasiszta, felszabadító küldetést teljesített. Ezért nem foglalt állást még ideiglenesen sem — noha nincs átállt államhatalom — a megszállási rendszernek a polgári életre vonatkozó kiépítése mellett, hanem szinte előlegezetten, a magyar nemzetnek ilyen helyzetben is lehetővé tette, hogy az általános antifasiszta célok figyelembevétele mellett ugyan, de mégis szabadon, saját maga vesse meg az alapját egy új, antifasiszta, demokratikus rendszer megteremtésének.

Ebbe az irányba hatott az a másik intézkedés is, amelynek az eredményeként végül október végén és november elején, a korábbi visszatartó megfontolások okainak megszűntével, lehetővé tette a szovjet kormány, hogy az országból kiüldözött magyar kommunisták moszkvai vezetésének egy része hazatérjen. Ezáltal vált lehetővé, hogy a felszabadult németellenes, antifasiszta, demokratikus és forradalmi erők reális célokat kitűzve egymásra találjanak helyi és országos szinten egyaránt, és megvessék egy új „jogforrás", egy új demokratikus hatalom megteremtésének az alapját.

A hazatérés lehetőségével élve a szovjetunióbeli magyar kommunista emigráció akkori vezetői közül október 26-án négyen elutazhattak Moszkvából a felszabadult területre. A négy személyt a moszkvai magyar kommunista bizottság a Komintern örökét ellátó intézmény vezetőivel, Dimitrovval és Manuilszkijjal megtárgyalva és általuk jóváhagyva jelölte ki. E tanácskozásokon eldöntötték azt is, hogy a hazajövő négy személy: Gerő Ernő, Nagy Imre, Révai József és Farkas Mihály — itthon a párt legális Központi Vezetőségét

7. Vas Z. 1944. október 27-i levele Rákosi M.-nak.

alkotja. Vezetőjének Gerő Ernőt jelölték, helyettesének pedig Nagy Imrét.[8] Ekkor határozták el azt is, hogy a párt a fő feladatok szervezeti tartalmának megfelelően Magyar Kommunista Párt néven szerveződjön újjá.

A teljes magyar kommunista emigráció számára ekkor még nem tették lehetővé a hazatérést, Sztálin ezt a kérdést is, mint valamennyi ország szovjetunióbeli kommunista emigrációja kérdését, az antifasiszta koalíció érdekének vetette alá. Ugyanis az volt a véleménye, hogy a kommunista pártok Moszkvában levő vezetőinek visszatérése saját országukba megriasztaná a nyugati szövetségeket. Azok úgyis attól tartanak, hogy a kommunisták a szovjet hadseregre támaszkodva azonnal kézbe akarják venni a hatalmat. Ez magyarázza, hogy a szovjet vezetés sem a volt német-szövetséges, sem a győztes országok Moszkvában tartózkodó ismert kommunista vezetőit nem engedte haza azonnal az egyes országok felszabadulása után, hanem csak valamivel később, a hatalmi kérdések elrendeződése után, hogy még a látszatát is elkerüljék annak, mintha a katonai felszabadulás után a hazatérő kommunista pártok vezetői a szovjet csapatok támogatásával átvenni készülnének hazájukban a hatalmat.[9]

A Magyar Kommunista Párt kijelölt legális Központi Vezetőségének tagjai Moszkvából repülőgéppel indultak útnak. Azonban a rossz időjárási viszonyok miatt nem tudtak rögtön a terveiknek megfelelően Szegedre repülni. Sőt, az első napon csak Kelet-Románia egyik kis városáig jutottak el, ahonnan kétnapi várakozás után folytatták az utat Bukarestbe. Innen repülővel már egyáltalán nem tudtak tovább jönni, hanem néhány napi várakozás után gépkocsival indultak útnak Erdélyen keresztül Aradra. Aradon a KV tagjait hazai tapasztalatairól a szovjet csapatok soraiban küzdő és korábban érkezett Vas Zoltán informálta, illetve előbbiek tájékoztatták őt a magukkal hozott határozatokról, programelemzésekről stb.[10]

A kölcsönös tájékoztatásoknak volt egy figyelemre méltó sajátossága. Mégpedig — Vas Zoltán *korabeli értékelése szerint* — az, hogy a hazai politikai kibontakozás nem várt gyorsasággal fejlődik, az optimizmusra ad okot. Ezt már október 17-én a következőként írta meg Rákosinak is Moszkvába: „Több ez, ami máris van, mint amit várunk."[11] A felszabadult népi erők gyors

8 PI. Arch. H-g-127. Gerő Ernő 1972. V. 15-i válasza a szerző kérdéseire és Vas Zoltán személyes közlése.

9. Vas Zoltán közlése annak alapján, amit neki személyesen Gerő Ernő 1944. november elején, első találkozásukkor mondott Rákosi további Moszkvában maradásának okáról. Ezt az indoklást más kommunista pártok háború alatt Moszkvában élt vezetőinek későbbi hazatérése is bizonyítani látszik. Pl.: Dimitrov csak 1945. október 4-én tért haza Bulgáriába, Gottwald is 1945. március végén, miután Moszkvában valamennyi csehszlovák politikai erő (Benes is) személyesen megállapodott az új kormány összetételében.

10. PI. Arch. H-g-127. Gerő Ernő id. visszaemlékezése és Vas Z. közlése, illetve Vas Z.: Hazatérés 1944.Budapest, 1970. 145. old.

11. Vas Z. 1944. X. hó 17-i levele Rákosinak.

talpraállását mindig is remélték a kommunisták, ez viszont már egy kis igazolást is jelenthetett.

Aradról a Moszkvában kijelölt KV tagjai és Vas Zoltán 1944. november 5-én megérkeztek Szegedre, a KV első hazai állomáshelyére, ahol az azonnal megkezdte működését. Két irányban indult meg a munka. Ez a két irány a kezdet lehetséges legfontosabb két területe volt. Az egyik a kommunista párt sorainak világos program és szervezeti szabályzat alapján való megszervezése és tagságának felkészítése, a másik pedig a kommunista párt által kitűzött célok propagálásának mielőbbi megindítása a leendő szövetséges, ill. koalíciós társak között is. A még Moszkvában kidolgozott akcióprogramot azonban egyelőre nem hozhatták nyilvánosságra, hiszen az két vonatkozásban is továbbment, mint az ez időszakban elképzelt magyar átállítás terve; az, hogy ti. esetleg a horthysta fegyverszüneti küldöttséggel és az átállt tábornokokkal lehetséges megvalósítani Magyarország háborúból való kilépését. Ez a többlet pedig egyrészt a demokratikus átalakítást jelentő feladatok, másrészt a konkrétan javasolt új, ideiglenes kormány terve volt. Mindaddig, amíg az előző terv reménnyel kecsegtetett az ország átállításához, ha nem is volt annak széles demokratikus tartalma, a párt akció-programjában levőt, elsősorban az új, ideiglenes, a demokratikus erőkre támaszkodó kormány létrehozását, nem lehetett nyilvánosságra hozni.

1944. november utolsó harmadáig ezért, a párton belüli felkészítő munkán túl, a nyilvánosság előtt csak az antifasiszta, függetlenségi és demokratikus teendők általános feladatait és harci formáit propagálta a párt. Erre a KV tevékenysége megkezdésének első napjaiban, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 1944-es évfordulóján nyílt először alkalom Szegeden. Gerő Ernő volt a szocialista forradalom első magyarországi legális ünnepén az előadó, aki a forradalomról szóló ünnepi megemlékezés mellett az akcióprogramban foglalt elveknek megfelelően a párt céljairól is bőségesen beszélt. Tulajdonképpen ezt a beszédet lehet az első egyértelmű, világos és felelősségteljes pártprogramot legálisan ismertető megnyilatkozásnak tekintenünk.

Az előadó az addigi kommunista megnyilatkozásokhoz képest árnyaltan és differenciáltan beszélt a magyar háborús politikáról. Beszélt ugyan a háborúba lépés, a reakciós hódító cél érdekében folytatott háborús politika felelősségéről, de kiemelte, hogy a nemzeti katasztrófáért: „elsősorban felelősek azok a banditák, a nyilas orgyilkosok, akik mikor már Horthy is belátta, hogy a háború elveszett, a nemzet hátába döfték a tőrt, kiszolgáltatták az országot a gyűlölt német fasiszta elnyomóknak."

Ezen a nagygyűlésen fogalmazta meg Gerő a kommunista párt gyorsan elterjedt jelszavát: „Lesz magyar újjászületés!" Ehhez a célhoz hívott fel minden nemzeti és haladó erőt összefogásra mind a felszabadult területeken, mind pedig a még német-nyilas uralom alatt levő területeken. Kifejtette, hogy maga a Magyar Kommunista Párt nem törekszik monopóliumra, sem ő, sem

semmiféle más párt egyedül nem képes a nemzeti célt elérni. Nem a kommunista párt álláspontja az se, hogy azonnal szocializmust kell építeni. Az MKP „vezetősége nevében felszólítást intéztek az SZDP vezetőihez — folytatta Gerő Ernő —, a Kisgazdapárthoz és az összes haladó pártokhoz, kezdjék meg és folytassák működésüket", és fogjanak össze nemzeti egységbe. „Minél szélesebb lesz az országban a nemzeti egység, annál hamarabb indul meg a termelő munka, annál előbb szilárdul meg a közrend, minden állam életének előfeltétele. Magyarország újjászületése csakis a német fasizmus és a német bérencek elleni kérlelhetetlen harcban, a demokráciáért vívott küzdelemben valósulhat meg." „A mi felfogásunk az, hogy egyesült erővel kell harcolni és kell megvalósítani a független, demokratikus, népi Magyarországot."

Ehhez az összefogáshoz javasolta az előadó, hogy egy központi, országossá váló szervezetet hozzanak létre, amelynek helyi szervei a nemzeti bizottságok legyenek. És végül a Vörös Hadsereg és a Szovjetunió éltetése mellett, mintegy a programot is kifejezve, „a szabad, független, demokratikus Magyarországot" és a „demokratikus erők összefogását" éltette.[12]

A kommunista párt szervezeti megerősítése is kétirányú volt, az egyik az, hogy november 9-ére a KV Szegedre összehívta a könnyen elérhető közeli városok pártszervezeteinek vezetőit, hogy informálódjon az egyes szervezetek helyzetéről és útmutatást adjon a legfontosabb teendőkben. A másik egy ideiglenes szervezeti szabályzat megteremtése és a pártépítés annak megfelelő egységes továbbvitele.

A november 9-i megbeszélésre a szegedi pártszervezeten kívül meghívták a makói, a hódmezővásárhelyi és az orosházi szervezetek képviselőit is. Az egyes pártszervezetek információs beszámolói után a KV nevében Gerő foglalta össze a tennivalókat és körvonalazta az általános politikai vonalat is.

A legfontosabb feladatnak itt is a fasizmus, a német megszállók elleni harcot jelölte meg, amelyhez széles nemzeti összefogást kell megteremteni, és abban a kommunista pártnak, nekünk kommunistáknak — hangoztatta az előadó — *„mint vezető erő kell hogy fellépjünk"*. (Kiemelés — K. M.) A nemzeti összefogás szervezetének elnevezéséül itt javasolja és használják először a *Magyar Nemzeti Függetlenségi Front*-ot.

A német fasizmus elleni harchoz szükséges széles nemzeti összefogáson túl azonban — hívta fel Gerő a demokratikus célra is igen hangsúlyozottan a kommunisták figyelmét — „csak a valóban demokrata erőket akarjuk végső fokon a Kommunista Párt vezetése alatt egyesíteni, nem pedig a reakciós elemeket. Igyekezni kell tehát a munka folyamán úgy dolgoznunk, hogy a

12. Gerő Ernő: Harcban a szocialista népgazdaságért. Szikra. Budapest, 1950. 11—13. old. E beszéd újság hiányában 1944-ben először brosúraként látott napvilágot.

reakciós elemeket kiszorítsák olyan haladó demokraták, akik velünk együtt dolgoznak és szívügyük a szabad, független, demokratikus Magyarország."

Ez a célmegjelölés azt mutatja, hogy a párt vezetősége egy rövid, csak németellenes harci szakaszt ugyan el tudott képzelni, azonban már ekkor is arra törekedett, hogy a demokratikus átalakulás feladatai a lehető leggyorsabban napirendre kerüljenek, bár ugyanakkor élesen elítélte a közvetlen szocialista törekvéseket. A gyorsabb demokratikus irányba való fejlődést inspirálta a KV-nek a következő álláspontja is: „a karhatalom megszervezése helyes, legyen azonban demokratikus ez a karhatalom, ott helye nincs a reakciós erőknek. A kommunisták kezében legyen a vezetés itt is, tehát nem monopolizálni fogjuk a karhatalmat." Ezzel Gerő Ernő a párt KV-e nevében jóváhagyta, sőt megerősítette a helyi népi, forradalmi erők eddigi gyakorlati politikáját és törekvését. Mi több, további követendő irányvonalnak jelölte meg, hogy a rendőrség, a karhatalom lehetőleg mindenhol kerüljön kommunista vezetés alá.

Jóváhagyta a KV megbízottja a megbeszélésen azt is, ahogyan a kommunisták a helyi közigazgatás megindításáért eddig tevékenykedtek, amellyel tulajdonképpen egy szétesési folyamatot állítottak meg. Arra azonban felhívta a figyelmet, hogy itt is az egységesítés irányában kell a továbbiakban tevékenykedni, még egy központi kormány megteremtése előtt. A párt nevével kapcsolatban Gerő Ernő közölte a pártszervezetekkel a moszkvai határozatot, hogy annak a neve Magyar Kommunista Párt legyen mindenhol, majd a szakmai és ifjúsági szervezetek gyorsabb kiépítésére hívta fel a jelenlévők figyelmét.[13]

Az első megbeszélésen tehát a párt akcióprogramja ismertetésére még nem került sor a kommunisták előtt sem. Ez elsősorban az antifasiszta nagyhatalmaknak a horthystákkal próbálkozó magyar átállási kísérlete miatt volt, de hozzájárult részben az is, hogy többek között ennek is megfelelő, kisebb javításokat és pontosításokat kellett még rajta végrehajtani. Ezek a pontosítások 1—2 kivételtől eltekintve jelentéktelenek voltak. Jelentősebbek a következők: bekerül Szegeden a bevezető részbe egy bekezdésnyi Horthy október 15-i próbálkozásáról. Ez az új rész Horthy október közepére kialakult álláspontjának pozitívumát elismeri, de egyben bírálja is azért, hogy sem a népre, sem a hadseregre nem mert támaszkodni. „Magyarország a hitleri Németország utolsó csatlósa maradt. Még Horthy is — szól a Szegeden beiktatott rész a kormányzóról —, aki az országot Hitler szekeréhez kötötte, megértette, hogy milyen szörnyű romlásba dönti Magyarországot a német szövetség. De Horthy nem tudta végrehajtani politikájának fordulatát, mert nem tudta

13. PI. Arch. 274-8/1.

leküzdeni a néptömegektől való rettegését. Se a népre, se a hadseregre nem akart támaszkodni."[14]

Egy másik lényegesebbnek tűnő javítás az, amely afelé vitte a program értelmezését, hogy mosódjék el a külön, önálló, első szakasznak feltételezett németellenes függetlenségi harc és az ezt követő, második szakasznak gondolt demokratikus átalakulás közötti merev egymásutániság feltételezése. Erre lehet következtetni abból, hogy Szegeden kimaradt a német és nyilas fasiszták elleni szabadságharc olyan megfogalmazása, hogy *„ez az első lépés"*. Továbbá, hogy a következő beszúrt mondattal — „Ha a magyar nép maga veszi kezébe sorsának intézését, akkor Magyarország megmenekülhet és újjászülethet" — felerősödött annak hangsúlyozása, hogy kezdettől fogva a népi erőknek kell a döntő szerepet játszani a küzdelem minden szakaszában! Vagyis kissé radikálisabban fogalmazódott meg e rész Szegeden. Az ilyen irányú változás minden valószínűség szerint kapcsolatos azzal, hogy a KV is úgy értékelte, hogy a felszabadított területeken az antifasiszta demokratikus népi mozgalom a „vártnál" gyorsabban és erőteljesebben bontakozott ki. Erre vonatkozóan Gerő Ernő a szerző kérdésére a következőket válaszolta: „A program szegedi megfogalmazása természetesen összefüggött a tömegmozgalom gyors kibontakozásával, s azzal, hogy nyilvánvalóvá vált polgári demokratikus forradalom bontakozik ki."[15]

Szegeden kimaradt az V. fejezetből külpolitikai vonatkozásban a szomszédos országok magyar lakosságával kapcsolatos, s a területi kérdésekre értendően tartalmazott állásfoglalás. És végül az akcióprogram Szegeden kapta meg az elnevezésekkel kapcsolatos végleges megfogalmazásokat, mint az MKP és a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front. Az utóbbit a Magyar Nemzeti Front helyett stb.[16]

Ezekkel a nem túl jelentős javításokkal elkészült végleges akcióprogram már csak a párttagság előtti ismertetésre és a nyilvánosságra hozás lehetőségére várt november második feléig. Közben azonban a KV első, november 7-i ülése határozata alapján elkészült az MKP ideiglenes szervezeti szabályzata, amelyet a KV november 12-i ülése már jóvá is hagyott, és rövidesen ez is külön brosúrában a pártszervezetek rendelkezésére állt.[17]

A gyorsan elkészült ideiglenes szervezeti szabályzat nagymértékben meggyorsította azt a fejlődési folyamatot; amely az elszigetelten, más-más elnevezés és forma alapján létrejött kommunista alapszerveket egységes, a központig bezárólag jól szervezett, ütőképes párttá tette. Hozzásegítette ehhez a pártot annak a szemléletnek még ebben az időben zömében maradéktalan

14. Vö. PI. Arch. 274-7/5. őe. és A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt határozatai 1944—1949. Kossuth Könyvkiadó. Budapest, 1967. 37—38. old.
15. PI. Arch. H-g-127. Gerő Ernő id. visszaemlékezése.
16. Vö. PI. Arch. 274—7/5. őe. Az MKP és SZDP... id. dok. 37—41. old.
17. Megjelent: Az MKP és az SZDP... id. dok. 34—36. old.

érvényesülése is, amelyet éppen a szervezeti szabályzat kimunkálása vagy ismertetése során a készítők egyike „Megjegyzések" címmel fogalmazott meg. Ezek a „Megjegyzések" 11 pontban adnak útmutatást, illetve szempontokat a pártszervezet kialakításának módjára, a vezetők és a tagság magatartására vonatkozóan.

Ezek között a párt gazdasági helyzetére, az állandó ügyeletre, újságokra, jó információ kiépítésére, a magánélet tisztaságára, korrupciómentességre stb.-re vonatkozóan túl ilyen figyelemre méltó intelmeket is olvashatunk: „A párt homogenitásának hiánya nehézségeket fog okozni. Türelmes munkával meggyőzni kell az embereket, nem szabad, hogy az az érzés támadjon bennük, hogy a moszkvaiak parancsát teljesítik." Továbbá, „Hajlékony politikát kell követni. Ki kell használni minden erőt, amely hajlandó szolgálni a nemzeti összefogás politikáját. Aki ezt megteszi, annál számon kell tartani ugyan, hogy mit tett azelőtt, de a múltja miatt nem kell kizárni az együttműködésből." Érdemes még idézni a következő intelmet is. „A párt vezető emberei nem tolják magukat előtérbe, amikor lehet, a párt céljait másokon, sokszor más párton keresztül kell végrehajtani..."[18]

Ezek a helyes intelmek, hangsúlyozzuk, zömükben még ebben az időszakban betartattak a pártvezetők által is. Azonban egy-két esetben éppen a türelmes meggyőzéssel már ebben az időben sem élt a KV minden tagja. Mutatja ezt az a vita is, amelyet 1944. november 19-én tartottak az akcióprogramot ismertető és megtárgyaló szegedi pártszervezet taggyűlésén.

A KV az akcióprogramját először 1944. november 19-én, a szegedi kommunisták taggyűlésén ismertette. Itt indította el a párt tagjai között azt az akciót, amelynek során az antifasiszta demokratikus programot elfogadtatni és a kommunistákat megvalósítására felsorakoztatni szándékozott. Ez az elfogadtatás mindenekelőtt a közvetlen szocializmust akarók ellen volt fontos. Az akcióprogramot az egyik vezetőségi tag olvasta fel, majd kiegészítésül a következő lényeges megjegyzést fűzte hozzá: „A szovjet hadsereg nem úgy jött be Európába Nyugat felé, hogy a bolsevizmust rákényszerítse a népekre, hanem azzal a céllal, hogy a népeket felszabadítsa, hogy a népek szabadon választhassák meg kormányformáikat. Reálpolitikát kell folytatnunk, nekünk magyar kommunistáknak nem szabad megkockáztatnunk, hogy szovjetet rendezzünk be, mert ehhez nincs erőnk."[19] Ezután Révai József szólalt fel és hosszan fejtegette, miért nem lehet most közvetlenül a szocializmusért harcolni, hanem „csak" a „szabad, független, demokratikus Magyarország"-ért. „Ne abból induljunk ki — hangsúlyozta —, amit mi szeretnénk, hanem amit a magyar dolgozó nép többsége akar", és „ami egyúttal létkérdés is az egész magyar szervezetre nézve". Ez pedig a németellenes szabadságharc a

18. Pl. Arch. KI-II/858. (Az itt levő ideiglenes szervezeti szabályzat eredeti példánya mellett található a Megjegyzések.)
19. Pl. Arch. 274-8/2. A taggyűlés jegyzőkönyve.

függetlenségünk visszaszerzéséért. Ezért most nem vörös hadsereget, hanem nemzeti hadsereget kell szerveznünk, és ezért összpontosítani kell a nemzet egész erejét, még a volt horthysta tiszteket is, ha hajlandók harcolni. Ebben segít a Szovjetunió is, nem pedig abban, hogy proletárdiktatúrát valósítsunk meg. Ha ezt tenné, felbomlana az antifasiszta koalíció egysége is. A küzdelmünk irányításához „minél előbb meg kellene alakulni a kormánynak... Az ország széthullik és ha a magyar nép nem mutatja meg, hogy érdemes arra, hogy kormánya legyen, azt sem érdemli meg, hogy visszanyerje szabadságát. Anglia és Amerika nem ismerne el egy kommunista kormányt. Aki tehát szocializmust és proletárdiktatúrát akar, megnehezíti a németellenes politikát."

Ezek mellett ugyanakkor azt is hangsúlyozta Révai, hogy a független és demokratikus Magyarországért való harc nem azt jelenti, hogy „burzsoá-kapitalista demokráciát" akar a párt, hanem „népi demokráciát, olyan demokráciát, ahol a nép szabadságjogai valóság, nem pedig fügefalevél a kizsákmányolás számára, ahol a föld a paraszté, ahol meg van semmisítve a magyar nagybirtokos osztály, ahol az államhatalom szervei a nép kezében vannak, az öntudatos szervezett munkásság, tehát a kommunisták kezében is." Mindezt a hangsúlyozott célt nemcsak mint a jövő elképzelését adta elő a felszólaló, hanem rámutatott arra is, hogy az eddig felszabadult területeken már meg is indult az ez irányú fejlődés is. „Az, ami itt történik Szegeden — mondotta e kérdésről —, hogy az elvtársak elfoglalják a különböző posztokat, azt jelenti, hogy megteremtjük a biztosítékát annak, hogy a népnek, a munkásságnak, a parasztságnak a Magyarországa szülessék meg."

Ilyen népi Magyarország megteremtését jelenti az akcióprogram végrehajtása, amely ugyan még nem szocialista Magyarország, de az adott viszonyok között csak ez úton juthat el a magyar munkásosztály leggyorsabban a szocializmushoz is. Ebben a harcban a Magyar Kommunista Pártnak fel kell készülnie arra, hogy hamarosan kormánypárt is és a nemzet vezető pártja is legyen. Az ebből adódó feladatokra is rámutatva, és a nyugat-európai testvérpártok nemzeti szabadságharcát is bizonyításul hívva, igyekezett Révai József érveket felsorakoztatni az akcióprogram antifasiszta és demokratikus céljai megértéséhez. Ez azonban nem ment minden kommunista számára a legkönnyebben. A hozzászólók egy kisebb része továbbra is a proletárhatalom azonnali megteremtéséért, a szocialista cél közvetlen kitűzéséért szállt síkra. Eközben szinte természetes, hogy ennek az álláspontnak a kifejtői is közvetlenül vagy közvetve bírálták az antifasiszta és demokratikus célkitűzéseket is. A bírálók közül egyesek a „független Magyarországért" jelszó elkopásáról beszéltek, mások a függetlenségi népfrontpolitikát a Moszkvában élt magyar kommunisták elpolgáriasodása következményének tekintették. Volt, aki csak ideiglenesen, míg ki nem dolgozzák a szocialista végcélt — fogadta el az akcióprogram politikai vonalát.

Ezek ellen a nézetek ellen, a helyes álláspont védelmében, előbb Farkas Mihály, majd Vas Zoltán lépett fel fokozódó élességgel és mind jobban csak frázisokat hangoztatva. Ezekre az egyik párttag a program kialakításának módszereit érintve, a következőként válaszolt: A helyi kommunisták nem voltak ott azokon az elméleti és politikai vitákon, amelyeken a program megszületett. Ezért értik nehezebben. Emiatt viszont nem vádaskodni kell. „A többi taggal is kellett volna érintkezni, akkor nem történhetett volna meg, hogy azt mondják, hogy a moszkvai bizottság elpolgáriasodott... Oda kell hatni, hogy a párttagokkal együtt megvitassuk az akcióprogramot." Erre a megjegyzésre Révai József reagált, aki igen durván ledorongolta a felszólalót és ő is már csak frázisokkal védekezett. Ilyenekkel, hogy „a világ kommunizmusát támadja az, aki ezt (a programot — K. M.) támadja" stb.

Végül azonban a szegedi kommunisták taggyűlése elfogadta az akcióprogramot. Erről egyhangú írásos határozatot is hozott, amelyben kötelezte a város kommunistáit, hogy minden területen haladéktalanul megindítják a harcot „a nyilasok ellen", és hogy a többi demokratikus párttal együtt megteremtik a Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontot, annak szegedi bizottságát, továbbá „a szegedi kommunisták a párt Központi Vezetősége által előterjesztett akcióprogram értelmében teljes erővel fognak harcolni a független, demokratikus, népi Magyarország megvalósításáért."[20]

A párt Központi Vezetősége ezt követően november végén és december elején az elérhető helységek pártszervezeteinek taggyűlésein ismertette és vitatta meg az akcióprogramot. Ehhez előbb több alapszerv képviselőjét külön-külön vagy csoportosan összehívták Szegedre, illetve személyesen utaztak az egyes helységekbe — s így adták át és magyarázták meg az akcióprogramot. A békéscsabai kommunisták Szegedre utazásáról az egyik résztvevő a következőként számolt be még 1947. június 19-én: „Nekünk még november vége felé Szegedre kellett menni az oda már megérkezett Révai, Farkas stb. elvtársakkal a kapcsolatot felvenni, és a párt irányelveit átvenni. Szobek, Blahut és Zsilák mentünk Orosháza, Hódmezővásárhely, Makón keresztül Szegedre motorral, autón állva kapaszkodva és Makótól gyalog, komisz hideg út volt, de nem számított, fűtött a lelkesedés. Ott azonban alaposan lehűltünk. Koalíció újból, az összes pártokat fejleszteni, szigorú tagságrostálás..." stb.[21]

20. A november 19-i taggyűlés egész jegyzőkönyvét és határozatát lásd: PI. Arch. 274/8/2. Révai József hozzászólása bizonyos kihagyásokkal és a határozat megjelent: Felszabadulás... Id. dok. 176—180. old.

21. MSZMP Békés megyei Biz. Arch. Blahut János gyűjteménye. Megjelent: Bálint F.—G. Vass I.: A békéscsabai munkásmozgalom dokumentumai 1890—1944. Békéscsabai Városi Tanács. 1971. 153. old. Az utazásról és a szegedi megbeszélésekről a fentivel egybehangzóan számol be Szobek András is. Lásd: PI. Arch. H-sz-154. 1969. július 15.

Az akcióprogramot megtárgyaló taggyűlésekről, azok hangulatáról fest igen élethű képet Keresztes Mihály is memoárjában: „A taggyűlések, ahol a programot vitattuk, igen élénkek, sok helyen viharosak voltak. Sok felszólalás hangzott el, amelyek a többpárt-rendszertől szenvedélyesen féltették a szegény emberek jövőjét."[22] Bár, mint látható, az akcióprogram politikáját nem problémáktól mentesen, de a párttagság ezekben a hetekben zömmel megértette és magáévá is tette. Ennek az alapján írhatta Révai József december 7-én Rákosinak Moszkvába, hogy azt a feladatot, hogy „a káderekkel az új vonalat" megértessék, lényegében megoldották.[23]

A kommunista szervezeteket és a párttagságot az ideiglenes szervezeti szabályzattal és az akcióprogram megismertetésével tulajdonképpen felkészítették mind a *helyi* párt koalíciós és közigazgatási feladatok magasabb szintű végzésére, mind pedig az *országos* összefogás, az új hatalom feltételeinek a megteremtésére. Ezeket segítette még néhány szervezeti intézkedés is, amely a pártépítést tovább erősítette. Így november végén a Szegedtől távolabb fekvő Békés megyébe megyei titkári megbízatást kapott a KV-től Szobek András és Keresztes Mihály is.[24]

A párt szervezeti és politikai megerősítése mellett a KV és a szegedi kommunisták hozzáfogtak a leendő koalíciós, demokratikus erők aktivizálódása megindításának elősegítéséhez is, a velük kapcsolatban folytatandó politika kifejtéséhez és propagálásához.

E munka során először a Szociáldemokrata Párthoz és a Nemzeti Parasztpárthoz kívántak utat keresni, és megpróbálták segíteni azok szervezeti újjáélesztését. Ugyanezt a tevékenységet a Független Kisgazda Párt vonatkozásában is meg kellett kezdeni. Azonban az SZDP aktivizálódása még váratott magára, mert Valentiny Ágoston, e párt volt szegedi elnöke a kibontakozás érdekében egyénileg ugyan hajlandónak mutatkozott a teljes együttműködésre valamennyi párttal, így a Magyar Kommunista Párttal is, de az SZDP központja nélkül a szociáldemokrata pártszervezet számára, illetve nevében nem vállalt semmilyen kötelezettséget vagy együttműködést. Az SZDP Központjának utasítását várta a helyi pártszervezet újjászervezéséhez is.[25]

A Nemzeti Parasztpárt tevékenységének felélesztése több szempontból is könnyebben ment. Először is Erdei Ferenc az MKP KV-nak legális megteremtése előtt már néhány nappal munkára jelentkezett, másrészt pedig rendelkezett az NPP Budapesten illegalitásban levő vezetőségének megbízásával. Erdeiért tehát csak el kellett menni Makóra. Erre november 9-én került

22. Keresztes M.: Az első... i. m. 41. old.
23. PI. Arch. 274—7/13. Rákosi 1945. XII. 25-i válaszlevele Gerő Ernőnek.
24. PI. Arch. 274—16/130. és uo. H-sz-154.
25. Vas Z. személyes közlése és dr. Balogh István 1972. április 25-i írásbeli válasza a szerző kérdéseire.

sor.[26] Ettől kezdve Erdei Ferenc Szegeden, majd Debrecenben nagy aktivitással vette ki részét az új élet megszervezéséből.

Erdeivel Szegeden még november 9-én este Révai József beszélte meg az MKP akcióprogramján alapuló politikai tervet és elképzeléseket, amelyekkel nevezett teljes mértékben egyet is értett. „A fő gondunk az volt — írja Erdei visszaemlékezésében —, hogy hogyan indítsuk el a különféle pártok szervezkedését, beleértve azoknak az embereknek a megtalálását is, akik iránt mégis bizalmunk lehetett." Továbbá, „hogy egy napilapot indítsunk, mégpedig azt már a pártok koalíciója lapjaként." Mindehhez „a szociáldemokrata pártot és a kisgazdapártot is életre kell kelteni és a mi parasztpárti szervezkedésünket is meg kell kezdeni."[27]

A kisgazdapárttal való kapcsolatfelvételt a volt megyei vezetőn, Nagyiványi Jánoson keresztül kísérelték meg először, de ő húzódozott a politikai tevékenységtől. „A kisgazdapárt szegedi vezetőinek egy része félelem, aggodalom és tájékozatlanság miatt nem akart politikai tevékenységet vállalni — jegyezte meg e párt tevékenységének nehéz beindítását vizsgálva okként dr. Balogh István —, másrészt pedig azzal a jelszóval, hogy várjuk meg a központot, Tildyéket. Valentiny is ilyen értelemben nyilatkozott az SZDP-központot illetően."[28] A régi szegedi kisgazda vezetőknek a politikai élettől való távolmaradása miatt került éppen Valentiny Ágoston javaslatára előtérbe a Szeged melletti alsóközponti (Mórahalom) kisgazdapárti katolikus pappolitikus, dr. Balogh István.

Nevezettre és a német megszállás előtti saját kiadásában megjelent „Délmagyarország" című, volt kisgazda orientációs lapra Valentiny hívta fel a Kisgazdapárt talpra állításán, s egyszersmind egy pártközi újság kiadásán is munkálkodó kommunisták figyelmét.[29] Ennek alapján kereste fel november 12-én Révai József és Erdei Ferenc Balogh pátert alsóközponti plébániáján, aki Valentiny előzetes üzenetéből már tudott érkezésükről. A kisgazdapárt újjászervezésére és a „Délmagyarország" közös pártközi demokratikus lapként való megjelenésére, valamint az MKP akcióprogramja alapján álló pártok koalíciója megteremtésére vonatkozó, Révai által előterjesztett javaslatot Balogh István alapjaiban elfogadta. „Készséges volt — írta Erdei Ferenc visszaemlékezve a tanácskozásra —, hogy kérem ő, ha kell, már velünk bejön és a nyomdát elindítja és a lap összes teendőit és hát kész arra is, hogy a kisgazdapárti emberekkel felvegye a kapcsolatot és megindítsák a szervezeti életüket."[30]

26. Erdei Ferenc visszaemlékezése. Magyar Rádió Archívuma. (A továbbiakban MRA.) D/2 300/47—48—49.
27. Uo.
28. Dr. Balogh I. id. visszaemlékezése a szerző kérdéseire.
29. PI. Arch. H-b-286. dr. Balogh István visszaemlékezése.
30. Erdei Ferenc id. visszaemlékezése.

Balogh István tehát a tulajdonában levő újságot az MNFF rendelkezésére bocsátotta és kész volt a MKP-val, annak demokratikus akcióprogramja alapján a kisgazdapárt központja és a szegedi vezetősége egyhangú beleegyezése nélkül is együttműködni. „Ezt az együttműködést — mondotta később Balogh István — sokan nem értették és közülük többen mentek Hamvas Endre püspökhöz, hogy a Balogh István megőrült, mert hajlandó együttműködni az MKP-vel. Hamvas ugyan nem vállalt semmit (politikai tevékenységet — K. M.), de nem ellenezte Balogh István munkáját. Azt mondta, hogy ‚ez az első forradalom, amely nem irányul az egyház ellen'."[31]

A páterrel folytatott első tanácskozáson már megállapodás történt arról is, hogy egy szerkesztő bizottságot hoznak létre a pártkoalíciónak megfelelő összetételben, és egy, a követendő politikai vonalat is magában foglaló egyezséget kötnek a kiadandó lapról, amely egy „Hírlapkiadó K. F. T." megteremtését is célozza a lap ügyeinek közös vitelére.

Az egyezség politikai vonatkozású részeit már november 14-én megfogalmazták, s ennek alapján a „Délmagyarország" már 1944. november 19-én meg is jelent. A teljes szerződést — hozzátéve a 14-re elkészült politikai célokról szóló pontokat is — azonban csak november 21-én készítették el és írták alá.[32]

A 9 pontos „megállapodás" politikai programot is kitűző első 6 pontját szükséges kissé részletesebben is megvizsgálnunk, miután ez az első koalíciós dokumentum a felszabadulást követően, amely az együttműködés alapjait lefektette. Az első pont leszögezi, hogy „a lap a demokratikus, független népi Magyarországért küzd. Éppen ezért fő ellenségnek a németeket és nyilas bérenceiket tekinti, de következetes kritikát gyakorol a 25 éves Horthy-rendszer fölött is. Elismeri, hogy Horthy fegyverszüneti kérelme alkalmas lett volna az ország helyzetének enyhítésére, de nem áll a Horthy legitimitás álláspontján. A lap Horthy Miklós személyével szemben a bírálatban tapintatos lesz anélkül, hogy a tárgyilagos kritikáról lemondana. Különbséget tesz a Szálasi-féle banditauralom és a Horthy képviselte magyar reakció között."

A második pont kinyilvánítja, hogy „a lap a Vörös Hadsereggel való feltétlen együttműködést, az orosz hadsereg támogatását hirdeti, mint magyar nemzeti érdeket", és az az álláspontja, hogy a szovjet hadsereg felszabadító hadsereg és „ténylegesen felszabadítja az országot a német elnyomás alól".

A 3. pont előírja, hogy a Délmagyarország küzd a soviniszta „Nagy-Magyarország" reakciós ábrándja, a „magyar birodalomról" kialakított törekvések, elméletek és háborúba vivő politikai gyakorlat ellen. Ezek helyett a szomszédos országokkal és a demokratikus nagyhatalmakkal való együttműködést hirdeti.

31. Dr. Balogh István 1972. április 25-i visszaemlékező válasza a szerzőnek.
32. PI. Arch. 274—7/87. Mind a 14-i, mind pedig a 21-én aláírt változat egy-egy példánya itt található. A 21-i „megállapodást" közli: Az MKP és az SZDP... id. dok. 611. old.

A 4. arról intézkedik, hogy „a lap messzemenő földreformot hirdet".

Az 5. pedig arról, hogy a nemzeti összefogást, az MNFF megteremtését kívánja elősegíteni, és a nemzeti bizottságok létrejöttének szükségességét hirdeti Szegeden és az ország más helységeiben is. És végül a lap agitációt fejt ki annak érdekében, hogy az ország maga is kivegye részét saját felszabadításából.[33]

Ez a Délmagyarország politikai vonalát meghatározó együttműködési platform több szempontból is figyelemre méltó árnyalatokat mutat. Annak a leszögezése mellett, hogy az teljesen megfelel a párt akcióprogramja fő vonalának, mégis folytatódni látszik benne az a törekvés, amely a program szegedi pontosításaiban is megmutatkozott már. Vagyis, hogy a fő ellenség, a német-nyilas fasizmus elleni harc mellett itt is érvényesül az a szemlélet, hogy a horthysta és nagybirtokos reakció elleni fellépéshez, a demokratikus feladatok megoldásához is hozzájáruljon már kezdettől fogva a lap is. Igen fontos az a megfogalmazás, amelyet október közepe óta először szögez le a párt határozottan, hogy ti. nem helyezkedik a Horthy-legitimitás álláspontjára még a burzsoáziával való együttműködésnél sem. Mindezeknek a jelentősége főleg akkor látszik világosabban, ha szem előtt tartjuk, hogy egy burzsoá párt képviseletével történt a szóban forgó megállapodás, amely ilyen formában jó kiindulópont volt ahhoz is, hogy az MKP kezdeményező és irányító szerepe érvényesüljön a nemzeti összefogás kialakulásának kezdetétől fogva.

A három párt képviselőjének a megállapodása alapján a „Délmagyarországnak" mint az MNFF lapjának az élére egy háromtagú szerkesztő bizottságot állítottak: Erdei Ferenc (NPP) felelős szerkesztő, Révai József (MKP) és Balogh István (KGP) a szerkesztő bizottság tagjai.[34] „Valentiny azért maradt ki a szerkesztő bizottságból — jelentette ki Balogh István —, mert pártja központja nélkül nem akart, vagy nem mert vállalni együttműködési feladatokat."[35] Így egyelőre ennek a három pártnak a Délmagyarországnál kialakított képviselete alkotta az alakuló MNFF-et. Ugyanis még az FKGP-nek sem és az NPP-nek sem volt újjáalakított városi szervezete, csak pártképviselete.

A Délmagyarország, az MNFF-nek mint az illegalitásban Budapesten négy párt részvételével létrejött Magyar Front legálisan kialakuló utódjának a lapja, november 19-én Szegeden napvilágot látott. Programadó cikkét név nélkül Révai József írta.[36] Abban először is a német-nyilas elnyomók elleni szabadságharc érdekében szükséges nemzeti összefogást hirdeti, mégpedig a

33. Uo.
34. Délmagyarország 1944. XI. 19. 3. old.
35. Balogh István 1972. április 25-i visszaemlékezése.
36. Délmagyarország, 1944. november 19. A „Délmagyarország megindulása elé" c. cikk. 3. old. Megjelent még: Révai József: Marxizmus és magyarság. Szikra. Budapest, 1946. 198. és köv. oldalak.

lehető legszélesebb körű társadalmi osztályú és politikai álláspontú tömörülés alapján. A felszabadult délkelet-magyarországi területeken először ez az újság fejti ki a széles nyilvánosság előtt, hogy „az MNFF az ország megmentése érdekében kész azokkal is összefogni, akik felelősek érte, hogy az ország három és fél évig Hitler-Németország zsoldosaként vérzett, de végre belátták, hogy harcba kell szállni a német elnyomókkal, mert ez a haza megmentésének egyetlen útja. A németek és nyilas bérenceik elleni harc érdekében készek vagyunk félretenni ellentéteinket Horthy Miklós híveivel is, készek vagyunk velük is összefogni". Ugyanekkor az előbbiek után, közvetlen programnak ezt határozza meg: „...de arról nem mondunk le, hogy a magyarságot ért nemzeti katasztrófából levonjuk a tanulságot". Mégpedig „a nemzeti katasztrófa tanulsága: el kell tűnnie annak a reakciós rendszernek, mely egy emberöltő alatt két ízben vitte összeomlásba a nemzetet."Vagyis a népi Magyarország megteremtését összeköti az újjászülető független és demokratikus ország kiharcolásának a programjával.

Révai programadó cikke határozottan állást foglal a földreform mellett is mint olyan halaszthatatlan tennivaló mellett, amely nélkül „nem lehet megsemmisíteni az országvesztő reakciót..." és hirdeti a „nagy-magyar" ábrándok helyett a demokratikus nemzeti külpolitika szükségességét.

Végül pedig, utalva a széthulló magyar államiságra és a vezetés nélkül maradt országra, a legfontosabb, szinte mindenekelőtti teendőként nyilvánosság előtt *először veti fel* annak a kérdését, hogy a *magyar nép a maga erejéből törekedjen új kormányt, új hatalmat megteremteni.* „... Egyesíteni az országot, kiérdemelni, hogy újra legyen kormányunk, mely az újjászületés feladatait a magyarság őserejével oldja meg: ezt akarjuk! Erre a célra akarjuk egyesíteni a nemzetet!"

A kormányteremtésnek ez az újszerű felvetése továbbmegy a „Délmagyarországról" kötött „megállapodás" tartalmán is. Hiszen az ebben a kérdésben még nem határozott meg álláspontot. A népi erőkre, a „másik Magyarország" erőire alapozott új hatalom megteremtésének a gondolata az MKP célkitűzéseiben persze nem új gondolat. Hiszen a szeptemberi és október eleji elképzelések központjában is ez állt. Azonban akkor még kialakuló erős nemzeti összefogás és népmozgalom nem állt a párt elképzelése mögött.

Október második és november első felében a magyar párt is romániai formájú magyar átállást várt a Horthyék által elfogadott előzetes feltételek realizálásaként. Ennek megfelelően a kibontakozást is Budapestről várta vagy még annak a felszabadulása előtt, vagy közvetlen azt követően. Az MKP KV Szegedről november közepén *üzenetet és egy 13-án kelt* levelet küldött át a fronton a *budapesti Központi Bizottságnak*. A levélben minden lehetséges erő összefogására és fegyveres harcra hív fel, mert csak így nem kezelik majd Magyarországot ellenségnek „és kilátásunk lesz, hogy Budapest felszabadulása után kormány alakuljon". Az üzenet pedig egyenest budapesti kormányala-

kításra szólított fel.[37] Ez az álláspont tükröződik még a „Délmagyarország" első száma „Budapest felé néz az ország" című cikkében is.[38] Mindez az antifasiszta nagyhatalmaknak elsősorban a háborúból való kilépés román vagy finn példája alapján Horthyékkal megkötött előzetes fegyverszüneti megállapodásának végrehajtási kísérleteihez kötődött november közepéig.

1944. november második felére a helyzet azonban jelentős változásokon ment keresztül. A horthysta leválási kísérlet elbukott, és a felszabadult országrészeken igen gyorsan kezdtek kibontakozni a demokratikus népi-forradalmi erők mozgalmai. Ennek alapján *az* előbbiekre (a horthysta átállásra) *már egyre kevésbé, az utóbbiakra pedig mind jobban* lehetett támaszkodni nemcsak egy demokratikus átalakulás reformprogramja megvalósításában, hanem az országnak a szövetségesek oldalára való átállásában is. Ennek a változásnak kellett 1944 novemberében és december elején teljesebbé válnia ahhoz, hogy az antifasiszta nagyhatalmak előtt is bebizonyosodjék: a „másik Magyarország" erői képesek lesznek majd döntő tényezőként is hozzájárulni az ország átvezetéséhez is. Ez az alighogy megindult fejlődési tendencia azonban nem jelenthette, hogy nem lesz szükség az ország valamennyi németellenes erőire is, hanem csak olyan változást készített elő, amely azt eredményezhette, hogy a harc legelső időszakától kezdődően — ellentétben a romániai helyzettel — már a munkás-paraszt népi-forradalmi erőké lehet a vezető szerep. A legszélesebb osztály-tartalmú nemzeti összefogás szükségessége továbbra is elsőrendű történelmi követelmény volt. Ezt a belső erőviszonyokból is és a külső, az antifasiszta koalíció helyzetétől is fakadó követelményt, reális politikát hirdette az MKP egész propagandája és a „Délmagyarország" is.

E szellemben közölte le a „Délmagyarország" első száma az első oldalon az átállt volt vezérkari főnök, Vörös János november 5-i felhívását, és közölte a rá vonatkozó részletes állásfoglalást: „...jobb későn mint soha! — írta

37. 1944. november 22-én ért Szegedre Moszkvából egy 3 tagú magyar kommunista csoport: Fazekas József, Kossa István és Szíklai Sándor, hogy onnan átmenve a fronton, felvegyék az összekottetést a budapesti illegális központi bizottsággal. (HIL. Partizángy. SZU/2. Fazekas József visszaemlékezése. 1959. IX. 6-án.) A csoportból Kossa Istvánt és Szegedről egy ifjú kommunistát, Sárközi Sándort küldték át üzenettel és a Farkas Mihály által aláírt központi vezetőség levelével. (Felszabadulás... id. dok. 119.) Kossa István az általa Budapestre vitt üzenetet a Magyar Rádió és az Országos Levéltár megbízásából indított gyűjtés során (1964—65-ben) dr. Karsai Elek kérdésére a következőként adta vissza: „Nekem Szegeden többek között azt a feladatot adták, hogy keressem fel a párt vezetőin kívül Szakasits Árpádot, Ortutay Gyulát, Darvas Józsefet. A fő cél ezekkel kapcsolatban az volt, hogy Budapesten meg a német megszállás alatt hozzunk létre Ideiglenes Kormányt. Szakasitsot is Száván keresztül (Száva István — K. M.) harmadnap megtaláltam már. Beszéltem is vele. Az illegális lakásán voltam Szakasitsnak és tárgyaltunk a kormányalakításról, de persze ez sok időt vett igénybe és mire hát valami konkrétumra jutottunk, azon közben már rádión hallottuk, hogy Debrecenben megalakult az Ideiglenes Nemzeti Kormány". (MR. Arch. D/2 300) Megjelent: Levéltári Közlemények, XXX. évf. 1. sz. 1965. 149—153. old.

38. A „Budapest felé néz az ország" c. cikket lásd: Délmagyarország, 1944. XI. 19. 5. old.

Vörös németellenes megnyilatkozásáról. — ... Az összefogásnak nem akadálya az sem, hogy Vörös János a Horthy Miklósra letett eskü nevében szólítja fel a honvédeket fegyveres harcra az ország német elnyomói ellen. Mi nem Horthy Miklóshoz, hanem a hazához vagyunk és leszünk hűek mindhalálig. De most nincs itt az ideje azon vitatkozni, hogy a nemzethűség vagy a kormányzóhűség nevében kell fegyvert ragadni Hitler ellen! Az a fontos, hogy fegyvert fogjunk! Az a fontos, hogy együtt küzdjünk."[39]

A nemzeti összefogás érdekében közölte le a Délmagyarország november 24-i száma a Szeged város 25 közéleti személyisége által aláírt, szintén Horthyra és az alkotmányosságra hivatkozó felhívást a német-nyilas uralom alatt levő lakossaghoz. Továbbá december közepén leközölte Miklós Bélának még október második felében, átállása után tett nyilatkozatát is, amelyet akkor a Horthy és Teleki Pál politikája melletti kiállása miatt Rákosi Mátyás még élesen ellenzett.[40]

Mindezek mellett ugyanakkor a lap az MKP álláspontját Horthyhoz és politikájához, az egész Horthy-rendszerhez árnyaltan, de tapintatosan kifejtette. Révai József „Horthy Miklós felelőssége" c. cikke összegezi ezt a kérdést a Délmagyarország 1944. november 26-i számában, ahol e napilap programját lefektető megállapodás szellemében, Szálasiékkal szembeállítva értékeli a volt kormányzó október közepi álláspontját, majd az egész életművére, politikájára, rendszerére utalva az alábbiakban vonja le a jövőre vonatkozó következtetését: „Horthy Miklós a Gestapo foglya. Szálasiék bitorlók. De Magyarország újjászületése mégsem mehet végbe a Horthy Miklóshoz való hűség jegyében. A Magyar Nemzeti Függetlenségi Front nem osztja azoknak a nézetét, akik a kormányzói legitimitást vallják, a visszatérést a 25 esztendős Horthy-rendszerhez. Nem vissza Horthyhoz, hanem előre a demokráciához; ez az álláspontja minden igaz magyar hazafinak."[41]

Az MKP-nak és a kialakuló MNFF-nak ez az árnyalt, a közelmúltra vonatkozó megértő álláspontja a volt kormányzóval kapcsolatban lehetővé tette, hogy a nemzetmentő munkába azok is bekapcsolódjanak, akik eddig csak Horthyval tudták elképzelni Magyarország háborúból való kilépését. Ezzel azonban a politikai alapelvek kifejtése és terjesztése nem ért véget. A kommunisták határozottan hirdették azt is, hogy a német-nyilas fasizmus ellen is „harcos demokráciára", az új kormány megteremtéséhez pedig a nép aktivitásának a továbbfokozódására, az antifasiszta tevékenység haladéktalan megkezdésére van nagy szükség.[42]

39. Délmagyarország, 1944. november 19. 1. old.
40. Uo. 1944. november 24. és december 18-i számok.
41. Uo. 1944. november 26, 3. old.
42. Uo. 1944. XI. 25. 3. old. Révai József: Harcos demokráciát és XI. 26. Nemzeti Bizottságot Szegeden c. cikkek.

Az alapelvek és a tennivalók egész nép előtti kifejtésének és meghatározásának, valamint propagálásának a legjelentősebb aktusa azonban csak akkor következett be, amikor november végén lehetővé vált az MKP akcióprogramjának nyilvánosságra hozása. Gyakorlatilag ez úgy történt, hogy már november 20-án a Központi Vezetőség, látva az élénk politikai kibontakozást, határozatot hozott, amely szerint „politikailag szükséges és célszerű, hogy az MKP felhívással forduljon a már felszabadult területek népéhez. A felhívás célja, hogy felvilágosítsa a már felszabadított területek lakosságát, a közvetlen politikai és gazdasági feladatokról és azok megvalósítására mozgósítsa a nép széles rétegeit".[43] Közben Moszkvából Rákosi Mátyás telefonon közölte „20-a körül", hogy véglegesen hozzájárultak a magyar párt akcióprogramjához, a Szegeden végrehajtott kisebb javításokhoz is,[44] majd a hónap utolsó napjaiban engedélyezték, hogy a megszerveződő antifasiszta demokratikus magyar erők koalíciós alapon németellenes kormány létrehozásának tervét tűzzék ki, és a felszabadult területeken az ahhoz szükséges előmunkálatokat is megtegyék.[45] E döntések lehetővé tették, hogy a párt akcióprogramját egyszerre és *teljes egészében* nyilvánosságra hozhassa, beleértve az antifasiszta nagyhatalmak hozzájárulása alapján a létrehozható új, antifasiszta demokratikus kormány megteremtésére vonatkozó részt is.

Az MKP akcióprogramját azonban Szegeden az MNFF lapjában, a Délmagyarországban, mielőtt ez a szervezet nem tette azt magáévá, nem lehetett leközölni. Ezért a KV-nek keresnie kellett egy olyan újságot, amelyik a Kommunista Párté. A felszabadult területeken ekkor Debrecenben jelent meg csak kommunista párti újság. Debrecennel ugyan Délmagyarországnak, Szegednek rendszeres kapcsolata még nem épült ki, de bizonyos hírek már kölcsönösen eljutottak egymáshoz a két politikai központból. Ezek alapján volt ismert, hogy Debrecenben „Néplap" címmel ad ki a helyi kommunista pártszervezet saját napilapot. Ezért november 28-án Révai József és Vas Zoltán Szegedről Debrecenbe utazott, és 1944. november 30-án a párt lapjában leközöltették a Moszkvában elkészült és már ismertetett akcióprogramot, „Magyarország demokratikus újjáépítésének és felemelkedésének" a Magyar Kommunista Párt által javasolt programját.[46] Nevezett pártvezetők ekkor csak rövid ideig maradtak Debrecenben. A szegedi tapasztalatok és tanácsok átadása után, még a hónap utolsó napján a „Néplap" különnyomataként is

43. PI. Arch. Filmtár, KV. 15. Idézi: Az MKP és az SZDP... id. dok. 41. old. PI. Arch. 1/1—5-ös jelzéssel.
44. PI. Arch. H-g-127. Gerő Ernő 1972. VI. 22-i írásbeli válasza a szerzőnek és Vas Zoltán személyes közlése.
45. Uo.
46. Néplap, 1944. november 30. 1—2. old. Az utazásra vonatkozóan Vas Zoltán adott személyes információt.

kiadott jelentős számú programpéldányt magukkal vive visszatértek Szegedre.[47]

Az így nyilvánosságra hozott, és a felszabadított országrészen gyorsan terjesztett kommunista programjavaslat nyomán először teremtődött lehetőség arra, hogy egy irányba és cél felé tereljék és továbblendítsék e területek mind nagyobb részén kibontakozó politikai mozgalmat.

Közben a novemberben legjelentősebb politikai központtá nőtt Szegeden és környékén a közigazgatási és politikai élet fejlődése is nagymértékben felgyorsult. A kommunisták és az egész munkásmozgalom tevékenységének szervezettebbé és egységesebbé tétele is gyorsan éreztette hatását.

Szegeden november elején véglegesen a baloldali erők kezébe került városi vezetés. A karhatalom kommunista vezetése mellett már párttag polgármesterhelyettes is volt. Sor került november 1-én az oktatás megindítására, és november 8-án a polgármester rendeletet hozott az igazságszolgáltatási szervek munkájának a német megszállás előtti formában való újjászervezésére. Ez egyben azt is jelentette, hogy az 1944. március 19-e után hozott intézkedéseket a város vezetése nem ismerte el. Ez vonatkozott az összes antiszemita intézkedésre, de külön rendelkeztek arról is, hogy kommunista és baloldali tevékenység elleni törvényeket visszamenőleg egészen 1921-ig hatálytalanítsák.[48] Kommunista, szociáldemokrata és szakszervezeti kezdeményezésre városi intézkedés történt a visszaözönlő reakciós volt hivatalnokok leigazolására. E célból november 9-én a polgármester már ki is nevezte az első „igazoló bizottságot".[49]

A város gazdasági talpraállását, a termelés beindítását a létrehozott üzemi tanácsokon keresztül az október végén kommunista kezdeményezéssel megteremtett és később pártpolitikai képviseletűvé alakított szervezet, Szeged Városi Gazdasági Bizottság irányította. November végére az egész város vezetését elősegítő *Városi Tanács* jött létre, amely működését november 28-án kezdte meg, és amelyet december 4-én a közben létrejött Szegedi Nemzeti Bizottság szintén pártpolitikai képviseletűvé tett.[50] A rendőrség is megkezdte a fasiszták összeszedését és internálását, november 23-ig már 22 személyt internáltak.[51]

47. Lásd: „Különlenyomat a ‚Néplap' 1944. november 30-i számából.
Magyarország
demokratikus újjáépítésének és felemelkedésének
programja.
A Magyar Kommunista Párt javaslata."
48. Válogatott dokumentumok Csongrád megye munkásmozgalmának történetéből 1944—1945. Szeged, 1970. 243. old.
49. Uo. 245. old.
50. Uo. 266. old. és Oltvai Ferenc: Szeged közigazgatása a város felszabadulásától az ország felszabadításáig. Levéltári Közlemények, 35. évf. 1963. 89—91. old.
51. Délmagyarország, 1944. XI. 23. 3. old.

A közigazgatási élet területén a nemzeti bizottság december 13-án döntött arról, hogy a demokratikus pártok és a szakszervezetek képviselőiből új törvényhatósági bizottságot hoz létre. Ugyanezen az ülésen hoztak határozatot — a szakszervezetek követelésére — az országban először népbíróság felállításáról.[52] A szakszervezetek sajátos szerepet töltöttek be e hónapokban a kialakuló új életben. Nagy aktivitásukkal Szegeden is, de más városokban és helységekben is kivívták azt a jogot a felszabadulás utáni hetekben, hogy a létrehozott népi bizottságokban, majd a nemzeti bizottságokban is természetesnek vették küldötteik jelenlétét. Ezekben az időkben a szakszervezetek a munkásság szervezésén túl politikai kérdésekkel, a termelés irányításával, szervezésével, szociális ügyekkel és közigazgatási kérdésekkel is foglalkoztak.

A pártpolitikai élet területén is nagy fejlődés következett be Szegeden november végén és december első napjaiban. Az MKP és a szakszervezetek mellé felsorakozott a november 23-án újjászerveződött kisgazdapárt is. Az újjáalakuló kisgazdapárti gyűlés jóváhagyta a párt csatlakozását az MNFF-hez, és olyan határozatot hozott, hogy „mindaddig, míg a párt országos elnöksége újra átveheti a párt vezetését, hivatva érzi magát, hogy a párt újjászervezését a felszabadult országrészen megkezdje".[53] Ezzel az FKGP-ben felülkerekedtek azok az erők, amelyek az MKP-vel való együttműködést elfogadták. De fontos a fenti döntés abból a szempontból is, mert Szegeden az SZDP-t kivéve mind az MKP, mind pedig az NPP vezetése nemcsak helyi hatáskörrel, illetve megbízatással rendelkezett, hanem országossal is. E döntéssel az FKGP is hasonló szerepet vállalt, amellyel lényegesen könnyebbé vált országos jelentőségű döntéseket is elérni a nemzeti összefogás területén.

Az FKGP újjászerveződésével azonnal megindult, most már közvetlenül az MNFF szegedi szervezetének, a nemzeti bizottságnak a megteremtésére irányuló kommunista munka, amelyet a Délmagyarország november 26-i számában „Nemzeti Bizottságot Szegeden!" című cikkel indítottak meg a sajtóban.

A szervezkedést kezdő FKGP azonban nemcsak a nemzeti összefogás, a nemzetmentés kérdései érdekében kezdett tevékenykedni, hanem rögtön a polgári-burzsoá osztályálláspont és szervezkedési cél tisztázását is elvégezte, s annak megfelelően igyekezett felsorakoztatni az új viszonyok között a polgári társadalmi rend erőit. Ennek első ténye az volt, hogy az FKGP vezetői a pártjukba belépni szándékozó volt radikálisokat és a demokrata polgári erőket szándékukról lebeszélték, és hogy a leendő koalíciós testületekben a tőkés társadalom képviselői nagyobb számban legyenek jelen, új párt létrehozására sarkallták őket és segítették is e munkát. „Azt tanácsoltam nekik

52. Válogatott dokumentumok Csongrád... id. dok. 273. old. A Nemzeti Bizottság 1944. december 13-i ülésének határozata és Délmagyarország, 1944. december 13. 3. old. A Szakszervezetek 1944. december 14-i ülésének határozata.

53. Délmagyarország, 1944. november 26.

— írta e kérdésről dr. Balogh István —, hogy maradjanak önállóságban, mert a polgári arány a koalícióban úgyis rossz a polgári pártok szempontjából, négy a kettőhöz." (Vagyis: MKP, SZDP, NPP és a szakszervezetek az egyik oldalon, az FKGP és az első időben Szegeden Demokratikus Polgári Pártnak nevezett, később Polgári Demokrata Párt a másik oldalon — számolt a páter.)[54] A PDP-nek ilyetén való létrehozása Szegeden 1944. november végén azt bizonyítja, hogy éppen nem a kisgazda jobboldal által évekig hangoztatott rágalomnak van alapja — hogy az NPP-t a kommunisták alakították és az csak fedőnév, 1939-ben éppen tanácsuk ellenére jött létre,[55] hanem ellenkezőleg, legalábbis Délmagyarországon a PDP volt a kisgazdapárt által megteremtett burzsoá segédcsapat, fedőszerv.

A kisgazdapárt vezetése nagy agitációt és propagandát indított a polgári erők felrázására és megszervezésére is. Ehhez azonban a még igen nagy részben bizalmatlan és félelemben élő polgárság számára meg kellett magyarázni az MKP-vel való együttműködés indokait. Ezt több cikkben és előadásban, különösen Balogh István, de mások is kifejtették. Balogh páter november 30-i „Sürgős program" és december 3-i „Miért együtt?" című cikkei szólnak e kérdésekről elsősorban. Balogh István felhívja a polgárság figyelmét, hogy az MKP nem olyan párt, amilyennek a fasiszta propaganda próbálta lefesteni. Annak nem célja a kommunizmus azonnali bevezetése és az egyházak betiltása sem. Az a Kommunista Párt, amelyet ő megismert, az ország megmentéséért, nemzeti ügyéért, demokráciáért és felemelkedésünkért harcol. Ezért lehet ezzel a párttal együttműködni, sőt „most azonban nemcsak lehet, hanem kell is". Kell a célokon túl azért is, hogy le ne maradjon a burzsoázia! Mindezeket a gondolatokat Balogh István a Délmagyarország 1944. december 22-i vezércikkében ismételten összefoglalta „A polgári társadalom felelőssége" címen. Itt abból indult ki, hogy a Vörös Hadsereg és a szovjet kormány már eddig is bebizonyította, nincs szándékában hatalmi szóval a magyar társadalmi viszonyokba beavatkozni és ott is szocialista rendet teremteni. Így az MKP sem tud, de nem is akar külső erőkre támaszkodva hatalomra jutni és társadalmi változásokat véghezvinni. A helyzet ilyetén való alakulása teszi lehetővé és egyben szükségessé is, hogy a polgárság mindazt megtegye az új helyzetben is, amivel magántulajdonon alapuló rendszerét megvédheti. E cél érdekében hív fel a cikkíró szinte kétségbeesetten, a következő formában: „Biztos vagyok abban — amit már ismételten kifejezésre juttattam —, hogy a Kommunista Pártban korrekt és alkotmányosan gondolkodó tömegekkel

54. PI. Arch. H-b-286. dr. Balogh István visszaeml.
55. PI. Arch. A/IV. 26/6. 1939. A KMP egyik vezetőjének 1939. IX. 26-i levele, amely a Nemzeti Parasztpárt megteremtéséhez való kommunista állásfoglalásról szól. Lásd részletesen: Dr. Korom Mihály: A Kommunista Párt harca a munkásosztály vezette antifasiszta parasztegység megteremtéséért a második világháború időszakában. Acta Universitatis Szegediensis. II. Szeged, 1964. 9. és köv. old.

állunk szemben. Ők nem akarnak *idő előtt* hatalomra jutni, de addig is abban a politikai együttesben, amelyet most Függetlenségi Frontnak nevezünk, a hajtóerőt ők képviselik. Ha a polgári társadalom most érdektelenségét jelenti be esetleges passzív magatartásával, nem is szólhat majd bele saját sorsának intézésébe, irányításába sem, mert ezzel a passzivitással akarva-akaratlanul rábízta sorsának irányítását másokra. Ha a most észlelhető dinamikus erők az új törvényhozásban túlsúlyra jutnak és a társadalmi rend átalakítására irányuló törvények megalkotásával erőteljesebben érvényesülnek, ami esetleg, fájdalmas újításokkal is jár, a polgári társadalomnak tisztában kell lennie azzal, hogy az csakis a passzivitásának a következménye és hogy ez a passzivitás a polgárság kifejezett hozzájárulását jelenti."[56]

A kisgazdapárt délmagyarországi vezetőségének ez az álláspontja a németellenes és polgári demokratikus burzsoázia számára osztályérdekeinek további védelme szempontjából is a legreálisabban járható út kijelölését jelentette. Ebből is világosan látszik, hogy 1944. december elejére a felszabadult dél-alföldi területek politikai és közigazgatási élete úgy alakult, hogy abban a hangadó és irányító szerep már nem a németellenes horthysta erők vagy a burzsoázia kezében volt, hanem mind jobban a munkás-paraszt oldalon. Ekkor már a polgári erők is csak úgy jelenhettek meg a politikai élet színpadán, ha az addig kialakult helyzetet, a népi forradalmi erők megszerzett és kivívott helyi hatalmi és politikai állásait tudomásul vették. Ezt a realitást ismerte fel Balogh István, és ennek alapján próbálta a polgári társadalom erőit megszervezni, hogy később ezáltal meglegyen a lehetőség a tőkés magántulajdon társadalmának megmentésére. Az adott helyzetben a demokratikus burzsoáziának viszont e lehetőségért reálisan el kellett ismernie a népi erők, benne a kommunista párt későbbi, az antifasiszta, össznemzeti és országmentő feladatok együttes megoldása utáni hatalmi törekvését is. Balogh István ezt, a végső soron a kialakult helyzet által a burzsoáziára kényszerített álláspontot, 1944. december 3-án a kommunista párttal való együttműködésről szólva az MNFF nagygyűlésén a következőképpen fejezte ki: „nem tagadhatom meg a Kommunista Párttól azt a jogot, melyet magamnak, illetőleg pártomnak vindikálok. Mint kisgazdapárti politikus arra törekszem, hogy a parlamenti többséget megszerezzem. Ezt akarják ők is. A magyar választó polgárok fogják eldönteni, mennyire kívánják az MKP programjának megvalósítását... A kommunista párt alkotmányos úton, alkotmányos eszközökkel akar becsületes mérkőzést."[57]

Ez a reális politikai szemlélet tette lehetővé, hogy a németellenes demokratikus burzsoázia bekapcsolódjon a magyar nemzeti összefogás nagy munkájába. Ezen az alapon és céllal hozták létre Szegeden kisgazdapárti

56. Délmagyarország, 1944. XII. hó 22.
57. Uo. 1944. XII. 5.

segédlettel 1944. november végén a PDP-t, Örley Zoltán nyugalmazott alezredes elnöklete alatt. A polgári erők pártokat szervező tevékenységének beindult lendülete visszahatott a helyi szociáldemokratákra is, és mozgásba lendítette őket. November utolsó napjaiban mindkét párt, mind az SZDP, mind pedig a PDP bejelentette csatlakozási szándékát az MNFF-be.[58]

Szegeden tehát 1944. november végére az MKP után a többi demokratikus párt az NPP, az FKGP, az SZDP és a PDP működésének megindulásával, valamint a szakszervezetek nagyszabású erővé és sokoldalú tevékenységet kifejtő szervezetté válásával, és valamennyi azon szándékának kifejezésével, hogy mind a helyi, mind pedig az országos antifasiszta demokratikus célokért hajlandók összefogni és közösen küzdeni — létrejöttek az új magyar politikai kibontakozás lehetőségének alapsejtjei. Ez annyira világos volt már november végén, hogy a szegedi katolikus püspök — aki egyébként semmilyen politikai tevékenységet nem vállalt — is kénytelen volt az új politikai kibontakozást elismerni, és a beilleszkedésre papjainak, híveinek a figyelmét felhívni. „Volt idő, amikor a feltörekvő osztályok — mondotta Hamvas püspök november 30-án —, ellenséges érzülettel közeledtek felénk. Most ezt éppenséggel nem tapasztalhatjuk, sőt... Azért nincs semmi ok arra, hogy félreálljunk, vagy hogy elavult intézmények védelmébe szegődjünk. *Örök érvényű társadalmi keretek nincsenek*, tehát minden pap dolgozzék a megváltozott keretek között is lendületes buzgósággal..."[59] Megértek tehát azok a minimális feltételek, amelyek lehetővé tették, hogy az antifasiszta nagyhatalmak is bevonják a demokratikus erőket is az ország problémáinak megoldásába, Magyarországnak a német szövetségből való kivezetésére.

Az antifasiszta baloldali erőknek és demokratikus pártoknak, legalább a fenti szintű megszerveződése nélkül, nem indulhatott volna el a felszabadult területekről 1944. november 30-án az a küldöttség, amely december elején Moszkvában meggyőzte a szovjet kormányt, és rajta keresztül a többi antifasiszta nagyhatalmat, hogy a demokratikus magyar erők képesek már kezükbe venni az ország sorsának irányítását és döntő mértékben megváltoztatni Magyarország kül-, bel- és katonapolitikai irányát. Teljes joggal és a résztvevő bizonyítást is jelentő megállapításával mondotta Révai József 1945. augusztus 20-án az egyik kommunista aktíva előtt a párt 1944. őszi munkájáról megemlékezve a következőket: „Ne gondoljátok azt elvtársak, hogy a múlt év októberében, novemberében, eleve elhatározott volt az, hogy Magyarországnak lesz kormánya. Ezekben a hetekben, múlt év őszén, októberben és novemberben dőlt el az: lesz-e a magyar népben annyi erő, ki tudnak-e a demokratikus pártok, a demokratikus elemek annyi kezdeményezést fejteni, amivel a szovjet kormányt és a szövetségeseket rábírják arra, hogy

58 Uo. 1944. XI. 30. 3. old.
59 Uo. 1944. XII. 3. 5. old.

megtegyék az első lépéseket abban az irányban, hogy magára a magyar népre, a demokratikus erőkre rábízzák az ország sorsát. És ha mi kommunisták nem fejtünk ki emberfeletti energiát ennek a talpraállításnak, a demokratikus erők felébresztésének érdekében, aléltságukból való felrázásuk érdekében, akkor biztosra vehetjük, hogy december vége felé Debrecenben nem alakul meg az ideiglenes magyar nemzeti kormány és nem jön létre az ideiglenes nemzetgyűlés."[60]

A magyar népben szerencsére volt annyi erő és kezdeményezés a felszabadult területek nagy részén, amelyre rá lehetett bízni az ország sorsát. E téren december első napjaiban továbbra is Szeged, Délkelet-Magyarország járt az élen, de a többi nagyobb városban is hasonló volt a fejlődési tendencia: Debrecenben, Miskolcon, Pécsett stb. stb.

Az MKP javaslatára december 2-án az öt demokratikus párt és a szakszervezetek megbízottai nagy jelentőségű megbeszélést tartottak. A pártközi tanácskozás megvitatta az MKP akcióprogram-javaslatát, és kisebb módosításokkal a résztvevők el is fogadták, magukévá tették. A program megvalósítása érdekében — szól a kiadott tájékoztató — elhatározta az értekezlet az összes demokratikus pártoknak és a szabad szakszervezeteknek az összefogását a Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontban.[61]

Ezzel a magyar demokratikus és népi erők nemzeti összefogásának a szervezete, az MNFF *1944. december 2-án létrejött Szegeden*, és zászlaja alá hívott minden haladó magyart nemzetmentő programja megvalósítására.

A fenti pártközi tanácskozás egyben elhatározta azt is, hogy megalakítja az MNFF szegedi szervezetét, a Szegedi Nemzeti Bizottságot. Eldöntötték, hogy minden párt és a szakszervezet is 2—2 tagot küld a nemzeti bizottságba. Az NB elnökéül dr. Balogh Istvánt, az FKGP szegedi elnökét, titkárul pedig az MKP szegedi titkárát választották.[62]

Végezetül ez a nagy jelentőségű értekezlet határozatot hozott arról is, hogy valamennyi döntését december 3-án nagygyűlésen hozza nyilvánosságra, ahol valamennyi párt és a szakszervezetek szónoka is beszélni fog.

Mielőtt a MNFF december 3-i nagygyűléséről szólnánk, vizsgáljuk meg, milyen változtatásokkal fogadta el az MNFF akcióprogram-javaslatát. Először is, sorban haladva, természetes, hogy valamennyi helyen az MKP nevet mindenütt MNFF-re cserélték fel. Ennek során kissé megváltozott a cím is. „Magyarország demokratikus újjáépítésének és felemelkedésének programja. Az MKP javaslata" helyett „Magyarország demokratikus újjáépítésének és felemelkedésének útja. Az MNFF programja" lett.

60. PI. Arch. 274—9—11.
61. Délmagyarország, 1944. XII. 3. 2. old. Újra megjelent: Válogatott dokumentumok Csongrád... id. dok. 116—117. old.
62. Uo.

Néhány következő kisebb jelentőségű módosítás a szöveg határozott hangját, a reakciót is ostorozó megfogalmazásait kívánta enyhíteni. Így kimaradt az első bekezdésből a 3. mondat, amelynek az az értelme, hogy az ország akkori vezetői azért vitték a magyar népet a német fasiszták mellett háborúba, mert segítségükkel kívánták a szomszédos népeket és a magyar népet leigázni, rabságban tartani. A bevezető 3. bekezdésének első mondatában levő „magyar reakció" összetételből az utóbbi szót „fasiszták"-kal cserélték fel. Az I/2. pontban a „háborús bűnösöket" összetételben az első tagot „felelős" szóra változtatták. Az I/10. pontba az egyházak érdekeinek megfelelően, „biztosítani kell a teljes vallásszabadságot" mellé odakerült, hogy biztosítani annak anyagi föltételeit. A földreformmal foglalkozó II/2. ponthoz enyhítésként „a földreform céljaira" szavak után beszúrták, hogy „elsősorban", és itt is, meg más helyen is, az értelmet nem módosító bizonyos stiláris változtatások történtek. Ezek mellett értelemszerűen elmaradt az MKP javaslatának az az utolsó előtti bekezdése, amely a demokratikus pártokat és szervezeteket szólította fel állásfoglalásra a párt akcióprogram-javaslatához.[63]

Hangsúlyozzuk azonban, hogy egészében, az MNFF programjaként elfogadott kommunista javaslat nem változott sem alapelveiben, sem pedig célkitűzéseiben. A változtatások csak részkérdéseket érintettek, sem egyetlen új pontot nem iktattak be, sem pedig egyetlen régit ki nem húztak. Vagyis, az MKP programjavaslata egészében az MNFF programja lett Szegeden.

A december 3-i szegedi nagygyűlésen bontott zászlót nyilvánosan a 2-án megalakult MNFF és a Szegedi Nemzeti Bizottság. A szövetkezett pártok kimagasló vezetői, az FKGP nevében Balogh István, az NPP-től Erdei Ferenc, az MKP részéről Révai József, Örley Zoltán a PDP, Valentiny Ágoston az SZDP, és Komócsin Mihály a szakszervezetek megbízásából nyilvánították ki pártjuk nevében a program elfogadását. A kisgazdapárt és a PDP szónoka az általános magyar érdekeket hangsúlyozta mindenekelőtt, a németellenes küzdelemre és az összefogásra ösztönzött. Az antifasiszta feladatok mellett a népi Magyarország megteremtését, radikális földreformot és hatékony munkás szociális politikát követelt az NPP, az MKP és a szakszervezetek előadója. Szinte teljes egészében tagtoborzó volt az SZDP képviselőjének beszéde. A nemzeti összefogás demokratikus célkitűzéseit — a németellenes függetlenségi harc és a Függetlenségi Front erősítését, valamint az antifasiszta koalíció igényeit is szem előtt tartva — Révai József a következő, figyelemre méltó osztálytartalommal fogalmazta meg: „A munkások, a parasztok, az értelmiség, a dolgozó polgárság országává akarjuk tenni az urak Magyarországát!"[64] A népi demokratikus forradalom előkészítő, induló szakaszában ez a megfogalmazás nemcsak külpolitikailag és agitációs szempontból helyes,

63. Uo. 1944. XII. 3.
64. Uo. 1944. XII. 5. Megjelent: Válogatott dokumentumok Csongrád... id. dok. 119. 121. old.

hanem tartalmilag és a létrehozandó hatalom összetétele szempontjából is kifejezően közelítette meg a célt.

A nagygyűlésen a pártok szónokai után felolvasták az MNFF programját, amelyet a gyűlés résztvevői — az akkori nagygyűlések szokásainak megfelelően izzó, forradalmi lelkesedéssel elfogadtak. Ezután a nagygyűlés a három szövetséges antifasiszta nagyhatalom vezetőjének, Sztálinnak, Churchillnek és Rooseveltnek küldött köszöntő táviratot, amelyekbe belefoglalták azt a kérésüket, hogy a nagyhatalmak tegyék lehetővé a magyar nép számára saját sorsának kezébe vételét. A J. V. Sztálinnak küldött sürgönyben ez a kérés a következőként fogalmazódott meg: „A hatalmas orosz haderő diadalmas előretörése teremtette meg első ízben a lehetőségét annak, hogy az ország népének igazi véleménye szabadon megnyilatkozhassék, és ennek megfelelően megalakulhasson az MNFF, bizonyságául annak, hogy a magyar népben megvannak azok a demokratikus erők, melyek képessé teszik sorsának intézésére. Megkérjük Tábornagy Urat, adjon alkalmat arra, hogy a német fasizmus elleni végső küzdelemből kivehessük mi is a németek által legjobban kihasznált, megrabolt és kifosztott magyarok a részünket, és némileg jóvá tehessük a háborús kormányok bűneit."[65]

Ezzel az MNFF oldaláról is elindult külpolitikai síkon is a német szövetségből való magyar kilépésnek, az új, demokratikus hatalom megteremtésének a szorgalmazása. Szeged és Délkelet-Magyarország demokratikus és forradalmi erői 1944. december elejére a nemzeti összefogás ismertetett szintjéig való fejlesztésével megtették azt a döntő lépést, amelynek jelentősége messze túlnőtt e táj keretein. Az rövidesen országos jelentőségű és hatású lett, s így a magyar újjászületés kiindulópontjául szolgált. Országos jelentőségűvé tudott válni Szeged kezdeményezése azért is, mert a később, néhány nappal vagy héttel felszabadult országrészeken is hasonló politikai fejlődés bontakozott ki!

Összevetve tehát, a magyarországi fejlődés Horthy Hitlertől való előkészületlen leválási kísérletének kudarca után rövidesen más irányt vett, mint akár a finnországi, akár a romániai kilépés, illetve átállás és belpolitikai helyzetük alakulása volt. Az utóbbi országban ugyan 1—2 kommunista és szociáldemokrata is bekerült az átállást végrehajtó kormányba, de abban a demokratikus erők nem játszottak sem meghatározó, sem nagyobb jelentőségű szerepet. Romániában tehát a hatalomban ekkor még forradalmi változás nem történt. Azt a román népnek később kellett kivívnia. Ilyen jellegű hatalmi változás csak Bulgáriában ment végbe eddig a volt német-szövetséges országok közül 1944. szeptember 9-én, amikor Bulgária demokratikus népi erői egy aktusban hajtottak végre fegyveres felkelést a háborút folytató fasiszta kormány s a

65. Uo.

német megszállók ellen, állították át az országot az antifasiszta koalíció oldalára, döntötték meg a monarchista-tőkés hatalmat, és a munkásság vezetésével a dolgozó osztályok vették azt a kezükbe. Azonban a magyar antifasiszta demokratikus erőknek nemhogy egy ilyen, egybefonódó akció véghezvitelére nem volt elég erejük, hanem még szerényebb fegyveres felkelést sem tudtak végrehajtani a felszabadulást megelőzően vagy azzal párhuzamosan a megszállt területről.

Magyarországon a felszabadult területeken a fentiekben vizsgált és bemutatott formában egy olyan demokratikus forradalmi erjedés bontakozott ki, amely az országnak mindeddig elmaradt átállása számára is, rövid idő alatt új politikai és osztályalapokat teremtett. Miután a volt uralkodó körök a magyar demokratikus erők tárgyalt kifejlődéséig, megerősödéséig saját vezetésük alatt sem a finnországihoz, sem pedig a romániaihoz hasonlóan nem tudták kivezetni az országot a háborúból, 1944. november közepét követően már nemcsak komolyan figyelembe kellett venni Magyarországon is az erősödő demokratikus és népi antifasiszta erőket, hanem nélkülük, és még kevésbé ellenükre — mint 1944 októberében még szerették volna Horthyék — nem lehetett már ez irányban politizálni sem. Vagyis ekkor már nem lehetett — nemcsak az antifasiszta nagyhatalmak követelménye miatt — sem finn, sem pedig a későbbi német módon a háborúból kilépni, vagy azt egyszerűen „abbahagyni", hanem a belső antifasiszta demokratikus erők megerősödése miatt sem.

Az urakodó osztályok hatalmának és rendszerének az átmentésére tehát a lehetőségek 1944 utolsó hónapjára szinte semmivé váltak. Még októberben esetleg elképzelhető volt, hogy a nemzet szabadsága, az ország függetlensége közvetlenül csak a németellenes, az antifasiszta harccal kapcsolódjon össze, a nép belső demokratikus haladásának az ügyével és szabadságával kevésbé. Vagyis, ha 1944 októberében kilépnek Horthyék a német szövetségből és lényegesen hozzájárultak volna a háború befejezéséhez, a fasizmus megsemmisítéséhez, akkor átmentődhetett volna rendszerük is valamilyen formában, és csak a magyar nép további harcai eredményezhették volna az ország belső demokratikus átalakulását. Azáltal viszont, hogy a felszabadult magyar területek nagy részén a dolgozó osztályokra és valóban demokratikus erőkre épülő új politikai bázist teremtettek az antifasiszta erők, a különböző nevű és formájú népi bizottságok, politikai szövetségek és az országossá váló pártkoalíció, az MNFF létrehozásával, megteremtették az alapját és az egész nemzet életének minden lényeges területére kiterjedő programját is annak, hogy maguk vegyék kezükbe az ország, és így saját sorsuk irányítását is. Ezek sorából ismételten szeretném kiemelni és a korábbi szakirodalomban találhatónál lényegesen erősebben aláhúzni annak a jelentőségét, hogy november közepén az MNFF megteremtését szolgálóan a szegedi „Délmagyarország" koalíciós kiadásához szükséges már három demokratikus pártot

érintetten írásbeli politikai „Megállapodás" született, továbbá *november utolsó napjaiban* az MKP, az FKGP-hez, valamint a szakszervezetekhez hasonlóan már az SZDP és a PDP is bejelentette csatlakozási szándékát a szervezkedő MNFF-hez. Ezzel az öt demokratikus párt és a szakszervezetek politikai szövetsége, koalíciója lényegében létre is jött!

Mindezek egyben azt is jelentették, hogy a demokratikus népi erők nemcsak helyet vívtak ki maguknak az uralkodó körök átálló csoportjai mellett az ország ügyeinek az intézésében, hanem abban lépésről lépésre, s egyre teljesebben vezető szerepet is. Ezzel viszont megteremtették annak a lehetőségét, hogy ne legyen feltétlenül szükség Magyarországnak az antifasiszta koalícióhoz való átállásában a három nagyhatalom előtt sem a régi rendszerre. Így, miután a Horthy-rendszer sem egészében, sem részleteiben hatékony módon nem tudott és nem is járult hozzá az ország fasiszta koalícióból történő kivezetéséhez, és miután a demokratikus erők közben kormányképessé váltak — az antifasiszta nagyhatalmak sem ragaszkodtak már november végétől a magyar átállásnak a horthystákra támaszkodó formájához. Vagyis a korábbi rendszer valamilyen formájú és főleg tartalmú feltétlen meghagyásának, „jogfolytonosságának" vélt vagy korábban meglevő valóságos külső, illetve belső igénye, esetleg szükségessége és lehetősége elvesztette indokoltságát és támaszát!

A magyar demokratikus népi erők a felszabadult területek nagy részén nemcsak a saját politikai szervezeteiket, önálló antifasiszta nemzeti függetlenségi és demokratikus program céljaikat alakították ki gyors ütemben, hanem kezükbe véve ők alkották újjá a nagyrészt szétesett, felbomlott közigazgatási apparátust is, és 1—2 megyét kivéve, kiépítették e szétzúzott csendőrség-rendőrség helyén, az egyelőre ugyan ideiglenes, de mégiscsak saját karhatalmi szervezeteiket is. Mindezekkel megvetették annak is az alapját, hogy ne legyen szükség a korábbi reakciós rendszerre, annak „jogfolytonosságára" alapozni országmentő tevékenységüket, hanem új, a néptől eredő jogforrásra támaszkodva teremtsenek új hatalmat, amely nemcsak kivezeti az országot a katasztrófából, hanem a nép, a demokratikus fejlődés útjára is kormányozza a nemzetet. A magyarországi fejlődésnek ez az 1944. december elejére kialakult osztálytartalma egyben tehát azt is lehetővé tette, sőt szükségessé is, hogy a magyar nemzeti szabadság ne csak más népek antifasiszta szabadságával kapcsolódjon össze, hanem a szomszédos népek demokratikus harcával, és egyben az ország belső demokratikus átalakulásának a kérdésével is. A magyar függetlenség megteremtése ezzel a dolgozó nép demokratikus szabadságjogainak megvalósításával is egybeforrhatott. Így a külső ellenséggel, a fasizmussal való leszámolást követően, illetve azzal csaknem együtt a belső reakcióval való leszámolás is megkezdődhetett.

A felszabadult magyar területeken kialakult demokratikus népi mozgalom gerincét az MKP vezetésével az MNFF és helyi szervei, a nemzeti bizottságok

alkották. Igaz, hogy december közepéig, az ideiglenes nemzetgyűlési választások megkezdéséig csak 5—6, pontosan e néven létrejött bizottság alakult meg, a szegedi, a hódmezővásárhelyi, a szentesi, békéscsabai, debreceni stb., de a decembert megelőzően alakult sok-sok más-más nevű népi bizottság ugyanazt a szerepet próbálta betölteni több száz községben és városban, mint a későbbi nemzeti bizottságok. Ezért ezeket a népi bizottságokat mint a nemzeti bizottságok elődeit, szintén a népmozgalmak fő helyi szervezeteinek kell tekinteni.

Bár e népi bizottságokat kezdetben nem annyira a demokratikus pártok képviselői alkották, hanem az egyes helységek aktivizálódott forradalmi, demokratikus erői. Legtöbb helyen a kommunisták, illetve a munkásmozgalomban már korábban is aktívan részt vevő tagok kezdték meg a szervezését. Ugyanakkor e kezdeti népi szervek csakhamar kiegészültek a közben megalakult demokratikus pártok küldötteivel, illetve pártonkívüli hazafiakkal is szinte mindenütt az országban.

A demokratikus erők nemzeti bizottságokra alapozott országos szervezetének, az MNFF megteremtésével és az MKP javasolt programjának közös céllá emelésével tetőződött 1944. december első felében a felszabadult területek kibontakozó új politikai mozgalma. Ez a népi mozgalom és az MNFF is programjában állást foglalt azokban a kérdésekben is, amelyek egyesítik a nemzeti függetlenségi küzdelmet a demokratikus átalakulással. Ennek része volt az a nem lebecsülendő állásfoglalás és gyakorlat is, hogy az államhatalmat demokratikus elveknek megfelelően építik újjá, illetve tisztítják meg a fasiszta és a reakciós hivatalnokoktól. Ezt azért is lényeges hangsúlyozni, mert a felszabadító hadsereg és a szovjet kormány következetesen kitartott e téren is a belső ügyekbe való benemavatkozási politikája mellett, illetve a régi állapotok helyreállítását szorgalmazó és segítő gyakorlata mellett. A magyar demokratikus erők már összefogásuk pillanatától kezdve nem helyezkedtek erre a „jogfolytonosságot" jelentő álláspontra, hanem forradalmi átalakulást tűztek ki célul e téren. Azon túl, hogy a dolgozó osztályok és rétegek a felszabadult területeken egyre nagyobb arányban álltak készen a cselekvésre, hogy Magyarországot következetes demokratikus irányba fejlesszék, a munkásosztály, a haladó mozgalmak legjobbjai, kihasználva a szovjet hadsereg által nyitott szabad utat, egyidejűleg már a demokratikus átalakulást is meg kívánták azonnal indítani.

Mindezek az 1944. december elejére kialakult belpolitikai eredmények biztosították, hogy ne a reakciós horthysta erőkkel kössenek csak fegyverszüneti egyezményt a szövetségesek, hanem valamennyi, az országban fellelhető politikai irányzatot figyelembe vegyék. A demokratikus népmozgalom kibontakozásának továbbá nemcsak az a jelentősége, hogy Magyarország háborúból való kilépése egyik lehetséges változatának, módjának realizálását segítette, hanem ezt még akkor biztosította, amikor ugyan megkésetten, de

még mindig időben hozzájárulhatott ahhoz, hogy Magyarországot ne Németországgal azonos elbírálás alá vessék a győztes antifasiszta nemzetek. És végül azt is érdemes figyelembe venni és megállapítani, hogy az új hatalmat teremtő demokratikus erők az ország keleti részén, magukra hagyottan, az ország fővárosától, természetes politikai központjától és legerősebb antifasiszta, demokratikus és forradalmi bázisától elszakítottan, függetlenül voltak képesek az országmentő politikát kezdeményezni, vállalni és megindítani.

1944. december elejére tehát a magyar átálláshoz és a demokratikus induláshoz a két alapvető feltétel összeállt, megteremtődött. Először is, a fasizmus szétzúzása során a szovjet csapatok már az ország mintegy felét felszabadították, ahol szabaddá vált az út a demokratikus, antifasiszta erők megszerveződéséhez, akik erre az útra igen gyorsan rá is léptek. E két feltétel nélkül 1944. decemberében nem indulhatott volna meg a magyar újjászületést szolgáló nagy munka. A Vörös Hadsereg felszabadító tevékenysége nélkül a magyarországi németellenes és demokratikus erők nem voltak képesek korábban döntően hozzájárulni az ország megmentéséhez. Tehát ez a felszabadítás mintegy első tényezője volt, előfeltételévé vált annak is, hogy a hazai antifasiszta erők megszerveződhessenek a szükséges szinten. Ugyanakkor az is kétségtelen, hogy a demokratikus népi erők december eleji országos megszerveződése nélkül nem lett volna, aki elindítja a kibontakozás nagy munkáját. A két feltétel és a mögöttük álló célok egyeztetése elengedhetetlenné vált a további feladatok megjelöléséhez. Erre november végén a felszabadult területeken és december első napjaiban Moszkvában került sor, amikor is a nagyhatalmak hozzájárulásával a magyar demokratikus és németellenes erők megindíthatták új hatalmat teremtő és az átállást végrehajtó kormány közvetlen létrehozására irányuló tevékenységüket.

VIII. FEJEZET

AZ IDEIGLENES NEMZETGYŰLÉS ÉS KORMÁNY LÉTREHOZÁSÁNAK ELŐKÉSZÍTÉSE 1944. NOVEMBER VÉGÉN ÉS DECEMBER ELEJÉN

A magyar kommunisták és demokratikus erők a háború egész időszakában küzdöttek egy olyan magyar kormányért, amely véget vet a nemzetellenes politikának és kivezeti Magyarországot a hitlerista szövetségből. E tevékenységük a változó körülményeknek és lehetőségeknek megfelelően különböző szakaszokon ment keresztül. A demokratikus erők 1944. novemberének közepéig a német megszállással párosult illegalitás viszonyai között tulajdonképpen csak kívülről, a „föld alól", egy szűk körű szervezetre támaszkodva harcolhattak, támogatva a demokratikus változást nem akaró horthysta leválási kísérletet is. Ekkor az antifasiszta nagyhatalmak még túlnyomórészt Horthyra, illetve az átállt horthystákra számítva kísérelték meg Magyarországot leválasztani a hitlerista blokkról. 1944. november második felére azonban a helyzet lényegesen megváltozott. Egyrészt bebizonyosodott, hogy Horthyval és követőivel nem lehet Magyarországot átállítani a szövetségesek oldalára, másrészt az ország jelentős része ekkor már felszabadult, és az ott kibontakozó demokratikus népmozgalom már egyre nagyobb erővel rendelkezett, és mind számottevőbb tényezővé vált. Az első ok szinte szükségszerűvé tette, az utóbbi pedig lehetővé, hogy a magyar kibontakozásban a kezdeményező, az irányító szerep 1944. november második felétől mind jobban a kommunisták vezette demokratikus erők kezébe kerüljön át.

Ám a körülményeknek ez a változása nem teremtett, nem is teremthetett olyan helyzetet, amelyben figyelmen kívül lehetett volna hagyni a még a németellenességükben is ingadozó, de a szövetségesek oldalára átment volt horthysta uralkodó körök és kizsákmányolók különböző csoportjait. Részben az országon belüli erőviszonyok, nagyrészt pedig a Hitler-ellenes katonai érdekek és az antifasiszta koalíció érdekei nem tették ezt ekkor lehetővé.

Az országon belüli erőviszonyokon mindenekelőtt azt kell érteni, hogy a volt horthysta hadsereg zöme, ha kelletlenül is, de tovább harcolt a németek oldalán. Ugyanez mondható el az egész korábbi államgépezetről, amely kiszolgálta a Szálasi-terrort is. Feltételezhető volt, hogy az átállt tábornokok és politikusok bevonása egy új hatalom munkájába segíthet bomlasztani a

fasiszták oldalán álló magyar hadsereget és az államgépezetet, s hozzájárulhat a magyar németellenes szabadságharc szervezéséhez is. Mindezek együtt meggyorsíthatták az ország felszabadítását, függetlenségének és szabadságának kivívását. Ez az elsőrendű magyar nemzeti érdek összefonódott a szovjet, s az egész antifasiszta koalíció katonai érdekeivel. Egy hatékony magyar kaput nyitás a földrajzi értelemben továbbra is kulcshelyzetben levő országrészen húzódó német frontvonalban még 1944. decemberében is segítette volna nemcsak az áldozatok és veszteségek jelentős csökkentését, hanem a háború gyorsabb befejezését is.

Az elsődleges érdek pedig, hogy az antifasiszta hatalmak háborús szövetsége fennmaradjon és erősödjön, egyenesen követelte, hogy a Szovjetunió és a belső forradalmi erők is figyelembe vegyék az angolszász nagyhatalmak által támogatott, Hitlertől elválni kívánó és együttműködésre hajlandó magyar polgári, jobboldali köröket is. Ugyanakkor viszont azzal a magyar helyzetben bekövetkezett változással, hogy csakis a magyar demokratikus erőkkel együtt lehet elérni Magyarország átállítását — valamennyi szövetséges nagyhatalomnak számolni kellett. Ez azt is jelentette, hogy a demokratikus erők céljaival és törekvéseivel is számot kellett vetnie. A szovjet kormány eddig is támogatta a demokratikus erők törekvéseit mindaddig, amíg azok az antifasiszta szövetség érdekeit nem sértették. Vagyis a Németországgal korábban szövetséges országokban az antifasiszta küzdelmeken kívül támogatott antifeudális, a társadalmi és gazdasági reakció felszámolását célzó törekvéseket is, ahol voltak ilyenek. Hasonló célokat a nyugati polgári demokratikus hatalmak is elfogadtak, illetve nem ellenezték, de a mérsékelt, burzsoá érdekeket szolgáló megoldás mellett álltak ki, kategorikusan visszautasítva mindenfajta szocialista törekvést, proletárhatalomra vonatkozó célt.

A fenti kérdések egyeztetése és tisztázása alapján az antifasiszta koalíció fő céljainak alárendelve indulhatott meg 1944. novemberének második felében Magyarország német szövetségből való kivezetésének egy újabb formájú kísérlete, mégpedig egy új kormány alakításával. Bár 1944. november végétől a horthysták egyre inkább háttérbe szorultak, s a kezdeményező, irányító szerep a kommunisták vezette demokratikus erők kezébe ment át, a vázolt külső és belső érdekek és követelmények miatt az új hatalom létrehozása változatlanul a legszélesebb, az átállt horthystákat is felölelő nemzeti összefogás alapján mehetett végbe. Ez azt is jelentette, hogy a kormányalakításnál számolni kellett a már korábban megtett szovjet és szövetséges erőfeszítésekkel. Ezért szükséges összegezni a kormányalakítással kapcsolatban 1944. november közepére kialakult helyzetet.

A szovjet kormány, szövetségeseivel egyetértésben, 1944. november 16—17-én folytatta utolsó kormányalakítást megkísérlő tanácskozását a horthysta fegyverszüneti küldöttséggel és az átállt tábornokokkal. Ezen a szovjet fél

végleg meggyőződött, hogy a küldöttség vonakodása és húzódozása miatt teljesen reménytelen Magyarországot kivonni a hitlerista szövetségből. Ezért új erőket kellett az előkészítésbe bevonni, és uj formákat is kellett keresni. Ugyanakkor megfogalmazódott már néhány álláspont, amelyeket a továbbiakban is szem előtt kellett tartani. A szovjet kormány és a szövetségesek a közös célt a fasizmus Magyarországról való kiűzésében és abban jelölték meg, hogy teljes megsemmisítéséhez Magyarország is járuljon hozzá. Ehhez valamennyi demokratikus párt és németellenes erő bevonásával ideiglenes magyar kormányt vagy bizottságot kellene létrehozni. Ideiglenes lenne, mint de Gaulle kormánya, mert sem korábbról származó megbízatása nincs, sem teljesen demokratikus formáját nem lehet biztosítani a hadjárat miatt. A szóban forgó kormányszerv a szövetségesek intenciói szerint (Szövetséges Ellenőrző Bizottság) kezdené el működését és vezetője, a szovjet fél javaslata alapján, Miklós Béla vezérezredes lenne.

A magyar csoport által készített javaslatok közül a következő háromban volt egyetértés: 1. Ne bizottság, hanem kormány alakuljon azonnal; 2: ennek székhelye Budapest felszabadulásáig Debrecen legyen és; 3. a szovjet katonapolitikai szervek segítsenek feltárni és összegezni a felszabadult területeken szervezkedő demokratikus pártokat, szervezeteket és felkutatni a kimagasló politikai, közéleti személyiségeket. A 2. Ukrán Front politikai szerveitől kért, a fellelhető személyek listáját tartalmazó első ilyen összeállítást november 22-én már át is adták Moszkvában a horthysta csoportnak. Ez a feltáró munka a felszabadított területeken a kommunisták és más demokratikus erők bevonásával november végén és decemberben is tovább folyt és segített az új hatalmat megteremteni.[1]

Ezekhez kapcsolódott Vas Zoltánnak, majd Révai Józsefnek, Gerő Ernőnek és másoknak a felszabadult városokban kifejtett hasonló irányú tevékenysége is. Így például előbb Vas Zoltán egyedül, majd november közepén már Révai Józseffel együtt felkereste Békéscsabán dr. Gyöngyösi János kisgazdapárti politikust, és őt, majd rajta keresztül másokat is igyekezett megnyerni egy új, magyar demokratikus vezetés megteremtése számára. Minderről Gyöngyösi 1944. november 18-án Békéscsabán kelt, a debreceni polgármesternek, dr. Vásáry Istvánnak írt leveléből kaphatunk részletes tájékoztatást. Miután e levél az időszak alapvető kérdésein kívül az egész kor légkörét is jól tükrözi, szükségesnek látszik kissé bővebben ismertetni.

„Amiért most írok — hangzik a levél hosszabb bevezető után —, az szélesebb jelentőségű. Arról van szó, hogy az *orosz katonai vezetők* — bizonyára moszkvai utasításra — valószínűleg azért is, mert Pest megszállása

1. Újjáépítő Magyarok. Az országépítés két esztendeje. Kossuth Irodalmi és Könyvkiadó Vállalat (é. n.) 467—468. old. (Vas Zoltán 1947-es interjúja), továbbá Paál Jób és Radó Antal: A debreceni feltámadás. Második kiadás. 1947. (Debrecen). 104—106. old. (A továbbiakban: Paál—Radó: A debreceni...)

egyre jobban húzódik, s az ország mégsem maradhat központi kormányzás nélkül, azt határozták el, hogy az úgynevezett *antifasiszta politikai pártokat*,... életre kelteni kívánják s ezeknek az antifasiszta politikai elemeknek kezébe akarnák letenni — természetesen a katonai ellenőrzés fenntartásával — az ország kormányzását."

Gyöngyösi világosan kifejti levelében a szovjet álláspontot, de utána a magyar kommunisták nézeteiről is tájékoztat: „*A Moszkvából érkezett vezető magyar kommunistákkal volt alkalmam beszélni* és azt tapasztaltam, hogy egészen átérzik a mai nehéz helyzetet... nemcsak hajlandók a polgári ellenzéki pártokkal együtt működni, de keresik is ezt az együttműködést. *Mint hangoztatják, nem törnek a maguk részéről kiváltságos helyzetre és a földreform, magánvállalkozás, gazdasági és társadalmi szervezet kérdésével egy haladó szellemű, de polgári jellegű kompromisszumot céloznak.* Mindezeket azért említem fel, hogy körülbelül lásd, milyen irányban haladna az az együttműködés, amely az ún. antifasiszta blokk politikai programja lenne."

Ezek után a levélíró kifejtette a maga, ekkor még sajátos „jogfolytonosságra" alapozott, de támogató s egyetértő véleményét is, és mindezek alapján biztatta Vásáryt a kormányszerv-alakítási munkában való részvételre, és másoknak szintén e célból történő további felkutatására is. „Minthogy a katonai vezetőket figyelmeztettem arról, hogy Magyarország egy parlamentáris állam, súlyt helyez bizonyos jogfolytonossági és alkotmányos szempontokra, tehát egy kormányszerv megalakítása csakis a parlament (képviselőház és felsőház) tagjaitól indulhat. És tulajdonképpen ezért fordulok most Hozzád az orosz parancsnokság megbízásából. Ha vannak is elkedvetlenítő és zavaró momentumok, ne vond ki magad ebből a nehéz és elháríthatatlan munkából." Ezután Gyöngyösi választ kért arra, hogy címzett hajlandó-e a kormányalakítási munkában „mint a képviselőház tagja részt venni?", továbbá arra, hogy Debrecenben és környékén vannak-e politikusok, „elsősorban képviselőházi és felsőházi tagok", akik hasonlóan részt vennének ebben a tevékenységben. Egyben ezek nevének és címének hozzá való eljuttatását kérte. Végezetül, számunkra fontos még, hogy közölte Vásáryval: a békési kisgazdapárti vezető (a későbbi államtitkár), B. Szabó István már dolgozik is!

A levélnek az előbbi része 1-2 érdekes gondolatot, a kibontakozás álláspontjainak közbülső fejlődési szakaszára jellemző nézetet tartalmaz. Ilyen a „jogfolytonosságnak", az „alkotmányosságnak" egy olyan értelmezése, amely nem közvetlenül Horthyra támaszkodik, hanem a volt felső- és alsóház fellelhető tagjaira. Ez a fajta megközelítés, mint látni fogjuk, nemcsak november közepén — amikor még nem jött létre az MNFF — volt napirenden, hanem még december elején is, sőt a szovjet kormány, maga Sztálin is megfontolásra ajánlotta a magyar kommunistáknak. Vagyis, az új hatalom megteremtésének ez a fajta megközelítése átmenetet képez a horthysta jogfolytonosság és a népi jogforrásra támaszkodó végső megoldás között mind

időben, mind pedig az erőviszonyok fejlődését illetően. Amikor már Horthyra nem lehetett reálisan „jogfolytonosan" sem számítani, és még az új, a népi kiindulási alap sem szerveződött meg, akkor november közepén terjedt el egy ilyen „alkotmányosnak" felfogott és magyarázott álláspont a felszabadult területek polgári köreiben.

Figyelemre méltó aktivitásra vall a levél e részében az, hogy nemcsak Vásáryt sarkallja a szerző mások megnyerésére egy új kormány megszervezéséhez, hanem e téren maga is hatékony tevékenységet fejtett ki a környező viharsarki vidékeken. „Az én felfogásom — fejeződik be Gyöngyösi levelének érdemi része —, hogy mindent el kell követnünk és minden olyan módon, amit csak a tisztesség, becsület és nemzeti érzésünk megenged. Itt a Tisza—Körös szögletében, Szegedről indult ki az általam vázolt megmozdulás."[2]

A fenti levelet alkalmi szovjet katonai futár vitte Békéscsabáról Debrecenbe, ahol a címzett november 22-én kézhez is kapta. Debrecenben „felette nagy jelentőséget tulajdonítottak" e levélnek.[3] Ezt az is bizonyítja, hogy a következő napon, 23-án Vásáry István polgármester már meg is tárgyalta az abban foglaltakat a helyi kibontakozásban részt vevő környezetével. Dr. Révész Imre református püspök naplójában november 23-án mint leglényegesebbeket a békéscsabai üzenetből a következőket jegyezte fel: „...a pártok kormányt akarnak alakítani és Vásáryt arra kéri (Gyöngyösi — K. M.), hogy ebben a kormányban vegyen részt. A levélben azt írta, hogy fontos személyek jöttek hozzá Oroszországból, kommunisták, akik szorgalmazzák a baloldali pártok koncentrációját és az ezen alakuló kormányt. Amikor a levél érkezett, hallottuk, hogy Szegeden is folynak tárgyalások."[4]

A debreceniek viszontválaszának írásbeli bizonyítéka, amit ugyanaz a futár vitt vissza a feljegyzések szerint,[5] mindeddig nem került elő. De abból ítélve, hogy mind Vásáry polgármester, mind a püspök és még sokan mások e városból hamarosan aktívan bekapcsolódtak az ideiglenes nemzetgyűlés és kormány megteremtésének munkálataiba — a válasz helyeslő tartalma nem kétséges.

Révész püspök november 23-i naplóbejegyzése arról, hogy Szegeden is folytak e napokban előkészítő tárgyalások valamilyen kormányszerv alakítására, teljesen fedte a tényeket. Sőt, nemcsak Szegeden, hanem több más délmagyarországi városban is megindultak november végén ebbe az irányba a tapogatózások. Ezeknek az előzetes munkálatoknak a megkezdése a felszabadult területek kialakuló demokratikus politikai életének szférájában egyébként közvetlenül összefüggött azzal, hogy sikerül-e mégis esetleg cselekvésre bírni Horthy Moszkvában tartózkodó volt fegyverszüneti küldöttségét és az

2. Gyöngyösi János levelét közli Paál—Radó: A debreceni... i. m. 104—106 oldal.
3. Uo. 103. old. A levelet 1947-ben közreadó újságíró megállapítása.
4. Dr Révész Imre naplóját közli Paál—Radó: A debreceni... i. m. 103. old.
5. Uo.

átállt tábornokokat. Mindaddig, amíg ennek eredményeket adó reménye volt, a szovjet kormány próbálkozott velük.

Ezért hozzájárulása, illetve az antifasiszta nagyhatalmak engedélyezése nélkül a demokratikus erők a felszabadult területeken semmilyen központi kormányszervet nem hozhattak létre. Ezért volt az, mutatott rá Vas Zoltán, hogy november utolsó harmadáig Gerő Ernő a kijelölt Központi Vezetőség titkára, egyelőre nyilvánosan még „nem vetette fel, hogy Szegeden máris alakuljon meg a Függetlenségi Front kormánya".[6] Gerő Ernő 1944. november 7-én tartott beszédében még csak utalás sincs valamilyen kormányszerv létrehozásának feladatára. A KV titkárának e napokban, november 9-én, néhány város pártszervezete küldötteinek értekezletén elmondott beszédében is csak mintegy kívülről szemlélően, passzívan érintve annyit találunk az ország szétesési folyamatának taglalásához kapcsolva, hogy „át kell hidalni ezt (a szétesési folyamatot) mielőtt egy központi kormány alakul".[7]

Ezekhez hasonlóan nem találunk közvetlen kormányalakítási célkitűzést a következő, szintén e hetekben készült és igen fontos dokumentumokban, pártmegnyilvánulásokban sem. Így pl. a november 14-én megírt és 21-én a jelzett 3 párt által aláírt „Megállapodás"-ban — amelyben a „Délmagyarország"-ot az MNFF lapjának deklarálják — a demokratikus feladatok felsorolása mellett nincs említés kormányalakításról.[8] Még Révai Józsefnek a Délmagyarország első számában, november 19-én megjelent programadó cikke is csak távolabbi perspektívaként említi e kérdést a következőként: „Leküzdeni a nehézségeket, egyesíteni az országot, kiérdemelni, hogy újra legyen kormányunk, mely az újjászületés feladatait a magyarság őserejével oldja meg, ezt akarjuk! Erre a célra akarjuk egyesíteni a nemzetet!"[9] Ugyancsak ilyen, későbbi célú tartalommal beszélt e kérdésről Révai J. a szegedi pártszervezet ugyancsak 19-én megtartott taggyűlésén is.[10]

1944. november második feléig — mint ezt már korábban ismertettük — a párt moszkvai vezetősége által elkészített akcióprogramjának teljes jóváhagyása sem volt még meg, így egyelőre azt sem lehetett nyilvánosságra hozni. Ez a kérdés annyiban függ össze az e részben tárgyalandó problémakörrel, hogy az akcióprogram utolsó fejezete közvetlen feladatként tűzte ki az MNFF-ben egyesült demokratikus erők ideiglenes kormányának megteremtését.

Amikor a szovjet kormány 1944. november közepén úgy döntött, hogy a sok sikertelen próbálkozása után tovább már nem kísérletezik egyedül csak a Moszkvában levő horthysta csoporttal Magyarország átállításának elérésére, hanem bevonja a felszabadított területeken már mind jobban kibontakozó

6. Vas Zoltán személyes közlése.
7. PI. Arch. 274—8/1.
8. PI. Arch. 274—7/87.
9. Délmagyarország, 1944. XI. 19.
10. PI. Arch. 274—8/2.

demokratikus erőket is — megadta a lehetőséget, hogy itthon is megkezdhessék az új kormány megteremtésére irányuló tevékenységet. „Rákosi november 20-a körül megtelefonálta — közölte Vas Zoltán —, hogy Moszkvában jóváhagyták a párt programját Magyarország demokratikus újjáépítéséről és felemelkedéséről ... *Megkaptuk az elvi engedélyt ahhoz is, hogy koalíciós alapon függetlenségi kormány alakuljon...*"[11] (Kiemelés — K. M.) E nagy jelentőségű üzenetek pontos időpontját még nem sikerült megállapítanunk. A Vas Zoltán által megadott fenti körülbelüli időpontot és a tényt magát azonban nemcsak valószínűsíteni, hanem kétségtelenné is lehetett tenni. Gerő Ernő a problémáról a hozzá intézett kérdésekre a következőket válaszolta: „Rákosi telefonüzenete idején én, emlékezetem szerint Vas Zoltánnal együtt, Malinovszkij marsallnál voltam, a főhadiszállásán, azt hiszem, Tiszafüreden."[12] A telefonon keresztül Magyarországra érkezett fenti értesítés, mint már az eddigiekből tudjuk, csak a november 17-e utáni napokban jöhetett, mert e nap reggelén Molotov külügyminiszter még kormányalakítási céllal tárgyalt a Moszkvában tartózkodó horthysta csoporttal. Viszont a jegyzőkönyvek tanúsága szerint az MKP KV Szegeden 1944. november 18-án tartott ülésén még Vas Zoltán meghívottként részt vett, de a 20-in már sem ő, sem pedig Gerő Ernő nem volt jelen.[13] Ebből következik, hogy vagy e napon, vagy az ezt követők valamelyikén történt az értesítés.

Egyébként a KV november 20-i ülésén „Felhívás a magyar néphez" címen határozatot hoztak arról, hogy „politikailag szükséges és célszerű, hogy az MKP felhívással forduljon a már felszabadult területek népéhez". E felhívásban a lakosságot tájékoztatni szándékoztak „a közvetlen politikai és gazdasági feladatokról" és mozgósítani azok végrehajtására.[14] Ilyen felhívás azonban a következő 1—2 héten nem jelent meg, hanem a párt akcióprogramja látott napvilágot — mint az már ismert — Debrecenben 1944. november 30-án. Elképzelhető, hogy a fenti határozatot — amelyben egyébként sem a programról, sem kormányalakításról nincs szó — levették a napirendről éppen azért, mert közben a teljes akcióprogram megjelentethetővé vált.

A kormányalakítási előmunkálatok engedélyezésének megérkezése után nyomban energikus munka indult ebbe az irányba is a felszabadult területeken. Már a fenti moszkvai telefonhír vétele során Rákosi kérte is — tájékoztatott tovább Vas Zoltán —, hogy gyűjtsék össze a felszabadult területeken található polgári és szociáldemokrata politikusok neveit, akik a leendő kormány tagjaiként számításba jöhetnek. Ezt az állítást Gerő Ernő a következőként valószínűsíti: „Az lehetséges, hogy Rákosi Mátyás kért

11. Vas Zoltán személyes közlése.
12. PI. Arch. H-g-127. Gerő Ernő 1972. június 22-i válasza a szerző kérdéseire
13. PI. Arch. Filmtár. KV. 12. és 15.
14. Uo. KV. 15.

neveket a létrehozandó kormány számára." Ehhez azonban azt is hozzátette, hogy „ez csak feltételesen lehetett, hiszen akkor még nem volt meg a határozat kormányalakításra".[15] Vagyis csak az előmunkálatokat lehetett még megkezdeni.

Ennek alapján indult meg több magyar városban az előkészítő tevékenység, mindenekelőtt Szegeden, Békéscsabán, Debrecenben és Pécsett, és november végén sem ért véget, amikor egy magyar küldöttség Moszkvába utazott a közvetlen megbeszélések megkezdésére a szovjet szervekkel és a horthysta csoporttal, hanem tovább folytatódott december első felében is, mind a megfelelő személyek felkutatása terén, mind pedig a politikai előkészítés vonalán.

A szegedi előkészítő munkálatok során — dr. Balogh István páter írásbeli válaszai és tájékoztatása alapján összefoglalva — megbeszélték, hol legyen a létrehozandó kormány székhelye, és abban is megállapodtak, hogy kormányt vagy előbb csak egy bizottságot alakítanak. Balogh István szerint e kérdésekről november utolsó harmadában tanácskoztak Szegeden, és már eleve nem Budapestről, hanem valamelyik vidéki városról volt ekkor szó. Az ő javaslatára elfogadták az MKP KV-nek vezetői is, hogy Szegeden legyen a létrehozandó kormány székhelye. „Szeged mellett többek között — mondotta — az 1849-es kormánnyal és főleg az épen maradt épületekkel (kormány elhelyezésére) agitáltam." E javaslat azonban nem valósulhatott meg, mert „Moszkvából a kommunisták azt a választ kapták — folytatta tovább Balogh István —, hogy eldöntött már a kérdés, miszerint Debrecen lesz a kormány székhelye".[16]

A szegedi előkészítő tanácskozáson a moszkvai csoporthoz hasonló álláspontra jutottak abban a kérdésben, hogy kormányt vagy bizottságot alakítsanak. „Szegeden felmerült kormányalakítás helyett egy bizottság alakítása is, de ezt elvetettük, mint olyant, amelynek sem hatásköre, sem tekintélye nem igen lenne. ‚Ha az oroszok megengedik és támogatnak, mi kormányt hozunk létre' volt az álláspont már Szegeden is."[17]

Tárcákra és az egyes miniszteri posztokra kerülő személyekre vonatkozóan Balogh szerint Szegeden konkréten nem készültek javaslatok sem november végén, sem később. „A fenti csoport (Balogh I., Révai J., Gerő E., Erdei F., Farkas M. és Valentiny Á. — K. M.) kiegészülve még néhány kisgazda, parasztpárti, szociáldemokrata párti taggal — tájékoztatott tovább B. I. — minden tagja szinte természetesen a leendő kormány tagjának számított. Ezért arra pontos választ nem tudok adni, hogy ki és mikor közölte velem azt, hogy számítanak rám a kormányban." Bár, szerinte, szűkebb környezetében előbb a

15. Vas Zoltán személyes közlése és PI. Arch. H-g-127. Gerő Ernő válasza a szerzonek.
16. Dr. Balogh István írásbeli válasza a szerző kérdéseire. (A szerző tulajdonában.)
17. Uo.

„földművelésügyi tárca felé akartak irányítani... Szó volt számomra a kultusz tárcáról is." A szaktárcákat azonban Balogh igyekezett magától elhárítani. Koalíciós szinten azonban csak Debrecenben volt szó konkrétan arról, hogy milyen kormányfunkció kerüljön a kezébe.[18]

Hogy a szegedi előkészítő tanácskozásokon a kormány, a nemzetgyűlés székhelyéről és a kormány még nem személyekre konkretizált összetételéről esett szó, Erdei Ferenc is alátámasztotta. Vele is csak Debrecenben, december közepén közölték először azt a tervet, hogy számítanak rá mint miniszterre az ideiglenes kormányban.[19]

Békéscsabán Gyöngyösi János már ismertetett tevékenységén túl is folytak előkészítő tanácskozások. Ezekről legrészletesebben Szobek András tájékoztat visszaemlékezésében. 1944. „november hó folyamán — írta 1960. november 10-én — megindultak a koalíciós pártközi megbeszélések az ideiglenes kormány megalakítására, ezeken többször részt vettem. Éles volt a vita az államforma, a koalíciós pártok részaránya, a föld kincseinek köztulajdonba vétele, de különösen a földreform végrehajtása, a meghagyandó nagybirtok nagysága körül, ..."[20] Sajnos e megbeszélésekről sem itt, sem más városban feljegyzések nem készültek. Így csak az utólagos visszaemlékezésekre vagyunk utalva, amelyeket csak hozzávetőleges tájékoztatóként fogadhatunk el. Csak belőlük megbízható következtetést nem tudunk levonni. Pedig ezeknek a megbeszéléseknek a szerepe lényegesen fontosabb lehetett, mint az első benyomásra látszik. Pl. feltételezhető, hogy ezeken az éles vitákkal járó tanácskozásokon — amint Szobek András kifejezte magát — is folytatódott a demokratikus népi erők befolyásának, térhódításának folyamata. Hiszen pl. Gyöngyösi Jánosnál vagy Vásáry Istvánnál és másoknál is, akik mint láttuk, igen határozottan kiálltak még az előző hetekben a „jogfolytonosság", a létrehozandó új hatalom „alkotmányos", a korábbi, a Horthy-korszaki törvények szabta keretek és formák szerinti megteremtése mellett — a felső szintű előkészítő munkák során december közepén Debrecenben ezek már fel sem merültek. Természetesnek tűnik számukra is, hogy új, népi „jogforrás" alapján hozzák létre az ideiglenes nemzetgyűlést.

Debrecenben a kormányszerv megteremtésére irányuló előkészítő munka tulajdonképpen Gyöngyösi János vizsgált levelével indult meg. Ezt lendítette előre és szélesítette ki Révai Józsefnek és Vas Zoltánnak november utolsó napjaiban Debrecenben tett látogatása. Nevezettek akkor közölték a debreceniekkel „azt a hírt is, hogy *valószínű* Debrecen lesz az Ideiglenes

18. Uo.
19. Az első évek (1945—1948). A Népszabadság interjúsorozata. Kossuth Könyvkiadó. Budapest, 1970. 23—27. old. (Erdei Ferenc: Az Ideiglenes Nemzetgyűlés.)
20. PI. Arch. H-sz-154. Szobek András 1960. november 10-i visszaemlékezése. Lásd még: uo. H-v-176. Veres E. visszaemlékezése, aki a kormányalakítási tárgyalások békéscsabai helyére és résztvevőire ad adatokat.

Nemzetgyűlés és az Ideiglenes Kormány székhelye" — írja visszaemlékezésében a helyi pártszervezet éppen e látogatás eredményeként megválasztott titkára, dr. Tariska István.[21] (Kiemelés — K. M.)

Révai és Vas Debrecenben sorba látogatta a polgári politikusokat és jelentősebb közéleti személyiségeket. Velük a koalíciós nemzeti összefogás lehetőségeiről, nemzeti bizottság s az MNFF megteremtéséről és végül az erre alapuló ideiglenes kormány létrehozásának kérdéseiről tanácskoztak. Juhász Nagy Sándorhoz éppen Tariska István dr. vitte el az MKP KV-nek küldötteit. Juhász Nagy messzemenő együttműködési készségéről biztosította látogatóit, mind a kifejtett programot és kormányalakítási gondolatot, mind pedig a kommunista párttal és az összes demokratikus erővel való együttműködést illetően.[22]

Révész református püspök naplójába 1944. november 29-i keltezéssel azt jegyezte fel, hogy hozzá e nap délelőttjén Juhász Nagy Sándor hozta el Révaiékat. Tárgyalásukról, a korábban már idézett, az NB és MNFF megteremtésére vonatkozó bejegyzést követően a naplóban Révaiék közléseként ezt olvashatjuk: „Ezután következik majd a kormány megalakítása, amire nézve Moszkvának kialakult tervei vannak és ezeket a terveket a teheráni egyezmény alapján Angliával és Amerikával egyetértésben kívánják megoldani."[23]

A beszélgetés eredményeként, ugyanúgy, mint ekkor még Vásáry István és mások is, a püspök (bár nem volt politikus) nemcsak egyetértéséről és rokonszenvéről biztosította a kezdeményezőket, hanem az induláshoz a segítő együttműködését is megígérte.[24]

Debrecenben a fenti tárgyalásokon szóba került még a leendő kormány elhelyezésének kérdése is és más ehhez kapcsolódó technikai jellegű probléma, amelyeknek azonban csak számbavételi jellegük volt, mert az intézkedésekre a végleges döntés meghozatala után, csak december közepén került sor.[25]

A fentiekhez hasonló tájékozódás folyt november végén és december elején még Hódmezővásárhelyen és Orosházán arra vonatkozóan is, hogy kiket lehetne majd esetleg bevonni a kormányzati munka valamelyik fokozatába.[26] Üzeneteken és jelentéseken keresztül december elejére kapcsolat épült ki a Kecskeméten tevékenykedő volt illegális kommunista dr. Molnár Erik és az MKP KV között — tájékoztatta Rákosit Révai József 1944. december 7-i

21. Megjelent: Tanulmányok és források Hajdú-Bihar megye munkásmozgalmának történetéhez. Debrecen, 1973. 116—123. old.
22. Dr. Tariska István személyes közlése.
23. Idézi Paál—Radó: A debreceni... i. m. 126. old.
24. Uo.
25. Vas Zoltán és Ménes János (volt illegális kommunista Debrecenben, aki a Néplapnál dolgozott) személyes közlése.
26. Vas Zoltán személyes közlése.

levele és a Molnár Erik által megküldött kecskeméti helyzetjelentés.[27] Ez az érintkezésfelvétel eredményezte, hogy Molnár Erik neve szóba jött az ideiglenes kormány egyik miniszteri posztjára.

Külön szeretnénk foglalkozni azokkal a kísérletekkel, melyeket Pécsett 1944. december első felében szovjet és magyar részről egyaránt tettek, hogy gróf Bethlen Istvánt, Horthy több mint 10 évig volt miniszterelnökét, majd titkos tanácsosát és a felsőház tagját a tervezett kormányzati munkába bevonják.

Mint erről a korábbi fejezetekben már szó volt, Bethlen István a világháború második felében részt vett az uralkodó osztályok angolszász orientációs szárnyának rendszermentő tevékenységében. Sőt, egyike volt közülük azon keveseknek, aki 1944 nyarának végén és őszén határozottan és ingadozás nélkül azon az álláspontón volt, hogy Magyarországnak haladéktalanul ki kell lépnie a háborúból és fegyverszünetet kell kötnie a Szovjetunióval is. E tevékenységéért a német megszállás után rejtőzködni, bujdosni kényszerült. Horthy sikertelen október 15-i akciója után viszont politikai kérdésekkel már nem foglalkozott. Utolsó búvóhelye Somogy megyében, Mernye község volt. 1944. december 7-én itt került a szovjet csapatok kezére.[28] Innen rövidesen Kaposvárra, majd 11-én a fronttól messzebb Pécsre vitték át, ahol 1945. január 31-ig szovjet politikai védőőrizetben tartották egy magánvillában. Itt, még unokaöccse nyugaton megjelent cikkében is elismerten, vendégként bántak vele, telefon, rádió és minden szükséges eszköz a rendelkezésére állt. Külön tolmácsa is vele lehetett, egy volt lengyel tiszt.[29]

Bethlen Istvánt már a szovjet oldalra történt átjutása napján kihallgatták a 3. Ukrán Front politikai osztályának munkatársai. Ennek során, miután beszámolt nagy vonalakban Magyarország háborúból való kilépéséért és a fegyverszünet megkötéséért kifejtett tevékenységéről, véleményt mondott arról is, hogy az ország számára a jövőben milyen kormányt tudna elképzelni. „A jövendő Magyarország élén olyan kormány kell hogy álljon, amely az ország összes befolyásos pártja képviselőit magában foglalja. Én — mondotta Bethlen — a keresztény-szocialista pártra, a szociáldemokrata, a demokrata, a kommunista és a földműves pártra gondolok. A három párt jelenlegi blokkja, a keresztény-szocialista és a demokrata párt részvétele nélkül nem életképes." Ugyanekkor viszont kifejtette azt is, hogy az emigrációban lévőket, sem a

27. PI. Arch. 274—7/13. Rákosi Mátyás 1944. december 25-i levele Gerő Ernőnek. (Az eredeti, XII. hó 7-i Révai-levél nem található a többi Rákosinak írt levél között, de utóbbi december 25-én Gerőnek írt levelében bőven foglalkozik Révai 7-i levelével.)
28. Szovjetunió Honvédelmi Minisztériumának Levéltára (továbbiakban: SZHML). 401. fond, 234-es ügy. 9533-as jegyzék 1. old. „Jegyzőkönyv 1944. XII. 7-én a Vörös Hadsereg oldalára átment Bethlen István volt miniszterelnöknek politikai kihallgatása alkalmából."
29. Bethlen Pál: Bethlen István életének utolsó szakasza. Új Látóhatár, VII. évf. 2. sz. 1964. március — április, 162. old.

Rákosi-féle kommunistákat, sem a gróf Károlyi típusúakat nem tartja számottevő tényezőnek.[30]

A 3. Ukrán Front parancsnoksága és politikai szervei a fentiek után felkérték Bethlent, hogy a Budapest és a Balaton térségében harcoló magyar hadosztályokhoz felhívással forduljon. Bethlen István még ennek a kérésnek eleget tett, és a Gerlóczy Gábor tábornok által megfogalmazott felhívást alá is írta.[31]

A fenti, még nem elutasító, sőt talán még reményt is keltő nyilatkozata alapján már a szovjet politikai szervek megkísérelték Bethlen Istvánt bevonni az új politikai élet jövendő munkájába. Ez a rábeszélő kísérletük azonban sikertelen maradt. Nevezett sem a Szovjetunióval, sem a kormányban az MKP-val való együttműködést nem vállalta.[32] Az utóbbit megerősíti több korabeli magyar szereplő visszaemlékezése is. Ezek között az első Vas Zoltáné. Vas 1944. december közepén, az ideiglenes nemzetgyűlési választások lebonyolítása alkalmával, a város felszabadulása után immár másodszor járt Pécsett. Ekkor találkozott és hosszú beszélgetést is folytatott Bethlen gróffal. E találkozásról már megjelent munkájában röviden be is számol.[33] Volt alkalmunk azonban részletesen is megismerni a Bethlen Istvánnal folytatott beszélgetését.

Vas szerint Bethlen István elmondta neki: „ő is azt remélte, hogy elsőnek nem a szovjet hadsereg, hanem az angolok és amerikaiak érkeznek Magyarországra. Horthynak 1944. augusztus után román kiugrást javasolt, hiszen ott a király is megmaradt... Horthynál tartott tanácskozásokon szó esett arról is, hogy esetleg ő, Bethlen István vállalja a fegyverszünetet megkötő kormány vezetését. Bethlen vállalta, hogy román példára Horthy megbízásából hajlandó megkötni a fegyverszünetet... Végül ennek kockázatát a kormányzó ezen a tárgyaláson még nem merte vállalni. Amiatt nem, mert Bethlen a kisgazdapártot és a szociáldemokrata pártot bevette volna a fegyverszünetet megkötő kormányba. Bethlen megmondta Horthynak: ilyen kormányt csakis jelentős demokratikus engedmények árán alakíthatnak. De ezt mégsem a Magyar Front programja alapján tette volna, amit jól ismert. Hiszen Romániában sem mentek el a demokratizmusban odáig, mint amit a Magyar Front követelt.

Bethlen — folytatta tovább Vas Zoltán — most már a Horthy-rendszer teljes összeomlásával reménytelennek látta Magyarország demokratikus

30. SZHML. 401. f. id. hely II/12. old.
31. Gerlóczy Gábor tábornok 1955. június 13-i levele Bethlen Pálhoz. Idézi Bethlen Pál: Bethlen István ... id. hely 162. old.
32. SZHML. 401. fond, 234. ügy, 9 553. j. 2. old.
33. Vas Zoltán: Hazatérés, 1944. Szépirodalmi Kiadó. Budapest, 1970. 149—150. old. Téves, illetve pontatlan Vas Zoltán azon beállítása, hogy december elején volt ez a találkozás. Bethlen István csak dec. 11-től volt Pécsett, az is téves, hogy Bethlen István még röplapot sem írt alá! Lehet, hogy Vas Zoltán kérésére már nem írt alá újabbat!

együttműködését a győztes Szovjetunióval... Nem vállalta a politikai szereplést, az együttműködést a kommunistákkal. ‚Ha már addig nem tette, amíg becsülettel önként tehette volna a haza érdekében — mondotta —, most szovjet őrizetben tenné, ezt gyávaságnak tartanák.' ...Szovjet politikai őrizetben volt, jól bántak bele, mint vendéggel — fejezte be Vas visszaemlékezését Bethlennel kapcsolatban —, mert az alakuló függetlenségi kormány esetleges tagjaként mind Molotov, mind Rákosi számításba vette Bethlen Istvánt is."[34]

1945. február 18-án még egy magyar politikus, Balogh István, ekkor már miniszterelnökségi államtitkár is kísérletet tett Bethlen Istvánnal, hogy őt a politikai munkába bevonja. Ekkor, a január 31-én a Dunántúlon megindított német ellentámadás veszélye elől Bethlent Kiskőrösre vitték Pécsről, ahol a volt állatorvosi kúriában szintén tolmácsával, titkárával együtt, külön lakrészben élt.

Balogh páter 1972. április 25-én így elevenítette fel a volt miniszterelnökkel való tanácskozását. „Bethlent tájékoztattam arról, ami eddig történt az országban, de semmiképpen sem reagált a politikai kérdésekre. Csak cukrot evett, mert az erősíti a szívét — mondotta. ... Arra, hogy mit tesz a kormány, mi a programja sem nem kérdezett, sem nem mondott véleményt. Teljesen apatikus volt. Benne a történtek olyan benyomást tettek, törést idéztek elő, hogy nem is lett volna alkalmas politikai funkcióra. A többieknél is csak ennivalóról folyt a beszélgetés, nem volt semmi témájuk, pl. a földreformhoz sem fűztek semmi véleményt, Horthy sem érdekelte őket. *Bethlen nem akart semmit vállalni.* ... A szovjetek is megadták a tiszteletet Bethlen Istvánnak. Ilyen irányú politikai magatartásukról igen jó benyomásaim voltak. A szovjetek keresték azokat a régi politikusokat, akik a kibontakozásban részt kívántak venni. Nem rajtuk múlott, hogy közülük igen sokan nem vállaltak politikai tevékenységet."[35] (Kiemelés — K. M.).

Balogh Istvánnak teljes egészében igaza volt, nem a szovjet kormányon vagy a magyar demokratikus erőkön múlott, hogy Bethlen István vagy a hozzá hasonló típusú korábbi politikusok és katonatisztek sem járultak hozzá az ország kivezetéséhez az általuk is előidézett katasztrófából. Pedig ezek az erők készek voltak figyelmen kívül hagyni a korábbi reakciós, nemzet- és népellenes, valamint a szomszédos országok ellen elkövetett cselekedeteiket, ha legalább az utolsó hónapokban aktív németellenes, háborút megrövidítő és országmentő tevékenységet folytatnak.[36]

34. Vas Zoltán személyes közlése.
35. Dr. Balogh István írásbeli közlése.
36. Bethlen I. grófot még 1945. február végén tovább vitték Gödöllőre, majd Kunszentmiklósra, ahonnan még 1945 nyarán kikerült a Szovjetunióba, ahol Moszkva környékén élt 1946-ban bekövetkezett haláláig. Lásd Bethlen Pál: Bethlen István... id. hely 165—166. old.

A kormányszerv megteremtését célzó eddig tárgyalt közvetlen és előzetes munkálatoknak a fentiekből következően volt néhány lényeges vonása. Az egyik az, hogy a felszabadított területek gyorsan kibontakozó politikai életére is kiterjesztett és alapozott munkálatok továbbra is Moszkvában összpontosultak. Ez több okkal magyarázható. Egyrészt, mert közvetlenül a szovjet politikai vezetés foglalkozott a kérdéssel, nem pedig valamelyik ukrán front parancsnoksága. Másodszor, minden lényeges döntéshez e kérdésben is konzultálnia kellett a szovjet kormánynak a másik két nagyhatalommal is, ami a harcok következtében és a nyugati képviselet hiánya miatt Magyarországról lehetetlen lett volna. Harmadszor pedig, szintén nem elhanyagolható körülmény, hogy a magyar fegyverszüneti bizottsággal eddig is ott folytak a tanácskozások, mégpedig személyesen, és az egész horthysta csoport Moszkvában tartózkodott.

Lényeges vonása ennek az előzetes munkának, hogy *elsősorban* még nem a személyek kiválasztása köré csoportosult, bár feltételesen ilyen irányba is kiterjedt, hanem mindenekelőtt a létrehozás gyakorlati és politikai szükségességének elfogadtatását és legfőbb elveinek, céljainak a kialakítását szolgálta. Az elvek és célok elfogadtatásakor, mint láttuk, annak a németellenes burzsoáziával is összefogni szándékozó, koalíciót tervező és demokratikus célú vonala miatt a népi erők balszárnyával is éles vitát kellett folytatni. E munkálatok nem fejeződtek be november legvégén—december elején egyik irányban sem, sőt decemberben még inkább kiszélesedtek és még konkrétabbakká váltak személyi vonatkozásban és a részfeladatok, a teendők meghatározásában is. Mégis, a decemberi ez irányú tevékenység már új szakaszt jelent az előkészítő munkában, mert közben e hó első napjaiban, Moszkvában megtörtént az antifasiszta koalíció részéről *az új, a németellenes és antifasiszta demokratikus ideiglenes magyar kormány* létrehozásához a végleges hozzájárulás. Megteremtésének konkrét formáját és részletes tervét is kidolgozták és elfogadták, mind a Szovjetunió kormánya, mind pedig a magyar németellenes és demokratikus erők képviselői.

1944. november végére a felszabadult területeken nemcsak létrejöttek az egyes demokratikus pártok és a politikai élet más szervezetei, hanem több városban azoknak már az antifasiszta szervezeti tömörülésük is megtörtént. Ebben Szeged és Délkelet-Magyarország járt az élen, ahol november utolsó napjaira az öt demokratikus párt és a szakszervezetek kinyilvánították már az MNFF-be való egyesülésük szándékát és az országmentő közös célban való egyetértésüket. Ez a fejlődési szint elégséges volt ahhoz, hogy a demokratikus erők részt kérhessenek, a szovjet kormány pedig az egész antifasiszta koalícióval együtt be is vonja őket a Magyarország átállítását célzó munkába. Így találkoztak a hazai demokratikus erők immár kialakult lehetőségei, törekvései és a nemzetközi antifasiszta igények és célok.

Az utóbbiakat nemcsak a szovjet kormány fejezte ki, hanem a másik két antifasiszta nagyhatalom is. Kennan, az USA moszkvai ügyvivője is ezt nyilvánította ki, amikor 1944. november 10-én levélben értesítette a szovjet külügyminisztert, hogy kormánya nevében kész folytatni a magyar fegyverszüneti feltételek kimunkálását. Ehhez rövidesen az angol fél is csatlakozott. December másodikán pedig az USA külügyminisztere beterjesztette Roosevelt elnöknek a leendő magyarországi amerikai misszió vezetőjére vonatkozó név szerinti kinevezési javaslatát, hogy legyen, aki a magyar ügyet közvetlenül is mozgatja. Ezzel az intézkedéssel az amerikaiak messze megelőztek valamennyi nagyhatalmat. Roosevelt elnök a sürgetett kinevezést december 7-én a szokásos „OK FDR" („rendben van, F. D. Roosevelt") kézjeggyel jóváhagyta. December 13-án az USA moszkvai nagykövete a külügyminiszterének küldött sürgönyében már egyenesen „a felelős magyar kormány tartós hiányának" hátrányairól beszélt.[37]

A körülményeknek a fenti, Magyarország számára mind „belső", mind pedig „külső" vonatkozásban történt kedvező alakulása lehetővé s egyben szükségessé is tette, hogy november utolsó napján a felszabadult területekről egy kisebb küldöttség utazzon Moszkvába és bekapcsolódjon az ott folyó, a magyar kibontakozást kereső munkába. Az természetes volt, hogy annak a pártnak a képviselői legyenek e delegáció tagjai, amely minden területen kezdeményezője, vezetője és motorja a demokratikus, új élet kibontakozásának.

A küldöttség elutazását nem előzte meg egy konkrét és közvetlen, ezzel az úttal kapcsolatos terv vagy kormánylista készítése sem Szegeden, sem más városban. „Szegeden nem készült kormánylista — mondotta Gerő Ernő az előkészítő munkáról —. Lehetséges, hogy egyes nevek szóba kerültek, de csak egyes nevek..." és „ez csak feltételesen lehetett, hiszen akkor még nem volt meg a határozat kormányalakításra."[38] A küldöttség az akcióprogramnak megfelelő célkitűzések, elsősorban a kormányalakítás elérésének, megvalósításának formáját, módját és lehetőségeit kívánta megtárgyalni Moszkvában.

Gerő Ernő állításait Balogh István visszaemlékezése is alátámasztja. Miután elmondta, hogy nem is tudtak Szegeden Gerőék elutazásáról, nemhogy valamilyen tervezetet megbeszéltek volna, a következő figyelemre méltó megállapítást tette: „... tervet, mint olyat nem beszéltek meg velünk, de ha a javaslatokat nézzük, minden kérdésről volt szó Szegeden".[39] (A Moszkvában elfogadott javaslatokról van szó — K. M.) Mint láttuk, pl.

37. Foreign Relations of the United States. Diplomatic Papers. 1944. United States Government Printing Office. Washington, 1965. III. köt. 928., 930., 933. old. (Az amerikai misszió élére H. F. Arthur Schoenfeldet nevezték ki, aki később az USA budapesti követe is lett.) és 934. old.
38. PI. Arch. H-g-127.
39. Dr. Balogh István írásbeli közlése.

megtárgyalták a kormány vagy bizottság kérdését, a koalíciós alapot és a kormányszékhely lehetséges városát stb. stb.

Balogh páter ezekre és a kormány koalíciós formában történő létrehozására vonatkozó javaslattevés kérdésére visszaemlékezve a következő, önmagára vonatkozóan is érdekes megállapítást tette: „A koalíciós kormányt én javasoltam, különben tisztán kommunistákból álló kormány lett volna vagy kommunista többségű. ‚Ha Rákosiról azt mondják, hogy a forint apja, akkor legalább annyi joggal Balogh István a koalíció atyja.' A kormány létrehozására vonatkozó javaslatomat Gerőék nemcsak szívesen vették, hanem várták is. Nekik javasolni nem lett volna szép, még Erdei javaslatát sem vették volna annyira szívesen, mint egy polgári politikusét, aki méghozzá pap is. Így a kormány létrehozására tett határozott javaslatomat boldogan elfogadták."[40] A kisgazdapárt szegedi szervezete elnökének minden valószínűség szerint nemcsak formailag van igaza, hanem azt is bizonyítja e tőle való hosszabb idézet, hogy az MKP-nak ilyen és ehhez hasonló kezdeményezésekbe és javaslattevésekbe sikerült jól bevonnia a koalíciós szövetséges társakat is!

Abban a kérdésben is teljes egészében igaza van a volt kisgazda politikusnak, hogy nemcsak magyar törekvésre indult meg újra a kormánykezdeményezési munka, hanem elsősorban magyar szükségletet is rejtett magában. „Nem volt kényszer a kormány létrehozása, az oroszok legfeljebb megakadályozhatták volna a kormányt — írta Balogh —, de ránk nem tudták volna kényszeríteni. Az tőlünk indult ki, nekünk volt rá szükségünk mindenek előtt."[41]

Ezekkel az igényekkel és lehetőségekkel a tarsolyában és egy erősödő demokratikus, népi mozgalomra támaszkodva utazott Moszkvába 1944. november 30-án Belgrádon keresztül repülővel a Gerő Ernőből és Nagy Imréből álló hazai küldöttség.[42]

A felszabadult területek demokratikus mozgalmának képviselőiként Moszkvába megérkezett magyar kommunisták Rákosi Mátyással kiegészülve már december elsején megkezdték tanácskozásaikat a szovjet külügyminisztérium vezető munkatársaival. Gerő Ernő visszaemlékezése szerint magyar részről e hármas összetételben 1-e és 5-e között kétszer vagy háromszor volt tanácskozás Molotov külügyminiszterrel és egyszer Molotov nélkül annak első helyettesével, Dekanozovval. Szovjet részről e tanácskozásokon Molotov, Dekanozov és Puskin, a SZEB kijelölt politikai tanácsadója, a későbbi budapesti szovjet követ vett részt. Mellettük, egy vagy két alkalommal, a Molotovnál tartott megbeszélésekre rövid időre bejött a szomszédos szobák egyikéből Sztálin is, és elmondta véleményét a szóban forgó vitás kérdésekről.[43]

40. Uo. Válasz a 6. kérdésre.
41. Uo. Válasz a 8. kérdésre.
42. PI. Arch. H-g-127. Gerő Ernő válasza 1972. V. 15-én a szerző kérdéseire.
43. Uo.

Ezekről a tanácskozásokról hivatalos magyar feljegyzés nem készült. Viszont rendelkezésünkre áll Gerő Ernőnek közvetlenül a tárgyalások után a szállodában papírra vetett két, kézzel írott, orosz nyelvű feljegyzése, amely zömében Sztálin hozzászólását tartalmazza.[44] A feljegyzéseket nevezett, most utólag is, visszaemlékezésében azonosította és megerősítette. A jegyzetek bőséges anyagot szolgáltatnak a szóban forgó kérdések vizsgálatához. Ennek alapján a leglényegesebb problémák, ha nem is időbeli sorrendben, de jól rekonstruálhatók, és a Moszkvában tartózkodó horthysta csoportnak a Magyarországból kiutazott kommunistákkal előbb 5-én külön, majd a szovjet külügyminiszternél együttesen folytatott következő, 6-i tárgyalásáról Teleki Géza által készített jegyzőkönyveivel összevetve megerősíthetők.

Minden jel szerint a tanácskozás a MKP akcióprogramja alapján, illetve annak megbeszélésével indult. „1944. december első napjaiban — írta Gerő visszaemlékező válaszában —, amikor Molotov dolgozószobájában megvitattuk a magyarországi kérdéseket, láttuk, hogy Molotov jól ismeri a dokumentumunkat" (a szegedi programot — K. M.). Csak ekkor vált Gerő Ernő számára világossá, hogy Dimitrov a szovjet vezetőknek is elküldte a hozzá még október legvégén hozzájárulásra továbbított programot. Így Sztálin is ismerte, és beszélt is róla hozzászólása alkalmával.

A fenti kiindulás után úgy tűnik, hogy a magyar kommunisták előadták elképzelésüket, miszerint új kormányhatalom megteremtésének engedélyezését szeretnék elérni Magyarország számára a szövetséges hatalmaknál. Erre enged következtetni Gerő 1944. december 1-i feljegyzése, amely szinte teljes egészében a kormány létrehozásának, az új hatalom forrásainak a kérdéseit tartalmazza. „Amikor 1944 december első napjaiban Molotovnál tartott megbeszéléseken *felvetettük* — szól Gerő visszaemlékező válasza is —, *hogy Ideiglenes Nemzeti Kormányt és Ideiglenes Nemzetgyűlést akarunk létrehozni*, élesen ellenállásba ütköztünk Molotov első helyettese, Dekanozov részéről. Dekanozov a francia példára hivatkozott, s azt akarta, hogy Nemzeti Felszabadító Bizottságot és Tanácskozó Testületet hozzunk létre." (Kiemelés — K. M.)

Mielőtt az itt felvetődött kormány vagy felszabadító bizottság vitájára rátérnénk, a magyar program, illetve előterjesztés egy-két sajátosságára szükséges rámutatni. Először is a párt akcióprogramjában még nincs szó *indulásként, első lépésként* ideiglenes nemzetgyűlés összehívásáról, hanem „alkotmányozó nemzetgyűlés"-t kívánnak az új, demokratikus rend „megszilárdítására és betetőzésére" létrehozni. A kiindulás tehát a szövetségesek által jóváhagyott kormány, amelynek létrejöttével elintézettnek lehet tekinteni az

44. PI. Arch. 274—7/8 (Az első feljegyzés december 1-i, a második 5-i dátummal van ellátva. Kissé zavaró körülmény, hogy Gerő Ernő visszaemlékezésében Sztálinnak csak egy tanácskozáson való részvételéről tesz említést, viszont amit arról mond, annak egyik része az egyik, a másik része a másik napi feljegyzésben található.)

ország ügyeinek a dolgozó nép által való kézbevételét is. Emellett a programban sem Horthyról, sem az esetlegesen tőle származó jogforrásról semmi lényeges nincs. A fegyverszüneti bizottság Horthy megbízatása alapján utazott ki Moszkvába, s az ő nevében tárgyalt. A jogfolytonosság azonban Horthy Miklós 1944. október 15-e utáni tettei és elhurcoltatása miatt elfogadhatatlanná lett, új, belső jogforrást kellett teremteni. Ez tehát tisztázásra várt.

Lényeges figyelembe vennünk a kérdés megértéséhez, hogy Európa felszabadult nemzeteinél, népeinél mind a győztesek, mind pedig a legyőzöttek között egyaránt, háború utáni kormányaik jogforrásaként különböző változatokkal találkozunk. Pl. a régi rendszerből származott a román, az olasz, a dán stb. Új alapokon indult de Gaulle, a lengyel és a bolgár hatalom stb. Viszont azon nemzetek egy része, amelyek új jogforrás alapján kezdték el életüket, nem azonnal kormányt alakítottak, hanem csak nemzeti vagy valamilyen más nevű bizottságot, illetve nem parlamentet, hanem „csak" tanácskozó szervnek megfelelő intézményt. Ilyen volt pl. de Gaulle Nemzeti Felszabadító Francia Bizottsága, amely csak 1944. július 2-án nyilvánította magát ideiglenes kormánnyá és Ideiglenes Tanácskozó Testületté,[45] továbbá ilyen volt a Lengyel Országos Nemzeti Tanács, amely parlamenti szerepet játszott, és a Lengyel Nemzeti Felszabadító Bizottság, amely a kormány szerepkörét látta el. Kormánnyá az utóbbit csak 1944 végén deklarálták.[46] Kormányként indult viszont az új hatalom Bulgáriában és később Ausztriában is.

Visszatérve a szovjet—magyar megbeszéléseken elinduló vitára, Gerő a következőket jegyezte le: „Éppen én beszéltem Dekanozov javaslata ellen, amikor belépett a dolgozószobába Sztálin. Megkérdezte miről van szó. Összefoglaltam a vita lényegét és az érveinket a saját javaslataink mellett. Sztálin a magyar kommunisták álláspontját támogatta." „Ideiglenes kormányt kell létrehozni, nem pedig Nemzeti Bizottságot" — rögzítette Gerő Sztálin tömör álláspontját már a vita napján.[47] De visszaemlékezésében Sztálin érvelését részletesebben írta le. „Érvei a következők voltak: 1. Ha Szálasiéknak kormányuk van, mi indokolná, hogy a hazafiaknak csak Felszabadító Bizottságuk legyen? 2. A magyar elvtársak azt mondják, hogy megérett a helyzet Ideiglenes Kormány és Ideiglenes Nemzetgyűlés létrehozására; ők bizonyára nálunk jobban ismerik a helyzetet, s el kell fogadnunk álláspontjukat."[48]

45. Vnyesnyaja polityika Szovjetszkovo Szojuza v period Otyecsesztvennoj vojni. 2. köt. Moszkva, 1946. 475. és 590. old.
46. A Nagy Honvédő Háború Története. 1941—1945. IV. köt. Zrínyi Katonai Kiadó. Budapest, 1965. 197—199., és 208. old.
47. PI. Arch. 274—7/8. 1944. XII. 1-i feljegyzés.
48. Lásd: Gerő Ernő 1972. V. 15-i visszaemlékezését. PI. Arch. H-g 127.

Sztálinnak ezzel a véleményével teljesen eldőlt a kormány vagy bizottság vita az előbbi javára! Viszont Sztálin felfigyelt a kormány forrását érintő tisztázatlan problémára is a magyar elképzelésben, illetve akcióprogramban. „Azonban kérdezni fogják — adja vissza nevezett szavait Gerő Ernő 1944. december 1-i feljegyzése — honnan ez a kormány? Mi elfogadtuk volna Horthyt. De őt elvitték a németek. Kényszerítették aláírni a dokumentumot. Ha egyszer van dokumentum, mindegy hogyan készült. Horthy erkölcsileg hulla. Szálasinak van még a kezében valami. A tábornokoknak (Vörös és a többiek) nincs. Meg kell teremteni a hatalom forrásait."[49] A szovjet vezetésnek ez a Horthy jogfolytonosságát most már a volt kormányzó magatartása miatt elvető álláspontja találkozott a magyar forradalmi baloldali erők és a demokratikus középrétegek, a polgárság egy részének is az álláspontjával. Vagyis e kérdés eldöntésénél, Horthy további államfői elismerésének elvetésénél több tényező is szerepet játszott és találkozott a tanácskozásokon. Közel áll Gerő Ernő véleménye az igazsághoz, amikor e kérdésre visszaemlékezve három tényezőt sorol fel, mint amelyeknek együttes hatására alakult ki a Horthyra épülő jogfolytonossági szemléletet teljesen elvető döntés a szóban forgó tárgyaláson:

1. „Természetesen elsősorban a felszabadult területen kibontakozó széles körű forradalmi mozgalom." Az a tény, hogy volt már más, amire épülhetett egy *új* hatalom — szintén hozzájárult, illetve nagymértékben megkönnyítette, sőt egyáltalán lehetővé tette, hogy figyelmen kívül hagyható lehessen bármilyen hatalmi „jogfolytonosság".

2. „Másodszor — folytatva Gerő Ernő indoklását — Horthy magatartása, az a tény, hogy noha fenyegetések hatása alatt, de ő nevezte ki Szálasit miniszterelnökké, saját kezűleg aláírta a kinevezési okmányt. Sztálin ezzel kapcsolatban ... kijelentette: ‚Horthy politikai öngyilkosságot követett el' (szó szerint így mondotta: ‚On politicseszki rasztreljál szebja' — azaz ‚politikailag agyonlőtte magát' azáltal, hogy Szálasit miniszterelnökké kinevezte." Horthy elvetésének ez az indoka elsősorban szovjet érv volt, amit a magyarok is osztottak. Érdekes jelenség, hogy a nyugat-európai és más helyeken megjelenő magyar emigráns, Horthy mellett kiálló memoár, politikai és még a történeti irodalom is a volt kormányzó *lemondásának* németek általi kierőszakolását állítja középpontba mint olyat, amely kényszer hatása alatt történt meg, tehát érvénytelen. E mellett azonban fel sem veti, még érintőlegesen sem, azt a kérdést, hogy a fenyegetések miatti lemondáson túl Horthy ki is nevezte Szálasit. Ezzel szemben, mint a fenti idézetekből látható, Moszkvában 1944 december elején, ahol és amikor a kérdés lényegében eldőlt, Horthy bűnéül elsősorban Szálasi kinevezését rótták fel. Még akkor is van ennek némi, a probléma vizsgálatának árnyaltabb kezelését bizonyító

49. PI. Arch. 274—7/8.

jelentősége, ha hosszú vita és kísérletezések után végül is a lemondás és Szálasi kinevezése egyszerre és egy dokumentumon történt. Természetesen nem jelentette ez Horthy felelősség alóli felmentését, mint a jelzett irodalomban igyekeznek a történelem előtt azt megtenni, de igenis jelentett gondosabb, árnyaltabb s emberibb vizsgálódást, szemléletet a kérdés végleges eldöntésénél. Ez egyben megsokszorozott erejű bizonyítéka annak is, hogy az ország tragikus helyzetéből való kilábalása érdekében a magyar demokratikus forradalmi erők és az antifasiszta koalíció, benne elsősorban a szovjet kormány, maximális türelmet és megértést tanúsított az egyébként ellenforradalmi és reakciós Horthyval és horthysta politikai csoportokkal szemben. Nem ők, hanem maga Horthy és német fasiszta szövetségesei lökték a volt kormányzót és lehetséges „jogfolytonosságát" is a történelem lomtárába.

3. A következő, a harmadik tényező, amely a megbeszéléseken hozzájárult a horthysta jogfolytonosság elvetéséhez, Gerő Ernő megfogalmazásában a következő volt: „Végül természetesen szerepet játszott a mi érvelésünk is. Sztálin így figyelmesen meghallgatta érveinket, helyeselt nekünk, és támogatott bennünket. S ez nemcsak a kormányra, a nemzetgyűlésre, hanem az *egész* hatalom *jellegére* is vonatkozott."[50]

Kétségtelen, hogy ennek a tényezőnek is nagy szerepe lehetett a tanácskozáson. Az azonban világos, hogy ekkor már a hatalmi jogfolytonosságnak nem volt kifejezett védője. Világossá vált: nem hozott eredményt korábbi szem előtt tartása, viszont már volt országossá váló demokratikus népmozgalom a felszabadított területeken, amelyre mind jobban lehetett támaszkodni. Ennek az erejét, jelentőségét és a munkás-paraszt-értelmiségi, népi túlsúlyú antifasiszta nemzeti összefogást kellett a magyar kommunistáknak dokumentálisan is bizonyítva bemutatniuk, hogy elérjék a reájuk való támaszkodást. Ez nem ment simán, mert a szovjet kormánynak a tőkés, a polgári demokratikus szövetséges nagyhatalmakra is tekintettel kellett lennie. A Horthy-kérdésben a nyugati szövetségesei megbízásából is tárgyaló szovjet félnek annyi kívánsága mégis volt, hogy az új hatalmi szerv, a kormány vagy valamilyen legfelsőbb testület megnyilatkozásában, kiáltványában a volt kormányzóról valamilyen, nem kiélezett, hanem lehetőleg semleges, a kérdés levezetését elősegítő megállapítást tegyen. „Nyilatkozatot vagy kiáltványt kell előkészíteni. A nyilatkozatban kell valamit Horthyról mondani" — szólt a szovjet álláspont Gerő 1944-es feljegyzése szerint.[51] Mindezzel tulajdonképpen a volt kormányzóval, illetve a kérdéses jogfolytonosságával kapcsolatos probléma elvi-politikai értelemben elintéződött. Csak a moszkvai horthysta csoporttal kellett az itt idézett formát elfogadtatni.

50. Lásd mindhárom pontra vonatkozóan PI. Arch. H-g-127. Gerő Ernő írásbeli közlése.
51. PI. Arch. 274—7/8. 1944. XII. 1-i feljegyzés.

Nem egészen ilyen egyértelműen rendeződött az első tárgyalási napon az új hatalom forrásait érintő kérdés. A magyar kommunisták elképzelése és terve a tárgyalás alapját is képező akcióprogramban az volt, hogy az Ideiglenes Kormány „az MNFF bizottságaira támaszkodó" kormány legyen. Mint korábban is láttuk tehát, itt nincs szó nemzetgyűlésről mint kiindulásról.[52] Erre vonatkozhattak Sztálinnak a következő, részben fentebb már idézett szavai: „Szükséges megteremteni a hatalom forrását." („Nyeobhogyimo szozdavaty isztocsnyik vlasztyi." — jegyezte fel Gerő Ernő Sztálin szavait. — K. M.) Minden országban megtették valóban, vagy formálisan. Lehet Nemzeti Tanács, vagy valami parlament-féle, vagy testület. De Gaulle az ő Tanácskozó Gyűlésével kezdte. Az elnevezést illetően, hadd gondokozzanak a magyar elvtársak. Meg kell nézni a történelmet."[53]

Az adatok tanúsága szerint az Ideiglenes Nemzetgyűlés létrehozásának mint olyan kiinduló alapnak a kérdése, amelyre a kormány is épül, ezután a hozzászólás után került központi helyre, illetve el is dőlt abba az irányba, hogy szükséges egy ilyen szerv megteremtése is. Mindeddig arról, hogy nemzetgyűlést hívjanak *először* össze, sem a felszabadult területen, sem a moszkvai horthysta csoportban nem volt szó. Így arról sem folyt soha vita, hogy tanácskozó testület vagy parlament-féle legyen-e egy ilyen legfelsőbb szerv.

Sztálin idézett előző hozzászólása tehát már csak azt a kérdést hagyta nyitva, hogy nemzetgyűlés vagy tanácskozó testület legyen a hatalom forrása. Minden valószínűség szerint e kérdésben a magyar kommunisták az ideiglenes nemzetgyűlés mellett érveltek, Dekanozov javaslatával szemben, aki a francia minta alapján kormány helyett bizottság, parlament helyett tanácskozó testület létrehozását támogatta. Ezt támasztja alá az is, hogy Sztálin e vitához is hozzászólt. „Ami azt illeti — adja vissza Sztálin szavait Gerő visszaemlékezésében —, hogy Ideiglenes Nemzetgyűlés vagy Tanácskozó Testület legyen-e, itt lényeges az, hogy a magyar elvtársak szerint a nemzetgyűlésnek van hagyománya, a tanácskozó testületnek pedig nincsen; a hivatkozás a francia példára nem helytálló, mert de Gaulle Észak-Afrikában volt kénytelen Tanácskozó Testületet létrehozni, nem francia földön, az elvtársak pedig magyar földön vannak... A magyarok tovább mehetnek. Jobb a dolgot szélesebben és demokratikusabban csinálni."[54] E hozzászólással ez az itt felvetődött, vitatott kérdés is elrendeződött a közben kialakult magyar álláspont elfogadásával.

Az első tárgyalási napon szó volt még arról is, hogy hogyan jöjjön létre a szóban forgó nemzetgyűlés. Érdekes, hogy december elsején még nem a választások tartásával kialakítandó nemzetgyűlésforma vetődött fel, és nem a

52. Felszabadulás. 1944. Szeptember 26.—1945. április 4. Dokumentumok. Szikra. Budapest, 1955. 175 old.
53. PI. Arch. 274—7/8. 1944. XII. 1-i feljegyzés.
54. PI. Arch. H-g-127. Gerő Ernő válasza a szerzőnek.

nemzeti bizottságok kerültek előtérbe, hanem — legalábbis Sztálin hozzászólásában — más szervek. „A nemzeti tanácsot a városi és a területi önkormányzat képviselőiből kell összehívni — jelentette ki Gerő 1944. december 1-i feljegyzése szerint. — Ha vannak szakszervezetek, akkor az ő képviselőiket feltétlenül be kell kapcsolni; a szövetkezetek és más társadalmi szervezetek képviselőit is. A pártot egyelőre nem."[55] Ez az álláspont azonban, mint látni fogjuk, a magyar kommunisták javaslataira lényeges módosuláson ment keresztül a szovjet kormány képviselőivel történt további megbeszélések során. A választások lettek a nemzetgyűlés összehívásának jogforrásává, és a már felsorolt szervezetek mellé a nemzeti bizottságok is bekerültek. A pártra vonatkozó (itt az MKP-t értsd) szovjet álláspont viszont annak lehetett a kiindulópontja, hogy végül nemcsak a pártok, hanem a szakszervezetekkel együtt létrehozott szövetségük, az MNFF és nemzeti bizottságai jelöltek és választottak.

Az érintett és vitatott kérdések mellett az első tárgyalási napon még a következő problémákban kapott a magyar fél zömében Sztálin hozzászólása alapján iránymutatást a szovjet kormány álláspontjából. Szó volt arról, hogy az új kormánynak fegyveres erőre van szüksége, amelynek szervezéséhez mind Nyugat-Ukrajnában, mind Magyarországon hozzá lehet majd fogni. Ehhez a Szovjetunió a magyar hadifoglyokból mindenkit, aki a németek ellen harcolni akar, szabadon bocsát. A magyar csapatokat „nemzeti uniformisba kell öltöztetni", a magyar és a német zsákmányolt fegyverekkel felfegyverezni, de a szovjet fegyverek használatára is ki kell képezni őket.

A kormánynak szüksége lesz saját pénzre. Ezért pénzt is kell nyomatnia.

A munkát egy *kiáltvánnyal vagy nyilatkozattal* kell elkezdeni, amelybe a Horthyra vonatkozó már idézett megállapításon kívül „feltétlenül bele kell venni az agrárreform kérdését. A nagybirtokosok földjét át kell adni a parasztoknak. Nem lehet, hogy körben agrárreformot valósítanak meg, de csak az egy Magyarországon nem adják át a földet a parasztoknak." A szovjet vezetők e kérdésnél a lengyel földreformprogramot hozták fel példának.

A létrehozandó kormányba bevonandókra vonatkozóan, a minden valószínűség szerint *nem valamennyi* lényeges kérdést visszaadni tudó Gerő-feljegyzés két fontos momentumot rögzített a szovjet álláspontból. Az első: „A kormányba nem kell bevenni a kicserélteket. (Azokat a két világháború között Magyarországon elítélt kommunistákat, akiket a szovjet kormány valamilyen módon, magyar hadifogoly tisztekért vagy történelmi ereklyékért kicserélt. — K. M.) Őket olyan embereknek fogják tekinteni, akik Moszkvától függenek. Otthon ez más ügy. Hadd válassza meg őket a nép." Ez az álláspont a szovjet kormány fölöttébb óvatos és elővigyázatos eljárásáról tanúskodik mind a magyarországi viszonyokat illetően, mind pedig szövetséges társai irányába.

55. PI. Arch. 274—7/8. 1944. XII. 1-i feljegyzés.

Minden kifogásolható, támadható lehetőséget igyekezett eleve kiszűrni a magyar kormány létrehozásának problémaköréből. A szovjet vezetésnek ezt az óhaját be is tartották Magyarországon.

A másik szovjet álláspont a volt magyar fegyverszüneti bizottság és az átállt tábornokok kormányba való bevonására vonatkozott. „Meg kell őket (azaz Vörös és társai csoportot) hívni és mindent egyenesen elmondani. Legjobb politika az egyenes politika. Meg kell mondani nekik, hogy a határok a régiek lesznek. Meg kell mondani, hogy fizetni kell. Meg kell nekik mondani: ha ők nem hajlandók (a kormányban részt venni — K. M.), akkor mások jönnek és baloldalibb kormány lesz." Ez az álláspont világossá tette, hogy az új, az ideiglenes kormány megalakításában a szovjet kormány számít ezekre a volt horthysta politikusokra és katonatisztekre is, amit természetesen a magyar kommunistáknak is, mind az antifasiszta koalíció követelményét, feltételét, figyelembe kellett venniük.

Végezetül, Sztálin a szovjet kormány messzemenő támogatását ígérve leszögezte: „de a szovjet hatalom értük (magyarokért) mindent megtenni nem tud. Hadd küzdjenek (verekedjenek) ők, hadd dolgozzanak."[56]

Az első tanácskozási nap itt sorba vett döntései és a szovjet kormány iránymutató állásfoglalásai alapján dolgozták ki Moszkvában az 1944. december elsejét követő napokban a magyar kommunisták most már konkrétan is és részletekbe menően is az Ideiglenes Nemzetgyűlés és Nemzeti Kormány megteremtésének platformját. Ennek során többször folytattak újabb megbeszéléseket a szovjet vezetőkkel. Munkájukra a vártnál és elképzeltnél sokkal több idő állt rendelkezésükre. Ugyanis, e napokban, december 2-án érkezett Moszkvába de Gaulle tábornok, a francia ideiglenes kormány feje és a francia külügyminiszter. Úgy tűnik, hogy a francia példa gyakori szereplése a magyar kormányalakítási előkészítő tanácskozásokon e látogatással is nagymértékben összefügg. A francia államférfiakkal folytatott tanácskozások, amelyek december 10-ig tartottak,[57] nem tették lehetővé, hogy a szovjet kormány minden idejét a magyar kérdés megoldására fordítsa. Ezért a következő, újabb összegező, érdemi tanácskozásra, még mindig csak a magyar kommunista küldöttek és a szovjet vezetők között, csak december 5-én került sor. E tárgyalásokról Gerő Ernő szintén készített rövid feljegyzést. A közben előfordulhatott kisebb konzultációkról[58] sajnos semmilyen hazai anyag nincs.

Miután a francia ideiglenes államhatalmi szervek a már ismertetett módon elnevezésük és formájuk miatt példaként többször szerepeltek a magyar-szovjet előkészítő tanácskozásokon, feltételezhető, hogy összetételük sajátos-

56. Uo.
57. Vnyesnyaja politika... Id. dok. 2. köt. 312—319. old.
58. Gerő Ernő által 1944. december 5-én készített orosz nyelvű feljegyzés. PI. Arch. 274—7/8. Egyéb konzultációkra vonatkozó megjegyzéseket lásd Gerő Ernő idézett írásbeli visszaemlékezéseiben.

sága is befolyásolhatta a magyar központi szervek megteremtését. Ezért szükségesnek látszik legalább az Ideiglenes Tanácskozó Testületet közelebbről is szemügyre venni. Jóval Párizs felszabadulása után, tehát már kissé konszolidáltabb viszonyok között, 1944. október 14-én a francia hivatalos lapban rendelet jelent meg az Ideiglenes Tanácskozó Testület összetételéről és funkciójáról. Eszerint a jövőben a Testületnek 248 tagja lesz, közülük 148 képviselő a főváros ellenállási mozgalmának, 28 a fővároson kívüli ellenállási mozgalom képviselője, 60-an a korábbi parlamentnek voltak tagjai és 12 képviselő a „francia birtokok" küldötte. A Testület minden 3 hónapban összeül tanácskozási jogkörrel.[59] Az így, rendeletileg kijelölt és kirívóan egyenetlen területi összetételű szervre mondta Sztálin, hogy a magyaroknak jobb lesz „szélesebben és demokratikusabban" csinálniuk a nemzetgyűlésüket. Mint látni fogjuk, a magyar nemzetgyűlés mind területi vonatkozásban, mind pedig a választások következtében valóban demokratikusabb volt. Meg kell még azt is jegyezni, hogy a fenti országos szerven alapuló ideiglenes francia kormányt a 3 nagyhatalom 1944. október 23-án hivatalosan, diplomáciai úton el is ismerte.[60]

A magyar kommunisták december 5-ig kidolgozták az Ideiglenes Nemzetgyűlés létrehozására és a kormány összeállítására vonatkozó konkrét tervezetüket, továbbá az új hatalom legfontosabb célkitűzéseit, amelyet az MNFF már elfogadott akcióprogramnak megfelelően egy kormánynyilatkozat-tervezetben rögzítettek. Ezen munkálatokról ugyan alig maradt fenn valamilyen hozzáférhető dokumentum, de Gerő Ernő visszaemlékezése és a horthysta csoporttal később folytatott tanácskozáson — közben a szovjet kormánnyal is megvitatott, kiegészített és jóváhagyott — szintén Gerő által exponált elgondolásokról, tervezetekről készített feljegyzések alapján legfontosabb elemeit a következőként rekonstruálhatjuk: a kormányzó eltűnése és legutolsó hivatalos tevékenységének elítélő értékelése miatt új, széles alapokon nyugvó jogforrást kell Magyarországon teremteni egy új kormány létrehozásához. Ehhez egy előkészítő bizottságot kell szervezni, amely a felszabadult területek harcoktól már nem veszélyeztetett és megközelíthető városaiban és nagyobb helységeiben választásokat szervez a volt önkormányzati helyi testületekre, nemzeti bizottságokra, társadalmi, gazdasági, kulturális stb. szervezetekre támaszkodva. Az így megválasztott képviselők alakítják meg az Ideiglenes Nemzetgyűlést, az új hatalom letéteményesét, forrását. A nemzetgyűlés megválasztja az Ideiglenes Nemzeti Kormányt, amely nyomban kiadja a már itt elkészített és valamennyi érdekelt fél által elfogadott kormánynyilatkozatát.

59. Vnyesnyaja polityika... Id. dok. 2. köt. 312—319. old. és Charles de Gaulle: Háborús emlékiratok. Gondolat Kiadó. Budapest, 1973. 510. és következő oldalak.
60. A Nagy Honvédő Háború Története. I. m. IV. köt. 439. old.

Az Ideiglenes Kormány személyi összetételére vonatkozóan az alábbi részleges megoldású javaslatot dolgozták ki. A szovjet kormány álláspontjának megfelelően a 3 horthysta vezérezredest és Teleki Gézát miniszterekként vették számításba. Mégpedig, „a kormány elnökéül Miklós Bélát — tájékoztatnak a részletekről is Gerő Ernő visszaemlékező válaszai — a szovjet elvtársak javasolták, hasonlóképpen Vörös Jánost honvédelmi miniszternek és Faraghót közellátási miniszternek. Azzal indokolták a javaslatokat, hogy a háború folyik s a kormányban szükség van olyan tábornokokra, akiknek tekintélyük van a magyar tisztikarban."[61] Teleki Pál fia szintén úgy jött számításba, mint aki a németellenes harcot esetleg elősegítheti, hiszen az uralkodó osztály ismert tagja, és így személye a nemzeti összefogás megértéséhez, kialakulásához éppen e körökben járulhat hozzá. Mellettük név szerint két kommunistát javasoltak a magyarok. „A földművelésügyi tárcára mi javasoltuk Nagy Imrét és a közlekedésire Gábor Józsefet..."[62] A felsoroltakon kívül Gerő Ernő szerint több személyt Moszkvában 1944. december elején egyáltalán nem javasoltak az ideiglenes kormányba. Ehelyett, olyan javaslatot terjesztettek elő a magyar kommunisták, hogy az MKP-hez hasonlóan 2-2 miniszteri tárcát kapjon az SZDP és a KGP is, 1-et pedig az NPP.[63] „A többi tárcák betöltését — írja Gerő — függőben hagytuk, de megállapodtunk abban, hogy a helyszínen, ekkor már Debrecenről volt szó, majd kiegészítjük a kormánylistát oly módon, hogy a Független Kisgazdapárt, a Szociáldemokrata Párt és a Nemzeti Parasztpárt megfelelő képviseletet kapjon a kormányban."[64]

A magyar kommunisták fő vonalában vázolt elképzeléseit, javaslatait és a kormánynyilatkozatra vonatkozó elgondolásukat 1944. december 5-én Molotov dolgozószobájában, a december 1-i tanácskozáson résztvevők ismételt összejövetelén tárgyalták meg. Gerő Ernő még 1944. december 5-én, nyomban a tanácskozás után a szállodában papírra vetett rövid feljegyzése szerint, mindenekelőtt a kormánynyilatkozat-tervezetet — mint a leendő kormány feladatait és program ígéreteit — vitatták meg.

A beterjesztett javaslatok élén következtethetően már egyértelműen „a demokratikus szervek" által végrehajtott *választások* szerepeltek az ideiglenes nemzetgyűlés létrehozásának kiindulópontjaként. Ugyanis a vita elején már felmerült, hogy ez „túlságosan komplikált". A végleges álláspontot a szintén itt elfogadott szervezet, a nemzetgyűlés Előkészítő Bizottságának későbbi, 1944. december 16-án megjelent felhívása a következőkben rögzítette:

61. PI. Arch. H-g-127. Gerő Ernő 1972. május 15-i válasza.
62. Uo.
63. Teleki-féle jegyzőkönyv. Idézi Gosztonyi Péter: Az Ideiglenes Nemzeti Kormány megalakulásának előtörténetéhez. Új Látóhatár. XV. (XXIII) évf. 3. sz. 1972. augusztus 15. 228. old. és HIL. Tan. gy. 2577. Szent-Iványi Domokos.
64. PI. Arch. H-g-127.

„Felhívjuk a városok és községek *önkormányzati testületeit, a nemzeti bizottságokat, a szakszervezeteket, az ipari, mezőgazdasági és kereskedelmi szervezeteket, a kulturális és egyéb egyesületeket*, hogy demokratikusan válasszák meg küldötteiket az Ideiglenes Nemzetgyűlésbe."[65] (Kiemelés — K. M.) Érdemes erre a december 5-i megállapodást visszatükröző megfogalmazásra egy kis figyelmet fordítani. Itt már a december 1-én Sztálin által javasolt formula *kiegészült a nemzeti bizottságokkal*, valamint *a választásokkal*. A tényleges választások idején azonban a nemzeti bizottságok, illetve az államhatalom helyi vezetését is végző népi szervek, bizottságok játszották a döntő szerepet. Ez azáltal vált lehetségessé, illetve egyáltalán azért volt így, mert a nép demokratikus és forradalmi erői már megerősödtek, és a régi önkormányzati testületeket és más szerveket már nem tartották jónak, hogy a nevükben intézkedjenek. Ezért a választások tényleges lebonyolításában csak egy-két helyen jutottak szóhoz a nemzeti bizottságokon és szakszervezeteken kívül itt felsorolt többi testületek, szervezetek és egyesületek!

A párt akcióprogramjára épült kormánynyilatkozat-tervezetet érte a legtöbb kritikai megjegyzés. Gerő Ernő erről így ír: „Az utolsó, Molotovnál tartott megbeszélésünk alatt Sztálin bejött Molotov dolgozószobájába, egyebek között Sztálin is beszélt a programunkról, kijelentette, hogy egészében jó, de szerinte erősebben alá kell húzni a kisemberek magántulajdonának védelmét és a magánkezdeményezés fenntartását, lehetőségét (szó szerint ezt mondta: ‚Po guscse o császtnoj iniciative'). Mi ezeket a tanácsokat figyelembe vettük és megértettük miért tartja e kérdéseket Sztálin fontosnak."[66] Nyilvánvalóan az antifasiszta koalíció érdekei követelték meg.

Gerő 1944-es nevek feltüntetése nélküli feljegyzései szerint az értekezleten még a következő megjegyzések hangzottak el a magyar előterjesztésekhez, amelyek fölöttébb hasonlítanak a fenti észrevételekhez. „Hajlékonyabb megfogalmazásokat. Különösen világosan megmondani, hogy a magántulajdon fennmarad. Úgy venni, mint a lengyel kiáltványban. Nem kell ijesztgetésnek lenni a megfogalmazásokban. A megfogalmazásokat a magántulajdonról közelebb vinni a lengyelhez... A földkérdésben rugalmasabban. A mennyiségről nem beszélni. Szintén felhasználni a lengyel kiáltványt... Vastagabban beszélni a magántulajdonról... *I. V.* (csak ez az egy név van lejegyezve a következő, eredetileg is aláhúzott mondat elé, amely név valószínű Joszif

65. Néplap, 1944. december 16. „A magyar Néphez!" Megjelent: Felszabadulás... Id. dok. 194—195. old.

66. PI. Arch. H-g-127. (Gerő Ernő itt ugyan „programról" beszél, mintha az azonos lenne az MKP akcióprogramjával. Elképzelhető, hogy azt vitatták meg, mint amelyre a tervezett kormánynyilatkozat épülni fog, és a teljesen különálló nyilatkozat még akkor nem volt meg, vagy még nem volt teljesen leírva. Azonban ugyanezen a napon, a késő délutáni órákban a horthysta csoporttal tartott megbeszélésen már a megelőző értekezlet megjegyzéseit is figyelembe vevő „nyilatkozatot" olvasták fel. Tehát lehetséges, hogy az akcióprogramra épült kormánynyilatkozat elgondolást terjesztették be a magyar kommunisták.)

Visszárionovics — Sztálint — jelenti — K. M.) *Rugalmasabban beszélni az adminisztráció megtisztításával kapcsolatban...*", majd a feljegyzés végén a kormányról ezt olvashatjuk még:
„Szavakkal nem fukarkodni, ijesztgetni nem kell. De amikor megerősödnek, akkor lehet tovább menni... A kormány a fegyverszünet megkötésének feladatát állítja maga elé... Mozgatni kell minél több embert, akik hasznot hozhatnak."[67]

Ezekkel az igen érdekes és tanulságos, a magyar párt és demokratikus erők törekvéseit, céljait mérsékletre intő megjegyzésekkel jóváhagyásra került a magyarországi kibontakozás konkrét terve és a leendő kormány kiáltványa. A megjegyzések alapján minden valószínűség szerint még e napon az esti órákig a magyar kommunisták elkészítettek végleges formában egy „kormánynyilatkozat" szöveget, amelyet késő délután már fel is olvastak a horthysta csoporttal folytatott tanácskozáson.

Az, hogy itt *külön* kormánynyilatkozatról van szó, nem pedig az akcióprogramról — mint ahogyan van, aki ezt feltételezi,[68] több tényezővel, közte egy igen érdekes adattal bizonyítható. Az egyik bizonyíték, hogy valamennyi variációjú jegyzőkönyv, amely a következő két tárgyalásról készült: a Teleki-féle és a Szent-Iványi által közölt, valamint a visszaemlékezések mind, mind „nyilatkozatról" beszélnek.[69] A másik adatunk Teleki Gézához kapcsolódik. Teleki Géza 1955-ben Amerikában 3 folytatásban, „A moszkvai fegyverszüneti tárgyalások" címen megjelent írásában 1944. december 5-i, a velük folytatott tárgyaláson felolvasott anyagról a következőket írta: „A kormánynyilatkozat is majdnem szó szerint egyezett a Miklós Béla által a debreceni nemzetgyűlés előtt elmondott kormánynyilatkozattal. Változás csak annyi volt, hogy Miklós és Teleki megállapodtak a többiek tudomása nélkül abban, hogy a harmadik paragrafus utolsó mondatából kihagyatik majd a felolvasás alkalmával Debrecenben egy közbeszúrt mondat, amely a Szovjetuniót ‚a népek szabadsága és függetlensége védelmezőjé'-nek aposztrofálta."[70]

Telekiék manővere „sikeresnek" is tűnik. Arról van szó ugyanis, hogy a szóban forgó kormánynyilatkozatban a párt akcióprogramjából megállapíthatóan igen sok teljes, vagy csak alig átalakított mondatot vettek át a szerzők.

67. PI. Arch. 274—7/8. Gerő Ernő 1944. XII. 5-i feljegyzése.
68. Gosztonyi Péter: Az Ideiglenes Nemzeti... Id. hely 65. lábjegyzet, ahol ugyan a szerző is „nyilatkozatról" beszél a Teleki-féle jegyzőkönyv alapján, de mégis feltételezi, hogy az azonos az MKP-nek 1944. november 30-án nyilvánosságra hozott akcióprogramjával.
69. Teleki-féle jkv. Lásd uo. 228. és 231. old. (Gosztonyi Péter szerint 52 jegyzőkönyvet tartalmaz a Teleki-féle 172 oldalas füzet. Uo. 233. old. Szent-Iványi viszont az idézett két utolsó jegyzőkönyvet teljes szöveggel közli, azok a XLI. és XLII. sorszámot viselik.) Továbbá HIL. Tan. gy. 2577 és Paál—Radó: A debreceni... i. m. 148. old.) (Itt proklamáció áll, „amelyet a kormány a nemzetgyűlés előtt tenni fog".)
70. Hírünk a nagyvilágban (Washington), V. évf. 1955. 5—7. sz. 2. old.

Így átvették az akcióprogram V. része 2. számú bekezdését is a még Moszkvában készült — tehát a szegedi kisebb változtatások előtti — változatból, amelyben valóban benne volt és maradt a szegediben is mint mellékmondat, a Teleki által megjelölt rész. Viszont az Ideiglenes Nemzetgyűlés Naplójának „hiteles" kiadásában az Ideiglenes Nemzeti Kormány Nyilatkozatában a harmadik bekezdés utolsó mondatában a jelzett V/2. rész teljes szövege megtalálható, kivéve a Teleki Géza által felhozott kihagyásra szántat.[71] Ez a manőver mindenesetre a végrehajtók reakciósságát, szovjetellenességét mutatja, és az őszinteség hiányát, a kelletlen hozzáállást, amely főleg Telekit mindvégig jellemezte a nemzet számára valamennyi fontos, élet-halál kérdésben is. Adott esetben azonban a fentiek alapján bizonyítottnak tűnik számunkra, hogy legkésőbb december 5-i keletű az a „kormánynyilatkozat", amelyet már ekkor valamennyi fél: a szovjet kormány, a felszabadult területek demokratikus mozgalmának kommunista képviselői és a horthysta csoport is — elfogadott. Ezért szükséges annak e helyen való részletesebb vizsgálata, hogy világos legyen, milyen irányú befolyással bírt a szovjet kormány kifejtett álláspontja a magyar demokratikus erők által már elfogadott MKP akcióprogramhoz viszonyítottan. Ha a későbbi kormánynyilatkozat szövegét összehasonlítjuk az MKP, illetve már az MNFF programjával, alapállásuk és fő céljaik teljes azonossága mellett, igen szembetűnő különbségeket is találunk abban. A szovjet kormány az egész antifasiszta koalíció érdekeit szem előtt tartó javaslatai és kívánságai, valamint a magyar térségben folyó katonai érdekeket figyelembe vevő követelményei általában egyértelműen mérsékelő irányba terelték a hazai magyar demokratikus erők törekvéseit. A szovjet fél olyan kompromisszum tárgyalásos úton való kialakítására törekedett, amelyet a demokratikus tőkés nyugati hatalmak még el tudnak fogadni magyar vonatkozásban, valamint olyanra, amely még lehetővé teszi bizonyos volt magyar uralkodó körökkel, katonatisztekkel való németellenes együttműködést, hogy ezzel is elősegítsék a még német oldalon lévő magyar csapatok s más erők bomlását, átállását és Magyarország mielőbbi hozzájárulását a Hitler elleni harchoz.

A fenti követelmények alapján új elemként bekerült a nyilatkozatba a Horthyval kapcsolatos következő, nem elítélő, sőt pozitív kicsengésű mondat: „Országunk kormányzóját, Horthy Miklóst elhurcolták a németek." Továbbá, valóban a Lengyel Nemzeti Felszabadító Bizottság 1944. július 22-i Kiáltványához[72] hasonlóan a magántulajdonra való alapozás és annak sérthetetlenségére vonatkozó megállapítás. „Az ideiglenes nemzeti kormány az ország gazdasági és társadalmi berendezkedésének alapjául a magántulaj-

71. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés Naplója. Athenaeum, 1946. 23. old.
72. Lásd Igaz Szó, 1944. augusztus 1. 4. old. és Ocserki isztorii narodnoj Polsi. „Nauka" kiadó. Moszkva, 1965. 52—56. old.

dont tekinti és biztosítja sértetlenségét." Ez az új mondat lényegesen növelte mind az országon belül, mind pedig az országon kívül a tőkés, kapitalista, magántulajdonosi körökkel való politizálás, együttműködés lehetőségét. Különösen világossá válik ez akkor, ha figyelembe vesszük egyrészt, hogy a párt akcióprogramjában e problémáról csak mint a köz javára történő „magánvállalkozás" hatékony támogatásáról volt szó, másrészt pedig teljesen kimaradt a kormánynyilatkozatból (ugyanúgy, mint a lengyel kiáltványból is) minden államosításra vonatkozó utalás, ezzel együtt a monopóliumok, kartellek elleni fellépés és a nagybankok állami ellenőrzése is. Letompult, illetve teljesen kimaradt az akcióprogramhoz képest a nyilatkozatból a magyar reakció elleni egyidejű fellépés célja is, kivéve a földreform, illetve a demokratikus szabadságjogok megvalósítását, bár e harc reakcióellenes oldalát sem hangsúlyozta közvetlenül a dokumentum. Kevésbé éles megfogalmazásban esik szó az államapparátus megtisztításának és felelősségre vonásának szükségességéről is, mindezekkel együtt nagymértékben felerősödött a kiáltvány német- és nyilasellenes éle és célkitűzése.[73]

A legfőbb feladatokat a tervezett kormánynyilatkozat így határozta meg: Magyarország kivezetése a német fasiszta szövetségből, azonnali fegyverszünetkötés a Szovjetunióval és minden szabadságszerető nemzettel, az ország felsorakoztatása a hitlerizmus elleni fegyveres harcra, az ország függetlenségének és szabadságának visszaszerzésére. Továbbá vállalni mindazoknak a következményeit, amelyek e fordulathoz szükségesek: az okozott anyagi károknak a jóvátételét, a Hitler segítségével megszerzett előnyök felszámolását stb. stb.

Összehasonlításunk alapján megállapíthatjuk, hogy az új, ideiglenes kormány feladatának e szűkebb, az általános és határozott demokratikus átalakulást célzó teendők nélküli meghatározása azonban nem jelentette egyben és általában is az egyszer s mindenkorra vett, a történelmileg már megért demokratikus nemzeti feladatoktól való visszalépést is. Az MNFF programjává vált MKP akcióprogram továbbra is érvényben maradt és megvalósításra várt teljes egészében. 1944. december elején Moszkvában az történt, hogy a függetlenségi front egész programjának megvalósításához is szükséges első, legnehezebb és legnagyobb erőt igénylő lépésekhez, a nemzetközi lehetőségekkel és feltételekkel egyeztetett, nekik alárendelt legfontosabb feladatok megoldására megtervezték az ideiglenes kormány alakítását. Az elfogadott nyilatkozat szerint elsősorban a német szövetségből való kilépés, a fegyverszünet megkötése és az ország fegyveres harcba való bekapcsolódása, a függetlenség visszaszerzése lett a kormány feladata. Vagyis, az Ideiglenes Nemzeti Kormányt az adott sajátos nemzetközi és belső

73. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés Naplója. I. m. 23—24. old.

feltételek közepette, 1944. december elején a honmentés feladatainak megoldására és vezetésére szánták, nem pedig egy hosszabb időszakot átfogó, az egész demokratikus átalakulást is végrehajtó kormánynak.

A fenti nemzetgyűlési és kormányalakítási tervet és programot nyomban összeállítása után, még 1944. december 5-én a magyar kommunisták megtárgyalták a Moszkvában tartózkodó horthysta csoporttal is. *A céljuk az volt, hogy e csoport is tegye magáévá az elgondolást, majd együttesen kérjék mindhárom antifasiszta nagyhatalmat, hogy járuljanak hozzá a széles nemzeti egységre épülő ideiglenes magyar kormány megteremtéséhez*, és azt a német szövetségből való kilépés, a fegyverszünet megkötése és a szövetségesek oldalára történő átállás céljából fogadják, illetve ismerjék el.

Erre a tanácskozásra 5-én a késő délutáni órákban került sor Kuznyecov szovjet vezérkari főnök hivatalában. Részt vettek rajta: szovjet részről Kuznyecov vezérezredes, Popov hadnagy, tolmács és Grigorjev néven egy magyar származású szovjet diplomata; magyar részről Gerő Ernő, Nagy Imre, a három vezérezredes, Miklós Béla, Vörös János és Faragho Gábor, s a volt fegyverszüneti küldöttség két civil tagja, Szent-Iványi Domokos és Teleki Géza.[74] Gábor József tervezett részvételét lázas megbetegedése nem tette lehetővé, amit közöltek a többi résztvevővel is.

A megbeszélést Kuznyecov tábornok nyitotta meg. Bemutatta egymásnak a magyarokat, és az idézett jegyzőkönyv szerint a következő szavakkal tért rá a tárgyra, amelyet rögtön két lényeges állásfoglalás követett:

„Kuznyecov: Miután néhányszor már volt szó kormányközpont alakításáról, most elérkezett az idő, hogy ezt a Magyarország elfoglalt területéről megérkezett magyar urakkal megbeszéljék és megvalósítsák. Átnyújtok Önöknek egy nyilatkozatot (kiáltványt), kérem olvassák el.

Teleki G.: (Felolvassa.)

Vörös J.: Ez ugyanaz, amit én mondtam proklamációmban!

Miklós B.: S amit én közzétettem röpcéduláimban."

A Teleki Géza által felolvasott nyilatkozat az előzőekben tárgyalt és kialakított „kormánynyilatkozat"-tervezet volt, amelynek Vörös és Miklós tábornokok által való fogadtatása nem kell, hogy különösnek látsszék. Egyrészt, mert az igen mérsékelt és árnyalt volt, másrészt ők voltak azok az egész csoportból, akik legtöbbet megértettek az ország vesztes helyzetéből, a

74. Lásd a tanácskozásról Szent-Iványi által közölt jegyzőkönyvet. HIL. Tan. gy. 2577. (Rákosi ezen a tárgyaláson már nem vett részt, a szovjetek ismert kommunista vezetőket nem akartak előtérbe tolni. Erre is vonatkozik Gerő Ernőnek a kormány tagjaira tett megállapítása, illetve a szovjet álláspont. „Az viszont igaz — írta Gerő Ernő 1972. május 15-én —, hogy a szovjet elvtársak a háborúra való tekintettel egyelőre nem akarták, hogy ismert kommunista vezetők, pl. Rákosi Mátyás, tagjai legyenek a kormánynak. De mi ezt fel sem vetettük..." PI. Arch. H-g-127.

tényleges nemzeti feladatokból, és valamit hajlandók is voltak tenni azok megvalósításáért.

A két tábornoknak ezt a pozitív hozzáállását a tervezethez — saját gáncsoskodó magatartásuk igazolására — a horthysta csoportban különös okkal magyarázták. Szent-Iványi az idegállapotuknak tulajdonítva így fogalmazta meg azt még 1945-ben: „Különösen Miklós szeretett volna mielőbb haza, kényelembe kerülni. Vörös János pedig még mindig nagyon meg volt ijedve (az idézet írója szerint a felelősségrevonástól — K. M.) s szeretett volna ismert hazai környezetbe kerülni. Ezért a vezérezredesek — s erre vonatkozólag már napok óta célzásokat tettek — elhatározása december első napjaiban körülbelül az volt, hogy bármilyen moszkvai javaslatot aláírnak és elfogadnak, csakhogy minél előbb hazamehessenek... A szerintük ‚állandóan okvetetlenkedő' Szent-Iványi és Teleki iránt ekkor már meglehetős rossz hangulat kezdett kifejlődni."[75]

Minden valószínűség szerint ez az utolsó mondat közelíti meg legjobban az igazságot. Ugyanis Szent-Iványi és Teleki továbbra is húzták-halasztották a megegyezést, mindent felhasználtak a szovjet javaslatok elfogadásának megakadályozására. Ez azért volt így, mert még mindig tévesen ítélték meg a helyzetet. Szent-Iványi 1945-ös leírása szerint 3 „ütőkártyá"-val rendelkeztek, amelyek figyelembevétele nélkül lehetetlen Magyarországon kormányt alakítani. Ezek, melyek egyben a rendszer átmentését is jelentenék, szerinte a következők voltak: „1. Legális és konstitucionális folytonosság: az államfő az MMK-t (Moszkvai Magyar Küldöttség) bízta meg mindenféle tárgyalás lefolytatására és megegyezés aláírására; 2. az egyetlen jogviszonyt Magyarország és a három szövetséges nagyhatalom közt az október 11-én aláírt fegyverszüneti egyezmény képezte, ezt is az MMK írta alá; 3. a küldöttség összeállításánál Szent-Iványi gondosan ügyelt arra, hogy annak Teleki-jellege kidomborodjék: nagyon jól tudta, hogy a nyugati demokráciákat talán egyedül csak Teleki Pál neve töltheti el majd bizalommal."[76] Ez utóbbi miatt került be a küldöttségbe a volt miniszterelnök, Teleki Pál fia. Mindezen, eleve is tévesen felfogott „ütőkártyák" következtében Szent-Iványi és Teleki még 1944. december elején is úgy politizált és úgy viselkedett, mintha ők diktálnák a megállapodás feltételeit. Erre a tévedésre rövidesen nekik is rá kellett jönniük, akkor azonban már sem a „beteget jelentés", sem az újabb taktikázás nem akadályozhatta meg a magyar kibontakozás tényleges megindulását.

Visszatérve a Kuznyecovnál megindult tanácskozásokra, a nyilatkozat felolvasása, Miklós és Vörös rövid, egyetértést kifejező megnyilatkozása után Gerő Ernő vette át a szót, és rátért konkrét javaslatainak a megtételére.

75. HIL. Tan. gy. 2 577. 255—256. old. (Kuznyecov a fasisztáktól elfoglalt, azaz már felszabadított magyar területekről beszélt.)
76. Uo. 254. old.

Visszaemlékezése szerint „a Függetlenségi Front programját" is előadta.[77] Ez olyan értelemben elképzelhető, hogy szóban tömören azt felvázolta, hiszen az idézett jegyzőkönyvek szövegéből is kiderült, hogy a kormánynyilatkozat új elemeit viszonyította valamihez, ha kifejezetten más program ismertetéséről nem is szólnak. Az idézett jkv. javaslatait az alábbi módon adja vissza:

„Gerő: Jelenleg nincs kormányzó és nincsen forrás, széles alapokon új jogforrást kell teremteni, tehát olyat, mely jogot ruház a kormányra. Szervezett életbe kell összefogni Magyarországot."[78]

Itt, Teleki G. és Szent-Iványi közben arra vonatkozóan tettek fel zavarónak tűnő kérdéseket, hogy honnan, mely városokból jöttek Magyarországról, hol jártak Gerőék, és hogy „nehéz volt Pestről kijönni?"[79] Az előadó az első kérdezőnek: „Sok helyen voltunk (Pl. Orosháza)" majd folytatta:

„Gerő: Nem Pestről jöttünk. Tekintve, hogy nem tudjuk, van-e kormányzótól valami okmány, vagy felhatalmazás és miután K.-ról különböző módon gondolkoznak otthon, új jogforrást kell teremteni. Osztály, párt és társadalmi különbség nélkül kell az országot tömöríteni. A nyilatkozatban az az új (az akcióprogramhoz képest — K. M.), hogy ideiglenes nemzetgyűlés hívandó össze, mely megalakítja és legalizálja a kormányt. A kormány minden rétegből alakítandó (hadsereg, polgári szervezet és pártok). Nincs marakodás tárcákért. Fontos az új hadsereget megszervezni. Az ideiglenes kormány összetétele konkrétan: 2 szoc. dem., 2 kisg., 1 Nemzeti Parasztpárt, 2 kommunista és az itt lévő urakból, akik közül egy itt maradna Moszkvában, mint összekötő."[80]

Ezek után Gerő az eddig gazdára talált minisztériumokat, a kialakult személyre szóló miniszteri listával együtt felsorolta, vagyis:

Miklós Béla min. elnök.
Vörös János honv. min.
Faragho Gábor közell. min.
Teleki Géza kultusz min.
Nagy Imre földm. min.
Gábor József keresk. min.[81]

E tárgyaláson a miniszternek javaslatba hozott személyek listájára vonatkozóan a legnagyobb zűrzavar uralkodik mind a tudományos szakirodalomban, mind a korabelinek tűnő anyagokban, mind pedig a visszaemlékezésekben és naplókban. Az idézett mindkét változatú jegyző-

77. PI. Arch. H-g-127.
78. HIL. Tan. gy. 2577.
79. Teleki Géza kérdése az általa írt és Gosztonyi Péter által idézett tanulmányokban közölt jegyzőkönyv szerint a következő, nyilvánvaló provokáló célú volt: „Teleki Géza: Honnan jöttek az urak, mely városokból és milyen illetőségűek?" Sőt Teleki meg is jegyzi: „erre nem kapva választ világos volt, hogy mindketten moszkvai kommunisták." Teleki jkv. id. hely 28. és 237. old. Meg kell mondani, hogy Szent-Iványi által leközölt teljes jegyzőkönyvben ezek a mondatok nincsenek benne!
80. HIL. Tan. gy. 2577.
81. PI. Arch. H-g-127.

könyv, mind a Teleki-féle, mind pedig a Szent-Iványi által közölt, valamint A debreceni feltámadás című krónikás könyv közli a későbbi teljes kormánylistát, illetve az utóbbi csak állítja a másik kettővel együttesen, hogy a Gerő Ernő által felsorolt javaslat tartalmazta a december 22-én megválasztott miniszterelnök és mind a 11 miniszter nevét.[82] Elsősorban ezeknek az anyagoknak az alapján terjedt el ezután szinte minden területen az a téves hit, hogy 1944. december elején Moszkvában döntöttek az Ideiglenes Nemzeti Kormány valamennyi tagjáról.

A kutató számára akkor vált ez az egységesnek és megdönthetetlennek tűnő állítás gyanússá, amikor tudomást szerzett arról, hogy mind a népjóléti minisztérium, mind pedig az élére került Molnár Erik neve csak december közepén került szóba. Továbbá, amikor olyan adatokra bukkant, amelyek bizonyították, hogy 1944. december közepén a Kisgazdapártban és az SZDP-ben vita folyt a miniszteri tárcák pártok közötti elosztásáról és a leendő miniszterek neveiről is. Ezek után tette fel a korabeli szereplőknek erre vonatkozó konkrét kérdéseit. A válaszok és a tények alapos vizsgálata „a mindent Moszkvában döntöttek el", vagy „mindent készen kaptunk", már nemcsak a rosszindulatú burzsoá rágalomnak, illetve a magyar demokratikus erők tényleges szerepét lebecsülő nézeteknek a cáfolását eredményezték, hanem az első leírások pontatlan, hamisítást eredményező állításainak a helyreigazítását is.

Legelőször nézzük meg a koronatanúnak, Gerő Ernőnek a *válaszait*. Az első alkalommal feltett kérdésre 1972. V. 15-én a következő, részben már idézett, felvilágosítást kaptuk: „Ami a kormány összetételét illeti, erre vonatkozólag csak részleges megállapodás történt. (Moszkvában a szóban forgó tárgyalásokon — K. M.). ... A többi tárcák betöltését függőben hagytuk, de megállapodtunk abban, hogy a helyszínen, azaz ekkor már Debrecenről volt szó, majd kiegészítjük a kormánylistát..."[83] A kérdést nagy fontosságára való tekintettel és miután oly sok helyen olvasható az idézett téves állítás, a következő tartalommal ismételten feltettük nevezettnek: Teleki Géza által írt hivatalosnak feltüntetett jegyzőkönyvben az áll, hogy az ideiglenes kormány minden későbbi minisztere nevét felolvasta Gerő Ernő. Ezért „feltételezhető-e — idézzük a kérdés e részét szó szerint —, hogy javaslatok, vagy tájékoztatás céljából szóba jöttek ezek a nevek Moszkvában is, vagy Teleki Géza hamisít itt is, mint azóta nyugaton megjelent írásában az Ideiglenes Kormányt illetően?" Gerő Ernő ismételt válasza 1972. VI. 22-én: „Nem felel meg a valóságnak, hogy Moszkvában ... minden miniszter nevében megállapodtunk volna, s hogy én teljes kormánylistát olvastam volna

82. HIL. Tan. gy. 2 577. 258. old. Továbbá Gosztonyi P.: I. m. 229. és Paál—Radó: A debreceni... I. m. 148. old.
83. PI. Arch. H-g-127.

fel. A többi között nem volt szó Takácsról, Valentinyről, Vásáryról, sőt Gyöngyösiről sem." stb., és megerősítésként a végén ismételten aláhúzza: „...fenti nevek semmilyen formában nem kerültek szóba".[84]

Ugyancsak erre a kérdésre dr. Balogh István, aki részt vett Debrecenben a miniszterek kiválasztásában, a következőket mondotta: „Kaptuk az értesítést, hogy négy miniszter Moszkvából jön: Miklós Béla, Vörös János, Faragho, Teleki. A három nagy párt, MKP, SZDP, FKGP, és az egy kis párt, a Nemzeti Parasztpárt 2—2—2 és 1 arányban kapnak miniszteri tárcát. Utólag nyomták be Molnár Eriket mint pártonkívülit. Ez az elosztás Debrecenben volt... A személyeket, akik a tárcákra kerültek, a magyarok döntötték el, Vásáryt pénzügyminiszternek én ajánlottam, mint szakembert... Valentinyvel, hogy tárcát vállaljon én is beszéltem. Az én rábeszélésem volt számára a legjelentősebb, régóta ismertem, ..."[85]

A december közepi debreceni tárca elosztási vitákat később vesszük vizsgálat alá, itt még csak bizonyításul a korabelinek tartott jegyzőkönyvek, leírások, naplók ellentmondásait és az állításunkat alátámasztó, illetve bizonyító megfogalmazásokat kívánjuk elemezni. Kétségessé teszi az idézett tárgyalás (1944. december 5-i) jegyzőkönyvében a teljes kormánylista e napon történt beírását az a körülmény, hogy a miniszterek neveinek és a minisztériumoknak felsorolási rendje megegyezik az Ideiglenes Nemzetgyűlési Napló hivatalos felsorolásával. Az csak a Teleki-féle jkv-ben tér el egy helyen, de ott is csak a különben is egymás után jövő két minisztérium és miniszter neve van felcserélve. Feltűnő továbbá, hogy a jegyzőkönyvek tanúsága szerint csak az általunk felsorolt neveket, illetve tárcákat vagy a jelen volt személyeket érintően alakult ki vita a tárgyaláson. És végül, a jegyzőkönyvek egyik megfogalmazása egyenest bizonyít amellett, hogy nem történt meg valamennyi későbbi miniszter nevének a felsorolása.

A fent közölt 6 miniszterjelölt felsorolása után rövid vita folyt le a tárgyaláson. A vita csak a honvédelmi miniszteri tárca, amelyet Miklós Béla magának szeretett volna megtartani, és a vezérkari főnöki hely betöltése körül bontakozott ki. A szovjetek és Gerő továbbra is Vörös Jánost javasolták hadügyminiszternek, mire Miklós engedett. Ezután Teleki újra elterelő kérdést tett fel, hogy „Mikor jöttek az urak?" Gerő erre is válaszolt, és egyben folytatta, illetve befejezte javaslatai előadását, melyet a jegyzőkönyv a következőként ad vissza:

„Gerő: Három napja vagyunk Moszkvában. Előkészítő Bizottság kell, mely összehívja a nemzetgyűlést; s otthoniakat kell számításba venni."[86] Ez az

84. Uo.
85. Dr. Balogh István írásbeli közlése. Az aláírással hitelesített közlés a szerző birtokában.
86. HIL. Tan. gy. 2577. 258. old. és Gosztonyi P.: Id. hely 229. old. (Utóbbinál az idézett rész így van bejegyezve; „Gerő Ernő: Három napja vagyunk Moszkvában. Egy előkészítő Bizottságnak kell összehívni a Nemzetgyűlést és az otthoniakat kell számításba venni".)

utolsó mondat kétségtelennek tűnően azt kívánja érzékeltetni, hogy a felsorolt miniszterjelöltek mindegyike Moszkvában van, de az otthoniakat ezután kell számításba venni!

A fenti kérdéshez hozzátartozóan meg kell néznünk a rendelkezésünkre álló két napló bejegyzését is. Az egyik, Nemes József őrnagyé, aki Horthy meghatalmazó levelét vitte át a fronton a küldöttségnek, és így tartózkodott Moszkvában. Naplója 1944. december 6-i bejegyzésében a fenti hat minisztert és Gyöngyösit sorolja fel, majd megjegyzi: „és még hét helyi magyar".[87] Vörös Tibor naplóbejegyzése szintén ebben az irányban a hazai minisztereket illetően „hiányos". December 5-re értelmezendő Gábor József kivételével csak a tárgyaláson jelenlévő miniszterjelöltek neveit jegyezte fel; majd a következőt diktálta be: „a többi tárca betöltésének javaslatára nem emlékszem. A jelenlévők e javaslatot elfogadták."[88] A két napló bejegyzése ugyan közvetlenül nem, csak közvetetten fogható fel bizonyos értelemben bizonyítéknak, azáltal, hogy a hazaiak felsorolása nem szerepel bennük (Gyöngyösit kivéve Nemesnél), bár a bejegyzéseket itt sem tudjuk, hogy mikor történtek.

A fentieken túl egyébként magának Szent-Iványinak a közölt jegyzőkönyvet magyarázó, 1945-ös szövege is bizonyítja, hogy Gerő Ernő nem sorolta fel minden későbbi miniszter nevét. „Gerő terve" címszó alatt a fenti hat miniszterjelölt mellett még Erdei és Gyöngyösi nevét, illetve tárcáját említve azt írta, hogy „a többi tárca megszállására egyelőre nem volt sürgős szükség".[89]

Mindezeket egybevetve megállapíthatjuk; vitathatatlannak tűnik Gerő Ernő azon állítása, hogy Moszkvában 1944. december elején a minisztereknek csak a felében történt megegyezés, megállapodás. A másik hat minisztert csak Debrecenben választották ki és javasolták a megmaradt tárcákra.

A Szent-Iványitól idézett magyarázó szöveg még más olyan kérdést is tartalmaz, amelyet a jegyzőkönyvek nem érintenek. Így nevezettnek azt a tervét, hogy a belügyi tárcát Faraghonak kell adni, aki azt „mint volt csendőrségi felügyelő, jól ismerő és erőskezű" ember. A honvédelmi tárcát pedig a szerinte „az irányítható és befolyásolható" Miklós Bélának, hogy — mint írta — „a hadsereg lezüllesztését Vörös János ne tudja végrehajtani". „A külügyi tárcát dr. Bakách-Bessennyey Györggyel óhajtotta betölteni, annak visszaérkeztéig pedig hajlandó lett volna — saját szövegét idézzük — a külügyi tárcát ideiglenesen vezetni. Egyben a moszkvai követi és békedelegáció vezetői tisztét is szerette volna megtartani magának." Ezek az elképzelések azonban,

87. Nemes József naplója. 1944. december 6-i bejegyzés. (Nevezett bocsátotta betekintésre a szerző rendelkezésére.)

88. HIL. Vörös Tibor naplója arról, hogy hol járt és kikkel és miről tárgyalt Vörös János. (1944. december 5.—1946. március 2.) Az 1944. december 5-i bejegyzés. (Továbbiakban: Vörös naplója.)

89. HIL. Tan. gy. 2577. sz. 255. old.

mint írja; „magas láza és a vezérezredesek hazavágyódása következtében nem voltak megvalósíthatók".[90] Bár Miklós Béla megpróbálta a honvédelmi tárcát a saját kezében megtartani és Szent-Iványit a külügyi tárca élére jelölni, de ezek a kísérletek sikertelenek maradtak. Szent-Iványi, úgy tűnik, miután nem tudta biztosítani, hogy a kulcsposztok teljes egészében a horthysták kezében maradjanak, s ezzel a rendszer jogfolytonossága is biztosíttasson, inkább nem vállalt semmilyen miniszterséget. Ez az értelme a fenti fondorlatokat lezáró sorainak. „Mikor már semmiképpen sem tudta (Miklós Béla — K. M.) azt kierőszakolni — *elsősorban Szent-Iványi ellenzésére* —, hogy Szent-Iványi legyen a külügyminiszter, legalább azt óhajtotta elérni, hogy Szent-Iványi Moszkvában mint a megalakuló kabinet tagja, tárcanélküli kabinet-miniszterként maradjon vissza. Szent-Iványi azonban rögtön kijelentette, hogy ő mint csak egyszerű diplomata szeretne visszamaradni. Gerő csatlakozott Szent-Iványi óhajához. Így azután a Gerő által előterjesztett javaslat minden változtatás nélkül ment keresztül."[91] (Kiemelés — K. M.)

Valóban, az ilyen rendszerátmentő tervek keresztülvitele már lehetetlen volt 1944 decemberében, amikor a kezdeményezés teljesen átment a demokratikus erők kezébe. A tanácskozás végén a javaslatok megtétele után csak Miklós nyilatkozott újra, illetve kérdezett, a következőként: „Miklós: Lényegében elfogadjuk, a részletekre vonatkozóan még tárgyalunk. Hol alakul meg a kormány?

Gerő: A részletek a kormány ügye, s ha lehet már Pesten, ha nem, úgy Debrecenben alakulna meg a kormány.

Kuznyecov: Ha tehát az urak megegyeztek közli Molotovval; és ha jön tőle válasz azonnal közölni fogja."[92] Ezzel a megállapodással a megbeszélés eredményesen zárult!

A magyarok közötti tanácskozás megegyezéssel végződő befejezését egyedül csak Teleki Géza az általa készített jegyzőkönyvben és egy 1955-ben megjelentetett cikkében vonja kétségbe. A jegyzőkönyvben zárójelben annyi áll, hogy „24 óra gondolkodási időt kérünk".[93]

Arról azonban nincs szó, hogy ezzel záródott a megbeszélés, sőt éppen ellenkező valamennyi megnyilatkozott résztvevő véleménye. Még Szent-Iványié is, mint már láttuk.

Teleki G. 1955-ös cikkében pedig így írt: „Az iratok (nyilatkozat — K. M.) átadásával a tárgyalás Kuznyecovnál be is fejeződött, mert a fegyverszüneti bizottság három tagja gondolkozási időt kért, nem akarván megbeszélés nélkül azonnal választ adni."[94] Ezt az állítást viszont semmi sem igazolja, főleg

90. Uo. 256. old.
91. Uo. 256—257. old.
92. Uo.
93. Gosztonyi P. Id. hely 229. old.
94. Hírünk a nagyvilágban, 1955. május—július. V. évf. 5—7. 2. old.

nem az események, a tárgyalások további menete. Elképzelhető, hogy elsősorban Teleki és Szent-Iványi szerették volna tovább húzni, halasztani a kormány létrehozását, és ezért talán ők vagy egyikőjük fel is vetette e taktikához a gondolkodási időt, de a nagy többség számára ez szükségtelennek tűnt. Viszont Teleki ezt úgy tünteti fel utólag, mintha ezzel a 24 órás halasztással fejeződött volna be a tanácskozás. Erre a taktikázásra mutat az, hogy cikkében a tanácskozást követő órákra vonatkozóan a következőket közli: „Szent-Iványi és Teleki nem mentek el a moziba (a szovjet illetékes szervek által szervezett bemutató filmvetítésre — K. M.), beteget jelentve, de valójában elő akartak készülni a tárgyalásra. Szent-Iványi később valóban lázas idegösszeroppanást kapott és így nem is ment el a december 6-án hajnali 2 óra 30 perckor kezdődő tárgyalásra."[95]

A „lázas idegösszeroppanás" valóban kiütötte a sorból az egyik „állandóan okvetetlenkedőt", a reakciós múlt rendszerhez kötődő politikust. Ami azonban e betegséget okozta, egyben azt is eredményezte, hogy Szent-Iványi a továbbiakban teljesen a perifériára került. Nem vett részt többet semmilyen kibontakozási tárgyaláson.

1944. december 5-én késő este azonban nemcsak a Szent-Iványi manővereknek szakadt vége, hanem egy Horthy-kultusznak is. Az történt ugyanis, hogy 5-én este, lévén Miklós nap előestéje, a volt fegyverszüneti küldöttség „hagyományosan" nagy vacsorával és „hivatalos" pohárköszöntőkkel tervezte megünnepelni Horthynak mint kormányzónak a nevenapját. A kora esti tanácskozás állásfoglalása azonban módosította e programot. A vacsora ugyan megvolt, Mikulás-napi vacsora, sőt még talán éltették is Horthyt,[96] de a hivatalos pohárköszöntő elmaradt.

Az 1944. december eleji moszkvai kormányelőkészítő tanácskozások utolsó felvonására az 5-i megbeszélések után igen gyorsan sor került. Az 5-én este kb. 8 óra 30 perckor véget ért megbeszélést követő 5—6 órával Molotov már magához kérte az összes, az előkészítő munkában részt vevő magyart, és 6-án a kora hajnali órákban, 2 óra 30 perctől 3 óra 30 percig tartóan egy zárótanácskozást tartott.[97] Miután a szovjet kormány legmagasabb szintű végleges és hivatalos állásfoglalása itt hangzott el, ezért ez a tárgyalás mind formai, mind pedig tartalmi vonatkozásban egyike a legfontosabb előkészítő tanácskozásoknak. E zárótanácskozáson magyar részről részt vett Gerő Ernő, Faragho Gábor, Miklós Béla, Nagy Imre, Tarnay István, a küldöttség titkára, Teleki Géza és Vörös János. Szovjet részről: Molotov, Dekanozov, Kuznye-

95. Uo.
96. Nemes J. id. naplója, 1945. december 5-i bejegyzés.
97. Paál—Radó: A debreceni... i. m. 148—149. old.

cov, Szuszajkov altábornagy, a 2. Ukrán Front haditanácsának a tagja, Puskin, Grigorjev és Podzerov, tolmács.[98]

A tárgyalást Molotov a következő szavakkal nyitotta meg: „Tudom, hogy Kuznyecovnál tárgyalás folyt a leendő kormány összeállítása és működése tárgyában. Nem tudom jól vagyok-e informálva, hogy önök mind elfogadták a nyilatkozat tervezetet? Vagy van-e még valami kérdésük? Tudni szeretném az összes magyar urak véleményét (Gerőét és Nagyét is), szeretném tudni, hogy a beérkezett információk helyesek-e és elfogadják-e a nyilatkozatot." Miklós Béla, Faraghó és Vörös vezérezredesek kijelentik egyértelműen: „Elfogadjuk".[99]

Gerő Ernő erre az aktusra így emlékezett vissza: „. . . Molotovnál volt egy hivatalos megbeszélés is, amelyen mindkét fél részt vett, s amelyen közöltük, hogy miben állapodtunk meg. Itt elég éles vitára került sor Molotov és Teleki Géza között, mert Teleki egészében védte apjának a politikáját. De a létrejött megállapodást ez a vita nem érintette."[100] Nevezett és vele együtt Nagy Imre álláspontja világos volt ugyan már korábban is, de valószínűnek tűnik, hogy a szovjet külügyminiszter kérdésére ők is kifejezték formailag egyetértésüket. Ezt azonban a jegyzőkönyv nem tünteti fel. Sőt, a tanácskozás végén Molotovnak megismételt hasonló kérdésénél a Teleki-féle jegyzőkönyvbe az is be van írva, hogy Teleki akadékoskodásnak, rosszindulatú kicsinyeskedésnek tűnően felhívta a külügyminiszter figyelmét, hogy Gerő és Nagy egyetértő, a megállapodást elfogadó véleményét nem kérdezte meg „miniszter úr". Erre állítólag Molotov, aki a Teleki jegyzőkönyve szerint is az előzőekben is „az összes magyar urat" kérdezte, megismételte a kérdést „Gerő és Nagy felé fordulva", de a direkt kérdésre is megadott egyetértő választ sem közli a grófnak a jegyzőkönyvet ismertető tanulmánya.[101]

Teleki Géza a szovjet külügyminiszter első kérdésére a 3 magyar tábornoktól eltérően nem válaszolt, hanem kérdést tett fel. Mégpedig:

„Teleki G.: Mielőtt elfogadnám, szeretnék a miniszter úrhoz egy kérdést tenni. Személyemet illetőleg teljes szívemből szeretnék együttműködni Szovjettel. Tekintettel azonban arra, hogy Molotov úr november 16-án kijelentette, hogy ‚Önök idealizálják az elhunyt Teleki Pál grófot, mi viszont nem vagyunk sem politikájával, sem pedig nézeteivel egyetértésben' („vous idéaliser le feu C. Paul Teleki mais nous ne sommes pas d'accord avec sa

98. HIL. Tan. gy. 2 577. 259. old. (a tárgyalásról készült XLII. sz. viselő jegyzőkönyv). A Teleki-féle jegyzőkönyv alapján Gosztonyi P. (id. hely 231. old.) még Asjukin nevű részt vevőt is megemlít, mint aki később Puskin helyettese lett Budapesten.
99. Uo. 259. old.
100. PI. Arch. H-g-127.
101. Gosztonyi P.: Id. hely. 232. old.

politique, et sos voues".) — pusztán érzelmi okokból, mint Teleki Pál fia nem tudom, hogy részvétem a kormányban helyénvaló-e?[102]

Molotov: Tekintve, hogy ismerjük a véleményeket, sem Ön, sem én nem mondanánk igazat, ha azt mondanánk, hogy nézeteink nem ismeretesek. Nyíltan: („Viszont nyíltan fel kell tennem a kérdést: — írja érthetőbben a Teleki-féle jkv.) Önöknek kell-e közeledni felénk, vagy minekünk Önökhöz? Tekintettel arra, hogy Magyarországot minden pártból akarjuk közösen felépíteni, nem tartjuk elfogadhatatlannak Teleki Pál fiát.

Teleki G.: Ez esetben a nyilatkozatot és a közreműködést elfogadom."[103] Ezek után a szovjet külügyminiszter bemutatta a létrehozandó magyar kormány mellé Magyarországra küldendő szovjet személyeket: *Szuszajkov tábornok:* „ő fogja bevezetni a kormányt működésébe, tekintve, hogy ő Malinovszkij legelső munkatársa és Malinovszkij és Önök között lesz összekötő", *Puskin követ,* „aki a kormányt fogja önöknél képviselni" (szovjet kormányt — K. M.) és *Grigorjev* „követségi titkár" lesz. Ezt követően Molotov így folytatta mondandóját: „Elkövetkezett a gyakorlati teendők ideje, hiszen az előzetes fegyverszüneti idő már elmúlt. A legfontosabb, hogy Szuszajkov közreműködésével helyben Magyarországon a nemzetgyűlés tagjait egy előkészítő bizottság összehívja. Egy úr a delegáció tagjai közül maradjon itt Moszkvában.

Faragho: Ez Szent-Iványi D. volna."[104]

A szovjet külügyminiszternek e zárszószerű mondatai után úgy tűnt, hogy a tanácskozás véget ért. Molotov azonban mégis még egyszer megkérdezte: „Vannak-e még kérdéseik az uraknak, ezekre kész vagyok válaszolni." Erre azután a volt fegyverszüneti bizottság jelenlévő tagjai részéről újra megindult a vita, az utolsó kétségbeesett kísérlet Horthynak vagy a reakciós „Magyar Királyság" rendszere jogfolytonosságának az elismertetésére. Előbb Faragho kérdezett.

„Faragho: A Kormányzó Úr felhatalmazása alapján az MMK írja-e alá a végleges fegyverszünetet is, vagy sem? és jogilag ez a delegáció képviselője továbbra is? (Ti. Szent-Iványi, aki Moszkvában maradna — K. M.)

102. A Teleki-féle jegyzőkönyvben az utolsó mondatrész tartalmilag eltér az itt idézett Szent-Iványi által közölt jegyzőkönyvtől. Mégpedig „. . . . egyetértésben — nem szeretnék részt venni a kormányban; — áll Telekinél —, mert az az érzésem, hogy most csak névjegyként kívánnának oda". Ez a kijelentésszerű fogalmazás nem igazolódik Molotov rögtön megadott válaszával.

103. HIL. Tan. gy. 2 577. sz. 259—260. old. A Teleki által írt jegyzőkönyvben a saját válasza itt is eltér a lényeget illetően az idézett Szent-Iványi-féle jegyzőkönyvtől. „E nyilatkozatot elfogadom, de részvételi jogomat fenntartom még néhány kérdést nem tisztáztunk. . ." írta Teleki. Viszont éppen a nála található Molotov válasz tartalma tűnik szövegét megcáfolónak. Idézzük a szovjet külügyminiszter válaszát is: „Molotov: Jó. Amennyiben, tehát közös nézeten vagyunk, bemutatom. . ." Bár mindkét jegyzőkönyvi forma a későbbiekben tartalmazza Teleki kormányba lépésének a beleegyezését is. Ez viszont Teleki Géza szövegét látszik kétségtelenül igazolni.

104. Uo. 260. old.

Molotov: Miután nincs kormányzó. ez a kormány feladata lesz. ‚Je dois vous désanchanté M. Faragho — car le Delegation n'existe plus pour nous,' (Ki kell ábrándítanom Önt Faragho Úr, mert a delegáció nem létezik többé a számunkra. — K. M.) és Szent-Iványi D. mint a megalakulandó kormányközpont exponense maradna itt."[105]

Az egyértelműen elutasító szovjet álláspont után Teleki Géza vette át újra a szót. Miután az eddig idézett jegyzőkönyvből hiányzik Teleki kérdése, és ez a kérdés és a rá adott válasz lényegesnek tűnik a nemzetgyűlés tagjait illetően — tőle közölve idézzük itt: „Teleki: Ha széles alapokon kell nemzetgyűlést egybehívni, abban csak úgy vehetek részt, ha a magyar közjogi méltóságok is képviselve lesznek. Molotov: Ezt elfogadom."[106] Meg kell előre mondani, hogy ennek a kialakult álláspontnak is teljesen megfelelt a későbbi gyakorlati politika a felszabadult területeken, az Ideiglenes Nemzetgyűlés tagjai és tisztségviselői vonatkozásában is.

A gróf következő kérdése újra a rendszerátmentést forszírozta.

„Teleki G.: Visszatérve Faragho vezérezredes úr előbbi kérdésére — mondta —, felteszem a következő kérdést: Miután a kormányzó a Szent Korona Magyarországának nevében és nem mint személy adta a delegációnak a megbízatást, az a kérdés, hogy a szovjet kormány a Szent Korona által képviselt Magyar Királyságot elfogadja-e vagy sem?

Molotov: Ezzel a Magyarországgal már 4 éve háborúban vagyunk.

Teleki: Tekintve azonban, hogy a három Szövetséges Hatalom október 11-én az előzetes fegyverszünet aláírását fentiek alapján fogadta el a delegáció működése, megbízatása is el lett fogadva." Erre a kérdésre adta meg a szovjet külügyminiszter a 3 antifasiszta nagyhatalom nevében a következő határozott, de a végleges magyar államforma kérdésében továbbra is árnyalt és a beavatkozás szándékát és látszatát is kerülni akaró választ. A magyar demokratikus erők álláspontja a fenti formában már e kérdésben is egyértelműen világos volt. Sőt, úgy tűnik, hogy a horthysta csoport éppen a szovjet benemavatkozási szándékot, politikát akarta itt is kihasználni a magyar demokratikus erőkkel szemben a régi rendszer átmentéséhez. A szovjet külügyminiszter válaszát fontosságára való tekintettel egészében szükséges idéznünk.

„Molotov: Ha a kormányzó előkerül, úgy el fogjuk fogadni, de október 11-e óta események történtek és változott a helyzet. Éppen mi segítettünk a K.-nak, (kormányzónak — K. M.) hiszen két napra megállítottuk csapatainkat, azóta pedig a K. nevében megalakult a Szálasi-kormány, ezért a K.-val és avval a Magyarországgal a Szovjetnek semmi köze sincsen. Mi nem kötelezünk senkit sem a kormányban való részvételre — de azt hisszük, hogy úgy a Szövetsége-

105. Uo.
106. Gosztonyi P.: Id. hely 232. old.

sek, mint a magyarok részére jó munkát végzünk, és ha a magyarok nem kívánnak cselekedni, úgy mi fogunk a magunk intenciói szerint cselekedni. Ha a magyarok képesek működni, úgy mi ebben segítséget nyújtunk. És ha Magyarország fel lesz szabadítva, akkor demokratikus alapon megalakulhat törvényes és alkotmányos magyar kormány. Mi az ideiglenes kormánynak segítünk, a többi az Önök lelkiismeretének és felelősségének ügye."

A szovjet külügyminiszter nyilatkozatából világos volt, hogy az antifasiszta koalíció számára nem játszik lényeges szerepet semmiféle horthysta vagy királysági jogfolytonosság. Abba nem kívántak beavatkozni. A leglényegesebb volt számukra, hogy legyen olyan erő és vezetés Magyarországon is, amely határozottan cselekszik az ország átállítása érdekében. Ha ezt Horthyék tették volna meg, még volt rá erejük, akkor őket is támogatták volna. Most már viszont más erők játszanak lényegesebb, jelentősebb szerepet, mint a nevezettek. Ezért az új kormányközpont kialakítását támogatták. Az a kérdés, hogy a kívánt demokratikus alapú rendszert Magyarországon a törvényesség és alkotmányosság milyen értelmezésével kívánják a magyarok létrehozni — saját belső erők dolga maradt továbbra is. Úgy tűnik, ezt Teleki is megértette. Vagyis azt, hogy Moszkvában nem döntenek arról, királyság maradjon-e Magyarország vagy sem. A lényeges, hogy akik tudnak, azok cselekedjenek az ország érdekében. Csak a legnagyobb feladatok megoldása után döntsenek a többi kérdésről. Talán ez az árnyalt szovjet válasz reményt ébresztett gróf Telekiben, ezért fogadta el a még most felkínált együttműködési lehetőséget a következő szavakkal: „Köszönöm a miniszter úrnak válaszát és felvilágosításait, melynek tudomásul vételével a kormány munkájában való részvételt elfogadom, hiszen a Szovjet iránti érzelmemet kifejeztem, amikor ide kijöttem."[107]

Ezzel tulajdonképpen a hivatalos szovjet—magyar kormányalakítást előkészítő tárgyalások befejeződtek. Molotov külügyminiszter záró szavai már csak arra vonatkoztak, hogy a Kuznyecov által megszervezendő, repülőn vagy vonaton történő hazautazás után minél előbb kezdje meg a magyar fél a munkát.

A bemutatott nagy jelentőségű hivatalos és utolsó tanácskozásnak a fent már tárgyaltakon túl még egy-két — nem olyan lényeges — eleme bizonyos visszemlékezésekben, leírásokban némileg eltérően kap megvilágítást. Ilyen kérdés az, hogy kik és hol döntöttek arról, hogy Debrecenben lesz a nemzetgyűlés és kormány ideiglenes székhelye. Az 1947-ben kétszer is kiadott „Krónikás könyv" úgy állítja be a résztvevők közlése alapján, mintha e kérdésben ezen az utolsó tanácskozáson Molotov döntött volna.[108] Amint korábban többször megvizsgáltuk, illetve érintettük e kérdést is, ismert, hogy

107. HIL. Tan. gy. 2 577. sz. 260—261. old. (XLII. sz. jkv.)
108. Paál—Radó: A debreceni... I. m. 149. old.

még novemberben Horthy volt fegyverszüneti küldöttsége javaslatára fogadta el a szovjet külügyminiszter is Debrecent.

Egy másik ilyen kérdés, hogy ezen az utolsó megbeszélésen is előadták-e a magyar kommunisták részletes javaslataikat vagy sem. Szintén az előbbi munka állítja, hogy igen, Gerő Ernő itt is ismertette az 5-én este elmondott javaslatait, és fel is olvasta a kormánynyilatkozat-tervezetet.[109] A kérdésnek nincs nagy jelentősége, mert ugyanis, 1—2 személy kivételével, ugyanazok vettek részt mindkét tanácskozáson, és tulajdonképpen pontosan nem is emlékeznek már erre a még élő résztvevők sem. A rendelkezésünkre álló két jegyzőkönyv jellegű feljegyzés azonban nem tesz említést erről.

Kicsit lényegesebb az a probléma, hogy az egyes anyagok hogyan adják vissza a felelős emberek kijelentéseit. A „Krónikás könyv" pl. a szovjet külügyminiszter által elmondottként a következőket is írja: „Molotov maga hangsúlyozta, hogy a részletekbe semmilyen formában nem kíván beleavatkozni, elvégre ez Magyarország belső ügye, a szovjet kormány csak segítséget kíván nyújtani a demokratikus kibontakozáshoz és ő a maga részéről a munka azonnali megkezdésére hívja fel a jelenlévők figyelmét."[110] Ilyen lényeges kijelentések kimaradása a jegyzőkönyvszerű anyagokból azok komoly hiányosságaira mutat, bár belőlük is kiolvasható, hogy a szovjet kormány és szövetségesei messzemenő segítő szándékot tanúsítottak valamennyi magyar csoporttal folytatott tárgyalásaik során.

A december 6-án a hajnali órákban befejeződött tárgyalások után rövidesen megkezdődött a magyar csoport hazautazási felkészülése és felkészítése. Ez a meleg ruházattól egészen a jármű neméig mindent magában foglalt. Az MMK már a Kuznyecov tábornok hivatalában folytatott 5-i tárgyalások után megszűntnek tekintette magát.[111] Így ez az utolsó formailag és jogilag még magyarázható hivatalos kapocs is felszámolódott tehát a Moszkvában levő volt horthysta csoport és a korábbi rendszer között. Valamennyien mint különálló egyének kapcsolódhattak az új kibontakozás munkájába. Ilyen munkát Szent-Iványi Domokoson kívül valamennyien hajlandók voltak vállalni. Ezért nevezetten kívül mindegyikük visszatért Magyarországra a dezignált minisztereket hazaszállító különvonattal. Szent-Iványi formailag lázas betegségén túl azon a címen maradt egyedül a horthysta katonatiszti és civil csoportból Moszkvában, hogy ott összekötői feladatokat lásson el, de mint látni fogjuk, ilyen munkát egyáltalán nem végzett. Minden valószínűség szerint a Szovjetunióval és a demokratikus erőkkel való együttműködést nem vállaló magatartása miatt elfogadhatatlanná vált még

109. Uo.
110. Uo.
111. Gosztonyi P.: id. hely 230. old., továbbá Paál—Radó: A debreceni... I. m. 248. old.

ilyen munka folytatására is a szovjet kormány előtt. Végül is 1945. január közepén, 19-én került vissza az országba.[112]

1944. december 6-án már tisztázódott, hogy az időjárás miatt a magyar csoport nem utazhat repülőgéppel, hanem csak vonaton. Még e napon közölték a csoporttal, hogy ennek következtében 7-én délután indul a különvonatuk.[113] A közel 20 főből álló magyar csoportot december 7-én délután a moszkvai Kievi Pályaudvaron Kuznyecov vezérezredes, a vezérkari főnök helyettese búcsúztatta hazautazásuk alkalmával. A csoportot szállító különvonat moszkvai idő szerint 17 órakor indult el a szovjet fővárosból. A különvonat magyar utasai a következők voltak: a hat miniszterjelölt, Miklós Béla, Vörös János és Faragho Gábor vezérezredesek, Gábor József (aki betegen utazott), Nagy Imre és Teleki Géza. Továbbá Gerő Ernő, Szabó István, a későbbi honvédtábornok, és még két volt emigráns kommunista, akiket a fronton keresztül illegális munkára kívántak küldeni. E vonattal tért haza valamennyi valamilyen céllal 1944 őszén Moszkvába került magyar katonatiszt vagy civil és hozzátartozóik: Csukásy-Gartner Lajos alezredes, Miklós Béla tiszti beosztottja, Nemes József és Simonffy-Tóth E. őrnagyok, Vörös Tibor százados (Vörös János fia) Török József repülőfőhadnagy, Tarnay István követségi titkár, valamint Vörös Jánosné és Simonffy-Tóthné. A vonaton utaztak Magyarországra azok a magas rangú szovjet tisztek és diplomaták is, akik a megalakulandó magyar kormány mellé kaptak beosztást: Szuszajkov altábornagy, Puskin követ, Grigorjev követségi titkár és a különvonat személyzetéhez és őrzésére kirendelt katonai s polgári személyek.[114]

A különvonat Kieven át, majd a Moldvai Szovjet Szocialista Köztársaságon keresztül érkezett Románia területére, ahol a keskenyebb vágányon a király különszerelvényén folytatódott az út Erdélyen keresztül a Tiszántúl fővárosáig. Debrecenbe, az országnak is leendő ideiglenes fővárosába, december 12-én a kora reggeli órákban futott be. Ezzel az új, demokratikus hatalom szervezésének egy új szakasza kezdődött el, amely egyben a magyar történelem újabb, rövid „debreceni korszakának" is a kezdete volt.

112. HIL. 2 576/Tan. gy. Szent-Iványi: „A magyar kérdés 1945 nyarán" sk. jegyzetei 20. old.
113. Nemes id. napló, 1944. december 6-i bejegyzés.
114. HIL. Tan. gy. 2 577., Gosztonyi P. id. hely 228. old., Paál—Radó: A debreceni... i. m. 151. old., továbbá Gerő, Szabó István és Kerekes-Erdélyi J. visszaemlékezése.

IX. FEJEZET

AZ IDEIGLENES NEMZETGYŰLÉS ELŐKÉSZÍTŐ BIZOTTSÁGA ÉS A NEMZETGYŰLÉSI VÁLASZTÁSOK

1944. december 12-ével, amikor a kora reggeli órákban Debrecenbe érkeztek a volt moszkvai magyar küldöttek, valóban új, a szovjet fővárosban véglegessé vált és az antifasiszta nagyhatalmak hozzájárulását is élvező magyar kormányalakítási tervezet közvetlen megvalósításának szakasza kezdődött el.

A terv, illetve az elképzelések valóra váltásának munkálatai bizonyos értelemben ugyan már a hazafelé tartó különvonaton megkezdődtek. 9-én este, először a 7-i elindulás óta, a dezignált magyar miniszterelnök és miniszterek szalonkocsijában megjelent Szuszajkov vezérezredes, és megindultak a moszkvai döntések megvalósítására irányuló tervezgetések. 10-én már „reggeltől estig tanácskoztak Miklósnál a leendő magyar kormány tagjai".[1] Gerő Ernő ezekre a tanácskozásokra közvetetten utalt vissza: „A kormány összetételéről — írta 1972. május 15-én a szerző kérdéseire — Puskin nagykövettel folytattunk megbeszéléseket, főként Debrecenben, mert az úton még nem tudtuk, hogy kikkel lehet számolni."[2] Sőt, a moszkvai tervnek nemcsak a konkrét megvalósításáról folyt megbeszélés itt, hanem már a jobb pozíciókért is megindult a tülekedés a horthysta csoport tagjai között. „A vonaton azonban más irányban is megindultak tárgyalások és — az intrikák is", jegyzi meg a debreceni Krónikás könyv is.[3] A konkrét eredményeket is hozó munka azonban valóban csak Debrecenben indulhatott meg,[4] mégpedig rögtön december 12-én, két vonalon is. Ennek első lépése a Szovjetunióból érkezett valamennyi magyar és szovjet felelős személyiség, valamint a helyi, debreceni, a más városokból való demokratikus vezetők kölcsönös bemutatása volt, s a különböző, már kialakult elképzelések és a lehetőségek összevetése a Moszkvából hozott konkrét tervekkel, majd ezt követően a Debrecenben kialakuló és egységessé váló magyar részletes terv folyamatos egyeztetése a

1. Paál J.—Radó A.: A debreceni feltámadás. Második kiadás. (Debrecen), 1947. 151—152. old. és Nemes József naplója. 1944. december 9-i és 10-i bejegyzések.
2. PI. Arch. H-g-127. Gerő Ernő visszaemlékezése.
3. Paál—Radó: A debreceni... i. m. 152. old.
4. Nemes József naplója, 1944. december 10-i bejegyzés.

szovjet megbízottakkal azért, hogy a végrehajtásban segítségüket biztosítsák. Mindkét területen azonnal és párhuzamosan is indult a tevékenység, mégis az első volt a jelentősebb, mert enélkül nehéz lett volna egységes magyar álláspontot kialakítani.

A két csoport, a Moszkvából érkezettek és a helyiek kapcsolatának megteremtését a szovjet katonai városparancsnokság intézte. Mégpedig úgy, hogy mivel a Nemzeti Bizottság éppen ülésezett, innen hívatták ki még ebéd előtt a megbízott polgármestert, dr. Vásáry Istvánt azzal, hogy magas rangú szovjet személyek kívánnak vele tanácskozni. A megbeszélés Vásáryval azonnal meg is indult. Rajta kívül azon Szuszajkov vezérezredes, Csefcsenkov altábornagy, Puskin követ és Grigorjev követségi titkár — aki egyben tolmácsolt is — vett részt.[5] Figyelemre méltó körülmény, hogy a hivatalos szovjet szervek és megbízottak most is a helyi állami vezetővel vették fel az érintkezést, nem pedig a Nemzeti Bizottsággal. Ennek az előzőekből következtethetően csak az a jelentősége, hogy a szovjet fél az egész antifasiszta koalíció és a hatékonyabb németellenes harc érdekeit vette figyelembe, s ezek mindegyike a lehető legszélesebb németellenes összefogáson alapuló magyar tömörülést követelte meg, benne a bizonyos németellenes feladatokat vállaló újjászerveződő volt horthysta államapparátus egyes részeit is.

Magáról a megbeszélésről Vásáry polgármester még 1947-ben a következőképpen számolt be: „Az urak (a fennebb felsorolt szovjet személyek — K. M.) egész röviden azt a kérdést intézték hozzám, vázoljam az állapotokat és mondjak el őszintén mindent. Én ennek a kérelemnek eleget is tettem, és amikor beszédem végére értem, elmondtam azt is, hogy mint közigazgatási ember, a magam részéről kívánatosnak tartanám, hogy valami történjék az egységes közigazgatás lehetővé tétele érdekében. Egészen nyíltan megmondtam azt is, hogy az lenne a helyes, ha a felszabadult országrészeken egy kormányszerű szerv alakíttatnék." Vásáry tájékoztatója „közel három óráig" tartott, és a végén a szovjet vezérezredes megjegyezte: „azért voltak kíváncsiak a véleményére — folytatódik tovább a polgármester idézett beszámolója —, mert ők tudni akarják, hogy milyen gondolataik vannak a vezető embereknek és hogyan képzelik el ők a kibontakozás útját." Vásárynak pedig arra a véleményére, hogy „jó lenne valami kormányfélét létesíteni", a tábornok a következőket válaszolta: „Ha a magyarok ezt akarják, akkor én megmondhatom magának, hogy mi azért jöttünk ide, hogy ebben segítségükre legyünk. Különben is mindjárt találkozni fog Miklós Béla vezérezredessel, akivel majd tárgyalhat e kérdésről tovább."[6]

Ezután a megbeszélés után valóban rövid idő múlva, délután 4 óra körül Vásáry megismerkedhetett Miklós Bélával és Gerő Ernővel. Ezután már csak

5. Paál—Radó: A debreceni... i. m. 153. old.
6. Uo. 153—154. old.

hármasban tárgyaltak tovább. Vásáry szerint: „Gerő Ernő és Miklós Béla ismertették velem a tervüket. A kibontakozás első állomása az, hogy egy bizottságot kell alakítani, amely gondoskodik arról, hogy a felszabadított Tiszántúlon megválasszák egy ideiglenes nemzetgyűlés tagjait, ez a nemzetgyűlés Debrecenben ül össze tanácskozásra és itt alkotmányos formában megválasztja a kormányt. Nyomban felkértek engem arra, hogy a nemzetgyűlési képviselőválasztásokat előkészítő bizottság elnöki tisztjét vállaljam el, én ennek a kérésnek azonnal eleget is tettem."[7] Ez az egyetértést hozó hármas megbeszélés azzal ért véget, hogy még ugyanazon a napon este szélesebb keretek között folytatják tovább.

E döntés alapján tartották meg 12-én este az aznap már harmadik tárgyalást. Ezen Vásáryn kívül már a debreceni Nemzeti Bizottság elnöke, Juhász Nagy Sándor, Révész Imre református püspök és néhány jeles egyetemi tanár, valamint a Moszkvából érkezett magyarok többsége is részt vett.[8] Erről a tanácskozásról már több napló, illetve visszaemlékezés tanúskodik. Révész püspök naplójában a következőket írta a megbeszélések tartalmáról: „Oroszok nélkül tárgyaltunk. Gerő Ernő vitte a szót, ... előadta azt a tervet, hogy Debrecen, Szeged, Békéscsaba és Hódmezővásárhely városokból összeül itt Debrecenben egy előkészítő bizottság, amelyben a szociáldemokrata, kommunista, kisgazda és radikális polgári pártok képviselői vesznek részt és ez a bizottság megállapítja az elveket és módozatokat, amelyek mellett néhány nap alatt a Tiszavidék és a Duna—Tisza közének városaiból össze lehet állítani egy ideiglenes nemzetgyűlést. Ez a nemzetgyűlés december 21-én — tehát 9 nap múlva — itt, Debrecenben tartaná első ülését, megválasztaná a kormányt és a különböző intézkedések meghozatala után együtt maradna mindaddig, amíg végleges országgyűlést alakítani nem lehet."[9] A naplójában még 1944-ben a december 12-i értekezletről papírra vetetteket Révész Imre egy 1955-ben írt, a visszaemlékezéseit is tartalmazó tanulmányában a következő igen lényeges résszel egészítette ki: „*ez a nemzetgyűlés* ideiglenes kormányt választ, ezt felruházza az állami főhatalommal, maga pedig, *a nemzeti és állami szuverenitás hordozójaként*, mindaddig együtt marad, amíg az országterület teljes felszabadulása után általános titkos választásokkal meg nem lehet alakítani a szuverenitás teljességével bíró, demokratikus, alkotmányozó és törvényhozó népképviseletet."[10] (Kiemelés — K. M.)

7. Uo. 154. old.
8. Lásd Révész püspök naplóját (Idézi Paál—Radó: A debreceni... i. m. 155. old.), továbbá Nemes J. naplója, 1944. december 12-i bejegyzés és Vörös naplója, 1944. XII. hó 12-i bejegyzés (Lásd: HIL. Vörös naplója.)
9. Idézi Paál—Radó: A debreceni... 155. old.
10. Tanulmányok a magyar népi demokrácia történetéből. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1955. Révész Imre: Az Ideiglenes Nemzetgyűlés és az Ideiglenes Nemzeti Kormány. 139—140. old.

Még többről tájékoztat a fenti értekezletet illetően Vörös János naplója. Vörös vezérezredes ugyan nem vett részt a megbeszélésen, mert katonai kérdésekről folytatott tanácskozást ekkor, de másnap a kommunisták részletesen, a fő kérdéseket pontokba szedve tájékoztatták, s ezt le is diktálta naplójába. Így a szóban forgó kérdésekről a 13-i bejegyzésben a következőkről olvashatunk: „11.30. Gerő, Nagy Imre és Gábor urak tájékoztattak a 12-én Miklós vezérezredes lakásán megtartott tárgyalás eredményéről. Megbeszélésre került:" „Ezután első pontban a fentiekben már ismertetett előkészítő bizottságra vonatkozó Gerő-javaslatot találjuk a következő kiegészítéssel: „Ezen előkészítő bizottság vezetője Vásáry polgármester lesz. Ő csak azután volt hajlandó ezt vállalni, miután az idősebb Révész püspök és Juhász Nagy volt igazságügy-miniszter is akarták ezt. Kizárólag tapintatból nem akarta, mint fiatalabb az ő tudtuk nélkül ezt vállalani."

Vörös naplója második pontként a nemzetgyűlés összehívásának kérdésében a határidőre, a formára majd tartalomra vonatkozóan tett javaslatokat, és az ezekhez fűzött észrevételeket adja vissza. Az utóbbihoz Juhász Nagy aggályát jegyezte fel a rövid választási időt illetően, különösen akkor, ha a választás nem csak formális lesz, „hanem ez a már felszabadított területek népakarata". Még élesebben fogalmazta meg ezeket az aggályokat Révész Imre 1955-ben. „Minekünk debrecenieknek csak az előkészítő tervnek az a része hangzott az első hallásra kissé hihetetlenül, hogy a nemzetgyűlés megnyitása december 21-re terveztetik, tehát az előkészítés munkálataira, a felszabadult területeken való közhírré tételre, a képviselők megválasztására és Debrecenbe gyűjtésére csak alig több, mint egy hét áll majd rendelkezésre. ... Hogyan lehet elképzelni ennek a merész tervnek nyolc nap alatti megvalósítását megfelelő szállító és híradó eszközök hiányában — azután tulajdonképpen *kik* fognak és *kikből* fognak választani képviselőket, méghozzá egyik napról a másikra?! Gerő Ernőék nyugodtan, ... végighallgatták aggodalmainkat, s azután így szóltak: „Higgyék el nekünk az urak, hogy ha egyszer nem a régi sablonokat, hanem a végveszélyben forgó hazát és nemzetet látjuk magunk előtt, sok mindent meg tudunk csinálni, amiről azelőtt még csak nem is álmodtunk. Mink ebből már kemény iskolát jártunk ki, és egészen bizonyosan hisszük, hogy ha nem a formákra, hanem a lényegre, nem a múltra, hanem a jelenre és a jövőre, nem a mellékszempontokra, hanem magára az ügyre nézünk: a dolog menni fog'."[11]

Vörös naplója szerint Juhász-Nagy kérdésesnek ítélte meg azt is, hogy a javasolt módon összehívandó nemzetgyűlés eléggé demokratikus lesz-e. „A nemzetgyűlés összetétele megfelelő lesz-e? Nehogy reakciós, megkötő elemek kerüljenek ide — mondotta —, akik a munkát csak meg akarják majd akasztani, pedig itt minden percért kár." Ez a fajta aggodalom csak akkor lett

11. Uo. 140. old.

volna jogos, ha az új nemzetgyűlési választásokat kizárólag a régi államapparátusra és a korábbi szervezetekre bízták volna. A kialakult demokratikus népmozgalom azonban annak is biztosítékát adta, hogy az új nemzetgyűlés ne jobboldali, sőt reakciós küldöttekből álló szervezet legyen. Szó esett még az előkészítő bizottság tagjairól is. E problémakörrel kapcsolatban, de arról véglegesen csak később döntöttek, amikor a többi városból annak leendő tagjai megérkeztek.

Az 1944. december 12-i esti tárgyalás következő, Vörösnél a 3. pontban levő igen fontos állásfoglalása Horthyt, illetve az ország államfőjének a kérdését érintette. „3. Juhász az államfő kérdését vetette fel. Lesz-e államfő? Jelenleg az államfő Horthy Miklós. Megállapodásra jutottunk — adja vissza Vörös naplója a vele közölt döntést —, hogy amikor az egész ország fel lesz szabadítva és amikor az egész ország képviselői jelen lesznek, a magyar nép akarata fog majd teljesülni. Ha Horthy Miklós kormányzót akarja, úgy ez fog jönni, ha királyt akar, az; ha köztársaságot akar úgy az lesz. A magyar nép fog dönteni erre vonatkozóan. Juhász Nagy a kormányzó úr ellen foglalt állást" — jegyezte fel végül Vörös a kommunisták közlését.

A kormányzó, illetve államfő kérdéséről Révész püspök is feljegyezte naplójában a kialakított álláspontot. A probléma fontosságára való tekintettel ezt is idézzük. „Juhász Nagy Sándor azt kérdezte — írja —, hogy állunk Horthyval és felvettetik-e az államfő kérdése, mire úgy Dálnoki Miklós Béla, mint Gerő Ernő kijelentették, hogy Horthy hogy és hollétéről nem tudnak, az államfő kerdés pedig semmiféle formában nem fog felvettetni."[11/a]

Horthy, illetve az államfő, vagy végső soron az államforma kérdésének ez a továbbra is árnyalt kezelése, és az ideiglenesség megszűnése utáni időben történő eldöntés álláspontja még esetleg segíthetett a mind szélesebb németellenes összefogás megteremtésében. A magyar demokratikus és németellenes erőknek ez a kompromisszumos álláspontja alapjaiban hasonlított az olasz, a román és más országok haladó erőinek ebben az időben vallott hasonló elképzeléséhez. Az eltérés csak annyi, amennyire az olasz, illetve a román király vagy királyság szerepe is eltért pozitív irányban a Németországgal, a fasizmussal való szakítás terén a magyar király nélküli királyság, illetve Horthy teljesítményétől. Azonban nemcsak a népi-forradalmi erők leendő királyság- és Horthy-ellenes álláspontja nem volt kétséges már 1944. decemberében sem, hanem kétségtelen volt az is, hogy az ilyen jellegű elképzeléseket az igazán demokratikus polgári erők is elvetik. Erre jó példa Juhász Nagy Sándor fent idézett álláspontja is.

Tehát csak *egy igen szűk réteg* esetleges csatlakozása és az antifasiszta nyugati hatalmak nézőpontjának szem előtt tartása miatt történt az idézett állásfoglalás. Az lehetővé tette, hogy bizonyos egyházi és földbirtokos körök is

11/a. Idézi Paál—Radó: A debreceni... i. m. 155. old.

csatlakozzanak az új kibontakozás munkájához, esetleg csak helyeseljék azt, vagy csak semleges módon, ne forduljanak vele szembe. A „Horthy-kérdés" már ekkor nem játszott különösen nagy szerepet, még a volt horthysta katonatisztek körében sem. Elfogadhatónak tűnik Balogh Istvánnak a korabeli légkört visszatükröző megfogalmazása e kérdésről. „A három tábornok egymástól félt. Ezért nem szakítottak előbb Horthyval. Őket már moszkvai tartózkodásuk alatt sem érdekelte külön-külön Horthy, de nem mertek ellene mondani semmit. Tulajdonképpen Horthytól rangban, anyagiakban már mindent megkaptak, számukra Horthy már sokat egyénileg nem jelentett. Visszajövet Magyarországra az új közegben vita és gondolkodás nélkül elfogadták a Horthy nélküli kormányt. A ‚királyi' címhez és egyéb jogfolytonosságot jelentő címekhez, rangokhoz való ragaszkodás nem azonos a Horthyhoz való ragaszkodással, sok esetben éppen egy fricska Horthynak, pl. a ‚királyi' szó."[12] A Horthyra való hivatkozást a tábornokok már eddig is zömmel csak az egymás közötti rivalizálásban alkalmazták vélt hatalmi megbízattatásuk kiindulópontjául. Mindezek következtében Horthy, illetve az államforma kérdésében 1944. december 12-én kialakított, s döntést elhalasztó álláspont, nem jelentett elvi engedményt a demokratikus erők részéről. Sőt, az idő nemcsak az esetleges abból fakadó előnyöket érlelhette meg, hanem a haladó erők javára dolgozott azáltal is, hogy azok még jobban megerősödve és az ország szuverenitását mind teljesebben megkapva, később még biztosabban számolhatták fel a feudalizmus maradék intézményét, a királyságot, és Horthy uralmával együtt egész reakciós rendszerét is.

A december 12-i esti megbeszélésen döntés született a leendő nemzetgyűlés üléseinek helyére vonatkozóan is. Ez a kérdés Vörös idézett naplójában a 4. pontban szerepel. „Révész püspök felajánlotta a Református Kollégium oratóriumát."[13] Maga a püspök e kérdésről a következőket írta: „Az én javaslatomra ott nyomban elhatároztuk, hogy az összeülő nemzetgyűlés a református kollégium oratóriumában tartja tanácskozásait, ugyanott, ahol 1849 elején ülésezett a magyar országgyűlés."[14]

A kommunisták által beterjesztett javaslatokat a tárgyaló partnerek, ha nem is vita és — a megvalósítási idő rövidségét nézve — kétkedések nélkül, de végső soron elfogadták. Azokat beterjesztőik olyan körültekintéssel, hittel és meggyőződéssel tették meg az ország megmentése érdekében, hogy nem lehetett kitérni előle. Ezt érezve írta Révész Imre a következőket a kommunisták 12-én este kifejtett tevékenységéről. „Minekünk ennek hallatára arra kellett gondolnunk: lám, ezek az emberek mennyi mindenen mentek keresztül, amit mi még csak meg sem kóstoltunk, s mennyire szeretik és féltik

12. Dr. Balogh István írásbeli válasza a szerző kérdéseire.
13. HIL. Vörös naplója.
14. Idézi Paál—Radó: A debreceni... i. m. 155. old.

annak a magyar hazának a holnapját, amelynek vétkes tegnapja kivetette őket magából — bizony érdemes lesz nekik hinnünk és a dolgot megpróbálnunk!"[15]

A fentiekkel a nemzetgyűlési választásokat előkészítő bizottság megteremtéséhez, elvégzendő feladatai megszabásához és a legfontosabb további teendők felrajzolásához az egyetértő álláspontok kialakultak már 12-én. A tanácskozás azonban csak azzal érhetett véget, hogy az Előkészítő Bizottságot formálisan csak akkor lehet létrehozni, ha megérkeznek a különböző városokból az abba meghívott tagok. A tárgyalásokat is csak velük együtt lehet tovább folytatni, s megérkezésük a munka elkezdésének is feltétele. Mind a szovjet szervek, mind pedig a magyar szervezők felhívták az új, a demokratikus magyar hatalom megteremtésének munkálataiba már bekapcsolódottak figyelmét arra, hogy a lehetséges határokig tartsák szigorúan titokban e munkálatokat, nehogy annak híre idő előtt az ellenség tudomására jusson, és az repülőtámadást vagy helyi diverziós pusztítást tudjon szervezni. Vagyis az előkészítést végző személyekre és az előkészítés helyeire vonatkozóan, mai szóval élve, hírzárlatot rendeltek el. Ezért még Debrecen lakossága sem volt tájékoztatva előre az Ideiglenes Nemzetgyűlés és Kormány szervezésének előkészítő munkáiról.

1944. december 12-én még két megbeszélésre került sor Debrecenben. Az egyiken magyar katonai kérdésekről, a másikon pedig az előkészítő munkálatok technikai lebonyolításáról tárgyaltak. Az elsőt a dezignált honvédelmi miniszter, Vörös János és 1—2 a közvetlen környezetéhez tartozó tiszt folytatta 12-én este Szuszajkov és Csefcsenkov tábornokkal és Puskin követtel. A magyar tábornok naplóbejegyzése szerint azt kérte, hogy a magyar hadsereg felállítására azonnal kapjon lehetőséget. A szovjet tárgyaló partnerek egyetértéssel fogadták a magyar kérést, és megállapodtak abban, hogy a magyar szervezési elveknek megfelelően állítják majd fel a magyar seregtesteket, és azokat zsákmányolt magyar, illetve német fegyverekkel látják el. Abban is egyetértés jött létre, hogy mihelyt az első hadosztályt megszervezték, azonnal be is vethetik a németek elleni harcba. Az új magyar hadsereg állományát e tárgyaláson történt megállapodás szerint a magyar katonai vezetés a következő négy területről szervezi: 1. az 1944. október 15-e után átállt tisztekből és katonákból, 2. a korábban szovjet fogságba került magyar katonákból önkéntes jelentkezés alapján, 3. a még német-nyilas uralom alatt lévő, de a most és ezután kiadandó felhívásokra átállókból és végül 4. a felszabadult területeken toborzással önként jelentkezőkből. A szovjet tárgyaló fél a magyar kéréssel való egyetértéséről és a szovjet kormányhoz támogatólag való továbbításáról biztosította Vörös tábornokot.[16] Ennek a tanácskozásnak az alapján már 13-án egy újabb, átállásra szólító felhívást készítettek

15. Tanulmányok a magyar népi demokrácia... i. m. 140. old.

Debrecenben, valamennyi ismertebb személy aláírásával, és Vörös is egy újabb parancsot bocsátott ki.

Ez a katonai tanácskozás ugyan tisztázott igen sok kérdést, de közvetlenül ennél sokkal több eredménnyel nem járt egyelőre. Mégis valamennyire mutatta a magyar cselekvési akaratot ezen a téren. A szovjet, illetve az antifasiszta nagyhatalmak katonapolitikája — úgy tűnik — egyre inkább olyan irányú változáson ment keresztül az idő előrehaladásával, amely nem annyira egy harcba vethető *új* magyar hadsereg gyors megteremtését szorgalmazta, hanem szinte csak a még német oldalon lévő magyar seregtestek kikapcsolását, átállítását. Az új magyar hadsereg felállítása így tovább húzódott, a létrehozandó új magyar kormány hivatalos kérésének az útjára terelődött, illetve a fegyverszüneti egyezmény megkötésének a függvényévé vált. „A fegyveres alakulatra vonatkozólag a mi eddigi elképzeléseinkkel szemben — közölte Rákosi Moszkvából a változó szovjet álláspontot rögtön az Ideiglenes Kormány létrehozása után, december 25-én Gerőnek írt levelében — az új kormánynak kell formális javaslattal fellépnie." Egy ilyen kérés, illetve javaslat nélkül még a magyar partizánok sem jöhettek a Szovjetunióból azonnal haza és nem állhattak a kormány rendelkezésére.[17]

A német hadigépezet szétzúzásának előrehaladásával tehát kezdett kibontakozni annak a negatív hatása, hogy Magyarország 1944 őszén nem fordult fegyveresen a fasiszta Németország ellen. Kezdett már csökkenni a Szovjetunió szemében is annak a jelentősége katonai téren, hogy feltétlenül részt vegyenek a most átálló volt német csatlós országok a hitlerizmus fegyveres szétzúzásában.

A nyugati nagyhatalmak pedig tulajdonképpen soha sem szorgalmazták túlságosan a volt német-szövetséges országok fegyveres bekapcsolódását a Németország elleni harcba. Olaszország esetében sem követelték azt meg a fegyverszüneti feltételekben, bár kifejezték, hogy az esetleges ilyen harcot pozitívan fogják majd értékelni, anélkül, hogy Olaszországot „hadviselő partnerüknek" elismernék. Bár később, 1943 őszén, amikor hadat is üzent Németországnak, a szövetségesek Olaszországot ugyan nem szövetségesnek, de oldalukon „hadat viselő félnek" ismerték el.[18] Ugyanakkor Románia erélyes szembefordulását Hitlerrel ők is örömmel fogadták. Ezért volt annak nagy jelentősége, hogy Románia saját elhatározásából, a fegyverszünet megkötése előtt már aktívan háborúba lépett Németország ellen. Így nem

16. HIL. Vörös naplója.
17. PI. Arch. 274—7/13. Rákosi Mátyás 1944. december 25-i levele Gerő Ernőnek.
18. Lásd Sztálin üzenetváltása az Egyesült Államok és Nagy-Britannia kormányfőivel. 1941—1945. I. köt. Budapest, 1958. Churchill 1943. augusztus 18-i üzenete Sztálinnak. 172—176. old. Továbbá Carteggio Churchill—Stalin 1941—1945. Bonetti. Milánó, 1965. 213. old. Churchill 1943. IX. 21-i üzenete Sztálinnak és Halmossy Dénes: Nemzetközi szerződések 1918—1945. Közg. és Jogi Kiadó. Budapest, 1966. 543—545. old.

kellett erre a fegyverszüneti előírással kötelezni! Bulgária és Magyarország esetében a nyugati szövetséges hatalmak — miután ezen országoknak a Németország elleni valóban aktív háborúba lépése a velük való fegyverszüneti tárgyalásokig húzódott — vissza akartak térni az általuk alkalmazott olasz formához. Sőt, a Magyarország számára kidolgozandó fegyverszüneti feltételekhez Stettinus, az USA ügyvezető külügyminisztere 1944. november 28-án, az angol álláspontal egyetértően többek között a következőket írta kormánya moszkvai ügyvivőjének: „Az USA külügyminisztériuma egyetért azzal, hogy a bolgár fegyverszüneti feltételek 1. cikke, mint modell kívánatosabb a román fegyverszüneti feltételek megfelelő cikkénél. *El szeretnénk kerülni minden olyan implikációt, miszerint Magyarország megkapja a hadviselő partner formális státusát.*"[19] (Kiemelés — K. M.) Ez a nyugati álláspont is negatívan hatott a Szovjetunióban már 1944 decemberében és később annak eldöntésénél, hogy Magyarországot hogyan kapcsolják be a Németország elleni háborúba.

Az 1944. augusztusi önálló román fellépés és az azt követő háború a fasiszta koalíció ellen még azt eredményezte, hogy Románia a szeptember 12-én kelt fegyverszüneti egyezményben olyan megfogalmazású státust kapott, ami szerint formálisan elismerték a győztes hatalmak, hogy Olaszországhoz hasonlóan az oldalukon harcol. Vagyis Románia „. . . a Szövetséges hatalmak *oldalán háborúba lépett* és háborút fog folytatni Németország és Magyarország ellen. . . függetlenségének és felségjogainak helyreállítására. . . ", amely célból nem kevesebb, mint 12 hadosztályt állít csatasorba —, szól a román fegyverszüneti egyezmény első pontja.[20] A Bulgáriával megkötött 1944. október 28-i fegyverszüneti egyezmény — annak ellenére, hogy bolgár hadseregek részt vettek országuk és kelet-jugoszláv területek megtisztításában, felszabadításában — már nem tartalmaz ilyen megfogalmazást, és nem is ír elő szám szerint megjelölt bolgár hadosztályokat németellenes bevetésre. A bolgár fegyverszüneti egyezményben Bulgária katonai kötelezettségeit a következőként szabták meg: „Bulgária kormánya elvállalja, hogy fenntart és elérhetővé tesz olyan szárazföldi, tengeri és légi erőket, amilyeneket tőle megkívánnak szolgálatra a szövetséges (szovjet) főparancsnokság általános irányítása alatt."[21] Tehát már Bulgária sem kapta meg formálisan a szövetségesek oldalán hadviselő partner státusát. Finnország után ez volt a második eset a volt német-szövetséges országok sorában. Azonban ennek Bulgária esetében valóban csak formális jelentősége volt. Az még elsősorban a forradalmi erőket visszaszorítani szándékozó nyugati hatalmak manővereinek az eredménye.

19. Foreign Relations of the United States. Diplomatic Papers. (1944) III. kötet. United States Government Printing Office. Washington, 1965. 930—931. old.
20. Orosz—román fegyverszüneti egyezmény. Józsa Béla Athenaeum Kiadás. Kolozsvár, 1945. 3—4. old.
21. Foreign Relations... id. dok. 465. old.

Ugyanis 1944. novemberében még mindig nagy jelentősége és katonai szükségessége volt annak, hogy az új bolgár rendszer azonnal és teljes erővel harcolni kívánt és tudott is a fasizmus ellen. Ennek alapján az illetékes szövetséges főparancsnokság, a *szovjet* lehetővé tette, hogy 1944. november közepétől nem kevesebb mint 6 hadosztály, a közel 100 ezres első bolgár hadsereg részt vegyen Magyarország és Ausztria felszabadító harcaiban. Így gyakorlatilag Bulgária is „a szövetségesek oldalán hadat viselő féllé" vált. Magának a fegyverszünet szövegének a megfogalmazása azonban már Bulgária esetében is érzékeltette, hogy csökkenőben van annak a katonai jelentősége, hogy részt vesznek-e a volt csatlós országok a Németország elleni háborúban. Érződött ez a változás már december közepétől a szovjet politikában is. Különösen, ha nem hagyjuk figyelmen kívül, hogy a nyugatiak is erősebben felléptek már ekkor az ilyen katonai bevonás ellen! Ez is hozzájárult ahhoz, hogy már ekkor kevesebb figyelmet fordítottak Moszkvában is egy *új magyar hadsereg* felállítására. Ehelyett 1944. december közepe utáni időkben *elsősorban* a német oldalon lévő magyar csapatok bomlasztásával, azok átállításával szándékoztak eredményt elérni.

1944. december 12-ének lényeges eseménye még a szervező munkálatok technikai előkészítése és megkezdése volt. Ezt elsősorban a Magyarországon lévő felelős szovjet személyiségek és a magyar kommunisták közötti megbeszélések eredményezték. A kiindulópont itt is a szovjet politikai és katonai vezetők végtelen segítőkészsége volt, amelyre tulajdonképpen még Moszkvában, legfelsőbb szinten is gondoltak. A december eleji szovjet—magyar előkészítő tárgyalásokra utalva írta Rákosi ezzel kapcsolatban e hó 25-i, Gerőnek szóló második levelében a következőket: „Annak idején úgy Szuszajkovnak, mint Kuznyecovnak megmondták, hogy álljanak rendelkezéstekre ..."[22]

Már a tárgyalások első napján megállapodás történt, hogy a 2. Ukrán Front hírközlő eszközeit is használva, a helyi parancsnokságokkal felkutattatják és másnap a hadsereg gépkocsijain Debrecenbe is szállítják az Előkészítő Bizottság tagjaiként szóba jött, más városokban található személyeket és azokat is, akiket az aktív munkába kívánnak bevonni. Ehhez a feladathoz a szovjet parancsnokságok már 12-én este hozzá is kezdtek. Azonnal kapcsolatot építettek ki Szegeddel, Hódmezővásárhellyel, Békéscsabával és még más városokkal is. A szegedi szovjet városparancsnokkal kiépített kapcsolat és a feladatok vele történt közlése után az ottani eseményekről dr. Valentiny Ágoston szociáldemokrata megbízott polgármester még 1947-ben a következő felvilágosítást adta: „Kedden (1944. december 12-én — K. M.) éjszaka, talán elmúlt már éjfél is, telefonon felhív a városparancsnok, majd személyesen is eljön hozzám egy előttem ismeretlen orosz őrnaggyal. Felvilágosítást kért

22. PI. Arch. 274—7/13. Rákosi Mátyás 1944. december 25-i második levele Gerő Ernőnek.

tőlem, hogy egyes személyeket, közöttük a Szegeden tartózkodó moszkvaiakat, azután Balogh páter és még néhány demokrata politikust hol találhatnak meg. Megadtam a felvilágosításokat, azután én is elmentem az orosz tisztekkel, egy orosz autóval segítettem összeszedni az embereket. Révait, Farkast, Vas Zoltánt és a többieket meg is találtuk. Valamennyien elmentünk a városparancsnokságra, ahonnan reggel (december 13-én — K. M.) hat óra körül elindultunk Debrecen felé. Hódmezővásárhelyen utaztunk át és ott — előre megállapított program szerint — felvettük az autóra Takács Ferenc volt országgyűlési képviselőt is. A délutáni órákban érkeztünk meg Debrecenbe..."[23]

Az Előkészítő Bizottság tagjainak, illetve a leendő választási megbízottaknak a felkutatása és Debrecenbe szállítása vagy a fenti módon történt, vagy csak egyszerűen megérkezett egy szovjet katonai gépkocsi, és minden részletesebb indoklás nélkül beültették az illető személyt és vitték Debrecenbe. Ez történt Kecskeméten Molnár Erikkel is, aki erre a következőként emlékezett vissza: „Ugye előzetesen, ... volt egy tanácskozás Debrecenben, ahol megállapítottuk a választások rendjét, lefolyását, ... (Molnár elvtárs mikor került Debrecenbe és hogyan került oda?) Erre a tanácskozásra hívtak meg. (Ki, milyen szerv?) Hát ez meglehetősen konspiratív módon ment, én magam sem tudtam hová visznek, szovjet hadsereg által rendelkezésre bocsátott autón. Egy tiszt jött velem, aki nem árulta el, hogy hová megyünk."[24]

A tárgyalt módon összeszedett személyiségek december 13-án délután, kora este vagy ezt követően meg is érkeztek Debrecenbe. Szegedről Balogh István, Erdei Ferenc, Komócsin Mihály és Valentiny Ágostonon kívül, akik az Előkészítő Bizottság tagjai is lettek, ekkor utazott Debrecenbe az MKP KV-nek eddig e városban tevékenykedett még ott lévő tagja, amellyel tulajdonképpen a párt ideiglenesen Szegeden működő KV-je is áttette működési székhelyét Debrecenbe. Hódmezővásárhelyről Takács Ferenc és Oláh Mihály, Békéscsabáról pedig Gyöngyösi János lettek Debrecenben az EB tagjai. A felsoroltakon kívül olyanok is érkeztek ekkor Debrecenbe, akik ugyan nem lettek a paritás miatt az EB tagjai, de aktív választói munkát kaptak, választási megbízottak lettek. Ilyen volt Molnár Erik Kecskemétről és Karácsonyi Ferenc Hódmezővásárhelyről is.[25] Meg nem erősített visszaemlékezésekben olvashatjuk még azt is, mintha Orosházáról Keresztes Mihályt, Békéscsabáról Szobek Andrást és Nyíregyházáról Erőss Jánost is Debrecenbe vitték volna december 13-án. Mindenesetre, ha ezeknek bizonyosságára nincs is adatunk, de mint látni

23. Idézi Paál—Radó: A debreceni... i. m. 157. old.
24. Molnár Erik 1965. augusztus 12-i visszaemlékező válasza dr. Karsai Elek kérdéseire. Magyar Rádió Archívuma. (A továbbiakban MRA) D/2 300/49—50.
25. HIL. Vörös naplója. A hódmezővásárhelyi törvényhatósági bizottság 1944. december 18-i rendkívüli közgyűlésének jegyzőkönyve.

fogjuk, ők is kaptak megbízatásokat Debrecenben választások lefolytatására különböző városokban.

1944. december 13-án, miután a többi város küldöttei is és adataik is a velük folytatott megbeszéléseken ismertté váltak, a kommunisták elkészítették Debrecenben az Ideiglenes Nemzetgyűlés Előkészítő Bizottsága személyi összetételére vonatkozó javaslatukat. Ezzel együtt felmérték, hogy a katonai helyzettől és a kialakult helyi politikai élettől függően mely városokban, illetve helységekben lehetne nemzetgyűlési választásokat tartani, és a kijelölt települések szerint ajánlatokat tettek arra vonatkozóan is, hogy hol, hány küldöttet lenne célszerű választani. Javaslatukban kijelölték a különböző helységekben lefolytatandó választásokra felkérendő és kiküldendő megbízottakat is. Elkészítettek még egy olyan kiáltványtervezetet is „A Magyar Néphez!" címmel, amelyet a választások megtartása érdekében az Előkészítő Bizottság adna ki. Mindezeket a javaslatokat még december 13-án Gerő Ernő, Miklós Béla és Vásáry István bizalmas 3-as tanácskozáson megtárgyalta és jóváhagyta. Az így előkészített anyagokat mindhárman aláírták, és egy naptári tervvel s azzal a kéréssel együtt, hogy a szovjet katonai szervek a választás lebonyolításához szállító eszközök biztosításával nyújtsanak segítséget, levélként küldték el Szuszajkov vezérezredesnek,[26] a 2. Ukrán Front haditanácsa tagjának, akit a szovjet kormány e kérdések vitelével megbízott Debrecenben.

E javaslatokról és a tanácskozásról — az azon részt vevő polgári politikusok közléseire építve mondanivalóját —, a már idézett debreceni Krónikás könyv a következőket írja: „A Bizottság (a nemzetgyűlés Előkészítő Bizottsága — K. M.) ülése előtt bizalmas tanácskozás volt Miklós Béla, Gerő Ernő és dr. Vásáry István között és ezen a tanácskozáson Gerő bemutatta azt a tervet, amelyet tulajdonképpen készen hozott magával Moszkvából, ahol azt Miklós Béláék elfogadták." A Moszkvára való hivatkozás csak a nemzetgyűlésre, a választásokra és az előkészítő bizottságra vonatkozóan jogos. A fenti részletes, neveket és városokat feltüntető javaslatok csak itthon, Debrecenben készülhettek és készültek is. Ezt egyébként az idézett munka további részei is igazolják. „E tervezet szerint a felszabadult területeken megtartják a képviselőválasztásokat és pedig úgy, hogy a nemzetgyűlés december 21-re tanácskozásra ül össze Debrecenben. A választások levezetését a terv a

26. Pl. Arch. 274—9/1. Az 1944. XII. 13-án kelt, Miklós Béla, Gerő Ernő és Vásáry István által aláírt és Szuszajkovnak szóló levél másolata.
A továbbiakban tartalmilag részleteiben is megvizsgálandó levél négy pontban foglalva tartalmazza a javaslatokat. Az első pont az Előkészítő Bizottság összetételét sorolta fel és közölte, hogy megalakulása 14-én lesz. A mellékelt „Kiáltvány" szövege nyilvánosságra hozásának terve 15-re szólt. A második pont azokat a városokat sorolta fel, amelyekben választásokat terveztek és az egyes helyeken megválasztandó küldöttek számát. Továbbá közlik, az ekkor még 22—23-ra tervezett nemzetgyűlési ülés dátumát. A harmadik pont a különböző fenti városokba küldendő megbízottakra tett javaslatot, míg a negyedikben a szállítási eszközök biztosítását kérték az aláírók.

Nemzeti Bizottságokra kívánta bízni és Gerő Ernő hangsúlyozta, hogy ezek a Nemzeti Bizottságok paritásos alapon alakultak meg az egész felszabadított országrészen, azokban egyenlő arányban vettek részt a Kisgazda Párt, a Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt. Gerő Ernő statisztikai adatokkal alátámasztott javaslatot terjesztett elő ezen a bizalmas megbeszélésen."[27] *Úgy tűnik, hogy az új hatalom kiinduló alapjaiként, a választásokat szinte kizárólag csak reájuk és a mögöttük álló demokratikus pártokra támaszkodva lefolytatandó — e tanácskozások során kerültek előtérbe, központi helyre a gyakorlati munkában a nemzeti bizottságok!*

Az idézett 3-as bizalmas tanácskozáson az Ideiglenes Nemzetgyűlés Előkészítő Bizottsága összetételére vonatkozóan a következő „végleges" megállapodás történt:

Dr. Vásáry István Debrecen polgármestere, elnök, KGP tagja,
Miklós Béla vezérezredes, pártonkívüli,
Vörös János vezérezredes, pártonkívüli,
Nagy Imre közgazdász, MKP. Kaposvár,
Dr. Juhász Nagy Sándor volt igazságügyi miniszter, Magyar Néppárt, Debrecen. Később pártonkívülinek vallotta magát.[28]
Dr. Bodnár János egyetemi tanár, rektor, PDP. Debrecen,
Dr. Révész Imre református püspök, pártonkívüli, Debrecen.
Dr. Tariska István orvos, Debrecen, MKP.
Kovács János kőműves, Debrecen, SZDP.
Dr. Valentiny Ágoston Szeged polgármestere, SZDP.
Dr. Balogh István plébános, Szeged, KGP.
Komócsin Mihály építőmunkás, MKP. Szeged.
Gerő Ernő „közíró", MKP. Budapest.
Dr. Erdei Ferenc író, lapszerkesztő, Makó, NPP.
Dr. Gyöngyösi János tanár, KGP. Békéscsaba.
Takács Ferenc kőműves, SZDP. Hódmezővásárhely.
Oláh Mihály kőműves, MKP. Hódmezővásárhely.[29]

1944. december 14-én a szovjet megbízottakkal egyeztetett naptári tervnek megfelelően, s a javasolt összetételben meg is tartották az Előkészítő Bizottság

27. Paál—Radó: A debreceni... i. m. 158. old.
28. Juhász Nagy Sándor az Ideiglenes Nemzetgyűlés személyi adatainak a megnyitás előtti összesítésekor a Magyar Néppárt tagjának mondotta magát. (Paál—Radó: A debreceni... i. m. 18—19. és 21. old.) Később az Ideiglenes Nemzetgyűlés hivatalos naplója szerint már pártonkívülinek. (Ideiglenes Nemzetgyűlés Naplója. Hiteles kiadás. Athenaeum. Budapest, 1946. 176. old.)
29. Mind a 17 nevet és az itt feltüntetett illetőségi helyet már a december 13-i, Szuszajkovnak küldött levél is tartalmazta. A pártállást és a foglalkozást a Nemzetgyűlés Naplója (173—180. old.) és Paál—Radó: A debreceni... i. m. 18—24. old. tartalmazza.

formális és hivatalos alakuló ülését.[30] Annak ismertetése előtt azonban vizsgáljuk meg az EB összetételét. A párttagság szerinti összetétele messzemenően kifejezi azt, hogy benne a tényleges munkát a kommunisták végezték. A résztvevők közül 5 az MKP, 3—3 az SZDP és KGP, 1—1 az NPP, PDP és MN tagja volt, 3-an pedig pártonkívüliek. A foglalkozási összetétel szerint az EB-ben 4 ügyvéd, illetve orvos, 4 munkás, 3 író, illetve újságíró, 2 katonatiszt, 2 tanár és 2 pap volt. Ez az összetétel biztosította a bizottság hatékony tevékenységét mind a nemzetgyűlési választások lebonyolítását, mind pedig a nemzetgyűlés ülésének az előkészítését és a személyek kiválasztását illetően. Bár az utóbbi feladathoz kissé nagy létszámúnak bizonyult az EB, ezért, mint látni fogjuk, a különböző funkciókra való személyek kiválasztásának és megbeszélésének a munkálataiba nem vonták be az egész bizottságot.

Az EB városok szerinti összetétele, bár ez különösen nagy szerepet nem játszott — hiszen pl. a kecskeméti Molnár Erik a koalíciós összetétel megőrzése miatt ki is maradt a hivatalos bizottságból annak ellenére, hogy jelen volt Debrecenben annak megalakulásakor — a gyors megszervezés és a közlekedési nehézségek ellenére is viszonylag széles körű. Ha nem is számoljuk a volt emigráns kommunisták korábbi és a katonatisztek budapesti illetőségét, akkor is 5 magyar városból kerültek tagok az Előkészítő Bizottságba, köztük az akkori második és harmadik legnagyobb magyar város, polgármesterével és NB elnökével együtt. Mindezek maguk is növelték a választó városokban e szervezet tekintélyét.

Az EB 14-i alakuló ülésének első tette — saját összetételének jóváhagyó tudomásul vételét követően — Vásáry István elnökké való egyhangú megválasztása volt. Az elnök ünnepélyes megnyitó szavai után Gerő Ernő beterjesztette hivatalosan is az eddig kialakított és elfogadott célkitűzéseket, majd konkrét javaslatokat tett a választások lebonyolítására. Ezeket a Krónikás könyv a következőként foglalta össze: „harmincnyolc község és város összesen kétszáztizenkét képviselőt küldjön a Debrecenben összeülő nemzetgyűlésbe. A választásokat a helyi Nemzeti Bizottságok vezessék le és az Előkészítő Bizottságra hárul az a feladat, hogy e 38 községet és várost meglátogassa, azokban a választásokat levezesse és nyomban a választások megtörténte után a megválasztott képviselőket el is hozza Debrecenbe, ahol közben az itt maradt bizottsági tagok a szükséges előkészületeket megteszik."[31]

30. Hogy ez valóban december 14-én volt, szemben a debreceni Krónikás könyv egyébként is bizonytalannak tűnő 13-i állításával (158. old.), elég két korabeli naplójegyzésre utalni. Az egyik Vörös naplója, amelynek XII. hó 14-i bejegyzése ad hírt az Előkészítő Bizottság e napi megalakulásáról, a másik Nemes J. naplójának XII. hó 13-i és 14-i beírása is ezt erősíti meg.
31. Paál—Radó: A debreceni... i. m. 159. old.

Az egyes helységekre és az általuk választandó képviselőkre vonatkozóan Gerő a már 13-án kialakított és Szuszajkovnak is megküldött javaslatokat terjesztette be. Ezek a következők voltak:

1. Szeged	25	20. Nagykőrös	3
2. Debrecen	22	21. Balmazújváros	3
3. Hódmezővásárhely	15	22. Miskolc	10
4. Pécs és bányavidék	15	23. Kecskemét	7
5. Orosháza	12	24. Diósgyőr	6
6. Makó	12	25. Szentes	6
7. Békéscsaba	12	26. Nyíregyháza	5
8. *Sátoraljaújhely*	5	27. Csongrád	2
9. Szolnok	4	28. *Szekszárd*	2
10. Kiskunhalas	4	29. Eger	2
11. *Kaposvár*	5	30. Berettyóújfalu	2
12. Gyula	3	31. *Kalocsa*	1
13. Cegléd	3	32. Kisújszállás	2
14. Hajdúhadház	1	33. *Dombóvár*	1
15. Kiskunfélegyháza	3	34. *Gyöngyös*	1
16. Endrőd	3	35. Jászberény	1
17. Gyoma	3	36. Kiskőrös	1
18. Szarvas	3	37. Hajdúböszörmény	2
19. Békés	3	38. Hajdúszoboszló	2[32]

Gerő Ernő javaslatait az EB változtatások nélkül elfogadta, határozottá emelte.[33] Eszerint az EB a felszabadult területek 38 városában és községében tervezett választásokat, ahol 212 képviselő kapott volna mandátumot.[34]

Felmerült itt rögtön a választási terv elkészítése kapcsán, hogy nem volt-e ez az ország mintegy fele területéről eleve kevés helység, illetve lakosság ahhoz, hogy ideiglenes nemzetgyűlés, majd kormány alakuljon. Természetesen e kérdésre mindenekelőtt az ország katasztrofális helyzete diktálta szükségszerűség, és az adott lehetőségek összevetése adják meg a határozott tagadó választ. Vagyis, ha valamilyen szervezet, párt vagy tömörülés meg akarta menteni 1944 végén az országot, a nemzet megmaradt értékeit, illetve a lakosságból és javaiból még amit lehetett, akkor nem játszhatott „alkotmá-

32. PI. Arch. 274—9/1. Miklós, Gerő és Vásáry 1944. december 13-i levele Szuszajkov vezérezredesnek. E helységek más sorrendű, de adataikban pontosan megegyező listáját lásd még Paál—Radó: A debreceni... i. m. 159. old. (A dőlt betűvel szedett helységekben katonai okok miatt nem tudtak választást tartani.)

33. Paál—Radó: A debreceni... i. m. 159. old.

34. Lásd uo. 158. old. és Országgyűlési Iroda Irattára. (OI. Irattára) A Politikai Bizottság jegyzőkönyvei, 1945—1948.

nyosdit", „törvényesdit", hanem a rendkívüli helyzetben a lehetőségeken belüli eszközökhöz, formákhoz és módszerekhez kellett folyamodnia. A korábbi „alkotmányos" rendszer intézményeivel együtt egyébként is bebizonyította, hogy képtelen ilyen irányba tevékenykedni, s a tehetetlenség és a teljes széthullás stádiumában volt.

Visszatérve az EB 14-i hivatalos alakuló ülésére, miután a bizottság azon magáévá tette az előterjesztett választási tervet, Gerő Ernő beszámolt arról is, hogy a szovjet katonai hatóságok 15-én reggeltől 19 teherautót bocsátanak rendelkezésre vezetőkkel és kísérő őrökkel együtt a választások lebonyolításához.[35] Ezt követően rögtön beterjesztette a vidékre menő megbízottak csoportjaira és hozzájuk tartozó városokra vonatkozó javaslatot, amelyet a bizottság ugyancsak elfogadott. Eszerint a következő 12 megbízói csoport kiküldését határozták el, a mindegyik mellé feltüntetett helységekbe:

1. Dr. Balogh István, Révai József; Szeged.
2. Dr. Erdei Ferenc, Révai József; Cegléd, Kiskunfélegyháza, Nagykőrös, Kiskőrös, Kiskunhalas,
3. Faragho Gábor és dr. Molnár Erik; Kecskemét.
4. Vass Zoltán, gr. Teleki Géza, Gombkötő Péter; Pécs és bányavidék, Kaposvár, Szekszárd, Bonyhád.
5. Dr. Tariska István, dr. Vásáry István, dr. Erőss János; Nyíregyháza és környéke.
6. Keresztes Mihály, Kovács János; Szolnok, Jászberény, Orosháza.
7. Dr. Szilágyi József, dr. Zöld Sándor, Dr. Vajda Benő; Balmazújváros, Berettyóújfalu, Hajdúság.
8. Farkas Mihály, dr. Juhász Géza, Miskolc, Diósgyőr, Gyöngyös, Eger.
9. Szobek András, dr. Gyöngyösi János; Békéscsaba, Endrőd, Gyoma.
10. Nagy Imre, Oláh Mihály, Takács Ferenc; Gyula, Szarvas, Békés, Szentes, Csongrád, Hódmezővásárhely.
11. Komócsin Mihály, Erdei Sándor; Makó.
12. Vásáry József, dr. Szilágyi József, Juhász Nagy Sándor, Ghiczey András; Debrecen.[36]

A fenti listának és a városok felsorolásának van egy-két, némi figyelmet érdemlő sajátossága. Először is, nemcsak az Előkészítő Bizottság tagjai, hanem lényegesen többen, közel 30-an kaptak választási megbízotti feladatot. Sőt, a bizottság tagjai közül többen a központi szervezői munkák miatt, elsősorban Gerő Ernő, illetve a dezignált miniszterelnök, Miklós Béla, a katonai tárgyalások következtében Vörös János és még mások, nem is

35. Uo. 159. old. és HIL. Vörös naplója. 1944. XII. 14-i bejegyzés.
36. PI. Arch. 274—9/1. (E lista a városok szerinti kiemeléssel megjelent Paál—Radó: A debreceni... 1. m. 16. old.)

kaphattak ilyen megbízatást.[37] A felsorolásban találhatók nemcsak egy meghatározott helyre szóló megbízatások, pl. Pécs és bányavidék, Nyíregyháza és környéke, a Hajdúság. Ezekből arra lehet következtetni, hogy a választási biztosoknak lehetőségük volt esetleg előre nem megjelölt helyen is választásokat szervezni.

Többen közülük éltek is — mint látni fogjuk — ezzel a lehetőséggel. Egyké esetben e felsorolás és a korábbi, csak a városokat feltüntető lista között különbség van. Pl. az utóbbiban Tolnából Bonyhád, az előbbiekben pedig Dombóvár van feltüntetve Szekszárd mellett vagy Sátoraljaújhely és Kisújszállás csak a városi listában szerepel, de a megbízottak listáján nem. Ez minden valószínűség szerint nem közbeeső változás eredménye, hiszen a két lista egyidőben készült és egy dokumentumban szerepel. Talán a gyors munkából következő tévedések, elírások ezek?

Az EB szóban forgó ülése még egy igen fontos kérdésről folytatott megbeszélést, illetve hozott döntést. Ez pedig a bizottság kiáltványa „A Magyar Néphez!". A december 13-i terv szerint ennek a kiáltványnak már 15-én meg kellett volna jelennie a sajtóban,[38] de erre csak 16-án került sor. Az egynapos késésnek az okát nem lehet pontosan kideríteni, de az megállapíthatóvá vált, hogy a bizottság egyik része már 14-én aláírta, de egy másik része csak 15-én tette ezt meg. „1944. december 15-én vált előttünk véglegessé az elhatározás — közölte dr. Tariska István, az MKP debreceni szervezetének akkori titkára, aki az EB-nek is tagja volt —, hogy Debrecen lesz az Ideiglenes Nemzetgyűlés és az ideiglenes kormány székhelye. Ezen a napon került aláírásra az Ideiglenes Nemzetgyűlés választásra felhívó nyilatkozat. *Az első megbeszélésen* (a 14-in — K. M.), amelyen a felhívást *elfogadták*, Debrecenből Juhász Nagy Sándor és Révész Imre vettek részt, s a már kész és mások által aláírt nyilatkozatra került rá másnap Juhász Nagy Sándor kívánságára dr. Bodnár János egyetemi tanár, Kovács János kőműves és dr. Tariska István orvos aláírása. Soha nem tisztáztuk, hogy az aláírás kétütemű végrehajtása — hangsúlyozta az EB volt tagja — a provinciális lokálpatriotizmus látszatának elkerülése vagy nagyobb számú helyi személyi képviselet demonstrálása céljából vagy érdekében, vagy más okból történt-e."[39] A kiáltványnak a felsorolt személyek által történt másnapi aláírása már azért is érthetetlen, mert mindhárman december 13-tól az EB jelölt, illetve 14-től hivatalosan is jóváhagyott tagjai voltak. Bár a munkák során éles különbséget az EB hivatalos tagjai és a többi vezető személyiség között nem tettek. Valamennyien részt vettek a szinte állandóan folyó megbeszéléseken. Ezért még a hivatalos ülések időpontja is igen nehezen állapítható meg.

37. HIL. Vörös naplója. 1944. XII. 14-i bejegyzése.
38. PI. Arch. 274—9/1.
39. Dr. Tariska István visszaemlékezése. Megjelent: Tanulmányok és források Hajdú-Bihar megye munkásmozgalmának történetéhez. Debrecen, 1973. 116—123. old.

Mindenesetre az EB kiáltványa a Néplapban feltehetően az aláírások fenti elhúzódása miatt csak december 16-án látott napvilágot.[40] Viszont a különböző dokumentumok között található a kiáltványnak egy röplapformájú változata is, amelyből feltételezhető, hogy már 15-én elkészült, és az ezen a napon vidékre indult választási megbízottak már magukkal is vitték.[41]

Magának az EB-nek a felhívása lényegesen újat nem tartalmazott a Moszkvában december elején kialakított politikai vonalhoz képest. A német szövetségben folytatott háború katasztrofális következményeit, a német megszállás és a nyilas uralom hatását boncolgatva, a moszkvai megállapodásnak megfelelően a volt kormányzóra is hivatkozva a következőket szögezte le: „Horthy kormányzót elhurcolták a németek. A hatalmat a hazaáruló hungarista söpredék bitorolja, amely kizárólag német szuronyokra támaszkodik. Az országnak nincsen törvényes, szuverén képviseleti szerve, nincsen kormánya." E helyzettel indokolta jogosan a továbbiakban az EB kezdeményező lépését. „A hazánkra szakadt nagy nemzeti szerencsétlenség indított bennünket, magyar hazafiakat, arra, hogy kezünkbe vegyük a kezdeményezést az Ideiglenes Nemzetgyűlés egybehívására, mely megalakítja Magyarország Ideiglenes Nemzeti Kormányát."

E célból, szintén a moszkvai fogalmazásnak megfelelően, a következőkre szólít fel a kiáltvány: „Felhívjuk a városok és községek önkormányzati testületeit, a nemzeti bizottságokat, a szakszervezeteket, az ipari, mezőgazdasági és kereskedelmi szervezeteket, a kulturális és egyéb egyesületeket, hogy demokratikusan válasszák meg küldötteiket az Ideiglenes Nemzetgyűlésbe." A felhívásban tehát még szerepel az önkormányzati szervek és a társadalmi, ipari, mezőgazdasági, kulturális stb. egyesületek felsorolása a választást lebonyolító szervezetek sorában, bár már ekkor világos volt és a megbízottak eligazításakor is hangsúlyozták, hogy a fő szerepet zömében az igen gyorsan szaporodó nemzeti bizottságokra lehet, illetve kívánják ruházni a fő szervezők.

A felhívás a nemzetgyűlés és a nemzeti kormány céljaként csak a minimális feladatokat, a német rablók kiűzését, az ország talpraállítását és függetlensége visszaállítását jelölte meg, nem téve említést gazdasági és társadalmi reformokról. S végezetül az Ideiglenes Nemzetgyűlést, a független, demokratikus Magyarországot éltetve mind a 17 tag aláírásával jelent meg az EB kiáltványa.[42]

Az EB ülésein elfogadott terveknek megfelelően a választási megbízottak felkészítésük és megbízólevéllel történt ellátásuk után december 15-én reggel

40. Lásd Néplap, 1944. december 16. 1. old.
41. PI. Arch. 274—9/1. (Ezen a röplapváltozaton nyomtatottan már szerepel mind a 17 előkészítő bizottsági tag aláírása!)
42. Uo. és megjelent Néplap, XII. 16-i és a Délmagyarország, XII. 17-i számában. A felhívást, miután az 50-es évek eleji kiadványokban a Horthyra vonatkozó utalások és az aláírások kihagyásával jelent

kezdték meg a felszabadult területekre való szétutazást.[43] A legtöbbjük 15-én vagy 16-án utazott el Debrecenből és kezdte meg a munkáját. Az EB megbízólevelének szövegezése a következő volt:

„MEGBÍZÓLEVÉL

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés Előkészítő Bizottsága megbízza dr. Juhász Géza urat, hogy Miskolc, Diósgyőr, Gyöngyös, Eger városokban megejtse az Ideiglenes Nemzetgyűlésbe küldöttek választását, és a választott küldöttek megjelenését biztosítsa.

1944. december hó 14. napján.

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés Előkészítő Bizottsága nevében dr. Vásáry István sk. Miklós Béla sk. dr. Valentiny Ágoston sk."[44]

---

meg (Lásd pl.: Felszabadulás. Dokumentumok. 1944. szeptember 26.—1945. április 4. Szikra. Budapest, 1955. 194—195. old.) — itt teljes egészében közöljük:

„A Magyar Néphez!

A Németországgal kötött katonai szövetség és a német háború súlyos nemzeti válságba sodorták hazánkat. A németek kifosztották, elpusztították az országot. A náci bérenc Szálasi abban a pillanatban döfött tőrt a nemzet hátába, amikor hazánk meg akarta indítani szabadságharcát a német elnyomók kiűzésére, Magyarország felszabadításáért.

Horthy kormányzót elhurcolták a németek. A hatalmat a hazaáruló hungarista söpredék bitorolja, mely kizárólag német szuronyokra támaszkodik. Az országnak nincs törvényes szuverén képviseleti szerve, nincsen kormánya.

A hazánkra szakadt nagy nemzeti szerencsétlenség indított bennünket, magyar hazafiakat arra, hogy kezünkbe vegyük a kezdeményezést az Ideiglenes Nemzetgyűlés egybehívására, amely megalakítja Magyarország Ideiglenes Nemzeti Kormányát.

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés egybehívását — széles demokratikus alapon — lehetővé teszi az, hogy a Vörös Hadsereg már felszabadította az ország háromnegyed részét a gyűlölt német elnyomók és nyilas bérenceik uralma alól.

Felhívjuk a városok és községek önkormányzati testületeit, a nemzeti bizottságokat, a szakszervezeteket, az ipari, mezőgazdasági és kereskedelmi szervezeteket, a kulturális és egyéb egyesületeket, hogy demokratikusan válasszák meg küldötteiket az Ideiglenes Nemzetgyűlésbe.

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés kifejezésre fogja juttatni a magyar nép akaratát: összefogni párt és társadalmi különbség nélkül a német rablók kiűzésére, az országnak a romokból való feltámasztására, erős, független, demokratikus Magyarország megteremtésére.

Éljen az Ideiglenes Nemzetgyűlés!

Éljen a magyar nép egysége a német elnyomók s nyilas bérenceik ellen!

Éljen az erős, független, demokratikus Magyarország!

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés Előkészítő Bizottsága:

Dr. Vásáry István Debr. pol. mestere, elnök.

Miklós Béla vezérezredes	Vörös János vezérezredes
Nagy Imre közgazdász	dr. Juhász Nagy S. v. ig. ügy. min.
dr. Bodnár János rektor	dr. Révész Imre ref. püspök
dr. Tariska István orvos	Kovács János kőműves
dr. Valentiny Á. Szeged pm.	dr. Balogh I. plébános
Komócsin Mihály szaksz. vez.	Gerő Ernő közíró
dr. Erdei Ferenc szerkesztő	Gyöngyösi János tanár
Takács Ferenc v. orsz. gy. kép.	Oláh Mihály kőműves."

43. PI. Arch. 274—9/1.
44. Dr. Juhász Géza 1964. augusztus 15-i visszaemlékezése. MR A. D/2300/72.

Az 1944. decemberi ideiglenes nemzetgyűlési választások mind különkülön, mind pedig összességükben igen sok figyelemre méltó sajátossággal és általános vonással is rendelkeztek. Hely hiányában azonban csak az általános vonásokkal, ill. országos jelentőségű kérdésekkel foglalkozhatunk.

Az első általános választási tevékenység december 15-én azoknak a kibontakozásban részt vevő személyeknek a központi jelölése volt, akiknek a lakhelye nem esett még a felszabadult területekre. A budapesti vagy más helyen lakó horthysta politikusokról és katonatisztekről, valamint az emigrációból hazatért kommunistákról előre megállapodás történt, hogy melyik városban választassák meg őket küldöttnek. E szerint Miklós Bélát és Teleki Gézát Debrecenben, Vörös Jánost és Nagy Imrét Hódmezővásárhelyen, Faragho Gábort Kecskeméten, Gerő Ernőt és Révai Józsefet Szegeden, Gábor Józsefet Vásárosnaményban és Vas Zoltánt Pécsett tervezték megválasztani.[45] Mellettük a kommunistáknak sikerült még négy, egyelőre még nem a felszabadult területen tartózkodó párttagot képviselőnek jelölni a különböző városokban. Így Andics Erzsébetet Pécsett, Gergely Sándort és Nógrádi Sándort Miskolcon, valamint Rákosi Mátyást Szegeden.[46] Más közéleti személyt vagy egyházi méltóságot városaik küldöttei között ajánlotta az EB javaslatba hozni. Több központi meghatározás sem névre, sem pártokra vonatkozóan nem történt. Minden jelölést és választást a helyi erők döntöttek el mind a neveket, mind pedig a pártok részarányait illetően. Ezért volt nagy jelentősége az egész választás során a helyi erőviszonyok állásának.

A választások lebonyolításának egyik leglényegesebb sajátossága éppen az, hogy nagyrészt a demokratikus népi szervek, nemzeti bizottságok folytatták le, ők választották meg a küldötteket a pártok között közben kialakított megállapodások alapján. Az egyes küldötteket vagy a pártok és a szakszervezet javasolták tagjaikból, vagy közösen a pártonkívüliek közül terjesztették a nemzeti bizottság elé. Ebben a munkában tehát általában a nemzeti bizottságok, a pártok és a szakszervezet vett részt. Az EB felhívásában a december eleji moszkvai álláspontnak megfelelően szereplő önkormányzati testületek, gazdasági vagy kulturális szervezetek és egyéb egyesületek alig kaptak szerepet. A már működött valamilyen népi, forradalmi szerv, ill. nemzeti bizottság jelölési döntését népgyűlésen is megerősítették, de igen sok esetben, pl. Debrecenben stb. ezt sem tették. A nemzeti bizottság döntése volt a küldöttválasztások fóruma. Mindezeknek azért van nagy jelentősége, mert a népi forradalmi szervek kimagasló szerepe folytán az Ideiglenes Nemzetgyűlés is baloldali összetételű szervezetté válhatott. Tehát a felszabadult országban 1944. december közepére az új, antifasiszta népi szervek kialakulóban voltak szinte mindenfelé, demokratikus pártjaik megerősödtek, s így reájuk támasz-

45. Paál—Radó: A debreceni... i. m. 163—164. old.
46. PI. Arch. 274—7/13. Révai József 1945. I. 7-i levele Rákosi Mátyásnak.

kodva lehetett az új államhatalmi jogforrást jelentő választásokat is lebonyolítani, nem kellett a régi rendszer különböző helyi államhatalmi testületeit, gazdasági vagy kulturális szervezeteit és egyesületeit igénybe venni. Mindez tükröződött abban a dokumentumban is, amelyet az egyes megválasztott képviselők az NB-től kaptak megbízatásuk igazolására. Példaként, teljes egészében idézzük az egyik debreceni küldött „Megbízólevelét." Más helyeken az EB megbízottai és a népgyűlések elnökei is aláírták a megbízatásokat.

„Magyar Nemzeti Függetlenségi Front debreceni bizottsága.

MEGBÍZÓLEVÉL

Szabó István szabósegéd úr

Debrecen, Lugossi utca 15. sz.

Demokrata, magyar együttérzéssel hozzuk szíves tudomására, hogy Nemzeti Függetlenségi Front Debreceni Nemzeti Bizottsága 1944. év december hó 16-án tartott gyűlésén az Ideiglenes Nemzetgyűlésbe Debrecen követének egyhangú lelkesedéssel megválasztotta.

Felkérjük, és meghatalmazzuk, hogy az Ideiglenes Nemzetgyűlés Előkészítő Bizottságának Titkárságától mandátumát átvenni és ezen megbízás alapján Debrecen város közönségét a Nemzetgyűlésen képviselni szíveskedjék.

Debrecen, 1944. december 19-én

Dr. Juhász Nagy Sándor
M. N. F. F. Debreceni Nemzeti Bizottságának elnöke

Dr. Lévay Zoltán
M. N. F. F. Debreceni Nemzeti Bizottságának jegyzője."[47]

A nemzetgyűlési küldöttválasztásoknak már Debrecenben is, de általában valamennyi helyen volt egy olyan, igen lényeges jellemzője, hogy azok az MKP, ill. már az MNFF akcióprogramja alapján folytak le. Az egyes nagyobb helységek nemzeti bizottságai vagy már a választásokat megelőzően, vagy a választások alkalmával ismertetett akcióprogram alapján szabták meg céljaikat. Kisebb helységekben a választói népgyűlések szónokai csak előadásukban ismertették az akcióprogram főbb feladatait. Ez mindenesetre azt bizonyítja, hogy a küldöttek nemzetgyűlési megbízatása felölelte a németellenes függetlenségi és antifasiszta feladatok mellett az ország demokratikus átalakításának legfőbb tennivalóit is. Tehát a választások a feladatokat nem szűken, a háborúból való kilépés, az átállás és az antifasiszta küzdelem megindítása oldaláról megszabó kormánynyilatkozat-tervezetnek megfelelően folytak le. Az Ideiglenes Nemzetgyűlést előkészítő választások célul tűzték

47. Paál—Radó: A debreceni... i. m. 168. old.

ki a nemzetgyűlés számára a párt, illetve az MNFF akcióprogramja egészének a megvalósítását. Ez tehát már indításkor azt is jelentette, hogy az Ideiglenes Nemzetgyűlés nemcsak egy ideiglenes kormányt teremtő szervezet, hanem annál sokkal több, az 1944. november 30-i program egészét magáénak valló parlament, amely a program megvalósítása során akár több, vagy többször átalakított ideiglenes kormányt választhat, illetve bízhat meg. Így már az indulásnál, a célok megszabásánál is megtalálható az a különbség, amely a két szerv feladataiban, majd összetételében is megmutatkozott. Egyébként az előkészítés időszakában és a választások során a leendő kormány programnyilatkozatát, annak ellenére, hogy már készen állt, nem ismertették semmilyen szerv előtt és nem is került nyilvánosságra. Program-dokumentumként e hetekben csak az MKP szegedi akcióprogramja forgott közkézen, amelyet e napokban több városban is közreadtak saját lapban vagy terjesztettek központi, debreceni kiadványként.

Az egyes helységekben megyei összegezésben az alábbi számszerű eredményeket nyújtva folytak le az ideiglenes nemzetgyűlési választások 1944. december 15—20-a között.[48] A számok mind a tervezett városok vonatkozásában, mind pedig a képviselők létszámát illetően egyes területeken az erős demokratikus mozgalom követeléseinek eleget téve némileg módosultak, ill. változtak. Pár esetben katonai okok miatt hiúsult meg a tervezett választási munka.

Hajdú vármegyében Debrecennel együtt végül 7 helyen tartottak küldöttválasztást, amelyeken 36 képviselőt választottak az Ideiglenes Nemzetgyűlésbe. Jelölő szervek szerinti megoszlásuk a következő volt: MKP 6, SZDP 6, szakszervezet 4, NPP 2, a polgárság 1, a KGP 9, pártonkívüli 7 és Demokratikus Ifjúsági Szövetség 1. Az ekkor vagy rövidesen ezt követő időben elfoglalt pártállásuk szerint 8 MKP, 8 SZDP, 2 NPP, 10 KGP, 3 PDP tagja és 5 pártonkívüli volt. A Hajdú megyei képviselőknek ez az összetétele azt mutatta, hogy a népi, a balszárny (MKP, SZDP, szakszervezetek, NPP és a Dem. Ifj. Szöv.) hasonló számú és arányú képviselőt kapott mint a polgári (KGP, PDP és pártonkívüli) oldal, a jobbszárny.

Biharban a tervezett egy helység helyett a politikai élet nagyfokú fellendülésének a hatására 9 községben tartottak választást és 17 küldöttet választottak, mégpedig közülük 6 az MKP-nak, 8 a KGP-nek, 2 a PDP-nek lett a tagja és egy pártonkívüli volt.

Szabolcs, Szatmár és Beregben 3 helyen választottak, összesen 10 képviselőt. Küldő szervük szerint 2 az MKP, 2 az SZDP, 3 a KGP, 1 a szakszervezetek, egy a Parasztszövetség és egy pártonkívüli képviselő.

48. Az itt és következő oldalakon lévő számadatokat az országos hivatalos kimutatások (Az Ideiglenes Nemzetgyűlés Naplója, Id. dok.), a volt ideiglenes nemzetgyűlési mandátumvizsgáló bizottság jegyzőkönyve (Országgyűlési Iroda Irattára. Iktatás nélküli iratok. 1945.) és dokumentum- s helytörténeti kiadványok felhasználásával készültek.

Békés vármegyében volt a politikai élet a járásokat és a falvakat is nézve a legkifejlettebb a megyék között. Ezért a megyében 8 helyről összesen 42 képviselő került az Ideiglenes Nemzetgyűlésbe. A küldő szervek szerint 13 az MKP, 6 az SZDP, 7 a szakszervezet, 4 az NPP, 10 a KGP és 2 pártonkívüli. Az arány a baloldali erők számára igen kedvező. Maga az MKP adta a képviselők majd egyharmadát, az egész baloldal együtt pedig több mint 70%-át. E számokban jól tükröződik a megye erőteljes baloldali, forradalmi felkészültsége 1944 végén.

A volt Csanád vármegye székhelyén, Makón és Csongrád vármegye 5 városában a szintén előrehaladott fejlettségű politikai élet alapján 65 küldöttet választottak. Mégpedig a küldő szervek szerint: 21 MKP, 10 SZDP, 12 KGP, 6 szakszervezeti, 6 NPP, 3 PDP, 2 Kossuth-párti és 5 pártonkívüli.

Szolnok vármegyében a 3 helyen lefolytatott választáson 8 képviselőt küldtek a nemzetgyűlésbe. Közülük 3-at az MKP, 2-t a KGP, 1-et az SZDP, 1-et a szakszervezet és egyet az NPP.

A volt Pest—Pilis—Solt—Kiskun vármegye már felszabadult részein 6 városban folytattak le választásokat és 20 képviselőt fogadtak el, akik közül 6-ot az MKP, 5-öt az SZDP, 5-öt a KGP és egyet a szakszervezet küldött, ill. 3 pártonkívülit.

Az ország északi részein, Abaúj-Zemplén, Borsod és Heves vármegyékben tervezett 5 város helyett csak 3-ban lehetett megtartani a küldöttek megválasztását a front közelsége miatt. Borsodban két helyen 18-főt választottak. Küldőik szerint: 4 MKP, 4 szakszervezet, 3 partizán, 2 KGP, 2 SZDP, 1 PDP, 1 pártonkívüli és egy a haladó értelmiség küldötte. A 18 képviselő pártállása igen kedvező az MKP-ra nézve, mert mind a partizánok, mind a szakszervezetek, de még a haladó értelmiségiek is szinte csak kommunistát jelöltek képviselőnek. Így került ki e területről összesen 12 kommunista képviselő, ami több mint 60%-os arányú képviselet a megyében. Heves vármegye küldött két képviselőt, egy MKP- és egy KGP-tagot.

Dunántúl felszabadult délkeleti részén csak Baranyában lehetett a tervnek megfelelően választani, Tolnában és Kaposvárott a front közelsége nem tette azt lehetővé. A Pécsett megválasztott 15 pécsi és baranyai képviselőből 2 az MKP, 2 az SZDP, 2 a KGP, 2 a szakszervezetek, 2 az EB, 1—1 a városi és a megyei önkormányzat, 1 a PDP, 1 az értelmiség és egy a bányászság jelöltje volt, akiknek pártbeli hovatartozása végül az alábbiak szerint alakult: 6 MKP-, 4 KGP-, 3 SZDP és 2 a PDP-tag.

Az Ideiglenes Nemzetgyűlésbe történt 1944 decemberi rendkívüli küldöttválasztások összesített számadatai a következők: a tervezett 38 város (közülük 6-ban nem lehetett megtartani a választást) helyett végül is összesen 45 helységben folytatták le a küldöttek választását. A 45 közül egy helyen, Kiskőrösön eredménytelenül zajlott le a választási tevékenység. Megválasztottak 230 képviselőt. E 230 képviselőhöz jött még Füzesgyarmatról a rendkívüli

választásokhoz képest is rendkívüli módon — választás nélkül a község Debrecenbe küldött 3 közéleti emberének az EB által történt képviselővé nyilvánításával — három küldött. Tehát összesen a felszabadult területek 45 városa, illetve községe 233 képviselőt adott. Viszont közülük 3-nak, mivel egyéni problémák folytán nem tudtak eljutni 1944. december 21-ére Debrecenbe, és küldő szervezetük sem mentette ki őket, ismeretlen okú távolmaradás miatt a Nemzetgyűlés nem igazolhatott le és nem fogadhatta el mandátumukat.

Az igazolt és mandátumaikat is elfogadott 230 ideiglenes nemzetgyűlési képviselő azonban nem vett teljes számban részt az 1944 decemberi ülésszakon. Ugyanis a MKP távollétükben megválasztott és képviselőnek leigazolt négy tagja (Andics Erzsébet, Gergely Sándor, Rákosi Mátyás és Nógrádi Sándor) közül az első három még a Szovjetunióban tartózkodott és csak 1945. január utolsó napjaiban érkezett haza, a negyedik pedig az ülésszak idején még az ellenség hátában, Salgótarján környékén irányította harcoló partizánosztagát! A többi megválasztott képviselő a Vörös Hadsereg által rendelkezésre bocsátott járművön, zömmel teherautókon, jutott el Debrecenbe, és 226 részt is vett annak a munkájában.

A választásokat lefolytató helyi szervek vizsgálata, illetve a megválasztott képviselőknek a küldő, ajánló szervezetek és pártállásuk szerinti bemutatása elhanyagolhatatlan a népi, a demokratikus erők gyors kibontakozása és tevékenysége szempontjából.

Mint az előzőekből ismert, az Ideiglenes Nemzetgyűlés Előkészítő Bizottsága az antifasiszta nagyhatalmak december eleji ajánlatára a helyi önkormányzati szerveket, a meglévő társadalmi szerveket, a gazdasági és kulturális szervezeteket és egyesületeket hívta fel, hogy a választásokat lebonyolítsák és képviselőket küldjenek a létrehozandó Ideiglenes Nemzetgyűlésbe. Ettől az elképzeléstől eltérően azonban a gyakorlatban az történt, hogy *a 45 helyen tartott választás közül* mintegy *24-ben a nemzeti bizottságok* játszották a fő szerepet. Ők választották meg a küldötteket, illetve előkészített javaslataik alapján a szintén általuk szervezett népgyűlés. *Csak két helyen játszott szerepet* az elképzeléshez hasonlóan *a helyi önkormányzati szerv*, de ezek közül is az egyik helyen a nemzeti bizottság volt már a javaslattevő, a kezdeményező erő. *8 városban vagy községben* a felszabadulás után elsőnek létrejött különböző nevű *népi bizottságok választottak*, vagy javaslataik alapján népgyűlések választották meg a küldötteket. *11 helységben* pedig a működő *demokratikus pártok vezetői* pártközi értekezleten alakították ki a javaslatokat és vitték a népgyűlés elé. E népi bizottságok és pártközi értekezletek azonban a választásokat követően fellendült politikai élet során igen hamar, szinte napok alatt nemzeti bizottságokká alakultak át, illetve azokká fejlődtek.

A választásokat zömében a demokratikus erők vezette vagy ellenőrizte helyi állami, közigazgatási szervezetek és közegek is támogatták. Ez mégsem

jelentette azt, hogy azokat és a Nemzetgyűlést valamilyen központi közigazgatási vagy állami bizottság, mint az „alkotmányos" és „törvényes" jogfolytonosság képviselője szervezte. Az előbbi adatok tanúsága szerint a helyi népi, forradalmi erő elsősorban a nemzeti bizottságokra és más nevű népi bizottságokra, ill. a demokratikus pártokra támaszkodott. Központilag pedig a MNFF-ra és ennek Előkészítő Bizottságára épült. Gazdasági és társadalmi szervezetek, egyesületek csak esetleg a jelölésnél jutottak néhány esetben szóhoz.

A nemzeti, népi bizottságok voltak tehát a gazdái az esetek többségében a helyi választásoknak. Ezért általában azok elnöke vagy a pártközi megállapodás alapján a népgyűlés elnöke és az EB központi megbízottja írta alá a megbízóleveleket vagy a megbízatást tartalmazó választói jegyzőkönyveket. Több helyen a fentiek mellett az egyes városok, illetve megyék állami vezetői is aláírták, illetve hivatalos pecséttel látták el azokat.

A nemzeti bizottságoknak hasonló nagy, sőt kizárólagos szerepük a továbbiakban csak a Budapesten és környékén 1945. április 2-án lefolytatott kiegészítő ideiglenes nemzetgyűlési választások során volt. Ott is nagyrészt központi előírás és megkötöttségek nélkül, a helyi nemzeti bizottságok jelöltek, választottak és adták a mandátumokat is. A Dunántúlon 1945. június 24-én megtartott hasonló kiegészítő választások során már *nem a helyi* nemzeti bizottságok, hanem a központi szerv, az MNFF szervezett! Ez osztotta el központilag a jelölteket, és a mandátumokat is ő adta, ő állította ki és írta alá!

A nemzeti bizottságoknak ezt a kimagasló szerepét a választások végrehajtásában a nemzetgyűlés ülését *követően*, amikor már a felmérés megtörtént, valamennyi párt és szervezet elismerte. Addig azonban mind az Ideiglenes Nemzetgyűlés 1944. december 21-én kiadott „Szózatában", mind pedig az Ideiglenes Nemzeti Kormány 22-én elfogadott „Nyilatkozatában" az a már idézett megfogalmazás maradt, amelyet még Moszkvában leírtak, és a Nemzetgyűlés Előkészítő Bizottsága Kiáltványában is benne volt. Vagyis, hogy az önkormányzatok és gazdasági, társadalmi, illetve kulturális szervezetek és egyesületek válasszanak a nemzeti bizottságokkal együtt.[49] A Délmagyarország viszont már 1944. december 28-án beszámolva a nemzetgyűlés első két üléséről, a 21-i és 22-iről, a következőket írta: „A nemzetgyűlésen a felszabadított országrészek városait és kerületeit azok a küldöttek képviselték, akiket a Nemzeti Bizottságok jelölése alapján maga a nép választott."[50] Az Ideiglenes Nemzetgyűlés hivatalos jegyzőkönyvének a „Magyarázó jegyzetek" című része is ezt az összegezést tartalmazza: „A képviselőket a helyi nemzeti bizottságok jelölték ki, és a népgyűléseken választották meg." Vagy

49. Ideiglenes Nemzetgyűlés Naplója. Id. dok. 9. és 23—24. old.
50. Délmagyarország, 1944. december 28. 1. old.

más helyen: „... a helyi nemzeti bizottságok által az ideiglenes nemzetgyűlésbe küldött követek..." megfogalmazás szerepel.[51] Ez a lényeget — olyan értelemben, hogy a választások többsége valóban így folyt le — jól kifejező megfogalmazás vált azután általánossá a szakirodalomban is.[52]

Fenti adataink a nemzeti bizottságok szerepének *döntő jelentőségét* az Ideiglenes Nemzetgyűlés megteremtésében alátámasztják, megerősítik, de egyben azt is bizonyítják, hogy kissé árnyaltabban kell vizsgálnunk e kérdést. A nemzeti bizottságok állandóan növekvő szerepe mellett, a választásokban még más népi szerveknek, vagy ezek híján egyszerűen a működő pártok vezetői pártközi megbeszéléseinek is lényeges szerep jutott. Tehát a nép demokratikus erőinek tenni akarása a nemzeti bizottságok mellett más népi szervekben és több helyen a még szervezetten egységessé nem vált demokratikus pártok tevékenységében is megmutatkozott. Különösen nagy jelentőségűvé vált a választások mindegyik formájában a demokratikus pártoknak, elsősorban az MKP-nak és a szakszervezeteknek a szerepe.

A 45 helységben kialakult 233 küldöttet tartalmazó lista összetétele a küldő szervek: pártok vagy társadalmi csoportok szerint a következő volt. Az MKP *„listáján" választottak meg* 65 főt, a KGP-én *53-at*, az SZDP-én *34-et*, a szakszervezetekén *26-ot*, pártonkívüliként 22-t, az NPP „listáján" 13-at, a PDP-én 6-ot, és a „48-as Kossuth Pártén" 2-t. Megválasztottak még 3 főt a partizánok, 3-at a haladó értelmiség, 1-et a bányászok, 1-et a Parasztszövetség és 1-et a Demokratikus Ifjúsági Szövetség képviselőjeként. A jelentősebb pártok százalékos aránya a küldő szervek szerint a következő képet mutatja: MKP 27,9%, KGP 22,7%, SZDP 14,6%, pártonkívüli 9,4%, NPP 5,6% és a PDP 2,6%, a szakszervezet 11,2%.

Ezek az adatok azt mutatják, hogy — bár az MKP képviselőinek a száma és aránya így is a legnagyobb — mégsem a párt *közvetlen* jelöltjei révén lett *messze kiugróan* az első párttá az Ideiglenes Nemzetgyűlésben Debrecenben. Hiszen a KGP is „kiugrott" a többi párthoz képest és az MKP-hoz legközelebb állt képviselőinek számát és arányát is tekintve. Az MKP azáltal lett első párt, hogy a nem pártlistán megválasztott képviselők között, a pártonkívüli csoportot kivéve, zömében az adott igen súlyos helyzetben az egyes helyeken a közösség, az egész ország megmentése érdekében végzett munka és a dolgozók szolgálatában korábban kifejtett tevékenység alapján kommunistákat választotta meg. A szakszervezeti „listán" megválasztottak több mint kétharmada, a partizánokat képviselő 3 fő közül 2, a haladó

51. Ideiglenes Nemzetgyűlés Naplója. Id. dok. 153. old.
52. Lásd pl. Révész Imre: Az ideiglenes nemzetgyűlés... id. hely 142—143. old., Balázs Béla: Népmozgalom és nemzeti bizottságok. 1945—1946. Kossuth Könyvkiadó. Budapest. 1961. 43—62. old. és Dr. Csizmadia Andor: A Nemzeti Bizottságok állami tevékenysége (1944—1949). Közgazdasági és Jogi Kiadó. Budapest, 1968. 76—91. és 303—304. old.

értelmiség egyik képviselője és a bányászok, valamint az ifjúság küldöttei mind kommunisták voltak.

A 233 küldöttnek így, a pártállása alapján vizsgált összetétele jelentős eltérést mutat a fenti, a küldők szerinti csoportosítástól. Az összes kommunista küldött száma *90* volt, a KGP-é 58, az SZDP-é 43, az NPP-é 17, a PDP-é 13, és valóban pártonkívüli csak 12 volt.[53] Bár a párttagságra vonatkozó adatok a képviselők egy kis részénél nem a megválasztásuk időszakában fennálló helyzetet, hanem a debreceni ülésszak alatti pártbalépést vagy a következő hetekben, 1—2 személynél esetleg 1945 tavaszán bekövetkezett állapotot jelenti, mégis, miután más adat nem állt rendelkezésre, csak ezeket használhattuk fel összehasonlításra.

A közölt adatokból látszik, hogy *más listán 27 kommunistát* (20 szakszervezeti, 3 partizán, és 1—1-et ifjúsági, bányász, értelmiségi és egyet pártonkívüliként), *6 KGP-tagot* (4-et pártonkívüli listán, 2-t önkormányzatin), *8 SZDP-tagot* (6-ot szakszervezeti, 2-t pártonkívüli listán), *4 NPP-t* (2 volt Kossuth-párti, 1 pártonkívüli és 1 parasztszövetségi) és *7 PDP-i tagot* (5-öt pártonkívüli és 2-őt haladó értelmiségiként) választottak meg. A pártonkívüliek száma is gyarapodott egy fővel a szakszervezeti listáról és 1-gyel az MKP- listáról.

A párttagság szerinti fenti adatok %-os kimutatása a következő: *MKP-tag* a megválasztott képviselők *38,5%-a, KGP 24,9, SZDP 18,5, NPP 7,3%, PDP 5,6 és végül pártonkívüli* maradt *5,2%*. Az egyes pártok közéleti aktivitását,

53. Számításaink a helyi adatok és az országos kimutatások összevetésével készültek. Az utóbbiakhoz az Ideiglenes Nemzetgyűlés Naplója, valamint Paál—Radó: A debreceni... i. m. szolgált alapul. Az SZDP számára kiszámított létszám megegyezik e párt saját korabeli kimutatásával, pl. az SZDP 1944. december 21-i képviselői frakcióülésén készült jegyzőkönyv szerint (PI. Arch. 283-7/1) 43 SZDP-tag képviselő foglalt helyet. Továbbá az SZDP XXXIV. kongresszusi jelentése szerint Debrecenben a pártnak 35 közvetlen és 7 a szakszervezeti listán befutott képviselője volt. (39. old.) Itt külön nincs említés a 43. képviselőről, aki pártonkívüliként került a Nemzetgyűlésbe, és csak később lépett a pártba.
A Nemzeti Parasztpárt vezetőjének, Erdei Ferencnek 1945. január 11-i, a Nemzetgyűlés elnökének szóló levele szerint, Debrecenben 15 parasztpárti képviselő volt, de megemlítette és kérte a Szegeden megválasztott 16. elismerését is. A 17. NPP képviselő csak e napokban lépett be a pártba. (OI. Irattára. MN. Vegyes anyagok, 1945. és Bartha László visszaemlékezése. MR. Arch. D/2300/69—70/.)
A KGP-i képviselők létszáma szintén megegyezik a Paál—Radó: A debreceni... id. mű által közölt adatokkal és az Ideiglenes Nemzetgyűlés Naplójából is ezeket lehet kiszámolni. Egyedül az MKP-nak a szerző által kiszámított képviselői száma nem egyezik meg a párt korai anyagaival. Ugyanis Gerő Ernő 1944. december 28-i, Rákosinak szóló levelében azt írta, hogy az MKP képviselőinek első frakcióülésén 96 kommunista képviselő volt jelen, akik közül 73 MKP, a többi a szakszervezetek listáján futott be (PI. Arch. 274—9/13). Ezt a számot mindenféleképpen elírásnak, vagy túlzásnak kell tartanunk. Mindenesetre úgy tűnik, hogy a levél írója nem törekedett a túlzott pontosságra és részletekre, mert nem is tett említést arról, hogy más szervek is küldtek kommunistákat a Nemzetgyűlésbe, nemcsak a szakszervezetek. A 96-os szám egyébként is csak úgy volt összehozható, ha az összes kommunista képviselő mellé még az SZDP 7 szakszervezeti küldöttét is meghívták a kommunista frakcióülésre.

végzett munkájának a választó lakosság körében való értékelését, a kibontakozásban játszott szerepét, illetve esetleg korábbi politikai befolyását is kifejezik ezek az egymáshoz viszonyítottan jelentősen eltérő arányok. Miután az utóbbinak úgy tűnik valamennyi, de elsősorban az MKP és a KGP szempontjából igen nagy volt a szerepe, érdemes az egyes vidékek megválasztott küldötteinek arányát is megvizsgálni. Ebből a szempontból a megválasztott képviselőket olyan módon célszerű vizsgálni, hogy az MNFF pártjain, csoportjain belül a baloldal (MKP, SZDP, Szakszervezetek és az NPP) vagy a jobboldal (KGP, PDP és pártonkívüli) felé orientálódtak-e? Ennek alapján a választást tartó megyéket 3 főbb csoportra lehet osztani. *Az egyik* a Viharsarok és a közvetlen szomszédos területek (Békés, Csongrád és Szolnok megyék), ahol a baloldali erők képviselőinek a száma jóval több mint a felét teszi ki az összes megválasztottaknak. *A második* csoportba azok a területek tartoznak (Szabolcs-Szatmár, Hajdú, Bihar és Heves megyék), ahol az előbbiek a képviselők felénél kevesebbet vagy csak a felét adják. Végül *a 3.* csoportba két ipari vidék, Miskolc és környéke, valamint Pécs és bányavidéke tartoznak, ahonnan kommunista, illetve munkás többségű képviselőcsoport került Debrecenbe. Anélkül, hogy eltúloznánk e kérdés jelentőségét az új hatalom megteremtésében, mégis meg kell állapítani, hogy a megválasztott küldöttek mintegy 60%-ot kitevő baloldali képviselői többségét az agrárforradalmi hagyományokkal rendelkező Viharsarok és a nagy munkásmozgalmi multú két iparvidék biztosította elsősorban az Ideiglenes Nemzetgyűlésben Debrecenben.

Az 1944. decemberi rendkívüli nemzetgyűlési választások alulról jövő helyi kiindulópontú vizsgálatát azzal fejezzük be, hogy jogilag igen, de gyakorlatilag a nemzetgyűlés megnyitásával nem ért véget a Debrecenbe küldendő képviselők további megválasztása, és e választások érvényesítésére is több kísérletet tettek az egyes városok és vidékek. Pl. a karcagi NB már 1944. december 23-án választ pótlólag egy képviselőt. 1945. január 3-án a Jánoshalmi NB a járásban egy MKP és egy KGP-i tagot választottak meg, akiket január 7-én az MNFF nagygyűlése is jóváhagyott.[54] Gyöngyösön ugyancsak az NB 1945. január 9-én megbízta két tagját — köztük Szurdi Istvánt —, hogy a város képviselői legyenek Debrecenben.[55] Március 3-án a Kalocsai NB fordult levéllel a Nemzetgyűlés elnökéhez, hogy a városnak és a járásnak 1—1 képviselő megválasztását engedélyezze.[56] A Kunszentmiklósi NB pedig március 30-án 10 személynek állított ki megbízólevelet azzal, hogy a választókerület 13 községét képviseljék a nemzetgyűlésben.[57]

54. PI. Arch. 253. f. 1/1 és 274—16/119.
55. Sorsforduló... Id. dok. I. köt. 480. old.
56. PI. Arch. 274—16/119.
57. OI. Irattára. MN. Vegyes anyagok. 1945. és Így kezdődött... id. dok. 265—266. old.

Képviselői helyek utólagos biztosítása érdekében még pártok is fordultak a Nemzetgyűlés elnökéhez. Pl. a bátyai KGP-szervezet április 9-én, a makói KGP-szervezet az NB támogatásával május 15-én levélben kérte, hogy felsorolt tagjait nemzetgyűlési képviselőnek ismerjék el.[58] Ezek az utólagos mandátum szerzési kísérletek azonban nem jártak sikerrel. Ugyanis a nemzetgyűlés elnöksége és a kormány egyöntetűen stabilitásra törekedett és nem támogathatta a folytonos változást jelentő képviselői kiegészítésekre vonatkozó igényeket.

A nemzetgyűlés által Debrecenben elfogadott és jóváhagyott végleges képviselői létszám azonban — mint az az előzőekből ismeretes — nem azonos a megválasztott 233 fővel. Így e számnak csak a választás vizsgálata és a megválasztott képviselők összetétele szempontjából volt jelentősége. A végleges képviselői létszám Debrecenben 230 lett, mert két megválasztott KGP és 1 NPP-i küldött egyéni okok miatt nem ment el Debrecenbe. Így nem is érvényesíthették a mandátumaikat. Ez viszont saját tagjainak a hibáiból rontotta a KGP és az NPP képviselői arányszámát, ezért figyelmen kívül sem hagyhatók e tények.

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés debreceni ülésszakának tehát 230 képviselője volt. Miután a Nemzetgyűlés oldaláról nézve ez az adat a lényeges, ezért a 230 képviselő összetételét is bemutatjuk az alábbiakban. A küldő szervek szerint:

1. MKP küldötte	65 fő	28,3%
2. KGP küldötte	51 fő	22,2%
3. SZDP küldötte	34 fő	14,8%
4. szakszervezetek küldötte	26 fő	11,3%
5. pártonkívüli küldött	22 fő	9,6%
6. NPP küldötte	12 fő	5,2%
7. PDP küldötte	6 fő	2,6%
8. Partizán küldött	3 fő	1,3%
9. Értelmiségi küldött	3 fő	1,3%
10. Kossuth-párti küldött	2 fő	0,9%
11. Önkormányzatok küldötte	2 fő	0,9%
12. Bányászok küldötte	1 fő	0,4%
13. polgárság küldötte	1 fő	0,4%
14. parasztszövetség küldötte	1 fő	0,4%
15. ifjúsági küldött	1 fő	0,4%
Összesen:	230 fő	100,0%

58. Uo. és Minisztertanács Titkársága Irattára. Miniszterelnökség 1945. 27. köt.

A debreceni ülésszak 230 képviselőjének összetétele politikai párthoz való tartozás szempontjából:

1. MKP tagja	90 fő	39,13%
2. KGP tagja	56 fő	24,35%
3. SZDP tagja	43 fő	18,69%
4. NPP tagja	16 fő	6,96%
5. PDP tagja	13 fő	5,65%
6. pártonkívüli	12 fő	5,22%
Összesen:	230 fő	100,00%

A 230 képviselőről készült ugyan még 1944-ben egy, majd ennek felhasználásával az Ideiglenes Nemzetgyűlés Naplójához 1945-ben még egy kimutatás. Az első megjelent: Paál—Radó: A debreceni... id. mű 17—24. oldal, a második: Ideiglenes Nemzetgyűlés Naplója. Id. dok. 173—180. oldalain mellékletként. Ezek a kimutatások azonban nagyon pontatlanok. Magukon viselik a fogalmak értelmezésének akkori kezdetlegességeit, mert az adatfelvételi lapok kérdéseit teljesen ellentétesen értelmezték és válaszolták meg a küldöttek. Mindezt az első munka a 17—18. oldalain keserűen be is ismeri. A pontatlanságok és tévedések egy jelentős része azonban átment a Nemzetgyűlés Naplója mellékletébe is. A legkirívóbb probléma e kimutatásokban — ami miatt csak fenntartásokkal lehet igényesebb munkánál rájuk támaszkodni — az, hogy keveredik bennük egymással igen zavaróan a képviselőket küldő szervezetek és az illető képviselő ettől sokszor eltérő politikai pártállása. S miután az Ideiglenes Nemzetgyűlésbe nemcsak a demokratikus politikai pártok, hanem társadalmi, gazdasági, kulturális, sőt helyi önkormányzati szervezetek és a különböző társadalmi, foglalkozási rétegek is küldhettek követeket, s azoknak több mint egynegyede éppen ezeknek, nem pedig a politikai pártoknak a küldötte volt, ezért elhanyagolhatatlan jelentősége van annak, hogy a küldő szervek szerint is és a képviselők e hónapokban választott politikai pártállása szerint is külön-külön pontos képet kapjunk a Nemzetgyűlés összetételéről. Ehhez az előkerült új dokumentumanyagok és az örvendetesen szaporodó helytörténeti feldolgozások maradéktalanul hozzá is segítenek. Ezek alapján született meg az Ideiglenes Nemzetgyűlés tagjainak a *küldő szervek* szerinti itteni külön összesítése és a *politikai párttagságuk* szerinti kimutatás.

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés naplójának fent bírált adatai szerint a Nemzetgyűlés küldötteinek összetétele a következő volt:

MKP	71 fő	30,9%
FKP	55 fő	23,9%
SZDP	38 fő	16,5%
NPP	16 fő	6,9%
PDP	12 fő	5,2%
pártonkívüli	19 fő	8,3%
szakszervezeti	19 fő	8,3%
Összesen:	230 fő	100,0%

Ezek az adatok több okból sem fogadhatók el pontosnak. Először is, a feltüntetett 19 szakszervezeti küldött nem a teljes szakszervezeti képviselet. Annak teljes száma 26 volt! De az itt feltüntetett 19 szakszervezeti küldött is kivétel nélkül tagja volt valamelyik munkáspártnak ugyanúgy, mint az a további hét szakszervezeti képviselő, akiket már eleve a bemondási pontatlanságok miatt MKP-, ill. SZDP-tagnak tüntet fel e kimutatás. Továbbá, a pártonkívüliek csoportjában található két olyan kommunista képviselő, akiket az MKP-tagjaként, a párt küldötteként választottak meg (az egyik gyomai, a másik hódmezővásárhelyi). Ott található még egy olyan szakszervezeti küldött, aki szintén MKP tag volt (egy gyulai), és még két olyan MKP-tag, akik közül az egyiket a „haladó értelmiségi" réteg képviselőjeként, a másikat pártonkívüliként választották meg. Ugyancsak a pártonkívüliek csoportjában van az FKP egyik tagja is (egyik nagylétai küldött), és a PDP egyik vezetője is.

A pártonkívüliek listáján szerepeltetni valamilyen oknál fogva valamely politikai pártnak nem titkolt tagjait, következetlenség. Bár, az is elképzelhető, hogy a pártok tudatos konspirációját takarják ezek az esetek. Ez utóbbi azonban nem bizonyítható. Sőt, a következetlenség mellett szól az is, hogy a 19 szakszervezeti küldött és a fentiek külön kimutatásával egyidőben 14 olyan képviselőt, akiket szintén nem valamelyik politikai párt küldött Debrecenbe, hanem pl. a bányászok, a polgárság, a Parasztszövetség, a partizánok vagy az ifjúság, ill. az önkormányzatok — párttagsága szerint oszt be a fenti kimutatás. E zavaró keveredést szeretnénk elkerülni a pontosan szétválasztott szóban forgó két kimutatásunkkal.

Az ideiglenes nemzetgyűlési választásoknak vidéki lebonyolítása idején, december 15—20-a között, az Előkészítő Bizottság néhány tagja Debrecenben részben technikai, részben pedig politikai és személyi előkészítő munkát végzett.

A technikai előkészítő tevékenység egyrészt a nemzetgyűlés leendő helyének, a református kollégium oratóriumának használhatóvá tételére, másrészt pedig a kormány, a minisztériumok leendő helyiségeinek a pénzügy-

igazgatósági palotában történő biztosítására vonatkoztak. Felkészültek a képviselők Auguszta Szanatóriumban történő elszállásolására is.[59]

Lényegesen nehezebb volt a nemzetgyűlés leendő vezetőségének, az elnökségnek — amely formát igen sok szempont és érdek egyeztetése alapján lehetett csak kialakítani — és a kormány még hiányzó tagjainak, valamint a politikai államtitkároknak a kiválasztása, megbeszélése. Bonyolította e kérdést, hogy nemcsak az MNFF pártjai között, hanem a volt horthysta politikusokkal és katonatisztekkel is egyeztetni kellett mind az elképzeléseket és terveket, mind pedig a nemzetgyűlés elé terjesztendő személyi, politikai javaslatokat is. Emellett a legfőbb politikai és személyi kérdésekben a szovjet megbízottakkal is konzultációt kellett folytatni, akik, mint látni fogjuk, mindenekelőtt az antifasiszta világkoalíció egészének az érdekeit tartották szem előtt. Elsősorban azt, hogy az új magyar hatalom minél szélesebb társadalmi bázisú legyen, a kizsákmányoló osztályok németellenes csoportjai is helyet kapjanak benne, sőt még bizonyos folytonossági kapcsolat megőrzésére is törekedtek a korábbi rendszerhez.

E munkák központi szervezője és irányítója továbbra is Gerő Ernő, az MKP titkára volt, de teljes erejével bekapcsolódott abba a választási körútjáról december 20—21-én visszatérő Révai József is. E kérdések történetének vizsgálatára alig található dokumentáció, ezért elsősorban csak visszaemlékezések alapján lehet némiképp rekonstruálni a szóban forgó előkészítő munkák fő jellemzőit. Ezek szerint úgy tűnik, hogy Gerő az egész összefogásán belül zömmel a kormány leendő tagjainak a kiválasztását, ennek az érdekeltekkel való megbeszélését, a valamennyi szervvel történő koordinálását és az e területre vonatkozó írásos javaslatok előkészítését intézte. Révai, noha bekapcsolódott a kormányelőkészítésbe is, de nagyobbrészt az Ideiglenes Nemzetgyűlés leendő elnökségére vonatkozó személyi javaslat kialakítását és a nemzetgyűlés kiáltványa előkészítését végezte. Az ilyen kezdeményezéssel összeállt javaslatot vitatta meg azután a „pártközi" értekezlet, és véglegesítette a nemzetgyűlés elé terjesztendő ajánlatokat. A rendelkezésünkre álló anyagok szintjéig, logikai sorrendben a nemzetgyűléssel kezdve, vegyük szemügyre ezeket az előmunkálatokat.

Úgy tűnik a visszaemlékezésekből, hogy a szervezők az Ideiglenes Nemzetgyűlés elnökévé először Juhász Nagy Sándort, Károlyi Mihály 1919-es igazságügy-miniszterét kívánták megnyerni. „Juhász Nagy Sándor nem volt hajlandó az Ideiglenes Nemzetgyűlés elnökéül jelöltetni magát — válaszolta Gerő Ernő a szerző kérdésére —, s csak hosszas kapacitálásra vállalta el a Nemzetgyűlés alelnökévé való jelölését, ..."[60] Erre utal közvetetten dr. Tariska Istvánnak, az MKP akkori debreceni titkárának a visszaemlékezése is, akit a nemzetgyűlés tisztségviselőinek kiválasztásába bevontak. Elmondja,

59. Paál—Radó: A debreceni... i. m. 165. old.

hogy az alelnökökre vonatkozó megbeszéléseket Révai Józseffel folytatta: „Gyorsan és vita nélkül végződött a nemzetgyűlés alelnökeire vonatkozó tanácskozás Révai Józseffel. Ő a magyar viszonyokkal eléggé tisztában volt. Határozott egyénisége folytán gyorsan döntött — később szerzett tapasztalataim szerint azért is —, mert kérdéseit inkább a már korábban, más keretben hozott határozatok megerősítésére, helyességének vagy várható visszhangjának utólagos felmérésére tette fel, semmint határozatot megelőző tanácskozás céljából. Révai tisztelte Juhász Nagy Sándor emberi magatartásának tisztaságát, archaikus — úgy is mondhatnám anakronisztikusan — plebejus-polgári-forradalmári magatartását. Juhász Nagy megrendíthetetlen hűsége Károlyi Mihályhoz azonban Révai tiszteletének csak elkerülhetetlenül szükséges mértékét fejezte ki."[61] Révai „gyors döntése", Juhász Nagy alelnökké történő elfogadását illetően, a visszaemlékezővel folytatott tanácskozásán minden valószínűség szerint valóban, mint dr. Tariska írta, csak egy már korábban hozott döntés — amikor az elnöki pozíciót nem fogadta el, csak az alelnökit — utólagos megerősítését vagy ellenőrzését, hatásának felmérését szolgálhatta.

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés elnöki pozíciójára vonatkozóan Puskin, a szovjet katonai bizottság diplomáciai tanácsadója is folytatott informálódó megbeszéléseket Tariska Istvánnal. Puskin Grigorjev tolmács társaságában egy, mai fogalmaink szerinti munkaebéden látta vendégül a nemzetgyűlés megnyitása előtti napok egyikén Tariska doktort. Itt „a nagykövet behatóan érdeklődött a Debrecenben maradt, ismert politikai és tudományos névvel bíró személyek felől. Ezek száma nem volt jelentéktelen." Elmondja még a visszaemlékező, hogy részletes tájékoztatást adott az elnöknek szóba jöhető Juhász Nagy Sándor, Vásáry István, Révész Imre, dr. Bánáss László, dr. Bodnár János, dr. Sántha Kálmán és Szentpéteri Kun Béláról.

„Nagy volt a meglepetésem — folytatta a volt párttitkár —, hogy a fenti személyiségek közül egyiknek a jellemzése sem váltott ki nagyobb érdeklődést Puskin nagykövetből. Érdeklődése az általam utolsónak említett Szentpéteri Kun Béla jogász, egyetemi tanár élet- és jellemrajza felé fordult... Tüzetes kérdezősködés után Puskin nagykövet azt kérdezte, mit szólnék ahhoz, ha Szentpéteri Kun Bélát jelölnék az Ideiglenes Nemzetgyűlés elnökének. Megdöbbenten tiltakoztam: ő az a személyiség, akit — éppen ismételt választási elnöksége miatt (a Horthy-korszakban — K. M.) — a munkásosztály tagjai, a kommunista érzelműek és párttagok éppúgy, mint a szociáldemokraták — nemcsak elutasítanának, de a javaslaton fel is lennének háborodva."[62] A szovjet diplomata azonban kitartott álláspontja mellett és igen lényeges érvekkel akarta meggyőzni beszélgető partnerét gondolata

60. PI. Arch. H-g-127. Gerő Ernő 1972. VI. 22-i válasza a szerző kérdéseire.
61. MSZMP Hajdú-Bihar megyei Biz. Arch. Dr. Tariska István visszaemlékezése.
62. Uo.

helyességéről. Érvei — folytatódik tovább szó szerint a visszaemlékezés — „a következők voltak: 1. az Ideiglenes Nemzetgyűlés elnökének közjoghoz értő, a magyar közjogi múltat ismerő személynek kell lenni;

2. olyannak, aki — személye és múltja alapján — a politikai jogfolytonosság demonstrálására is alkalmas."

Puskin fenti érvelését és javaslatát Révai József is magáévá tette. „Révai teljes mértékben helyeselte Puskin nagykövet állásfoglalását Szentpéteri Kun Béla jelölését illetőleg — írja Tariska dr. —, s aggodalmaimra az azután oly sokat hallott szólásmondásával válaszolt: ‚Jó bolsevik mindenhez ért és minden nehézséget legyőz'." Pedig már nevezett aggodalmai között a következő is ott állott: „Emberileg én Szentpéteri Kunt inkább jobboldali bábnak, mint politikusnak tartottam."[63]

Szentpéteri jelölését nemcsak a kommunista Tariska István, hanem a szociáldemokraták és az igazán demokratikus politikusok is ellenezték. Ezzel kapcsolatban Gerő Ernő a következőket közölte. „Szentpéteri Kun Bélát mi nem ismertük. A SZEB szovjet részlegének vezetője mellett politikai tanácsadóként működő Puskin nagykövet vetette fel és támogatta igen határozottan jelölését. A debreceniek közül, akik ismerték Szentpéteri Kun Bélát, többen ellenezték a jelölését az Ideiglenes Nemzetgyűlés elnöki tisztére. Például emlékszem, hogy ellenezte Juhász Nagy Sándor, akiről az volt a benyomásunk, hogy becsületes baloldali demokratikus polgár. Azért ellenezte, mert *jobboldalinak és jelentéktelen figurának* tartotta." Majd, miután Gerő kifejti, hogy Juhász Nagy semmiképpen sem akarta elvállalni az elnöki jelölést, így folytatja: „Puskin nagykövet ragaszkodott a jelöléshez (Sz. Kun Bélához), mert többször beszélt vele és szovjet szempontból megbízhatónak tartotta."[64]

Ezen okok miatt — Juhász Nagy hajthatatlansága és mivel személye az antifasiszta koalíció szempontjainak formálisan jobban megfelelt — került az elnöki pozícióra javaslatba Szentpéteri Kun Béla. Ez egyben azt a feladatot is jelentette, hogy a vele szemben kialakult ellenszenvet Debrecenben elsősorban a kommunistáknak kellett volna leszerelni, a minimálisra csökkenteni. „S ezzel nyakamba szakadt — írta a debreceni MKP szervezet volt titkára — az a nehézség, hogy a pártvezetőségi tagjainkat a döntés helyességéről meggyőzzem. ... A meggyőzés azonban mégsem sikerült, (elsősorban Végh Dezső illegális kommunistát, a helyi munkásmozgalom legtekintélyesebb öregjét nem — K. M.) csak a vita maradt abba öreges duzzogás, valami ‚Csináljatok, amit akartok'-féle befejezéssel."[65]

Mindezek után került sor arra, hogy dr. Tariska István és Grigorjev szovjet követségi tanácsos felkeressék Szentpéteri Kun Bélát és megkérjék az

63. Uo.
64. PI. Arch. H-g-127. Gerő Ernő id. visszaeml.
65. MSZMP. H-B. m. Biz. Arch. Dr. Tariska I. visszaeml.

Ideiglenes Nemzetgyűlés elnöki tisztének az elvállalására, „amire ő csak huzamos érvelés után volt rábírható." A másik alelnököt, dr. Sántha Kálmán egyetemi tanárt Révai József hozta javaslatba, akit el is fogadott az Előkészítő Bizottság.[66] Ezzel tulajdonképpen az Ideiglenes Nemzetgyűlés elnökségére kialakult az előzetes javaslat. Bár közben, dr. Balogh István szerint, ő második alelnöknek Purjesz Béla, szegedi egyetemi tanárt javasolta, hogy kissé megoszoljanak a nagyobb városok között a nemzetgyűlés tisztségviselői, de ezt a javaslatot nem fogadták el.[67]

A nemzetgyűlés ülésének megnyitására előkészített javaslatba tehát elnöknek Szentpéteri Kun Bélát, alelnököknek Juhász Nagy Sándort és Sántha Kálmánt vették számításba. E három funkció viselőiből tervezték létrehozni ideiglenes jelleggel a „Nemzetgyűlés elnökségét", amely az elképzelés szerint az államfői jogokat gyakorolni fogja. Az államfői jogok gyakorlását azért kívánták egy kollektív testületre, nem pedig csak egy személyre, csak a nemzetgyűlés elnökére ruházni, mert — írta e testületről Gerő Ernő 1944. december 28-án Rákosinak — „ezzel igyekeztünk biztosítani magunkat esetleges meglepetések ellen az elnök részéről".[68]

Ez a kidolgozott személyi javaslat azonban bizonyos körökben jó benyomást is tett. Ezt tanúsítja Juhász Gézának, a szintén debreceni kisgazdapárti képviselőnek, politikusnak visszaemlékezése. „Megfontolásra vallott az elnökség összeválogatása is. — Írja az előkészítő munkákról. — Az elnökjelölt jogász professzor, Szentpéteri Kun Béla neve milyen jó csengésű lehetett volna a 19-es kommunisták fülében. Juhász Nagy Sándor pedig, a Károlyi-kormány volt igazságügy-minisztere, saját személyében idézte az őszirózsás forradalmat. Sántha Kálmán már fiatalon nemzetközi tekintélyű ideggyógyász volt és agysebész; róla csak a kommunisták tudták, hogy a német megszállás óta intézetét adta helyül a párt illegális összejöveteleire. Hiba csupán annyi csúszott a számításba, hogy a debreceni Kun Béla *csak volt* baloldali; . . ."[69]

A személyi javaslatok kialakításával egyidőben a megnyitásra elkészült a Nemzetgyűlés tervezett „Szózatának" szövege is, amelyet szintén Révai József írt meg.[70]

66. Uo.
67. Dr. Balogh István írásbeli visszaemlékező válasza a szerző kérdéseire. (Balogh István szerint a „legelején" Gerő Ernő őt akarta megnyerni elnöknek. Utóbbi visszaemlékező válasza szerint ez a variáció soha fel nem merült.)
68. PI. Arch. 274—7/13.
69. PI. Arch. H-j-59. Dr. Juhász Géza visszaeml. (A volt baloldaliságra történő utalás nevezett 1919-es, Tanácsköztársaság alatti munkában maradására vonatkozik. Sántha professzor felesége révén — aki a debreceni márciusi fiatalok között lett kommunista, az MKP tagja — viszont közel állt a kommunistákhoz.)
70. A „Szózat" Révai József kézírásos fogalmazványának eredeti példányát lásd: PI. Arch. 274—9/1.

Az ideiglenes kormány még ki nem választott tagjainak felkutatása és név szerinti javaslatba hozása is a nemzetgyűlés összeülése előtti napokban történt meg. A 3 vezérezredes és Teleki Géza, valamint két kommunista miniszterjelöltben már Moszkvában megállapodás történt. A még tervbe vett 5 minisztérium élére viszont a Moszkvában tárgyalók Debrecenbe érkezésekor, illetve az Ideiglenes Nemzetgyűlés Előkészítő Bizottságának a létrehozásakor sem személyre szóló javaslat nem született, sem a tárcák pártok közötti konkrét szétosztása nem történt meg. Csak azt a Moszkvában elért megállapodást ismertették az EB-al, hogy az átállt katonatisztekből, Horthy volt fegyverszüneti bizottságának tagjaiból és a demokratikus, antifasiszta és németellenes pártokból hoznak létre kormányt. A pártok *közötti* leendő tárcamegosztásnak pedig még csak a számszerűsége volt megállapítva. Csak ezt ismertették a Moszkvából érkezett személyek: mégpedig az MKP, KGP és SZDP ad 2—2—2, az NPP pedig 1 miniszteri tárcát kap. „Kaptuk az értesítést, hogy négy miniszter Moszkvából jön: Miklós Béla, Vörös János, Faragho, Teleki. — Írja visszaemlékező válaszában e kérdésekről a további tárgyalások szinte minden fázisában részt vevő dr. Balogh István. — A három nagy párt, MKP, SZDP, FKGP és az egy kis párt, az NPP 2—2—2 és 1-es arányban kapnak miniszteri tárcát. ... A személyeket, akik a tárcákra kerültek, a magyarok döntötték el, de hogy milyen minisztériumok lesznek, ezt kapták a szovjetektől."[71] Vagyis már a december elejei moszkvai szovjet—magyar megbeszélések döntöttek arról, hogy milyen minisztériumok legyenek, kivéve a népjólétit, amelyet csak Debrecenben határozták el. Miután a fenti döntések a pártok vezetői között ismertté váltak, december közepén már meg is indult egyrészről a verseny a fontosabb miniszteri tárcák megszerzéséért, másrészt pedig zömmel Gerő által végzetten a személyek kiválasztása, illetve elfogadtatása a különböző pártokkal és közegekkel. Mivel ezekre vonatkozóan sem rendelkezünk korabeli dokumentumokkal, kénytelenek vagyunk az egyes szereplők visszaemlékezései által adott keretek lehetőségei között maradva szinte csak érzékeltetni a szóban forgó tevékenységeket.

Tulajdonképpen a nemzetgyűlés ülése előtti napokban még nem is *a pártok közötti* verseny indult meg, hiszen az MKP-t kivéve még eddig egyik párt sem alakította meg a felszabadított területeken a mozgalmát összefogó központi irányító, vezető szervezetét, hanem csak az egyes pártok területi vezetői fejtettek ki ez irányú tevékenységet. Mint látni fogjuk, csak a nemzetgyűlés ülésének idején jönnek létre e központi vezetőségek. Ez a körülmény egyrészt megnehezítette a kormányteremtő munkát, de egyben elkerülhetetlenül igényelte, hogy az MKP mindenben kezdeményezőként lépjen fel. Ugyanakkor könnyebbé is vált a személyek kiválasztása és eldöntése, hiszen a többi párt még nem tudott egységes, már országos szervezettel is alátámasztott

71. Dr. Balogh István idézett írásbeli visszaemlékező válasza.

álláspontot kialakítani. Így a kommunisták kezdeményezése — szervezettségük és világos programjuk következtében — e munkájukra is kihatott és vitathatatlan tekintélynek örvendett. Azonban ilyen keretben is érzékelhető volt a különböző, még szabad tárcákért való tülekedés.

Pl. Valentiny Ágoston és Takács Ferenc, az SZDP ismert szegedi és hódmezővásárhelyi vezetői az EB létrehozása és tervének meghatározása után Debrecenből jövet felkeresték a már ekkor MKP funkcionárius Keresztes Mihályt Orosházán, és a belügyminiszteri funkció megszerzése reményében a következő ajánlatot tették neki: „Rövid bevezető után a lehető legudvariasabb tónusban felszólítottak, térjek vissza a Szociáldemokrata Pártba — írja könyvében Keresztes M. — a történeteket elfelejtik, emiatt a jövőben sem lesz személyes hátrányom. Ha visszatérek hozzájuk — folytatták —, akkor a most alakuló kormányban a belügyminiszteri tárcát kapom, mert a jelenlegi körülmények között — szerintük — erre a legalkalmasabb személy vagyok."[72] Nevezett határozottan visszautasította mindkét ajánlatot, és megmaradt az MKP soraiban.

Egyébként is a belügyi tárca megszerzése körül volt a legnagyobb vita. Ugyanis valamennyi csoport és párt e tárca kimagasló fontosságát rögtön megértette, ezért éberen őrködött — ha már magának megszerezni nem is tudta — legalább afelett, hogy az ne kerüljön társadalmi osztály vagy politikai értelemben az MNFF-en belüli másik oldal kezébe. Végül is e kérdés a függetlenségi front balszárnya számára kedvező kompromisszummal dőlt el. Minderről Erdei Ferenc, az egyezkedés eredményeként a belügyminiszteri posztra javasolt parasztpárti vezető a felszabadulás 20. évfordulója során rendezett visszaemlékezés-gyűjtés alkalmával a következőket mondotta: „...a nemzetgyűlés előtti napon Gerő felhívott, hogy szeretne komolyan beszélni velem. Leülünk és akkor ő mondja, hogy hát miről van szó, hogy belügyminiszternek jelölnek." Nevezett e javaslaton meglepődve mindenféleképpen szabadkozott, a rendőri ügyekben való járatlanságát és irodalmi irányú ambícióit hangoztatva próbált kitérni. Mire a javaslattevő „...kifejtette, hogy hát ez nagyon nagy baj lesz, hogyha én most megretirálok, mert akkor kezdhetik újra az egészet és gondolhatom, hogy a *belügyminiszterségen volt a legnagyobb vita. Mert a Horthy-tábornokok és a kisgazdák, azok kommunista belügyminisztert nem akartak, a kommunisták pedig emezek közül nem voltak hajlandók belügyminisztert.* Úgyhogy végül is ezt az egy szál falukutatót találták olyannak, akit mind a kettő el tud fogadni. Tehát felrajzolta előttem, micsoda rémes zűr lesz belőle, hogyha én nem vállalom, mert akkor megint hol találnak valakit, akiben mindkét fél meg tud egyezni. Hát akkor hagytam magam meggyőzni és így lettem belügyminiszter."[73] (Kiemelés — K. M.)

72. Keresztes M.: Az első lépések... i. m. 46—47. old.
73. Erdei Ferenc id. visszaeml. E rész megjelent: Valóság, 1965. 4. sz. Karsai Elek: Történelem hangszalagon c. összeállításában. 9—10. old. Ugyane kérdésről 1970-ben is nyilatkozott Erdei

Nemcsak azért volt kedvező Erdei Ferenc belügyminiszterré jelölése 1944 decemberében, mert ő az MNFF-nek a népi szárnyhoz tartozó párt vezetője volt, hanem azért is, mert személyében olyan kézbe került e fontos poszt, aki a munkásosztály nézeteit elfogadó, a marxizmust valló közéleti ember volt. A felszabadulás után jelentkezett is KMP-tagnak, de végül mégis az NPP-ben maradva fejtette ki pártpolitikai tevékenységét.[74]

A kisgazdapárti politikusok a földművelésügyi minisztérium megszerzésére is törekedtek. Ezt bizonyítja Balogh Istvánnak a következő megjegyzése: „Előbb a földművelésügyi tárca felé akartak irányítani... szó volt számomra a kultusztárcáról is."[75] Továbbá Vörös Vincének, a KGP volt baranyai képviselőjének a visszaemlékezése: „Arról valóban szó volt, hogy földművelésügyi miniszternek kisgazdapárti politikust tegyenek meg."[76] Ezek a tervezések azonban csak a kisgazdapárti körökben lehettek, ugyanis mindkét érintett tárca már Moszkvában gazdára talált és Gerő Ernő szerint Balogh Istvánnal kapcsolatban a központi és egyeztető megbeszéléseken fel sem merült a földművelésügyi miniszterség sem.[77]

A miniszteri, államtitkári és a különböző más funkciókra, hangsúlyozzuk, az MKP-t kivéve, kezdetben nem a pártok jelöltek személyeket, hanem az egyes pártoknak a különböző vidékekről megérkezett vezetői ajánlották saját pártbeli és más pártállású ismerőseiket. Ezért hihetőnek tűnnek azok a visszaemlékezések, amelyek az egyes nevek szóbahozásáról beszélnek. Pl. Balogh István szerint: „Vásáryt pénzügyminiszternek én ajánlottam — írja —, mint szakembert.... Valentinyvel, hogy tárcát vállaljon én is beszéltem. Az én rábeszélésem volt számára a legjelentősebb, régóta ismertem stb."[78] Vas Zoltán személyes közlése szerint „új itthoni ismerőseink közül többeket én ajánlottam a leendő függetlenségi kormányba. A kommunisták közül a hódmezővásárhelyi Karácsonyit és a békéscsabai Szobek Andrást (főispán lett mind a kettő — K. M.). Továbbá a makói származású NPP-i Erdei Ferencet, a szegedi szociáldemokrata Valentiny Ágostont, és Békéscsabáról a kisgazdapárti Gyöngyösi Jánost." Vásáryt, jegyezte meg Vas, s ezzel megerősítette Balogh fenti közlését, Gyöngyösi és Balogh páter ajánlották. Dr. Tariska István a nemzetgyűlés tisztségviselőire vonatkozó javaslatai mellett ajánlotta

---

Ferenc, amikor a fentihez hasonlók kifejtése mellett még a következőket is hangsúlyozta: „Az előzetes megbeszélések során — mondotta Gerő (Erdei Ferencnek — K. M.) — az alakult ki, hogy a belügyminiszterség a Parasztpártnak jusson, s annak képviseletében én vállaljam el, tekintve jogi végzettségemet is." (Az első évek. 1945—1948. I. m. 27. old.)

74. PI. Arch. 274-7/13. Gerő E. 1944. XII. 28-i levele Rákosi Mátyásnak.
75. Dr. Balogh I. id. írásbeli visszaemlékezése.
76. Vörös Vince 1973. november 23-i levélbeli válasza a szerző kérdéseire.
77. PI. Arch. H-g-127. Gerő E. idézett 1972. június 22-i visszaemlékezése.
78. Dr. Balogh I. id. visszaemlékező válasza.

többek között Kovács Kálmánt, Zöld Sándort és Simon Lászlót, akik rövidesen az ideiglenes kormány államtitkárai is lettek.[79]

Arra viszont, hogy az egyes pártoknak mennyire nem volt még központi irányításuk, elegendő lesz ha az SZDP egyik, éppen a felszabadult területek ideiglenes szociáldemokrata országos vezetőségének megszervezésén a szóban forgó napokban Debrecenben munkálkodó vezetőjét idézzük. „Azt is lerögzíthetem — írja visszaemlékezéseiben Gallai Lajos —, hogy Valentiny és Takács miniszterré, pontosabban a kormány tagjaivá választását ők már az előző hetekben önmaguk között még Szegeden elhatározták. Az ilyen elsőrendű személyi kérdéseket sem beszélték meg Debrecenben a szociáldemokrata vezetőkkel, velem sem. Legfeljebb annyi történt, hogy a nemzetgyűlés összeülése előtt néhány nappal közölték a szociáldemokrata személyekre vonatkozó állásfoglalásukat, ezt is igen határozottan, szinte vitathatatlanul."[80]

Az előzőekben vázolt módon, a legkülönbözőbb oldalakról és még a december 19-én és 20-án beérkezett képviselőktől is származó ajánlatok figyelembevételével az előzetes konzultációkat és egyeztetéseket követően Gerő Ernő tárgyalta meg a leendő miniszterekkel javaslatba hozásukat. Ezekre a megbeszélésekre december 18—20-a között került sor. A már idézett Erdein kívül „a miniszterjelöltek közül Valentiny Ágoston és Vásáry István is csak két nappal a nemzetgyűlés ülése előtt itt (az Arany Bika Szállodában — K. M.) tudták meg Gerő Ernőtől, hogy az ő nevük is a kormánylistán szerepel..."[81] Valentiny később, 1947-ben így elevenítette fel ezt a beszélgetést: „Gerő Ernő a Bikában közölte velem a Moszkvában összeállított kormánylistát és elmondta, hogy Takács Ferenc mint iparügyi és én mint igazságügy-miniszter képviseljük majd a kabinetben a Szociáldemokrata Pártot".[82]

Többen a miniszterjelöltek közül még félve, csak nagy rábeszéléssel vállalták el a miniszteri megbizatást. Így maga Vásáry is csak „nehezen vállalta" azt — tájékoztatott a vele folytatott beszélgetésről Gerő Ernő.[83]

Végül is a nemzetgyűlés megnyitása előtti napon kialakult a még Moszkvában eltervezett létszámú kormány teljes személyi javaslata. A már ismert miniszterelnök és 5 miniszterjelölt mellé a KGP által megkapott külügyi és pénzügyi tárca élére dr. Gyöngyösi Jánost, illetve dr. Vásáry Istvánt, az SZDP-nek juttatott igazságügyi és iparügyi élére dr. Valentiny Ágostont és Takács Ferencet, az NNP-nek adott belügyminisztérium élére dr. Erdei Ferencet javasolták. Ebben a stádiumban vetődik fel egy 11-ik minisztérium

79. Dr. Tariska István személyes közlése.
80. PI. Arch. H-g-146. Gallai Lajos visszaemlékezése.
81. Paál—Radó: A debreceni... i. m. 176. old.
82. Uo.
83. PI. Arch. H-g-127. Gerő E. id. visszaeml.

létrehozásának gondolata és még egy miniszter, dr. Molnár Erik személye is. Ennek a javaslatnak a szükségességét, indokolását illetően nagyon eltérőek a vélemények és a rendelkezésre álló adatok. Ezért kissé közelebbről is meg kell vizsgálni azokat.

Dr. Balogh István e kérdésre vonatkozóan, miután papírra vetette a fenti, a pártok szerinti *tervezett* elosztást, a következőket írta: „Utólag nyomták be Molnár Eriket, mint pártonkívülit. Ez az elosztás Debrecenben volt. Molnár Erikkel az MKP többségét kívánta biztosítani. E kérdést Révai beszélte meg velem." Egy későbbi, az egész kormányra a nemzetgyűlés előtt tett javaslatával kapcsolatos, problémánál ugyanerre a kérdésre visszatérve, ismételt válasza is hasonló, tehát megerősítő volt: „A Politikai Bizottság nevében tettem meg a javaslatot a miniszterelnök személyére vonatkozóan (a nemzetgyűlésen — K. M.). A javaslat eredete az Előkészítő Bizottságtól, illetve Gerő Ernő Moszkvában folytatott tárgyalásai eredményeiből következett. Molnár Erik miniszterré történő javaslata kb. 1944. december 20-án merült fel, mint pártonkívüli. Ez az aritmetikai többség elérése érdekében volt szükséges az MKP, a szocialisták és az NPP számára."[84]

Ezt az aritmetikai többségi arányt csak a miniszterekre vonatkozóan lehet értelmezni, mert az eredeti tervezetben is az MKP, SZDP és NPP-i, tehát a baloldali miniszterek száma azonos volt a horthysta és a kisgazda miniszterekneka *miniszterelnök nélkül* vett együttes számával, vagyis 5—5 volt az arány. Viszont a miniszterelnököt is számítva, eleve jobboldali többség mutatkozott a kormányban, tehát a baloldal növelése 1 miniszterrel csak a szám szerinti egyensúly kialakítását hozhatta. Ez érdekében állhatott a baloldali politikai erőknek és még el is volt érhető mind hazai, mind szovjet vonatkozásban. Viszont azt, hogy baloldali többségű vagy még inkább kommunista túlsúlyú kormányt hozzanak létre Magyarországon részben a belső viszonyok és a magyar németellenes harc érdekei, de elsősorban az antifasiszta koalíció követelményei — nem tették lehetővé a kommunisták számára. Az utóbbiak bizonyítására érdemes idézni Gerő Ernőnek 1945. január 23-án már a felszabadult Pesten az MKP volt illegális Központi Vezetősége ülésén azokra az észrevételekre adott válaszát, amelyek az ideiglenes kormányban lévő horthysták és jobboldaliak túl nagy számára és szerepére vonatkoztak. „A nemzetközi helyzet kívánta meg. A Szovjetunió meg akarta nyerni a diplomáciai csatát Magyarország kérdésében, elérni Magyarország kérdésében döntő befolyást, meg kellett teremteni az előfeltételeket, amelyek nem lehettek csak katonaiak. Az utolsó Churchill—Sztálin találkozón megegyezés történt Magyarországra vonatkozólag is, melynek a következményeit abban látjuk, hogy mind Finnország, mind Bulgária esetében a fegyverszüneti egyezményt a három nagyhatalom nevében Vorosilov írta alá. Ennek

84. Dr. Balogh I. id. visszaemlékező válasza.

magyarországi előfeltételeit meg kellett teremteni: olyképpen, ami az angol—amerikaiakat nem ijeszti meg. A nemzetgyűlés viszont ennek az ellensúlya."[85]

Hasonló magyarázatot adott Rákosi is az MKP KV 1945. április 13-i ülésén, amikor kifejtve a szomszédos országokban már bekövetkezett kommunista előretörést, a következőket mondotta: „Ilyen szomszédok között nem lehet, hogy a magyar demokrácia megelégedjen azzal a 4 hónap előtti helyzettel, amikor igazolni kellett a világ előtt, hogy a kormány nem kommunista. Ez egy kicsit túlságosan sikerült."[86]

Mindebből egyértelműen következik, hogy nem lehetett a kommunistáknak olyan céljuk, hogy többséget hozzanak létre 1944 decemberében a kormányban. Balogh István szavait tehát, a vele folytatott személyes beszélgetést is figyelembe véve, úgy kell értelmezni, hogy a miniszterelnököt is számítva az az új kommunista kezdeményezés — miszerint egy 12-ik minisztert kell bevinni a kormányba, aki a baloldal létszámát növeli —, csak a paritásos helyzet elérését szolgálta a népi erők számára. Enélkül még jobban „sikerült volna" annak a bizonyítása, hogy a kormány „nem kommunista". Különösen, ha figyelembe vesszük azt is, hogy a nemzetgyűlés elnökségébe javasoltak között nemhogy kommunista, de még baloldali pártnak a tagja sem volt. Ez minden valószínűség szerint szintén ugyancsak a fenti okokkal magyarázható!

A kommunistáknak az egész, a miniszterelnököt is számolt kormányon belüli paritás megteremtésére való törekvése feltételezhetően akkor merült fel és azzal vált lényeges kérdéssé, amikor kiderült, hogy a dezignált miniszterelnök mellé egy komoly segítőre van szükség és oda éppen dr. Balogh István kisgazdapárti politikust javasolták mint miniszterelnökségi államtitkárt. Erről a kérdésről maga dr. Balogh a következőket mondta: „Mint miniszterelnökségi államtitkár csak Debrecenben kerültem szóba, legalábbis velem ott közölte Gerő Ernő december 20-a körül. amikor kiderült, hogy Miklós Béla nem politikus alkat és komoly segítőre van szüksége a miniszterelnöki funkció ellátásához."[87] Gerő nem ellentétesen, de igen sok vonatkozásban más oldalról és teljesebben adta elő e problémát: „...az Ideiglenes Nemzeti Kormányban betöltendő szerepéről Balogh Istvánnal nem is én beszéltem, hanem Révai József elvtárs. Révai elvtárs Balogh pátert, ha nem is hosszú idő óta, de viszonylag jól ismerte. ... Balogh kezdettől fogva miniszterelnökségi államtitkár akart lenni, valószínű azért, mert úgy vélte, hogy Miklós Béla mellett, aki politikailag ügyefogyott volt, ő lesz a tényleges miniszterelnök. Egyébként azt, hogy miniszterelnöki államtitkár szeretne lenni, Balogh kereken megmondta Révai elvtársnak. Révai ezt közölte velünk, s javasolta fogadjuk el. Hosszas vívódás után belementünk, mert jobb jelöltünk nem volt,

85. PI. Arch. Filmtár (MKP. Bp-i KB. 40.)
86. Uo. Filmtár, (MKP. KV. 63.)
87. Dr. Balogh I. id. visszaemlékező válasza.

és mert Balogh István teljes egyetértéséről biztosított bennünket a program s ennek végrehajtása tekintetében."[88]

Nevezettnek így miniszterelnöki államtitkárrá történt jelölése arra sarkallta a kommunista szervezőket, hogy annak a leendő kormányelnökre gyakorlandó kisgazdapárti, tehát polgári hatását ellensúlyozzák egy 6-ik baloldali miniszter javasolásával. Vagyis így a miniszterelnököt is számolt 6 baloldali miniszterrel szembeni paritás biztosításával. Azonban a 3-ik kommunista miniszterre vonatkozó javaslatnak sem ez a lehetséges indító oka, sem az előbbi, a Balogh páter által előadott, nem indokolta, illetve nem követelte meg, hogy Molnár Eriket *pártonkívüliként* válasszák meg miniszternek, mint ahogyan ez valójában történt, és a hivatalos nemzetgyűlési jegyzőkönyvbe is hasonlóan került bele.[89] Bár miután több pártonkívüli, vagy annak feltüntetett miniszter, illetve nemzetgyűlési tisztségviselő is volt, ez a beállítás kézenfekvőbb lehetett, mint pl. szakszervezeti képviselőként vagy más megbízottként szerepeltetni.

Molnár Erik kiegészítésként miniszteri javaslatba hozásának egy harmadik lehetséges oka, illetve magyarázata, esetleg segít közelebb vinni az egész kezdeményezésnek a megértéséhez, és magyarázatot ad arra is, hogy miért szerepelt Debrecenben a hivatalos helyeken és dokumentumokban az első napokban nevezett miniszter pártonkívüliként. Vizsgálódásunk kiindulópontja a Pécsett, az MNFF lapjaként ekkor megjelenő „Új Dunántúl" 1944. december 27-i „Az Ideiglenes Nemzeti Kormány névsora és pártállása" c. első oldalas közlemény volt. E lapban Perr Viktor, a szerkesztő bizottság kisgazdapárti tagja, dr. Boros István (MKP) és Pozsgay Gyula (SZDP) szerkesztő bizottsági tagokkal egyetértésben hírül adta december 27-én, mindhármuknak mint képviselőknek Debrecenből történt hazaérkezése után, hogy *az ideiglenes kormánynak „3 pártonkívüli, 3 kommunista, 3 kisgazda, 2 szociáldemokrata, 1 nemzeti parasztpárti miniszter" tagja van!* A 3-ik kisgazdapárti (Független Kisgazda, Munkás és Polgári Párt) miniszternek Faragho Gábor vezérezredest jelölte meg és a 3-ik kommunista miniszternek pedig Molnár Eriket. Ezekkel együtt pontos tájékoztatást adott arról is, hogy Baranyából 2 államtitkár és egy nemzetgyűlési jegyző került funkcióba Debrecenben.[90]

Elindulva az összes többi, a kormányról szóló híradástól eltérő fenti pécsi nyomon, meg kellett állapítani, hogy az nem lehet elírás vagy véletlen eredménye. Hiszen Perr Viktor a szintén pécsi kisgazdapárti vezető Kovács Bélával együtt Debrecenben 1944. december 20-án és 21-én részt vett azokon a

88. PI. Arch. H-g-127. Gerő E. id. visszaemlékezése.
89. Ideiglenes Nemzetgyűlés Naplója. Id. dok. 22. old. és Teleki Géza id. hely. 6—7. old. (Ugyanitt Teleki tévesen szociáldemokratának írja Molnár Eriket. Ez valószínű abból ered, hogy Kecskeméten egységes szocialista-kommunista párt alakult meg a kezdeti időben.)
90. Új Dunántúl, 1944. december 27. 1. old.

pártközi megbeszéléseken, amelyeken éppen a miniszternek és államtitkároknak javaslatba került személyeket beszélték meg és hagyták jóvá. „1944. december 20-án az Arany Bika szállóban székelő szervező bizottsággal, párt- és pártközi értekezleten tárgyalták meg a leendő miniszterek és államtitkárok személyi kérdéseit. — Tájékoztatott a szintén volt baranyai kisgazdapárti képviselő, Vörös Vince, aki egyébként a fenti újsághírben szereplő nemzetgyűlési jegyzővel azonos. — E tárgyalásokon a Kisgazdapárt baranyai tagjai részéről Kovács Béla és Perr Viktor vettek részt."[91]

Nevezettek azonban már nem élnek. Az ezeken a tárgyalásokon szintén részt vevő dr. Balogh István több az irányú kérdésemre, hogy Faragho Gábor tagja volt-e a KGP-nek, és esetleg ezt a tényt nem kívánta a volt tábornok vagy a párt nyilvánosságra hozni, s ezért szerepeltek mindketten, Molnár Erikkel együtt pártonkívüliként — már nem emlékezett. „Lehet, de nem tudok róla — válaszolta személyesen 1974. május 8-án —, Faragho csak velünk (KGP) tartott, de hogy szervezetten tag volt-e, nem tudom." Tulajdonképpen Balogh páter kitart amellett, mintha Molnár Erik pártonkívüliként való szerepeltetése csak a kommunisták konspirációja lett volna. Viszont a már idézett Vörös Vince, a probléma tisztázására hozzá intézett kérdésemre az Új Dunántúlban a kormány tagjainak pártállásáról kiadott fenti közlemény megerősítése után, 1973. november 8-án még a következőket válaszolta: „Debrecenben akkor úgy lett nyilvánosságra hozva, hogy 4 pártonkívüli és 2 kommunista, de dr. Molnár Erik is a Kommunista Párt tagja volt. Kisgazda azért három, mert Faragho Gábor vezérezredes is kisgazdapárti volt."[92] A négy pártonkívüli csak miniszterekre vonatkozik, mert az 5-ik pártonkívüli a kormányelnök volt.

E választ követően Vörös Vincének ismételten feltette a szerző a kérdést Faragho tábornok kisgazdapárti tagságának részletei után is érdeklődve. A szintén írásbeli válasz, amely 1973. november 30-án kelt, a következő volt: „Kérdéseire legjobb tudomásom és emlékezetem szerint adom meg közléseimet.

1. Faragho Gábor vezérezredes kisgazdapárti tagsága: Belépésének idejéről nem tudok és azt sem, melyik helyi szervezetnek volt tagja. A debreceni pártközi tárgyalások után, amelyen Kovács Béla és Perr Viktor vettek részt a baranyaiak közül, hallottam Kovács Bélától és Perr Viktortól, hogy a közellátásügyi minisztérség a kisgazdapárté lett, Faragho Gábor személyében. ... Faragho Gábort, a későbbi pártmunkák során is mindenki kisgazdapártinak tartotta, elsősorban Kovács Béla, aki a párt országos főtitkára lett."[93]

Tulajdonképpen e kérdésnek nincs nagy jelentősége az ideiglenes kormány létrejötte vagy összetétele szempontjából sem. Hiszen ismert mindkét volt

91. Vörös Vince 1973. november 8-i levele.
92. Uo.
93. Vörös Vince 1973. november 30-i levele.

miniszter politikai szerepe és hovatartozása. A valóságos történelmi tényt feltáró törekvésen túl azonban olyan vonatkozásban bír jelentőséggel, hogy nem egy visszaemlékezés vagy feldolgozás, meg sem kísérelve a tények feltárását, egyszerűen „kommunista manővernek" tünteti fel az itt vizsgált kérdést.[94] Pedig, ha a rendelkezésre álló adatok nem is elégségesek ahhoz, hogy teljesen egyértelműen és véglegesen állást foglaljunk: melyik ok miatt vetődött fel a 11-ik minisztérium megteremtésének szükségessége és Molnár Erik pártonkívüliként szerepeltetése — az kétségtelenné vált elemzésünkből, hogy akkor is, ha *csak* kommunista kezdeményezés volt, nem kommunista vagy baloldali többség kialakítását vagy biztosítását célozta, hanem az utóbbi számára *csak a paritás elérését* a kormányon belül. De túl ezen, alapos gyanúnk lehet arra is, hogy nem is a baloldal vagy az MKP számára kellett ez a konspiráció, hanem éppen a KGP, vagy annak az érdekében Faragho tábornok számára. Ezt a lehetőséget megerősíti az a körülmény is, hogy egyetlen kommunista vagy baloldali szereplő számára sem okozott problémát nevezett miniszternek kommunistaként való kezelése. Maga Molnár Erik és az MKP vezetősége is a miniszterekről együttesen kiadott első életrajzi tájékoztatóban nemcsak MKP-tagságát, hanem illegális kommunista múltját is nyilvánosságra hozta.[95] Tehát számukra nem volt annak jelentősége, hogy konspirálják valóságos párttagságát!

Dr. Molnár Erik miniszterré történt jelölésével teljessé vált az ideiglenes kormány tagjainak javasolt listája. A minisztereken kívül a nemzetgyűlés ülése előtti napokban zömében megtörtént a leendő politikai államtitkárok kiválasztása is. Azonban az ő kiválasztásukban már a pártok is nagy szerepet játszottak. Sőt, mind a jelölésükben, mind pedig a végleges jóváhagyásukban a fő szerepet már a négy koalíciós párt kialakult vagy kialakuló vezetősége és a pártközi megbeszélések játszották.

Az egyes pártok azután vezetőségük vagy annak a képviselőkkel együtt tartott frakcióülésén még az ülésszak megkezdése előtt megtárgyalták az egész nemzetgyűlési és kormányalakítási politikát és tervet, valamint a személyi javaslatokat is. Az MKP képviselőinek ez irányú, egyben az első frakcióülését a Központi Vezetőség már 1944. december 20-án este megtartotta.[96] „Ez a késő éjszakába nyúló ülés nagyon komoly politikai tájékoztatást adott... — jegyzi meg az egyik képviselő —. A kialakult helyzet legfontosabb vonásait Gerő Ernő értékelte." Ezután a nemzetgyűlés lefolyásának elképzelt tervét és a személyi javaslatokat ismertették. Az utóbbiak megvitatása során még

94. Például Teleki Géza id. tanulmánya 6—7. old. és Gosztonyi Péter: Az Ideiglenes Nemzeti Kormány megalakulásának előtörténetéhez. Új Látóhatár, 1972. augusztus 15. XV. évf. 3. sz. 229. és 237. old.
95. Lásd pl.: Délmagyarország, 1944. XII. 31. 5. old. és Néplap, 1944. XII. 23-i, 24-i és 29-i stb. számait.
96. Pl. Arch. 274—7/13. Gerő E. 1944. XII. 29-i beszámoló levele Rákosi Mátyásnak és Keresztes M.: Az első lépések. i. m. 51. old.

változás is következett be a javasolt kommunista államtitkárok személyét illetően. Ugyanis a belügyi államtitkári funkcióra javasolt Keresztes Mihály kérte, hogy „pártvonalon dolgozhasson". „Kérésemet a viharsarki kommunista képviselők is viharosan támogatták, majd néhány hozzászólás után a Központi Bizottság a javaslatot megváltoztatta, és Zöld Sándort javasolta belügyi politikai államtitkári funkcióra."[97] Az eredeti javaslatban szereplő Kovács Kálmán így Zöld Sándorral együtt lett a párt államtitkári megbízottja.

Az SZDP a saját képviselőinek frakcióülését egyben arra is felhasználta, hogy kialakítsa a felszabadult területek központi szociáldemokrata vezetőségét. A párt debreceni vezetőségének december 18-i ülése elhatározta: az SZDP képviselőinek és a jövendő kormányba kerülő funkcionáriusainak az értekezlete elé javaslatot terjeszt, hogy — mint kibővített pártgyűlés — válasszon országos pártvezetőséget, határozza el a Népszava megindítását és a kerületi titkárságok megszervezését. E kezdeményező döntés és a debreceni SZDP vezetőségének december 19-i újabb ülésén kidolgozott konkrét javaslatai[98] alapján 1944. december 21-én délelőtt össze is ült a kibővített frakcióülés és egy, a különböző városokból összeállított, ideiglenes 11 tagú SZDP Országos Vezetőséget választott.[99] Ez az ülés megtárgyalta a nemzetgyűlés és a kormány megteremtésének a tervezetét és a szociáldemokrata személyekre vonatkozó javaslatokat is. Az utóbbiakban a frakcióértekezlet eredményeként itt is változás következett be az államtitkároknak indítványozottak listáján. Ugyanis a debreceni szociáldemokrata Szabó István mellett az eredetileg tervezett szintén debreceni, majd szegedire módosított jelöltet a kritikai észrevételek következtében a pécsi SZDP küldött Pozsgay Gyulára cserélték ki.[100] Így ők ketten lettek az SZDP politikai államtitkári jelöltjei.

A KGP képviselőinek hasonló frakcióüléséről közvetlen és pontos adat nem áll rendelkezésünkre, csak annyi, hogy összejöttek az Arany Bikában és ott „a kormányfunkciókat beszélték meg". Az is ismert, hogy a nemzetgyűlés ülése előtti 1—2 napon vagy az alatt, e párt is létrehozott egy ideiglenes országos vezetőséget, amelynek az elnöke dr. Balogh István, tagjai Kovács Béla, Lévay Zoltán, Őry Kálmán és Vásáry István lett.[101] Viszont ez a párt erőinek felmérése és koncentrálása után olyan jó káderállománnyal rendelke-

97. Keresztes M.: Az első... i. m. 51—52. old.
98. PI. Arch. 253. f. 1/1 és 1/270. (Gallai anyag)
99. PI. Arch. 283-7/1. A frakcióülés jegyzőkönyve és Néplap, 1944. XII. 23. 5. old. (A következő napon délelőtt titkárrá választott Gallai Lajos ugyan visszaemlékezésében [uo. H-g-146] azt írja, hogy a pártgyűléssé átalakult frakcióértekezlet 21-én a Nemzetgyűlés ülése *után* volt, de a korabeli idézett újsághír határozottan délutánról szól, amikor a nemzetgyűlés megnyitásáról ír!)
100. Bernáth András volt SZDP szegedi képviselő visszaemlékezése. MR Arch. D/2 300/2, és Paál—Radó: A debreceni... i. m. 193. old.
101. Vörös Vince személyes közlése a szerzővel és lásd még: Vida István: A Független Kisgazdapárt politikája 1944—1947. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1976. 32. old. (E helyen Vida I. forrásként dr. Balogh István személyes közlését jelölte meg.)

zett — éppen a már korábban tárgyaltak következtében — több megyében 1943-ban és 1944 elején sikerült felfrissíteni szervezeteit és megújítani, megerősíteni a megyei KGP-vezetőségeket, hogy minden további nélkül ki tudta állítani a szükséges embereit a különböző állami funkciókra. Ennek következtében a KGP a 4 államtitkári jelöltjét azonnal ki is állította: Dr. Balogh Istvánon kívül még Kovács Bélát (Baranyából), Vásáry Józsefet (Debrecen) és B. Szabó Istvánt (Békésről). Az NPP is csak 1 államtitkárt tudott jelölni, S. Szabó Ferencet (Orosháza). Több korai adatunk arra utal, hogy a baloldali pártok káderhiány miatt nem jelöltek több államtitkárt, és nem is tudták azonnal betölteni a pártközi megbeszéléseken kialakított helyeket.[102] Ezért, az egyik napló bejegyzése szerint, 6 politikai államtitkári poszt maradt egyelőre szabadon az első 1—2 hónapban, amelyek esetleg megmaradtak a még fel nem szabadult területek számára.[103] A szakszervezeti képviselők nemcsak pártállásuknak megfelelően vettek részt frakcióülésen, hanem saját csoportjukat együtt is összehívták, de itt csak a szervezet közvetlen ügyeit tárgyalták meg.[104]

Mindezekkel tulajdonképpen az Ideiglenes Nemzetgyűlés és Kormány megteremtésének politikai, szervezeti és személyi előkészítése a végéhez közeledett. A pártok vezetőségeinek és képviselőinek előzetes frakcióülésein valamennyi célt és tervet, ugyan nem vita nélkül, de minden pártban jóváhagyták. A munkáspártok értekezletein a politikai vonalat és a szövetségeket illetően is hangzottak el jelentős, baloldali túlzást is mutató észrevételek. Pl. visszaemlékezések szerint, a képviselők „kifogásolták, hogy tele vannak pappal, polgárral (a képviselői sorok — K. M.),"[105] vagy többen nagy államosításokat, „nacionalizálást" követeltek, illetve szövetkezetesítést földreform helyett stb.[106] Végül is ezek az előkészítő megbeszélések csak 1944. december 21-én délelőtt fejeződtek be, mégpedig egy elhúzódott pártközi értekezlettel, amely miatt már maga a nemzetgyűlés e nap délelőtt 10 órára tervezett megnyitója is halasztást szenvedett a nap második felére.[107]

Ezen az utolsó előkészítést szolgáló pártközi megbeszélésen a nemzetgyűlés elnökét kivéve minden kérdésben megnyugtató egyetértés alakult ki. Az

102. Paál—Radó: A debreceni... i. m. 190—191. old.
103. Nemes József naplója, 1944. december 23-i bejegyzés.
104. Erdei M. személyes közlése.
105. Karsai Elek csoportos visszaemlékezés-gyűjtése az Ideiglenes Nemzetgyűlés volt szegedi képviselőivel és a munkásmozgalmi veteránokkal. MR. Arch. D/2 300/2.
106. PI. Arch. 274-7/13. Gerő Ernő 1944. XII. 28-i levele Rákosihoz.
107. Ideiglenes Nemzetgyűlés Naplója. Id. dok. 153. old. és Paál—Radó: A debreceni... i. m. 167. old. A megnyitást így délutánra halasztó döntés miatt tarthatták az SZDP képviselői frakcióülésüket 21-én délelőtt. A képviselők egy-egy további csoportja ez idő alatt az Ideiglenes Nemzetgyűlés ülésének megnyitása alkalmával szervezett egyházi szertartáson vett részt. A református vallásúak istentiszteletét a kollégium oratóriumában dr. Révész Imre püspök, a katolikusokét a római katolikus templomban dr. Bánáss László prépost-plébános tartotta (uo. 1—3. old. és Paál—Radó: A debreceni... id. mű 5—8. old., továbbá dr. Balogh István szóbeli közlése, valamint Révész Imre: Az Ideiglenes Nemzetgyűlés... id. hely 145. old.).

elnökre vonatkozó személyi probléma azonban csak magán az ülésen „robbant". Jóváhagyták a nemzetgyűlés „lefolyásának" a kommunisták, Gerő és Révai által elkészített részletes tervét is. Ez a megmaradt forgatókönyvszerű tervezet azt mutatja, hogy az egyébként feljegyzések, illetve jegyzőkönyv készítése nélkül, az utolsó 2—3 napon szinte állandóan folyó tanácskozások, pártközi megbeszélések jelentős munkát végeztek el.

A terv főbb pontjai szerint az Előkészítő Bizottságnak csak addig lenne beindító szerepe, amíg munkájáról beszámol, mandátumvizsgáló bizottságot választ és az az által megvizsgált, majd jóváhagyott megbízatások alapján a nemzetgyűlés a nemzeti akarat kifejezésére hivatottnak nyilvánítja magát. Ezt követően négy város képviselőinek a nevében: Szeged, Debrecen, Hódmezővásárhely és Pécs, javaslatot terjesztenének elő a nemzetgyűlés elnökének, két helyettesének és két jegyzőjének a személyére vonatkozóan. A megválasztott elnökség államfői jogokat is gyakorolná ideiglenesen.

A megalakult szuverén nemzetgyűlés *első napirendi* pontja a már szintén megfogalmazott „Ideiglenes Nemzetgyűlés Szózata a magyar néphez" című kiáltvány megvitatása lenne, majd *a második*, „az Ideiglenes Nemzeti Kormány megalakítása". Az utóbbihoz egyenlően megállapított pártösszetételű s 21 tagú politikai bizottságot küld ki a nemzetgyűlés, amely javaslatot tesz a kormányalakítási felhatalmazásra, és a leendő miniszterelnök személyére vonatkozóan. A nemzetgyűlés e politikai bizottságának eleve olyan szerepet is szántak, hogy a folyó háború és a rombolások miatt nehezen összehívható egész nemzetgyűlést a két ülésszaka között pótolja is.

A kormány bemutatkozása és esküjének a nemzetgyűlés előtti letételét követően megtárgyalná a nemzetgyűlés a már korábban elkészített „kormánynyilatkozatot", majd annak az alapján következne a felhatalmazás megadása a kormánynak „bizalmi szavazás formájában".[108]

Az előkészítő munkák ilyen alapos és részletekbe menő elvégzése után kezdődhetett csak meg 1944. december 21-én a kora délutáni órákban a magyar nép, az egész magyar nemzet életében történelmi sorsforduló kezdetét jelentő, az Ideiglenes Nemzetgyűlés megalkotásával és az Ideiglenes Nemzeti Kormány létrehozásával járó ülésszak.

A debreceni előkészítő munka 8—10 napján, főleg annak a végén fokozódott az új hatalom propagandisztikus előkészítése is, amely nemcsak a választások népgyűlési szóbeli agitációjában, hanem a terebélyesedő demokratikus sajtóban is folyt. Mindenekelőtt a debreceni Néplapban, majd részben abból átvéve, Szeged, Miskolc, Békéscsaba, Szolnok és más városok már megjelenő napi- vagy hetilapjaiban is. Példaként idézünk néhány, a nemzet-

108 PI Arch 274-9/1 (A nemzetgyűlés lefolyásának tervezete)

gyűléssel kapcsolatos szempontot, vagy jelentősebb, érdekesebb személyek ez irányú megnyilatkozását.

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés Előkészítő Bizottsága felhívásának december 16-án történt megjelenése után a Néplap szinte minden száma több cikket is közölt a nemzetgyűlés feladatait, céljait, jogállását stb. illetően. A december 17-i szám pl. „A nemzetgyűlés elé!" címen sorba veszi a nemzetgyűlésre váró megoldandó feladatokat. Mégpedig: megindítani a nemzet állami életét, „a magyarság belső és külső felszabadítását kell kiküzdeni". A nemzetgyűlés „jogforrás" lesz arra, hogy a nemzetet a fasizmus elleni harcra megszervezzék és a fegyvert Németország ellen fordítsák, a háborúból való kilépés külpolitikai, továbbá a gazdasági és közigazgatási problémák megoldásának feladatait taglalja. December 20-án egy másik cikk a nemzetgyűlés és az alkotmányosság kérdéseit boncolgatva a következő figyelemre méltó állásfoglalást fejtette ki. „A magyar alkotmányos tényezőket részben a náci erőszak semmisítette meg vagy hurcolta el, részben bitangul elárulták a hazát. Ezzel az alkotmányos élet megszűnt. Törvényhozó testület kell, amely a lehetőséghez képest széles alapon tevődik össze és mindaddig gyakorolja a szuverén törvényhozó hatalmat, amíg azt a szerepét az általános, titkos választójog alapján megválasztott országgyűlés át nem veszi. . . . A nemzetgyűlés jelenti a szuverén jogforrást, a szabad, demokratikus ország, a dolgozók védelmét, a legfőbb alkotmányos tényezőt, amelyre hivatkoznunk, építenünk kell." Ez és az ehhez hasonló többi állásfoglalás igen jelentős abból a szempontból is, hogy az MNFF jobbszárnya a nemzetgyűlés és a kormány létrehozása után nyomban, látva a határozott célt és a megvalósítására felsorakozó népi erőket, olyan politikát igyekezett kialakítani, folytatni, amely a fenti szervek ideiglenességét azok művére, nem pedig létrehozásuk körülményeire kívánta értelmeztetni!

Több cikk beszámolt e napokban a felszabadult országrészben kialakult politikai hangulatról is. Pl. a Néplap a december 21-i vezércikkében így írt: „A kiküldött megbízottak (az EB választási megbízottai — K. M.) csodálatosabbnál csodálatosabb eseményekről számolnak be. Elementáris erővel tört ki a népgyűléseken a nép igazi akarata. Egy negyed évszázad elfojtott keserűsége tört most fel, hogy tanúságot tegyen arról, hogy nem az ő akarata volt az, ami 25 esztendőn keresztül itt történt." Ez a néphangulat hatott az ekkor csak alig eszmélődő és még meg nem erősödött jobboldalhoz húzó horthysta politikusokra is. December 19-én a dezignált miniszterelnök nyilatkozatában a következőket mondotta. „A felmerült problémákat az ország különböző helyein különbözőképpen igyekeztek megoldani. Ez természetesen nagy zűrzavarnak lett volna az előidézője. *Moszkvában is belátták ennek a helyzetnek a tarthatatlanságát és örömmel üdvözölték kívánságunkat, hogy ideiglenes nemzetgyűlést hívjunk össze, amelyik kormányalakítási megbízást adna, hogy kérdéseinket megoldjuk*... Célunk, hogy a nép széles rétegeire

támaszkodva alakítsuk meg az Ideiglenes Nemzetgyűlést. Súlyt helyezünk arra, hogy a nemzetgyűlés megbízatása a néptől jöjjön. *Mivel ma titkos választásokra még nincs mód, nemzetgyűlésünket csak ideiglenes nemzetgyűlésnek tartjuk.*" (Kiemelés — K. M.) A nemzetgyűléstől eredő legfontosabb feladatoknak ekkor még Miklós Béla a következőket látta: kormányt adni és új hadsereget teremteni, hogy kilépjen az ország a német szövetségből és harcoljon a függetlenségéért. Felelősségre kell vonni a történtekért a háborús bűnösöket és „széles körű földreform" kell, „amelynek mielőbbi végrehajtása a megalakítandó kormány első feladatai közé kell hogy tartozzék. ... Jóvá kell tennünk a régi rendszer bűneit, ha együtt akarunk haladni azzal a munkássággal, aki ebben a háborúban tanúságot tett politikai érettségéről."[109]

Megszólalt december 20-án a nemzetgyűlés későbbi elnöke, dr. Zsedényi Béla jogászprofesszor is. „A magyar jogrend — mondotta — a mostani helyzet következtében felborult. A nemzet egészséges ösztöne jövőjének biztosítása miatt új, akaratkijelentő szervet alkot. Ez természetesen ideiglenes. Az Ideiglenes Nemzetgyűlésnek az a feladata, hogy biztosítsa az állam fennmaradását és tisztázza egyrészt a magyar nemzet új külpolitikáját, másrészt megtegye az előkészületeket, hogy új, demokratikus alkotmány alakulhasson ki."

Kommunisták és szociáldemokraták ugyanezeket a kérdéseket valamivel ugyan határozottabban, radikálisabban, de a lényegét illetően még ekkor hasonlóan fogalmazták meg. A németellenes harc, a demokratikus feladatok és a földreform, valamint a szociális tennivalók felsorolása után Vas Zoltán a következőket mondotta: „Ami az összeülő Ideiglenes Nemzetgyűlés jogalapját illeti, minden törvényhozás egyedüli jogalapja csak a népakarat lehet. Egy, a nép érdekében működő nemzetgyűlés, ha nem is formalisztikus közjogi szabályok alapján ült össze, inkább kifejezi az egész nemzet akaratát, mint az előző országgyűlés, mely csak osztályérdekeket tartott szem előtt."

Valentiny Ágoston, SZDP-képviselő így fogalmazott: „Az Ideiglenes Nemzetgyűlést jogforrásnak tekinthetjük, mert ez a nemzeti bizottságokon keresztül a néptől származtatja felhatalmazását. Ma, hogy nincs államfő és nincs parlament, vissza kellett menjünk magához a néphez." A továbbiakban kifejtette, hogy sok kényszermegoldásra lesz majd szükség, mert jogi szofizmákkal nem lehet mindent elintézni, de a jogrendből „ami az élettel összeegyeztethető, azt meg kell tartani". Még Teleki Géza is, aki a horthysta politikusok közül a legkonzervatívabbnak tűnt — legalábbis a nyilvánosság előtt —, a következőket nyilatkozta választási megbízatásáról visszatérve:

109. Néplap, 1944. december 17. 3. old. H. R. „A Nemzetgyűlés elé!", c. cikk. XII. 20. 3. old. Radó I. „Alkotmányosság", XII. 21. H. R. aláírású vezércikk és XII. 19. 3. old. Miklós Béla nyilatkozata.

110. Lásd uo. 1944. XII. 21. 2—3. old.

„Bejártam most az országot Pécstől Debrecenig és kimondhatatlan az az öröm, amellyel az emberek az Ideiglenes Nemzetgyűlés megalakításáról szóló hírt fogadták. Az ország fellélegzett."[110]

A pozitív irányú, az országmentést szolgáló agitáció és propaganda mellett azonban az MNFF jobboldalán álló erők és még inkább a konzervatív horthysta csoport egyes tagjai titokban már ekkor, az előkészítés idején megindították aknamunkájukat a demokratikus, a népi irányzat ellen. Ilyen felkészülésről és tevékenységről, egyrészt maga Teleki Géza számolt be, a már többször idézett, 1955-ben kelt cikkében. A Moszkvában kialakított magyarországi tervnek és annak megvalósítását célzó, a hazautazás alkalmával a vonaton folytatott tárgyalásoknak az ellensúlyozására — Teleki szerint — ők is már a vonaton kezdtek felkészülni! „Ezek ellensúlyozására — írta — Miklós bizalmas tárgyalásokat folytatott négyesben Vörössel, Faraghoval és Telekivel. Ezeknek a tárgyalásoknak az eredményét a következőkben foglalták össze." Itt, első pontként keservesen állapították meg, hogy „a nyugati hatalmakat Magyarország sorsa nemigen érdekli...", majd a második pontban a szovjet politikát kétszínűséggel vádolták, hogy az nem mondott le kommunista célkitűzéseiről és arról sem, hogy érdekli mi történik majd Közép-Európában. A 3. pontban mindehhez hozzátették, hogy Magyarország megmentését nekik úgy kell végezni, hogy közben egy orosz kommunista bekebelezési törekvés is fenyegeti, „amelyet a nyugati hatalmak pártolnak". A nemzetközi kiinduló mező ilyen téves és egyoldalú értékelése után a 4-ik és 5-ik pontban szabták meg „bizalmasan" a teendőiket. „4. A magyar nemzetet politikai csődből kell újra feltámasztani és a leendő kormányt a lehetőségekhez képest alkotmányos módon létrehozni, tehát nemzetgyűléssel megválasztani. 5. A magyar ideiglenes kormány legfontosabb feladatai lesznek:

a) a németeknek hadat üzenni,

b) a végleges fegyverszünetet megkötni,

c) a politikai, társadalmi és gazdasági életet elindítani és a normális vágányba terelni,

d) alkotmányos és szabad választást előkészíteni és lefolytatni."

És végül *mindezeket* „szigorú orosz ellenőrzés mellett" és a kormányban részt vevő „kommunista elemek ellenére kell végrehajtani".[111]

Ha el is fogadjuk, hogy ilyen „bizalmas ellensúlyozó" célkitűzés a horthysta csoportban, vagy legalábbis Teleki felfogásában már Moszkvából hazajövet kialakult, akkor is meg kell állapítani, hogy az a fentiek tanúsága szerint elég vérszegény volt. Tulajdonképpen abban semmi új és semmi önálló elképzelés vagy gondolat nem található. Egészében abban a Horthy-korszak konzervativizmusának antikommunizmusa és a demokráciaellenessége vonul végig. Mind a demokratikus nyugati hatalmaknak a Szovjetunióval összefogó

111. Dr. Teleki Géza. A moszkvai... id. hely 3—4. old.

fő politikáját, mind pedig a hazai demokratikus átalakítási feladatokat teljesen elveti, illetve azokból semmit nem vállal. Még az a minimális rugalmasság is hiányzik e faladatot meghatározó elképzelésből, hogy az „alkotmányosság" leple alatti rendszerátmentés osztálycéljainak segítése érdekében valamilyen kompromisszumra képes lenne.

Tulajdonképpen a hazai és nemzetközi antifasiszta és demokratikus erők több, együttesen megvalósítandót nem is vártak tőlük — sőt! —, mint amit Teleki itt *konkréten konspiratív ellentervnek* beállított. Ha csak a Teleki által leírtakat is valóban végrehajtják a „bizalmas tárgyalásokat folytatók", már akkor is nagymértékben hozzájárultak volna az ország, a nemzet katasztrófától való megmentéséhez. Volt idő, 1944 szeptembere és októbere, amikor — mint korábban láttuk — a demokratikus erők, benne a kommunista párt is, még a Teleki Géza által utólag összegezetteknél is kevesebbel beérték volna ahhoz, hogy támogassák Horthy kormányzót az országnak a háborúból való kivezetéséért és a függetlensége visszaszerzéséért valóban megindítandó küzdelemben. Mindebből levonhatjuk azt a következtetést, hogy a magyar németellenes konzervatív erőknek még csak egy minimális szinten elfogadható önálló tervük vagy elképzelésük sem volt, amely szerint legalább osztályérdekeiknek megfelelően a hódító Németország ellen felléptek volna. Szerencsére, ugyanígy hiányzott a demokratikus erőkkel szembeni komolyabb tervük is. Ezért a Teleki-féle konzervatív elemek csak kapkodó, passzív és eléggé ösztönös síkon mozgó akadályozó aknamunkát tudtak kifejteni a demokratikus és népi erőkkel szemben.

Az előkészítés napjaiban a fenti katonatiszti és konzervatív csoport és a még német-nyilas uralom alatt lévő horthysták között közvetett kapcsolat is létrejött. Ez azonban még a Horthy által küldött tájékoztató utasítások segítségével sem vezethetett már komolyabb „eredményre". Vörös János naplójának december 20-i bejegyzése szerint az egyik, a fronton keresztül érkezett újságíró „jelentette, hogy Horthy Istvánné írt levelet gróf Bethlen István fiának, ... és azt írta, hogy apósa nem mondott le kormányzói tisztségéről, és ő ma is kormányzó és a nemzet mindenben Veress vezérezredes (Veress Lajos — K. M.) és az én (Vörös János — K. M.) kívánságom szerint cselekedjen." Elképzelhető, hogy ez a tájékoztató üzenet milyen célú lehetett. Megpróbálták így is az átmentését segíteni, és ezzel is erősíteni Horthy kormányzói jogfolytonosságát még mindig elképzelők vagy vallók táborát, de annak különösebb hatása sem Vörös tábornokra, sem közvetlen környezetére már nem volt. A kapcsolatfelvétel nem erősítette meg Debrecenben Horthy egyébként is gyorsan csökkenő híveinek pici táborát. Bár Vörös János, naplóbejegyzése szerint, a Horthyra vonatkozó üzenetet átvette, sőt Bethlen Istvánnak egy viszontüzenetet is küldött, de úgy tűnik, a tábornok már ismerte Bethlen mindentől elzárkózó álláspontját a szovjet oldalon — abban csak arra vonatkozó megjegyzését kérte továbbítani, hogy „ilyen súlyos

időkben a nemzet ilyen közismert és értékes emberei ne vonuljanak vissza és e súlyos időkben a felelősséget ne hárítsák el. Minél előbb a kormányba kell állnia és ő is felelősséggel dolgozzon a nemzet újjászületésén."[112]

Talán lényegesebb volt a fenti horthysta és konzervatív próbálkozásoknál az a körülmény e napokban Debrecenben, hogy a KGP-i polgári erők a munkáspártokkal és az NPP-vel szemben már megkezdték kiépíteni kapcsolataikat és együttműködésüket a kormányba kerülő horthysta csoporttal. Erről szintén Vörös János naplójából szerezhettünk tudomást. Nevezett tábornok szintén december 20-án vetette papírra naplójában, hogy érdekes javaslatot, illetve közlést tett neki Balogh páter, akivel a nap folyamán megbeszélést tartott. Tulajdonképpen arról a fura kezdeményezésről van szó, hogy még meg sem alakult a kormány, de a polgári, burzsoá erők egyik, a nem is a legjobboldalibb képviselője máris a baloldal egyik következetes miniszterének a kormányból történő lehető leggyorsabb eltávolításának a hálóját kezdte szőni. „Említette — Balogh István — írta Vörös —, hogy Erdei Ferenc igen erős kommunista, ... A szélsőségek erős harcosa, törekedni kell arra, hogy minél előbb a kormányból kiváljon. Kifejtette továbbá, hogy a nemzeti parasztpárt nem más, mint egy kommunista párt, csak azért vettek fel más nevet, hogy a kormányban ne tűnjék fel, hogy annyi kommunista miniszter van."[113]

Balogh Istvánnak ez az akciója mutatja, hogy a burzsoázia igen hamar megkezdte a támadást a népi, a demokratikus forradalmi baloldal ellen kormányszinten is. Az NPP ellen indított támadása során megfeledkezett azonban arról, hogy a PDP legalább annyira csinált pártja a KGP-nek, mint amennyire szoros szövetségese és segítettje az MKP-nek az előbbi. Pedig ő azt közvetlenül tudta, hiszen Szegeden és környékén éppen tőle származott a javaslat, hogy legyen egy külön PDP, mert így több, a polgári társadalmat védő tagja lehet a paritásos részesedésnek megfelelően a különböző bizottságoknak és hivataloknak!

Mindezek a kezdeti jobboldali kísérletek és jelenségek egyelőre még mélyen háttérbe szorultak az össznemzeti célok központba állítása és a nemzeti összefogás erejének kiszélesedése és további növekedése időszakában. Az előkészítés periódusában még azok nem kerültek felszínre, így közvetlenül és nyíltan nem is gátolhatták az új, demokratikus hatalmi szervezet napirenden lévő megteremtését. Természetesen az osztály- és társadalmi ellentétek a MNFF-en belül is megvoltak, és közvetetten hatottak is, de azokat valamennyi oldal zömében alá tudta rendelni az ország- és nemzetmentő nagy feladatoknak.

112. HIL. Vörös naplója. 1944. december 20-i bejegyzés.
113. Uo.

X. FEJEZET

AZ IDEIGLENES NEMZETGYŰLÉS DEBRECENI ÜLÉSE ÉS AZ IDEIGLENES NEMZETI KORMÁNY MEGALAKÍTÁSA

1944. december 21-én délután fél háromkor Debrecenben a református kollégium mintegy 500 főt befogadó oratóriumában 226 megválasztott képviselő jelenlétében és számos meghívott vendég előtt megtartották az Ideiglenes Nemzetgyűlés megalkotását célzó történelmi jelentőségű ülést.[1]

A nevezetes ülést a magyar himnusz eléneklése után a nemzetgyűlés Előkészítő Bizottságának elnöke, dr. Vásáry István nyitotta meg. A néhány

1. Délmagyarország, 1944. december 28. A délelőttről elhúzódó előkészületi tanácskozások miatt délutánra halasztott alakuló üléshez 2—fél 3 között vonultak be a képviselők és meghívott vendégek az ülésterembe. Egyes visszaemlékezések szerint a parlamenti szokásoknak megfelelően, „az elnöki emelvénnyel szemben levő baloldali ülőhelyek a kommunistáké, a jobbról esők pedig a független kisgazda képviselőké voltak, s köztük ültek a szociáldemokraták, a nemzeti parasztpártiak, a polgári demokraták és a párton kívüliek." (Tanulmányok és források Hajdú-Bihar megye munkásmozgalmának történetéhez. Debrecen, 1973. Dr. Tariska István visszaemlékezése. 122—123. old.) Más anyagok jelzése (fent idézett Délmagyarország) szerint a küldöttek nem pártok, hanem érkezési sorrendben foglaltak helyet.
A meghívott vendégek részben a földszinten kijelölt részen és a karzaton foglaltak helyet. A vendégeknek a következő tartalmú meghívót küldték:

„IDEIGLENES NEMZETGYŰLÉS.

MEGHÍVÓ

.....Úrnak, Úrnőnek
vendégként meghívjuk az Ideiglenes Nemzetgyűlés ülésére
Debrecen, 1944. évi december 21-én

AZ IDEIGLENES NEMZETGYŰLÉS
ELŐKÉSZÍTŐ-BIZOTTSÁG TITKÁRSÁGA

PH

Dr. Valentiny Ágoston sk. Miklós Béla sk. Gerő Ernő sk.
Dr. Vásáry István sk.

(PI. Arch. 253/1-270)
A bejárattól jobbra külön pódiumot helyeztek el az esetleges szovjet katonai meghívottak részére. „Történelmi tény — írta a Krónikás-könyv —, hogy a karosszékeket soha senki igénybe nem vette és a magyar nemzetgyűlés debreceni tanácskozása alatt orosz katonai személy nem jött be a Kollégium oratóriumába." Paál—Radó: A debreceni... i. m. 176. old.

perces beszédben az üdvözlés és a történelmi helyre s feladatokra történt utalás mellett a következő lényegesebb kijelentések hangzottak el: „Azért hívtuk a magyar nép képviselőit, hogy ünnepélyesen kijelentsék azt, hogy az a politika, amely a magyar nemzetet a mostani súlyos megpróbáltatásokhoz juttatta, a magyar nép lelkétől idegen. ... ezt a háborút a magyar nép soha nem akarta! ... Azért hívtuk a magyar nép megbízottait, hogy jelentsék ki: az idegen uralomtól felszabadult magyar nemzet maga veszi kezébe sorsának intézését. Vezetőket állít magának, akik a nemzeti ügynek lesznek a munkásai, akik tetteikről nem az idegen hatalomnak, hanem a magyar népnek adnak számot."

Fel kell rázni a nemzetet — folytatódik a megnyitó gondolata —, hogy a szörnyű pusztítást az újjáépítés, a békés élet és a munka eredményeinek az igazságos elosztása követhesse. „Mindehhez az első lépés a háború haladéktalan befejezése. A megbékélés mindazokkal, akikkel együtt dolgozva építhetjük fel a szabad és független Magyarországot."[2]

Az EB elnökének szavai nem valamilyen konkrét pártpolitikai programot körvonalaztak, hanem általánosabb pozitív nemzeti célokat és burzsoá törekvéseket. Másrészt a beszéd szinte a történelem számára készült. Erre vall az is, hogy csaknem szó szerint vette át az Anonymus által leírt vérszerződés-legenda néhány kifejezését. A beszédben a polgári nézőpontnak megfelelően a *nemzeti* célok mellett, csak a dolgozó nép számára vonzó kitétel, kevés található. Új viszont a „megbékélés" politikájának a hirdetése, amely szintén a Horthy-rendszer erőinek a lehető legnagyobb arányban történő átmentését kívánta szolgálni.

Vásáry a megnyitó szavak végén kérte a képviselőket, hogy válasszanak egy bizottságot a mandátumok megvizsgálására, majd rögtön javaslatot is tett e bizottság tagjaira vonatkozóan. Az öttagú mandátumvizsgáló bizottságba 1-1 MKP-, SZDP- és KGP-tagot, valamint két rövidesen a PDP-be belépő személyt ajánlott, akiket a gyűlés egyhangúlag el is fogadott. Ezt követően az Ideiglenes Nemzetgyűlés formális és hivatalos megalakulásához is szükséges képviselői mandátumok ellenőrzésének idejére az ülést felfüggesztették.[3]

A mandátumvizsgáló bizottság munkájának befejezése után újra megnyíló ülésen Purjesz Béla egyetemi tanár, szegedi küldött a bizottság nevében a következő javaslatot terjesztette elő: „A megbízóleveleket rendben levőnek találta a bizottság, ezért *javasolja, hogy az Ideiglenes Nemzetgyűlés magát 230 taggal szabályszerűen megalakultnak nyilvánítsa annak kijelentésével, hogy a fennforgó körülményekre tekintettel az Ideiglenes Nemzetgyűlés magát összetétele alapján a nemzet akaratának kifejezésére hivatottnak tekinti.*"[4]

A mandátumvizsgáló bizottság javaslatát egy határozottan támogató és a vita nélküli megszavazást ajánló hozzászólás után a képviselők „egyhangúlag"

2. Ideiglenes Nemzetgyűlés Naplója. Id. dok. 6. old.
3. Uo. 6. old.
4. Uo. 6. old.

fogadták el. Ezzel a határozattal a jelen levő *226 küldött megalkotta az Ideiglenes Nemzetgyűlést, amely egyben mindenféle jogfolytonossággal szakítva, a nemzet akaratának kifejezésére hivatottá, a „magyar állami szuverenitás kizárólagos képviselőjévé nyilvánította magát".*[5] Az Ideiglenes Nemzetgyűlés debreceni ülésének ezt a „határozatát" 1945 szeptemberében, az addigra már teljessé, az ország egész területét képviselővé vált nemzetgyűlés törvényerőre is emelte, amelyet mint az 1945. évi I. törvénycikket az év szeptember 16-án ki is hirdettek.[6]

Az Ideiglenes Nemzetgyűlésnek nem a régi törvényeken vagy jogfolytonosságon alapuló, hanem közvetlenül a néptől eredő megbízatására és ebből következően a fenti határozattal a népszuverenitás kimondására különös figyelmet kell fordítanunk. Nemcsak azért kell ezt tennünk, mert a felszabadulás utáni forradalmi fejlődésnek ez az aktusa az egyik leglényegesebb, már a hatalomban történt döntő osztályváltozások megindulását jelenti, hanem azért is, mert ezt követően is állandó kísérlet történt mind a nemzetgyűlés ülésén, mind pedig a kormány meginduló munkájában, hogy tartalmi és formai területeken egyaránt minél nagyobb érvényt szerezzenek a jogfolytonosságnak. Vagyis ezzel a régi rendszer átmentésének az útját is egyengessék.

A felszabadulást követően, ahhoz szorosan kapcsolódva kibontakozott forradalmi irányú népmozgalom, a népi bizottságok és pártok, majd az MNFF megalakításában megnyilvánult demokratikus átalakítást igénylő cél és törekvés továbbfejlődésében minőségi változást hozott az Ideiglenes Nemzetgyűlés megalkotásának forradalmi módja és eredménye. Az előbbiek során a hatalom szerkezetében helyileg 1944. szeptembere és decembere között már spontán végbement változást a nemzetgyűlés tárgyalt forradalmi módú, szervezetű és összetételű megalkotása országos szinten is törvényesítette, s ezzel megnyitotta az egyik lehetőségét a jövő népi Magyarországa tudatos felépítésének is.

Teljes joggal mondotta az MKP képviselője felszólalásában a nemzetgyűlésről annak első ülésén, még december 21-én az alábbiakat: „Az ideiglenes nemzetgyűlés kinőtt abból a népmozgalomból, amely az országban végesvégig folyik, a nemzeti bizottságokból, az új önkormányzatokból, de elsősorban a nemzeti bizottságokból, amelyekben együtt haladnak a különböző demokratikus pártok és szervezetek."[7]

A mandátumvizsgáló bizottság javaslata alapján keletkezett nemzetgyűlési határozat azt az álláspontját, mely szerint hivatottnak érzi magát az Ideiglenes Nemzetgyűlés a nemzet akaratának mint új jogforrásnak a kifejezésére — az összetételével indokolja. Valóban ez az első leglényegesebb szempont,

5. Lásd: Magyar Közlöny. Debrecen. 1945. 1. sz. 1. o. (1945. I. 4.)
6. Lásd: Két év hatályos jogszabályai 1945—1946. Budapest, 1947. 1. old.
7. Ideiglenes Nemzetgyűlés Naplója. Id. dok 14. old. Gerő Ernő beszéde.

amelyhez nekünk természetesen hozzá kell majd számítanunk a kitűzött politikai, katonai, gazdasági stb. célokat is. Az összetételt azonban több szempontból lehet vizsgálni: úgy mint foglalkozási, illetve osztályösszetétel, pártpolitikai tagság, vagy a küldő szervek szerinti hovatartozás, az esetleg nemek és kor szerinti megoszlás és a többi. Ezek közül nyilvánvalóan az első háromnak volt kimagasló és történelmi-politikai jelentősége. Vizsgáljuk meg a debreceni nemzetgyűlés összetételét e három területen.

Az Előkészítő Bizottság személyi adatfelvételi listája alapján számolt foglalkozási összetétel a *Debrecenben elfogadott 230 nemzetgyűlési képviselőre* vonatkozóan a következő:

	kereken	
1. ipari munkás és iparos segéd	43	19%
2. szegényparaszt, földmunkás és földműves	39	17%
3. értelmiségi (szabadfogl., pedagógus, újságíró stb.)	51	22%
4. alkalmazott és egyéb fizetésből, bérből élő	11	5%
5. iparos, kereskedő és önálló ipari vállalkozó	35	15%
6. gazdálkodó (közép- és gazdagparaszt, önálló mezőgazdasági vállalkozó, középbirtokos)	37	16%
7. egyéb (pap, katonatiszt stb.)	14	6%
Összesen:	230	100%

A fenti foglalkozási (kis megszorítással társadalmi hovatartozási) adatok, ha nem is egészen pontosak, mégis igen sokat mondanak az Ideiglenes Nemzetgyűlés képviselőiről. Az egyes foglalkozási vagy társadalmi csoportok igen nehezen választhatók el egymástól a rendkívüli idők érthetően nem egészen pontos, illetve a nem azonos értelmezés szerinti adat bemondásai miatt, pl. a földművesek között középparasztok is akadnak, az iparosok és kereskedők nagy többsége ugyan csak önellátó kismester, mégis közöttük található néhány ipari vállalkozó is. Még nagyobb a kizsákmányolónak számítók aránya a hatodik csoportban, ahol a feltüntetetteken túl néhány földbirtokkal rendelkező értelmiségi is van. A 3. és 4. rovatban is, de főleg a 7-ben található a Horthy-rendszer volt kádereinek nem lebecsülendő csoportja, akik közül viszont jó páran földbirtokkal vagy tőkeérdekeltséggel is rendelkeztek. Mindezek ellenére azonban látható, hogy a képviselők óriási többsége a nemzet dolgozó osztályaihoz vagy rétegeihez tartozott. Azon belül is, az értelmiség egy részét is figyelembe véve, a küldötteknek mintegy kétötöde számítható a kizsákmányoltakhoz! Arányuk ugyan nem érte el a nemzeten belüli részesedésüket, de minden korábbi magyar parlamenthez képest — kivéve a Tanácsköztársaságot — óriási mennyiségi, és egyben minőségi változást jelentett ez is, különösen, ha szem előtt tartjuk, hogy a kizsákmányoltakat képviselőknek közel fele, a küldöttek egészének kereken egy ötöde az

országmentés és a demokratikus átalakulás élére álló osztály, a munkásosztály sorából való volt.[8]

A Debrecenben *mandátumot kapott 230 képviselőnek* a jelölő vagy küldő szervek, illetve pártok szerinti összetétele szintén lényeges hozzájárulás ahhoz, hogy az Ideiglenes Nemzetgyűlés osztályjellegét alaposabban vizsgálhassuk. Az MKP listáján 66, az SZDP-én 35, a szakszervezetekén 26, az NPP-én 12, a KGP-én 55, a PDP-én 8, pártonkívüliként 18, partizánként 3, haladó értelmiségi következtében 2, 48-as Kossuth Párt küldötteként 2, Parasztszövetségiként 1, bányász küldöttként 1 és a demokratikus ifjúság megbízottjaként 1 képviselő kapott mandátumot. Ezeknek az adatoknak a százalékos aránya a fontosabb pártok esetében az alábbi: az MKP kereken 28%, a KGP 24,5, az SZDP 15, a szakszervezetek 11, a pártonkívüliek 7, az NPP 5,5 és a PDP 3,5%. A mandátumok tulajdonosaira vonatkozó fenti számok azt mutatják, ugyanúgy, mint az ezeknél valamivel több megválasztott küldött adatai is, hogy a kommunista párt listáján csak alig választottak meg több képviselőt, mint a KGP-én. Viszont az egyéb szervek, illetve rétegek képviselővé vált küldöttei között minden más párt tagjánál több kommunista párti tagot választottak meg. Elsősorban tehát *ennek* volt az eredménye az, hogy a debreceni nemzetgyűlésben messze kimagasló számú és arányú kommunista képviselő foglalt helyet.

A különböző szervezetek, illetve rétegek képviselőinek a debreceni ülésszakra vagy a közvetlen utána következő időkben kialakult párttagság szerinti eloszlása az alábbi képet mutatta: meg kell jegyezni, hogy a képviselők zöme a négy nagy demokratikus pártba lépett be, s ennek során pl. a 48-as Kossuth Párt meg is szűnt. Képviselői az NPP-be kapcsolódtak. A szakszervezetek küldöttei, természetesen, a két munkáspárt soraiban foglaltak helyet, a pártonkívüliek egy nagyobb csoportja a PDP-be, néhány tagja pedig a KGP-be lépett be. Az átcsoportosulások után a 230 képviselőből végül is

1. az MKP tagja volt	89 fő, kerekítetten	38,7%
2. a KGP tagja volt	57 fő, kerekítetten	25,0%
3. az SZDP tagja volt	43 fő, kerekítetten	18,7%
4. az NPP tagja volt	16 fő, kerekítetten	7,0%
5. a PDP tagja volt	13 fő, kerekítetten	5,6%
6. pártonkívüli maradt	12 fő, kerekítetten	5,0%
Összesen:	230 fő	100,0%

8. Paál—Radó: A debreceni... i. m. 19. s a következő oldalak listája alapján készült. A főbb foglalkozási csoportokat tekintve lényegében hasonló következtetésre jutott Révész Imre: Az Ideiglenes Nemzetgyűlés és Ideiglenes Nemzeti Kormány megalakulása Debrecenben (1944. december 21—22.) c. munkájában, (Tanulmányok a magyar népi demokrácia történetéből. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1955. 143. old.) és Beér János: Az Ideiglenes Nemzetgyűlés (Jogtudományi Közlöny, 1960. 5. sz. 553—559. old.) c. tanulmányában.

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés képviselőiről kor szerinti megoszlásukra vonatkozó adatokat nem vettek fel. Viszont a 230 küldött között csak két nő volt: Andics Erzsébet egyetemi magántanár, Pécs; és Rácz Zoltánné gimnáziumi tanár, Miskolc képviselője. Mindkettő az MKP tagja!

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés képviselőinek mind foglalkozási, mind pedig pártpolitikai megoszlása azt bizonyítja, hogy a dolgozó osztályok, illetve az őket képviselő politikai erők az új, demokratikus hatalomnak ebben az egyik leglényegesebb bástyájában jelentős arányú helyet mondhattak magukénak. A dolgozó osztályok közül viszont a munkásosztály — különösen, ha figyelembe vesszük azt is, hogy az országmentés és a demokratikus átalakulás motorja, kezdeményezője és vezetője annak legkövetkezetesebb pártja, az MKP volt — nemcsak egyszerűen részesévé vált a hatalomnak, hanem egyben a parasztsággal alkotott szövetségben annak fő tényezője is lett. Vagyis az Ideiglenes Nemzetgyűlés összetételében is egy következetes munkás-paraszt demokratikus diktatúra legfelsőbb államhatalmi szervéhez hasonló intézmény volt. Teljes joggal írta e kérdés ismertetése kapcsán Gerő Ernő 1944. december 28-i levelében a következőket: „Az Ideiglenes Nemzetgyűlés összetétele és hangulata azt bizonyítja, hogy ezzel a Nemzetgyűléssel nem lehet reakciós politikát csinálni. Ami a kommunista képviselők arányszámát illeti, ezt bizony egy kicsit túlméreteztük. De ennek részben a sietség, részben a helyi elvtársak túlbuzgósága az oka."[9]

Szintén joggal írta a Néplap 1944. december 24-i száma az Ideiglenes Nemzetgyűléssel a hatalomban megindult változásokról e sorokat: „Bizony, lelkesen nézünk a jövőbe. A szűk osztályszempontból szabadalmazott ‚országvezetés' megdőlt. Munkások és parasztok nyomultak be a politika szívósan védett erődeibe, hogy ne csak önmagát emésztő ‚néma forradalommal' vagy a földalatti mozgalmakban életveszéllyel harcoljanak jogaikért, hanem a demokrácia szabad levegőjén a dolgozók bizalmából..."[10]

A dolgozóknak, a munkásoknak és parasztoknak ezt a hatalomba való benyomulását szerették volna a burzsoázia képviselői a nemzetgyűlés 'ideiglenes' jelzője alatt értelmezni. Ezért próbálták már a kezdet kezdetétől a baloldali többségű nemzetgyűlés feladatát a minimálisra, csak a kormány megválasztására korlátozni. Nem rajtuk, hanem a baloldali erők összefogásán múlott, hogy ez a terv nem sikerült. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés műve így nem lett 'ideiglenes', hanem kiindulópont a hatalom csúcsain ahhoz, hogy a nép majd teljesen kezébe vegye az ország ügyeinek intézését.

Összefoglalva a magát a nemzeti akarat, a szuverenitás kifejezőjének, az új hatalmi jogforrásnak nyilvánító Ideiglenes Nemzetgyűlés megalakításáról és

9. PI. Arch. 274-7/13. Gerő Ernő levele Rákosi Mátyásnak.
10. Néplap, 1944. XII. 24. 2. old.

összetételéről mondottakat — nyomatékosan aláhúzva megállapíthatjuk, hogy megalakításának forradalmi módja és eredménye kifejezte a felszabadult területeken gyorsan kibontakozó, határozott, kül-, bel- és gazdaságpolitikai stb. változásokat követelő antifasiszta, németellenes és forradalmi demokratikus népi mozgalom igényét, összetétele pedig megtestesítette az e mozgalomban decemberre kialakult osztály-erőviszonyoknak megfelelő népi demokratikus forradalmi erők túlsúlyát.

A nemzetgyűlésnek ez a baloldali, népi többsége már a következő napirendi pont megtárgyalása, illetve eldöntése során is megmutatkozott. Ez pedig az Ideiglenes Nemzetgyűlés tisztségviselőinek a megválasztása volt.

A nemzetgyűlés lefolyásának előre kidolgozott terve szerint több város, köztük Szeged és Debrecen küldötteinek nevében történt volna a javaslattétel a tiszségviselőkre.[11] A szűk körű előkészítő tárgyalások során, mint az előzőekben láttuk, sikerült elfogadtatni a szovjet megbízottak által is melegen támogatott Szentpéteri Kun Béla jogászprofesszor elnöki jelölését. Ezek az előkészítő tárgyalások azonban nem terjedtek ki még a nemzetgyűlés Előkészítő Bizottságának az egészére sem. „Az Előkészítő Bizottság körében (ahová azonban *erre* a megbeszélésre, elég helytelenül — írta rosszallólag Révész Imre püspök —, nem vonták be a bizottság minden tagját) az a nézet alakult ki, hogy a nemzetgyűlés elnökéül politikai szerepet eddig nem vitt, de köztiszteletben álló, nagy közéleti munkásságra visszatekintő idős embert kell ajánlani."[12] Az utolsó ülését 1944. december 21-én délelőtt 10 órakor tartó csonka Előkészítő Bizottság ezt az embert a fenti professzor jelölésének jóváhagyásával vélte megtalálni.[13] Minden valószínűség szerint már ez az előkészítő tanácskozás sem teljesen egységes álláspontot fogadott el, mert Szeged város egyik küldötte, külön véleményen lévén, önállóan javasolt elnököt. Ezért a javaslattevő az előzetes tervvel ellentétben Szeged küldötteit nem sorolta fel azok között, akiknek a nevében megtette az ajánlatát. Szeged helyett Miskolcra való hivatkozás történt meg.

Az önmaga megalakulását deklaráló határozat után a nemzetgyűlés folytatólagos ülésén végül is tisztségviselőkre vonatkozó javaslatot az előzetes többségi megállapodásnak és a terveknek jórészt megegyezően Takács Ferenc hódmezővásárhelyi szociáldemokrata küldött terjesztette be. „Tisztelt Nemzetgyűlés! Debrecen, Pécs, Miskolc, Hódmezővásárhely városok kiküldötteinek nevében — hangzott a nemzetgyűlés hivatalos naplója szerint a beterjesztés — tisztelettel javaslom, hogy elnöknek dr. Szentpéteri Kun Béla *(Éljenzés. Közbeszólások: nem kell!)*, alelnöknek Juhász Nagy Sándor

11. PI. Arch. 274-9/1. (Az Ideiglenes Nemzetgyűlés lefolytatásának tervezete.)
12. Révész Imre: Az Ideiglenes... id. hely. 145. old.
13. HIL. Vörös János naplója. 1944. dec. 21-i bejegyzés és Erdei Ferenc visszemlékezése. Magyar Rádió Archívuma. D/2 300/47—48—49. (A továbbiakban MR. Arch...)

(Közbeszólások: Elnöknek! Elnöknek!) és dr. Sántha Kálmán, jegyzőnek pedig Vörös József és Vörös Vince választassanak meg. *(Éljenzés).*"[14]

Nyomban a javaslat elhangzása után Valentiny Ágoston szegedi, szintén szociáldemokrata küldött kért szót, és javasolta választás nélkül, egyhangú közfelkiáltással elnökké tenni Juhász Nagy Sándort. E javaslat megtétele után derült ki, hogy nemcsak a szegedi, hanem a debreceni küldöttek sem támogatják a hivatalos ajánlatot. Nagy részüket az egész ügyről meg sem kérdezték a szervezők. Az egyik debreceni kisgazdapárti képviselő a következőként csatlakozott Juhász Nagy elnöki jelöléséhez. „A debreceni Kisgazdapárt és a debreceni Szociáldemokrata Pártszervezet vezetőjével folytatott megbeszélés alapján tisztelettel indítványozom, hogy a nemzetgyűlés elnökévé Juhász Nagy Sándor képviselő úr választassék meg."

Az eredeti elnöki javaslat ellen forduló hangulatot látva, maga Szentpéteri Kun is kérte néhány szavas hozzászólásában a nemzetgyűlést, hogy személyéről tekintsen el és Juhász Nagyot fogadja el. Ezt követően az MKP egyik debreceni képviselője is csatlakozott Juhász Nagy jelöléséhez, de ő már indokokkal is szolgált Szentpéteri professzor elvetéséhez. „Ma kivétel nélkül mindannyian arra törekszünk — mondotta —, hogy a demokratikus, független Magyarországot építsük fel. *(Egy hang: Nem pedig a régi rendszert!)* Akik valaha más vizeken eveztek *(Úgy van!)*, mint Szentpéteri Kun Béla és a többiek, nem tartoznak a mi sorainkba. *(Úgy van!)*" Ezt követően egy következő szegedi képviselő, a PDP tagja, valószínű elintézettnek véve már Szentpéteri elvetését — Juhász Nagy helyére másik alelnöknek dr. Zsedényi Bélát hozta javaslatba. Zsedényi Béla miskolci jogakadémiai tanár neve így került először szóba. Az egyik orosházi kommunista képviselő a továbbiakban megpróbálta még az eredeti, a „pártközi megállapodásnak az eredményét" védelmezni, de kísérlete sikertelen maradt. Szentpéteri újabb felszólalása után — amelyben betegségére és öreg korára hivatkozva kérte visszalépése elfogadását — Juhász Nagy ajánlatára, hogy megakadályozzák az ülés kátyúba fulladását és időt nyerjenek új javaslat kidolgozására, felfüggesztették a nemzetgyűlés tanácskozását.[15]

Nézzük meg kissé közelebbről itt, mi volt az, mi történt, ami ilyen nagy vihart váltott ki az elnöknek eredetileg javaslatba hozott személy körül. Először is, kétségtelen, hogy az antifasiszta koalíció szempontjainak, érdekeinek, főleg a nyugati hatalmaknak, jobban megfelelt egy olyan személy, aki semmilyen korábbi forradalomban vagy baloldali mozgalmakban kimagasló szerepet nem játszott, sőt bizonyos kapcsolatot is nyújthat, átmenetet is biztosíthat a volt, két világháború közötti rendszerhez. A szovjet fél elsősorban ezért szorgalmazta Szentpéteri professzor megválasztását a

14. Ideiglenes Nemzetgyűlés Naplója. Id. dok. 6. old
15. Uo. 6—7. old.

reprezentatív elnöki pozícióra. Ezt a szovjet álláspontot az emigrációból hazaérkezett magyar kommunisták teljes erővel támogatták. Igen ám, de úgy tűnik, hogy a fenti álláspont kialakítói elsősorban a magyar kommunisták, nem ismerték eléggé a hazai politikai életet. Talán ezért történt az, hogy lebecsülték annak erejét, önállóságát, és egy olyan javaslatot próbáltak elfogadtatni, amely csak a nemzetközi követelményeket vette figyelembe, a már megerősödött belső demokratikus erők igényeit pedig nem. Szentpéteri Kun Béla pedig igaz, hogy a fenti nemzetközi igényeknek megfelelt, de ugyanakkor hírhedten reakciós professzor volt Debrecenben, aki több évtizeden keresztül a helyi politikai életben mindig a jobboldal biztos bázisa volt a demokratikus vagy baloldali pártok és szervezetekkel szemben. „Szentpéteri Kun Béla, ha az országos politikai mozgalmakban nem is — írta róla 1955-ben Révész Imre református püspök —, de a helyiekben meglehetősen nagy szerepet vitt az elmúlt évtizedek folyamán, mint Tisza Istvánnak, majd Bethlen Istvánnak exponált híve; többször volt képviselőválasztási elnök, s ily minőségében a baloldali pártok embereiben nem hagyott jó emlékeket maga után."[16] Hasonló véleményt írt le nevezett közéleti és politikai múltjáról egy másik, őt szintén jól ismerő személy, a nemzetgyűlés munkájában kisgazdapárti képviselőként részt vevő későbbi egyetemi tanár, Juhász Géza is. A szóban forgó személyre vonatkozó javaslat ismertetése után a következőket írta: „Hiba csupán annyi csúszott a számításba, hogy Szentpéteri professzor *csak volt* baloldali; a debreceniek akkora indulattal leplezték le megalkuvását — pártkülönbség nélkül —, hogy önként visszalépett."[17]

Szentpéteri professzornak ez a korábbi jobboldali magatartása érthetővé teszi, hogy valóban pártkülönbség nélkül miért utasították el megválasztását a helyi demokratikus és népi forradalmi erők. Ennek az elutasításnak azonban túl magán a tényen még két irányú jelentősége van. Az egyik az, hogy megmutatta a magyar demokratikus baloldali erők rendelkeztek elég energiával már ahhoz, hogy olyan vezetőket válasszanak, akiket mind a múltja, mind pedig a haladó nemzeti és népi erőkhöz való viszonya, célja erre alkalmassá is tesz. Másrészt a vita és eredménye olyan jelentőséggel is bírt — jegyezte meg az előbb idézett volt képviselő —, „hogy nyomban meggyőzte a jelenlevőket arról, hogy itt nem valami diktátumnak a szimpla elfogadásáról van szó, itt igenis meg lehet vitatni a javaslatokat, el lehet őket fogadni, vagy lehet őket visszautasítani".[18] Ez különösen akkor hatott igen pozitívan a képviselőkre és az egész kibontakozó politikai életre, amikor a küldöttek legjobb belátásuk szerinti, Szentpéterit elutasító állásfoglalása hatására az Előkészítő Bizottság szervezői a reá vonatkozó javaslatukat minden további nélkül visszavonták, és a képviselők egy részének új javaslatát mind ők, mind

16. Révész Imre: Az Ideiglenes... id. hely 146. old.
17. A szabadság hajnalán. Kossuth Könyvkiadó. Budapest, 1965. 111. old.
18. Uo. és MR. Arch. D/2 300/72.

pedig a szovjet megbízottak vonakodás nélkül magukévá tették és támogatták is. Gerő Ernő e kérdésre így emlékezett vissza: „Amikor Sz. Kun Bélával szemben megmutatkozott az ellenállás, akkor a miskolci küldöttség Zsedényi Béla jogakadémiai tanárt javasolta, akit hitlerellenesként és liberális felfogásúként jellemzett. Ekkor visszavontuk a Szentpéteri Kun Bélára vonatkozó javaslatot, és Zsedényi Bélát javasoltuk, akit minden nehézség nélkül meg is választottak."[19]

Zsedényi nevének javaslatba hozása, mint láttuk, alelnökként már az ismertetett vita alatt megtörtént. Elnöknek való jelölése azonban csak az ülés felfüggesztésének a szünetében következett be, mégpedig Gerő szerint a miskolci küldöttség ajánlatára, miután Juhász Nagy ismételten, ekkor is elhárította magától a jelölést. Teleki Géza már idézett tanulmánya szerint Zsedényit az ő jobboldali környezete hozta először javaslatba. A Szentpéterit elutasító vita következtében keletkezett tanácstalanságra utalva — ezeket írta: „Ekkor a nem-kommunista tábor előre megbeszélt terve szerint, néhány kijelölt képviselő bedobta Zsedényi Béla nevét. Egyesek ütemesen kiabálták nevét, mások viszont ordítva kérdezték: „Ki az a Zsedényi Béla!"[20] A két beállítás nincsen feltétlenül ellentétben egymással. Ugyanis elképzelhető, hogy zavarkeltés, vagy még a jobboldal pozíciószerzése céljából is Teleki köre hozta szóba nevezettet, már alelnöknek. De az is kétségtelen, hogy Zsedényi nem volt kimondottan reakciós — bár kétségtelen polgári politikus volt —, és a borsodi küldöttek is egyetértettek a javasolásával. Teleki Géza ellenzékieskedő beállítása minden valószínűség szerint itt is erősen eltúlzott, hiszen senki sem akart e posztra kommunistát jelölni.

Az ülés kényszer-szünetében az elnökre vonatkozó új javaslat kialakulása után a nemzetgyűlés folytatta tanácskozását. Valentiny javaslatára és Juhász Nagy támogató hozzászólásának a hatására a képviselők most már egyhangúlag dr. Zsedényi Bélát választották meg az Ideiglenes Nemzetgyűlés elnökévé. Ezt vita nélkül követte az eredetileg is javasolt alelnökök, Juhász Nagy és Sántha Kálmán, valamint a jegyzők megválasztása is.[21]

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés elnöksége és jegyzői tisztikara ezzel kialakult. Az elnök az eltervezett pártonkívülivel szemben egy, ugyan szintén jogászprofesszor, de nem pártonkívüli közéleti ember, hanem a „Demokratikus Pártnak" a tagja és nemzetgyűlési képviselője.[22] Ugyan Zsedényi elnökké

19. PI. Arch. H-g-127. Gerő Ernő: 1972. június 22-i válasza a szerző kérdéseire.
20. Teleki Géza: A moszkvai fegyverszüneti tárgyalások. II. rész Hírünk a nagyvilágban Washington. V. évf. 5—7. sz. 6. old.
21. Ideiglenes Nemzetgyűlés Naplója. Id. dok. 7—8. old. (Zsedényi B. elnökké választását a korabeli szereplők egy része, „pl. Dr. Balogh István, Juhász Géza és Dr. Tariska István", elsősorban az ismeretlenségének tulajdonítja túl azon, hogy ő is jogászprofesszor volt.)
22. Zsedényi Béla már a felszabadulás előtt is a „Demokrata Párt"-hoz kapcsolódott. A felszabadulás után pedig mint e párt — amelyet később, mint az egész országban, Borsodban is Polgári Demokrata

választása után formálisan mindig pártonkívülinek tüntette fel magát, és a „hiteles" jegyzőkönyvekben is ekként szerepelt, de ez csak elterelő manőver volt. Ugyanis nemcsak hogy nem szakított a valóságban a pártpolitikával, hanem a nemzetgyűlési elnöki funkciót is felhasználta annak országos megszervezésére. 1944. december végére és 1945 elejére vonatkoztatva erről Teleki Géza, aki szintén a PDP tagja lett később, sőt egy időre elnöke is, a következőket írta: „Zsedényi ekkor, az általános politikai zavart felhasználva, elismert pártnak jelentette ki a Polgári Demokrata Pártot és az oroszok felé is mint a politikai koalíció ötödik pártját állította be. A párt létrehozására Zsedényinél számos éjjeli tanácskozás folyt. ... A létrehozás munkáját legnagyobbrészt Zsedényi és Zichy Ladomér gróf végezték."[23] Tehát nem egészen jogtalanul jellemezte Gerő Ernő a megválasztás utáni napokban a következőként: „nem mondható demokratának, bár valaha a polgári demokrata párthoz tartozott. Mindenesetre Horthy-szimpátiái vannak", de amíg a baloldal az erősebb, addig paríroz.[24]

A két pártonkívüli alelnököt is jellemezte az MKP idézett vezetője. Juhász Nagyot mint károlyistát, Horthy és a reakció erős ellenfelének értékelte, de mégsem egyértelműen tartotta megbízható baloldali polgári politikusnak. „Mint maga mondotta — írta Gerő —, neki nem a Nemzetgyűlés alelnöksége a megfelelő szerep, hanem a Deák Ferencé." A másik alelnökről is találó jellemzést adott. Dr. Sántha orvosprofesszor „nem politikus, de rendes ember és a felesége révén, valamint Tariskával való barátsága folytán hozzánk aránylag közel áll."[25] Ez az elnökség reprezentáló feladat elvégzésére megfelelőnek látszott, de miután a megoldatlan államforma kérdése miatt igen bonyolult és nehéz teendők is hárulhattak volna rá, ezért — mint látni fogjuk — még 1945 januárjában egy új szervezetet, a Nemzeti Főtanácsot hozzák létre, amelyben már kommunista is helyet foglalt.

A két jegyzői funkció nem volt jelentős. Feladatuk csak a nemzetgyűlés ülése idején volt. Az egyik jegyző a KGP-nek, a másik az SZDP-nek volt a tagja.

A nemzetgyűlés ülése csak mindezek után tért át tulajdonképpeni munkája napirendjének a meghatározásához, amely az eredeti terv jóváhagyását jelentette. Ezek között az első helyen szerepelt a megalakult Ideiglenes Nemzetgyűlés néphez intézendő, programadó szózatának megtárgyalása és elfogadása.

Pártnak hívtak — küldöttét választották meg mind a Miskolci NB tagjának, mind nemzetgyűlési képviselőnek. (Lásd: Az élet megindulása Miskolcon és Borsodban a felszabadulás után. Miskolc, 1970. 51—56. old. A helyi Nemzeti Bizottság megalakítására és a nemzetgyűlési választások lefolytatására alakult előkészítő bizottság jegyzőkönyve.)

23. Teleki G.: A moszkvai... id. hely 5. old.
24. PI. Arch. 274-7/13. Gerő Ernő levele Rákosinak 1944. dec. 28.
25. Uo.

E napirendi pont előadója dr. Balogh István kisgazdapárti papképviselő volt. Bevezető szavai nem hagytak kétséget az iránt, hogy a Németország melletti háborút erkölcstelen, igazságtalan rablóháborúnak tekinti teljes egészében, „amelyből nyerni még győzelem esetén sem tudtunk volna semmit, de kockáztattunk és elvesztettünk majdnem mindent". A fasiszta gyilkolásoknak, a mértéktelen pusztításoknak a Vörös Hadsereg előrenyomulása vetett véget, amely katonai erő ugyan — mondotta —: „Győzőként jött, de nem ellenségként!" A szovjet hadsereg azonban nemcsak megszabadította a fasizmus fizikai és szellemi terrorjától, „hanem felszabadította azokat a belső demokratikus erőket, melyek lehetővé tették a magyar öncélú politika megindítását, azt, hogy a nemzet bizalmából e nemzetgyűlés összeülhetett, tehát azokat az erőket szabadította fel, melyek ma egyedül képezik zálogát a nemzet újjászületésének és egy szebb jövő felé való fejlődésnek."[26]

A „Nemzetgyűlés Szózata" előadójának már bevezető szavai kétségtelenné tették, hogy a nemzetgyűlés feladatának, célkitűzésének az MNFF egész akcióprogramjának megvalósítását javasolja. „Tisztelt Nemzetgyűlés! Különböző pártok tagjaként szinte mindannyian a Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontba tömörülve jöttünk össze, hogy annak programját megvalósítsuk." Ez az MNFF akcióprogramja egészét magáévá tevő célkitűzés igen lényeges sajátossága a baloldali többségű nemzetgyűlésnek. Erre azért kell már itt is ráirányítani a figyelmet, mert a nemzetgyűlés által az ideiglenes kormány elé állított feladatok, mint látni fogjuk, nem ölelték fel az MNFF, illetve 1944. december 21-e után már az Ideiglenes Nemzetgyűlésnek is a teljes programját, hanem abból csak az induláshoz lehetséges és az országmentéshez szükséges legfontosabbakat! Vagyis az Ideiglenes Nemzetgyűlés alakulásakor vállalta az antifasiszta függetlenségi harc mellett *az egész* demokratikus átalakulás programját is. Ezért nem került be a nemzetgyűlés „Szózatába" semmilyen olyan megfogalmazás, amely valamilyen jogfolytonosságra utalt.

A fentiek leszögezése mellett ugyanakkor arra is fel kell hívni a figyelmet, hogy magának a nemzetgyűlésnek az előzőekben értelmezett, szélesebben vett program célját is úgy kellett megfogalmazni, hogy az ne nehezítse, hanem ellenkezőleg, segítse az elsőrendű, a közvetlenül kitűzendő kormányfeladatokat. Ezért Balogh Istvánnak, amikor a nemzetgyűlés egyik legfontosabb feladatáról a kormány-teremtésről, majd a fegyverszünet megkötéséről és a németellenes harcról beszélt, a külső követelményeknek megfelelően és gyorsabb belső sikert remélve, bizonyos jogfolytonosságot is el kellett ismernie. „Az ideiglenes nemzetgyűlés első és legfontosabb feladata olyan felelős magyar kormány életrehívása — mondotta —, amely folytassa és befejezze azokat a tárgyalásokat, amelyek az elmúlt korszak utolsó törvényes kormányának kezdeményezésére a szövetséges nagyhatalmakkal való fegyver-

26. Ideiglenes Nemzetgyűlés Naplója. Id. dok. 9. old.

szüneti feltételekre vonatkozóan megindultak."[27] Ugyancsak e célt szolgálták a Balogh páter által felolvasott „Szózatnak" a következő jellemzői is. Hiányzik belőle az MNFF akcióprogramjában levő államosítási célkitűzéseknek a kifejtése, továbbá a demokratikus feladatok részletezése is. Ezek helyett viszont ott találjuk a magántulajdon sérthetetlenségére való utalást. „Biztosítjuk a magántulajdon sérthetetlenségét, mint társadalmi és gazdasági berendezkedésünk alapját."

Ezek mellett azonban a „Szózat" igen határozottan és egyértelműen szabja meg mind a németellenes, mind pedig a demokratikus feladatok általános céljait. A rablóháborúból történő azonnali kilépést, a hitleri Németországgal való szakítást, fegyverszünet kötést a demokratikus hatalmakkal és a függetlenségünk, szabadságunk visszaszerzéséhez szükséges fegyveres bekapcsolódásunkat, valamint az újjáépítés megkezdését, az élet megindítását tekintette a legközelebbi és leglényegesebb feladatoknak. Ezek megoldásához azonban a magyar nemzetnek nem maradt szuverén állami vezető szerve. Ennek a pótlására hívták össze a helyi demokratikus erők által választott képviselőkből az általuk kialakított nemzetgyűlést. „Az Ideiglenes Nemzetgyűlés megalakulásával a magyar nép végre maga dönt sorsa fölött. — Hangzottak a nemzetgyűlés felhívásának sorai —. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés ünnepélyesen kijelenti, hogy kezébe veszi a gazdátlanul maradt ország ügyeinek intézését, mint a nemzeti akarat kifejezője, a magyar állami szuverenitás birtokosa."[28]

A „Szózat" mindezek leszögezése után új, Ideiglenes Nemzeti Kormány teremtését ígéri, „hogy legyen újra felelős központi végrehajtó hatalma" az országnak, amely a nép támogatásával erős kézzel lát hozzá a fenti feladatok megoldásához. Majd a nemzeti egységben vívandó szabadságharcra, a független Magyarország megteremtésére, az újjáépítés, az újjászületés megindítására hív fel.

Külön rész foglalkozik a felhívásban a „demokratikus Magyarország" célkitűzésének felvázolásával. Azt akarja a nemzetgyűlés, hogy „Magyarország a magyar nép országa legyen! Szabadságot, széles körű politikai jogokat biztosítunk a dolgozó tömegeknek, hogy megvédhessék érdekeiket és hallathassák szavukat az ország ügyeinek eldöntésénél." Ugyancsak külön bekezdés fejti ki a nemzetgyűlés széles körű földreform célkitűzését is, majd a még nyilas-német uralom alatt élőket is felhívja a meginduló szabadságharchoz s a kifejtett programhoz való csatlakozásra. Végül a következő, történetileg is igazzá vált megállapítással fejeződött be a felhívás: „Az Ideiglenes Nemzetgyűlés megalakulásával új fejezete kezdődött a magyar

27. Uo. 8—9. old.
28. Uo. 10. old.

történelemnek. Megkezdődött a független, szabad, demokratikus Magyarország építése!"[29]

A beterjesztett nemzetgyűlési „Szózat"-hoz a nagyobb pártok 2-2, a pártonkívüliek és a PDP 1-1 képviselővel szóltak hozzá. Ezekben a beszédekben már körvonalazódtak az egyes pártok külön állásfoglalásai is, illetve azok főbb törekvései is kirajzolódtak. Az első szónok Dálnoki Miklós Béla volt, aki erősen német- és nyilasellenes beszédet tartott, és új magyar hadsereg megszervezését és harcba küldését ígérte. Miklós vezérezredes ugyan „népi és demokratikus ország" megteremtéséről is szót ejtett, de ezt egyrészt az 1944. október 15-e előtti időre utaló jogfolytonosságra hivatkozással együtt, másrészt pedig csak a nyilas hazaárulók ellen fellépve vélte megvalósítani.

A következő előadó a KGP vezérszónoka, pártját túlzottan dicsőítő és „évtizedes programját" ajánlgató, csak a németellenes nemzeti feladatokat hangoztató hozzászólást tartott. Abban a parasztságra támaszkodó kormányt követelt megalakítani, amely társadalmi erő más társadalmi osztályokkal, illetve kölcsönösen, pártjaikkal is kész együttműködni. Ezután demagóg és anarchista módon a „középosztály", az értelmiség ellen lépett fel nacionalista alapon, elsősorban nem magyar származása miatt. A második kisgazdapárti szónok szintén semmi újat nem mondó beszédet tartott, amelyben a birtokos parasztság és a földmunkásság megbékélésére hívott fel, amiért cserébe a KGP támogatást ígért földreform törekvésük megvalósításához.

Az MKP szónokainak volt a legnagyobb hatásuk. Gerő Ernő végigkísérte a kommunisták hosszú és nehéz harcát, majd vázolta a párt politikai, katonai, gazdasági stb. céljait mint olyanokat, amelyek már az MNFF programjává is váltak. Ezek során alapos bírálatban részesítette az elhibázott, bűnös Hitler-barát külpolitikai orientációt, a súlyos feudális örökséget, valamint a demokratikus jogok és szociális intézkedések hiányait. Kifejtette továbbá, hogy a kitűzött antifasiszta, demokratikus célokat csakis a múlton való rágódás nélkül, a nemzeti összefogás tartós politikájával, és az új, népi erők hatalomba történő bevonásával lehet elérni. Részletesen beszélt a munkásosztály anyagi s kulturális helyzetének elengedhetetlen javításáról és politikai, valamint szervezkedési jogainak a biztosításáról. A másik kommunista szónok felszólalását szinte csaknem a nagybirtokrendszer felszámolása szükségességének, a földreformnak az *érdekeltek által történő végrehajtásának* szentelte. Végkövetkeztetése ez volt: „Csak a demokratikus földreform lehet az alapja a demokratikus és független Magyarországnak."

A két NPP-i szónok az össznemzeti feladatokon túl pártja radikális demokratikus céljait, elsősorban a szegény- és kisparasztság érdekeit szem

29. Uo. 9—10. old.

előtt tartó földreformot és a kizsákmányolt parasztságnak, valamint népi értelmiségnek a hatalomba történő bevonását követelte.

Az SZDP nevében a leendő két szociáldemokrata miniszter szólalt fel. Mindkettő főleg csak a németellenes és antifasiszta teendőket hangsúlyozta, de Takács Ferenc a nemzeti összefogáshoz az SZDP „tiszta demokrácia alapján" álló, ködös tartalmú politikai vonalát ajánlotta fel. Kiállt a földreform mielőbbi végrehajtásának szükségessége mellett is, mégpedig az SZDP 1930-as agrárprogramja alapján. Ugyanakkor nem találunk az SZDP vezérszónokának felszólalásában még csak utalást sem a munkásosztály érdekeinek a védelmére. Valentiny Szeged város nevében is beszélt, jogosan bírálta a fasizmus ún. „szegedi gondolat" koncepcióját és hangsúlyozta hogy ahhoz Szeged dolgozóinak semmi köze nem volt és nincs is. A továbbiakban nevezett csatlakozott a középréteget, az értelmiséget erősen bíráló kisgazdapárti szónokhoz, sőt bírálatában egészen addig elment — „tisztelet a kevés kivételnek" — hangsúlyozta ő is, hogy a bekövetkezett helyzetért szinte egyedül és elsősorban az értelmiséget tette felelőssé.

A PDP egyetlen előadója csatlakozott a nemzeti feladatok megoldásában az ideiglenes nemzetgyűlés célkitűzéseit tartalmazó felhívásához. Élesen vitatta viszont az értelmiséget és általában a középrétegeket mindenben elítélő elhangzott álláspontokat. A politikai felelősségrevonással egyetértve, mégis differenciáltabb szemléletet kért az értelmiség különböző rétegeinek a megítélésében. Végül pedig azzal zárta szavait, hogy a demokratikus polgárság is részt akar vállalni „a szabad és független Magyarország" (így, demokratikus nélkül!) „újonnan" való felépítésében.

Ezzel az Ideiglenes Nemzetgyűlés kiáltványának a vitája véget ért. Valamennyi felszólaló teljes egyetértését fejezte ki a beterjesztett szöveggel kapcsolatban, majd a képviselők egyhangúlag elfogadták azt, mint a nemzetgyűlés általános célkitűzéseit.[30] A nemzetgyűlés létrehozásának és célkitűzéseinek a legfontosabb és a nyilvánosság számára készült dokumentuma határozattá, állami programmá vált, amelyet a lapok először 1944. december 24-én közöltek le.[31]

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés első — a saját maga megalkotását és programjának megszabását eredményező — ülése a fentiekkel 1944. december 21-én a kora esti órákban véget ért.

A nemzetgyűlés következő, második ülése 1944. december 22-én délelőtt 10 órakor kezdődött. Ezen az első lényeges tevékenység az Ideiglenes Nemzetgyűlés Politikai Bizottságának a megválasztása volt. E szerv létrehozásával az

30. Uo. 9—20. old. (Valamennyi hozzászólás és a „Szózat" teljes szövege a jelzett oldalakon található.)
31. Néplap, 1944. dec. 24. (Vasárnap!) 1. old.

Előkészítő Bizottságnak az volt az elképzelése, hogy parlamenti bizottság formájában működve tegyen előterjesztést a nemzetgyűlésnek az ideiglenes kormány elnökének személyére, és a kormányalakítási s működési felhatalmazásra vonatkozóan.[32] Az előre elkészített tervnek megfelelően maga a gyűlés elnöke tette meg a bizottságra és tagjaira vonatkozó javaslatot. „Következik az ideiglenes kormány megalakítása céljából kiküldendő Politikai Bizottság megválasztása. Bejelentem a tisztelt nemzetgyűlésnek, hogy a bizottság megalakítására vonatkozólag a pártok egymás között pártközi egyezséget létesítettek és ennek alapján..." tette meg Zsedényi a bizottság 22 tagjára vonatkozó előterjesztését, amelyet a nemzetgyűlés vita nélkül elfogadott.[33]

A Nemzetgyűlés Politikai Bizottsága pártképviseleti szempontú összeállításánál még az a nézőpont érvényesült, amelyet eredetileg a kormány összetételénél is gondoltak. Vagyis, hogy csak a tagok között legyen a baloldal és a jobboldal között paritás. A bizottság elnökét itt sem számították be. Ugyancsak nem vették figyelembe a szakszervezeteket sem a létrehozáskor, sem a bizottság tevékenységének első szakaszában. Ennek a sajátosságnak az eredményeként a 22 tagú politikai bizottságban 11 tagot adtak a nemzeti összefogás baloldali, és 11-et a jobboldali erői. Mégpedig: az MKP és az SZDP 4—4-et és az NPP 3-at, a KGP 5-öt a PDP 2-t és a pártonkívüliek 4-et. Ezekhez jött még a bizottság elnökének megválasztott, valójában szintén jobboldali, PDP-i Zsedényi Béla.[34] Így a nemzetgyűlésnek ebben a jelentős szervezetében jobboldalinak számító többség alakult ki. Erre vonatkozhatott Gerő Ernőnek az a megállapítása, amelyet a Nemzetgyűlés Politikai Bizottságról Rákosinak írt, hogy az „összetétele nem túlságosan jó, legközelebbi ülésszakon újjá kell szervezni".[35] Valóban 1945 nyarán át is szervezték ezt a bizottságot, amelynek során a 3 nagy párt egyenlő, 6-6 tagot, a két kisebb párt, az NPP és a PDP 3—3-at, a pártonkívüliek 5-öt és a szakszervezetek 2 tagot jelölhettek. Így már jelentős — beleértve az elnököt is — 17:14-es arányú többség alakult ki a népi erők javára.[36]

A létrehozott Politikai Bizottság tulajdonképpeni hosszabb távú feladatát — hogy az Ideiglenes Nemzetgyűlés két ülésszaka között helyettesítse azt — a megalakításkor nem határozták meg egyértelműen és világosan. Ez egyébként vonatkozik a Nemzetgyűlés Elnökségére is az államfői jogkör gyakorlására vonatkozóan. Később kiegészítő rendelkezésekkel, illetve hatásköri bővítéssel

32. PI. Arch. 274-9/1. (Az Ideiglenes Nemzetgyűlés lefolyásának terve).
33. Ideiglenes Nemzetgyűlés Naplója. Id. dok. 22. old.
34. Uo.
35. PI. Arch. 274-7/13. Gerő Ernő 1944. dec. 28-i levele.
36. Országgyűlési Iroda Irattára. Politikai Bizottság jegyzőkönyvei. 1945—49. (Az 1945. IX. 6-án megválasztott Politikai Bizottság névsora). (A továbbiakban: OII.) A PB-ről jogtörténeti vonatkozású bővebb fejtegetést lásd: Gergely Ernő: Az Ideiglenes Nemzetgyűlés Politikai Bizottsága. Jogtörténeti tanulmányok. III. Közg. és Jogi Kiadó. Budapest, 1974. 89—104. old.

kellett a feladatokat pontosítani. A Politikai Bizottság feladatainak ez a tisztázatlansága, azért is érthetetlen, mert a cél e szervezettel eredetileg is az volt, hogy helyettesítse is a nehéz közlekedési viszonyok miatt gyakran összeülni képtelen Ideiglenes Nemzetgyűlést. Erre vall Gerő Ernőnek december 28-án papírra vetett álláspontja a Politikai Bizottság további sorsát illetően túl a fenn idézett átszervezési elgondoláson. Az NPB — írta — „idővel olyan 33-as bizottsággá nőheti ki magát".[37] Csak feltételezhető, hogy esetleg éppen kedvezőtlen összetétele miatt nem került sor e szervek feladatainak pontosabb meghatározására.

Az NPB megalakítása után a nemzetgyűlés szüneteltette tanácskozását, hogy lehetőséget adjon a bizottságnak javaslata kialakításához. Az NPB külön ülésén a bizottság elnökének a megválasztása után Balogh István adott tájékoztatót a részben már Moszkvában december elején, részben pedig Debrecenben az előkészítő munka során kialakult megállapodásokról, javaslatokról. Ezeknek mind a miniszterelnök és a kormány tagjai személyére, mind pedig a leendő kormánynyilatkozatra vonatkozó részeit a Politikai Bizottság elfogadta és magáévá is tette. Ezután négy javaslatot dolgozott ki az NPB a nemzetgyűlés számára: 1. Miklós Béla vezérezredest, képviselőt bízza meg a nemzetgyűlés az ideiglenes kormány megalakításával, 2. az így létrejövő kormányt a beterjesztett „kormánynyilatkozat" alapján bízza meg az ország ügyeinek a vitelével, 3. javasolta az államfői jogkör részbeni rendezését, és 4. felhatalmazást kívánt az ideiglenes kormánynak a fegyverszüneti szerződés megkötésére.[38]

Az NPB munkájának befejeztével a nemzetgyűlés folytatta ülését, ahol Balogh István, az NPB nevében beterjesztette annak első javaslatát: „A Politikai Bizottság egyhangú javaslataként tisztelettel előterjesztem, hogy a nemzetgyűlés a kormány megalakításával Dálnoki Miklós Béla vezérezredest, ideiglenes nemzetgyűlési képviselő urat méltóztassék megbízni."[39]

A nemzetgyűlés a javaslatot egyhangúan elfogadta, majd Miklós Béla beterjesztette kormánya tagjaira vonatkozó indítványát, amelyet nagy lelkesedéssel tettek magukévá a képviselők. Ennek alapján a nemzetgyűlés elnöke az Ideiglenes Nemzeti Kormány megalakítását így foglalta nemzetgyűlési határozatba:

37. PI. Arch. 274-7/13. (A 33-as bizottság a 30-as években működött Magyarországon és az országgyűlést pótló hasonló feladatokat látott el.)
38. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés PB-nek az *első* üléséről hivatalos jegyzőkönyv nem maradt fenn. (Sőt, a későbbi ülések jegyzőkönyveinek a sorszámozása is figyelmen kívül hagyja ezt, s az első ülés dátumainak 1945. január 26-át tünteti fel.) Ezért a nemzetgyűlésnek beterjesztett nemzetgyűlési PB-i javaslatok és a visszaemlékezések alapján tudtuk csak rekonstruálni a bizottság munkáját. Lásd: Ideiglenes Nemzetgyűlés Naplója. Id. dok. 22. és 33. old., valamint Vörös Vince volt jegyző 1973. november 30-i visszaemlékező levele a szerző kérdésére és Kovács János volt nemzetgyűlési PB-i tag visszaemlékezése. MR. Arch. D/2 300/76.
39. Ideiglenes Nemzetgyűlés Naplója. Id. dok. 22. old.

„Határozatként kimondom, hogy a nemzetgyűlés egyhangúlag miniszterelnökké: vitéz dálnoki Miklós Béla (pk), (pártonkívüli — K. M.)
belügyminiszterré: dr. Erdei Ferenc (pp), (parasztpárt — K. M.)
pénzügyminiszterré: dr. Vásáry István (kg), (kisgazdapárt — K. M.),
külügyminiszterré: dr. Gyöngyösi János (kg),
kultuszminiszterré: gróf Teleki Géza (pk),
honvédelmi miniszterré: Vörös János (pk),
földművelésügyi miniszterré: Nagy Imre (kp), (kommunista párt — K. M.),
kereskedelemügyi miniszterré: Gábor József (kp),
igazságügy-miniszterré: dr. Valentiny Ágoston (szd), (szociáldemokrata párt — K. M.),
iparügyi miniszterré: Takács Ferenc (szd),
közellátásügyi miniszterré: Faragho Gábor (pk),
népjóléti miniszterré: Molnár Erik (pk),
ideiglenes nemzetgyűlési képviselő urakat választotta meg."[40]

Az Ideiglenes Nemzetgyűlésnek ezzel a határozatával teljessé váltak azok a belső előfeltételek is, amelyek elengedhetetlenek voltak Magyarország kivezetéséhez a fasiszta koalícióból és a rablóháborúból, a nemzet élő erői, gazdasági, kulturális stb. értékei továbbpusztulása megakadályozásához. Létrejött az ország, a hon mentésének, a nemzeti függetlenség visszaszerzésének a békére és a demokratikus életre való átmenetnek a kormánya. Az ideiglenes kormánynak a nemzetgyűlésben *hivatalosan bejelentett és jegyzőkönyvbe vett pártok szerinti összetétele* megfelelt a december eleji moszkvai megállapodásnak. Vagyis a horthysta katonatisztek, politikusok; a „pártonkívüliek" mellett 2 kommunista, 2 kisgazdapárti, 2 szociáldemokrata és 1 nemzeti parasztpárti minisztert tüntet fel a *„hiteles kiadás"*-ú ideiglenes nemzetgyűlési jegyzőkönyv. Viszont már Debrecenben eggyel megszaporodott miniszteri létszám, a Molnár Eriké, növelte a „pártonkívüliek" számát. Őt is „pártonkívülinek" tünteti fel a Napló.[41]

A miniszterek párttagságának, illetve pártonkívüliségének ehhez az elég nehezen tisztázható kérdéséhez a korábban tárgyaltakon túl még érdemes felfigyelni néhány körülményre. A kormány megalakulásának napjaiban a szovjet politikai szerveknek is készítettek feljegyzést a miniszterek pártállásá-

40. Uo. 22. old.
41. Uo. 22. old. (Szükséges rámutatni arra, hogy a „Felszabadulás. 1944. szeptember 26—1945. április 4." c. dokumentum kiadvány (Szikra. Budapest, 1955. 205. old.) ugyancsak az Ideiglenes Nemzetgyűlés Naplójára hivatkozva látszólag szó szerinti formában közli a kormány összetételét, de Molnár Eriket az MKP tagjának tünteti fel. Ez a hivatkozott hely megmásításával volt csak lehetséges!)

ról. Ez a sem a készítő kilétét, sem az összeállítás közelebbi dátumát fel nem tüntető, oroszul papírra vetett névsor a következőket tartalmazta:

Az Ideiglenes Kormányban van:

— 3 tábornok, (akik közül Vörös János kisgazdapártinak tekinti magát, „...csitájet szibjá cslenom...")

— 2 kommunista (Nagy és Gábor)

— 2 SZDP (Valentiny és Takács, aki jobboldali szociáldemokrata, „právüj szociáldemokrát...")

— 1 baloldali szocialista, „lévüj szocialiszt..." (Molnár Erik)

— 2 kisgazdapárti (Gyöngyösi és Vásáry)

— 1 parasztpárti (Erdei F.)

— 1 ismeretlen párttagságú (Teleki).[42]

A szovjet forrásból származó fenti lista ugyan kissé bonyolítja a miniszterek pártállásának az ügyét, de azt világossá teszi, hogy a szovjet politikai szerveknek nemigen lehetett pontos tudomásuk arról, hogy a nemzetgyűlésen hivatalosan bejelentett párttag minisztereken túl a pártonkívüliek között voltak-e nyilvánosságra nem hozott párttagok. Viszont, hogy ilyenek voltak, azt a tárgyalt pécsi híradáson és beszámolón túl, a nemzetgyűlés üléséről más városokban is megtartott képviselői beszámolók is bizonyítják. Pl. Hódmezővásárhelyen a Debrecenből hazatért képviselők 1944. december 30-án számoltak be a városi törvényhatósági bizottság rendkívüli ülésén „a debreceni eseményekről, az ideiglenes nemzetgyűlés és a független magyar nemzeti kormány megalakulásáról". Ezek során Karácsonyi Ferenc, az ideiglenes kormány által főispánná kinevezett képviselő adott tájékoztatást arról, hogy a 12 miniszterből 3 *kommunista*, 3 *kisgazda*, 2 *szociáldemokrata* és 1 *parasztpárti* van, viszont „a katonák párton kívül állók". Helyesen Molnár Eriket is kommunistának jelölte meg, de a harmadik kisgazdapárti miniszternek Telekit mutatta be.[43]

Ebben a beállításban az érdekes csak az, hogy a város nemzetgyűlési képviselőinek a többsége, köztük a kisgazdapártiak is, részt vettek ezen a beszámolón, de azt senki sem javította, más felszólaló képviselők sem. Vagyis ebből további megerősítést nyerhet az a korábbi feltételezésünk, hogy az MKP-nak nem kellett, és nem is konspirálta el egyik miniszterének sem a párttagságát. Viszont a Kisgazdapárt, úgy tűnik, közölhette képviselőivel minisztereinek a számát, de a harmadiknak a nevét esetleg nem, mert pécsi képviselőik is mást, a vásárhelyiek is mást tudtak harmadik kisgazdapárti miniszternek. Teleki Géza egyébként nem volt a KGP tagja, mert a kormány

42. Marxizmus—Leninizmus Intézet (Moszkva) I. sz. fond. Az új Magyarországra vonatkozó anyagok dossziéja.

43 Sorsforduló. Iratok Magyarország felszabadulásának történetéhez. I. köt. Bp. 1970. 392. old. (A törvényhatósági bizottság jegyzőkönyve.)

megalakulása után rövidesen országos szervezkedésbe kezdő PDP-be lépett be, sőt 1945 tavaszán annak az elnöke is volt egy rövid időn keresztül.[44]

Az Ideiglenes Kormány politikai összetétele jelentősen eltért az azt megválasztó nemzetgyűlésétől. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés elsöprő többsége a MNFF pártjaihoz tartozó képviselőkből került ki és azon belül is többségben voltak a baloldali pártok, illetve a munkásosztály, a dolgozó parasztság, a haladó értelmiség és kispolgárság képviselői. A nemzetgyűlés a felszabadult területeken kialakult politikai erőviszonyokat tükrözte elsősorban, mégpedig a valós helyzetnek megfelelően, a forradalmi demokratikus erők túlsúlyát is megtestesítette! A kormány összetételét nagymértékben meghatározták a fasizmus elleni harc nemzetközi és belső össznemzeti érdekei, a magyar függetlenség és szabadságharc követelményei, valamint az antifasiszta koalíció szempontjai. Mindezek hatására a miniszterek egyharmada volt horthysta katonatiszt és politikus lett, akik konzervatívok, az MNFF-től jobbra állók voltak, viszont a függetlenségi front jobbszárnyán álló KGP minisztereivel együtt ők alkották a kormány felét. Vagyis az Ideiglenes Nemzeti Kormány összetételében az a szélesebb társadalmi osztálybázis mutatkozott meg, amelyre a magyarság az antifasiszta és németellenes függetlenségi harcában támaszkodni próbált. Nem volt ez azonban ellentétes az MNFF politikájával. Csak az utóbbinak az összcélkitűzése sokkal messzebb mutatott, időben is nagyobb periódust követelt meg, és felölelte az egész volt társadalmi-gazdasági rendszer demokratikus átalakítását is. De az induláskor és az induláshoz az MNFF politikájának, és vele együtt az Ideiglenes Nemzetgyűlés célkitűzéseinek is az élén a magyar nemzet lehetséges legszélesebb társadalmi alapokon nyugvó német- és nyilasellenes szabadságharca áll. De nemcsak nemzetközi okok miatt volt szükség erre a politikára, hanem szükség volt rá belpolitikai okokból is. Magyarország demokratikus nemzeti és osztályerői összehasonlíthatatlanul gyengébbek voltak mint sok környező ország hasonló rétegeinek mozgalma. Ezért annak érdekében, hogy végre elszakítható legyen az ország a hitlerista szövetségtől, a demokratikus erőknek össze kellett fogniuk a burzsoázia, a birtokos rétegek igen jelentős részével is, sőt a régi államapparátus és felső vezető körök egy részével is.

A magyar demokratikus népi erők alapállásának, harci törekvéseinek a mélyén megfigyelhető egy olyan sajátosság 1944—1945 fordulóján, amely a hosszú német szövetségnek, Magyarország hitlerista behálózása, megszállása nem leplezetlenül nyílt formáinak, és a sajátos magyar fasizmusnak a reájuk is gyakorolt negatív hatása lehet. Ez pedig az, hogy a magyar demokratikus népi erők harci készsége ebben az időben, úgy tűnik, mintha jobban megnyilvánult volna a feudális maradványokba oltott horthysta társadalmi-gazdasági

44. HIL. Tan. gy. 2578. Szent-Iványi D. saját kezű jegyzetei 285. old. és OII. Pártközi értekezletek jkv.-e (1945. jún. 22.)

reakció és a szolgabírói államhatalmi rendszer ellen a földért, a demokratikus jogokért, a gazdasági és szociális igazságtalanságok megszüntetéséért, mint a németellenes, a hazai, illetve hitlerista fasizmus elleni feladatok megoldásáért. Mindezt bonyolította a volt kizsákmányoltak egy része vonatkozásában az első magyar proletárdiktatúra negatívan értelmezett öröksége is. Ti. az, hogy tértől és időtől, minden közbeesett körülménytől függetlenül azonnal proletárdiktatúrát kell létrehozni Magyarországon. Ezek a körülmények megnehezítették egy kicsit a németellenes és antifasiszta harc kibontakozását.

Azonban ezeknek a közvetlen forradalmi osztálycéloknak a megvalósításához is elengedhetetlen volt előbb a nemzeti függetlenség és a fasiszta uralom alóli felszabadulás kivívása. Tehát a társadalmi-gazdasági reakció elleni és a demokratizálásért folyó harcot is alá kellett rendelni ezeknek az adott viszonyok közötti közvetlen fő feladatoknak. A kettő együttes megvívásához a magyar demokratikus és népi erők önmagukban nem voltak elég erősek. Azok egy részéhez, különösen a közvetlenül a szocialista hatalomért vívandó harchoz, nem is kapták volna még meg a nép többségének a támogatását sem. Így a belső erőviszonyok következtében más politikát, mint a legszélesebb nemzeti összefogás politikáját, nem lehetett reálisan kitűzni. Ugyanez mondható el a nemzetközi antifasiszta harc követelményeiről is, még a Szovjetunió vonatkozásában is. Az antifasiszta nagyhatalmak közül nemcsak a nyugatiak miatt nem lehetett közvetlenül szocialista vagy forradalmi demokratikus feladatok azonnali radikális megoldásába kezdeni, hanem a Szovjetunió háborús célkitűzése, politikája sem támogathatott ilyen vállalkozást mindaddig, amíg hadseregei a negyedik éve folyó nehéz küzdelemben, most már Magyarországon is, súlyos áldozatokat hozva vívták harcukat a magyar és a nemzetközi fasizmus erői ellen. Csak természetes, hogy erről az oldalról abból az okból is igényelték egy új, a másik Magyarország hozzájárulását a fasizmus szétzúzásához, hogy ezzel meggyorsítsák annak a bukását, és a saját és valamennyi nép áldozatát és veszteségét csökkentsék. Viszont ennek a lehetséges leggyorsabb és leghatásosabb elérését is csak a legszélesebb hazai nemzeti összefogással volt remélhető megvalósítani.

Sikeresen tehát más politika folytatását sem a külső, sem pedig a belső erőviszonyok és érdekek nem tettek lehetővé. Mindez pedig azt jelentette, hogy a belső társadalmi-gazdasági reakció ellen, a régi rendszer demokratikus átalakításáért, a földért stb. folytatandó osztályküzdelmet úgy kellett programba venni és megindítani az első periódusban — ami nélkül viszont a demokratikus népi erőket nehezen lehetett volna együttműködésre bírni —, hogy az ne taszítsa el, hanem ellenkezőleg, próbálja megnyerni, vagy legalább semlegesíteni azokat a németellenes csoportokat, amelyek a nemzeti függetlenségi harcban úgy ahogy esetleg még hajlandók részt venni, de nem voltak demokraták. Ennek a próbálkozásnak felelt meg az ideiglenes magyar kormány összetétele a megalakuláskor. Sem a tábornok miniszterelnökre,

Miklós Bélára vagy Vörös Jánosra, de még kevésbé Faragho Gáborra, a volt csendőrségi felügyelőre, illetve különösen gróf Teleki Gézára nem lehetett ráfogni, hogy a társadalmi haladás, a demokrácia harcosa lett volna. Mégis, a vizsgált okok miatt helyes volt még ezeket az embereket is és rajtuk keresztül a mögöttük álló társadalmi erőket is, részben cselekvően bevonni a nemzeti egységfrontba, részben pedig legalább semlegesíteni egy részüket, mint pl. Bethlen Istvánt és közvetlen követői egy részét!

Mindez azonban nem jelentette, hogy a munkásosztálynak, a dolgozó osztályoknak nem lett volna befolyásuk a kormányban és a kormányra, nem lettek volna részesei kezdettől fogva a hatalomnak is. A nemzeti összefogás felölelte a munkásságot, az egész parasztságot, az értelmiség és kispolgárság jelentősebb részét, a polgárság, a burzsoázia és más birtokos rétegek komoly hányadát, sőt még a régi állami apparátus és a felső vezető körök egy részét is. Az ideiglenes kormány támaszát jelentő magyar összefogás szélesebb osztálybázisú volt, mint pl. a bolgár Hazafias Arcvonal, vagy a jugoszláv Népfelszabadító Front. De ez a szélesebb bázis nem az erő, hanem a gyengébbség következményeként kialakult kényszerhelyzet volt. Benne ugyanakkor legális kialakulása kezdetétől fogva, 1944. november—december elejétől — szemben pl. a romániai legszélesebb összefogással 1944 második felében — a legfontosabb erőt, a hegemóniát, pártjai és szervezetei, elsősorban az MKP útján egyre jobban kezébe vevő munkásosztály alkotta. Ezért hamis az a beállítás, mintha az ideiglenes kormány az MNFF-től különálló szerv, az átállt horthysta katonatisztek és a volt fegyverszüneti bizottság bevonásával a nagyhatalmak által Moszkvában létrehozott képződmény lett volna.[45] A nemzetközi követelményeket ugyan megszabták Moszkvában, de ezek között nemcsak a horthysták bevonása szerepelt, hanem éppen törekvésükkel szemben a kommunisták és más valóban demokratikus erők bevonása is. Mindezzel együtt azonban, mint láttuk az előbbiekben, mégsem Moszkvában állították össze a kormányt, hanem annak teljessé tételében Debrecenben nagy szerepe volt éppen az MNFF-nek, pártjainak! Ennek lett az eredménye az, hogy az ideiglenes kormány minisztereinek a többsége, 12-ből 8 az MNFF pártjaiból került ki. Tehát a kormány az MNFF-től nem különálló szerv, ennek és az Ideiglenes Nemzetgyűlés alkotó erőinek nem ellentéte, hanem többségében azokkal azonos, azokra támaszkodó testület volt. Az ideiglenes kormánynak ez az MNFF-hez közvetlenül is kapcsolódó, abból és a nemzetgyűlésből kinövő s mindkét demokratikus és baloldali többségű

45. Lásd pl. Vida István: A Független Kisgazdapárt politikája 1944—1947. Kandidátusi disszertáció. 33. old. (Vida I. a következőket írta: „Nem a Magyar Front alakított kormányt, hanem az átállt horthysta katonatisztek s a fegyverszüneti bizottság tagjainak bevonásával a nagyhatalmak iniciatívájának megfelelően Moszkvában állították össze az új kabinet listáját.") Ugyanezt kissé enyhébb megfogalmazásban megismétli a hasonló című monográfiájában is. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1976. 31. old.

szervezetre nemcsak támaszkodó, hanem azok ellenőrzése alatt is álló helyzete volt az egyik leglényegesebb sajátossága. A benne helyet foglaló, a polgári és konzervatív horthysta erőkkel azonos számú baloldali miniszter tevékenysége mellett elsősorban ezeken a közvetlen és közvetett utakon érvényesülhetett a munkásosztály vezető szerepe, a kommunisták kezdeményező és az alapkérdéseket érintő irányító tevékenysége, rögtön a megalakulásától kezdve. Ezzel a háttérrel teljes joggal írta Gerő Ernő ezekről a kérdésekről 1944. december 28-án a következőket: „A nemzetgyűlés kétségtelenül sokkal baloldalibb, mint a kormány. Azonban a kormányban helyes és ügyes politikával szintén biztosítani lehet a többséget egy őszinte szovjetbarát és valóban demokratikus politika számára. ... A jobboldali elemek úgy képzelték a dolgot, hogy az Ideiglenes Nemzetgyűlésnek csak egyetlen feladata lesz; megalakítani az Ideiglenes Nemzeti Kormányt s ezzel feloszlik és többé nem ül össze. Az ő elképzelésük szerint (ilyen nézeteket vallott pl. dr. Vásáry István, továbbá a kormány katonatagjai), az Ideiglenes Nemzetgyűlés egyszerűen dekoráció, nem pedig a nemzeti szuverenitás letéteményese. Ez a koncepció nem tudott érvényre jutni. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés az állami főhatalom birtokosának mondotta ki magát. Ezzel jelentékeny mértékben elejét vettük annak, hogy Horthyt, vagy valamely állítólagos jogutódját később visszacsempészhessék. *De ennél is fontosabb, hogy esetleges kormányváltozás esetén a Nemzetgyűlésnek döntő szava lesz.*"[46] (Kiemelés — K. M.)

A polgári-konzervatív célkitűzés tehát már a kezdet-kezdetén nem sikerült. Nem lehetett a demokratikus erők sem állami, sem politikai mozgalmi ellenőrzése alól kivonni a kormányt. Nem lehetett már Magyarországon a román Sânătescu-kormány módjára burzsoá és királyi vezetésű végrehajtó hatalmat teremteni. Ez elsősorban ugyan nem a hazai demokratikus baloldal mennyiségileg és minőségileg nagyobb erejének a hatása, hanem mindenekelőtt a volt magyar uralkodó körök, osztályok, az egész régi rendszer államgépezetének mélyebb és teljesebb válságában, a felszabadító harcok során bekövetkezett szétesésében és felbomlásában gyökerezett. Mindezekhez jött, hogy az MKP a harc és a küzdelem minden területén és szintjén a fő szervező, mozgató és irányító erőt alkotta. „Túlzás nélkül el lehet mondani — írta Gerő —, hogy a párt az egész politikai élet fő mozgató ereje. A párt — kezdeményezésére mindenütt szinte gombamódra keletkeznek a nemzeti bizottságok, melyek minden esetben a Kommunista Párt akcióprogramját fogadják alapul saját programjuk kidolgozásánál."[47]

Az új, demokratikus hatalom megteremtésének fenti módjához és keretéhez tehát jó háttérül szolgált az a körülmény, hogy a háborús politika és

46. PI. Arch. 274—7/13. Gerő Ernő 1944. december 28-i levele Rákosinak.
47. Uo.

a katonai vereségek következményeként Magyarországon is megindult válság 1944 második felére uralmi, politikai válsággá szélesedett, majd a felszabadító harcok hatására és nyomán forradalmi válsággá mélyül. Ez a kezdődő forradalmi válság a felszabadított területeken az év végén forradalmi tevékenységbe is átcsapott, és a hatalomból való részesedésért, az antifasiszta és németellenes feladatok mellett az ország demokratikus átalakítása céljának kitűzéséért és megkezdéséért is folyt. Tehát a válság mélyülése, a demokratikus népi erők harckészségének kialakulása és növekedése időszakában jött létre Debrecenben az új, demokratikus magyar hatalom, amely egyben a munkásságnak és a parasztságnak a hatalomban való részesedése formájában a forradalmi tett első, egyelőre még csak az ország kisebb felére szóló hatáskörrel, de országos jelentőséggel bíró egyik leglényegesebb eredménye is volt. A válság további mélyülésének kedvező hatása a népi erők számára a hatalom felső szintjére vonatkozóan ugyan az ország fővárosának, Budapestnek és a nógrádi, valamint a borsodi bánya- és iparvidéknek a teljes felszabadulásig fokozódott, azonban nem jelentette ez azt, hogy az idő előrehaladásával és a felszabadítás területi teljessé válásával párhuzamosan ez a tendencia feltétlenül meg is marad. Ellenkezőleg, 1945 tavaszától mélyülésének a tendenciája megtorpant, és ezzel együtt a Dunántúl nagyobb nyugati részében nem is száguldott végig annak az erőteljes népmozgalomnak a kibontakozása, amely az ország keleti felét és a fővárost, környékét is jellemezte.

Az ideiglenes kormány létrejöttének kedvező körülményei ellenére sem állíthatjuk, hogy *az teljes egészében* az MNFF kormánya volt, és hogy az már a munkásosztály és a parasztság forradalmi demokratikus diktatúrájának minden vonatkozásban például szolgáló szervezetét testesítette volna meg. Az 1944 decemberében alakult és kiépülését megkezdő új magyar demokratikus hatalom egészében a munkás-paraszt diktatúra egyik, még a dolgozó osztályokon jelentősen túlmenő társadalmi rétegeknek a hatalomban való képviseletét is felmutató típusa, válfaja volt. Ez utóbbi mindenekelőtt a hatalom végrehajtó szervére, az ideiglenes kormányra vonatkozott, amely tagjainak csaknem a fele a horthysta vagy jobboldali burzsoá politikus volt. Ezt látva, a kommunisták az induló németellenes függetlenségi feladatok megoldása utánra, a demokratikus átalakulás központba kerülése idejére számolva, már most gondoltak a kormánynak teljesen az MNFF kormányává történő fejlesztése, átalakítása későbbi szükségességére is. Ezt Rákosi M. 1944. december 25-i levelében a kormányról írva, így fogalmazta meg: „Abból a szempontból, hogy a kormány az MNFF kormányává fejlődjék s a demokrata fronton belül a kommunista-szocdem összefogás legyen a vezető erő, ez a két jobboldali szocdem (az SZDP miniszterei — K. M.) nem biztató." Ugyanezt a kérdést Révai József néhány nappal később így összegezte: „Persze, előre kell látni, hogy a földreformkérdést ez a kormány, így ahogy van, nem éli túl.

Pesten feltétlenül rekonstrukcióra kerül sor."[48] Még egyértelműbben fejezte ki a kormány összetételének lényegét és várható átalakítását 1945. február 12-i Pesten tartott beszédében Gerő Ernő. „A kormányban nemcsak demokratikus erők vannak képviselve, bár ezek képezik a gerincét. A kormányban azonban képviselve vannak a demokratikus pártokon kívül bizonyos konzervatív, németellenes erők is. Három tábornok van a kormányban, akiknek egyikét sem lehet demokratának mondani, van ott olyan figura, mint gróf Teleki Géza, akit szintén nem lehet úgy tekinteni, mint valamilyen demokratikus erőknek a képviselőjét, tehát úgy látszik, mintha a nemzeti bizottságok szűkebbek volnának, mint a kormány. Ez így is van formailag. De éppen, mert így van, a nemzeti bizottságok sokkal szilárdabb demokratikus képződmények, mint maga a kormány ... Ez tehát azt bizonyítja, hogy a nemzeti bizottságok az új demokratikus rend szilárdabb képviselői, mint a náluknál szélesebb nemzeti összefogás, mely a jelenlegi kormány összetételében jutott kifejezésre s amelyre a jelenlegi viszonyok között feltétlenül szükség van. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy ha ma ilyen széles alapokon létrejött kormány van, amelyre, mint mondottam a mai körülmények között feltétlenül szükség van, hogy mindazokra a személyekre szükség lesz a legközelebbi időben, akik ma a kormányban helyet foglalnak."[49]

Mindez ismételten bizonyítja, hogy az ideiglenes kormányt az adott összetételében „csak" egy szűkebb feladatkör megoldására, nem pedig az MNFF programja egészének a teljesítésére hozták létre. Ez nemcsak az összetételében jutott kifejezésre, hanem a megválasztása után beterjesztett és a nemzetgyűlés által jóváhagyott kormánynyilatkozatban is.

Miklós Béla miniszterelnök által a nemzetgyűlés 1944. december 22-i második ülésén felolvasott kormánynyilatkozat megegyezett a még Moszkvában december elején elkészített szöveggel.[50] Még azokat a közben beállott változásokat sem javították ki benne, amelyek már tényszerűen sem álltak fenn. Pl., hogy a Szálasi „kormány" Budapesten székel. Pedig a felszólalásokból következtetve, ekkor már Debrecenben is ismert volt, hogy Szálasiék már Nyugat-Magyarországra települtek át! Vagy a választásokon szerepet nem játszott egyesületek felsorolása is benn maradt a szövegben.

Magát az „Ideiglenes Nemzeti Kormány Nyilatkozatát" már korábban egyik oldaláról, az MKP akcióprogramjával való összevetésben vizsgálat alá vettük, ennek ellenére legfőbb célkitűzéseit szükségesnek látszik itt is röviden bemutatni és értékelni.

48. Uo. Rákosi M. 1944. december 25-i levele Gerő Ernőnek és Révai József 1945. január 7-i levele Rákosi Mátyásnak.
49. Uo. 274-21-57. Gerő Ernő 1945. február 12-i előadása Pesten.
50. Ideiglenes Nemzetgyűlés Naplója. Id. dok. 23—24. old. és munkánk VIII. fejezetének 13. lábjegyzete. (Azt az egyedüli változtatást, amelyet a Teleki—Miklós-féle szovjetellenes fondorlat eredményezett — s az előzőekben már érintettünk is — itt már nem tartjuk szükségesnek újra megemlíteni.)

A nyilatkozat a felbomlott magyar államiság és kormány nélkül maradt ország háborús katasztrófát átélő helyzete bemutatásával indul. Ezek során teszi még meg a Horthyra vonatkozó, az esetleg még szélesebb és németellenes irányban hatékonyabb nemzeti összefogást szolgálni akaró pozitív kicsengésű ténymegállapítását: „Országunk kormányzóját, Horthy Miklóst elhurcolták a németek." Az így teljesen vezetés nélkül maradt ország és nemzet megmentése érdekében a nép által létrehozott Ideiglenes Nemzetgyűlés választotta kormány a következő fő feladatokat tűzte maga elé:

1. *Külpolitikai és katonai téren*

— szakítás a hitlerista Németországgal,

— fegyverszünetkötés a Szovjetunióval, s valamennyi országgal, „amelyekkel Magyarország hadiállapotban van",

— az okozott károk jóvátételének vállalása, és jószomszédi viszony kialakítása a környező országokkal, „valamint az Egyesült Államokkal és Nagy-Britanniával és őszinte barátság a hatalmas Szovjetunióval, amely segíti népünket a német iga lerázásában",

— „új magyar nemzeti haderő" teremtése és az ország „összes erőforrásainak mozgósítása a gyűlölt német elnyomók és országvesztő nyilasok ellen".

2. *Belső antifasiszta-demokratikus feladatok*

— a „népellenes törvények és rendeletek" hatályon kívül helyezése és a demokratikus szabadságjogok biztosítása,

— „az összes nyilas és egyéb népellenes szervezet" feloszlatása,

— a „náci métely", a faji és nemzeti gyűlölet kiküszöbölése az élet minden területéről,

— az állami szervek megtisztítása „a nyilasoktól és egyéb németbérencektől", a közigazgatás demokratikus alapokra helyezése,

— „a hazaárulók" felelősségre vonása.

3. *Demokratikus reform és szociális intézkedések*

— „az ideiglenes kormány haladéktalanul földreformot hajt végre... A földreform céljaira elsősorban a hazaárulók, a Volksbund-tagok, a német hadseregben szolgáltak birtokait veszi igénybe..."

— eltörli a mezőgazdaság kifosztását és a német követelések ez irányú teljesítését szolgáló kényszerrendszabályokat,

— „a németek által kifosztott és elpusztított ország gazdasági lehetőségeihez mérten" a „széles néprétegek" életszínvonalának az emelésére, a bérek és fizetések javítására intézkedéseket kell hozni,

— vissza kell állítani a munkásbiztosítás önkormányzatát és a munkásvédelmi törvényeket, és egyben gondoskodni kell azok továbbfejlesztéséről,

— a gazdasági önállóság és a háborús károk helyreállítása érdekében erőteljes ipar- és kereskedelemfejlesztő politika,

— a közterhek igazságos elosztása céljából progresszív adóztatást kell bevezetni.

Mindezt úgy kell végrehajtani, hogy „*az ideiglenes nemzeti kormány az ország gazdasági és társadalmi berendezkedésének alapjául a magántulajdont tekinti és biztosítja sérthetetlenségét*". Ezzel együtt „hatásosan előmozdítja a magánkezdeményezést és a magánvállalkozást, támogatja a kisipart és kiskereskedelmet".

A nyilatkozat végén a kormány felhívta a még német-nyilas uralom alatt lévő magyarságot az induló függetlenségi és szabadságharc támogatására és a „németbérenc nyilas bábkormány megdöntésére" is.

Az Ideiglenes Kormány által magára vállalt, illetve a Nemzetgyűlés által megszabott fenti kormányprogram bizonyítja, hogy az nem öleli fel az MKP, illetve az MNFF egész akcióprogramját, amelyet már a legfelsőbb államhatalmi szerv is magáévá tett. Annak az induló, országmentő feladatait állítja tevékenysége központjába, ennek rendelve alá a még vállalt egyéb teendőket is. A demokratikus célok — és maga a földreform is — úgy szabattak meg, hogy elsősorban azok antifasiszta, német- és nyilasellenes éle domborodott ki. Továbbá a magántulajdon fennmaradására és a tőke biztosítására az akcióprogramban nem szereplő biztosíték és támogatás is bekerült. Kimaradt viszont az államosításokra, a monopóliumok és kartellek, a bankok állami ellenőrzésére vonatkozó ottani célkitűzés. Nem kap teret és hangsúlyt a kormánynyilatkozatban a reakció elleni egyidejű fellépés, sem az államapparátus megtisztítása, sem a földreform, sem egyéb teendők kapcsán.

Hangsúlyozzuk ismételten, hogy mindez a „minimálisabb", az azonnali honmentést ezáltal még jobban, hatékonyabban és gyorsabban szolgálni akaró feladat megszabás csak az e célból létrehozott kormány teendőire vonatkozott. Ezzel együtt azonban, mint részletes vizsgálódásunk során láttuk, az Ideiglenes Kormányt megalkotó Ideiglenes Nemzetgyűlés a fentiek mellett, hosszabb távú céljai között állami programként is kitűzte az MNFF egész akcióprogramja teljesítését, és már eleve számolt azzal, hogy az előbbiek megoldását követően a demokratikus átalakulás feladatainak és központba kerülése idején a kormány át-, vagy újjáalakítására lesz szükség.

Ezt az átmenetiséget, a bizonyos vonatkozásban még Horthyhoz, a régi rendszerhez is kapcsolódó, de már földreformot is célul kitűző helyzetet, az Ideiglenes Kormány összetételén és vállalt célkitűzésein túl — bármennyire különösnek is tűnik, anélkül, hogy ennek a jelentőségét eltúloznánk — még a kormány, illetve a miniszterek fogadalomtételének a szövege is visszatükrözte. A fogadalmat a miniszterek a Nemzetgyűlés színe előtt megválasztásuk után tették le. „. . . Becsületemre és lelkiismeretemre fogadom — hangzott a szöveg —, hogy Magyarországhoz, a nemzethez és a nemzet képviseletében megjelent Ideiglenes Nemzetgyűlés határozataihoz hű leszek és az ország törvényeit, a törvényerejű szokásokat megtartom, a hivatali titkot megőrzöm,

a hivatalommal járó kötelességeket részrehajlatlanul, lelkiismeretes gondossággal és legjobb tehetségem szerint teljesítem."[51]

Ha a miniszterelnök és a miniszterek fogadalmának ezt a szövegét alaposan elemezzük, úgy tűnhet, hogy ha a kormány fogadalmát komolyan vette volna — akkor a régi rendszer törvényeinek és törvényerejű szokásainak a megtartása lehetetlenné tett volna minden intézkedést és tevékenységet vállalt feladatai teljesítésében. Miután nem így történt és nem is ez volt annak a célja, nyugodtan megállapíthatjuk, hogy a törvényességen keresztül a jogfolytonosságra való utalás itt is a szélesebb németellenes összefogás kialakítását kívánta mindenekelőtt szolgálni.

A kormánynyilatkozat nemzetgyűlési vitája nem hozott lényegesen sok új elemet a korábbiakhoz képest. Egyébként is előzetes pártközi megállapodás alapján minden párt és a szakszervezet nevében külön csak 1—1 hozzászóló beszélhetett. Az első hozzászóló, a KGP képviselője a külpolitikai orientáció elengedhetetlen megváltoztatásáról, az „orosz birodalommal", a szomszédos országokkal és a többi szövetséges állammal való jó, baráti viszony kialakításáról beszélt, majd a „magyar vezető szerep" felfogás politikai károsságáról, annak felszámolásáról szólt. Kitért újra a középrétegek, a történelmi középosztály megítélésére. Jogosan, differenciált szemléletet követelt, de a felelősségre vonás mellett egész addig „differenciált", hogy a „középosztály" egy részének a kormányprogram mellé állása nélkül annak a megvalósítását sem tartotta lehetségesnek.

Az MKP szónoka, Révai József, igen hatásos beszédében a nyilas-németellenes harc és a nemzeti összefogás hangoztatásának a során új szempontok, elemek felvetésével javasolta hatékonyabbá tenni a küzdelmet. Így melegen üdvözölte és a kormány figyelmébe ajánlotta a Szegedi Nemzeti Bizottság kezdeményezését *a népbíróságok felállítására* vonatkozóan a „nyilasok elleni harcban". A nemzeti összefogás erősítése érdekében a kormánynak helyi vonatkozásban a nemzeti bizottságokra, országosan pedig az MNFF-re történő támaszkodását jelölte meg. E támogatás növelésére szorgalmazta minden helységben a nemzeti bizottságok kiépítését és a *demokratikus pártok országos szervezetének a megteremtését javasolta.* Új eleme Révai hozzászólásának az is, hogy a nemzeti összefogás szükségességét az ország újjáépítésével is sokoldalúan indokolta. A földreform-célkitűzéshez pedig annak minél gyorsabb végrehajtását és telekkönyvi tulajdonba adását követelte. Az új hadsereg megteremtésénél annak demokratikus szellemű kialakításával való törődést is figyelembe ajánlotta. Az új külpolitikai orientáció indokolásánál pedig a régi politika, a sovinizmus, a magyar imperialista nagyhatalmi ábránd,

51. Lásd: az eredeti szöveget Vörös Vince volt nemzetgyűlési jegyző gyűjteményében, aki azt a miniszterek fogadalomtételekor előreolvasta, s a szerző rendelkezésére bocsátotta. A fogadalom szövege az Ideiglenes Nemzetgyűlés Naplójában jegyzőkönyvszerűen is bennfoglaltatik. (22. old.)

a vezető nemzet stb. alapos bírálatát is nyújtotta, megvilágítva azt is, hogy a magyar nemzet fennmaradásának elsőrendű érdeke a szomszédos népekkel való tartós jószomszédi viszony kialakítása, nem pedig csak az új győzőkhöz való ideiglenes, kényszerű és megalkuvásból történő simulás. Révainak ezek a javaslatai arra engednek következtetni, hogy az MKP már ekkor igyekezett a határozott cselekvés felé irányítani és előrehajtani a létrehozott kormány munkáját.

Hozzászólt a kommunista szónok több vitás kérdéshez is. Ezek között nagy hatást váltott ki a középosztály és értelmiség megítélésével kapcsolatos álláspontja. Ebben az értelmiségnek az ország vezetésében többszörösen elbukott történelmi középosztálytól, a dzsentritől való világos és egyértelmű megkülönböztetését követelte. Az értelmiségnek — hangoztatta —, ha jelentős részét alaposan bírálni is kell minden mulasztásáért, sőt bűneiért is, mégis zömének a demokrácia táborában van helye! Hitet tett Révai a munkásegység, a két munkáspárt testvéri együttműködése mellett is. Végezetül pedig, ellentétben több osztálybékét sugalló állásponttal, az MNFF-en belüli különböző társadalmi rétegek, osztályok közötti ellentéteknek nem a lekicsinylésére, hanem a közös áthidalására hívott fel, mert „annál ami elválaszt bennünket — mondotta —, ezerszer fontosabb, ami összefűz bennünket: a haza felszabadításának és újjáépítésének szent, közös célja".

Az egész debreceni nemzetgyűlési ülésszak legszebb, érzelmi töltéssel legtelítettebb és ugyanakkor a nép igaz ügyéért határozottan és okos érvekkel s történelmi példákkal is kiálló beszédét az egyik füzesgyarmati képviselő, a parasztpárti Hegyesi János útőr mondta el. Beszédében elsősorban „a feudalizmus gyökeres kiirtását", a „rang és címkórságos úri rend" felszámolását követelte.

Az SZDP szónokának beszéde tulajdonképpen szürkeségével tűnt ki. Lényegesebb gondolata a két munkáspárt, illetve a többi pártokkal is történő együttműködés, a demokratikus jogok megadása, közülük kiemelve a munkásság szabad szervezkedési jogának biztosítása, és a földreform követelése.

A PDP képviselője az általános egyetértés kifejezését tartalmazó, de ezen túl semmitmondó, dagályos, angol és latin nyelvű mondatokkal s idegen szavakkal megtűzdelt előadást tartott, amelyben az osztálybékét hirdette és a középosztály védelmére kelt.

Végül a szakszervezetek, a diósgyőri munkások küldötte beszélt, aki a nemzeti szabadságharc példájául a miskolci és környéki munkásság partizánharcát ismertette, majd az általános szervezkedési szabadságot, a földmunkások azonnali megsegítését, az üzemi demokrácia biztosítását, üzemi munkástanácsok szervezését és a munkásosztály számára a sztrájkjogot követelte. Végül pedig, szinte szimbolikusnak tűnően, mert mint a munkásosztály

képviselője, Ady Endre egyik versének soraival — bár kissé átalakítva — így fejezte be beszédét, s egyben Debrecenben az utolsó hozzászólást is:

„Építésre vár kezünkben a kövünk,
A történelem színpadán mi következünk."[52]

Az egyetértő hozzászólások elhangzása után Balogh István a politikai bizottság egyhangú döntése alapján javasolta a következő határozat meghozatalát: „Az Ideiglenes Nemzetgyűlés örömmel veszi, hogy magyar kormány alakulhatott, bizalmat nyilvánít vele szemben és felhatalmazást ad neki az ország ügyeinek vezetésére." A nemzetgyűlés a határozati javaslatot ellenzés nélkül elfogadta, s ezzel az ideiglenes kormánynak mint a nemzeti szuverenitás letéteményesének, általános felhatalmazást adott.

Ezt követően került beterjesztésre a politikai bizottság azon javaslata, hogy az államfői kinevezési jogkörök közül a VI. fizetési osztályig terjedőt az illetékes miniszter, az V.-en felülieket a miniszterelnök, kivéve a politikai államtitkárokat és a legfelsőbb bírósági intézmények elnökeit, akiket a minisztertanács javaslatára a nemzetgyűlés elnöksége nevez ki. Hasonló megosztás történt a tisztikar területén is, ahol a tábornok kinevezése szintén a nemzetgyűlés elnöksége kezébe került.

A miniszterelnöki szék megüresedése esetére az új kormányelnököt az Ideiglenes Nemzetgyűlés Politikai Bizottságának egyhangú előterjesztése alapján a nemzetgyűlés elnöke bízza meg. Egyhangú előterjesztés hiányában a nemzetgyűlés ad miniszterelnöki meghatalmazást.

A nemzetgyűlés ezeket az előterjesztéseket is egyhangúlag elfogadta, amellyel az államfői jogkörök közül a pillanatnyi igényeknek és szükségleteknek megfelelően felmerülteket így rendezték is ideiglenesen. Ezzel a nemzetgyűlés Elnöksége törvényesen is kezébe kapott bizonyos államfői jogköröket, bár a fenti megosztás miatt a kormány, illetve a miniszterelnök is részesült azokból. Ugyanígy ezzel a határozattal vált tulajdonképpen állandó szervvé a nemzetgyűlés Politikai Bizottsága is, amely rövidesen a további rendkívüli helyzet miatt a szükségleteknek megfelelően kiegészítette hatáskörét, olyan „határozatot hozott, amelyben kijelentette, hogy miután a nemzetgyűlés nem ülhet össze és mivel a Politikai Bizottságot a nemzetgyűlés a politikai pártjaiból alakította, a bizottság ideiglenesen átvette a nemzetgyűlés feladatát és rendelkezéseivel a szuverén nemzetgyűlés működését pótolja".[53]

Az államfői jogkörök további részeinek a rendezési igénye azonban csakhamar újra felmerült. Ezek egy következő csoportjának meghatározása még a témánkat érintő időben, a népbíróságok felállításával kapcsolatosan,

52. Uo. 24—33. old.
53. Paál—Radó. A debreceni... i. m 209. és 197. old.

1945. januárjában megtörtént. Ekkor a már eddig is két tényező között (az Ideiglenes Nemzetgyűlés Elnöksége és a kormány, a miniszterelnök) megoszlott államfői jogkörök rendezését úgy végezték el, hogy egy harmadik szervet hoztak létre, amelyet szintén felruháztak bizonyos államfői jogokkal. A nemzetgyűlés Politikai Bizottsága és az ideiglenes kormány január 26-i együttes rendelkezése alapján 3 tagú Nemzeti Főtanácsot koztak létre. Tagja a nemzetgyűlés elnöke és a kormányelnök vagy helyettesük, valamint a Politikai Bizottság által saját köréből választott egy képviselő. Vagyis: Zsedényi Béla, Miklós Béla és az NPB megválasztott egy tagja, Gerő Ernő lett. A Nemzeti Főtanács főbb teendői, jogköre kiterjedt a kegyelmi ügyekre, az eddig még nem rendezett kinevezések területére, a kormány tagjainak a felmentésére, valamint a nemzetgyűlés Politikai Bizottsága többségi határozata alapján a miniszterelnök javaslatát követően a miniszterek kinevezésére stb.[54]

Az államfői jogkörök ilyen bonyolult és szétágazó megosztását tulajdonképpen semmi sem indokolta. Mégis, a rendelkezésre álló dokumentumok tanulmányozása alapján azt a következtetést vonhatjuk le, hogy ehhez két körülmény járult hozzá elsősorban. Az egyik az volt, hogy a nemzetgyűlés Elnöksége, illetve Politikai Bizottsága összetétele következtében a baloldal számára nem olyan szervezet volt, amelyre teljes egészében támaszkodni tudott volna, vagy abban akár paritásosan is legalább azonos befolyással rendelkezett volna, mint a jobboldal. Másodszor pedig, a nemzetgyűlés elnöke és a miniszterelnök, utóbb már a két szervezetük között is, a munka megkezdését követően azonnal éles versengés indult meg az elsőbbség megszerzéséért. Mindenekelőtt ezért került előtérbe egy harmadik, mind a kormány, mind a parlament vezetésétől különálló és az államfői feladatköröket önállóan intéző szerv megteremtésének a gondolata. Ehhez mindkét vitázó fél hozzájárult. Bár meg kell jegyeznünk, hogy végül is a Nemzeti Főtanács csak 1945. április 17-én, Budapesten tudott „megalakulni", illetve a munkáját csak ekkor kezdte el.[55] Az államfői jogkörök megosztottságával, annak ellenére, hogy főleg a baloldali erők arra törekedtek: ne összpontosuljon még ideiglenesen sem túl sok hatalom egy ember kezében — mégis az a fura helyzet

54. Magyar Közlöny. Debrecen, 1944. 4. sz. február 10. 1. old., továbbá: OII. A nemzetgyűlési PB. jkv-ei. 1945—1949. A nemzetgyűlési PB. 1945. január 26-i ülésének jkv-e. (Gerő Ernőt harmadik tagnak és Révai Józsefet póttagnak csak 1945. március 12-én választották meg. Uo. 1945. március 12-i nemzetgyűlési PB-i jkv.) Az egész kérdéskörre vonatkozóan lásd Gergely Ernő: A magyar népi demokratikus államszervezet kialakításának néhány kérdése. (1944—1945.) Magyar Munkásmozgalmi Múzeum Évkönyve, 1969—1970. 213—245. old. és Gergely Ernő: Adalékok a magyar népi demokratikus állam kialakulásának történetéhez. Jogtudományi Közlöny, 1968. 10. sz., valamint lásd még bővebb jogtörténeti vonatkozások kifejtését: Csizmadia Andor: Alkotmányfejlődés a felszabadulást követő években. 1944—1949. Jogtörténeti tanulmányok III. Közgazdasági és Jogi Kiadó. Budapest, 1974. 73—87. old.

55. OII. Nemzeti Főtanács. 1945. A NF. első, 1945. április 17-i jkv.-e.

állt elő, hogy a legfelsőbb szervek közül háromnak — a nemzetgyűlés Elnöksége, Politikai Bizottsága és a Nemzeti Főtanács — az elnöke ugyanaz a személy lett. Az államfői jogköröknek ezek a félmegoldásai azonban, sem az Ideiglenes Nemzetgyűlés 1944 decemberi ülésén, sem később — lévén ideiglenes felhatalmazási viszony — nem érintették magának az államformának a kérdését. Mint látni fogjuk ebben az irányban is részmegoldásokat hozott a kormány a kezdeti időben, mert az „ideiglenességen" túl kül- és belpolitikai okok miatt sem kívánták e kérdést a pártok gyorsan rendezni.

A nemzetgyűlés december 22-i, utolsó debreceni ülésén a Politikai Bizottság javaslata alapján még egy határozatot hoztak. Ez pedig felhatalmazta a kormányt a fegyverszünet megkötésére. „Az Ideiglenes Nemzetgyűlés felhatalmazta az Ideiglenes Kormányt a fegyverszüneti szerződés megkötésére" — szólt a határozat.[56] Külön erre a fegyverszünetkötésre vonatkozó nemzetgyűlési felhatalmazásra és az ettől függetlenül, „az ország ügyeinek vezetésére" vonatkozó, fennebb tárgyalt általános felhatalmazásra nyomatékos figyelmet kell fordítanunk. Ugyanis ez az általános felhatalmazás, annak ellenére, hogy a nemzetgyűlés külön határozatban adta meg és ez a hivatalos nemzetgyűlési jegyzőkönyvben is külön szerepel, valamilyen oknál fogva nem került bele a hivatalos közlönybe, ahol az Ideiglenes Nemzetgyűlés többi határozatai napvilágot láttak.[57] Ez a körülmény azután — lett légyen az oka a sietség, illetve technikai eszközök hiánya vagy ma már kideríthetetlen, esetleg tudatos zavarkeltés — később egyes miniszteréknél bizonyos jogfolytonossági tevékenységre, vitára nyújtott lehetőséget egyrészről, másrészről pedig az országot később elhagyó jobboldali politikusok, illetve rájuk hivatkozva más publikációk is úgy állítják be a helyzetet, mintha az ideiglenes kormánynak csak fegyverszünetkötésre s a vele kapcsolatos teendőkre lett volna felhatalmazása.[58]

A fegyverszünet megkötésére vonatkozó *külön* felhatalmazásnak viszont azért volt kimagasló jelentősége, mert ezzel minden kötöttséget felszámolt az Ideiglenes Nemzetgyűlés Horthy küldöttségének korábbi ez irányú tárgyalásait illetően. Vagyis, mint látni fogjuk, a gyakorlatban ezen a téren sem, tehát a fegyverszüneti tárgyalások terén sem érvényesült semmiféle horthysta jogfolytonosság.

56. Ideiglenes Nemzetgyűlés Naplója. Id. dok. 33. old.
57. Magyar Közlöny, Debrecen, 1945. 1. sz. 1. old.
58. Pl. Többek között Vásáry István pénzügyminiszter 1945. április 26-i minisztertanácsi előterjesztésében hitelfelvételi ügyben egy 1939. II. tc.-ben levő felhatalmazásra kívánt hivatkozni. Gábor József miniszter és mások hozzászólására viszont kénytelen volt ettől elállni, és a nemzetgyűlés december 22-i felhatalmazását elismerni, s rá hivatkozva a rendelkezést kiadni. (Új Magyar Központi Levéltár IV/1-a. 4 758. Kereskedelmi és Közlekedésügyi Minisztérium Elnöki Iratok (A továbbiakban UMKL.), továbbá: Teleki Géza: A moszkvai... id. hely 7. old. és a „Befejező rész" (Uo. 1955. 8. sz. 7. old.)

Debrecenben az Ideiglenes Nemzetgyűlés utolsó döntése üléseinek az elnapolása mellett arra vonatkozott, hogy felhatalmazta az Elnökséget a nemzetgyűlés későbbi ügyrendjének a kidolgozására és „arra, hogy az Ideiglenes Nemzetgyűlést a szükségeshez képest egybehívhassa".[59]

Ezzel az Ideiglenes Nemzetgyűlés 2., s egyben a debreceni utolsó ülése 1944. december 22-én a kora délutáni órákban véget ért. Nem ért véget viszont az a politikai aktivitás, amely az állami lét, a kormányzás újbóli megteremtése terén a dolgozó tömegek között is 1944. december közepén a nemzetgyűlési választásokkal elkezdődött, majd annak üléseivel és a kormány megalakításának hatásával folytatódott. Tulajdonképpen az új központi hatalom létrehozásának serkentő hatása elsősorban ugyan a felszabadult területeken, de kisebb mértékben a német-nyilas uralom alattin is, csak ezután kezdett kibontakozni az élet szinte minden területén együttesen. A Debrecenből hazatérő küldöttek sorjában tartották meg 1944. december utolsó és 1945. január első napjaiban választóhelyeiken és azok környékén a nemzetgyűlés üléséről, a kormány megalkotásáról, a kitűzött feladatokról és a programról a beszámolóikat. Ezek hatására szinte hetek alatt a legtöbb helységben — ahol eddig meg nem történtek — kiépültek a koalíciós demokratikus pártok, létrejöttek a nemzeti bizottságok, és rövidesen megkezdődtek a központi szervek kiépítésével együtt a helyi államhatalmi, közigazgatási élet és az önkormányzati szervek demokratikus újjászervezésének a munkálatai is.[60]

Ezek érintésén túl, elsősorban azzal kell foglalkoznunk, hogy milyen jelentőséggel bírt az egész nemzet szempontjából az Ideiglenes Nemzetgyűlésnek és kormánynak Magyarország átállítását határozottan célul kitűző és új, demokratikus hatalomként történő 1944. decemberi létrejötte. Az előbbiekkel összefüggésben ezeket is segítenek megvilágítani azok a miniszteri nyilatkozatok, amelyeket a kormány megalakulása után valamennyi tárca tulajdonosa még december 23-án tett a sajtónak. A *miniszterelnök* legfőbb feladatnak a fegyverszünet megkötését, új hadsereg szervezését és a reformmunkálatok megkezdését tekintette. A *honvédelmi miniszter* az új hadsereg *toborzás* és *önkéntesek jelentkezése útján* történő felállításán túl, aláhúzta a Németország elleni háborúban Magyarország részvételének a szükségességét is. *Igen érdekes* és az adott külpolitikai és katonai oldalú csökkenő igényeket a nagyhatalmak részéről, illetve belpolitikai lehetőségeket *talán reálisabban számításba vevő* nyilatkozat hangzott el a *külügyminiszter* szájából. Gyöngyösi a fegyverszünet megkötését, Németországgal való szakítást hangsúlyozta *és „ha csak egy mód van rá*, a Szovjetunió és a szövetségesek oldalán és támogatásával háborút indítunk a hitlerista zsarnokság és embertelenség ellen". (Kiemelés — K. M.) A *belügyminiszter* és a *földművelésügyi* a demokratikus és reformfeladatok

59. Ideiglenes Nemzetgyűlés Naplója. Id. dok. 33. old. és Magyar Közlöny, Debrecen, 1. sz. 1. old.
60. E kérdések részletes vizsgálatát e munka nem tekinti feladatának.

megindítását húzta alá. Az előbbi az államélet demokratikus alapú helyreállítását és megtisztítását, az utóbbi a földreformnak „gyökeres" agrárváltozásokat nyújtó végrehajtását követelte, mint ami „nélkül nincs erős független, demokratikus Magyarország, nincs nemzeti újjászületés".

A többi miniszter is tárcája közvetlen feladatairól beszélt, amelyek szintén kapcsolódtak a legfőbb teendőkhöz. *Az igazságügyminiszter* az új, a kialakuló demokratikus állapotoknak megfelelő jogi megfogalmazások szükségességéről, a fasiszta törvények eltörléséről és a népbíróság jogkörének kidolgozásáról szólt. Az *iparügyi miniszter* pedig a helyreállítás olyan céljáról nyilatkozott, hogy az mindenben szolgálja a szovjet és magyar hadsereg németellenes harcát. Zsedényi Béla, a *Nemzetgyűlés Elnökségének elnöke* nyilatkozatában az Ideiglenes Nemzetgyűlés néptől eredő jogforrását, a szuverenitásnak államfő hiányában való megtestesítését és mint minden megbízatásnak a nemzetgyűlésből történt kiinduló voltát szögezte le újra.[61]

Az új kormány létrehozásának formájával és összetételével, valamint a nemzetgyűlésen kitűzött és nyilvánosságra hozott céljaival az Ideiglenes Kormány elérte mindenekelőtt azt, hogy az antifasiszta nagyhatalmak — mint később látni fogjuk részletesen — fogadták Magyarország nevében történt jelentkezését a fegyverszünet megkötésére. Ezzel megnyílt az ablak az új Magyarország számára a világ demokratikus népei és nemzetei irányába. Ugyanakkor a Szovjetunióban lévő magyar kommunista emigráció segítése mellett a világ többi részébe szétszóródott, a Horthy-rendszer által emigrációba kényszerített más hitlerellenes és demokratikus erők is gyorsan az antifasizmus, a demokrácia és a béke útjára tért új magyar kormány támogatására siettek. 1944. december 29-én a Károlyi Mihály által vezetett angliai Magyar Tanács nyilatkozatban üdvözölte és támogatásáról biztosította a debreceni kormányt. Károlyi Mihály különösen 3 feladatra hívta fel a magyar kormány figyelmét: 1. Magyarország „csatlakozzék a Vörös Hadsereghez és vegyen részt a Hitler elleni szent háborúban". 2. Szakítani kell a királysággal, mint amely megakadályozza az együttműködést a szomszédos népekkel, és vissza kell állítani a köztársaságot. 3. A földkérdést radikálisan meg kell oldani, mégpedig a nagybirtokrendszer szétzúzásával, amely a reakció és a német szövetség egyik legerősebb bázisát képezte. Az angliai Magyar Tanáccsal egy időben biztosította támogatásáról az ideiglenes kormányt az Egyesült Államokban Vámbéry Rusztem vezetésével tevékenykedő, az „új, demokratikus Magyarországért harcoló bizottság" is.[62]

Fentieket követően egymásután biztosították támogatásukról az ideiglenes kormányt a Franciaországi Magyar Függetlenségi Mozgalom[63] és a

61. Valamennyi nyilatkozatot lásd: Néplap, 1944. december 24. 3. old.
62. Pravda, 1944. dec. 30. 4. old. és 1945. I. 4. 4. old., valamint Délmagyarország, 1944. XII. 31.
63. Pravda, 1945. I. 2. 4. old.

svédországi, a Világosság köré tömörült volt magyar szociáldemokraták is.[64] Megkísérelték saját átmentésüket és csatlakoztak e napokban kiadott nyilatkozataikban a debreceni kormányhoz a volt horthysta követek és követségek is, amelyek vagy már a Sztójay-kormány megalakulásakor, vagy pedig 1944. október 15-ét követően szakítottak a németbérenc hazai politikával. Így többek között a volt stockholmi, a római, az ankarai, a Vichy-i követ és az isztambuli, szófiai, bukaresti stb. konzulok, főkonzulok, illetve ügyvivők.[65] Elismerte az ideiglenes kormányt és felajánlotta annak szolgálatait az 1944 nyarán létrejött és az akkori horthysta kiugrási manőverekben részt vett disszidens magyar „követek bizottsága" is, amelyhez 9 volt követ és kereken 40 volt magyar diplomata tartozott, a fent felsoroltak egy része is.[66]

Az ideiglenes kormány létrejötte után a szovjet és a demokratikus nyugati hatalmak közvéleményének pozitív informálása is megkezdődött a magyarországi új változások, az Ideiglenes Nemzetgyűlés és kormány megalakulásáról szóló hírek megjelenésével. Ezzel együtt Magyarország háborús szerepének az összegezése, felelősségének a megállapítása is megkezdődött. A szovjet központi lapok 1944. december 24-től közöltek híreket a magyarországi fordulatról. Az első közlemények[67] csak ismertették a nemzetgyűlés létrehozását, üléseit, felhívását, majd a kormányt és nyilatkozatát, továbbá kezdeti intézkedéseit. Az első összefoglaló és Magyarország háborús szerepét is értékelő állásfoglalás csak 1945. január 12-én látott napvilágot az SZKP központi lapjában. E szerkesztőségi, név nélküli cikk a Debrecenben megtett pozitív magyar lépéseket — kezdve a választásoktól egészen a fegyverszünet kéréséig — kiemelve élesen elítéli Magyarország utolsó csatlósságig folytatott háborúját és kitartását a hitlerista Németország mellett. Majd többek között ezt írta: „Magyarország kisebb mértékben számíthat az egyesült nemzetek megértésére és segítésére, mint bármely más ország: Hitler legkitartóbb csatlósának bizonyult. Mindazonáltal Szovjetunió lehetőséget ad Magyarországnak, hogy jóvátegye bűnét." Ezt a lehetőséget a Pravda a szövetségesekkel való antifasiszta együttműködésében, a hitlerista Németország szétzúzásához való magyar hozzájárulásban szabta meg![68]

A nyugati szövetséges nagyhatalmak sajtója alig fordított külön figyelmet a magyarországi eseményekre. Angliában a harcokkal kapcsolatos híradások és az ottani különböző magyar társaságok vagy emigrációs szervezetek nyilatkozatai mellett a debreceni kormány megalakulása után két értékelő cikk jelent csak meg nyomban Magyarország új kormányáról. Az egyik az angol

64. Uo. 1945. I. 10. 4. old.
65. Uo. 1944. XII. 27. 4. old. Délmagyarország, 1944. XII. 29. 2. old., Néplap, 1944. XII. 9. Pravda, 1945. I. 1. 4. old. I. 2. 4. old. és Délmagyarország, 1945. I. 10.
66. Pravda, 1945. I. 31. 4. old.
67. Uo. 1944. XII. 24. 3. old., XII. 25. 3. old., 1945. I. 8. 4. old.
68. Uo. 1945. I. 12. 4. old.

Munkáspárt politikai folyóiratában, a „Tribune"-ben (1945. január 12.), a másik az „Economist" c. újságban (1944. december 30.). Mindkét cikk azonban az értékelés során balról bírálta az ideiglenes kormány összetételét, az abban lévő sok jobboldali és horthysta politikus, katonatiszt miatt. Az első még a szovjet politikát is kritizálta, hogy segíti a Horthy-rendszer átmentését volt vezető kádereinek az új kormányba való belépése megtűrésével. Mindkét cikkre rövidesen magyar származású, később meglehetősen jobboldali újságírók tollából válasz is jelent meg mindkét lapban. Ekkor azonban az ideiglenes kormány védelmére helyesen a következő érveket sorakoztatták fel: a Tribune-ben a cikk írója a nemzetgyűlési választásokat hozza fel, mint amelyben az antifasiszta erők vettek részt, választották a küldötteket, továbbá a kormányban csak 4 horthysta politikus és katonatiszt van, a többi miniszter demokratikus párt tagja, és végül a kormány antifasiszta demokratikus céljait húzta alá. Az Economist válaszcikke a választásokat mint törvényes, a szuverenitást kifejező és alkotmányos kiindulást nyújtó eseményt méltatta, amely mellett egyben azt is bizonyította, hogy „Magyarországon a szovjet katonai hatóságok — idézzük szó szerint — megtartották Mr. Molotov azon ígéretét, hogy Oroszország nem óhajt befolyást gyakorolni az ellenőrzése alatt álló területek belső szerkezetére".[69]

Az antifasiszta nagyhatalmak kedvező állásfoglalásai és segítésük az ideiglenes kormány előkészítését és megalakítását illetően, s pozitív hírközlései, határozott és szigorú bírálatai Magyarország háborús szerepével kapcsolatban segítenek is abban, hogy az 1944. decemberi új hatalmat teremtő eseményeknek, a debreceni kormány megalakulásának valóban meglévő történelmi jelentőségét pontosabban s reálisabban összegezhessük. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány megteremtésének egyik elhanyagolhatatlan jelentősége abban van, hogy vele az ország rablóháborúból történő kivezetésének elkerülhetetlen feladata a sok elszalasztott lehetőség és alkalom után végre közvetlenül napirendre, reálisan megoldható közelségbe kerülhetett. Létrejöttével tehát megteremtődtek Magyarország politikája megváltoztatásának belső feltételei is. Továbbá, ugyan jóvátenni azokat a hátrányokat, nagy károkat és óriási negatívumokat már nem lehetett, amelyek az országot és az egész nemzetet emberi életekben, anyagiakban, erkölcsi-politikai, kulturális stb. értékekben és más területeken is érték a korábbi átállási lehetőségek ki nem használásával, de az ideiglenes kormány 1944. decemberi megalakulása ahhoz még nem volt késő, hogy az ország- és nemzetmentés alapvető kérdéseiben megindult tevékenysége ne érhette volna el az önálló nemzeti lét biztosításához a legfontosabb és legszükségesebb külső és belső feltételeket. Vagyis, mindenekelőtt, az Ideiglenes Kormánynak legalább az ország

69 Lásd a cikkeket: UMKL. II/1-a. Miniszterelnökség töredékes iratai, B/VIII./1. Miklós Béla birtokügye

fővárosa nélküli kisebb felén történt megteremtésével a kommunisták kezdeményezésével és irányításával a magyar demokratikus és forradalmi erők a szó szoros értelemben elhárították Magyarországról azt a veszélyt, amelynek következményeként az állami önállóságát, függetlenségét jó időre, legalábbis jó pár évre — mint Németország — elveszíthette volna. Az Ideiglenes Kormány létrehozásával sikerült a magyar nép sorsát, Magyarország sorsát különválasztani a hitleri Németország sorsától. Ez közvetlenül és konkréten azt is jelentette, hogy a még „időben", még az 1945. február közepi jaltai nagyhatalmi konferencia előtt le lehetett választani Magyarországot Németországról, és a fegyverszüneti szerződés megkötésével pedig e sorsdöntő tanácskozásig már az ideiglenes kormány „de facto" elismerése révén Magyarország *önálló, független állami életre, létre* való képességét is sikerült elfogadtatni. Mindez Németország, de még Ausztria esetében is, hosszú évekkel később történt csak meg.

Az Ideiglenes Kormány létrejöttének a jelentősége azonban a fentieken túl abban is van, hogy az ország háborúból való kivezetésének nemcsak az *egyik* lehetséges és még „időben" való módját nyújtotta, hanem olyan formájút és tartalmút, amely az antifasiszta, demokratikus programja és reális külpolitikai célkitűzése révén bizalmat nyert mind a demokratikus nemzetek között, mind pedig az országon belül. Vagyis az ideiglenes kormány nemcsak az *önálló*, hanem egyben a *demokratikus* állami lét alapjait is kezdte lerakni. Fokozta a kormány létrejöttének a jelentőségét az is, hogy így lehetségessé vált, hogy Magyarországnak nem minden feltétel nélkül kellett kapitulálnia, hanem már a fegyverszünet aláírásával nyomban megkezdődött nemzeti szuverenitásának, függetlenségének és szabadságának visszaállítása is. A kormány megteremtése és a Németország elleni hadüzenete, azt is eredményezték, hogy legalább a legvégén, a volt német-szövetséges országok közül ugyan már csak utolsónak, de mégis egyértelművé tették a magyar nép antifasiszta állásfoglalását is, amely nemcsak az egyes szomszédos országokban még erős burzsoázia Magyarország elleni újabb étvágya kielégítését szorította vissza, hanem kissé jobbak lettek a jóvátételi s egyéb fegyverszüneti kilátásaink.

Összegezve tehát, az Ideiglenes Nemzeti Kormány megteremtésének a jelentőségét, meg kell állapítanunk, hogy általa hazánk további sorsának alakulása végül is kedvező fordulatot nyert. Lényegében hasonló elbánásban részesülhettünk, mint a már korábban és lényegesen nagyobb hatásfokkal átállt volt német csatlós országok, nem pedig a Németországhoz vagy Ausztriához hasonló megkülönböztetésben. Mindezek miatt a nagy történelmi jelentőséggel bíró körülmények, tettek és eredmények miatt az Ideiglenes Nemzetgyűlést és Nemzeti Kormányt kimagasló hely illeti meg a nemzeti történelmünkben. E tények és körülmények egyben azt is bizonyítják, hogy e hatalom nem a műve miatt, hanem csak megalakulása körülményei,

tevékenysége időtartama és vállalt feladatai miatt „ideiglenes". Műve „örök"; és az „állandó" nemzetgyűlés és kormány utóda, folytatása, öröksége lett, nem pedig vele szembeállítható, vele kapcsolatot nem valló új szerv, új kezdet.

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés és Kormány megalakulásával egy időben, mint erre már utaltunk is, Debrecenben létrejöttek, vagy Szegedről ide költöztek a különböző antifasiszta koalíciós pártok központi vezető szervei is. Ezekkel a kialakuló központi pártpolitikai szervezetekkel és tevékenységükkel több okból kell kissé részletesebben foglalkoznunk. Nemcsak azért, mert hozzátartoztak a kibontakozó központi állami és kormányzati centrumhoz, hanem mert annak új keretű és egyben új tartalmú szervezeti és politikai támaszául is szolgáltak az ún. „pártközi" megbeszélések, értekezletek kialakításával és rendszeressé tételével. A két munkáspárt központi vezetőszervei pl. az országos jellegű politikai és gazdasági kérdésekben történő egységes állásfoglalásaik elősegítése érdekében közös összekötő, „tanácskozási bizottságot" hoztak létre. Végül pedig, mint legfontosabbat, meg kell vizsgálnunk azt, hogy az MKP és kisebb mértékben az SZDP is, hogyan tudta a felső állami, kormányzati szférába került tagjai, csoportjai tevékenységének, munkájának „szigorú ellenőrzését" a marxista munkáspártok által a forradalmi átalakulások idejére meghatározott követelményeknek megfelelően megszervezni, és a párt összpolitikájának alávetetten irányítani.[70]

Az MKP Központi Vezetőségének tagjai már december közepén (13-án) áttelepültek Szegedről Debrecenbe. Ez azt jelentette, hogy a KV hivatalosan is Debrecent tekintette ezután székhelyének.[71] A KV tagjainak áttelepülését a hó végére követte a párt éppen hogy kialakuló, még igen csekély gazdasági és adminisztratív részlegének az átköltözése is, amelyre már szintén december 13-án megtörténtek az előkészítő intézkedések.[72]

Debrecenben az MKP még Moszkvában kijelölt, s a felszabadult területeken legálisan működő 4 tagú KV-e december 20-i és 23-i ülésein foglalkozott a pártot érintő kormányzati kérdésekkel. Ezek során előbb a nemzetgyűlés kommunista képviselői frakciójának az irányítására „frakcióvezetőséget" alakítottak, amelynek vezetője Révai József, tagjai: Farkas Mihály, Gombkötő Péter, Tariska István és Oláh Mihály lett.[73] A nemzetgyűlés kommunista képviselőinek frakciója ezt követően, 1944. december 23-án megtartotta debreceni 2. ülését. A képviselők pártirányításának ez a formája megfelelt a forradalmi párt követelményeinek. Tartalmilag is mindent megtettek a KV tagjai, hogy szervezetté, ütőképessé és tájékozottá tegyék a

70. V. I. Lenin összes művei. 11. kötet, Kossuth Könyvkiadó. Budapest, 1966. 9—17. old.
71. PI. Arch. 274-7/13. Gerő 1944. december 28-i levele Rákosinak.
72. Lásd: Fazekas József — aki pártgazdasági felelős volt már Szegeden is — 1973. október 17-i írásos válaszát a szerző kérdéseire.
73. PI. Arch. 274-7/13.

kommunista képviselők jelentős számú csoportját. Ezekre a fölöttébb helyes célokra és formákra utal az a körülmény, hogy az első frakcióülésen, a december 20-in, mint láttuk, részletes tájékoztatást adott a KV a kommunista képviselőknek a párt összpolitikájáról és a konkrét, napi szervezeti, személyi stb. kérdésekről, a másodikon pedig a küldöttek kaptak felvilágosítást, információt kérdéseikre, problémáikra és a további teendőkre vonatkozóan. Ezek során azonban itt-ott már bizonyos türelmetlenség, meggyőzés nélküli utasítgatás is becsúszott a KV egyes tagjainak a megnyilatkozásába.

A frakcióülés lefolyásáról, az ott felvetődött kérdésekről viszonylag bőven áll rendelkezésünkre adat. Megmaradt Gerő Ernő kézírásos feljegyzése arról, hogy kik és milyen kérdéseket tettek fel. Eszerint mintegy 20-an kérdeztek, illetve kértek magyarázatot a KV-től problémáikra vagy az akcióprogram egyes álláspontja megvilágítására. A pártépítésre, központi vezetésre, nemzeti bizottságokra stb. vonatkozó kérdések mellett igen sokan a földreformmal foglalkoztak. Nem földreformot, hanem „kollektivizálást", „szövetkezetet" kívántak azonnal megvalósítani. Többen a földreformot úgy képzelték el, hogy csak 15—20 katasztrális holdat kellene meghagyni egy-egy tulajdonosnak. Mások az ipar „nacionalizálását", államosítását is követelték, vagy az állam és az egyház azonnali szétválasztását is.[74] Rövidesen Gerő december 28-i levelében maga is így foglalta össze a 23-i frakcióülésen a fenti kérdésekben elhangzott véleményeket: „Számos felszólaló kolhozt akar, nem magántulajdont. Vagy ne legyen 15 holdnál nagyobb birtoka senkinek! Nacionalizálni kell az egész ipart egyesek szerint! Alacsony az ideológiai színvonal, nincs kimagasló vezetőnek való."[75] Ezekkel a helytelen, körülményeket és a feltételeket figyelmen kívül hagyó, túlzó balos nézetekkel kitartóan, meggyőzően kellett vitatkozni.

E frakcióülésre több részt vevő kommunista is kitért utólagos visszaemlékezésében. Az egyik békéscsabai küldött a következőket írta: „Megérkezésünk napján Gerő Ernő ismertette a napirendet stb. Utána az ülés végén jöttünk össze, és kaptunk utasításokat. Egyrészt, a koalíciós pártokhoz való viszony, másrészt a hatalmi pozíciók megtartására vonatkozóan."[76] Az egyik orosházi képviselő ugyanezekről már részletesebben számolt be, amelyeket érdekessége, az alkalmazott módszerek bemutatása miatt szükségesnek látszik bővebben idézni: „A nemzetgyűlés idején egy frakcióülésen vettem részt... (a december 23-in — K. M.). Ott a párt tagjainak a többi pártokhoz való viszonyáról volt szó, hogy a mindennapi politikai harcban milyen viszonyban kell lenni a koalíciós társakkal. Az NPP-re különösképpen felhívták a figyelmet, valamint az SZDP-vel való együttműködésre. Ugyanakkor bírálták az előző napon tartott nemzetgyűlésen felszólaló más pártok szónokai részéről

74. PI. Arch. 274-9/2.
75. Uo. 274-7/13.
76. Uo. H-B-202. Filipinyi J. visszaemlékezése.

elmondottakhoz a párt tagjainak tetszésnyilvánítását. Felhívták a figyelmünket, hogy ez politikailag nem jó dolog, arra vigyázzunk azért — ezt különösen Révai elvtárs hangsúlyozta ki —, hogy ne egyszerűen retorikai hatása alatt, hanem a politikai értéke szerint adjunk tetszést kifejező nyilvánulással egyetértésünknek. Ezen persze a kommunista képviselőknek jelentős része meglepődött, mert akik nem voltak hozzászokva ahhoz, hogy a pártban direktívákat adnak és akkor a direktívák eléggé katonai hangnemben jöttek, egy kicsit megszeppentek rajta. S valószínű, hogy ez is hozzájárult ahhoz, hogy a nemzetgyűlésre még kommunista képviselőként jött egyik-másik volt szociáldemokrata... visszafelé már szociáldemokrata képviselőként ment. Ilyen volt Csongrádról Túri István, egy régi szociáldemokrata kubikos."[77]

A megválasztott kommunista frakcióvezetőség Révai kivételével — aki tagja volt a nemzetgyűlés Politikai Bizottságának — egyébként ugyanúgy — mint maga a teljes nemzetgyűlés, lényeges tevékenységet a debreceni ülésszak után csak 1945 nyarán, őszén tudott kifejteni. Addig mint kollektív vezetőszervezet nem is funkcionálhatott.

Az említett központi vezetőségi üléseken határozat született a párt több megyét magába foglaló kerületenkénti szervezéséről, amelyet a kerületi párttitkárságok felállításával kívántak megoldani. Így 5 kerületnek megfelelően fokozatosan vették tervbe a közbülső pártszervezetek megteremtését: 1. Délmagyarországi kerület Szegeden székelő kerületi titkársággal, kerületi titkár Keresztes Mihály, 2. Duna—Tisza közi kerület, Kecskemét, titkár Schinner (Dobó) István, 3. Kelet-magyarországi kerület, Debrecen, 4. Északmagyarországi kerület, Miskolc, és 5. Dél-dunántúli kerület, Pécs.[78]

A fenti, a vidéki kommunista vezető szervezetek kiépítésénél sokkal fontosabb volt témánk szempontjából az MKP KV-nek a felső állami és politikai szervekben szintén ideiglenesen kialakított munkaszervezése. A KV 1944. december 23-i ülésén, amelyen a párt miniszterei és államtitkárai is részt vettek — határozatot hoztak a kommunista „miniszterek és államtitkárok munkájával" kapcsolatosan. A határozat, érvényesítve a lenini elvet, a következőket szögezte le: „*A kormányban és a legfelsőbb kormányszervekben működő elvtársak alá vannak rendelve a KV-nek és annak utasításait hajtják végre.*" Ezzel egyidőben a kormányszervekben lévő kommunisták munkájának közvetlen vezetésével a KV Nagy Imre minisztert, a KV egyik tagját bízta meg,[79] akit munkájában még Gerő Ernő és Révai József is segített, mint a

77. Uo. H-b-203. Birkás Imre visszaemlékezése. (Hasonló tartalmú volt Dadi Imre és Erdei Mihály szentesi volt kommunista képviselők szóbeli közlése is a frakció üléséről. Utóbbi szintén kitért Révai Turit és másokat is ledorongoló felszólalására.)

78. PI. Arch. 274-7/13.

79. PI. Arch. Filmtár. KV. 17. (Az MKP KV 1944. XII. 23-i ülésének jkv-e. A KV-i ülésről egyedül Molnár Erik hiányzott a miniszterek és államtitkárok közül. Nevezett ekkor Kecskeméten tartózkodott.)

központi vezetőség külön bizottsága.[80] Az állami munka területén Révaira még a nemzetgyűléssel, a nemzeti bizottságokkal és az önkormányzatokkal kapcsolatos teendőket ruházta a KV. Az egyéb területekre vonatkozóan az alábbiak szerint — szintén ideiglenesen — osztották meg a KV tagjai a munkát: Gerő E.: a szervezés-, és káderügyek, valamint a pártinformáció és más felmerülő pártkérdések, Farkas M.: a szakszervezetek, a falusi munka, az ifjúsági ügyek és a tömegszervezetek munkája, Vas Z.: a katonai és karhatalmi kérdések, valamint a pártgazdasági ügyek.[81] Ezek az utóbbiak azonban csak egy-két hétig maradtak így, mert pl. Vas már január első napjaiban tovább ment az újonnan felszabadult városokba és területekre, majd január második felétől, február elejétől véglegesen az ekkor felszabadult Pesten maradt. Ugyancsak Pestre tette át pártszervezői működési körét és tartózkodási helyét január utolsó harmadában Gerő Ernő is. Debrecenből való elutazása után a Vas Zoltánra bízott állami reszortok feladatait Farkas Mihály vette át.

Az MKP KV-nek ezek a szervezeti-politikai intézkedései, határozatai teljes mértékben biztosítani tudták az „új típusú forradalmi párt" elveinek és gyakorlatának megfelelően az állami területeken dolgozó kommunisták munkájának a párt vezető testülete általi ellenőrzését és irányítását.

A párt célkitűzéseinek, elvi-politikai és szervezeti erősítésének, az egész kormányprogramnak a segítésére azonban, úgy tűnik, hogy 1944. december végén, az ideiglenes kormány létrehozásakor és működésének a megkezdésekor nem állt rendelkezésre elegendő sajtóorgánum, főleg kommunista újság. Kimondottan *önálló kommunista pártlap* ekkor nem is volt. A felszabadult országrészen egyébként is a párt vezetőinek értékelése szerint csak két, *alkotóan is önálló lap* jelent meg: Szegeden az MNFF lapjaként a „Délmagyarország" és az ugyancsak kommunista kézben lévő debreceni „Néplap", de ez utóbbi a párt demokratikus összefogási politikájának megfelelően november végétől nem pártlapként, hanem demokratikus irányú napilapként jelent meg. A többi újság, a békéscsabai, a hódmezővásárhelyi, miskolci, pécsi stb. egyelőre „csak" információs lap volt, tekintet nélkül arra, hogy az kommunista kézben vagy az MNFF újságjaként látott napvilágot.[82] 1944. december utolsó napjaiban és 1945 elején viszont már egymás után jelentek meg a koalíciós pártok önálló lapjai is.

Az MKP-hoz hasonlóan az SZDP is hozott nagyobb szervezeti intézkedéseket ideiglenes országos vezetőségének december 21-ét követő megteremtése után. A pártvezetőség december 22-én határozatot hozott, hogy 6 „főkerületének" megfelelően — Szeged, Békéscsaba, Debrecen, Miskolc, Kecskemét és

80. PI. Arch. 274—7/13.
81. Uo.
82. Uo.

Pécs székhellyel — indítja meg az országos legális szervező munkát. Ezzel együtt döntés született arról is, hogy minél előbb induljon meg Debrecenben az SZDP központi lapja, a Népszava is.[83]

Az SZDP is megkísérelte képviselőit, a felső kormányzati helyekre került tagjait a pártvezetőség ellenőrzése alá vonni. Ezért minden állami területen működő tagját a vezetőség által „reverzálisnak" nevezett okmány aláírására kötelezte. „Elismerem és tudomásul veszem — szólt a reverzális szövege —, hogy a tisztséget pártunk bizalmából nyertem el és amennyiben a párt szervezeti szabályzata alapján olyan értelemben határozna, kötelezem magam a tisztségről való lemondásra s ezzel elismerem, hogy általam aláírt lemondó levél hatályba lép."[84]

A különböző állami funkcióknak az ilyen formájú pártvezetés alá rendelése azonban — radikális hangja ellenére — nem jelentette, hogy az SZDP funkcionáriusai a párt utasításait, politikáját voltak kötelesek végrehajtani és valóban azt is tették. Éppen az SZDP-miniszterek voltak azok, akik az ideiglenes kormányban is igen sokszor Millerand-módján, a párt irányvonalától független, különálló személyként tevékenykedtek.

Az induláskor, december közepén a két munkáspárt között a kapcsolat jó volt. Az SZDP-nek még nem volt az adott helyzetre vonatkozóan kidolgozott külön politikai vonala. Az antifasiszta németellenes célokat mind kormány-, mind pedig pártszinten elfogadta. Ezért vitaforrást eleinte csak a különböző központi és helyi funkciók elosztása jelenthetett, csak valamivel később, a reakció ellen is megindult küzdelemmel együtt szélesedett a nézeteltérések köre is az alapvető kérdésekben egyező álláspontokon belül.[85] Mindezek, az előbbi jó viszony lehetővé, az utóbbiak pedig szükségessé tették, hogy a két párt az MNFF-en belül szervezeti téren is megerősítse kapcsolatát, törekedjék a baloldali, munkás, népi politika érvényesülését így is biztosítani. A korábbi, a két párt közötti ad hoc jellegű megbeszéléseket továbbfejlesztve az MKP 1945. január 5-i KV-i ülése határozatot hozott, hogy javasolja az SZDP-nek közös „tanácskozási bizottság" létrehozását,[86] majd rövidesen, január 11-én levélben értesítette partnerét, hogy az MKP-t a bizottságban Gerő, Révai és Farkas fogja képviselni, míg Nagy Imre, ha szükséges 4. tag, vagy póttag lehet.[87] Az SZDP Debrecenben székelő legális Országos Vezetőségének több tagja ugyan ellenezte az MKP javaslatának elfogadását, sőt a párt miniszterei is „győzködni" kellett arra — mint ahogyan azt visszaemlékezésében a

83. Uo. 283-7-1 és Uo. 253/1-270. Gallai-anyag.
84. Uo. 1945. I. 11-i pártvezetőségi ülés jegyzőkönyve. Továbbá Uo. H-g-146. Gallai Lajos visszaemlékezése.
85. PI. Arch. 274-7/13.
86. Uo. Filmtár. MKP. KV. 22.
87. Uo. 253/1-270. Gallai-anyag. Révai 1945. I. 11-i levele az SZDP Országos Vezetőségének.

pártvezetőség titkára írta —,[88] de végül az Országos Vezetőség január 11-i ülésén azt mégis elfogadta, és az SZDP részéről Valentiny Ágostont, Takács Ferencet és Gallai Lajost jelölte az összekötő bizottságba, póttagnak meg Szabó István államtitkárt küldte ki.[89]

A két párt által az előzőekben kijelölt összetételben már *1945. január 12-én* — tehát jóval korábban, mint ahogyan Budapesten január végén létrejött az 1944. október 10-i akcióegység alapján legálisan is az összekötő bizottság — *megkezdte Debrecenben a működését az MKP és SZDP „tanácskozási bizottsága"*. Ez a szervezet lehetővé tette, hogy a legfőbb kérdésekben a két munkáspárt előzetesen kialakítsa, egyeztesse álláspontját, és így együttesen lépjen fel a kormányban vagy a pártközi értekezleteken. A bizottság 1945 januárjában Debrecenben a dokumentumok tanúsága szerint csak négy ülést tartott. Valamennyin a napirendre került országos kormányzati politikai, gazdasági és személyi, illetve a két pártot érintő kérdésekben alakítottak ki közös álláspontot. A második, a január 16-i ülésen azonban a két párt január 15-én kelt és Révai által megírt együttműködési megállapodás javasolt szövegét is megvitatta és elfogadta a bizottság. Ezt a szöveget az SZDP titkára szerint „belső megállapodásnak kellett tekinteni", és nyilvánosságra hozás céljából egy új szöveg szerkesztésére kapott megbízást Révai és Valentiny. Az utóbbi változatot a bizottság január 21-i ülésén hagyta jóvá és írta alá annak minden tagja,[90] majd ez meg is jelent a Néplap 1945. január 26-i számában.

A két változat alapjaiban ugyan megegyezett, de az első, a belső megállapodás céljából készült kissé határozottabb, teljesebb és radikálisabb megfogalmazású. Ez az első pontban meghatározott célt így fogalmazta meg: „1. A demokratikus és független magyar állami és társadalmi rend megvalósítására, a fasiszta, feudális reakció megsemmisítésére, az ország felszabadítására a német járom alól — a két párt együtt halad." A nyilvánosságra hozott változat csak a demokrácia megvalósítását és a reakció elleni küzdelmet említi. Mindkét változat leszögezte a továbbiakban, hogy a pártok mind programjukat, mind szervezeti különállásukat megőrzik, majd az első változat az együttműködés indítékát így körvonalazta: „3. A két párt összefogásának indítéka a munkásosztály és a dolgozó nép egységének biztosítása, a munkáspártok egységfrontjának megteremtése a többi demokratikus párttal való egység, a Magyar Nemzeti Függetlenségi front megszilárdításának céljából." A második változat e kérdésnél csak az MNFF erősítéséről beszélt. Végül pedig a közös bizottság létrehozását és feladatait az első változat ekként határozta meg: „A munkás egységfront gyakorlati megvalósítására mindkét

88. Uo. H-g-146. Gallai L. visszaemlékezése.
89. Uo. 283-7-1. Az SZDP Országos Pártvezetőség 1945. I. 11-i ülésének jkv.-e.
90. H-g-146. Mindkét változat egyik eredeti szövege itt található, a 21-i aláírt formában, amely a Néplap 1945. I. 26-i számában (3. old.) meg is jelent.

párt 3—3 tagból álló állandó tanácskozási bizottságot küld ki, amelynek feladata, hogy a felmerült országos politikai és gazdasági kérdésekben lehetővé tegye és biztosítsa a két párt egyöntetű állásfoglalását." A nyilvánosságra hozott szöveg ugyanezt a munkás-egységfrontra történő utalás nélkül fogalmazta.[91]

A két munkáspárt közötti fenti szervezeti és politikai együttműködési megállapodásra a kormányzás érdekében is nemcsak általában a munkásosztály vezető szerepének mind teljesebb megvalósításához és biztosításához volt nagy szükség, hanem azért is, mert csakhamar kiderült, hogy azok a szociáldemokrata vezetők, akikkel eleinte mint személyekkel került kapcsolatba az MKP, zömmel az SZDP jobboldalához tartoztak. Ez a kormány megalakulását követő első, második héten már nyilvánvalóvá vált a kommunisták számára *is*. „A szocdemekkel igyekszünk szoros szövetséget teremteni, de igazad van — írta Révai Rákosinak már 1945. január 7-én —, hogy Takács és Valentiny jobboldaliak (Különösen Takács), akik ugyan szavakban vallják a kommunista ‚testvérpárttal' való szorosabb együttműkö-

91. PI. Arch. H-g-146. A dokumentumok fontosságára való tekintettel mindkét változat teljes szöveget itt közöljük:
I. „A Magyar Kommunista Párt Központi Vezetősége és a Szociáldemokrata Párt Országos Vezetősége a következő megállapodást kötötték;
1. A demokratikus és független magyar állami és társadalmi rend megvalósítására, a fasiszta, feudális reakció megsemmisítésére, az ország felszabadítására a német járom alól — a két párt együtt halad.
2. Mindkét párt megőrzi programját és szervezeti függetlenségét, és azt kölcsönösen tiszteletben tartja.
3. A két párt összefogásának indítéka a munkásosztály és a dolgozó nép egységének biztosítása, a munkáspártok egységfrontjának megteremtése a többi demokratikus párttal való egység, a magyar nemzeti függetlenségi front megszilárdításának céljából.
4. A munkás egységfront gyakorlati megvalósítására mindkét párt 3—3 tagból álló állandó tanácskozási bizottságot küld ki, melynek feladata, hogy a felmerült országos politikai és gazdasági kérdésekben lehetővé tegye és biztosítsa a két párt egyöntetű állásfoglalását.
Debrecen, 1945. január 15.

Magyar Kommunista Párt Központi Vezetősége — Szociáldemokrata Párt Országos Vezetősége."

II. „A Magyar Kommunista Párt Központi Vezetősége és a Szociáldemokrata Párt Országos Vezetősége a következő megállapodást kötötték:
A reakció elleni harcban, a demokrácia megvalósítására a két párt együtt halad.
Mindkét párt 3—3 tagból álló állandó tanácskozási bizottságot küld ki, melynek feladata, hogy a felmerült országos jellegű politikai és gazdasági kérdésekben lehetővé tegye és biztosítsa a két párt egyöntetű állásfoglalását.
Mindkét párt megőrzi programját és szervezeti függetlenségét, s azt kölcsönösen tiszteletben tartja.
A két párt együttműködése a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front megerősítését szolgálja.
Debrecen, 1945. január 21.

A Magyar Kommunista Párt Központi vezetősége
Gerő sk.
Farkas Mihály sk.
Révai József sk.

A Szociáldemokrata Párt Országos Vezetősége
Dr. Valentiny Ágoston sk.
Takács Ferenc sk.
Gallai Lajos sk."

dés szükségességét; de nem mindig gyakorolják."[92] Hasonló következtetést vont le az SZDP ideiglenes titkára is azzal a különbséggel, hogy ő már eleve jobboldalinak minősítette az egyik szociáldemokrata minisztert. „Ha engem megkérdeztek volna, akkor a közismerten szélsőjobboldali szociáldemokrata Takács Ferencet nem javasoltam volna miniszternek."[93]

A két munkáspárt közötti, szervezeti keretekkel is megerősített együttműködést ezeknek a jobboldali szociáldemokratáknak a Kisgazdapárthoz vagy annak egyes csoportjaihoz meg-megkísérelt lecsatlakozását, szövetségre lépését, illetve dörgölőzését is megnehezítette. Különösen az első néhány héten volt ez irányban nagy jelentősége a szervezeti együttműködésnek, amíg a felszabadult területek — elsősorban a közvetlen hatású debreceni és Hajdú megyei — szociáldemokrata mozgalmán belül a baloldali szárny felül nem kerekedett, illetve a felszabadult főváros és munkás környékének a kommunistákkal még az illegalitásban kialakított együttműködést valló és azt legálisan is gyorsan felújító SZDP erői ez irányba határozottan nem befolyásolták 1945. február első felétől a kormányzati szervekben dolgozó párttagjaikat.[94]

Az SZDP mellett, sőt igen sok kérdésben — mint láttuk, az MNFF megalakítása, közös lap kiadása Szegeden és az akcióprogram elfogadása stb. stb. — még azt meg is előzően az MKP-nek a kommunistákhoz húzó Erdei Ferenc vezetésével kiépülő Nemzeti Parasztpárttal alakult ki egyértelműen jó viszonya, kapcsolata már a kezdet kezdetétől. Ez azon túl, hogy a belügyminisztert e párt adta, abban is megnyilvánult, hogy nyomban az ideiglenes kormány megalakulása és a fegyverszünet kérése után, még 1944. december végén a két párt közös programban és akciókban egyezett meg a földreformot illetően. „A Nemzeti Parasztpárttal az a megállapodásunk — írta Gerő 1944. december 28-án, hogy legközelebb nyilvánosságra hozzák földreform programjukat, mely lényegileg megfelel a miénknek. Mi a magunk részéről támogatni fogjuk őket és megindítjuk a kampányt a földreform megvalósítása érdekében."[95] 1945. január elején ez a terv úgy pontosult, hogy az NPP január 14-én közli le földreform programját, 21-én az MKP nyilvánosan csatlakozik ahhoz, és megindítják az országos mozgalmat a végrehajtásért, majd január 30-ig a kommunista földművelésügyi miniszter elkészíti a „földreform törvénytervezetét", hogy gyors megtárgyalás után a következő, a terv szerint már Pesten összehívandó nemzetgyűlési ülésre beterjeszthető legyen.[96] Hasonló jó együttműködés alakult ki a nemzeti parasztpárti belügyminiszter és a

92. PI. Arch. 274-7/13.
93. Uo. H-g-146. Gallai L. visszaemlékezése.
94. Lásd részletesen uo. és Marosán György: Az úton végig kell menni. Magvető. Budapest, 1972. 10—30. old.
95. PI. Arch. 274-7/13.
96. Uo. Révai 1945. I. 7. levele Rákosinak és Uo. Filmtár. MKP. KV. 22.

kommunisták között a közigazgatás helyi és központi ideiglenes újjászervezése területén is.

Sajátos és figyelmet érdemlően alakult a kisgazdapárt helyzete is a kormányzás megindulása, kiépítése idején. Miután e pártban kialakuló irányzatok hatással voltak Magyarország háborúból történő kilépésére a kormányban is, ezért röviden foglalkoznunk kell azokkal. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés ülésének napjaiban ez a párt is létrehozta Debrecenben ideiglenes országos vezetését, a KGP „országos elnöki tanácsát", amelynek elnöke dr. Balogh István államtitkár lett.[97] Ez a kisgazdapárti vezetőség alig jött létre, már 1944. december végén megindult benne a differenciálódás jobb- és baloldali irányba! Az MKP 1945. január eleji értékelése szerint elsősorban a kisgazdapárt észak-tiszántúli vezetői és debreceni társaik voltak azok, akik nemcsak a reakció elleni harc, hanem már a németellenes, antifasiszta küzdelem elé is akadályokat igyekeztek gördíteni. Velük szemben a párt felső köreiben Gyöngyösi János, Balogh páter és a baranyai Kovács Béla mutatkoztak demokratikus, németellenes és a baloldali pártokkal is és a Szovjetunióval is őszintén együttműködő kisgazda politikusoknak.[98]

Az ideiglenes kormány létrejöttekor és közvetlenül azt követően a fenti módon kialakított szervezeti pártkapcsolatok és csoportosulások nagymértékben hatottak a kormány meginduló tevékenységére is. Elsősorban hatottak azonban e téren a kormányzat minisztereken túli központi és megyei személyi és szerkezeti kiépítésre, amelyet tulajdonképpen szintén már a Nemzetgyűlés ülése alatt, még a kormány működésének megindulása előtt elkezdtek megszervezni. Már a megelőző pártközi értekezlet döntött abban a kérdésben, hogy politikai államtitkári funkciót szerveznek, és hogy mely koalíciós, a kormányban is képviselettel rendelkező párt, milyen minisztériumba küldhet politikai államtitkárt. Ezeket a december 20—22-e között született, különböző személyekre és funkciókra vonatkozó pártközi döntéseket az ideiglenes kormány első, 1944. december 23-i ülése is elfogadta, és a hivatalos javaslatokat az Ideiglenes Nemzetgyűlés Elnökségének nyomban előterjesztette.[99] Ezek alapján az még december 23-án előbb a vezérkari főnöki posztra „vitéz Vörös János vezérezredest" és a miniszterelnökségi politikai államtitkári helyre a kisgazdapárti dr. Balogh Istvánt ki is nevezte.[100] Az előbbi is mint honvédelmi miniszter, de az utóbbi is államtitkári rangjával már a kormánynak ezen az első ülésén is részt vett.

97. Uo. Gerő 1944. XII. 28-i kiegészítő levele Rákosinak.
98. Uo. Révai 1945. I. 7-i levele és Uo. Filmtár, MKP KV. 22., a KV. 1945. I. 5-i ülésének jegyzőkönyve.
99. Minisztertanács Titkársága Irattára (MT. Irattára.) Minisztertanácsi jegyzőkönyvek 1944—1945. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1944. XII. 23-i jkv.-e. 1. sz. jkv.
100. Magyar Közlöny. Debrecen, 1945. I. 4. 1. sz. 2. old., ill. HIL. Vörös naplója. (E helyen mellékletként Vörös János vezérkari főnökké történő kinevezésének eredeti dokumentuma található.)

A többi előre megállapított és a kormány által is javasolt 8 politikai államtitkárt is kinevezte e hó 23-án a nemzetgyűlés elnöksége. Mégpedig további három kisgazdapártit: Kovács Bélát belügyi, B. Szabó Istvánt honvédelmi és Vásáry Józsefet földművelésügyi, két kommunistát: dr. Zöld Sándort szintén belügyi és dr. Kovács Kálmánt igazságügyi, két szociáldemokratát: Pozsgay Gyulát kereskedelem és közlekedésügyi és Szabó Istvánt népjóléti, valamint egy nemzeti parasztpártit: S. Szabó Ferencet földművelésügyi politikai államtitkárrá.[101]

A kormányzatnak ezekkel az első kinevezéseivel az egyes minisztériumok kiépítése már kezdetét is vette. Azonban csak hat minisztériumnak jutott még politikai államtitkár is. „Szak"-államtitkár viszont még egyetlen minisztériumba sem került 1944 végén és 1945 januárjában. A tervezett két fajta államtitkár között lényeges különbség volt. A politikai általános miniszterhelyettesként is dolgozott. Ezért a pártok ajánlásai alapján a minisztertanács előterjesztésére őket a nemzetgyűlés Elnöksége nevezhette csak ki. A „szak"-államtitkárt viszont az illetékes miniszter kiválasztása és előterjesztése után a miniszterelnök. A fentiek alapján tehát 5 minisztériumnak még politikai államtitkár sem jutott egyelőre! Mindezeknek az oka az volt, hogy a kormány teremtés és a minisztériumok kiépítésének első napjaiban, heteiben sem Debrecenben, sem elérhető közelségben a már felszabadult területen nem akadt a szükségletnek megfelelő számú jelölt.[102]

Az ideiglenes kormány központi adminisztrációját ilyen nagy nehézségek közepette kezdte kiépíteni, amelynek során szinte mindenben — kezdve a legfelelősségteljesebb helyekre való személyek hiányától, folytatva a minisztériumok szakmai és adminisztratív állományára vonatkozó legminimálisabb szükségletek kielégíthetetlenségével egészen a technikai eszközök és helyiségek elégtelenségéig — óriási hiányokkal kellett megküzdeni a kormány ideiglenes székhelyéül szolgáló debreceni pénzügyigazgatósági palotában.[103] Ennek ellenére a legtöbb miniszter, minisztérium és maga az egész kormány is már 1944 utolsó napjaiban megindította szervező, irányító tevékenységét. Sőt, már a vidékkel való kapcsolatfelvételt és az ország újra történő megszervezését is megindította még a nemzetgyűlés ülésének az idején és az azt követő napokban azonnal.

Az Ideiglenes Nemzeti Kormánynak az első napokban, az első időkben tulajdonképpen csak Debrecenhez közel fekvő területekre terjedt ki a hatóköre. Ezért a háborúból való magyar kilépés és az antifasiszta függetlensé-

101. Uo.

102. Paál—Radó: A debreceni... i. m. 190—191. old.

103. Jellemző pl., hogy telefonoknak, rádióknak és írógépeknek még a miniszterek is hiányában voltak az első napokban, hetekben. Az egyes minisztériumokban ezek miatt csak 1945. január 4-én indulhatott meg a rendszeres iktatói munka, és csak ekkor, a kormány e napi ülésén történt intézkedés arról, hogy milyen ügyiratszámokat használjanak majd az egyes tárcák.

gi katonai, politikai, gazdasági és a többi feladatok vállalásának és azok teljesítésének is lényeges feltétele volt az is, hogy a központi hatalom megteremtésével együtt, annak az irányítása alatt minél hamarabb egyesüljön, újjászerveződjön az ország. A kormány hatókörének a kiszélesítése érdekében, kezdve a székhelyekre épített futárszolgálat megszervezésétől, a helyi önkormányzati közigazgatási és közbiztonsági szerveknek a nemzeti bizottságok segítségével történő ideiglenes újjászervezésén keresztül egészen a megyékben és a megyei jogú önkormányzattal rendelkező városokban a kormányhoz kapcsolódó főispáni munkaköröknek az új politikának megfelelő személyi átállításáig és aktivizálásáig — számtalan irányba indult meg a munka.

Témánkat időben érintően csak a két lényegesebb területét szeretnénk e munkának röviden kiemelni. Az egyik a közigazgatás ideiglenes rendezéséről szóló 1945. január 4-án kelt kormányrendelet, amely az államszervezet helyi kiindulású fokozatos helyreállítását kezdte meg. A másik a főispáni intézmény fenntartása és aktivizálása. Ezek a kezdeményezések is magukon viselik, mint az ideiglenes kormány is, azokat az ismérveket, amelyek a nemzetközi keretek, feltételek részeként is jelentkeztek. Vagyis, hogy nem szolgálták és nem is szolgálhatták az ideiglenesség és az ország átállása, a fegyverszünet kérése időszakában a korábbi társadalmi és államszervezet felépítése gyökeres, tehát azonnali forradalmi átalakítását. Viszont az antifasiszta, demokratikus állami újjászervezés megkezdésének a helyi munkáját az előbbi intézkedés „törvényesen" olyan szervezetre, a nemzeti bizottságokra bízta,[104] amelyek helyileg nem az ideiglenes kormány formailag ugyan szélesebb társadalmi bázisát, hanem az Ideiglenes Nemzetgyűléshez hasonlóan, népibb, baloldalibb, az országban kialakult hangulatot jobban kifejező testületet, illetve osztályokat és rétegeket reprezentálták. Más szóval, a helyi közigazgatás újjászervezése a kialakult válság talaján a munkásosztály, a parasztság és velük szövetségbe lépett társadalmi erők kezébe került, amelyek — mint láttuk — legalább a munkásosztály és a parasztság forradalmi diktatúrájához hasonló tartalmú hatalom kialakításán fáradoztak a forradalmi fejlődés kezdeti időszakától. Mindezekből következett a magyar fejlődésnek az a lényeges sajátossága, hogy nem lehetett a háborúban vesztes Magyarországon a külső és a belső követelmények és erőviszonyok miatt úgy, mint a győztes Csehszlovákiában — a régi államgépezetet tetszés szerint a nemzeti bizottságokkal vagy más népi szervekkel azonnal felcserélni, hanem ennek fokozatos átmenetet biztosító útját kellett és lehetett csak járni. Viszont a felszabadult területen kialakult az antifasiszta demokratikus népmozgalom és forradalmi szervei biztosították,

104. A NB-ok ez irányú sokoldalú tevékenységét részletesen lásd: Dr. Csizmadia Andor: A nemzeti bizottságok állami tevékenysége (1944—1945), Közg. és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1968. 92. és köv. oldalak.

hogy Magyarországon is tartalmát tekintve lényegében a csehszlovákiaihoz, illetve a lengyelországihoz hasonló hatalom alakuljon ki, még ha az a régi államhatalmi szervezeti keretekben is történik, mint Romániában is. Ez az antifasiszta demokratikus népmozgalom és a reá is alapozó munkás-paraszt hatalom volt a biztosítéka annak, hogy a vesztes háború után a fegyverszüneti egyezményben is vállalt antifasiszta demokratikus feladatok nagy részét, az országon belülieket teljes egészében, megvalósította Magyarország. Ezekkel együtt egyszer s mindenkorra felszámolta a soviniszta nagyhatalmi ábrándokat kergető nagybirtokos imperialista gazdasági és társadalmi alapokat is. Így Magyarországon sem mentődhetett át tovább a nagybirtokos-nagytőkés reakció. Ez az egyik legelső és legközvetlenebb kapcsolat a háborúból kilépő ország és az ugyanakkor, 1944—1945 fordulóján megalapozódó új hatalom között.

Ugyanezt az irányt mutatta a főispáni funkciók aktivizálása is mind nemzetközi, mind belpolitikai vonatkozásban. *Nem új* szervezet, de nem is az ideiglenes kormány összetételének megfelelő, hanem az MNFF-et alkotó pártok kölcsönös megállapodásainak alapján, saját soraikból jelöltek és neveztettek ki főispánokat. Az 1945. januárra felszabadult országrész területére a lehetséges összevonások után is legkevesebb 13 főispáni funkcióra kellett pártok között elosztásra vonatkozóan megállapodni, majd személyeket kiválasztani és kinevezni. A közigazgatás helyi és megyei újjászervezésének kormányintézkedésekkel történt megindítását a pártközi viták egész sorozata előzte meg 1944. december végén és 1945. január első napjaiban.[105] Ezek során az is megvitatásra került, hogy „miféle közigazgatási egységeket és miféle közigazgatási szervezeteket állítsunk fel" — tájékoztatott visszaemlékezésében az egyik későbbi nemzeti parasztpárti főispán, Balogh István. „És nagyon érdekes — folytatta —, hogy a kisgazdapártiak egy olyan egészen kivihetetlen javaslatot hoztak elő, hogy valami nagyarányú katonai kerületeket vagy miket kellene felállítani, ami teljesen dezorganizálta volna még a már meglévő közigazgatást is."[106] A megyék helyett a kisgazdapárt által javasolt katonai kerületek létrehozását a visszaemlékező szerint elsőnek Révai József utasította vissza határozottan a pártközi megbeszélésen. „Azt mondta, — idézte Révait a visszaemlékező —, hogy semmi szükség nincsen erre, hanem a mostani meglévő keretek közt állítsuk fel azonnal a közigazgatást, tegyük lehetővé a működését a régi közigazgatási szervezetben, tehát alispánokkal és a kormány intézkedéseinek a végrehajtását pedig a főispánokkal." Ez a kommunista álláspont szintén tartalmazta a legfontosabb nemzeti feladatnak és nemzetközi követelményeknek a figyelembevételét, azok elsőbbségét a kérdés eldöntésében is. Elsősorban ezért a pártközi megbeszélések magukévá tették a

105. Paál—Radó: A debreceni... i. m. 201. old. és Sorsforduló... id. dok. I. köt. XXIV. old.
106. Balogh István visszaeml. MR. Arch. D/2 300/73.

kommunista álláspontot. Ezt követően azonban éles vita kezdődött arról, hogy reakciós hivatal volt a főispáni, az alispáni stb., meg kell azokat szüntetni. „De nem tudtak, ... nem tudott senki sem ésszerűbb javaslatot tenni, hogy mit állítsunk helyette, erre Juhász Nagy Sándor végül megszólalt a sarokból, hát ne nevezzük kérem főispánnak, mondjuk azt, hogy ‚főespány' úr."[107]

Mindezeket követően, miután elvetették a pártközi értekezletek a közigazgatási egységek megváltoztatását és jobb elnevezést sem találtak ki a régi funkciókra, megindulhatott a vita a meglévő főispáni helyek pártok közötti felosztásáról. Ez végül azzal zárult, hogy a 13 főispáni helyet a pártok között a következő arányokban osztják fel: az MKP és a KGP 4—4-et, az SZDP 3-at és az NPP 2-t kap.[108]

A fenti pártközi megállapodást az ideiglenes kormány 1945. január 4-i ülésén magáévá is tette, és a különböző koalíciós pártok által addig már név szerint is javaslatba hozott 9 személyt a belügyminiszter előterjesztésére a minisztertanács jóváhagyása után még e napon a miniszterelnök ki is nevezte.[109] Ezek szerint az MKP 1945. január 4-én 3 főispáni helyet kapott: Szobek András Békés megye, Karácsonyi Ferenc Csongrád megye, Szeged és Hódmezővásárhely és Boros István Baranya megye és Pécs főispánja lett. A KGP szintén 3 helyre kapta meg a főispáni kinevezést: Ory István Hajdú megye és Debrecen, Erőss János Szabolcs-Ung megye és Milasin Kornél Heves megye főispánja lett. Két helyre neveztek ki szociáldemokrata főispánt: Erdélyi Károlyt Bihar vármegye területére és Szabó Józsefet Nógrád-Hont megye területére. Az NPP egy személyt tudott csak jelölni, mégpedig Nagy Zoltánt, akit Csanád megye területére neveztek ki főispánnak.[110]

A hiányzó helyekre ezután a megfelelő személy megtalálása után, vagy szükségmegoldásként ideiglenesen sorban nevezték ki az új főispánokat. A január 14-i minisztertanács jóváhagyása után nevezték ki az SZDP tagját,[111] Márkus Ferencet Pest—Pilis—Solt—Kiskun vármegye és Kecskemét, az MKP tagját, Tóth Bélát Borsod megye és Miskolc, valamint az NPP jelöltjét, Herboly Zoltánt Bács-Bodrog megye és Baja főispánjává.[112] Szükségmegoldásként ugyanekkor Tóth Bélát és Erőss Jánost megbízta a miniszterelnök Zemplén és Abaúj megye, illetve Szatmár—Bereg és Ugocsa megye főispáni

107. Uo.
108. MT. Irattára. Minisztertanácsi jkv. 1944—1945. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945. I. 4-i ülésének jkv. (3. sz. jkv.)
109. Uo.
110. Uo. és Magyar Közlöny. Debrecen, 1945. I. 4. 1. sz. 2. old., valamint Délmagyarország, 1945. I. 9. 2. old.
111. Így kezdődött. Dokumentumok Bács-Kiskun megye történetéből 1944/45. Bács-Kiskun Megyei Levéltár kiadványai. I. (é. n.) 208. old.
112. MT. Irattára. Minisztertanácsi jkv. 1944/45. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945. I. 15-i jkv. és Magyar Közlöny. Debrecen, 1945. 2. sz., január 27. 1. old.

teendőinek az ellátásával is.[113] A 4. kisgazdapárti főispánt, Baráth Endrét csak 1945. február 18-i kelettel nevezték ki Jász—Nagykun—Szolnok vármegye főispánjává.[114]

A kinevezett főispánokat egyben megbízták főispáni területükre vonatkozóan a közellátási kormánybiztosi teendők ellátásával is. A főispáni teendők ilyen széles alapú megszabása nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy a létrejött ideiglenes kormány és az újjászerveződő helyi államhatalmi apparátus e fontos közbülső kormányszervekkel minél gyorsabban és hatékonyabban összekapcsolódjék.

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés ülése és a kormány létrejötte mellett a röviden bemutatott kormányzati szervek és mechanizmusok kialakítása és már az ország felszabadult nagyobb felére kiterjedően a közbülső, valamint a helyi közigazgatási, állami élet demokratikus és népi tartalmú újjáépítése és központi összekapcsolódásának megindítása is fontos tényezője volt annak, hogy Magyarország eközben nemcsak fegyverszünetért fordulhasson a fasiszta koalícióból történő kiválás és a szövetségesek oldalára való átlépése érdekében, hanem már megfelelő antifasiszta és demokratikus politikai és hatalmi háttérrel is rendelkezve komolyan vállalhassa az ország és az egész nemzet megmentésének, függetlensége és szabadsága visszaszerzésének, demokratikus továbbfejlődése megalapozásának a feladatait.

113. Magyar Közlöny. Debrecen, 1945. 2. sz., január 27. 1. old.
114. Uo. 5. sz., 1945., II. 18. 1. old.

XI. FEJEZET

SZAKÍTÁS A FASISZTA BLOKKAL ÉS HADÜZENET A HITLERISTA NÉMETORSZÁGNAK. A FEGYVERSZÜNETI EGYEZMÉNY MEGKÖTÉSE 1945. JANUÁR 20-ÁN

Az Ideiglenes Nemzetgyűlésnek mint az új, demokratikus hatalom alapjának és legfelsőbb államhatalmi szervének a létrejöttével, s az általa megalkotott Ideiglenes Nemzeti Kormány működésének megindulásával teljessé váltak a központi felelős államszervezetre vonatkozó igények és feltételek is ahhoz, hogy Magyarország döntő lépéseket tehessen a hitlerista Németországtól való elszakadásra, és az antifasiszta koalíció oldalára történő átállásra. E lépésekhez mind a nemzetgyűlés állami programot nyújtó „Szózat"-a, mind pedig az ideiglenes kormány felhatalmazását is jelentő „Nyilatkozat"-a minden törvényes jogalapot és részletes feladatmegjelölést megadott.

Mindkét dokumentum a jelzett teendőket a legelsőkként jelölte meg. A „Szózat"-ban még mint célkitűzés, feladat így fogalmazódott meg 1944. december 21-én a legfontosabb három teendő: „Szakítani kell a hitlerista Németországgal! Fegyverszünetet kell kötni a győztes szövetséges hatalmakkal... és „álljon talpra a nemzet szent szabadságharcra a német elnyomók ellen!"[1] A kormánynak mint végrehajtó szervnek az első, december 22-i „Nyilatkozata" messzebb ment az első kérdésben: „Az ideiglenes kormány egyszer s mindenkorra szakít az országot évszázadokon át leigázó német elnyomókkal és a német szövetséggel..." A többieket a kormány is, mint csak programot, gyorsan elérendő célokat fogalmazta meg: „az ideiglenes kormány legsürgősebb feladatának tekinti, hogy haladéktalanul fegyverszünetet kössön a Szovjetunióval és mindazokkal a szabadságszerető országokkal, amelyekkel Magyarország hadiállapotban van.... vállalja azoknak az anyagi károknak a jóvátételét, amelyeket Magyarország a Szovjetunió és a szomszéd népek ellen folytatott háborújával okozott." Továbbá, célul tűzte ki, hogy az ország minden erejét és erőforrását mozgósítja a szövetségesek oldalán a német-nyilas megszállók elleni függetlenségi és szabadságharcra.[2]

1. Ideiglenes Nemzetgyűlés Naplója. Id. dok. 9—10. old., Népújság, 1944. dec. 24. 1. old. Megjelent nyomtatásban: Felszabadulás. 1944. szept. 26.—1945. április 4. Dokumentumok. Szikra. Budapest, 1955. 202—204. old.
2. Ideiglenes Nemzetgyűlés Naplója. Id. dok. 23—24. old.

A legfontosabb államhatalmi — a törvényhozói és a végrehajtói — szerveknek ezek az első, az ország átállítását célzó, hivatalos megnyilatkozásai — először, úgy tűnik — minden vonatkozásban megfelelőek mind a célok kitűzését, mind pedig a foganatosított döntéseket illetően. A célokat a fenti szervek valóban helyesen szabták meg, azok minden vonatkozásban jól szolgálták a honmentés feladatait. Végre egyértelmű és határozott programmá vált ekkor az átállás! Azonban a kormánynak, a legfelsőbb végrehajtó szervnek Nyilatkozatában a kérdést illetően már több problémát tudunk fellelni. Különösen szembetűnőek ezek, ha összehasonlítjuk az átálló román, finn vagy az új bolgár kormány első megnyilatkozásaival.

Romániában az 1944. augusztus 23-i fordulattal kapcsolatos első nyilatkozatok, mind a király aznap esti, 22 órai kiáltványa, mind pedig azt követően az új, a Sânătescu-kormány nyilatkozata határozottan és egyértelműen bejelentette, hogy Románia kilépett a német szövetségben folytatott háborúból, és átállt a szövetségesek oldalára. Ezzel együtt kérte a fegyverszünet megkötését. A Németországnak szóló hadüzenetre is a királyi udvar és a kormány jobboldali szárnyának a szabad német elvonulást biztosítani szándékozó mesterkedése ellenére, annak kudarca után, és a baloldali erők határozott fellépésére már 1944. augusztus 24-én sor került![3] Ezt a gyors és határozott román állásfoglalást és fellépést mind az 1944. szeptember 13-án aláírt fegyverszüneti egyezmény, mind pedig a Romániával kötött békeszerződés feltüntette és kellőképpen értékelte.[4]

A szovjet előzetes feltételeket elfogadó finn kormány, e feltételek részeként, 1944. szeptember 4-én jelentette be, hogy megszakította a kapcsolatokat Németországgal, és kilép a vele együtt folytatott háborúból. E napon szüntették meg a harctevékenységet finn oldalon a szovjet—finn fronton, és fordult a kormány hivatalosan is fegyverszüneti egyezményért Moszkvához, amelyet szeptember 19-én írtak alá.[5] A katonai helyzet nem követelte meg azt, hogy Finnországtól a szovjet kormány hadüzenetet is kívánjon Németország ellen, ezért arra csak a finn belpolitikai helyzet balratolódása után, 1945. március 1-én került sor!

Bulgáriában szintén, mint Horthyék számára 1944 októberében, még a cári kormánynak előzetes feltételként jelölte meg, nyugati hatalmakkal együttműködve, a szovjet kormány, hogy szakítson Németországgal, és üzenjen is hadat annak. Pár napos huzavona után, szeptember 7-én a cári bolgár kormány

3. Vnyesnyaja polityika Szovjetszkovo Szojuza v period Otyecsesztvennoj vojnü. 2. köt. Moszkva, 1946. 172—176. old. és 542. old., Foreign Relations of the United States. Diplomatic Papers. 1944. IV. köt. Európa, Washington, 1966. 191—192. és 206—207. old., Románia hozzájárulása a fasizmus felett aratott győzelemhez. Politikai Könyvkiadó. Bukarest, 1965. 7—31. old.
4. Lásd: Orosz—román fegyverszüneti egyezmény. Józsa Béla Athenaeum Kiadás. Kolozsvár, 1955. és Contribuţia României la războiul antihitlerist. Editura militară. Bucureşti, 1958.
5. Vnyesnyaja polit... id. dok. II. köt. 184—185. old. és 214—220. old.

megszakította kapcsolatait Hitlerékkel, és hogy magát mentse, 8-án végül hadat is üzent Németországnak. Ez azonban már nem segített rajta, mivel szeptember 9-én a fegyveres felkelés elsöpörte. Az új, népi demokratikus kormány rögtön megerősítette a hitleri Németországgal való bolgár szakítást és a hadüzenetet is Hitlernek. Ezután kérte a kormány és kapta is meg a fegyverszüneti tárgyalások lehetőségét, amelyeknek eredményeként 1944. október 28-án alá is írták az antifasiszta nagyhatalmak Bulgáriával a fegyverszüneti egyezményt.[6]

Mint látható, a többi kis német szövetséges ország nemcsak Horthyéknál, hanem még az Ideiglenes Kormánynál is valamivel határozottabban és teljesebb döntéseket nyújtó nyilatkozattal kezdte meg a fasiszta koalícióból való kiválását. Első megnyilatkozásaikban már benne foglaltatott az egyértelmű szakítás a német szövetséggel és annak háborújával, s a hadüzenet vagy azokkal együtt, vagy azt rövidesen követve történt. A magyar ideiglenes kormány december 22-i nyilatkozatában ugyan benne van, hogy a kormány „szakít" a német szövetséggel, de ez részben folyamatnak, s ezáltal határozatlannak tűnően fogalmazódott meg, másrészt pedig nem konkrétan Hitler Németországáról volt szó a mondatban, hanem elvontan, a történeti múltba veszően, „német elnyomókról". Éppen ezekért, szinte magától értetődik, hogy az ideiglenes magyar kormánynak ezt a nyilatkozatát hivatalosan nem tekinthették a nagyhatalmak olyannak, amellyel Magyarország már hadat is üzent volna Németországnak, vagy akár anélkül, csak szakított volna a fasiszta szövetséggel! Elismerten is minderre csak azután került sor, amikor e lépések határozott megtételére a szovjet kormány néhány nap múlva, mint látni fogjuk, felhívta a figyelmet Debrecenben. Vagyis csak egy hét elteltével, *1944. december 28-án*, amikor a kormány a Németországgal való szakítást egyértelműen, és a hadüzenetet is deklarálta. A német szövetségből és a háborúból való magyar kilépésnek, a hadüzenetnek így ez a nap lett a hivatalos dátuma, amelyet a későbbi nemzetközi szerződésekben feltüntettek.[7]

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány létrejötte és a Németországgal való szakítás, valamint a neki szóló hadüzenet bekövetkezése közötti több napos késés önmagában nem bír különösebb jelentőséggel. Ezt még, a sietségen túl, annak a számlájára is lehetne írni, hogy a leendő kormánynyilatkozatot már a hónap elején elkészítették, és azután azon semmit sem változtatott a dezignált kormány. Ugyanakkor a Németországgal való szakításnak és a hadüzenetnek a kormány megalakulása utáni napokban bekövetkezett sorsa bizonyos

6. Uo. 200—201. és 284—292. old.; A Nagy Honvédő Háború Története. Zrínyi Katonai Kiadó. Budapest, 1966. IV. köt. 253. old.
7. Lásd pl. A magyar békeszerződést. A párizsi magyar békeszerződés és magyarázata. Budapest, 1947. 7. old. Megjelent még: Magyar—szovjet kapcsolatok 1945—1948. Dokumentumok. A Magyar Népköztársaság Külügyminisztériuma és a Szovjetunió Külügyminisztériuma Kiadása é. n. 168. és köv. old.

magyarázatot rejt magában arra vonatkozóan is, hogy miért nem történt több alkotó kezdeményezés legalább a kormány létrehozása, hivatalba lépése után a fenti legfőbb kérdésekben. Vagyis, hogy miért nem történt meg már a kormány megalakulásával és első megnyilatkozásával együtt magyar kezdeményezésre és határozott intézkedésre a szakítás Németországgal, és a neki szóló hadüzenet meghozatala is? Ehhez és a bekövetkezett tényleges tettek bemutatásához sorba kell vennünk a kormánynak a szóban forgó kérdésekben kifejtett tevékenységét.

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány már megválasztása napján, 1944. december 22-én este puhatolózó tanácskozást folytatott a Debrecenben lévő felelős szovjet személyekkel arra vonatkozóan, hogy a kormány megalakulásáról, kül- és katonapolitikai célkitűzéseiről, a megteendő lépésekről milyen módon és formában tájékoztassa a nagyhatalmakat, ill. hogyan induljon el. Ezek során alakult ki az az álláspont, hogy a kormánynak a döntéseit, ill. a fegyverszüneti óhaját hivatalos írásbeli közlés vagy kérés formájában kell helyi képviselői útján a szovjet kormánynak a tudomására hozni. Erre a másnapi minisztertanácsi ülésen többször történt utalás.[8]

Ezután a lendületes nekikészülés után, úgy gondolná még a külső szemlélő is, hogy az első kormányülés saját kezdeményezésére és teljes felelősséget vállalva már meg is hozta elhatározó döntéseit valamennyi fő kül- és katonapolitikai kérdésben. A minisztertanács első ülésének a jegyzőkönyve azonban nem támasztja alá ezt az elvárást, amelyet egyébként mind az általános körülmények, mind pedig legégetőbb nemzeti létkérdéseink már jó ideje nemcsak szükségessé, hanem egyenesen elkerülhetetlenné is tettek.

A december 23-án fél 11-től fél kettőig tartó első minisztertanácsi ülésen a miniszterelnök megnyitó és üdvözlő szavai után a feladatok számbavételével indította meg a munkát. „Legsürgősebb ezek között — idézzük szó szerint Miklós Béla szavait a jegyzőkönyvből — a szovjet kormánynak a kormány megalakulását bejelenteni és annak elismerését kérni." Erről javasolta, hogy a külügyminiszter állítson össze egy megfelelő dokumentumot, és Szuszajkov vezérezredesnek átadva juttassa el Moszkvába. „Azután következik a fegyverszünet megkötésére vonatkozó elvi kérdés eldöntése. . . . Tudom, hogy a szovjet kormány is nagy súlyt helyez arra, hogy a fenti kérdések mielőbb rendeződjenek. Természetesnek tartom, hogy a fegyverszünettel egyidejűleg a hadsereg felállításának kérdése és a hadüzenet a németek ellen ugyancsak rendeződjék." Indítványozta még a miniszterelnök: a fegyverszüneti küldött-

8. MT. Irattára. Minisztertanácsi Jegyzőkönyvek. 1944/1945. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1944. XII. 23-i ülésének jkv-e. (A továbbiakban Id. NK. jkv. . .) A december 21-i tanácskozásra hivatkozik Teleki Géza is. Lásd: Dr. Teleki Géza: A moszkvai fegyverszüneti tárgyalások. Hírünk a nagyvilágban, Washington, V. évf. 1955. 8. sz. 5. old.

ségbe jelöljenek több személyt, hogy a szovjet kormány közülük választhassa ki a neki megfelelőket.[9]

A kormány ülésén részt vevő Balogh páter szerint ekkor még Nagy Imre, Gyöngyösi János és Vörös János neve vetődött fel, illetve ezek mellett döntöttek. „Nagy Imrére azért esett a választás — írta nevezett, a szerző kérdésére —, mert jól tudott oroszul, amit úgy ítéltek meg, hogy nagyon jó lesz a bizottságban."[10] Vörös János naplója viszont azt tartalmazza a fegyverszüneti küldöttségre vonatkozó 23-i minisztertanácsi döntésre hivatkozva, hogy a „Moszkvába küldendő fegyverszüneti delegáció elnökségével bíztak meg".[11]Az egyébként igen tömören és röviden összefoglalt hivatalos minisztertanácsi jegyzőkönyvben egyes személyekre vonatkozó fenti adatok nem találhatók. Viszont azok valószínűsége nem kizárt, sőt a küldöttségre vonatkozó, még végleges összetétele kialakulása előtti egyéb elképzeléseket más visszaemlékezések is érintenek.

A miniszterelnök fenti előterjesztéseiről, javaslatairól a miniszterek között nyomban élénk vita alakult ki, amely már jelezte, hogy a kormány egy-két jobboldali tagja igyekezett visszafogni a kezdeményező tevékenységet, lendületet. A miniszterelnöki javaslat ugyan minden lényeges kérdést tartalmazott, de indoklásai és a belőle kicsengő elhúzódó, lassú ütem nem elégítette ki a kormány tagjainak egy részét. Nagy Imre egyrészt a fegyverszünet azonnali megkötését követelte, másrészt pedig bírálta Miklós Bélát, hogy nem azért szükséges annak a megkötése, mert az oroszok sürgetik, hanem „ki akarom emelni — mondotta —, hogy a fegyverszünet megkötésére nekünk van szükségünk... A fegyverszünet nekünk kell, a mi elhatározásunkból kell folynia s ezért a minisztertanács ezt azonnal határozza el..." E kérdést nevezett miniszter olyan fontosnak tartotta, hogy a már legépelt és hozzászólását csonkán visszaadó jegyzőkönyvben kézírással helyesbítést eszközölt annak szokásos utólagos aláírásakor. A beírt helyesbítése a következő: „helytelen a dolgot úgy beállítani, mintha a fegyverszünet megkötésére azért lenne szükség, mert az oroszok erősek és azt követelik." A delegáció összeállítását illetően Nagy azt javasolta, hogy előzetesen kellene a szovjet féllel a személyi kérdésekben konzultálni.[12]

Faragho Gábor nem tartotta szükségesnek a kormány megalakulásának bejelentésén túl külön kérni annak az elismerését is. Ugyanis, fogadható el az érvelése, amennyiben a nagyhatalmak az ideiglenes kormánnyal a fegyverszünet megkötéséről tárgyalásba kezdenek — ez a kormány elismerését is jelenti. Ehelyett Faragho és Nagy miniszterek együtt azt *javasolták*, hogy *a szóban*

9. Uo.
10. Dr. Balogh István 1972. május 2-i írásbeli válasza a szerző kérdésére.
11. HIL. Vörös naplója, 1944. december 23-i bejegyzés.
12. Id. NK. 1944. dec. 23-i ülésének jkv-e.

forgó jegyzékben a kormány megalakulását, a fegyverszünetkérést és a hadüzenetet kellene belefoglalni![13]

A miniszterelnök ezt követően megpróbálta a vitát összefoglalni és a következő állásponttal lezárni: „Tehát a kormány megalakulását bejelenteni, hivatkozva a nemzetgyűléstől kapott felhatalmazásra és egyben a fegyverszünetet is fogjuk kérni." Ez az álláspont azonban újabb vitát váltott ki. Gyöngyösi külügyminiszter is amellett foglalt állást, hogy „ne csak a békés szándékot, hanem a fegyverrel való részvételt is domborítsuk ki". Erre viszont Teleki Géza próbálta a miniszterelnök álláspontját újabb érvekkel védelmezni. „Az előzetes fegyverszüneti szerződésben már szerepelt a fegyverrel való részvétel — hangoztatta —, tehát a fegyverszünet megkötésével gyakorlatilag már a részvételt is kifejeztük." Ezek után Nagy Imre és Faragho Gábor a szovjet kormánynak küldendő jegyzékben szereplő témákat újra felvetve „ismétlik, hogy a *megalakulás, a fegyverszünetkötés, a honvédség megalakítása s egyben annak a németek ellen való fegyveres fellépése veendő fel*".[14]

A jegyzőkönyvben lefektetettekből megítélhetően az elég éles vita és eltérő célú s módszerű álláspontok után Miklós Béla kérte a külügyminisztert, hogy az elhangzottak szellemében készítse el a szovjet kormánynak szóló jegyzék szövegét. Gyöngyösi János azonnal hozzákezdett a dokumentum megírásához. Ezalatt a kormány ugyan más — alább tárgyalásra kerülő — kérdések megvitatásához látott, de a kész szöveg meghallgatására és jóváhagyására annak összeállítása után rögtön visszatért.

A külügyminiszter által beterjesztett jegyzéket a kormány változtatás nélkül azonnal el is fogadta. A dokumentum első felében tájékoztatta a szovjet kormányt, hogy demokratikus alapon, széles nemzeti egységre támaszkodva Debrecenben létrejött a magyar nép egyetlen törvényes képviseleti szerve, Magyarország Ideiglenes Nemzetgyűlése, amely ideiglenes kormányt is alakított. „Az Ideiglenes Nemzeti Kormány legsürgősebb feladatának tekinti — szólt szó szerint tovább —, hogy szakít az eddigi német szövetséggel és haladéktalanul fegyverszünetet köt a Szovjetunióval s a vele szövetséges hatalmakkal, melyekkel Magyarország hadiállapotban van." Ehhez kérte a kormány a továbbiakban, hogy közöljék vele a fegyverszüneti feltételeket. Mindezeket követően a jegyzék kitért a vitában felvetett másik két fő kérdésre is, a hadüzenetre és az antifasiszta háborúba történő magyar bekapcsolódásra, de azokat nem határozatként, mint befejezett tényt hozta a szovjet kormány tudomására — ahogyan azt pl. a román vagy a bolgár átálló kormány tette —, hanem feltételes megfogalmazásban, mint *szándékot*. „Szükségesnek tartja azonban az Ideiglenes Nemzeti Kormány már most kifejezésre juttatni a magyar népnek azt az eltökélt *szándékát* — folytatódott a jegyzék —, hogy

13 Uo
14 Uo

hadat üzen Németországnak s a Szovjetunió hadseregével és a többi demokratikus nemzettel együtt fegyveres erővel *óhajt hozzájárulni* a hitlerizmus megsemmisítéséhez és jóvá akarja tenni azokat a hibákat, melyeket az előző kormányok a Szovjetunió és más szabadságszerető népek ellen elkövettek.

Debrecen, 1944. évi december hó 23."[15] (Kiemelés — K. M.)

Az Ideiglenes Magyar Kormánynak az első hivatalos külpolitikai lépése tehát követte a „Nyilatkozat" nem egyértelműen határozott hangját. Sőt, az feltételes megfogalmazásával tanúsítja a kormány tagjai között a szóban forgó kérdésekben vallott eltérő nézetek közötti kompromisszumos állásfoglalást. Vagyis már ennél az első lépésnél látszott, hogy a volt horthysta politikusok és katonatisztek egy részére is kiterjedő németellenes összefogásnak nemcsak várható pozitívumai vannak, hanem jelentkeznek azonnal a negatívumai is. Itt elsősorban abban, hogy a kormány nem tudta — a szóban forgó személyek egy része miatt — azonnal maximálisan kihasználni az ország számára a helyzetben rejlő lehetőségeket és előnyöket.

A jóváhagyott jegyzéket az ekkorára tisztázódott fegyverszüneti delegáció tagjai nevével együtt a külügyminiszter 1944. december 24-én adta át Debrecenben G. M. Puskinnak, a szovjet kormány magyarországi meghatalmazottja politikai tanácsadójának, és I. Z. Szuszajkov vezérezredesnek, a 2. Ukrán Front katonai tanácsa tagjának.[16] A fegyverszüneti küldöttség tagjaira vonatkozó végleges kormány-állásfoglalás csak 23-án este, az újabb konzultációk eredményeként alakult ki. Erről dr. Balogh István, a küldöttség egyik volt tagja a következőként tájékoztatott. „1944. december 23-án este, vacsora után, a szovjetek által bemutatott filmelőadásról hívtak ki a mellettem ülő Erdei miniszterrel együtt, azért, hogy a minisztertanácsnak újra össze kell ülni egy kérdés eldöntésére. Ugyanis délelőtt úgy döntött a minisztertanács, hogy a fegyverszünetet kérő bizottság tagjai Nagy Imre, Vörös János és Gyöngyösi János miniszterek lesznek. ... Közben azonban felmerült, hogy mégse menjen bizottsági tagként egy kommunista, főleg olyan, aki Szovjetunióból jött haza. Helyette javasoltak engem, aki nemcsak más, demokratikus

15. Uo. A jegyzek magyar nyelvű fogalmazványa a 23-i jkv-höz van csatolva. Megjelent még magyarul. Felszabadulás... id. dok. 209—210. old., Magyar—szovjet kapcs.... id. dok. 22. old. (E helyen azonban — minden valószínűség szerint a kétszeri fordítás miatt, magyarról—oroszra 1944-ben és vissza az idézett kötet kiadásakor — a jegyzék feltételes megfogalmazása, a jövőt, a szándékot és óhajt kifejező értelme nem kísérhető nyomon világosan és egyértelműen. Pedig a magyar kormány közölt álláspontját 1944. dec. végén Moszkvában is még csak célnak és szándéknak fogták fel. Ezt bizonyítja a következő: a szovjet külügyminisztérium 1944. dec. 27-én tájékoztatta az USA és Anglia moszkvai képviselőit a magyarországi helyzetről, melynek során „Molotov röviden összefoglalta a legfrissebb magyarországi eseményeket és közölte, hogy az Ideiglenes Kormány kifejezésre juttatta azt a szándékát, hogy szakít a németekkel és hadat üzenne Németországnak". Foreign Relations... 1944. III. köt. 940. old. Harriman nagykövet 1944. dec. 28-i jelentése a külügyminiszternek Washingtonba.

16. Magyar—szovjet kapcs... id. dok. 22. old.

pártnak, a kisgazdapártnak a tagja, hanem még hozzá pap is. Ebben döntöttünk 23-án este."[17] Így tehát az ideiglenes kormány fegyverszüneti küldöttségének a tagjai Balogh István, Gyöngyösi János és Vörös János lettek.

Az ideiglenes kormány fegyverszüneti küldöttsége, mint az a hatalom, amelyet képviselt, minden vonatkozásban teljesen új volt. Annak, mint később látni fogjuk, semmi kapcsolata nem volt sem jogi, sem gyakorlati vonatkozásban sem idehaza, sem pedig az antifasiszta nagyhatalmak politikájában a korábbi horthysta fegyverszüneti küldöttséggel, vagy annak az aláírt, de soha nem teljesített „előzetes" fegyverszüneti megállapodásával.

A kormány első ülése a vizsgálandó fő kérdéseink szempontjából még egy igen fontos problémával foglalkozott, az új magyar hadsereg felállításának a kérdésével. Vörös honvédelmi miniszter, hivatkozva Szuszajkov tábornokkal folytatott többszöri előző megbeszéléseire, előadta; el kell érni, hogy először legalább egy hadosztályt nagyon gyorsan felállítsanak és azonnal be is vessenek a német-nyilas erők elleni harcba. Erre, húzta alá, különösen és elsősorban politikailag és demonstrációs okokból lenne nagyon nagy szükség. Ezt követően újabb hadosztályok is jöhetnének.

Vörös vezérezredes az új hadsereg felállításánál mindenekelőtt a szovjet fogságba került magyar katonákra építette tervét. „Szuszajkov vezérezredesnél azt szeretném elérni — fejtegette a minisztertanácson —, hogy az október hó 15-től átjöttek teljes számban, az előbbi időpontban fogságba esettek közül az önként jelentkezőket bocsássa rendelkezésemre." A felszerelést is a szovjet hadsereg által zsákmányolt magyar és német készítésű fegyverekkel és eszközökkel kívánta mindenekelőtt biztosítani, amelyeket szintén a szovjet kormánynak kellene rendelkezésére bocsátania. A további személyi szükségletet, a politikai pártok vezetői javaslatának megfelelően „toborzással" gondolta kielégíteni. Ehhez a már december 16-án előre elkészített toborzási felhívást is beterjesztette, amit a kormány kisebb változtatásokkal el is fogadott.

Vörös János fenti tervének a zömmel hadifoglyokra való építésén túl volt még egy gyengéje. Mégpedig az, hogy nevezett a létrehozandó és sikeresen működő hadsereg előfeltételének a belső rend és a közbiztonság megteremtését tekintette. Ebből azután erőteljes vita bontakozott ki ismét a kormány ülésén, amelynek a tendenciája a katonai vezetés részéről nem kimondottan olyan irányú volt, hogy a megalakítandó hadseregnek fontosabb feladata lenne a német-nyilas megszállók elleni harc, mint az itthoni közbiztonság megteremtése.[18]

A kérdéshez itt is érdemben elsőnek az egyik kommunista miniszter, Nagy Imre szólt hozzá, aki egy hadseregnek mindenekelőtt saját, az országban

17. Dr. Balogh I. idézett írásbeli válasza a szerző kérdéseire.
18. Vörös tervét és álláspontját lásd: Id. NK. 1944. dec. 23-i ülésének jkv-e.

fellelhető erőkre és eszközökre építő gyors felállítása megkezdését, és egy hadosztálynak a még sürgősebb bevetését szorgalmazta. Ehhez először is, hangsúlyozta, el kell érni, hogy a hadműveletek alakulása folytán a nagyhatalmak közül az ország területén a katonai-politikai kérdéseket kézben tartó és felelős szovjet kormány a magyar hadsereg szervezését engedélyezze. Majd Vásáry és Erdei miniszterekkel együtt a toborzási felhívás szövegének a pontosításához szólt hozzá, amelynek során Nagy felhívta a figyelmet: ha szabadságharcos, öntudatos hadsereget akarunk szervezni, akkor az önkéntes toborzás szervezése kapcsán a legjelentősebb népi szervről, a nemzeti bizottságokról sem lehet megfeledkezni. Azokra is támaszkodni kell. Ezért a toborzás szövegébe a pártok megemlítése után „fontosnak tartom — jelentette ki — a nemzeti bizottságokat is bevenni, mert azok fontos szervek".

A kommunista miniszter élesen bírálva vetette el a hadseregszervezésnek a közbiztonsággal való összekapcsolását és annak együttes felvetését a szovjet félnek. Kiemelte, hogy Magyarországnak a hadsereg kérdése egyedülállóan, minden másnál fontosabb. Ezért a közbiztonság problémáját és az e téren levő sérelmeket a hadsereg engedélyezésének kérésére politikai okok miatt sem lehet felvetni. A belügyminiszter a szovjet illetékes katonai hatóságoknál járjon el a rendőrség kérdésében külön. A hadsereg és a közbiztonság a rendőrséggel együtt két különböző dolog. A kérdések ilyen formájú megközelítését a vitában több hozzászóló is magáévá tette.[19]

Magyarországnak minden a még rendelkezésre álló saját mozgósítású és szervezésű erejével és lehetőségeinek maximális kihasználásával történő gyors és önkéntes bekapcsolódása a hitlerizmus elleni harcba az adott, szinte utolsó eshetőség közepette, valóban elsőrendű nemzeti érdek lett volna. Sőt, ennek a jelentősége az ország számára olyan körülmények közepette fokozódott és vált döntő szempontú értékmérővé, amikor a fasizmus leverésének előrehaladása eredményeként a felszabadító háborúban való magyar részvétel egyre jobban és mindinkább csak magyar érdek maradt. Az antifasiszta hatalmaknak ugyan továbbra is sokoldalú érdeke fűződött ahhoz, hogy Magyarország átállításával csökkentsék és bomlasszák a fasiszta blokk katonai és politikai erejét. De annak a jelentősége, hogy részt vesz-e még — ezután szervezendő és még bizonytalan erejűvé váló s ismeretlen szellemű katonasággal — az ország a Hitler-ellenes harcban, 1944/1945 fordulóján nagymértékben vesztett már az erejéből, a szükségességből és fontosságból. Miután az elmúlt hónapokban a magyar tábornokokkal együtt nem álltak át teljes és be is vehető nagyobb, seregtestnyi egységek, a szövetséges hatalmak *új* magyar haderő szervezésének a lehetőségét már eddig is Magyarország valamilyen formájú hivatalos átállástól tették függővé. Ez az állapot éppen a szóban forgó december végi

19. Uo. Nagy Imre, Vásáry István, Erdei Ferenc, Valentiny Ágoston és Gyöngyösi János hozzászólásai.

időszakban, a kormány megalakulásakor olyan változás felé haladt, hogy csak a Magyarországgal megkötendő fegyverszünet aláírása és érvénybe lépése eredményeként válhat lehetővé új magyar hadsereg szervezése.

Az új magyar fegyveres erő jelentőségének a kérdésében mindezeket a változásokat az ideiglenes kormányba is bekerült volt magyar katonai vezetők képtelenek felismerni. Továbbra is úgy akartak politizálni a katonaság kérdésében, mintha elsősorban a Szovjetunió és szövetségesei érdeke lenne Magyarországnak a németellenes küzdelembe történő bevonása is. Ezért még az alku lehetőségét is feltételezték továbbra is, ami különösen olyan értelmű törekvésükben nyilvánult meg, hogy ehhez a Szovjetunió adja- és szállítsa is vissza azonnal a hadifoglyokat és a szükséges felszerelést is, és hogy esetleg a „rendet és biztonságot" az irányításuk alatt felállítandó magyar csapatok látnák el az országban. Az előbbi nemcsak azért volt irreális, mert a szovjet kormánynak nagyobb gondja volt hadseregei növekvő nehézségű utánpótlását biztosítani, mintsem hogy a magyar hadifoglyok és a szükséges felszerelések szállításával foglalkozzék, hanem azért is, mert eddig egyik volt német szövetséges ország vonatkozásában sem folytatott ilyen politikát sem a Szovjetunió Kelet-Európában, sem pedig az angol—amerikai vezetés Olaszországban. A második feltételezés esetleg azzal kecsegtette a volt korábbi vezetők egy részét, hogy az összeomlott Horthy-rendszer mind több elemét és kiváltságait tudnák megőrizni, ill. átcsempészni. Ez különösen akkor válik világosabbá és érthetőbbé számunkra, ha megnézzük az első minisztertanácson felmerült ilyen igényű kérdéseiket is.

A már korábban tárgyalt és idézett államtitkári javaslatok jóváhagyása és Vörös János honvédelmi miniszter egyben vezérkari főnökké is történt jelölésének elfogadása után utóbbi az iránt érdeklődött, hogy vezérezredesi címét használhatja-e a továbbiakban. Ezt követően a felvetett problémához kapcsolódva igen érdekes és a horthysta tisztekre és politikusokra jellemző állásfoglalások történtek a rangok és a címek kérdésében. A vezérezredesi cím viselésében ugyan „döntés nem történt — írja az ülés jegyzőkönyve —, azonban Miklós miniszterelnök a nemesi előnév, Teleki miniszter a grófi cím és Faragho a vitézi cím fennmaradása mellett emelt szót. Ellenvetés nem történt, de leszögezve sem lett, hogy ezek után hivatalosan, mit fognak megtartani."[20] Úgy tűnik, hogy e kérdésekkel a miniszterek nagy többsége egyáltalán nem tartotta érdemesnek a foglalkozást. Nem szóltak hozzá és a kormány nem is foglalt állást azokban mint testület. Ettől függetlenül nevezettek az első időkben tüntetőleg használták nemesi, grófi vagy volt vitézi előnevüket, címüket, illetve katonai rangjukat. Miklós Béla pl. felváltva hol a dálnoki nemesi előnevet, hol pedig a vezérezredesi rangot írta ki neve és a miniszterelnöki titulusa mellé. Faragho a „vitéz" előnevet, Teleki pedig a grófi

20. Uo.

rangot.[21] Később ezek az anakronisztikus jelzések szégyenlősen el-eltűntek az illetők neve mellől.

Még egy, a fentieknél lényegesen nagyobb súlyú, de azokhoz mégis hasonló kérdésben volt vita és állásfoglalás is az Ideiglenes Nemzeti Kormány első ülésén. Miklós Béla a kormány kiépítéséhez és működéséhez szükséges adminisztratív problémák között felvetette az elkészítendő bélyegzők szövegének a kérdését. Vörös és Faragho miniszterek „javasolják — rögzítette a jegyzőkönyv —, hogy a régi: Magyar Királyi szerepeljen továbbra is." Néhányan mindkét jelző elhagyása mellett szóltak, de a miniszterek többsége a „királyi" szó további használatát nem tartotta szükségesnek, ezért „végül is megállapodtak abban, hogy a ‚királyi' szót törlik és a körbélyegző pl. ‚Magyar Földművelésügyi Miniszter' körirattal és koronás címerrel maradjon."[22] Ezzel, az egész államformát meg nem változtató döntéssel, mégis megtette az ideiglenes kormány az első lépést a köztársasági államforma irányába. Legalább saját intézményei nevében törekedett a monarchikus elnevezések likvidálására. Ez is a konzervatív erők feletti kisebb győzelmeket szaporította az indulás napjaiban.

A kormány jobboldali konzervatív erői más irányokban is megpróbáltak tevékenykedni, hogy pozícióikat erősítsék, és legalább részleges rendszerátmentő eredményeket érjenek el. Ez volt a már érintett kapcsolatfelvétel és összeköttetés kiépítése a nemzetgyűlés üléseinek napjaiban a volt Horthy—Bethlen csoporttal, majd Vörös János a katolikus ifjúsági mozgalmat irányító jezsuita vezetőkkel is támasz-kiépítő viszonyt alakított ki. Erről saját maga 1944. december 28-án a következőket diktálta naplójába: „14 órakor. Kerkai Jenő jezsuita páter volt nálam, aki felajánlotta szolgálatát, hogy mint a ‚Kalot' ifjúság egyik vezetője meg fogja kezdeni működését, hogy minél több nemzeti érzéstől hatott demokratikus szellemű magyar ifjúság álljon az új magyar honvédség soraiba. *Működéséhez én meghatalmazó levelet is adtam.*"[23] (Kiemelés — K. M.)

Ezek a pozíciót megőrző vagy kézbevevő és kiszélesítő próbálkozások azonban túl sok eredménnyel nem járhattak. A demokratikus és népi forradalmi erők a nemzeti egység létrehozásakor kialakított baloldali túlsúlyú kompromisszum állapotát az alapkérdésekben és a lényeges fő területeken nem engedték megváltoztatni. Egyébként is e konzervatív csoport az aktív és gyors kezdeményezéshez, helyzetfelismeréshez, s így a nagyobb eredményekhez is szükséges készségének és képességének nem túlzottan kimagasló szintje e téren is, ugyanúgy, mint sajnos az ország számára a pozitív oldalon is, éreztette hatását. A fenti próbálkozások zöme szintén külső indíttatású. Pl. az idézett jezsuitákkal kialakított akció is az utóbbiak kezdeményezése volt azok alapján

21. Lásd többek között a Magyar Közlöny Debrecenben kiadott számait!
22. Id. NK. 1944. dec. 23-i ülésének jkv.
23. HIL. Vörös naplója, 1944. dec 28-i bejegyzés.

— visszaemlékező leírások szerint —, hogy akkorára már megszerezték a saját és a Kalot működéséhez a 2. Ukrán Front parancsnokságának a hozzájárulását is![24] A jobboldali konzervatív miniszereknek és támogatóiknak a fenti és más hasonló próbálkozásaik azonban azzal a következménnyel mégis jártak, hogy lefékezték vagy időben kitolták a kezdeményezések megvalósítását, s mindezekkel akadályozták a lehetőségek maximális vagy még az optimális kihasználását is az ország javára.

A Magyarországon Debrecenben tartózkodó szovjet megbízottak, Szuszajkov tábornok és Puskin tanácsos, az ideiglenes kormány fenti, 24-én átadott, a megalakulását bejelentő és fegyverszünetet kérő jegyzékét azonnal továbbították Moszkvába. A magyar jegyzékben foglaltakat a szovjet kormány pozitívan fogadta és már december 25-én támogató álláspontjának leszögezésével továbbította véleménynyilvánítás céljából az Egyesült Államok és Nagy-Britannia kormányának. Az ideiglenes magyar kormány létrehozásának előkészítő munkálatairól a szovjet kormány, mint már erről korábban szó volt, december 21-én már egyszer tájékoztatást nyújtott szövetségeseinek.[25] Ezért az erre való hivatkozás után a 25-i szovjet aide-memoire közölte, hogy Magyarország felszabadult területén, Debrecenben már meg is alakult valamennyi németellenes erő részvételével az ideiglenes magyar kormány, amely „tájékoztatta a Szovjet Kormányt, hogy úgy véli, a Németországgal fennálló szövetségének megszakítása, a Németországnak szóló hadüzenet és a fegyverszünet azonnali megkötése a Szovjetunióval és más szövetséges hatalmakkal, amelyekkel Magyarország hadiállapotban áll, a kormány elsőrendű feladata. . . . e célt tartva szem előtt, arra kérte a Szovjet Kormányt, hogy közölje a fegyverszüneti feltételeket és engedélyezze, hogy fegyverszüneti küldöttséget indítsanak Moszkvába." Ezt követően saját álláspontként a következőket közölte és kérte Moszkva szövetségeseitől: „A Szovjet Kormánynak szándékában áll kedvező választ adni az ideiglenes magyar kormány kérésére és a Szovjet Kormány szeretné megismerni az Egyesült Államok Kormányának álláspontját erről a kérdésről." Majd még javasolta a Magyarországnak átadandó fegyverszüneti feltételekre vonatkozó szovjet—angol—amerikai tárgyalások haladéktalan újrakezdését is. E szovjet jegyzéket Washingtonban A. A. Gromiko nagykövet nyújtotta át az amerikai külügyminiszternek.[26] Az angol kormánynak szólót pedig Londonban adta át az ottani szovjet nagykövet.[27]

24. A jezsuiták vezette katolikus „Kalot" ifjúsági szervezetnek a felszabadulás nyomán azonnal történő újjászervezéséről és a szervezkedésnek a 2. Ukrán Front parancsnokságával elért megegyezéséről lásd részletesen Dr. Nagy Töhötöm: Jezsuiták és szabadkőművesek című könyve 116—142. old. és köv. oldalak.
25. Lásd: Magyar—szovjet kapcs... id. dok. 26. old.
26. Foreign Relations... id. dok. 1944. III. köt. 937. old.
27. Megjelent: Magyar—szovjet kapcs... id. dok. 23. old.

Az angol és amerikai választ be sem várva, a szovjet kormány a saját véleményéről és az általa már megtett és várható lépésekről december 26-án tájékoztatást adott a magyar félnek. E napon 13 órakor Puskin követ szóbeli közlést továbbított a magyar kormánynak. Abban először nyugtázta a 23-i magyar jegyzéket, „amelyben kifejezésre jut, hogy Magyarország szakít az eddigi német szövetséggel és fegyverszünetet kér a Szovjettől és a vele szövetséges hatalmaktól". A magyar kormány jegyzéke, itt újra meggyőződhetünk a szovjet reagálásból, csak e két kérdésben volt egyértelműen határozott!

Az előbbiek után a szóbeli jegyzék a következőket tudatta még az Ideiglenes Kormánnyal: „A Szovjet Kormány ennek a jegyzéknek a felhívását közölte az Angol és az Egyesült Államok Kormányaival és egyben közölte a fenti kormányokkal azt is, hogy a Szovjet a magyar ajánlatra pozitív választ fog adni. A Szovjet Kormány mihelyt megkapja az Angol és az Egyesült Államok Kormányaitól a választ rögtön értesíteni fogja a magyar kormányt a fegyverszüneti tárgyalásokról." Puskin követ véleménye szerint — közli még a szóbeli jegyzék tartalmát rögzítő magyar feljegyzés — valamennyi választ már a legközelebbi napokban megkaphat az ideiglenes kormány.[28]

Már a fenti tájékoztatással is megértést és jóindulatot kifejező volt a szovjet kormány álláspontja az ideiglenes magyar kormánnyal szemben. Azonban ennél még messzebb is elment. Miután a 23-i magyar jegyzék nem volt egyértelmű abban a fő kérdésben sem, hogy Magyarország szakított-e már a fasiszta szövetséggel, a hadüzenetet Németországnak pedig csak mint „szándékot", tervet tartalmazta, Puskin még ugyanazon a napon, vagyis december 26-án, egy következő tanácskozáson ajánlotta, tanácsolta, hogy célszerű és hasznos lenne a továbbiakra nézve, ha e kérdésekben már most döntene a kormány. A tanácskozásról készült magyar feljegyzés ezt a messzemenő szovjet segítő szándékot a következőként rögzítette. „Puskin követtel folytatott beszélgetés során Puskin követ Úr kifejtette, hogy az Ideiglenes Magyar Kormány *lehető legrövidebb időn belül kifejezné, hogy a német szövetséggel való kapcsolatot megszakította* és Németországnak *hadat is üzenne*. Ezt a kormányhatározatot a hadüzenet átadásával egyidőben minél szélesebb mértékben terjeszteni is kellene."[29] Ez a közvetlen szovjet figyelemfelhívás indította arra az ideiglenes kormánynak most már valamennyi tagját, hogy félreérthetetlenül állást foglaljon a német szövetséggel való szakítás és a Németországnak szóló hadüzenet mellett. A megfelelő kormányhatározat azonban a karácsonyi ünnepek miatt csak december 28-án született meg. Addig viszont meg is érkezett a szovjet kormány hivatalos válasza, hogy fogadja a magyar fegyverszüneti küldöttséget.

28. Id. NK. 1944. dec. 23-i ülése jkv-hez csatolt feljegyzés Puskin szóbeli közléséről.
29. Uo. Feljegyzés a Puskinnal folytatott beszélgetésről.

December 27-én délután 15 órakor adta át Puskin követ az ideiglenes kormány képviselőinek szóbeli közlésként ezt a moszkvai döntést. „A Szovjet Kormány kész fogadni a magyar fegyverszüneti delegációt, hogy a fegyverszünetről tárgyalásokat folytassanak — jegyezték fel akkor Puskin közlését. — A magyar fegyverszüneti delegációnak összeállítása úgy, ahogyan azt a Szovjet Kormánynak az Ideiglenes Magyar Kormány bejelentette, ... beosztottak olyan mértékben, amennyire a delegációnak szüksége van." Végezetül a szovjet diplomata még arról is értesítette a magyar felet, hogy december 28-ára Szuszajkov vezérezredes már fel is készíti a küldöttség számára a különvonatot, amelyen a megbízott szovjet személyiségek is Moszkvába utaznak a tárgyalásokra.[30]

A nyugati nagyhatalmak a szovjet kormány azon kérésére, hogy kezdjék meg újra a már kormánnyal rendelkező Magyarországnak átadandó feltételek kidolgozását, igen gyorsan, még december 26-án pozitívan válaszoltak.[31] Ez tulajdonképpen nem is követelt új kormánydöntést, hiszen mint már láttuk, mind az angol, mind pedig az amerikai kormány már november végén és decemberben többször kifejezte ez irányú készségét, és már egy magyar kormány megalakításával is számoltak. Ezek a tárgyalások, mint később részletesen ismertetjük, 27-én meg is indultak. Kissé elhúzódott arra a kérdésre e kormányok válasza, hogy készek-e a Debrecenben alakult Ideiglenes Magyar Kormánnyal fegyverszüneti tárgyalásokat kezdeni és a fegyverszünetet aláírni. Bár az amerikai külügyminisztérium december 27-én, amikor megerősítőleg utasította moszkvai követét a feltételeket kidolgozó tárgyalások folytatására, már a következőket is közölte: „haladéktalanul folytassák Moszkvában a tárgyalásokat a három fő szövetséges kormány között a magyar fegyverszüneti feltételekről és *erről értesítsék 'Magyarország Ideiglenes Nemzeti Kormányának'* képviselőit..."[32] (Kiemelés — K. M.) Mégis, ez nem jelentett egyértelmű elfogadást, de ahhoz a szovjet kormánynak elégséges volt, hogy lehetővé tegye a magyar delegáció Debrecenből Moszkvába történő elindulását.

Az USA egyértelmű, hivatalos jóváhagyása csak december 29-én született meg. Ekkor az amerikai külügyminisztérium a washingtoni szovjet nagykövetnek többek között a következőket válaszolta a debreceni kormányt fegyverszünetkötésre elfogadó szovjet álláspontjával kapcsolatban: „Jóllehet az Egyesült Államok kormánya mindezideig csekély tájékoztatást kapott ‚Magyarország Ideiglenes Nemzeti Kormányáról', egyetért a Szovjet Kormánynak azzal a döntésével, hogy erre a lépésre kedvező választ ad."[33]

30. Uo.
31. Foreign Relations... id. dok. 1944. III. köt. 938. old. Harriman 1944. dec. 26-i sürgönye az USA külügyminiszterének.
32. Uo. 938—939. old. Stettinius sürgönye Moszkvába Harrimannak.

Az angol kormány hasonló beleegyező, elismerő álláspontja az év utolsó napjaiban valószínű már szintén kialakult, de annak a szovjet féllel való közlése csak 1945. január 2-án szóbeli tájékoztatás formájában történt meg. Ezeknek a kissé elhúzódó angol—amerikai döntéseknek érdekesnek tűnő magyarázata található az USA külügyminisztériumának közreadott dokumentumaiban. *A washingtoni kormány* láthatóan saját információi és a szovjet tájékoztatás alapján *elégedett volt az Ideiglenes Magyar Kormány összetételével.* Ez az álláspontja már december 27-ére kialakult. Mégis, megpróbálta halasztani a válaszadást a szovjet kormánynak, mert abban reménykedett, hogy a nagyhatalmak a kormány összetételét, létrejöttének a formáját is megtárgyalják előbb, és ezúton módja lesz a nyugati hatalmaknak döntő beleszólást biztosítani legalább Magyarországon Kelet-Európában. Minderről a már idézett december 27-i, Harrimannak Moszkvába küldött külügyminiszteri üzenetben a következőket olvashatjuk: „Bizalmas tájékoztatása végett — értesítik a nagykövetet — az USA külügyminisztériuma abban reménykedett, hogy az ideiglenes magyar kormány megalakulásának ügye, amellyel a szövetséges kormányok a fegyverszünetet aláírnák, tanácskozás tárgyát képezné a három szövetséges kormány között. Jóllehet, úgy tűnik, hogy azok a szervek, amelyeket most hoztak létre Debrecenben, széles alapon képviselik a szövetséges-barát politikai erőket Magyarországon, mindaddig, amíg a csoportra (értsd, kormány és nemzetgyűlés — K. M.) vonatkozó részletesebb tájékoztatás megvizsgálására nem kerül sor, az USA külügyminisztériuma nem tehet határozott nyilatkozatot arról, hogy azt formálisan elismeri Magyarország ideiglenes kormányaként."[34]

Az amerikai és angol tőkés köröknek ez a „reménykedése" azonban nem vált valóra. Elmúlt már az az idő, amikor egyoldalúan lehetett nekik értelmezni a Szovjetunió és a két nyugati szövetséges közötti viszonyt, vagyis, hogy utóbbiak például Nyugat- és Dél-Európában a hadműveletek terén, és a kapitulált Olaszországban 1943 közepén, őszén, a Szovjetunió megkérdezése nélkül szinte azt tettek, amit akartak, de Kelet-Európában viszont legkevesebb a Szovjetunióval egyenrangú beleszólási jogot igényeltek maguknak a kérdések eldöntésében.

E nyugati politikai törekvések és reménykedések céljáról viszont az angol kormánynak az üggyel kapcsolatos dokumentumaiból lehet következtetni. A brit kormánynak a debreceni kormánnyal való fegyverszüneti tárgyalásra vonatkozó egyetértését írásban is tudtul adó, Molotovnak szóló levél a következő konkrét és jellemző kérdésekre kért Magyarországot illetően felvilágosítást:

33. Uo. 942. old.
34. Uo. 939. old.

„*a)* Mennyire hatékony hatalommal rendelkezik az Ideiglenes Kormány és milyen mértékben ismerik el hatalmát a felszabadított területen?

b) Helyre lehetett-e állítani a magyar polgári közigazgatást a felszabadított területen, s ha igen, elismerik-e a helyi közigazgatási szervek az Ideiglenes Kormány hatalmát?

c) Milyen mértékben képes az Ideiglenes Kormány helyreállítani a központi közigazgatást, vagyis helyre tudta-e állítani a különféle minisztériumokat?"[35]

A moszkvai brit ügyvivő által 1945. január 6-án írt fenti levél kérdéseinek tendenciájából, főleg a „b" és a „c" pontokból nem nehéz a célra, törekvésükre következtetni. Vagyis arra, hogy miszerint a brit monopolistákat az izgatta elsősorban, hogy a régi helyi és központi államgépezet helyreálljon és tovább működjön, illetve azt elérjék Magyarországon, mert az a tőkés társadalmi rend és a nyugati monopóliumok érdekeltségei megőrzésének egyik pillére lehet, főleg úgy, hogy az új kormány ezektől a régi államigazgatási szervektől, az ő elismerésüktől függjön!

Formailag a magyarországi viszonyok megfeleltek a fenti brit várakozásoknak. Ezért volt megnyugtatóbb a nyugati hatalmak számára a magyar Ideiglenes Kormány és a magyarországi helyzet például a bulgáriainál, ahol a fegyveres felkelés eredményeként teljes és radikális irányú változás kezdődött meg az élet szinte minden területén. A helyes, a nemzetközi lehetőségeket fenti területeken is figyelembe vevő eddigi magyarországi politikai gyakorlat most kezdte meghozni az eredményeit. Az Ideiglenes Magyar Nemzeti Kormányt valamennyi antifasiszta nagy- és közvetlenül érdekelt kisebb hatalom minden különösebb vita nélkül elismerte olyan felelős és megfelelő szervnek, amely Magyarország nevében fegyverszüneti egyezményt köthet.

A fentiek közben, 1944. december 28-án megtartotta második ülését a debreceni kormány, és azon a szovjet figyelem felhívásra meghozta végre a sikeresebb fegyverszüneti tárgyalásainak az érdekében is nagyon fontos határozatait, a fasiszta koalícióval való szakítás és a hitleri Németországnak szóló hadüzenetre vonatkozóan. Az ülésen először dr. Balogh István miniszterelnökségi államtitkár tájékoztatta a kormányt Puskin előző napokban történt szóbeli közléseiről, és a vele folytatott megbeszélésekről. Így a magyar fegyverszüneti kérés elfogadásáról és delegáció küldésének a lehetőségéről is, valamint arról a szovjet tanácsról, hogy célszerű lenne, ha a kormány nem várna már tovább semmire a Németországgal való szakítással és a neki szóló hadüzenettel. Ezeknek a szellemében a külügyminiszter felolvasta a már elkészített hadüzeneti kiáltvány dokumentumát, amelyet a minisztertanács

35. Magyar—szovjet kapcs... id. dok. 25—26. old. A szovjet külügyminisztérium az angol kormány kérésére 1945. jan. 12-én adott választ, melyben az ideiglenes kormány összetételéről, a Németországnak küldött hadüzenetről, programról és a megmaradt helyi közigazgatási apparátusra épülésről tájékoztatott. (Uo. 31—32. old.)

vita nélkül, egyhangúlag el is fogadott.[36] Ezzel vált jogilag határozottá és tulajdonképpen teljessé is az ideiglenes kormány átállási és hadüzenetre vonatkozó álláspontja, amelyet elméletileg már a nemzetgyűlés is, de a kormány 23-i ülése is meghozott.

Maga a Németországgal való szakítást és a hadüzenetet tartalmazó dokumentum néhány, a korabeli szemlélet szempontjából érdekes állásfoglalást is tartalmaz. Abból indult ki, hogy a magyar nép által elítélt Németország oldalán folytatott háború „kezdettől fogva" „bűnös" és „törvénytelenül" indított háború volt, ellentétben állt a magyar érdekekkel és hagyományokkal, és „kizárólag német ügyet szolgált". Ez az egész háborút egyértelműen és határozottan elítélő kiindulópont a következetesen antifasiszta és háborúellenes erők jelentős politikai győzelme volt. Ugyanis nem szabad elfeledkezni, hogy mind a kormányban, mind a nemzetgyűlésben és egyéb vezető helyeken nem kevés volt azoknak a száma, akik — így mindenekelőtt a tábornokok és az átállt főtisztek is — csak az 1944. október 15-e után történteket, vagy csak a német megszállást követő politikát vetették el, az azt megelőzőeket nem. Nem vetették el, mert az biztosította legtöbbjüknek az elért karriert és jólétet. Velük egy kormányban, országvezetésben együtt dolgozni a nemzet megmentésén és elfogadtatni velük az egyedül helyes álláspontot — nem volt túl könnyen elérhető eredmény. Ezt bizonyítja, hogy a kérdésben nyilvánosan és élesen, sajtóban is kifejtetten kellett a hadüzenet napjaiban hadakozni a baloldali erőknek. Pl. a debreceni Néplap 1944. december 30-i számában Révai József írt erről egy határozott hangú, meggyőzést szolgáló cikket, amelyben kifejtette, hogy nemcsak 1944. október 15-ért vagy a német megszállásért kell harcolnunk Németország ellen, hanem már 1941-től meglevő okok miatt, a kezdetétől igazságtalan háborúért, a magyar függetlenségnek a német fasiszták által ettől az időtől való eltiprásáért stb. stb.[37]

A hadüzeneti dokumentum a fentiek után rámutatott arra, hogy „Németország 1944. március 19-én *orvul megtámadta* és megszállta Magyarországot" (kiemelés — K. M.), majd október 15-én puccs útján hatalomra juttatta Szálasit, s ezzel megakadályozta a fegyverszünet-kötést Magyarország és a demokratikus hatalmak között. A fentiek során Németország megfosztotta függetlenségétől országunkat, sárba tiporta szuverenitásunkat, és lakosságunk százezreinek vágóhídra hurcolásával együtt, kifosztotta és feldúlta hazánkat. „Mindezeket figyelembe véve — vonta le a következtetést a minisztertanács határozata —, az Ideiglenes Nemzeti Kormány a felhatalmazás alapján, melyet programja megvalósításához az Ideiglenes Nemzetgyűléstől kapott, érvényre juttatja a magyar nép akaratát, *semmisnek nyilvánítja a Németországgal kötött szerződéseket, megszakít vele mindennemű kapcsolatot,*

36. Id. NK. 1944. dec. 28-i ülésének jkv.
37. Néplap, 1944. dec. 30. 3. old. Révai J.: „Hadüzenet Németországnak" c. cikke.

és ezennel hadat üzen Németországnak." Továbbá, határozta el a kormány, „az ország összes erőforrásainak a mozgósításával" részt vesz a Szovjetunió és szövetségesei oldalán a háborúban az ország teljes függetlenségének a kivívásáért. Majd ezek után közölte még, hogy fegyverszünet megkötése céljából kéréssel fordult az antifasiszta szövetséges hatalmakhoz.[38]

A hadüzeneti határozat meghozatala után a miniszterelnök javasolta, hogy azt a fegyverszüneti delegáció vigye magával Moszkvába, és kérje meg a szovjet kormányt, hogy svédországi nagykövete útján juttassa el az ottani német külképviselethez, a német kormányhoz történő továbbítás céljából.[39] A szovjet kormánynak is még e napon elküldött határozatot kísérő levél aláhúzta, hogy a kormány „*hadat üzent*", majd kérte címzettet; „szíveskedjék közölni Nagy-Britannia és az Amerikai Egyesült Államok kormányával, hogy *Magyarország hadüzenete már befejezett tény.*"[40] (Kiemelés — K. M.) Ezzel együtt arról is döntés született, hogy újság, hirdetmény, röplap stb. formában a lehető legnagyobb figyelem felhívással kell terjeszteni a Németországnak szóló hadüzenetet.

A nemzet haladó, demokratikus, forradalmi erői által régen várt dokumentum tehát végre megszületett, és segítségével nagy lépéssel jutott előre az ország a háborús katasztrófából való kilábalás útján. Mégis az ideiglenes kormányban és az általa felelős funkcióba állítottak között akadtak olyanok, akik a „hadüzenetet csak szimbolikusnak szánták".[41] Talán ezzel is összefügghet az a körülmény is, hogy a kormány hadüzeneti határozatát hiába keressük a debreceni kiadású Magyar Közlönyben!?

A minisztertanács fenti ülése továbbá jóváhagyólag tudomásul vette, hogy még aznap elindul Debrecenből Moszkvába a kormány fegyverszüneti küldöttsége. Ennek alapján december 28-án este 8 órakor (a miniszterelnöknek és a kormány tagjainak búcsúztatásával) dr. Gyöngyösi János vezetésével az ország ideiglenes fővárosának pályaudvaráról elindult a magyar fegyverszüneti delegáció különvonata.[42] A magyar delegációval együtt utazott Moszkvába Szuszajkov vezérezredes, a 2. Ukrán Front haditanácsának a tagja, Puskin tanácsos és Grigorjev követségi titkár is.[43]

38. Megjelent: Néplap, 1944. dec. 30. 1. o. Hadüzenet Németországnak. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány kiáltványa a magyar néphez.
39. Id. NK. 1944. dec. 28-i ülésének jkv.
40. Magyar—szovjet kapcs... id. dok. 24. old. (A kérésnek A. Gromiko szovjet nagykövet dec. 30-án tett eleget Washingtonban. Foreign Relations ... id. dok. 1944. III. köt. 940. old.)
41. Így összegezte a szereplők egy részének az álláspontját a kérdés egyik svájci történésze. Lásd: Gosztonyi Péter: A debreceni ideiglenes kormány történetéből. Új Látóhatár, 1968. II. szám. 130—131. és köv. old.
42. A küldöttség két miniszter (Gyöngyösi és Vörös János) és egy államtitkár (Dr. Balogh István) hivatalos tagján kívül velük utazott még beosztottként dr. Tarnay István követségi titkár és Kiss István százados, Mátay Florence és Szántó Katalin gépíró, valamint a külügyminiszter felesége. (Id. NK. 1944. dec. 23-i ülése jkv. melléklete.)
43. Id. NK. 1944. dec. 23-i ülése jkv-nek melléklete, Puskin 1944. dec. 27-i szóbeli közlése.

A küldöttség Románián, a Moldovai Szovjet Szocialista Köztársaságon és Ukrajnán keresztül utazva érkezett meg 1945. január elsején késő este a moszkvai Kievi pályaudvarra, ahol Dekanozov külügyminiszter-helyettes, Molocskov, a külügyminisztérium protokollosztályának vezetője és Kutuzov vezérőrnagy fogadta.[44]

A magyar külügyminiszter, mint a delegáció vezetője, január 3-án jelentkezett a szovjet külügyminiszternél, aki az első megbeszélésre 4-én este 22 órakor fogadta. Ez a tanácskozás csak rövid, egyórás tisztelgő és kapcsolatot felvevő jellegű volt. „A külügyi népbiztos úr mindenekelőtt az Ideiglenes Nemzeti Kormány munkája iránt érdeklődött — számolt be a február 1-i kormányülésen Gyöngyösi. — Megállapíthatóan a magyar hadsereg újjászervezése és a németek elleni harcba való tevékeny részvétele, földreform kérdése, továbbá a háborús bűnösök ellen való megtorlás, valamint az országnak a fasiszta elemektől való megtisztítása voltak azok a problémák, amelyek a külügyi népbiztos urat leginkább érdekelték." Gyöngyösi, beszámolója szerint, a kormányprogram alapján válaszolt Molotov kérdéseire kiemelve, hogy „egy új, demokratikus Magyarország" képviseletében érkeztek meg, „amely az előző kormányzati rendszerrel szellemi közösséget nem vállal". Végül a szovjet külügyminiszter „közölte, hogy a fegyverszüneti tárgyalások felvétele tekintetében legyünk türelemmel, miután a kérdés-komplexumot a Szövetséges Hatalmakkal le kell tárgyalni s ezek kormányaiktól várják az utasításokat".[45] A nagyhatalmak megállapodására a magyar fegyverszüneti feltételek szövegében, a magyar küldöttség több mint két hétig várakozott Moszkvában. Bár január 10-én Dekanozov szintén fogadta mintegy két óra hosszat a magyar külügyminisztert, de érdemi, fegyverszüneti témákról itt sem volt szó, a kérdések lényegében itt is azonosak voltak a Molotov által felvetettekkel. Dekanozov felhívta a figyelmet, hogy az új hadseregnél illúzió azt képzelni, miszerint a hadifoglyok megbízható emberanyagot képeznek. Ezt a véleményt az eddigi magyar hadifoglyok közötti toborzások, felhívások kevés eredményére alapozta elsősorban.[46]

Hasonló tájékozódó megbeszélésre jelentkezett Moszkvában Vörös János is a szovjet vezérkarnál. Konkrét hadseregfejlesztési tervet kívánt előadni és engedélyt kieszközölni a szervezés egyre halasztódó megkezdésére a szovjet vezetéstől. Érdekes és nem elhanyagolható momentum, hogy erre a megbeszélésre Sz. Stemenko hadseregtábornok visszaemlékezése szerint azután került sor 1945. január 9-én, amikor a magyar fegyverszüneti feltételek ez időben folyó megszövegezése és megtárgyalása során Anglia és az USA egyetértett

44. Pravda, 1945. jan. 2, 4, old., Vnyesnyaja polit... id. dok. III. köt. Moszkva, 1947. 61. old.
45. Id. NK. 1945. febr. 1-i ülése jkv-nek melléklete. Gyöngyösi János írásbeli beszámolója a küldöttség moszkvai munkájáról; Pravda 1945. jan. 5. 4. old.
46. Uo. lásd mind a jkv-et az ülés vitájáról, mind pedig a mellékletet.

azzal, hogy Magyarország mintegy 8 hadosztályt állítson ki a Németország elleni harcra.[47]

Vörös Jánost január 9-én Kuznyecov vezérezredes, vezérkari főnökhelyettes a következő szavakkal fogadta: „Kész vagyok meghallgatni Önt vezérezredes úr". Vörös erre kifejtette: „Álláspontunk az, hogy a legaktívabban be kell kapcsolódnunk a harcba, de meg kell jegyeznünk, hogy az attól függ, milyen mértékben és hogyan történik majd az emberállomány átadása." Tehát a magyar honvédelmi miniszter a németellenes harcot, az új magyar hadsereg megteremtését továbbra is elsősorban a hadifoglyokra építette, és azok visszaadásának a feltételéhez kötötte. Bár ezt követően előadta azt is, hogy a polgári lakosságból is toboroznak majd katonákat. A hadifoglyok szabadon bocsátása mellett Vörös kérte a szovjetektől a felszerelésük biztosítását magyar és német hadizsákmányból, fegyvert, lőszert, nehéztüzérséget stb. Sőt, még a felállítandó magyar seregtestek élelmezési ellátását is a szovjet parancsnokságok útján javasolta biztosítani arra hivatkozva, hogy a magyar raktárkészletek felett úgy is a szovjet hadsereg diszponál. Végül a hadosztályok részletes szervezési tervét ismertette a magyar tábornok. Kuznyecov válaszában leszögezte: „Parancsnokságom megbízott, hogy a következőket közöljem Önnel: A szovjet kormány már hozzájárult egy magyar hadosztály felállításához. Malinovszkij marsall megkapta az erre vonatkozó utasításokat. Kormányunk és parancsnokságunk úgy véli, hogy a magyar hadosztály felépítése maguknak a magyaroknak az ügye, olyat szervezzenek, amilyen Önöknek jó." Ezután a szovjet tábornok közölte még, hogy a hadosztályhoz szabadon engednek magyar hadifoglyokat, és a 2. Ukrán Front birtokában levő zsákmányolt fegyvereket is juttatnak. A hír közlését Vörös megköszönte, és a további nagy terveiről, egy egész hadsereg ilyen formájú szervezéséről kezdett beszélni: „Csak egy hadosztály szervezéséről van tudomásom — válaszolt a szovjet fél —, de úgy vélem, hogy továbbiak szervezése attól függ, miként hajtják végre ennek a hadosztálynak a felállítását". Vörös végül többszörös ígéretet tett a szervező munka gyors megindítására, az erők totális mozgósítására, a hadsereg demokratikus szellemű átalakítására és a csapatok mielőbbi harcbavetésére, hogy ne csak „a nemzetgyűlésben" és „az asztal mellett" beszéljenek együttműködésről és az orosz, valamint a magyar csapatok barátságának kialakulásáról, mert az „a harctéren születik". Kuznyecov válaszában találóan fejezte ki az egész magyar katonai vezetés hozzáállásának a lényegét a Németország elleni harchoz, amikor a következő szavakkal zárta le a tanácskozást: „És nemcsak szavakkal, hanem tettekkel is."[48] Az itt kapott értesítés alapján Vörös János Moszkvából azonnal utasítást küldött Debrecenbe, hogy a hadosztály munkálatait azonnal kezdjék

47. Sz. Stemenko: Európa szívében. III. A Fáklya XVI. évf. melléklete, 8. old.
48. A megbeszélésről készült feljegyzést lásd: Magyar—szovjet kapcs. id. dok. 27—35. old.

meg. Ez azonban csak január 16-án érkezett el az őt honvédelmi miniszterként helyettesítő Faragho Gáborhoz. Addig viszont Debrecenben is történt egy-két gyenge és felemás kísérlet a hadseregszervezési munkálatok előre lendítésére.

Már Vörös Jánoséknak a december második felében folytatott tárgyalásokon előadott kéréseinek megfelelően Debrecenben, a szovjet katonai vezetők az előző hetekben fogságba esett vagy átszökött magyar tábornokok és főtisztek egy csoportját december 28-án rendelkezésre is bocsátották, köztük két vezérőrnagyot és több ezredest, alezredest stb. December 29-én megérkezett a 4. Ukrán Front területéről Debrecenbe a volt első magyar hadseregnek Miklós Bélával együtt átállt vezérkari főnöke, Kéri Kálmán ezredes is. Ebből, a volt Horthy-hadsereg tisztjeinek átjutott csoportjából kezdték megszervezni előbb a honvédelmi minisztériumot, majd később a hadseregszervezéshez szükséges katonai hálózatot is.[49] Azonban rövidesen kezdett kiderülni, hogy e csoport elsősorban nem a németellenes harc gyors szervezésével és megindításával foglalkozik, hanem saját és tiszttársaik átmentésével, magas pozíciók és fizetések megszerzésével, s törekvéseik arra irányultak, hogy a demokratikus kibontakozást akadályozzák. Ilyen jellegű tevékenységeik miatt már 1945. január 3-án az MKP vezetői erélyesen tiltakoztak B. Szabó honvédelmi államtitkárnál és a Vörös helyettesítő Faraghonál. Egyben tiltakoztak az ellen is, hogy a kommunistaellenes magatartásáról ismertté vált Kéri ezredes beosztást kapjon a honvédelmi minisztériumban.[50] Kéri azonban, miután Miklós Béla támogatását élvezte, a „katonai főnöki" beosztását megtartotta, mert Faragho Vörös nélkül „nem döntött".[51]

Az ezzel a garnitúrával immel-ámmal megindított szervező munka nem váltott ki nagy bizalmat a 2. Ukrán Front illetékes vezetői között sem. Különösen az volt szembetűnő, hogy mindent a szovjetektől vártak. A személyi állományt és a felszerelést is csak úgy tudták elképzelni, ha megkapják hadifoglyokból és zsákmányolt készletekből. Ilyen kérdésekkel állandóan zaklatták a szovjet szerveket a fegyverszünet megkötése előtti hetekben. Faragho Gábor 5-én tájékoztatást kapott, hogy Debrecenben már 16 ezer magyar hadifogoly van, s 1—2 nap múlva még 4 ezer érkezik, és Jászberényben is van kb. 10 ezer. Erre rögtön újabb tervet készített, és kérte január 10-én a szovjet parancsnokságot annak teljesítésére. Ezt a tervet és a kerületi parancsnokságok azonnali felállítására előterjesztetteket is — a magyar vezetők leírása szerint — a 2. Ukrán Front parancsnoksága korainak tartotta, hiszen még nem volt aláírva a fegyverszüneti egyezmény, amely

49. HIL. Vörös naplója, 1944. dec. 28-i bejegyzés. Uo. Tan. gy. 2599. sz. Kéri Kálmán 1964-es visszaemlékezése. Dr. Munk Károly: A fegyverszüneti szerződéstől a szocialista hadseregig. Zrínyi Katonai Kiadó. Budapest, 1964. 31—36. old.
50. HIL Vörös naplója, 1945. január 3-i bejegyzés.
51. Uo. HIL. Tan. gy. 2599. Kéri Kálmán id. visszaeml.

lehetővé tette volna a hadseregszervezés nemzetközi nagyhatalmi engedélyezését.[52]

A szovjet katonai vezetés érdeklődése tehát egy új magyar hadsereg megteremtése iránt csökkent. Ilyen irányba — mint látni fogjuk — a még jobban vonakodó angol és amerikai szövetségeseivel egyetértésben, a fegyverszüneti egyezmény alapján tervezte megtenni a következő lépést. A magyar katonai vezetés viszont a nagyrészben saját belső, még meglevő és összeszedhető állományra és eszközökre épített alakulatok létrehozását kivihetetlennek tartotta. Pedig Románia és Bulgária példája bizonyította, hogy ezt a formát a szovjet katonai vezetés messzemenően támogatta. Román hadifoglyokat sem bocsátottak még haza hadosztályok szervezése céljából, és ezt a magyar tábornokok is tudták, Vörös János is beszélt róla a minisztertanács ülésén is.[53] Így mind kilátástalanabbá vált gyors bekapcsolódásunk az ország felszabadításáért folyó harcba. Ez a helyzet elégedetlenséget, éles kritikát váltott ki a demokratikus baloldali erők és pártok soraiban, s ez viszont még jobban fokozta az említett tiszti csoport önigazoló, a szovjet szerveket mindenféle katonai kéréssel egyre jobban ostromló tevékenységét. Ezt a célt maguk között nyíltan is kimondták és naplóikban le is írták. Pl. Vörös naplója január 13-i bejegyzésében azt olvashatjuk, hogy Kéri ezredes összehívta a minisztériumban tiszti csoportját és „tájékoztatta a megjelenteket, hogy az egyes belpolitikai pártok türelmetlenkednek a hadsereg-felállítás miatt. Ezért délután össze kell írni újból a hadsereggel kapcsolatos sürgős kérelmeket, amelyek azután jó igazolások lesznek a későbbiek folyamán, hogy nem mi nem dolgozunk, hanem az itteni szovjet parancsnokság kötötte meg a kezünket."[54]

Az ilyen önigazoló és elterelő tevékenység még Miklós Bélának is feltűnhetett, mert január 15-én a szovjet kormányhoz és katonai szervekhez írt „újabb" feljegyzés és kérés továbbítását már nem is engedélyezte. A miniszterelnök „elküldéséhez még miniszterelnöki szám alatt sem járult hozzá. Az átiratot — írták Vörös naplójában — az orosz kormány zaklatásának minősíti."[55]

Mint fentebb érintettük, január 16-án érkezett meg Debrecenbe Moszkvából Vörös János sürgönye, amely a Kuznyecov vezérezredes által közölt egy hadosztály szervezésére vonatkozó utasításokat tartalmazta. Vörös utasítása — ellentétben a korábban általa tervezett hadifoglyok helyett — önkéntesek toborzását és sorozását írja elő, de a tiszteket továbbra is a hadifoglyok közül kérte biztosítani.[56] Jellemző, hogy Debrecenben arról kezdenek vitát katonai

52. Uo. 1945. jan. 5-i és 10-i bejegyzés.; HIL Tan. gy. 2599. sz. Kéri Kálmán id. visszaeml.
53. Lásd: Id. NK. 1945. febr. 1-i ülésének jkv-e.
54. HIL Vörös naplója, 1945. jan. 13-i bejegyzés.
55. Uo. 1945. jan. 15-i bejegyzés.
56. HIL. HM. 1945. Eln. I. doboz, 20 047. sz. (A sürgöny szövege.)

berkekben, hogy hadifoglyok szabadon bocsátására számítsanak, vagy toborzást kezdjenek. Faragho még január 16-án a 2. Ukrán Front politikai osztályához siet a kérdéssel, ahol határozottan a toborzást ajánlják. Erre a magyar miniszter azonnal repülőket kért a toborzási ívek széthordására, de a szovjet fél az elegendő rendelkezésre álló időre hivatkozva nem tud repülőgépet biztosítani.[57] A rendelkezésünkre álló anyagokból arra következtethetünk, hogy miután a toborzás nagyobb területre kiterjedően kívánta meg a nem kevés fáradsággal járó effektív munkát, a megkezdett tevékenység lelohadt. A kitartó és szívós szervező munka helyett új vita indult a tisztek között arról, hogy toborzással teremtsék-e elő a hadosztály legénységét vagy sorozzanak. Faragho és Miklós Béla, Vörös naplójának a tanúsága szerint, a toborzás mellett a sorozást is akarták, mert az előző nem lesz „kielégítő eredményű".[58] A vitát végül a január 18—19-i, a minisztertanács 5. ülése elé is bevitték, ahol a sorozást akaró katonákat még a honvédelmi államtitkár is támogatta, de a kommunista miniszterek „a toborzás mellett szólalnak fel — rögzítette a jegyzőkönyv —, mert nem abból kell kiindulni, hogy a hadosztály felállítása szükséges, hanem abból, hogy egyet sürgősen fel kell állítani. Toborzottak a németek elleni harcban a leglelkesebbek, így a leghasználhatóbbak lesznek." Ezek hatására a kormány a sürgős toborzás mellett foglalt állást, és a másnapra elnapolt (folytatólagos) minisztertanácsi ülésen újra megtárgyalta a már december közepén elkészült, és kormányülésen már egyszer jóvá is hagyott toborzási felhívás szövegét. A kormány a hadosztály költségeire Faragho előző napi írásbeli megkeresése alapján az 50 millió pengős kiadási tervet tudomásul vette.[59]

A fenti döntéseknek megfelelően még január 19-én a miniszterelnök levélben is fordult Szuszajkovhoz, hogy a 6 pontban felsorolt tennivalókat a szóban forgó hadosztály felállításához engedélyezze, és azok elvégzéséhez nyújtson segítséget. Érdekes, hogy Miklós Béla ebben a levelében a minisztertanács döntése ellenére az első pontban az önkéntesek toborzása mellett sorozás engedélyezését is kérte 14 városban, majd hadifogoly tisztek kiengedését, laktanyák visszaadását, kiegészítő parancsnokságok és közös összekötő törzsek felállítását, valamint a szükséges zsákmányanyagok rendelkezésre bocsátását.[60]

Ez a nekilendülés azonban kicsit későn indult meg. A kormány, főleg a katonai vezetők, illetve volt katonatisztek miatt, túl későn jutott el arra az álláspontra, hogy zömmel saját erőből kell kiállítani az első magyar seregtesteket, és azokat a lehető leggyorsabban és saját elhatározásunkból

57. HIL. Vörös naplója, 1945. jan. 16-i bejegyzés.
58. Uo.
59. Id. NK. 1944. jan. 18—19-i ülésének jkv-e, és UMKL XVII/1-a Debreceni PM. I/a ü. oszt. (15 063. sz. irat.)
60. UMKL. II/1-a, ME-ség töredékes iratai. B/IV/1. 505/1945. sz.

önként kell harcba vetni a német-nyilas bitorlók kiűzésére és szétzúzására. Így mind a korábbi, mind pedig az ideiglenes kormány létrejötte utáni próbálkozások és elég gyenge, sokszor felemás kísérletezések nemcsak a fasiszta szövetséggel való szakításban és a Németország elleni hadüzenet meghozatalában jártak késlekedésekkel, hanem a fentieknek a megtörténte után, a fasizmus elleni *tényleges* központi *fegyveres fellépésünk is kitolódott, s nem is tudtuk elérni*, illetve *megkezdeni azt a fegyverszüneti egyezmény megkötéséig*. Ezért elmulasztottuk azt a lehetőséget is, hogy az ország Hitler-ellenes harca, ha utolsónak is a nemzetek sorában, de saját elhatározásából folyó, önkéntes harc legyen és úgy is értékeljék, mint Romániáét és Bulgáriáét, ne pedig fegyverszüneti egyezményben előírt és abból következő, kötelező függetlenségi és antifasiszta harc.

Ez a lehetőség és kérdés a december végén megindult és január közepéig tartott szövetséges hatalmak közötti magyar megadási feltételeket kialakító tárgyalásoknak is témája volt. De ezek a megbeszélések más kérdésekben is igen fontos döntésekkel járultak ahhoz, hogy Magyarország képviselői 1945. január 18-án kézhez kapják és 20-án aláírják azt a fontos nemzetközi dokumentumot, amely az igazságtalan és vesztes háború, és az abból következő ránk rótt kötelezettségek és terhek ellenére is a népi Magyarország egyik legfontosabb induló okmánya is. Ezért e tanácskozásokat is részletesen meg kell vizsgálnunk.

A három antifasiszta nagyhatalom között a tanácskozások a magyar fegyverszüneti feltételek végleges megszövegezésére az ideiglenes kormány megalakulása után rövidesen elkezdődtek. A szovjet kormány a debreceni kormány fegyverszünet-kérését az angol és amerikai kormánynak továbbító 1944. december 25-i értesítésében már arról is tájékoztatta partnereit, hogy „a Magyarországgal kötendő fegyverszünet feltételeivel kapcsolatos tárgyalásoknak haladéktalanul meg kell kezdődniök a szövetséges kormányok között Moszkvában".[61] Ez a szovjet közlés a magyar feltételekről történő tárgyalásról tulajdonképpen nemcsak kezdeményezés volt, hanem válasz is az angol és amerikai fél október 15-e utáni többszöri e vonatkozású felajánlkozására, ti. hogy folytassák az október 15-e sikertelensége miatt abbahagyott munkát. Pl. az amerikai kormány már november 10-én levélben értesítette erről Molotovot, majd az amerikai külügyminiszter december 18-án hasonló javaslatot tett

61. Foreign Relations... id. dok. 1944. III. köt. 937. old. (Gromiko, a Szovjetunió washingtoni nagykövete dec. 25-i „aide-memoire"-ja az USA külügyminisztériumának, Stettinius dec. 26-i sürgönye Moszkvába Harrimannak és Harriman december 25-i sürgönye a külügyminiszternek, amely Dekanozov dec. 25-i közlése Harrimannal és John Balfourral Magyarországról.), továbbá, Magyar—szovjet kapcs... id. dok. 23. old. (A szovjet kormány dec. 25-i azonos szövegű üzenete az angol kormánynak.)

moszkvai nagykövetének mind szovjet, mind angol irányba értendően.[62] Ezért tehát érthető, hogy a nyugati partnerek a szóban forgó tárgyalás újrakezdésére azonnal készneк mutatkoztak. Ennek alapján a szovjet külügyminiszter már 26-án elküldte az USA és Anglia moszkvai képviselőinek a meghívót a 27-én újrakezdendő megbeszélésekre.[63]

Mint az előzőekből ismert, mindhárom nagyhatalom már 1944. augusztus vége és október eleje között külön-külön kidolgozta a Magyarországnak akkor szánt fegyverszüneti feltételeit, és azoknak az összeegyeztetését a szovjet javaslatok alapján október közepén egyszer már meg is kezdte. Így, ha a mostani magyar partner teljesen új alakzatot is jelentett, és a körülmények is sokban újak voltak, mégis ez az 1944-es őszi munka mintegy előzményül, előkészítésül szolgált a végleges feltételek év végén megkezdett kidolgozásához. Miután viszont a megelőző fejezetekben részletesen tárgyaltuk az akkor kidolgozott javaslatokat[64] — itt nem látszik szükségesnek azokat újra megismételni. Ezért a továbbiakban az igen lényeges december végi és január eleji változtatások szintén részletes vizsgálatát az e helyekre történő utalással, ill. összehasonlításukkal végezzük el.

Az 1944. december 27-én Molotov elnökletével és Harriman moszkvai amerikai nagykövet, valamint Balfour brit ügyvivő részvételével megindult háromhatalmi tanácskozással 1945. január 15-ig egy, a rendelkezésre álló amerikai külügyminisztériumi hivatalos dokumentum kiadványok tanúsága szerint, hét alkalommal tartott megbeszélés-sorozat kezdődött el a 3 szövetséges között, a magyar fegyverszüneti feltételek megfogalmazásáról, amelyet január 15-én még kiegészített egy tárgyalás a két közvetlenül érdekelt kisebb szövetséges, Jugoszlávia és Csehszlovákia képviselőinek a bevonásával. Majd mindezek után január 18-án, ill. 19-én még két összejövetel történt a magyar delegáció részvételével, és csak e tíz alkalom tárgyalása után került sor a végleges feltételi pontok aláírására, január 20-án.

A december 27-én délután 5 órakor kezdődött megbeszélésen Molotov külügyminiszter a megnyitó szavak után összefoglaló tájékoztatást adott a magyarországi helyzetről, az új magyar kormány létrehozásáról, annak a nagyhatalmakhoz már elküldött céljairól, terveiről és fegyverszüneti kéréséről, valamint arról, hogy név szerint milyen fegyverszüneti küldöttség megérkezésére számíthatnak. A két nyugati hatalom képviselője válaszul közölte a tanácskozások megkezdésének fontosságát, bár mindkettő hangsúlyozta, hogy csak most várja kormánya újabb és részletes utasításait a tárgyalásokhoz. Ezeket ők csak a következő napokban fejthetik ki. Ezt követően a szovjet külügyminiszter átnyújtotta a már elkészített új tervezetet a magyar fegyver-

62. Uo. 927. old. Harriman 1944. nov. 10-i sürgönye a külügyminiszternek és 935. old. Stettinius dec. 18-i távirata Harrimannak.
63. Uo. 938. old. Harriman dec. 26-i sürgönye a külügyminisztériumnak.
64. Lásd: II. fejezet... (Az USA és a brit tervek), és IV. fejezet. (szovjet terv).

szüneti feltételekről, amelyet az amerikai nagykövet jelentése szerint, így indokolt meg: „Molotov aláhúzta, hogy a körülmények némileg megváltoztak, amióta a Szovjetunió az eredeti tervet javasolta a feltételekről, és hogy most tanácsosnak tartják egy újabb terv előterjesztését". Az új tervvel kapcsolatban a miniszter kiemelte, hogy az 6 változtatást tartalmaz az eredeti szovjet javaslathoz képest.[65] Ezek sorrendben a következők:

1. A bevezető részben „Magyarország Kormányzója és kormánya" szavakat a bekövetkezett változásoknak megfelelően „Magyarország Ideiglenes Nemzeti Kormánya" szavakkal helyettesítették. Ezzel kapcsolatban még Molotov az átmenetet igen körültekintően megmagyarázandó a következőket mondotta: „minthogy most a kormányzó a németek kezén van, valamennyi küldött, aki eredetileg azért jött Moszkvába, hogy fegyverszünetről tárgyaljon Horthy nevében, visszatért Magyarországra, hogy csatlakozzon az Ideiglenes Kormányhoz, kivéve Szent-Iványi Domokost, aki összekötőként Moszkvában maradt". A bevezetőben még a következő változás történt: miután a felszabadult területeken létrejött új magyar hatalmi viszonyok és a hadműveletek előrehaladása folytán nincs szükség „előzetes feltételek" kiszabására, ezért minden említés kimaradt itt is, és az egész tervezetből is a volt előzetes feltételekre!

2. A javasolt új első cikket a szovjet szerzők jelentősen átalakították. Már nem a jövő feladataként, hanem mint bekövetkezett helyzetre hivatkozva írják: „Magyarország kilépett a Szovjetunió és más Egyesült Nemzetek elleni háborúból és miután minden kapcsolatot megszakított Németországgal, belépett a háborúba és hadat visel a szövetségesek oldalán Németország ellen azzal a céllal, hogy helyreállítsák Magyarország függetlenségét és szuverenitását, aminek az érdekében nem kevesebb, mint nyolc gyalogos hadosztályt ad kisegítő egységekkel együtt." Ezek a magyar seregtestek a „szövetséges (szovjet) főparancsnokság" általános irányítása alatt tevékenykednének és a harcok végeztével lefegyvereznék azokat.

Ennél a javasolt új megfogalmazásnál fel kell hívni a figyelmet, hogy az arról tanúskodik, miszerint a szovjet kormány igen nagy előlegezett jóindulattal és bizalommal viseltetett a debreceni kormány iránt. Ugyanis az utóbbiak késlekedése ellenére is úgy fogalmazták meg e pontot, mintha már nemcsak a szakítás és hadüzenet történt volna meg Németországgal, ami ekkor, december 27-én még szintén csak „folyamatban" volt, hanem már ténylegesen harcolna is Magyarország a szovjet csapatok oldalán függetlensége visszaszerzéséért. A végső szövegből, mint később szó lesz róla — miután addig sem következett be az ország tényleges harca Németország ellen —, sajnos ezt az egész utolsó részt törölni kellett az első pontból! Emellett amerikai és angol ellenzésre az egész pont is átalakult.

65 Lasd reszletesen IV fejezet

3. Változás. A még 1944 októberében megfogalmazott javaslat volt III. cikkéből az előzetes feltételekre való hivatkozás szintén kimaradt. Később a korábban még a cikkben szereplő német katonai személyek lefegyverzésére és átadására vonatkozó mondatnak az első ponthoz történt csatolása miatt a régi III. cikk előbbre került egy hellyel az összes utána következővel.

4. Magyarország számára igen kedvezően változtatta meg a szovjet fél a régi XIII. pontot is, mégpedig a jóvátétel összegére és idejére vonatkozóan. Az új javaslatban a szovjet kormány a Szovjetunió mellett Jugoszláviát és Csehszlovákiát is felsorolta e cikkben, továbbá a korábbi 400 millió dollár jóvátételi javaslat helyett az *összes fizetendő* kártérítés összegét 300 millióra csökkentette, és az előző 5 év helyett 6 év alatt írta elő megfizetni. Ezzel a Magyarországnak szovjet részről javasolt jóvátétel összege ugyanúgy, mint Finnországnak és Romániának, összesen 300 millió dollár lett. Viszont ezek az országok a megadott összeget csak a Szovjetuniónak tartoztak fizetni. Ezzel szemben a szovjet javaslat szerint Magyarország a Szovjetuniónak 200 millió dollárt, Jugoszláviának és Csehszlovákiának együttesen 100 milliót fizetne. Indokként ekkor került bele a magyar szövegbe is a következő mondat: „... tekintetbe véve, hogy Magyarország nemcsak megszüntette a háborút az Egyesült Nemzetek ellen, hanem hadat is üzent és háborút visel Németország ellen, a felek abban állapodtak meg, hogy Magyarország az okozott károkat nem teljes egészében, hanem csak részben téríti meg". Az indoklás alapja itt is előlegezett bizalom volt. Sajnos, e pontból is ki kellett hagyni később azt a részt, hogy Magyarország háborút is *visel* Németország ellen!

Az 5. változtatás a két nyugati szövetséges érdekeinek figyelembevétele alapján következett be a XIX. pontban. Ez a pont intézkedett eredetileg a Szövetséges Ellenőrző Bizottság létrehozásáról, és a szovjet főparancsnokság általános irányítása alatti tevékenységéről a fegyverszünet teljesítése fölött, egészen a megkötendő békeszerződésig. A nyugati hatalmak, hogy befolyásukat minél jobban megőrizzék, el szerették volna érni, hogy eltérően az olaszországi saját gyakorlatuktól, itt nekik egyenrangú beleszólási joguk legyen a SZEB munkájába. Ezt kompromisszummal megoldani szándékozóan, a szovjet fél elfogadta javaslatában a bolgár fegyverszüneti egyezmény olyan megfogalmazását, hogy a kizárólagos szovjet vezetés az európai háború befejezéséig (ezt az időt jelölték a SZEB első szakaszának, míg ettől a békekötésig, a másik szakasz nevet kapta) vitathatatlanul érvényesüljön a szöveg megfogalmazásában is. Viszont a 2. szakaszra vonatkozóan nem kívánta elkötelezni magát a szovjet javaslat semmilyen irányban. Ebből később is igen éles vita folyt a megbeszéléseken.

6. A szovjet külügyminiszter hatodikként azt jelölte meg újnak a beterjesztett módosított szövegben, hogy egy kiegészítő cikket szándékoznak beiktatni, amely törli, érvényteleníti a szomszédos országok rovására kötött

német—magyar egyezményeket, az 1938. november 2-i és az 1940. augusztus 30-i bécsi döntőbizottsági határozatokat.[66]

A nyugati hatalmak megbízottai részben időt kértek a szovjet módosítások tanulmányozására, részben már kormányuk korábban kialakított álláspontját ismertették. Harriman aide-memoire-ként átadta kormányának még 1944. november 2-i utasítását a magyar jóvátétellel kapcsolatosan. Ennek a lényege az volt, hogy 1. vagy töröljék a szövegből a konkrét összeget, nyitva hagyva az utat annak későbbi meghatározásához, vagy 2. a fenti szovjet változtatásban már elfogadott összeget adni 6 éves törlesztéssel. De ehhez is követelte a SZEB jóvátételi osztályának a létrehozását, amely a háromhatalmi alapon működne, és esetleg a kis országok képviselőit is bevonnák később meghatározandó jogkörrel. A 2. pontra vonatkozóan még a jóvátételi osztály munkájának elveiről fejtette ki álláspontját. Így a szállítandó áruk harmadik országba nem vihetők, értéküket világpiaci árakon megállapítva kell számolni, a szállítást úgy kell ütemezni, hogy a normális kereskedelmet ne akadályozza stb. stb.

Ezeknek az amerikai kívánságoknak mindegyike az USA tőkés köreinek a közvetlen érdekeit tartotta szem előtt vagy úgy, hogy eleve kiiktassa a konkurrenciát, vagy úgy, hogy később határoztassék meg a jóvátétel összege, hogy ezzel hosszú ideig kézben tarthassák a volt ellenfél-országot. Ezért történt az a közlés is, a fentiekkel kapcsolatban, hogy: „Amennyiben a Szovjet Kormány nem hajlandó elfogadni a ... javaslatok valamelyikét — szólt az USA kormányának utasítása —, Önnek világosan tudtára kell adnia írásban, hogy noha nem tagadjuk meg a magyar fegyverszünet aláírását az Egyesült Államok nevében, elhatároljuk magunkat a XIII. cikk és annak bármilyen függeléke tekintetében."[67]

Az angol ügyvivő a jóvátételi áruk árának meghatározására vonatkozóan ígért részletesen kifejtendő álláspontot a pontonkénti tárgyalás idejére. Végül a résztvevők megállapodtak, hogy december 29-én folytatják munkájukat a magyar feltételek megszabására.[68]

Még 1944. december 27-én este küldték el Washingtonból az amerikai nagykövet számára kormánya újabb utasításait a magyar feltételeket megszabó tárgyalásokra vonatkozóan. Ezeknek az utasításoknak az általános kiindulópontja a tárgyalások folytatását sürgető állásponton túl a következő: „A katonai és politikai események alakulása Magyarországon nem változtatták meg semmilyen alapvető formában az USA külügyminisztériumának véleményét Magyarország megadásának feltételeiről..."[69] Ez, úgy tűnik,

66. Valamennyi szovjet változtatási javaslatot lásd: Foreign Relations... id. dok. 1944. III. köt. 940—941. old., Harriman 1944. dec. 27-i jelentése az USA külügyminisztériumának.
67. Uo. 942. old. és 922—923. old. Az ügyvezető külügyminiszter sürgönye Kennan moszkvai USA ügyvivőnek, 1944. nov. 2.
68. Uo. 942. old.
69. Uo. 938. old. Stettinius ügyvezető külügyminiszter 1944. dec. 27-i sürgönye Harrimannak.

szemben a szovjet pozitív irányú változásokkal, figyelmen kívül hagyta azt a különbséget, amely a társadalmi-gazdasági alapokban, katonai, politikai és ökonómiai célkitűzésekben a Horthy-rendszer, illetve az új, demokratikus hatalom között a fegyverszünet teljesítésére is nagymértékben kihatóan megvolt. Vagyis, az Egyesült Államoknak mindegy volt, hogy a reakciós és konzervatív volt uralkodó körök egy részével, vagy az ország demokratikus erőivel kötik-e meg a fegyverszünetet.

Úgy tűnik, hogy az USA Angliával együtt a tőkés érdekek meghatározó szerepe miatt, csak addig tudott pozitív irányba eljutni a különböző társadalmi erők megítélésében, hogy utóbbiakkal is kész volt fegyverszünetet kötni.

A fenti washingtoni utasítások két részletkérdésben fejtettek ki lényegesebb álláspontot. Az egyik, Anglia javaslata alapján, Magyarország esetleges németellenes katonai szerepének meghatározását, a másik a magyar jóvátételekkel kapcsolatos korábban kifejtett USA vélemény megerősítését érintette. Az elsővel szükséges részletesebben foglalkozni. „Mivel az esetleges magyar segítség értéke a Németország elleni háborúban olyan kérdés, amit az oroszok képesek a legjobban megítélni. Az USA külügyminisztériuma ebben a helyzetben nem tehet többet, minthogy ismételten hangsúlyozza, hogy a bolgár fegyverszünet első cikkét előnyben részesíti a román fegyverszünet 1. cikkével szemben, mint Magyarország részére szolgáló modellt."[70]

Így magában, a két szóban forgó változat ismerete nélkül ez a megfogalmazás nem sokat mond. De, ha összehasonlítjuk a román és bolgár cikkeket, nyomban kiderül az angol és amerikai „ismételt hangsúlyozás" célja. A román fegyverszünet 1. pontja megfogalmazását szinte szó szerint követte Magyarországra átültetve a fenti, 2. változtatás alatt tárgyalt új szovjet javaslat.[71] A bolgár egyezmény első pontja a szövetségesekkel szembeni ellenségeskedések abbahagyásának és a Németországgal való kapcsolatok megszakításának, valamint a Bulgáriában levő német katonai erők lefegyverzése és átadása, majd a német csatlós országok polgárainak internálása feladatának leszögezése után a következőket írta: „Bulgária kormánya elvállalja, hogy fenntart és elérhetővé tesz olyan szárazföldi, tengeri és légi erőket, amilyeneket tőle megkívánnak szolgálatra a szövetséges (szovjet) főparancsnokság általános irányítása alatt. Ezeket az erőket nem szabad szövetséges területen felhasználni az érintett szövetséges kormányok előzetes beleegyezése nélkül". Ezután a Németország elleni háborút követő demobilizálás kötelező végrehajtását írta elő.[72]

70. Uo. Ez az álláspont eredetileg az angoloktól indult ki. „Az USA külügyminisztériuma egyetért azzal — írta az angol javaslatról Stettinius nov. 28-án —, hogy a bolgár fegyverszüneti feltételek első cikke mint modell kívánatosabb a román fegyverszüneti feltételek megfelelő cikkénél. El szeretnénk kerülni minden komplikációt, miszerint Magyarország megkapja a hadviselő partner státusát." (Uo. 931. old.)
71. A román fegyverszünet szövegét lásd: Orosz—román fegyverszüneti egyezmény. id. dok.
72. A bolgár fegyverszünet szövegét lásd: Foreign Relations... id. dok. 1944. III. 465—467. old.

Míg a román formula, a hadüzenettel együtt a hadosztálylétszámot is előírva, a fasiszta szövetség elleni aktív harcot állította Románia feladatainak középpontjába, addig a bolgár változat e téren passzív fogalmazású volt, sem a hadüzenetet, sem a németellenes harcot nem írta elő. Az utóbbit az idézett részben esetleges megfogalmazással találjuk csak meg. Vagyis a román „modell" megfogalmazási formája és céljai is aktívan segítette a háború végét, a szovjet hadseregek gyorsabb előrenyomulását délkelet felől Németországba. A bolgár viszont formailag passzív volt ezekben az irányokban, és azt is eredményezheti, hogy a baloldali erők nem juthatnak fegyverhez! Ezek az alapvető különbségek adják meg a magyarázatát annak, hogy 1944/1945 fordulóján miért részesítette Anglia, majd az USA is előnyben a „bolgár modellt" Magyarország számára is!

Az idézett amerikai utasítások végül előírták, hogy Harriman Moszkvában közölje, hogy az USA leendő magyarországi missziója készen áll, és a fegyverszünet aláírása után nyomban Debrecenbe kíván utazni. Hasonló utasításokat kapott a brit ügyvivő is a leendő angol missziót illetően, amely már Olaszországban várta a magyarországi események tisztázódását.[73]

A következő hármas megbeszélésre december 29-én délután került sor, amelyen már a pontonkénti megfogalmazást is megkezdték. A szovjet külügyminiszter azzal nyitotta meg a tanácskozást, hogy emlékiratot adott át válaszul az amerikai kormány nézeteit tartalmazó és 27-én Harriman által átnyújtott, a magyar jóvátétellel kapcsolatos feljegyzésre. A szovjet válasz tömören összefoglalva a következő hét részre tagoltan fejtette ki mondanivalóját:

1. Elvetette azt az amerikai indítványt, hogy a magyar fegyverszünet ne tartalmazzon konkrét összeget a kártérítésre. Vagyis, hogy eltérjen a Romániával és Finnországgal szemben alkalmazott ez irányú szabályozási módszertől.

2. Németország volt csatlósainak jóvátételi összegei „többszörösen alatta vannak a tényleges veszteségeknek", amelyeket okoztak. Ezek az összegek az illető országoknak nem jelentenek leküzdhetetlen akadályt, és lényegesen nem befolyásolják az európai gazdasági életet. „Ezért a szovjet kormány fenntartja véleményét, hogy a magyar jóvátétel, amit a több mint szerénynek számító 300 millió dolláros számjegyben jelöltünk meg (amiből 200 milliót a Szovjetunió kap és 100 milliót Csehszlovákia és Jugoszlávia) nem adhat aggodalomra alapot, hogy esetleg (vagyis a jóvátétel) túlzott mértékben akadályozhatja az általános talpraállást, vagy alááshatja Európa stabilitását."

3. A jóvátételi összegek „mértékletességét" éppen Magyarország esete illusztrálja legjobban, hangzott a következő szovjet érvelés. A 6 év alatt

73. Uo. 939—940. old.

fizetendő kártérítés évi 50 millió dolláros terhe a háború előtti 5 békeév átlagos exportjának évenkénti mintegy egyharmadát teszi ki. Vagyis Magyarország — magyar adatok szerint — 1934—1938-ban átlagos évi 143 millió dollár értékű árut exportált. Tehát az export mintegy kétharmada továbbra is magyar rendelkezésre fog állni! Nemzeti jövedelem vonatkozásában az arány a következő. 1938-ban Fellner Henrik, akkori magyar közgazdász számításai szerint Magyarország nemzeti jövedelme 1,4 milliárd dollárra rúgott. Az évi 50 millió ennek csak 3,5%-a. „Az ilyen mértékű jóvátétel — összegezi az emlékirat — nem veszélyezteti sem magának Magyarországnak a gazdaságát, sem Európa gazdaságát." Ebből még az is következik, hogy teljesen fölösleges korlátozni a kártérítést kapó országot a jóvátételként hozzákerülő árucikkek felhasználásában, mert azok elhanyagolhatók az összeurópai forgalomhoz képest.

4. A szovjet fél elveti azt az amerikai indítványt is, hogy a kártérítési szállítások értékét azon az áron állapítsák meg, amelyek „jelenleg vannak érvényben a világpiacokon". Ezek a rendkívüli háborús és háború utáni körülmények abnormális árai. Sőt, ezzel kapcsolatban bírálólag megjegyzi: „kísérleteket figyelhettünk meg és figyelhetünk meg jelenleg is, hogy a semmivel tegyék egyenlővé még azokat a minimális jóvátételi összegeket is, amelyek már helyet kaptak a fegyverszüneti egyezményekben vagy azután kapnának helyet a Magyarországra vonatkozó fegyverszüneti egyezményben".

5. A fentiekhez kapcsolódva a Szovjetunió ugyanúgy, mint Románia és Finnország esetében, az 1938-as stabil árszintet veszi alapul a szállításoknál, és az elszámolás az amerikai dollár szilárd aranyparitását alkalmazza, vagyis egy uncia arany értéke 35 dollár. Ezek ellen a fenti országok esetében a szövetségeseknek nem volt ellenvetésük! Ugyanakkor Magyarország számára is biztosítja a szovjet fél — amit a román és a finn kormány óhajának megfelelően nekik megadott —, hogy az 1938-as világpiaci árakat gyáripari termékeknél 10, és nehézipari berendezéseknél 15%-kal felemeli.

A hatodik megjegyzés leszögezte, hogy a magyar jóvátétel összegét 400 millió dollárról már Churchill és Eden 1944 októberi moszkvai látogatása idején 300-ra csökkentették, amelyből a Szovjetunió csak 200-at kap. Tehát ezt az amerikai kérést már teljesítették.

Végül pedig a szovjet kormány szükségtelennek tartotta a finn és román tapasztalatok alapján, hogy a SZEB-en belül külön háromhatalmi, jóvátételi osztályt létesítsenek. Viszont lehetségesnek ítélte, hogy magyar jóvátétel behajtásában érdekelt jugoszláv és csehszlovák képviselők a SZEB ez irányú munkájába való bevonásáról tanácskozásokat folytasson.[74]

74. Uo. 948—950. old. Harriman 1944. dec. 30-i sürgönye a Küm.-nek, amely az egész szovjet „aide-memoire"-t tartalmazza.

A fenti szovjet emlékiratot nem vitatta meg rögtön a tanácskozás, hanem megkezdte a szöveg pontok szerinti megfogalmazását. Az előterjesztett szovjet bevezető angol javaslatra kiegészült azzal a mondatrésszel, hogy a 3 nagyhatalom a „Magyarországgal hadban álló Egyesült nemzetek nevében" cselekszik. Így ez már végleges megfogalmazású lett. Az első pont a szovjet javaslathoz képest lényegesen átalakult az itt elfogadott végleges formájában. A nyugati felek követelésére a bolgár „modellhez" igazították azt, azzal az eltéréssel, hogy a román egyezményhez hasonlóan benne maradt a hadüzenetre mint pozitív tettre való hivatkozás, és a kiállítandó, s a Szövetséges (Szovjet) Hadsereg Főparancsnokság „rendelkezésére" bocsátandó seregtestlétszámot 8 hadosztályban állapította meg. Bekerült még e pontba a későbbi lefegyverezésre vonatkozó, a bolgár dokumentumban megtalálható hasonló mondat is. Ugyanakkor teljesen kimaradt Magyarország Németország elleni függetlenségi háborújára való hivatkozás, egyáltalán arra a közvetlen kötelezettségre való utalás is, hogy az ország maga is vegyen részt a harcban! Az e pontban való szovjet kompromisszumos engedmény lényegileg csak formai volt, hiszen Bulgária a számára még negatívabb megfogalmazású megfelelő cikkely ellenére, illetve alapján egy több mint 100 ezres hadsereggel vett részt, többek között éppen Magyarország területén is, a fasizmus elleni harcokban!

A 2. ponttól a 10-ig terjedően — kivéve kisebb kiegészítéseket és pontosításokat — lényeges vitakérdés sem merült fel külön-külön. Viszont a bolgár fegyverszünet mintájára, ha lehet, még annál hatékonyabban kívánta Anglia és az USA együttes álláspontjának megfelelően Harriman is csökkenteni Magyarország vonatkozásában a katonai helyzet egyes függvényekénti szovjet általános irányítás hatékonyságát. Ezt a célt szolgálta az az egész vitán végighúzódó törekvésük, hogy a fegyverszünet szövegében minél több előforduló helyen a „Szövetséges (Szovjet) Főparancsnokság" szavakat a „Szövetséges Ellenőrző Bizottság" szavakkal helyettesítsék.[75] Ez a törekvés része volt annak a célnak, hogy a SZEB-et *legalább* a fegyverszünet második szakaszában, de ha lehetséges már az elsőben is, olyan szervként hozzák létre Magyarországon, ahol a 3 nagyhatalom képviselőinek teljesen egyenlő joguk van. Így meg tudnák kötni a szovjet katonai vezetés kezét is saját érdekeiknek megfelelően.

A román fegyverszüneti egyezmény egyik pontjában sem fordult még elő a SZEB neve, vagy a reá való hivatkozás, kivéve azt, amelyik arról intézkedett, hogy létre kell hozni a fegyverszünet teljesítésének ellenőrzésére. Helyette szinte minden pontban a „Szövetséges (Szovjet) Főparancsnokság" szerepelt felelős végrehajtó szervként, mint ahogyan az olasz fegyverszüneti egyezményben fordítottan, az ott tevékenykedő amerikai és angol csapatok Főparancs-

75. Uo. 945—946. old. (A SZEB-re vonatkozó javaslat angol eredetére lásd: Uo. 931. old. Stettinius 1944. nov. 28-i sürgönye Moszkvának.)

noksága![176] Viszont a bolgár egyezményben már igyekeztek a nyugati hatalmak érvényesíteni formai oldalon is fenti politikájukat. Ott már több helyen az ottani SZEB fordult elő mint végrehajtó szerv. Ezt a formát próbálták a magyar egyezményben még tovább fokozni, még több pontban a szovjet katonai parancsnokságot a SZEB-bel felcserélni. Mindezek hatására, a 10. pontig a kompromisszumot keresve, 3-ban egyezett bele Molotov a SZEB-et szerepeltetni. E pontokban megszabott feladatok messze túlmutattak a hadműveletekkel kapcsolatos teendőkön.

A következő, a 11. pont angol követelésre új megfogalmazást kapott. Ez a cikkely írta elő, hogy a Szövetséges Főparancsnokság, ill. később a SZEB-re is kiterjesztve, valamennyi magyarországi kiadását, funkcionálásához szükséges eszközöket a magyar kormány köteles előteremteni. Az angol megbízott minden korlátozás nélkül kívánta a költségek és kiadások fedezését biztosítani. Vagyis nemcsak a „funkció teljesítésére" vonatkozó kiadásokét. A 12. pontnak, a jóvátételről szólónak a vitáját, a kormányok további utasításait várva, elhalasztották a tárgyalt vitanapon. A 14. pontban szintén a SZEB került a Főparancsnokság helyébe. Viszont visszautasított Molotov ilyen cserét a 16. pontban, és beleegyezett végül abba (2-án), hogy a 17.-ben mindkét szerv neve fel legyen tüntetve. A függelékekhez tartozó néhány észrevétel után 29-én a tanácskozás véget ért. Ekkor már csak három pontban nem történt megállapodás és a hozzájuk tartozó függelékekben, valamint a külön, a SZEB-re vonatkozó alapszabálytervezetet tartalmazó három hatalom egymás között aláírásra készítendő jegyzőkönyvében.[177] A következő tárgyalásokig azonban egyrészt tisztázódtak, másrészt megmerevedtek az álláspontok.

Még december 30-án elküldték Washingtonból Moszkvába az amerikai külügyminisztérium újabb utasításait. Ebben Stettinius hozzájárulását adta az első pont megfogalmazásához, és az új, a 19. ponttá levált szovjet javaslathoz. Viszont erőteljes érdekvédelemre hívta fel az amerikai nagykövet figyelmét a jóvátételről és a SZEB-ről szóló pontok, valamint az alapszabályról készülő jegyzőkönyv vonatkozásában. „Örömmel fogadjuk a bolgár fegyverszüneti egyezmény XVIII. cikkének modellként való felhasználását a magyar fegyverszüneti feltételek XIX. cikkéhez — írta nevezett a SZEB-bel kapcsolatos pontról —, de szeretnők azt kiegészíteni egy mondattal, amely a fegyverszüneti időszak második felére vonatkozik. Ahogyan a külügyminisztérium 2498. sz. október 21. táviratában jeleztük, erőteljesen síkra kell szállnia ezen álláspont mellett, de nem szabad döntő problémát csinálnia belőle."[178] A hivatkozott hely, a már idézett álláspontot tartalmazta, hogy a második

76. Az előbbit lásd: Orosz—román fegyverszüneti egyezmény. i. m. utóbbit Halmosy Dénes: Nemzetközi szerződések 1918—1945. Id. dok. 543—545. old.
77. Foreign Relations... id. dok. 1944. III. köt. 945—948. old.
78. Uo. 951—952. old.

fegyverszüneti szakaszban a 3 hatalom teljesen egyenrangúan vegyen részt a SZEB munkájában.

Az amerikai álláspont indító okainak lényegére mutató, s ezért elsősorban figyelemre méltó nézetet fejtett ki december 31-i, a külügyminiszternek küldött sürgönyében Harriman nagykövet is, a Szovjetuniónak a jóvátételekkel kapcsolatos álláspontjáról. „Úgy vélem, hogy a legjelentősebb pontja annak az emlékiratnak, amelyet Molotov a magyar jóvátétel kérdéséről átadott nekem, ...annak az elutasítása, hogy az angolok és mi részt vehessünk a jóvátétel-fizetések kezelésében, noha annak a készségnek ad kifejezést, hogy fontolóra veszi a konzultációt Csehszlovákiával és Jugoszláviával." Pedig, írja a továbbiakban a nagykövet, „aki a jóvátételi szállításokat ellenőrzi, gyakorlatilag a magyar gazdaságot is ellenőrizheti és jelentős gazdasági befolyást gyakorolhat más irányokban". (Kiemelés — K. M.) Ennek a *lehetőségnek* a megszerzésére lett volna szükség az amerikai tőkések számára a magyar jóvátétel ellenőrzésében való részvételre. Nem pedig a magyar kártérítés összegének nagysága izgatta a tengerentúli politikusokat. Hiszen erről, egészen reálisan írta ugyancsak e sürgönyében Harriman a következőket: „Be kell vallanom, hogy némileg rokonszenvezem azzal a szovjet állásponttal, hogy évi 50 millió dollár értékű árucikk jóvátételi fizetségként Magyarországtól 6 éven át voltaképpen nem túlzott..." Mégis azt javasolta a külügyminisztériumnak, hogy a fenti amerikai célok elérésére fokozzák a nyomást a szovjet kormányra esetleg még azzal is, hogy álláspontja merevségétől függhet a számára igen fontos kölcsönbérleti szerződések ügyének végleges rendezése.[79]

A külügyminisztérium erre a javaslatra január 3-án válaszolt és közölte: „nem kívánja felvetni a kölcsönbérleti szerződés kérdését ezzel a vitával kapcsolatban. Még mindig hajlunk afelé, hogy elhatároljuk magunkat a jóvátételi klauzuláktól, azonban álláspontunkat ebben a kérdésben bizonyos mértékig módosíthatja a SZEB alapszabályairól folytatott tárgyalások eredménye."[80]

Közben azonban, 1945. január 2-án délután a 3 szövetséges nagyhatalom képviselői megtartották harmadik tanácskozásukat a magyar feltételek kialakításáról. Ezen a szovjet és amerikai fél a jóvátételről és a SZEB-ről szóló pontok, a mellékletek és a SZEB működési szabályzatát, valamint a külön jegyzőkönyvet kivéve minden pontban megegyezett. Az angol fél és a szovjetek között „egy-két kisebb kérdés még vitás" maradt az amerikaiak által is vitatottakon túl is.[81] A tanácskozáson az amerikai nagykövet benyújtotta javaslatát a SZEB alapszabályára vonatkozólag, „kifejtve, hogy elégedetlenek

79. Uo. 952. old.
80. Uo. 955. old.
81. Uo. 953—954. old. Harriman 1945. jan. 2-i jelentése.

vagyunk a jelenlegi helyzettel Romániában és Bulgáriában". Továbbá, sürgette a külön 3 hatalmi jegyzőkönyvet arról, hogy mindhárom hatalomnak rendelkezésére bocsátják a magyarországi katonai információkat.[82]

Harriman a SZEB alapszabályaira tett javaslatát a romániai ellenőrző bizottsággal kapcsolatos, még 1944. szeptemberben kifejtett[83] igények felhasználásával készítette, kiegészítve azt, az azóta ott, és Bulgáriában szerzett tapasztalatokkal. Az utóbbiakat az amerikai külügyminisztérium még 1944. december 29-én küldte el Moszkvába. Ezek szerint az USA a SZEB-ben a következők elérésére törekedett, most már legalább Magyarországon: Meg kell világosan határozni a nyugati képviselőknek a SZEB-ben „betöltött pozícióját és funkcióit", „ismertetni kell a SZEB szervezetét és világosan le kell fektetni azokat a jogköröket, amelyeket a részt vevő szövetséges kormányok képviselői gyakorolnak." Továbbá: „a SZEB szervezetét és funkcióit meg kell változtatni a Németországgal szembeni ellenségeskedések befejezése után". Addig is azonban, tehát az első időszakban, elismerve ugyan, hogy a SZEB ekkor a szövetséges (szovjet) főparancsnokság általános irányításával működik, mégis el kellene érni a „következő jogok" biztosítását számunkra: 1. „Politikai direktívák nem adhatók a SZEB nevében a magyar kormánynak mindaddig, amíg nem kérték ki erről az amerikai és angol képviselők véleményét." És egyet nem értés esetén joguk legyen kormányukhoz fordulni utasításokért. Ez kimondatlanul ugyan, de egyet jelentett volna a vitathatatlan és a teljes vétójoggal, amely a körülmények és a katonai érdekek miatt eleve irreálisnak tűnik, hacsak az amerikai és angol érdekeket nem helyezték a háború mielőbbi győzelmes befejezése érdeke fölé?

2. Az amerikai és brit megbízottaknak közvetlen és rejtjelzett érintkezés szabadságával kell rendelkezniök kormányaikkal.

3. Ezeknek a megbízottaknak mozgási szabadságot kell biztosítani Magyarországon, csak a nagyobb utazásokat kelljen előre közölni a SZEB elnökével.

4. Minden delegáció maga dönt létszámának nagyságáról és (5.) arról a pénzösszegről, amelyet a magyar kormánytól igényel ellátására.

És végül a 6. pontban biztosítani szerették volna, hogy az angol és amerikai képviselőknek joguk legyen szóbeli és írásbeli tájékoztatást kapni a SZEB szovjet funkcionáriusaitól, valamint előterjesztéseket is tenni a SZEB-nek a fegyverszünettel kapcsolatos kérdésekben.[84]

A fenti külügyminiszteri utasítások alapján készült, és a január másodiki tanácskozáson a szovjet félnek átadott, SZEB-re vonatkozó amerikai

82. Uo. 954. old.

83. Uo. 1944. IV. köt. Európa. Washington, 1966. (A „Románia fegyverszünet utáni megszállásának és ellenőrzésének problémái" c. rész 233. és köv. old., mindenekelőtt a külügyminisztérium 1944. szept. 23-i utasításai.)

84. Uo. 1944. III. köt. 943. old. (Stettinius 1944. dec. 29-i utasítása.)

javaslatról nyomatékosan meg kell állapítanunk, hogy abban olyan jogokat kívántak kicsikarni a Szovjetuniótól képviselőik számára, amilyenekkel — mint később érintjük — az olaszországi SZEB-ben a szovjet megbízottak nem rendelkeztek. Ezt a kérdést egyébként maga Harriman is felvetette egyik további, az 1945. január 4-i jelentésében. „Meggyőződésem — írta —, hogy Molotov majd kifogást emel a SZEB alapszabályának azon formája ellen, amelyet neki előterjesztettek. De az a benyomásom, hogy némi biztosítékot kaphatunk arra vonatkozólag, hogy a SZEB-beli képviselőink olyan tiszteletet kapnak majd, amely jobban megfelel annak mint amilyenben az oroszok Olaszországban részesülnek." Feltételezhetően ennek is szerepe lehetett abban, hogy az USA külügyminisztériuma nem kívánta ebben a kérdésben sem felvetni — bizonyos kényszer alkalmazásaként — sem a kölcsönbérleti szerződés jövőjét, sem pedig a magyar fegyverszüneti egyezmény aláírásában való amerikai részvételt. „Ez idő szerint — írta még a SZEB-bel kapcsolatos Harriman-jelentésre Stettinius január 3-án — nem állunk készen arra, hogy olyan messzire menjünk, hogy elutasítsuk a fegyverszüneti egyezményben való részvételt, hogyha a SZEB-bel kapcsolatos álláspontunkat nem fogadják el."[86]

Tehát a jelzett kérdések kivételével, a január 2-i tárgyalásokra kialakultak a magyar fegyverszünet feltételeinek keretei, formái. Ezek szerint maga a fő dokumentum a bevezető és zárórészeken kívül 20 pontból állt. Ezekhez kapcsolódott még a betűrendben jelölt hat részes „Függelék" az alapdokumentum néhány pontjához. Továbbá egy külön 3 pontos jegyzőkönyvi rész, amely a három nagyhatalom egymás közötti, a magyar egyezménnyel kapcsolatos vitás problémáit foglalta magába. Formailag az alapdokumentumtól szintén függetlenül még a magyarországi SZEB működési alapszabályát tartalmazó tervezet is. Az ekkori elképzelés szerint a magyar fegyverszüneti egyezményt a 2. Ukrán Front parancsnoka, Malinovszkij marsall írta volna alá mindhárom nagyhatalom megbízásából és nevében. A függelékeket nem kívánták aláírni, csak csatolni az egyezményhez. A jegyzőkönyvet viszont csak a három nagyhatalom képviselőjének kellett volna kézjegyével ellátni, míg a SZEB szabályzatát, tanácskozáson történő jóváhagyás után, aláírás nélkül tervezték életbe léptetni. Mindezekről az elért megállapodásokról, azt pontonként felsorolva, az USA moszkvai nagykövete január 4-én kimerítő tájékoztatást küldött Washingtonba.[87]

Az 1945. január másodiki hármas tanácskozás után a magyar fegyverszünet szövegének teljes kialakítása lelassult, mert minden egyes kérdésben szinte külön-külön kellett a nyugati megbízottaknak kormányukhoz újabb utasítá-

85. Uo. 955. old.
86. Uo. 954—955. old.
87. Uo. 956—962. old. (Harriman 1945. jan. 4-i összefoglaló jelentése az eddig elért megállapodásokról.)

sért fordulniuk. Ezért a következő ilyen összejövetelre csak január 8-án került sor. Viszont addig folytatódott az egyes kormányok álláspontjainak kialakítása és közlése a moszkvai képviselőivel. Az amerikai külügyminisztérium 5-i utasítása, bár mint láttuk, erélyesebb nyomást ugyan nem kívánt a SZEB-ről szóló 18. pont szovjet szövegéhez, ha Moszkva nem fogadja el az amerikai javaslatokat, csak írásbeli fenntartással járulhat hozzá, amelyet jegyzék formájában kell a szovjet és angol fél tudomására hozni, mint Bulgária esetében történt. Annak magába kell foglalnia, „hogy a 18. cikknek, voltaképpen, kiegészítő intézkedést kellett volna tartalmaznia abból a célból, hogy a Németország elleni ellenségeskedések beszüntetése és a Magyarországgal megkötött béke közötti időszakban a SZEB, amelyet a 3 szövetséges kormány egyenlő képviselete és részvétele alapján szerveznek meg, szabályozza és ellenőrzi a fegyverszünet végrehajtását".[88]

A január 6-i utasításban az amerikai külügyminisztérium hasonló felhatalmazást adott még két vitás kérdéshez. Az első a SZEB jóvátételi albizottságában való amerikai részvételre, tehát a kártérítés kívülállókénti ellenőrzésére vonatkozott. „Súlyt kell helyeznünk a szövetséges ellenőrző bizottság jóvátételi albizottságában való részvételünkre. — Hangzott az utasítás. — Önnek tájékoztatnia kell a Szovjet Kormányt, hogy mindaddig, amíg nem adják beleegyezésüket ehhez a ponthoz, kormányunk a fegyverszüneti feltételeket csakis írásbeli fenntartással írja alá, azon célból, hogy az Egyesült Államok fenntarhassa magának a jogot, hogy ismét felvethesse a szovjet és brit kormánnyal a jóvátételi cikk végrehajtásának kérdését, amennyiben a későbbi körülmények fényében úgy találjuk, hogy az amerikai gazdasági érdekeket indokolatlanul megkárosítják." A másik hasonló felhatalmazás Harriman összefoglaló jelentéséből is kimaradt, tehát még fel sem vetett egyik korábbi külügyminiszteri utasításra vonatkozott, amely szintén a jóvátétel kérdéséhez kapcsolódott. Mégpedig, annak ellenére, hogy sem az USA, sem Anglia a Szovjetunióhoz, ill. Jugoszláviához és Csehszlovákiához hasonló általános, egyösszegű jóvátételt nem kért Magyarországtól, mégis követelte annak az egyezményben való leszögezését, hogy ő és más szövetséges ország is, utólagos megállapítással, kártalanítást kérhessen saját vagy állampolgárainak a vagyonában keletkezett veszteségekért, ill. károkért. „Tájékoztathatja a Szovjet Kormányt, hogy ha nem sikerül megszereni a beleegyezésüket ehhez a ponthoz — szólt az utasítás újra —, kormányunk a fegyveszüneti feltételeket csakis fenntartással írja alá, azzal a céllal, hogy az USA kormánya fenntartja magának a jogot, hogy kártérítést kérjen Magyarországtól az Egyesült Államok vagy állampolgárainak vagyonában Magyarországon vagy Magyarország által megszállt területeken okozott veszteségekért és elismeri a többi Egyesült Nemzetek hasonló jogát. Ezt a

88. Uo. 962—963. old.

fenntartást levél útján közlik a Szovjetunió, az Egyesült Királyság kormányával és a magyar küldöttséggel a fegyverszüneti feltételek időpontjában."[89]

A fentiek tanúsága szerint az USA képviselői a magyar fegyverszüneti feltételek megszövegezése kapcsán olyan kérdésekben élezték ki a vitát a szovjet féllel, amelyek elsősorban és zömmel az amerikai tőkés körök érdekeit szolgálták. Mindenekelőtt az első két kérdéskör tűnik elsősorban ilyennek, de a harmadik is gyakorlatilag a tőkés állampolgárok magyarországi vagyonának kártérítését szolgálta.

Az amerikai külügyminisztérium dokumentumaiból következtethetőleg az angol külügyi kormányzat e napokban két kérdésben fejtett ki külön álláspontot. Az egyik arra vonatkozott, hogy a Szovjetunió keze meg legyen kötve legalább a „Függelékben" a jóvátételi árak terén, vagyis foglalják írásba az 1938-as árakon való elszámolást. Ehhez az angolok megkapták az amerikaiak támogatását is. A másikban az volt a céljuk, hogy először mint külön fenntartást jegyzőkönyvileg megörökítsék az angol álláspontot, miszerint a jóvátétel összegét nem kellett volna feltüntetni az egyezményben, másodszor, hogy a mégis feltüntetendő összeg „nem befolyásolhatja károsan a felülvizsgálást, amennyiben bebizonyosodik, hogy az összeg meghaladja Magyarország fizetési képességét". Ez az angol álláspont, úgy tűnik, Magyarország érdekeit is magába foglalta azáltal, hogy esetleges jövőbeli fizetőképtelenségét felvetette, ami még nagyon hosszú ideig tartandó harcok rombolásai következményeként nem lehetett teljesen kizárt, különösen az első években. Ez azonban olyan szélsőséges esettel való számolást jelentett, amelyet irreális volt elvárni a győztestől csak magáért a lehetőségért. Talán csak későbbi politikai eszköznek tekintendő arra, hogy majd alkalmas időpontban felhasználhassák a Szovjetunió ellen bizonyos magyar körök befolyásolására. Magát az angolok által leírt célt az amerikai külügyminisztérium sem látta eléggé megalapozottnak. Ezért, bár nem ellenezte, de nem is ígért és nem is adott támogatást ahhoz.[90]

Néhány napos szünet után a három nagyhatalom képviselői január 8-án ismét összeültek. Ezen a tanácskozáson Molotov hozzájárult ahhoz az amerikai követeléshez, hogy más országok és állampolgáraik esetleges kártérítési igényeit is bevegyék a jóvátételről szóló cikkelybe külön bekezdésként. A többi vitás kérdésben nem történt további lényegi előrehaladás. A szovjet külügyminiszter azonban még valamivel a tanácskozás megkezdése előtt átnyújtotta a SZEB-re vonatkozó szovjet ellentervet. Abban, a leglényegesebb pontokat összevetve az amerikai tervvel, a következők állnak. Amíg az amerikai terv a politikai direktívák kiadását illetően az első időszakban is a nyugati képviselők előzetes „megkérdezését" írná elő, addig a

89. Uo. 964—965. old. (Stettinius 1945. jan. 6-i sürgönye Harrimannak.)

90. Uo. 967. old. (Stettinius 1945. jan. 9-i távirata Moszkvába, amelyben az angol külügyminisztérium hozzá intézett álláspontját közli.)

szovjet csak „tájékoztatást" ígért, amelyet a kérdés természetétől és a katonai helyzettől függően, hol előzetesen, hol csak utólag lehetne megtenni. A második időszakban az amerikai terv már nemcsak előzetes megkérdezést, hanem „hozzájárulást" is követelt, addig a szovjet elképzelés a politikai direktívák és intézkedések kiadásához csak előzetes „konzultációt" írt elő. A SZEB angol—amerikai részlegeinek egyéb funkciói és jogai tekintetében a szovjet terv zömmel a romániai példát, illetve az Olaszországban a szovjet misszió gyakorlati viszonyait tükrözte, néhány esetben azonban elfogadta az amerikai javaslatot.[91]

A fenti szovjet javaslat birtokában január 9-én folytatódott a magyar fegyverszüneti szöveg vitája a 3 megbízott között. Ez a megbeszélés már az 5. volt a tanácskozások sorában. Rögtön az egyik legvitatottabb kérdést, a jóvátétellel kapcsolatos pontot vették elő. A szovjet külügyminiszter újabb tanulmányozás után ismételten elutasította azt az amerikai igényt, hogy háromhatalmi jóvátételi albizottságot alakítsanak. A feladat elvégzésére, fejtette ki, teljesen elegendő a SZEB gazdasági osztálya. Az amerikai nagykövet kormánya utasításának megfelelően erre kijelentette, hogy ugyan elfogadja a szóban forgó cikkelyt az aláíráshoz, de „kénytelenek vagyunk a szovjet és brit kormánynak a fegyverszünet aláírásakor írásbeli értesítést átadni, miszerint fenntartjuk magunknak a jogot, hogy ezt a kérdést ismét felvethessük abban az esetben, hogyha ezt szükségesnek tartjuk". Molotov ezt szükségtelennek ítélte, mondván, hogy egyrészt, a problémák bármikor felvethetők diplomáciai úton is, másrészt pedig, egy ilyen fenntartást tartalmazó írásos előterjesztés „gyöngítené a fegyverszünetet". Az amerikai fél ezt követően részben védekezett, részben pedig továbbra is nyomást igyekezett gyakorolni szovjet partnerére. Előbb kifejtette, hogy utasításai szerint a két szövetséges kormánynak adnák át csak a levelet „és nem a magyaroknak", de sietett hozzátenni, hogy „esetleg szükségesnek tarthatjuk nyilvánosságra hozni" azt. Molotov viszontválasza csak az volt, hogy ebben az esetben a szovjet kormány is „szükségesnek tarthatja, hogy hasonlóan reagáljon".[92]

Ezzel a szovjet és amerikai álláspontok vitája a magyar jóvátétel ellenőrzését illetően véget ért anélkül, hogy közös nevezőre jutottak volna. A fegyverszünet végleges szövegébe a szovjet álláspont került, de az amerikai fél külön írásban fejezte ki fenntartásait. Angol javaslatra ekkor húzták ki a jóvátételről szóló 12. cikkelyből — miután Magyarország még mindig nem kapcsolódott be ténylegesen a Németország elleni háborúba —, azt a károk részbeni megfizetését pozitívan indokló mondatrészt, hogy „és háborút visel". Ezt követően Balfour angol ügyvivő felvetette a jóvátétel elszámolásával

91. Uo. 965—966. old. Harriman 1945. jan. 8-i jelentése.
92. Uo. 968. old. Harriman 1945. jan. 9-i jelentése.

kapcsolatos 1938-as árak jegyzőkönyvbe vételének kérdését, amit a szovjet fél e napon még — arra hivatkozva, hogy nem tér el a román és finn megfogalmazástól — nem fogadott el. Majd hosszú és eredménytelen vita folyt újra a SZEB-bel kapcsolatos kérdésekről. Ennek során Molotov konkrétan hivatkozott a negatív olaszországi szovjet tapasztalatokra is. Pl. „Ami a Magyarország-szerte való utazást illeti — jelentette Harriman —, aláhúzta (Molotov — K. M.), hogy az olaszországi Ellenőrző Bizottság szovjet tagjának eleinte nem engedélyezték a szabad mozgást, bár a korlátozásokat később enyhítették."[93]

Az eredménytelen viták tovább lendítéséhez újabb kormányutasítások voltak szükségesek, amelyek ismét néhány napot vettek igénybe. Pedig már nemcsak a régóta váró magyar küldöttség, hanem a csehszlovákok, majd a jugoszlávok is jelentkeztek saját külön igényeikkel a magyar fegyverszünetet illetően. Mindez siettette a munka mielőbbi befejezését. A washingtoni külügyminisztériumból 12-én válasz érkezett, amely lehetővé tette az amerikai nagykövetnek, hogy „engednek-engedek" alapon kissé nagyobb mozgástere legyen. Ennek az utasításnak a lényege a következő: ha nem lehet elérni a SZEB működéséhez az amerikai álláspont elfogadását, akkor „jobban szeretnők, hogyha a második időszakra vonatkozó bekezdést teljesen kiiktatnák az alapszabályból. Ebben az esetben abban a helyzetben lennénk, hogy kategorikus fenntartással éljünk a XVIII. cikkel szemben..." Vagyis hogy így később teljesen újra kezdve tárgyalhassák a kérdést, mintha még semmi sem lenne! Az első szakaszra vonatkozólag olyan kompromisszumos megoldást ajánlott, amelyben az amerikaiak engednek az „előzetes konzultáció"-ra, tehát a hozzájárulásuk leszögezésére is irányuló követelésből, de cserében a politikai direktívákról a magyar hatóságoknak történő kiadásuk „előtti tájékoztatást" és az esetleges észrevételeik figyelembevételének kikötését kívánták. Engedményeket tett lehetővé a külügyminisztérium néhány technikai kérdésben, pl. ki- és beutazás az országba, valamint a belső közlekedés stb.[94] Néhány kisebb kérdésben az angol megbízott is új utasítást kapott, amelyeket a kérdések közös vitáinál érintünk.

1945. január 13-án, ugyancsak a délutáni órákban került sor a 6. hármas tanácskozásra, amelyen újra áttekintették valamennyi eddig felvetődött problémakört. Molotov azzal nyitotta meg a megbeszélést, hogy kérte a szovjet kormány kívánságának megfelelően *„a fegyverszünetet ne Malinovszkij, hanem Vorosilov írja alá*, aki, mint mondotta, *a magyarországi SZEB-nek is az elnöke lenne*". (Kiemelés — K. M.) Majd az első 10 cikkelyt véleménykülönbség nélkül véglegesnek tekintették, a 11.-ből pedig angol javaslatra törölték a „magyar területen" szavakat. Ezzel a SZEB-et nemcsak magyar

93. Uo. 969—970. old. Harriman 1945. jan. 9-i és folytatólagos 10-i jelentése Moszkvába.
94. Uo. 970—971. old. Grew ügyvezető külügyminiszter 1945. jan. 12-i sürgönye Moszkvába.

területre korlátozva kellett segíteni a munkájában. A 12. pontnál a már tárgyalt kérdésben az amerikai, és az 1938-as árak feltüntetésének a kérdésében az angol álláspont is eltért a szovjettől. Utóbbinál egyelőre Molotov csak abba egyezett bele amerikai egyetértéssel és támogatással, hogy az árakról „a magyarokat szóbelileg értesítjük", ami az angol felet még mindig nem elégítette ki. E pont „Függelék"-ébe került akkor egy olyan bekezdés, hogy Magyarország azonnal köteles Jugoszláviának és Csehszlovákiának a kártérítés keretében elszámolásra kerülően élelmiszer és egyéb szükségleti cikkeket szállítani megsegítés, ill. kártalanítás céljából.

A 13—17. pontoknál szintén nem volt véleménykülönbség. Viszont a 19. cikkelynél, a SZEB-ról szólónál újra éles, hosszan tartó és kevés eredménnyel járó vita bontakozott ki. „A panaszokat bőségesen szellőztették mindkét oldalon — jelentette haza Herriman Washingtonba. — Pl. Az olaszországi analógiát fejtegetve Molotov azt igyekezett minden áron hangsúlyozni, hogy a Szovjet kormány a sajtóból szerzett tudomást az elnöknek (USA elnöke — K. M.) és a miniszterelnöknek (Churchill — K. M.) azt célzó legújabb kijelentéséről, hogy az ‚ellenőrző' szót törölni kell az olaszországi Ellenőrző Bizottság elnevezésből." Ezzel a szovjet külügyminiszter azt kívánta érzékeltetni, hogy az olasz ügyekben még ilyen nagy horderejű kérdéshez sem kértek szovjet beleegyezést, de nem is konzultáltak kormányával, sőt még csak nem is tájékoztatták előre Moszkva képviselőit. Az álláspontok a fő kérdésben nem közeledtek, bár mind az amerikai, mind a szovjet fél elfogadta, hogy a második szakaszról tervezett bekezdést teljesen ki kell hagyni az alapszabályból. A technikai kérdésekben már több szovjet engedmény történt, még az olaszországi szovjet misszió helyzetéhez képest is. A nyugati SZEB képviselet mozgásszabadságát — ígérte Molotov — „ugyanolyan liberálisan értelmezik majd Magyarországon, mint az olaszországi szovjet képviselő esetében..." Az angol megbízottat azonban egyik szovjet válasz sem elégítette ki. Mindezekért e cikkely és a hozzá tartozó alapszabály kapcsán mind az amerikai, mind pedig az angol megbízott csak külön írásbeli fenntartása leszögezése mellett volt hajlandó beleegyezését adni ahhoz, hogy az eddig kialakult megfogalmazás az egyezménybe kerüljön. A további két cikkelyben teljesen egyetértő álláspont alakult ki e tanácskozáson.

Ezt követően — miután a két amerikai külön álláspontot a rájuk vonatkozó fenntartást leszögező jegyzékkel és a két angol különvéleményt későbbi kormány-hozzájárulással vagy ugyancsak írásbeli fenntartással egyfajta, vagy ideiglenes megoldásnak lehetett tekinteni — a három tárgyaló fél megállapodott abban, hogy az így elkészült magyar fegyverszüneti egyezmény szövegét január 15-én véleménynyilvánításra a jugoszláv és csehszlovák kormány képviselőinek rendelkezésére bocsátják.[95]

95. Uo. 972—975. old. Harriman 1945. jan. 14-i jelentése.

A csehszlovák és jugoszláv kormányok észrevételeinek megtárgyalásáig azonban meg kell vizsgálnunk azokat a magyar fegyverszünettel kapcsolatos igényeket, amelyeket a csehszlovák emigráns kormány korábban már kifejezésre juttatott. Benes londoni kormánya már 1944. november 17-én értesítette a szovjet, az amerikai és az angol kormányt „arról a kívánságáról, hogy kérjék ki a véleményét a Magyarországnak előírandó megadási feltételekről".[96] Ezt a csehszlovák kérést a három nagyhatalom pozitívan fogadta. Így mind Csehszlovákia, mind pedig Jugoszlávia vonatkozásában, természetesnek tartották, hogy ugyanúgy, mint a bolgár fegyverszüneti egyezmény munkálataiba bevonták a közvetlenül érdekelt jugoszláv és görög képviselőket is, ezt értelemszerűen Magyarországnál is megteszik. Ezt előkészítendő Benes előbb az európai tanácsadó bizottsághoz nyújtotta be igényeit, amelyeket az amerikai külügyminisztérium állásfoglalásával együtt továbbított január 15-én Harrimannak. Ezek összefoglaltan a következők voltak: 1. Magyarország és az ún. Szlovák Állam között megkötött valamennyi egyezmény érvénytelenítése, 2. a Magyarországhoz csatolt területek érvénytelenségének elismertetése, 3. a Duna nemzetközi rendszerére vonatkozó intézkedések felújítása, „amennyiben az magyar területet érint".

Az USA külügyminisztériuma e pontok külön-külön beiktatását nem tartotta szükségesnek, de nem emelt kifogást, hogy az első kettőt, a bennük foglaltakat értelemszerűen érvénytelenítő „kiegészítés formájában csatolják a XIX. cikkhez". A harmadikat elvetette, mert külön országok közötti megállapodást igényel, nem fegyverszüneti előírást.[97]

A már Moszkvában folyó fegyverszüneti előkészítő tárgyalások idején, 1945. január első hetében a csehszlovák emigráns kormány moszkvai nagykövete útján a három nagyhatalom képviselőihez emlékiratot juttatott el azzal az indítvánnyal, hogy az abban foglaltakat iktassák be a magyar fegyverszünet szövegébe. Az emlékirat pontjait Harriman január 9-én közölte kormányával. Eszerint: 1. a bécsi döntést Csehszlovákiával kapcsolatban tekintsék semmisnek. 2. a fegyverszüneti szerződésben állapítsák meg, hogy Magyarország és Csehszlovákia között „1938. október 7-től hadiállapot állt fenn". 3. foglalják bele az egyezménybe, hogy „Magyarország bizonyos kötelezettséget vállal azokkal a magyarokkal szemben, akik csehszlovák állampolgársággal rendelkeztek, de akiket átköltöztetnek Magyarországra". 4. Amennyiben a 3 nagyhatalom és Franciaországon kívül más állam is részt vesz Magyarország megszállásában, akkor Csehszlovákia is kívánja ezt a jogot.[98]

96. Uo. 932. old. Az USA külügyminiszterének 1944. dec. 1-i sürgönye Kennan amerikai ügyvivőnek Moszkvába.
97. Uo. 976. old. Grew 1945. jan. 15-i sürgönye Harrimannak.
98. Uo. 967—968. old. Harriman 1945. jan. 9-i jelentése.

Az amerikai külügyminisztérium, fenn már idézett utasításában, ezekre a csehszlovák igényekre vonatkozóan is kifejtette álláspontját. Mégpedig: az 1. már benne van a XIX. pontban, a másodikat elveti, mert célszerűtlen és időhúzással járna ezt utólag megállapítani. A 3. észrevételhez; „a külügyminisztérium nem sürgeti ezt az intézkedést, de beleegyezik", hogy egy hasonló mondattal egészítsék ki az V. cikkelyt az „esetleg" áttelepítendő magyarokra értendően. Ehhez azonban rögtön a következőket fűzte hozzá: „Bizalmas tájékoztatás végett közöljük, hogy az USA külügyminisztériuma nem helyesli a magyarok nagyarányú kiutasítását Csehszlovákiából és úgy véli, hogy ezeket a kitelepítéseket, amennyiben sor kerül rájuk, csak Csehszlovákia és a főbb szövetséges kormányok közötti megállapodás után lehet végrehajtani." A 4. csehszlovák indítványt szintén elvetette az USA, mert szóba sem került, hogy más országok részt vegyenek Magyarország megszállásában.[99] Előzetes jugoszláv igények felmerüléséről mindeddig nincs tudomásunk.

Molotov, Harriman és Balfour 1945. január 15-én délután fogadta a csehszlovák nagykövetet, Zdenek Fierlingert és a jugoszlávot, Stanoje Simićet, hogy a magyar fegyverszüneti egyezménytervezettel kapcsolatos megjegyzéseiket közöljék. Nevezettek a tervezet szövegét 14-én kapták kézhez, ami azt jelentette, hogy kb. egy nap állt rendelkezésükre a tanulmányozáshoz. Fierlinger nagykövet négy megjegyzést, ill. kérdést terjesztett elő, amelyekről meghallgatásuk után azonnal döntöttek — amint erről az amerikai jelentés beszámolt.

Az első arra vonatkozott, hogy a második cikkelyben kötelezni kell Magyarországot a csehszlovák állampolgárságtól megfosztandó magyarok befogadására, és róluk való gondoskodásra. Rövid vita után „megállapodtunk abban — szólt a jelentés —, hogy a javaslat túlságosan homályos ahhoz, hogy a fegyverszüneti egyezménybe beiktassuk..." Ezért nem került be az indítvány a szövegbe, bár a későbbi megbeszélések, ill. a békeszerződéssel kapcsolatos előkészítő munkák egyik fontos témája gyanánt került le napirendről.

A második csehszlovák indítvány kérte, hogy a fegyverszünet második pontjában érvénytelenítsenek minden törvényhozási és közigazgatási intézkedést, amely „csehszlovák vagy jugoszláv területnek" Magyarországhoz csatolásával kapcsolatos. E megjegyzést a 3 nagyhatalom elfogadta és maradéktalanul érvényesítette is.

A következőkben azt kérte a csehszlovák nagykövet, hogy az egyezmény Csehszlovákia és Magyarország közötti hadiállapotot 1938. október 7-vel vagy november 2-val, az első bécsi döntés időpontjával ismerje el. Ezt — elsősorban az angol megbízott észrevételezésére, aki arra hivatkozott ilyen irányú utasítást nem kapott — elvetették, de hogy vitathatatlan legyen később

99. Uo. 975—976. old.

jogilag a formálisan be nem jelentett háború, ill. hadiállapot a két ország között, az első pontban, a Szovjetunión kívül az Egyesült Nemzetek közül kiemelték és külön megemlítették Csehszlovákiát, mint aki ellen Magyarország háborút viselt.

Végül az utolsó kérés arra vonatkozott, hogy a csehszlovák képviselőket vonják be a magyarországi SZEB-be, amely kérést szintén jóváhagyták olyan formában, hogy nem változtatnak ugyan semmit a fegyverszünet szövegén, de Molotov a jugoszláv és csehszlovák nagykövetnek címzett levélben biztosítja kormányaikat, hogy „képviselőik helyet kapnak a bizottságban olyan kérdésekben, amelyekhez kormányaiknak érdeke fűződik".[100]

A jugoszláv nagykövet ugyan formailag az 1944 novemberében a Tito marsall és Subasics emigráns jugoszláv miniszterelnök közötti megállapodásnak megfelelően kialakítandó „egységkormányt" képviselte, de utasításai mégis csak Londonból voltak. Így, a saját maga által is hiányosnak nevezett utasítások alapján, csak két megjegyzést adott elő. Az első az volt, hogy a fegyverszünet foglalja magába Magyarország azon kötelezettségét, hogy „egyszer s mindenkorra lemond azon jugoszláv területtel kapcsolatos követeléseiről, amelyet a háború alatt foglalt el. Ez a javaslat — írta jelentésében Harriman — nem találkozott egyikünk egyetértésével sem és elvetettük". A másik jugoszláv indítvány arra a magyar kötelezettségre vonatkozott, hogy Magyarország „adja ki azokat a háborús bűnösöket, akik jugoszláv területen bűntetteket követtek el". A 3 nagyhatalom képviselője ezt a kérést támogatta, és az egyezmény 14. pontjában rögtön bele is iktatta.[101]

A jugoszláv és csehszlovák nagykövetek távozása után a 3 szövetséges megbízott tovább folytatta egymás közötti vitáját a magyar dokumentum tervezetekben még meg nem oldott, vagy kielégítően meg nem oldott kérdésekről. Molotov ezt az immár 8. tanácskozást azzal nyitotta meg, hogy közölte: kormánya kész teljesíteni az angol kérést, amely a jóvátételi szállítások 1938-as árakon történő elszámolásának „Függelék"-ben való feltüntetésére irányult. Ezzel az egyik angol fenntartás oka elhárult. Ezt követően a szovjet külügyminiszter kísérletet tett az egyik amerikai fenntartás okának a megszüntetésére is. Felajánlotta a már ismertetett 12-i amerikai kompromisszumos álláspont elfogadását a SZEB tevékenységének első szakaszára vonatkozóan és a 2. szakaszra minden elképzelés, megfogalmazás teljes elhagyását, amennyiben Harriman eláll a SZEB működési szabályzatára vonatkozó írásban benyújtandó fenntartástól. A nagykövet a javaslatot elfogadta, és visszavonta a fenntartást. Molotov közölte még, hogy az amerikai és angol missziók jogaira, technikai problémáira vonatkozóan is

100. Uo. 977—978. old. Harriman nagykövet 1945. jan. 15-i jelentése a Küm.-nek.
101. Uo. 978. old.

elfogadja az amerikai javaslatot. A szovjet külügyminiszter érezhetően arra törekedett, hogy a SZEB működési szabályzatát legalább az első szakaszra vonatkozóan a 3 nagyhatalom fenntartások nélkül fogadja el. Ezt a fentiekkel el is érte, csak még hátra volt ehhez is az angol kormány végleges hozzájárulása, amit távirati úton az ügyvivő azonnal meg is kért.[102]

1945. január 18-án ugyan már megtörtént az első találkozás a magyar delegációval, de 19-én a 3 nagyhatalom képviselői még egyszer külön összejöttek — ez volt a 9. és egyben utolsó 3-as tanácskozás a magyar fegyverszüneti feltételek megállapításában —, hogy meghallgassák az angol kormány egyetértését a 15-i módosításokkal, ill. kialakult végső megállapodásokkal kapcsolatban. Csak egy kérdésben támasztott feltételt az angol külügyi kormányzat, mégpedig abban, hogy a csehszlovák és jugoszláv képviselőknek a magyarországi SZEB-ban nem lehet több joguk, nem élvezhetnek jobb helyzetet, mint a bizottság angol és amerikai tagjai. Ezt követően véglegessé vált, hogy a szóban forgó országok képviselői a SZEB-ben helyet kapnak az őket érintő kérdések munkáiban. A megállapodásnak megfelelően, erről még aznap megírta a szovjet külügyminiszter a két ország nagykövetének az értesítő levelet.[103] Az angol kormány jóváhagyása a SZEB működési szabályzatára vonatkozólag szintén e napokban érkezett meg a szovjet fővárosba.[104]

A 3 antifasiszta nagyhatalom előkészítő munkálatai így a magyar fegyverszünet szövegét illetően befejeződtek, s egyben megtörtént az érdekelt kisebb szövetségeseikkel való egyeztetés is. A három szövetséges állam képviselőinek csak a SZEB jóváhagyott működési szabályzata szövegének a kicserélése, az ígért megerősítő levelek, Vorosilovnak írásbeli felhatalmazás megadása az aláírásra az USA és Anglia részéről, valamint a fenntartásokat tartalmazó feljegyzések átadása és az egy időben kiadandó közös kommüniké elkészítése maradt hátra a fegyverszünet aláírása idejére. Ezek azonban nem érintették a magyar delegációval való kapcsolatot. Így megkezdődhettek az azzal való tárgyalások is.

A hosszúra nyúlt moszkvai várakozás után végre 1945. január 18-án megkezdődhetett a magyar fegyverszüneti delegációnak az egyezmény megkötésére irányuló közvetlen munkája. A magyar küldöttség részvételével három tanácskozást tartottak. Az első január 18-án este, a második 19-én délután, és végül a harmadik, a fegyverszüneti szerződés aláírása, 20-án délután, moszkvai idő szerint 15 óra 30 perckor kezdődött. Mindhárom

102. Uo. 978—979. old.
103. Uo. 982. old. Harriman 1945. jan. 20-i jelentése Washingtonba.
104. Uc. 983. old.

tanácskozás a Szovjetunió külügyminisztériumának a Vorobszkaja utcában levő egyik palotájában, depandanszában folyt le, és mindegyiken a házigazda, a szovjet külügyminiszter elnökölt.[105]

Az elsőn, a január 18-i tanácskozáson biztosan megállapíthatóan hivatalos minőségben részt vett Molotov külügyminiszter mint elnök, Harriman az USA nagykövete és Balfour angol ügyvivő az antifasiszta nagyhatalmak részéről és a magyar küldöttség mindhárom tagja. A hivatalos kapcsolatfelvétel után a tanácskozások a magyar küldöttség vezetőjének, Gyöngyösi János külügyminiszternek a nyilatkozatával indultak meg. A rövid nyilatkozatban Gyöngyösi mindenekelőtt fegyverszünetet kért az Ideiglenes Nemzeti Kormány nevében a szövetséges hatalmaktól, majd a következő néhány gondolatot vetette fel: a háború a magyar nép akarata ellenére folyt, annak következményeit mégis vállalnia kell a most megalakult új kormánynak. A feltételek megszabásához a szövetséges hatalmak megértését és jóindulatát kérte, s felhívta még a figyelmet az ország súlyos helyzetére is. Ennek alapján kifejezte reményét, hogy csak olyan terhet rónak Magyarországra, amelyet „tisztességgel viselni tudunk". Végül pedig a következő, kissé dagályos szavakkal zárta mondandóját: „Égünk a megtorlás vágyától, s ezért kormányunk első feladatának tartotta, hogy hadat üzenjen a németeknek. Kérjük a Szövetséges Hatalmakat, tegyék lehetővé, többek között a fegyverszüneti feltételekkel, hogy minél nagyobb erők bevetésével részt vegyünk a hitlerizmus elleni végső csatában, s ezzel örökre lemossuk a gyalázatot, amelyet az előző kormányok bűnös politikája hozott ránk".[106]

A magyar delegáció nyilatkozata, mint látjuk, nem vállalkozott arra, hogy akár egy rövidebb, de értékelő áttekintést adjon Horthy-Magyarország bűnös háborús politikájának alakulásáról. Arra sem vállalkozott, hogy dokumentálisan bemutassa az antifasiszta erők háború alatti küzdelmét. Pedig ekkor már a Magyar Kommunista Párt sok áldozatot követelő harcáról, a Magyar Front küzdelméről és a Bajcsy-Zsilinszky vezette Felszabadítási Bizottság kísérletéről elég sok adat állt rendelkezésre. Még azokat a lehetőségeket sem használta ki, hogy az 1944. március 19-i német megszállásra rámutasson vagy Horthy kiválási próbálkozása elbukásában az ismételt német fasiszta fegyveres beavatkozást taglalja. Kimaradt a régi rendszerrel való szakítás és a demokratikus kül- és belpolitikai cél is. Mindezek következtében a nyilatkozat tartalmában, és minden valószínűség szerint hatásában is, messze elmaradt például a bolgár fegyverszüneti küldöttség 1944 októberében tett hasonló állásfoglalásától. Ezt azon is le lehet mérni, hogy utóbbit, a bolgár küldöttség

105. Paál—Radó: A debreceni... i. m. 228—229. old., Foreign Relations... id. dok. 1944. III. köt. 980—981. old.

106. Magyar—szovjet kapcs... id. dok. 34. old., Id. NK. 1945. febr. 1-i ülése jkv.

vezetőjének beszédét, valamennyi központi szovjet lap teljes terjedelmében közölte,[107] míg a magyar nyilatkozatról említés sem történt sehol!

Gyöngyösi nyilatkozatának elhangzása után Molotov átnyújtotta a magyar delegációnak a fegyverszüneti szerződéstervezet szövegét, és közölte, hogy egynapos határidőt kapnak annak tanulmányozására és álláspontjuk kialakítására. Közölték még a küldöttséggel, hogy 19-én 2 órakor folytatják a tanácskozásokat, amelyen meghallgatják a nagyhatalmak képviselői a magyar észrevételeket, és azoktól függően esetleg még 19-én az aláírására is sor kerülhet.[108]

A második tanácskozáson, amely az előzetes terveknek megfelelően január 19-én 2 órakor kezdődött, ugyancsak Molotov elnökölt, s a fentieken kívül részt vett még rajta szovjet részről Vorosilov marsall,[109] Szuszajkov vezérezredes, Puskin követ és Grigorjev. A 18—20-a között lefolytatott tárgyalás sorozatról kiadott hivatalos közlemény szerint a megbeszéléseken részt vettek még: Dekanozov külügyminiszter-helyettes és Trajnyin ellentengernagy szovjet, Kennan, Harriman helyettese, ügyvivő és John R. Deane dandártábornok, a leendő magyarországi katonai misszió vezetője amerikai, és P. M. Crosthwaite, a moszkvai angol nagykövetség helyettes első titkára brit részről.[110]

Hogy közülük ki, melyik tanácskozáson vett részt, külön-külön, a rendelkezésünkre álló dokumentumokból nem lehet megállapítani.

Az érdemi megbeszélés azzal kezdődött, hogy a magyar delegáció nevében Gyöngyösi János előterjesztette a küldöttség kérdéseit és kéréseit. A kérdések az egyes pontok sorrendjében következtek. Az 1/b pontra, a német állampolgárok kötelező internálására vonatkozóra a válaszból kiderült, hogy ez nem jelenti, hogy a szövetséges hatalmak ki akarják őket vonni a magyar igazságszolgáltatás alól. Hasonló választ kaptak a 8. ponttal kapcsolatban is, vagyis hogy a Németország vagy az uralma alatt álló területen levő személyek vagyonának a zárolása sem jelenti azok kivonását a magyar szervek hatásköréből. A 11. pont azért van külön, mert a harcoló hadsereg ellátása nem képezi és nem is képezheti a jóvátétel részét. A főparancsnok kitétel magyar vonatkozásban azért került a fegyverszünetbe, hogy kifejezetten katonai ügyeket ne kelljen a kormánnyal megtárgyalni. A hadifoglyok teljes visszaadására csak a békeszerződés aláírása után lehet számítani. A magyar feljegyzésekből, dokumentumokból[111] megállapítható fenti kérdések mellett a

107. Az akkor magyarul is megjelent. Lásd: Hírek, 1944. okt. 31. Kiadja az Arcvonal (4. Ukrán Front — K. M.) Politikai Osztálya a magyar lakosság számára.
108. Foreign Relations... id. dok. 1944. III. köt. 980. old. Paál—Radó: I. m. 228. old.
109. Paál—Radó: A debreceni... i. m. 228. old.
110. Pravda, 1944. jan. 21. 1. old.
111. Id. NK. 1945. febr. 1-i jkv. és az ehhez csatolt feljegyzés a magyar delegáció fegyverszüneti tevékenységéről.; Paál—Radó: A debreceni... i. m. 228—229. old.

delegáció vezetője egy változtatási kérést is előterjesztett, mégpedig a jóvátétellel kapcsolatosan. Kérte a kártérítési összeg csökkentését, ill., hogy Magyarország annak fizetését 1946. január 1-vel kezdhesse meg és hat év helyett 10 esztendő alatt teljesíthesse. A kérésre a választ Molotov külügyminiszter adta meg, amelyet Gyöngyösi szerint a következő szavakkal vezetett be: „Magyarországot nem támadta meg senki, Magyarország megtámadta a Szovjetuniót. Magyarországnak nem üzent hadat senki, Magyarország hadat üzent a Szovjetuniónak és a szövetségeseknek." Ezután részletesen beszélt arról, hogy a Szovjetunió milyen sokat vesztett a háborúban emberben és anyagiakban egyaránt. Felsorolta azokat a károkat és pusztításokat, amelyeket a magyar csapatok okoztak Ukrajnában és az Orosz Szovjet Köztársaság középső területén, Voronyezs vidékén. Mindezek alapján teljesíthetetlennek tekintette a magyar kérést. Sem az összegen nem tud a Szovjetunió változtatni, sem a fizetés megkezdését elhalasztani, sem pedig a jóvátétel szállításának az idejét széthúzni, kitolni nem tudja.[112]

Ezzel tulajdonképpen a magyar fegyverszüneti küldöttség második tárgyalása is befejeződött Moszkvában. A tárgyalás kétségtelenül hozzájárult az egyezménynek és az álláspontoknak a világosabb megértéséhez, „azonban a dokumentum szövegén nem történt változtatás", amellyel a három szövetséges nagyhatalom kormányainak megelőző jóváhagyása után így az véglegessé is vált! Abban történt még csak megállapodás, hogy a fegyverszüneti szerződés hivatalos aláírására 20-án, moszkvai idő szerint 15 óra 30 perckor kerüljön sor.[113] Ez az összejövetel azonban már csak az aláírás formai feladatait volt hivatva elvégezni.

A magyar fegyverszüneti küldöttség fenti érdemi, tartalmi szereplése szintén bírálható történelmileg. A delegáció, a kutató véleménye szerint, nem használta ki itt sem a lehetőségeit. Nagyon érződött, hogy tagjai között a diplomáciában és nemzetközi tanácskozásokban nagyobb tapasztalatokkal rendelkező személy nem található. A küldöttség összetételére is állt, amit az egész Ideiglenes Kormányra is értettünk, hogy sok kiváló képességű tagja között nem volt egy-két messze kimagasló, legalább európai horizontú látókörrel rendelkező államférfi. Bár a fegyverszüneti delegáció csodákat nem művelhetett, Magyarország utolsónak hagyta el a hitleri Németország süllyedő hajóját, nem tudta ellene fordítani korábbi fegyveres erőit és újakat sem tudott azonnal kiállítani s harcba vetni Hitler és a nyilasok ellen. Mindez azt is bizonyítani kezdte már, hogy távolról sem „csak" földrajzi helyzete miatt nem állt át korábban Magyarország. Ezért rendelkezett igen kevés pozitívummal küldöttségünk a tárgyalásokon. Mégis, az Ideiglenes Kormány létrejötte,

112. Uo., Paál—Radó: A debreceni... i. m. 228—229. old.
113. Foreign Relations... id. dok. 1944. III. köt. 980. old. Harriman 1945. jan. 19-i jelentése a külügyminiszternek.

a szakítás a fasiszta blokkal és a hadüzenet stb., ahhoz még eléggé „időben" történt, hogy minőségileg ne másként ítéljék meg Magyarországot, mint a német szövetség többi volt tagját. A magyar fegyverszüneti feltételeknek mind a tartalma, mind a kerete, mind pedig a küldöttség fogadása és az országgal való bánásmód lényegét tekintve semmiben sem tért el Romániától, Finnországtól és Bulgáriától. Ezért nem járhatunk messze az igazságtól, amikor azt állítjuk, hogy a magyar küldöttségnek is módjában lett volna több problémát, ugyanúgy, mint pl. a román delegáció tette, legalább felvetni, közvetlen figyelem ráirányítás céljából, vagy a későbbi tárgyalásokon elsősorban a béketárgyaláson való döntések megalapozásaként, ill. az utóbb történő esetleges változtatások reményeként. „Molotov elnöklete mellett valamennyien 5 órán át tanácskoztunk az elmúlt éjjel a román küldöttséggel. — Jelentette ugyancsak Harriman nagykövet a „második" román fegyverszüneti tárgyalásról 1944. szeptember 12-én. — Az utóbbi (a román delegáció — K. M.) a fegyverszüneti egyezmény csaknem valamennyi cikkének kifejtését vagy átfogalmazását kérte és bizonyos kiegészítéseket is javasolt." Ezzel elérte, hogy két változtatásra vonatkozó javaslatát elfogadták, egynek, az Erdélyre vonatkozónak, olyan értelmű megfontolását ígérték, hogy a cikket átfogalmazzák, amihez a román küldöttség írásbeli javaslatát is kérte Molotov. Utóbbival és több más kérdés felvetésével erőteljesen ráirányították Románia megoldatlan történelmi problémáira is a nagyhatalmak figyelmét, majd elsőrendű gazdasági, bel- és külpolitikai stb. nehézségeiket sem rejtették véka alá.[114]

A magyar küldöttség pl. felvethette volna Magyarország *közvetlen* Németország elleni harcának az egyezményben történő dokumentális elismerését, amint az az eredeti szovjet javaslatban volt, és ezzel ekkor vagy később, mint Olaszország, ill. Románia esetében elérhető lett volna az „együttharcoló" státusz elérése. Szükséges lett volna legalább megemlíteni az óriási német adósságokat is az ország nehéz gazdasági helyzetének bemutatásakor. Az 1937. december 31-én fennállott határokra való visszavonulással kapcsolatban legalább a határokon kívül maradt magyar lakosság kisebbségi és demokratikus jogai teljes biztosításának szükségességét lehetett volna hangsúlyozni, vagy megpróbálni esetleg feltételes megfogalmazást elérni a magyar—román határviszonyban a magyar fegyverszüneti szerződésben is, mint ahogyan egyébként a román fegyverszüneti egyezményben, mint korábban láttuk, Erdélyről ilyen megfogalmazás szerepelt.

A román fegyverszüneti küldöttséget a körülmények és a három nagyhatalom álláspontja nem gátolták meg abban pl., hogy a bécsi döntéssel és az Erdéllyel kapcsolatos eredeti javaslatot határozottan megkérdőjelezzék, és az elsőnek teljes érvénytelenítését, a másodiknak pedig a Románia által

114. Uo. 1944. IV. köt. 231—232. old.

történő teljes felszabadításához segítséget, és ehhez a szövetségesek részéről való kötelezettségvállalást is ne követeljenek, hangoztatva, hogy Románia az átállást éppen ezért vállalta.[115] A román javaslatot, annak leglényegesebb elemét, a három nagyhatalom megbízottja ugyan nem fogadta el, de mégis azok felvetésével lényegesen kedvezőbb megfogalmazást ért el a román delegáció a szóban forgó kérdésekben. Az eredeti javaslatban az áll: „A Szövetséges Kormányok a bécsi döntés rendelkezéseit helytelennek (inkorrekt) tekintik és egyetértenek azzal, hogy Erdély (egészében vagy nagyrészt) visszatérjen Romániához, ami ismételt mérlegelés tárgyát képezi majd a békeszerződésnél."[116] Az új és végleges megfogalmazásban a román észrevétel hatására a szövetséges kormányok a bécsi döntést már egyértelműen „semmisnek tekintik", majd „egyetértenek abban, hogy a békeszerződésben történő jóváhagyástól feltételezetten Erdély (vagy annak legnagyobb része) adassék vissza Romániának, s a Szovjet Kormány hozzájárul, hogy ebből a célból a szovjet csapatok Romániával közös katonai hadműveletekben vegyenek részt Németország és Magyarország ellen".[117]

A román fegyverszüneti küldöttség felvetette már alig három héttel az augusztus 23-i fordulat után, hogy tekintsék Romániát szövetségesnek az átállásért és a Németország elleni fellépéséért, de legkevesebb „együttharcolónak", mint Olaszországot. A fegyverszüneti szerződéséhez azt ugyan nem lehetett figyelembe venni és elfogadni, de „a megfontolás tárgyát" képező kérdések közé több más felvetettel együtt ez is felkerült a szövetséges diplomácia listájára Románia pozitívan megoldandó kérdéseihez.[118]

A magyar delegáció a fenti okok, a passzivitás miatt nemigen tudott a románhoz hasonló kisebb részeredményeket és pozitívumokat elérni 1945. januári moszkvai tárgyalásai során. A leglényegesebbet persze, a fegyverszüneti egyezmény megkötését Magyarország elérte. Nézzük meg ezek után a már elfogadott szerződés tartalmát az egyes pontok szerint röviden ismertetve, és a román valamint a bolgár egyezménnyel összevetve, a fontosabb eltéréseket kiemelve. Az utóbbira vonatkozóan azonban szeretnénk mindenekelőtt hangsúlyozni, hogy a 3 szerződés alapvető tartalmában, céljában és a belőlük kicsengő politikai vonalában azonos. A kisebb eltérések az egyes országok átállásának a körülményeiből, idejéből és néhány pontnál a szövetségesek közötti eltérő alapállásból következnek.

A *bevezetőben* a háború elvesztésének elismerését követően annak a leszögezése áll, hogy Magyarország Ideiglenes Nemzeti Kormánya a 3

115. Uo. 232. old.
116. Uo. 212. old.
117. Orosz-román... i. m. 7—8. old.
118. Foreign Relations... id. dok. 1944. IV. köt. 232. old. Harriman idézett 1944. szept. 12-i jelentése a külügyminisztériumnak.

nagyhatalom kormányainak fegyverszüneti feltételeit elfogadja, amelyeket mind a maguk, mind pedig a Magyarországgal háborús viszonyban levő Egyesült Nemzetek nevében kötöttek. Majd felsorolja mindkét fél nevében az aláíró személyeket. Az *első pont* a bolgárhoz hasonlóan a, b, c, és d részből áll. Az „a" rész megállapítja tényként, hogy Magyarország megszüntette a szövetségesekkel a háborút, megszakította minden kapcsolatát Németországgal és hadat is üzent annak. A „b" rész a német fegyveres erő lefegyverezési kötelezettségét és hadifogolykénti átadását, ill. a német állampolgárok internálását írta elő. A „c" rész legalább 8 hadosztály kiállítására és annak „szolgálatra" a Szövetséges (Szovjet) Főparancsnokság rendelkezésére bocsátásra kötelezte az országot. A „d" pont a fegyveres erőnek a háború utáni lefegyverezéséről intézkedett.

Ez a pont tehát Románia fegyverszünetétől eltérően, Magyarország számára nem írta elő a Németország elleni harcot, hanem a bolgárhoz hasonlóan, a nyugati hatalmak befolyására, bonyolult megfogalmazással csak hadosztályok kiállítására és rendelkezésére bocsátásra kötelezte. A szovjet és a magyar demokratikus s baloldali erők értelmezésében ez azonban ugyanúgy, mint Bulgária esetében is — nemcsak lehetőséget adott a Németország elleni harcra, hanem annak a kötelezettségét is jelentette.

A *második pont* az 1937-es határokra való teljes visszavonulást és az 1937-es állapotot megváltoztató összes intézkedés érvénytelenítését írta elő. Ilyen pont értelemszerűen mind a bolgár, mind pedig a román egyezményben is van. A *harmadik* szintén mind 3-ban azonosan a szövetséges haderő magyarországi szabad mozgását biztosítja, és ennek saját költségen való minden eszközű elősegítését teszi feladattá. A *negyedik* a szövetségesek hadifoglyainak és polgárainak szabadon bocsátására és segítésére kötelezte a magyar kormányt. Az *ötödik* a fasizmus által üldözött valamennyi személy szabadon engedését és a velük kapcsolatos törvények, intézkedések hatálytalanítását és segítését írta elő. A *hatodik* a szövetségesek területéről elszállított minden vagyontárgy visszaadásáról, a *hetedik* a Magyarországon található német hadianyag hadizsákmánykénti átadásáról, a *nyolcadik* minden német tulajdon zárolásáról, a *kilencedik* a szövetségesek tulajdonát képező hajók — eddigi állapotukért felelősséget vállalva — átadásáról, a *tizedik* az összes magyar hajó hadműveleti célra való rendelkezésre bocsátásáról intézkedett. A *tizenegyedik* pont a szövetséges csapatok és a SZEB tevékenységének ellátásához szükséges mindennemű igény magyar kielégítését írta elő. Az itt felsoroltak jelentősebb eltérések nélkül mindhárom ország fegyverszüneti szerződésében megtalálhatók valamilyen formában!

A *tizenkettedik* a jóvátételről rendelkezett. Itt is az elvi indoklás és a módozatok lényegében azonosak. Az egyes országokat érintő összegek természetesen eltérőek. Mégis, ha ezeket is összehasonlítjuk, akkor is meg kell állapítanunk, hogy a Magyarország számára megállapított jóvátétel méltá-

nyosnak tűnik. Az egyes európai volt német szövetséges országoknak a következő összegű és megoszlású kártérítést szabták ki a hadiállapot felszámolása után.[119]

1. *Olaszország összes jóvátétele 360 millió dollár, ebből*
Jugoszlávia kapott 125 millió dollárt
Görögország kapott 105 millió dollárt
Szovjetunió kapott 100 millió dollárt
Etiópia kapott 25 millió dollárt és
Albánia kapott 5 millió dollárt

2. *Románia összesen 300 millió dollár*
Szovjetuniónak 300 millió dollárt

3. *Finnország összesen 300 millió dollár*
Szovjetuniónak 300 dollár

4. *Bulgária összesen 70 millió dollár*
Görögországnak 45 millió dollár
Jugoszláviának 25 millió dollár

5. *Magyarország összesen 300 millió dollár*
Szovjetuniónak 200 millió dollár
Jugoszláviának 70 millió dollár
Csehszlovákiának 30 millió dollár

A fenti meghatározott összegen kívül Magyarországot kötelezte a szóban forgó pont arra is, hogy később megállapítandó kártérítést fizessen más egyesült nemzet vagy állampolgára tulajdonában keletkezett kárért is. Hasonló kötelezettség hárult Romániára és Bulgáriára is! A *tizenharmadik pont* előírja, hogy Magyarország köteles az összes egyesült nemzet és polgárai háború előtti érdekeltségeit, jogait és vagyonát visszaszolgáltatni. A *következő három pont*, mint minden országban, nálunk is a közvetlen antifasiszta teendőket sorolja fel, valamint a magyar propaganda, művelődés és kiadói tevékenységnek a szövetséges főparancsnoksággal egyetértésben történő folytatásáról intézkedett.

A *tizenhetedik pont* a magyar szuverenitás fokozatos helyreállításának egyik területéről intézkedett. Kimondta, hogy az arcvonal mögött 50—100 kilométer távolságban a magyar polgári közigazgatás visszaállítását meg lehet kezdeni. Ennek alapján már 1945. február elején ún. „záróvonal" kijelölésével

119. A párizsi magyar békeszerződés és magyarázata. Id. dok. 30. old.

meghatározták azt a területet, ahol ez érvénybe lépett. Mégpedig: Gönc, Miskolc, Füzesabony, Szolnoktól nyugatra, Kiskunfélegyháza, Kisszállástól keletre, majd Madaras, Katymár, Gara, Hercegszántótól nyugatra, továbbra pedig a Duna vonala.[120]

A *tizennyolcadik pont* a fegyverszünet feltételeinek ellenőrzésére SZEB létesítését közli, majd a *tizenkilencedik* a két bécsi döntést, az 1938. évi november 2-it és az 1940. évi augusztus 30-it mondja ki érvénytelennek, és végül a *huszadik pont* kimondja, hogy „a jelen feltételek aláírásuk pillanatában hatályba lépnek". Az egyezmény záró része arról tudósít, hogy orosz, angol és magyar nyelven készült, amelyek közül az első kettő tekinthető autentikusnak. A szerződéshez egy hat részből álló, néhány ponthoz értelmezést és magyarázatot fűző „Függelék" is tartozik, amelynek előírásai szintén kötelező erejűek voltak.[121]

A fegyverszünet szövegében található néhány speciálisnak tűnő kifejezés vagy név, mint pl. „Magyarország Hadsereg-Főparancsnoksága", vagy csak „Főparancsnoksága". Ez magyar vonatkozásban semmi újat vagy szövetséges igényt nem kívánt kifejezni, mint ahogyan Vörös János ezt tévesen magyarázta. Nevezett ugyanis az egyik minisztertanácson emelt szót amellett, hogy ez a megfogalmazás azt jelenti, miszerint „a szovjet vezetőség emelte ki a főparancsnoki tisztség szükségességét".[122] Vörös természetesen a maga számára kívánta megszerezni ezt a funkciót. Az igazság ezzel szemben az volt, hogy ez a megfogalmazás a Szovjetunió által javasolt fegyverszünetekben általános volt, tekintet nélkül arra, hogy az egyes országok katonai vezetését hogyan nevezték. A román szerződésben is főparancsnokság olvasható, pedig ott sem ennek, sem vezérkari főnöknek vagy főnökségnek, hanem nagyvezérkarnak titulálták a katonai vezetést.

A pontonként ismertetett magyar fegyverszüneti egyezmény aláírására, mint ahogyan már jeleztük, 1945. január 20-án került sor. A fél négykor kezdődő aláírási ceremónián a hivatalos kommüniké szerint a korábban felsorolt valamennyi személy részt vett. Az orosz, angol és magyar nyelven elkészített szerződést előbb Vorosilov marsall írta alá a három nagyhatalom meghatalmazottjaként, majd az Ideiglenes Nemzeti Kormány megbízásából Gyöngyösi János, Vörös János és Balogh István.[123] Ezzel a magyar antifasiszta, demokratikus és hazafias erőknek hosszú hónapok és évek óta folytatott küzdelmét Magyarországnak a hitlerista háborúból való kivonásáért, a demokratikus világkoalíció oldalára történő átállításáért, végül is siker

120. UMK. XIII/1-z FM. Eln. 1945/4 681. sz. Miklós Béla 1945. II. 15-i tájékoztató jelentése.
121. A magyar fegyverszüneti egyezmény legutolsó és egyben a magyar és szovjet külügyminisztérium közös kiadásában megjelent teljes szövegét lásd: Magyar—szovjet kapcs... id, dok. 35—42. old.
122. Id. NK. 1945. febr. 1-i ülése jkv.
123. Uo, A jegyzőkönyvhöz csatolt feljegyzés a küldöttség munkájáról, Foreign Relations... id. dok. 1944.III.köt. 980—981. old., Paál—Radó: A debreceni... i. m. 231. old.

koronázta. Az aláírással jogilag a fegyverszüneti egyezmény azonnal életbe lépett. Azonban annak kiterjedt és teljes funkcionálása megkezdéséhez több fontos előkészítő feladatot kellett még megoldani mind a szövetséges hatalmaknak, elsősorban a Szovjetuniónak, mind pedig az Ideiglenes Nemzeti Kormánynak.

Még az aláírás napján a szovjet kormány nevében Molotov külügyminiszter megerősítő levél kíséretében átnyújtotta tárgyaló partnereinek a magyarországi SZEB jóváhagyott és véglegesített működési szabályzatát,[124] továbbá azt a tárgyalás közben kompromisszummal megszületett levelet, amelyben ígéretet tett az amerikai misszió magyarországi munkájának a sokoldalú támogatásához és jogainak a biztosításához.[125] Még ugyancsak 20-án Harriman nagykövet is eljuttatta Molotovhoz és az angol ügyvivőhöz azon levélbeli megerősítő közlését. hogy kormánya jóváhagyta a magyar egyezmény szövegét és a SZEB alapszabályzatát, de ezzel együtt a magyar fegyverszüneti feltételek egyes pontjaihoz kapcsolódó írásbeli fenntartásait is.[126] Ugyancsak ekkor az angol ügyvivő is hasonló, a 18. ponthoz kapcsolódó fenntartást tartalmazó dokumentumot küldött el másik két tárgyaló partnerének.[127]

Ezekkel, egyrészt a munka befejezését valóban elősegítő, másrészt a fenntartások miatt pedig tulajdonképpen a későbbi viták alapját meg is vető levelekkel zárult csak le a fegyverszüneti tárgyalások sorozata a szövetséges nagyhatalmak között. A szovjet kormány a magyarországi SZEB létrehozására is meghozta gyors intézkedéseit. Vorosilov marsall február elején már megérkezett Magyarországra, és a megalakított bizottságról tájékoztatást adott a magyar kormánynak. E szerint állandó helyettese Sztahurszkij altábornagy lett,[128] és a korábban a magyar kormány mellett működő Szuszajkov vezérezredes Bukarestbe került át, ahol az ottani SZEB elnökeként működő Malinovszkij marsall állandó helyetteseként tevékenykedett.[129]

A magyar fegyverszüneti küldöttség Moszkvából az egyezmény aláírása után nem indult rögtön haza, még 5 napig ott tartózkodott. Részben az alatt az idő alatt, részben korábban, nem hivatalos tanácskozásokon értékes információkat tudott szerezni a sikeres kormánypolitika elősegítésére. Gyöngyösi többször találkozott Quaroni olasz nagykövettel, Simics jugoszláv követtel és híreket szerzett a finnországi helyzetről is. Ezek közül legérdekesebb az olasz diplomatától származó tapasztalati információ. „Az olasz nagykövet véleme-

124. Foreign Relations... id. dok. 1944. IV. köt. 801—802. old.
125. Uo. 1944. III. köt. 981. old.
126. Uo. 1944. IV. köt. 800. old. Harriman levele Molotovnak.
127. Uo. Az ügyvivő levele Harrimannak.
128. Id. NK. 1945. febr. 9-i ülésének jkv.
129. Vnyesnyaja polit... id. dok. III. köt. 65—66. és 136. old.

nye szerint — számolt be minisztertanácsi ülésen a magyar külügyminiszter —, ha Magyarország részint a politikai tisztogatás erélyes és gyors keresztülvitelével, másrészt a földreform megfelelően demokratikus és sürgős végrehajtásával megnyeri a Szovjet bizalmát és politikai rokonszenvét..." behozhatja a későbbi átállásból következő hátrányát. Továbbá, „az olasz nagykövet szerint a Szovjetunió két tényező politikai hatásával szemben bizalmatlan. Az egyik a nagybirtok, a másik a nagytőke. Ezért látja mindenütt az erőteljes földreformban és a nagytőke politikai hatalmának, illetőleg befolyásának megszüntetésében, illetőleg korlátozásában a demokrácia biztosítékát, különben az államok államformája és a politikai rendszer közelebbről nem érdekli." Egyébként Gyöngyösi mind az olasz, mind a jugoszláv és a finn információkból megtudhatta, hogy ezen országok a nyugati hatalmaktól még semmilyen segítséget nem kaptak. Finnországnak gyógyszersegélyt egyedül a Szovjetunió küldött.[130]

A volt magyar fegyverszüneti delegáció január 25-én indult haza Moszkvából. A Kievi pályaudvaron a küldöttséget Dekanozov külügyminiszter-helyettes, Kutuzov vezérőrnagy és Fomin helyettes protokollosztályvezető búcsúztatta.[131] Velük utazott vissza Puskin követ és Grigorjev titkár is, valamint Nagy Imre és Gábor József miniszterek családja, és a magyar kommunista emigráció egy nagyobb csoportja, köztük Rákosi Mátyás is. Az utóbbiak óvatosságból szovjet szakértőként, felvett neveken utaztak, és róluk még január 30-án, Debrecenbe történt megérkezésükkor sem adtak ki név szerinti közleményt.[132]

A delegáció hazaérkezése után, február 1-én a minisztertanács kimerítően megtárgyalta az egyezmény szövegét és a küldöttség végzett munkáját, majd a SZEB elnökével történt kapcsolatfelvétel után, II. hó 9-én minisztertanácsi határozattal döntöttek annak kormányrendeletként való kihirdetéséről.[133] Ezzel megindulhatott minden területen a fegyverszüneti szerződésben vállalt feladatok végrehajtása. Ez azonban már a felszabaduló és újjászülető Magyarország történelme újabb szakaszának eseményei közé tartozik!

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány létrejöttével végre megköthetővé vált és meg is kötött magyar fegyverszüneti egyezmény — anélkül, hogy a háborús vereséget győzelemként kívánnánk magyarázni, vagy ilyen leegyszerűsített magyarázattal egyetértenénk — végül is az ország számára jelentős siker volt. A háborút nemcsak az igazságtalan céljaiért kezdeményező uralkodó körök és osztályok vesztették el, hanem az általuk vezetett egész ország is. A háborús

130. Id. NK. 1945. febr. 1-i ülésének jkv-hez csatolt idézett feljegyzés.
131. Vnyesnyaja polit... id. dok. III. köt. 95. old.
132. Néplap, 1945. jan. 31. és Andics Erzsébet szóbeli közlése.
133. Id. NK. febr. 1-i és 9-i ülésének jkv. A fegyverszüneti szerződés szövege magyarul először hivatalosan a Magyar Közlöny 9. számában, Debrecen, 1945. márc. 17-én jelent meg.

áldozatok, terhek, a nagy pusztulás és a vereség következményei az egész nemzetet érintették. Ezek alól — még ha azok a fasiszta uralkodó körök bűneiből is keletkeztek — az ország nem bújhatott ki. Tehát az ideiglenes kormány létrejöttének és a fegyverszünet megkötésének a jelentőségét csak az ország függetlensége elvesztésének, a bekövetkezett háborús katasztrófának és vereségnek talaján értékelhetjük helyesen.

Az ideiglenes kormány véget vetett az értelmetlen háborúnak és a fegyverszünet megkötésével *megkezdhette* Magyarországnak az 1937-es határai közötti, fokozatosan teljessé váló, független, demokratikus és békeszerető államkénti újjászervezését. Ez a fegyverszüneti egyezmény leglényegesebb eredménye! Tehát 1944—1945 fordulóján megkezdődött Magyarország függetlenségének a visszaszerzése, és annak következtében, hogy a háborúból az országot egy demokratikus kormány vezette ki, egyúttal megindulhatott annak az antifeudális és demokratikus átalakítása is. Ez, az adott körülmények között is egyben a dolgozó nép, a demokratikus erők első jelentős győzelme volt a felszabadulás nyomán.

A hitleri szövetségből való kilépést és a fegyverszüneti egyezmény megkötését Magyarország volt nagybirtokos-nagytőkés érdekű vezetőinek a hibáiból igen későn, csak 1945-re fordulva tudta elérni. Ezért elesett több olyan kedvezménytől, pozitívumtól — mint láttuk —, amelyeket egy korábbi átállás esetén — még ha a földrajzi helyzetének megfelelően szintén *csak utolsónak*, de a hadműveletek menetével összhangban tette volna meg — és a fasiszta Németország elleni hatékony harca eredményeként élvezhetett volna. Bizonyos lehetséges előnyöktől Horthyék hibáiból így elesve került ki az ország a háborúból 1944—1945 fordulóján. Ez az időpont az Ideiglenes Nemzeti Kormányt létrehozó és alkotó erők jóvoltából azonban nem volt még olyan későn, hogy Magyarországot a korábban átállt, szintén volt német-szövetséges országoktól minőségileg eltérően ítélték volna meg. Vagyis az átállás ahhoz még elég időben történt, hogy az országot ezután külön kezeljék a győztes antifasiszta nemzetek Németországtól. Tehát az ideiglenes kormány mint jelentős sikert könyvelhette el a fegyverszünettel, hogy a választóvonal nem a kissé később, jelszószerűen *annyira* hangsúlyozottá vált „utolsó csatlós Magyarország" és Németország egyrészről, másrészről a többi volt német-szövetséges ország között húzódott, hanem mind elviekben, mind anyagiakban és katonai téren is Magyarországot a később feltétel nélkül kapituláló Németországtól eltérően, az előbbiekkel azonosan ítélték meg a háború végén s azt követően.

Magyarország megkésett megmozdulása, átállása azonban már nem tudott döntően hozzájárulni nemcsak általában a fasizmus elleni harchoz, hanem saját területének a felszabadításához sem. Elkésetten, és az átállt tábornokok miatt kissé még mindig vonakodva; 1945-ben viszont már mind érdektelenebbé vált az antifasiszta nagyhatalmak előtt az ország katonai

bekapcsolása a harcba. Bár a magyarság legjobbjainak ezrei — összesen talán tízezrei — vettek részt és hullatták vérüket is, itthon és szerte a világban a fasiszta zsarnokság elleni harcban, mégis az országot szinte egyedül a Szovjet Hadsereg szabadította fel bolgár és román csapatok támogatásával. E harcban a néhány ezer magyar antifasiszta és a sok ezer bolgár s román hazánkban elesett hősi halott mellett, több mint 140 000 szovjet katona áldozata életét az ország felszabadításáért, függetlenségéért.[134] A Vörös Hadseregnek a harca és ez a nagy áldozata, felszabadítva az országot a fasiszta elnyomás alól, egyben megnyitotta a magyar nép előtt a szabad, demokratikus fejlődési lehetőség útját is!

134. Sz. Stemenko hadseregtábornok: Európa szívében. III., Fáklya XVI. évf. 11. sz. melléklete. 16. old.

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

ÁHB	= Állami Honvédelmi Bizottság (Szovjetunió)
AMGOT	= Allied Military Government of Territory (Megszállt Területek Szövetségi Katonai Közigazgatása)
AMO SzSzSzR	= Archiv Minyisztersztva Oboronü Szojuza Szovjetszkih Szocialiszticseszkih Republik
(SzHML)	= (Szovjetunió Honvédelmi Minisztériumának Levéltára)
AN SzSzSzR	= Akadémii Nauk Szojuza Szovjetszkih Szocialiszticseszkih Republik (a Szovjetunió Tudományos Akadémiái)
AO VOV SzSzSzR	= Archiv Otgyéla Velikoj Otyecsesztvennoj Vojnü Szojuza Szovjetszkih Szocialiszticseszkih Republik (Szovjetunió Nagy Honvédő Háborúja Osztályának Archívuma)
BM	= Belügyminisztérium
BM ÁK	= Belügyminisztérium Államvédelmi Központ
CH OK FDR	= Cordell Hull, oké (rendben van), Franklin Delano Roosevelt.
DNB	= Debreceni Nemzeti Bizottság
ENSZ	= Egyesült Nemzetek Szövetsége
EB	= Előkészítő Bizottság
ETB	= Európai Tanácskozó Bizottság
FDR	= Franklin Delano Roosevelt
FKGP	= Független Kisgazda-, Földmunkás- és Polgári Párt
FKP	= Független Kisgazdapárt
HIL	= Hadtörténelmi Intézet Levéltára
HIL Tan. gy.	= Hadtörténelmi Intézet Levéltára, Tanulmánygyűjtemény
HM	= Honvédelmi Minisztérium
HM Eln.	= Honvédelmi Minisztérium Elnökség
HM KI	= Honvédelmi Minisztérium Központi Irattára
INgy.	= Ideiglenes Nemzetgyűlés
INgy. EB	= Ideiglenes Nemzetgyűlés Előkészítő Bizottsága
INgy. N.	= Ideiglenes Nemzetgyűlés Naplója
INgy. PB	= Ideiglenes Nemzetgyűlés Politikai Bizottsága
Id. NK	= Ideiglenes Nemzeti Kormány
IML	= Insztitut Marxizma—Leninizma (Moszkva) (Marxizmus—Leninizmus Intézet)
KALOT	= Katolikus Agrárifjúsági Legényegyletek Országos Tanácsa
K.F.T.	= Korlátolt Felelősségű Társaság
KI	= Kommunista Internacionále, Komintern
KP	= Kommunista Párt (1944 őszén)
KMP	= Kommunisták Magyarországi Pártja (1943-ig)

KP KB	= Kommunista Párt Központi Bizottsága
KT	= Konzultatív Tanács
MADISZ	= Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség
ME	= Miniszterelnökség
MHSzSz	= Magyar Hazafiak Szabadság Szövetsége
MF	= Magyar Front
MFM	= Magyar Függetlenségi Mozgalom
MJAM	= Makói József Attila Múzeum
M. kir.	= Magyar királyi
MKP	= Magyar Kommunista Párt (1944 végétől a felszabadulás után)
MKP KV	= Magyar Kommunista Párt Központi Vezetősége
MÉP	= Magyar Élet Pártja
MMB	= Moszkvai Magyar Bizottság
MMK	= Moszkvai Magyar Küldöttség
MNFF	= Magyar Nemzeti Függetlenségi Front
MOKÁN-Komité	= Magyar Kommunisták Antináci (Bizottsága) Komitéja
MR Arch.	= Magyar Rádió Archívuma
MSzdp	= Magyar Szociáldemokrata Párt
MSzMP	= Magyar Szocialista Munkáspárt
MSzMP HBm Biz. Arch.	= Magyar Szocialista Munkáspárt Hajdú-Bihar megyei Bizottságának Archívuma
H BmL	= Hajdú-Bihar megyei Levéltár
MSzMP Bm Biz. Arch.	= MSzMP Békés megyei Bizottságának Archívuma
BML	= Békés Megyei Levéltár
MSzMP Csm Biz. Arch.	= MSzMP Csongrád megyei Bizottságának Archívuma
CSML	= Csongrád Megyei Levéltár
MT	= Minisztertanács
MT I	= Minisztertanács Titkársága Irattára
NB	= Nemzeti Bizottság
NF	= Nemzeti Főtanács
NPP	= Nemzeti Parasztpárt
NPP IIB	= Nemzeti Parasztpárt Ideiglenes Intéző Bizottsága
OKP	= Olasz Kommunista Párt
OII	= Országgyűlési Iroda Irattára
OL	= Magyar Országos Levéltár
PI	= Párttörténeti Intézet (MSzMP KB)
PI Arch.	= Párttörténeti Intézet Archívuma
PB	= Politikai Bizottság
PDP	= Polgári Demokrata Párt
RKP	= Román Kommunista Párt
RSzdp	= Román Szociáldemokrata Párt
SzNB	= Szegedi Nemzeti Bizottság
Szoc. Dem. Párt	= Szociáldemokrata Párt
SZEB	= Szövetséges Ellenőrző Bizottság
SZUMBE	= Szovjetunió Magyarországi Barátainak Egyesülete
TIT	= Tudományos Ismeretterjesztő Társulat
UMKL	= Új Magyar Központi Levéltár
ÚB	= Üzemi Bizottság
VB	= Végrehajtó Bizottság
Voen. Izd.	= Voennojé Izdátyelsztvó Minyisztersztva Oboronü SzSzSzR

NÉVMUTATÓ

Aczél Ede — 85, 100, 101, 102, 203
Adenauer, Konrad — 136, 181
Ady Endre — 432
Aggteleky Béla — 117, 152, 176
Ambrózy Gyula — 72—73, 107, 118, 151—155, 158, 169, 172—173, 181, 183—186
Andics Erzsébet — 244—245, 251—252, 370—371, 374, 408, 508
Anonymus — 404
Antonescu, Jon — 84
Antonescu, Mihai — 30
Antonov, A. I. — 110, 121, 160, 180, 198, 210, 211
Aranyossi Magda — 101
Armstrong, Anne — 12, 14—15, 17, 22—23, 28, 32
Asjukin — 345
Auer Pál — 52, 65

Bach-Zelewski, Erich von — 151—152, 163, 171, 172, 178
Badoglio, Pietro — 16, 23
Bajcsy-Zsilinszky Endre — 499
Bakách-Bessenyey György — 52, 56, 58, 67—68, 70—72, 75, 342
Bakay Szilárd — 72, 116—117, 151—152, 177, 179
Balázs Béla — 376
Balfour, John — 477—478, 492, 496, 499
Bálint Ferenc — 287
Bálintné Mikes Katalin — 194
Balogh István — 207, 288—291, 298—299, 301—302, 315—316, 320, 322—323, 341, 356, 361, 366, 369, 385, 388, 390—393, 395—396, 402, 412—413, 415, 419, 432, 448, 451, 458, 460—461, 469, 471, 506
Bánáss László — 383, 396
Bánffy Dániel — 73, 102, 107, 116, 202—203, 210
Baráth Endre — 453
Barcza György — 56, 58
Bárczy István — 155
Bartha László — 377
Battaglia, R. — 15, 17, 19
Beér János — 407
Benes, Eduard — 280, 295
Bereczky Albert — 80
Beregfy Károly — 151
Bernáth András — 395
Bethlen István — 53, 56, 65—66, 72—74, 86, 106, 116, 145, 147, 252, 318—320, 401, 411, 424
Bethlen Pál — 318—320
Birkás Imre — 442
Blahut János —287
Bodnár János — 363, 367, 369, 383
Bohlen, Ch. — 29
Borbándi Gyula — 103—109, 163
Bornemissza Félix — 118, 164, 100
Boros István — 392, 452
Borus József — 91, 94—96, 163, 180
Brooke, A. — 180

Castellano — 16
Churchill, Sir Winston Spencer — 9, 12—16, 21—22, 26—28, 30, 34, 36, 44, 54, 121, 124, 126, 132, 149, 180, 221—222, 303, 358, 484, 494
Clausewitz, Carl von — 11, 27
Cretzianu, A. — 30
Crosthwaite, P. M. — 500
Czakó József — 93
Csatay Lajos — 73, 142, 171, 185
Csang Kai-sek — 20
Csefcsenko, I. — 352, 357

Csatári Dániel — 102
Csima János — 88
Csizmadia Andor — 376, 433, 450
Csukásy-Gartner Lajos — 350
Csürös Lajos — 162

Dadi Imre — 442
Darvas József — 293
Dávid József — 95
Deák Ferenc — 413
Deane, John R. — 500
Dekanozov — 122, 125, 189, 224, 323—325, 328, 344, 472, 477, 500, 508
Dessewffy Gyula — 117
Dezsényi Miklós — 146
Diamant Sándor — 263—264
Dimitrov, G. — 268, 279, 280, 324
Döme Piroska — 146
Dudás József — 85, 100—102
Dulles, Allen — 52

Eden, Sir Anthony — 18, 28, 36, 122, 124, 126, 132—133, 149, 484
Eckhardt Tibor — 56, 58
Eisenhower, Dwight David — 16, 22
Erdei Ferenc — 288—289, 291, 302, 305, 316, 323, 342, 361, 363, 366, 369, 377, 387—389, 402, 409, 420—421, 447, 460, 462
Erdei Mihály — 396, 442
Erdei Sándor — 366
Erdélyi Károly — 452
Esterházy Móric — 73
Erőss János — 361, 366, 452

Fahidy József — 116
Faragho Gábor — 101, 106—107, 109—112, 114—116, 123—124, 126—127, 136, 141, 152, 160—161, 165, 179, 197—200, 202, 204, 210—212, 224, 229, 332, 337, 339—342, 344—347, 350, 366, 370, 392—393, 400, 420, 424, 458—459, 463—464, 474, 476
Farkas Ferenc — 100, 138, 152, 155, 167, 199
Farkas Mihály — 206, 263, 279, 287, 293, 315, 361, 366, 440, 443—444, 446
Faust Imre — 100—102, 106, 147, 162
Fazekas József — 244, 263, 293, 440
Felkai Ferenc — 226
Fellner Henrik — 484
Fierlinger, Zdenek — 496
Filipinyi J. — 441
Fjedotov, Sz. V. — 99
Fogarasi Béla — 246
Fomin, I. — 508
Friss István — 244, 247
Friessner, Hans — 88

Gábor József — 223, 332, 337, 339, 342, 350, 354, 370, 420, 421, 434, 508
Gallai Lajos — 389, 395, 444—447
Gallay Emil — 105
Garritano, G. — 15, 17, 19
Gaulle, Charles de — 310, 325, 328, 330—331
Geréb László — 140
Gergely Ernő — 433
Gergely Sándor — 252, 255, 370, 374
Gerlóczy Gábor — 319
Gerő Ernő — 84, 189, 208, 244, 246—247, 253—254, 258—259, 261—264, 268, 279—284, 288, 295, 310, 313—315, 318, 322—334, 337—345, 349—355, 358, 360, 362—366, 369—370, 377, 382, 383—385, 387—391, 394, 396, 397, 403, 405, 408, 412—413, 416, 418—419, 425, 427, 433, 440—444, 446—448
Ghiczey András — 366
Ghiczy Jenő — 50, 53
Gombkötő Péter — 366, 440
Gosztonyi Péter — 100, 103—106, 108—111, 113, 120, 122—123, 125—126, 135—136, 153, 163, 181, 190, 195, 197, 199, 202—203, 210, 214, 224, 225—226, 229, 234, 332, 334, 339—340, 341, 343, 345, 347, 349—350, 394, 471
Gottwald, Klement — 280
Görgey József — 106
Grant, U. S. — 13, 24—25, 28
Greiffenberg, Hans — 163
Grew, D. — 493, 495
Grigorjev, B. J. — 337, 345—346, 350, 352, 383—384, 474, 500, 508
Gromiko, A. A. — 465, 471, 477
Groza, P. — 37
Guderian, H. — 137—138, 168
Gyöngyösi János — 310—312, 316, 341—342, 361, 363, 366, 369, 388—389, 420—421, 435, 448, 458—462, 471—472, 499—501, 506—507
Gyulay Mihály — 105—106, 202

Habsburg, Otto — 55—56, 58
Hadácsy Rezső — 117, 145—146, 162
Hagen, Walter — 164
Halmossy Dénes — 11, 358, 486
Hamvas Endre — 290, 300

Haraszti Sándor — 101
Hardy Kálmán — 106, 118
Harriman, W. A.— 23—24, 40—41, 76—77, 100, 113—114, 124, 129, 131—132, 137, 160, 460, 467—468, 477—478, 481, 483—485, 487—503, 507
Harsányi János — 103, 148
Háy Gyula — 252
Háy László — 246, 255
Hegyesi János — 431
Heinritzi, — 175, 196
Hennyey Gusztáv — 68, 70, 72—73, 75, 77, 105—106, 108, 114, 120—121, 135—136, 149, 155, 170, 177, 178, 181—184
Herboly Zoltán — 452
Heszlényi József — 199
Hindy Iván — 176
Hitler, A. — 32, 42, 45, 50, 54, 74, 79, 88, 105, 117, 119, 151, 162—163, 167—168, 186—187, 205, 208, 303, 309, 336, 358, 436—437, 456, 501
Hladky Endre — 169
Horthy Istvánné — 72, 401
Horthy Miklós — 42—43, 46—47, 50, 65—67, 69—75, 77, 79—89, 99—100, 102—104, 106—122, 124, 128, 134, 136—141, 145—147, 149, 151—157, 159, 161—170, 172, 175, 177—178, 180—191, 193, 197—201, 203—204, 207—211, 213, 217—218, 222—223, 229, 231, 235, 242—243, 248, 253, 256—257, 260, 261—262, 264—265, 272, 277, 279, 281, 283, 290, 292—294, 303—304, 308, 311—312, 318—320, 325—327, 329, 335, 342, 344, 346, 348—349, 355—356, 368—369, 401, 413, 428—429, 434, 455—456, 479, 509
Horthy Miklós, ifj. — 72, 85, 100—101, 103, 107, 118, 147, 151, 164, 177
Howie — 74—75, 77
Hull, Cordell — 15, 24, 28—29, 33, 40—41, 58, 114, 124, 129, 132
Hunya István — 252
Husak, Gustav — 268

Ibrányi Mihály — 156
Ikladi Lajosné — 148
Illés Béla — 200—201, 206, 208—209, 223, 262
Iszrealjän, V. L. — 30
Ivicz Imre — 97—98

Jakovlev, N. N. — 10, 13, 25
Jermolájev, I. A. — 98
Johson, L. A. — 56
Józsa Béla — 42, 359, 455
Juhász Géza — 366, 369, 385, 411
Juhász Gyula — 153
Juhász Nagy Sándor — 317, 353—355, 363, 366—367, 369, 371, 382—385, 409—410, 412—413, 452
Jurcsek Béla — 126, 153, 158

Kádár Gyula — 53
Kállai Gyula — 80, 146, 238, 243
Kállay Miklós — 48—51, 53—56, 65
Kánya Kálmán — 73
Karácsonyi Ferenc — 361, 388, 421, 452
Károlyi Gyula — 73
Károlyi Mihály — 319, 382—383, 436
Karsai Elek — 93, 142, 156, 174—175, 196, 202, 211, 293, 361, 387, 396
Kassai (Oldner) Géza — 223
Kennan, G. F. — 133, 272, 322, 481, 495, 500
Kerekes-Erdélyi József — 263, 350
Keresztes-Fischer Ferenc — 50, 53
Keresztes Mihály — 207, 288, 361, 366, 387, 394—395, 442
Kéri Kálmán — 106, 156, 173—175, 194—196, 200—202, 204—205. 474—475
Kerkai Jenő — 464
Kiss István — 471
Kolontaj, A. M. — 52—53
Komocsin Mihály — 302, 361, 363, 366, 369
Korodi Béla — 109
Korom Mihály — 48, 78, 152, 222, 239, 262, 298
Kossa István — 244, 263, 293
Kovács Béla — 392—393, 395—396, 448—449
Kovács Imre — 100, 102—103, 105, 118
Kovács János — 363, 366—367, 369, 419
Kovács Kálmán — 389, 395, 449
Kovarcz Emil — 151
Kozár Elemér — 175
Kudar Lajos — 107, 109
Kutakov, L. N. — 30
Kutuzov, I. — 472, 508
Kuznyecov, F. F. — 109, 112, 114, 121—122, 124, 195, 197—198, 210, 224, 226—227, 337—338, 343—345, 348—350, 366, 473, 475

Lakatos Géza — 66, 70, 73—74, 116, 126, 152—155, 157—158, 163, 165—169, 171—172, 177—178, 181, 183—188
László Dezső — 69, 170, 199
Lázár Károly — 72, 103, 116, 118, 146—147, 151—152, 157, 162, 173, 178

Latorczay Lőrinc — 177
Lee, R. — 24—25, 28
Lenin, V. I. — 440
Leiner Gyula — 98
Lévay Zoltán — 371, 395
Lippai Zoltán — 250—251
Lukács György — 251, 254

Macartney, C. A. — 48, 75, 104—105, 108, 111, 117, 121—122, 134, 136—137, 140—142, 151, 161, 164, 167, 179, 191, 211
Macmillan, H. — 75
Magyari Ferenc — 147
Major Jenő — 199
Malinovszkij, J. R. — 42, 142—144, 159, 168, 178—179, 181, 215, 220—221, 314, 346, 473, 489, 493
Makarov, — 103, 107, 109—113, 115
Managarov, I. M. — 89
Maniu, Juliu — 144
Mannerheim, K. — 42, 81, 208
Manuilszkij, D. Z. — 268, 279
Márkus Ferenc — 452
Marosán György — 447
Masarik, Jan — 50
Mátay Florence — 474
Mehlisz, L. Z. — 200—203, 209, 215
Ménes János — 317
Miklós Béla, dálnoki — 65, 105, 116, 139—141, 156, 173—176, 182—183, 194—205, 209, 212, 214—215, 222, 224—228, 232—233, 262, 294, 310, 332, 334, 337—339, 341—345, 350—355, 362—363, 365—366, 369—370, 391, 399—400, 403, 416, 419—420, 424, 427, 433, 438, 457—459, 463—464, 474—476, 506
Milasin Kornél — 452
Minaszján, M. M. — 89, 91—92, 119, 194, 220—221, 223, 270
Molnár Erik — 317—318, 340—341, 361, 364, 366, 390, 392—394, 420—421, 442
Molotov, V. M. — 23—24, 32, 41, 113—115, 122—126, 129, 133, 135, 189, 190, 224—225, 229, 231, 233, 268, 314, 320, 323—324, 332—333, 343—346, 347—349, 438, 468, 472, 477—479, 486—487, 489, 491—494, 496—497, 499, 500—502, 507
Montgomery, John Flournay — 50—51
Munk Károly — 474
Mussolini, B. — 15, 17, 46, 84, 151
Münnich Ferenc — 246

Náday István — 72—77, 99, 103, 116, 128
Nádas Lajos — 153, 160, 178—179
Nagy Gábor — 270
Nagy Imre — 189, 263, 279—280, 323, 332, 337, 339, 344—345, 350, 354, 363, 366, 369—370, 420—421, 444, 458—462, 508
Nagyiványi János — 289
Nagy Sándor — 263
Nagy Töhötöm — 465
Nagy Vilmos, nagybaczoni — 51, 69, 72—73, 87, 153—154, 169, 178
Nagy Zoltán — 452
Nemes Dezső — 245—246, 259
Nemes József — 111—112, 119, 123, 141—142, 179, 199, 201, 203—204, 209, 212, 342, 344, 350—351, 353, 364, 396
Neubauer Pál — 105
Nógrádi Sándor — 370, 374
Norweb, — 56
Nyerges Pál — 109
Nyisztor György — 252

Oláh Mihály — 361, 363, 366, 369, 440
Oldner Vlagyimir — 201
Oltvai Ferenc — 296
Ortutay Gyula — 293
Ölvedi Ignác — 87—88, 119—120, 138, 170, 172, 214, 220
Örley Zoltán — 300, 302
Őry István — 452
Őry Kálmán — 395

Paál Jób — 103, 105, 107—108, 151, 156—157, 174—175, 190, 195—196, 201, 310, 312, 317, 334, 340, 344, 348—353, 355—356, 361, 363—366, 370—371, 377, 380, 382, 389, 395—396, 403, 407, 432, 449, 451, 499, 500
Pelényi János — 56
Perényi Zsigmond — 73
Perr Viktor — 392—393
Petrov, I. J. — 195, 200, 204
Pintér István — 66, 85—86, 118, 238, 243
Podzerov, — 114, 345
Pogány Imre — 156, 173, 175
Pozsgay Gyula — 392, 395, 449
Puja Frigyes — 98
Purjesz Béla — 385, 404
Puskin, G. M. — 189, 323, 345—346, 350—352, 357, 383—384, 460, 465—467, 469, 471, 500, 508

Quaroni, — 507

Rácz Gyula — 263
Rácz Zoltánné — 408
Radó Antal — 103, 105, 107—108, 151, 156—157, 174—175, 190, 195—196, 201, 301, 312, 317, 334, 340, 344, 348—353, 355—356, 361, 363—366, 370—371, 377, 380, 382, 389, 395—396, 403, 407, 432, 449, 451, 499, 500—501, 506
Radványszky Béla — 56
Rahn, Rudolf — 151—152, 167, 170
Rajk László — 81, 118, 146, 149, 238, 243
Rakovszky Iván — 172, 177—178, 181, 183, 185—186
Rákosi Mátyás — 83, 189, 206—209, 223, 244, 247, 253, 255, 262—263, 279—280, 288, 294—295, 314, 317—318, 320, 323, 337, 358, 360, 370, 374, 440, 446—448, 508
Rátz Kálmán — 86, 107
Reményi-Schneller Lajos — 126, 153, 158
Révai József — 244—245, 247—249, 250, 252, 255—259, 262—265, 279, 285—289, 291—292, 294—295, 300, 302, 310, 313, 315—318, 361, 366, 376, 382—385, 390—391, 397, 426—427, 430—431, 433, 440, 442—448, 451, 470
Révész Imre — 312, 317, 353—356, 363, 367, 369, 376, 383, 396, 407, 409, 411
Ribbentrop, Joachim — 70
Roosevelt, Elliott — 14, 20
Roosevelt, Franklin Delano — 9—10, 12—16, 20, 22—25, 28—29, 34, 36, 58, 303, 322
Rosenberg Lipót — 100
Rozsnyói Ágnes — 151—153, 164, 167, 176, 186
Rőder Vilmos — 73
Rudas László — 245, 251, 252
Ryti, R. — 42

Sănătescu, C. — 83
Sántha Kálmán — 383, 385, 410, 412—413
Sárközi Sándor — 293
Schell Péter — 171, 178, 183, 185
Schinner (Dobó) István — 442
Schoenfeld, Arthur H. F. — 322
Siket J. — 109
Simics, Stanoje — 496, 507
Simon László — 389
Simonffy-Tóth Ernő — 350
Slemin, M. T. — 221
Skorzeny, Otto — 151, 163
Smith, B. — 16
Somlyai Magda — 93, 274
Somogyi Miklós — 147
Sónyi Hugó — 73, 116
Strang, W. — 76
Steinhardt, — 155, 166
Stettinius, E. — 134, 359, 467, 477—478, 481—482, 485—486, 488—489, 491
Stemenko, Sz. M. — 105, 110, 112, 142—143, 195, 200—201, 215—216, 221, 472—473, 510
Subasics, Iván — 497

Szabó Bálint — 237, 244, 259
Szabó Ferenc — 396, 449
Szabó István, B. — 311, 396, 449, 474
Szabó István — 350, 371, 395, 445, 449
Szabó József — 452
Szabó Sándor — 194
Szakasits Árpád — 80, 117—118, 145—146, 148—149, 226, 233, 293
Szálasi Ferenc — 139, 151, 156, 177, 187—188, 195, 199, 205, 208, 210, 215—216, 221, 231, 294, 325—327, 369, 427, 470
Szamszonova, A. M. — 221
Szántó Béla — 244
Szántó Katalin — 471
Szántó Rezső — 250—251, 255
Szántó Zoltán — 245, 251—252
Szatmári Jenő — 50
Száva István — 148, 293
Szegedy-Maszák Aladár — 50
Székely Ferenc — 109
Szenczi László — 102—103
Szent-Györgyi Albert — 86
Szent-Iványi Domokos — 85, 107, 109—110, 114, 116, 123, 126, 147—148, 155, 158, 178, 183, 190, 195, 198—199, 201—204, 209—212, 224—226, 229, 231—233, 332, 334, 337—340, 342—344, 346—347, 349—350, 422, 479
Szentmiklóssy István — 179, 181—182
Szentpéteri Kun Béla — 383—385, 409—412
Sziklai Sándor — 244, 263, 293
Szilágyi József — 366
Szinai Miklós — 66
Szobek András — 287—288, 316, 361, 366, 388, 452
Sztahurszkij, M. M. — 507
Sztálin, J. V. — 9, 13—16, 22—23, 25—26, 32—33, 36, 51, 105, 107—113, 133, 159, 180, 189, 195, 198, 200, 211, 215, 268, 280, 303, 311, 323—331

Sztójay Döme — 66
Szuszajkov, I. Z. — 344—345, 350—352, 357, 360, 362—363, 365, 457, 460—461, 465, 471, 476, 500, 507
Szurdi István — 378
Szűcs László — 66, 108

Takács Ferenc — 341, 361, 363, 366, 369, 387, 389, 409, 417, 420—421, 445, 446—447
Tariska István — 317, 363, 366—369, 382—384, 388—389, 403, 412—413, 440
Tarnay István — 344, 350
Teleki Béla — 73, 102, 106
Teleki Éva — 152, 164
Teleki Géza — 103—105, 107—108, 110—114, 122—123, 125—126, 135, 142, 189, 190, 195, 197, 199, 210, 212, 224, 226, 229, 324, 332, 334—335, 337—341, 343—348, 350, 366, 370, 392, 394, 399, 400—401, 412—413, 420—421, 424, 427, 434, 457, 459, 463
Teleki Pál — 107, 112, 202, 209, 227, 230, 294, 332, 338, 345—346
Tildy Zoltán — 80, 117, 145—146, 149, 226, 233, 289
Timosenko, Sz. K. — 193, 215
Tisza István — 411
Tito, J. B. — 118, 497
Tolbuhin, F. Y. — 45
Tost Gyula — 72, 151
Tóth Béla — 452
Tóth Sándor — 88, 157, 163, 270
Török József — 350
Tulpanov, I. — 201
Turi István — 442

Uitz Béla — 252
Újszászy István — 118, 146—147
Újváry Dezső — 50
Ullein-Reviczky Antal — 48, 52—53, 56—57
Utassy Loránd — 142—144, 168, 178—179, 181—182

Vajda Benő — 366
Valentiny Ágoston — 288—289, 291, 302, 315, 341, 360—361, 363, 369, 387—389, 399, 403, 410, 417, 420—421, 445—446, 462
Vály Ferenc — 52
Vámbéry Rusztem — 436
Várnai Zseni — 86
Vásáry István — 310—312, 316—317, 341, 352—354, 362—366, 369, 383, 388—389, 395, 403—404, 420—421, 425, 434, 462
Vásáry József — 366, 396, 449
Vass István, G. — 287
Vasváry József — 203
Vas Zoltán — 207, 244, 279—281, 287—288, 295, 310, 313—317, 319—320, 361, 366, 370, 388, 399, 443
Vasziljevszkij, A. M. — 180
Vattay Antal — 72—73, 100—101, 104—108, 116, 120, 137, 139—140, 144, 151—152, 154—158, 169, 172—179, 181—182, 184—187, 195
Veesenmayer, Edmund — 120, 151—152, 167—168, 170, 178, 188
Végh Dezső — 384
Veres É. — 316
Veress Lajos, dálnoki — 116, 139—140, 156, 173, 175—176, 179—180, 197—199, 201—203, 209—211, 225, 227, 229, 401
Veress László — 49—50, 52
Veszelik, R. A. — 90—92, 94—98
Vida István — 395, 424
Visinszkij, A. J. — 76—77
Voljanszkij, — 103, 109
Vorosilov, K. J. — 100, 390, 493, 498, 500, 506—507
Vörös János — 68—69, 73—74, 117, 120, 137—140, 142, 146, 151, 156—157, 162—163, 170—173, 179, 197, 209, 211, 222, 224—228, 233, 293—294, 326, 330, 332, 337—339, 341—342, 344—345, 350, 353—358, 361, 363—364, 366—367, 369—370, 400—402, 404, 409, 420—421, 424, 448, 458, 460—461, 463—464, 471—476, 506
Vörös Jánosné — 350
Vörös József — 410
Vörös Tibor — 342, 350
Vörös Vince — 388, 393, 395, 410, 419, 430

Wilson, H. — 75
Winant, G. — 27
Wodianer Andor — 56

Zichy Ladomér — 102—106, 107, 109, 413
Zichy Nándor — 65
Zielbauer György — 94, 97—98
Zöld Sándor — 366, 389, 395, 449

Zsdanov, A. A. — 43
Zsedényi Béla — 399, 410, 412—413, 418, 433, 436
Zsigmond László — 19
Zsilák György — 287

HELYNÉVMUTATÓ

Adony (Fejér m.) — 265
Alsóverecke (Szovjetunió) — 204
Ankara (Törökország) — 68
Apátfalva (Csongrád m.) — 94, 96, 97, 98
Apatin (Jugoszlávia) — 269
Appomattox (Egyesült Államok) — 25
Arad (Románia) — 87, 91, 92, 94, 95, 280—281

Babócsa (Somogy m.) — 270
Baja (Bács-Kiskun m.) — 194, 452
Balassagyarmat (Nógrád m.) — 120, 269—270
Balatonboglár (Somogy m.) — 147
Balatonfüred (Veszprém m.) —156
Balmazújváros (Hajdú-Bihar m.) — 365—366
Baracska (Fejér m.) — 270
Battonya (Békés m.) — 90, 92—95, 97—99
Bécs (Wien, Vena, Ausztria) — 70, 164, 220—221
Békés (Békés m.) — 365—366, 396
Békéscsaba (Békés m.) — 310, 312, 315—316, 353, 360—361, 363, 365—366, 388, 398, 443
Belgrád (Jugoszlávia) — 323
Beregszász (Szovjetunió) — 174
Berettyóújfalu (Hajdú-Bihar m.) — 365—366
Bern (Svájc) — 77
Besztercebánya (Banská Bystrica, Csehszlovákia) — 103
Bonyhád (Tolna m.) — 366—367
Borosjenő (Ineu, Románia) — 91
Boston (Egy. Áll.) — 28
Brad (Románia) — 91
Brassó (Románia) — 89
Budapest — 9—11, 13—15, 18—21, 30, 50, 52, 62, 66—68, 70—72, 75—78, 85, 87, 93, 100—103, 105—107, 109—113, 115—128, 134—135, 137—138, 140—144, 146—147, 149, 151—153, 156—163, 166, 170—171, 174, 176, 178—181, 183, 190—191, 193—194, 196—197, 200, 220—223, 235—239, 263, 268—271, 273, 282, 284, 291—293, 310, 315—316, 319, 325, 328, 339, 343, 358, 363, 376, 390, 395, 407, 411, 418, 420, 424, 426—427, 433, 440, 443, 445, 447, 450, 454, 456—457, 474
Buenos Aires (Argentina) — 46, 97
Bukarest (Bucureşti, Románia) — 37—39, 92, 111, 280, 455

Casablanca (Marokkó) — 12—13, 28
Caserta (Olaszország) — 75
Cegléd (Pest m.) — 156, 269, 365—366
Craiova (Románia) — 89
Csanádpalota (Csongrád m.) — 95, 96, 97, 99
Csap (Szovjetunió) — 194
Csernovic (Szovjetunió) — 88
Chicago (Egy. Áll.) — 32
Csongrád (Csongrád m.) — 144, 365—366, 442

Debrecen (Hajdú-Bihar m.) — 7, 78, 103, 109, 112, 120, 127, 138, 141, 161, 194—195, 210, 212, 225, 227—229, 233, 244, 260, 271, 289, 293, 295, 301, 310—312, 314—317, 332, 334, 340—343, 348—351, 353—354, 357—358, 360—367, 369—372, 374, 377—379, 381, 383—384, 387, 389—393, 396—397, 400—403, 405—407, 409, 411, 419, 421, 424, 426—427, 432—435, 437, 440, 442—445, 448—449, 452—453, 456, 459—460, 464—465, 467—468, 471, 473—475, 483, 508
Deszk (Csongrád m.) — 142
Déva (Románia) — 89, 91
Diósgyőr (Borsod-Abaúj-Zemplén m.) — 365—366, 369
Dombegyháza (Békés m.) — 92, 94, 98

Dombóvár (Tolna m.) — 365—367
Donelson (Egy. Áll.) — 25
Dornavátra (Románia) — 141
Drégelypalánk (Nógrád m.) — 270
Dunaföldvár (Tolna m.) —263
Dunakeszi (Pest m.) — 270
Düsseldorf (Német Szövetségi Köztársaság) — 167

Edinburgh (Nagy-Britannia) — 48
Eger (Heves m.) — 269—270, 365—366, 369
Elek (Békés m.) — 93—99
Endrőd (Békés m.) — 365—366
Eperjes (Presov, Csehszlovákia) — 109
Ercsi (Fejér m.) — 269
Érd (Pest m.) — 270
Esztergom (Komárom m.) — 128, 151

Fasano (Olaszország) — 151
Fermele Pëcica (Románia) — 92
Fiume (Rieka, Jugoszlávia) — 74—75
Fót (Pest m.) — 270
Földeák (Csongrád m.) — 95—96, 98
Frankfurt am Main (NSzK) — 88, 163
Füzesabony (Heves m.) — 506
Füzesgyarmat (Békés m.) — 373

Gara (Bács-Kiskun m.) — 506
Gödöllő (Pest m.) — 320
Gönc (Borsod-Abaúj-Zemplén m.) — 506
Gyál (Pest m.) — 270
Gyoma (Békés m.) — 365—366
Gyömrő (Pest m.) — 270
Gyöngyös (Heves m.) — 269—270, 365—366, 369, 378
Gyula (Békés m.) — 96—97, 365—366

Hajdúböszörmény (Hajdú-Bihar m.) — 365
Hajdúhadház (Hajdú-Bihar m.) — 365
Hajdúszoboszló (Hajdú-Bihar m.) — 365
Hamburg (NSzK) — 88, 163
Hatvan (Heves m.) —157, 269
Hercegszántó (Bács-Kiskun m.) — 506
Hódmezővásárhely (Csongrád m.) — 96—98, 287, 317, 353, 360—361, 363, 365—366, 370, 397, 409, 421, 452
Hunyag (Nógrád m.) — 270
Huszt (Szovjetunió) — 156, 174, 194

Istanbul (Törökország) — 50

Jalta (Szovjetunió) — 21—22, 36
Jánoshalma (Bács-Kiskun m.) — 194
Jászberény (Szolnok m.) — 269, 365—366
Jobbágyi (Nógrád m.) — 270

Kairó (Egyiptom) — 31
Kalocsa (Bács-Kiskun m.) — 269, 365
Kaposvár (Somogy m.) — 269, 318, 363, 365—366, 373
Katymár (Bács-Kiskun m.) — 506
Kecskemét (Bács-Kiskun m.) — 138, 156, 194, 269, 361, 365—366, 370, 392, 442, 443, 452
Kerepes (Pest m.) — 270
Kétegyháza (Békés m.) — 97—98
Kevermes (Békés m.) — 94—95
Kiev (Szovjetunió) — 109, 223, 244, 350
Királyhegyes (Csongrád m.) — 95—96, 97—99
Kisjenő (Chişineu-Criş, Románia) — 91
Kiskőrös (Bács-Kiskun m.) — 139, 176, 320, 365—366, 373
Kiskunfélegyháza (Bács-Kiskun m.) — 194, 365—366, 506
Kiskunhalas (Bács-Kiskun m.) — 194, 365—366
Kismaros (Pest m.) — 270
Kispereg (Peregu, Románia) — 94
Kisszállás (Bács-Kiskun m.) — 506
Kistelek (Csongrád m.) — 127
Kisújszállás (Szolnok m.) — 365, 367
Kiszombor (Csongrád m.) — 93—94, 96, 98
Kolozsvár (Cluj, Románia) — 42, 359, 455
Komádi (Hajdú-Bihar m.) — 141
Köln (NSzK) — 68, 70, 106
Körösmező (Szovjetunió) — 119
Kövegy (Csongrád m.) — 97
Kunszentmárton (Szolnok m.) — 320
Kürtös (Curtici, Románia) — 91, 93

Lippa (Lipova, Románia) — 87, 91
Liszkó (Lisko, Szovjetunió) — 200, 203—204
London — 27, 30, 57, 217, 221
Lökösháza (Békés m.) — 94, 98
Lugos (Lugoj, Románia) — 89, 91

Mácsa (Macea, Románia) — 93
Madaras (Bács-Kiskun m.) — 506
Magyarcsanád (Csongrád m.) — 95, 97—98
Magyarpécska (Rovine, Románia) — 94—95
Makó (Csongrád m.) — 90, 93—99, 287—288, 363, 365—366, 373
Máramarossziget (Sighet, Románia) — 88

Marcali (Somogy m.) — 270
Maşloc (Románia), Máslak — 91
Mernye (Somogy m.) — 318
Mezőhegyes (Békés m.) — 97—98
Mezőkovácsháza (Békés m.) — 98
Mezőtúr (Szolnok m.) — 144
Milánó — 358
Miskolc (Borsod-Abaúj-Zemplén m.) — 269—271, 301, 365—366, 369—370, 378, 397, 408—409, 413, 442—443, 452, 506
Mohács (Baranya m.) — 269
Mórahalom (Csongrád m.) — 289
Moszkva — 15, 17, 22, 24—26, 36, 40, 42—43, 58, 63, 88—89, 91, 99—106, 108—109, 111—116, 119—122, 124, 127—129, 132, 134—135, 137, 140—144, 149, 155, 159—161, 178—179, 181, 189—190, 193, 197—198, 200, 202—204, 209—210, 212, 214, 217, 223—224, 228, 234, 243—244, 262—264, 268, 280—281, 293, 295, 300, 307, 310—311, 313—315, 317, 320, 322—325, 329—330, 332, 335—337, 339—343, 346, 348—349, 351, 352—353, 358, 360, 362, 368, 375, 388—390, 398, 400, 419, 424, 427, 440, 455, 457—458, 460, 465, 467—468, 471—473, 475, 477, 479, 483, 485—486, 488, 490—491, 493—495, 501, 507, 508
Munkács (Mukácsevo, Szovjetunió) — 194
München (NSzK) — 140

Nadab (Nădab, Románia) — 91
Nagybajom (Somogy m.) — 270
Nagyenyed (Aiud, Románia) — 89
Nagykanizsa (Zala m.) — 120
Nagykorpád (Somogy m.) — 270
Nagykörös (Pest m.) — 269, 365—366
Nagylak (Újnagylak) (Csongrád m.) — 90, 93, 95, 96, 97, 99
Nagylak (Nădlac, Románia) — 93, 95, 96, 97
Nagypereg (Peregul Mare, Románia) — 94
Nagyszalonta (Salonta, Románia) — 91
Nagyszentmiklós (Sînnicolau Mare, Románia) — 93
Nagyvárad (Oradea, Románia) — 91, 144
Nagyzerénd (Zerind, Románia) — 91
Nagyszeben (Sibiu, Románia) — 89
New Brunswik (Egy. Áll.) — 12
New York (Egy. Áll.) — 15, 48, 50
Nógrád (Nógrád m.) — 270
Nyíregyháza (Szabolcs-Szatmár m.) — 194, 269, 361, 365—366, 367

Ópécska (Pecica, Románia) — 94, 95
Orosháza (Békés m.) — 287, 317, 339, 361, 365—366, 387, 396
Orsova (Orşova, Románia) — 87
Ottlaka (Grăniceri, Románia) — 94
Oxford (Nagy-Britannia) — 67
Oscsanád (Cenadul Mare, Románia) — 93, 96

Paks (Tolna m.) — 269
Párkánynána (Párkány) (Sturovo, Csehszlovákia) — 128
Párizs — 48, 331
Pearl Harbor (Hawaii-szigetek, Egy. Áll.) — 10
Pécel (Pest m.) — 270
Pécs (Baranya m.) — 269, 271, 301, 315, 318—320, 365—367, 370, 373, 378, 392, 397, 400, 408—409, 442, 444, 452
Perjámos (Periam, Románia) — 91
Petrozsény (Petroşani, Románia) — 89
Petsamo (Szovjetunió) — 26—27, 43
Potsdam (Német Demokratikus Köztársaság) — 21—22, 36
Prága — 220
Predeal (Románia) — 89
Pitvaros (Békés m.) — 98
Püspöklele (Maroslele) (Csongrád m.) — 97—98

Quebec (Kanada) — 15

Radom (Lengyelország) — 88
Rákos (Csongrád m.) — 95, 96
Resica (Resiţa. Románia) — 87
Róma — 110

Sajtény (Seitin, Románia) — 95
Salgótarján — 374
Sárospatak (Borsod-Abaúj-Zemplén m.) — 270
Sátoraljaujhely (Borsod-Abaúj-Zemplén m.) — 269, 270, 365, 367
Soroksár (Budapest) — 270
Stockholm — 26, 52, 53, 56
Stuttgart (NSzK) — 163
Szabadka (Subotica, Jugoszlávia) — 193
Szatmárnémeti (Stau marè, Románia) — 139, 156
Szarvas (Békés m.) — 365—366
Szécsény (Nógrád m.) — 270
Szederhát (Románia) 92, 93
Szeged (Csongrád m.) — 94, 127—128, 141—144, 159—160, 179—182, 193, 202—203, 223, 260, 262—264, 280—284, 286—289, 291—292,

294—303, 312—315, 322, 353, 360, 361, 363, 365—366, 370, 377, 389, 397, 402, 409, 417, 440, 442—443, 447, 452
Szeghalom (Békés m.) — 141
Székesfehérvár (Fejér m.) — 120, 270
Szekszárd (Tolna m.) — 269, 365—366
Szemlak (Semlac, Románia) — 91, 95, 96
Szentes (Csongrád m.) — 365, 366
Szépfalu (Frumuşeni, Románia) — 91
Szerencs (Borsod-Abaúj-Zemplén m.) — 270
Szigetszentmiklós (Pest m.) — 270
Szikszó (Borsod-Abaúj-Zemplén m.) — 270
Szolnok — 120, 127, 141, 143, 160—161, 163, 194, 211, 269, 365—366, 398, 506
Sztálingrád (Volgográd, Szovjetunió) — 12

Tác (Fejér m.) — 270
Tanyinn (Taninn, Románia) — 95
Tasnád (Tăşnad, Románia) — 156
Teherán — 20—23, 36, 54, 220—221,
Temesvár (Timişoare, Románia) — 87, 91
Tiszaföldvár (Szolnok m.) — 89, 93, 94, 95, 96
Tiszafüred (Szolnok m.) — 314
Tolna — 373
Tornya (Turnu, Románia) — 92—93
Torda (Turda, Románia) — 89
Turnu Severin (Románia) — 89

Újarad (Arad) (Románia) — 91
Ungvár (Uzsgorod, Szovjetunió) — 199

Vác (Pest m.) — 128, 269
Varjas (Variaşu, Románia) — 91—93
Varsó — 152
Vásárosnamény (Szabolcs-Szatmár m.) — 370
Vecsés (Pest m.) — 270
Vinga (Románia) — 91
Voronyezs (Szovjetunió) — 501
Vöröstorony (Turnu-Roşu, Románia) — 89

Washington — 10, 18, 29, 39, 52, 76, 100, 104, 137, 272, 322, 334, 359, 412, 455, 457, 460, 465, 471, 481, 486, 488—489, 494, 498

Zágráb (Zagreb, Jugoszlávia) — 74
Zólyom (Zvolen, Csehszlovákia) — 103, 109
Zombor (Sombor, Jugoszlávia) — 194

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó igazgatója
Felelős szerkesztő: Gábor Ernő
Műszaki szerkesztő: Barta Klára
A burkolót és a kötéstervet Somlai Vilma tervezte
Terjedelem 45,85 (A/5) ív
AK 1627 k 8083
81.7516 Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bernát György